

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 11827

MAYN LEBEN

Zevulun Kwartin

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

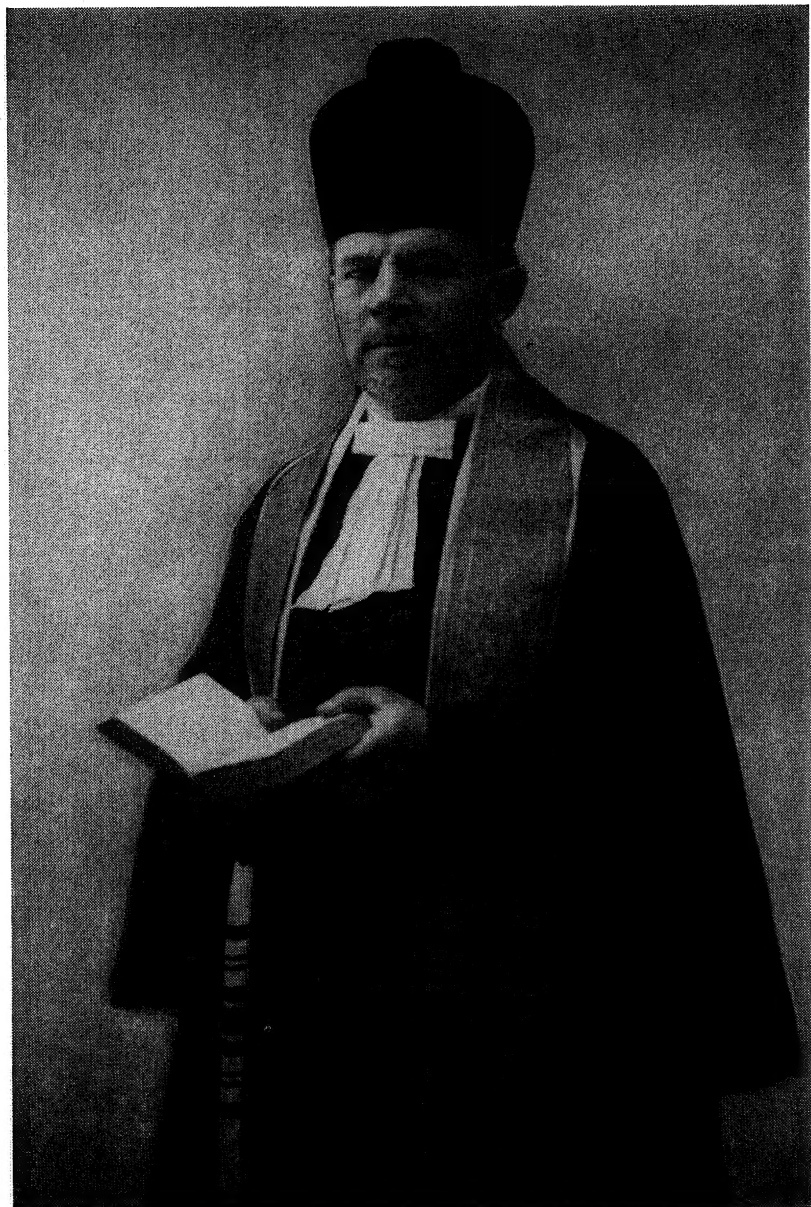
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

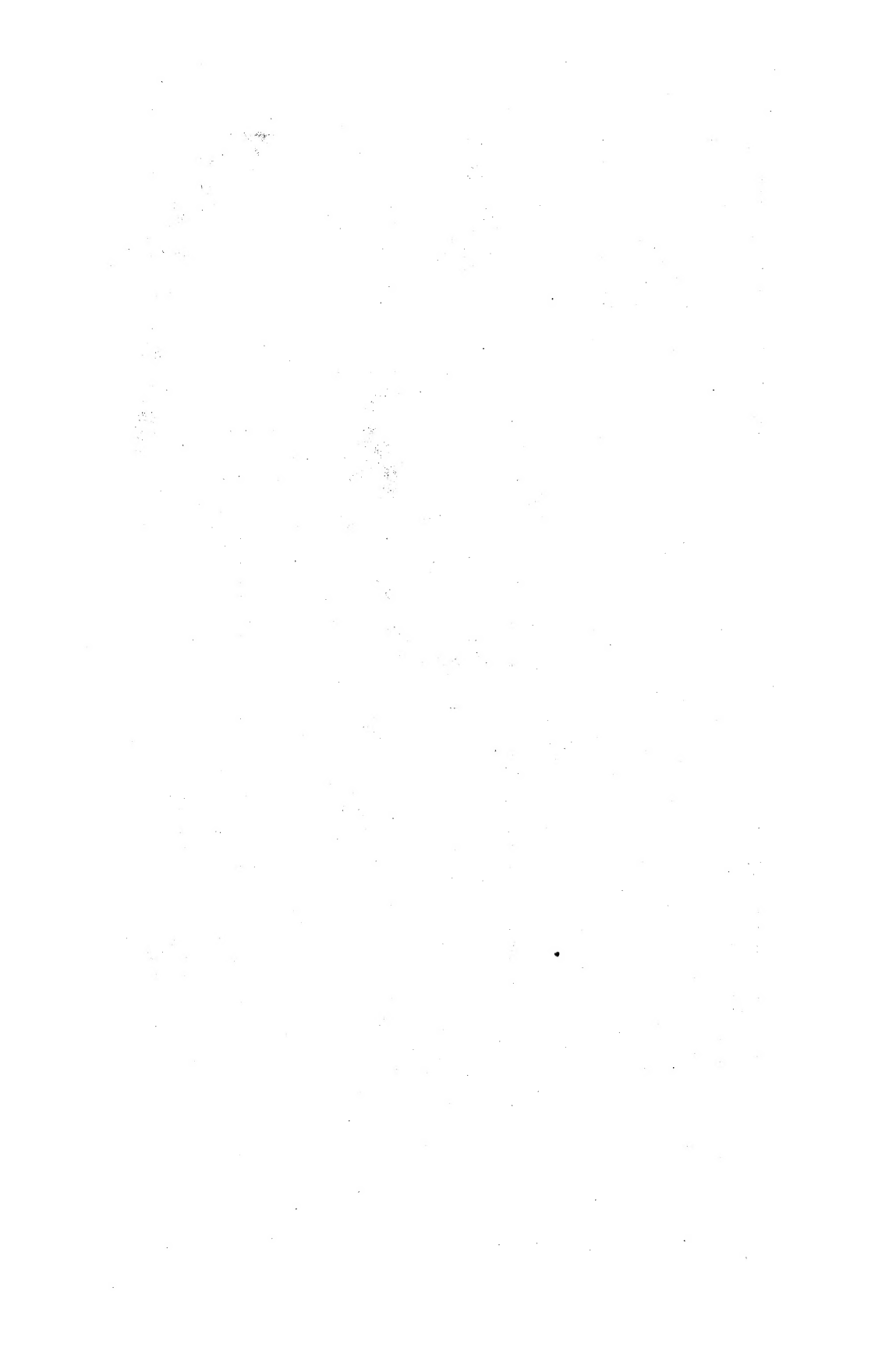
חזן זאוועל (זבולוו) קוואַרטין

מ י י ן ל ע ב ע ן

1875 / 11 / 11 (111111)

מחבר: אברהם אביהו
מקום: ארץ ישראל
תאריך: 20.1.1959
מס' ספר: 100

חזן זאווערל (זבולון) קווארטין

מ י י ז ר ע ב ע ז

ארויסגעגעבען פון א
געזעלשאפטליכען קאמיטעט
פילאדעלפיע—ניו-יארק

1952

S. KWARTIN
MAIN LEBEN
(MY LIFE)

Copyright by
S. KWARTIN
NEW YORK
1952

איבערדרוקען און דער ערלויבעניש פון מחבר פארבאטען

Published by
S. KWARTIN PUBLISHING COMMITTEE
PHILADELPHIA-NEW YORK
1952

מיין פרוי, גיטעל רחל, מיינע ליבע
קינדער, אייניקלעך און אוראייניקלעך,
ווידמע איך דאס בוך פון מיין לעבען.

א י נ ה א ל ט

171

11	..... אַנשטאַט אַ פאַרוואַרט
13	..... גלייך ווי איך ווער געבוירען זאָגט מען מיר אָפּ דאָס לעבען
16	..... דאָס הויז פון מיינע עלטערען
20	..... די מלוה מלכה'ס ביים טאַטען אין הויז
24	..... דער זיידע פראָוועט חצות מיט געזאַנג און שפּילען אויף גיטאַרע
28	..... מיינע חדר-יאָרען
31	..... מיין ערשטער מוזיקאַלישער אויפטרײט אַלס קינד
37	..... איך הער די ערשטע בעל-תפילות אין מיין שטעטעל
42	..... אַ חזן מיט משוררים קומט צו אונז אין שטעטעל אַריין
47	..... דער טאַטע נעמט מיך קיין בערדיטשען
51	..... מען וויל אונז אַרויסטרייבען פון שטעטעל
55	..... אַ חסידישער רבי קומט אין שטעטעל אַריין
58	..... איך ווער בר-מצוה און מען גיט מיך אָפּ פאַר אַ בעל מלאכה
62	..... אַ סך מלאכות און וויניג ברכות
64	..... מען נעמט מיך צום פריזיוו
70	..... מען שרייט אויס „גאָדען!“
75	..... מיין אמת'ע ישועה קומט פון יאָסעל דעם „וואַיענע“ שניידער
78	..... איך שטיי אין שידוכים און יעדער שידוך איז אַ „שמאַלץ-גרוב“
82	..... ווי אידען האָבען געהאַנדעלט מיט פּופציג יאָר צוריק
86	..... אַ געשיכטע וועגען אַ רבי'ס אַ זונדעל, וואָס האָט זיך געשמדיט
91	..... מען פירט מיך אַרום איבער שטעטלעך אַנקוקען כלות
95	..... איך האָב חתונה פאַר קאַוואַליעווסקיס טאַכטער
103	..... דער אָנהויב פון מיין מוזיקאַלישער קאַריערע
107	..... מוזיקאַלישע בילדונג
111	..... אַ גענעראַל לאַדט מיך איין צו זינגען
115	..... באַרימטע קינסטלער זאָגען מבינות וועגען מיין שטימע
120	..... דער באַריטאַן ווינגאַראַדאָו שטעלט דעם ריכטיגען דיאַגנאָז פון מיין קאַריערע
124	..... אַ פעטער, וואָס איז קעגען מיין חזנישער קאַריערע
128	..... מיין ערשטער וויזיט ביי חזן פיניע מינקאַווסקי אין אַדעס

132 ..... א פאלעמיק מיט חזן פיינע מינקאחסקי אין אָדעס

136 ..... איך קום דאָס ערשטע מאל קיין ווין

140 ..... חזנים אין ווין מיט פופציג יאָר צוריק

144 ..... אַן אַנבאַט פון דער ווינער קייזערליכער אָפּערע

148 ..... מיינע ערשטע אייגענע קאַמפּאָזיציעס

153 ..... מיין ערשטער קאָנצערט אין לאָדזש

158 ..... צוריק אין מיין היים־נעסט כאַנאַראַד

163 ..... אַ ימים נוראים־דיגער דאָונען אין יעליסאָוועטגראַד

168 ..... מען באַט מיר אַן אַ פאַרמעגען, אַבי איך זאל זיך אַפּזאָגען פון חזנות

173 ..... מיין שווער לאַכט ביטער אויס מיין שטרעבונג צו ווערען אַ חזן

178 ..... דער טאַטע האַלט אַ סלאַמיגע רעדע אין מיין פאַרטיידיגונג

183 ..... סוחר'עריי בשותפות מיט חזנות

188 ..... אַ שבת ביי ר' משה אַהרן ווינער אין לאָדזש

193 ..... איך דאַרף זאָגען פאַר מיינע יונגערע ברידער

198 ..... דער ערשטער גבאי, וואָס וויל זיין אַ תקיף לגבי מיר

203 ..... מען גנב'עט ביי מיר אַוועק די משוררים

208 ..... איך ווער אַ הורטאָוניק און קריך קוים אַרויס מיט'ן לעבען

213 ..... איך קום אַרויס נקי פון אַלע געשעפטען און פאַר ווידער קיין ווין

218 ..... ער האָט געליטען פאַר די זינד פון זיין טאַטען

223 ..... קוים מיט צרות לאָזט מען מיך צו אויף פּראַבע אין דער לעמבערגער פרומער שול

228 ..... דער לעמבערגער רב אַסר'ט מיין שבת־דיגען דאָונען

233 ..... אַ חזן, וואָס האָט צוליב קאַנקורענץ געוואַלט מיך באַגראַבען לעבעדיגערדיי

238 ..... איך וואַנדער איבער גאַליציאַנער שטעט און געפין אַ תּיקון אין יאַראַסלאָו

243 ..... יאַראַסלאָווער האַרציגע אידען פאַרהאַלטען מיך מיט געוואַלד אויף פּסח

248 ..... צוריק אין דעם אַלטען, שיינעם ווין

253 ..... דער ערשטער שטראַל פון האַפּענונג האָט אויפגעשיינט פאַר מיר אין ווין

258 ..... איך ווער אויבער־קאַנטאָר פון דעם „קייזערין עליזאַבעט טעמפעל" אין ווין

263 ..... דער פּייערליכער חנוכת הבית פון מיין נייעם טעמפעל אין ווין

268 ..... סוחר'עריי לאָזט מיך ווייטער נישט רוען

272 ..... נאָך איין גוט געשעפט קומט אַ צווייטס, וואו איך באַגראַב דאָס גאַנצע געלט

277 ..... איך דאָונען אַ שבת אין דער גרויסער וואַרשעווער סינאַגאָגע אויף טלאַמאַצקע

282 ..... אַ נייע פרנסה יאַוועט זיך צו מיר — איך זינג אַריין אין גראַמאַפּאָן

287 ..... מיין ערשטע באַגעגעניש מיט'ן אויבער־קאַנטאָר גרשון סיראַטע

292 ..... דער גראַמאַפּאָן צעטראַגט מיין נאָמען איבער דעם ברייטען רוסלאַנד

297 ..... אַ קאַמף מיט מיינע דייטשע עקספּלאַטאַטאָרס

302 ..... אַ שיינע און גליקליכע צייט אין מיין לעבען

307 ..... אַ גרויסער גאַסט ביי מיר אין ווין — באַראָן גינצבורג פון פעטערבורג

312 ..... אַ קאַנצערט אין פעטערבורג
 316 ..... איך ווער אויבער־קאַנטאַר אין פעטערבורג
 321 ..... איך זינג פאַר דעם גרויסען רבנים־צוזאַמענפאַר אין פעטערבורג
 326 ..... פעטערבורג וואַרעמט מיך נישט און איך פאַרלאָז די רוסישע הויפט־שטאָט
 330 ..... בודאַפּעסט — אַ נייער קאַפיטעל אין מיין לעבען
 335 ..... בודאַפּעסטער ראַבינערס הויבען אָן אַ קאַמף מיט מיר
 340 ..... מיין ענדגילטיגער געזעגענען זיך מיט פעטערבורג
 350 ..... בודאַפּעסטער ראַבינערס, וואָס שימפען אונזער אַלטען בית המדרש
 355 ..... מיינע מזרח־אייראָפּעאישע טראַדיציעס האַלטען אָפּ אַ זיג אין בודאַפּעסט
 360 ..... דער טאַטע קומט צו מיר קיין בודאַפּעסט און דער פּלוצלינגער טויט פון דער מאַמען
 365 ..... נאָכ'ן טויט פון דער מאַמען שטאַרבט מיר אַוועק מיין פּרוי
 370 ..... איך ווער אַנגאַזשירט קיין אַמעריקע אויף דרייסיג קאַנצערטען
 375 ..... די ערשטע וועלט־מלחמה צעשטערט מיינע פּלענער וועגען פאַרען קיין אַמעריקע
 380 ..... איך ווער אַרעסטירט אין אַן אונגאַרישען קוראַרט
 ..... דער דייטשער גענעראַל־שטאַב לאַזט מיך איין אויף אַ קאַנצערט־טור פאַר די אידען
 384 ..... אין די באַזעצטע געביטען
 390 ..... מיין קאַנצערט צווישען חורבות אין דער ליטווישער שטאָט שאַוולע
 394 ..... דער מאַראַלישער חורבן גאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה
 400 ..... איך קום אָן קיין אַמעריקע
 405 ..... מיין נישט געלונגענער קאַנצערט אין דער מעטראָפּאָליטען אָפּערע הויז
 ..... מיין צווייטער קאַנצערט אין ניו יאָרק וואַשט אָפּ פון מיר דעם פּלעק צוליב מיין ערשטען
 410 ..... דורכפאַל
 415 ..... אַמעריקע ווערט מיין נייע היים
 423 ..... מיין חזנות־שטעלע אין ברוקלין
 428 ..... אַ ראַבאַי, וואָס וויל מל זיין דעם אַלטען אידישען סידור און מחזור
 433 ..... דער ראַבאַי, וואָס וויל מאַכען „רעפּאָרמעס“ אין מיין טעמפּעל, קריגט אַ פּאַרדינטע שטראַף
 438 ..... איך פאַר צוריק קיין אייראָפּע
 443 ..... איך געפין מיין ריכטיגען זיווג אין ווין און מיין חתונה אין קייזערין עליזאַבעט טעמפּעל
 448 ..... מיינע זיבען גליקליכע יאָרען אין אַמעריקע
 452 ..... אַן ערפינדונג פון אַ אידישען יונגעראַן, וואָס ברענגט אַריין מיליאָנען
 457 ..... אַן אונטערנעמונג, וואָס באַשיט מיט גאַלד די אונטערנעמער
 462 ..... העגרי מאַרגענטוי שטעהט צו צו דער אונטערנעמונג
 467 ..... מיין ערשטע נסיעה קיין ארץ ישראל
 472 ..... אַ מנחה־דאַונגען אין צוג קיין ארץ־ישראל
 477 ..... מען גיט מיר איבער אַ מיסיע, וואָס איז איבער מיינע כוחות
 491 ..... תל אַביבער אידען שטורמען דעם בית העם
 ..... אַ קאַנפּליקט מיט'ען ענגלישען פּאָליציי־שעף אין תל אַביב און ווי ער בעט זיך מיט
 496 ..... מיר איבער

501	איך פאַרלאָזן דאָס הייליגע לאַנד
506	נאָך איין בליק אויף בודאַפעסט
511	אַ קאַנצערט אין דער בערלינער פּילהאַרמאַניע
516	אַ נישט געלונגענער קאַנצערט מיינער אין דער וואַרשעווער פּילהאַרמאַניע
521	מיין צווייטע רייזע קיין ארץ ישראל
526	דאָס יאָר 1929 — אַ יאָר פון אומגליקען אין אַמעריקע און אין ארץ ישראל
531	דער טראַגישער טויט פון מיין זון, דעם יונגען געלערענטען
536	מיין דריטע רייזע קיין ארץ ישראל
541	אַ פּרואו צו גרינדען אַ חזנים־סעמינאַר אין ארץ ישראל
546	„שכונת קוואַרטין“ — אַ באַלוינונג פאַר מיין בוי־טעטיקייט
560	די אַראַבער פּאַרניכטען מיין פּרדס
569	עטליכע באַמערקונגען וועגען דער צוקונפט פון חזנות ביי אידען
577	איך האָב דערלעבט דעם אויפקום פון מדינת ישראל

אַנשטאַט אַ פאַרוואָרט

עס איז אַ גרויסע פרייד פאר מיר, וואָס נישט געקוקט אויף מיין שווערער קראַנקהייט בין איך געווען אומשטאַנד צו פאַר-ענדיגען דאָס בוך פון מיין לעבען און צו דערזעהן, ווי דאָס בוך ערשיינט פאַר דער ברייטער אידישער עפענטליכקייט.

פון מייע צאָלרייכע פריינט און פאַרערער, וואָס האָבען פאַר לאַנגע יאָרען מיר אַרויסגעוויזען זייער טיפען אינטער-רעס און געדינט מיר מיט ראַט און טאַט, מוז איך באַזונדערס דערמאָנען הער מאַקס לעווינטאַוו, פון פילאַדעלפיע.

אדאַנק הער לעווינטאַוו האָב איך אויך געוואונען די פריינטשאַפט פון הער דזשעיקאַב יאַקימאַוו, פון פילאַדעלפיע, וועלכער זייענדיג אַליין אַ פאַרנומענער ביזנעסמאַן האָט ער דאָך באַהאַלטען די וואַרימע געפילען פאַר אידישע נגינה און ער האָט נישט געקאַרגט קיין מיטלען און קיין טרחה, אַז דאָס דאָזיגע בוך, וואָס נעמט אַרום אַן עפאַכע פון קנאַפע 60 יאָר חזנות ביי אידען, זאָל דערזעהן די ליכטיגע שיין.

די דאָזיגע צוויי פאַלקס-מענשען, וועלכע צייכענען זיך אויס מיט זייער פיינעס, אידישען געפיל פאַר חזנות און מוזיק, דריק איך אויס אויף דעם וועג מיין אויפריכטיגסטען דאַנק פון דער טיפעניש פון מיין האַרצען.

ז. קוואַרטין

ניו יאָרק, דעצעמבער, 1951.

גלײך ווי איך ווער געבוירען זאָנט מען מיר אַפּ דאָס לעבען

איך האָב דערלעבט, ברוך השם, די עלטער פון פינף און זיבעציג יאָר. קנאַפע זעקס צענדלינג יאָר בין איך אַ חוץ ביי אידען. וואו נאָר די וועלט האָט אַן עק, וואו נאָר עס וואוינען אידען און לעכצען נאָך אידישער נגינה, נאָך דעם האַרציגען היימישען קלאַנג, וואָס באַגלייט דורוואָללאַנג דאָס אידישע לעבען — דאָרט בין איך געווען און געזונגען און געמונטערט אידישע הערצער.

ווילט זיך טאַקע וואַרפֿען אַ בליק אויף צוריק, דערציילען פֿון וואָנעט עס שטאַמט און פון וואָנען עס קומט אַזאַ איד, ווי איך. וועלכע זאַפֿטען האָבען מיך גענערט און פון וואָסערע קוואַלען האָב איך געטרונקען, וואָס כ׳האָב געהאַט דעם כּוֹח צו זיין איבער זעכציג יאָר אַ אידישער שליח צבור, אויסצוֹ-זינגען און אויסצודאַוונען דעם אידישען וויי און צער און גלייכצייטיג די אייביגע אידישע האַפֿענונג אויף ווידעראויפֿלעבונג אין דעם אייביגען אידישען לאַנד. און אַ דאַנק דעם בורא עולם, וואָס כ׳האָב דאָס דערלעבט.

פאַר אַ סך פון מיינע לעזער וועט זיין אינטערעסאַנט געוואויר צו ווערען, אַז איך בין געבוירען געוואָרען אַ „זיבעלע“, פאַר דער צייט. געוואויגען האָב איך דריי מיט דריי פערטעל פונט, אַזוי, אַז לויט די דעמאָלטיגע באַגריפֿען, ווען קיין אינקובאַטאָרס פאַר צוֹינג געבוירענע קינדער זיינען נאָך ניט געווען באַקאַנט, האָט מען מיר פֿראַסט און פשוט אַפּגעזאָגט דאָס לעבען. יעדע מינוט האָט מען זיך געריכט, אַז אַט־אַט און איך שטאַרב אַוועק.

די פֿראַגע פון דערנערען מיך און דערהאַלטען ביים לעבען איז פאַר-וואַנדעלט געוואָרען אין אַ שרעקליכער טראַגעדיע פאַר מיינע עלטערען, וועלכע האָבן נאָר וואָס געהאַט פֿאַרלוירען צוויי קינדער, אַ צוויילינג, אויך צוליב זייער קומען אויף דער וועלט פאַר דער צייט. איך בין געווען אַזאַ שוואַך באַשעפֿענישעל, אַז איך האָב נישט געקענט פֿאַרדייען דאָס מילך פון דער מוטער׳ס ברוסט, און פינף חדשים נאָכאַנאַנד האָט מען מיך דערנערט מיט זיסע וואַסער, פֿאַרוויסט מיט עטליכע טראַפֿענס מילך.

מען קען זיך פֿאַרשטעלען, וואָס פאַר אַ „גבור“ איך בין געוואָקסען פון אַזאַ שפּיז. שוין אַלט זייענדיג עטליכע חדשים האָט מען מיר נאָך אַלץ אַפֿ-געזאָגט דאָס לעבען. טאַטע-מאַמע האָבען זיך קיין אָרט ניט געקענט געפּינען. אַזוי ווי קיין דאָקטוירים זיינען אין דעם קליינעם שטעטעלע, וואו איך בין

געבוירען געוואָרען, נישט געווען, האָבען זיך צו מיר אַ נעם געטאָן די אַלטע אידענעס מיט די אַלטע גוי'עס, וואָס יעדער איינע פון זיי האָט געהאַט אַן אַנדער „באַבסקע“ רפואה, ווי אַזוי צו דערהאַלטען מיך ביים לעבען.

נאָכ'ן אויסרויכערען מיך מיט פאַרשיידענע גראָזען און נאָכ'ן אויס- באַדען מיך אין פאַרשיידענע קרייטעכצער און נאָכ'ן אָפּשפרעכען מיך מיט פאַרשיידענע שפרוכען, האָט זיך אָפּגעזוכט אַ פּרישע גרופּע ווייבער, וואָס האָט געהאַלטען, אַז מיין מוטער מוז אומבאַדינגט אַריבערפאַרען מיט מיר אין דעם שכנות'דיגען שטעטעל באַסלעוו, צום דאָרטיגען טאָטער. דער דאָזיגער טאָטער האָט אַזעלכע בריוועלעך, געשריבען מיט רויטען טינט. די בריוועלעך לייגט מען אַריין אין אַ גלאַז וואַסער, און ווען דאָס וואַסער וועט ווערען רויט, זאָל איך עס טרינקען, און דאָס איז אַ זיכערע סגולה צו ארייכט ימים.

די אַלע טאָטערס און כישוף-מאַכערס האָבען נאָר דערגרייכט איין זאָך: זיי האָבען אויסגעליידיגט מיין טאָטענ'ס קעשענעס. איך, פון מיין זייט, בין פון די אַלע רפואות נישט געוואָרען אויף אַ האָר קרעפטגיגער. איך האָב מיר געטאָן מיינס: לאַנגע שעה'ן פלעג איך ליגען מיט אַ פאַרוואַרפען קעפעל און אַריבערגעקוקט צו די אַבות אַבותינו אויף יענער וועלט...

דער צער פון מיינע עלטערען איז געווען אומבאַשרייבליך. איך האָב זיי אַזוי אויסגעמוטשעט און אַרויסגעבראַכט פון די כחות, אַז זענענדיג ווי זייער מי צו דערהאַלטען מיך ביים לעבען איז אַרויסגעוואָרפען, האָבען זיי פשוט געבעטען אויף מיר דעם טויט. דאָס דאָזיגע ראַנגלעניש פאַר מיין לעבען יעדע שעה פון טאָג האָט אָנגעהאַלטען גאַנצע צוויי יאָר. די חברה קדישאַ לייט ביי אונז אין שטעטעל האָבען שוין באַצייטענס גענומען אַ ביסעל באַרנפען אויפ'ן חשבון פון מיין לוויה, אָבער ליידער האָבען זיי זיך פאַררעכענט אין חשבון.

ווי עס ווייזט אויס איז אויבען, אין הימעל, באַשטימט געוואָרען, אַז איך, זבולון בן שלום בן טוביה הכהן, זאָל יאָ בלייבען אויף דער זינדיגער ערד. איך וועל נאָך זיין אַמאָל אַ גוט אַרטיקעל פאַר די גראַמאַפאָן-קאָמפּאָניס. פאַר די ראַדיאָס און קאַנצערט-הייזער, און עפעס גלאַט אַזוי אַ נחת רוח פאַר מיינע ברידער אידען מיט אַ שחרית'ל, אַ מוספ'ל, אַ וואַכעדיגען מנחה-מעריב, אַ יום כפור קטן, און וואו איז דער ימים נוראים-דיגער דאָווענען?

אין מיין שוואַך קערפערעל האָט זיך גענומען ווייזען לעבען, און אין די אויגען פון מיינע עלטערען האָט זיך אָנגעצונדען אַ גלויבען און האַפענונג. אַז זיי האָבען מיך דאָך אַרויסגעריסען פון מלאך המות'ס הענט. דאָס מיינט אָבער נישט, אַז פון איצט אָן איז שוין אַלץ געגאַנגען מיט מיר כשורה, אַזוי ווי ביי אַלע נאָרמאַלע קינדער. וואו נאָר אַ קרענק — האָט זי זיך גע- טשעפעט צו מיר. אַמשווערסטען האָט מיך געטראַפען די גוט באַקאַנטע „ענגלישע קרענק“. די הענטלעך און פיסלעך זיינען מיר אָפּגענומען געוואָרען, די ביינדלעך שוואַך, אַהן שום קראַפט פון לעבען. מען איז געווען זיכער, אַז אויב אַפילו

די קראַנקהייט זאל מיך נישט אומברענגען, וועל איך דאָך אין רעזולטאַט פון איר מווען בלייבען אַ קריפעל אויפ'ן גאַנצען לעבען. וועגען שטיין, גיין אָדער קריכען האָט קיין רייד נישט געקענט זיין. אַ גאַנצען טאָג בין איך געלעגען אויף מיין אָרט, און אַזוי ווי מיין מוטער איז געווען פאַרנומען מיט די איבעריגע קינדער און האָט נאָך געמוזט אַרויס-העלפען דעם טאַטען אין קראָם — איז מיין איינציגע פאַרזאָרגערין געווען דאָס דינסט-מיידעל, וועלכע האָט מיך בעסער געוואָלט זען אַ טויטען, ווי אַ לעבעדיגען.

אַבער ווי עס ווייזט אויס, האָב איך זיך שוין אַלס קינד פאַר'עקשנט געגען מלאַך המות. אויך די צרה בין איך בייגעקומען. איך האָב זיך אָנגע-הויבען שטעלען אויף די פיסלעך. אַ שטראַל פון ליכטיגקייט האָט אויפגע-שיינט איבער דעם הויז פון מיינע עלטערען. אמת, איך בין געווען אַ בלאַס קינד, אַהן אַ טראַפען בלוט אין פנים, מיט בלויע אָדערען אויף די דאַרע אברים. אָבער עס איז געווען אַ האַפענונג, אַז איך וועל לעבען, דער עיקר, איך האָב אָנגעהויבען צונעמען אין געוויכט, און מיט יעדער צוגעקומענער אונצע איז צוגעקומען אַ שטיק געזונט מיין אויסגעמאַטערטער מוטער.

גראַד האָט זיך אַזוי געמאַכט, אַז צו יענער צייט האָט זיך שטאַרק פאַר-בעסערט די מאַטעריעלע לאַגע פון מיינע עלטערען, און די שטימונג אין הויז איז געווען אַ טאַפעלט-גליקליכע; סיי איך, און סיי דאָס מיידעלע, וואָס איז געבוירען געוואָרען נאָך מיר, און סיי מיין עלטערער ברודער, זיינען אַלע געוואָקסען געזונט. און די עלטערען האָבען זיך געקענט אָנזעטיגען מיט אַ ביסעל נחת פאַר די ליידען, וואָס זיי זיינען זיך אויסגעשטאַנען פון אונז. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז מ'האַט שוין אָנגעהויבען רעדען וועגען אָפגעבען מיך אין חדר אַריין. נאָר איידער כ'וועל שילדערען מיינע חדר-יאָרען, מוז איך זיך אָפּשטעלען אַ וויילע אויף דעם הויז פון מיינע עלטערען.

דאס הויז פון מיינע עלטערען

איך בין געבוירען געוואָרען דעם דריטען טאָג אין חודש ניסן, ווען מען זאָגט דעם נשיא זבולון, דעם 25טען מערץ, 1874. אין דעם פּיצניקען שטע-טעלע כאָנאָראַד, אָדער ווי עס האָט געהייסען אויף רוסיש נאַוואָאַרכאַנגעלסק, יעליסאַוועטגראַדער אויעזד, כערסאַנער גובערניע. דאָס שטעטעל האָט זיך געפונען 25 ווערסט פון טאַלנע. איך בין געווען דאָס פערט־געבוירענע קינד ביי מיינע עלטערען. כ'האָב שוין דערמאָנט, אַז די ערשטע צוויי קינדער, אַ צווילינג, זיינען גאָר יונג געשטאַרבען.

מיין פאָטער, ר' שלום, איז געווען דער עלטסטער זון פון אַ משפּחה פון אַכט קינדער, זעקס זין און צוויי טעכטער. ער איז געווען אַ שטאַרקער מענטש, סיי קערפערליך און סיי גייסטיג. ער איז געבוירען געוואָרען אין אומאַן, קיעווער גובערניע, און שוין אַלס קינד פון צען יאָר האָט ער גע-שמ'ט מיט זיין שאַרפען קאַפּ און אויסערגעוויינליכען זכרון. ער איז געווען דער בעסטער תלמיד אין דער אומאַנער ישיבה.

ווען דאָס אינגעל איז אַלט געווען פּופּצען יאָר, האָבען שוין שדכנים גענומען קלאַפען אין די טירען פון מיין זיידען. און ווען איין שדכן איז גע-קומען אין נאָמען פון דעם גרויסען גביר און בעל יחוס ר' חיים לובדינער פון שטעטעל לובדין, אומאַנער אויעזד, האָט זיך דער זיידע אָנגעכאַפט אין דעם שידוך מיט ביידע הענט. ר' חיים לובדינער איז געווען אַ שם דבר, דער אייגענטימער פון דער גרויסער לובדינער מיל, אַ גרויסער בעל־צדקה, מיט וועלכען די גאַנצע געגענט האָט גע'שמ'ט.

צו זיבעצען יאָר האָט מיין פאָטער חתונה געהאַט און איז פאַרבליבען עסען קעסט. אָבער אין אַ האַלב יאָר אַרום האָט מען אים שוין געהייסען גיין „פאַר זיך“, ווייל מען האָט געדאַרפט מאַכען פּלאַץ פאַר אַ צווייטען איידעם.

מיין מוטער, פּעסיע ע"ה, איז געבוירען געוואָרען פון אַ צווילינג, זי איז פון דער נאַטור געווען זעהר אַ שוואַכע. קורץ נאָך איר געבורט איז איר די מוטער אוועקגעשטאַרבען. איר פאָטער, אַלס פרומער און ערליכער איד, האָט גלייך גענומען אַ צווייטע פרוי. איז דעריבער פאַרשטענדליך, אַז אַ שוואַך קינד, געבוירען פון אַ צווילינג, און דערצו נאָך אויפגעהאָדעוועט פון אַ שטיפּ־מאַמע, איז געבליבען קערפערליך הינטערשטעליג, און איר גאַנצע דער-ציהונג האָט אונטערגעהונקען. אַט די שפורען פון שוואַכער קערפערליכער אַנטוויקלונג האָבען זיך גלייך אָפּגערופען אויף אירע קינדער, וואָס צוויי פון זיי זיינען גלייך געאַנגען פון דער וועלט, און איך בין קוים אַרויס אַ לעבעדיגער.

מיין פאטער'ס עלטערען האָבען זיך דערוויל באַזעצט אין שטעטעל כאַנאַראַד, וואו זיי האָבען געעפּענט אַ שניטקראַם. אויך מיין פאָטער איז פון די נישט געלונגענע קעסט געקומען קיין כאַנאַראַד, וואו ער האָט געעפּענט אַ צווייטע קראַם מיט דעם זעלבען אַרטיקעל, וואָס זיין טאָטע, דאָס הייסט: מאַנפּאַקטור.

מיין מוטער, אַט די פרומע און איבערגעגעבענע פרוי, איז אַפילו זיין ענדיג אין די הויכע חדשים געשטאַנען צו הילף אין דער שניט-קראַם. זי האָט נישט געוואָלט, אַז איר מאַן זאָל אויף דאָס מינדעסטע פאַרנאַכלעסיגען זיינע פרומע מידות. און אַט ווי דער טאָטע האָט זיך געפירט:

יעדע נאַכט איז ער אויפגעשטאַנען האַלבע נאַכט צו חצות און ביז פינף אינדערפרי איז ער געזעסען און געלערענט. דערנאָך איז ער געגאַנגען אויפֿ-מאַכען די קראַם, וואו ער איז פאַרבליבען ביז אַכט אַ זיגער. דאָן האָט אים פאַרביטען די מוטער, און ער איז געגאַנגען דאווענען. צו זיין דאווענען פון פאַרענט, פון הינטען און אין מיטען האָט גאָר קיין סוף נישט גענומען. ערשט קעגען מיטען טאָג איז ער צוריקגעקומען אין קראַם אַריין.

אַבער מיט דעם האָבען זיך זיינע פאַרפליכטונגען צום רבונו של עולם נישט פאַרענדיגט. עס איז געווען זיין טבע צו לערנען יעדען טאָג עטליכע בלעטער גמרא מיט די מפרשים, אַריינקוקען אין מורה נבוכים און אין אַנדערע חסידישע ספרים, און וואו איז אַ שטיקעל מעמדות און אַ קאַפיטעל תהילים? אַזוי איז אויסגעקומען, אַז צוויי דריטעל טאָג איז ער געווען פאַרנומען מיט תפלה און עבודה. און אין אַ רוסישער און העברייאישער צייטונג האָט מען דאָך אויך געדאַרפט אַריינקוקען, כדי צו וויסען וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט.

מיט איין וואָרט, עס איז אים פאַרבליבען גאַנץ ווייניג צייט אויף צו זאָרגען פאַר זיין געשעפט. נאָר אַזוי ווי מיין טייערע פרומע מוטער איז געווען טיף איבערצייגט, אַז איר מאַן שטייט אויף אַ פעסטען פונדאַמענט פון עולם הבא מיט זיין פרומקייט און יראת־שמים, האָט זי אויף זיך גענומען דעם גאַנצען עול פון פרנסה און דערצו נאָך פון פירען די ווירטשאַפט אין הויז. עס איז איר נישט אַנגעקומען לייכט צו שטיין אַ גאַנצען טאָג און אַפצו-עסען זיך דאָס האַרץ מיט די פויערים און פויערטעס. נאָר אויף צו להכעיס האָבען די קונים דוקא געוואָלט האָבען צו טאָן מיט דער מאַמען, איידער מיט'ן טאָטען. דאָס האָט נאָך מער אונטערגעגראַבען איר אַזוי אויך שוואַכען געזונט. גאָר דערדריקענד האָט אויף איר געווירקט דער טויט פון אירע ער-שטע צוויי קינדער. דער טאָטע, ווי אַ איד אַ חסיד, איז לייכטער געקומען צו זיך פון דעם אוימגליק, ער האָט געזאָגט „ה' נתן וה' לקח, יהי ה' מבורך“ אַבער די מוטער האָט דאָס טיף איבערגעקרענקט.

דער אוימגליק מיט די צוויי קינדער האָט באַוואויגען דעם טאָטען, אַז ער זאָל אַביסעל נאַכלאָזען פון זיינע שטרענגע פרומע מנהגים. קודם כל האָט

ער זיך אפגעזאגט פון אויפשטיין צו הצות. בכלל האָט ער באַשלאָסען זיך מער אַפּצוגעבען דעם געשעפט, כדי צו באַפרייען די מוטער פון אירע לאַסטען.

צו יענער צייט האָט זיך גראַד געמאַכט, אַז אין געשעפט פון מיינע עלטערען איז געקומען צו אַ גרויסען קריזיס. עס איז געווען אַ הונגער-יאָר, די תבואה אויף די פעלדער איז נישט געראָטען. און אַזוי ווי די פויערים און פאַמיעשטיקעס האָבען דאָס רוב גענומען סחורה אויף באַרג ביז נאַכץ שניט — איז דעם יאָר אויסגעקומען, אַז די קונים זיינען געווען באַנקראַט. קיינער האָט נישט געצאָלט די חובות. גראַד האָט דער טאַטע אַנגעגרייט אַ סך סחורה און האָט אויסגעשטעלט צאָלונגען, און נישט נאָר זיינען נישט געווען קיין נייע קונים, נאָר אויך די אַלטע האָבען נישט געצאָלט זייערע פאַרפליכט-טונגען, און דער טאַטע איז שיער אַליין נישט געשטאַנען פאַר באַנקראַט.

דער טאַטע האָט טאַקע קיינמאָל קיין וועקסלען נישט אויסגעשטעלט, אַלץ האָט ער באַקומען אויף אַן אַפענעם רעכענונג, אָבער צאָלען האָט ער געוואָלט אין צייט, עס איז ביי אים געווען אַן ערען-פראַגע און ער האָט שטאַרק גע-זאָרגט, טאַמער וועט ער נישט קענען האַלטען זיין וואָרט.

ווען די מאַמע האָט געזען ווי שטאַרק דער טאַטע לעבט איבער, ווי צע-בראַכען ער גייט אַרום — האָט זי באַשלאָסען אונטערצונעמען אַ פאַרצוויי-פעלטען שריט. נעמליך, זי איז אַוועקגעפאַרען קיין אומאַן און האָט דאָרט פאַרזעצט אירע פערעל, די בריליאַנטענע שפילקע און דימענטענע פינגערלעך, כדי דער טאַטע זאָל קענען נאָכקומען זיינע פאַרפליכטונגען.

עס איז שווער צו שילדערען, וואָס פאַר אַ טיפע איבערלעבונג דאָס איז געווען פאַר איר. אַט די אַלע טייערע צירונג, מיט וועלכע זי פלעגט זיך אויספּוצען, ווען זי איז אין אַ שבת אָדער יום-טוב געגאַנגען אין שול אַריין — דאָס אַלץ איז איצט געלעגען ביי אַ פראַצענטניק אין אומאַן. קיין געזונט איז איר דערפון נישט צוגעקומען. און גראַד דעמאָלט האָט זי געשוואַנגערט מיט מיר, און זיכער האָט די קלעמעניש און ערגערניש צוגעטראָגען דערצו, אַז איך זאָל קומען אויף דער וועלט אַ קראַנק און שוואַך קינד.

כדי צו דערגענצען דאָס בילד פון מיין געבורט-שטעטעל מוז איך צוגעבען, אַז דאָרט האָבען געוואוינט אַן אַכציג אידישע פאַמיליעס צווישען אַ צען טויזענט פויערים און פאַמיעשטיקעס. די אידען זיינען דאָס רוב געווען סוחרים און בעלי מלאכות, און ווי געוויינליך, האָבען אויך נישט געפעלט קיין פראַצענטניקעס.

דאָס לעבען צווישען די אידען און קריסטען איז געווען אַ פרידליכס און אַ פריינדליכס. אַ חוץ אַ פאַר פראַפעסיאָנעלע אַנטיסעמיטען, ווי אַ שטייגער: דער לערער אין דער שולע, דער סטאַרשינאַ, דער וואָלאַסטאַני שרייבער, דער פעלדשער און נאָך עטלעכע מוזשיקעס פון די, וואָס האָבען שוין געקענט לייצען און שרייבען.

שאלים און פאפיש קווארטל, ארטאדאקס און סאטמאר.

די מלוה מלכה'ס ביים טאטען אין הויז

פון מיין פריסטער קינדהייט געדענק איך די מערקווירדיגע מלוה-מלכה'ס, וואָס זיינען, ווי אַ געזעץ, געפראָוועט געוואָרען ביי אונז אין הויז יעדען שבת צונאַכטס. עס פלעגען זיך צוזאַמענקומען מיינסטנס די געמיינע לייט פון שטעטעל: די קליינע קרעמערס, די תבואה-הענדלערס, די פעל-און פיה-הענדלער (סקאַטינשטשיקעס). אָבער גלייכצייטיג זיינען אויך געקומען דער רב און דער שוחט און סתם לומדים און משכילים, די מאַמע האָט צוגעגרייט דעם אמת'ן געווייסטען באַרשטש, וואַרניטשקעס מיט קאַשע מיט גענוענע גריווען, געזייערטע קאווענעס, עפעל-קוואַס, און דער טאַטע האָט געזאַרגט, אַז עס זאָל זיין דאָס גוטע ביסעל זעקס און ניינציגער באַרנפען.

און ווען דער עולם האָט גענומען צו גלעזלעך האָט זיך ערשט פאַנגאַן-דערגעפלאַקערט די ריכטיגע מחלוקה לשם שמים. די לומדים האָבען זיך געפלייסט אויסצולאָדענען וואָס מער תורה, און דער פראַסטערער עולם האָט זיך פרומערהייט צוגעהערט. אָבער אויך די לומדים זיינען נישט שטענדיג געווען איינשטימיג צווישען זיך, און מאַנכעסמאַל זיינען די קולות דערגאַנגען ביז צום הימעל. ווען די מאַמע האָט געזען, אַז עס דערגייט שוין גאָר אין די הויכע דרכים — איז זי אַריינגעקומען און געמאַלדען, אַז דער באַרשטש מיט די וואַרנישקעס זיינען שוין פאַרטיג און אַז עס איז שוין צייט עפעס טועם צו זיין, ווייל דער זייגער שלאָגט שוין באַלד האַלבע נאַכט.

די דאָזיגע מלוה מלכה'ס האָבען אָבער געהאַט נאָך אַן אַנדער אויפגאַבע, שוין נישט קיין לומדישע, זיך אויסצו'טענה'ן אין לערנען און אַרומצוריידען די וועלט-פאַליטיק, — ניין, אַ מער רעאַלע, וואָס איז געווען פאַרבונדען מיט די טאַג-טעגליכע באַדערפענישען פון די אידען אין אונזער שטעטעל.

יעדען זונטאָג איז אין שכנות'דיגען שטעטעל טאַרגאוויצע, וואָס איז שוין געווען קיעווער גובערניע, פאַרגעקומען אַ מאַרק-טאַג. דער דאָזיגער מאַרק-טאַג האָט געדאַרפט געבען פרנסה אויף אַ גאַנצער וואָך. די פראַסטע לייט, די סקאַטינשטשיקעס און פעל-הענדלער, די תבואה-סוחרים און קליינע קרע-מערלעך, זיינען געקומען צו די מלוה מלכה'ס נישט אַזוי ווייט צוליב די פייערדיגע תורה-שמעסען, ווי פראַסט פשוט צו באַקומען אַ גמילת חסד ביים טאַטען צום מאַרגענדיגען יאָר.

שפעט אין דער נאַכט, ווען דער עולם איז שוין געווען מיד פון די הייסע

וויכוחים און האָט זיך שוין געהאַט גוט אונטערגעלענט דאָס האַרץ מיט דער מאַמע'ס טייערע מאַכלים. — דעמאָלט איז דער טאַטע אַריינגעגאַנגען אין אַלקער, אויפגעמאַכט דעם גרויסען אייזערנעם קופערט און אַרויסגענומען פון דאָרטען אַ ברייטען לעדערנעם בייטעל. ער האָט גענומען אַריינרופען איינציגווייז יעדען באַזונדער און אויסגעטיילט די גמילת חסדים לויט יעדענס פאַרלאַנג.

די אידען האָבען מיט דעם געלט אָפּגעהאַנדעלט אויפ'ן זונטאָנדיגען יאָריד און פאַרדינט חיונה אויף דער וואַך בצמצום. זונטאָג ביינאַכט זיינען זיי אַלע ווידער געקומען און דעם גמילת חסד צוריקגעבראַכט מיט אַ שיינעם דאַנק. עס פלעגט זיך אָבער מאַכען, אַז דער אָדער יענער הענדלער האָט זיין סחורה נישט געקענט פאַרקויפען אויפ'ן יאָריד, ממילא האָט ער דעם גמילת חסד נישט געקענט אומקערען צו דער צייט. דער טאַטע האָט אַזאַ איינעם באַר- היגט, אַז ער וועט צוואוואַרטען ביז אַ צווייטען אָדער דריטען זונטאָג.

איך דערמאָן מיר די פּאָלגענדע געשיכטע פון מיין טיפער קינדהייט: דאָס איז געווען אַ זונטאָג פאַר פסח, ווען עס איז אויסגעפאַלען דער רוטישער ערב פּאַסכע. שבת צונאַכטס, ערב דעם זונטאָג, האָט מיין טאַטע געגעבען דריי הונדערט רובעל פאַר דעם מאַרגענדיגען יאָריד דעם סקאַטינשטיק שמואל לייב דעם לאַנגען, וועלכען מען האָט גערופען מיט אַזאַ צונאַמען, ווייל ער איז ווירקליך געווען זעהר אַ הויכער. אויף צומאַרגענס זונטאָג גאַנץ פרי איז שמואל לייב ווידער געקומען און האָט געבעטען ביים פּאַטער, אַז ער זאָל אים געבען נאָך צוויי הונדערט רובעל, ווייל עס מאַכט זיך אים צו קויפען נאָך אַ צוויי צענדליג יונגע ביקלעך זעהר ביליג, ממש בחצי חינם.

זונטאָג אויפדערנאַכט איז דער סקאַטינשטיק געקומען צום טאַטען זעהר אַ פרייליכער. „נו, ר' שלום, זאָגט ער צו מיין פּאַטער, „איך האָף, אַז איך וועל איה"ש מאַרגען, מאַנטאָג, ברענגען מיינע ביקלעך קיין פּאַטערייע אויפ'ן יאָריד און וועל מיט גאָט'ס הילף גוט פאַרדינען.“ דער טאַטע האָט אים גע- וואונשען פיל גליק.

דער פרייז פון די ביקלעך איז דורכשניטלעך געווען אַכט רובעל אַ שטיק. מאַנטאָג, נאַכ'ן פּאַטערייער יאָריד, איז שמואל לייב ווידער געקומען צום טאַטען אין הויז אַריין. מיט גרויס פאַרצווייפלונג האָט ער דערציילט, אַז אין פּאַטערייע אויפ'ן מאַרק האָט מען אים אַנגעבאַטען בלויז זיבען רובעל מיט פינף און צוואַנציג קאַפּיקעס אַ שטיק, ער האָט דעריבער נישט געקענט פאַר- קויפען מיט אַזאַ גרויסען היזק. ער אַנטשולדיגט זיך, וואָס ער קען נישט סילוק'ן דעם גמילת חסד, ער האָט אָבער די ביקלעך אַוועקגעשיקט אויף מאַרגען, דינסטאָג, קיין לידווינקע אויפ'ן יאָריד, און ער פאַרהאַפט, אַז דאָרט וועט ער זיי שוין פאַרקויפען מיט ריוח.

דינסטאָג, נאַכ'ן לידווינקער יאָריד, איז שמואל לייב געקומען אַ נאָך מער פאַרצווייפעלטער, מען האָט אים אַנגעבאַטען פאַר די ביקלעך מיט נאָך

א רובעל ווייניגער, ווי אין פאטערייע. ער האט דעריבער באשלאסען צו שיקען די ביקלעך מאַרגען, מיטוואַך, קיין פוקעטעלעוו. אין פוקעטעלעוו האט מען אַנגעבאַטען מיט אַ רובעל פינף און צוואַנציג קאַפּיקעס ווייניגער, ווי אין לידווינקע. האט ער זיי אַוועקגעשיקט אויף דאַנערשטאָג קיין דובאַווע, וואו דער אומגליק איז געווען נאָך גרעסער: דער פרייז איז דאָרט געווען מיט אַ רובעל פּופציג קאַפּיקעס ווינציגער, ווי אין פוקעטעלעוו.

און אזוי ווי ביקלעך זיינען לעבעדיגע באַשעפענישען, מען מוז זיי קאַר-מענען, און דאָס קאָסט געלט, און דער מוזשיק, וואָס האט געטריבען די ביקלעך פון איין יאַריד אופֿן צווייטען, אַרבעט אויך נישט אומזיסט, און דערווייל האָבען די ביקלעך גענומען איינדאָרען און אויסטריקענען, — האט דער סקאַטינשטיק געבעך קיין אַנדער ברייה נישט געהאַט, ווי צו ברענגען די ביקלעך אַהיים, קיין כאַנעראַד.

שמואל לייב איז געקומען צו אונז אין שטוב מיט טרערען אין די אויגן. „ר' שלום, זאָגט ער, „איר וויסט, אַז איך בין אַן ערליכער איד און איך וויל חלילה, נישט, אַז איר זאָלט ליידען שאַדען צוליב מיר. אָבער זעט מיין אומגליק, איך קען אייך נישט באַצאָלען דעם חוב, גיט מיר אַן עצה, ר' שלום. דעם טאַטענ'ס עצה איז געווען, אַז ער זאָל זיך ווענדען צו די קצבים פון די צוויי שכנות'דיגע שטעטלעך כאַנעראַד און טאַרגאַוויצע, ער זאָל זיי דערציילען די גאַנצע געשיכטע און וואָס זיי וועלען באַשליסען, אזוי וועט זיין. שמואל לייב איז אַוועק צו די קצבים און האט זיי דערציילט דעם אמת, אַז דער אייגענטליכער בעל הבית פון די ביקלעך איז גאַר ר' שלום קוואַרטין, פאַר זיין געלט האט מען געקויפט די ביקלעך, און אַז עס האט געטראָפּען אַזאַ אומגליק, די פרייען זיינען געפאַלען מיט יעדען טאָג.

די קצבים זיינען געקומען צום טאַטען און דערקלערט, אַז זיי זיינען גרייט אַפּצוקויפען די ביקלעך, נאָר דער טאַטע זאָל זיי זאָגען אויף בנאמנות, וויפיל זיי קאַסטען. דער טאַטע האט געוואוסט, אַז דעם פרייז, וואָס זיי קאַסטען איז אוממעגליך צו באַקומען, און אַז טאַמער האַלט מען די בהמות נאָך אַ וואַך צייט וועט מען נאָך מער פאַרלירען אויף זיי. האט ער געזאָגט די קצבים, אַז דער פרייז פון אַ ביקעל איז זעקס רובעל, און אזוי איז ער פטור געוואָרען פון דעם „געשעפט“ מיט אַ פאַרלוסט פון איבער הונדערט און פּופציג רובעל.

איך דערצייל דעם דאָזיגען עפיזאָד בלויז כדי צו כאַראַקטעריזירען די באַציאונגען, וואָס האָבען געהערשט צווישען אידען אין די קליינע שטעטלעך אין דער אַלטער היים מיט צענדליגער יאַרען צוריק, וויפיל ערליכקייט, איי-בערגעגעבענקייט און וואַרימקייט איינער האט געהאַט פאַר דעם אַנדערען, וויפיל האַרץ, רחמנות און גוטסקייט מען האט אַרויסגעוויזען דעם, וואָס האט זיך צופעליג געפונען אין אַ נויט. און דאָס האט זיך אויסגעדריקט נישט בלויז אין ווערטער, נאָר טאַקע ממש מיט ממון און דמים. איינער פאַר'ן

צווייטען איז געווען גרייט צו גיין אין פייער אריין. איז חלילה אימיצער אין שטעטעל קראַנק געוואָרען — האָט יעדער איינער און אַלע צוזאַמען גע- האַלפען מיט וואָס נאָר מען האָט געקענט. די גוטע אידישע מידות האָבען זיך דעמאָלט אַנטפלעקט אין זייער גאַנצער פראַכט.

דער זיידע פראוועט הצות מיט געזאנג און מיט שפילען אויף גיטארע

פון מיינע פריעסטע קינדער-יאָרען האָט זיך מיר טיף איינגעקריצט אין זכרון די געשטאַלט פון מיין זיידען, טוביה. דאָס איז געווען אַן אויסערגעווענהנליך פרומער איד, אַן אָפּגעהיטענער אין די מצוות, וואָס איז געשטאַנען דעם גאַנצען טאָג אין זיין שניט-קראָם אום צו פאַרדינען אויף פרנסה, אָבער די געדאַנקען זיינע זיינען נאָר געווען פאַרטאָן אין דעם ווי אַזוי בעסער און געטרייער צו דינען דעם רבונו של עולם.

ער האָט שטאַרק אָפּגעהיט מקיים צו זיין די מצוה פון מאה ברכות בכל יום, און אַזוי ווי ער איז קיינמאַל נישט געווען זיכער, צי ער האָט טאַקע משלים געווען די הונדערט ברכות, פלעגט ער נעמען עטליכע מאָל אין טאָג צו ביסלעך בראַנפען אום צו באַוואַרענען זיך מיט אַן איבעריגער ברכה.

איינמאַל אַלס נאָך גאָר אַ יונגער אינגעל בין איך פאַרבטען געוואָרען פון דער באַבען מיט'ן זיידען צו פאַרברענגען עטליכע טעג ביי זיי אין הויז. מען האָט מיך געלייגט שלאָפען פרי, אָבער אינמיטען דער נאַכט האָב איך זיך אויפֿ-געכאַפט: איך האָב דערהערט אַ געזאַנג באַגלייט פון אַ שפּילען אויף אַן אינסטרומענט...

איך האָב אויפּגעעפענט די אויגען און דערזען, ווי ביים ליכט פון אַ קליינעם לעמפעל זיצט דער זיידע איינגעבויען איבער אַ ספר, ברומט עפעס אַ טרויעריגען ניגון און באַגלייט זיך אַליין, גרעמפלענדיג מיט די פינגער איבער די סטרונעס פון אַן אינסטרומענט, וואָס שפעטער בין איך געוואויר געוואָרען, אַז דאָס איז געווען אַ גיטארע.

הימלישע קלאַנגען זיינען דאָס געווען פאַר מיינע קינדערשע אויערען. דער טרויער פון דעם זיידענס מעלאָדיע האָט מיך דורכגענומען. איך האָב זיך טיפּער איינגעטוליעט אין מיין געלעגער און האָב זיך באַמיט נישט אַרויס-צוגעבען פאַר'ן זיידען, אַז איך הער זיך צו צו זיין זינגען און שפּילען. לאַנג בין איך אַזוי אָפּגעלעגען און איינגעזאַפט אין זיך אפשר אויפֿן גאַנצען לעבען דאָס מערקווירדיגע געזאַנג, וואָס האָט געטראָגען אין זיך דעם טרויער פון אַ גאַנץ פּאָלק אויף זיין פאַרוואַגעלט ווערען פון זיין לאַנד און אויף זיינע אומענדליכע ליידען.

שפעטער האָט דער זיידע געביטען דעם ספר און ער איז איבערגעגאַנגען

צו אַ מער פרייליכער און לעבעדיגער מעלאָדיע. דאָס האָט אַוודאי געמוזט זיין אַ תהילימ/על. פון דער גיטאַרע זיינען איצט אַרויסגעקומען מונטערע און האַפערדיגע קלאַנגען, ווי דער זידע וואַלט זיך אַליין געוואַלט טרייסטען אין אַט דער שטאַק פינסטערער נאַכט, אַז די וואַלקענס אויף אונזער הימעל וועלען נישט אייביג אַנהאַלטען, אַז אויך אויף אונזער גאַס וועט נאָך זיין אַ שמחה...

אונטער אַט די מונטערע קלאַנגען בין איך אַנטשלאָפען געוואָרען און איך ווייס נישט ווי לאַנג דער זידע איז נאָך אַזוי געזעסען. איך ווייס אָבער, אַז פון יענער נאַכט אָן האָט מיך אָן אויפהער פאַרפאַלגט דאָס ביינאַכטיגע געזאַנג פון מיין זידען, עס האָט מיך דורכגענומען און נישט אָפּגעלאָזט. איך האָב געדענקט סיי די טרויעריגע טענער פון יענער וואַך-נאַכט און סיי די שפּעטערדיגע פריי-ליכע טענער, ביידע צוזאַמען זיינען זיי געוואָרען אַ טייל פון מיין גאַנצען וועזען און האָבען געהאַט אַ טיפע ווירקונג אויף מיין שפּעטערדיגער חזוֹנישער קאַריערע.

יענער חצות ביים זידען אין הויז איז נישט געבליבען אָן שפורען פאַר מיר גלייך אין יענע קינדערשע טעג. אַ מאַדנער געהיימניספּולער פאַרלאַנג האָט מיך באַהערשט נאַכצוזינגען און נאַכצוברומען די מעלאָדיעס, וואָס איך האָב געהערט פון זידען. איך האָב אויך שטאַרק באַגערט צו האָבען אַזאַ אינסטרומענט, ענליך צו דעם, וואָס איך האָב געזעהן ביים זידען, אויף וועלכען איך וואַלט געקאָנט אויסשפּילען די מעלאָדיעס, וועלכע איך האָב געהערט אין יענער אומ-פאַרגעסליכער נאַכט אין זיידענס הויז. אָבער ווי אַזוי מען קומט צו דעם האָב איך נישט אָנגעהויבען צו וויסען.

ווען איך בין אויף צומאַרגענס געקומען אין חדר אַריין האָב איך ביי אַ צווייטען חדר-אינגעל דערזעהן אַ פייפעל. ווען איך האָב זיך גוט צוגעקוקט צו דעם האָב איך געזעהן, אַז דאָס איז אַ ״סופּילקע״ מיט אַכט לעכלעך, אַליין געמאַכט פון האַלץ לויט ווי דער פּאַסטוך פון דער כאַנאַראַדער טשערעדע האָט דאָס געוויזען דעם אינגעל.

— ווען דו זאָלסט הערען, זבולון, — זאָגט צו מיר דער אינגעל, — ווי דער פּאַסטוך שפּילט אויף אַט דער סופּילקע! עס צעגייט זיך איבער אַלע אַברים !

ווי איך האָב דאָס געהערט האָב איך גלייך באַשלאָסען, אַז מאַרגען גיי איך שוין נישט אין חדר, נאָר איך וועל באַגלייטען אונזער דינסטמיידעל, וועלכע טרייבט אַרויס די קי צו דער טשערעדע, און אַזוי אַרום וועל איך שליסען קאַנטשאַפּט מיט דעם פּאַסטוך.

אויף צומאַרגענס בין איך טאַקע אויפגעשטאַנען פיר אַזייגער פאַרטאַג, האָב מיטגענומען אַ שטיק חלה, וואָס איז ביי אונז פאַרבליבען פון שבת, און בין אַוועק מיט דעם דינסטמיידעל צוזאַמען מיט אונזער קי צו דער טשערעדע. ווען דער פּאַסטוך האָט דערזען די שטיק ווייסע בולקע, האָבען זיינע אויגען אָנגעהויבען צו לייכטען. איך האָב אים געבעטען, אַז ער זאָל מיר עפּעס

שפילען אויף זיין סופילקע. ער האט זיך נישט געלאזט בעטען און די קלאנגען פון זיין פייעל האבען דעמאלט פאר מיר געקלונגען, ווי די שענסטע מוזיק אין דער וועלט.

שפעטער האט מיר דער פאסטוך אויפגעקלערט ווי אזוי מען מאכט אזא סופילקע. צו דעם איז נויטיג געווען עטליכע פרוטיקלעך פון ווערבענע צווייגען, וועלכע מען האט געדארפט ארומשניצען און אויסבויערען אין זיי לעכלעך. און דאס דארף מען טאן מיט א גניפיקעל, אדער מיט אן אייזערנעם מעסערל, וואס באשטייט פון א קלינגעל מיט א הילצערנעם שטילעכעל.

איצט איז אנטשטאנען די פראגע וואו נעמט מען די זעקס קאפיקעס, וואס עס קאסט אזא גניפיקעל? איין מינוט האט זיך מיר פארגאנגען א געדאנק צוצוגיין צו דעם טאטענ'ס טיש-קעסטעל אין אונזער קראם און ארויסנעמען די זעקס קאפיקעס. אבער איך האב גלייך געמוזט דעם געדאנק אויפגעבען. ערשטענס, וואס הייסט עס עפעס ווערען א גנב? דער טאטע ווי אויך דער רבי אין חדר וועלען דאך גלייך קענען אראפלייענען פון מיין שטערען די גנבה... צווייטענס, ווי נאר דער טאטע וועט דערזעהן ביי מיר דאס מעסערל, וועט ער דאך גלייך פרעגען וואו איך האב דאס גענומען? און קיין ליגען טאר מען דאך נישט זאגען, וועל איך דאך מוען אויסזאגען דעם אמת, אז איך האב גע'גאנגען די זעקס קאפיקעס.

בין איך ארומגעגאנגען א פארביטערטער און האב נישט געוואוסט וואס צו טאן. איינמאל אין א מארק-טאג, ווען די קרעמערס האבען אויסגעלייגט זייערע סחורות אויף די רעדנעס אדער ראגאזשעס אויפ'ן מארק, האב איך צווישען די אלע טייערע זאכען, ווי: קעמעלעך, שלעסעלעך, הארמאניקעס, ליאלקעלעך, האר-נאדלען און קנולכלעך פאדעם אויך דערזעהן מיין אויס-געבענקט גניפיקעל. עס האט מיך פארקלעמט אונטער'ן הארצען. אט זע איך פאר מיינע אויגען דאס אויסגעבענקטע גליק און איך קען צו דעם נישט קומען. זיצענדיג אין חדר האב איך מער נישט געהערט וואס דער רבי לערענט, נאר איך האב אלץ געטראכט וועגען דעם מעסערל, וואס איך האב געזעהן ביי די קרעמערקעס אויפ'ן מארק. האב איך טאקע גלייך דערפילט א פייערדיגען פאטש פון רבי'ן מיט אן אויסגעשריי: כאמולא! וואס זיצסטו ווי א גולם?

אבער מיר איז אינגליכען באשערט געווען, אז מיין טרוים זאל פאר-ווירקליכט ווערען. מיין פעטער דוד, דער רייכסטער פון מיין פאטער'ס ברידער, איז אינגליכען געקומען קיין כאנאראד און דערזעהנדיג ווי איך זיך א פאר-טרויערטער האט ער מיך געפרעגט וואס מיר איז. איך האב אויסגעוויינט פאר אים דאס הארץ און ער האט מיר גלייך געגעבען די זעקס קאפיקעס און איך בין געווארען דער אייגענטימער פון א גניפיקעל.

גלייך דעם זעלבען טאג, ווי נאר מיר זיינען פריי געווארען פון חדר, בין איך געלאפען צום ריטשקעלע, וואו די ווערבעס וואקסען, און האב מיר אפגעשניטען דינע און דיקע פרוטיקלעך. איך האב לאנג געהארעוועט ביז מיר איז געלונגען

אויסצושניצען אַ סופילקע פונקט אזוי ווי אונזער פאסטוך האָט מיר אָנגעוויזען. איך האָב אויסגעשפילט אויף דעם פייפעל די אַלע מעלאָדיעס, וואָס האָבען זיך מיר געבאַמבעלט אין מיין קינדעריש קעפעל, און עס איז דאָכט זיך מיר נישט געווען נאָך אַ אינגעל אין דער וועלט, וואָס זאָל זיין אזוי גליקליך, ווי איך בין דעמאָלט געווען.

מיינע חדר-יאָרען

ביי אונז אין שטעטעל זיינען געווען צוויי דרדקי־מלמדים: ישראל דער באלעכאָטער, דאָס אין געווען אַזאַ צונאַמען, ווייל ער האָט געהאַט צוויי באלעכאָטע אויגען, וואָס האָבען אַרויסגעסטאַרטשעט פון זיין שטערען ווי ביי אַ קרוליק; דערצו נאָך האָט ער געהאַט אַ בעלמע אויף איין אויג. דער צוויי־טער מלמד האָט געהייסען חיים דער בלינדער, ווייל ער איז סתם געוואָרען בלינד אויף איין אויג. ביידע מלמדים האָבען קאַנקורירט צווישען זיך, כאָטש עס איז איבעריג צוצוגעבען, אַז זיי זיינען געבען ביידע געווען גרויסע קבצנים און אויך נישט קיין קליינע קאַליקעס אין דעם ענין פון לערנען און דערציען קינדער.

ווען איך בין אַלט געוואָרען פינף יאָר און מיין געזונט האָט זיך גאַנץ פֿיין פֿאַרבעסערט, האָט די מאַמע זיך אָפּגערופען צום טאַטען: „שלומוֹ, עס איז צייט צו געבען אונזער זבולנדעל אין חדר אַריין“.

מען האָט געשיקט רופען פייוועל דעם שניידער און טשאַרנאַמאַרעץ דעם שוסטער, זיי זאָלען מיר נעמען אַ מאָס אויף די ערשטע מלבושים און ערשטע שטיוועלעך אין חדר אַריין. כ'געדענק נאָך ווי היינט, ווי די מאַמע האָט כסדר אַנגעזאָגט דעם שניידער, אַז ער זאָל מאַכען אַ ביסעל לענגער און אַ ביסעל ברייטער, ווייל, איר ווייסט דאָך, אַ אינגעל וואַקסט. פייוועל האָט מיר אויפֿ־גענייט אַ בורקעלע פון וועליר מיט וואַטע און געפיטערט מיט אַן אונטער־שלאַק, דערצו אַ פּאַר וואַטענע הייזעלעך און אַ היטעלע פון באַראַשקעס. און דער שוסטער האָט פּאַרטיג געמאַכט די שטיוועלעך מיט לאַנגע כאַליעוועס. אַלץ איז געווען לאַנג און ברייט, מיט אַ זאַפּאַס אויף לאַנגע יאָרען. אַ חוץ דעם האָב איך באַקומען צוויי נייע לייבצודעקלעך, טליתים קטנים. די ציצית האָט דער טאַטע אַליין אויסגעפלאַכטען.

אין אַ וואַך אַרום איז געקומען דער באַהעלפּער מיך נעמען אין חדר אַריין. די מאַמע האָט פּאַרגאַסען הייסע טרערען, און אין די טרערען איז געלעגען אַ גאַנצע וועלט מיט תפילות צום רבונו של עולם. ערשטענס, אַ דאַנק דעם באַשעפּער, וואָס איך בין געזונט געוואָרען, און צווייטענס, אַ האַרציג געבעט, אַז איך זאָל אויסוואַקסען אַ פרומער איד און אַ גרויסער למדן. צו מיר האָט די מאַמע געזאָגט די רירענדע ווערטער: „מיין קינד, מיר האָבען זיך פון דיר שרעקלעך אַנגעליטען, טעג און נעכט, וואַכען און חדשים האָבען מיר

געצײטרט איבער דיין לעבען און אז מיר האָבען דערלעבט דעם טאָג, ווען מיר שיקען דײך צום ערשטען מָאָל אין חדר אַרײן, דאַנקען מיר און לױבען גאָט'ס נאָמען און האַפען, אז מיר וועלען פון דיר גרויס נחת האָבען.

דער טאַטע, ווי אַ מאַנסביל און אַ איד אַ חסיד, האָט קיין טרערען נישט פאַרגאַסען, נאָר ער האָט אויפגעהויבען די הענט, ווי אַ כהן צום דוכנען, און האָט זיך צוגעקוקט צו דער טײף רירענדיגער דערביי עפעס אַ תפילה. דער באַהעלפער אין זײנען דעם טעפעל מיט עסען און אַנדערע זאַכען, וואָס די מאַמע האָט אים מיטגעגעבען פאַר מיר אין חדר אַרײן, פאַרשטייט זיך, און אַ באַהעלפער בײ אַ דרדקי מלמד אין יענער צײט האָט נישט געקענט פעט ווערען פון די שכירות, וואָס ער האָט באַקומען. פלעגט ער מײנסטענס מאַכען אַ לעבען דער־פון, וואָס ער האָט גענאַשט פון די טעפלעך, וואָס ער פלעגט מיטנעמען פאַר די קינדער אין חדר אַרײן.

מיט אַ פאַר ווערטער מוז איך כאַראַקטעריזירען דעם באַהעלפער פון מײן רבי'ן, דאָס איז געווען עפעס אַ בחור, וואָס קײנער האָט נישט געוואוסט ווער ער איז און פון וואָנען ער שטאַמט. אַ פנים האָט ער געהאַט פון אַ פערד און שכל נאָך וײניגער פון אַ פערד. צוויי רײזיגע צײן, ווי די לאַפעטעס, האָ־בען אים אַרויסגעסטאַרטשעט פון מויל. ער האָט געהאַט אַ געל פנים און אַ קאַפּ רױטע קאַלטענעוואַטע האָר. ער איז געווען אָנגעטאַן אין אַ צעריי־טענער פעלצענער פּויערשער קורטקע מיט אַ פעלצען היטעל. פון דער נאָז איז אים שטענדיג גערונען, און ער פלעגט זיך כסדר ווישען די נאָז מיט'ן אַרבעל פון פעלצעל.

אַט דער דאָזיגער באַהעלפער פון מײן רבי'ן האָט מיך אַ נעם געטאַן אויף זײנע פלייצעס און איז אַוועק צו אַ צווייטען און אַ דריטען באַלעבאַס נעמען זײערע קינדער. מיך, ווי אַ קינד פון אַן אָנגעזעענעם באַלעבאַס, האָט ער געטראָגען אויף די פלייצעס, די איבעריגע קינדער זײנען נאָכגעגאַנגען בײ דער זײט. און מיט דעם באַגאַזש פון די טעפלעך עסען האָט ער אונז גע־בראַכט אין חדר אַרײן.

מיר זײנען געווען ביים רבי'ן בײ אַ צוואַנציג תלמידים, אַ חוץ זײנע אייגענע זעקס קינדער. דעם רבי'נס דירה איז באַשטאַנען פון איין גרויסען צײמער, וואו מ'האַט געלערענט, געשלאָפען, געגעסען, געקאַכט און וואו עס האָט זיך אויך אויפגעהאַלטען אַ ציג און אַ האָן מיט עטליכע הינער.

האַלב זעקס אינדערפרי האָט אונז דער באַהעלפער געבראַכט אין חדר אַרײן, און זעקס פאַרנאַכט איז ער געקומען אונז אַהיים פירען. צוועלף שעה צײט זײנען מיר אַזוי אָפגעזעסען אין דער פאַרשטיקטער און גאָר נישט שמעקענדיגער לופט. און ווען עס האָט זיך נאָך געמאַכט, די מלמד'קע האָט אונטערגעצונדען דעם אויווען און דער ווינט אָדער די שניי־זאַווערוכע האָט צוריק אַרײנגעטריבען דעם רויך דורכ'ן קוימען — זײנען מיר גאָר שיער

נישט דערשטיקט געוואָרען. ווייל געהייצט האָט אונזער מלמד'קע נישט מיט האַלץ אָדער קוילען, נאָר מיט אַ מין טאָרף, וואָס איז געווען געמאַכט פון בהמה'שע מיסט, וועלכע די פויערים זאַמלען אָן איבער'ן ווינטער אין די שטאַלען און לייגען דאָס אַרויס זומער-צייט צום טריקענען, דערנאָך פאַר-קויפען זיי דאָס אויפ'ן מאַרק צו די אַרימע לייט. אמת, אַזאָ טאָרף קאַסט ביליג און האַלט לענגער די היץ, אָבער דער ריח פון אים איז געווען נישט אויס-צוהאַלטען.

דערצו נאָך איז מיין רבי, ישראל דער מלמד, געווען אַ גוואַלדיגער רוי-כערער. דאָס הייסט, ער פלעגט, חלילה, נישט רויכערען קיין אמת'ע סיגאַרעטען, אַזאָ גביר איז ער נישט געווען. דערפאַר האָט ער געקויפט אַ פעקעל „מאַ-כאַרקע“, קאַרעשקעס, דאָס מיינט די וואַרצלעך פון טאַבאַק-בלעטער, האָט זיי אינגעוויקעלט אין אַ שטיקעל צייטונגס-פאַפיר און אַזוי גערויכערט. ווען ער האָט אַ צי געטאָן מיט זיינע בלויע ליפען אַזאָ סיגאַרעט — האָט ער גלייך מיט'ן ערשטען צי אויסגערויכערט אַ העלפט, און מ'האַט געקענט זען, אַז ער פילט אין דעם אַ טעם גן עדן.

מען דאַרף זיך דעריבער נישט וואונדערען, וואָס פון אַזאָ פרעכטיגער לופט אין פאַרלויף פון צוועלף שעה אין משך פון טאָג זיינען די קינדער אַרויסגעקומען פון חדר בלוט-אַרים, קליין געוואַקסען, שוואַך און פאַרוואַר-לאָזט. דערפאַר אָבער האָב איך שוין גלייך נאָכ'ן ערשטען זמן געקענט דאַוונען און שוין אָנגעהויבען צו לערנען חומש. צום צווייטען זמן בין איך אַריבער צום צווייטען מלמד, חיים דעם בלינדען.

דער דאַויגער איד האָט, קיין עין הרע, געהאַט ניין טעכטער, און קיין איין זון נישט. ביי דער גוואַלדיגער אַרימקייט אין מלמד'ס הויז, זיינען די קינדער אַרומגעאַנגען האַלב נאַקעטע, כמעט אַהן אַ העמד אויפ'ן לייב.

אַפּטמאַל, ווען איך טראַכט וועגען די שוידערליכע באַדינגונגען, אין וועלכע אונזער דור איז דערצויגען געוואָרען, און פאַרגלייך דאָס מיט די היינטיגע באַדינגונגען פאַר דער היינטיגער יוגענט — דאַכט זיך מיר, אַז אונזער דור האָט געדאַרפט אַרויסגעבען בלויז אידאַטען און קריפעלס, דעגע-נערירטע קינדער, נישט פאַר גאַט און נישט פאַר לייט. אָבער שפעטער, ווען איך בין אַרויסגעקומען אין דער גרויסער וועלט אַריין, האָט זיך מיין מיינונג געביטען. איך האָב געזען, אַז די מאַדערנע דערציאונג אין די גרויסע שטעט דערציט די קינדער אַ סך ענגהאַרציגער און מער עגאַאיסטיש ווי אונזער דור איז געווען. ביי דעם גאַנצען נידעריגען מצב פון דער אידישער דערציאונג מיט דורות צוריק, ביי דער גאַנצער אָפּגעשטאַנענקייט און פאַרווילדקייט איז דאָך איינגעפלאַנצט געוואָרען אין די קינדער אַ גרעסערער אידעאָלאָזם, אַ גרעסערע ליבשאַפט צו גייסטיגע ווערטען, ווי מיר זעען דאָס אין די מאַ-דערנע שולען מיט די גרויסע לופטיגע זאַלען און ספּאַרט-פלעצער. אָבער דאָס איז נאָר אַזוי פאַרבייגייענדיג.

מיין ערשטער מוזיקאלישער אויפטריט אלס קינד

ווען איך בין אלט געווען זיבען יאר, האבען שוין די ארומיגע באמערקט, אז עס כאוועט זיך ביי מיר א שטימעלע, גארנישט קיין שלעכטער אלטעל. ווען איך האב געהערט אונזער חזן, יצחק מרדכי דעם שוחט, דאווענען פאר'ן עמוד, ווי ער איז מיט'ן גראבען פינגער פארקראכען הינטער'ן גארגעל, אדער ווען כ'האב געהערט מיין פעטער לייזער מיט זיין גראבער שטימע דאווענען א פראסטען מנחה-מעריב, האט מיך עפעס מאדנע געצויגען צו דער הארציג-קייט פון זייער דאווענען. עס איז מיר ארונטער אונטער דער זיבעטער ריפ, און זייענדיג אליין, האב איך גאנץ אפט געפרואווט פאר מיר איבער'חזר'ן דאס, וואס זיי האבען געזונגען.

שוין אלס עלטערער חדר-אינגעל פלעג איך אויפשטיין באגינען און אפדאווענען אין דער היים, פאר'ן גיין אין חדר. ביים דאווענען פלעג איך פאנטאזירען און מאכען אויפ'ן קול אימפראוויזאציעס פון פארשיידענע שטיק-לעך פון דאווענען. דער טאטע איז נאך געלעגען אין בעט, און הערענדיג מיינע „קאמפאזיציעס“ פלעגט ער מיך צורופען און זאגען: „א נו, זבולון, זאג נאך א שטיקעלע „ישתבח“, א שטיקעלע „וכולם מקבלים“. אן אנדערש מאל האט ער מיר געזאגט: „א נו, זבולון, א ביסעלע מער קאלאראטור“, כאטש איך האב נישט אנגעהויבען צו פארשטיין, וואס דאס מיינט.

איך האב אים געפאלגט און איך אליין האב עפעס אויך דערפילט, אז עס דרייט זיך און עס קאטשעט זיך, און איך האב נישט געוואוסט, צי עס דארף אזוי זיין. אבער די גאנצע מעשה מיט'ן גארגלען דאס יונגע העלזעל האט מיר פארשאפט גרויס הנאה, און ווען דער טאטע האט נאך דערצו געגעבען זיין הסכמה און געזאגט, אז ס'איז גוט — בין איך גאָר געווען אין זיבעטען הימעל פאר גליק, און קיין גליקליכערער אינגעל איז דאכט זיך מיר דעמאלט אויף דער וועלט נישט געווען.

מאכט זיך א מעשה אין אונזער שטעטעל, אז איך באקום א געלעגענהייט עפענטליך ארויסצוטראטען און צו באווייזען דעם שטעטעל אידען, און אויך פאר א גרויסער צאל אנגעזעענע גוים מיין קינדערשען טאלאנט. אבער די מעשה איז פארבונדען מיט נאך א מעשה, מיט א פאגראם אין אונזער שטעטעל, וואס האט זיך טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון ביז די היינטיגע טעג. און איך וויל זי דא דערציילען.

אייןמאָל אַ שבת אינדערפרי זאָגט די מאַמע צום טאָטען: „דו ווייסט, שלומ'ניו, זינט מיר וואוינען דאָ האָב איך נאָך נישט געזען, אַז אַזוי פיל גוים זאָלען פאַרען צום מאַרגענדיגען יאָרד אין טאַרגאָוויצע, ווי איך זע זיי פאַרען דעם היינטיגען שבת. עפעס קומט עס מיר אויס מאַדנע. געוויינליך הויבען אָן די גוים צו פאַרען ערשט זונטאָג פאַרטאָג, און דאָס מאָל פאַרען זיי שוין שבת, און דערצו נאָך אין אַזעלכע גרויסע מאַסען, און דאָס רוב מיט ליידיגע וועגענער, און אויף די וועגענער פירען אַ סך פויערים מוזיקאַלישע אינסטרומענטען. זאָל עס עפעס זיין אַ ספעציעלע חגא, מאַרגען?“

אויף דעם האָט איר דער טאָטע געענטפערט: „זיי נישט קיין נאָר, פעסיע, עס וועט איה"ש זיין אַ גרויסער יאָרד און מיר וועלען לייזען אַ סך געלט, און אַלע אידען פון שטעטעל וועלען גוט פאַרדינען, כדי צו האָבען פרנסה אויף אַ גאַנצע וואָך“. וואָס האָט די מאַמע געקאָנט זאָגען אויף דעם, אויסער: „פון דיין מויל איך גאָט'ס אויערען“.

דעם זעלבען שבת-צו-נאַכטס, גאַנץ שפעט אין דער נאַכט, ווען די מלוה מלכה האָט זיך נאָר וואָס געהאַט געענדיגט, די שטעטעלשע אידען זיינען זיך צעגאַנגען אַהיים און די עלטערען האָבען זיך צוגעלייגט אַפרוען אויף עטליכע שעה — קלאַפט מען אין דער טיר. דער טאָטע האָט זיך דער ערשטער אויפֿ-געכאַפט אַ דערשראַקענער און פרעגט: ווער איז דאָרט?

אויף דעם איז געקומען אַן ענטפער אויף רוסיש: „דאָס בין איך, יאָמ־פאַלסקי, דער אַקציוניק, עפענט אויף, איך דאָרף דרינגענד רייזען מיט אייך“.

האַלב טויט און האַלב לעבעדיג האָט דער טאָטע געעפענט די טיר, און איידער די דערשראַקענע עלטערען האָבען נאָך באַוויזען עפעס צו פרעגען, האָט דער אַקציוניק אַוועקגעלייגט דעם פאַלגענדיגען לשון: „הער זיך צו, גאַספּאַדין קוואַרטין, זיי פאַרויכטיג דעם היינטיגען זונטאָג. עס גרייט זיך עפעס אין שטעטעל. אייל זיך און נעם אַרויס די סחורה פון קראָם און פיר עס אַריבער צו מיר. נעם צוזאַמען די גאַנצע משפּחה און ברענג זיי אויך צו מיר. איך וועל אייך אַלע אויסבאַהאַלטען און באַשיצען, ווי ווייט איך וועל קענען“.

אין מיטען דער נאַכט זיינען מיר געלאַפען אַנזאָגען דער באַבען, דעם פעטער און דער מומען און וועמען עס איז נאָר מעגליך געווען פון אונזער משפּחה און פריינט. מיר זיינען אַלע אַריבערגעקומען צום אַקציוניק און מיטגענומען וואָס נאָר מיר האָבען געקענט.

זונטאָג אַרום גיין אינדערפרי האָבען מיר דערהערט איבער'ן טייך, וואָס האָט אַפּגעטיילט אונזער שטעטעל פּונ'ם שכנות/דיגען שטעטעל טאַרגאָוויצע, שרעקליכע געוואַלדען פון יענער זייט. אידען מיט זייערע ווייבער און קינדער זיינען, נעבעך, געלאַפען צו'הרג'עטע און צו'מזיק'ע אין דער ריכטונג צו אונזער שטעטעל. אויף די פלייצעס האָבען זיי געשלעפט פעק מיט זייער גע-

ראטעוועטען האָב און גוטס. ווען זיי זיינען אַרױפגעקומען אויף דער בריק איבער'ן טייכעל סיניאכע, האָבען מיר שוין בפירוש געהערט זייערע גע- וואָלדען: „געוואָלד, אידען, מען קוילעט אונז, מען ראַבירט די קראַמען, ווילדע שכור'ע פויערים רויבען און צעשטערען אַליק, וואָס קומט זיי אונטער דער האַנט“.

און טאַקע גלייך האָבען מיר דערזעהן ווי די פויערים פירען אויף זייערע וועגענער אַנגערױבטע מאָנאָפּאַקטור-סחורות, גאַלאַנטערי, מעבעל, קישענס פון די פּאַרגאַמירטע אידישע וואוינונגען און קראַמען. דאָס מאָל זיינען צום טאַרגאַוויצער יאַריד געקומען דריי מאָל אַזוי פיל פויערים, ווי געוויינלעך. אין די שווערע טױזענטער, און די אידען זיינען געווען סך-הכל אַ צוויי הונדערט משפחות. עס איז געווען קלאַר, אַז אַ גרויסע געפאַר דראַט אויך אונזער שטעטעל.

עס איז אָבער געשען אַ גרויסער נס, וואָס האָט אונז געראַטעוועט און האָט אויך אָפּגעשטעלט די רויבער, וועלכע האָבען געהאַלטען אין מיטען דער „אַרבעט“ אויף יענער זייט טייך. דער נס פון הימעל איז געקומען אין דער געשטאַלט פון אונזער גלח, וואָס איז געווען אַ גוטע נשמה, פון די אמת'ע חסידי אומות העולם. ווי נאָר ער האָט דערױען דאָס גרויסע אידישע אומגליק — איז ער גלייך אַרויס פון צערקױע מיט אַלע צלמים און האָט זיך געלאָזט צו דער בריק אין דער ריכטונג פון טאַרגאַוויצע.

ער האָט אָפּגעשטעלט די פויערים מיט'ן אַנגערױבטען אידישען האָב און גוטס און אין נאָמען פון קריסטוס'ען האָט ער גערופען צו זיי, אַז זיי זאָלען אָפּשטעלען די רציחות און דאָס ראַבעווען פון זייערע ברידער, די אידען, ווען די גוים האָבען דערױען די גרויסע רעליגיעזע פּראַצעסיע מיט די צלמים, וואָס ווערט געפירט פון גלח — האָבען זיי גלייך אַראָפּגענומען די היטלען, זיינען געפאַלען אויף די קני און זיך גענומען צלמ'ען. אַזוי איז דער גלח בראש פון דער פּראַצעסיע געגאַנגען איבער'ן גאַנצען יאַריד און האָט גע'מוסר'ט די גוים, אַז זיי באַגייען אַ גרויס פאַרברעכען. דער פּאַרגאַם איז אָפּגעשטעלט געוואָרען. מען קען דרייסט זאָגען, אַז ווען נישט דער גלח, וואָלט געקומען צו אַ שרעקליכער שחיטה אויף אידען.

נאָך דעם דאָזיגען בלוטיגען זונטאַג זיינען זיך צוזאַמענגעקומען די אידען פון ביידע שטעטלעך און באַשלאָסען מיט עפעס אָפּצודאַנקען דעם גלח — דעם אוהב ישראל. מען האָט אויסגעקליבען אַ קאַמיטעט פון די אַנגעזעהענסטע בעלי-הבתים פון ביידע שטעטלעך, וועלכע זיינען אַוועק צום גלח אויסדריקען אים אַ דאַנק פאַר זיין טיפּער מענשליכער האַנדלונג.

אָבער די אידען האָבען געפילט, אַז דאָס איז עפעס נישט גענוג אָפּגע- דאַנקט פאַר דעם גרויסען חסד, וואָס ער האָט מיט זיי געטאַן. האָבען זיי געזוכט אַ געלעגענהייט, ווי אַזוי בעסער צו ברענגען צום אויסדרוק זייערע געפילען, און די דאָזיגע געלעגענהייט האָט לאַנג נישט געלאָזט אויף זיך וואַר-

טען. דאָס אינטערעסאַנטסטע דערביי איז, אַז דאָס אַפּדאַנקען דעם גלח פאַר ראַטעווען אידען פון אַ פּאַגראַם איז פאַרבונדען מיט מיין ערשטען אַרויסטריט עפענטליך מיט מיינע זינגערישע פעהיגקייטען.

דאָס איז געווען אַ האַלב יאָר נאָכ'ן פּאַגראַם. דער גלח איז דעמאָלט אַלט געוואָרען פינף און פּופּציג יאָר. און אַזוי ווי ער איז שוין געווען אין גלח'ישען דינסט גאַנצע דרייסיג יאָר און האָט געהאַט אַ גרויסען נאָמען און איז געווען שטאַרק באַליבט אין דער גאַנצער אומגעגענט — האָט דער הייליגער סינאָד באַשלאָסען צו דערהויבען דעם גלח צו דעם ראַנג פון אַרכיעריי.

צו דער דאָזיגער פייערליכקייט זיינען זיך צונויפגעפאַרען אַ גרויסע צאָל פּאַפּען, אַרכיערייען און ספעציעלע שליחים פון הייליגען סינאָד אין פעטערבורג. און אויך די אידען פון די צוויי צווילינג־שטעטלעך, כאַנאַראָד און טאַרגאַוויצע, האָבען באַשלאָסען צו ברענגען צום אויסדרוק זייערע טיפע געפילען פון דאַנקבאַרקייט צו דעם הייליגען גלח פאַר אַלץ, וואָס ער האָט געטאָן פאַר זיי.

ווידער איז באַשטימט געוואָרען אַ ספעציעלער קאָמיטעט און מיין פּאָטער איז אויסגעוויילט געוואָרען צו האַלטען די באַגריסונג־רעדע. דער רב פון אונזער שטעטל האָט געדאַרפט דערלאַנגען אַ טאַץ מיט ברויט און זאָלץ צו די געהויבענע גייסטליכע, וועלכע זיינען געקומען צו דער פייערונג. דערביי האָט ער געדאַרפט אונזער גלח בענטשען מיט „יברכך ד' וישמרך“.

וועגען דעם מוזיקאלישען טייל איז באַשלאָסען געוואָרען, אַז אַזוי ווי איך און נאָך דריי אינגלעך האָבען געהאַט שיינע אַלטען און סאַפּראַן־שטי־מעלעך, און מיין עלטערער ברודער עזיאל האָט געהאַט נישט קיין שלעכטע באַריטאָן־שטימע, און מיין פעטער אליעזר האָט פאַרמאָגט אַ גאַנץ שוואַכע, אַבער דאָך נישט קיין שלעכטע לירישע טענאַר־שטימע — זאָל דעריבער מיין ברודער אַוועקפאַרען קיין טאַלנע און ברענגען פון דאָרט אַ באַס און אַ טענאַר. איינער פון די צוויי זאָל מיט אונז איינשטודירען עטליכע קאָמ־פּאָזיציעס מיט סאַלאַ־געזאַנג, און אַזוי אַרום וועלען זיך די צוויי קליינע אידישע קהלות רעפּרעזענטירען אויף דער גרויסער פּראָוואַסלאָוונער פייערליכקייט נישט בלויז מיט רעדעס, נאָר טאַקע מיט דעם אמת־אידישען האַרציגען לי־טורגישען געזאַנג.

באַשלאָסען און געטאָן. אין דריי טעג אַרום זיינען געקומען דער באַס מיט'ן טענאַר. אַזוי ווי מיר האָבען נאָך געהאַט אַ גאַנצען חודש צייט, האָט מען זיך גענומען צום איינשטודירען, און טאַקע ביי אונז אין הויז. דער באַס איז געווען דער דיריגענט. די ערשטע זאָך, וואָס ער האָט זיך גענומען איינ־שטודירען מיט אונז, איז געווען דער רוסישער הימן „באָזשע צאַריאַ כראָני“.

דאָן האָט ער איינשטודירט מיט'ן פעטער אליעזר אַ „מי שברך“ פאַר'ן קיסר, דאָן דאָס קאָפיטעל תהילים „זמרו לד' בכנור“. דערנאָך זיינען געקומען צוויי

סאלאס פאר מיר: „והגן בעדנו“ און „צור ישראל“. צום סוף האָט דער גאַנצער כאָר געדאַרפט זינגען „הללויה“.

כאָטש אַזוי פיל צענדליגער יאָר זיינען שוין אָפגעפלאַסען פון יענעם מאַמענט, ווען כ׳האָב דאָס ערשטע מאל אין מײן לעבען אַלס יונג קינד גע- דאַרפט אַרויסטרעטען עפענטליך, און דערצו נאָך פאַר אזאָ אָנגעזעענער פּובליקע פון פּאַפּען און אַרכיפּאַפּען און כ׳ערליי טשינאוויקעס — דאָך איז נאָך יענער טאָג פריש אין מײן זכרון, ווי דאָס וואָלט נעכטען געווען.

עס איז געקומען דער טאָג פון דער גרויסער פייערונג. דער טאַטע, דער רב און נאָך צוויי אידען פון ביידע שטעטלעך האָבען זיך אָנגעטאָן אין בגדי שבת, דאָס זעלבע דער פעטער אליעזר און דער גאַנצער כאָר האָבען זיך אויסגעפּוצט אין דעם שענסטען, וואָס זיי האָבען פאַרמאַגט. ווען מיר זיינען אַריין אין גלח׳ס הויז, האָבען מיר שוין דאָרט געטראָפּען אַ הונדערט מענשען: גלחים, אַרכיערייען, קאַטוילישע קסיאַנדזען, פּאַמיעשטיקעס, לערער, סטאַר- שינאַס, פריסטאַווס און וואָס נאָר פאַר אַ באַאַמטע עס זיינען געווען אין דער אומגעגענט.

די פייערליכקייט האָט זיך אָנגעהויבען מיט אַ באַגריסונג פון דעם ספּע- ציעלען שליח פון הויכען סינאָד אין פעטערבורג, וועלכער האָט נאָך דער רעדע אָנגעטאָן אונזער גלח עפּעס אַ נייעם גאַלדענעם צלם אויפ׳ן האַלד. אַ צוויי שעה צייט האָבען גענומען די אַלע גלח׳ישע רעדעס און באַגריסונגען. נאָכ- דעם האָט דער רב צוגעטראָגען ברויט מיט זאַלי אױף אַ זילבערנער טאַץ און האָט געבענטשט דעם גלח צו זיין אַוואַנסירען אין דער ראַנג פון אַן אַרכי- עריי. דאָן האָט דער טאַטע געהאַלטען אַ קורצע רעדע פון עטליכע מינוט, וואו ער האָט אַרויסגעבראַכט די ליבשאַפט, וואָס אונזער גלח האָט זיך דערוואַרבען אויך ביי דער אידישער באַפעלקערונג מיט זיין אמת־מענשליכער באַציאונג צו אַלעמען אָן אונטערשייד פון גלויבען.

דאָן איז געקומען דער מוזיקאַלישער טייל לויט׳ן פעסטגעשטעלטען פּראָ- גראַם. פריער דער „באָזשע צאַריאַ כראַני“, דאָן דעם פעטער אליעזר׳ס „מי שברך“ פאַר׳ן קייסער, דאָן האָט דער כאָר געזונגען „זמרו לד׳ בכבוד“, און דערנאָך מיינע צוויי סאַלאַס „והגן בעדנו“ און „צור ישראל“. איך מוז צוגעבען, אַז מײן קול־כּעל האָט אַ גלאַנץ געטאָן גאַרנישט שלעכט. נאָכ׳ן אָפּזינגען דעם לעצטען נומער דורכ׳ן גאַנצען כאָר „הללויה“ — האָט מיך דער נייער אַר- כייעריי צוגעדריקט צום האַרצען און געשטופּט דריי רובעל אין האַנט אַריין. איך האָב נישט געוואוסט וואָס צו טאָן, און האָב געקוקט אױפ׳ן טאַטען ער זאָל מיט אַ וואונק מיר געבען אַ צייכען ווי אַזוי צו האַנדלען. דער טאַטע האָט געהייסען נעמען, ווייל עס איז אַ באַליידיגונג אָפּצוואַגען.

דער אַרכיעריי האָט אָבער געזאָגט דעם טאַטען ביים אַוועקגיין, אַז עס טוט אים לייד, וואָס ער האָט נישט געוואוסט פריער, אַז זיין זון איז אזאָ גרויסער בריה, ער וואָלט מיך איינגעלאָדען דעם זעלבען זונטאָג ייִדערפרי

אין צערקווע אריין צו גאטעס-דינסט, אז איך זאל דארטען אָפּזינגען די צוויי שטיקלעך, וואָס זיינען אים שטאַרק געפּעלען.

דער אַרכיעריי האָט אויך געגעבען פּאַר'ן גאַנצען כאַר צען רובעל און די פייערליכקייט האָט זיך פּאַרענדיגט מיט אַ גאָר ברייטען „לחיים“ אויפ'ן עכט־רוסישען שטייגער. די אידישע דעלעגאַציע איז פּאַרבעטען געוואָרען צום פייערליכען מאַלצייט, אָבער דער רב און דער טאַטע האָבען אויפּגע־קלערט, אַז לויט'ן אידישען דין איז דאָס נישט מעגליך, און מען האָט זיך האַרציג אָפּגעזעגענט.

עס איז איבעריג צוצוגעבען, אַז חדשים־לאַנג האָט דאָס שטעטעל גע־לעבט מיט דעם גרויסען געשעעניש אין גלח'ס הויז, ווייל אונזערע געזאַנג־נומערען זענען ווירקליך געווען דער גלאַנץ פון דער גאַנצער פייערונג. פאַר מיר פּערזענליך, קען איך דרייסט זאָגען, איז דאָס געווען אַ ווענדפּונקט אין מיין לעבען. אומבאַשטימטערהייט איז אָנגעצייכענט געוואָרען מיין לעבענס־וועג פון אַ חזון ביי אידען, הגם דאָס איז כלל נישט געווען אַ וועג באַצירט מיט רויזען, ווי מאַנכע קען זיך אויסדוכטען. אין יענעם זונטאָג, אין גלח'ס הויז, איז געלייגט געוואָרען אַ שטעמפּעל אויף מיין גאַנצער צוקונפּט; אין מיין יונגען מוח'ל האָט גענומען עגבערען דער געדאַנק, אַז דאָס איז מיין וועג און דאָס איז מיין לעבען און אַזוי וועט עס זיין.

איך הער די ערשטע בעל־תפילות אין מיין שטעטעל

דער שבת אין א אידיש שטעטעל מיט א זיבעציג יאר צוריק האט זיך אנגעהויבען נאך פרייטאָג גלייך נאָך האַלבען טאָג. אידען זיינען געלאָפען אין איילעניש אין מרחץ אַריין, וואו ביי א היץ פון 90 גראַד האָט מען זיך געלאָזט גוט אויסבעזימען און אויסשמיסען אויף דער אויבערשטער באַנק. איך האָב געהאַט א זיידען, ר' טוביה סויבעל, האָט ער אַפילו דעם שטעטעלשען מרחץ נישט געטרויט, אַז ער איז כשר לויט'ן דין. ווינטער, אין די גרעסטע פרעסט, איז ער אַוועק צום פאַרפרוירענעם טייך, האָט אויסגעגראָבען א פאַלאַנקע אין אייז און האָט זיך דריי מאָל אָפגע'טובל'ט אין דעם אייזיק־געפרויר־רענעם וואָסער לכבוד דעם הייליגען שבת.

אויך אונז קליינוואַרג האָט מען געשלעפט אין מרחץ אַריין. די היץ און די היסטע פאַרע, וואָס האָט דורכגעברענט אַלע אברים, איז געווען אוממעגליך אויסצוהאַלטען, אָבער ווי איר זעט, האָט מען דאָך אויסגעהאַלטען. אַהיימקור־מענדיג פון מרחץ, האָט מען געדאַרפט מעביר זיין די סדרה, שנים מקרא ואחד תרגום. דאָן האָט מען געדאַרפט אָפזאָגען שיר השירים, און טאַקע מיט אַ ניגון, דאָן זאָגען די תפילה „הודו לד' כי טוב" און דערנאָך נאָך עפעס אַ „רבוננו של עולם". ווען די טייערע מאַמע האָט געזען, אַז איך בין שוין גוט מיד פון דער באַד און פון זאָגען, און אַז עס פאַרקלעמט מיר שוין גוט דאָס האַרץ — האָט זי מיר דערלאָנגט אַ טעלערל מיט אַרבעס, איך זאָל זיך, חלילה, נישט צופיל איבערעסען פאַר דער שבת־דיגער סעודה.

צו פאַרנאָכט צו האָט מיר די מאַמע געגעבען אַ טעלער מיט אַ גרויס שטיק פיש, מיט עטליכע זויערע אוגערקעס און אַ פאַר זויערע קאָווענעס, אַז איך זאָל דאָס אַריינטראָגען צו זיסעל די מלמד'קע, דער ווייב פון מיין רבי'ן, חיים דער בלינדער, און זאָלען זיי אויך וויסען פון עונג שבת.

אויסגעפוצט און אויסגעצוואָגען זיינען מיר אַוועק אין שול אַריין צו קבלת שבת. אונזער שטעטעל איז געווען צו קליין אום צו האָבען אַ שטענדיגען חזן, דערפאַר זיינען געווען אַ סך יונגעלייט, וואָס האָבען זיך „גע'חזונ'ט", אָדער וואָס האָבען געגאַרגעלט אופ'ן קליינשטעטעלשען שטייגער. פיר אַזעלכע בעל־תפילה'ס געדענק איך פון מיין פריסטער קינדהייט, און ווי מאַדנע דאָס זאָל נישט קלינגען — די דאָזיגע ערשטע מנגנים, וועלכע איך האָב געהערט אַלס קינד, האָבען אויף דעם טיפסטען און שטאַרקסטען אופן באַאיינפלוסט

מיין גאַנצע מוזיקאַלישע קאַריערע. זיי זיינען טיף אַריינגעדורנגען אין מיין געמיט און מען קען דרייסט זאָגען, אַז זייער האַרציגער אידישער דאָווענען האָט מיך באַגלייט אַ גאַנץ לעבען, אויף אַלע וועלט־עסטראַדעס און פאַר אַלע גרויסע עמוּד'ס, וואו מיר איז אין די שפּעטערדיגע יאָרען באַשערט געווען אויפצוטריטען.

דאָס זיינען די פיר בעל־תפילות: בעניע, יצחק מרדכי דעם שוחט'ס אַ זון; אהרן האָדעס; זיין שוואַגער, חיים הערש האָדעס; און דער לעצטער — מיין פעטער אליעזר. בעניע דעם שוחט'ס, וואָס האָט טאַקע געלערענט שחיטה ביי זיין פאָטער, איז געווען זעהר אַ פיינער יונגערמאַן, גאָר קיין שטימע האָט ער, לאַ עליכס, אינגאַנצען נישט געהאַט. עפעס האָט ער געהאַט אַ מין נעבען־קול, וואָס האָט אָפּגעקלונגען, ווי דער וואַיען פון אַ היישעריק. אָבער דערפאַר האָט ער געקענט גאָר גוט דעם נוסח התפילה.

אהרן האָדעס איז געווען אַ וואונדערליך־שיינער יונגערמאַן, און ער האָט שוין גראָד יאָ געהאַט אַ שיינע שטימע און זיין דאָווענען איז שוין געווען אַ ביסעל „מאָדערן“. דאָס האָט זיך גענומען דערפון, וואָס ער פלעגט אָפט פאַרען אויף טאַרגעס קיין קיעוו, אָדעס און אַנדערע שטעט, וואו ער האָט געהאַט די געלעגענהייט צו הערען גרויסע חזנים. אָבער קיין אימפּראַוויזאַטאָר, דאָס הייסט, אַז אין זיין זינגען זאָל זיך הערען עפעס אַן אייגענער טאָן, עפעס אַריגינעלעס — דאָס נישט. זיין דאָווענען פאַר'ן עמוד האָט שטענדיג שטאַרק אויסגענומען, ווייל די אידען האָבען געוואָלט כאַפען פון אים עפעס אַ שטיקעל מאָדערנע חזנות, וואָס ער האָט גענאַשט אין די גרויסע שטעט.

זיין שוואַגער, חיים הערש, איז געווען אַ איד מיט אַ פנים, וואָס האָט אויסגעזען ווי ער וואָלט גאָר־וואָס אַרויס פון אַ שוויצבאַד, ווען ער פלעגט זיך צעזינגען — האָט זיין שטימע ממש צעריסען דאָס טרייבעל פון די אויערען. אָבער ער איז געווען גאָר אַ וואַרימער דאָווענער. די לונגען זיינען ביי אים, ווייזט אויס, געווען גאָר געזונטע, ווייל ער איז נישט מיד געוואָרען צו שטיין אַ גאַנצען טאָג פאַר'ן עמוד און מאַכען קולות.

מיין פעטער אליעזר איז געווען דער האַרציגסטער דאָווענער צווישען זיי אַלע. ער איז געווען אַ דאַר אידעל מיט אַ שיטער בערדעל, וואו איר האָט געקענט אַנצייילען גאַנצע זעקס האַר. ער האָט געהערט צו דער חברה הוסטערס, און אין שטעטעל האָט מען גערעדט, אַז סך הכל פאַרמאַגט ער אַ האַלבע לונג. אָבער ער האָט געהאַט אַ שיינע לירישע טענאַר־שטימע, און צו פערציג יאָר האָט גאָר זיין שטימע געקלונגען, ווי ביי אַ אינגעל אַן אַלט, ווען ער הויבט אָן מאַטירען, דאָס הייסט, ווען די שטימע גייט איבער פון אַ קינדער־שטימע צו אַ מענער־שטימע.

בעת'ן דאָווענען האָט ער שטאַרק געקוועטשט די שטימע, אָבער ער איז געווען אַ פּרעכטיגער דאָווענער, און דערביי אויך אַן אימפּראַוויזאַטאָר,

דאָס מיינט אַן אומאויסשעפּליכער קוואַל פון תּפּילה-געדאַנקען; נישט זעלטען איז ער געווען אַריגינעל און גייסטרייך אין זיינע ערפינדונגען. אַט דאָס איז געווען דער קוואַל, פון וואַנעט איך האָב אין מײן פּריעסטער קינדהייט געשעפּט דעם אַלט־טראַדיציאָנעלען נוסח התּפּילה. די פּיר אידען האָבען דאָס צעוואַרימט מײן קינדערשע פּאַנטאַזיע און אַנגעצייכענט מײן לעבענס־וועג.

ווען ס'איז געקומען פּרייטאָג צו־נאַכטס צו קבלת שבת, האָט זיך יעדער איינער פון די דאָזיגע פּיר דילעטאַנטען־חזנים געהאַט זיינע חסידים, זיינע פּאַטריאַטען אין שול, וואָס האָבען דוקא פּאַרלאַנגט, אַז זייער אויסדערוויילטער זאָל זאָגען לכו נרננה. אַפּטמאַל איז אין שוהל געוואָרען אַ דינגעניש און אַ קריגעניש, ווער עס זאָל דאָוונען פּאַר'ן עמוד. יעדער פון די בעל־תּפּילה'ס האָט זיך ניב־טאָ געלאָזט בעטען, געזאָגט, אַז די גאַנצע מעשה ליגט אים נישט אין דער לינקער פּאה. אָבער אין דער אמת'ן האָט יעדער איינער גע'־חלש'ט, אַז מען זאָל אים צולאָזען צום ברעטעל, אַנישט וועט ער עס, חלילה, אויסקרענקען און האָבען אַ פּאַרשטערטען שבת.

ענדליך איז מען דורכגעקומען און דער, וועמען עס איז צוגעטיילט געוואָרען דער כבוד מקבל צו זיין די מלכה שבת, האָט געהאַלטען פּאַר זיין חוב אַרויסצו־ווייזען זיינע גאַנצע קענטשאַפּטען און עס האָט זיך אַנגעהויבען אַ גאַרגלעניש, וואָס האָט זיך פּאַרצויגען ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין. נישט ביי איינעם האָט פּאַרקלעמט דער מאַגען און געצופּט אונטער'ן האַרצען, ווייל דעם גאַנצען פּרייטאָג האָט מען דאָך קוים, קוים גענומען אין מויל אַריין.

אויך נאָכ'ן אַהיימקומען האָט מען נישט גלייך געלאָזט טועם זיין פון די מעדני מלך, וואָס די מאַמע האָט געהאַט צוגעגרייט. עס האָט זיך אַנגע־הויבען אַ זאָגעניש לויט'ן נוסח פון דעם אָדער יענעם חסידישען רבי'ן. דער טאַטע האָט אַ פּאַרטיפּטער אין רעיונות גענומען אַרומשפּאַצירען איבער אונז זערע גרויסע פינף שטובען אַהין און צוריק. מיט אַמאַל איז ער געבליבען שטיין אַ פּאַר'דבקה'טער און האָט צוגערופּען צו זיך אַלע קינדער. די אינגלעך האָט ער אויסגעשטעלט פון איין זייט און אונזער איינציגע שוועסטער פון דער אַנדערער זייט, און אויפהויבענדיג די הענט, ווי אַ כהן, האָט ער אונז געבענשט: די אינגלעך מיט „ישמך אלהים כאפרים וכמנשה“ און די שוועסטער מיט „כשרה, רבקה, רחל ולאה“.

דאָן זיינען געקומען די שלום־עליכמ'ס, און נאָכדעם האָט דער טאַטע ערשט אַריינגעקאַפּט אַ שטיקעל זוהר מיט האַרבע ווערטער, וואָס מיר האָבען נישט אַנגעהויבען צו פּאַרשטיין זייער־מײן. ביז מ'האַט קידוש געמאַכט און מ'האַט ענדליך געקאַנט פּאַרוזכען דער מאַמע'ס פּיש — האָט מען זיך געמוזט גוט אָנזאָגען און אַרויסווייזען אַ סך קינדערשען געדולד.

דער טאַטע איז טאַקע געווען אַ חסיד פון דעם קאַנטעקאָזיווער רבי'ן, ר' אהרן יואל, אָבער ווען עס איז געקומען פּרייטאָג צו־נאַכטס האָט ער גע'־

נומען אַ לחיים לויט'ן נוסח פון אַ סך אַנדערע גוטע אידען. אַזוי האָט ער גע-
נומען אַ גלעזעל פאַר די פיש לויט'ן מנהג פון זיין אייגענעם רבי'ן, על פי
טאַלנע האָט ער אויסגעטרונקען אין מיטען די פיש און על פי ראַכמיסטרייווקע
— נאָך די פיש. ער האָט אויך נישט פאַרשעמט דעם סאַדיגורער נוסח, וואָס
האָט געהייסען אויסטרינקען פאַר די יויך און דעם הוסיאָטינער — פאַר די
פלייש.

נאָך אַזעלכע עטליכע שיינע גלעזלעך האָט זיך, פאַרשטייט זיך, די פאַנ-
טאַזיע צעוואַרעמט און ביים זינגען „כל מקדש“ האָט דער טאַטע זיך נאָך
ווי עס איז געהאַלטען ביים סקאַרבאָוען ניגון, וועלכן מיר, די משוררים
זיינע, האָבן אים געקענט אונטערהאַלטען. אָבער ווען ער איז געקומען צו
„מנוחה ושמחה“, איז ער שוין אַוועק אין די גאַר הויכע עולמות. ער האָט
אַנגעהויבען צו פאַנטאַזירען און צו אימפּראָוויזירען, אַז מיר, דאָס קליינ-
וואַרג, האָבען אים שוין מער נישט געקענט אונטערהאַלטען. מיר האָבען
געמוזט פון געהער נאָכפּאָלגען זיין קאַמפּאָנירען, כדי אים נישט צו פאַר-
שעמען און צו לאָזען אינגאַנצען אַליין מיט זיין געזאַנג.

דאָס זעלבע האָט זיך איבערגע'חזר'ט ביי „יה רבון עולם“ און ביים
„צור משלו אכלנו“. דער טאַטע איז געווען אַ מייסטער אויף צו ערפינדען
פאַר יעדען שטיקעל זמירות אַ גאַנץ נייע מעלאָדיע, און אַט די האַרציג-
אידישע מעלאָדיעס פון מיין טאַטע'ס אימפּראָוויזאַציעס אין די פרייטאַג-
צו-נאַכטס'ן זיינען געווען דער צווייטער קוואַל, פּונוואַנעט איך האָב שוין
אין מיין פריער קינדהייט געשעפט אַנרעגונג און באַגייסטערונג פאַר איי-
דישער נגינה, פאַר אידישען נוסח אין תפילה, וואָס האָבען מיך באַגלייט
אַ לעבען לאַנג.

וועגען אַט די פרייטאַג-צו-נאַכטס'ן מוז איך צוגעבען נאָך עפעס. עס
איז געוואָרען שפעט אין דער נאַכט. די טייערע מאַכלים פון דער מאַמען
האָבען געמאַכט יעדען איינעם פון אונז אַביסעל שווערלעך און מיידלעך.
עס איז דעריבער נישט קיין וואונדער, אַז נאָך אַזוי פיל זאָגען און נאָך
אַזוי פיל עסען און זינגען איז מען אַוועקגעפאַלען אין אַ זיסען דרימעל.
דעם טאַטען איז דאָס אָבער נישט געפעלען געוואָרען, און ער האָט געגעבען
יענעם געשריי: „איוואַנעס, וואָס איז מיט אייך? איז היינט שבת, אַדער איז
נישט?“

איך בין געווען דער גרעסטער קרבן פון אַט דעם טאַטע'ס געשריי,
און נישט זעלטען פלעגט אויך אַפּקלינגען אַ הילכיגער פאַטש אויף מייע
באַקען. פאַרוואָס עפעס איך, און פאַרוואָס נישט די איבעריגע ברידער?
— וועט איר הערען. מיין שטימעלע, ווי קליין איך בין דעמאָלט נישט
געווען, האָט זיך שוין גענומען אויסטיילען מיט איר קראַפט און שיינקייט.
דער טאַטע האָט דאָס גאַנץ גוט געוואוסט. און ווען מיר זיינען אַזוי גע-
זעסען ביים שיינעם טיש, האָבען אונזערע זמירות אַפּגעהילכט ברייט איי-

בער'ן שטעטעל. הינטער אונזערע פענסטער האבען זיך גענומען פארוואם
לען צענדליגער מענשען, אידען און קריסטען פון ביידע שטעטלעך, וועלכע
האבען זיך צוגעהערט צום שבת'דיגען קאנצערט. דער טאטע האט גע-
קליבען גרויס נחת דערפון, און ווען מיר זיינען אנטשטילט געווארען פון
מידיגקייט — האט ער געהאלטען, אז מיר טוען אן עולה לגבי דער אוידי-
טאריע הינטער'ן פענסטער...

א חזן מיט משוררים קומט צו אונז אין שטעטעל אריין

איך בין געווען א אינגעל פון אכט יאָר, ווען רער ערשטער אמת'ער חזן מיט א ריכטיגען כאָר פון משוררים האָט זיך באַוויזען ביי אונז אין שטעטעל. איך געדענק דאָס ווי היינט, ווען צום טאַטען אין קראָם איז אַריינגעקומען אַ יונגערמאַן מיט אַ ציגענעם בערדעל און האָט זיך פאַרגע- שטעלט, אַז ער איז דער באַס פון געצעל דעם חזן פון באַלטע. דער דאָזיגער חזן מיט זיין כאָר האָט דעם לעצטען שבת געדאווענט אין טאַלנע, און אַווי ווי דער חזן האָט דאָ אין כאַנעראַד אַ ברודער — וויל ער דעריבער אַראָפּ- קומען דאווענען אַ שבת.

איך ווייס נישט, וואָס מיין טאַטע און די אַנדערע בעלי-בתים פון שטעטעל האָבען געטראַכט וועגען דעם דאָזיגען אַנבאַט, איך ווייס נאָר, אַז מיין אינגעלשע נשמה האָט אויפגעציטערט. איך האָב געפּיבערט פון פּרייד, וואָס ענדליך וועל איך הערען אַן אמת'ען חזן און טאַקע אַרומגע- רינגעלט מיט אַ גאַנצען כאָר באַהעלפערלעך מיט די פאַרשיידענע שטי- מעלעך. אַי, האָב איך גע'חלש'ט זיי צו הערען, און טאַקע וואָס גיכער.

עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען אַ קלייניגקייט: וועגען אַ קוואַרטיר פאַר דעם חזן מיט די משוררים, וואו זיי זאָלען איינשטיין בעת זייער וויילען אין אונזער שטעטעל. האָט דעם חזן'ס ברודער, וועלכער איז גראַד געווען דער בעדער אין כאַנעראַד, געשיקט דעם באַס צו מיין טאַטען. ערשטענס, האָט ער געוואוסט, אַז מיר האָבען, אַן עין הרע, גאָר אַ שיינע וואוינונג פון אַ סך צימערען, און עס וועט קלעקען פּלאַץ פאַר אַלעמען, און צווייטענס, ווער איז נאָך אַזאָ ליבהאָבער פון אידישער נגינה און פון אַ חזן, ווי שלום קוואַרטין?

און דער בעדער האָט זיך טאַקע נישט אָפּגענאַרט. דער טאַטע האָט גלייך צוגעשטימט. אויף צומאַרגענס איז אַנגעקומען דער חזן מיט צעהן משוררים און זיי זיינען גלייך פאַרפאַרען צו אונז. מען קען זיך לייכט פאַר- שטעלען, ווי איך, דער קליינער וועווריק, האָב זיך גענומען פאַרען אַרום דער קאפעליע, וואָס האָט זיך צעלייגט ביי אונז אין שטוב, ווי ביים טאַטען אין וויינאַרטען.

איך וויל דאָ פעסטשטעלען, אַז אין עלטער פון אַכט ביז ניין יאָר איז מיין אַלטען-שטימעלע געווען אויסערגעוויינלעך שייין. אין מיין גאַנצער שפּע-

טערדיגער קאַריערע פון איבער פופציק יאָר קאַנטאַר ביי אידען, ווען איך בין אויסגעפאַרען אַ האלבע וועלט און האָב זיך אָנגעהערט כאַרען אַז אַ שיעור, און האָב אַליין אין מיינע אייגענע כאַרען אין אַזעלכע שטעט, ווי: יעקאַטערינאַסלאָוו, פעטערבורג, וויען, בודאַפעסט און ניו יאָרק, געקענט הערען קינדער־שטימען אין די טויזענטער — האָב איך זיך נישט אָנגעשטויסען אויף אַ קינדערשער אַלט־שטימעלע, וואָס זאָל מיר דערמאָנען אין מיינער פון דעם דערמאָנטען קינדערשען פעריאָד.

איך געדענק דעם אַווענט, ווען דער חזן געצעל פון באַלטע מיט זיין כאַפטע משוררים האָט איינגעאַרדענט די ערשטע פּראָבע מיט זיין כאַר ביי אונז אין הויז. איך האָב אינגאַנצען געפּלאַמט פון אויפּרעגונג. איך האָב נישט געהערט, וואָס מען רעדט צו מיר. איך האָב געשלאָנגען די טענער, סאָי די אמת'ע און סאָי די פאַלשע, וועלכע האָבען פאַרהילכט אונזער שטוב און די געסלעך פון שטעטעל. מיר האָט זיך דעמאָלט אויס־געדאַכט, אַז קיין גרעסער גליק, ווי זיין אַ משורר ביי אַ חזן, איז גאָר אויף דער וועלט נישטאַ. אַי, ווען דאָס מזל שפּילט מיר צו און איך קען ווערען אַזאַ משורר — ווער וואָלט דעמאָלט געווען גלייך צו מיר.

נאָך דער פּראָבע מיט'ן כאַר האָט זיך דער טאַטע געווענדעט צו געצעל דעם חזן, אַז ער זאָל אויסהערען מײן שטימעלע. אויף דעם האָט דער חזן געזאָגט: „אַנו, זונעניו, ווייז עפעס, וואָס דו קענסט“.

וואָס־וואָס, נאָר קיין שעמעוודיגער בין איך שוין דעמאָלט נישט גע־ווען. איך האָב זיך אויפגעשטעלט און האָב אָפּגעזונגען „צור ישראל“ פון חזן לייבעלע כיריק, אַדער שאַפּיראַ פון אומאַן. דאָס האָט מיך געהאַט אויסגעלערענט אהרן האַדעס, איינער פון אונזערע פיר היימישע בעל־תפילות אין שטעטעל.

דער חזן מיט זיין גאַנצער קאַפעליע האָבען אָנגעשטעלט מויל און אויע־רען. עפעס זענען זיי אינגאַנצען צעטומעלט געוואָרען, וואָס אַט דער קליינער יונגאַטש לייגט אַוועק אַזאַ „עברי“ און מיט אַזאַ קלאַנג און הילך. טאַטע־מאמע, פאַרשטייט זיך, זענען געשטאַנען פון אַ זייט און זיך געשמאַלצען פון נחת. דאָס זינגט שוין זייער קינד נישט עפעס פאַר גוים, וואָס קלייבען זיך הינטער'ן פענסטער, נאָר פאַר אַן אמת'ען חזן פון דער ברייטער וועלט. אַז דער חזן זאָגט אַ גוט וואָרט — האָט עס טאַקע וואָג און באַדייט, עס קומט דאָך פון דעם גרויסען מבין, און נישט פון די היימישע כאַנעראַדער קאַליקעס. איך געדענק נאָך, ווי די מאמע האָט אַ זאָג געטאָן צום טאַטען: „שלוּמ'ניו, דו וועסט זען, אַז אונזער זיבעלע וועט אונז נאָך אָפּצאַלען מיט אַסך נחת פאַר די צרות, וואָס מיר האָבען זיך אָנגעליטען פון אים.“ דעם חזן געצעל איז עפעס אַריין אין קאַפּ אַריין און ער זאָגט צו מיר: „אַנו, זינג נאָך עפעס, אינגעלע.“ איך האָב געזונגען „והגן בעדנו“ פון אברהם שוחט, דעם טאַלנער חזן, וואָס עס האָט געהאַט איינגעשטו־

דירט מיט מיר מיין פעטער אליעזר. אָט די סאַלאַ פּלעגט זינגען טעוועלע דער אַלט אין געצעל דעם חנוּס כּאָר. טעוועלע דער אַלט איז געווען באַ קאַנט אַלס דער בעסטער זינגער אין דער גאַנצער געגענט. און מנגנים האָבען אים גוט געקענט.

נאָך דעם „והגן בעדנו“ איז געצעל דער חזן צוגעגאַנגען צום טאַטען און האָט אים שטאַרק אָנגעוואונשען. וואָס דער אויבערשטער האָט אים באַשאַנקען מיט אַ קינד. וואָס צייכענט זיך אויס מיט אַ שטימעלע. וואָס ער האָט נאָך ביזן איצט אַזעלכעס נישט געהערט. „מיט יאַרען שפּעטער“ האָט געצעל געזאָגט, „וועט איר דערמאַנען די ווערטער, וואָס איך זאָג אייך אַצינד. איר דאַרפט זען, ר' שלום“, האָט געצעל ווייטער געזאָגט. „נישט צו פאַרדאַרבען דאָס גליק, וואָס גאַט האָט אייך געשאַנקען, און איר דאַרפט וויסען וואָס איר האָט צו טאָן מיט אייער קינד“.

געצעל דער חזן האָט לאַנג אַריינגערעדט צום טאַטען, און צום סוף האָט ער געזאָגט: „ווייסט איר גאָר וואָס, ר' שלום, גיט מיר דאָס אינ-געל אויף צוויי יאָר צייט און איך גאַראַנטיר אייך, אַז אין אַ יאָר אַרום וועט מיט אים קלינגען די וועלט. וואָס ס'איז שייך תורה לערנען. קאַנט איר זיך אויף מיר פאַרלאָזען, איך וועל אים אָפהיטען, ווי אַן אייגען קינד און עס וועט אים ניט פעלען קיין פּויגעל-מילך ביי מיר.“

דער טאַטע מיינער איז געווען אַ איד, וואָס האָט נישט גערן געהאַט, אַז עמיצער האָט אים געגעבען עצות, בפרט נאָך אין אַזאַ וויכטיגער פּראַגע ווי דערציען זיין אייגען קינד. ער איז געווען געוואוינט, אַז פּרע-גען אַן עצה איז מען געקומען צו אים. האָט אים ניט שטאַרק געשמעקט, וואָס אָט דער וואַנדערענדיגער חזן האָט גאָר די העזה געהאַט צו מאַכען אים אַזאַ פאַרשלאַג. אָבער ער האָט דאָס ניט אַרויסגעוויזען. ער האָט העפּליך באַדאַנקט געצליען פאַר זיין גרייטקייט צו מאַכען זיין קינד פאַר אַ „מענש“, אָבער ער האָט שאַרף אונטערגעשטראַכען, אַז ער וועט שוין אַליין ווי עס איז פאַרזאָרגען זיין אינגעל. ער קאָן ניט דערלויבען, אַז זיינס אַ קינד, וואָס איז נאָך קיין ניין יאָר ניט אַלט. זאַל זיך וואַלגערען איבער דער וועלט, פאַרשוואַרצט ווערען, עסען ביי פּרעמדע טישען און ניט קריגען די ריכטיגע פּרום-אידישע דערציאונג.

אָבער דאָך, קיין אַפּזאָג גלייך אין פנים אַריין האָט ער אים ניט גע-געבען. ער האָט געפונען אַ פּאַסיגען אויסריי: אין אַ צוויי-דריי וואַכען אַרום דאָרף אַראַפּקומען קיין כּאָנאַראַד דער קאַנטאַקאַזיווער רבי, ר' אהרן יואל, וועמענס הייסער חסיד דער טאַטע איז געווען. איין מאָל אין יאָר פּלעגט דער רבי אַראַפּקומען צו זיינע חסידים אין די אַרומיגע שטעט-לעך, אויספּרעגען וואָס זיי מאַכען און טאַקע נעמען אַ פּדיון אויך. איז אַז דער רבי וועט אם ירצה השם קומען, וועט זיך דער טאַטע האַלטען מיט אים אַן עצה און וועט דעמאָלט באַשליסען וואָס צו טאָן.

ווי אַ כאַראַקטעריסטיק פאַר יענער צייט וויל איך צוגעבען, אָ דער האַנאַראַר פֿון דעם חזן מיט זיין כאַר איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס די שיינע בעלי הבתים פֿון שטאַט האַבען מנדר געווען שבת אין שול בשעת׳ן אויפֿרופֿען זיי צו דער תורה. אַזוי ווי צו הערען דעם חזן זיינען אויך אַרײַ בערגעקומען אַ סך בעל הבתים פֿון שכנות׳דיגען שטעטעל טאַרגאַוויצע. האָט מען די סדרה פֿון דער וואָך צעטיילט אין פֿסוקים און יעדערער, וועל־ כען מען האָט אויסגערופֿען פֿאַר אַ פֿסוק, האָט מנדב געווען לויט זיינע כוחות. אַפֿטמאַל אַפֿילו איבער די כוחות.

איך געדענק קלאַר יענעם שבת, ווען געצעל דער חזן פֿון באַלטע האָט געדאַווענט ביי אונז אין שול. דאָס דאַווענען האָט זיך פֿאַרצויגען ביז צוויי אַזויגער נאָך האַלבען טאַג. יעדער דאַוונער האָט געהאַלטען פֿאַר זיין חוב צו זאָגען מבינות וועגען חזן. אידען האַבען געסמאַטשקעט מיט די ליפֿען, ווי זיס דאָס דאַווענען איז געווען, און דאָס גאַנצע שטעטעל איז געגאַנגען אויף רעדלעך. אַ קלייניגקייט, אַ חזן איז אַראַפֿגעקומען אויף שבת.

נאָכ׳ן דאַוונען האָט יעדער פֿון די בעסערע בעלי הבתים אַהיימגע־ נומען צו זיך אַ משורר צום שבת׳דיגען טיש, דעם חזן אַליין האָט אַהיימ־ גענומען דער טאַטע. נאָכ׳ן מאַלצייט, ווען דער עלטערער עולם האָט זיך צוגעלייגט כאַפֿען אַ דרימעל, האָט דאָס יונגוואַרג אָנגעפֿילט דעם מאַרק, וואו מ׳האָט געכאַפֿט אַ שפּאַציר, און די גאַנצע אויפֿמערקזאַמקייט איז געווען קאַנצענטרירט אויף די משוררים. די טענאַרן האַבען זיך דאָ צונויפֿגעמישט מיט די באַסען און אַלע צוזאַמען זיינען זיי געווען אַרומגערינגעלט פֿון אונ־ זערע היימישע „גאַרגלערס“, וואָס האַבען געוואַלט ווייזען, אָ זיי זיינען אויך ניט קיין פֿאַרשלאַפֿענע.

שבת צונאַכטס, ביי דער געוויינליכער מלוה מלכה ביי אונז אין הויז, איז, פֿאַרשטייט זיך, געווען אַנוועזענד דער חזן מיט די משוררים. זיי האַבען זיך ניט געלאָזט בעטען און דערלאַנגט איין קאַמפּאַזיציע נאָך דער אַנדערער, און יעדעס געזאַנג איז פֿאַרטרונקען געוואָרען מיט אַ געשמאַ־ קען לחיים. דאָס הויז איז געווען אַרומגערינגעלט מיט מענשען פֿון ביידע שטעטלעך און אויך די גויים, בראש מיט׳ן סטאַרשינאַ און דעם דיאַקאָן, זיינען געשטאַנען הינטער די פענסטער. לכבוד דער „נאַטשאַלסטווע“ האָט דער חזן ספּעציעל געזונגען „באַזשע צאַריאַ כראַני“ און מ׳האָט דעם סטאַר־ שינאַ מיט׳ן גלח אויך שוין מכבד געווען מיט אַ אידישען לחיים, וואָס זיי האַבען גאָר ניט פֿיינט געהאַט.

צום סוף פֿון דער מלוה מלכה איז דער חזן מיט די משוררים און אויך אַלע פֿאַרזאַמעלטע אידען צוגעשטאַנען צו מיר, אָ איך זאָל זאָגען אַ „שטאַגראַף“, דאָס הייסט, איך זאָל עפעס אימפּראָוויזירען. איך האָב גע־ זונגען „וכלם מקבלים“ און „ישתבח“, און ווידער האָט מען געהערט די זעל־ בע אַנוויינישונגען און די נביאות, אָ דאָ וואַקסט אַ גרויסער חזן. געצעל האָט

געהאלטען פאר נויטיג נאכאמאל איבעררעדען דעם טאטען, אז ער זאל אים מיטגעגעבען דעם ב'נאָק, אָבער ווידער זיינען די רייד געווען אַרויסגעוואָרפענע. אויף מאָרגען, זונטאָג, איז דער שטעטעלשער שמש געקומען צו אונז, גענומען מיט זיך דעם חזן און צוזאמען זיינען זיי אַוועק איבער די קראַמען און שטיבער צוזאמענגעמען די נדרים, וואָס אידען האָבען נעכטען מנדר געווען אין שול. מאָנטאָג איז געצעל מיט דער קאָפעליע אָפגעפאַרען פון אונזער שטעטעל.

דאָס אַוועקפאַרען פון חזן מיט די משוררים האָט געלאָזען אַן אָפענע וואונד אין מיין קינדיש האַרץ. אין די טעג בין איך אַרומגעגאַנגען אַ צע-דולטער, און אין די נעכט האָט מיין קינדערשע פּאַנטאַזיע געבלאַנדזשעט אין די ווייטענישען, צוזאמען מיט געצעל דעם חזן און זיינע אַרויסהעלפערס. אינאיינעם מיט זיי האָב איך געוואָנדערט איבער די שטעטלעך, געוונגען אין כאַר, און האָב געפילט מיט אַלע חושים, ווי מענשען אַנטציקען זיך מיט מיר, קוויקען זיך מיט מיין שטימעלע, און עס איז מיר גוט.

דאָס איז אַלץ געווען בלויז אין חלום. אין דער ווירקליכקייט בין איך ווייטער געגאַנגען אין חדר אַריין, אָבער דער קאַפּ איז מיר שוין נישט געווען ביי דעם, וואָס דער רבי האָט מיט מיר געלערענט. איך האָב כסדר געדענקט די מעשיות, וואָס געצעל דער חזן האָט זיך אַנדערציילט וועגען די גרויסע חזנים: ירוחם הקטן, ניסי בעלזער, בצלאל אַדעסער און אַנדערע, און בין אַרומגע-גאַנגען, ווי אין אַ הינער-פּלעט.

איך געדענק, אַז צו יענער צייט בין איך שטאַרק אַראָפּ פון די כחות, האָב אויפגעהערט צו עסען. די מאַמע האָט זיך דאָס זעהר גענומען צום האַרצען און מיט איר רירענדער שטימע מיך געפרעגט: „זבולניו, טוט דיר עפעס ווייז“ ווי אַזוי דערציילט מען דער מאַמען, אַז קיין זאַך טוט מיר נישט וויי, דאָס פייניגט מיך בלויז די בענקשאַפט נאָך דעם קליינשטעטעלדיגען חזן געצעל מיט זיין כאַפטע משוררים, וואָס האָט זיך באַוויזען ווי אַ וויכער איבער אונזער קליינטיג, רואיג שטעטעלע, און האָט אין מיר אויפגעוועקט פאַר-באַרגענע פאַרלאַנגען צו וואַנדערען אינאיינעם מיט זיי און צו זינגען און זינגען, אַליין ניט וויסענדיג פאַר וועלכען צוועק.

דער טאטע נעמט מיך קיין בערדיטשעוו

די ווערטער, וואָס געצעל דער חזן פון באַלטע האָט אַריינגעוואָרפֿען, אַז פון מיר, דעם קליינעם אינגעל, וועט מיט דער צייט אויסוואַקסען מי יודע וואָס, און אַז גאַנץ רוסלאַנד וועט נאָך אַמאָל מיט מיר קלינגען, די דאָזיגע ווערטער זיינען דאָך ניט פאַרביי אַן שום ווירקונג אויפֿן טאטען. עפעס יערפֿון איז אים דאָך אַריין אין קאָפּ אַריין.

עס איז געווען אַ זונטאָג, ווען אין כאַנאָדאַר איז אַ גרויסער מאַרק־טאָג. עס איז געווען באַלד נאַכ'ן שניט, ווען די פּויערים האָבען געהאַט אַראָפּגענומען ווי תּבואה פון די פעלדער. דאָס יאָר איז גראַד געווען אַ גרויס גערעטעניש און די פּויערים האָבען געהאַט אַ סך געלט פאַר דער פאַרקויפטער תּבואה. האָבען זיי אַנגעפּילט די קראַמען פון שטעטעל, איינקויפּענדיג פאַרשידענע סחורות אויפֿן ווינטער.

די קרעמער האָבען געלייזט שטיקער געלט. עס איז געווען אַ שפע פון פּדיון אויף דעם דאָזיגען יאָר. שפעט אין אָווענט, נאָך דער וועטשערע, האָט מען זיך גענומען ציילען דאָס לייזונג פאַר'ן טאָג. מיר, דעם אינגערען, האָט מען געגעבען ציילען דאָס קופּער־געלט; מיין עלטערער ברודער האָט געציילט דאָס זילבער־געלט. און דער טאטע אליין האָט געציילט און צוזאַמענגעלייגט די אַסיגנאַציעס. איך געדענק דאָס ווי היינט, אַז דער פּדיון פאַר יענעם טאָג איז געווען 394 רובעל — דאָס גרעסטע לייזונג פאַר איין טאָג זינט אונזער געשעפט האָט עקזיסטירט.

אַלע, פאַרשטייט זיך, זיינען געווען אין אַ געהויבענער שטימונג. „נו, שלום־נו!“, רופט זיך אַן די מאַמע, „דאַנקען גאָט דערפאַר. נאָר וועדליג דעם פּדיון פאַר די לעצטע צוויי וואַכען, פעלען אונז אויס אַ סך אַרטיקלען אין קראַם. און אזוי ווי אין אומאַן קאַן מען ניט קריגען דאָס אַלץ וואָס מיר באַדאַרפען, איז מיין מיינונג, אַז עס וואַלט געווען גלייך דו זאָלסט צופאַרען קיין בערדיטשעוו און דאָרט קריגען די נויטיגע סחורה.“

דער טאטע האָט איינגעשטימט און עס איז באַשלאָסען געוואָרען, אַז די אַנדערע וואָך וועט ער פאַרען קיין בערדיטשעוו. אויף צומאַרגענס, מאַנטאָג, איידער איך בין געגאַנגען אין חדר אַריין, רופט מיך צו דער טאטע און זאָגט צו מיר: „וועסטו זיין אַ גוט קינד און לערנען מיט חשק — וועל איך דיך די אַנדערע וואָך, אם ירצה השם, מיטנעמען קיין בערדיטשעוו.“

א שטראַם מיט פרייד איז דורכגעלאָפֿען מיין יונג קערפּער'ל, כאַטש כ'האַב מיר נישט אָפּגעגעבען קיין חשבון פֿאַרוואָס איך פריי מיך אַזוי אויף דער נייעס, אַז איך וועל פֿאַרען מיט'ן טאַטען אין דער דאָזיגער גרויסער אידישער שטאָט. איך האָב פייערלעך פֿאַרשפּראַכען דעם טאַטען, אַז איך וועל לערנען מיט'ן גרעסטען חשק.

אין אַ וואָך אַרום, מאַנטאָג, זיינען מיר מיט דער בויד אָפּגעפֿאַרען קיין אומאַן און פון דאָרט קיין בערדיטשעוו, איך בין צעטומעלט געוואָרען, אַרייַן פֿאַלענדיג אין דער דאָזיגער קאַכעדיגער אידישער שטאָט. אַזוי פיל אידען אויף די טומעלדיגע גאַסען, און אַלע יאָגען און איילען זיך ערגעץ, כאַטש קיינער האָט מיר נישט געקאָנט זאָגען וואוהין און נאָך וואָס זיי איילען זיך אַזוי. דער טראַמוואַי מיט'ן האַלב־גע'פּגראַטען פּערדעל, וואָס האָט קוים גע־שלעפּט די פּול־אַנגעשטאַפּטע בויד מיט אידען און אידענעס, האָט געמאַכט אויף מיר אַ גוואלדיגען איינדרוק, דעם דאָזיגען טראַמוואַי האָב איך מיט יאָרען שפּעטער געפונען אַזוי פּרעכטיג אָפּגעשילדערט ביי אונזער אומפֿאַר־געסליכען שלום עליכם.

דער טאַטע האָט מיך מיטגענומען אין די אַלע הורטאָווע געשעפטען, וואו ער האָט געמאַכט זיינע איינקויפונגען. פֿאַר מיר איז אַלץ געווען אַזוי ניי אַזוי פּול מיט צויבער. אָבער די גרעסטע איבערלעבונג האָט מיך דערוואָרט, ווען נאָכ'ן פֿאַרטיג ווערען מיט זיינע געשעפטען זאָגט צו מיר דער טאַטע: „נו, מיין קינד, איצט וועלען מיר צוגיין צום באַרימטען חזן ירוחם הקטן, זאָל ער אויסהערען דיין שטימעלע“.

אַזוי קליין ווי איך בין געווען האָב איך דאָך שוין געוואוסט, אַז דער דאָזיגער ירוחם דאָס איז די העכסטע פֿאַרקערפּערונג פון אידישען געזאַנג און תּפילה. עפעס גרעסערס און שענערס האָב איך זיך דעמאָלט קוים פֿאַר־געשטעלט, און דערהערענדיג, אַז פֿאַר דעם אידען וועל איך זיך דאַרפֿען אַוועקשטעלען און זינגען — איז מיך באַפֿאַלען אַ פרייד און אַ שרעק אינאיי־נעם. עס האָט זיך מיר שטאַרק געוואָלט הערען, וואָס אַט דער גרעסטער חזן אין מיינע אויגען האָט צו זאָגען וועגען מיין שטימעלע, און פון דער אַנדערער זייט האָב איך זיך טאַקע געשראַקען, טאַמער זאָגט ער, אַז עס געפּעלט אים נישט און אַז איך בין אַ וויסטע קאַליקע, און עס איז שוין בעסער, אַז איך זאָל צוריקגיין אין חדר אַריין.

ווען מיר זיינען אַריין צו ירוחמ'ען אין הויז איז שוין געווען אַרום האַלבען טאָג. ירוחם איז נאָך געשטאַנען אין תּלית און תּפילין און גראַד פֿאַרענדיגט דאָס דאָווענען. נאָכ'ן אָפּגעבען אַ שלום עליכם, פּרעגט ער דעם טאַטען, פון וואָנען איז אַ איד און וואָס פֿאַרלאַנגט אַ איד. דער טאַטע לייגט אַרויס די גאַנצע מעשה, אַז צו אונז אין שטעטעל איז אַראָפּגעקומען געצעל דער חזן פון באַלטע מיט זיין כאַר, און ער האָט אויסגעהערט דאָס אַלטען־שטימעלע פון זיין אינגעלע און עס איז אים אַזוי געפּעלען געוואָרען, אַז ער האָט פֿאַרלאַנגט

מיך מיטצונעמען אלס משורר אין זיין כאָר. קיין ענטפער האָט דער טאַטע געצילען נישט געגעבען, דאָגעגען האָט ער באַשלאָסען מיטצונעמען דאָס קינד קיין בערדיטשעוו, צו אים, ר' ירוחם, אַז ער זאָל אַזוי גוט זיין און אויס-הערען מיך און זאָגען זיין מיינונג וואָס צו טאָן.

ירוחם הקטן האָט מיך אַ קוק אָן געטאָן פון הינטער זיינע טיפע שפּאַקולען און געזאָגט צו מיר: „אַ נו, אינגעלע, זינג עפעס אַ שטיקעלע, וואָס עס געפעלט דיר אַמבעסטען“. איך האָב געזונגען מיינע צוויי באַליבטע זאַכען „והגן בעדנו“ און „צור ישראל“. ירוחם איז געווען אַ קליינטשיגער, און מיטאַמאָל האָט זיך זיין גאַנצער קערפער ווי עפעס אויסגעצויגען אין דער הויך. ער האָט אַנגעשטעלט אויף מיר אַ פּאַר גרויסע, שטוינענדיגע אויגען.

דאָן האָט ער זיך געווענדעט צום טאַטען: „דער באַלטער חזן האָט נישט געמאַכט קיין טעות, דאָס אינגעל האָט אַ זעלטען אַלט-שטימעלע מיט אַן אויסערגעוויינליכער מתיקות“.

דערהערענדיג אַזעלכע ווערטער האָט זיך דער טאַטע געוואָלט נאָך מער באַווייזען מיט זיין זונדעל, און ער האָט געזאָגט צו ר' ירוחם'ען: „הייסט אים זאָגען עפעס אָן אייגען שטיקעל, פון זיין אייגענעם שטייגער“. איך האָב זיך ווידער נישט געלאָזט לאַנג בעטען און האָב זיך „צעזאָגט“ פאַר פייער און פאַר וואָסער. צוערשט „על תקשו לבבכם“, דאָן „ישתבח“, „והאופנים“, „מי שברך“ און „יהי רצון“ פון ראש חודש בענשען, איך געדענק, אַז איך האָב ממש געברענט פון אינערליכער אויפרעגונג, האָב נישט געקאָרגט מיין שטימעלע און האָב זיך שטאַרק צעגאַרגעלט.

ר' ירוחם האָט דערווייל אָפּגעלייגט טלית און תפילין, האָט געהייסען דערלאַנגען בראַנפען מיט קיכלעך, האָט געטרונקען לחיים צום טאַטען און געזאָגט צו אים: „נו, וואָס זאָל איך אייך זאָגען, ר' שלום, איך בין שוין אַן אַלטער מאַן, האָב זיך אַנגעהערט אַ סך טאַלענטירטע קינדער אין מיין לעבען, נאָר אַזאָ פולקאָמענע פאַרשטענדעניש פון נוסח התפילה ביי אַזאָ יונג קינד האָב איך נאָך נישט געטראָפּען. מיר דאַכט זיך, אַז ער פאַרמאַגט עפעס אַזוינס, וואָס ביי פאַרטיגע חזנים זעט מען דאָס נישט. ער איז רייך אין שטייגער, זיין אימפּראַוויזירען איז אויסערגעוויינליך, און דערצו נאָך אַזאָ שטאַרקע קאָלאַראַטור. זאָגט מיר, ר' שלום, ווער האָט מיט אים געלערענט און וועלכע חזנים האָט ער געהערט?“

דער טאַטע האָט דאָן דערציילט, אַז די איינציגע „קאָנסערוואַטאַריע“, וואָס כ'האָב דערווייל געענדיגט, דאָס זיינען געווען די שבת'דיגע זמירות, וואָס כ'האָב געזונגען ביי זיין טיש. מיינע „פּראָפעסאָרען“ זיינען געווען די היימישע דילעטאַנטען בעלי-תפילות אין כאַנאַראַד, וואָס זינגען קענען זיי טאַקע נישט, אָבער דערפאַר ווייסען זיי ווי אַזוי אַרויסצונעמען דאָס עצמות ביי די שטעטעלשע אידען מיט זייער האַרציגען דאָוונען און מיט זייער זיסען נוסח התפילה. באַזונדער האָט דער טאַטע דערמאַנט זיין ברודער און מיין

פעטער, אליעזר, וועלכער איז געווען אַ ספעציעלער מאדים אויף צו צופען אידען אונטער'ן האַרצען.

ר' ירוחם האָט דאָן געזאָגט דעם טאַטען אַ פּאָר שאַרפע ווערטער, אַז עס וואָלט געווען אַ זינד פּאַר'ן רבונו של עולם און פּאַר לייט נישט צו לאָזען אַנטוויקלען אַזאַ טאַלאַנט, מיט וועלכען גאָט האָט באַשאַנקען זיין קינד. ער האָלט, אַז דער באַלטער חזן, געצעל, האָט געגעבען אַ ריכטיגע אַפּשאַצונג פון מיר, און אַז ער אַליין קען פּאַרלייגען דאָס זעלבע, וואָס געצעל האָט פּאַרגעלייגט. דאָס הייסט, אַז דער טאַטע זאָל מיך איבערלאָזען ביי אים און ער וועט אויף מיר אַכטונג געבען, ווי אויף אַן אייגען קינד. אַ חוץ דער חכמה פון מוזיק און נגינה וועט ער מיט מיר לערנען תורה און אַלץ, וואָס אַ פּרום אידיש קינד דאַרף קענען.

אַרומפּאַרען פון שטאָט צו שטאָט און פון דאַרף צו דאַרף וועל איך נישט דאַרפען, ווייל אויך ער, ר' ירוחם, פּאַרט שוין נישט מער אַרום. דאָגעגען וועל איך האַבען אַ געלעגענהייט אים צו הערען דאָוונען יעדען שבת, און ווען מיין שטימלע וועט זיך בייטען, דאָס הייסט, מאַטירן, און די נייע טענאַר-שטימע וועט זיין אַזוי שיין, ווי שיין עס איז איצט דאָס אַלטען-שטימעלע — דעמאָלט, האַפט ער, אַז דאָס וועט זיין די בעסטע שטימע, וואָס מען האָט ווען עס איז געהערט און עס קען נאָך אַמאָל אַרויסוואַקסען פון מיר דער בעסטער חזן ביי אידען.

ר' ירוחם האָט זיך באַוואַרענט, אַז ער וויל נישט, חלילה, קיין שום געצאָלט דערפאַר, ער וויל האַבען דאָס פּאַרגעניגען, אַז לעתיד זאָל מען זאָגען אויף מיר, אַז איך בין געווען ר' ירוחם'ס אַ תלמיד.

דער טאַטע איז אינגאַנצען צעטומעלט געוואָרען פון דעם, וואָס ער האָט געהערט. אָבער ער האָט זיך נישט אונטערגענומען צו באַשליסען אין אַזאַ וויכטיגען פּראָגע, נישט אויסהערענדיג פריער די מיינונג פון דער מאַמען. און אַזוי איז פּאַרבליבען, ער וועט אַהיימפּאַרען און וועט לאָזען וויסען ר' ירוחם'ען, וואָס די משפּחה האָט באַשלאָסען.

אָבער דאָס איז נישט געווען מער, ווי אַ פּוילער אויסרייד. צופיל האַבען זיך מיינע עלטערען אַנגעליטען פון מיר קינדווייז, אַז זיי זאָלען ערשט מאַכען אַ באַשלוס מיך אַוועקצושיקען אין דער פרעמד, אויף גאָט'ס באַראַט. צו עסען ביי פרעמדע טישען. די פּראָגע פון קאַריערע און צוקונפט פון זייער קינד האָט דעמאָלט געשפּילט אַ גאַנץ קליינע ראַלע, די עיקר-זאָך איז געווען לערנען תורה און גוטע אידישע מידות און דערצויגען ווערען אונטער דער דירעקטער השגחה פון טאַטען.

דער איינציגער רעזולטאַט פון מיינן נסיעה מיט'ן טאַטען קיין בערדי-טשעוו איז דעריבער געווען, אַז מ'האַט מיך אַפּגעגעבען צו אַ פּרישען מלמד...

מען וויל אונז ארויסטרייבען פון שמעטער

קנאפע צען יאר בין איך אלט געווען, ווען מ'האט מיר אָפּגעגעבען צום נייעם רבי'ן, אַלטער דער מלמד. בלויז זעקס קינדער האָבען מיר געלערענט ביים דאָזיגען רבי'ן, און בכלל איז דאָס געווען גאַר אַן אַנדער רבי, ווי די אַלע פּריערדיגע. דער דאָזיגער ר' אַלטער איז שוין געווען אַביסעלע גע- כאַפט אין דער מעשה, ער האָט שוין בגנבה אַריינגעקוקט אין אַ השכלה-ספר. ער האָט געלערענט מיט אונז תנ"ך מיט'ן פירוש פון מלכים און האָט זיך אויך דערלויבט צו געבען זיינע אייגענע אויסטייטשונגען פון מאַנכע ביבלישע פּאַסירונגען.

צו יענער צייט בין איך געזעסען אין חדר ביו גאַנץ שפּעט ביינאַכט. יעדער אינגעל האָט געדאַרפט מיטברענגען אַ חלב'ען ליכטעל און ווי לאַנג דאָס ליכטעל האָט געברענט איז מען געזעסען און געלערענט. אַמביטערסטען איז געווען דאָס אַהיימגיין אין די ווינטער-נעכט. מיר האָבען באַדאַרפט פּאַר- בייגיין די אַלטע פּוסטע קאַזאַרמעס, וואָס זיינען נאָך געשטאַנען פון די צייטען פון רוסיש-טערקישען קריג. אין שמעטעל האָט מען גערעדט, אַז שדים און געצאַפּעלט אונזערע אינגעלשע הערצלעך, ווען אין אַ שטאַק פינסטערניש, טאַפּטשענדיג איבער אומענדליכע בלאַטעס, נאָך אַ גאַנצען טאַג אַפּוּיצען אין חדר, האָבען מיר שפּעט אין דער נאַכט געמוזט פּאַרבייגיין די דאָזיגע קאַזאַר- מעס, וואָס האָבען אויף אונז אַנגעיאַגט אַ שרעק און אַ פחד.

צו יענער צייט איז אַרויס דער באַרימטער אוקאַו פון דער צאַרישער רעגירונג, אַז אידען זאָלען אַרויסגעטרייבען ווערען פון אַלע דערפער און קרעטשמעס. איז אַנטשטאַנען די האַרבע פּראַגע, צי איז דער כּרד כּאַנאַראַד אַ פּאַסאַדע, דאָס מיינט אַ שמעטעל, אַדער פּראַסט פּשוט אַ דאָרף, און אידען האָבען דאָרט נישט קיין וואוינרעכט. ווי עס האָט אויסגעזען האָבען זיך די שטאַטישע טשינאַוויקעס געקליבען צו פּסק'ענען די שאלה נישט לטובת פון די אידען. אין שמעטעל איז אַנטשטאַנען די ברירה פון נעמען דאָס פּעקעל אויף די פּלייצעס, דעם וואַנדער-שטאַק אין האַנט און גיין זוכען אויף דער עלטער אַ נייעם מקום מנוחה.

די כאַנאַראַדער אידען האָבען אַבער באַשלאָסען נישט אונטערצוגעבען זיך אַזוי לייכט. עס איז גערופּען געוואָרען אַן אסיפה פון די שענסטע בעלי-

בתים און עס איז באשלאסען געוואָרען צו שיקען אַ דעלעגאָציע פון דריי בעלי-בתים, בראש מיטן רב, צום גובערנאטאר קיין כערסאָן אַפּשרייען די גזירה.

דער טאַטע האָט געדאַרפט צוזאַמענשטעלען דעם טעקסט פון דער פּראָ-שעניע צום גובערנאטאר. אָבער אַ שרייבער? וואו נעמט מען אַ שרייבער? עס איז איבעריג צו זאָגען, אַז די שטעטעלשע אידען זיינען דעמאָלט געווען נישט קיין גרויסע בריות אין דער רוסישער עברי. פאַרשטייט זיך, אַז מ'האַט לאַנג נישט געטראַכט און מען האָט אַרויסגערופען משה דעם שרייבער. אָבער דאָ מוז איך פאַרלירען עטלעכע ווערטער וועגען אַט דעם משה דעם שרייבער.

אין אַ שיינעם ליכטיגען טאַג האָט אַריינשפּאַצירט צו אונז אין קלייט אַן אויסגעפּוצטער יונגערמאַן, וואָס מ'האַט גלייך דערקענט, אַז דאָס איז אַ געקומענער פון דער פרעמד. ער האָט געטראָגען די שיינע שטיוועלעך מיט כאַלעוועס, וואָס האָבען געהאַט פּאַלדען, ווי אַ האַרמאַניקע, און מ'האַט די פּאַלדען גערופען „דודקעס“. אויפ'ן קאַפּ האָט ער געטראָגען אַ ברייטען קאַרטון מיט אַ גלאַנצענדיגען דאַשעק, און אַנגעטאַן איז ער געווען אין אַ רור-סיש העמדעל צו פאַרקנעפלען אין אַ זייט, וואָס אויף אונזער שטעטעלשען לשון האָט מען עס גערופען „קאַמאָואַראַטקע“.

ער האָט זיך פאַרגעשטעלט דעם טאַטען אַלס משה דער שרייבער. נו, גוט, זאָגט דער טאַטע, אָבער וואָס פאַרלאַנגט אַ איד. האָט ער אַוועקגעלייגט אַ מעשה, אַז ער איז אַן אויסגעדינטער סאַלדאַט, וואָס איז געווען אַ שרייבער אין דער מיליטערישער קאַנצעלאַריע און ער האָט זיך דאַרט אויסגעשריבען אַ שיינעם „פּאַטשערק“, דאָס מיינט אַ האַנטשריפט. האָט ער איצט געהערט, אַז אין אונזער שכנות דיגען שטעטעל טאַרגאָוויצע פּאַדערט זיך אַ שרייבער אין דער מעשטשאַנסקער אופּראַווע, בעט ער דעם טאַטען, אַז ער זאָל זיך איינשטעלען פאַר אים, זאָגען אַ גוט וואָרט, כדי ער זאָל באַקומען די שטעלע. דערביי האָט ער אַרויסגעשלעפט אַהן אַ שיעור פּאַפּירלעך, וואָס האָבען גע-דאַרפט באַשטעטיגען, אַז ער איז אַ געוואַלדיגער שרייבער. איין צייגניש האָט אויך געזאָגט, אַז איידער משה איז געוואָרען אַ שרייבער ביי פּאַניע, איז ער פּריער געווען אַ לערער פון רוסיש אין שטעטעל אַלוויניסקי.

מילא, דער טאַטע איז אַריבערגעלאָפען איבער דער בריק און משה איז געוואָרען שרייבער פון דער מעשטשאַנסקער אופּראַווע אין טאַרגאָוויצע. אָבער דאָס וואָלט אפּשר נישט געלוינט צו דערציילען, ווען נישט דער טרויעריגער פּאַקט, וואָס אַט דער זעלבער משה האָט שפּעטער געהאַט אויף זיין געוויסען כמעט אַלע אידישע אינגלעך פון אונזער שטעטעל.

אזוי ווי ער האָט פאַרגעשטעלט אַ צייגניש, אַז ער איז געווען אַ לערער פון רוסיש און אידיש — האָט מען אים אינגיכען איינגעלאָדען, אַז ער זאָל אויסלערנען אַביסעל רוסיש די קינדער אין כאַנאַראַד. אַ חוץ דעם זיינען אַלע

בעזגראמאטנע, וואס די צאל זייערע איז געווען ביי אונז גארנישט קליין, געלאפען צו משה'ן אנשרייבען א בריוו אדער אן אדרעס צו א קרוב.

ארויסגעוויזען האט זיך, אז משה האט טאקע געהאט א שיינע קאליגראף- פישע האנטשריפט, וואס האט אויסגעציקעלט יעדעס אות, אבער ווען עס איז געקומען צו גראמאטיק, איז ער, לא עליכם, געווען א גרויסער עם הארץ. אויך אידיש האט ער גאנץ קנאפ געקענט, באזונדערס שוואך איז ער געווען אין אויסלייג פון די העברעאישע ווערטער... אבער ביז די שטעטעלשע אידען האבען זיך געכאפט, וואס פאר א "כתבא רבא" משה איז — איז אדורך א לאנגע צייט. דערווייל האט ער אויפגעשטעלט א דור קאליקעס, סיי אין רוסיש און סיי אין אידיש. עס איז טאקע געווען אין מין שטעטעל א צוויי-קלאסיגע "נאטשאלאנאיע אוטשילישטשע", אבער קיין שום בכבוד'ער כאנאראדער איד וואלט נישט געהאט די העזה אוועקצוגעבען אהין זינס א קינד. וואס הייסט עפעס א אידיש קינד אין א גוי'אישער שקאלע?

איך מוז פעסטשטעלען דעם אמת, אז ביז צו מין חתונה איז משה דעם שרייבער'ס "אויסווערסיטעט" געווען פאר מיר דער איינציגער קוואל פון וועלטליכען וויסען, אן אן וויי איז געווען צו אזא וויסען... אז איך בין שפעטער ארויס אין דער ברייטער וועלט, האב איך ערשט דערזען, וויפיל עס פעלט מיר און וויפיל איך דארף אניאגען, וואס משה דער שרייבער האט קאליע געמאכט מיט זיין קאליגראפיע.

איצט, ווען מ'האט געדארפט קלוג און פארזיכטיג צוזאמענשטעלען דעם טעקסט פון דער פראשעניע צום כערסאנער גובערנאטאר, אז מען זאל נישט ארויסטרייבען די אידען פון כאנעראד — איז דער איינציגער "קענער" פון רוסיש ווידער געווען משה דער שרייבער. אבער דאס מאל האט מען זיך שוין נישט פארלאזט אויף אים אליין. דער טאטע האט פארבעטען צו זיך דעם לערער פון דער שטאטישער שולע, אז ער זאל אויסבעסערען משה'ס פעלערן. נאכ'ן לערער האט מען נאך די פראשעניע געוויזען דעם אפטליקער און דעם אקציוזניק, און ערשט ווען די דאזיגע עכטע קאצאפעס האבען געגעבען זייער הסכמה, אז עס איז גוט אנגעשריבען — איז די דעלעגאציע פון די חשוב'ע אידען אפגעפארען אין א מזל'דיגער שעה אין דער גובערניע אריין.

געקומען קיין כערסאן, האט די דעלעגאציע גלייך אויפגעזוכט דעם קאזיאנעם ראבינער, אז ער זאל אויסארבייטען פאר זיי אן אוידיענץ ביים גובערנאטאר. ענדליך זיינען זיי אנגעקומען צום גובערנאטאר. דער טאטע איז געווען דער פירשפרעכער פון דער דעלעגאציע און ער האט אויך גע- דארפט ענטפערען אויף די אלע פראגעס, וואס דער גובערנאטאר האט גע- שטעלט.

נאכ'ן צוריקקומען פון דער דעלעגאציע האבען זיך די אידען ארוימגעזען, אז אויפ'ן גובערנאטאר אליין קען מען זיך נישט פארלאזען, מען דארף אויך צוציען דעם רבונז של עולם אין דעם עסק אריין. האט דער רב טאקע גוזר

תענית געווען, אידען האבען פארמאכט די געשעפטען, מ'האט זיך פארזאמעלט אין שוהל און געזאגט תהילים אַ גאַנצען טאָג. אין זעקס וואַכען אַרום איז דער רב מיט'ן טאַטען גערופען געוואָרען צום פריסטאָוו, וועלכער האָט זיי מיטגעטיילט די גוטע בשורה, אַז די גזירה איז אָפגעשריגען געוואָרען און כאַנעראַד בלייבט ווידער אַ כרך אין דעם תחום המושב, וואו אידען וועלען ווייטער קענען וואוינען. די שמחה אין שטעטעל איז געווען אין לשער. עס האָבען זיך אָפילו געשאַפען צוויי פאַר-טייען אידען: איינע האָט געהאַלטען, אַז דאָס האָט די גוט-געשריבעע פראַשעניע אַלץ אויסגע'פועל'ט, די אַנדערע, ווידער, האָט גע'טענה'ט, אַז דאָס האָט מען צו פאַרדאַנקען נאָר די הייסע קאַפיטלעך תהילים און די טרערען, וואָס די שטעטעלשע אידען האָבען דערביי פאַרגאַסען, בעת דער רב האָט גוזר תענית געווען.

אַבער ביידע צדדים האָבען זיך באַטייליגט אין דער פייערליכער סעודת-מצוה, וואָס איז מיט גרויס פאַראַד געפייערט געוואָרען ביי אונז אין הויז לכבוד אַט דעם גליקליכען אויסגאַנג. די מאַמע אַליין האָט זיך דאָס מאַל נישט געקענט ספראַווען און זי האָט צוגענומען אַ ספעציעלע סאַרווערין, וואָס האָט געבאַ-קען און געקאַכט פון אַלעם גוטען, און אַז די שטעטעלשע אידען זיינען שוין געווען גוט בגילופין, האָט מען באַשלאָסען צו פאַרבעטען אויך דעם סטאַר-שינאַ מיט'ן אוריאַדניק מיט די „סאַטסקיס“, אַז זיי זאָלען אויך נעמען אַ לחיים מיט די אידען, הגם פאַר קיין גרויסע אהבי ישראל האָט זיי קיינער נישט געהאַלטען.

א חסיד'ישער רבי קומט אין שטעטעל אריין

אין א שיינעם ווינטערדיגען טאג האָט דער טאָטע דערהאַלטען אַ בריוו פון זיין רבי'ן ר' אהרן יואל פון קאנטעקאזיווע, אַז ער געפינט זיך אין שטעטעל רעוואוצק, און אַז פון דאָרטען וועט ער, מיט'ן אויבערשטענס הילף, אַרײַן בערקומען קיין כאַנאַראָד, אויף זיין יערליכער באַזוך.

איד פּערזענליך בין באַזונדערס געווען פאַראַינטערעסירט אין רבי'נס קומען. נאָכ'ן אַהיימקומען פון בערדיטשעוו, וואו ירוחם הקטן האָט פאַרלאַנגט פון טאָטען, אַז ער זאָל מיך איבערלאָזען אונטער זיין השגחה און דערציאונג — איז אָפּגעהאַלטען געוואָרען אַ פאַמיליען-ראַט ביי אונז אין הויז, און אַזוי ווי מען האָט נישט געקענט קומען צו קיין ענדגילטיגען באַשלוס — איז געבליבען, אַז ווי דער רבי וועט עצה'ן, אַזוי וועט זיין. נו, האָט מען דאָס איצט געוואָרט מיט אומגעדולד אויפ'ן רבי'ן, אַז ער זאָל פּסק'ענען וועגען מיין צוקונפט.

ווען די שטעטעלשע אידען האָבען דערהערט, אַז דער רבי קומט — איז מען געוואָרען גאָר אויפגערוימט. קודם האָט זיך אָנגעהויבען אַ שפּאַרעריי, ביי וועמען פון די חסידים דער רבי זאָל איינשטיין. אָבער סוף-כל-סוף איז מען אַרורכגעקומען, אַז די טעג פון זיין פאַרברענגען ביי אונז וועט דער רבי יושר'דיג פאַרטיילען צווישען זיינע אָנגעזעענסטע חסידים. דאָן איז גע- שטאַנען די פּראַגע פון פאַרען באַגעגענען דעם רבי'ן, און צולעצט, צו באַ- זאָרגען דעם רבי'נס טיש, אַז עס זאָל נישט פעלען פון קיין פּויגעל-מילך.

דער טאָטע מיט'ן פעטער ישעיה האָבען זיך נישט דערוואָרט אויף די איבעריגע חסידים, האָבען געדונגען אַ פאַיעטאָן און אַוועקגעפאַרען גלייך קיין רעוואוצק מקבל-פנים זיין דעם רבי'ן. אַנדערע, אָביסעל שוואַכערע חסידים, האָבען געדונגען בוידען און זיינען אַרויסגעפאַרען בלויז עטלעכע ווערסט צו באַגעגענען דעם רבי'ן. די גאָר געמיינע לייט זיינען אַרויסגעגאַנגען צום שאַסי ציפּוס, כדי אָפּצוגעבען דעם רבי'ן אַ שלום עליכם פאַר זיין אַרײַן- פאַרען אין שטאָט.

און דעם טאָג, ווען דער רבי איז אָנגעקומען אין שטעטעל אַרײַן, איז קינד און קייט אַרויס אויף דער גאַס. אידען האָבען אויסגעשפּאַנט די פּערד פון רבי'נס בויד און מיט די אייגענע הענט צוגעפירט די בויד צו דער אַכסניא. וואו דער רבי האָט געדאַרפט איינשטיין.

מיט אַ באַזונדערען חסידישען ברען האָט מען זיך גענומען גרייטען צום שבת מיט'ן רבי'ן אַלס גאַסט. דאָס מאָל האָבען מיר געדאווענט אין רבי'נס מנין. דער קבלת שבת און דעם רבי'נס העויות האָבען זיך פאַרצויגען זעהר לאַנג, אַזוי, אַז דער טאַטע איז אַהיימגעלאָפּען גאַנץ שנעל, געמאַכט קידוש, געגעסען גאָר ווייניג און איז גלייך אַוועק צום רבי'נס טיש.

דאָ האָט זיך דער טיש פאַרצויגען ביז אין דער טיפּער נאַכט אַריין. מען האָט זיך געשטופּט און געשטויסען צו כאַפּען אַ שטיקעל שיריים פון רבי'נס פּיש, און ווען דער טאַטע האָט, איינער פון די ערשטע, געקראָגען פון רבי'ן זיין חלק פּיש — האָט ער דאָס גלייך פאַרטיילט צווישען אונז, קינדער, אַז מיר זאָלען אויך הנאה האָבען פון רבי'נס כיבוד און זאָלען זיך צוגעוואוינען צו פרומקייט און חסידישע מידות.

דאָס זעלבע האָט זיך איבערגע'חזר'ט שבת בייטאָג. דער טיש האָט גאָר נישט אויפּגעהערט. צווישען איין מאַכל און דעם אַנדערען האָט דער רבי געזאָגט תורה. מען איז קוים פאַרטיג געוואָרען מיט'ן בייטאָגגען מאַלצייט, האָט מען זיך גלייך גענומען גרייטען צום שלוש-עודות. דאָ איז שוין געווען ביר אויפ'ן טיש, מ'האָט געטרונקען לחיים צום רבי'ן און צווישען אַנדערע ברכות האָט מען זיך שטילערהייט אַנגעוואונטשען, אַז אַלעקסאַנדער דער דריי-טער זאָל אייננעמען אַ מפּלה במהרה בימינו.

נאַכ'ן מעריב און נאַכ'ן מחדש זיין די לבנה, האָט דער רבי געמאַכט הבדלה, דערנאָך האָבען חסידים געוונגען „ויתן לך“, די „אל תיראַס“, די „אליהו הנביא'ס“ און אַזוי האָט זיך דאָס געצויגען ביז אין דער שפּעטער נאַכט אַריין, ווען עס האָט זיך אַנגעהויבען די מלוה-מלכה. ערשט דאָ האָט זיך צעפלאַקערט דער חסידישער ברען אין זיין גאַנצער שטאַרקייט. עס איז געווען לעבעדיג און פּרייליך, דער עולם האָט זיך געלאָזט אין אַ ריקוד'ל, און הגם די שמחה מיט'ן רבי'ן האָט שוין אַנגעהאַלטען איבער אַ מעת-לעת, האָט קיינער נישט געפּילט קיין מידקייט. און אַט ווען דער עולם איז געווען גאָר בגילופין, חסידים האָבען פאַרוואָרפען אַקסעל-אויף-אַקסעל און אַוועק אין אַ טענצעל לכבוד דעם רבי'ן — דעמאָלט איז עס געשען דאָס, וואָס איז געשען. גאָר פּריער מוז איך מאַכען אַ קליינעם אַריינפיר.

חסידים פון די אַמאָליגע רוסישע רבי'ס, אויב אַזעלכע לעבען נאָך, וועלען זיך דערמאָנען, אַז אין די אַכציגער יאָרען פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט איז אַרויס אַן אוקאַז פון דער צאַרישער רעגירונג, וואָס האָט פאַרבאָטען גוטע אידען אַרומצופאַרען איבער די שטעטלעך און זאַמלען געלט. דער אַפיציע-לער אויסרייד פון דער רעגירונג פאַר דעם פאַרבאָט איז געווען, אַז אונטער די רבי'ס באַהאַלטען זיך סאַציאַליסטען און אַנאַרכיסטען, וואָס קלייבען איי-גענטליך געלט, כדי אַראַפּצואוואָרפען דעם קייסער, וואָס האָבען אידען געטאַן? אַז אַ רבי האָט געדאַרפט קומען אין אַ שטעטעל אַריין, איז מען פּריער „אַדורכגעקומען“ מיט דער היימישער נאַטשאַלסטווע, דער עיקר-מיט'ן פּריס-

טאוו, אָדער מיט'ן אוריאלדניק, און ווען דער רבי איז געקומען, האָט זיך יענער געמאַכט נישט זעענדיג, און אַלץ איז אַראָפּ גלאַט.

אין כאַנאַראַד איז דער פּריסטאָוו, לאַ עליכס, געווען אַ „נקי-כפּימ'ניק“, אַ גוי אַ רשע, וואָס וויל נישט נעמען אין „יד“ אַריין. און אפשר האָט ער זיך געשראַקען פאַר מאַנכע אידעלעך פון אונזער שטעטעל, וואָס האָבען גע- האָט אַ שוואַכקייט אונטערצו'מסר'ן איינער אויפ'ן אַנדערען. האָט ער זיך געטראַכט: אויב איין איד מסר'ט אויף דעם צווייטען אידען, קען ער דאָך אוודאי גיין און אָפּ'מסר'ן דעם פּריסטאָוו אין דער גובערניע.

ווי די זאַך זאָל נישט האָבען געווען, — אין יענעם היסטאָרישען שבת צונאַכטס, ווען די חסידים האָבען געטאַנצט אַרום זייער רבי'ן און האָבען פאַרגעסען אויף וועלכער וועלט זיי זיינען, — עפענט זיך אויף די טיר און עס קומט אַריין דער פּריסטאָוו מיט'ן אוריאלדניק, אין באַגלייטונג פון די „סאַטסקיס“ און „דעסיאַטיקעס“ און ווענדעט זיך צום רבי'ן, וועלכער זיצט אויבען-אָן אין שטריימעל, מיט'ן גראַבען לשון טאַקע אויף „דו“: „וואָס טוסטו דאָ? ווער האָט דיר דערלויבט צו קומען אַהער? ווייסטו נישט, אַז דאָס איז געגען „זאַקאָן“?

דעם טומעל און סומאַטאַכע, וואָס איז געוואָרען, איז גאַר שווער אָפּצו- שילדערען. דער רבי איז געוואָרען בלאַס ווי די וואַנט. אַלעמענס אויגען האָבען זיך געווענדעט צום טאַטען, וואָס איז געווען אויסגעבונדען מיט די היימישע גוים. אָבער מ'האַט גאַרנישט געקענט אויפּטאָן מיט דעם נקי-כפּימ'ניק און עס איז געפאַלען דער באַפעל: „אַרעסטאָוואָט!“

מען האָט דעם רבי'ן אַרעסטירט און גלייך אָפּגעפּירט אין דער פּאָליציי. דער פּריסטאָוו, דער רשע, האָט דוקא געוואַלט אָפּשיקען דעם רבי'ן אויף צומאַרגענס מיט'ן עטאַפּ קיין יעליסאָוועטגראַד, דאָס מיינט, אַז מען וואַלט אים געשיקט אונטער אַ פּאָליציי-עסקאַרט פון איין וואַלאַסט אין דעם צווייטען, און אין יעדען אַרט וואַלט מען אים געהאַלטען אין דער פּאָליציי. מען רעדט שוין נישט וועגען דעם חילול השם, נאָר ווי וואַלט דער רבי אויסגעהאַלטען צו וואַלגערען זיך עטליכע וואַכען אונטערוועגס?

קוים מיט צרות האָט מען גע'פּועל'ט, אונטער דער פּערזענליכער גאַראַנ- טיע פון עטליכע בעלי-ביתים, אַז זיי וועלען אַליין צושטעלען דעם רבי'ן קיין יעליסאָוועטגראַד און פאַר זיכערקייט-וועגען זאָלען אים באַגלייטען צוויי פּאָליציאַנטען.

אויף צומאַרגענס אינדערפרי האָט מען געדונגען אַ פּאַיעטאַן מיט גוטע צוויי פּערד, מען האָט אַרויפגעזעצט דעם רבי'ן, וועלכער איז באַגלייט געוואָרען פון טאַטען און פון נאָך אַ שיינעם בעל-הבית, מענדעל צימערמאַן, פון ביידע זייטען פּאַיעטאַן האָבען זיך אַרויפגעזעצט צוויי פּאָליציאַנטען — און אַזוי האָט זיך טרויעריג פאַרענדיגט דער באַזוך פון רבי'ן ביי אונז אין שטעטעל. וועגען אויסהערען דעם רבי'נס עצה בנוגע ירוחם הקטן האָט שוין קיין רייד נישט געקאַנט זיין. עס איז שוין קיינעם נישט געקראַכען אין קאַפּ אַריין.

איך ווער בר-מצוה און מען גיט מיך אָפּ פאר אַ בעל מלאכה

מיין חלום צו ווערען אַ וואַנדערענדער משורר ביי אַ חזן האָט געמוזט אוועקגעלייגט ווערען אין דער לאַנגער באַנק אַרײַן. אַזוי ווי דעם טאַטענ'ס רבי איז אַרעסטירט געוואָרען און דער טאַטע האָט געהאַט גרויסע צרות ביז ער האָט אים אַרויסגענומען פון אַרעסט אין יעליסאוועטגראַד — איז אים שוין מער נישט געלעגען אין זינען צו פרעגען דעם רבי'ן אָן עצה וועגען דער משורר'יי פון זיין אינגעל. עס איז מיר נישט געבליבען קיין אַנדער עצה, ווי ווידער אוועקצוגיין אין חדר אַרײַן.

איך בין אַלט געווען צווישען צען און עלף יאָר, ווען מ'האַט מיך אָפּגע-געבען צו מאַניש, ישראל דעם לאַנגענ'ס, אין חדר אַרײַן. אַזוי ווי דאָס איז געווען מיין לעצטער רבי, האָלט איך עס פאַר מיין חוב אים צו ווידמען עטליכע ווערטער. מאַניש איז געווען אַ קליין, דאָר אידעל מיט אַ טונקעל-ברוינעם, קאַרענעם פנים. אַ גאַנץ שיטער בערדעל האָט אַרומגעזוימט זיין געזיכט, און אין זיינע וואַנצעס האָבען געפעלט גאַנצע שטיקער, ווי ער וואַלט זיי אויסגעביסען.

ער איז געווען אַ גרויסער למדן און אַ פרומער איד, אָבער קיין פאַנאַ-טיקער איז ער נישט געווען. פאַרקערט, ער האָט שוין אויסגעשריבען דעם „המליץ“ און האָט אַפילו געכאַפט אַ בליק אין דער רוסישער „בירושעוויע וויעדאָמאַסטי“, כדי צו וויסען וואָס מען הערט אין דער וועלט מכה פּאָליטיק. ער איז געווען גאָר אַ גוטער מלמד און כ'האַב גאָר אַ סך ביי אים זיך אויס-געלערענט, אָבער גלייכצייטיג קאָן איך נישט פאַרגעסען די שלעכטע זאַכען, וואָס כ'האַב זיך אָנגעזען ביי דעם דאָזיגען רבי'ן אין שטוב.

אַזוי ווי מאַניש איז געווען אַ קליינער, אַזוי איז זיין אידענע, בת-שבע, געווען לאַנג ווי דער אידישער גלות. מען קאָן ניט זאָגען, אַז ביי דעם דאָזיגען פאַרעל האָט געהערשט דער אידעאָלער שלום-בית. האָט מען זיך אַרומגעריסען און גאָר אָפּט זיינען געפּלויגען גאַנץ הילכיגע פעטש... דאָס מלמדות האָט נישט געקאָנט דעקען די גאַנצע פרנסה. האָט בת-שבע אונטערגעהאַנדעלט אין אַ געוועלבעל מיט אַביסעל היי און האָבער. אָבער דער רבי מאַניש האָט קיין פינגער נישט צוגעלייגט אַרויסצוהעלפען דעם ווייב, וואָס האָט זיך גע-מאַטערט מיט'ן געוועלבעל און מיט דער פולער שטוב קינדערלעך. ווען ער האָט געהאַט אַ פרייע שעה, האָט ער זיך צעלייגט ליענען די גאַזעטען. די ווייב

איז אריינגעקומען און האָט אים באַשאַטען מיט טויטע קללות. מיר, דאָס קליינזאָרג, האָבען דאָס געמוזט אויסהערען. יאָרענלאַנג האָט מיך באַגלייט דאָס קאַמישע בילד פון דעם קורצען רבי'ן מיט דער לאַנגער רביצין, ווי זיי רייסען זיך אַרום פאַר אונז קינדער אין די אויגען.

דערצו איז נאָך מאַניש געווען אַ ביווער איד; אונז, קינדער, פלעגט ער נישט שלאָגען, נאָר קנייפען און אויסרייסען שטיקער פלייש, אָדער ציען פאַר די אויערען. יעדער פון אונז איז געווען באַדעקט מיט שיניאַקעס איבער'ן גאַנצען קערפער. אַט ביי דעם רבי'ן האָב איך זיך געמוזט אַפּמאַטערען גאַנצע צוויי מיט אַ האַלב יאָר. ווען עס האָט זיך דערנענטערט מיין בר־מצוה, האָב איך מיט דער גאַנצער אַנטשלאָסענקייט געזאָגט דעם טאַטען, אַז מער אין הדר וועל איך נישט גיין. דער טאַטע האָט קוים גע'פּוועל'ט ביי מיר, אַז איך זאָל גיין כאַטשבי נאָך צוויי חדשים, און דאָס בלויז עטליכע שעה אין אַווענט, כדי ער זאָל מיך אויסלערנען די דינים פון תּפּילין־לייגען. די רעשט צייט פון טאָג האָב איך אַרויסגעהאַלפּען דעם טאַטען אין קראָם.

צו דער בר־מצוה האָט מען מיר געגעבען אַ פאַר תּפּילין, וואָס זיינען געבליבען בירושה פון מיין זיידען. דאָס זיינען געווען אויסערגעוויינליך שווערע תּפּילין, געשריבען אויף עפעס אַ ספּעציעלען פאַרמעט, אָבער זיי האָבען מיר אַראָפּגענומען דעם קאַפּ.

מיין זאָגען די הפטורה צו דער בר־מצוה געדענק איך ווי היינט. איך האָב געזאָגט מיט'ן טראָפּ און די שטימע האָט געקלונגען גאַנץ שיין, הגם זי האָט שוין אָנגעהויבען איבערגיין פון אַלט צו טענאַר. גאַר גרויס איז געווען מיין איבערראַשונג, ווען די אידען אין שול האָבען מיך נישט געוואַלט אַראָפּלאָזען פון באַלעמער, נאָר איך זאָל דאָוונען מוסף. דאָס איז געווען מיין ערשטער מוסף־דאָוונען פאַר'ן עמוד. איך ווייס נישט וואָס פאַר אַ טעם ער האָט געהאַט; איך ווייס נאָר, אַז די כאַנאַראַדער אידען זיינען געווען אין זיבעטען הימעל און אַלע ברכות זיינען אַוועק צום טאַטען, אַז זיין קינד וואַקסט אַ גרויסער חזן און אַז ער וועט נאָך אַ סך גחתי דערלעבען פון מיר.

מען האָט אָפּגעהוילעט די בר־מצוה ביי אונז אין הויז און עס איז גע־שטאַנען די פּראַגע; וואָס טוט מען ווייטער? איך בין שוין אַ אינגעל אין פּערצענטען יאָר, דער טאַטע האָט שוין אָפּגעזאָגט די ברכה: „ברוך שפּטרנו“, עס איז שוין די העכסטע צייט צו טראַכטען וועגען אַ תּכלית. וועגען ווייטער גיין אין חדר אַריין האָט קיין רייד נישט געקאָנט זיין. מיין אַלטער קינדערשער חלום צו ווערען אַ משורר איז שוין אויך אַביסעל פאַרעלטערט געוואָרען; די שטימע מיינע, ווי געזאָגט, האָט זיך שוין אָנגעהויבען צו בייטען. אַפּילו פון פּראַפעסיאָנעלען מוזיקאלישען שטאַנדפּונקט, וועגען וועלכען כּהאַב דעמאָלט, פאַרשטייט זיך, קיין אַנונג נישט געהאַט, מוז מען וואַרטען ביז דער עלטער פון זיבעצען־אַכצען יאָר. וואָס זאָל איך דאָ לייקענען, עס איז מיר געווען קאַלעמוטנע אויפ'ן האַרצען.

עס האָט זיך אָנגעהויבען אַן ערנסטע שפּאַרעריי ביי אונז אין שטוב, וואָס מיט מיר ווייטער צו טאָן. די מאַמע איז געווען דורכאויס דערפאַר, אַז איר קינד זאָל ווייטער לערנען תורה און איך זאָל ווערען אַ גרויסער למדן, ווי עס האָט זיך געפירט ביי אירע עלטערען און אור־עלטערען. דער טאַטע האָט געהאַט אַ מער פּראַקטישען קוק און זיין מיינונג איז געווען, אַז עטליכע שעה אַ טאָג זאָל איך ווייטער צוהעלפען אין דער שניט־קראַם, און עטליכע שעה אין טאָג זאָל איך זיך לערנען אַ מלאכה. און ער האָט גלייך געהאַט צו־געגרייט אַ מלאכה פאַר מיר: איינבינדעריי, און אין אַווענט זאָל איך נאָך אַביסעל צולערנען.

ווי דער טאַטע האָט גע'פּסקנ'ט אַזוי איז געווען. עס איז אינטערעסאַנט מיט וואָס דער טאַטע האָט באַרעכטיגט זיין פאַרלאַנג צו לערנען מיך אַ מלאכה. הגם מיר האָבען געשטאַמט פון דורות לומדים און סוחרים און קיין בעל־מלאכה האָט מען נישט געקאַנט געפינען אין אונזער משפּחה אפילו פאַר אַ רענדעל, האָט דער טאַטע דאָך דערשמעקט דעם גייסט פון דער נייער צייט. ער האָט געזאָגט, אַז עס איז גוט, אַז אַ יונגער מענטש זאָל האָבען אַ פּאָך אין האַנט. און צווייטענס — דער פּריזיוו, איך בין געווען אַ געוונטער און שטאַרקער בחור, קיין שום לגאַטעס, וואָס זאָלען מיר געבען אַ שאַנס באַ־פּרייט צו ווערען פון פּריזיוו, האָב איך נישט געהאַט. איז טאַמער, חלילה, וועט מיר אויסקומען צו גיין דינען פּאַניען, זאָל איך קענען אַ שטיקעל מלאכה, עס וועט מיר צונוצקומען.

אַבער איינבינדעריי אין מיין שטעטעל אין יענע יאָרען איז געווען אַ קנאַפער פּאָך. קיין פּרנסה אַ מענשען האָט דאָס נישט געקאַנט געבען. נאָך אַ האַלב יאָר לערנען האָב איך שוין געקענט די מלאכה, אַבער קיין אַרבייט איז ביי מיין מייסטער אַליין נישט געווען. איז דער טאַטע געפאַלען אויף אַן אַנדער געדאַנק: אין שכנות־דיגען שטעטעל באַגאַפּאַל האָט געוואוינט אונזערס אַ ווייטער קרוב, וועלכער איז געווען אַ שלאַסער־מעכאַניקער. צו אים האָט מיך דער טאַטע אַוועקגעפירט און געזאָגט: שלאַסעריי איז אַ בעסערער פּאָך ווי איינבינדעריי, לערן דיך אויס און וועסט זיין אַ מענטש.

דער באַגאַפּאַלער קרוב האָט זיך אַרויסגעוויזען פאַר אַן אויסגעצייכענטען בעל מלאכה, נישט קיין פאַרטאַטש, ווי עס איז געווען אָנגענומען אין יענער צייט. ער איז דערצו געווען אַן אינטעליגענטער מענטש און ער האָט זיך גענומען ערליך אויספירען די מיסיע, וואָס דער טאַטע האָט אים איבערגעגעבען. נאָר דערביי האָט ער געזאָגט, אַז ווען צו אים קומט אַן אַ אינגעל אויף דער לער, מוז ער טאַקע זיין אַ לער־אינגעל, דאָס מיינט, ער מוז טאָן אַלץ וואָס מען הייסט אים, אַניט וועט ער זיך קיינמאָל גאַרנישט אויסלערנען.

גו, גו, ער האָט מיר נישט געקאַרגט קיין אַרבייט. איך האָב געמוזט אַנטאָן די קינדער אין שטוב און זיי אַוועקפירען אין חדר אַריין. כ'האָב געמוזט גיין אין מאַרק אַריין איינקויפען פאַר דער בעל־הבית'טע און — טאַקע פאַרקערען

די שטוב אויך. נאך דאס איז אַלץ געווען אַ שפּילכעל אַנטקעגען דעם, וואָס עס האָט מיך דערוואַרט שפּעטער. עס איז געקומען דער אָסיען מיט זיינע רעגענס און טיפע בלאַטעס. יעדען טאָג האָב איך געדאַרפט גיין און ברענגען צושלעפען אַ זאַק מיט קוילען אויף די פּלייצעס אויף אונטערצוהייצען דעם אויווען אין וואַרשטאַט. נאָך היינט שפּיר איך דעם טעם פון יענע זעק אויף מיינע יונגע פּלייצעס. באַגאַפּאַלער בלאַטעס זיינען נישט עפעס סתם בלאַטעס נאָך אַ רעגען. גאַנץ אָפט האָב איך אַרויסגעשלעפט אַ פּוס פון אַזאַ בלאַטע און דער שטיוועל איז געבליבען שטעקען...

אַזוי האָב איך געשלעפט די זעק און עס האָט געהייסען, אַז איך לערען מיך פאַר אַ שלאַסער. נאָך אַ נס, וואָס אין דעם זעלבען שטעטעל האָב איך געהאַט צוויי פעטערס, איינעם פון דער מאַמע'ס צד און איינעם פון טאַטע'ס צד. יעדען שבת בין איך געקומען צו די פעטערס צוגאַסט און כ'האַב מיר אַביסעל אַרויסגעשלאָגען פון קאַפּ די שלאַסעריי. דאָס גיין צו די פעטערס האָט געהאַט אַ באַהאַלטענעם מיינ. זיי האָבען ביידע געהאַט שיינע טעכטער, באַזונדערס חנ'עוודיג איז געווען די טאַכטער פון פעטער יונה, דער מאַמע'ס ברודער. דער קאַליר פון אירע האָר איז אַריינגעפאַלען אין רויט, דאָס פנים פון ווייסען אַלבאַסטער און אינגאַנצען האָט זי אויסגעזען עפעס אַריסטאָקראַטיש, גאָר נישט ווי אַ קליין-שטעטעלדיגע.

אַבער איך האָב מיך געדאַרפט שטאַרק היטען נישט אַרויסצוריידען, חלילה, אַ וואָרט צו מיין שיינער קווינע; דאָס וואָלט געווען נישט „אין גוטען טאָן“ אין דעם שטאַרק-פרומען הויז פון מיין פעטער יונה. בין איך געזעסען און גערעדט וועגען כל-ערליי זאַכען מיט איר ברודער און פונדערווייטענס געוואַרפען פאַרבאַרגענע בליקען אויף דעם בילד-שיינעם מיידעל. איינמאַל בין איך גאָר אַריינגעפאַלען. איך האָב געהאַט די העזה צו וועלען זאַגען „גוט שבת“ צו מיין קווינע, אויסשטרעקענדיג דערביי צו איר די האַנט. גראַד אין דעם מאַמענט איז אַריין אין שטוב דער פעטער, וועלכער האָט מיר געמאַכט אַ וויסטען סקאַנדאַל. ער האָט געשריגען, אַז איך ברענג אַריין אין זיין הויז „גוי'אישע מידות“ און אַז איך זאָל גלייך פאַרלאָזען זיין הויז.

מיין ווייטאַג און בזיון איז גאָר נישט מעגליך צו שילדערען. נאָך מער האָב איך איבערגעלעבט, ווען איך האָב מיר פאַרגעשטעלט די פאַרציע, וואָס מיין קווינע וועט אַריינכאַפען פון איר איבערגעטריבען-פרומען טאַטען. אַבער מיט דעם דאָזיגען אינצידענט האָט זיך פאַרענדיגט מיין שלאַסער-קאַריערע אין באַגאַפּאַל. מיינע ביידע שטעטעלשע פעטערס האָבען אַוועקגעשריבען אַ בריוו צום טאַטען, אַז ער זאָל מיך גלייך אַהיימנעמען, ווייל איך פאַרשאַף זיי בלויז חרפות און בזיונות. אין אַ וואָך אַרום בין איך שוין געווען אין דער היים און ווידער איז געשטאַנען די אַלטע פּראַגע. וואָס וועט זיין דער תּכלית פון מיר?

א סך מלאכות און ווייניג ברכות

די איינציגע תורה, וואס כ'האב מיך אויסגעלערענט ביים שלאסער אין באגאפאל איז געווען, און כ'האב געוואוסט ווי מען פארריכט א שלעסעל. קיין קארירערע האט מען אויף דעם נישט געקאנט בויען. איז ווייטער געשטאנען פאר טאטע-מאמע די פראגע: וואס טוט מען מיט אזא דערוואקסענעם בחור ווי איך?

נאך לאנגע באראטונגען אין דער משפחה איז באשלאסען געווארען, און אזוי ווי דער פעטער אליעזר (דער שיינער בעל-תפילה) איז אין מסחר, לא עליכם, א גרויסער שלים-מזל, וועט דער טאטע געבען עטליכע הונדערט רובעל און מיר וועלען פארלייגען בשותפות א תבואה-געשעפט. דאס געשעפט איז באשטאנען אין דעם, וואס מיר פלעגען זיך ארויסלאזען אויף די מערק איינקויפען ביי די פויערים ווייץ, קארן און גערשטען, וויפיל עס האט זיך נאך געלאזט.

דער פעטער איז געווען דער מבין, און איך, וואס איך בין געווען דער שטארקער יונג, האב געשלעפט די זעק מיט תבואה אין דעם גרויסען שפייכלער אריין, וואס דער טאטע האט אונז אפגעגעבען ביי זיך אין הויף. דער מסחר איז באשטאנען אין דעם, וואס מען האט די תבואה געהאלטען „אויף שפעקור-לאציע“ ביז סוף ווינטער און פרילינג, ווען די פרייען זיינען געוויינגליך געווען העכערע ווי גלייך נאכ'ן שניט.

די פאדלאגע פון שפייכלער האט מען גוט אויסצעמענטירט, און די מייז און שטורעס זאלען נישט מאכען קיין תל פון אונזער פארמעגען. דער פעטער אליעזר איז געווען דער שרייבער, וואס האט גענוי פארשריבן וויפיל פוד תבואה עס איז אריינגעקומען פון יעדען סארט, און ביז וואס ווען האט ער דערווייל ארויסגענומען פיר רובעל א וואך אויף דער הוצאה.

א גאנצען ווינטער האבען מיר געטרוימט וועגען די גרויסע רווחים, וואס שטייען אונז פאר פרילינג-צייט. אבער ווען דער פרילינג איז געקומען און דער טייך אין כאנאראד האט זיך ברייט צעפלאסען, אזוי זיינען אויך אונז זערע חלומות וועגען גרויסע רווחים צערונגען געווארען. די כאנאראדער מייז האבען זיך ארויסגעוויזען פאר גרעסערע בריות, ווי מיר האבען גערעכענט. ווען מיר האבען זיי נישט געוואלט צולאזען צו דער תבואה דורך דער פאד-לאגע, האבען זיי זיך אדורכגעקראגען דורך די שפארעס פון די ווענט און

האָבען געלעבט אַ גוטען טאָג אויף אונזער חשובן. אויסער דעם איז אַ סך תבואה פאַרשלעפט געוואָרען אין די לעכער, וואָס זיי האָבען אויסגעבויערט אין די ווענט.

יעדען טאָג האָבען מיר באַמערקט, ווי אויבען אין די בערג תבואה ווערען גריבלעך און לעכער. יעדע לאַך און גריבעל האָט אונז געמאַכט אַ לאַך אין האַרצען. ווען עס האָבען זיך דערנענטערט די וואַרימע טעג, האָט מען געמוזט אַרויסנעמען די תבואה און זי אויסלופטערען, כדי זי זאָל נישט טוכלע ווערען און אָנהויבען פוילען. דאָס איז געווען גאָר אַ באַזונדער קאַפיטעל. מ'האָט געמוזט אויסשפּרייטען גרויסע ברעזענטענע לייזענטען און אַרויסטראַגען מעסטעלווייז די גאַנצע תבואה. ביינאַכט האָב איך מיט'ן פעטער געמוזט שלאָפען לעבען דער תבואה, אַז די חזירים זאָלען זיך נישט צוכאַפען צו איר. אויף צומאַרגענס האָט מען געדונגען גויים, וואָס האָבען געהאַלפען וואַרפען די לאַפעטעס תבואה אין דער לופטען.

נאָך עטליכע טעג שווערער האַרעוואַניע האָט מען פּריש פאַרמויערט אַלע לעכער, פאַרשאַטען סם פאַר די מייז און די תבואה איז שוין מיט מזל צוריק אין שפּייכלער. אָבער די אַלע סגולות האָבען אונז ווייניג וואָס גע- האַלפען. ווען די סוחרים האָבען אָנגעהויבען גיין צו אונז פּרילינג-צייט וועגען אַפּקויפען די תבואה, האָבען זיי אויסגעפונען כל-ערליי תירוצים נישט צו געבען דעם פּרייז, וואָס מיר האָבען געפאַדערט. מיר האָבען געזען, אַז די שפּיל איז פאַר'ן טייזעל, האָט מען אַפּגעהאַקט, און די אונטערשטע שורה איז געווען, אַז נאָך אַ יאָר האַרעוואַניע, ווען איך בין געפאַלען פון די כחות פון שלעפען די שווערע זעק, איז דער רעזולטאַט געווען: ניין און צוואַנציג רובעל ריוח פאַר ביידע שותפים.

אויך דער תבואה-מסחר האָט זיך אַרויסגעוויזען פאַר נישט קיין גרויסען תכלית. און צו מיינע זעכצען יאָר בין איך געשטאַנען אַ הילפלאַזער, נישט וויסענדיג וואָס מען הויבט אָן ווייטער צו טאָן. ווידער איז אונטערגעקומען דער טאַטע מיט אַ נייעם פּראַיעקט. אַזוי ווי שטייענדיג ביי אים אין שניט-קראַם אַ שטיקעל צייט בין איך שיער נישט געוואָרען אַ גאַנצער ספעציאַל-ליסט אין מאַנפאַקטור, וואַלט אפשר גלייך געווען צו גיין „פאַר זיך“ און עפענען אַן אייגענע שניט-קראַם. דער טאַטע האָט באַמערקט, אַז מיך צייט צו זעלבשטענדיגקייט און מיך באַפּרידיגט נישט צו זיין ביי אים אַן אַרויסהעלפער.

ביים טאַטען אין קראַם האָט זינט יאָרען געאַרבייט מיינער אַ קוזין, וועלוועל, וועלכער איז דאָן אַלט געווען איין און צוואַנציג יאָר. דער טאַטע האָט נישט געוואַלט, אַז דער דאָזיגער בחור זאָל בלייבען אַן אייביגער משרת, האָט ער באַשלאָסען, אַז ער וועט אונז געבען עטליכע הונדערט רובעל און מיר זאָלען פאַרלייגען בשותפות אַ שניט-געשעפט. און אַזוי איז טאַקע

געשען. אויפ'ן צווייטען טאָג זיינען מיר אַוועקגעפאַרען קיין אומאַן און איינ-
געקויפט אַ קראָם סחורה.

אונזער מסחר איז באַשטאַנען נישט אין קאַנקורירען מיט'ן טאַטען, נאָר
אַרומצופאַרען איבער די יאַרדען אין די שכנות'דיגע שטעטלעך. מיר האָבען
זיך פאַרזאָרגט מיט אַלע נויטיגע מכשירים, ווי ברעזענטענע פאַלאַטקעס,
אייערנע און הילצערנע דרענגער און פלעקענער, פעסטע שטריק און דאָס
גלייכען. דאָס אַלץ האָבען מיר געפונען ביים טאַטען נאָך פון יענע צייטען,
ווען ער איז אַליין אַרומגעפאַרען איבער די יאַרדען.

איך געדענק ווי היינט אונזער ערשטען אַרויסמאַרש אין דער נייער
פרנסה. די התחלה האָבען מיר געמאַכט טאַקע אויפ'ן יאַרד ביי אונז אין
כאַנאַראַד גופא. שבת צונאַכטס גלייך נאָך דער הבדלה האָבען מיר זיך גע-
מוזט אַרויסלאָזען אויפ'ן מאַרק, כדי צו פאַרכאַפּען אַ רעכטען פּלאַץ. אַלע
הענדלער אויפ'ן יאַרד זיינען געווען אידען, אַ חוץ צוויי גויים. עכטע קאַצאַ-
פעס. האָבען אונז די גויים אָפּגעטאַן אויף טערקיש און זיי זיינען אַרויס אויפ'ן
מאַרק נאָך אום שבת, ממילא האָבען זיי געהאַט די בעסטע פּלעצער. ווי נאָר
עס איז געוואָרען פינסטער, האָבען זיך באַוויזען אחינו בני ישראל און מ'האַט
זיך גענומען שטויסען און שטופען פאַר דעם „אויבען-אַן" אויפ'ן יאַרד.

אונזער ערשטער אַרויספאַר איז געווען מזל'דיג; עס איז געווען האַרבסט-
צייט, די גויים האָבען געהאַט אַ סך געלט און זיי האָבען אַ סך איינגעקויפט.
איך געדענק, אַז מיר האָבען געלייזט די סומע פון 115 רובעל. דאָס געלט
האָבען מיר אָפּגעגעבען דעם טאַטען, און נאָך וועטשערע, נישט צו פאַרלירען
קיין צייט, האָבען מיר זיך געפאַקט און אַוועקגעפאַרען צום מאַרגענדיגען
יאַרד אין שכנות'דיגען שטעטל פּאַטערייע. טאַמער האָבען אונז אויסגע-
פעלט מאַנכע אַרטיקלען, האָט דער טאַטע אונז אויסגעבאַרגט פון זיין קראָם,
און נאָכ'ן איינקויפען אין אומאַן האָבען מיר אַלץ אָפּגעגעבען לויט דער
מאַס.

און אַזוי זיינען מיר אַרומגעפאַרען פון פּאַטערייע קיין לידווינקע, פון
לידווינקע קיין דובאַווע און פון דובאַווע קיין פּאַקיטילעוו און אין צענדליגער
אַנדערע שטעטלעך. פון שבת צונאַכטס ביז פּרייטאָג פאַרנאַכט זיינען מיר אַזוי
אַרומגעפאַרען און געמאַכט גאָר נישט שלעכט. דאָס איז אַלץ געווען כל זמן
דער אַסיען איז געשטאַנען אַ שיינער און אַ טרוקענער. ווי נאָר עס האָבען
זיך אָנגעהויבען די רעגענס און בלאַטעס, האָבען זיך אָנגעהויבען פאַר אונז
אויסגעריסענע יאָר. נישט איין מאָל איז דער וואָגען מיט סחורה געבליבען
שטעקען אין אַ טיפּער אוקראַינישער בלאַטע און מיר, די יונגע סוחרים מיט
אונזערע יונגע פּלייצעס, האָבען זיך געמוזט איינשפּאַנען, כדי דעם וואָגען
אַרויסצושלעפען.

גאָר ביטער איז געוואָרען ווען דער ווינטער האָט זיך געשטעלט. די
שנייען און זאָווערוכעס האָבען אונז נישט איינמאַל אַראַפּגעטריבען פון וועג.

דער סוף איז געווען, אז מיר האָבען פאַרשפּעטיגט דעם יאָריד און די גאַנצע מי איז געווען אַרויסגעוואָרפּען. איך געדענק ווי איינמאַל, בעת אַזאַ שניי-שטורעם אונטערוועגס האָבען מיר גאָר זיך באַגעגענט מיט אומגעריכטע געסט. אַ „טיטשקע“ (בינטעל) וועלף איז אונז געקומען אַנטקעגען מקבל פנים זיין. די ערשטע האָבען דערשפּירט די „געסט“ אונזערע פּערד, וועלכע האָבען גענומען כראָפּען און דרייען זיך אויף די ערטער. מיר זיינען אַראָפּגעשפרונגען און געכאַפּט זיך פאַר די האַלאַבליעס. ערשט מיר הערען ווי נאָך אַנדערע רייזענדע מאַכען געוואַלדען מען זאָל זיי קומען צוהילף — זיי האָבען פאַר-לירען דעם ריכטיגען וועג. מען האָט גענומען קלאָפּען קרעמניעס איינער אַן אַנדערען, פונקען האָבען גענומען פליען און מ'האַט אַפּגעשפּראַכען די עין הרע, די וועלף זיינען אַנטרונען געוואָרען.

עס איז נישט געווען קיין לייכטער ביסען ברויט דאָס פאַרשוואַרצט ווערען אַזוי אַ גאַנצע וואָך. גאַנצע טעג זיינען דורך, ווען מיר האָבען קיין לעפעל וואַרעמס אין מויל נישט געהאַט. נאָכ'ן אַפּהאַרעווען אַזוי אַ קיילעכיק יאָר מיט מיין שותף וועלוועל, האָבען מיר געמאַכט אַ חשבון, אַז עס איז אונז געבליבען ריינער ריוח הונדערט מיט זעכציג רובעל, דאָס מיינט אַכציג רובעל „נאַ בראַטאַ“. דאָס ערגסטע איז אַבער געווען וואָס כ'האַב גענומען פאַרלירען די כחות און איינמאַל, ווען כ'בין אַהיימגעקומען אויף שבת, האָט די מאַמע פּראַטעסטירט, אַז זי וועט מיך מער נישט לאַזען אַרומפאַרען אויף די יאָרידען.

דערצו איז נאָך אונטערגעקומען, וואָס מיין קוזין וועלוועל האָט זיך גע-מאַכט אַ שידוך; ער האָט חתונה געהאַט און איז אַוועקגעפאַרען קיין לאַנדאָן. און אַזוי האָט זיך פאַרענדיגט מיין קאַריערע פון אַ שניט-קרעמער אויף די יאָרידען.

מען נעמט מיך צום פריזיוו

צום סוף פון מיין זעכצענטען לעבענס-יאָר האָב איך דערפילט, אַז פון מיין קאַנטאַר-אַלט נעמט זיך אויספיקען אַ סאַלידע מענער-שטימע. איך האָב נישט געוואוסט פון וואָס פאַר אַ קוואַליטעט די נייע שטימע איז, אָבער איך האָב געשפירט, אַז עס נעמט דערוואַכען אין מיר אַ געוואַלדיגער דראַנג צום זינגען, אויסצולאָדען זיך, און קיין געלעגענהייט דאָס צו טאָן האָב איך נישט געהאַט. עס האָט אויפגעפלאַמט אין מיר דער דערשטיקטער פאַרלאַנג צו זינגען ביי אַ חזן. איך האָב געזאָגט וועגען דעם דעם טאַטען, אָבער אים איז ווידער געלונגען מיך איבערצורעדען, אַז פאַר מיר וועט זיין גלייכער צו בלייבען ביי אים אין געשעפט אַלס זיין אַרויסהעלפער. איך בין געווען צו שוואַך און צו אומבאַהאַלפּען אַנטקעגענצושטעלען זיך דעם טאַטענ'ס פאַרלאַנג.

דערצו האָט זיך פּלוצים אונטערגערוקט די פּראַגע פון מיין פריזיוו. אַמאָ-ליגע צייטען האָט זיך ביי אידען געפירט, אַז מען האָט נישט אָפּגעהיט דאָס קינד איינצומעלדען גלייך ווי עס איז געבוירען געוואָרען. ווען דאָס קינד איז עלטער געוואָרען, האָט מען זיך אַרומגעקוקט, אַז עס וואַקסט אַ „בראַדיאַגע“, קיינער ווייסט נישט די דאָטע פון זיין געבורט. באַזונדערס שאַרף איז די פּראַגע אַרויפגעשוואומען ווען עס איז געקומען צום פריזיוו-עלטער. אין אַזאַ פאַל האָט זיך דער יונגערמאַן געמוזט שטעלען פאַר אַ ספּעציעלער שאַצונגס-קאַמיסיע, וואָס האָט אויסגעשטעלט אַ „נאַרוזשני וויד“, דאָס מיינט אַ באַשיי-ניגונג וויפיל דער בחור איז אַלט.

אויך אין מיין פאַל האָט מען געמוזט אַנקומען צו אַזאַ שאַצונגס-קאַמיסיע. אַזוי ווי איך בין געווען אַ געזונטער קרעפטיגער יונג, האָט מען מיך טאַקע אָפּגעשאַצט, אַז איך בין „ראוי“, דאָס הייסט, אַז איך בין שוין אַלט צוואַנציג יאָר. מ'האַט מיר געהייסען זיך גרייטען צום פריזיוו צום נאַענטסטען יאָר. געזונט, ווי געזאָגט, בין איך געווען און קיין שום לגאַטעס האָב איך נישט געהאַט, איז נישט געווען קיין שום צווייפעל, אַז מען וועט מיך צונעמען פאַר אַ סאַלדאַט. און וועלכער אידישער יונגערמאַן האָט דאָס געוואַלט גיין דינען פּאַניען אין משך פון פינף יאָר צייט? האָט זיך אויפגעהויבען אַ יללה אין שטוב און עס איז געבליבען, אַז דער איינציגער, וואָס קאָן מיך אויסליינען פון גוי'אישע הענט איז דער קאַנטעקאָזיווער רבי, ר' אהרן יואל, זאָל לעבען.

דער פריזיוו איז געוויינלעך פאָרגעקומען צווישען נאָוועמבער און דע-
צעמבער. ווען עס איז געקומען פאָר די ימים נוראים, זאָגט צו מיר דער טאָטע:
נו, זון מיינער, אויף די ימים טובים וועלען מיר, אם ירצה השם, אַריבער-
פאָרען צום רבי'ן קיין קאָנטעקאָזיווע. דאָס שטעטלע איז געלעגען אַ צוואַנציג
וויאַרסט פון וואָונעסענסק, כערסאָנער גובערניע. צוואַמען מיט נאָך עטליכע
חסידים האָט דער טאָטע געדונגען אַ בויד און מ'איז אוועקגעפאָרען קיין
וואָונעסענסק. איבער'ן גאַנצען וועג האָבען די חסידים געהאַלטען אין איין
זאָגען פאָרשידענע תפילות הדרך.

ווען מ'איז אָנגעקומען קיין וואָונעסענסק, האָבען די חסידים, בתוכם אויך
דער טאָטע, געהאַלטען, אַז כדי די נסיעה צום רבי'ן זאל אינגאַנצען עולה
יפה זיין, איז געוואונען, אַז דעם לעצטען שטיקעל וועגס זאל מען דורכ-
מאַכען צופוס. וואָס גרעסער די טרחה, אַלץ גרעסער דער שכר. און מ'האַט
זיך געלאָזען אין וועג אַריין. אויפ'ן וועג האָב איך זיך אָנגעהערט אַן אַ שיעור
מעשיות, אָבער די פיס האָבען פון דעם נישט ווייניגער געבראַכען. מען
איז געבליבען אַהן כחות. אזוי זיינען מיר אָפגעגאַנגען אַ צוואַנציג וויאַרסט,
ביז שפעט אין אווענט זיינען מיר ענדליך אָנגעקומען קיין קאָנטעקאָזיווע.

גלייך פון וועג זיינען מיר אַריין אין רבינ'ס בית-מדרש, וואו מ'האַט זיך
פיין אָפגע'שלוסן-עליכמ'ט מיט די איבעריגע חסידים, וואָס זיינען שוין גע-
ווען אָנגעפאָרען פון אַנדערע שטעטלעך, און ערשט דערנאָך איז מען אוועק
אויף דער אכסניה. איך בין אוועקגעפאלען אַ טויטער און האָב אַפילו קיין
וועטשערע נישט געגעסען. דער טאָטע אָבער איז נאָך אויפגעשטאַנען צו
חצות און גאַנץ פרי איז ער אוועקגעגאַנגען אין מקוה אַריין.

אויף צומאַרגענס האָט מיך דער טאָטע אוועקגעזעצט אין רבינ'ס בית-
המדרש, האָט מיר אונטערגערוקט אַ חומש'ל, אַ תהילים'ל און נאָך אַנדערע
חסיד'ישע ספרים, און האָט מיר אָנגעזאָגט, אַז איך זאל זיין פאַרטאָן מיט
אַלע רעיונות נאָר אין הייליגע ספרים. דאָס וועט זיין אַ זיכערע סגולה,
אַז דער רבי, זאל לעבען, וועט אַלץ אויס'פועל'ן און מען וועט מיך באַפרייען
פון פאַניע'ס הענט.

אויף צו להכעיס זיינען מיר גראָד דעמאַלט, ווען איך בין אזוי געזעסען
אין רבינ'ס בית המדרש איבער די הייליגע ספרים, געקראַכען גאָר אַנדערע
געדאַנקען אין קאָפּ אַריין. אפשר איז נישט שוין דאָס צו דערציילען, נאָר
אַ מעמאָרען-שרייבער דאַרף זיין ערליך קודם כל לגבי זיך אַליין. איך האָב
געטראַכט, און מיט אַלע מיינע חושים געטראַכט, וועגען דעם מיידעל יהודית,
די טאַכטער פון דעם גרעסטען גביר ביי אונז אין שטעטעל, חיים נחמן געלפאָנד.
דאָס איז געווען אַ איד אַ ליטוואַק, רייך ווי קורח און אַ גראָבער יונג, וואָס
ס'איז שווער צו געפינען זיינס גלייכען. ער האָט געהאַט זיין אייגענס אַ מיל
און אַ גוראָלניע, וואָס האָט געליפערט בראַנפען פאַר דער גאַנצער אומ-
געגענט.

חיים נחמנ'ס אינגעל איז געווען מיינער אַ חבר פון חדר; צוליב אים בין איך געוואָרען אַן איינגייער צו זיי אין הויז. און ווי יונג איך בין נישט געווען, האָב איך באַמערקט דאָס שיינע מיידעל יהודית, וואָס איז אין קעגענזאָץ צום עס-הארצי'שען טאַטען געווען געבילדעט און באַלעזען. זי האָט דאָס געענדיגט די צוויי-קלאַסיגע אַנפאַנגס-שולע ביי אונז אין שטעטעל, אויף וואָס די אַרטיגע אידען האָבען געקוקט גאַנץ קרום. איך געדענק ווי זי פלעגט פאַרלייענען פאַר איר ברודער און פאַר מיר פון קרילאָוו'ס משלים און ווי שטאַרק מיר האָבען הנאה געהאַט פון די דאָזיגע קלוגע מעשה'לעך.

בין איך געזעסען ביים רבי'ן אין בית המדרש און געטראַכט פון דער שיינער פופצען-יעריגער יהודית. איז דאָס נישט אַ שווערע זינד? קאָן נאָך דער רבי מיר העלפען, אַזאָ זינדיגען ווי איך בין, אַז איך זאָל באַפרייט ווערען פון גוי'אישע הענט? אָבער וויפיל איך האָב זיך נישט געראַנגעלט מיט די ביזע מחשבות, זיינען זיי אַלץ ווידער געקומען פאַר מיינע אויגען, און וואָס אַמאָל מיט אַלץ אַ שטאַרקערער קראַפט. אַן אומקלאַרער פאַרלאַנג האָט מיך פאַרפאַלגט צו זען יהודית'ן, הגם איך האָב וואויל געוואוסט, אַז דאָס זיינען פוסטע פאַרלאַנגען. מיין טאַטע, דער יחסן, וועט קיינמאָל אין לעבען נישט איינגיין אויף אַ שידוך מיט דעם וויסטען גראַבען יונג, חיים נחמן געלפאַנד, מעג ער אַפילו זיין אַנגעשטאַפט מיט גאָלד.

איך האָב גוט געדענקט דעם פאַל, ווען כ'האָב באַקומען פון טאַטען צוויי הייסע פעטש, בעת ער האָט מיך איינמאָל געכאַפט ווי איך האָב אַהיים באַגלייט יהודית'ן, וועלכע איז געקומען מיט איר מאַמען עפעס איינקויפען ביי אונז אין קראָם. אַ רירענדען קינדערשען געשפרעך האָבען מיר דעמאָלט געפירט צווישען זיך, און מיטאַמאָל איז ווי פון אונטער דער ערד אויסגע- וואַקסען דער טאַטע און האָט מיך גוט צעפליאַסקעט אין די אויגען פון דעם שיינעם קינד, וואָס איז דעמאָלט געווען דאָס טייערסטע אין מיינע אויגען. ווען איך דערזע פאַר זיך אַן אַפענע גרוב — וואָלט איך זיך באַ- גראַבען פאַר חרפה און וויטאַג.

טאָ וואָס קאָן מיר שוין העלפען דאָס טראַכטען וועגען יהודית'ן, אַז דער טאַטע האָט אַזאָ פיינדליכע באַציאונג צו איר און איר משפּחה? אָבער ווער איז אומשטאַנד צו קאָנטראַלירען יונגע געפילען און ווער האָט דעם כח זיי צו באַהערשען, אַפילו אין אַזעלכע אומשטענדען ווי די, אין וועלכע איך האָב זיך אין יענעם מאַמענט געפונען?

די סליחות-טעג ביים רבי'ן זיינען געווען גאָר פאַרכטיגע טעג. מען איז גאָר נישט אַרויס פון רבינ'ס בית המדרש. פאַרטאַג איז דער בית מדרש פול געווען מיט נישט אויסגעשלאַפענע, פאַר'דאגה'טע אידען, אָבער ווען עס איז געקומען צום "הנשמה לך", האָבען זיך די אידען צעוויגט און צעשאַ- קעלט און זיך פאַנגאנדערגעלאָזט מיט אַזעלכע קולות, וואָס האָבען ווירקליך געקאַנט שפאַלטען הימלען.

גאר אן אימה און פחד איז באפאלען יעדען איינעם, ווען עס איז געקומען דער טאג פון ראש-השנה. דער רבי אליין האט געדאוונט פאר'ן עמוד. ער האט געהאט א שוואכע, אבער א ווארימע און זעהר אָנגענעמע שטים און דער פולער בית מדרש מיט אידען האט געשלונגען זיין יעדעס ווארט און האט געדולדיג אויסגעווארט די אלע לאַנגע פּוּיוּעס, וועלכע דער רבי האט גע- מאַכט צווישען איין פּסוק און דעם אַנדערען, שאַקלענדיג זיך דערביי און וויגענדיג זיך אין אַלע זייטען.

מוצאי יום-כּפור איז ענדליך געקומען דער מאַמענט, ווען דער רבי האט אונז געדאַרפט אויפנעמען און אויסהערען די בקשה, צוליב וועלכער מיר זיינען אייגענטליך געקומען. אָן אַ שיעור חסידים זיינען געשטאַנען און געשטופּט זיך, כדי זיך צו געזעגענען מיט'ן רבי'ן. דער גבאי איז געזעסען אין אַ ווינקעל און אויסגעשריבען קוויטלעך, וועלכע די חסידים האָבען גע- דאַרפט איבערגעבען דעם רבי'ן. פאַר'ן אויסשרייבען דעם קוויטעל האט דער גבאי גענומען צוויי רובעל. דער קוויטעל אליין איז באַגלייט געוואָרען מיט אַ פּדיון פון ח"י רובעל כּסף.

איך געדענק, אַז ווען מיר זיינען אַריין צום רבי'ן, האָבען מיר הענט און פּיס געציטערט. איך האָב ביז דעמאָלט קיינמאָל נישט איבערגעלעבט אַזאַ טיפע אינערליכע אויפּרעגונג. דער רבי האט געלייענט דאָס קוויטעל, האט עפּעס גערעדט מיט'ן טאַטען, דאָן האט ער מיך צוגערופּען און אונטערשפּאַ- רענדיג דעם קאַפּ מיט די עלענבויגענס, האט ער מיט פאַרמאַכטע אויגען צו מיר געזאָגט: „זבולון, אין זכות פון מיינע עלטערען בענש איך דיך מיט דער ברכה, מיט וועלכער אונזער פאַטער יעקב האט געבענשט זיין זון זבולון: „שמח זבולון בצאתיך וישכר באוהליך“. פאַרגעס נישט, אַז ווען דו וועסט אַריינגיין צום פּריזיוו, זאָלסטו דריי מאָל זאָגען דעם פּסוק, און איך פאַר- האָף צום רבונז של עולם, אַז דו וועסט אויסגעלייזט ווערען פון גוי'אישע הענט“.

אויפּגעמונטערט און אויפּגעהייטערט, מיט'ן רבינ'ס ברכה אין קעשענע, זיינען מיר גלייך אויף צומאַרגענס אַהיימגעפאַרען. גאַר אינגליכען האט זיך געדאַרפט אַרויסווייזען, צי דעם רבינ'ס ברכה און דער פּסוק, וועלכען כ'האָב געדאַרפט זאָגען דריי מאָל, וועלען טאַקע האָבען די געהעריגע ווירקונג אויף די טשינאָוויקעס פון דער „וואַאינסקאַיע פּריסטסטווייע“.

מען שרייט אויס „גארען!“

מען קאן נישט זאגען, אָז ביי אונז אין דער היים האָט מען זיך איגאַנצען פאַרלאָזט אויף די ברכות און אַנווישענישען פון קאַנטעקאָזיווער רבי'ן. מען האָט אויך גענומען זוכען „באַבסקע רפואות“, ווי אַזוי צוצוקומען צו די הויכע טשינאַוויקעס, וואָס זאָלען מיך באַפרייען פון גיין דינען פאַניע'ן.

אין די לעצטע צען טעג, איידער כ'האָב זיך געדאַרפט שטעלען פאַר דער קאַמיסיע, זיינען פאַרגעקומען ביי אונז אין שטוב אומאויפהערליכע פאַמי-ליען-באַראַטונגען. עס זיינען עקסטערע אַראַפגעקומען די פעטערס פון באַגאַ-פאַל און פון אומאַנסק. דער לעצטער איז געווען אַן אויסגעדינטער סאַלדאַט און צוליב דעם האָט מען אים באַטראַכט פאַר אַ גרויסען „מומחה“, וואָס ווייס ווי אַזוי צוצוקומען צו די „הויכע פענסטער“. אָבער ליידער האָבען זיך די אַלע אסיפות פון דער משפחה ביז שפעט אין דער נאַכט אַריין אויסגעלאָזט מיט ברכות און ווינשענישען, אָז דער אויבערשטער זאָל העלפען.

עס איז געקומען דער טאָג פון פאַרען צום פריזיוו. מילא, וואָס עס האָט זיך אַפגעטאָן אין יענעם טאָג ביי אונז אין שטוב, איז גאָר אוממעגליך צו שילדערען. עס איז געווען, ווי מען וואָלט אימיצען, חלילה, אַרויסבאַגלייט צו אַ לוייה. די געוויינען און געשרייען האָבען פאַרהילכט דעם מאַרק, וואו מיר זיינען מיט'ן טאַטען און מיט די צוויי פעטערס אַלס עצה-געבערס אין פאַל פון אַ נויט אַריינגעזעסען אין אַ פאַיעטאָן.

אין אַ קאַלטען רעגענדיגען האַרבסט-טאָג בין איך אַנגעקומען אין דעם שטעטעל אַרעל-אַלוויאַפאַל, וואו אויפ'ן מאַרק האָבען זיך שוין אַרומגע-דרייט טויזענטער נאַוואַבראַנצעס, פון זיי בלויז אַ צען פראָצענט אידען. אין דעם שטעטעל האָט דער קאַנטעקאָזיווער רבי געהאַט אַ זון, זיסעלע. איז ווי גייט מען דאָס נישט אַריין צום רבינ'ס אַ קינד נאָך דער לעצטער ברכה, איידער מען גייט זיך איבערענטפערען אין גוי'אישע הענט?

האַט זיך איבערגע'חזרט די געשיכטע מיט'ן קוויטעל און מיט'ן פדיון און מיט די אַנווישונגען. אַהיימקומענדיג פון רבינ'ס זון, האָט מיך דער טאַטע אַוועקגעזעצט איך זאָל זאָגען תהילים ביז שפעט אין דער נאַכט אַריין, אויף צומאַרגענס זעקס פאַרנאַכט האָב איך זיך געדאַרפט שטעלען פאַר דער קאַמיסיע. אַזייער פיר האָבען זיך אַלע אידישע נאַוואַבראַנצעס פאַרזאַמעלט אין בית מדרש, כדי אַפצודאַוונען מנחה מיט אַ מנין. מיר איז צוגעפאַלען צו דאַוונען

פאר'ן עמוד. די גאנצע ביטערניש, וואָס איז מיר געלעגען אויפ'ן האַרצען, האָב איך אויסגעלאָדען אין דער דאָזיגער מנחה.

ווען עס איז געקומען צו ״ראה נא בענינו״ אין דער הויכער שמונה עשרה, האָב איך גענומען אזא הויכען טאָן, אַז דער גאַנצער בית מדרש איז אויס-געבראַכען אין אַ טיפען געוויין. נאָכ'ן דאָוונען האָבען די אידען אויסגעדריקט די זיכערקייט, אַז נאָך אַזא השתפכות הנפש וועט זיכער קומען די ישועה און אידען וועלען אויסגעלייזט ווערען פון פאַניע'ס הענט. גלייך פון בית מדרש זיינען מיר אויפגעמונטערטע אַוועק צו דער וואַיאַנסקאָיע פּריסטסטווייע.

אַרום זיבען אין אַווענט האָט מען אויסגערופען: ״זאָנוועל שוליאָו קוואַר-טין״, און מיט אַ האַרץ, וואָס האָט געקלאַפט ווי מיט האַמערס, בין איך אַריין אין זאַל. איך בין צוגעגאַנגען צו אַ קאַסטען און אַרויסגעצויגען אַ נומער, וועל-כער איז געווען 681. לויט דעם דאָזיגען נומער און לויט דער צאַל נאָוואַבראַג-צעס, וואָס האָט געדאַרפט צוגענומען ווערען דעם יאָר, האָב איך געדאַרפט אַפּרייט ווערען. אָבער דער וואַיאַנסקי נאַטשאַלניק האָט אויף מיר געוואַרפען אַ קוק, וואָס איז מיר גלייך נישט געפעלען געוואַרען.

ער האָט אַ זאָג געטאָן צום דאָקטאָר, אַז מען זאַל מיך קערפּערליך אונ-זערוווכען. איך בין שטיין געבליבען אַ נאַקעטער, און מיין קערפּער איז געווען רייך, גלאַט און געזונט, אַז מען האָט קיין שפּרינקעלע אויף אים נישט געקאַנט געפינען. און דעמאָלט האָב איך דערהערט די ביטערע ווערטער פון אַקטאָר: ״וועמען דען זאַלען מיר נעמען פאַר סאַלדאַטען, אויב נישט אַזעלכע זברה-לייט. אַט אַזעלכע זעלנער דאַרפען מיר טאַקע האָבען. גאַדען!״

עס איז מיר געוואַרען פינסטער אין די אויגען. איך האָב געפילט, ווי זען וואָלט מיך אונטערגעהאַקט די פיס און איך בין געווען גרייט אַנידערצו-יאַלען אויפ'ן אָרט. ווען דער טאַטע מיט די צוויי פעטערס, וואָס האָבען געוואַרט אינדרויסען, האָבען מיך אַנגעקוקט ביים אַרויסגיין, האָבען זיי אַליץ יאַרשטאַנען אָהן ווערטער, און דער טאַטע איז אַוועקגעפאַלען אין חלשות.

אַלע פיר זיינען מיר אַוועק אויף דער סטאַנציע, וואו מיר זיינען איינגע-שטאַנען, און מען האָט זיך גוט אויסגעוויינט. דער טאַטע האָט זיך אָבער דאָך געשטאַרקט און געזאַגט, אַז מען דאַרף נישט פאַרלירען דעם בטחון און אַז דער אויבערשטער קאָן נאָך העלפען אין דער לעצטער מינוט. כדי זיך ״ייכטער צו מאַכען אויפ'ן האַרצען, איז מען ווידער אַוועק צום רבינ'ס זון, יסעלע, כדי אים צו דערציילען וועגען דעם גרויסען אומגליק, וואָס האָט אונז עטראָפען.

ווי צעבראַכען און פאַרטרויערט עס זיינען אַרויסגעגאַנגען די אידישע יוגענומענע נאָוואַבראַנצעס פון דער פּריסטסטווייע, פונקט אַזוי פּרייליך און אָסטויג זיינען אַרויסגעקומען די צוגענומענע גוים. זיי זיינען אַוועק גלייך זיין שענק אַריין, מען האָט זיך גוט אַנגעשיכורט, די געוואַלדען זיינען גע-אַנגען ביז'ן הימעל אַריין. פאַר זיי האָט זיך מיט'ן גיין דינען אַנגעהויבען

גאר א ניי לעבען, פול מיט איינדרוקען, מיט ארויספארען איבער'ן ברייטען רוסלאַנד. א איד, דאָגעגען, האָט געזען אין דינען דעם קייסער דאָס גרעסטע אומגליק, וואָס האָט געקאָנט טרעפען אין זיין לעבען.

איך דארף ניט שילדערן וואָס עס האָט זיך אָפגעטאָן אין דער היים, ווען מיר זיינען אַהיימגעקומען. עס איז געווען תשעה באב מיט יום כפור אינאיינעם. מען האָט מיך באַוויינט ווי מען וואַלט מיך, חלילה, געדאַרפט פירען צו דער קבורה. דעם זעלבען אויפדערנאַכט איז געקומען צו אונז דער כאַנאַראַדער רב, ר' יצחק'ל, וועלכער איז געווען אַ ידיד נאמן פון טאַטען, און מ'האָט זיך אַוועקגעזעצט זוכען אַן עצה ווי אַזוי אַרויסצוגיין פון דער צרה, וואָס איז געקומען אויף אונזער הויז.

אין איין מאַמענט רופט זיך אָפ דער רב צום טאַטען: „קומט מיט מיר אַריין, ר' שלום, אין אַ באַזונדער צימער און מיר וועלען זיך האַלטען אַן עצה, וואָס צו טאָן.“ דאָס שושקען זיך באַזונדער האָט אָנגעהאַלטען איבער אַ שעה, און ווען זיי זיינען ענדליך אַרויסגעקומען, האָט דער רב אָנגעזאָגט דעם טאַטען: „אַבער געדענקט, ר' שלום, אַלץ וואָס מיר האָבען אָפּגערעדט, זאָל זיין בסוד סודות.“

מען קאָן זיך פאַרשטעלען די אומגעדולד, מיט וועלכער מיר האָבען גע-וואַרט, אַז דער רב זאָל ענדליך אַוועקגיין און מיר זאָלען אויך געוואויר ווערען וואָס אַזעלכעס איז די עצה, וועלכע איז אויסגעאַרבייט געוואָרען צווישען די פיר ווענט. אַבער דער טאַטע האָט בשום אופן נישט געוואַלט זאָגען. ענדליך איז ער נישט בייגעשטאַנען דעם דרוק, וואָס די מאַמע און איך האָבען אויף אים אויסגעאַיבט. און ער האָט דערציילט. פון זיין דערציילען איז אונז פּינסטער געוואָרען אין די אויגן.

עס האָט זיך געהאַנדעלט נישט מער און נישט ווייניגער, נאָר אַז איך מוז מיר מאַכען עפעס אַ מום, אַ פעלער אויפ'ן קערפער. נאָר דאָס איינע קאָן נאָך ראַטעווען, אַז איך זאָל נישט דאַרפען גיין דינען פּאַנצ'ען. ווי די מאַמע האָט דאָס דערהערט איז זי אויסגעבראַכען מיט אַ ספּאַזמאַטישען געוויין. ניין און ניין! זי וועט בשום אופן נישט דערלאָזען צו מאַכען איר קינד פאַר אַ קאַליקע, מעג איך אַפילו דאַרפען גיין דינען נישט פּינץ, נאָר צען יאָר. דערביי האָט זי געפונען פאַר נויטיג צו דערמאָנען דעם טאַטען, מיט וואָס פאַר אַ פיין און לייד איך בין אויפגעהאָדעוועט געוואָרען, ווי מיין לעבען איז געהאַנגען אויף אַ האָר און וויפיל זי האָט זיך אָנגעליטען ביז זי האָט דערלעבט מיך צו זען שטיין אויף מינע פּיסלעך. און היינט, ווען דער אויבערשטער האָט איר געהאַלפען און איך בין אַ געזונטער און בליענדער בחור, וועט זי מיט די אייגענע הענט מיך מאַכען פאַר אַ קאַליקע? ניין, דאָס וועט קיינמאָל נישט געשען.

עס האָט גאַנץ לאַנג גענומען ביז דעם טאַטען איז געלונגען זי צו באַרו-איגען. ער האָט איר געגעבען צו פאַרשטיין, אַז דער רב וויל נישט, חלילה,

אז איך זאל בלייבען א קאליקע אויף אייביג. ער האָט בלויז אַזאַ מיטעל, וואָס קאָן נישט שאַטען צו מיין געזונט און גלייכצייטיג קאָן עס העלפען צו מיין באַפרייען. דערביי דאַרף מען דערלאַנגען אַ פּראָשעניע צום וואַיאַנסקי נאָ-טשאַלניק, אַז מען זאל מיך נאָכאַמאָל נעמען אויף באַטראַכטונג, ווייל איך לייד פון אַ קראַנקהייט, וועלכע איז נישט באַמערקט געוואָרען בעת מיין ערשטער באַטראַכטונג.

— וואָס איז דאָס פאַר אַ קראַנקהייט? — האָט די מאַמע אומגעדולדיג געפרעגט.

דער טאָטע האָט זיך געקוועטשט און געקוועטשט, ביז ענדליך האָט מען פון אים אַרויסגעקראַגען, אַז דאָס איז אַזאַ מין צרעת, אַ כראַנישע הויט-קראַנקהייט, וואָס אַז מען וויל איז מען טאַקע קראַנק, און אַז מען וויל נישט— ווערט מען גלייך באַפרייט דערפון און מען איז ווידער פריש און געזונט. און אַ ראיה האָט דער טאָטע געבראַכט טאַקע פון אַנווער רב, וועלכער האָט זיך צו זיין פּריוויו געמאַכט די דאָזיגע קראַנקהייט, און היינט איז ער אַ גע-זונטער מענטש און קיין שפור איז נישט געבליבען פון דער צרעת.

דאָ האָט דער טאָטע געמוזט אויפקלערען גענוי דעם גאַנצען "פּראָצעס" פון דער צרעת/דיגער קראַנקהייט, אַזוי ווי דער כאַנאָראַדער רב האָט דאָס אים געגעבען צו פאַרשטיין אונטער פיר אויגען, ווען זיי האָבען זיך פאַר-שלאָסען אין באַזונדערען צימער. מען נעמט די קאַרע, דאָס מיינט די שאַלעכץ, פון אַ בוכענבוים און מען פאַרברענט זי. דעם אָפּגעקילטען אַש פון דער קאַרע צעמאַלט מען און מען זיפט דאָס דורך אַ גאַנץ דינעם זייער אַזוי, אַז עס זאל זיין דין, ווי מעל. מען צעמישט דאָס אין אַ שיסעלע מיט געוויינ-ליכען וואַסער און מען לייגט דאָס צו מיט אַן איינגענעצט טיכעל צו וועלכען טייל קערפער מען וויל. אין עטליכע שעה אַרום, ווען עס הויבט שוין אַן אַביסעל צו בייסען און צו ברענען, נעמט מען אַראָפּ דאָס טיכעל און מען זעט, אַז אויף דעם פּלאַץ האָט זיך געבילדעט אַ לייכטע וואונד, וואָס פאַר-שאַפט נישט קיין באַזונדערע שמערצען.

און ווען מען וויל צוריק פטור ווערען פון דער מחלה, איז גענוג צוצולייגען אַ קאַמפרעס מיט קוואַס-באַרנע און אין פאַרלויף פון איין טאַג געדענקט שוין נישט דער מענטש, אַז ער איז אַמאָל קראַנק געווען. די מאַמע האָט דאָס אַליץ רוהיג אויסגעהערט, אָבער זי איז באַשטאַנען דערויף, אַז זי מוז פריער אַליין אויספרואווען סיי דעם פאַר'כישופ'טען פּראָשעק און סיי צי עס איז טאַקע ריכטיג, אַז מען קאָן גלייך צוריק פטור ווערען פון דער בייזער אַנשיקעניש. אַנדערש וועט זי נישט דערלויבען דעם גאַנצען עסק מיט דער צרעת.

דער טאָטע האָט במחילה געמוזט אַראָפּברענגען דעם רב צו אונז אין שטוב אַריין און אין דער אַנוועזנהייט פון טאָטע-מאַמע האָט מען געמאַכט איבער מיר דעם עקספּערימענט. ווען מען האָט אַראָפּגענומען דאָס טיכעלע פון מיין פוס, האָט דער רב אויסגערופען: „אויסגעצייכענט!" דאָס מיינט,

אז די אפעראציע איז געלונגען, די מכה איז דא. איצט האט זיך אָנגעהויבען דער פראצעס פון אויסהיילען מיך. איבער נאכט איז געלעגען דער קאמפרעס מיט'ן קוואַס-באַרנע און אינדערפרי בין איך ווידער געווען אַ געזונטער. די מאמע האט זיך מיט די אייגענע אויגען איבערצייגט, אז דאָס איז ווירקליך נישט קיין געפערליכער מיטעל און אַז איך וועל פון אים קיין קאַליקע נישט בלייבען, האָט זי ענדליך איינגעשטימט, אַז דער טאַטע זאָל פאַרען קיין יעליסאָוועטגראַד כלאַפאַטשען וועגען אַ „פערעסמאַטרעניע“, דאָס הייסט, אַז דאָס צונעמען מיך צום מיליטער זאָל נאָכאַמאָל איבערגעקוקט ווערען אויפ'ן גרונט פון דעם, וואָס ביי מיר האָט זיך אַנטפלעקט אַ פאַרבאַרגענע קראַנקהייט.

מײן אמת'ע ישועה קומט פון יאָסעל דעם „וואַיענע“ שניידער

געווען ביי אונז אין שטעטעל אַ טאַנדעטניק, יונה דער שניידער האָט מען אים גערופען. ער האָט געהאַט אַ בחור, יאָסעל, אַ הויכער און אַ דאַרער ווי אַ לאַקש. דאָס אינגעל האָט זיך געלערענט ביים טאַטען שניידעריי, און מ'שטיינט געזאָגט וואָס ער האָט זיך שוין געקאָנט ביי אים אויסלערנען. ער איז געוואָקסען דער זעלבער קאַליקע וואָס דער טאַטע. נישט איינמאַל האָט מײן פאָטער איינגע'טענה'ט מיט יונה'ן: „פאַר דיין יאָסל'ען איז דאָך דאָ קיין שום תכלית נישט אין דעם עק, כאַנאַראָד. וואָלסט אים בעסער אַוועקגעשיקט אין אַ גרויסער שטאָט, וואו ער וואָלט זיך אויסגעלערענט די מלאכה ווי עס געהער צו זיין און ער וואָלט געוואָרען אַ מענש“.

— אייך איז לייכט צו געבען עצות, ר' שלום, — האָט דער טאַנדעטניק געענטפערט. — אייך אָרט נישט, וואָס מײן זון וועט אין דער גרויסער שטאָט ווערען אינגאַנצען אַ גוי און פאַרגעסען דאָס ביסעל אידישקייט, וואָס איך האָב אין אים קוים מיט צרות איינגעפלאַנצט. און אויסער דעם, דאָס אינגעל האָט דאָך נישט קיין גאַנצע פאַר הויזען אויף זיך, און אַ פאַר גילדען אין קעשענע אויף הוצאות הדרך דאַרף מען דאָך אים אויך מיטגעבען, איז וואו נעמט מען אויף דעם אַלעם?

דער טאַטע האָט באַרואיגט דעם טאַנדעטניק בנוגע אידישקייט אין דער גרויסער שטאָט, פאַרזיכערענדיג אים, אַז אויך דאַרט האָלט זיך ברוך השם אידישקייט, און אַז נישט אַלע אידישע יונגעלייט מוזען דאַרט ווערען גויים. און וואָס שייך די פאַר הויזען און דעם קליינגעלט אויפ'ן וועג, האָט ער געהייסען, אַז יאָסעל זאָל אַריינקומען צו אים אין קראָם אַריין.

ווען יאָסעל איז געקומען אין קראָם אַריין, האָט דער טאַטע געהייסען אים אָפּשניידען צען ארשין לייוענט אויף העמדער, שטאָף אויף אַ קאַסטיום און דערביי האָט ער אים אויך אַריינגערוקט אַ מזומנ'עם רובעל אין האַנט אַריין, אַז ער זאָל האָבען אויף דער ערשטער צייט אין דער פרעמדער שטאָט. יאָסעל איז אַוועקגעפאַרען קיין יעליסאַוועטגראַד און אַ לאַנגע צייט האָט מען פון אים נישט געהערט. שפעטער איז אָנגעקומען אַ ידיעה, אַז יאָסעל, יונה דעם טאַנדעטניק'ס זונדעל, איז אין דער גרויסער שטאָט געוואָרען אַ וואַזשנער לייט. ער איז נישט מער און נישט ווייניגער ווי אַ וואַיענער שניידער, דאָס

מיינט, ער גייט מלבושים פאַר די גרעסטע לייט און איז אַ גאַנצער שמעלקע מיט נאַטשאַלסטווע, צווישען זיי אויך מיט'ן וואַיאַנסקי נאַטשאַלניק און מיט'ן וואַיענעם דאַקטאָר.

איצט, ווען דער טאַטע האָט געדאַרפט פאַרען קיין יעליסאַוועטגראַד באַמיען זיך וועגען רופען מיך נאַכאַמאַל פאַר דער פּריסטוועיע, איז אים געקומען אין זינען אַריין יאַסעל, יונה דעם טאַנדעטניק'ס זונדעל, און די אַלע טובות וואָס ער האָט אים געטאָן, העלפענדיג אים זיך אַרויסקלייבען פון כּאָנאַראַד אין דער גרויסער וועלט אַריין. ער איז געווען זיכער, אַז יאַסעל דער וואַיענע שניידער וועט אים קאָנען געבען די געהעריגע פאַרבינדונגען מיט נאַטשאַלסטווע און טאַקע אַנווייזען וואו מען קאָן אַ "שמיר" טאָן, אַז די רעדער זאָלען לייכטער גיין.

און אַזוי איז טאַקע געווען. דער ערשטער וויזיט אין יעליסאַוועטגראַד האָט דער טאַטע אָפּגעשטאַט ביי יאַסעל דעם וואַיענע שניידער. די שמחה מיט'ן טאַטען איז געווען זעהר גרויס; יאַסעל האָט גוט געדענקט, אַז דאָס האָט ער דעם טאַטען צו פאַרדאַנקען, וואָס ער איז היינט אַן אַנגעווענער בעל-מלאכה אין אַ גרויסער שטאַט, און אַ ווען נישט דעמאָלט דער טאַטע מיט די פאַר אַרשין סחורה און מיט'ן רובעל מזומן, וואָלט ער נאָך ביי'ן היינטיגען טאָג געבליבען אַ פאַרשאַלטענער לאַטוטניק אין דעם כּרך כּאָנאַראַד.

יאַסעל האָט אויסגעהערט די גאַנצע געשיכטע מיט'ן פּריזיוו און האָט זיך גלייך געפרעגט צי עס איז דאָ עפעס אַ צוטשעפעניש, ביי וואָס זיך אַן-צוטשעפען, כדי צו פאַדערען צו שטעלען מיך נאַכאַמאַל פאַר אַ קאַמיסיע. וויזיט אויס, אַז יאַסעל האָט שוין געהאַט גענוג דערפאַרונג מיט אַזעלכע זאַכען, ווייל ער האָט גערעדט גאַר פאַכמעניש און האָט זיך גלייך געפרעגט, וויפיל, אַ שטייגער, דער טאַטע וואָלט גרייט געווען זיך צו אַזען קאַסטען צו דערשלאָגען זיך די באַפּרייאַונג פון זיין זון.

דער טאַטע האָט געענטפערט, אַז ער איז גרייט צו טאָן אַפילו איבער זיינע כחות און אַז פון פיר ביז פינף הונדערט רובעל איז ער גרייט צו געבען. יאַסעל האָט זיך געדונגען און געזאָגט, אַז לויט זיינע אויסרעכענונגען וועט מען מוזען "משלמ'ען" פון זיבען ביז אַכט הונדערט רובעל, ווייל עס זיינען דאָ אַ סך הענט וואָס זיינען גרייט צו נעמען. פאַרשטייט זיך, אַז איבער די עטליכע הונדערט רובעל איז זיך שוין דאָס געשעפט נישט צעגאַנגען.

מען האָט דערלאַנגט די פּראַשעניע און אין דריי טעג אַרום האָט מען מיר צוואוויסען געטאָן פון וואַלאַסט, אַז איך דאַרף זיך צושטעלען אין יעליסאַוועט-גראַד „נאַ פּערעסמאַטערניע". פאַר'ן אָפּפאַרען האָב איך נאָך צום לעצטען מאַל געקראָגען פון אונזער רב די נויטיגע אינסטרוקציעס, ווי אַזוי זיך נוהג צו זיין, ווען מען וועט מיך אַריינגעבען אין שפיטאַל אַריין. דערביי האָט מיר דער רב אויך מיטגעגעבען אַ געהעריגע פאַרציע מיט דער פאַר'כישופ'טער

קארע און באהאלטען די פראַשקעס צווישען די בלעטלעך פון סידור'ל, וואָס איך האָב ווי אַ פרומער יונגערמאַן מיטגענומען אין וועג אַרײַן.
 דאָס איז געווען אין נאַוועמבער חודש פון יאָר 1895, ווען איך האָב זיך אַ געזונטער יונג, ווי אַ רײ, אַוועקגעלייגט אַ כלומר'שט קראַנקער אין יעלי-סאַוועטגראַדער שפּיטאַל. אַכט טעג נאַכאַנאַנד האָבען די דאָקטוירים און פעלדשערס געפרואווט טאָן זייער זאַך און אויסהיילען די וואונדען, וואָס כ'האָב מיט מײנע אײגענע הענט אויסגעשאַטען ווי מאָן איבער מיין קערפער. אויפ'ן נײנטען טאָג איז געקומען דער לאַנג-אויסגעבענקטער „ניע גאַדען!“
 דער עסק האָט אַרײנגעטריבען דעם טאַטען אין אַ הוצאה פון קאַרגע צוועלף הונדערט רובעל, און לאַנג דערנאָך האָט ער נישט געקאַנט קומען צו זיך. אָבער זײנס האָט ער אויסגעפירט: זײן זון איז נישט געגאַנגען דינען פאַניע'ן. נאָר יאַסעל יונה דעם שניידער'ס האָט, ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזען, אויך נישט צוגעלייגט צום עסק, אַ סברא. אַז גאַנצע פינף הונדערט קערבלעך האָט ער זיך אָפגעשטעלט פאַר דורכפירען דאָס „געשעפט“. ער האָט זיך געטראַכט: אַז מען קאָן אָפלעקען אַ בײנדעל — פאַרוואָס זאָל דער מענש זײן אַ נאַר?

נאָר די שמחה מיט מײן באַפרייאונג האָט אינגאַנצען געמאַכט פאַרגעסען אין די אַלע קלײניגקײטען. די גרעסטע פרייד, פאַרשטייט זיך, האָט געהאַט די מאַמע און זי האָט צוגעגרייט דעם שבת פון אונזער אַהײמקומען אַ קידוש, וואָס די שטעטעלשע אידען האָבען אים געהאַט לאַנג צו געדענקען.

איך שטיי אין שידוכים און יעדער שידוך איז א „שמאלץ-גרוב“

בין איך ווידער, הייסט עס, אן אנגעשטעלטער ביים טאטען אין דער שניט-קראם. איך האב זיך גאר פלייסיג גענומען צו דער ארבייט, כדי צו העלפען אפדעקען די גרויסע הוצאה, וואס עס האט אפגעקאסט מיין פריזיוו. איך ווער א גרויסער פאכמאן אין דער מאנאפאקטור-בראנזשע, מען שיקט מיך שוין אליין איינקויפען סחורה אין די גרויסע שטעט לויט מיין געשמאק, וואס איז גארנישט געווען אזא שלעכטער. די קונים שענקען מיר א סך צוטרוי און גאנץ אפט בין איך דער איינציגער, ביי וועלכען זיי ווילען איינקויפען. טיילווייז נעמט זיך מיר אויסדאכטען, אז די שניט-קראם און איך — דאס איז איינס, און אז מיר וועלען זיך שוין קיינמאל נישט צעשיידען איינער פון אנדערען, אז דאס וועט שוין זיין מיין קאריערע צו גיין אין די וועגען פון די עלטערען און אור-עלטערען, צו זיין א קרעמער ביי אידען.

ווי נאר איך בין באפרייט געווארען פון פריזיוו, האבען אנגעהויבען גיין שדכנים צו אונז אין שטוב אריין, און יעדערער האט געבראכט א שידוך — אן אמת'ע שמאלץ-גרוב, ממש א קוואל פון גליק, נעם בלויז און שטרעק אויס די האנט און דו וועסט זיין גליקליך דאס גאנצע לעבען. איך געדענק זיי ווי היינט, די אידען מיט די שווערע, פארבלאטיגטע שטיוועל, מיט די דיקע, וואלענע שאלען ארומגעוויקעלט ארום דעם האלז, מיט די באראשקענע היטלען און מיט די פארגרינטע נאזלעכער פון אייביגען טאבאק-שמעקען.

די נעזער זיינען ביי זיי געווען שטענדיג רויט פון דעם כסדר'דיגען ביסעל בראנפען, וואס זיי פלעגען נעמען ביי יעדען בעל-הבית. און גערעדט האבען זיי פאר פייער און פאר וואסער — א וואנט האבען זיי געקאנט איי-בעררעדען. אט די אידען, די פארצייטיגע שדכנים און מזווגי זווגים, האבען נישט אויפגעהערט אפצושלאגען די שוועל פון אונזער הויז. און יעדערער האט מיט די ליכטיגסטע פארבען גענומען אויסמאלען דעם טייערען שידוך, וואס ער ברענגט פאר דעם זון פון ר' שלום קווארטין.

איך געדענק, אז צו דער זעלבער צייט זיינען געקומען פיר שדכנים פון די פיר שטעטלעך: טאלנע, זוועניגארדקע, פאקעטילעוו און אומאן. ווען דער טאטע האט אויסגעהערט די נעמען פון די בעלי בתים, וואס ווילען זיך מיט אים משדך זיין, האט ער געזאגט דער מאמען, אז דאס זיינען אלץ גאנץ

פיינע בעלי בתים, און טאקע מיט אַ שיינעם נדן: צו צוויי־דריי טויזענט קערבלעך, און אַז עס איז די ריכטיגע צייט, אַז זבולניו, וואָס איז אַלט געוואָרען איין און צוואַנציג יאָר, זאָל טאקע טאָן אַ שידוך. ווי לאַנג איז דער שיעור, אַז אין שטוב זאָל זיך אַרומדרייען אַן אַלטער בחור.

אַבער די שטאַרקסטע נעץ האָט אַרום מיר פאַרלייגט יאָסעל דער וואַיענ־נער שניידער פון יעליסאָוועטגראַד, דער זעלבער, וואָס האָט געהאַלפּען מיך באַפרייען פון פּאַניע'ס הענט. נאָך דעם זעלבען טאַג, ווען איך בין באַפרייט געוואָרען, האָט ער געמאַכט אַ סעודה'לע ביי זיך אין הויז לכבוד דער געשע־עניש (און אפשר טאקע לכבוד די שיינע פאַר הונדערט קערבלעך, וואָס ער האָט דערביי פאַרדינט). ווען מען האָט שוין געהאַט גענומען צוביסלעך, האָט ער אַוועקגערופּען דעם טאַטען אין אַ זייט און אים געזאָגט: „ר' שלום, איך האָב אַ גלענצענדען שידוך פאַר אייער זבולון, ממש אַ שמאַליך־גרוב. דער מחותן איז אַ איד אַ גביר, וואָס האָט איינעם פון די גרעסטע מאַנפאַקטור־געשעפטען אין דער הויפּט־גאַס פון יעליסאָוועטגראַד, אויף „באַלשאַיאַ פּראַס־פּעקטנאַיאַ אוליצאַ“.

יאָסעל דער וואַיענע שניידער האָט, זעט אויס, געהאַט אַ חוץ אַנדערע טאַלענטען, אויך דעם טאַלענט פון אַ געניטען שדכן. ער האָט פאַרשטאַנען אַריינצוקלאַפּען דעם טאַטען אין קאַפּ אַריין, אַז דער מחותן, ר' פישעל קאַוואַליעווסקי, האָט נישט קיין זין, נאָר בלויז טעכטער, און אַז איך, ווי אַ געניטער איז דער מאַנפאַקטור־בראַנזשע, וועל גלייך קאַנען אַריינגיין אין געשעפט פון שווער און זיין אַן איינגעאַרדענטער מענש אויפ'ן גאַנצען לעבען.

איך האָב באַמערקט, אַז דער טאַטע איז מיר גאָר ערענסט געוואָרען, ווייזט אויס, אַז די מעשה מיט פישעל קאַוואַליעווסקי איז אים אַריין אין קאַפּ אַריין. אויף צומאַרגענס פאַר'ן אַהיימפאַרען איז מען געגאַנגען איינקויפּען סחורה, און צווישען אַנדערע האָט מיך דער טאַטע מיטגענומען צו פישעל קאַוואַליעווסקי אין קראַם אַריין. דאָס איז ווירקליך געווען אַ געשעפט, אַנגע־פּראָפּט מיט כל טוב. די שענסטע מוסטערען פון סחורה און דעם רייכפּטען אויסוואַל האָט מען דאָרט געקאַנט געפינען. און דערביי איז אַלץ געווען אַזוי עלעגאַנט איינגעאַרדענט, אַז איך, דער קליינשטעטעלדיגער, בין גאָר נתפעל געוואָרען. דערביי האָבען אונז גלייך אַרומגערינגעלט די עלעגאַנטע פּריקאַז־טשיקעס מיט די געשליפענע צינגעלעך, וואָס האָבען גערעדט אַזאַ קנאַקענ־דיגען רוסיש, וואָס מיר אין כאַנאַראַד האָבען קיינמאַל אַזעלכעס נישט געהערט.

איך האָב אינגאַנצען נישט באַמערקט, אַז ווען איך בין דאָרט געווען אין געשעפט, האָט זיך דער אייגענטימער, קאַוואַליעווסקי, גאַנץ גוט צוגעקוקט צו מיר, און אַז דאָס איז אַלץ געווען צוגעגרייט פון פריער פון יאָסעל דעם וואַיענע שניידער. באַלד האָב איך באַמערקט, ווי דער טאַטע פירט אַ לעב־האַפּטען געשפּרעך מיט'ן מחותן אַליין. איך בין געווען זיכער, אַז דאָס רעדען

זיי וועגען דער פארטיע סחורה וועלכע דער טאטע האט אָפגעקליבען און אז דאָס דינגט ער אויס אַ ספּעציעלען פּרייז, ווי פאַר אַ הורט-סוחר.

אין דער אמת'ן אָבער איז שוין דאָרט געגאַנגען דער געשפרעך וועגען מיר און וועגען אַ מעגליכען שידוך צווישען די צוויי פאַמיליעס.

גאַר איבערראַשט בין איך געווען, ווען ביים אַוועקגיין האָט מיר דער אייגענטימער, קאַוואַליעווסקי, פּונקט ווי זיין איידעם, דובניקאָוו, גאַר פעסט געדריקט די האַנט. עפּעס אַזוי דריקט מען נישט די האַנט פון אַ פּראָווינצער יונגעראַנטשיק, וואָס קומט מיט'ן טאַטען איינקויפּען סחורה.

אויף צומאַרגענס, ווען איך בין ווידער געקומען אין געשעפט אַריין אָפּנעמען די סחורה, וואָס דער טאַטע האָט איינגעקויפט, האָט שוין קאַוואַליעווסקי פאַרפירט אַ געשפרעך מיט מיר אַליין. ער האָט מיך געפרעגט, ווי עס געפעלט מיר זיין געשעפט. וואָס האָב איך אים געקאַנט ענטפּרען? האָב איך געזאָגט, אַז אַהן זיין שאַדען — אויף אונז געזאָגט געוואָרען, וואָלט איך זיך געפילט זעהר גליקליך. איך בין נאָך געווען אַ גאַנץ נאַאיווער בחור און האָב נישט געוואוסט דעם סוד, אַז נישט אַלץ איז שוין וואָס גלאַנצט. און אַז קיינער ווייס נישט וועמען דער שוך קוועטשט. ערשט שפעטער בין איך געוואויר געוואָרען, וואָס עס באַהאַלט זיך הינטער דעם אויסגעפּוצטען מאַנפּאָקטור-געשעפט אויף דער פּרינציפּאַלנער גאַס פון דער גרויסער שטאָט. נאָר וועגען דעם וועל איך דערציילען באַזונדער.

ווען מיר זיינען אַהיימגעקומען מיט דער איינגעקויפטער סחורה, האָט זיך גראָד אַוועקגעשטעלט אַ פיינער סעזאָן, מ'האַט געלייזט שטיקער געלט, און אַזוי ווי עס איז נאָך געווען אַ גאַנצער חודש צו "ראַזשדעסטוואַ" (קריס-מעס), זאָגט דער טאַטע, אַז עס וואָלט געווען גלייך, אַז די מאַמע מיט מיר זאָלען ווידער אַריינפאַרען קיין יעליסאַוועטגראַד און ווידער איינקויפּען אַזאַ פאַרטיע סחורה, ווייל גראָד די סחורה, וואָס מיר האָבען איינגעקויפט ביי קאַוואַליעווסקי'ן האָט זיך זעהר גוט פאַרקויפט. דער טאַטע האָט געהאַט דערביי אַ באַהאַלטענעם מין; אַז די מאַמע זאָל אַנקוקען קאַוואַליעווסקי'ס מיידעל, און זאָל זאָגען איר מיינונג וועגען דעם שידוך.

עס זיינען שוין געשטאַנען גרויסע שנייען, האָט מען געדונגען אַ גוטען שליסען, געשפּאַנט אין דריי פּערד, מ'האַט זיך גוט אַנגעפּעלצט מיט די טולופּעס און וואַליקעס און מ'איז אַריינגעפאַרען קיין יעליסאַוועטגראַד. דער ערשטער ווייזט איו, פאַרשטייט זיך, געווען ביי יאַסעל דעם וואַיענע שניידער. די מאַמע האָט געהאַלטען פאַר איר חוב אים פּערזענליך אָפּצודאַנקען פאַר אַפּ-ראַטעווען איר זונדעל פון גוי'אישע הענט. ביי דער געלעגענהייט האָט יאַסעל געכאַפט אַ שמועס מיט דער מאַמען וועגען דעם, וואָס פאַר אַ גליקליכען שידוך ער האָט פאַר איר קינד.

אויף צומאַרגענס זיינען מיר, לויט'ן פּלאַן, אַריין צו קאַוואַליעווסקי'ן אין געשעפט אָפּקלייבען אַ פאַרטיע סחורה. אָבער דער יאַסעל האָט שוין

אלץ פריער געהאט צוגעגרייט, און אין געשעפט האָט מען שוין געוואוסט, אַז עס קומט אַ מחותנת'טע אַנקוקען די כלה. סחורות האָט מען אונז געוויזען פון דעם שענסטען און בעסטען און פרייזען האָט מען אונז באַרעכענט, אַז עס האָט אונז אויסגעוויזען זעהר ביליג. בקיצור, מיר האָבען געקויפט דריי מאָל אַזוי פיל וויפיל מיר האָבען גערעכענט. און באַלד איז געקומען דאָס אומגע- ריכטע: קאָואַליעווסקי אַליין האָט פאַרבעטען מיך מיט דער מאַמען, אַז מיר זאָלען אין אַווענט קומען צו זיי אין הויז זיך באַקענען מיט דער פרוי און קינדער.

די מאַמע איז טאַקע אַוועק צום גביר אין הויז, אָבער איך בין נישט מיטגעגאַנגען. איך בין אַוועק צו יאַסל'ען, וועלכער האָט מיט מיר גענומען איינ'טענה'ן, וואָס פאַר אַ גליקליכען שידוך ער האָט אַנגעבאַטען פאַר מיר צו מיינע עלטערען. און גלייך האָט ער מיר געגעבען אַ ביישפיל פון זיך. וואָס וואָלט פון אים געוואָרען, ווען ער וואָלט געבליבען שטעקען אין דעם קליינעם שטעטעל. אויך איך וועל אויפגעריכט ווערען, ווען איך וועל חתונה האָבען פאַר דעם גביר'ס טאַכטער און אַריין פאַר אַ שותף אין זיין ריזיגען געשעפט אויף דער הויפּט-גאַס פון דער שטאָט.

די מאַמע איז צוריקגעקומען אַ באַגייסטערטע פון דער אויפנאַמע, וואָס זי האָט געקראָגען אין דער רייכער שטוב. באַזונדערס שטאַרק איז איר געפעלען די פרוי קאָואַליעווסקי, אַן אמת'ע צדיקת, אַ חסידית'טע פון טאַלנער רבי'ן, אַ פרוי, וואָס איז פאַרטאָן אין מצוות און מעשים טובים. וועגען דער כלה אַליין האָט דער מאַמען נישט געפאַסט מיט מיר צו רעדען, דאָס האָט מען אַפגעלייגט אויפ'ן פאַמיליען-געשפרעך נאָכ'ן אַהיימקומען.

אויף צומאַרגענס גאַנץ פרי זיינען מיר ווידער אַריין אין די פעלצען, מען האָט זיך טיף איינגעבעט אין שליטען און מ'איז אַהיימגעפאַרען.

ווי אידען האָבען געהאנדעלט מיט פופציג יאָר צוריק

עס לוינט זיך אָפצושטעלען אַ וויילע און זען ווי פאַרשידען אידען האָבען געפירט מסחרים מיט איבער פופציג יאָר צוריק. געווען אידען, וואָס האָבען שווער געהאַרעוועט, געקליבען אַ פרוטה צו אַ פרוטה, כדי די קינדער אויסצוגעבען אין נחת און אין פריידען, געגעבען צדקה לויט די כחות, און נישט אויפגעריסען מענשענ'ס אויגען מיט אַן איבערגעטריבענעם שטאַט און לוקסוס. דער עיקר איז געווען צו פירען אַן ערליך לעבען, — פאַר גאָט און פאַר לייט, פרום און אָפגעהיטען, חלילה קיינעם נישט אַנצורירען און ביי קיינעם נישט אַוועקצונעמען.

געווען אָבער אויך אַן אַנדער טיפ אידען, וואָס האָט נישט אַזוי שטרענג מקפיד געווען, פון וואָנען דאָס געלט קומט, אָבי צו שטעלען זיך ברייט, אָבי צו גלאַנצען מיט עשירות און לעבען אין וואוילטאָג. אַזאָ איד האָט זיך נישט שטאַרק גענומען צום האַרצען, וואָס ער האָט אַמאָל נישט געדעקט אין צייט זיינע פינאַנציעלע התחייבות'ן, וועלכע ער האָט אויסגעשטעלט, אָדער ווען ער האָט „געסעטעלט“, ווי מען זאָגט היינט, צו באַצאָלען בלויז אַ טייל פון זיינע חובות. דערפאַר אָבער האָט אַזאָ איד געהאַלטען פאַר זיין חוב צו זיין דער ערשטער חסיד ביים רבי'ן, צו געבען די ערשטע נדבה אין שטאַט אויף אַ דבר צדקה, צו רוקען זיך אויבענאָן אין קהל'שע זאַכען, צו טאָן די שענסטע שידוכים און אומעטום צו גלאַנצען ווי דער גרויסער גביר און בעל-צדקה.

אַט פון דעם צווייטען טיפ אידען איז געווען ר' פישעל קאָוואַליעווסקי פון יעליסאָוועטגראַד, וועלכען יאַסעל דער וואַיענע שניידער האָט אַנגעבאַטען מיין טאַטען אַלס זיין צוקונפטיגען מחותן. קיין ספעציעל געבילדעטער מענש איז ער, ווי דאָס רוב אידען אין יענער צייט, נישט געווען, אָבער ער האָט זיך אויסגעצייכענט מיט אַן אויסערגעוויינליכער ענערגיע. מען קאָן זאָגען, אַז דער קאַפ איז אים לכתחילה געווען איינגעשטעלט נישט צו גיין מיט'ן גלייכען וועג, נאָר אַרום און אַרום, מיט כיטרע איינפאַלען און גענגלעך. עפעס האָט אים נישט געצויגען צו מאַכען אַ גלייך, סוחר'יש געשעפט, אַפילו ווען מ'האָט דערביי געקאַנט שיין פאַרדינען.

דערפאַר האָט אים געצויגען צו די געשעפטען, וואו מען קאָן מאַכען עפעס אַ דריידעל, וואו מען קאָן איבערכיטרעווען דעם צווייטען. איך ווייס

נישט, אויף וויפיל דאָס שטימט מיט דער ווירקליכקייט, נאָר מיט יאָרען שפעטער האָט מען איבערגעגעבען, אַז אַט דער ר' פישעל האָט אָן עין הרע באַנקראַטירט אין זיין לעבען נישט ווייניגער ווי גאַנצע צוואַנציג מאָל.

די פאַבריקאַנטען און גרויסע סוחרים פון אַזעלכע שטעט אין פוילען ווי: לאַדזש, זגיערזש, טאַמאַשאָוו און ביאַליסטאָק האָבען גוט געקענט פישל'ען און זיין שוואַכקייט אַלע פאַר יאָר צו גיין באַנקראַט. האָבען זיי אין פאַראויס געוואוסט, אַז זיי מוזען אים באַרעכענען די סחורות מינדעסטענס דרייסיג אָדער פערציג פראָצענט טייערער, כדי עס זאָל זיין שפעטער וואָס צו פאַר-לירען ביים רעגולירען די צאָלונגען...

און נישט געקוקט אויף דעם האָבען זיי מיט אים גערען געהאַנדעלט, ווייל ער איז פאַרט געווען אַ גרויסער אָפּנעמער און דער קליינער פאַרלוסט צוליב'ן נישט צאָלען האָט זיך אָפּגעדעקט מיט די גרויסע קוואַנטומס סחורה, וועלכע ער האָט געקויפט דורכ'ן יאָר. גאָר אַנדערש האָבען אויסגעזען די באַציאונגען צווישען פישל'ען מיט די גרויסע רוסישע פאַבריקאַנטען פון מאַסקווע און כאַרקאָוו. אַ גוי ווייס נישט פון קיין חכמות און אַז מען שטעלט אויס אַ וועקסעל דאָרף מען אים באַצאָלען. איז ווען ס'איז געקומען צו אַ באַנקראַט לגבי אַזעלכע פירמעס, ווי מאַראַזאָוו אין מאַסקווע אָדער קאָנשין און „ניעווסקאַיאַ מאַנופאַקטוראַ“, האָט פישעל באַקומען צו שמעקען פולווער. די גוים האָבען אַראָפּגעשיקט זייערע פאַרשטייער קיין יעליסאַוועטגראַד און זיי זיינען גרייט געווען אַרויסצושטעלען אויף ליציטאַציע פישעל'ס גאַנצע קראַם.

דאָ האָבען שוין ווייניג געהאַלפּען די אַלע כּיטרע שפיצלעך פון „דורכקו-מען“, די גוים האָט ער געמוזט צאָלען אַכציג, און אָפטמאָל אָפּילו גאַנצע ביינציג קאָפּיקעס פאַר'ן קערבעל. דאָס הייסט אויף פראַסט אידיש: אי פאַר-שטונקענע פיש געגעסען, אי פון שטאָט אַרויסגעטריבען. ווייל דער נאָמען פישעל'ס איז שוין געווען אַ פאַרשמירטער, ווי פון אַן אַנועצער.

אַבער צו דער גלייכער צייט איז פישעל געווען דער שיינער איד אין שטאָט, אַ גוטער און ברייטהאַרציגער צו אַרעמעלייט. טאָמער דאָרף מען אָן אַרעמע כּלה חתונה מאַכען — איז ער דער ערשטער מיט דעם שיינעם צו-שטייער. טאָמער דאָרף מען אַרויסהעלפּען אַ געפאַלענעם — פישעל וועט קיינמאָל נישט אָפּזאָגען אַ גמילת חסד, אָפּצוצאָלען כּשירחיב. אין אַלע חברות און צדקה-אַנשטאַלען איז פישעל דער ערשטער, סיי מיט געבען די געהעריגע באַשטייערונג און סיי מיט'ן פאַרנעמען דעם אָמט פון „פרעדסעאָטעל“.

און אַ הויז האָט ער געפירט — אויף יעדען אידען געזאָגט געוואָרען. די טעכטער זיינען שטענדיג געווען אויסגעפּוצט אין סאַמעט און אין זייד; ביים טיש האָט נישט געפּעלט פון קיין פּויגעל-מילך. און צו דער זעלבער צייט איז דאָס געווען אַ פרומע אידישע שטוב, אויף וועלכער עס איז געלעגען דער שטעמפּעל פון פישעל'ס ווייב. דאָס איז געווען אַן אָפּגעהיטענע אידענע.

וואָס האָט נישט געוואוסט פון די אַלע דריידלעך פון איר מאַן, נאָר איז טאַקע געווען פרום און גאַטספּאַרכטיג, ווי די פאַרצייטיגע נשים צדקניות. דער צאינה וראינה איז איר נישט אַרויסגעגאַנגען פון האַנט נישט דוקא אום שבת. איז דעריבער נישט קיין וואונדער, וואָס מיין מאַמען, אַ ליכטיגען גן עדן זאָל זי האָבען, איז שטאַרק געפעלען געוואָרען די שטוב, וואוהין זי איז פאַר־בעטען געוואָרען. די פרום־אידישע אַטמאָספּערע, מיט וועלכער זי האָט זיך דאָרט געטראָפּען, איז איר געווען שטאַרק צום האַרצען. אין איר הייליגער נאַאיוויטעט האָט די מאַמע נישט אַרויסגעזען דעם נישט געזונטען און נישט עטישען פונדאַמענט, אויף וועלכען פישעל קאָוואַליעווסקי האָט געבויט זיין לעבען. אַליין אַן אויסגעהאַרעוועטע און אַנגעליטענע, וואָס יעדע דערגרייכונג אין איר לעבען איז געווען ערליך אויסגעפראַצעוועט, האָט זי מיט דער זעלבער מאַס געמאַסטען אַלע מענשען, מיט וועלכע זי האָט זיך באַגעגענט. זי האָט אינאיינעם מיט'ן טאַטען פון מיינע פריסטע יאָרען אַן געשטעלט דעם טראַפּ אויף אַרענטליכקייט און גערעכטיגקייט לגבי די מיטמענשען, חלילה־יחוס ביי עמיצען אוועקצונעמען. אַלץ, צו וואָס זי האָט געשטרעבט אין לעבען, איז געווען צו באַזאָרגען די קינדער, אַז זיי זאָלען זיין גוטע, פּרומע אידען און זאָלען גיין אין די זעלבע וועגען, מיט וועלכע אירע עלטערען זיינען געגאַנגען. איז דעריבער נישט קיין וואונדער, וואָס דאָס הויז פון ר' פישעל קאָ־וואַליעווסקי איז איר אַזוי שטאַרק געפעלען. ווען זי איז אַהיימגעקומען פון יעליסאַוועטגראַד, האָט זי געזאָגט דעם טאַטען, אַז וואָס אַן אמת, דאָס מיידעל איז נישט אַזאַ גרויסע קראַסאַוויצע, נאָר אַזוי ווי אונזער זבולניו איז נישט קיין צופיל צעבאַלעוועטער, וועט ער זיך, אַם ירצה השם, צום מיידעל צוגע־וואוינען. דער עיקר איז, וואָס די מחותנת'טע איז איר געפעלען געוואָרען, און די שטוב באַדט זיך אין גאַלד, דריי דינסטען האָבען זיך דאָרט געפאַרעט אַרום טיש. עס איז, לויט איר מיינונג, אַן אמת'ע שמאַלץ־גרוב פאַר איר קינד. זי איז דורכאויס פאַר דעם שידוך.

דער טאַטע, אַ מער נישטערער, האָט געהאַלטען, אַז עס איז נישטאַ זיך וואָס צו יאָגען. אַזוי ווי פאַר דער צייט פון אונזער אַפּוועזענדיגקייט האָבען אַפֿ־געשלאָגען די שוועל שדכנים פון פיר שכנות־דיגע שטעטלעך, האַלט ער, אַז מען דאַרף גיין כסדר, מען דאַרף אַ קוק טאָן, וואָס דאָס זיינען פאַר אַ שידוך־כים; וועגען קאָוואַליעווסקי'ן וועט מען קאָנען רעדען שפעטער.

ווי איר זעט, האָט זיך די גאַנצע צייט די דעבאַטע אַרום אַ שידוך פאַר מיינעטוועגען געפירט אַן מיר, וועלכער האָט אויך געהאַט אַ שטיקעל שייכות צו דער גאַנצער זאַך. דאָס איז געווען אין גייסט פון יענער צייט, אַז דער עיקר דאַרפען טאַטע־מאַמע אויסגעפינען, צי עס פאַסט דער יחוס, צי דער נדן וועט גע'סילו'קט ווערען צו דער צייט און אין דער ריכטיגער הויך. אַז חתן־כלה זאָלען זיך געפעלען, אַז זיי זאָלען פילען עפעס וואָס איינער צום אַנדערען, דאָס איז געווען פון די ווייניגער וויכטיגע זאַכען. און אַ קינד האָט זיך גערעכענט

פאר פיין און אָרענטליך, ווען ער האָט זיך פרום און געהאַרכאָם אונטערגע- געבען דער דאָזיגער פּראָצעדור.

און גראָד צו יענער צייט האָבען גאָר אַנדערע פּייגעלעך גענומען אַרומ- פליען ביי מיר אין קאַפּ. אַלטע, לאַנג איינגעדערעמעלטע חלומות האָבען זיך פּלוצלונג גענומען וועקען און זיי האָבען געעגבערט דעם מוח, נישט געבענדיג מיר קיין רו. צו יענער צייט האָב איך דערשפּירט, אַז מיין שטימע איז געוואָרען רייף און מענעריש. ווידער האָט זיך מיר פאַרבענקט נאָך חזנות, נאָך אַ גוטען, האַרציגען אידישען חזן, און אפשר טאַקע אַליין אויך זינגען; מען דאַרף קאָנטראָלירען זיך אַליין, צי קען איך נאָך עפעס, צי האָבען נישט מיינע געשעפטען אין דער שניט-קראָם אינגאַנצען איינגעשלונגען מיין קינדערשען טאַלענט, וועלכער האָט זיך געהאַט אַזוי שיין באַוויזען.

איך האָב געפּילט מיט אַלע מיינע חושים, אַז איצט וואָלט טאַקע געווען די ריכטיגע צייט אַוועקצופאַרען ערגעץ צו אַ גרויסען חזן, אונטערלערנען זיך, און דער עיקר הערען פינע אידישע נגינה, נאָך וועלכער איך האָב אַזוי שטאַרק געבענקט.

און אין איין ווינטערדיגען אָווענט, ווען די פאַמיליע האָט זיך אויסגע- זעצט אַרום דער אויסגעהייצטער הרובע און עס האָט זיך ווידער אָנגעהויבען אַ שמועס, וואָס איך בין שוין אַן אַלטער בחור און עס איז צייט צו טאָן אַ שידוך — האָב איך זיך אָנגענומען מיט מוט און זיך אַראָפּגערעדט פאַר'ן טאַטען פון אַלעם, וואָס האָט מיך געדריקט. איך האָב אים דערמאָנט, אַז פון מיין אַכטען לעבענס-יאָר טראָג איך אין זיך אַ באַהאַלטענעם פאַרלאַנג צו זינגען און אַז זיי האָבען זיך קיינמאַל נישט געוואָלט ערענסט צוהערען צו מיין פאַרלאַנג. זאָלען די עלטערען טאַקע וויסען, אַז איך וועל קיינמאַל דעם חלום פון געזאַנג און חזנות נישט אויפגעבען.

איך האָב גלייך אויפ'ן אָרט פאַרמולירט אַ גענויען פּלאַן, אַז די עלטערען זאָלען באַוויליגען איך זאָל אַרויספאַרען אין אַ גרויסער שטאָט, ווי אַדעס אָדער בערדיטשעוו, וואו איך זאָל לערנען מוזיק און שטימע-בילדונג, און דאָס וועט זיין דער לוינ פאַר מיין פּאָלגזאַמקייט און איבערגעגעבענקייט צו די עלטערען ביז צום היינטיגען טאַג. קיין געלט פאַרלאַנג איך נישט, איך וועל מיר ווי נישט איז מיין לעבען פאַרדינען, און אין די אָווענטען וועל איך שטודירען מוזיק און חזנות. דערביי האָב איך פּייערליך צוגעזאַגט צו זיין אַ פרומער איד און אָפּהיטען אַלע מצוות, פונקט ווי אין דער היים.

ביי דער מאַמען, דער שטילער טויב, וואָלט איך שוין ווי נישט איז געהאַט גע'פּוועל'ט. אָבער דער טאַטע, וועלכער איז געווען אַן עומד על דעתו, האָט געהאַט שטאַרקע איינווענדונגען צו מאַכען קעגן מיין פּלאַן, און כדי אינגאַנצן אַראָפּצושלאָגען מיינע פּליגעל, האָט ער מיר דערציילט אַ מעשה, וואָס האָט מיר געדאַרפט באַוויזען קלאָר און דייטליך, ווי געפּערליך עס איז דער וועג, מיט וועלכען איך קלייב זיך צו גיין.

א געשיכטע וועגען א רב'ס א זונדער, וואס האט זיך געשמד'ט

און דאס איז די מעשה, וואס דער טאטע האט מיר דערציילט, כדי אפצו-
טויטען אין מיר אויף לעולם ועד דעם חשק צו גיין אין די גרויסע שטעט
און זוכען אוואנטורעס מיט זינגעריי.

דאס איז געווען מיט עטליכע יאָר צוריק, ווען ער איז ניי-יאָר-צייט איינמאל
אוועקגעפאָרען קיין כאַרקאָוו אויף דער "קרעשטשענסקער יאַרמאַרקע". אויף
דער סטאַנציע האָבען זיך צונויפגעטראָפּען סוחרים פון די פאַרשידענסטע
שטעט. נאָך וועטשערע זיצען אַזוי אידען און שמועסען וועגען כל'ערליי זאַכען.
ווען עס איז געוואָרען גאָר לאַנגווייליג, רופט זיך אַפּ אַ איד פון בעלאַצערקאָוו:
— ווייסט איר גאָר וואָס, אידען, איך האָב אַן עצה ווי אַזוי צו פאַרברענגען
דעם אַווענט, אַז מיר זאָלען זיך נישט לאַנגווייליגען. עס איז אַראָפּגעקומען
קיין כאַרקאָוו די אַפּערע פון פעטערבורג אויף גאַסטראָלען. קומט, וועלען
מיר אַלע צוזאַמען הערען אַ פאַר גוטע זינגער, און אַזוי וועט פאַרביי דער
אַווענט.

די סוחרים האָבען כמעט אַלע איינגעשטימט אויף דעם פּלאַן, אַ חוץ צוויי
חב"ד'ער חסידים, וועלכע האָבען דאָס באַטראַכט פאַר אַ גרויסער זינד צו
גיין אין טעאַטער אַריין. צווישען די וואָס זיינען געגאַנגען, האָט זיך אויך
געפונען אַ איד פון ראַקייטנע. ווען זיי זיינען צוגעקומען צום טעאַטער און
איבערגעלייענט די אַפּישען, האָט דער ראַקייטנער איד אויסגעשריען:

— אוי, וויי, מייער'ל מעדוועדיעו זינגט דאָך היינט. דאָס איז דאָך דער
באַרימטער מייער'ל, אַ זונדעל פון ראַקייטנער רב, מיט וועלכען אונזער
שטעטעל האָט געקאָכט, ווען ער איז אוועק אין דער וועלט אַריין און איז
אַרויס לתרבות רעה. איך בין דאָך צוזאַמען מיט אים געגאַנגען אין חדר
צו בערעל דעם מלמד.

דער אינטערעס צו דער פאַרשטעלונג איז ביי די אידען נאָך מער
פאַרשטאַרקט געוואָרען, מען האָט שנעל געקויפט בילעטען, און מאַז אַריין
אין טעאַטער. עס איז געגאַנגען די אַפּערע "דעמאָן". אַזוי ווי עס איז געווען
דאָס ערשטע מאל אין זיין לעבען, וואָס דער טאטע האָט באַזוכט אַ טעאַטער,
איז אים אַלץ געווען ניי און זעהר אינטערעסאַנט. אַביסעל אומאַנגענעם איז
נאָר געווען צו זען די האַלב-אויסגעטאַענע טענצערינס, ווי זיי נעמען זיך

אָרום אין אַלעמענ'ס אויגען מיט די אַרטיסטען און מען קושט זיך. אַ פרומער איד האָט נישט קיין גרויסען אינטערעס אַנצוקוקען אַזעלכע בילדער. אָבער דאָס געזאַנג און די מוזיק איז געווען אויסגעצייכענט און די אידען־סוחרים האָבען געהאַט גרויס הנאה. די גאַנצע צייט האָט זיך דער ראַקייטנער איד שטאַרק געקאַכט, בפרט ווען אויף דער בינע האָט זיך באַוווּזען זיין חבר פון די חדר־יאָרען, מאיר'ל. ער האָט אים גלייך דערקענט לויט דער שטימע, הגם אַנגעטאַן איז ער געווען אין פאַרשידענע טראַלדען און קאַלירענע טראַנטעס. אָבער דאָס איז דאָך פאַרט דער זעלבער מאיר'ל. ער האָט זיך קיים דערוואַרט אויפ'ן ערשטען אַנטראַקט, ווען ער האָט באַשלאָסען צו לאָזען וויסען זיין חבר, אַז ער געפינט זיך אין טעאַטער און וויל אים זען. ער האָט אַנגעשריבען אַ צעטלע און אַרייַנרוקענדיג דעם דינער אַ זיל־בערנעם רובעל אין האַנט אַריין, האָט ער דאָס אַוועקגעשיקט צו מעדוועדיעווי, גרויס איז געווען די איבערראַשונג פון דעם ראַקייטנער אידען, ווען דער דינער איז צוריקגעקומען מיט אַן ענטפער, אַז מאיר'ל מעדוועדיעווי איז גרייט זיך צו באַגעגענען מיט אים נאָך דער פאַרשטעלונג און ער בעט אים אַרונטער־קומען הינטער די קוליסען.

דער ראַקייטנער איד האָט געשטראַלט פון פרייד און ער האָט גלייך געזאַגט, אַז ער וועט מיטנעמען מיט זיך די גאַנצע קאַמפאַניע אידען, וועלכע איז געקומען צוזאַמען מיט אים, און זאָלען זיי אויך האָבען די הנאה פון באַקענען זיך מיט זיין גרויסען לאַנדסמאַן. מען האָט זיך קיים דערוואַרט אויפ'ן סוף פון דער פאַרשטעלונג, ווען דער זעלבער דינער האָט די אידען אַוועקגעפירט הינטער די קוליסען אין מאיר'ל מעדוועדיעווי'ס גאַרדעראַב. דער וועג הינטער די קוליסען האָט געפירט דורך לאַנגע קאַרידאַרען, פון וועלכע מען האָט דורך די האַלב־אַפענע טירען געקאָנט זען ווי די טענצערינס און כאַריסטקעס טוען זיך איבער, און מאַנכע פון די אידען האָבען שוין חרטה געהאַט, וואָס זיי האָבען זיך אַוועקגעלאָזט אויף אַט דעם גליטשיגען וועג. אָבער ענדליך האָבען זיי דערגרייכט די גאַרדעראַב פון מעדוועדיעווי, ווי מאַדנע דאָס זאָל נישט קלינגען, נאָר דער גרויסער זינגער האָט זיך שטאַרק דערפרייט מיט דעם חבר פון זיינע חדר־יאָרען און אַפילו מיט די אידען, וועלכע ער האָט געבראַכט מיט זיך. אויפ'ן טיש אין גאַרדעראַב האָט זיך גלייך באַוווּזען אַ פלאַש בראַנפּען און מ'האַט געמאַכט אַ לחיים.

און אַזוי ווי „כשבכנס יין יצא סוד“, איז מאיר'ל מעדוועדיעווי געוואָרען זעהר באַרעדעוודיג און האָט גענומען דערציילען אַ סך איינצעלהייטען פון זיין לעבען. צווישען אַנדערע האָט ער געזאַגט, אַז ער מוז זיך איילען, ווייל עס וואַרט אויף אים די גרעפין, מיט וועלכער ער האָט זיך אָפּגערעדט צו טרעפען נאָך דער פאַרשטעלונג. וואָס דאָס איז פאַר אַ גרעפין — זיינען די אידען שפעטער געוואויר געוואָרען. אַזוי ווי דער ראַקייטנער איד האָט געזען, אַז לאַנג וועט ער מיט זיין חבר נישט קאָנען פאַרברענגען, האָט ער אים

געבעטען, אז ער זאל אים מהנה זיין און זינגען עפעס פון די אידישע תפילות, מיט וועלכע ער איז געווען בארימט אין שטעטעל איידער ער איז אוועק אין דער ברייטער וועלט אריין.

מאיר'ל האט זיך נישט געלאזט לאנג בעטען, האט זיך אוועקגעזעצט ביי דער פיאנא און הינטער די קוליסען האט זיך מיטאמאל דערהערט א היימי-שער אידישער קלאנג, וואס האט אויסגעזונגען דעם גאנצען פארבארגענעם וויי פון א אידיש הארץ, וואס איז כלומר'שט גליקליך, אבער אין דער אמת'ן שטיקט עס זיך און ווערגט זיך מיט די גליקען פון דער גוי'אישער וועלט. מעדוועדיעו האט געזונגען „מן המצר“. דאס גאנצע פארביטערטע הארץ האט ער אריינגעלייגט אין דעם שטיקעלע תפילה. די אידען, צוזאמען מיט'ן טאטען, האבען מיטאמאל פארגעסען וואו זיי געפינען זיך; זיי האט גענומען אויסדאכטען, אז דאס זיינען זיי נישט הינטער די קוליסען פון אן אפערע, באר, להבדיל, ערגעץ אין א קליינשטעטעלשער שוהל, וואו א הארציגער אידי-שער בעל תפילה צעגייט זיך אין אויסדאווען דעם אייביגען אידישען צער און בענקשאפט נאך אויסלייונג.

אין מאיר'ל'ס געזאנג האט זיך געפילט, אז זיין לעבען איז פונקט אזוי ענג און ביטער, ווי ביטער עס איז דאן געווען דאס לעבען פון אלע אידען אין דעם צארישען רוסלאנד. עס איז אים נישט באקומען דער כלומר'שטער גלאנץ פון זיין אייגענעם לעבען, און טיף אין הארצען האט ער אפשר גע-בענקט צו די אידען פון זיין היימישען שטעטעל ראקיטנע. אפשר האט ער זיך אין יענעם מאמענט דערמאנט אין זיין טאטען דעם רב, וואס האט מיט אלע זיינע כחות געוואלט אים דערהאלטען ביי אידישקייט. מאיר'ל האט געהאט א שארפען קאפ און האט געקענט גוט לערנען, און דער טאטע האט שטילערהייט געהאפט, אז דער זון וועט אמאל פארנעמען זיין רבנות-שטעלע אין שטעטעל. אבער דאס לעבען האט אים אוועקגעפירט גאר אויף אנדערע וועגען.

צו צען-עלף יאר האט ער שוין גאר שיינ געדאווענט, און ווען ער איז אלט געווארען זיבעצען יאר — האט ער שוין געהאט א וואונדערבארע טענאר-שטימע. איז ער אוועקגעפארען קיין זוועניגאראדקע זיך אונטערלערנען ביים דארטיגען חזן, מיט א האלב יאר שפעטער איז ער אוועק קיין בעלאצערקאוו און פון דארט קיין קיעוו, וואו ער איז אנגעקומען צום בארימטען חזן קארעצקי, פון בראדסקי'ס שוהל. ווען די בראדסקי'ס האבען דערהערט דעם יונגען זינגער, האבען זיי אים פארבעטען צו זיך אין הויז אריין, וואו עס זיינען געווען פארוואמעלט פיל אנגעזענע געסט פון דער אידישער און רוסי-שער אריסטאקראטיע.

די בראדסקי'ס האבען שוין נישט אראפגענומען קיין אויג פון דעם הויך-טאלענטירטען זינגער; זיי האבען אים אוועקגעפירט שטודירען צו א פראפעסאר, ביי וועלכען ער האט געמאכט גאר גרויסע פארשריטען. אבער אין דער

זעלבער צייט האָט זיך אַ דריי געטאָן זיין קאַריערע און פון חזנות האָט ער זיך געווענדט וואָס אַמאָל מער צו אַלגעמיינעם געזאַנג, און ספּעציעל צו אַפּערע-געזאַנג.

די זעלבע גרופּע מעצענאַטען אונטער דער אָנפירונג פון די בראַדסקיס האָט מעדוועדיעוויין אַוועקגעשיקט קיין פעטערבורג שטודירען אין דער דאָרטיגער קאָנסערוואַטאָריע. נאָך דריי יאָר האָט ער פאַרענדיגט די קאָנ-סערוואַטאָריע און איז געוואָרען אַ פּאָלנער זינגער. ער האָט זיך אָנגעשלאָסען אין אַ וואַנדערענדען אַפּערע-טעאַטער און האָט זיך אַרויסגעלאָזט איבער די גרויסע רוסישע שטעט, האָבענדיג אומעטום אָן אויסרגעוויינליכען דערפּאָלג. אויף דער דאָזיגער רייזע האָט זיך דאָס אין אים פאַרליבט אַ רוסישע גרעפּין און די דאָזיגע גרעפּין האָט דאָס געבראַכט צו זיין שמד און זיין אַוועקגיין פון אידישקייט.

די גרעפּין, וועלכע איז נאָכגעפאַרען מעדוועדיעוויין איבער אַלע שטעט, האָט זיך פאַרנומען, אַז ער מוז דוקא זינגען אין דער פעטערבורגער קיזערליי-כער מאָרינסקע אַפּערע. און אַנקומען אַהינצו אָן אַ טויף-צעטעל איז געווען אָן אוממעגליכע זאַך. אַט אַזוי האָט זיך דער ראַקייטנער אידישער בחור'ל מיט'ן שאַרפען גמרא-קעפעל פאַרפלאָנטערט אין אַ נעץ פון ליבע און גרויס-שטאַטישען גלאַנץ, וואָס האָט אים סוף-כל-סוף געפירט צו דעם שמד-וואַסער און צום אויבענאויפּיגען פאַרלאָזען דעם אידישען שטאַם. אַז דער גאַנצער ענין איז אים נישט באַקומען, האָט מען געקאַנט אַרויספילען פון דעם "מן המצר", וועלכען ער האָט מיט געוויין און האַרץ-ברעכעניש אויסגעוונגען הינטער די קוליסען פון כאַרקאָווער טעאַטער פאַר זיין חבר פון די חדר-יאָרען. אָבער קיין וועג צוריק איז שוין נישט געווען. אַט אַזוי ביים זינגען די האַרציגע אידישע תפילה, איז אין גאַרדעראַב אַריינגעקומען דער דינער מיט אַ צעטעלע פון דער גרעפּין, אַז זי איז אומגעדולדיג וואָס ער באַווייזט זיך נישט אַזוי לאַנג נאָך דער פאַרשטעלונג.

מאיר'ל מעדוועדיעוויין איז אויף שנעל געוואָרען אויס חזן און צוריק אַפּערע-זינגער; די ווירקליכקייט האָט גערופּען און ער האָט זיך אויף שנעל אַפּ-געזעגענט מיט זיין חבר און מיט די איבעריגע אידען. און אַזוי האָט מיין טאַטע פאַרענדיגט צו דערציילען פאַר מיר די מערקווירדיגע געשיכטע פון אַ אידיש אינגעל, וואָס האָט זיך נאָכגעגעבען דעם יצר הרע פון זינגען און איז אַרויס לתרבות רע, איז אַוועק נישט נאָר פון זיין טאַטע'נס הויז, נאָר אויך פון זיין שטאַם און פון זיין פאַלק אויף אייביג. דעם מוסר השכל פון דער לאַנגער מעשה האָב איך געדאַרפט אַליין אַפּלערנען, אַז איך זאָל מיר איינמאַל פאַר אַלעמאַל אַרויסשלאָגען פון קאַפּ וועגען גיין אַליין אין דער וועלט אַריין. אַט זעסטו דאָך, מיין קינד, צו וואָס אַזעלכע זאַכען ברענגען. קיין גוטס קומט דערפון נישט אַרויס און כל זמן דער טאַטע וועט זיין טאַטע — וועט ער דער-צו נישט דערלאָזען.

— עס איז שוין אַ סך גלייכער, — האָט דער טאַטע פאַרענדיגט, —
צו טאָן אַ לייטישען שידוך, נעמען טאַקע דעם שיינעם נדן, עפענען אַ קראָם
און גיין מיט דעם אידישען וועג, אַזוי ווי די עלטערען און אור־עלטערען
זיינען געגאַנגען. דאָס וועט זיין אי פאַר גאַט, אי פאַר לייט, צום גרויסען נחת
פון טאַטע־מאַמע און פון דער גאַנצער משפּחה.

מען פירט מיך ארום איבער שטעטלעך אַנקוקען כּלֹות

אַט אַזוי האָט מיך דער טאַטע אָפּגעגאַסען מיט אַן עמער קאַלטע וואַסער און ווידער האָבען מיינע טרוימען וועגען חזנות געמוזט אָפּגעלייגט ווערען אין דער לאַנגער באַנק אַרײַן. אַנשטאַט דעם האָבען די שדכנים אָנגעפילט אונזער שטוב און מ'האַט געמוזט זיך אַרויסלאָזען איבער דער מדינה אַנקוקען די אַלע שידוכים, וועלכע די שדכנים מיט די קאַלטענוואַטע בערד האָבען פאַרגעשטעלט אַלס אמת'ע „שמאַלץ-גרובענס“.

דעם ערשטען אַרויספאַר ווי אַ חתן, וואָס פאַרט אַנקוקען אַ כּלה, האָבען מיר געמאַכט קיין אומאַן. פאַר דעם האָב איך מיך אויסגעפּוצט אין עסיג און אין האָניג, דאָס מיינט, איך בין אַרײַן אין אַ צעלניק-קראַם און האָב מיר אויסגעקליבען פון די שענסטע פאַפירענע מאַנישקעס, אַ שטייפּען קראַגען פון צעלולאָיד, אַ פאַר אָנגעקראַכמאַליעטע פאַפירענע מאַנזשעטען מיט אַ פאַר בלעכענע זאַפּינקעס, און צום סוף אַ קליין, שוואַרץ שניפּסעל, פאַפּערעטשנע פאַרבונדען.

ווען איך בין אַהיימגעקומען, האָב איך מיר דאָס אַלץ אָנגעמאַסטען, האָב אַרײַנגעקוקט אין שפּיגעל און בין מיר אַליין שטאַרק געפּעלען געוואָרען. אַט אַזוי, האָב איך געטראַכט, דאָרף אויסזען אַן אמת'ער חתן-בחור, און ס'איז גאַר נישטאָ די כּלה אויף דער וועלט, וועלכער איך זאָל נישט געפּעלען ווערען אין דעם עלעגאַנטען הילוך.

אויספּוצענדיג זיך אַזוי אין די יום-טוב'דיגע מלבושים, האָב איך אויך אַ טראַכט געטאַן, טאַמער פרעגט מיך עפעס מיין צוקונפטיגער שווער אין לערנען, דאָרף מען אויך נישט זיין קיין גראַבער יונג און מען דאָרף וויסען וואָס צו ענטפּערען. נאָר דאָס איז געווען אַ קליינע צרה; דער עיקר האָב איך זיך געשראַקען, טאַמער וועט די כּלה פאַרפירען מיט מיר אַ שמועס וועגען וועלטליכע זאַכען, — זי איז דאָך עפעס פון אַ גרויסער שטאַט; טאַמער הויבט זי מיט מיר אָן אַ שמועס וועגען דער רוסישער ליטעראַטור. דאָ בין איך געווען אַ גע'הרג'עטער — אין אונזער שטעטעל האָט מען נישט געוואוסט פון אַזעלכע זאַכען, און די שרעק פאַר דער אינטעליגענטישקייט פון מייין צוקונפטיגער כּלה האָט מיר אַראַפּגענומען דעם קאַפּ.

און ווען איך זיך אַזוי אויף דער אומאַנער אכסניה פאַרזונקען אין געדאַנקען, קומט אַרײַן שלום דער שדכן און זאָגט, אַז עס איז צייט צו גיין,

די מחותנים וואָרטען. מיר זיינען אַוועק צום שיינעם איד, ר' אפרים אַפטייקער האָט ער געהייסען. די מחותנים האָבען זיך באַקענט, די כלה האָט מען דערווייל נישט געזען. איך זיך ווי אויף הייסע קוילען, דער שטייפער קאַלנער פון צעלולאָיד צעשניידט מיר שיר נישט דעם האַלז, די אַנגעקראַכמאַלעטע מאַנישקע קנאַקט און קראַכט ביי מיין יעדען בויג און ריר, און אַט, דאַכט זיך מיר, קריכט זי גאַר אַרויס פון אונטער מיין זשילעט.

ענדליך איז אַריינגעקומען דאָס מיידעל. איך האָב באַמערקט ווי דער שדכן האָט אַ וואונק געטאָן, אַז אַלע זאָלען אַרויסגיין. מיר זיינען געבליבען אַליין און אַט די נאַרישע סצענע איז מיר גוט געבליבען אין זכרון אויף לאַנגע יאָר. איך בין געזעסען אויף מיין בענקעל אַ שטייפער, אַן אַנגעצויגענער, ווי איך וואָלט געווען געמאַכט פון ליים. איך האָב זיך מורא געהאַט אַ ריר צו טאָן, טאַמער וועט מיין מאַנישקע מיט די מאַנזשעטען אַרויס פון געשפאַן און וועלען זיך אַוועקוילערען אויף דער פאַדלאַגע, פאַר די אויגען פון מיין צוקונפטיגער כלה, די שעה זאָל גאַר נישט זיין. איך קאָן מיר גרייך פאַר-שטעלען, אַז די זעלבע צעטומעלטקייט און פאַרלוירענקייט האָט זיך אַפּגע-שפּילט אין דעם האַרצען פון דעם יונגען, קליינשטעטעלדיגען מיידעל.

דער געשפרעך האָט זיך בשום אופן נישט געקאַנט אָנהויבען; מיר האָבען ביידע נישט געוואוסט פון וואָס מען הויבט אָן. ענדליך האָט דאָס מיידעל זיך אַנגענומען מיט קוראַזש און זיך אַפּגערופען אויף רוסיש: „איז דאָס עפּעס אַ גרויסע שטאַט דאָרט, וואו איר וואוינט?“

איך האָב געפילט, ווי אַ שווערער שטיין וואָלט זיך מיר אַראַפּגעקייקעלט פון האַרצען. איך האָב פרייער אַפּגעאַטעמט און האָב גערן געענטפערט, אַז דער כרך קאַנאַראַד איז אייגענטליך אינגאַנצען נישט קיין שטאַט, נאָר אַ פּאַסאַדע, דאָס מיינט — אַ גרויסער דאָרף, און דערביי האָב איך זיך צעלאָזט אין קאַמפּלי-מענטען פאַר איר שטאַט, וואָס איז כמעט ווי אַ גובערניע לגבי מיין שטאַט. איך האָב געזאָגט, אַז איך בין איר שטאַרק מקנא, וואָס זי וואוינט אין אַזאַ כרך, וואָס זי האָט די מעגליכקייט זיך צו באַגעגענען מיט אינטעליגענטע, גע-בילדעטע מענשען, גיין אין טעאַטער, הערען אַ קאַנצערט, אַלץ אַזעלכע זאַכען, פון וואָס מיר קאַנען בלויז חלומ'ען. ווי גליקליך וואָלט איך זיך געפילט, ווען מיר זאָל זיין באַשערט צו לעבען אין אַ גרויסער שטאַט.

איך האָב זיך גוט פאַרשוויצט, ווען איך האָב געענדיגט מיין לאַנגע רעדע, און ערשט דעמאָלט האָב איך געוואָרפען אַ בליק אויף דער, וואָס האָט גע-דאַרפט זיין מיין באַשערטע. איך קאָן נישט זאָגען, אַז איך האָב דערזען פאַר זיך אַ יפת תואר. גאַנץ פאַרקערט, דאָס איז געווען אַ קליין געוויקסיג, זיך מיידעל מיט נישט קיין שיינעם פנים. און וואָס ס'איז שייך אינטעליגענציע, פאַר וועלכער כ'האָב זיך אַזוי געשראַקען, האָט מען אויך געקאַנט אַדורכקומען. אויף מיין טיראַדע וועגען דער וויכטיגקייט פון איר שטאַט האָט זי אויך נישט געהאַט קיין סך צו ענטפערען.

ווידער בין איך געבליבען זיצען, ווי אויף הייסע קוילען, און האָב גע-
וואָרט, אַז די טיר זאל זיך שוין וואָס שנעלער עפענען און עס זאל זיך שוין
באווייזען אַ פּרעמדער מענש, אזוי שווער האָט געלאַסטעט אויף מיר דאָס
זיין אויג אויף אויג מיט דער באַשערטער, וואָס שלום דער שדכן האָט פאַר-
מיר אויסגעזוכט. אַ שווערער שווייס האָט אַרויסגעשלאָגען אויף מיין שטערען,
און כ'האָב מיך ממש מחיה געווען, ווען ענדליך האָט זיך די טיר אויפגע-
מאַכט און ס'איז אַריינגעקומען די מוטער פון דער כלה, וועלכע האָט פאַרבעטען
די מחותנים אויף טיי.

דער שדכן האָט זיך דערווייל געדרייט אַהין און אַהער אַרום דעם טאַטען
— ער האָט געוואָלט וויסען תכלית. אָבער דער טאַטע האָט אים געגעבען
צו פאַרשטיין, אַז אַזאַ וויכטיגע זאַך קאָן מען נישט אַנטשיידען גלייך אויפ'ן
אַרט, און אַז ווען מיר וועלען אַם ירצה השם אַהיימקומען, וועלען מיר דאָרט
איבערטראַכטען די זאַך און וועלען געבען צו וויסען.

אויפ'ן וועג אַהיים האָב איך געזאָגט דעם טאַטען, אַז אויב אַלע אַנגער-
באַטענע שידוכים זיינען פון דעם שטייגער, איז גלייכער אַז מיר זאָלען בלייבען
אין דער היים און נישט פאַרדרייען זיך קיין קאַפּ. דער טאַטע האָט זיך נישט
איינגעשפאַרט, אָבער דאָך האָט ער געהאַלטען, אַז אזוי ווי ער האָט שוין
צוגעזאָגט אַריבערצוקומען די צווייטע וואָך קיין זוועניגאַראַדקע, מוז מען האַלטען
וואָרט, מען קאָן נישט מאַכען מענשען צו שאַנד.

אויף דער צווייטער ריזע בין איך שוין געווען אַ דערפאַרענער כלה-
קוקער און האָב מיך שוין מער נישט אזוי דענערווירט, ווי דאָס ערשטע מאָל.
מיין מאַנישקע מיט די פאַפירענע מאַנזשעטען זיינען שוין דאָס מאָל געזעסען
פעסט אויף זייער פלאַץ און כ'האָב מיך מער נישט געשראַקען, אַז זיי
וועלען מיר אַרויספליען אין דער סאַמע הייסער מינוט פון באַקענען זיך
מיט מיין צוקונפטיגער באַשערטער.

מיר זיינען ווידער אַריינגעפאַלען אין מיטען העלען טאַג אין אַ גאַנץ
פיינער בעל-הבת'שער שטוב, אַנמאַכענדיג דאָרט אַ סומאַטאַכע און אַרויסרו-
פענדיג אַ ציטער אין האַרצען פון אַ כשר'ער אידישער טאַכטער.

דאָס מאָל איז די כלה געווען גאַר אַ פּיין מיידעל און כ'האָב גאַרנישט
געהאַט וואָס אויסצוזעצען קעגען איר. דער אומצופרידענער איז איצט געווען
דער טאַטע. ער האָט געוואָרפען אַ בליק אויפ'ן פאַרמעגען פון זיין צוקונפטיגען
מחותן און ער האָט עפעס גלייך דערשנאַפט, אַז מיט'ן נדן, וועלכען דער
שדכן האָט צוגעזאָגט, איז נישט אינגאַנצען גלאַטיג. ניין, דער איד וועט נישט
סילוק'ן, גאַר פשוט, ער וועט נישט האָבען פון וואַנען. דער צווייטער חסרון
איז געווען, וואָס אין זוועניגאַראַדקע איז נישט געווען קיין לייטישער חזן.
און דער טאַטע האָט געוואָלט פאַרבינדען ביידע זאַכען; טאַקע אַ שידוך, אָבער
אין דער זעלבער צייט געבען זיין זון אַ מעגליכקייט זיך אַביסעל אונטערצו-

לערנען חזנות און נאכגעבען אים די שוואכקייטען זיינע, מיט וועלכע ער דרייט אים דעם קאפ שוין אזוי פיל יארען.

אָט אזוי האָבען זיך געענדיגט מיינע צוויי נישט-געלונגענע אַרויספאַרען אויף אַנצוקוקען אַ כלה. אַבער אויף דעם האָט זיך די זאָך נישט געענדיגט. אַהיימקומענדיג האָבען מיר געטראָפּען אַ בריוו פון אונזער אַלטען באַקאַנטען, יאַסעל דער וואַיעננע שניידער פון יעליסאַוועטגראַד, וועלכער האָט נישט אויפגעגעבען די האַפּענונג אַפּצולעקען נאָך אַ ביינדעל ביי שלום קוואַרטין, דאָס מאָל אין דער פּאַרם פון שדכנות-געלט פון זיין זונדעל. יאַסעל האָט אין זיין בריוו געוואַלט אונז אַנשרעקען, אַז ביי פישעל קאַוואַליעווסקי, דעם יעליסאַ-וועטגראַדער גביר, פאַרמאַכט זיך נישט די טיר פון שדכנים, וואָס ברענגען גאַלדענע שידוכים אין שטוב אַרײַן, און אַז אויב מיר וועלען זיך נישט צואיילען, וועט נאָך עמיץ אַנדערש אויסכאַפּען די מציאה און מיר וועלען בלייבען מיט גאַרנישט.

די מאַמע האָט זיך אויף אַן אמת דערשראַקען, ווייל עס איז נישטאַ וואָס צו באַהאַלטען, דער שידוך איז איר פון דער ערשטער מינוט אַן געפעלען, און ביי איר אין געדאַנק איז דער שידוך שוין לאַנג געווען אַ געשלאַסענער. בלויז פון איידעלקייט וועגען האָט זי נישט געוואַלט אויסאיבען קיין דרוק אויף איר קינד. דער לעצטער בריוו פון יאַסעל'ען האָט איר צוגעגעבען מוט און זי איז אַרויס מיט לשון, אַז גלייך זאַל מען פאַקען די זאַכען און פאַרען קיין יעליסאַוועטגראַד. „דאָס איז אַ זיווג מן השמים“, האָט זי גע'טענה'ט, און אַפילו איך האָב זיך דאָס מאָל נישט קעגענגעשטעלט דער מאַמע'ס ווילען. איך האָב מיר דערביי געהאַט מיין אויסרעכענונג. אין יעליסאַוועטגראַד האָבען זיך דעמאָלט געפינען עטליכע גוטע חזנים: ר' יעקב שנירמאַן האָט געדאַווענט אין דער גרויסער שוהל, מאיר פּיסאַק איז געווען דער בעל תפילה אין גרויסען בית המדרש. אַביסעל שפּעטער זיינען אַהינצו אַנגעקומען די חזנים מייזעל, קאַנאה און צום סוף אריה לייב רויטמאַן. דאָס זיינען געווען באַרימטע מנגנים פון יענער צייט און כ'האַב מיט אַלע כחות געשטרעבט צו זיין נאָענט פון זיי. אפשר וועט זיך דאָך עפּעס צוקלעפען צו מיר, אפשר וועלען דאָך מיינע פאַרבאַרגענע טרוימען אַנהויבען פאַרווירקליכט צו ווערען.

איך האָב חתונה פאר פישעל קאָואַליעווסקיס מאַכטער

דער אינסטיטוט פון דער מאַמען האָט זיך טאַקע אַרויסגעוויזען פאַר דעם ריכטיגען וועגווייזער. מיר זיינען צוזאַמען מיט'ן טאַטען און דער מאַמען אַוועקגעפאַרען קיין יעליסאָוועטגראַד און גאַר אינגיכען איז דער שידוך געשלאָסען געוואָרען. נאָר כדי צו געבען אַ בילד פון די זיטען צו יענער צייט, לוינט זיך אַפצושטעלען אַביסעל לענגער אויף דער געשעעניש, צו געבען אַ בילד פון די מענשען און פון זייערע האַנדלונגען.

מיר זיינען פאַרפאַרען אין דער שענסטער אכסניה פון יעליסאָוועטגראַד און גאַר אינגיכען האָט זיך געיאָוועט צו אונז יאָסעל דער וואַיענע שניידער צוזאַמען מיט קאָואַליעווסקיס איידעם, דובניקאָו, וועלכער האָט אונז אַלעמען אין נאָמען פון די מחותנים פאַרבעטען צו זיי אין הויז אַריין אין אַווענט אויף טיי. מען האָט אונז אַריינגעפירט אין אַ גרויסען, שיינעם זאַל מיט פּליר-שענע מעבעל און מיט די טייערסטע דיוואַנעס אויסגעלייגט אויף דער פּאַדלאַגע.

אין יעליסאָוועטגראַד פּלעגט מען שפּעטער זאָגען, אַז אויף דריי זאַכען איז קאָואַליעווסקי אַ גרויסער קינסטלער: אויף אויסצורעכענען גענוי ווען צו באַנקראַטירען, אויף אויסצופּוצען שייין די שווי-פענסטער פון זיין גע-וועלב, אַז יעדער פאַרבייגייער זאָל זיך מוזען אַפּשטעלען און כאַפען אַ קוק, און די דריטע קונסט זיינע איז געווען — צו פאַקען גוטע איידעמס פאַר זיינע טעכטער. פאַר דעם לעצטען צוועק האָט מען געלאָזט אין באַוועגונג אַ גרויסע פּראַפּאָגאַנדע-מאַשין, וואָס האָט אַלץ גענוי צוגעגרייט, אַז דאָס פּייגעלע זאָל גלייך פאַלען אין נעסט אַריין.

ווידער בין איך געזעסען אַ שטייפער און אויסגעקראַכמאַליעטער און גע-וואַרט, אַז מיין באַשערטע זאָל זיך באַווייזען. אַבער אַזוי פאַרלירען, ווי בעת דעם ערשטען „אַנקוקען“ די כּלה אין אומאַן בין איך שוין נישט געווען. ענדליך איז דאָס מיידעל אַריינגעקומען אין דער באַגלייטונג פון איר מוטער. זי האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף דער סאַפּע לעבען מיר און מען האָט גע-דאַרפט אָנהויבען עפעס רעדען. נאָר גיי רעד, אַז דאָס מויל עפענט זיך נישט. איך האָב באַמערקט, אַז דאָס מיידעל רעדט זעהר אַ פּיינעם, קלינגענדיגען רוסיש, און אַז אין דעם פרט בין איך זיכער הינטערשטעליג אַנטקעגען איר. אַ דערלייזונג צו דער שטומער סצענע איז גלייך געקומען, ווען דאָס שטוב-

מיידעל איז אַריינגעקומען און געמאַלדען, אַז טיי איז דערלאַנגט צום טיש. אַרום זידיגען סאַמאָואַר מיט די וואַרעניעס האָט זיך געשאַפּען אַביסעל אַ פּרייערע שטימונג און עס איז אַוועק אַ לייכטער געשפּרעך. צווישען אַנדע-רעס איז אויך געקומען צו רייז, אַז אַ נייער חזן האָט זיך באַוויזען אין שטאַט און ער זינגט גאַנץ שייך. דאָ האָב איך שוין נישט געקאַנט בלייבען גלייכ-גילטיג און האָב דערקלערט ווי גרויס עס איז מיין אינטערעס אין חזנות און אַז ביי דער ערשטער מעגליכקייט וועל איך גיין הערען דעם נייעם, ווי אויך די אַלטע חזנים, וואָס דאַוונען אין שטאַט.

דער עולם האָט שוין אַזוי געמאַכט, אַז איך זאַל בלייבען אַ געוויסע צייט אַליין מיט מיין צוקונפטיגער כּלה. און דאָ האָב איך געהאַט אַ געלעגענ-הייט אַביסעל בעענטער זיך צוצוקוקען צו איר און זי צו דערקענען. זי איז נישט געווען קיין גרויסע שיינהייט, און איך קאַן נישט זאָגען, אַז איך האָב מיך אין איר פאַרליבט „פּון ערשטען קוק“. זי האָט געהאַט אַ פאַר שיינע אויגען, איז געווען אַביסעל באַלעזען, ווייל זי האָט געהאַט געענדיגט פינף קלאַסען גימנאַזיע. אַממיינסטען איז מיר געפעלען איר שיינער רוסיש, באַזונדערס ווען זי האָט מיר צום געזעגענען געזאָגט חנ'עוודיג: „עס וועט מיר זיין זעהר אַנגענעם צו זען אייך ביי אונז מאַרגען צו מיטאַג“.

אַהיימקומענדיג, האָבען מיך די עלטערען געפרעגט ווי די כּלה איז מיר געפעלען געוואָרען. אָבער נישט וואַרטענדיג גאַר אויף מיין ענטפּער, האָבען זיי אַ זאָג געטאָן: „נו, זאַל זיין אין אַ מזל'דיגער שעה. מיר וועלען אים ירצה השם מאַרגען שרייבען תּנאים“. און ווידער האָט זיך אַנגעהויבען אַ לויבעניש פּון די מחותנים, וואָס פאַר אַן אַנגעזעענע מענשען און רייכע לייט דאָס זיינען, און וואָס פאַר אַ געבילדעטע איידעם זיי האָבען גענומען פאַר זייערע על-טערע טעכטער, און אין וואָס פאַר אַ שמאַליך-גרוב איך פאַל אַריין. באַזונדערס די מאַמע האָט גע'טענה'ט, אַז דאָס איז אַ זיווג מן השמים. און אַז די מחותנת'ע טע איז אַן אמת'ע צדיקת.

קיין וואַרט האָט מען נישט געהערט וועגען דער כּלה, וועגען אירע מעלות — דאָס איז געווען אַ מינדערוויכטיגע פּראָגע. ליבע-שמביע... אַז מען האָט חתונה, קריגט מען זיך שוין ליב דערנאָך; מען האָט קינדער, און אַז דער אויבערשטער העלפט נאָך און עס איז דאָ פּרנסה בריחה — איז קיין גרעסער גליק דאַרף מען זיך גאַר נישט ווינשען.

ביז צוויי אין דער נאַכט זיינען די עלטערען אַזוי אַפּגעזעסען מיט מיר און מיר געשילדערט דאָס גליק, וואָס דערוואַרט מיך. און ווען איך בין אַ טויט-מידער אַוועקגעפאַלען שלאַפּען, איז מיר צו חלום געקומען נישט קיין אַנדערער, ווי געצעל דער חזן פּון באַלטע, וואָס האָט מיט 12 יאָר צוריק ווי אַ מעטעאָר זיך באַוויזען אין אונזער שטעטעל און האָט אַנגעצונדען אין מיר אַ פאַרבאַרגענעם פאַרלאַנג, וועלכער איז ביז צום היינטיגען טאַג נישט פאַרווירקלעכט געוואָרען. איך האָב זיך געזען אין חלום אַנגעטאָן אין אַ טענדע-

ווערענדע, מיט אַ זעקס־עקיגער פעסקע אויפ'ן קאָפּ און אַרומגערינגעלט בין איך מיט אַ גרויסען כאָר און שטיי און דאווען אין דער גרויסער יעליסאָ-וועטגראַדער שול, און מיין טאַטע, וועלכער האָט נישט געהאַלטען פון מיין חלומ'ען וועגען חזנות, שטייט און הערט און שטוינט און איז אין זיבעטען הימעל פאַר גליק.

אַבער אַ פּלוצלונגער שטויס האָט מיך אַרויסגעריסען פון מיין חלום. עס איז שוין געווען אַ שטיק אין טאַג, און זעענדיג, אז איך פאַרשלאָף, האָט מיך דער טאַטע אויפגעוועקט, אז איך זאל גיין דאווענען און עפּעס איבערבייסען. פון די זיסע טרוימען בין איך צוריקגעקומען צו דער ווירקליכקייט, צו די קאָוואַליעווסקיס, און אַז אַט דאַרף איך שוין גיין צום מיטאַג, צו וועלכען מיין כלה אַליין האָט מיך איינגעלאָדען מיט אַזאַ זיסער שפּראַך.

נאַכדעם ווי די עלטערען האָבען מיר צום גוטען אויסגעטייטשט מיין חלום, האָב איך שוין אַליין איך אָנגעהויבען צו גלויבען, אַז אַלץ איז מן השמים, און אַז עס וועט זיך גוט אויסלאָזען, און אין אַ געהויבענער שטיי-מונג בין איך אַוועק אין היז פון מיינע צוקונפטיגע שוויגער-עלטערען. עס האָט שוין געהערשט אַ סך אַ פרייערע שטימונג און די עטליכע שעה זיינען שנעל פאַרביי, ביז אין אַווענט זיינען געקומען די עלטערען און מ'האַט זיך גענומען גרייטען צו די תנאים.

פאַר דעם האָבען זיך דער טאַטע, דער מחותן, פישעל קאָוואַליעווסקי און דער שדכן, יאָסעל דער וואַיענע שניידער, אָפּגעשלאָסען אין אַ באַזונדער צימער, וואו מען האָט אויסגעאַרבייט אַלע ״פּונקטען״ פון חתונה-קאַנטראַקט. מיין שווער האָט צוגעזאָגט עלף הונדערט רובעל נדן, צו וועלכע דער טאַטע האָט געדאַרפט צולייגען אייגענע דריי הונדערט רובעל. דאָס געלט האָט מען געדאַרפט איינלייגען ביי צלאַל קאַמינסקי, דעם גרויסען הורט־סוחר פון מאַ-נופּאַקטור. נאַכדעם, ווי אַלץ איז געווען געשריבען און גע'חתמ'עט, האָט מען געבראַכען טעלער און מ'האַט זיך געוואונשען מזל־טוב. מיר, דעם חתן, האָט מען געהייסען זיך צעקושען מיט דער כלה.

איך מוז זיך מודה זיין, אַז דאָס איז ווייט נישט געווען פון יענע פּלאַ-מענדיגע קושען, מיט וועלכע אַ יונגער בחור קושט דאָס ערשטע מאָל אין זיין לעבען זיין באַשערטע און אויסדערוויילטע. עס איז גיכער געווען אַ קוש ״פּאַ זאַקאַז״, קאַלט און טרוקען, אַן אַ שום אידישען טעם. איך ווייס נישט וואָס מיין כלה האָט דערביי געפילט, נאָר מיר איז געווען זעהר קאַלעמוטנע אויפ'ן האַרצען. איך האָב מיר קלאָר געמאַכט, אַז אויך זי פילט נישט מסתמא קיין שום ספּעציעלען געפיל צו מיר, און אַז דער קוש איז גיכער געווען אַן אָפּקומעניש ווי אַ פאַרגעניגען.

שפּעטער האָט זיך טאַקע אַרויסגעוויזען, אַז דאָס האַרץ פון מיין כלה איז נעבעך געווען שטאַרק צעבראַכען אין יענעם מאָמענט, ווען זי האָט זיך געדאַרפט פרייען מיט איר חתן. ווי עס פירט זיך אין די קליינע שטעטלעך,

איז זי געווען פארוויקעלט אין א ליבע און געגענויטיגקייט, און זי האט זיך דאס שטארק גענומען צום הארצען. דערווייל האט זיך דאס אויסגעדריקט אין דער קילער און פארמעלער באציאונג צו מיר, וואס איך האב גלייך ארויסגעפילט.

נאכ'ן סילוק'ן דעם נדן, דאס הייסט, נאכ'ן איינלייגען אים ביים דער-מאנטען צלאל קאמינסקי, זיינען די עלטערען אהיימגעפארען און איך בין געבליבען א וואך צייט אלס גאסט פון מיין כלה.

דאס איז ווירקליך געווען פאר מיר א וואך פון גרויסען גייסטיגען פאר-געניגען. קודם כל בין איך אוועק הערען די חזנים שנירמאן און פיסאק, און אויך א דריטען חזן, וואס האט געדאווענט אין דער כאר שוהלכעל. איך בין אויך געווען אויף א קאנצערט פון א זינגערין פון פעטערבורג. דאס אלץ האט ווידער אנגעהויבען צו קיצלען מיין שטימע. אלטע געפילען און אלטע בענקשאפטען האבען זיך גענומען וועקען אין מיר. מיט א האלבער שטימע האב איך גענומען זינגען פאר זיך. און אזוי אונטערברומענדיג אין סאלאן פון די קאנאלאיעווסקי'ס, איז אריינגעקומען מיין צוקונפטיגער שוואגער, דוב-ניקאוו, וועלכער האט אביסעל פארשטאנען אין מוזיק. הערענדיג מיך אונטערברומען, איז ער צוגעשטאנען צו מיר, און איך זאל עפעס זינגען.

איך האב זיך נישט געלאזט לאנג בעטען און האב געזונגען דעם רוסישען ראמאנס „גליאדיא נא לוטש פורפונאווא זאקאטא“, און ווען עס איז אים שטארק געפעלען געווארען, האב איך נאך געזונגען „אורא“ פון רובינשטיין און „דייטאטקא“ (קינד מיינס) פון דראגאמיזשסקי. אין מיטען געזאנג איז אויך אריינגעקומען מיין כלה, און מיטאמאל בין איך געוואלדיג אויסגע-וואקסען אין זייערע אויגען. עפעס האבען זיי גאר נישט דערווארט, און זאלען דער קליין-שטעטעלדיגער בחור זאל קענען אזוי פיינ זינגען, און דוקא אויף רוסיש. און ביי זיך אליין בין איך נאך דעם אומגעריכטען מוזיקאלישען דעביוט אין הויז פון מיין צוקונפטיגען שווער אויך וויכטיגער געווארען. איך האב בפירוש דערפילט, און מיט'ן ארויסקומען פון דעם עק כאנאראד אין דער גרעסערער שטאט, עפענט זיך פאר מיר א נייער קאפיטעל אין מיין לעבען. איך האב שוין נישט געטראכט וועגען דעם שידוך, וועגען די גליקען, וואס מען האט מיר צוגעזאגט. איך האב געטראכט נאר וועגען איינס: און ענדליך וועל איך קומען צו דעם, צו וואס איך האב אין די אלע יארען געשטרעבט פארבארגענעהייט, צו מיין מוזיקאלישער און חזנישער קאריערע. זאל עס אפילו זיין פאר דעם פרייז פון א שידוך און געפילען און אן ליבע — עס איז אלץ ווערט. מיינע איבערליכע כחות וועלען ענדליך ארויס אויף דער פריי און איינמאל פאר אלעמאל וועל איך מיך איבערצייגען, צי בין איך טאקע פעהיג צו עפעס שעפערישעס און זעלבשטענדיגעס. אדער דאס איז אלץ נישט מער ווי א קינדערשע איינרעדעניש און מען דארף זיך דערפון וואס שנעלער באפרייען.

מיין פארשטערטע חתונה צוליבן טויט פון מיין ברודער

מיין זיסער חול המועד אין הויז פון מיין כלה איז פלוצלונג איבערגעריסען געווארען צוליב א ידיעה פון דער היים, אז מיין עלטערער ברודער עוזיאל איז אומגעריכט שווער קראַנק געוואָרען און אז איך זאל גלייך אַהיימקומען. מען האָט אַראָפּגעבראַכט דאָקטוירים פון טאַלנע און פון אומאַן און עס האָט אויסגעזען, אז דעם ברודערס געזונט הויבט זיך אָן בעסערען. אָבער דאָס איז בלויז געווען אַ חלום. נאָך אַ וואָך אָפּמאַטערען זיך איז מיין ברודער געשטאַרבען אין יונגער עלטער, איבערלאָזענדיג אַ פרוי מיט צוויי קינדער. ער איז געווען טאַלאַנטפול און באַגאַבט, און דערצו האָט ער געהאַט אַ שיינע באַריטאַן־שטימע און איז בכלל געווען אַ טיף־מוזיקאַלישער מענש.

עס איז שווער איבערצוגעבען, ווי אַט דער אומגליק האָט געוירקט אויף מיר און אויף מיינע עלטערען. און דאָ איז שוין געווען אָפּגערעדט אַ זמן חתונה, וואָרים פישעל קאָוואַליעווסקי האָט געיאָגט, ער האָט קיין צייט נישט געהאַט — אין דער ריי זיינען געשטאַנען צוויי ווייטערדיגע מיידלעך, און ער האָט די אַלע דריי שידוכים געוואַלט אָפּפּטר'ן אין איין ווינטער, איידער עס איז ביי אים געווען אויסגעשטעלט זיין נעקסטער באַנקראַט.

האַט ער געהאַלטען אין איין באַמבאַרדירען מיינע עלטערען מיט בריוו, אַז למען השם מען זאל צואיילען מיט דער חתונה, הגם ביי אונז אין הויז האָט זיך קיינער נישט געיאָגט, און נאָך דעם אומגליק איז אוודאי דער קאַפּ נישט געווען צו פּראַווען אַ שמחה.

דערווייל איז אָנגעקומען אַ בריוו פון מיין כלה, אין וועלכען זי האָט מיך פאַרבעטען, אז איך זאל צוזאַמען מיט מיין שוועסטער אַביסעל אַרי־בערקומען צו זיי צוגאַסט. מיר זיינען אַריבערגעפאַרען, און בעת מיין שוועסטער האָט דער עיקר פאַרבראַכט די צייט מיט מיין כלה, האָב איך זיך אַביסעל אַרומגעקוקט איבער דעם געשעפט פון מיין צוקונפטיגען שווער, און כ'האַב דאָרט געזען אַ סך מאַדנע זאַכען, וועלכע האָבען אויסגעזען גענוג אויסטערליש אין מיינע אויגען.

אַזוי האָב איך גלייך נאָך מיין קומען באַמערקט אַן אויסערגעוויינליכע גערוועזענע סיי ביי פישעל קאָוואַליעווסקי און סיי ביי זיין איידעם, דובניקאָוו. מען האָט כסדר זיך געשושקעט, אָפּגעהאַלטען קאַנפערענצען, געלאָפּען פון איין סקלאַד מיט סחורה אין אַנדערען. און אין איין שיינעם טאַג זיינען

אריינגעקומען צוויי גויים מיט קאקארדעס אויף די היטלען און אין די הענט האבען זיי געהאלטען גראבע ביכער. זיי האבען באטראכט דאס הויז און יעדעס שטיקעל מעבעל. מיין צוקונפטיגער שווער און שוויגער האבען גע- האלטען אין איין אונטערשרייבען פאפירלעך, וואס די גויים האבען זיי אונטערגערוקט.

ווען איך, דער נאאיווער בחור, האב זיך געפרעגט וואס דאס מיינט דאס פארשרייבען די אלע זאכען דורך די גויים, האט מען מיר געענטפערט, אז דאס מאכט מען א פארזיכערונג. איך האב דאס אנגענומען פאר א גוטער מטבע און האב מער נישט געפרעגט קיין קשיות.

נאך פאר דעם אומגליק מיט מיין ברודער האבען זיך די מחותנים גע- אייניגט, אונטער'ן דרוק פון קאוואליעווסקי'ן, אז די חתונה זאל פארקומען דעם 14טען פעברואר. דאס יאר איז דעמאלט געשטאנען 1896. פייוועל דער שניידער איז שוין געזעסען וואכען-לאנג און גענייט דעם אויסשטייער; טשאראנאמארעץ דער שוסטער האט גענייט ספעציעלע גלאנציגע שטיוועלעך מיט שטיבלעטען פאר דער חתונה, און גנעסע די נייטארין האט גענייט די העמדער מיט'ן בעטצייג. די שטוב איז געגאנגען אויף רעדלעך פון די הכנות צו דעם גרויסען געשעעניש. און דא אזא בראך! א טיפער טרויער איז באפאלען די שטוב, און די הענט האבען זיך מער נישט געהויבען עפעס צו טאן; דער קאפ האט גארנישט געוואלט טראכטען פון שמחות.

אבער נאך די שלושים איז ווידער אנגעקומען א שטרענגער בריוו פון קאוואליעווסקי'ן, וואו ער איז דורכאויס באשטאנען דערויף, אז די חתונה זאל געפראוועט ווערען צו דער אפגערעדטער צייט. ער איז בלויז גרייט געווען צו מאכען איין הנחה. אזוי ווי צוליב'ן אומגליק איז אונז נישט דער קאפ צו א טומעלדיגער שמחה, זאל מען דעריבער פראווען א שטילע חתונה, פאר א קליינעם קרייז פון משפחה און נאענטע, און אויב מיר ווילען, איז ער אפילו גרייט אריבערצוטראגען די חתונה פון דעם גרויסען, טומעלדיגען יעליסאוועטגראד אין א קליין שטעטעל נישט ווייט פון יעליסאוועטגראד. ער האט אנגערופען דאס שטעטעל כמיעלעוואי, נישט ווייט פון א באן-סטאנציע. איך דערמאן מיך היינט יענע ווילדע סטאנציע, וואו מיין חתונה איז געפראוועט געווארען. סך הכל האבען דארט געוואוינט פערציג אידישע פא- מיליעס, און וועגען א חתונה-זאל איז פארשטייט זיך די רייד נישט געווען, האט מען די חתונה געפראוועט אין הויז פון דארטיגען שוחט, וועלכער איז אויך געווען דער מסדר קדושין. עס איז געווען א פראסטיגער ווינטער-טאג און איבער א מעת-לעת האבען מיר זיך געשלעפט אין די שליטענס, איינגע- טוליעט אין די טולופעס און וואילעקעס, ביז מיר זיינען אנגעקומען צו דער סטאנציע.

ווי א פרומער בחור האב איך, פארשטייט זיך, געפאסט דעם חופה-טאג. געקארמעט האט מען מיך דערפאר מיט קאפיטלעך תהילים און אנדערע

זאגעכצען, וועלכע עס האט מיר אונטערגערקט מיין פעטער ישעיה, דער אויסגעדינטער סאלדאט, וועמען דער טאטע האט איבערגעגעבען די אויפזיכט איבער מיר ביז צו דער חופה. דער זעלבער פעטער האט מיך געפירט אין מקוה אריין, כאטש דארט איז געווען אַ ביטערע קעלט און ס'האט געקלאפט אַ צאָן אין אַ צאָן און איך בין קוים אַרויס אַ לעבעדיגער פון דאָרטען.

נאָך דער מקוה איז שוין ביים שוחט געווען פאַרזאמעלט אַ מנין אידען און דער טאטע האט געשטעלט פאַר זיי לעקעך און בראַנפּען. אַביסעל שפעטער זיינען אָנגעקומען די מחותנים פון דער כלה'ס צד. אַלע מחותנת'טעס פון מיין צד זיינען גלייך אַוועק באַגעגענען די כלה, און די מאַנסלייט פון דער כלה'ס צד זיינען געקומען צו מיין קבלת פנים.

מיין אויפגעקלערטער שוואַגער, דובניקאָוו, האט דוקא געוואָלט, אַז איך זאָל אַליין אַריבערגיין און באַגריסען די כלה פאַר'ן באַדעקענס, אָבער מיין פעטער ישעיה האט געזאָגט "לא", ביי פרומע אידען איז נישטאָ אַזאָ מנהג, און איך בין טאָקע נישט געגאַנגען.

ווען דער ברוח האט גענומען זאָגען זיינע גראַמען צום באַדעקענס און די כלי זמרים האָבען אויפגעשפּילט דאָס טראַדיציאָנעלע אידישע "פריילעכס", וואָס איז אַזוי האַרציג טרויעריג, איז זיך די מאַמע פאַרגאַנגען אין אַ ביטער געוויי, און באלד האָבען דאָס געוויין אונטערגעכאַפט אַלע איבעריגע מחותנת'טעס. עס איז נישט געווען וואָס מקנא צו זיין דער מאַמע, וואָס האט נאָר וואָס באַגראַבען אַ זון, אַ טאטען פון קינדער, און איצט דאַרף זי אַרויסבאַקומען פון איר האַרצען טענער פון פרייד, וואָס זי פירט צו דער חופה דאָס צווייטע קינד. די פרייד איז געווען באַווירצט מיט טיפען אומאויסשעפּליכען טרויער, און מיט אַזעלכע געמישטע געפילען זיינען טאטע-מאַמע צוגעקומען מיך בענ-טשען פאַר דער חופה.

די חופה האט מען אַוועקגעשטעלט אין דרויסען, הינטערען פרייען הימעל, ביי אַ קנאַקענדיגען פראַסט. די קעלט האט געשניטען אין די ביינער און די אידען, וואָס האָבען געהאַלטען די דרענגלעך פון דער חופה, האָבען געהאַט אַפגעפרוירענע פינגער. אָבער מ'האט אויסגעהאַלטען. דער פעטער ישעיה האט שטרענג אַפּגעהיט, אַז אַלץ זאָל זיין כדת וכדין, לויט די אָנגענומענע מנהגים, נישט אַפצוטרעטען אויף אַ האַר. ווען דער מסדר קדושין האט גענומען ליינען די כתובה — האט עס גאָר קיין סוף נישט גענומען און מענשען זיינען שיעור נישט אַוועקגעפאַלען פאַר קעלט.

ענדליך איז מען אַריין אין שטוב, די שטוב דאָס איז געווען די ווייבערישע שול, ווייל דעם שוחט'ס שטוב האט זיך אַרויסגעוויזען פאַר צו קליין אַריינצו-נעמען אַלע מחותנים, אַ סך שויבען זיינען געווען אויסגעשלאָגען, און מ'האט ווידער געכאַפט אַ ציטער. האט מען זיך אויסגעזעצט ביי די טישען אין די טולופעס מיט די קאַראַקולענע היטלעך אויף די קעפּ. ווען מ'האט גענומען דעם ערשטען לחיים פון ברענענדיגען 96-ער, האט זיך דער עולם אַביסעל

דערוואַרעמט און מען איז ענדליך אַריין אין דער ריכטיגער חתונה־שטימונג. די כלי זמרים האָבען אויפגעשפּילט אַ ״וויוויד״ לכבוד חתן־כלה, דאָן לכבוד די מחותנים און עס איז געוואָרען גאָר לעבעדיג. איך קען אָבער נישט זאָגען, אַז איך, דער חתן, האָב געפּילט יענע דערהויבענקייט און זעליגקייט, וועלכע עס דאָרף פּילען אַ יונגער מענש אין טאָג פון זיין חתונה. איך בין געזעסען אויבענאָן, לעבען דער כלה, און דאָס מויל האָט זיך מיר נישט אויפ־געמאַכט אויסצוריידען אַ וואָרט. עפעס אַן אינערליכע דערשלאָגענקייט האָט מיר געדריקט אויפֿן האַרצען און כ׳האָב מיך געפּילט זעהר אומגליקליך. איך האָב נישט געהערט דעם בדחנ׳ס וויצען, איך האָב זיך נישט צוגעהערט צו די האַרציג־אידישע ״שטיקלעך״, וועלכע די כלי זמרים, באַזונדערס די פּלייט, האָבען אַזוי רירענדיג אויסגעשפּילט. איך האָב אַפּילו נישט געשענקט קיין אויפּמערקזאַמקייט צו דעם ״מצווה־טענצעל״, וואָס ביידע מחותנת׳טעס האָבען אַזוי פּרום אידיש אויסגעטאַנצט, אַז דער שידוך זאָל זיין אין אַ מזל־דיגער שעה.

איך בין אינגאַנצען געווען ווי אין אַן עולם התווה. ערשט ביים בענטשען, ווען דער שטעטעלשער שוחט האָט זיך צעגאַרגעלט ״רחם ד׳ על ישראל עמיד״, האָט עס מיך עפעס אַ קיצעל געטאָן און איך האָב אויפּגעוואַכט פון מיין הינער־פּלעט. אין דעם ״רחום ד׳״ איז געווען אַ סך אידישער געפּיל און האַרציגער ווייטאַג, און מיר האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז אייגענטליך האָב איך אַליין געדאַרפט זינגען דאָס שטיקעל תּפּילה, עס וואָלט אויסגעדריקט מיין אינערליכע איבערלעבונג אין יענעם מאָמענט. און גלייכצייטיג האָב איך אַ טראַכט געטאָן, אַז אַט באַלד און אין דער גרויסער שטאַט יעליסאָוועטגראַד וועל איך הערען גרויסע זינגער און חזנים און מיין לעבען וועט אָננעמען גאָר אַ נייע ווענדונג. אַט דער געדאַנק האָט מיך אויפּגעמונטערט. איך האָב געפּילט מיט אַלע חושים, אַז עס דערנענטערט זיך דער טאָג, ווען מייןע פּאַר־באַרגענסטע חלומות וועלען פּאַרווירקליכט ווערען.

ווען עס איז דעריבער געקומען דער מאָמענט פון אָפּגעזעגענען זיך מיט טאַטע־מאַמע, מיט דער היים פון מיין קינדהייט, בין איך געווען אַ סך אויפ־געמונטערט. די מאָמע האָט טאַקע פּאַרגאַסען ביטערע טרערען, אָבער איך האָב איר מיט אינערליכער זיכערקייט געטרייסט, אַז זי וועט הערען גוטע נייעס פון מיר פון דער ווייטענס, וואָס וועט איר פּאַרגיטיגען פּאַר די אַלע ליידען, וואָס זי איז אויסגעשטאַנען פון מיר פון דער ערשטער מינוט אָן, זינט איך בין געקומען אויף דער וועלט.

אַזוי האָב איך זיך צעשיידט מיט מייןע עלטערען, וועלכע זיינען אַריין אין די שליטענס מיט שווערע הערצער און פּאַרוויינטע אויגען. איך מיט מיין יונג ווייבעל מיט שווער און שוויגער און די איבעריגע מחותנים זיינען אַוועק צו דער באַן אָפּצופּאַרען אין מיין נייער היים, אין יעליסאָוועטגראַד.

דער אנהויב פון מיין מוזיקאלישער קאריערע

מען קען דרייסט זאגען, אז מיט מיין אריבערפארען פון כאנאראד קיין עליסאוועטגראד הויבט זיך אן א נייער און זעהר וויכטיגער קאפיטעל אין מיין לעבען. דאס איז געווען מיין ארויסגאנג אויף דעם ברייטען טראקט פון אנטוויקלען מיינע אינערליכע כחות און פון דער אמת'ער באשטימונג, צו וועל-כער איך האב זיך געפילט בארופען פון מיין פריער קינדהייט. און אט ווי אזוי דאס איז צוגעגאנגען.

עס איז געקומען דער ערשטער שבת, ווען איך, דער יונגער בעל-הבית'ל, בין צוזאמען מיט מיין שווער און שוואגערס אוועק אין גרויסען בית המדרש, וואו מען האט מיך, ווי דער שטייגער אין, מכבד געווען מיט מפטיר. גבאי אין דעם דאזיגען גרויסען בית המדרש איז געווען דער ברודער פון מיין שווער, בערל קאוואליעווסקי, חזן איז דארט געווען מאיר פיסאק, וועלכער איז פריער געווען דער הויפט־טענאָר ביי ניסי טעלזער.

מאיר פיסאק האט זיך געשטעלט דאוונען פון „שוכן עד“. זיין טענאָר־שטימע איז געווען זעהר שטארק און עס איז געווען א מחיה אים צו הערען. דער כאָר האט געזונגען מיט די ריכטיגע אַקארדען און רעספּאָנזען, און זייער זינגען האט פאַרשאַפט אַן אמת'ן פאַרגעניגען. ווען זיי האָבען אַ זינג געטאָן „תתברך“ און די ערשטע קדושה — איז מיר ליכטיג געוואָרען אין די אויגען. אַ זיסע וואָרעמקייט איז זיך צעגאַנגען איבער אַלע מיינע אברים, אין קאָפּ האָט גערוישט און מיין פאַנטאַזיע האָט אַנגעהויבען אַרבייטען: „ווי וואָלט איך געזונגען אַט דאָס שטיקעלע?“

ווען דער חזן איז פאַרטיג געוואָרען מיט דער שמונה עשרה און האָט אַנגעהויבען „אין כמוך“, „ויהי בנסוע“ און האָט דערלאָנגט אַ רעטשיטאַטיוו ביי „ברוך שמה“ און „שמע ישראל“ און דער כאָר האָט אַ זינג געטאָן „לך ד' הגדולה“ און דערנאָך דער חזן אינאיינעם מיט'ן כאָר „אָב הרהמים“ — בין איך אַריין אין אַזאַ התפעלות, אַז איך האָב ווירקליך אַנגעהויבען שוועבען אין עפעס ווייטע, הימלישע ספּערען. איך האָב מיר נאָר געטראַכט: רבונו של עולם, וואָס פאַר אַ גליק דאָס מוז זיין צו באַזיצען אַזאַ הערליכע שטימע! איך האָב צו יענער צייט נישט געהאַט די מינדעסטע אַנונג, וואָס פאַר אַ שטייגער שטימע איך אַליין פאַרמאָג. איך האָב נאָך נישט געקענט די בויגזאַמקייט און וויכיקייט פון מיין שטימע און נישט געוואוסט, וואָס פאַר

א רייכקייטען עס זיינען אין איר באהאלטען. אבער דאס איז געווען דאס ערשטע מאָל אין מיין לעבען, ווען איך האָב באַקומען צו טרינקען אַזוי פיל האַרציגע אידישע נגינה פאַר איין מאָל און אַזוי צו דער זאַט. איך האָב מיך פשוט פאַרשיכור'ט מיט די קלאַנגען און האָב מיך באַהאַפּטען מיט זיי אויף אַזוי ווייט, אַז איך האָב אָנגעהויבען גלויבען, אַז דאָס זינג איך אַליין מיט'ן כאָר.

בעת קריאת התורה האָב איך מיר דורכגעקוקט די הפטורה, זי שטילער-הייט דורכגעגאַנגען מיט'ן טראָפּ, אַזוי ווי איך פלעג דאָס טאָן אין מיינע בחור'ישע יאָרען ביי אונז אין שטעטעל. ווען מען האָט מיך אויפגערוּפּען צו מפטיר און פון דער ווייבער-שוהל האָבען גענומען האַגלען אויף מיר ניסלעך מיט ראָזשינקעס און די חדר-אינגלעך האָבען זיך אַ לאַז געטאָן צום באַלעמען צוזאַמענקלויבען די אַלע זיסקייטען — האָב איך האַפּערדיג און מונטער גענומען זאָגען די ברכות מיט'ן כאַראַקטעריסטישען ניגון.

גלייך האָט זיך אין שול געלאָזט באַמערקען אַ מאַדנע אויפמערקזאַמ-קייט און נייגיריגקייט. ביי די לעצטע ברכות נאָך דער הפטורה האָב איך ביי „רחם על ציון“ געמאַכט עטליכע קאַלאַראַטורען און איך האָב באַמערקט, אַז עס נעמט זיך עפעס רודערען אין בית מדרש. אידען שושקען זיך עפעס איבער און מען רוימט זיך אין אויער אַרײַן, ווען איך האָב געענדיגט, האָט מיך דערוואַרט די גרויסע איבערראַשונג. עס איז צו מיר צוגעקומען דער גבאי און אַפּוויזשענדיג מיר מזל-טוב, זאָגט ער, אַז אין נאָמען פון די מתפללים בעט ער מיך צו דאַוונען מוסף.

איך בין אינגאַנצען פאַרלוירען געוואָרען. ערשטענס, זאָג איך, האָט איר אַזאַ טייערען חזן מיט אַזאַ פּרעכטיגען כאָר; צווייטענס, בין איך דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבען אין אַזאַ גרויסער שול און כ'האַב פשוט אימתא דציבורא, דאָס מויל וועט זיך מיר נישט עפענען; און דריטענס, פון וואָנען האָט איר בכלל גענומען, אַז איך, דער יונגער בעל-הבית'ל, וואָס האָב נאָך נישט אָנגעוואַרעמט ווי עס געהער צו זיין מיין שטאַט אין דער דאָזיגער שוהל, קאָן איבערהויפט דאַוונען מוסף, — ווי אַזוי זענט איר זיכער, אַז איך וועל איך נישט פאַרשעמען?

דאָ האָט זיך שוין אַרײַנגעמישט דער הויפט-גבאי, בערל קאַוואַליעווסקי, וועלכער האָט אָנגעוויזען אויף אַ אידען, וועלכער איז געשטאַנען איינגע-וויקעלט אין אַ טיפען טלית. „אַט יענער איד שטאַמט פון דיין שטאַט און ער איז אַ גוטער עדות, אַז דו קענסט דאַוונען אַ מוסף, איז לאַז זשע זיך טאַקע נישט בעטען און גיי צום עמוד“.

דער איד — דאָס איז געווען פּוּליע (רפאל) דער בעל גגלה פון כאַנאַראַד, וועלכער האָט פאַרבאַנזשעט קיין יעליסאַוועטגראַד אויף אַ שבת. אויף מיין טענה, אַז עס וועט זיין אַ באַליידיגונג פאַר מאיר דעם חזן, איז גלייך צוגעקומען דער חזן אַליין און האָט מיר פאַרויכערט, אַז עס וועט, חלילה, נישט זיין פאַר אים קיין שום באַליידיגונג. און ווידער, ווי שטייט דאָרט אין פּסוק: „מכל

מלמדי השכלתי" אפילו פון א יונגערמאנטשיק, וואָס איז נאָר וואָס געקומען אין שטאָט אַריין עסען קעסט...

ווען איך האָב געוואָרפען אַ בליק אויף מיין שווער האָב איך געזען, אז ער איז אינגאָנצען גרין און געל געוואָרען פאַר שרעק, טאָמער וועט דאָ זיין איידעם האָבען אַ דורכפאַל און וועט אים פאַרשעמען אין די אויגען פון קהל. דאָ האָט זיך שוין אויפגעוועקט מיין ערגייץ און עס האָט זיך געוואָלט באַ-רואיגען דעם אידען, אַז זיין שרעק איז אַן אומזיסטע.

איך האָב אַ זאָג געטאָן "יקום פורקן" מיט אַ הויכען טאָן. באַלד האָט מיר דער חזן אונטערגעשטעלט דעם כאָר, וועלכער האָט מיך גאָר געשמאַק אונטערגעהאַלטען. דאָס האָט מיך גאָר צעוואָרעמט און כ׳האָב זיך אַוועקגעלאָזט זאָגען, דורכפלעכטענדיג דאָס זאָגען מיט קאַלאַראַטור, וועלכע האָט מיר קיינ-מאָל נישט אויסגעפעלט.

דאָס איז געווען מיין ערשטער חזנישער אויפטריט מיט אַ גלענצענד איינשטודירטען כאָר, וואָס הגם איך בין געווען פאַר אים אַ פרעמדער מענש, האָט ער דאָך גלייך אויפגעכאַפט אַלע מיינע קנייטשען און איז מיר נאָכגע-גאַנגען טריט ביי טריט, ווי מיר וואָלטען געווען אַ לאַנג איינגעשפּילטע קאַפעליע. דער עפעקט איז געווען אויסערגעוויינליך. די טויטע שטיקלייט אין בית המדרש האָט אויף דעם עדות געזאָגט. און איבעריגענס, אַ זינגער פּילט, ווען מען הערט אים און ווי אַזוי מען הערט אים. עס איז גענוג געווען אַ קוק צו געבען אויף דעם פנים פון מיין שווער, ווי ער האָט צוריק באַקומען אַ מענשליכע פאַרב און אַ ראָזעווע שמייכעלע האָט זיך צעלייגט איבער אים, כּדי צו וויסען, אַז איך האָב אים נישט פאַרשעמט.

דער ערשטער, וואָס איז צו מיר צוגעקומען נאָכ׳ן מוסף, איז געווען מאיר דער חזן. זיין באַוואַנדערונג איז געווען פאַר מיר די גרעסטע איבערלעבונג יענעם שבת. איך האָב זיך געפּילט זעהר געשמייכעלט, וואָס אַזאַ פרעכטיגער זינגער האָט פאַר מיר אַזוי פּיל גוטע ווערטער. נישט ווייניג ווינשעוואַניעס האָט אויך אַריינגעכאַפט מיין שווער, וואָס ער האָט באַוויזען אַריינצוברענגען אַזאַ "אַנטיק" צו זיך אין דער משפּחה אַריין.

ווען מיר זיינען אַרויס פון בית המדרש און זיך געטראָפען מיט די ווייבער, וועלכע זיינען אַראַפּגעקומען פון דער ווייבער-שוהל, האָט זיך אָנגעהויבען אַ פּרישע סדרה פון באַגריסונגען. מיין יונג ווייבעל איז געווען גאָר שטאַליץ, וואָס אַלע האָבען איר אָנגעוואונשען צו מיין שיינעם דאַוונען. אויך ביים גרויסען קידוש איז הייז פון מיין שווער און שוויגער האָט מען נישט אויפ-געהערט צו ריידען וועגען דער וויכטיגער און גאַנץ אומגעריכטער פּאַסירונג אין שוהל.

היינט, נאָך אַזוי פּיל יאָרען, ווען איך קוק צוריק צו יענעם ערשטען שבת אין יעליסאָוועטגראַד און צו מיין ערשטען זעלבשטענדיגען אַרויס-טריט בפני כל עם ועדה, זע איך, וואָס פאַר אַ געוואַלדיגער ווענדפונקט

דאָס איז געווען אין מיין לעבען. איך קאָן זאָגען, אַז דאָס איז געווען דער ערשטער גליקליכער טאָג אין מיין לעבען. איך האָב גענומען גלויבען אין מינע כחות און פעהיגקייטען. איך האָב זיך געפילט מונטערער און זיכערער לגבי דער צוקונפט, וואָס האָט מיך דערוואַרט.

מיין שוואַגער, דובניקאָוו, וועלכער איז אייגענטליך געווען בלויז אַ „מענש“ אין דער שניט־קראַם פון זיין שווער, האָט אָבער דאָך פאַרמאָגט אַ געוויסען מוזיקאַלישען געפיל, און נאָך מיין מוסף־דאוונען האָט ער זיך באַזונדערס גענומען דרייען אַרום מיר און איך בין גוואַלדיג אויסגעוואַקסען אין זיינע אויגען. ער האָט מיך צוזאַמען מיט מיין וויבעל געשלעפט איבער דער פרינציפּאַלנער „דוואַרצאַוואַיאַ אוליצאַ“, וואו אַלע פאַרבייגייער האָבען אונז אַריינגע־קוקט אין די אויגען און געוואַלט אַנקוקען דעם תכשיט, וואָס פישעל קאָ־וואַליעווסקי האָט דאָס אַראָפּגעבראַכט אין שטאָט אַריין און וועלכער האָט היינט געמאַכט אַזאַ רעש אין שוהל.

דעם גאַנצען שבת־דיגען טאָג ביז שפעט אין דער נאַכט האָט זיך די טיר נישט צוגעמאַכט ביי מיין שווער אין הויז. שבת צונאַכטס האָבען קרובים גענומען טראַגען דרשה־געשאַנקען; מען האָט זיך אַרומגעצאַצקעט מיט מיר. איך, דער קליינשטעטעלדיגער יונגערמאַנטשיק, אָן בילדונג און אָן אַפילו דער פעהיגקייט צו רעדען אַזאַ שיינעם רוסיש, ווי עס רעדט אַ שטייגער, דער ער־שטער בעסטער אַנגעשטעלטער אין די גרויסע געשעפטען פון יעליסאַוועטגראַד — בין מיטאַמאַל אויסגעוואַקסען צו אַ געוואַלדיגער הויך, וואָס נישט איך און נישט קיינער אַרום מיר האָט דעמאַלט געקאַנט גענוי אַנצייכענען וואוהין זי פירט.

מוזיקאלישע בילדונג

אפגעפראוועט די שבע־ברכות און אנגעפרייט זיך מיט'ן דערפאלג פון מיין ערשטען חזנישען ארויסטריט אין דער נייער שטאָט, זיינען אנגעקומען די וואַכעדיגע טעג. פֿאַרמעל האָט דאָס געהייסען, אַז איך עס קעסט ביי מיין שווער. אָבער גלייך פון ערשטען טאָג אָן האָב איך געוואָלט געבען צו פילען, אַז איך האָב בדעה מיר אַליין צו פֿאַרדינען אויפ'ן לעבען. איך האָב מיט אַלע כחות געשטרעבט צו מאַכען זיך נוצליך אין געשעפט פון מיין שווער און מיט מיין אַרבייט צו באַרעכטיגען די הוצאות אויף דער אויסהאַלטונג פון מיר און מיין פֿרוי.

אָזוי ווי איך בין נישט געווען קיין פרעמדער אין דער מאַנופאַקטור־בראַנ־זשע, בין איך גלייך צוגערטאַטען ווי אַ פֿאַכמאַן צו דער אַרבייט אין געשעפט. איך האָב גענומען דורכקוקען יעדעס שטיקעל סחורה, מיט וועלכע עס זיינען געווען אנגעפילט די פֿאַליצעס פון דעם ריוויגען געשעפט. איך האָב געאַרבייט אָן אַ שיעור ביז שפעט אין דער נאַכט. עס האָט נישט לאַנג גענומען, ווי איך האָב אויסגעפונען, אַז נישט ווייניג „באַוועל“ (דאָס מיינט אומנוצבאַרע סחורות) זיינען אנגעקליבען אויף די פֿאַליצעס און אַז דאָס איז בלויז אַ לאַסט פֿאַר'ן געשעפט, ווייל מען שטעלט אויס וועקסלען אויף סחורות, וואָס קאָנען קיינמאַל נישט פֿאַרקויפט ווערען.

איינמאַל האָב איך מיך אנגענומען מיט מוט און האָב דאָס געזאָגט דעם שווער, אַז אין דער צוקונפט, ביים באַשטעלען סחורות פון די וואַיאַזשאַרען, וואָס לאָזען זיך אַראָפּ פון לאַדזש און פון ביאַליסטאָק, פון מאַסקווע און פון כאַרקאָוו, דאַרף מען זיין מער פֿאַרזיכטיג, מען דאַרף אויסקלייבען נאָר די זי־כערע מוסטערען, און נישט אַלץ, וואָס די פיפיגע פֿאַרקויפֿס־לייט טראָגען אונטער און רעדען איין צו קויפֿען.

נו, נו, כ'האָב מיר געקויפט מפֿטיר מיט מיין אומשולדיגער באַמערקונג. אָזוי ווי אַ שיכור פֿאַרשטייט נישט וואָס דאָס הייסט אַ שלעכטער טרונק בראַנפֿען, אָזוי ווייס נישט אַ סוחר, וואָס איז איינגעשטעלט אויף „רעגולירען“ זיינע חובות, וואָס דאָס הייסט שלעכטע סחורה. אַלץ איז אַן אַרטיקעל, הכל שוחטין, מען צאָלט דאָך נישט דערפֿאַר, נאָר מען שרייבט וועקסלען; טאָ וואָס קאָן דאָ זיין שלעכט? און ער האָט מיך אַפּגעגאַסען מיט אַן עמער קאַלטע וואַסער, זאָגענדיג, אַז מיט דער צייט וועל איך שוין פֿאַרשטיין דעם

אונטערשיד צווישען א קליינשטעטעלדיגען קרעמער און א סוחר פון דער גרויסער שטאט. איך האָב געמאַכט אַ שווייג און בין מיר אַנגעגאַנגען מיט מיין אַרבייט.

דעם צווייטען שבת בין איך מיט מיין שוואַגער דובניקאָוו געגאַנגען אין דער גרויסער שוהל אַריין הערען דעם צווייטען חזן, יעקב שנירמאַן. ער איז שוין געווען אַ מאַן פון אַ יאָר זעכציג, אָבער זיין שטימע האָט נאָך געקלונגען שיין און וואַרעם. ער איז געווען שוואַך אין געזונט און מען האָט גערעדט, אַז ער זאָל אינגיכען אַוועק אויף פענסיע. שנירמאַן האָט שוין געהאַט געהערט פון דעם מוסף, וואָס איך האָב געדאַווענט אין גרויסען בית המדרש מיט אַ שבת פריער, האָט ער מיך נאָכ'ן דאַוונען געבעטען איך זאָל עפעס פאַרזינגען פאַר אים. איך האָב אָפּגעזונגען „תכנת שבת“ און „אהבה רבה“.

איך בין געווען טיף גערירט ווי אַט דער אַנגעזעענער חזן האָט מיך אַרומגענומען און אַנגערופען מיט'ן נאָמען „קאַלגע“ „איר זענט נאָך טאַקע אַ יונגעראַן“, האָט ער געזאָגט, „אָבער איר פאַרדינט שוין פולקאָם צו טראָגען דעם נאָמען חזן. אייער אויסשפראַך פון דעם וואָרט, דער ריינער פאַרטראַג און, קודם כל, דער מעכטיגער שטים-אַרגאַן גיבען אייך דאָס רעכט דערצו. איך קאָן דרייסט זאָגען, אַז איר וועט זיין אַמאָל איינער פון די גרעסטע חזנים ביי אידען, איר וועט זיך גאַרנישט דאַרפען פיל אַנשטרענגען, כדי צו געפעלען דעם אידען. ווען איר וועט בלויז שטיין ביים עמוד און אַרויסברענגען קלאַרע ווערטער פון די תפילות, בלויז רעציטירען, וועט דאָס זיין גענוג צו ברענגען אייערע צוהערער אין התפעלות. אַט דאָס איז די קראַפט פון אייער לויטערער שטים. בפרט נאָך, ווען איר וועט אַביסעל שטודירען און אויסבילדען אייער שטים — קאַנט איר ווערען נישט בלויז אַ באַרימטער חזן, נאָר אויך איינער פון די גרעסטע אָפּערע-זינגערס“.

איך דאַרף נישט צוגעבען, ווי זיס אַט די רייד האָבען געקלונגען אין מינע אויערען. איז דאָך דאָס געווען מיין פאַרבאַרגענסטער חלום צו הערען אַזעלכע ווערטער; האָב איך דאָך וועגען דעם געטרוימט אין די אַלע יאָרען, וועלכע איך האָב גע'פטר'ט אַלס אַנגעשטעלטער ביי מיין טאַטען אין דער שניט-קראַם אין דעם פאַרבלאַטיגטען פראַווינצער שטעטעל. נישט שוין איז טאַקע אמת דאָס אַלץ, וואָס חזן שנירמאַן זאָגט? שטיי איך טאַקע באמת אויף דער שוועל פון אַ גרויסער מוזיקאַלישער קאַריערע?

דער קאַפּ האָט מיר גענומען שווינדלען און מיין שוואַגער, דובניקאָוו, וועלכער האָט זיך צוגעהערט צו שנירמאַנ'ס רייד, האָט מיך אַנגענומען פאַר דער האַנט און אַרויסגעפירט פון דער גרויסער שוהל. אויפ'ן וועג אַהיים האָט ער זיך אָפּגערופען צו מיר: „דו ווייסט, זינאָויע (אָזוי האָט מען דעמאָלט פאַרווישט מיין כשר'ן אידישען נאָמען זבולון), די ווערטער פון אונזער חזן, יעקב, זיינען מיר גוט אַריין אין קאַפּ אַריין; איך וואָלט דיר געוואָלט העלפען, אַז דו זאָלסט ווירקליך גלייך נעמען לערנען מוזיק. עס איז מיר איינגעפאַלען,

אז דער זעלבער חזן שנרמאן האָט אַ זון, אַ געענדיגטער פּיאַניסט פון דער פעטערבורגער קאָנסערוואַטאָריע, ער גיט טאַקע מוזיק־לעקציעס ביי אונז אין שטאָט. מאָרגען, אַם ירצה השם, וועלען מיר אים רופען און מיר וועלען הערען וואָס ער קאָן טאָן פאַר דיר."

מײן שוואַגער, אַ פּעהיגער סוחר אין געשעפט פון אונזער שווער, איז אין דעם מאַמענט דערשינען אין מײנע אויגען ווי אַן אמת'ער מלאך הגואל. זיינע ווערטער האָבען געווירקט אויף מיר ווי אַ זיסער באַלואַם. ווען איך שעם זיך נישט פאַר זיך אַליין, וואַלט איך אים אַרויפגעפאלען אויפ'ן האַלז און אויסגעקושט. ער איז דערשינען פאַר מיר, ווי דער איינציגער מענטש, וואָס פילט וואָס עס טוט זיך אין מײן האַרצען.

אויף צומאָרגענס זונטאָג איז שוין דער יונגער שנרמאן געווען ביי אונז אין הייז. מיר האָבען אָפּגערעדט, אַז ער וועט מיט מיר לערנען פיר מאָל אַ וואָך שפילען אויף דער פּיאַנאָ און אויך געזאָנג. עס וועט קלינגען אויס־טערליש, נאָר דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל אין מײן לעבען, וואָס כ'האַב דערזען אַ קלאַוויר פאַר מײנע אויגען. באַלד ביי דער ערשטער לעקציע האָט ער אויסגעפרוואוט מײן געהער. ער האָט אָנגעשלאָגען פאַרשידענע אָקאַרדען, געמאַכט פּאַסאַזשען, געוויינליכע און כראַמאַטישע, און געהייסען מיר נאָכ־זינגען. ער איז געווען איבערראַשט, וואָס כ'האַב כמעט נישט געמאַכט קיין פעלער.

דער יונגער שנרמאן איז געווען אַ פּיינער מוזיקער און נאָך דער לעקציע בעט ער מיר, אַז איך זאָל אים פאַרזינגען עפעס אַן אַריע אָדער אַ ראַמאַנס, אויב איך קען. איך האָב געזונגען פאַר אים „אַזרא" פון רובינשטיין און טשאַי־קאָוסקי'ס אַ ראַמאַנס „גאַסנוט דאַלניע אַלפּוכאַרי". ער האָט שטאַרק געלויבט מײן קאָלאָראַטור און די קלאַרקייט פון דער שטימע. זיין דרינגענדע עצה איז געווען, אַז איך זאָל נישט פאַרלירען קיין צייט און זיך גלייך נעמען צו אַן אינטענסיווער ווייטערער אויסבילדונג פון מײן שטימע. צו דעם צוועק האָט ער מיר רעקאָמענדירט אַ ספּעציעלע געזאַנג־לערערין, אַ געוועזענע אָפּערע־זינגערין, אַ געוויסע אַנגאַ פּאַולאַוונאַ בראַמבערג.

מײן שוואַגער, דובניקאָוו, איז מיר ווידער צוהילף געקומען און מיר האָבען איינגעאַרדענט אַ באַגעגעניש מיט דער לערערין. דאָס איז געווען אַן עלטערע דאַמע, וואָס האָט אין איר צייט גע'ש'מ'ט אין די פעטערבורגער סאַלאָנען, ווי אַ באַרימטע זינגערין. ווען די צייט פון אירע דערפאַלגרייכע אָפּערע־אויפטריטען איז אַריבער, האָט זי זיך צוריקגעצויגען אויף דער פּראָווינץ און האָט זיך פאַרנומען מיט לערנען געזאַנג. זי האָט זיך אויסגע־צייכענט מיט אַ פּינעם געשמאַק, און ווען זי האָט דאָס ערשטע מאָל דערהערט מײן שטימע איז זי געווען פול מיט לויב און זי האָט זיך אָפּילו אונטערגע־נומען, אַז אין פאַרלויה פון עטליכע חדשים וועט זי מיך צוגרייטען צו אַן עפענטליכען קאָנצערט אין דעם רוסיש־אַריסטאָקראַטישען „דוואַריאַנסקי קלוב"...

דא האָט זיך מיר שוין אינגאַנצען פאַרדרייט דער קאַפּ. מיט מיין גאַנץ וועזען האָב איך נאָך געשטעקט אין דעם פיטשינקען שטעטעלע מיט זיינע פרומע אידישע זיטען און מנהגים; דאָס געשטאַלט פון שטרענגע טאַטע־מאַמע און פון די אַלע גאַט־געטרייע מומעס און פעטערס האָט מיך באַגלייט אויף טריט און שריט. אין מיינע אויערען האָט נאָך געקלונגען דער אַנזאָג פון טאַטען ביים געזעגענען זיך, אַז איך זאָל למען השם זען גיין אין אידישען וועג און נישט פאַרשעמען מיינע אַבות. און דאָ נאָדיר גלייך דעם ערשטען נסיון: איך, דער כאַנאַראַדער יונגערמאַנטשיק, וואָס בין ערשט געציילטע וואַכען אַרויס פון מיין נעסט, זאָל גאַר אויפטרעטען און זינגען פאַר גויים, און נאָך וואַסערע גויים, סאַמע גענערעלער און טשינאַוויקעס פון דער יעלי־סאַוועטגראַדער אַריסטאָקראַטיע, וואָס פאַרזאַמלען זיך אין דעם „דוואַריאַנסקי קלוב“! עס האָט מיר גוט געשווינדעלט פאַר די אויגען און איך האָב נישט אַנגעהויבען צו וויסען ווי אַזוי איך וועל מיך ספּראַווען מיט דער נייער אויפ־גאַבע, וועלכע איז פאַר מיר געשטעלט געוואָרען.

א גענעראל לארט מיך איין צו זינגען

מיין מוזיק-לערערין, אַננאָ פּאָולאַוונאַ בראַמבערג, איז געווען אַ גאַנצע קאַלעפעל אין די געזעלשאַפטלעכע קרייזען, סיי אידישע און סיי רוסישע, פון דער שטאָט יעליסאַוועטגראַד. זי האָט געוואוסט וואָס עס קאָכט זיך ביי יעדען אין טעפעל און איז געווען אויסגעבונדען מיט די אַלע פּאַרשטעלונגען, קאַנצערטען און טעאַטער-אויפּפירונגען, וואָס זיינען ווי אין אַלע גרעסערע רוסישע שטעט דורכגעפירט געוואָרען פאַר וואוילטעטיגע צוועקען. אָן איר איז קיין זאָך נישט געטאָן געוואָרען; זי איז אומעטום געווען די גלאַוונע מחותנת'טע; זי איז געווען די הויפּט-אַרגאַניזאַטאָרין פון אַלע געזעלשאַפטליכע שמחות אין שטאָט.

וואו די דאָזיגע אַננאָ פּאָולאַוונאַ איז געקומען, און געקומען איז זי אין אַלע אַנגעזעענע הייזער פון שטאָט, האָט זי געהאַלטען פאַר איר חוב צו דער-ציילען וועגען איר נייעם שילער, וואָס איז עפעס אַזוינס און אַזעלכעס, וואָס די וועלט וועט נאָך מיט אים קלינגען. און ביז די גרויסע וועלט וועט אָנהויבען קלינגען מיט מיר, האָט זי געראַטען די שטאַטישע געזעלשאַפטליכע טוער, אַז זיי זאָלען דערווייל אויסנוצען מיין אויסערגעוויינליך שטאַרקע שטימע און שאַפען מיטלען פאַר זייערע אינסטיטוציעס.

איינמאַל, ווען איך בין אַזוי געשטאַנען ביים שווער אין שניט-קראַם און איינגע'טענה'ט מיט אַ קונה, קומט צו מיר צו מיין שוואַגער, דובניקאָוו, און זאָגט מיר, אַז אַ רוסישער גענעראַל מיט צוויי דאַמען פרעגען זיך אויף קאַ-וואַליעווסק'יס איידעם, קוואַרטין, הענט און פיס זיינען מיר אַפּגעפּאַלען. אַ גענעראַל פרעגט זיך אויף מיר? וואָס האָב איך פאַר אַ געמיינזאַמעס מיט אַ רוסישען גענעראַל? אפשר איז דאָס גאַר אַן אַפּקלאַנג פון מיין שטיין צום פּריזיוו און מען גייט מיך נאָכאַמאַל רופען צו פּאַניע'ן? און בכלל, ווי אַזוי רעדט מען צו אַ גענעראַל — איך האָב נאָך ביז איצט קיינמאַל קיין גענעראַל אין די אויגען נישט געזען.

אַבער עס העלפט נישט, מען טאַר זיך נישט אַרויסווייזען פאַר אַ קליינ-שטעטעלדיגען, און אַז מען רופט דאַרף מען גיין. מיט אַ קלאַפעדיג האַרץ און מיט אַ שווינדעל אין קאַפּ האָב איך זיך דערנענטערט צו די הויכגעשטעלטע געסט, וועלכע זיינען אַראַפּגעקומען צו מיין שווער אין קראַם אַרײַן. נאָך גוט, וואָס מיין שוואַגער איז געשטאַנען דערביי, אַז נישט וואָלט איך זיך גאַר

אינגאנצען פארלירען פון דער דאזיגער אומדערווארטעטער באגעגעניש. דער דובניקאווע האט שוין געוואוסט, אז מען דארף א גענעראל זאגען „וואשע פרעוואסכאדיטעלסטווא“. איך אליין האב נישט אנגעהויבען צו וויסען וואס דאס ווארט באדייט. ער האט מיך פארגעשטעלט פאר זי, דער גענעראל דריקט מיר די האנט און זאגט: „עס איז מיר זעהר אנגענעם אייך מיטצוטיילען, אז אַנאַ פאָולאָוונאַ האָט אונז איבערגעגעבען וועגען אייער שיינער שטימע, און אזוי ווי מיר אָרדענען איין אַ גרויסען קאַנצערט לטובת דעם רוסישען „רויטען קרייץ“, וואָלטען מיר אייך זעהר געבעטען אַנטיילצונעמען אין דעם דאָזיגען קאַנצערט“.

מיין פארלירענקייט פון דער איינלאדונג איז געווען אזוי גרויס, אז כ'האב נישט פארשטאנען, אז אזא זאך קאן מען גאר נישט אפזאגען, מען דארף דאנקען פאר דעם גרויסען כבוד, וואס ווערט דיר צוגעטיילט מיט דער איינלאדונג, און גלייך די איינלאדונג אננעמען, אַנשטאַט דעם האָב איך גע- זאָגט, אַז איך בין זעהר שטאַלץ (נישט מיט דער איינלאָדונג), נאָר מיט דעם וואָס אַנאַ פאָולאָוונאַ האָט אַזאַ הויכע מיינונג וועגען מיין שטימע און אַז כ'וועל זיך באַראַטען מיט איר וועגען דעם פראַגראַם פאַר דעם קאַנצערט, און אויב זי וועט מיר דערלויבען, וועל איך גלייך וועגען דעם לאַזען וויסען דעם גענעראַל.

ערשט שפעטער האב איך מיך געכאַפּט, אַז אַזאַ ענטפער איז געווען גענוג גראַבליך, און כ'האָב געזוכט דעם שלעכטען איינדרוק צו פאַרריכטען, באַלד ביי דער ערשטער לעקציע מיט אַנאַ פאָולאָוונאַ האָט זי גענומען גרייטען מיט מיר אַ פראַגראַם פאַר דעם קאַנצערט, און נאָכדעם ווי דאָס פראַגראַם איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרען, בין איך אַוועק אין קאַנצעלאַריע פון גענעראַל, וועלכער איז געווען דער קאַמאַנדיר פון גאַרניזאָן אין שטאָט, און געבעטען איבערגעבען דעם גענעראַל, אַז מיט פאַרגעניגען נעם איך אַן די איינלאָדונג, חדשים-לאַנג האָבען געדויערט די פראַבעס און הכנות צו דעם קאַנצערט, וואָס האָט געדאַרפט זיין די גרעסטע געשעעניש אין דעם געזעלשאַפטליכען לעבען פון דער שטאָט. אַנאַ פאָולאָוונאַ האָט גוט געוואוסט, אַז צו דעם קאַנ- צערט וועלען קומען די גרעסטע רוסישע פּני פון שטאָט, און זי האָט זיך גע- געבען די גרעסטע מי מיך צוצוגרייטען ווי געהעריג, ווייל מיין דערפאַלג וועט אויך זיכער זיין איר דערפאַלג.

דאָס פראַגראַם פאַר מיין ערשטען עפענטליכען אַרויסטריט האָט גע- דאַרפט באַשטיין פון די פאַלגענדע נומערען: די אַריע פון פירשט סינאָדאַל פון דער אַפּערע „דעמאָן“ פון רובינשטיין; די אַריע פון וואַלענטין פון דער אַפּערע „פּאַאָסט“ פון גונאַ; „אָוראַ“ פון רובינשטיין; „דיטיאַטקאַ“ פון דראַגאַ- מיזשסקי; דער ראַמאַנס „גלאַדיאַ נאַ לוטש פּורפּורנאוואַ זאַקאַטאַ“; „שאַרמאַנ- שטיק“ פון שובערט; „אַ וויגליד“ פון גונאַ; אויף דעם רושיגען באַל פון טשאַיקאווסקי און „אָווענט“ פון מאַניושקאַ.

ווי מען קאן זען פון דעם אָנגעלאָדענעם פּראָגראַם, האָט מיך דערוואַרט גאַר נישט קיין קליין שטיקעל אַרבייט דאָס אַלץ זיך אויסצולערנען אויף אויסנ- ווייניג און טאַקע מיט דער עכטער רוסישער שפּראַך, און נישט מיט דעם האַלבען אוקראַיניש, וועלכען איך האָב מיטגעבראַכט פון מיין שטעטעל. גלויבט מיר, עס איז מיר נישט געווען וואָס מקנא צו זיין. ווען איך בין געשטאַנען ביי מיין שווער אין קראָם, זיינען מיר שוין מער נישט געלעגען אין זיינען די קונים, נאָר איך האָב אַלץ געהאַלטען אין איין איינ'חור'ן די שווערע ווערטער פון די אַריעס און ראַמאַנסען.

דערצו נאָך בין איך צו יענער צייט געווען גאַנץ שטומפיג אויף דער עברי פון נאַטען-לייענען, דאָס הייסט, אַז כ'האָב גאַר פשוט סיי די מעלאָדיעס און סיי די ווערטער געמוזט לערנען אויף אויסענווייניג. איך מוז נאָך באַמערקען, אַז אין פּראָגראַם זיינען געווען נומערען סיי פאַר אַ טענאַר-שטימע, און סיי פאַר אַ באַריטאָן. לויט דער הויכער, מיטעלער און טיפּער לאַגע פון מיין שטימע האָב איך די ביידע סאַרטען געזאַנג געקאַנט באַהערשען. צו אַזאַ שלוס איז געקומען מיין לערערין נאַכ'ן איינשטודירען מיט מיר דאָס פּראָגראַם אין משך פון קאַרגע פיר חדשים.

איך האָב געפיבערט מיט דעם ערשטען עפענטליכען אַרויסטריט, וואָס האָט מיך דערוואַרט. אָבער צו דער גלייכער צייט האָב איך באַמערקט, אַז מיין יונג ווייבעל באַטייליגט זיך אינגאַנצען נישט אין מיין גרויסער איבערלעבונג. פאַר איר האָט די גאַנצע זאַך נישט געהאַט די מינדעסטע באַדייטונג. זי איז געגאַנגען אָנגעבלאָזען, ווי זי וואָלט אינגאַנצען נישט געווען צופּרידען מיט דער נייער קאַריערע, וואָס האָט זיך גענומען פאַר מיר אָנצייכענען.

דאָס האָט מיך זעהר געערגערט און האָט אָפּגעשוואַכט מיין דראַנג זיך ווייטער צו בילדען מוזיקאַליש און נאָך מער צו פאַרפּולקאַמען מיין שטימע. דאָס האָט מיר אויך שטאַרק געשטערט אין דער צוגרייטונג צום גרויסען קאַנצערט, אויף וועלכען די גאַנצע שטאַט האָט אַרויסגעקוקט. אָבער קיין צוריק איז שוין נישט געווען און מיט אַלע כחות האָב איך גובר געווען די אַלע פּסיכאָלאָגישע שטערונגען און בין געקומען צו דעם טאַג פון מיין עפענטליכען אַרויסטריט.

דאָס איז געווען דעם ערשטען יוני, 1896. דער „דוואַריאַנסקי קלוב" אין יעליסאַוועטגראַד איז געווען געפאַקט מיט מיליטערי-לייט, ריכטער, טשי- נאַוויקעס און דעם גאַנצען רוסישען אַדעל פון שטאַט. אויבען-אָן, אויף אַ ספּעציעל אַרויסגערוקטען שטול, איז געזעסען דער גראַדאַנאַטשאַלניק, די פּערזאָן, וואָס האָט פאַרקערפּערט די העכסטע רוסישע מאַכט אין שטאַט. פון אידען זיינען אַ חוץ מיין גאַנצער משפּחה, געווען נאָך עטליכע אָנגעזעענע פאַמיליעס, וואָס זיינען געשטאַנען אין האַנדעלס-פאַרבינדונגען מיט דער רוסישער וועלט.

איך בין נישט אומשטאַנד צו שילדערען וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאַן אין

מיין האַרץ, איידער כ'האָב געדאַרפט אַרויסגיין אויף דער עסטראַדע. אַלץ האָט אין מיר געוויינט פאַר שרעק, טאַמער וועל איך אַדורכפאַלען, טאַמער וועל איך פאַרגעסען דאָס אַלץ, וואָס כ'האָב מיט אַזוי פיל מי און מאַטערניש איינגע'חור'ט. איך געדענק, אַז כ'האָב אַפילו געבראַכען פאַר טיפער איבער־לעבונג, אָבער די גוטע אָנאַ פּאַולאַוונאַ האָט מיך באַרואיגט און געזאָגט, אַז דאָס איז נאָך בעסער פאַר דער שטימע, זי וועט קלינגען לויטערער און קלאַרער.

האַלב באַוואוסטזיניג בין איך אַרויס אויף דער עסטראַדע און ווען איך האָב דערהערט די ערשטע אַקאָרדען פון דער פּיאַנאָ, אויפגעשפּילט דורך מיין לערערין, אָנאַ פּאַולאַוונאַ, בין איך גלייך געקומען צו זיך. איך האָב נישט געזעהן מער דעם זאַל מיט די אַלע הויכגעשטעלטע לייט, איך האָב מיך אינגאַנצען פאַרטיפּט אין זיך און האָב אָנגעהויבען זינגען. איך בין אַליין געווען איבעראַשט, מיין שטימע האָט געקלונגען, ווי אַ מעכטיגער גלאַק, ריין, לויטער און שיין.

איך בין אַריין אין טראַנס און בין פון נומער צו נומער געוואָרען אַלץ מעהר זיכערער אין זיך. ווען עס האָט זיך געענדיגט דער ערשטער טייל, בין איך פאַרטיובט געוואָרען פון אַ האַגעל פון אַפּלאַדיסמענטען. אָבער איך אַליין בין געווען, ווי אין אַן עולם התוהו, עס האָט מיך עפעס אינגאַנצען נישט אינטערעסירט די גוואַלדיגע באַגייסטערונג, וועלכע האָט געהערשט אין זאַל, מיך האָט מער אינטערעסירט ווייטער צו זינגען, גאַרנישט אויפצוהערען זינגען, אַזוי פאַרכאַפט בין איך געווען פון דער עצם עובדה פון מיין געזאַנג. עס איז געווען, ווי אַ דורשטיגער וואַנדערער כאַפט זיך צו צו אַ קוואַל, טרינקט און טרינקט און קען זיך גאַרנישט זעטיגען.

מיט דעם זעלבען ברען האָב איך אַפּגעזונגען דעם צווייטען טייל, מען האָט מיך באַגריסט פון אַלע זייטען, געדאַנקט און געדריקט די האַנט, אָבער איך האָב געפיהלט, אַז אייגענטליך האָב איך אַליין מער וואָס צו דאַנקען. ווען די מענשען זאָלען וויסען, ווי דערהויבען איך האָב זיך געפיהלט, ווי אונ־טערבאַוואוסטזיניג עס האָט געשלאָגען ביי מיר אין האַרצען, אַז ענדליך בין איך אַרויף אויף דעם ריכטיגען וועג, אַז ענדליך האָב איך דערלעבט די פאַר־ווירקליכונג פון מיינע אינטימסטע שטרעבונגען — און דאָס אַלץ איז אַ דאַנק דער מעגליכקייט, וואָס איז מיר געגעבען געוואָרען אויסצופּראַווען מיינע כחות, דעמאָלט וואַלטען זיי געוואוסט, אַז איך בין זיי מער שולדיג ווי זיי מיר פאַר דעם קאַנצערט, וואָס איך האָב געגעבען לטובת אַ וואוילטעטיגען צוועק.

באריממע קינסטלער זאָגען מבינות וועגען מיין שטימע

וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן ביי מיין שווער אין הויז נאָך דעם קאָנצערט אין „דוואַריאַנסקי קלוב“ איז גאָר שווער צו שילדערען. די גוים אליין האָבען זיך אַנטציקט און געלויבט דעם יונגען איידעם פון די קאָוואַליעווסקי'ס. וואָס קאָן שוין זיין אַ גרעסערער לויב פאַר באַלעבאַטישע אידען, אַז „נאַטשאַלסטוואַ“ זאָגט, אַז ס'איז גוט?

אַלע זיינען געווען אַנטציקט, אַ חוץ מיין פרוי. איך האָב איר גאָרנישט געקענט פאַרשטיין, וואָס זי נעמט נישט דעם מינדעסטען אַנטייל אין מיין גרויסער פרייד, אַזוי ווי איר וואָלט די גאַנצע זאָך נישט אָנגעאַנגען. דערפאַר מיין שוואַגער, דובניקאָוו, ער האָט אַנטיילגענומען אין מיין דערפאַלג, ווי אַ לייבליכער ברודער. ער האָט עפעס אַרויסגעפילט, אַז מיין זינגען וואַקסט ברייט אַריבער די גרעניצען פון דער פראָווינץ־שטאַט און אַז עפעס שטייט מיר פאַר אַ רייכע צוקונפט און ער האָט זיך באַמיט צו זיין אַ מיטבאַטייליגטער אין דער דאָזיגער צוקונפט.

אַ וואָך נאָך מיין קאָנצערט קומט צו מיר מיין שוואַגער, דובניקאָוו, און זאָגט צו מיר: „דו ווייסט, זינאָויע, אַזוי ווי איך פאַר אין עטליכע טעג אַרום קיין כאַרקאָוו איינקויפען סחורה, איז מיר איינגעפאַלען, אַז דו זאָלסט מיטפאַרען מיט מיר. אין כאַרקאָוו געפינען זיך עטליכע באַקאַנטע מוזיק־פראַפעסאָרען און אָפּערע־אַרטיסטען פון דער פעטערבורגער אָפּערע, וועלכע גאַסטראָלירען דאָרט איצט, וואָלט גוט געווען, אַז זיי זאָלען אויסהערען דיין שטימע און געבען אַן עצה, אויף וועלכע וועגען דו זאָלסט ווייטער גיין“.

ער איז ווירקליך געווען פאַראינטערעסירט, אַז איך זאָל פאַרזעצען מיין מוזיקאַלישען שטודיום און ער האָט טאַקע אליין געוואָלט הערען, וואָס אַזעלכע באַרימטע אַרטיסטען ווי מעדוועדיעוו, טאַרטאַקאָוו און ווינאַגראַדאָוו האָבען צו זאָגען וועגען אַזאַ שטימע ווי מיינע. איך האָב זיך אָנגעכאַפט מיט ביידע הענט אין זיין אָנבאַט. ערשטענס, האָט מיר טאַקע אליין געצופט אונטער'ן האַרצען צו הערען מבינות פון גרויסע זינגער וועגען מיין „כלי“, און ביי דערביי האָב איך מיר געטראַכט, טאַמער קומט גאָרנישט אַרויס פון מיין איינריידעניש וועגען זינגעריי, לאַמיר כאַטש וויסען וואו אַ טיר אויפצומאַכען אין דער גרויסער שטאַט, וואו מען קויפט איין סחורות אין פאַל ווען איך וועל אַמאָל דאַרפען ווערען אַ זעלבשטענדיגער שניט־קרעמער.

מיר זיינען אוועקגעפארען קיין כאַרקאָוו און ווי נאָר מיין שוואַגער איז פאַרטיג געוואָרען מיט זיינע סוחר'ישע געשעפטען, האָט ער דעם ערשטען וויזיט מיט מיר אָפּגעשטאַט ביי דעם באַקאַנטען געזאַנג־פּראָפּעסאָר עוועראַרדי, אַן איטאַליענער, וועלכער האָט גערעדט אַ צעבראַכענעם רוסיש. מיר האָבען אַביסעל געוואָרט אין זיין סטודיע, און ווען ער איז פאַרטיג געוואָרען מיט זיין קלאַס, איז ער גרייט געווען מיך אויסצוהערען. ער האָט אויסגעשפּילט אַ סקאַלע טענער אויפ'ן קלאַוויר און איך האָב נאָכגעזונגען. דאָן האָט ער אָנגעשלאָגען עטליכע כראַמאַטישע סקאַלען און אַקאָרדען, כדי אויסצופּראַווען מיין געהער.

איך האָב אים פאַרגעזונגען עטליכע נומערען פון דעם לעצטען קאַנצערט אין יעליסאָוועטגראַד און דער עלטערער פּראָפּעסאָר האָט אָנגעשטעלט אויף מיר אַ פאַר גרויסע אויגען. וואוּ בין איך געווען ביז איצט, — האָט ער מיך געפרעגט אַ פאַרוואַנדערטער. — פאַרוואָס קום צו אים ערשט איצט? פאַר־וואָס לערן איך נישט? ער איז גרייט מיך צו לערנען אָן אַ גראַשען געלט, ווייל ער איז זיכער אין דער גלענצענדער צוקונפט וואָס דערוואָרט מיך. מיין שוואַגער, דער סוחר, וואָס שאַצט אַלץ לויט'ן ווערט פון געלט, רופט זיך אַפּ צום פּראָפּעסאָר, אַז אַזוי ווי איך בין שוין אַ זעלבשטענדיגער סוחר און האָב שוין איינקונפט אַ וואַסערע פינאַנצ־עקס טיווענט קערבלעך אַ יאָר פון מיין מסחר, ווייל ער הערען דעם פּראָפּעסאָר'ס מיינונג, צי עס לוינט זיך אוועקצואוואַרפען אַ פאַרטיגע זאַך, וואָס טראַגט זיכערען איינ־קונפט, און לאַזען זיך אויף אַ גאַנץ נייעם וועג פון מוזיק־שטודיום, וואָס וועט פאַדערען לאַנגע יאָרען פון שווערער אַרבייט.

אויף דעם האָט אים דער פּראָפּעסאָר געענטפּערט, אַז עס קאָן נישט געבען קיין שענערע צוקונפט פאַר אַ מענשען ווי אַנטוויקלען זיינע איינגעבוי־רענע טאַלענטען, און אַז אַט דעם יונגערמאַן וואָס שטייט דאָ פאַר אים דער־וואָרט די שענסטע קאַריערע פון אַן ערשט־קלאַסיגען אָפּערע און קאַנצערט־זינגער, וואָס אַפילו ווען מען זאָל דאָס וועלען איבעררעכענען אויף פשוט'ע געלט, וועט דאָס באַטרעפען אַ סך מער, וויפיל ער ציט איצט אַרויס פון זיין געשעפט. אָבער די וויכטיגסטע זאַך איז נישט דער גרויסער פאַרדינסט. נאָר דער טיפּער אינערליכער פאַרגעניגען, וואָס דער מענש איז דערגאַנגען צו דעם, צו וועלכען ער איז באַשטימט, וואָס ער אַנטוויקעלט אַלע זיינע פאַר־באַרגענע כחות פאַר דעם אייגענעם נחת און פאַר דער פרייד פון זיינע מיטמענשען.

ווען מיין שוואַגער האָט דערהערט אַזעלכע ווערטער, אַז מיין שטימע איז ווערט געלט, בין איך נאָך אָנגעזענער געוואָרען אין זיינע אויגען. ער האָט שוין כמעט נישט געהערט די לעצטע ווערטער פון פּראָפּעסאָר, אַז ער זאָל מיך איבערלאַזען ביי אים אויף אַ יאָר צייט, אַז ער וועט מיך לערנען אומזיסט און אַז ער וועט אַפילו אויסכלאַפּאַטשען פאַר מיר „פּראַוואַזש־טעלסטוואַ“

רעכט צו וואוינען פאַר אידען אויסער'ן תחום המושב), אבי צו האַבען מיך פאַר אַ שילער. ער האָט זיך שנעל אָפּגעזעגענט און צוגעזאָגט צו לאָזען וויסען וואָס מיר האַבען באַשלאָסען.

דעם זעלבען טאָג זיינען מיר נאָך אַוועק צו דעם באַרימטען אָפּערע־אַרטיסט מעדוועדיעוו. אָט דער זעלבער מאיר'ל מעדוועדיעוו, דער זונדעל פון דעם ראַקיסנער רב, וועגען וועלכען דער טאַטע האָט מיר געהאַט דערציילט, אַז ער האָט זיך גע'שמד'ט, כדי מיך אָפּצושרעקען פון דער זינגער־קאַריערע. דאָ האָט אונז שוין אויפגענומען אַ שווייצאַר, וועלכער האָט אונז בשום אופן נישט געוואַלט צולאָזען צום זינגער, נאָר אַז מיר זאָלען זיך פריער אַנמעלדען דורך אַ בריוו, וואָס אַווינס עס איז אונזער פאַרלאַנג. דובניקאוו האָט פאַר־שטאַנען, אַז אין אַזאַ פאַל איז גוט זיך אַרויסצוהעלפען מיט אַ קערבעל, וואָס מען רוקט אַריין דעם שווייצאַר אין האַנט אַריין, און עס האָט טאַקע געהאַלפען. דער שווייצאַר האָט געמאָלדען, אַז מענשען וואָס זיינען געקומען פון אַ פרעמדער שטאַט, דאַרפען זיך דרינגענד זען מיט דעם גרויסען זינגער. מיר זיינען גלייך אַריינגעלאָזט געוואָרען צו אים אין קאַבינעט. אויך דאָ איז דער ראש המדברים געווען דובניקאוו, וועלכער האָט דערקלערט צוליב וואָס מיר זיינען געקומען. מעדוועדיעוו האָט מיך אָפּגעמאַסטען מיט זיין בליק, אפשר האָט זיך אים דעמאָלט דערמאַנט זיין אייגענע קינדהייט, ווי אַזוי ער אַליין האָט געוואַנדערט מיט זיין שטימע צו פאַרשידענע חזנים און זינגער, אַז זיי זאָלען אים אויסהערען און זאָגען זייער מבינות.

ער האָט זיך גלייך אַוועקגעזעצט צום קלאַוויר, אַנגעשלאָגען עטליכע אַקאָרדען און געבעטען מיר נאָכוניגען. איך האָב דערפילט פאַר וועמען איך שטיין; איך האָב זיך דערמאַנט דעם טאַטענס געשיכטע וועגען מאיר'לען פון ראַקיסנע, און הילכיקע ליכטיגע טענער האַבען זיך אַ שאַט געטאָן פון מיין האַלז. מעדוועדיעוו האָט גאַרנישט געזאָגט, נאָר ער איז צוגעלאַפען צום גלע־קעל. ווען דער שווייצאַר איז אַריינגעקומען, האָט ער אים געהייסען בעטען די גרעפּין, אַז זי זאָל זיין אַזוי גוט און אַראַפּקומען צו אים אין צימער.

ביז די גרעפּין האָט זיך באַוויזען, האָב איך נאָך געזונגען „אַוראַ“ און די אַריע פון „דעמאַן“, וועלכע איך האָב געזונגען אויפ'ן יעליסאַוועטגראַדער קאַנצערט. אין מיטען זינגען האָט זיך אויפ'ן שוועל באַוויזען די גרעפּין, אַ פרוי אין די מיטעלע יאָרען, מיט פיל שטריכען פון אַריסטאָקראַטישער שייקייט אין פנים. זי האָט מיך אַפּלאַדירט, געוואונשען אַ סך גליק אין מיין מוזיקאַלישער קאַריערע, און האָט פאַרלאָזען דאָס צימער.

דובניקאוו, דער סוחר, האָט נאָכאַמאָל געוואַלט איבערציילען אויף רענדלעך וויפיל מיין שטים איז ווערט. האָט ער דערציילט מעדוועדיעוו'ן די זעלבע גע־שיכטע וואָס פריער דעם פראַפעסאָר עוועראַרדי, אַז איך בין אַ רייכער סוחר, פאַרדין תרפ"ט אלפים קערבלעך אַ יאָר, און איצט שטעלט זיך די פראַגע, צי עס לויט זיך צו לאָזען שטיין אַזאַ גאַלדען געשעפט און פטר'ן עטליכע יאָר

אויף שטודירען געזאנג און אַנצוהויבען אַ נייע קאַריערע, וואָס מען ווייסט נישט צו וואָס זי וועט פירען.

מעדוועדיעווי האָט זיך אָנגעצונדען פון כעס און איז אַרויף אויף דובני-קאַוויץ בזה הלשון: „וואָס פלוידערט איר וועגען אייער סוחר'עריי. אין דער שטימע פון דעם יונגענמאַן זיינען באַהאַלטען מער מיליאָנען וויפיל איר פאַרמאָגט און וועט אַמאָל פאַרמאָגען אין אַלע אייערע געשעפטען. איך קאָן אייך פאַרזיכערען, אַז אין פאַרלויף פון דריי-פיר יאָר וועט ער זיין דער ער-שטער טענאַר אין דער פעטערבורגער קייזערליכער מאַרינסקער אָפּערע. גאַנץ רוסלאַנד וועט מיט אים קלינגען. און אויב איר ווילט שוין דוקא וויסען וויפיל געלט ער וועט פאַרדינען, קאָן איך אייך פאַרזיכערען, אַז נישט ווינציגער פון פופציג טויזענט רובעל אַ יאָר.“

און קומענדיג אַביסעל צו זיך פון דער אויפגערעגטקייט, האָט ער ווייטער געזאָגט: „אַבער ווער טראַכט אין אַזאַ מאַמענט וועגען געלט — דאָס איז דאָך אַ פּערעל, אַ מתנה פון גאָט, וואָס באַווייזט זיך צום מענשען אַזוי זעלטען, און עס איז בלויז די פליכט פון יענעם געבענטשטען, וואָס איז באַ-שאַנקען געוואָרען מיט אַזאַ שטימע, זי צו אַנטוויקלען ווי געהעריג, פאַר דער אייגענער צופרידענקייט און פאַר דער גרויסער הנאה פון דער גאַנצער מענטשהייט.“

מעדוועדיעווי, וועלכער איז אַריין אין דער גרויסער באַגייסטערונג, האָט ווייטער געזאָגט:

„מיין פאַרשלאַג צו אייך, יונגעראַן, איז, אַז איר זאָלט פאַרבלייבען דאָ מיט אונז אין כאַרקאָוו. איך בין גרייט אייך צו ווידמען מיין פרייע צייט און טיילען זיך מיט אייך מיט דער רייכער דערפאַרונג, וועלכע איך האָב דערוואַר-בען אין די אַלע יאָרען פון מיין קאַריערע. שפעטער וועל איך אייך מיטנעמען קיין פעטערבורג און איך וועל זען, אַז איר זאָלט אַריינקומען אין דער קייזער-ליכער קאָנסערוואַטאָריע. איך וועל זען, אַז עס זאָל אייך קיין געלט נישט קאָסטען, און טאַמער וועט איר זיך נויטיגען אין אַ סטיפענדיע (סקאַלערשיפ), וועט איר זי אויך באַקומען. אַבער לערענט זיך! עס וואָלט געווען די גרעסטע זינד איר זאָלט אַזאַ שטימע נישט בילדען ווייטער, ביז איר וועט זי ברענגען צו דער גרעסטער פולקאָמענקייט! דאָס איינציגע, וואָס איך פאַרלאַנג פון אייך, איז, אַז איר זאָלט זיך רעכענען פאַר מיין שילער, וואָס איך וועל באַטראַכטען פאַר דעם גרעסטען כבוד פאַר מיר!“

אַזוי האָט גערעדט דער גרויסער אַרטיסט מעדוועדיעווי, דער אַמאָליגער ראַקייטנער בחור'ל מאיר'ל, דער זון פון דאַרטיגען רב, וועלכער האָט מיט אַלע חושים געוואָלט אַרויסראַטעווען נאָך אַ אידישען טאַלאַנט, אַז ער זאָל נישט פאַרלוירען גיין אין די ענגע אידישע געסלעך, וואו אַזוי פיל אידישע טאַ-לענטען ווערען פאַרטאַכלעוועט און וואו אַלץ ווערט אויסגעטוישט אויף תכלית, אויף גאַלדענע רענדלעך. מען האָט געפילט ווי ער פּיבערט אינגאַנצען בעת

ער רעדט, ווי ער מיינט טאקע ערליך אַרויסצוברענגען מיינע פאַרבאַרגענע
פּעהיגקייטען. אַזוי ווי ער אַליין איז שוין געווען אַוועק פון אידישקייט, האָט
ער אויך מײן צוקונפט פאַרבונדען מיט דער אָפּערע.

דובניקאָוו האָט אינגאַנצען פאַרלוירען דאָס לשון, אויסהערענדיג אַזעלכע
פּלאַמענדיגע ווערטער פון דעם קינסטלער, וועלכער איז שוין דעמאָלט געווען
באַרימט איבער גאַנץ רוסלאַנד. אַ שלעפּ טוענדיג מיך פאַר דער פּאַלע, האָט
ער קוים אַרויסגעבורטשעט, אַז ווי נאָר מיר וועלען אַהיימקומען, וועלען
מיר איבערטראַכטען דעם פּלאַן, וועלכען ער האָט פאַרגעלייגט פאַר אונז, און
מיר וועלען אים גלייך לאַזען וויסען. דערווייל האָבען מיר אים ביידע אָפּגע-
דאַנקט פאַר דעם אינטערעס, וואָס ער האָט אונז אַרויסגעוויזען און פאַר דער
טייערער צייט, וואָס ער האָט אונז געווידמעט, און איבערפּולטע פון גליק,
האַבען מיר פאַרלאָזען מעדוועדיעוויס קאַבינעט.

דער באַריטאָן ווינאָגראַדאָו שטעלט דעם ריכטיגען דיאָנאָז פון מיין קאַריערע

אַזעלכע צוויי וויזיטען, ביי אַ באַרימטען איטאַליענישען געזאַנג־פּראָפּעסאָר און ביי דעם אַפּערע־זינגער מעדוועדיעוו, מיט וועלכען רוסלאַנד האָט שוין דעמאָלט געקלונגען, וואָלטען אייגענטליך געמעגט זיין גענוג אַפילו פאַר אַזאַ זשענדעם נאָך גוטע ווערטער וועגען מיר, ווי עס איז געווען מיין שוואַגער דוב־ניקאָוו. אָבער זיין אַפּעטיט האָט מען גאַרנישט געקענט באַפּרידיגען; ער האָט אַלץ געהאַט ווייניג, און אַרויסגייענדיג פון מעדוועדיעוו'ן איז ער צוגעשטאַנען צו מיר, אַז אַזוי ווי מיר זיינען שוין אין כאַרקאָוו און דאָ געפינט זיך גראַד דער באַרימטער באַריטאָן ווינאָגראַדאָוו, — זאָלען מיר שוין אַפּשטאַטען אַ וויזיט אויך ביי אים און הערען וואָס ער האָט צו זאָגען וועגען מיין שטימע. וואָס זאָל איך דאָ לייקענען, ווי יעדער מענש, בין איך אויך געווען אומ־זעטיג צו הערען וואָס מער גוטע ווערטער וועגען זיך, און איך האָב גערן איינגעשטימט, אַז איידער מיר פאַרען אַהיים, זאָלען מיר נאָך באַזוכען ווינאָגראַדאָוו'ן. דאָ האָט זיך גלייך דערשפּירט גאַר אַן אַנדער אַטמאָספּערע. ביי דער טיר האָט אונז באַגעגענט שוין נישט קיין שוויצאַר אין אַ מונדיר מיט זילבערנע לאַמפּאַסען, נאָר אַן איינפאַך אוקראַיניש דינסט־מיידעל, און גלייך אין קאַרידאָר האָבען מיר באַמערקט ווינאָגראַדאָוו'ן אַליין, וועלכער האָט אונז גאַנץ העפּליך געפּרעגט, וואָס מיר פאַרלאַנגען.

ווינאָגראַדאָוו איז געווען און איז פאַרבליבען אַ האַרציגער איד מיט אַ צאַפעלדיגער אידישער גשמה. מען האָט אַפילו איבערגעגעבען, אַז ער איז אַ פרומער איד, וואָס לייגט יעדען טאַג תּפּילין, אָבער איך קאָן נישט זאָגען, אויף וויפּיל דאָס האָט געשטימט מיט'ן אמת. פון דעם ערשטען וואָרט, וואָס מיר האָבען אויסגערעדט מיט אים, האָבען מיר גלייך דערפּילט אַ מאַדנע האַרציגע הימישקייט, ווי מיר וואָלטען אַריינגעקומען צו אַ נאַענטען קרוב, וואָס איז אויסגעבונדען מיט דיין גאַנצער משפּחה, און אַט באַלד וועט ער זיך נעמען אויספּרעגען אויף יעדען פעטער און אויף יעדער מומע באַזונדער.

אויך ער האָט זיך אַוועקגעזעצט צום קלאַוויר און האָט מיך געהייסען עפעס פאַרזינגען, און מען האָט געקאָנט באַמערקען אויף אים, אַז ער הערט זיך איין מיט אַ באַזונדערער ערענסטקייט און פאַרטראַכטקייט. ער האָט זיך

נישט גענומען ווארפען מיט אפערעס און קאנסערוואטאריעס און מיט גאלדענע גליקען, וואס דערווארטען מיך, ווי נאך איך וועל ארויס אין דער ברייטער גוי'אישער וועלט. דאס ערשטע ווארט זיינס איז געווען, פון וועלכען שטעטעל איך שטאם, און דאן האט ער געבעטען איך זאל אים עפעס דערציילען פון מיין לעבען, וואס איך האב געטאן ביו איצט און אין וואס פאר א סביבה איך בין אויסגעוואקסען.

עס האט זיך גלייך דערשפירט אן אנדער צוגאנג און גאר אן אנדער אינטערעס אין דעם אידישען יונגערמאן, וואס באווייזט זיך פאר אים. ווען איך האב אים אלץ דערציילט, פרעגט ער מיך, צי איך האב אמאל געהערט א גוטען חזן אין מיין שטעטעל, האב איך זיך דערמאנט אין געצילען דעם חזן פון באלטע, וואס האט זיך באוויזען ביי אונז אין שטעטעל, ווען איך בין נאך געווען א קליין אינגעל, און וועגען די לעצטע צוויי גוטע חזנים, וואס כ'האב געהאט א געלעגענהייט צו הערען אין יעליסאוועטגראד.

דאן פרעגט מיך ווינאגראדאו, צי איך וואלט געווען א בעלן פארצווינגען פאר אים עפעס א שטיקעל חזנות. דא האב איך דערפילט ווי עס ווערט מיר ווארעמער אונטער'ן הארצען. איך האב זיך דערפילט גאר אין דער היים און האב זיך אוועקגעלאזט זינגען א שטיקעלע "צור ישראל", וואס האט מיך ממש דערהאלטען ביים לעבען. איך בין שוין מיד געווען פון זינגען די פרעמדע, איינגע'חזרטע גוי'אישע ווערטער, ביי וועלכע איך האב מיר געדארפט די ציין צעברעכען, און איך האב זיך שוין אליין געהאט פארבענקט נאך א היימישער הארציגער אידישער מעלאדיע. און ווען דער בארימטער אפערע-זינגער האט מיך געבעטען איך זאל אים פארזינגען עפעס פון אונזער היימישען אוצר — האב איך מיינע אויערען נישט געגלויבט.

און נאך "צור ישראל" האב איך אנגעהויבען דערלאנגען נאך און נאך. איך האב זיך אלץ מער צעווארעמט און צעפלאקערט ביי דעם אלטען קוואל, פון וועלכען איך האב געטרונקען פון מיין פריסטער קינדהייט אן. די קאלארא-טור האב איך אויך נישט געזשאלעוועט און האב גענומען גאר הויכע טענער. ווינאגראדאו איז אלץ געווען ערנסט און איינגעהאלטען און האט נישט גע-לאזט פאלען קיין איבעריג ווארט.

ווען איך האב געענדיגט, האט ער מיך אוועקגעזעצט לעבען זיך אויף דער קאנאפע און געזאגט מיט א ווייכער שטים: "עס איז אמת, יונגערמאן, אז אייער שטימע איז אויסערגעוויינליך שיין, דאס געהער איז גוט און איר פארמאגט אלץ וואס א גוטע שטימע האט נויטיג פאר איר אנטוויקלונג. אבער לויט דער שילדערונג, וואס איר האט מיר געגעבען פון אייער היים און פון דער דערציאונג, וואס איר האט באקומען, גלויב איך נישט, אז איר דארפט זוכען אייער צוקונפט אויף די ברעטער פון דער אפערע אדער פון דער קאנצערט-עסטראדע. מיט אלע אייערע ווארצלען שטעקט איר אין דער זאפ-טיגער ערד פון דעם היימישען שטעטעל, אין דעם פון דורות-איינגעפונדע-

וועמען אידישען שטייגער; דאָרט דאָרפט איר זוכען אייער צוקונפט, אַהין געהערט איר."

און ווינאָגראַדאָוו האָט מיט זיין ווייכער שטימע פאַרגעזעצט: „לאַזט אייך נישט פאַנגען פון דעם אויסערליכען בליאַסק און גלאַנץ פון דעם גרויס־שטאָטישען טעאַטער־לעבען. דאָרט גלאַנצט און שיינט אַלץ בלויו פון אויבער־אויף, אינעווייניג אָבער איז אַלץ פאַרפּוילט און דורכגעפרעסען פון שמוץ. עס איז נישטאָ קיין האַרץ און קיין נשמה אין די אַלע דערפאַלגען, וואָס דער מענש דערגרייכט דאָרט. איך רעד שוין נישט וועגען דעם, וואָס אַן אמת'ער איד פאַרלירט זיך דאָרט אינגאַנצען, און גאַנץ אָפט ווערט ער פשוט געטריבען צו פאַרלייקענען זיין אָפּשטאַם און זיך אָפּזאָגען פון זיין גלויבען. נאָר אָפּילו אַן איידעלער מענש, נישט קיין איד, קאָן אויך נישט פאַרטראַגען די אַן אַ שיעור אינטריגעס און כּיטרעקייטען, מיט וועלכע עס איז אַזוי רייך דאָס טעאַטער־און אָפּערע־לעבען.

„איך אַליין, ווי איר קוקט מיך אַן“, האָט ווינאָגראַדאָוו פאַרגעזעצט, „בין גענוג נסיונות אויסגעשטאַנען, ביז עס איז מיר געלונגען איינצוהאַלטען מיין אידישען פנים און בלייבען דאָס וואָס איך בין געווען אין דער היים פון מינע עלטערען. איר ווייסט דאָך, אַז מיר לעבען אין רוסלאַנד, וואו אָפּילו פאַר דעם גרעסטען טאַלאַנט, אויב נאָר ער איז אַ איד, זיינען פאַרשלאָסען אַלע טירען, וועלכע ער קאָן אָפּילו מיט דעם אייגענעם קאָפּ נישט דורכברעכען. און טאַמער געלינגט אייך שוין אָפּילו צו ווערען אַ באַרימטער אָפּערע־זינגער, נישט האָבענדיג באַצאַלט דערפאַר מיט אייער גלויבען, זענט איר אַרומגע־רינגעלט מיט אַזוי פיל קנאה און האָס, אַז דאָס לעבען ווערט אייך נמאס. די מינדערווערטטיגע זינגער פאַרגינען אייך נישט אייער דערפאַלג און זיי באַמיען זיך אייך מקצר ימים צו זיין. מען באַרעדט אייך און באַשמוצט אייך הינטער די אויגען, אַז אַ גאַנץ לעבען דאָרפט איר זיך האַלטען אין איין פאַר־ענטפּערען פאַר עמיצען, פאַרענטפּערען זיך, הלמאי איר לעבט אויף דער וועלט.

„ניין, מיין ליבער יונגערמאַן, איר זענט אַ צו ריינער און אומשולדיגער מענש, אַז איר זאָלט זיך אַריינלאָזען אין דעם אָפּגרונט פון שמוץ און נישט־פאַרגינעריי. איך זע פאַר אייך אַ בעסערען וועג, אַ וועג וואָס אַנטשפּרעכט אייער דערציאונג און אייער געמיט־צושטאַנד, און וועלכער וועט אייך זיכער געבען מער גייסטיגע באַפרידיגונג, ווי דער וועג פון דער אָפּערע. מיט אייער שטימע און קאַלאַראַטור וואָלט איר געקאַנט ווערען איינער פון די שענסטע קאַנטאָרען ביי אידען. עס וועט זיין פיל בכבודיגער פאַר אייך, אין גייסט פון אייער טראַדיציע, און דאָס וועט אייך געבען די פולע מעגליכקייט צו אַנטוויקלען אייערע איינגעבוירענע, הויך באַגאַבטע אייגענשאַפטען נישט ווייניגער ווי די אָפּערע.“

אַזוי האָט גאַנץ לאַנג גערעדט צו מיר און צו מיין שוואַגער דער באַ־

רימטער באַריטאָן ווינאַגראַדאָוו. דאָס זיינען געווען גאָר אַנדערע רייד, ווי די, וועלכע מיר האָבען פריער געהאַט געהערט פון מעדוועדיעוױן. דאָס האָט גערעדט אַ איד מיט אַן אַנגעווייטאַגט אידיש האַרץ, וואָס איז זיך אַ סך אויס־געשטאַנען דערפאַר וואָס ער האָט נישט געוואָלט איינבייטען דאָס גאַלדענע רענדעל פון אידישקייט, און ער האָט געוואָלט פאַרמיידען, אַז אַן אַנדער יונגערמאַן זאָל מער נישט גיין מיט דעם פיינפולען וועג, מיט וועלכען ער איז געגאַנגען.

איך האָב לאַנגע יאַרען געדענקט אַט די געפילפולע ווערטער, וועלכע עס האָט דעמאָלט אין כאַרקאָוו גערעדט צו מיר ווינאַגראַדאָוו. מיט אַ סך יאַרען שפּעטער, ווען מיר האָבען זיך ביידע געטראָפּען אין ניו־יאָרק און שפּעטער אין ארץ ישראל, האָב איך דערמאַנט ווינאַגראַדאָוו'ן די ווערטער, וועלכע ער האָט גערעדט צו מיר מיט אַ יאָר דרייסיג צוריק. איך האָב אים געזאָגט — דאָס איז געווען גאַנץ קורץ פאַר זיין טויט, — אַז ער האָט גאָר אַ גרויסען חלק אין דעם, וואָס מיין לעבען איז אַוועק מיט דעם וועג און נישט מיט קיין אַנדערען. מען קאָן דרייסט זאָגען, אַז זיינע כאַרקאָווער רייד האָבען געמאַכט אין מיר אַ טיפע איבערקערעניש. איך האָב אַנגעהויבען פאַרשטיין מיין טאַטען, וואָס האָט אַזוי עקשנות'דיג, אין משך פון לאַנגע יאַרען, מיך צוריקגעהאַלטען פון גיין אַליין אין דער וועלט אַריין זוכען מיין גליק. עס איז געווען אַ זין אין דעם נישט לאָזען מיך גיין אויף נסיונות, אין דעם פאַרלאַנג איינצוהאַלטען מיך ביים שטאַם און דוקא פון דעם דורות'דיגען שטאַם צו שעפען קראַפט און יניקה פאַר אַ שעפּערישען לעבען.

טיף גערירטע האָבען מיר זיך שנעל אָפּגעזעגענט מיט ווינאַגראַדאָוו'ן און אויף צומאַרגענס אַהיימגעפאַרען קיין יעליסאַוועטגראַד.

א פעטער, וואס איז קעגען מין חונישער קאריערע

צוריקקומענדיג אהיים, נאכדעם ווי מיר האָבען זיך אָנגעהערט אַזעלכע זיסע רייד, איז דאָך, דאָכט זיך גוט, דאָרף דאָך איצט שוין זיין קלאָר פאַר אַלעמען, אין וועלכער ריכטונג עס גייט מיין צוקונפט און וואָס מען דאָרף אָנהויבען טאָן, — הויבט זיך גאַרנישט אָן. איך האָב ווידער געהאַלטען ביים סאַמע אָנהויב, איך האָב געמוזט אויסקעמפען מיר מיין וועג, און לייכט איז דאָס מיר נישט אָנגעקומען. עס איז בלויז געווען איין אונטערשייד: פריער האָבען טאַטע־מאַמע געשטערט און געהאַלטען מיך צוגעבונדען צו זייערע פּאַלעס, איצט זיינען דאָס געווען שווער און שוויגער מיט אַלע זייערע יוצר־משרתים, אַחוץ, פאַרשטייט זיך, מיין שוואַגער דובניקאָוו, וועלכען איך וועל שטענדיג דערמאָנען צום גוטען.

דעם זעלבען אָווענט, נאָך אונזער צוריקקומען פון כאַרקאָוו, זיינען מיר אַלע געזעסען אַרום דעם פּאַמיליען־טיש און דובניקאָוו האָט דערציילט מיט אַלע איינצעלהייטען וואָס די פּראַפּעסאָרען און גרויסע זינגער האָבען וועגען מיר געזאָגט. דובניקאָוו האָט אויסגעפירט, אַז לויט זיין מיינונג דאָרף איך אַוועקפאַרען קיין קיעוו אָדער אַדעס און פאַרזעצען דאָרט מיין שטודיום פון געזאַנג. מען האָט נישט באַמערקט ביים טיש, אַז מיין שווער און שוויגער, אָדער אַפילו מיין אייגען ווייב זאָלען זיין שטאַרק באַגייסטערט פאַר דעם געדאַנק. גיכער האָט מען געקאָנט אַרויסלייענען פון זייערע פּנימ'ער: אַ מענש האָט זיך אַריינגעקלאַפּט אַ משוגעת אין קאָפּ אַריין און גיי טו אים עפעס!

נאָר כדי נישט אינגאַנצען אַפּצושלאָגען מיינע פליגעל, איז באַשלאָסען געוואָרען, אַז מען וועט אַרויסרופען מיין טאַטען פון כאַנעראַד און דאָן וועט מען אַלע צוזאַמען זיך האַלטען אַן עצה וואָס ווייטער צו טאָן. דערווייל איז דובניקאָוו אָפּגעפאַרען קיין קיעוו איינקויפען סחורה, האָט ער מיך געבעטען מיטצופאַרען מיט אים און פאַר איינוועגס וועלען מיר דאָרט זען עטליכע מוזיקאַלישע מענשען און אויסהערען זייער מיינונג.

אין קיעוו האָב איך באַזוכט דעם פּראַפּעסאָר פּיין־מאַטיאַס און דעם לערער פון געזאַנג אין דער דאָרטיגער קאָנסערוואַטאָריע, בלומענפעלד. זיי האָבען נישט צוגעגעבען קיין שום נייעס צו דעם, וואָס מיר האָבען פריער געהערט אין כאַרקאָוו. איינס און דאָס זעלבע: מען דאָרף לערנען און עס וועט אויס־

וואקסען פון מיר אזוינס און אזעלכעס. אין אווענט האבען מיר באזוכט די אָפּערע, וואו מען האָט געשפּילט „דעמאָן“. איך מוו זאָגען, אַז איך בין נישט געווען באַזונדערס אַנטציקט פון די שטימען, וואָס איך האָב געהערט. דאָס שפּילען פון די אַרטיסטען האָט אויך נישט געמאַכט אויף מיר קיין באַזונדערס שטאַר-קען איינדרוק, מסתמא דערפאַר, וואָס איך בין נאָך אַלץ געווען גאַנץ שוואַך אין דער רוסישער שפּראַך און האָב נישט אַלץ פאַרשטאַנען.

צו דער זעלבער צייט האָט מיך דער באַזוך אין קיעוו נאָך מער פאַרשטאַרקט אין דער איבערצייגונג, אַז דאָס איז מיין וועג: לערנען זיך און אויסבילדען מיין שטימע. צום ערשטען מאָל האָב איך דערשפּירט אַ פעסטקייט און איינ-געשפּאַרטקייט אין זיך, אַז איך וועל מיך מער פון דעם דאָזיגען וועג נישט לאַזען אַראַפּשלאַגען, און מיט דעם פעסטען באַשלוס האָב איך באַשלאָסען צו באַגעגענען דעם טאַטען, וועלכער דאַרף קומען צו דער פּאַמיליען-באַראַטונג אין הייז פון מיין שווער.

דאָס איז געווען גאָר אַ מאַדנער פּאַמיליען-ראַט און איך מוו זיך אויף אים אַביסעל אַפּשטעלען. דער גלאַזונער בעל דברן אויף דער אסיפה איז געווען מיין פּרויזיס פעטער, בערל קאָוואַליעווסקי, וועלכער איז, ווי איך האָב שוין דערמאַנט אין אַ פּריערדיגען קאַפיטעל, געווען דער הויפּט-גבאי פון גרויסען בית המדרש אין יעליסאַוועטגראַד. דאָס איז געווען אַ איד אַ גביר און אַ גרוי-סער בעל תקיף. אַ קליינטשיגער אין געוויקס, האָט ער אָבער געוואויגען ביי אַ דריי הונדערט פונט, אַזוי אַז ער האָט זיך קוים געקאַנט רירען. דעם גרעסטען טייל פון טאַג איז ער טאַקע אַפּגעזעסען אין אַ ספּעציעלען שטול, וואָס איז פאַר אים געמאַכט געוואָרען, און האָט געטרונקען טיי פון אַ סאַמאָואַר אין אַ ספּעציעלער גלאַז, וואָס איז געווען גרויס ווי עוג מלך הבשן...

אַ חוץ דער אַרבעט פון טיי-טרינקען, האָט ער געהאַט נאָך אַ מלאכה: אויסצורעכענען ביז אַ קאַפּיקע, וויפּיל פּראָצענטער יעדער פון די אידען אין שטאַט איז אים שולדיג פאַר דעם געלט, וואָס ער האָט זיי געבאַרגט. דער גרעסטער בעל חוב איז אים געווען זיין אייגענער ברודער, פישעל, וועלכער איז שטענדיג געווען אַ נצרך אין אַ גמילת חסד. נאָר אַזוי ווי קיין גמילת חסדים האָבען אידען זיך נישט געשטופּט אים צו געבען צוליב זיינע אַפטע באַנקראַטען, האָט ער געמוזט אַנקומען צו באַרגען געלט אויף פּראָצענט, און דאָס ביים אייגענעם ברודער.

דאָס איז געווען אַ גראַב-הויטיגער איד, וואָס זעלטען האָט מען אַזעלכען געטראַפען אַפּילו אין די באַדינגונגען פון דעם פּאַרצייטיגען קליינשטעטעלשען לעבען. אָבער מיין שווער איז געווען גאָר שטאַרק פון אים אָפהענגיק און דערפאַר האָט ער זיך געמוזט רעכענען מיט זיין מיינונג אַפּילו אין פּאַמיליען-פּראָגעס. דער פעטער איז דאָס אַרויס מיט דעם האַרבען וואָרט קעגען דעם, אַז איך זאָל זיך ווידמען אַ חזני'שער קאַריערע.

זיין טענה איז געווען, אז איך פאַרדריי מיר דעם קאַפּ מיט נאַרשיקייטען. עס וועט זיין אַ סך בעסער צו נעמען זיך ערענסט צום געשעפט און ווערען אַ גוטער סוחר. און כּדי אָפּצושלאָגען ביי מיר דעם חשק צו חזנות, האָט ער געבראַכט ביישפּילען פון זיין פּראַקטיק אַלס גבאי אין שוהל. שטענדיג זיינען דאָ רייסערייען מיט די חזנים און משוררים; עפעס זיינען זיי גאַר קיין מענשען נישט — האָט ער אויסגעפירט.

און אַ חוץ דעם וואָס פאַר אַ תּכלית איז דאָס פאַר אַ לייטישען מענשען צו ווערען אַ חזן, איבער וועלכען יעדער גבאי און סתם בעל הבית אין שוהל האָט אַ דעה און האַלט אים פאַר זיין פּערזענליכען משרת. אַזאַ חזן איז קיינמאָל נישט זיכער מיט זיין פּרנסה, טאַמער צעקריגט ער זיך איבער אַ קלייניגקייט מיט'ן גבאי — ווייזט אים דער לעצטער גלייך די טיר. אַ חזן, האָט ער ווייטער געזאָגט, דאַרף זיין אַ חוצפה'ניק, מיט שאַרפע עלענבויגענס, אַז נישט קריכט אים גאַנץ קהל אויפ'ן קאַפּ. „און דו, מיין פּלימעניק, שטאַמסט פון אַן איידעלער שטוב, דאָס איז נישט קיין פּרנסה פאַר דיר. דו וועסט זיך נישט אויסטויגען צו דעם געשעפט. איז מיין עצה, אַז דו זאָלסט גיין מיט דעם וועג. מיט וועלכען דיינע עלטערען און אור-עלטערען זיינען געגאַנגען. קיי־נער פון זיי איז נישט געווען קיין חזן, נאָר אַרענטליכע און לייטישע שניט־סוחרים, זאָלסטו טאַקע אויך ווערען אַ שניט־סוחר, און איך האָף, אַז דו וועסט אים ירצה השם מצליח זיין.“

אַזוי האָט אָפּגע'דרשנ'ט דער פּעטער בערל און מען האָט געקענט זען, ווי אַלע אַנוועזענדע אויפ'ן פּאַמיליען־ראַט האָבען צוגעשאַקעלט מיט'ן קאַפּ, אַז ער איז גערעכט. איך בין געוואָרען שטאַרק אין כּעס, אויסהערענדיג די רייד. אָבער איך האָב געפילט, אַז מיט בייזען וועל איך דאָ גאַרנישט אויפּטאָן, האָב איך אָנגעשלאָגען אַ סענטימענטאַלען טאָן און האָב געפּרעגט ביי מיין פאַרזאַמעלטער משפּחה, וואָס זאָל איך טאָן מיט דער אויסערגעוויינל־כּער גאַב, מיט וועלכער די נאַטור, אָדער די השגחה, האָט מיך באַשאַנקען? צי האָב איך אַ רעכט דאָס צו פאַרטאַכליעווען? דאָס איז דאָך אַ פאַרמעגען, וועל־כּען ראַטשילד אַליין קאָן נישט קויפען מיט אַלע זיינע מיליאָנען. אַט איז דאָך מיין שוואַגער, דובניקאָוו, געווען מיט מיר ביי די גרעסטע מבינים אין כאַר־קאָוו און אין קיעוו, און זאָל ער דערציילען, וואָס זיי האָבען געזאָגט. און איך האָב אויסגעפירט, אַז איך בין פּעסט אַנטשלאָסען צו גיין מיט מיין אייגענעם וועג און אַז איך וועל מיך מער נישט לאָזען פון דעם דאָזיגען וועג אַראַפּפירען. איך האָב שוין גענוג צייט פאַרלוירען. איך בעט פון מיין משפּחה נאָר איין זאָך: אַז מען זאָל מיר נישט שטערען. וועט איר מיר וועלען העלפען — וועל איך אייך אַוודאי דאַנקבאַר זיין אַ גאַנצען לעבען.

דער פּעטער בערל איז אויפגעשטאַנען אַ באַלידיגטער און איז אַוועק אַן אַ זיי־געזונט. דער איינציגער, וואָס איז דאָס מאָל געשטאַנען אויף מיין זייט, איז געווען דער טאַטע. ער האָט איינגעשטימט, אַז איך זאָל אַוועקפאַרען

קײן אַדעס און לערנען זיך ביים באַרימטען דיריגענט נאַוואַקאָווסקי. אַ חוץ דעם וועל איך דאָרט האָבען אַ געלעגענהייט צו הערען דעם וועלט-באַרימטען חזן פּיניע מינקאָווסקי און נאָך אַנדערע. דאָס איז האָט זיך אַ ריר געטאָן, איך בין געשטאַנען פנים אל פנים מיט אַ נייער עפּאָכע אין מײן לעבען.

עס איז אַנטשטאַנען די פּראַגע, צי מײן פּרוי, וועלכע איז שוין געווען אין די הויכע חדשים מיט'ן ערשטען קינד, זאָל מיטפאַרען מיט מיר. איך בין געווען דורכאויס דערפאַר, הגם מײן פּרוי אַליין האָט קיין גרויסען חשק נישט אַרויסגעוויזען צו פאַרלאָזען דאָס הויז פון די עלטערען אין אַזאַ צושטאַנד און פאַרען אין אַן אומבאַקאַנטען וועג, וואו אַן אַ שיעור שטרויכלונגען האָבען אויף אונז געוואַרט. דאָך האָט געזיגט דער געדאַנק, אַז די משפּחה דאַרף נישט צעריסען ווערען און עס איז באַשטימט געוואָרען דער טאַג פון אונזער אַפּפאַרען. מײן גוטער שוואַגער, דובניקאָוו, האָט זיך אויך דאָס מאָל אונטער-גענומען צו זיין אונזער באַגלייטער.

אַזוי האָב איך אויף מײן צוויי און צוואַנציגסטען לעבענס-יאָר ענדליך דערגרייכט דאָס, וואָס עס איז געווען מײן אינטימסטע שטרעבונג זינט מײן פּריעסטער קינדהייט. איך האָב געפונען אין זיך גענוג שטאַרקייט זיך אַפּצורייסען פון די קייטען, מיט וועלכע מען האָט געוואָלט פענטען מײנע אינגעבוירענע אייגענשאַפטען און שטרעבונגען. איך האָב געפילט, אַז איך גיי צו מײן צוקונפט, אַז עס געשעט אַ גרויס געשעעניש אין מײן לעבען.

מיין ערשטער וויזיט ביים חזן מינקאווסקי אין אָדעס

אָט אַזוי בין איך, אַן אומדערפאַרענער יונגערמאַנשיק, מיט אַ פרוי און מיט'ן ערשטען קינד אונטערװעגס, אַנגעקומען אין דער גרויסער שטאָט אָדעס, צו געפינען דעם שליסעל צו מיין גליק און צוקונפטיגער קאַריערע. וואו גייט אַ יונגערמאַן, וואָס חזנ'ט זיך, אויב נישט צום װעלט--באַרימטען קאַנטאַר אין יענער צייט, צו פיניע מינקאווסקי?

איך האָב זיך, פאַרשטייט זיך, נישט געקאַנט פאַרשטעלען וואָס פאַר אַ ביטערע אַנטוישונג עס האָט מיך דערוואַרט פון דעם דאָזיגען ערשטען וויזיט ביי דעם גרעסטען זשעני פון חזנות אין יענער צייט. נאָר לאַמיר שיל-דערען כסדר, ווי אַזוי דאָס איז צוגעגאַנגען. ווען מיר האָבען אַנגעקלונגען אין מינקאווסקי'ס טיר, האָט אונז באַגעגענט אַ גרויסער הונט מיט אַ דראַמאַ-טישער באַסאָוער שטימע. איך בין גלייך געבליבען אַ דערשראָקענער. ביי אונז אין שטעטעל האָב איך זיך קיינמאַל נישט פאַרגעשטעלט, אַז ביי אַ אידישען חזן זאָל אַ הונט זיין דער, וואָס איז מקבל פנים אַ נייעם מענשען...

נאָכ'ן הונט האָט זיך דורך דער שפאַרע פון דער טיר באַװיזען דאָס פנים פון דעם קריסטליכען שטוב-מיידעל, װעלכע האָט מיט אומצוטרו געפרעגט וואָס מיר פאַרלאַנגען. ענדליך האָט מען אונז אַריינגעלאָזט אין קאַרידאָר אַריין און געלאָזט שטיין אַזוי לאַנגע מינוטען. צום סוף איז אַרויסגעקומען מינקאווסקי און האָט אונז אַריינגעפירט צו זיך אין קאַבינעט. איך האָב אויסגעגאַסען פאַר אים דאָס גאַנצע האַרץ מיינס און דערציילט די סיבה פון מיין קומען, אַז איך װיל זיין אַ חזן ביי אידען און אַז איך װיל ער זאָל אויסהערען מיין שטימע און געבען אַן עצה, וואָס װײטער אונטערצונעמען.

איך קאָן נישט זאָגען, אַז די אויפנאַמע וואָס איך האָב באַקומען ביי דעם גרעסטען ליטורגישען אויטאָריטעט פון יענער צייט, איז געװען אַן אויפמונ-טערענדע. פאַרקערט, ער האָט מיך אַפגעגאַסען מיט קאַלטע וואָסער און װידער בין איך געשטאַנען אַ פאַרלוירענער. ער האָט זיך אַװעקגעװעזט צום קלאַװיר און האָט אַנגעשלאָגען עטליכע אַקאָרדען. איך האָב קאַרעקט נאָכגע-זונגען. דאָן האָט ער מיך געבעטען איך זאָל פאַרזינגען עפעס חזנ'ישעס. ווען איך האָב געזונגען, האָב איך באַמערקט ווי זיין פנים בייט זיך, אַבער איך האָב נישט גענוי באַנומען וואָס דאָס מיינט. צי דאָס איז אַ באַגייסטערונג, אָדער עפעס אַן אַנדער געפיל.

ווען איך האָב געענדיגט, האָט ער זיך אָנגערופען צו מיר: „יונגערמאַן, איר האָט זעהר אַ שיינע שטימע, אָבער עס וואָלט געווען אַ גרויסע זינד איר זאָלט אַזאַ שטימע פאַרווענדען אויף חזנות. וואָס פאַר אַ תכלית איז דאָס פאַר אַ יונגען מענשען צו ווערען אַ חזן ביי אידען? עס איז אַן אומדאַנקבאַרע פרנסה און עס פעלען איצט נישט אויס קיין חזנים ביי אידען. וואָס עס פעלען יאָ — דאָס איז שטעלעס פאַר חזנים, וואָס זיינען שוין דאָ. איר האָט די בעסטע שאַנסען צו ווערען איינער פון די שענסטע אָפערע־זינגער. דאָס איז אַ סך אַ בכבוד־ערע קאַריערע פאַר אַזאַ יונגענמאַן, ווי איר זייט. און וואָס עס איז שייך לערנען — פאַרנעם איך זיך נישט מיט דעם, נאָר איך וועל אייך אָנווייזען ווער עס וועט אייך קאַנען ביהילפיג זיין.“

אַט אַזאַ קבלת פנים האָב איך באַקומען ביי פיניע מינקאָווסקי, ביי דעם זשעני, וואָס איך האָב געהאַפט, אַז דוקא ער וועט מיך דערוואַרימען און באַ־ גייסטערען און צוגעבען מוט צו באַגעגענען די אַלע שטערונגען, וועלכע האָבען מיך נאָך דערוואַרט.

אַט די מאַדנע באַציהונג צו אַ יונגען מענשען, אין וועמענס טאַלאַנט ער האָט זיך אַליין איבערצייגט, איז געווען פאַר מיר אַ רעטעניש אין משך פון אַ לאַנגער צייט. מען דאַרף געדענקען, אַז פיניע מינקאָווסקי איז נישט נאָר געווען דער אָנגעזענסטער קאַנטאָר ביי אידען צו יענער צייט, נאָר ער איז באמת געווען דער גרעסטער געלערענטער אויף זיין געביט. אין חכמת המוזיק, אין אידישער ליטורגיע, סיי טראַדיציאָנעלער און סיי מאַדערנער, איז נישט געווען צו אים קיין גלייכען. חוץ דעם איז ער געווען אַ גרויסער תלמיד חכם, און וואָס ס'איז שייך פרנסה, איז ער געווען פאַרזאָרגט אויפ'ן גאַנצען לעבען. ער האָט געהאַט די בעסטע לעבענסלעגליכע שטעלע. איז פון וואַנען האָט זיך גענומען צו אים אַזאַ קליינליכע באַציאונג צו אַן אָנפאַנגער, וואָס האָט הילפלאַז געבעטען ביי אים אַ ראַט, ווי אַזוי צו גיין צו זיין צוקונפט?

לויט'ן שכל הישר האָט זיך מינקאָווסקי געדאַרפט דערפרייען, וואָס עס קומען צו יונגע כחות אויפ'ן פעלד פון אידישער חזנות, אַנשטאָט דעם האָט ער מיך גראַב אָפגעשטויסען און געשיקט צו די גוים, צו די אָפערע־קוליסען, וועלכע דער אַרטיסט ווינאָגראַדאָו האָט אַזוי טרעפליך באַצייכענט ווי אַ נעץ פון שמוץ, וואָס פירט סוף כל סוף צום אַוועקגיין פון אייגענעם פאַלק. איך האָב דאָס געקאַנט דערקלערען בלויז מיט דער פאַרבליבענער אין אים קליינשטעטעל־ שער משורר־ישער נישט־פאַרגינעריי, וואָס האָט זיך ווייט נישט געפאַסט צו דער הויכער שטעלונג, וועלכע ער האָט שוין דעמאָלט פאַרנומען אין עפענטליכען אידישען לעבען.

אָבער דאָס אַלץ האָב איך פאַרשטאַנען ערשט מיט יאַרען שפעטער, ווען איך בין אַליין אריין אין דער „בראַנזשע“ און האָב זיך באַקענט מיט אַלע אירע הינטער־קוליסען. אין יענעם מאַמענט אָבער, ווען איך האָב געהערט די ביטערע רייד פון מינקאָווסקי'ן, בין איך געשטאַנען אַ צעבראַכענער און אַנ־

טוישטער. איך האב אפילו שוין נישט געהערט די אלע עצות, וועלכע ער האט מיר גענומען געבען, ווי אזוי ער האט מיך רעקאמענדירט צו א געוויסער מוזיק-לערערין מיט'ן נאמען וואסילענקא, וועלכע האט געדארפט דורכגיין מיט מיר דעם גאנצען אלף-בית, ווי: סאלפעדזשי, הארמאניע, מוזיק-טעאריע. איך האב זיך שנעל אפגעזעגענט און בין אוועק.

אויף צומארגענס בין איך מיט מיין שוואגער אוועק צום בארימטען כאר-דיריגענט נאוואקאווסקי. דער וויזיט ביי דעם גלענצענדען מוזיקער האט צוריק געהויבען מיין שטימונג; איך בין ווידער געווארען האפענדיג ביי זיך און פול מיט גלויבען, אז איך גיי דאך מיט דעם ריכטיגען וועג. ווען איך האב אים דערציילט, וואס מינקאווסקי האט מיר נעכטען געזאגט, אז עס זיינען אן מיר שוין דא צופיל חזנים ביי אידען און איך זאל מיר חזנות ארויסשלאגען פון קאפ — האט ער זיך אויסגעלאכט דערפון. „איר מיט אייער שטימע“, האט ער געזאגט, „ווען איר וועט נאך אביסעל בעסער אויסלערנען שטים-בילדונג און איר וועט זיך מער באקענען מיט דעם חזנישען פאך, סיי מיט דעם טראדי-ציאנעלען נוסח און סיי מיט דעם מאדערנעם, וועט איר זען, אז איר וועט נישט האבען קיין זארג וועגען א שטעלע. גוטע חזנים זיינען קיינמאל נישט צופיל, און קאנטאר מינקאווסקי האט אייך אומזיסט אנגעשראקען.“

נאוואקאווסקי האט אונטערגעשטראכען, ווי וויכטיג עס איז פאר מיר צו הערען א סך געזאנג און אויך אינסטרומענטאלע מוזיק. דער עיקר זאל איך הערען יעדען חזן, און נאך מער יעדען עכטען אידישען בעל תפילה. און צו דער זעלבער צייט לערנען טעאריע און הארמאניע. ווען איך האב אים געפרעגט, צי ער וואלט גרייט געווען צו זיין דער, וואס זאל מיך לערנען, האט ער געענט-פערט, אז ער איז באשעפטיגט בלויז מיט שילער, וואס זיינען שוין מער אוואנסירט. אבער מעגליך, אז ער וועט מיר קאנען ווידמען צוויי שעה אין דער וואך.

איך האב אנגעהויבען לערנען ביי נאוואקאווסקי'ן, אבער איך האב גלייך דערשפירט, אז עס גייט מיר צו שווער. ער איז געווען א צו הויכער פראפעסאר און איך האב זיך גיכער גענויטיגט אין א דרדקי-מלמד פון מוזיק, וועלכער זאל פארשטיין, וואו איך האלט אין דער וועלט און וועלכען איך זאל פארשטיין, וואס ער רעדט צו מיר. איך האב דערציילט וועגען דעם נאוואקאווסקי'ן און ער האט מיר אליין געראטען, אז איך זאל נעמען א העכערען שילער פון קאנטער-וואטאריע, וועלכער וועט פאר דער ערשטער צייט זיין פולשטענדיג גענוג פאר מיר.

ער האט מיר אנגערופען א געוויסען בויעל, וועלכער האט אויסער די לעקציעס מיר אויך דערלויבט צו קומען יעדען טאג אין בראדער טעמפעל, וואו ער האט געהאט פראבעס מיט'ן כאר. דאס האט זעהר שטארק אנטוויקעלט מיין געהער. דער זעלבער בויעל איז ערשט מיט עטליכע יאר צוריק גע-שטארבען אין ניר-יארק. אזוי האב איך ביסלעכווייז אנגעהויבען אריינדרינגען

אין דעם קעניגרייך פון מוזיק, באהערשענדיג, וואָס אַמאָל מער און בעסער די אַלע קאָמפּליצירטע שטופען פון אַט דער איידעלער קונסט.

אַבער דאָ איז מיטאַמאָל אונטערגעקומען אַ שטערונג, וואָס האָט מיך געצוואונגען איבערצורייסען דעם שטודיום, וועלכען כ׳האַב נאָך אַזעלכע מי און מאַטערניש ענדליך געהאַט אָנגעהויבען. קודם כל דער צושטאַנד פון מיין פרוי האָט מיר קיין רו נישט געגעבען. זי איז געווען אין אַזעלכע אומ־שטענדען, וואָס איבערלאָזען איר אַליין איז געווען גאַנץ שווער. דאָס האָט מיר שטאַרק געשטערט אין מיין לערנען. די צווייטע סיבה איז געווען — אַ פּלוצ־לונגע אַרויספּאָדערונג פון מיין שווער, אַז איך זאָל תּיכּף אַהיימקומען.

וואָס מיין שווער האָט מיך פּלוצלונג געדאַרפּט אַזוי דרינגענד, בין איך געוואויר געוואָרען ערשט ווען איך בין אַהיימגעקומען. עס איז געווען אַ גאַנץ איינפאַכע געשיכטע: מיין שווער האָט זיך געגרייט צו זיין נאָענטסטען באַנ־קראַט און צו דעם צוועק האָט ער פאַר אַ געוויסער צייט געדאַרפּט עוקר זיין פון יעליסאָוועטגראַד, כדי די בעלי חובות זאָלען אים נישט לאָזען אַרעסטירען. האָט מען דאָס מיר געגעבען אַ טעלעגראַמע, אַז דער שווער איז „שווער קראַנק“ געוואָרען און איך זאָל גלייך קומען מיט דער פרוי.

דער פּלאַן איז געווען, אַז דער שווער וועט אַפּפּאַרען אין אַ געוויסען סאַניטאַריום הינטער ווין און איך וועל אים באַגלייטען. צו וואָס דאַרף ער אַ באַגלייטער? כדי עס זאָל אויסזען וואַרשיינליכער, אַז ער איז באמת קראַנק און קאָן אַליין נישט פאַרען. וואָס איך האָב נישט געטראַכט וועגען דעם נייעסטען אויפטו פון מיין שווער, אַבער עפעס איז מיר געפעלען, וואָס איך קריג אַ מעגליכקייט אַרויסצופאַרען קיין אויסלאַנד. נייע מעגליכקייטען האָבען זיך געעפענט פאַר מיר.

א פאלעמיק מיט חזן פיניע מינקאווסקי אין אדעס

דאס איז שוין געווען מיט א סך יארען שפעטער, נאכדעם ווי איך האָב מיד דאָס ערשטע מאל באַגעגענט מיט'ן באַרימטען חזן און גרויסען קענער פון דער אידישער ליטורגיע, פיניע מינקאווסקי פון אָדעס. איך בין דאָן פון בודאַפעסט אַנגאַזשירט געוואָרען אויף איינעם פון מיינע קאַנצערט-טורנעען איבער די רוסישע שטעט און האָב אויך געדאַרפט באַזוכען די שטאָט אָדעס.

חזן מינקאווסקי האָט שוין דאָן געהאַט פאַרעפענטליכט אַ קליינע בראַשור איבער אידישער ליטורגיע, וואָס איז געווען זעהר פאַכמעניש און באַלערענד. אין דער זעלבער צייט האָט ער אין דער דאָזיגער בראַשור שאַרף קריטיקירט די יעניגע חזנים, וועלכע זיינען אויפגעטרעטען אויף קאַנצערטען און וועלכע האָבען אַריינגעזונגען אין די גראַמאַפאָנען. ער האָט שטאַרק אַנגעגריפען חזן גרשון סיראַטע און ער האָט אויך מיד נישט געשאַנעוועט, ווייל צו יענער צייט זיינען מיר געווען די צוויי פאַפולערסטע אידישע חזנים, וואָס זיינען געווען באַקאַנט אין דער גאַנצער אידישער וועלט אַ דאַנק די גראַמאַפאָן-פלאַטען.

פאַר מיין אַנקומען קיין אָדעס צו מיין קאַנצערט, דאָס איז געווען אין יאָר 1908, האָט חזן פנחס מינקאווסקי געפונען פאַר נויטיג אַפצודרוקען אין דער דאָרטיגער רוסישער צייטונג „אָדעסקיע נאַוואָסטי“ אַ גרויסען אַרטיקעל, וואו ער האָט מיך אַטאַקירט פאַרוואָס איך פראַפּאָניר די אידישע תפילות מיט דעם, וואָס איך טרעט אויף אויף דער טעאַטער-בינע און אין אַ קאַנצערט-זאַל. דערביי האָט ער געשריבען, אַז קיין שום פאַרשטייער פון אַנדערע רעליגיעס האָט זיך נישט ערלויבט אַזאַ זאַך, ווי אויפצוטערעטען מיט רעליגיעזע תפילות אַדער לידער אויף דער בינע.

אַ טאַג פאַר מיין קאַנצערט איז געקומען צו מיר אין האָטעל אַ פאַרשטייער פון דער זעלבער צייטונג און האָט מיך געפרעגט וואָס איך האָב צו ענטפערען אויף די פאַרוואַרפען, וועלכע זיינען מיר געמאַכט געוואָרען עפענטליך דורכן חזן מינקאווסקי. איך האָב אים געענטפערט, אַז קודם כל איז נישט ריכטיג, אַז סיראַטע און איך זיינען דאָס די ערשטע חזנים ביי אידען, וואָס אויסער דער שוהל זיינען זיי אויך אויפגעטרעטען מיט רעליגיעזע תפילות אין טעאַטער-זאַלען און אויף קאַנצערטען. נאָך מיט צענדליגער יאָרען פריער האָבען דאָס זעלבע געטאָן אַזעלכע אַנגעזעענע אידישע חזנים, ווי ניסי בעלזער, זידעל ראָזנער, ברוך שאַר, ברוך דער קינסטלער, אַדער קאַנסטאַנטיןער. זיי זיינען

אלע ארומגעפארען פון שטאָט צו שטאָט און האָבען געגעבען קאָנצערטען אויב נישט אין טעאָטערס איז אין חתונה-זאלען אָדער אין באלעבאָטישע סוחר'ישע קלובען, וואָס זיינען געווען אזוי פאַרשפּרייט אין די רוסישע שטעט. מען האָט אַפילו איבערגעגעבען, אַז די דערמאָנטע חזנים האָבען זיך שטאַרק געגרויסט דערמיט, וואָס צו זייערע קאָנצערטען זיינען געקומען הויכע רעגירונגס-באַאָמטע, מיליטער-לייט און אַפילו פּראָוואַסלאָווע פּאַפּען.

און וואָס איז שייך דעם אַנדערען פאַרוואָרף, אַז קיין שום באַאָמטער פון אַן אַנדער רעליגיע האָט זיך ביז איצט נישט ערלויבט אַריינצוזינגען רעליגיעזע תּפילות אין גראַמאָפאָן, האָב איך פאַר דעם רוסישען צייטונגס-מאַן באַוויזען, אַז אויך דאָס איז נישט ריכטיג. איך האָב אים געוויזען דעם קאַטאַלאָג פון גראַמאָפאָן-פּלאַטען, וואָס איז אַרויסגעגעבען געוואָרען דורך דער געזעלשאַפט, פאַר וועלכער איך האָב אַריינגעזונגען, און דאָרט האָט מען לייכט געקענט אויסגעפינען, אַז נישט קיין קלענערער ווי דער פּויפּסט אַליין האָט אַריינגערעדט זיינע קירכען-מעסעדזשעס אין די גראַמאָפאָן-פּלאַטען. דאָרט זיינען אויך געווען אַן אַ שיעור פּלאַטען פון רעליגיעזע לידער, וואָס זיינען אַריינגעזונגען געוואָרען פון דעם כאַר פון וואַטיקאַן.

גלייך אויפ'ן צווייטען טאָג איז אין דער זעלבער „אָדעסקיע נאַוואַסט" ערשינען דער געשפּרעך מיט מיר און מיין ענטפּער אויף די אַלע טענות, וואָס מינקאָוּסקי האָט אַרויסגערוקט קעגען מיר.

איך מוז זאָגען, אַז נישט געקוקט אויף דעם דאָזיגען אינצידענט און אויף דער פאַרביטערטקייט, וואָס איך האָב אין אָנהויב געפילט צוליב דעם נישט צו פריינטליכען „קבלת פנים", וואָס חזן מינקאָוּסקי האָט מיר געגעבען ביי מיין אָנקומען אין זיין שטאָט אָדעס, איז דאָך פאַרבליבען אין מיר אַ טיפּער דרך-אַרץ צו אים פאַר זיין גרויס קענטעניש אַלס חזן און פאַר זיין טיפּער באַהאַר-ווענטקייט אין די אַלטע אידישע קוואַלען, פּונוואַנעט ער האָט געשעפּט זיין יניקה.

אַ סך יאָרען זיינען אַריבער פון יענעם אינצידענט, איך האָב אויסגעוואַנ-דערט אַ וועלט און בין אַנגעקומען קיין אַמעריקע. די ערשטע וועלט-מלחמה און די באלשעוויסטישע רעוואָלוציע האָבען חרוב געמאַכט די טייערע אידישע קהילות אין רוסלאַנד. די בעסטע חזנים האָבען פאַרלוירען זייערע שטעלעס און צווישען זיי איז זעלבסטפאַרשטענדליך אויך געווען חזן פּנחס מינקאָוּסקי פון דער אַריסטאָקראַטישער בראַדסקי'ס שוהל אין אָדעס.

איינמאָל ווען איך האָב בייגעוואוינט אַ מיטינג פון דעם חזנים-פאַרבאַנד אין ניו-יאָרק האָב איך געהערט, אַז חזן מינקאָוּסקי געפינט זיך אין פאַריז אין גרויס נויט און אַז ער זוכט אַ וועג ווי אזוי צו קומען קיין אַמעריקע. מיר איז גלייך איינגעפאַלען, אַז אזוי ווי מען רעדט שוין לאַנג ביים חזנים-פאַרבאַנד וועגען גרינדען אַ חזנים-סעמינאַר, וואַלט פיניע מינקאָוּסקי געווען דער אידע-

אלסטער מאן אלס דער אָנפירער און גייסטיגער לייטער פון אזאָ סעמינאַר. ער האָט באַהערשט די אידישע ליטורגיע און דעם אַלטען נוסח התפילה, ווי זעלטען ווער. סיי אַלס בעל תפילה, סיי אַלס אַרטאָדאָקסישער חזן און סיי אַלס מאָדערנער קאַנטאָר איז צו אים קיין גלייכען נישט געווען. ער האָט אין זיך פאַרקערפערט אַלע שטרעמונגען אין חזנות און דאָס איז געווען ווי אַנגע-מאַסטען פאַר דעם אָמט פון אַ דירעקטאָר פון אַ מאָדערנעם חזנים-סעמינאַר.

מיין פאַרשלאָג האָט מען אויסגעהערט, מאַנכע האָבען אַפילו אַפלאָדירט, און מען האָט באַשלאָסען צו אַרגאַניזירען אַ גרויסען קאַנצערט אין קאַרנעגי האַל מיט'ן אַנטייל פון אַלע באַרימטעסטע חזנים און די איינקונפט פון דעם קאַנצערט זאָל גיין אויף אַ פּאַנד צו גרינדען דעם סעמינאַר.

פאַר דער צייט איז חזן מינקאָווסקי אַראָפּגעבראַכט געוואָרען קיין אַמעריקע מיט דער הילף פון זיינעם אַ ברודער, וועלכער איז געווען חזן אין דעטראַיט, און מיט דער הילף פון אַנדערע קרובים. צום דערמאָנטען קאַנצערט איז ער איינגעלאָדען געוואָרען אַלס עהרען שטערמאַן. אַלס סאָליסטען זיינען אויפגע-טרעטען יאַסעלע ראָזענבלאַט, הערשמאַן, רויטמאַן, שטיינבערג, פינטשיק און איר. איך געדענק וואָס עס זיינען געווען מייע סאָלאָס: „מה גדלו“ פון פּראַ-פעסאַר בראַסלאָווסקי, איך האָב אימפּראָוויזירט דעם „רבּונו של עולם“ עכט אידיש, דאָן האָב איך נאָך געזונגען דעם רבּונו של עולם פון יום כּפור קטן, איך האָב דאָס אימפּראָוויזירט אין אַן עכט מאָדערנעם פאַרטראַג. דעם אמת געזאַגט האָב איך דאָס געטאָן אין אַ גרויסער מאָס צוליב דער אַנוועזענהייט פון חזן מינקאָווסקי, ווייל ביז יענעם קאַנצערט האָט ער מיך קיינמאַל נישט געהאַט געהערט זינגען.

עס איז געווען פאַר מיר איינע פון מייע טיפּסטע איבערלעבענישען, ווען נאָכ'ן קאַנצערט איז חזן מינקאָווסקי אַריינגעקומען אין דעם גאַרדעראַב-צימער און האָט מיר פון טיפען האַרצען אויסגעדריקט זיין אַנערקענונג. מיר האָבען פאַרגעסען אַלע אונזערע רייבונגען פון יאָרען צוריק און מיר זיינען געוואָרען אויפריכטיגע פּריינט.

דער פּלאַן אָבער פון אַ חזנים-סעמינאַר אין אַמעריקע מיט חזן מינקאָווסקי אַלס גייסטיגער אָנפירער איז נישט פאַרווירקליכט געוואָרען, נישט געקוקט וואָס דער דערמאָנטער קאַנצערט האָט געהאַט נישט בלויז אַ מאַראַלישען, נאָר אויך אַ גרויסען פינאַנציעלען ערפּאָלג.

די איראַניע פון שיקאָלאַ האָט געוואָלט, אַז דער גרויסער חזן און געלערענ-טער פּנחס מינקאָווסקי האָט אויף זיין דריי און זיבעציגסטען יאָר אין אַמעריקע געמוזט אָנהויבען אַרומפאַרען איבער פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך און געבען קאַנצערטען, אַ זאָך, וואָס ער האָט מיט יאָרען פּריער אַזוי ביטער באַקעמפט און האָט געמאַכט פאַרוואָרפען אַנדערע חזנים, וואָס האָבען דאָס געטאָן.

איך האב אויך געהערט, אז מינקאווסקי האט אין זיינע לעצטע יארען אין אמעריקע געמאכט באמיהונגען אריינצוזינגען אין גראמאפאן-פלאטען, אבער אויף ווי ווייט איך ווייס איז דאס אים נישט געלונגען.
ער איז געשטארבען אין גרויס עלענט אויף איינער פון זיינע קאנצערט-רייזעס איבער די אמעריקאנער שטעט. זכרנו לא ישכח מישראל.

איך קום דאָס ערשטע מאָל קיין ווין

עס האָבען זיך אָנגעהויבען די צוגרייטונגען צו מיין אַרויספאַר דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבען קיין אויסלאַנד. עס איז נישט געווען אַזאַ לייכטע זאַך אין צאַרישען רוסלאַנד צו באַקומען אַ גובערנאַטאַרסקען פּאַספּאָרט. אויך דאָ האָט מען געמוזט געפינען דעם ריכטיגען מענשען וועמען צו „שמירען“ כדי די זאַך צוצואַיילען. אָבער אַזוי ווי פאַר מיין שווער האָט דער באַדען געברענגט אונטער די פּיס, האָט ער נישט געהאַט קיין צייט צו וואַרטען אויף מיר. איז באַשלאָסען געוואָרען, אַז ער וועט דערווייל אַליין אַריבער די גרעניץ און אין פּאַדוואַלאַטשיסק וועט ער אויף מיר צוואוואַרטען.

מיר זיינען אָנגעקומען קיין ווין אין מיטען ווינטער און פאַרפאַרען אין אַ האַטעל אין דער אידישער געגענט אויף טאַבאַר-שטראַסע. אַ צופּאַל האָט געוואַלט, אַז אין דעם האַטעל זאָל איך זיך באַקענען מיט אַ אידען מיט'ן נאָמען קירושנער, וועלכער איז געווען דער באַס פון דעם לעאָפּאָלדשטאַטער טעמפּעל, וואו אויבערקאַנטאָר גאַלדשטיין האָט דעמאָלט געקניגט. מיר האָבען זיך פּאַנאַב-דערגרעדט און איך האָב אים דערציילט, אַז איך האָב אַן אינטערעס צו שטודירען געזאַנג און ספּעציעל חזנות אין ווין, איז אפשר וואָלט ער מיר געקאַנט מיט עפעס אַרויסהעלפען.

דאָס ערשטע וואָס קירושנער האָט געטאָן, איז געווען דאָס אַריבערפירען מיך אויף אַ פּריוואַטער קוואַרטיר, און דוקא צו אַ חזן. דאָס איז געווען הער סמאַטריצקי, דער דריטער קאַנטאָר פון זיין טעמפּעל. ווי דער צופּאַל שפּילט אַמאָל צו דעם מענשען אין לעבען. דער דאָזיגער סמאַטריצקי האָט געשפּילט אַן אַנטשיידענדע ראָל אין מיין לעבען און איך האַלט פאַר נויטיג צו שילדערען אים דאָ מיט עטליכע ווערטער.

ער האָט געשטאַמט פון אַ דאָרף אויך פון מיין געגענט אין כערסאַנער גובערניע. דער פּאָטער האָט געהאַלטען אַ דראַטש, וואו מען דרעשט אויס תבואה מיט דער הילף פון אַ פּערד, וועלכער דרייט זיך אַרום אַ גרויסען ראָד, און די צוויי שווערע שטיינער הינטער דעם ראָד צעדערעשען אַזוי אַרום די תבואה. זיין אַרבייט איז געווען: שטיין אַ גאַנצען טאָג און אַנטרייבען דאָס פּערד. פון דעם שטיין האָבען זיך ביי אים אויסגעבילדעט אַ פאַר ריזיגע פּלאַטפּיס מיט מאַזאַליעס, ווי די קלעצער. ביים אונטערטרייבען דאָס פּערד פּלעגט ער זיך אַזוי אונטערברומען אין טאַקט מיט זיין באַסאָוער שטימע.

ווען איך האָב געקראָגען די געלעגענהייט דאָס ערשטע מאָל צו הערען סמאָטריצקײס שטימע — בין איך נשתומם געוואָרען. די קוואַליטעט פון דער שטימע איז געווען אויסערגעוויינליך. זי האָט זיך אָנגעהויבען פון טיפען צע-די, ביז דעם הויכען צע, דאָס הייסט דריי אַקטאַווען. די טיפע לאַגע האָט געקלונג-גען ווי אַ וואונדערבאַרער לויטערער ערשט-קלאַסיגער אַרגעל-טאָן; זיס, שייך, זאָפטיג און מילד, אָבער דאָך טונקעל-באַסאַווע. זיין מיטעלער רעגיסטער האָט געקלונגען מער באַס-באַריטאָן, און זי איז געווען, ווי אַ זיסער, טיפער טשעלאָ-טאָן. אַנפאַנגענדיג פון צווייטען צע ביז מי-פאַ-סאַל, האָט דער טאָן געקלונגען, ווי ביי אַ העלדען-באַריטאָן, און ווען ער איז געקומען צום גאַר הויכען סאַל-לאַ-סי, דאָ האָט די שטימע געקלונגען, ווי ביי אַן עכטען העלדען-טענאָר. אין די אַלע דריי רעגיסטערס איז דער טאָן געווען ווייך ווי סאַמעט, וואָס האָט געלעט און געצערטעלט די נשמה, ווי אַ באַלזאַם.

איך זאָג נישט קיין גוומא, נאָר סמאָטריצקײס שטימע איז געווען אַזוי שטאַרק און מעכטיג, אַז ווען ער האָט געזונגען אין צימער, האָבען די ווענט געציטערט און די לאַמפּען האָבען זיך אָנגעהויבען צו לעשען. ווען ער פלעגט נעמען די טיפערע טענער, האָב איך, זיצענדיג אויף מיין שטול, געהאַט דאָס געפיל, ווי אַן ערד-ציטערניש וואָלט פאַרגעקומען אַרום מיר...

און צו דער זעלבער צייט איז סמאָטריצקײ געבליבען אַ דראַנג פון דראַנגען-לאַנד. איך האָב באַרייזט אַ האַלבע וועלט און האָב מיך אָנגעהערט זינגער אין אַפּערעס און אויף קאַנצערטען אַן אַ שיעור, און איך מוז זאָגען, אַז איך האָב קיינמאַל נישט געטראָפּען מער אַזאַ מעכטיגע שטימע, ווי סמאָטריצקײס. אָבער צו דער זעלבער צייט איז ער געבליבען דער דאַרפישער פּערד-אונטערטרייבער ביים טאַטען אין דראַטש... און אַט דער בעל עגלה מיט דעם לייבען-ברום האָט דאָס געזאָלט זיין מיין מורה-דרך אין חזנות און אין דעם מאַדערנעם קאַנטאַר-פּאָך.

מיין שווער איז אַפּגעפאַרען ערגעץ אין אַ סאַנאַטאָריע הינטער באַדען און איך בין אַריבערגעפאַרען צו סמאָטריצקײן אַלס קוואַרטיראַנט. ווען סמאָט-ריצקײ האָט געהערט דאָס ערשטע מאָל מיין שטימע, איז ער אַ וויילע געבליבען אַן לשון, און ער האָט נישט געהאַט די דרייסטיקייט צו זאָגען, אַז ער וועט מיט מיר לערנען. איך מיין, אַז עפעס האָט ער אַליין דערפילט, אַז קיין סך צום לערנען איז מיר נישט פאַרבליבען.

זיין ערשטער אימפּולס איז געווען, אַז ער וועט מיט מיר צוגיין צום באַרימטען ווינער געזאַנג-פּראָפּעסאָר, שטיינשניידער, און לאַמיר הערען, וואָס ער האָט צו זאָגען וועגען דעם. איידער מיר זיינען אויפגעשטאַנען צו גיין, בעט איך סמאָטריצקײן, ער זאָל דערלאַנגען עפעס אַ שטיקעלע. האָט ער אַ קנאַק געטאָן אַן אַריע פון „הוגענאַטען“, אַז איך האָב געמיינט, אַז איך קאַטשע מיך אַראָפּ פון בענקעל. ווען איך האָב אים מיט מיין קליינשטעטעלדיגער נאַאיווי-טעט אַ פּרעג געטאָן: „ווי קומט עס, הער סמאָטריצקײ, וואָס מיט אַזאַ מעכטיגער

שטימע זייט איר קוים דערגאנגען צו ווערען דריטער קאנטאר אין א ווינער טעמפעל? האט ער מיר מיט א געוויסער פארביטערטקייט געענטפערט: „אז מיר וועלען זיך שפעטער אביסעל בעסער באקענען, וועט איר געוואויר ווערען, אז אין לעבען גייט עס נישט אַווי ווי דער מענש פלאַנט זיך אויס“.

א מאַדנע געשטאַלט איז געווען דער דערמאָנטער פּראָפּעסאָר שטיינשנייד דער. אַ פּאַטריאַרכאַלער מאַן מיט אַ לאַנגער, ווייסער באַרד און מיט אַ פּינעם, איידעלען פנים, האָט פון אים געשטראַלט מיט גוטסקייט און מילדקייט. ער האָט מיך אויפגענומען מיט פּאַטערליכער ליבשאַפט און האָט זיך אויסגעפרעגט אַלע איינצעלייטען וועגען לעבען אין רוסלאַנד, וועגען מיין קינדהייט און דער היים פון מיינע עלטערען, סמאַטריצקי איז שוין געווען מער אויסגעבונדען אין דער דייטשער שפּראַך, ווי איך, האָט ער געדינט אַלס איבערזעצער.

דאָן איז געקומען דאָס נאַכזינגען נאָך זיינע אַקאַרדען, שקאַלען און פּאַסאַזשען. איך האָב מיך געפילט עפעס מאַדנע אויפגעהייטערט אין דער ליבער געזעלשאַפט פון דעם פּראָפּעסאָר, און מיין שטים האָט געקלונגען באַזונדערס לויטער און שטאַרק. ער האָט מיך אָפּגעמאַסטען מיט זיין קלוגען בליק פון הינטער די גאַלדענע פענסע און זאָגט צו מיר: „מיין ליבעס קינד, איך וועל אייך שענקען אַזוי פיל אינטערעס און צייט, וויפיל איך וועל נאָר זיין אומ-שטאַנד, ווייל אייער שטימע פאַרדינט מען זאָל זי אַנטוויקלען. אָבער איר מוזט צוטראַגען אייער חלק, דאָס מיינט: איר מוזט זיין אויפמערקזאם, פליסיג, ערענסט און זיך באַוואַפּענען מיט אַ סך געדולד און אויסדויער. דעמאָלט פאַרזיכער איך אייך, אז איר וועט דערגרייכען די בעסטע רעזולטאַטען“.

די ערשטע שעה פון שטימע-בילדונג, וואָס איך האָב אין אָנהויב פון יאָר 1897 גענומען ביי אַט דעם ליבען פּראָפּעסאָר, איז געווען איינע פון די גליק-ליכסטע שעה'ן אין מיין לעבען. און אַזוי איז שוין געגאַנגען כּסדר, דאָס פּאַר-ברענגען אין פּראָפּעסאָר'ס הויז איז יעדעס מאָל געווען פאַר מיר אַ גרויסער יום-טוב. איך האָב אַרויפגעקוקט צו אַט דעם פּראָפּעסאָר, ווי צו מיין דערלייזער, וואָס האָט אויסגעלייזט און אַרויסגעבראַכט אויף דער ליכטיגער שיין אַלע מיינע חלומות און פאַרבאַרגענסטע שטרעבונגען פון יאָרען לאַנג. קיין פּרייע מינוט האָב איך מיר נישט פאַרגונען און אַלע מיינע געדאַנקען און מיין גאַנצען פלייס האָב איך אָפּגעגעבען צו דעם, וואָס דער פּראָפּעסאָר האָט גע-שטרעבט אין מיר איינצופלאַנצען.

דאָס לערנען ביי דעם פּראָפּעסאָר איז בלויז איבערגעריסען געוואָרען דורך אַפּטע באַזוכען אין דער אָפּערע און אויף קאַנצערטען. ווייטער קאָן מען דרייסט זאָגען, אז איך בין געזעסען יומם וויליה און געלערענט. איך האָב מיך פליסיג געאיבט אין די אַלע אויפגאַבען פון שטימע-בילדונג, מויל-האַל-טונג און סאַלפּעדזשי. איך בין געוואָרען אויס יונגערמאַנטשיק, וואָס האָט שוין אַ ווייב און דערוואַרט אַ קינד, איך בין צוריקגעגאַנגען צו מיינע חדר-יאָרען. נאָר דאָס מאָל האָב איך געפילט, ווי איך וואָלט זיך צוגעכאַפט צו אַ קוואַל,

וואָס דאָרף אָנזעטיגען מייזן דורשט, אַ דורשט וואָס האָט מיך געמאַטערט אַלע מיינע יאָרען.

צו דער זעלבער צייט איז דער דערמאָנטער חזן סמאָטריצקי געווען מייזן לערער אין מאָדערנע פּונקציעס פּון אַ קאָנטאַר. ער איז דורכגעגאַנגען מיט מיר קודם כל די „לכה דודים“ פּון זולצער'ן מיט די אַלע אַנדערע כּרוזים; דאָן „ברכו“, „שמע ישראל“, „קדיש“. אין די אַלע זאַכען איז סמאָטריצקי געווען אַביסעל אין דער היים, ווייל ער האָט זיך דאָס אָנגעהערט אין משך פּון לאַנגע יאָרען ביי די אויבער-קאָנטאַרס: זינגער, גאַלדשטיין און שילער. ווען עס איז אָבער געקומען צו אַ בעסערער און פיינערער זאַך, איז סמאָטריצקי געווען אַ טויטער. דאָ איז ער אַליין געווען אומבאַהאַלפּען, ווי אַ קינד, און כ'האַב פּון אים נישט געקאָנט דערוואַרטען קיין שום זאַך. אַזוי ווי עס האָט אים נישט געפּאַסט אַרויסצואווייזען פאַר מיר, אַז אין די זאַכען איז ער אַ גרויסער עס-הארץ, האָט ער זיך פאַרענטפּערט, אַז ער איז זעהר פאַרנומען מיט גיין אויף חתונות, ברית'ן און — לויות...

איינ זאַך האָט אָבער סמאָטריצקי געטאָן צו מיר, וואָס איך וועל אים דאָס קיינמאַל נישט פאַרגעסען: ער איז צוגעגאַנגען צו זיין שופּלאַד און אַרויס-גענומען פּון דאָרט זולצער'ס „שיר ציון“ און געזאָגט צו מיר: „אַט דאָ איז דער אוצר פאַר אַ מאָדערנעם חזן; לערענט דאָס בייטאַג און ביינאַכט, שטודירט דאָס אויף אויסווייניג און איר וועט זיין אַ שיינער חזן ביי אידען!“

חזנים אין ווין מיט פופציג יאָר צוריק

איך האָב געפּאָלגט סמאָטריציק'ס עצה און האָב זיך אַרויפגעוואָרפען אויפ'ן „שיר ציון“ פון זולצער'ן. דאָס איז ווירקליך געווען צו יענער צייט, און איז נאָך אפשר אויך היינט, דער בעסטער און רייכסטער קוואַל פאַר אַ מאַדערנער גאַטעס-דינסט. אָבער וואָס איז ווערט זולצער אָן אַ כאַר? און טאַקע דעם גוטען כאַר, וואָס זאָל העלפען אַרויסברענגען די קאַמפּאָזיציעס און די סאָלאַ פון קאַנטאָר. איך האָב אויך נויטיג געהאַט, ווי דאָס לעבען, צו הערען אַנדערע קאַנטאָרען, ווי זיי באַהאַנדלען די זעלבע קאַמפּאָזיציעס. אָבער וואו זאָל איך דאָס אַלץ נעמען?

איך האָב געוואוינט צוויי שעה צייט צו פאַרען פון די הויפט-טעמפלען אין ווין, און דאָס וויכטיגסטע — די גאַטעס-דינסטען זיינען דאָך פאַרגעקומען אום שבת, און שבת בין איך דאָך נישט געפאַרען. און צווישען זיך שמועסענדיג, איז אין די ביידע הויפט-טעמפלען נישט געווען וועמען צו הערען. דער אויבער-קאַנטאָר זינגער, וועלכער האָט געדאַווענט אין זייטענשטאַטער טעמפעל, האָט זיך נישט אויסגעצייכענט מיט קיין געהויבענער שטימע. ווען ער פלעגט אָן-הויבען זינגען מיט זיין באַס-באַריטאָן, האָט איר געהאַט דאָס געפיל, ווי אַ פויער פאַרט אַרויס מיט זיין נישט-געשמירטען וואָגען, און די רעדער סקריפען, אַז עס גייט אַדורך אַ ציטער איבער'ן לייב...

ער איז געווען אַ גאַנץ אינטעליגענטער און מוזיקאַלישער מענש, אַפילו אַ געוועזענער אַפיצער פון קיזער פראַנץ יאָזעפ'ס אַרמיי, אָבער מיט חזנות האָט עס גאַרנישט צו טאָן. זיין צווייטער קאַנטאָר, שילער, האָט געהאַט אַ בע-סערע שטימע און מען האָט אים געקאַנט הערען, אָבער אויך פון אים איז נישט געווען וואָס נתפעל צו ווערען. איז דעריבער דעמאָלט אַרומגעגאַנגען אין ווין דאָס ווערטעל, אַז זינגער קען נישט זינגען און שילער קען נישט דיכטען...

די קרוין פון די קאַנטאָרען אין ווין איז דעמאָלט געווען אויבער-קאַנטאָר גאַלדשטיין, וועלכער האָט געדאַווענט אין לעאַפּאָלדשטאַטער טעמפעל. דאָס איז געווען אַ קליין אידעל, אָבער מיט גאָר אַ גרויסער שטימע, און ביי דער גאַנצער שיינקייט פון זיין שטימע איז ער געווען זעהר גוויאיש און האָט נישט געקאַנט דערוואַרעמען דאָס האַרץ פון אַ אידען פון אונזערע רוסישע מקומות. אין די דריי פרייטאָג צונאַכטסען, וואָס איך האָב אים געהערט, האָט ער געזונגען

זולצער'ס „לכה דודי“, זולצער'ס „טוב להודות“ און צולעצט זולצער'ס „מגן אבות“. ווען דער באַס פלעגט זינגען דעם „לפניו נעבוד“, האָט גאַלדשטיין געשריען אינאיינעם מיט דעם באַס, נאָר מיט איין אַקטאַווע העכער.

אַלזאָ פרייטאָג-איין און פרייטאָג-אויס, האָט מען געקאָנט הערען איינע און די זעלבע זאַכען פון זולצער'ן. דאָס קאָן זיך צועסען אַפילו אַ נישט איבער-קלייבערשען מאַגען. איין חזן איז יאָ געווען אין ווין, וועלכען איך בין שטענדיג זעהר גערן געגאַנגען הערען, דאָס איז געווען דער חזן מאיר שאָר אין פוילישען טעמפעל (ער איז געווען דער פּאָטער פון דעם באַוואוסטען אַפּערע באַס, וואָס זינגט אין דער מעטראָפּאָליטען-אַפּערע אין ניו-יאָרק). ער האָט געהאַט אַ פּראַכטפולען דראַמאַטישען באַריטאָן און איז געווען אויסגעבונדען סיי אין דער טראַדיציאָנעלער און סיי אין דער מאַדערנער חזנות. אַ חוץ דעם האָט זיין דאַווענען פאַרמאָגט אַ סך היימישקייט און האַרציגקייט, וואָס האָט באַזונדערס גערעדט צו מיין האַרצען.

אַזוי ווי איך בין געזען זעהר גוט אויפגעטראָגען מיט מיין פּראַפּעסאָר שטיינשניידער און בין געווען מיט אים זעהר היימיש, פלעג איך פאַרטראָגען פאַר אים די קאַמפּאָזיציעס, וועלכע איך האָב איינשטודירט פון זולצער'ס „שיר ציון“. כאַטש דער פּראַפּעסאָר איז געווען אַ גוי, האָט ער געהאַט אַ סך פאַרשטענדע-ניש פאַר דעם מאַדערנעם קאַנטאַר-פּאָך. דערצו נאָך האָט ער געקענט זולצער'ן פּערזענליך און האָט אים געהערט אין משך פון פילע יאָרען נאָכאַנאַנד.

מיין פּראַפּעסאָר האָט געהאַט די שטאַרקסטע לויב-ווערטער פאַר אַט דעם גרעסטען אויבער-קאַנטאַר פון מאַדערנעם סטיל, וועלכער האָט אויך געהאַט דעם טיטול פון „קייזער און קעניגליכער הויף-זינגער“. בעת איך האָב פאַרגע-טראָגען פאַר אים זולצער'ס קאַמפּאָזיציעס, האָט ער געהאַלטען אין איין אַנווייזען מיר אויף דעם ריכטיגען כאַראַקטער פון פאַרטראָג, אַפּצוהיטען און אַרויס-צוברענגען אַלע שיינקייטען און אַלע נואַנסען, וואָס זיינען באַהאַלטען אין מיין שטימע. אַליין האָט ער געהאַט זעהר אַ לירישע שטימע און עס איז געווען אַ מחיה אים צו הערען, בעת ער האָט מיך געלערענט דאָס „פאַרלאַנדאָ“, „פּיאַנאָ“, „קרעשענדאָ“ און „דעקרעשענדאָ“.

איך קאָן דרייסט זאָגען, אַז אַט דער פּראַפּעסאָר איז געווען מיין לערער און וועגווייזער, וואָס האָט גרייט געמאַכט פאַר מיר דעם וועג אין חזנות, וועלכען כּהאַב שפּעטער באַטראַטען. אויב איך בין עמיצען שולדיג אַ דאַנק פאַר אַרויספירען מיך אויף דעם ריכטיגען וועג — איז דאָס דער פּראַפּעסאָר מיט דער וויסער, ליכטיגער באַרד און מיט דעם גאַלדענעם כאַראַקטער פון אַן אמת'ן אוהב ישראל.

אַבער דאָס מערקווירדיגסטע דערביי איז, וואָס דער זעלבער פּראַפּעסאָר, וועלכער האָט אַליין געקענט זולצער'ן און האָט געהאַט אַ זעלטענעם געפיל פאַר טראַדיציאָנעלער אידישער נגינה, האָט פאַרשטאַנען די אַלע דריידלעך און קנייטשען פון דעם אידישען ניגון, און עס איז געווען פאַר אים אַ באַזונ-

דערער פארגעניגען, ווען איך האב אויף זיין פארלאנג אים פארגעזונגען עפעס פון די אלט-אידישע טראדיציאנעלע נוסחאות — דער זעלבער פראפעסאר איז דורכאויס באשטאנען דערויף, אז איך זאל מיין צוקונפטיגע געזאנג-קאריערע בויען אויף דער אפערע און אויף דעם קאנצערט-פאדיום, און נישט אויפ'ן אלטען אידישען עמוד.

איך האב דאס נישט געקאנט פארשטיין און ביז וואס ווען האב איך אינ-טענסיוו פארגעזעצט מיין שטודיום. מיין פראפעסאר האט גענומען מיט מיר איינשטודירען מאנכע לידער פון שובערט און אויך עטליכע אפערע-אריעס. ביי א ספעציעלען רוסישען לערער האב איך אויך געלערענט א רעפערטואר פון רוסישע לידער און אריעס.

איינמאל האט מיר מיין פראפעסאר אנגעזאגט די בשורה, אז ער האט באשלאסען איך זאל ארויסטרעטען אויף דעם יערליכען קאנצערט אין בייזענ-דארפער קאנצערט-האל, וואו עס טרעטען אויף די בעסטע שילער פאר דעם לעצטען יאר. מילא, אז מען דארף איז דאך נישט שייך. האב איך געליען א פראטשנעם קאסטיום אויף פראקאט, אויסגעפוצט זיך ווי א פאלנער זינגער און דערצו נאך אין אזא מוזיקאלישער שטאט, ווי עס איז דעמאלט געווען די שטאט ווין.

איך שטעל מיר פאר, אז איך האב געמוזט זינגען גאר נישט שלעכט אויף דעם קאנצערט, ווייל א חוץ די אפלאדיסמענטען פון די שילער און פון זייערע אריסטאקראטישע עלטערען, האט מיך מיין פראפעסאר אליין הארציג ארומ-גענומען נאך מיין אויפטריט און האט מיך געדריקט צו זיך, ווי גאר א פאטער קאן דאס טאן לגבי זיין אייגען קינד.

צום דאזיגען קאנצערט האב איך געהאט אויך מיינעם אן אייגענעם גאסט, דאס איז געווען מיין שווער, פישעל קאוואליעווסקי. אביסעל פריער האט ער דערהאלטען א בריוו פון זיין איידעם, דובניקאוו, אז דער באנקראט איז שוין מיט מזל רעגולירט געווארען, מען איז דורכגעקומען מיט די בעלי חובות צו צאלען זיי דרייסיג און פערציג קאפיקעס פאר'ן קערבעל, אזוי אז די מורא ארעסטירט צו ווערען איז שוין ענדגילטיג פארביי און ער קאן דרייסט צוריק-קומען אין זיין היימ-שטאט. האב איך אים פארהאלטען אן איבעריגען טאג, כדי ער זאל בייוואוינען מיין שמחה פון ערשטען עפענטליכען אויפטריט אין דער וועלט-שטאט, ווין.

הגם ער האט געהאט גרויס הנאה פון מיין זינגען און פון דעם כבוד, וואס איז מיר צוגעטיילט געווארען סיי מצד מיין פראפעסאר און סיי פון די אי-בעריגע שילער, איז אים דאך נישט צו שטארק געפעלען געווארען, וואס ארום מיר האבען זיך געדרייט אזוי פיל שיינע דאמען, און יעדע פון זיי האט מיר געמאכט אנדערע קאמפלימענטען. עפעס האב איך געפילט, אז די דאזיגע קאמ-פלימענטען וועלען מיר שפעטער אויספאלען באקאם...

א פאר טעג נאכ'ן אפפארען פון מיין שווער זאגט צו מיר מיין פראפעסאר,

אז אויפ'ן קאנצערט אין בייזענדארפער זאל איז געווען אַנוועזענד דער סױ-
פּעראינטענדענט פון דער ווינער קייזערליכער אָפּערע, און אַז ער האָט אויס-
געדריקט דעם וואונש אויסצוהערען באַזונדער דעם חזן סמאָטריצקי, מיך און
אַ געוויסע יונגע באַראַנעסע קעלענבערג, וועלכע האָט זיך אויך אויסגעצײ-
כענט מיט איר שיינער שטימע אויף דעם דערמאָנטען קאָנצערט.

צו דעם דאָזיגען אויפטריט פאַר'ן אָפּערע־אינטענדענט האָב איך שפּע-
ציעל געמוזט צוגרייטען עטליכע אַריעס. איך געדענק ווי שווער איך האָב
געמוזט האַרעווען, כדי אין אַ קורצער צײַט אויסצולערנען אַזעלכע קאַלאַראַטור-
אַריעס, ווי די שוואַנען־אַריע פון „לאַהענגרין“ און אַן אַריע פון „לוטשאַ דע
לאַמאַרמאַר“. די לעצטע אַריע האָט געדאַרפט ווייזען מיין לירישען טענאַר,
און די ערשטע, אַ וואַנגער־אַריע, האָט געדאַרפט אונטערשטרייכען מיין העלדען־
טענאַר־שטימע, דאָס הייסט, אַז מיין שטימע איז געאייגענט פאַר די ביידע
ראַלען.

אין פאַרלויף פון די געצײלטע טעג, וואָס זײנען מיר פאַרבליבען, האָב
איך די ביידע אַריעס אויסגעלערענט אויף אויסענווייניג און האָב זיי „געזאָגט“,
ווי אַ פרומער איד זאָגט אַשרי. מיין פּראָפּעסאָר האָט מיך שטאַרק ליב
געהאַט און ער איז געווען עפעס מאַדנע פאַראינטערעסירט, אַז איך זאָל אויס-
נעמען ביים אינטענדענט. האָט ער מיך עטליכע טעג פאַר'ן קאָנצערט, אין
אַ גאַנץ איידעלער פאַרם, אום מיך נישט צו באַליידיגען, געבעטען, אַז איך זאָל
אַריינגיין צו אַ שוסטער און זיך לאַזען צוקלאַפען צו די אָפּצאַסען פון די שײך
עטליכע בלעטלעך לעדער, כדי איך זאָל אויסזען אַביסעל העכער, ווען איך
וועל שטיין פאַר'ן אינטענדענט און זינגען. אין דער אָפּערע, האָט ער געזאָגט,
האַבען זיי נישט ליב קיין נידעריג־געוואַקסענע...

און אַזוי איז געקומען דער טאַג, ווען די ווינער קייזערליכע אָפּערע האָט
געדאַרפט פּסק'ענען, צי איך בין עפעס אַ פּאַסיגע סחורה פאַר איר.

אן אנבאט פון דער ווינער קייזערליכער אפערע

עס איז געקומען דער טאָג פון מיין אויפטריט פאַר'ן סופּעראַינטענדענט פון דער ווינער קייזערליכער אפערע. קודם כל האָט ער אויסגעהערט סמאָט-ריצקי'ן און די באַראַגעסע קעלענבערג, און איך בין דערווייל געזעסען ווי אויף הייסע קוילען אין וואַרט-צימער.

ענדליך האָט מיך דער פּראָפּעסאָר אַריינגערופען און איך האָב געזונגען די צוויי אַריעס. גאָר מעכטיג האָט אָפּגעהילכט די אַריע פון „לאַהענגריץ“ איך האָב מיך אַליין דערשראַקען. צי האָב איך נישט אַמאָל אַריבערגעכאַפּט די מאָס. נאָכ'ן זינגען האָט מיר דער אינטענדענט גענומען שטעלען פאַרשידענע פּראָגעס: צי איך בין פאַרהייראַט. צי בין איך טאַקע אַ פּרומער, וואָס פאַר אַ בירגער איך בין און, דער עיקר, צי האָב איך חשק צו ווערען אַן אפּערע-זינגער.

אויף דער לעצטער פּראָגע האָב איך אים געענטפּערט צוריק מיט אַ פּראָגע, ער זאָל מיר זאָגען, ווי לאַנג איך וועל נאָך דאַרפען שטודירען, ביז איך וועל זיין ראוי אויפצוטרעטען אויף דער אפּערע-בינע. זיין ענטפּער איז געווען, אַז עס וועט דאַרפען נעמען מינדעסטענס דריי יאָר, ביז איך וועל מיך אויס-לערנען גרינטליך אַ רעפּערטואַר פון, לכל הפּחות, דריי אפּערעס, און גלייכ-צייטיג דערמיט וועל איך דאַרפען פאַרזעצען מיין שטימ-בילדונג. דערביי דאַרף איך אויך גרינטליך לערנען די דייטשע שפּראַך און ווידמען נישט ווייניג צייט דער שוישפּיל-קונסט. צו דעם געהערט: די קונסט פון דעקלאַמירען, האַל-טען אַ שווערד אין האַנט צום פעכטען און אַן אַ שיעור אַנדערע זאַכען. ווען איך וועל שוין דאָס אַליץ קענען, וועל איך ערשט דאַרפען אַרויספאַרען אויף דער פּראָווינץ אויף אַ יאָר אַדער צוויי, כדי זיך ווי געהעריג איינצואַיבען, דערנאָך וועל איך ערשט זוכה זיין צו באַטרעטען די ברעטער פון דער בינע אין דער קייזערליכער רעזידענץ-שטאָט ווין.

ווי אַלעמאָל אין אַזעלכע פּאַלען, בין איך געווען אין אַ פּאַרלעגענהייט און נישט געוואוסט וואָס מען ענטפּערט אויף דער הייסער מינוט. איז מיר איינ'געפאַלען אַנצושלאָגען אַן אַנדער טאָג: אַזוי ווי דאָס לערנען זיך, צוזאַמען מיט'ן גיין אויף דער לער אויף דער פּראָווינץ, דאַרף פאַרנעמען פינף יאָר צייט, און איך בין אַ פאַרהייראַטער מאַן, וואָס האָט פליכטען לגבי זיין פּאַמיליע, זע איך נישט וואו איך וועל נעמען די מיטלען אויסצוהאַלטען אַזאַ לאַנגע צייט.

פאר'ן אינטענדענט איז דאָס געווען אַ שוואַכער תירוץ: אין דעם מאָ- מענט, האָט ער געזאָגט, ווען איך וועל זיך באַשליסען און אונטערשרייבען אַ פאַרפליכטונג אויסצולערנען זיך די דריי אָפּערעס און דערנאָך זיך פאַרבינדען מיט דער קייזערליכער אָפּערע, וועט ער שוין זאָרגען, אַז די קאַסע פון דער אָפּערע זאָל מיר אויסצאלען דריי טויזענט קראָנען יערליך, אין חודש'דיגע ראַטעס. מיין פאַרפליכטונג וועט אויך מוזען זיין, אַז נאָך די צוויי יאָר אויף דער פראָווינג וועל איך מוזען 3 יאָר צייט זיין פאַרבונדען מיט דער ווינער קייזער- ליכער אָפּערע פאַר אַ געהאַלט פון פינף טויזענט קראָנען אַ יאָר.

ווידער האָב איך נישט געוואוסט צי איך מעג אין דער מינוט נעמען אויף זיך אזאָ פאַרפליכטונג און איך האָב געזאָגט, אַז איך וועל געבען אַן ענטפּער אין פאַרלווף פון אַ חודש צייט, נאָכ'ן האַלטען זיך אַן עצה מיט מיין פאַמיליע. און ביי דעם איז עס געבליבען. ווי אַ פרומער אידישער יונגערמאַן, וואָס איז שטאַרק צוגעבונדען צו דער פאַמיליע, האָב איך גלייך אָנגעשריבען אַהיים, צו דער ווייב, צו שווער און שוויגער, און דער עיקר צו מיין שוואַגער, דובני- קאָוו, וועלכער איז מיר געווען אַמנאָענטסטען פון דער גאַנצער משפּחה, און, פאַרשטייט זיך, אויך צום טאַטען קיין כאַנאַראַד, בעטענדיג אַן עצה ווי אַזוי צו האַנדלען מיט דעם אַנבאַט פון דער קייזערליכער אָפּערע.

מען קאָן זיך לייכט פאַרשטעלען, וואָס עס האָט זיך דאַרטען אָפּגעטאָן, ווען עס איז אָנגעקומען מיין בריוו. דער ערשטער האָט זיך אָפּגערופען מיין שווער, אַז איך זאָל נישט וואַגען צו טראַכטען פון אַזעלכע זאַכען. „עס איז דאָס זעלבע וואָס שמד“, האָט געשריבען מיין שווער, דער צדיק. און פון אונטען האָט צוגעשריבען מיין באמת-פרומע שוויגער, אַז גאָט זאָל מיך מציל זיין פון גיין אין אַזעלכע אומריינע וועגען; אַז איך זאָל מיר גאָר די געדאַנקען וועגען דעם אַרויסשלאַגען פון קאַפּ. און גאָר פון אונטען זיינען געווען עטליכע ווערטער פון מיין פרוי, אַז אַזוי ווי זי איז שוין אין די גאָר הויכע חדשים, וואָלט בכלל געווען גלייך, אַז איך זאָל איינפאַקען די זאַכען און קומען אַהיים.

אויך דער טאַטע האָט געדונערט אין אַ וואַרעם בריוועל, אַז דאָס איז נישט דער וועג פאַר אַ פרום, אידיש קינד, וואָס איז אויפגעכאוועט געוואָרען מיט אַזויפיל צערטליכקייט און איז ביז איצט געגאַנגען בדרך הישר. דערביי האָט ער געפונען פאַר נויטיג נאָכאַמאָל מיר צו דערמאַנען די מעשה מיט מאיר'ל, דעם זונדעל פון ראַקייטנער רב, וואָס איז אַרויס לתרבות רעה, צום שאַנד פון זיין משפּחה און פון זיין פּאַלק. פאַרענדיגט האָט ער מיט אַ שטרענגען שמור וזהיר, אַז איך זאָל נישט וואַגען אַפילו צו דענקען פון דער שרעקליכער טומאה.

גאָר אַנדערש האָט געשריבען מיין שוואַגער, דובניקאָוו. ער איז געווען אַ סך טאַלעראַנטער און גאַנץ אויפריכטיג האָט ער פאַרשטאַנען, אַז ווען איך זאָל זיין אַ פרייער, נישט פאַרהייראַטער מענש, אַן פאַרפליכטונגען צו וועמען

עס איז, וואָלט ער קיין איין מינוט זיך נישט געצגענערט און מיר געהייסען אָננעמען דעם גלענצענדען אָנבאַט און טאַקע גיין אויף דעם וועג פון אַן אָפּערע-זינגער. אָבער אַזוי ווי די לאַגע איז איצט, קאָן ער מיר קיין עצה נישט געבען און מוז לאַזען די וויכטיגע אַנטשיידונג פאַר מיין אייגענעם געוויסען.

איך בין געשטאַנען אַ צעטומעלטער, האָב געלייענט די אַלע בריוו נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל און עס איז מיר גאַנץ שווער געווען צו פאַסען דעם ריכטיגען באַשלוס. איך האָב נאָר געפילט מיט דער גאַנצער קראַפט, אַז פון דעם, וואָס איך וועל איצט באַשליסען, איז אָפהענגיק מיין גאַנץ לעבען, און אפשר אויך דאָס לעבען פון דורות, וועלכע מיר וועט באַשערט זיין צו ברענגען אויף דער וועלט.

אַזוי ווי די אומבאַשטימטקייט האָט מיך זעהר געמאַטערט, האָב איך זיך נאָך מער אַריינגעוואַרפען אין לערנען. אויסער חזנות האָב איך גאָר פליסיג שטודירט וועלטליכען רעפערטואַר, פאַרשידענע לידער, אַריעס און באַלאַדען. דעם ענדגילטיגען באַשלוס האָב איך געלאָזען פאַר דער צייט, וועלכע היילט אַלע וואונדען און גיט דעם ריכטיגען באַשייד צו אַלע פלאַגענישען, וואָס מאַ-טערען דעם מענשען.

די הויפט אויפמערקזאַמקייט אין מיין לערנען האָב איך געווינדמעט שטימע-בילדונג, שיינעם געזאַנג און גוטען פאַרטראַג. עס האָט מיך דאָך אָבער מער געצויגען צו גיין הערען אַ חזן, וואָס זינגט אַ טראַדיציאָנעל אידיש שטי-קעלע, אידער די פּרעכטיגע זינגער אין דער אָפּערע, מיט וועלכע ווין האָט זיך צו יענער צייט נישט געהאַט וואָס צו שעמען. אָבער אַזוי ווי אין די מיינסטע טעמפלען פון דער ווינער קולטוס-געמיינדע איז די גאַטעס-דינסט דער עיקר באַשטאַנען פון זולצער'ס "שיר ציון", האָט דאָס מיר גענומען שנעל דערעסען ווערען.

און אויסער דעם זיינען די כאַרען אין די ווינער טעמפלען געשטאַנען נישט אויף דער געהעריגער הויך. עס האָט אויסגעזען, ווי די דיריגענטען וואָלטען זיך אינגאַנצען נישט אינטערעסירט מיט'ן כאַר-געזאַנג. דער נוסח זייערער איז געווען זעהר אַ שאַבלאַנער, און אַ סברא, אַז זיי האָבען אויך נישט קיין סך פאַרשטאַנען פון הלכות געזאַנג. די סיבה דערפון דאַרף מען זוכען אין דעם פאַקט, וואָס דער כאַר איז ביי זיי געווען אַ ביזאָך לעבען דער הויפט באַשעפטיגונג, וואָס איז געגאַנגען גאָר אין אַן אַנדער ריכטונג.

אַזוי, אַ שטייגער, האָט זיך דער דיריגענט פון דעם זייטענשטאַטער הויפט-טעמפלעל דער עיקר פאַרנומען מיט... שדכנות, מיט צונויפּפירען שידוכים צווישען די ווינער אַסימילירטע אידען. דער דיריגענט, ווידער, פונ'ם לעאַ-פאַלדשטאַטער טעמפלעל איז גאָר געווען אַ טענצער, און די הויפט-פּרנסה האָט ער געצויגען פון אַ טאַנץ-שולע. ער פלעגט אַריינקומען אין די רייכע הייזער, ווי אַ שטייגער, צום באַראָן גוטמאַן אָדער צו סאַלע קאָן, כדי צו לערנען מיט די קינדער ריטמיק, און אַזוי ווי די דערמאַנטע אידען האָבען געהאַט די

הויפט־דעה אין די טעמפלען, האָבען זיי שוין אויסגע'פועל'ט, אַז דער טענצער אָדער שדכן זאָל באַקומען די שטעלע פון כאָר־דיריגענט.

צו דער זעלבער צייט האָט מען אין ווין געקאָנט געפינען איבערגענוג טאַלאַנטפולע מוזיקער, וואָס וואָלטען אַ סך מער געפאַסט אַנצופירען מיט די גרויסע כאָרען אין די טעמפלען, אָבער זיי האָבען נישט געהאַט קיין צו־טריט צו די גבירים, צו די אַלערליי באַראַגען און הויפט־ראַטען. זיינען זיי אַרומגעגאַנגען און געהונגערט, בעת כל'ערליי שלעק האָבען דיריגירט מיט די כאָרען. עס איז געווען אַ פּיין צו הערען דעם כאָר־געזאַנג. פון אַ פּיאַנאָ, מע־זאַוואַטשע אָדער פאַרלאַנדאָ איז קיין שפור נישט געווען. דערפאַר האָבען די כאָריסטען געהאַלטען אין איין שרייען ווי שיכור'ע גוים. איינער האָט געוואָלט איבערשרייען דעם אַנדערען און וואָס מער אַרויסהויבען זיין שטימע.

איך האָב מיר דעמאָלט נישט איינמאַל געשטעלט די פּראָגע; וואָס איז עפעס די וועלט משוגע געוואָרען און האָט זיך איינגערעדט, אַז ווין איז דער קוואַל, דער גן־עדן, דער אמת'ער אוצר פון חונות און כאָר־געזאַנג? און איך האָב אין זכרון דורכגעפירט אַ פאַרגלייך מיט דעם, וואָס כ'האַב מיט עטליכע חדשים צוריק איבערגעלעבט אין אַדעס. איך האָב זיך דערמאַנט די כאָרען, וואָס כ'האַב געהערט אין די אַדעסער שולען אויף שאַלאַשנע, אויף יעוורעסקע, און דער עיקר אין דער באַדער כאָר־שוהל, ווי אַזוי דער דיריגענט און יעדער כאָריסט באַזונדער האָבען מקפיד געווען און אַכטונג געגעבען, אַז דער ריטם און קלענסטער ניאַנס זאָל אַרויסגעבראַכט ווערען קלאַר און לויטער אַזוי, אַז די מינדעסטע סירחה זאָל נישט בלייבען אויף דער קאַמפּאָזיציע.

איך וועל דאָס גאַנצע לעבען נישט פאַרגעסען, ווי דער באַרימטער דירי־גענט נאַוואַקאָוסקי האָט מיר דערלויבט בייצואוואוינען די פּראָבעס מיט זיין כאָר און פיניע מינקאָוסקי איז געקומען צו דער פּראָבע. וויפיל האַרץ און נשמה די ביידע גרויסע מוזיקער האָבען אַריינגעלייגט אין דער קאַמפּאָזיציע; וויפיל עקסטאַז און באַגייסטערונג זיי האָבען זיך באַמיט איינצופלאַנצען אין די כאָריסטען; וואָס פאַר אַ מסירת־נפש מען האָט געקאָנט באַמערקען פון ביידע זייטען, אַז אַלץ זאָל אַרויסקומען פולקאָם, און ווי דער כאָר איז געווען איבערפולט פון גליק, וואָס זיי האָבען געקאָנט צופרידענשטעלען אַלע פאַר־באַרגענסטע וואונשען פון דיריגענט.

אין ווין האָב איך טאַקע צום ערשטען מאַל זיך באַקענט מיט זולצער'ס קאַמפּאָזיציעס, אָבער ווי אַזוי מען דערלאַנגט אַט די קאַמפּאָזיציעס, ווי מען פאַסט זיי אויף און מען טראַגט זיי פאַר — דאָס האָב איך אין ווין נישט געהאַט וואָס צו לערנען, צו דעם צוועק האָב איך געדאַרפט צוריקקערען זיך צו אונזער מזרח־אידישען קוואַל, צו מינקאָוסקי'ן און נאַוואַקאָוסקי'ן, וועלכע האָבען ביידע צוזאַמען אַרויסגעבראַכט אַזאַ פולשטענדיגע האַרמאָניע, אַז עס האָט זיך מאַמענטענווייז אויסגעדאַכט, אַז דאָס זינגען מלאכים פון הימעל, דאָס זינגען זיי שירה צום באַשעפער פאַר דער שיינער וועלט, וואָס ער האָט באַשאַפען.

מיינע ערשטע אייגענע קאמפאזיציעס

אזוי זיינען געפלאסען מיינע וואַכען אין ווין. וואָס אַמאָל ווייטער האָב איך גענומען שפירען, אַז דער מאַדערנער חזנישער רעפערטואַר באַפרידיגט מיך אַלץ ווייניגער; עס האָט מיך אַלץ מער געצויגען צום קאָנסערוואַטיווען, אַרטאָדאָקסישען און טראַדיציאָנעלען. איך האָב אָנגעהויבען אַרומזוכען קאָמפאָזיציעס, רעטשיטאטיווען און אימפּראָוויזאָציעס, וואָס האָבען געשטאַמט פון די גרויסע אַרטאָדאָקסישע חזנים פון אַלטען טראַדיציאָנעלען שניט. עס איז מיר געלונגען אין ווין אַפּצוזוכען די נגונים פון ירוחם הקטן, ניסי בעלזער, שעסטאַפּאָל. איך האָב מיך אַלץ מער פאַרטיפּט אין די דאָזיגע אייגענאַרטיגע שאַפּונגען, וואָס האָבען געאַטעמט מיט דורות־דיגער איינגעוואַרצעלט־קייט אין דעם אידישען לעבען.

אַבער וואָס מער איך האָב זיך פאַרטיפּט אין אַט די שאַפּונגען, אַלץ מער איז אין מיר געוואַקסען דער פאַרלאַנג עפעס מוסיף צו זיין אייגענס צו דעם, וואָס דורות חזנים האָבען אין פרומקייט און יראת שמים אויסגעזונגען אויפ'ן צער און אויף די פאַרבאַרגענע האַפענונגען פון זייער פּאַלק. געוויינליך פלעגט דאָס געשען פאַרנאַכט־צייט אין דער גרויסער, אַבער אין גאַנצען פרעמדער פאַר מיר שטאַט. איך בין געזעסען אין מיין טונקעלען צימער, קיין ליכט האָב איך אינגאַנצען נישט געהאַט קיין חשק אָנצוצינדען, און די מחשבה איז אַוועק ווייט־ווייט, צו יענע צייטען אין מיין געבורט־שטעטעל, ווען דער טאַטע איז געזעסען ביי די שבת־דיגע טישען און האָט אימפּראָוויזירט פאַר־שידענע נגונים צו די זמירות.

עס האָבען זיך מיר דערמאַנט די מעלאָדיעס, איך האָב זיי אויסגעצויגען, פאַרטיפּט און פאַרברייטערט, האָב ענג פאַרבונדען דעם פירוש המילות צו די קלאַנגען, וועלכע זיינען אויפגעגאַנגען אין מיין מת, און אזוי זיינען אַנטשטאַנען קאָמפאָזיציעס, וועלכע האָבען געלייגט דעם אָנהויב צו מיינע שפּעטערדיגע צאָלרייכע שאַפּונגען אויפ'ן ליטורגישען געביט. מען דאַרף געדענקען, אַז איך בין געווען ווייט פון מיין היים, פון מיין ווייב און מיינע עלטערען; עס האָט זיך גאַנץ אָפט געבענקט צו דער נעסט, פון וועלכער מ'איז אַרויס און מ'איז אַריינגעשליידערט געוואָרען אין דער פרעמדער וועלט, וואָס לאַקט און שרעקט גלייכצייטיג.

דערצו נאָך איז מיין צוקונפּט געווען אזוי פאַרפלאַנטערט און אומבאַ־

שטימט. וואוהין גיי איך? וואס דערווארט מיך? אויף וואס פאר אַ וועג וועל איך זיך סוף־כל־סוף אַנטשליסען? אויף דער גוי־אישער אָפּערע אָדער אויף דעם צעבראַכענעם, אָבער האַרציגען אידישען עמוד? דאָס אַלץ האָט מיך נישט זעלטען געבראַכט אין אַ געדריקטער, טרויעריגער שטימונג, און די דאָזיגע שטימונגען האָבען געפונען זייער אויסדרוק אין מיינע קאָמפּאָזיציעס, וועלכע איך האָב אַזוי אומבאַהאַלפען גענומען צוזאַמענשטעלען אין די ווינער פאַרנאַכטען. עס איז געווען אַ השתפכות הנפש, מיין גאַנצער יוגענטליכער שמערץ און בענקשאַפט איז אין זיי געקומען צום אויסדרוק. איך האָב צו־זאַמענגעשטעלט תפילות, פּאַנטאַזיעס און אימפּראָוויזאַציעס אָן אַ שיעור. צו יענער צייט איז אָנגעקומען קיין ווין אַ יונגער חזן פון כערסאָן, מיט'ן נאָמען קילימניק. ער איז געווען זעהר באַגאַבט און מוזיקאַליש גענייגט, מיט אַ שיינער לירישער טענאַר־שטימע, און ווי אַ סך טאַלאַנטפולע יונגעלייט פון יענער צייט, האָט אים געצויגען צו דער מעטראָפּאָליע פון חזנות, וואָס ווין האָט דעמאָלט פאַרגעשטעלט מיט זיך. אין ווין האָט זיך אויך באַוויזען אַן אינטעליגענטער זינגער פון ריגע, מיט'ן נאָמען פרידמאַן, און אונזער אַלטער באַקאַנטער, דער יעליסאָוועטגראַדער חזן מאיר פּיסאַק, דער געוועזענער משורר ביי ניסי בעלזער, האָט זיך אויך אַראָפּגעלאָזט קיין ווין, כדי צו פאַרפּולקאַמען זיינע קענטענישען און זען, וואָס פאַר אַ נייעס עס ווערט געשאַפען אויפ'ן חזנישען געביט.

אַט מיט דער גרופע האָב איך זיך זעהר באַפּריינדעט און מיר פלעגען זיך האַלטען צוזאַמען. יעדען טאָג פלעגען מיר זיך טרעפען צו מיטאַג־עסען ביי אַ פּריוואַטער פאַמיליע און מען פלעגט זיך טיילען סיי מיט די דעראַבע־רונגען אין דעם גרויסען מוזיקאַלישען צענטער און סיי מיט די בענקשאַפטען נאָך דער אַלטער היים. איינמאַל, ווען מיר זיינען אַזוי געזעסען, עפענט זיך די טיר און עס קומט אַריין אַן אָפּגעריסענער און אָפּגעשליסענער, מאַגערער און אויסגעוהונגערטער יונגערמאַן און בעט מען זאָל אים געבען עפעס אָפ־צועסען, ווייל ער האַלט זיך קוים אויף די פּיס.

מיר האָבען אים, פאַרשטייט זיך, אָנגעקאַרמעט און ערשט דעמאָלט האָט ער גענומען דערציילען ווער ער איז. ער קומט פון בעסאַראַביע, פון אַ שטע־טעל מיט'ן נאָמען קאַלאַראַש, און פון קינדוויין אָן האָט ער אַ נייגונג צו חזנות. אין שטעטעל האָט מען אים געזאָגט, אַז אויב ער וויל עפעס דערגרייכען אין זיינע שטרעבונגען, איז דער איינציגער וועג — קומען קיין ווין. קיין גראַשען געלט ביי דער נשמה האָט ער נישט געהאַט, האָט ער זיך אַוועקגע־לאָזט צופּוס אין דעם ווייטען וועג אַריין. ער איז געגאַנגען פון שטאָט צו שטאָט און פון דאַרף צו דאַרף, גענעכטיגט מייסטענס אין די בתי מדרשים, און ווען עס איז אויסגעקומען — אויך אין פּרייען פעלד, די רוסישע גרעניץ האָט ער אַריבערגע'גאַנגען בינאַכט, און קיין גובערנאַטאַרסקען פּאַס האָט ער אינ־גאַנצען נישט געדאַרפט...

דריי חדשים צייט איז ער אזוי געווען אונטערוועגס: וואו געטאגט — נישט גענעכטיגט, אבי צו דערגרייכען דעם ציל — אַנקומען אין דער אויסגע- בענקטער שטאָט ווין. נעכטען איז ער ענדליך אַנגעקומען. דער ערשטער חסידישער איד, וועלכען ער האָט אַנגעטראָפּען אין גאַס, האָט אים צוגעפירט צו דער שול אויף דער שיפס-גאַס, אין צווייטען באַצירק, וואו עס דאָווענט כאַצקעלע דער חזן. דאָרט האָבען זיך אידען בני רחמים צוזאַמענגעלייגט, מען האָט אים געשאַפּען עטליכע גרייצערס און מען האָט אים אַוועקגעפירט צו אַן אַרעמען אידען אין שטוב אַריין, וואו ער האָט זיך דערכאַפּט דאָס האַרץ און איבערגענעכטיגט. אינדערפרי האָט אים כאַצקעל'ס אַ משורר געגעבען אונזער אַדרעס, און אָט איז ער געקומען.

מיר האָבען באַטראַכט דעם יונגע־מאַן און באַוואונדערט ווי שטאַרק עס איז דער דראַנג ביי אידען צו בילדען זיך און צו דערגרייכען דעם ציל, וועלכען מען שטעלט זיך, נישט געקוקט אויף די גרעסטע שטערונגען, אויף דעם מאַנגעל פון די עלעמענטאַרסטע מיטלען, וואָס זיינען דערצו נויטיג. מיר האָבען זיך שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט דעם יונגע־מאַן און געוואַלט וויסען, צי קען ער טאַקע עפעס, אַדער דאָס האָט ער זיך בלויז איינגערעדט מי יודע וואָס פאַר אַ טאַלאַנט ער איז. מיר האָבען אים געבעטען ער זאָל עפעס פאַרזינגען פאַר אונז. אזוי ווי עס איז דערווייל געוואָרען מנחה-צייט, זאָגט דער יונגע־מאַן, אַז ווען עס וואַלט געווען אַ מנין, וואַלט ער געדאָווענט מנחה בציבור.

מיר האָבען אים מתיר געווען, אַז ער מעג דאָווען מנחה און זאָגען פאַר אונז די הויכע שמונה עשרה אָן אַ מנין. ער האָט אַנגעהויבען זאָגען „אשרי“ און דערנאָך ביי „צדיק ד' בכל דרכיו“, האָט ער גענומען פאַנטאַזירען מיט אַזאַ שטאַרקייט, אַז מיר זיינען אַלע נשתומם געוואָרען. זיין לירישע טענאַר- שטימעלע איז געווען גאַנץ קליין, אָבער זעהר זיס, בויגזאַם, מיט אַ וואונדער- באַרען קאָלאָראַטורעל. די הויכע שמונה עשרה האָט ער געזאָגט ווי אַן אמת'ער בעל תפילה, און וואָס ווייטער ער האָט געזאָגט, אַלץ מער האָט ער אונז אַנט- ציקט. אין זיין זאָגען איז געווען אַוויפיל טראַדיציאָנעלעס, אַזאַ טעמפּעראַמענט- פולע השתפכות הנפש, אַז עס האָט אונז ממש פאַרכאַפּט.

איך מוז זיך מודה זיין, אַז אויב מען זאָגט אויף מיר, אַז איך בין אַ מאַדים צו דאָווען אַ וואַכעדיגע מנחה שמונה עשרה, האָב איך זי גענאַשט ביי אַט דעם יונגע־מאַן מיט אַזוי פיל יאָרען צוריק אין דער שטאָט ווין. עפעס איז מיר זיין זאָגען אַריין אין די ביינער אַריין און איך האָב מיך דערפון נישט געקאָנט באַפרייען. איך האָב זיך פאַראינטערעסירט מיט דעם יונגע־מאַן און ער איז געוואָרען אַן אַפּטער אַריינגייער צו מיר. איך האָב געזאָרגט צו מילדערען זיין נויט אין דער פרעמדער שטאָט.

איינמאָל, אין אַ נאָכמיטאָג, האָב איך אים מיטגענומען צו מיין געזאָנג- פראַפעסאָר. ער האָט אים אויסגעהערט און געזאָגט, אַז די שטימע איז קליין

און באַגרעניצט און אז מען קאָן קיין גרויסעס פון איר נישט דערוואָרטען. דאָס האָט אים געטראָפּען ווי אַ דונער, זיין מוט איז שטאַרק געפאַלען. ער האָט אָנגעהויבען זיך באַווייזען זעלטענער ביי מיר, אַ חוץ דעם האָב איך גע- הערט, אַז ער איז אַ קראַנקער, וואָס ליידט אָפּט פון דער עפילעפטישער קרענק. אין מיטען זיצען און רעדען קען ער אַראָפּפאַלען פון שטול און ליגען אַזוי אומבאַוואוסטיג אַ פערטעל שעה, ביז ער קומט ווידער צו זיך. איך בין געווען פול מיט באַדויערען צו זיין עלענדקייט און איינזאַמקייט אין דער פרעמדער שטאָט, האָב אים גענומען ארומזוכען, כדי צו זען וואָס מען קאָן דאָך טאָן פאַר אים, אַז זיינע איינגעבוירענע גרויסע פעהיגקייטען זאָלען דאָך נישט פאַרלוירען גיין, אָבער ער איז פאַרשוואונדען אַזוי פלוצלונג, ווי ער האָט זיך באַוויזען. קיין שום זוכען אים האָט נישט געהאַלפּען; זיין געביין איז אַנטרונען און ביזן היינטיגען טאָג ווייס איך נישט וואָס פון דעם אייגענאַרטי- גען, הייך־טאַלענטירטען אידישען „בראַדיאַגע“ איז געוואָרען. אָבער זיין זיסער וואַכעדיגער מנחה־דאַוונען ליגט מיר נאָך אין טעם ביזן היינטיגען טאָג.

אין איין שיינעם טאָג איז מיין נאַרמאַלער לעבענס־סדר פון געשמאַקען לערנען מוזיק איבערגעריסען געוואָרען דורך אַ וויכטיגער געשעעניש. אַ טע- לעגראַמע פון מייע שוויגער־עלטערען האָט מיר מיטגעטיילט, אַז מיין פרוי האָט מיט מזל געבוירען אַ געזונטע טאָכטער און מ'האַט איר אַ נאַמען געגעבען חוה, און אַז פרטים וועל איך געוואויר ווערען פון אַ בריוו, וואָס איז אונטער- וועגס. מיט אומגעדולד פון אַ יונגען טאַטען פון זיין ערשט קינד האָב איך דערוואָרט די איינצעלהייטען פון דער גרויסער געשעעניש אין מיין לעבען. דער בריוו איז געווען פון מיין שווער, וועלכער האָט מיר געשריבען, אַז ער איז זעהר גליקליך פון זיין ניי אייניקעל און ער גלויבט, אַז עס איז די ריכטיגע צייט, אַז איך, דער פאַטער פון דעם קינד, זאָל אַהיימקומען און מען זאָל ענדליך אָנהויבען טראַכטען פון אַ תכלית.

עפעס דאָס וואָרט „תכלית“ איז מיר נישט געפעלען געוואָרען. הייסט דאָך עס, אַז דאָס אַלץ, וואָס איך האָב געטאָן ביז איצט, איז גאָר קיין תכלית נישט, אַז מען דאַרף עפעס אָנהויבען פון דאָס ניי. צי מיינט דאָס נישט אַמאָל, אויף דער פאַרשטעלטער שפראַך פון מיין שווער, אַז איך דאַרף נעמען דאָס ווייב מיט'ן ניי־געבוירענעם קינד, איינפאַקען די פעקלעך און אַראָפּגיין פון קעסט, כדי צו מאַכען פריי דעם פלאַץ פאַר די צוויי נייע איידעמס, וואָס דאַרפען אַריינקומען אין הויז אַריין?

איך האָב מיט אַלע כחות געוואָלט וואָס גיכער זיין אין דער היים, אַנ- קוקען דאָס נייע באַשעפעניש, וואָס איך האָב געבראַכט אויף דער וועלט. אָבער, צו דער גלייכער צייט, ווי אַזוי רייסט מען איבער דאָס אַלץ, וואָס כ'האַב מיט אַזויפיל מי און מאַטערניש ענדליך אויפגעבויט? איך האָב זיך געשראַקען פאַר דעם אַהיימקומען, אַז דאָס מיינט אַ סוף צו מיין גאַנצען

לעבענס־חלום, און אז ווידער וועט מיר אויסקומען זיך איינצושפאָנען אין דער שניט־קראָם, אָדער אין בעסטען פאַל אַראָפּגיין „פאַר זיך“ און עפענען אַן אייגענע קראָם. איך בין שוין אין מיין געדאַנק געווען גאַנץ ווייט פון אַזעלכע פלענער. די עטליכע חדשים זיין אין ווין האָבען מיך געמאַכט פאַר אַ זינגער, מער ווי אַלע יאַרען, וואָס כ׳האַב אָפּגעלעבט ביז מיין אַרויספאַר אין דער וועלט אַריין.

האַט איצט געדאַרפט קומען אַן עק צו דעם אַלעם? איך האָב אינגאַנצען געציטערט פאַר שרעק, אָבער גלייך נאָך דעם בריוו פון מיין שווער איז געקור־מען נאָך אַ בריוו, דאָס מאַל פון מיין שוואַגער דובניקאָוו, אַן איבערגעגעבענעם פריינט און דעם איינציגען פון מיין גאַנצער משפּחה, וואָס האָט מיך פאַר־שטאַנען און מיטגעפילט. זיין בריוו האָט מיך אַביסעל אויפגעמונטערט און אַן אָפּגעפרישטער האָב איך מיך גענומען גרייטען אין וועג אַריין צו באַזוכען מיין פרוי און ניי געבוירען קינד.

מיין ערשטער קאנצערט אין לאָדזש

מיין שוואַגער דובניקאָו האָט מיר געשריבען אין זיין בריוו, אַז אַזוי ווי אין דער היים איז באַשלאָסען געוואָרען, אַז איך זאָל אַהיימקומען, און אַזוי ווי ער פאַרט אַרויס קיין לאָדזש, טאַמאַשאָו און ביאַליסטאָק אייניקויפּען סחורה, איז זיין עצה, אַז איך זאָל פאַרען דורך לאָדזש, וואו ער האָט אַ סך פריינט צווישען די פאַבריקאַנטען און גרויסע סוחרים, און ער וועט מיט זייער הילף צוגרייטען פאַר מיר אַ קאָנצערט.

איך האָב זיך שטאַרק דערפרייט מיט דעם דאַזיגען פאַרשלאָג. נאָך די „קאַלסע“ ווינער ציילנדער-אידען, האָט זיך מיר זעהר געוואָלט אַ קוק טאָן אויף די אמת'ע איינגעוואַרצעלטע פּוילישע אידען פון דער שטאָט לאָדזש, וועלכע האָט שוין דעמאָלט געהאַט אַ שם פון אַ גרויסען אידישען צענטער. און דערצו נאָך וועל איך זינגען פאַר זיי נאָך אַזאַ לאַנגען איבעררייס. און עפעס בין איך דאָך איצטער אַ „געענדיגטער“, וואָס האָב דאָך אַזוי פיל געהערט און געלערענט אין ווין. מיט אַ באַזונדערען פיבער האָב איך זיך געגרייט צו מיין נסיעה און קומענדיגען ערשטען אויפטריט פאַר די פּוילישע אידען.

פאַר'ן אַפּפאַרען האָב איך באַשלאָסען צו דערציילען מיין פּראָפעסאָר, אַז איך פאַר אַוועק. ער איז געווען אויסגעבונדען מיט אַלע מיינע פּאַמיליען-פאַרהעלטענישען און ער האָט גוט געוואוסט, אַז איך טרעף אָן אויף אַ ווי-דערשטאַנד מצד מיין פּאַמיליע צו ווידמען זיך דער אַפּערע-קונסט. אָבער כל-זמן איך בין געווען אין ווין, האָט ער אַלץ געהאַפּט, אַז דאָס זיין פון דער ווייטענס פון דער היים און פון די דאָרטיגע איינפלוסען וועט דאָך אויף מיר האָבען אַ ווירקונג און איך וועל זיך דאָך אַנטשיידען אויף אַן אַפּערע-קאַריערע און ער וועט נאָך קאָנען מיט זיינע אייגענע אויגען זען די דערפאַלגען פון זיין תּלמיד און קלייבען נחת פון מיר.

מיט מיין איבעררייסען דעם שטודיום האָט ער מורא געהאַט גייט פאַר-לירען זיין גאַנצע אַרבעט. אָבער ער איז נישט דרייסט געווען מיך אַפּצו-רעדען, ווייל ער האָט געוואוסט, אַז דאָ האַנדעלט זיך וועגען אַ פּאַמיליען-לעבען, און ער האָט געהיט יעדעס וואָרט חלילה קיינעם פון מיין פּאַמיליע נישט אַנצורירען. אָבער איין וואָרט האָט ער מיר יאָ געזאָגט, אַז איך זאָל זיך נישט איירעדען, אַז איך וועל קאָנען זיין גליקליך אין מיין לעבען, אויב

איך וועל אוועקגיין פון דעם, וואָס איז די הייליגסטע באַשטימונג פון מיין לעבען, דאָס איז: געזאָנג אפּשר וועל איך קאָנען אויף אַן אַנדער וועג מאַכען אַ גרויס פאַרמעגען, אָבער — האָט ער מיר פאַרזיכערט — קיין גליק וועט דאָס מיר נישט געבען. עס וועט מיך נאָר צעברעכען, און שטענדיג, וואו און ביי וואָס איך זאָל נישט זיין באַשעפטיגט, וועט עס מיך ציען, ווי מיט אַ מאַנגעט, צוריק צו אַט דעם חלום, וואָס איז אויפגעגאַנגען אין מיר נאָך אין מיין טיפער קינדהייט.

מיט רירענדע ווערטער האָט ער געבעטען איך זאָל אים פאַרזיכערען, אַז אויב איך וועל נישט גיין צו דער אָפּערע-בינע, זאָל איך מינדעסטענס פּראַקטיצירען דעם קאַנטאַר-פּאַך, דאָס וועט מיר זיכער געבען אַ טיפּע אינערליכע באַפרידיגונג און אויך אויף דעם געביט וועל איך זיכער דער-גרייכען אַזאָ הויך, וואָס וועט אים, דעם לערער מינעם, נישט פאַרשעמען. ער האָט מיך פאַטערליך געקושט און מיר האָבען זיך רירענד אָפּגעזעגענט. איך האָב גענומען איינקויפּען אַן אַ שיעור זאַכען, דער עיקר אַזעלכע, וואָס מ'האָט אין רוסלאַנד נישט געקאַנט באַקומען, און אַזוי ווי קיין דערפאַ-רענער רייזענדער בין איך נאָך צו יענער צייט נישט געווען, האָב איך מיך פאַררעכענט אין חשבון, און בין דעריבער אויסגעשטאַנען געברענטע צרות אין וועג. איך האָב פאַרגעסען איין קלייניגקייט: אַז אַפילו ווען מען האָט שוין אויסגעקויפּט אַ באַן-בילעט, דאַרף מען זיך נאָך אַלץ לאַזען עטליכע רובעל אין קעשענע אויף יעדען פאַל, טאַמער פאַסירט עפעס אין וועג.

און איך האָב זיך אויסגעליידיגט ביז אין גרייצער, אין וואַגאַן צו דער עסטרייכיש-רוסישער גרעניץ האָב איך געמוזט צוצאָלען צום באַן-בילעט און אַזוי בין איך געבליבען מיט צוויי שווערע טשעמאַדאַנעס, אָבער אַן אַ גראַשען מזומן, איך האָב נישט געהאַט פאַרוואָס צו קויפּען אַ בילעט פון דער גרעניץ ביז לאַדזש, און עסען דאַרף דאָך אויך אַ מענש. דערצו האָט דער איבערגאַנג פון דער עסטרייכישער גרעניץ צו דער רוסישער געפירט דורך אַ הויכען וויאַדוקט איבער די באַן-רעלסען, און אַרויפגיין צום וויאַדוקט האָט מען געמוזט איבער אַן אַ שיעור טרעפּ. האָב איך געשלעפט מינע טשע-מאַדאַנעס איבער די טרעפּ און בין געבליבען אַן כחות. די גרעסטע זאָרג האָט מיר פאַרשאַפט מיין נייער צילינדער, וועלכען מ'האָב איינגעקויפּט אין ווין, מ'האָט אים געמוזט האַלטען אין אַ באַזונדער שאַכטעל, עס זאָל פון אים נישט ווערען קיין תל, און דאָ זיינען מיר די הענט פאַרנומען מיט מיין גרויסער באַגאַזש, און אויף קיין טרעגער איז נישטאָ...

האָב איך מיר אַנגעבונדען די שאַכטעל מיט'ן צילינדער אַרום דעם האַלז און אַזוי בין איך מיט מזל אַריבער די גרענעץ. ביי אַן אומבאַקאַנטען איד האָב איך געבאַרגט אַ רובעל אויף צו טעלעגראַפירען קיין לאַדזש, אַז מען זאָל מיר אַרויסשיקען אַביסעל געלט אויפ'ן אַדרעס פון באַן-קאַסירער. דער איד האָט אַפילו קיין משכון נישט געוואָלט נעמען, ער האָט בלויז איינ-

געשטימט צו געבען מיר זיין אדרעס, אַז אויב איך וועל וועלען קאָן איך אים דעם חוב אָפשיקען.

אַזוי ווי קיין געלט צו גיין זוכען אַ נאַכטלעגער איז נישט געווען, האָב איך מיך אויסגעלייגט אויף דער הילצערנער באַנק אויף דער באַן־סטאַנציע און געוואַרט, אַז לאַדזש זאָל זיך אַפרופען און מיר געבען אַ מעגליכקייט צו פאַרען ווייטער. זעקס אינדערפרי האָט מיך דער פאַרטער אויפגעוועקט — דער קאַסירער זוכט מיך. ער האָט דערהאַלטען טעלעגראַפיש צוואַנציג רובעל פאַר מיר און ענדליך קאָן איך פאַרען ווייטער.

אין לאַדזש האָט מיך שוין אָפגעוואַרט מיין שוואַגער און אַ גאַנצע ריי פון זיינע פריינט. גלייך אויפ'ן וואַקזאַל האָבען זיי מיר געוויזען אַן אָפגע־דרוקטען פלאַקאַט וועגען מיין קאַנצערט, וואָס קומט פאַר אין גרויסען זאַל פון גראַנד־האַטעל אויף פיעטריקאווער גאַס, אין סאַמע האַרץ פון אידישען לאַדזש.

עס איז מיר שווער צו שילדערן, וואָס דער דאָזיגער קאַנצערט אין דער שטאָט לאַדזש האָט דעמאָלט פאַר מיר באַדייט. דער זאַל איז געווען איבערפולט נישט בלויז מיט „ליטוואַקעס“, נאָר טאַקע מיט די טיפישע פוילישע אידען אין די לאַנגע קאַפאַטעס מיט די קליינטשיגע היטעלעך אויף די קעפּ, וואָס די אויגען האָבען זיך ביי זיי אַנגעצונדען פון באַגייסטערונג, ווען כ'האַב געזונגען שטיקלעך פון דעם טראַדיציאָנעלען נוסח. זייער באַגייסטע־רונג האָט זיך אויך צו מיר אַריבערגעטראָגען און אַ צעוואַרעמטער האָב איך נישט געקאַרגט מיין שטימע.

דאָס איז געווען מיין ערשטע באַרירונג מיט די פוילישע אידען און איך האָב געפילט ווי איך וואָלט מיך אָפגע'טובל'ט אין אַ ים פון אידישקייט. הגם אַ סך פון די לאַדזשער אידען האָבען דעמאָלט געשטאַמט פון רוסלאַנד, זיי זיינען געקומען אין דער גרויסער פוילישער פאַבריק־שטאָט נאָך דעם גירוש־מאַסקווע, דאָך דעם אידישען כאַראַקטער פון דער שטאָט האָבען געגען־בעז די פוילישע אידען. די גאַסען זיינען געווען פול מיט זיי, און נאָך בערדיטשעוו איז דאָס געווען די צווייטע עכט־אידישע שטאָט, אין וועלכער מיר איז אויסגעקומען צו זיין.

מיין קאַנצערט אין לאַדזש אין יאָר 1897 האָט זיך אויסגעצייכענט מיט נאָך איין כאַראַקטעריסטישער איינצעלהייט, וואָס מאַכט אים אומפאַרגעסליך פאַר מיר. דאָס איז, נעמליך, דער יונגיטשקער באַגלייטער, וועלכער האָט מיך אַקאַמפאַנירט אויף דער פּיאַנאָ ביי יענעם קאַנצערט. דאָס איז געווען אַ וואונדער־קינד פון אַכט יאָר. איך האָב מיט אים געהאַט נאָר איין פּראָבע און ער האָט מיך באַגלייט אָן איין איינציגען פעלער. דאָס איז דער איצ־טיגער גרויסער פּיאַניסט־קינסטלער אַרטור רובינשטיין. איך האָב אים באַגעגענט אין הויז פון זיין פעטער, אַ געוויסען וויזעל, וועלכער איז געווען

א גרויסער קאמיסיאָנער און מיין שוואַגער דובניקאָוו האָט מיט אים געמאַכט געשעפטען.

נאָכ'ן נאַכט־עסען האָט דער קליינער אינגעל געשפּילט אויפ'ן קלאַוויר זאָכען פון מאַצאַרט, שאַפּען און באַך, און עס איז געווען, ווי די שכינה וואַלט גערוט אויפ'ן פנים פון אָט דעם הויך־טאַלענטירטען קינד. ווען ער האָט געענדיגט, האָב איך אים וואַרעם באַגריסט און געוואונשען, אַז ער זאָל ווערען אַ צווייטער רובינשטיין (געמיינט האָב איך, פאַרשטייט זיך, דעם גרוי־סען קאָמפּאָזיטאָר און פּיאַניסט אַנטאָן רובינשטיין). איז דער קליינער נישט פּויל און ענטפערט מיר: „פאַרוואָס עפעס דער צווייטער, איך האָב טאַקע חשק צו זיין דער ערשטער רובינשטיין?“

דער לאַדזשער קאַנצערט, וועלכער האָט מיר פאַרשאַפט אַזאַ גייסטיגען פאַרגעניגען און צוגעגעבען מיר אַזוי פּיל אינערליכע זיכערקייט נאָך מיינע ווינער שטודיען, איז אויך געווען דער ערשטער קאַנצערט אין מיין לעבען, וואָס האָט מיר אַריינגעבראַכט ממשות'דיגע הכנסה, די גאַנץ באַדייטענדע סומע פון איבער פיר הונדערט רובעל. דאָס איז געווען אַ שלל מיט געלט צו יענער צייט און פליגען זיינען מיר אַריין אין דער נאָז. עס מוז זיין גאָר נישט קיין שלעכטער פּאָך, האָב איך מיר געטראַכט, אויב אַזאַ יונגערמאַנטשיק, ווי איך, טראַגט מען אַזוי פּיל געלט, כּדי צו האַבען אַ געלעגענהייט אים צו הערען אין פאַרלויף פון צוויי שעה.

אין לאַדזש האָט מיך אָפּגעוואַרט אַ בריוו פון די עלטערען, וואָס האָט מיר אָנגעזאָגט גאָר נישט קיין פּרייליכע נייעס, אַז די מוטער פּילט זיך נישט מיט אַלעמען, און אַז דער פּאָטער בעט מיך, אויפ'ן וועג קיין יעליסאָוועטגראַד, זאָל איך אָפּטרעטען אין כּאַנעראַד. איך האָב גאָרנישט איבערגעטראַכט און גלייך געפּאַקט די זאַכען אויפ'ן וועג אַהיים, צו יענעם נעסט, וואָס האָט מיך געבראַכט אויף דער וועלט און פאַר וועלכען כּ'האַב אַ גאַנץ לעבען געטראַגען אַן אַ שיעור ליבשאַפט און פאַרערונג.

אין אומאַן, וואו כּ'האַב טעלעגראַפּיש געבעטען, אַז עמיצער פון דער היים זאָל מיך אָפּוואַרטען, האָט געוואַרט אויף מיר גאָר אַן אָנגענעמע איבער־ראַשונג; די מאַמע אַליין איז אַרויסגעקומען מקבל פנים זיין איר זון, וואָס קערט זיך אום פון דער גרויסער וועלט. אַ חוץ איר איז געווען דער טאַטע, די שוועסטער און מיין שוואַגער ניעמיראַווסקי. עס איז מיר געוואָרען ליכטיג אין די אויגען און לייכטער אויפ'ן האַרצען, ווען איך האָב דערזען מיין ליבע מוטער, אַז זי איז געווען אומשטאַנד אַליין אַרויסצוקומען מיך צו באַגעגענען. איך האָב געזאָגט דעם טאַטען: „דו האָסט מיך אַביסעל „אָפּגעפרעצטעוועט“, דאָס מיינט אָפּגענאַרט, אָבער איך ווינס מיר, אַז דו זאָלסט מיך שטענדיג אַזוי אָפּנאַרען“. די מאַמע האָט גלייך געגעבען די אויפקלערונג, אַז בלויז אויף דער בשורה, אַז איך קום — איז זי גלייך געזונט געוואָרען.

גלייך אויפ'ן וואַקאַל אין אומאַן האַבען מיך אָפּגעוואַרט דריי שטאַטישע

שיינע אידען, וועלכע זיינען צוגעשטאנען צו מיר, אז נישט אַנדערש גאַר
 איך מוז דאָוונען ביי זיי אַ שבת. אין שטאַט האָט מען שוין געהערט, אַז שלום
 קוואַרטײַנס זון פאַרט דאָ דורך פון ווין, איז ווי זאָל מען נישט אויסנוצען
 אַזאַ געלעגענהייט? שפעטער בין איך געוואויר געוואָרען, אַז דאָס האָט מיין
 שוואַגער, נייעמיראַוסקי, אַראַנזשירט די גאַנצע זאַך נאָך פאַר מיין קומען.
 אַזוי ווי איך בין געשטאַנען פאַר אַן אָפּגעטוענער זאַך, האָב איך צוגעשטימט
 מיט'ן תנאי, אַז מען וועט מיר שאַפען אַ כאָר מיט אַ דיריגענט. אַבער דער-
 ווייל האָב איך מיט מיין משפּחה געאיילט אַהיים, קיין כאַנאַראָד, וואו מיין
 אַהיימקומען האָט געטראָגען גאַר אַ באַזונדערס פייערליכען כאַראַקטער.

צוריק אין מיין היים-נעסט כאַנאַראַד

דאָס איז געווען אַ וואונדערליכע רייזע צוריק אַהיים, נאָכ'ן אַנזאַפּען זיך מיט די איינדרוקען פון די גרויסע שטעט, און באַזונדערס פון דעם וועלט־צענטער, ווין. דער בעל עגלה, וואָס האָט אונז געפירט פון אומאַן אַהיים, איז געפאָלען אויף אַ מאַדנער המצאה. איידער מיר זיינען צוגעפאָרען צו אונזער צווילינג־שטעטעל, טאַרגאַוויצע, האָט ער צוגעבונדען גלעקלעך צו די פּערד, אַזוי ווי דאָס פּלעגט טאָן דער רעוויזאָר פון אַקציו, וואָס פּלעגט זיך אַזוי אַרום אַריינכאַפּען אין שטעטעל אַריין, כדי נאָכצוקוקען צי די אי־דישע סוחרים האָבען אויסגעקויפט די ריכטיגע פּאַטענטען.

ווען טאַרגאַוויצער קרעמער האָבען דערהערט די גלעקלעך קלינגען, איז זיי באַפּאַלען אַן אימה: זיי זיינען געווען זיכער, אַז דאָס פּאַרט דער אַקציו־ניק, און אידען האָבען געמורמעלט: ער פּאַרט שוין ווידער, דער שונא ישראל, און אויף שנעל האָט מען גענומען אַרויסכאַפּען אַ טייל סחורה פון קראָם, כדי אויף דער געבליבענער סחורה זאָל גענוג זיין אַ פּאַטענט פון דריטער אָדער פּערטער גילדע, און נישט פון צווייטער גילדע, וואָס האָט אָפּגעקאָסט אַ ים מיט געלט, אַזש 150 קערבלעך אַיאָר.

ווען אונזערע פּורען זיינען אָבער שטיין געבליבען אין מיטען מאַרק און טאַרגאַוויצער אידען האָבען דערזען, אַז דאָס איז גאָר געקומען שלום קוואַר־טיין מיט זיין זונדעל, דעם אויסגעשטודירטען חזן פון ווין, מיט דער גאַנצער משפּחה — האָבען זיי פּרייער אָפּגעאַטעמט, און אַלע ביזע יאָר האָבען זיי געוואונשען דעם אַקציוניק, אַז ער זאָל נישט דערלעבען מער צו קומען צו זיי. די אידען האָבען באַלאַגערט אונזערע פּורען און אַזוי זיינען מיר אַרייַנגעפּאַרען קיין כאַנאַראַד.

דעם ערשטען כבוד האָט מען אָפּגעגעבען דער באַבען, ביי וועמענס קלייט די פּורען האָבען זיך אָפּגעשטעלט. אידען זיינען אַרויסגעלאָפּען פון די קראַמען און מ'האַט מיר אַנגעהויבען אָפּשטעקען „שלום עליכמ'ס“, ווי אַ גוטער איד וואָלט געקומען אין שטעטעל אַריין. מיטאַמאָל האָבען מיך אַלע אַנגעהויבען „אירצען“ און זאָגען „ר' זבולון“: וואָס מאַכט איר, ר' זבולון? און וואָס הערט זיך עפעס אין דער גרויסער וועלט, ר' זבולון?

די אמת'ע חתונה האָט זיך אַנגעהויבען, ווען איך בין ענדליך אַריין אין שטוב. די פּורען האָבן זיך געווען פול מיט מענשען. עס איז געקומען דער רב

מיט די שענסטע בעלי בתים, און אידען זיינען געווען זעהר נייגעריג צו וויסען, וואָס עס מאַכט עפעס דער קייוער פראַנץ יאָזעף, און צי עס איז טאַקע אמת, וואָס מען זאָגט, אָ דער קייוער אַליין זאָל גאָר שטאַמען פון אַ יחוס־דיגער אידישער משפּחה אין אַ גאַליציאַנער שטעטעל? דער דאָזיגער איד, דוקא אַ גרויסער גביר, ראָזענבערג האָט ער געהייסען, און ער איז אויך געווען דער הויפּט־גבאי אין אונזער שול, האָט פאַרזיכערט, אָ ער האָט דאָס אַליין ערגעצוואו געלייענט, נאָר ער קען זיך נישט דערמאָנען וואו.

מען האָט זיך אויך צו מיר געווענדט, אָ איך זאָל דערקלערען די פאַליטי־קע, מיט וועלכער עס קאָכט איצט אַ וועלט. אַזוי ווי איד קום פון ווין, בין איך דאָך זיכער געווען אַ יוצא ונכנס ביים קייוער פראַנץ יאָזעף און אין דאָרטיגען פאַרלאַמענט. דאָרף איך דעריבער געבען אַ באַשייד אויף אַלע וועלט־פראַגען, וואָס מאַטערען די שטעטעלשע אידען.

קיים מיט צרות האָט מען מיר געלאָזט זיך אַביסעל אַפרוען פון וועג, און איידער נאָך כ׳האָב באַוויזען אויסצוגלייכען די ביינער, איז דער רב אַליין אַרויסגעקומען מיט דער בקשה, סיי אין זיין אייגענעם נאָמען און סיי אין נאָמען פון גאַנץ קהל, אָ איך זאָל זיי מהנה זיין מיט אַ שבת־דיגען דאָוונען. עס האָבען נישט געהאַלפּען אַלע מיינע טענות, אָ איך בין טויט־מיד פון דער לאַנגער רייווע. אויף דעם האָבען מיר די אידען געענטפּערט, אָ אייגענטליך זיינען זיי פולע שותפים צו מיר און צו אַלץ, וואָס איך האָב דערוואָרבען אין דער גרויסער וועלט. דאָס האָבען זיי געבעטען פאַר מיר, אָ איך זאָל אויסגעלייזט ווערען פון גוי־אישע הענט, ווען איך בין געווען אין אַ געפאַר, דאָס האָבען זיי אַלע אָנטיילגענומען אין די פריידען און ליידען פון אונזער הויז, איידער איך האָב זיך געקענט שטעלען אויף די פיס, — וועל איך זיי איצט מביש זיין און נישט דאָוונען ביי זיי אַ שבת?

עס איז ווירקליך שווער געווען אַפּצושלאָגען די אַלע טענות און איך האָב געמוזט צוזאָגען, אָ כּוועל דאָוונען שבת אינדערפרי. דערווייל בין איך אַוועקגעפאַלען אַ טויט־מידער און האָב מיך אויפגעכאַפט ערשט פרייטאָג פאַרנאַכט. די עלטערען זיינען דעם גאַנצען טאָג אַרומגעגאַנגען אויף די שפיץ פינגער, אָ זיי זאָלען מיך, חלילה, נישט אויפוועקען. ווען כ׳האָב מיך אויפ־געכאַפט און דערווען לעבען זיך די מאַמע, ווי איר פנים האָט געשיינט פאַר גליק — איז מיר אַליין אויך ליכטיג געוואָרען אויפ־ן האַרצען.

ווען דער טאַטע איז אַהיימגעקומען פון באַד און האָט אַפּגעטרונקען די עטליכע גלעזלעך טיי, האָט ער גענומען זאָגען שיר השירים מיט׳ן אַלטען, מיר אַזוי גוט באַקאַנטען ניגון, וואָס איז מיר נאָך גוט געלעגען אין די ביינער. דערנאָך האָבען מיר זיך גענומען גרייטען צום שבת. דער טאַטע האָט אָנגעטאַן דעם לאַנגען סורדוט מיט׳ן ברייטען ווידענעם גאַרטעל, די מאַמע האָט זיך אויסגעפּוצט אין דעם שענסטען און בעסטען, וואָס זי האָט פאַרמאַגט; די דימענטענע אוירינגלעך מיט די שנירלעך פּערעל, מיט׳ן טערקישען שאַל

אויפ'ן קאפ. מיר האָט דער טאַטע געהייסען אַנטאָן דעם נייעם ציילינדער, וואָס איך האָב געבראַכט פון ווין.

ווען מיר זיינען שוין געווען פאַרטיג, איז אָנגעקומען די באַבע, די אַלע פעטערס מיט די מומעס און סתם שכנים מיט גוטע פריינט און אַזוי האָבען מיר זיך אין אַ פייערליכען צוג אַוועקגעלאָזט צום בית המדרש. דאָרט האָבען שוין פאַר'ן אַריינגאַנג אונז אָפגעוואָרט אָן אַ שיעור יונגוואָרג פון ביידע שכנות'דיגע שטעטלעך, וועלכע האָבען זיך געשטופט אַנצוקוקען דעם „ווינער יונגערמאַנטשיק“, באַזונדערס האָבען זיי זיך געשטופט צו כאַפּען אַ בליק אויפ'ן גלאַנציגען ציילינדער, וואָס אַזוינס האָט מען נאָך ביז איצט אין שטעטעל נישט געזען. (אי, ווען זיי קענען אַזוי אַנטאַפּען מיט די פינגער דעם ציילינדער, צי איז ער טאַקע פון אַטלעס, אָדער פון אמת'ן זייד). קוים מיט צרות האָבען מיר זיך אַדורכגעשטופט אין בית המדרש אַריין.

דאָ איז אַנטשטאַנען דאָס פּראַבלעם: ווער זאָל מקבל שבת זיין? אַלעמענס אויגען האָבען זיך געווענדעט אין מיין זייט. מיט מיר איז אָבער געווען אָפגעמאַכט, אַז איך דאַווען בלויז אינדערפרי, האָט זיך קיינער נישט געטרויט מיר אָנצובאַטען, אַז איך זאָל מקבל שבת זיין. אָבער גלייכצייטיג איז אַנטשטאַנען אַ געמורמעל און גערודער און אַן איבערשושקען זיך: ס'טייטש, אונזער זבולון, וואָס ביי אונז איז ער אויסגעוואַקסען, וואָס מיר אַלע זיינען שטאַלץ אויף אים — קיינער וועט נישט וואַגען צוצוגיין צום עמוד, ווען ער געפינט זיך דאָ מיט אונז.

און אַזוי האָט עס זיך געצויגען אַ לאַנגע צייט, קיינער איז טאַקע צום עמוד נישט צוגעגאַנגען, איך האָב נאָכאַמאָל דערקלערט מייע טייערע לאַנדסלייט, אַז איך בין נישט גרייט צו דאַוונען, אַז איך וועל דאַוונען מאַרגען אינדערפרי, אַזוי ווי איך האָב צוגעזאָגט, און איך בעט, אַז מען זאָל מיר נאָך געבען די מעגליכקייט זיך אויסצורוען ווי געהעריג פון דער לאַנגער רייווע, כדי מיין שטימע זאָל טאַקע קלינגען לויטער, אַזוי ווי מיין היים-שטעטעל פאַרדינט דאָס.

קיינער פון די פיר שטעטעלשע בעלי תפילות האָט זיך נאָך אַלץ נישט געוואָגט צוצוגיין צום עמוד. איך האָב אַליין געמוזט בעטען מיין פעטער, אליעזר, אַז ער זאָל מיך אויסלייזען און מקבל שבת זיין. ער האָט זיך ענדליך געלאָזט איבערריידען, אָבער ער איז געווען בלאַס און דערשראָקען, זיין שטימע האָט געציטערט, אָבער באַלד איז ער געקומען צו זיך, ער האָט זיך צעוואָרעמט און האָט אַ זאָג געטאָן „לכו נרננה" מיט דעם אַלטען גלאַנץ און מיט דער זעלבער האַרציגקייט, וועלכע האָט אין מיין פריעסטער קינדהייט אַזוי מעכטיג באַווירקט מיין געמיט. עס האָבען זיך מיר דערמאַנט די אינגעלשע יאָרען, ווען מיר האָבען זיך אויסגעזעצט אויף דער וואַרעמער הרובע און דער פעטער אליעזר האָט זיך צעקאַטשעט און גענומען זאָגען פאַרשידענע

תפילות פון ימים נוראים דיגען דאָוונען, און מיר, דאָס יונגוואַרג, האָבען אים געגעבען דעם „טאָן“.

ווען עס איז געקומען צו „ברכו“, האָט דער עולם אין בית המדרש ווידער גענומען ברומען, אַז איך זאָל צוגיין צום ברעטעל און כאָטשבי דאָוונען מעריב. ביי „השכיבנו“ האָב איך זיך שוין לענגער נישט געקאָנט אויסדרייען, די פיר בעלי תפילות האָבען זיך אויסגעשטעלט אַרום מיר און מיך אונטערגעהאַלטען מיט אַן אַקאָרד־טאָן און — אַזוי האָב איך פאַרענ־דיגט דאָס דאָוונען. אַזוי ווי כמעט אַלע אידען האָבען זיך געהאַלטען פאַר גרויסע מבינים אויף חזנות, האָט מען געשאַקעלט מיט די קעפּ פון אַלע זייטען, געטשמאַטשקעט מיט די ליפען און נאָכ׳ן פאַרענדיגען האָט מען גע־האַלטען אין איין צוואוינישען דעם טאַטען. אַלע מיינע חברים פון חדר זיינען בפירוש געווען שטאַלץ, וואָס זייערס אַ חבר איז אַזוי ווייט אַוועק, אַז אַ גאַנצע שטאַט מיט אידען רעדט פון אים און צאַצקעט זיך מיט אים.

איך וועל נישט פאַרגעסען דעם פרייטאָג צונאַכטס ביים טאַטען אין שטוב, ווען ענדליך נאָך אַן אַ שיעור זאָגעכצען איז געקומען דער מאַמענט צו מאַכען קידוש, און די מאַמע איז געשטאַנען ביי דער רעכטער זייט און איר פנים האָט געלויכטען פון נחת און גליק. נאָך דער עלענדקייט און קאַלטקייט, וואָס עס איז מיר אויסגעקומען דורכצולעבען פאַר דער קורצער צייט פון מייזן זיין ווין, האָב איך געפילט, ווי איך וואָלט מיך ווידער אָפגע׳טובל׳ט אין אַ ים פון עכטער פאַטריאַרכאַלער אידישקייט. עס איז גע־ווען סטיל און שיינקייט אין דעם דאָזיגען פרייטאָג צונאַכטס, עס האָט מיר געגעבען וואַרימקייט און צוגעבונדענקייט פאַר די אַלע יאָרען, וואָס איך האָב שפעטער געוואַנדערט איבער דער וועלט. דאָס בילד פון דער מאַמען, די אמת׳ע אידישע בת־מלכה, מיט פרומקייט און גוטסקייט אין איר בליק, האָט מיך באַגלייט אַ לעבען־לאַנג.

דאָס רעכטע געדיכטע האָט מיך דערוואַרט אויף צומאַרגענס, שבת אינ־דערפרי. עס איז געקומען אַ דעלעגאַציע פון די אָנגעזעענסטע בעלי־בתים מיך צו נעמען אין שול אַריין. געפירט האָט מען מיך, ווי אַ חתן: פאַראויס איז געגאַנגען די מאַמע מיט דער באַבען, און הינטער זיי די איבעריגע משפּחה מיט כמעט אַ האַלבע שטאַט אידען. קוים וואָס מיר האָבען זיך אַריינ־געשטופּט אין בית המדרש אַריין. איך האָב אָנגעטאַן מייזן ווינער שמאַל טלית׳ל מיט דער גאָלדענער עטרה און געבעטען די שטעטעלשע מנגנים, אַז זיי זאָלען שטיין מיט מיר ביים עמוד און מיר געבען אַן אַקאָרד.

ביז „שוכן עד“ האָב איך אימפּראָוויזירט און עס איז געגאַנגען גאַנץ קאַלטליך, ערשט ביי „ישתבח“ האָב איך זיך צעוואַרימט און גענומען הויכען טאָן. קיין קאַלאַראַטור האָב איך נישט געקאָרגט און אין אַ גוטען שטימונג בין איך געווען — האָב איך דערלאַנגט אַלץ, וואָס איך בין געוואָרן: שטאַנד,

צו דער אומבאַשרייבליכער פרייד פון אַלע מיינע אייגענע און פון אַלע מיינע שטעטעלשע אידען.

מוסף האָב איך לויט'ן פאַרלאַנג פון טאַטען אָנגעהויבען מיט „זרע חיה וקימא" און ווען כ'האָב געענדיגט דעם „מי שברך", עפענט זיך די טיר פון בית המדרש און עס קומט אַריין — די גאַנצע כאָנאַראַדער נאַטשאַלסטווע בראש מיט'ן אוריאַדניק און סטאַרשינאַ. מיט זיי זיינען אויך מיטגעקומען עטליכע גוים, וואָס האָבען פאַרנומען פאַרשיידענע שטעלעס אין שטעטעל, ווי דער אַקציוניק און עטליכע לערערס. איינער פון די לערערס האָט געהאַט אַ געוואַלדיגע באַסאווע שטימע, האָט ער נישט אויסגעהאַלטען און גענומען מיך אונטערהאַלטען, ווען כ'האָב געזאָגט די הויכע שמונה עשרה פון מוסף. אַ גוי אַ משורר — דאָס האָט דאָס שטעטעל נישט געזען און נישט געהערט. און די אידען זיינען געווען זייער שטאַלץ ביי זיך, זעענדיג דערין אַ סימן, אַז עס וועלען שוין נישט זיין מער קיין שונאי ישראל אויף דער וועלט.

ביז שפעט נאָך האַלבען טאָג האָט זיך פאַרצויגען מיין דאַוונען. ווען מען איז אַרויס פון בית המדרש, האָבען זיך די אידען פון ביידע שטעטלעך אויס־געשטעלט אין צוויי לאַנגע רייען, כדי צו מאַכען אַ וואַרע פאַר מיר, אָבער עס איז געוואָרען אַזאַ ענגשאַפט און דריקעניש, אַז דער אוריאַדניק האָט געמוזט אַרויסגעבען אַ פאַרדענונג צו זיינע סאַטסקי'ס און דעסיאַטניקעס, אַז זיי זאָלען מאַכען אַרדענונג און אונטער אַזאַ וואַך זיינען מיר געבראַכט געוואָרען אַהיים, וואו די מאַמע האָט געהאַט צוגעגרייט דעם ריכטיגען קידוש פאַר גאַנץ שטאַט מיט די דרייערליי קוגלען, מיט די שטרודלען און לעקעכער, מיט די מאַרינירטע און געקאַכטע פיש און מיט די אַלע אַנדערע מעדני מלך, וואָס ליגען מיר נאָך ביז היינט אין טעם.

א ימים-נוראימ'דיגער ראונען אין יעליסאוועמגראד

נאך דעם שבת אין דער היים, ווען די טיר פון אונזער שטוב האָט נישט גערוט קיין מינוט און מענשען זיינען געגאנגען אריין און ארויס צו באַגריסען דעם גאָסט פון מיינע עלטערען — איז געקומען די באַרימטע מלוה מלכה, ווען די שטוב איז ווידער פול געווען מיט שטעטעלשע בעלי-בתים. עס איז געווען דער טראַדיציאָנעלער וויסער באַרשט מיט די וואַרנישקעס און אידען זיינען נאָך די עטליכע שיינע גלעזלעך, וואָס זיי האָבען גענומען, געוואָרען גאַר בגילופין. פאַרשטייט זיך, אַז פון אַלע זייטען האָט מען גענומען פאַר-לאַנגען, אַז אײַך זאָל זינגען עפעס אַ ימים-נוראימ'דיג שטיקעל. אָבער אײַך בין דאָס מאָל געווען מער פאַראַינטערעסירט צו הערען מיינע היימישע בעלי-תפילות.

און אַזוי ווי שיקור זיינען זיי געווען, האָבען זיי זיך נישט געלאָזט לאַנג בעטען. איינציגווייז האָבען אַלע פיר בעלי-תפילות, און באַזונדערס דער אַלטער שוחט, אַרויסגעבראַכט דאָס שענסטע און האַרציגסטע, וואָס עס איז נאָר פאַרהאַן אין דעם טראַדיציאָנעלען אידישען נוסח התפילה. קיין שטימען האָבען זיי טאַקע נישט געהאַט, אָבער האַרץ איז געווען און אַ שטיין האָבען זיי געקאַנט רירען מיט זייער געבעט. אַן איבעריגען מאָל האָב אײַך מיך איבערצייגט, אַז נאָר אויף אַט דעם נוסח קען געבויט ווערען דער פונדאַמענט פון דער אידישער תפילה.

פאַר'ן אָפּפאַרען פון דער היים, אויפ'ן וועג צו מיין פרוי און קינד, האָב אײַך געזוכט אַ געלעגענהייט צו כאַפּען אַ שמועס מיט טאַטע-מאַמע וועגען דער פראַגע, וואָס האָט מיך אַמשטאַרקסטען אינטערעסירט, דאָס איז וועגען די פלענער אויף דער צוקונפט. אײַך האָב דערציילט דעם טאַטען וועגען די דערגרייכונגען מיינע אין לערנען געזאַנג אין ווין, און אויך וועגען דעם אַנבאַט פון דער ווינער אָפּערע און אַז אײַך פּערזענליך בין אַנטשלאָסען צו-ריקצופאַרען קיין ווין ביי דער ערשטער געלעגענהייט און פאַרזעצען מיין שטודיום, וויל אײַך דעריבער הערען, וואָס טאַטע-מאַמע האָבען וועגען דעם צו עצה'ן זייער קינד.

געגען מיינע ערוואַרטונגען, איז דאָך אַריינגעטראָטען אַן ענדערונג אין דעם טאַטענ'ס בליק אויף דער פראַגע פון מיין צוקונפט. אמת, וועגען אָפּערע-שמאַפּערע האָט ער אָפילו נישט געוואָלט הערען, ווי קומט דאָס בכלל צו

א פרומען אידישען יונגערמאן, וואָס קומט אַרויס פון אַזאַ שטוב צו רעדען וועגען אַזעלכע נאַרישקייטען. אַבער זעסטו, מיין קינד, אַ חזן ביי אידען — דאָס יא. איך זע דאָך בפירוש, נאָך דעם שבת, וואָס דו האָסט ביי אונז געדאַ- ווענט, אַז דאָס איז זיין וועג, איז מילא, פאַר און לערען און זיי מצליח און זאָלען אידען פון דיר הנאה האָבען. אַבער דער טאַטע האָט נישט פאַרפעלט צוצור- געבען: געדענק, מיין קינד, דאָס פינטעלע, דאָס אידישע פינטעלע! זאָלסט זיך קיינמאַל נישט אויסגליטשען און געדענקען פון וואָס פאַר אַ שטוב דו קומסט אַרויס.

דער טאַטע האָט זיך אויך באַוואָרענט, אַז אַזוי ווי איך בין שוין ברוך- השם אַ יונגערמאַנטשיק מיט אַן אייגענער משפּחה, איז נישט מער ווי רעכט, אַז מיין פּרוי'ס מיינונג זאָל אויסגעהערט ווערען, און ווי אַזוי מיר וועלען צוזאַמען באַשליסען — אַזוי זאָל זיין, אין אַ מזל'דיגער שעה, איך מוז צוגעבען, אַז עס איז מיר געוואָרען ליכטיגער אויפ'ן האַרצען נאָך אַט די קלאַרע און קלוגע רייד פון טאַטען און אַן אויפגעמונטערטער האָב איך מיך גלייך געלאָזט אין וועג אַריין צו ווייב און קינד. נאָר אויפ'ן וועג האָב איך מיך נאָך גע- דאַרפט פאַרהאַלטען אין אומאַן צו דאַווען אַ שבת לויט'ן אָפּמאַך, וואָס איז געשלאָסען געוואָרען אויפ'ן וועג קיין כאַנאַראַד.

אַזוי ווי אומאַן איז נישט געווען ווייט פון כאַנאַראַד, זיינען אַהין אַנגעקומען אויף שבת די מאַמע מיט דער באַבען מיט דער גאַנצער משפּחה מומעס און פעטערס אַן אַ שיעור. ווען איך בין פּרייטאַג פאַרנאַכט געגאַנגען אין שוהל אַריין, בין איך ווידער געווען אַרומגערינגעלט מיט אַ גרויסער צאָל משפּחה, ווי אין כאַנאַראַד. ווען איך בין אַריין אין שוהל, האָט מען נאָך געדאַווענט מנחה, האָב איך מיר רואיג גענומען אַנטאַן מיינע חזנישע בגדים: דעם ווינער ארנאד, אַדער ווי אידען רופען דאָס: די טענדעווערענדע, דאָן די כמעט גלח'י- שע פעסקע אויפ'ן קאַפּ מיט די פיר שפיצען, און דעם קראַגען האָב איך געהאַט אויסגעבונדען מיט אַ ווייס שליפעל.

וואָס נעענטער עס איז געקומען צו קבלת שבת, האָב איך געזען ווי דער גבאי דרייט זיך אַרום מיר, ער וויל מיר עפעס זאָגען, נאָר דאָס מויל מאַכט זיך אים נישט אויף, און ער דרייט זיך אויפ'ן קאַרעק זעהר אַ נערוועזער, איך זע, ווי ער קוקט מיך אַרום פון פאַרענט און פון הינטען און רעדט אַלץ נישט קיין וואָרט. האָב איך שוין נישט אויסגעהאַלטען און אים געפרעגט: גבאי, האָט איר עפעס מיר וואָס צו זאָגען איידער איך גיי מקבל שבת זיין?

— יא, חזן לעבען, עפעס קוועטשט אונז, נאָר מיר זיינען נישט דרייסט דאָס אייך צו זאָגען. אונז דאַכט זיך, אַז די אידען אין שול וועלען קוקען קרום אויף אייער חזנישער הלבשה, איבערהויפט האָבען די אידען אויסצור- זעצען געגען דער פעסקע מיט די פיר עקען, וואָס קוקט אויס גאָר נישט אידיש, און געגען דעם ווייסען שניפּסעל, וואָס שמעקט אויך מיט אַ גלח, רחמנא

לצלן, און אזוי ווי ביי אונז אין שוהל דאוונען אן עין הרע א סך אידען אמת'ע ראי שמים, למדנים און חסידים, האלטען מיר דאס פאר נישט גלייך. איך האב זיך אביסעל פארלוירען. אבי איך האב מיר איינגערעדט, אן אומאנער אידען וועלען גאר נתפעל ווערען פון מיין הלבשה, וואס איך האב נאר וואס אויסגעפאקט פון די טשעמאדאנעס און געגלויבט, אן קליינשטעטעל-דיגע אידען וועלען דערפון קלייבען נחת. האב איך געפרעגט דעם גבאי: טא וואס פארלאנגט איר פון מיר איך זאל טאן? — איז דער איד נישט געווען פויל און פארלאנגט איין קלייניגקייט: איך זאל דאס אלץ אויסטאן און נעמען דעם טלית איבער'ן קאפ און דאוונען, אזוי ווי דורות אידען האבען עס געטאן ביז מיר.

איך האב זיך געמוזט אונטערגעבען, האב אנגעטאן א לאנגען טלית מיט א געוויינליכער יארמולקע, און דאס ווייסע שלייפעל האב איך פאררוקט אין קעשענע, און אזוי האב איך זיך געשטעלט צום עמוד. א היץ איז געווען דערשטיקט צו ווערען. די שוהל איז געווען איבערגעפאקט מיט מתפללים. ווי נאר איך האב געעפענט דאס מויל, האט גלייך אפגעשלאגען די פרעכטיגע אקוסטיק און דער רעזאנאנס פון מיין שטימע איז געווען אויסערגעוויינליך. איך האב געהאלטען אין איין אימפראוויזירען, אנהויבענדיג פון „על תקשו לבבכם“ ביז נאך קידוש. די אידען זיינען צוויי שעה נאכאנאנד געשטאנען ווי פאר'כישופ'טע. זיי האבען אפילו נישט געשפירט די היץ אין שול, נאר זיי האבען געשלונגען די קלאנגען און מיט אנגעצונדענע אויגען געווען גרייט צו הערען נאך און נאך.

ווידער האט מיך אפגעווארט דאס שטעטעל אידען ביים ארויסגאנג פון שוהל און אזוי האט זיך עס איבערגע'חזר'ט דעם גאנצען שבת. שבת צונאכטס אויף מיין אכסניה, ווען איך מאך מיך גרייט אין וועג אריין, עפענט זיך די טיר און עס קומען אריין די גבאים פון שוהל מיט עטליכע בעלי בתים און אויף דער פולער וואך ווילען זיי גלייך פארהאנדלען מיט מיר וועגען דאוונען ביי זיי ימים נוראים. און איך הער אןרופען א געוואלדיגע ציפער פאר יענער צייט: אכט הונדערט רובעל.

אפילו א כאר זיינען זיי גרייט צו אנגאזשירען אויף זייער חשבון, אבי איך זאל זיי גלייך צוזאגען, אן אויף ימים נוראים בין איך זייערער. ווי שטארק עס זאל מיך נישט האבען געלאקט דער גרויסער כבוד, האב איך זיך אבער גלייך פאנאנדערגעקליבען, אן איך קען איצט נישט נעמען אויף זיך קיין שום פארפליכטונג, איידער איך וועל נישט זען מיין פרוי און קינד. עס איז גע-בליבען, אן אין פארלויף פון פינף טעג דארף איך זיי טעלעגראפירען, דאן וועלען זיי ארויסשיקען א קאנטראקט מיט א דערויף.

נאך לאנגע וואגלענישען און נאך אזעלכע פריידיגע איבערלעבונגען, וואו איך האב בפירוש געקענט זען, אן מיינע חלומות פון דער יוגענט הויבען אן פארווירקליכט צו ווערען, בין איך ענדליך אהיימגעקומען צו ווייב און קינד.

זאוועל קווארטין שטעלט די ערשטע טריט אלס חזן אין יעליסאוועמגראד, 1897.

מיין פרייד איז געווען זעהר גרויס און מיט פרישע כחות האָב איך זיך גע-
גרייט צו באַגעגענען מיין צוקונפט. איך האָב אָבער נישט געוואוסט, וואָס מיין
כיסטער שווער האָט געפלאַנט געגען מיר הינטער מינע פלייצעס.
גלייך נאָך מיין קומען קיין יעליסאָוועטגראַד, ווען איך האָב זיך געקלי-
בען ענטפערען די אומאַנער גבאים, אַז איך נעם אָן זייער אָנבאַט וועגען
דאָווען ביי זיי די ימים-נוראים, האָט זיך געיאָוועט צו מיר אַ דעלעגאַציע פון
גאַנץ שיינע יעליסאָוועטגראַדער בעלי בתים, בראש מיט'ן אָנגעזעענעם ר'
יונה טיאַמקין, דער פּאָטער פון דעם שפּעטער באַרימט געוואָרענעם ציור-
ניסטישען טוער, וולאַדימיר טיאַמקין, איך האָב גלייך באַמערקט, ווי דער
שווער נעמט אויף די דעלעגאַציע מיט אַ באַזונדערען רעספעקט. די אידען
האַבען מיר פּאַרגעלייגט, אַז אַזוי ווי יעליסאָוועטגראַד איז די שטאָט, וואו
מיין חזנישער טאַלאַנט האָט זיך צום ערשטען אָנטפלעקט, וואָלט עס געווען
אַ גרויסער כבוד פאַר זיי, ווען איך וועל איינשטימען צו דאָווען ימים נוראים
אין זייער קליין שוהלכעל, וואו עס האָבען דער עיקר געדאווענט די ערשטע
חובבי ציון.

איך האָב זעהר איידעל באַדאַנקט פאַר דעם כבוד, וואָס ווערט מיר צוגע-
טיילט, און האָב געזאָגט, אַז אין דעם מאַמענט קען איך קיין ענטפער נישט
געבען, איך וועל מיר די זאַך איבערלייגען מיט מיין פאַמיליע, איך האָב
באַמערקט, ווי מיין שווער איז געוואָרען אַן אָנגעצונדענער פון דעם ענטפער,
וואָס איך האָב געגעבען. אייגענטליך האָט ער אַראָנזשירט די גאַנצע געשיכטע
מיט דער דעלעגאַציע, האַפּענדיג אַזוי אַרום מיך אַפּצוציען פון דעם געדאַנק
אוועקצופאַרען נאָך אַמאַל קיין ווין פאַרצוועצען מיין מוזיקאַלישען שטודיום.
דער פּלאַן פון מיין שווער איז געווען: אַזוי ווי איך וועל שוין דאָווען
ימים נוראים אין יעליסאָוועטגראַד, וועט מען שוין נאָכדעם זען, אַז איך זאָל
געפּעלען ווערען און איך זאָל שוין מער פון יעליסאָוועטגראַד נישט אַוועק-
פאַרען. מען האָט אָנגעהויבען אַרבייטען אַרום מיר פון אַלע זייטען, אַז איך
זאָל שיקען אַן אַפּזאָג קיין אומאַן און אָננעמען דעם אָנבאַט פון דעם קליינעם
שוהלכעל, אויך מיין פרוי האָט, אונטער'ן דרוק פון פּאָטער, גענומען דאָס
וואָרט און ערקלערט, אַז זי וועט מיך בשום אופן נישט לאָזען פאַרען קיין
אומאַן אויף די ימים נוראים.

איינער געגען אַלעמען האָב איך נישט געקענט גיין, האָב איך מיך אונ-
טערגעגעבען. נאָר איין תנאי האָב איך מיר אויסגערעדט: אַז גלייך נאָך די
ימים טובים זאָל מען מיר נישט שטערען אַפּפאַרען קיין ווין פאַרצוועצען
מיין שטודיום, דעם זעלבען טאָג האָב איך געמאַלדען ר' יונה טיאַמקין, אַז
איך וועל דאָווען אין דעם שוהלכעל פון די חובבי ציון, נישט פאַר קיין
געלט, חלילה, נאָר אַז דאָס איז אַ געשאַנק פון מיר פאַר דער דערהויבענער
אידייע פון שיבת ציון, וואָס האָט שוין דעמאַלט אָנגעהויבען פאַרכאַפּען די מחות
און די הערצער פון דער אידישער יוגענט.

א קליין שוהלכעל איז דאָס געווען און אויף קיין גרויסע הוצאות האָבען זיי זיך נישט געקענט ערלויבען. האָב איך זיי נאָך געמוזט צוזאָגען, אַז איך וועל דאָוונען אָן אַ כאָר. איך מוז צוגעבען, אַז דאָס איז געווען נישט קיין קליינע האַרעוואַניע פאַר מיר צוצוגרייטען דאָס גאַנצע ימים נוראימ'דיגע דאָוונען איינער אַליין, אַז דער הילף פון אַ כאָר. איך געדענק, אַז איך האָב מיך שטרענג געהאַלטען ביים אַלטען נוסח התפילה, און גלייך נאָך דעם דאָוונען דעם ערשטען טאָג ראש השנה האָט די שטאָט גערודערט, ווי אַ געוואַלדיג געשעעניש וואָלט פאַסירט. דעם צווייטען טאָג איז מען שוין געקומען מיך הערען פון אַ סך אַנדערע שוהלען, און דאָס פּיצעלע שוהלכעל איז נישט געווען אומשטאַנד אַלע-מען אַריינצונעמען.

אזוי ווי די גבאים האָבען געוואָלט מאַכען אַ קאַפּיקע לטובת ארץ ישראל, זיינען זיי אַליין אַראָפּ פון זייערע ערטער און פאַרקויפט די פּלעצער צו די ניי-געקומענע. אַליין זיינען זיי אַוועק אין פּאָליש, אַדער גאַר אין דרויסען, וואו מ'האַט דורך די אָפענע פּענסטער געקענט הערען דאָס דאָוונען. אויך ביי די עליות איז געווען אַ געוואַלדיגער יקריות, מען האָט פאַרקויפט צו איינצעלנע פּסוקים און פאַר אַ גאַנץ הויכען פּרייז. איך דערמאָן מיר, אַז די חובבי ציון האָט דעמאָלט אַריינגענומען די גרויסע סומע פון צוועלף הונדערט רובעל. איך האָב נאָר געקענט אַנקוועלען פון טיפען האַרצען, אַז מיט מיינע באַשיי-דענע כחות האָב איך געקענט צולייגען אַ האַנט צו שאַפען מיטלען פאַר דעם דאָזיגען נאָבעלען צוועק.

אויך די חובבי ציון פון זייער זייט האָבען געוואוסט אָפּצושאַצען מיין בייטראָג: מוצאי יום כפור, גלייך נאָכ'ן אָפּפאַסטען, איז געקומען צו מיין שווער אין הויז אַריין אַ ספּעציעלער קאַמיטעט מיט ר' יונה טיאָמקין אין דער שפיץ, וועלכער האָט מיר דערלאָנגט אויף אַ טאַץ אַ זילבערנעם סערוויז מיט זעקס בעכערס און אַ וויין-פּלאַש, פּיין אויסגעגראַווירט מיט מיין נאָמען. דאָס איז געווען באַגלייט מיט אַ דאַנק-בריוו מיט דרייסיג אונטערשריפטען פון די חשוב'סטע בעלי בתים. איך האָב געהאַט יעדען גרונט צו זיין שטאָליץ מיט דער דאָזיגער מתנה.

מען באַט מיר אָן אַ פאַרמעגען, אַבי איך זאָל זיך אַפּוואַגען פּון חזנות

אין דער שטאַט יעקאָטערינאַסלאָוו האָט געלעבט אַ פעטער פון מיין פרוי, אַ געוויסער מאַשקאָוויטש. דאָס איז געווען זעהר אַ רייכער איד מיט אַן אַ שיעור הייזער און גרויסע געשעפטען. קיין קינדער האָבען זיי נישט געהאַט, האָבען זיי דעריבער אַרויסגעוויזען אַ גרויסען אינטערעס פאַר די קינדער פון פרוי מאַשקאָוויטש'עס ברודער, דאָס מיינט פון מיין שווער. און בכלל האָט דער מאַשקאָוויטש פיל אַרויסגעהאַלפּען מיין שווער, ווען ער איז גאַנץ אַפּט געווען פאַרענגט אין זיינע געשעפטען. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז מיין שווער האָט זיך זעהר גערעכענט מיט זיין שוואַגער, ווייל פון וועמען מען איז אַפהענגיג — מיט דעם רעכענט מען זיך.

איך דערמאָן דאָ דעם דאָזיגען פעטער, ווייל ער האָט געשפּילט אַ באַ-
דייטענדע ראל אין מיין ווייטערדיגער אַנטוויקלונג. גלייך ווי מיין שווער
איז אַהיימגעקומען פון ווין, וואו ער האָט בייגעוואוינט מיין ערשטען עפענט-
ליכען קאַנצערט — איז געוואָרען אַ פּאַניקע אין שטוב. עפעס האָט ער
אַנדערציילט פּאַנטאַסטישע מעשיות וועגען די ווינער אַריסטאָקראַטישע דאַמען,
וואָס האָבען מיך אַרומגערינגעלט בעת'ן דערמאָנטען קאַנצערט. אין זיינע
אויגען האָט עס אויסגעזען, אַז די דאָזיגע דאַמען וועלען מיך אַ ליאָדע טאַג
אַפּשלאָגען פון מיין ווייב, און זייער טאַכטער, וועלכע איז אַגב אויף דער
צייט, וועט נאָך חלילה אויסקומען צו בלייבען אַן עגונה.

האַט מען גלייך אַלאַרמירט די גאַנצע משפּחה, און צווישען אַנדערע
אויך דעם פעטער פון יעקאָטערינאַסלאָוו, און מען האָט געזוכט עצות, ווי אַזוי
מיך אַרויסצורייסען פון דער סטרא אַחרא, רחמנא לצלן. קודם כל איז באַ-
שלאָסען געוואָרען מיך וואָס שנעלער צו ברענגען אַהיים, און אויף דעם איז
דאָך דאָ דער בעסטער אויסרייד — מיין פרוי דערוואַרט דאָך אַ קינד. און ווען
איך וועל זיין אין דער היים, וועט מען שוין זוכען די ריכטיגע מיטלען
מיר איינמאַל פאַר אַלעמאַל אַרויסצושלאָגען פון קאַפּ די ווילדע משוגעת
וועגען זינגעריי און חזנות, מיט וועלכער איך האָב מיר פאַרפלאַנטערט דעם
געדאַנק און קען דערפון נישט פטור ווערען.

איצט, ווען איך בין אַהיימגעקומען, האָט דער דאָזיגער פלאַן גענומען
אַרבייטען. קודם כל האָט מען נישט דערלאָזט, אַז איך זאָל האַלטען דעם

אָפּמאַך מיט די אומאַנער אידען וועגען דאָונען ביי זיי ימים נוראים. און דאָן האָט מיך ערוואַרט אַ צווייטער סיורפריז. ווען איך האָב מיך שוין נאָך די ימים טובים גענומען גרייטען צוריק אין וועג אַריין, כדי פאַרצוועצען מיין שטודיום אין ווין — קומט פּלוצלונג אַן אַן איינלאָדונג פון פעטער מאַשקאַ-וויטש אין יעקאַטערינאַסלאָוו, אַז איך זאָל אים נישט אַפּזאָגען די געפּעליגקייט און אַריבערקומען מיט מיין פּרוי און קינד צו זיי צוגאַסט אויף עטליכע וואַכען.

דאָס ערשטע, וואָס איך האָב מיר געטראַכט ביים ליינענען די איינלאָדונג, איז געווען: אַלע מיינע ביזע חלומות צו מיינע שונאִימ'ס קעפּ. וועמען ליגט איצט אין זינען פאַרען צוגאַסט, אַז איך שטיי אויפ'ן שייד-וועג פון מיין לעבען, איך בין אַוועק פון סוחר'עריי און נישט דערפאַרען צו מיין נייער באַשטימונג: זינגעריי, אַדער חזנות. טאָ וואָס וועל איך דאָ גיין פּטר'ן צייט אויף פּוסטע באַזוכען ביי פעטערס און מומעס?

אַבער עס דאַכט זיך בלויז אַזוי, אַז צו יענער צייט, ביי די פּאַטריאַרכאַלע פאַרהעלטענישען, וואָס האָבען דעמאָלט געהערשט אין די אידישע משפּחות, האָב איך געקענט אַזוי לייכט אַפּ'פּטר'ן די איינלאָדונג פון פעטער מאַשקאַ-וויטש. קודם איז ער געווען דער גרעסטער גביר אין דער משפּחה און דאָס אַליין איז גענוג געווען, אַז מען זאָל צו אים אַרויסווייזען דעם גרעסטען דרך ארץ. און צווייטענס, איז דאָך דאָס געווען אַן אַפּגערעדטע שטיקעל אַרבייט אין דער משפּחה, אַז מען זאָל מיך אַוועקבאַרען קיין יעקאַטערינאַסלאָוו. צום רייכען פעטער, און ער זאָל דאָס נעמען אויף זיך די אויפגאַבע פון „מאַכען מיך פאַר אַ מענשען“, דאָס הייסט — אַרויסשלאָגען דאָס חזנות פון קאַפּ.

איך האָב זעהר נישט געוואָלט פאַרען, אַבער איך האָב גלייך געזען, אַז מיין גאַנצע משפּחה, בראש מיט מיין פּרוי, זיינען אויפגעשטאַנען געגען מיר: ס'טייטש, אַפּזאָגען די ביטע פון דעם רייכען פעטער? — דאָס קאָן גאַרנישט געמאַלט זיין. דאָס מיינט: מאַכען אַן איבערקערעניש אין דער פּאַמיליע. דאָס מיינט: אַפּשטעלען די הילף, וואָס פּליסט פון דעם פעטער כסדר אין די וואַקעלדיגע געשעפטען פון פישעל קאַוואַליעווסקי. ווי האָב איך געקאַנט נעמען אויף זיך אַזאַ פאַראַנטוואַרטליכקייט? האָט מען טאַקע גלייך נאָך די ימים טובים געפאַקט די זאַכען און אַוועקגעפאַרען צום פעטער קיין יעקאַטערינאַסלאָוו.

דער פעטער מיט דער מומען האָבען אונז אַפּגעוואַרט אין אַן אייגענעם עקיפּאַזש און מעשה פּריץ געפירט אונז איבער דעם יעקאַטערינאַסלאָווער פּראַספעקט. שוין אויפ'ן וועג פאַרענדיג האָט מיר דער פעטער אַנגעוויזען: אַט דאָס זיינען זיינע הייער און דאָס זיינען זיינע געשעפטען. איך האָב מיר געטראַכט: אַן זיין שאַדען — אויף אַלע אידען געזאָגט. איך דאַרף נישט דערציילען, אַז דאָס הויז אויף אַלעקסאַנדראָווסקע גאַס, וואו ער האָט געוואוינט, איז געווען אויסגעפּוצט מיט אַ סך רייכע זאַכען, און ווי געוויינליך אין אַזעלכע פּאַלען — נישט מיט קיין באַזונדערען געשמאַק.

צום אַווענטברויט זיינען געווען פאַרבעטען אַ סך אַנדערע רייכע אידען. מען האָט גערעדט וועגען כל'ערליי געשעפטען, אָבער קיין וואָרט איז נישט געפאַלען, אַז אידן האָבן עפעס אַ שייכות מיט חזנות. אימיצער זאָל דאָס מיך בעטען אידן זאָל עפעס זינגען, ווי עס האָט זיך געוויינליך געפירט אין אַזעלכע פאַלען. האָט מיך שוין די מעשה פאַרדראַסען און אידן האָבן דוקא פראַוואַצירט אַ געשפרעך וועגען די חזנים, וואָס געפינען זיך איצט אין דער גרויסער אידישער שטאַט. און אידן האָבן מיך גלייך אָנגעבאַטען, אַז אידן וואָלט גאַרנישט געהאַט דאָגעגען צו דאָווען אַ שבת אין זייער גביר'ישען אויבערשטען בית המדרש, טאַקע דאָרט, וואו מיין פעטער איז גבאי ראשון.

די אַנוועזענדע בעל'יבתיים, אידן דערמאָן דאָ זייערע נעמען: קאַרפּוס, מאַדינסקי, שטראַמבערג, דאָלניק א. אַנד. איז די זאך דוקא געפעלען געוואָרען און זיי זיינען צוגעשטאַנען צום פעטער, אַז ער זאָל דאָס זען דורכפירען. דעם פעטער איז דאָס נישט גאַר שטאַרק געפעלען געוואָרען, ווייל דאָס האָט דאָך נישט געשטימט מיט די פאַרבאַרגענע פלענער, וואָס ער האָט געהאַט וועגען אַרויסשלאָגען מיר די נאַרישקייט פון קאַפּ, אָבער ער האָט זיך שוין נישט געקאַנט געגענשטעלען און עס איז באַשלאָסען געוואָרען, אַז דעם נאַענטסטען שבת פרי דאָווען אידן אין דעם אויבערשטען בית המדרש.

פרייטאָג צונאַכטס, ווען אידן בין געגאַנגען מיט'ן פעטער דאָווען אין דעם אויבערשטען בית המדרש, האָט מיך דערוואָרט גאַר אַן אָנגעזעמע איבעראַשונג. פאַר'ן עמוד האָט געדאָווענט זייער יערליכער בעל'תפילה, משה קרווייצער, אָדער ווי מען האָט אים גערופען משה בערשאדער. דאָס איז געווען אַ איד אַ חסיד און אַ גרויסער יראת שמים, און גלייכצייטיג אַן אויב סערגעוויינליכער בעל תפילה. דער רעגיסטער פון זיין שטימע איז פון דער נאַטור אויס געווען אויסגעגליכען און אויסגעבילדעט, מיט אַן אומגעהויערען אומפאַנג פון דער אונטערשטער „סאַל", ווי ביי אַ באַריטאָן, ביז דעם הויכען „דאָ", ווי ביי אַן עכטען לירישען טענאַר. זעלבסטפאַרשטענדליך, אַז ער האָט געדאָווענט אין דעם עכטען אַלט־טראַדיציאָנעלען בעל'תפילה'שען נוסח, וואָס האָט אויך טיף געוואָרצעלט אין מיין גאַנצען וועזען. עס איז גענוג געווען, אַז אידן זאָל דערהערען זיינע ערשטע טענער, ווי אידן האָבן זיך אינגאַנצען צעוואָרעמט און אַ באַגייסטערטער און ממש פאַרכישופ'טער האָבן אידן נאָכגעפאַלגט זיין קבלת שבת.

אויף צומאַרגענס האָבן אידן געדאָווענט שחרית און מוסף. די באַגייסטער־רונג פון דעם פרייטאָג צונאַכטס איז מיר נאָך געלעגען אין די ביינער, האָבן אידן זיך שטאַרק געפליסט צו ווייזען, אַז מען קאָן פאַרבינדען דאָס אַלט־טראַדיציאָנעלע מיט דעם מאָדערנעם קאַנטאַראַלען סטיל. אידן האָבן אימפּראַ־וויזירט און געקלאַראַטורעוועט אויף וואָס די וועלט שטייט. די אידען זיינען געשטאַנען ווי צעדולטע. אויף אַזעלכעס האָבען זיי זיך פון מאַשקאוויטש'עס

פלימעניק (מין ריכטיגען נאָמען האָט נאָך דעמאָלט אַפילו קיינער נישט געקאָנט נאָכזאָגען) בשום אופן נישט געריכט.

אָזוי ווי קיין געלט פאַר דעם דאָוונען האָב איך נישט גענומען, זיינען די גבאים געקומען צום פעטער אין הויז אַריין און געבראַכט מיר אַ גאָלדענעם זייגער אַ מתנה. דער פעטער האָט געקוקט קרום אויף דער מתנה, ווייל דאָס איז ווידער געווען אַ שטערונג צו דעם פלאַן, וואָס איז הינטער מיינע פלייצעס שוין געווען אויסגעאַרבייט וועגען מיר.

אויף צומאַרגענס האָט מיר דער פעטער גענומען אין זיין עקיפאָז און געפירט ווייזען די שטאָט און ווי שטאַרק אָנגעזען ער איז אין שטאָט צוליב זיין רייכטום. נאָכ'ן באַקוקען זיינע אַלע הייזער און מאָנאָקטור־געשעפטען, האָט ער מיר אַוועקגעפירט אין דער „גאַראַדסקאַיאַ דומאַ“ (שטאָט־פאַרוואַל־טונג), וואו ער איז געווען אַ מיטגליד. דאָן האָט ער מיר געפירט צו דער „אַזאַוסקאַ־דאַנסקי באַנק“, וואו ער איז געווען איינער פון די הויפט־אַקציאָ־נערען. דאָס איז אַלץ געווען, כדי מיר צו „פּריטשמעליען“ מיט זיין רייכטום, אַז איך זאָל גאַרנישט האָבען די העזה זיך געגענצושטעלען די פּלענער, וואָס ער האָט אויסגעאַרבייט וועגען מיר.

און דאָן איז געקומען די סאַמע געדיכטע, איינמאַל, ווען מיר זיינען אָזוי געזעסען נאָכ'ן נאַכט־עסען, האָט פאַר מיר דער פעטער אַוועקגעלייגט אַ רעדע בזה הלשון:

— דו ווייסט גאַנץ גוט, מין פלימעניק, אַז איך מיט דער מומען זיינען מיר שוין נישט מער יונג און מיר האָבען שוין נישט די אַמאָליגע כחות צו אַרבייטען אָזוי אין געשעפט. מיר קאָנען זיך שוין דערלויבען אַפּצולעבען אונזערע יאָרען בהרחבה, נישט אַרבייטענדיג, און אָזוי ווי קיין קינדער האָבען מיר נישט, האָבען מיר דעריבער באַשלאָסען איבערצוגעבען אונזער געשעפט צו דיר, אונזער פלימעניק, כדי דו זאָלסט דיר בויען אַ שיינע צוקונפט.

און ביי די ווערטער האָט דער פעטער מיט דער מומען אָנגעשטעלט זייערע אויגען אויף מיר צו זען וואָס פאַר אַן איינדרוק זייער אָנבאַט האָט אויף מיר געמאַכט. אָבער וואָס עס איז שייך מיר, בין איך אפּשר געווען אַ בטלן, וואָס איך האָב מיר נישט אָנגעכאַפט אין דעם אָנבאַט מיט ביידע הענט. אָבער איך האָב גאַנץ קאַלטבלוטיג געענטפערט, אַז מיינע פּלענער אויף דער צוקונפט גייען גאַר אין אַן אַנדער ריכטונג. איך וויל זיך ווייטער לערנען, כדי צו ווערען אַ חזן ביי אידען.

דאָ האָט שוין די מומע, וועלכע איז געווען די אמת'ע אשת חיל, גענומען דאָס וואָרט און איז אַרויס מיט דעם פּאַלגענדען לשון:

— אַ שיינע פרנסה האָסטו דיר דאָס אַריינגעקלאָפט אין קאַפּ אַריין, מין טייערער פלימעניק! אויף דעם דאַרף מען דאָס פאַרען קיין ווין, פּטר'ן געלט און צייט, איבערלאָזען ווייב און קינד אויף הפקר, כדי צו לערנען זיך ווערען אַ שנאָרער, כדי שטענדיג צו האַלטען אויסגעשטעלט די האַנט, אַרייַב־

כאפען א מי שברכיל, אדער אן אל מלא רחמים, און ווארטען ביז אימיצער וועט דיר אריינרוקען אין האנט אריין א פערציגער, אדער העכסטענס א האלבען קערבעל? דאס דארף מען פארען שטודירען אזש אין וויין? מען קאן דאס לייכט אויסלערנען אפילו אין שניפישעק! דארט זיינען דא גענוג „פראפעסאָר־רען“, שנאָרערס, וואָס קענען די מלאכה.

זי האָט גערעדט מיט גאָל און ביטערקייט און דער סם פון אירע רייד איז מיר אריין אין אַלע אברים. איך האָב געזען, אַז די אַלע רייד, וואָס איך וועל זיי ענטפערען, וועלען זיין אַרויסגעוואָרפען. דאָך האָב איך מיך אָנגענומען מיט מוט און געענטפערט אַט דער אויפגעקומענער גביר'טע, אַז זי פאַרשטייט אַזויפיל אין חזנות ביי אידען, ווי אַ האָן אין בני אָדם. איך האָב געזען, אַז מײַן ענטפער איז זיי שטאַרק אַריין אין דער נאָז אַריין, ווייל זיי זיינען נישט געווען געוואוינט, אַז אימיצער אין דער משפּחה זאָל זיך זיי אַנטקעגענשטעלען. זיי זיינען דאָך עפעס די תקיפּים מיט דער אפּוטיק, און טראָגען אַנטקעגען זייער האָב און גוטס צו אַ יונגערמאַנטשיק, אַ לאַ יצלה, וואָס קאָן נאָך אַפּילו דעם ווייב און קינד קיין פּרנסה נישט פאַרויכערען. האָט נאָך דער חברה־מאַן די העזה נישט אַנצונעמען און צו ריידען אַנטקעגען?

די באַציהונגען צווישען אונז נאָך דעם דערמאַנטען געשפּרעך זיינען געוואָרען גאַנץ אַנגעצויגענע. איך האָב גאַנץ גיך געפאַקט די זאַכען און צוריק אָפּגע־פאַרען קיין יעליסאָועטגראַד מיט דעם הייליגען באַשלוס גלייך זיך צו גרייטען אין ווייטערדיגען וועג אַריין, קיין ווין. אָבער נישט שטענדיג געשעט עס אַזוי ווי דער מענש פּלאַנעוועט.

מיין שווער לאכט ביטער אויס מיין שמרעבונג צו ווערן א חזן

אין דער היים האָט מיך שוין אָפּגעוואָרט מיין גוטער מלאך, מיין שוואַגער דובניקאָוו, וועלכער האָט מיך גענומען צוגרייטען צו דעם שווערען קאַמף, וואָס שטייט מיר פאַר מיט מיין שווער אַרום מיינע פּלענער צו פאַרען שטור-דירען קיין ווין. דערביי האָט ער מיר פאַרטרויט, אַז ער אַליין שטייט אויס געברענטע צרות צוליב מיר, ווייל מ'איז אים כסדר חושד, אַז ער איז דאָס דער הויפּט-שולדיגער, וואָס האָט מיר געהאַלפּען איינאַרדענען מיין לערנען מוזיק און ער האָט מיך דערמוטיגט צו דעם.

ער האָט מיר דערציילט, אַז דער פּלאַן וועגן איבערגעבען מיר דאָס מאָנאָפּאָקטור-געשעפט פון פעטער מאַשקאָוויטש אין יעקאָטערינאַסלאָוו איז אייגענטליך שוין אויסגעאַרבייט געוואָרען, ווען איך בין נאָך געווען אין ווין, און אַז מיין שווער האָט דאָס אָנגעדרייט דאָס גאַנצע עסק און אַז איך וועל דאַרפּען אויסשטיין אַ שווערען קאַמף צו ענדערען אַט דעם באַשלוס פון דער גאַנצער משפּחה. ער, פון זיין זייט, האָט געזוכט מיך צו באַרואיגען, אַז איך דאַרף פאַרשטיין די גוטע כוונות פון די דאָזיגע מענשען. ווי וואָלט געווען, — האָט ער גע'טענה'ט, — ווען איך בין נישט געבענשט מיט אַ שיינער שטימע, נאָר בין אַ געוויינליכער יונגערמאַן, וואָס דאַרף גיין פאַר זיך צו בויען מיין צוקונפט, און דאָ קומט מען מיט אַזאַ גאַלדענעם פאַרשלאָג אי-בערצוגעבען מיר אַן אמת'ע שמאַלץ-גרוב, אַ גרויס געשעפט מיט איינ-געצויגענע קונים, מיט אומבאַגרעניצטען קרעדיט — וואָלט איך דעמאָלט אויך געוואָגט אַזאַ פאַרשלאָג אָפּצואוואַרפען?

ער איז טאַקע געווען גערעכט מיט דעם פאַרגלייך, אָבער איך האָב אויפגעקאַכט, הערענדיג ווי אַזוי מען האָט מיט מיר געהאַנדעלט הינטער מיינע פלייצעס, ווי איך וואָלט געווען נישט קיין לעבעדיגער מענש מיט אַן אייגענעם ווילען. אַ חוץ דעם האָבען די עטליכע חדשים פון מיין זיין אין ווין אַזוי געענדערט מיין איינשטעלונג צו מסחר און צו עשירות, אַז עס האָט פשוט געקלונגען ווילד אין מיינע אויערען זיך אָפּצוואַגען פון דעם וועג, וועלכען איך האָב שוין באַטראַכטען, און ווידער זיך צו ווענדען צו קרעמעריי. האָב איך זיך דעריבער גענומען גרייטען צו אַ שאַרפען געשפּרעך מיט מיין שווער, וואָס איך האָב געוואוסט, אַז דאָס וועט מיך נישט אויסמיידען. און גאָר אינגליכען איז די אומאַנגענעמע באַגעגעניש געקומען. איינמאַל

אן אַווענט נאָכ'ן עסען זע איך ווי דער שווער איז עפעס זעהר אויפגערעגט. ער קלאַפט אַזוי גערוועזן מיט די פינגער אין טיש, די נאָולעכער ציטערען אים ווי געוויינליך, ווען ער גרייט זיך אַפצוטאָן עפעס אַ נישט פייע זאָך. באַלד בעט ער מיך איך זאל מיט אים אַריינגיין אין אַ באַזונדער צימער, ער האָט עפעס צו ריידען מיט מיר. אַנגעהויבען האָט ער מיט די גלאַטע ריידעלעך: — דו וויסט דאָך, זינאָווע, אַז איך האָב דיך ליב מער ווי מיין אויג אין קאַפּ, און איך וויל, אַז דו מיט דיין ווייב און קינד זאלען זיין גליקליך, און איך צעברעך מיר אַלץ דעם קאַפּ, ווי אַזוי איינצואַרדענען דיין צוקונפט. און עס איז שוין טאַקע די העכסטע צייט צו טראַכטען וועגען אַ תּכּלית. אַט האָב איך נאָך צוויי טעכטער חתונה צו מאַכען...

דאָס איז געווען אַזאַ מין איידעלע אַנדייטונג: עס איז די העכסטע צייט איך זאל מיך מיט מיין בני בית אַפּטראַגען פון זיין הויז, און דאָן האָט ער ווייטער גערעדט: — האָב איך אַזוי לאַנג געזוכט און געטראַכט, ביז איך האָב מיך צו עפעס דערטראַכט. עס איז ממש ווי פון הימעל אַראָפּגעפאַלען מיין שוואַגער און דיין פעטער מאַשקאַוויטש פון יעקאַטערינאַסלאָו האָט דיך זעהר ליב און עס איז מיר געלונגען אים איבערצוריידען, אַז ער אין זיינע יאָרען דאַרף שוין נישט אַרבייטען, און אַזוי ווי קיין קינדער האָבען זיי נישט, איז עס אַ גלייכער געדאַנק, אַז ער זאל אונטער געוויסע באַדינגונגען דיר איבערהאַנדלען דאָס געשעפט און דו זאלסט זיך קענען מפרנס זיין בכבוד צוזאַמען מיט דיין הויז-געזינד. נו, וואָס זאַגסטו עפעס אויף אַט דעם גליקליכען פּלאַן, זינאָווע?

איך האָב מיך באַמיט צו ענטפּערען אַזוי רואיג, ווי נאָר מעגליך, אַבער איך האָב זיך דאָך נישט געקענט באַהערשען אינגאַנצען און איך האָב באַ- שלאָסען, אַז איינמאַל פאַר אַלעמאַל דאַרף מען דעם קנופּ אויפּבינדען. איך האָב אים געדאַנקט, וואָס ער זאָרגט זיך אַזוי וועגען מיין צוקונפט, אַבוואַל איך האָב קיינעם נישט געבעטען, אַז מען זאל זיך וועגען מיר זאָרגען. צוויי טענס, קען ער מיך בשום אופן נישט מאַכען גלויבען, אַז איך מיט מיין פרוי און קינד לעבען אויף זיין חשבון. פון די עלף הונדערט רובעל נדן, וואָס ער האָט מיר געגעבען, צוזאַמען מיט די דריי הונדערט, וואָס מיין טאַטע האָט צוגעלייגט, זיינען שוין זעקס הונדערט אַוועקגעאַנגען אויף מיין שטודיום אין ווין און אויף הוצאות פאַר מיין פאַמיליע, וועלכע האָט רעגולער באַקומען אויסגעצאָלט פּערציג רובעל אַ חודש; עס איך, הייסט עס, אויף מיין אייגענעם פאַרמעגען, אַבער נישט זיינעם.

וידער, האָב איך גע'טענה'ט, ווער האָט אים געבעטען, אַז ער זאל פאַר- האַנדלען מיט זיין שוואַגער, מאַשקאַוויטש, וועגען אַ געשעפט פאַר מיר, אַז מיין וויסען און צושטימונג. איך באַטראַכט זיך שוין פאַר אַ זעלבשטענדיגען מענשען, וואָס ווייס אַליין זיינע פליכטען און אויפגאַבען, און איך וועל מיר, אַם ירצה השם, מיין שטעטעל אַליין באַשטיין. קיינער אין דער משפּחה וועט

מיר נישט קענען פארשטעלען דעם וועג צו מיין קארירערע אלס חזן, וועלכע איך האב פאר מיר קלאר אנגעצייכענט. איך האב באקומען א געשאנק פון גאט, האף איך און גלויב, אז דער באשעפער וועט מיך נישט פארשעמען און וועט מיר געבען א מעגליכקייט מפרנס צו זיין בכבוד מיין משפחה פון מיין בארוף אזוי, אז איך זאל צו קיינעם נישט דארפען אנקומען.

ווידער האב איך געזען ווי מיין שווער זיצט אן אנגעצונדענער. ער איז אויך נישט געווען געוואוינט, אז עמיצער אין דער משפחה זאל זיך אנטקע-געשטעלען זיין ווילען. האט ער גענומען ריידען הארבערע דיבורים:

— דאס וועט ביי מיר קיינמאל נישט געשען, אז אן איידעם זאל מיר ווידערשפעניגען. איך וועל נישט דערלאזען, אז דו זאלסט פארשמירען און פארפלעקען אונזער גוטען נאמען. אין אונזער משפחה זיינען ביז איצט, דאנקען גאט, נישט געווען קיין חזנים, נאר בלויז פיינע, לייטישע מאנופאקטור-סוחרים (עס האט זיך מיר שטארק געוואלט איבעררייסען: באנקראטשיקעס!). ווי קומט עפעס א חזן, א בטלן, א שנאָרער אין אונזער משפחה? און מיין טאכטער, די אויסגעפיעשטשעטע און אויסגעצערטעלטע, זי זאל דאס ווערען א חזן'טע, א שנאָרערקע, וואס יעדע אידענע זאל האבען דאס רעכט איר אריינצוקוקען אין טאָפּ אַרײַן, און מיין איידעם זאל אַרומגיין אויף חתונות און ברית'ן, קנס־מאַלס און פּדיון־הבֿנֿים, אויף לוינות און יאַרצײטען, אַפֿ-ריכטען מי שברכֿ'ס און מאַכען אל מלא רחמימ'ס, און דערנאָך אויסטרעקען די האַנט, טאַמער וועט זיך עמיצער דערבאַרעמען און אַרײַנדוקען אַ פּערציגער? — און אַט צוליב דעם ביסטו דאָס געפאַרען קיין ווין, כדי זיך דאַרט

אויסצולערנען און אויסצושטודירען, ווי מען ווערט א שנאָרער? דאָס וואָלסטו זיך בעסער געקענט אויסלערנען אין אַזעלכע מקומות, ווי: טעפּליק, שניפּישעק, בערשאַד, כאַרקױוּקע, און אפּשר גאָר טאַקע אין דיין אייגענעם „כּרֿך“ כאַנאַ-ראָד. צו וואָס האַסטו געדאַרפּט אויסברענגען אַ פאַרמעגען און פאַרען אזוי ווייט? ווען איך זאל געווען וויסען, — האַט זיך מיין שווער ווייטער געהיצט — אז דו טראָגסט זיך אַרום מיט אַזעלכע גאַרישע קליינשטעטעלדיגע געדאַנקען, ווי חזנות, וואָלט איך קיינמאַל אין לעבען נישט מסכים געווען אויף דעם שידוך. איך דאַרף נישט קיין חזנים אין מיין משפּחה! איך פאַרלאַנג פון דיר מיט דעם האַרבען וואָרט, אז דו זאלסט דיר איינמאַל פאַר אַלעמאַל אַרױסשלאַגען די גאַרישקײטען פון קאַפּ. אַנשטאַט דעם זאלסטו אויפהויבען ביידע הענט צום הימעל און דאַנקען דעם באַשעפּער פאַר דעם גליק, וואָס שטייט דיר פאַר. דו דאַרפסט אויך דאַנקען דעם פעטער מאַשקאַױטש פאַר דעם חסד, וואָס ער איז גרייט צו טאָן מיט דיר. און וויסען זאלסטו, מיין קינד, אז אין אונזער משפּחה פירט זיך, אז ווי די עלטערען באַשליסען, אזוי פירען זיך די קינדער, און קיין רעדען אַנטקעגען איז נישטאַ!

ביי די דאָזיגע ווערטער האַב איך זיך שוין מער נישט געקענט איינ-האַלטען און איך האַב גענומען מאַכען קולות אויף מיין גאַנצער שטימע, אז

קיינער האָט מיך נישט אָפגעקויפט, און אַז עס איז גאַנץ ווייט דערפון, אַז איך זאַל מיך לאָזען פאַרשקלאַפּען פון וועמען דאָס זאַל נישט זיין. אויף מיין גע- שריי איז אָנגעלאַפּען מיין פרוי און די איבעריגע מיטגלידער פון דער משפּחה. זיי האָבען פאַרשטאַנען, אַז אויב מען וועט זיך דאָ נישט אַרײַנמישען אין דעם הייסען געשפרעך, וועט עס דערגיין אין די גאַר גרויסע זאַכען...

איך האָב איבערגעלעבט אַ שלאַפּלאַזע נאַכט. איך האָב געהאַט דאָס געפיל פון טיפּער שאַנד, וואָס עס האָט גאַר געדאַרפט דערגיין צו אַזאַ געשפרעך, וואָס עס געפינען זיך נאָך מענשען, וואָס ערלויבען זיך אַזוי אָן צערעמאַניעס צו וואַרפען זיך מיט איינעם שטילסטע און אינטימסטע שטרעבונגען, וואָס פאַרשטייען גאַרנישט, וואָס דאָס הייסט אַזוינס טאַלאַנט, שטרעבונג צו עפעס העכערס און שענערס, און אַלץ אין לעבען מעסטען זיי מיט דער מאָס פון קאַפּיקעס. נאָך מער בין איך געווען געקרענקט, וואָס אויך מיין יונגע פרוי, וועלכע איז ערזויגען געוואָרען אין דעם זעלבען גייט, וואָס אירע עלטערען, האָט נישט אַרויסגעוויזען קיין פאַרשטענדעניש פאַר מייע ש מערצליכע איבערלעבונגען. זי האָט גע'טענה'ט, אַז איר פאַטער און דער פעטער מאַש- קאַוויטש זיינען עלטער און מער דערפאַרענער פון מיר, און אויב זיי זאָגען יאָ — דאַרף איך נאַכבאַמקען: אָמץ!

איך בין אויפגעשטאַנען אַ צערייצטער און אויפגערעגטער און דער איינ- ציגער באַשלוס, וואָס האָט מיר געגעבען אַ מאַמענטאַלע באַרואיגונג, איז געווען: איך וועל אַנשרייבען דעם טאַטען און אים בעטען, אַז ער זאַל גלייך קומען צופאַרען. איך נייטיג זיך אין זיין ראַט, ווייל ווי פרום און קאַנסערוואַ- טיוו דער טאַטע איז נישט געווען, האָט שטענדיג זיין שכל אַרויסגעלויכטען אין אַלע שווערע מאַמענטען, און איך בין געווען זיכער, אַז אויך איצט, ווען איך בין אַרומגענומען אין אַזאַ ענגען קלעם פון מייע כלומר'שטע „גוטע פריינט“, וועלכע ווילען ראַטעווען מיין צוקונפט, וועט ער מיך פון דעם קלעם אַרויספירען.

און כדי נאָך מער איינצושטילען מייע אויפגערייצטע נערווען, האָב איך גענומען אויפ'ן שויס מיין קליין חנה'לע, געצערטעלט זי און געדריקט צו מיין ברוסט, געשפיגעלט זיך אין אירע אומשולדיגע, ליכטיגע אויגעלעך, און איך האָב זיך ווידער דערפילט אַ פרייער מענש, אַ בעל הבית איבער מיין אייגענעם גורל. איך האָב געפילט, אַז די פליכט פאַר דעם קינד, וואָס איך האָב געבראַכט אויף דער וועלט, וועט מיר צוגעבען מוט, אַז איך זאַל מיט נאָך פעסטערע טריט גיין צו מיין ציל.

ווי איך זיך אַזוי און שפיל זיך מיט'ן קינד — עפענט זיך די טיר און עס גייט אַריין מיין שווער. פון זיין נעכטיגען דיקטאַטאַרישען טאָן איז שוין קיין זכר נישט געווען. דאָס מאַל איז ער געווען זיס ווי צוקער און זיינע ווערטער זיינען געווען היילע האַניג:

— נו, וואָס מאַכסטו עפעס, זינאווייז? איך וויל האַפּען, אַז דו האַסט

גוט דורכגעטראכט דאָס אַלץ, וואָס מיר האָבען נעכטען אַרומגערעדט. איך
 מײן, אַז דו וועסט אַליין צוגעבען, אַז איך בין גערעכט. וויל איך דיר זאָגען,
 אַז איך האָב אַרויסגערופען טעלעגראַפיש דעם פעטער מאַשקאוויטש, כדי
 צו פאַרענדיגען דאָס איבערגעבען דאָס געשעפט. האָ, וואָס זאָגסטו, זינאווייז?
 איך בין געווען אין אַ צו גוטער שטימונג און בין נישט געווען אויפגע-
 לייגט נאָכאַמאָל צו באַנייען דעם שאַרפען געשפרעך. אָבער דאָך האָב איך
 אים געזאָגט, אַז מען דאַרף קיינמאָל נישט מאַכען דעם חשבון אַז דעם בעל
 הבית. וועגען דעם, אַז איך האָב אַרויסגערופען דעם טאַטען האָב איך געהאַלטען
 פאַר באַקוועמער אים אין דעם מאַמענט צו פאַרשווייגען.
 מיט דריי טעג שפעטער איז דער רייכער יעקאַטערינאַסלאַווער פעטער
 אַנגעקומען מיט גרויס פאַראַד קיין יעליסאַוועטגראַד. דעם זעלבען טאָג איז
 אויך אַנגעקומען פון כאַנאַראַד מיין טאַטע. מיט'ן בעל עגלה האָט ער געשיקט
 אַנזאָגען, אַז ער איז געקומען. עס האָט זיך דערנענטערט דער גרויסער פאַר-
 מעסט פון די נישט גלייכע כחות. אַן אינערליך געפיל האָט מיר אונטער-
 געזאָגט, אַז דער טאַטע וועט געפינען דעם ריכטיגען אויסוועג און ער
 וועט מיך נישט לאַזען פאַלען אין דער נעץ, וואָס איז אַרום מיר אויסגעשפּרייט
 געוואָרען.

דער טאטע האלט א פלאמיגע רעדע אין מיין פארטיידיגונג

איידער מען איז זיך אלע צוזאמענגעקומען כדי צו באשליסען, וואס צו טאן מיט דעם אנבאט פון רייכען יעקאטערינאסלאווער פעטער וועגען איבער-געבען מיר זיין גרויסע שניט-קראם, האב איך געהאט אן אויפריכטיגען שמועס מיט'ן טאטען. ווי אלעמאל איז ער געווען טיף פארשטענדליך, ער האט מיך בארואיגט און געזאגט, אז מיר וועלען געדולדיג אויסהערען, וואס זיי האבען פארצולייגען. נאר פריער האט ער מיך געבעטען, אז איך זאל פאר אים אליין קלאר מאכען, וואס עס זיינען מיינע שטרעבונגען און מיינע פלענער אויף דער צוקונפט.

איך האב אים ערקלערט, אז פון טאג צו טאג ווער איך אלץ זיכערער אין מיין איבערצייגונג, אז מיין צוקונפט איז פארבונדען מיט ווערען א חזן, נאך מער, איך קען מיר שוין גארנישט פארשטעלען, אז מיין לעבען קען גיין אין אן אנדער ריכטונג. עס קריכט מיר שוין גארנישט קיין אנדער זאך אין קאפ אריין. איך האב אויסגעדריקט פאר'ן טאטען מיין טיפסטע זיכערקייט, אז עס וועט נישט נעמען מער, ווי איין יאָר צייט און איך וועל שטיין אליין אויף מיינע פיס, און אפשר וועל איך שוין אפילו צו יענער צייט פארנעמען איינע פון די אנגעזענסטע חזנישע שטעלעס אין רוסלאַנד.

גראַד ווען מיר זיינען אזוי געזעסען און זיך אינטיים אויסגעשמועסט, איז אריינגעקומען מיין שוואַגער דובניקאָוו, כדי צו פארבעטען דעם טאטען און מיך אין הויז פון מיין שווער. אַט דער אויפריכטיגער פריינט מיינער האָט געהאַלטען פאַר נויטיג צו זאָגען דעם טאטען עטליכע ווערטער איידער ער גייט צו דער אַנטשיידענדער באַראַטונג. ער האָט געזאָגט, אז ער האָט מיך געהערט אויפ'ן קאָנצערט אין לאַדזש און מיין ימים נוראִימ'דיגען דאָוונען ביי די חובבי ציון. ער איז מיט'ן גאַנצען באַוואוסטזיין איבערצייגט אין דעם, אז איך האָב פאַר זיך אַ גרויסע צוקונפט אַלס זינגער, נאָר — ער טאָר זיך נישט אַפּרופּען מיט קיין וואָרט, ווייל מען קוקט שוין אזוי אויך אויף אים קרום אין דער משפּחה אַלס דעם הויפּט-שולדיגען אין דער גאַנצער חתונה, וואָס איך האָב דאָ פאַרקאַכט.

איך הויז פון מיין שווער איז שוין געזעסען דער פעטער מאַשקאוויטש מיט דער מומען מיט דער גאַנצער משפּחה און דאָרט זיינען אלע פאַרגע-

שטעלט געוואָרען פאַרײן טאַטען. נאַכײן עסען האָבען זיך די מאַנסלייט צו־ריקגעצויגען אין אַ באַזונדערען זאַל און דער שמועס האָט זיך אָנגעהויבען. דער יעקאַטערינאַסלאָווער פעטער איז אויסערליך געווען זעהר אַ רעפּרעזענטאַטאַבעלער מאַן. אַ הויך־געוויקסיגער, מיט אַ שיינער גרויליכער באַרד, גאַנץ גוט אָנגעטאָן. נאָר ווען עס איז געקומען צו עפענען דאָס מויל — האָט מען גלייך געזען, מיט וועמען מען האָט דאָ צו טאָן. ער איז געווען אַ פּראַסטער טיפּ מענש, וועמען עס האָט אָפּגעגליקט אין לעבען און פון אַ קליינעם אָנגעשטעלטען האָט ער זיך אַרױפּגעאַרבייט צו אַ גרויס פאַרמעגען. און ווי עס פירט זיך אין לעבען — ווער עס האָט די מאה, דער האָט די דעה. נאָך דעם געלט איז שוין געקומען כבוד און אַנזעהן, און מ'האַט שוין אַפילו גע'טענה'ט, אַז דער פעטער מאַשקאַוויטש איז אַ גרויסער חכם, והראיה — איר זעט דאָך, וואָס טויג מיר די חכמה, אַז נאַרישקייט גילט...

דער גלאָוונער בעל דברן איז, פאַרשטייט זיך, געווען מיין שווער, וועלכער האָט אַ קעם געטאָן מיט זיינע פינגער דאָס שיטערע בערדעל, האָט געוואָרפען אַ חניפה־בליק אויף זיין רייכען שוואַגער און האָט אַוועקגעלייגט אַ דרשה מער־ווייניג מיט די פּאָלגענדע ווערטער:

— פאַרשטייט איר מיך, מחותן, דאָס איז דאָך פשוט מן השמים. אַזאַ גליק, אַזאַ שמאַליך־גרוב, אַ פאַרטיגע צוקונפט פאַר אונזערע קינדער. שטעלט אייך נאָר פאַר — אַן איינגעפירט געשעפט פון צענדליגער יאָרען מיט אַ גרויסען נאָמען, און מיט אַן אומגעווענערען קרייז פון קונים און מיט אַן אומבאַגרעניצטען קרעדיט אין אַלע גרעסטע בענק און ביי די אָנגעזעענסטע פאַבריקאַנטען. עס איז דאָך ממש אַ חלה מיט אַ מעסער, נעם בלויז און מאַך המוציא...

און דערצו נאָך, — האָט דער שווער פאַרגעזעצט מיט זיינע האַנגי־זיסע ריידעלעך, — האָבען מיין שוועסטער און מיין שוואַגער ליב דעם זינאַ־ויען דאָס לעבען, ממש ווי אַן אייגען קינד, און עס וועט אים נישט פעלען ביי זיי פון קיין פויגעל־מילך. איך מייך, מחותן, אַז מיר קענען זיך אָפּגעבען מזל־טוב און זיך צוואוינשען, אַז עס זאָל זיין אין אַ גוטער שעה. האַ, וואָס זאַגט איר דערצו, מחותן?

דער טאַטע האָט זיך רוהיג אויסגעהערט די גאַנצע דרשה און דערנאָך האָט ער זיך אָפּגערופּען: איך בין זיך מודה, מחותן, און איר, הער מאַשקאַ־וויטש, אַז אייער פּלאַן איז ווירקליך אַ זעלטענקייט, וואָס מען טרעפט גאַר אַזעלכעס נישט היינטיגע צייטען אָנצובאַטען עמיצען אַ פאַרמעגען און דעה, וועמען מען באַט דאָס אַן, זאָל זיך נאָך צעגערען און וואַקלען, צי זאָל ער דאָס אָננעמען. אָבער מען מוז דאָ נעמען אין באַטראַכט עטליכע פאַקטען, וואָס וועלען שפּילען אַ גרויסע ראָלע אין דער צוקונפט. ערשטענס, ווען אַ מענש גייט אונטערנעמען עפעס אַ געשעפט, מוז ער גלייך פון אָנהויב אַן צוגיין צו דעם מיט גרויס חשק, ליבשאַפט און קוראַזש. ווייטער מוז ער ביי זיך זיין

זיכער, אז ער וועט זיין אומשטאנד צו באהערשען דאס געשעפט און דורכפירען די אלע פארפליכטונגען, וואס זיינען דערמיט פארבונדען.

דארף מען דעריבער גוט נאכזען, — האט דער טאטע פארטגעזעצט, — צי מיין זון איז בכלל פעהיג איבערצונעמען אזא גרויס געשעפט. ער איז אויסגעוואקסען ביי אונז אין קליינעם שטעטעל, וואו ער האט זיך צוגעקוקט, ווי אזוי איך פיר מיין קליין געשעפט, אז איך האב קיינמאל נישט אונטערגע- שריבען קיין וועקסלען, נאר פלעג אלץ קויפען פאר מזומנים. איך האב געקויפט נאר אזויפיל, וויפיל מיין געשעפט האט געקענט פארדייען און וויפיל דער אויבערשטער האט מיר געגעבען כח. איך האב קיינמאל נישט געוואלט איינרייסען א וועלט, דערפאר האב איך קיינמאל נישט געוואוסט פון דאגות פרנסה, כ'האב מיר געלעבט באשיידען און געשלאפען רוהיג אין די נעכט, נישט מורא האבענדיג, אז אינדערפרי וועט מען קומען אפשרייבען מייןע זאכען (דאס איז געווען א גאנץ איידעלע אַנצוהערעניש פאר מיין שווער, וועלכער האט דוקא געוואלט איינרייסען וועלטען און איז דעריבער גע- צוואונגען געווען אזוי פיל מאל צו באַנקראַטירען).

אט אין אזא אַטמאָספּערע איז מיין זון דערצויגען געוואָרען. — האָט דער טאָטע ווייטער גערעדט. — דעריבער קען איך מיר נישט פאַרשטעלען, אז ער וועט זיין אומשטאנד צו באהערשען אזא גרויס געשעפט און נעמען אויף זיך אזעלכע געוואלדיגע פליכטען. עס איז שטענדיג בעסער פאר א יונגענמאן אַנצוהויבען פון קליין און זיך אליין לאַנגזאַם אַרויפצואַרבייטען, און נישט צו פאַרדרייען זיך גלייך פון אָנהויב אָן דעם קאַפּ. אַ מענש מוז דערפילען אין אָנהויב אַ קליינעם דערפאַלג. דאָס גיט אים צו מוט צו וואַקסען און צו גיין אַלעמאַל העכער און העכער. ער ווערט דאָן דערפֿינדעריש, קריגט נייע אידייען, און עס ווערט שוין ביי אים אַן אַמביציע צו וואַקסען און זיך וואָס אַמאַל מער צו אַנטוויקלען. אז איר ווילט איז דאָ אויף דעם אַ בפֿירוש'ער פּסוק: „מעשי ידי להתפאר“.

די גרעסטע מענשען אויף יעדען געביט, — האָט דער טאָטע ווייטער געצויגען, — זיינען די אלע געמאַכטע מענשען, די וואָס האָבען אָנגעהויבען פון גאַנץ קליין און זיינען מיט זייער אייגענער מי דערגאַנגען צו גרויסקייט. דאָס רוב שטאַמען זיי פון די קליינע ערטער, פון אַרעמקייט און נויט. איר וועט מיר ערלויבען, הער מאַשקאַוויטש, וואָס איך וועל אייך אליין נעמען פאַר אַ ביישפּיל פאַר מיין געדאַנק. ווי איך שטעל מיר פאַר, האָט איר קיין הונדערט טויזענט רובעל נדן נישט באַקומען, ווען איר זענט געגאַנגען צו דער חתונה, און קיין גרייט איינגעאַרדענט געשעפט האָט אויך אויף אייך נישט געוואָרט, און קיין רייכען פעטער האָט איר אויך נישט געהאַט, וואָס זאָל זיין גרייט אייך איבערצוגעבען זיין פאַרטיג געשעפט.

און פונדעסטוועגען, הער מאַשקאַוויטש, זענט איר ברוך השם גרויס און רייך געוואָרען און איר האָט זיך דערוואָרבען אַנזען צווישען מענשען.

ווי איך פארשטיי, האָט איר און אייער פרוי שווער געהאַרעוועט, אום דאָס אַלץ צו דערגרייכען. איר האָט געהאַט די אַמביציע צו שטייגען וואָס אַמאָל העכער, איר האָט ליב געהאַט אייער מי און דערפאַר האָט אייך דער אויבערשטער געהאַלפען. האָט דעריבער נישט קיין פאַראַיבעל אויף מיר, ווען איך וועל אייך זאָגען, אַז אויך בנוגע מיין זון וויל איך זען, ווי ער אַרבייט זיך אַרויף מיט די אייגענע כחות און נישט ווי ער קומט צום אַלעם גרייטען. איך וויל, אַז ער אַליין זאָל באַשליסען וועגען זיין צוקונפט, אַזוי ווי זיין האַרץ דיקטירט אים. ער האָט אַ רעכט דערצו, און קיינער קאָן נישט מאַכען דעם חשבון אָן דעם בעל הבית. סוף-כל-סוף האַנדעלט זיך עס דאָ וועגען אים אַליין און זיין משפּחה — און יעדער מענש איז דער בעל הבית איבער זיין אייגענעם גורל.

מיינע ליבע מחותנים, — האָט דער טאַטע פאַרטגעזעצט, — מיר זיינען דאָך נישט קיין קינדער און מיר דאַרפען פאַרשטיין, אַז ווען מען צווינגט איינעם אָנצונעמען אַ געשעפט, צו וועלכען ער האָט קיין חשק נישט און פאַר וועלכען ער האָט נישט קיין ליבשאַפט — קען קיינמאָל אין דער וועלט אַזאַ געשעפט קיין הצלחה נישט האָבען. און ווידער, ווי אַ גלויביגער איד, זאָג איך אייך, אַז מען דאַרף נישט פאַרגעסען, אַז אַ חוץ אונז איז נאָך דאָ נאָך עמיץ, וואָס האָט צו זאָגען זיין וואָרט אין דער פּראָגע — דאָס איז די השגחה. דער גורל האָט געוואָלט, אַז מיין זון זאָל באַשאַנקען ווערען מיט אַ גאָלדענער שטימע און מיט אַ בפירוש'ן טאַלאַנט צו חזנות. קיינער האָט נישט קיין רעכט צו שטעלען זיך אַנטקעגען דעם רבוננו של עולם און זיין באַשטימונג. עס וועט דעריבער זיין בלויז רעכט פון אונזער זייט צוצואווישען אונזער קינד, אַז ער זאָל מצליח זיין אין זיין ווייטערען שטודיום. און וואָס כ'האַב דאָ געהערט רעדען, אַז זיין אַ חזן ביי אידען מיינט זיין אַ שנאָרער, אָדער חלילה עפעס אַ נידעריגע באַשעפעניש — מאַכט איר אַלע אַ ביטערען טעות. אַ חזן איז לויט דער טויזענט-יעריגער אידישער טראַדיציע אַ שליח צבור פון זיין פּאַלק, אין אַ געוויסער מאָס איז ער דער פאַרמיטלער צווישען אונז און דעם רבוננו של עולם. ער זינגט אויס אונזערע ליידען און גלייכצייטיג אונזערע האַפענונגען אויף אַ בעסערער צוקונפט און אויף דעם אויפבויו פון ציון אין אונזער אור-אַלטען לאַנד, עס איז דעריבער אַ שאַנדע צו לאָזען פּאַלען אַפילו איין שלעכט וואָרט וועגען אַט די אויסדער-ווילטע, וואָס זיי איז געגעבען געוואָרען דער אומשאַצבאַרער אוצר און די פעהיגקייט צו ריידען אין אונזער אַלעמענס נאָמען, אויסצובעטען פאַר אידען געזונט, גליק און פּרנסה.

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסען, — האָט דער טאַטע פאַרענדיגט, — די באַגייסטערונג, וואָס איך האָב געזען ביי די אומאַנער אידען, ווען מיין זון האָט דאַרטען געדאַווענט אַ שבת. מען האָט געקענט באַמערקען אַזאַ וואונדערליכע התעררות, אַזאַ דערהויבונג ביי פּראַסטע, פאַרהאַרעוועטע

אידען, וואָס זיינען פאַריאַגט און פאַרפלאַגט די גאַנצע וואַך אונטער דעם יאָך פון פּרנסה, און ווען עס איז געקומען דער שבת און דער חזן מיט זיינע רירענדע תּפילות האָט זיי אַוועקגעפירט גאַר אין אַן אַנדער וועלט — זיינען זיי אַליין גאַר געוואָרען אַנדערע מענשען, שענערע, אויסגעלייטערטע, טייערע אידען. ווילט איר מיר איינריידען, אָז דאָס איז שנאַרעריי?

ניין, מיינע טייערע מחותנים און פּריינט, מיר טאַרען זיך נישט שטעלען געגען דעם ווילען פון מייך קינד, וואָס אויב איר ווילט וויסען, איז דאָס אויך דער ווילען פון פאַלק, וואָס האָט שוין אַרויסגעוויזען פאַר אים אַזוי פיל באַגייסטערונג, הגם ער איז נאָך אַזוי יונג אין יאַרען. לאַמיר אים דעריבער ווינשען גליק און לאַמיר האַפּען, אַז ער וועט אויסוואַקסען אין דער חזנישער פּראַפעסיע און וועט זיין דער שטאַליץ נישט בלויז פון זיין משפּחה, נאָר אויך פון דעם גאַנצען אידישען כלל.

סוחר'עריי בשותפות מיט חזנות

ווען דער טאטע האט אזוי פארענדיגט זיינע קלוגע און גוט אדורכ-געטראכטע רייד, איז דער עולם אַ וויילע געבליבען זיצען, ווי פארגליווערט, און קיינער האט זיך נישט געוואגט צו זאגען עפעס אַנטקעגען. אָבער אויף דעם פעטער מאַשקאוויטש האט מען געקענט באַמערקען, אַז ער זיצט אַנגע-בלאָזען, ווי אַן אינדיק, עפעס שטורקעט אים אין בויך און ער קען דאָס נישט אַרויסברענגען. עפעס איז ער נישט געוואוינט געווען, אַז אין זיין אַנוועזענהייט זאלען אַנדערע אַזוי פיל ריידען, פאַרקערט, ער איז געוויינליך דער ראש המדברים און אַלע שטעלען אַן מויל און אויערען צו הערען, וואָס דער גביר זאָגט.

אויך דער שווער מיינער האט זיך געדרייט אויפ'ן קאַרעק און מ'האט געקענט באַמערקען, אַז דעם טאַטענ'ס רייד האָבען אים נישט אינגאַנצען איבערצייגט. דאָן האט דער פעטער מאַשקאוויטש גענומען דאָס וואָרט און גערעדט בזה הלשון:

— איר זאָלט, חלילה, נישט מיינען, מחותן ר' שלום, אַז דאָס געשעפט גייט נישט גוט, אָדער עס פעלט מיר, חלילה, אויס געלט. מיין פלאַן איי-בערצוגעבען דאָס געשעפט צו זינאווען איז דערפאַר, ווייל דער אמת איז, אַז איך און מיין פרוי פילען מיר גרויס סימפּאַטיע צו אייער זון, מיר האָבען אים פשוט ליב, און מיר ווילען, אַז ער און זיין פאַמיליע זאָלען זיין גליק-ליך. אַזוי ווי מיר האָבען, ליידער, נישט קיין קינדער, ווילען מיר זיי באַ-טראַכטען, ווי אונזערע אייגענע קינדער.

מיר ווילען אייך נאָר זאָגען איין וויכטיגע זאַך, מחותן, — האט דער פעטער ווייטער גערעדט, — הגם מיר האָבען באַשלאָסען איבערצוגעבען דאָס געשעפט צו אייער זון, וועלען מיר דאָך, דאָס הייסט איך און מיין פרוי, ווייטער טאָן אונזער אַרבייט אין געשעפט, אַזוי ווי ביז איצט, און איר דאַרפט פאַרשטיין, אַז מיר ביידע וועלען זיין גאָר נישט קיין שלעכטע פּריקאַזטשיקעס, וואָס אַפילו פאַר גרויסע געלטער וועט איר אַזעלכע נישט קריגען. מיר וועלען אויך אין יעדער אַנדער הינזיכט זיי אַרויסהעלפען מיט ראַט און טאַט און אַכטונג געבען, אַז קיין זאַך זאָל זיי, חלילה, נישט פעלען, און מיר וועלען זיי באַטראַכטען, ווי אונזערע אייגענע קינדער. דעריבער בעטען מיר אייך,

ר' שלום, אָז איר זאָלט צורידען אייער זון ער זאָל זיך נישט אַנטקעגענ־ שטעלען אונזער פּלאַן.

און ווענדענדיג זיך צו מיר, האָט דער פעטער געזאָגט: „דו ווייסט גאָר וואָס, זינאוויי, אַזוי ווי איך און די מומע וועלען דעם גאַנצען טאַג שטיין אין געשעפט, וועסטו האָבען די געלעגענהייט עטליכע שעה אין טאַג צו זיין פריי און צו טאַן דיר אין דיינע חזנישע זאַכען. מיר האָבען אַפילו נישט בדעה דיר צו שטערען אין דעם, און פון אונזערטוועגען מעגסטו אַפילו אַננעמען אַ חזנישע שטעלע, כדי נאַכצוקומען דיין פאַרגעניגען און צו לערנען זיך ווייטער אַזוי ווי דו פאַרשטייסט“.

אַט די ווערטער זיינען מיר גוט אַריין אין קאַפּ און כ'האַב געפילט, אַז עס קערט זיך עפעס איבער אין מיין גאַנצער איינשטעלונג צו דעם פאַרשלאָג. הייסט עס, אַז מען לאַכט שוין מער נישט אַפּ פון מיינע שטרעבונגען, נאָר מען גיט מיר אַפילו די מעגליכקייט צו גיין ווייטער מיט מיין וועג און צו לערנען זיך און אַפילו צו פאַרנעמען אַ חזנישע שטעלע, און צו דער גלייכער צייט זאָל מער נישט עקזיסטירען פאַר מיר די פּראַגע פון פרנסה — דאָס איז דאָך באַמת אַ גליקליכער געדאַנק! פאַרוואָס האָבען זיי גלייך דאָס נישט געזאָגט? וואָלט מען דאָך פאַרשפּאַרט די גאַנצע לאַנגע רייד.

איך אַליין האָב מיר דערביי געטראַכט, אַז אַזוי ווי אין יעקאַטערינאַסלאָוו פעלען נישט קיין שולען מיט שיינע חזנים, און אַזוי ווי קיין פרנסה פון חזנות וועל איך נישט דאַרפען זוכען און איך וועל נישט מוזען זיין אַפהענגיק פון קהל און פון די גבאים — איז עס דאָך גאָר אַ טייערע זאַך, וועל איך דאָך קענען זיך ווידמען געזאַנג טאַקע לשמה, אַן שום אויסרעכענונגען אויף מאַטעריעלען נוצען, ווייזט אויס, אַז דער זעלבער געדאַנק האָט אויך באַ- שעפטיגט דעם טאַטען און מיין שוואַגער, דובניקאָוו, וועלכער איז אויפגע- שטאַנען און מיך געבעטען אויף אַ וויילע אַריינצוגיין מיט אים אין אַ צווייטען צימער.

און מערקווירדיג, אַז אַלע דריי זיינען מיר געקומען צום אויספיר, אַז דאָס איז דער ריכטיגער אויסוועג, כדי דער וואָלף זאָל זיין זאָט און די ציג זאָל בלייבען גאַנץ. דער טאַטע האָט נאָך צוגעגעבען, אַז מען דאַרף זיך באַוואַ- רענען אויף יעדען פאַל, טאַמער, חלילה, לאָזט זיך אויס אין ווין די זאַך נישט אַזוי, ווי מען האָט געפלאַנט; איך וועל נישט אַזוי גיך פאַרענדיגען מיין שטודיום און אַפילו ווען איך וועל שוין יאָ ענדיגען, וועט זיך נישט גלייך מאַכען די ריכטיגע שטעלע. דערביי דאַרף איך געדענקען, אַז מיין קאַפיטאַל איז שוין פאַרקלענערט געוואָרען אויף פּערציג פּראָצענט, און טאַמער גע- דויערט דאָס נאָך אַ ניין-צען חדשים און איך בין נישט אומשטאַנד צו פאַרדינען, בלייב איך דאָן מיט מיין פרוי און קינד אינגאַנצען אויפ'ן וואַסער און וועל מוזען אַנקומען צו מיין שווער, וואָס דאָס איז פאַר מיר ערגער ווי סעען חזיר.

איך האָב דערקענט אויפ'ן טאַטענ'ס פנים, אַז ער וואָלט געווען צופרידען אַז זאָל אָננעמען דעם נייעם אויסגעבעסערטען פאַרשלאַג פון פעטער וועגען מסחר'יי בשותפות מיט חזנות. צו דעם איז נאָך צוגעקומען דער פאַקט, וואָס מיין פרוי איז פאַרגאַנגען אין טראַגען מיט'ן צווייטען קינד, וואָס עס האָט אַרויפגעלייגט אויף מיר נאָך אַ גרעסערע פאַראַנטוואָרטליכקייט. דאָס אַלץ צוזאַמען האָט מיך באַוואויגען צו אַקצעפטירען דעם פעטערס פאַרשלאַג וועגען אַריבערפאַרען קיין יעקאַטערינאַסלאַוו. איך האָב אָבער פאַרלאַנגט, אַז דער פעטער זאָל אין אַלעמענס אַנוועזענהייט געבען זיין וואָרט, אַז ער וועט מיר נישט שטערען נישט נאָר אין מיין ווייטערדיגען לערנען מוזיק, נאָר אַפילו אַנצונעמען די שטעלע פון אַ חזן, אויב אַזאָ וועט זיך מאַכען.

ווען מיר זיינען אַלע דריי צוריק אַריינגעקומען און איך האָב געמאַלדען, אַז איך נעם אָן דעם פאַרשלאַג — איז געוואָרען ששון ושמחה, מען האָט געמאַכט אַ לחיים און פון אַלע זייטען האָט מען מיר אָנגעוואונשען פיל גליק אויף דעם נייעם וועג, וואָס איז געווען די פשרה צווישען חזנות און... האַנדעל מיט מאַנפאַקטור. אויף צומאַרגענס איז דער טאַטע אַהיימגעפאַרען מיט געמישטע געפילען. ביים געזעגענען זיך האָט ער געהאַלטען פאַר נויטיג צו געבען מיר עטליכע אָנווייזונגען:

— מיין קינד, — האָט ער געזאָגט. — איך וויל, אַז דו זאָלסט מיר צוזאַגען, אַז דו וועסט נישט שטרעבען מיט געוואָלד און אויף שנעל רייך צו ווערען, און אַז אין דיין געשעפט וועסטו גיין אין מיינע דרכים: זאָלסט נישט נאָכלויפֿען נאָך קרעדיט און שרייבען וואָס ווייניגער וועקסלען, און אַז דו וועסט גיין אין דיין געשעפט בדרך הישר וועט דיר השי"ת זיכער העלפען.

אין עטליכע טעג אַרום בין איך אינאיינעם מיט מיין פעטער און דער מומען אַריבערגעפאַרען קיין יעקאַטערינאַסלאַוו. גלייך דעם ערשטען טאַג בין איך שוין געשטאַנען אין געשעפט, און דער פעטער מיט דער מומען האָבען מיר גענומען אַלץ ווייזען און אַנפאַרטרויען די סודות פון ריזיגען געשעפט. זיי האָבען מיך אויך פאַרגעשטעלט פאַר אַלע קונים, זאָגענדיג, אַז איך וועל דאָס זיין דער צוקונפטיגער אייגענטימער און אַז זיי קענען האָבען צו מיר דעם אייגענעם פאַרטרויען, וואָס צו די פריערדיגע בעלי בתים.

אין אַ וואָך אַרום האָט דער פעטער פאַרגעלייגט, אַז מען זאָל צוטרעטען צו מאַכען אַ רעמאָנעט פון אַלע סחורות, וואָס געפינען זיך אין געשעפט, און וויפיל זיי זיינען ווערט. אמת, קיין געלט גיי איך דערווייל נישט באַ- צאלען דערפאַר, אָבער אַ געשעפט האָט ליב אַ חשבון, און אַז איך וועל זיין אימשטאַנד — וועל איך טאַקע מיט דער צייט דאַרפֿען פאַר די אַלע סחורות באַצאלען. דאָס הייסט, אַז פאַקטיש האָט מען מיר איבערגעגעבען בלויו די פירמע מיט דער קראָם, אָן די סחורות, וואָס געפינען זיך אין געשעפט.

און ביים צוזאמענשטעלען דעם רעמאנענט איז עס געקומען צום ערשטען שטילען קאנפליקט צווישען מיר און דעם פעטער. יעדער סוחר ווייסט דאס, אז ווען מען גיט איבער אן אלט געשעפט צו א נייעם אייגענטימער געפינט זיך אין דעם געשעפט א סך פארלעגערטע סחורה, וואס האט נישט מער דעם ווערט ווי אין דער צייט ווען די סחורה איז געקויפט געווארען. געוויינליך איז דאס אזא סחורה, וואס איז ארויס פון דער מאדע, אדער וואס איז א ביסעל געשעדיגט געווארען מיט'ן גאנג פון די יארען און מען קען עס נישט מער רעכענען פאר פולווערטיג. גאר אן אנדער מיינונג האט אבער געהאט דער פעטער, וועלכער איז געווען אזוי שטאלץ מיט זיין געשעפט, אז ער האט געהאלטען אז די סחורה, פאר וועלכער מען האט אמאל באצאלט א קערבעל, איז איצט ווערט א רובעל מיט דרייסיג... אלענפאלס האט ער געפאדערט, אז די סחורה זאל בארעכענט ווערען א קערבעל פאר א קערבעל, און לויט דעם חשובן, וואס ער האט געמאכט, איז אויסגעקומען, אז איך בין אים א בעל חוב פון א קימא לן פון פערציג טויזענט קערבלעך.

איך בין טאקע געווען נאך גאר א יונגערמאן מיט א גאנץ קנאפער דערפארונג אין גרויסע מסחרים, דאך האב איך געפילט, אז עפעס פירט מען מיר דא אין באד אריין. האב איך זיך טאקע נישט געלאזט און האב פראטעסטירט. עס איז שיער נישט געקומען דערצו, אז דאס גאנצע געשעפט זאל בטל ווערען, סוף כל סוף איז מען דורכגעקומען, אז ער וועט בארעכענען פינף און זיבעציג קאפיקעס פאר דעם רובעל און די גאנצע סומע ווערט פארשריבען אלס א חוב, וואס איך בין שולדיג, אויסצוצאלען אין פארלויף פון דריי יאר.

אזוי בין איך אריין אין מסחר א פארטיגער בעל חוב, מיט א גרויסער פאראנטווארטליכקייט. איך בין נישט געשלאפען די נעכט, איבערקלערענדיג, ווי אזוי וועל איך זיין אימזשאנד אפצוצאלען אזא גרויסען חוב. ווען איך פרעג אבער מיין שווער, וואלט ער מיר געזאגט: זיי נישט קיין יאלי, איידעם מיינער, אזעלכע זאכען נעמט מען זיך נישט צום הארצען, איך האב שוין א רייכע דערפארונג אין אזעלכע געשעפטען, מען מאכט זיך נישט וויסענדיג און פטור...

עס איז געווען גראד פאר דעם קריסטליכען ניי-יאר און אין געשעפט האט זיך גוט געלייזט. מען האט געמוזט אנהויבען טראכטען וועגען פארען איינקויפען די נויטיגע סחורות, וועלכע האבען אויסגעפעלט. עס איז מיר פארגעשטאנען א גרויסע נסיעה: צוערשט קיין כארקאוו, וואו עס איז פאר געקומען די אליעזרליכע "רעשטשענסקע יארמארקע", און דאן קיין לאדזש, זגערזש, טאמאשאוו און ביאליסטאק, די אלע צענטרען אין פוילען, וואס האבען פראדוצירט מאנאפאקטור-סחורות פאר דעם גרויסען רוסישען מארק. גלייך פון דעם ערשטען טאג אן, ווען איך בין אריין אין געשעפט,

האָב איך אָבער נישט פאַרנאַכלעסיגט אויך דעם צווייטען טייל פון דעם שותפות־געשעפט, וואָס איך האָב געשלאָסען, דאָס מיינט חזנות: איך האָב זיך גלייך געזען מיט דעם גבאי פון דער סאַלדאַטסקער שול, אַ געוויסער שאַוועלזאָן, איך האָב אים גאַנץ איינפאַך אָנגעבאַטען, אַז אַזוי ווי איך בעט נישט קיין געלט פאַר'ן דאַווענען אין זייער שול, איז דאָס איינציגע וואָס איך פאַרלאַנג, אַז זיי זאָלען מיר צושטעלען אַ כאָר אויף זייער חשבון. גראַד האָט זיך אַזוי געמאַכט, אַז זייער שטענדיגער חזן, לעווינסאָן, האָט באַקומען אַן אַנדער שטעלע, איז דעריבער מיין פאַרשלאַג אָנגענומען געוואָרען בכבוד גדול. אין דער שול איז גראַד געשטאַנען אַ גוטער כאָר מיט אַ פּעהיגען דיריגענט, עמערמאַן, האָב איך אים טאַקע גלייך פאַרבעטען צו זיך, כדי אַרומצוריידען דאָס פּראָגראַם פאַר דעם ערשטען שבת און פאַר דעם קו־מענדיגען פּסח.

מיט אַ רואיגען געוויסען, אַז איך טרעט נישט אָפּ פון מיינע פּרינציפּען, האָב איך זיך דעריבער געקענט גרייטען אין לאַנגען וועג אַריין.

א שבת ביי ר' משה אהרן ווינער אין לאַדזש

ווען איך בין אָנגעקומען קיין כאַרקאָוו עטליכע טעג פאַר דער "קרעש-טשענסקער יארמאַרקע", האָב איך שוין דאָרט געטראָפּען מיין שוואַגער דובניקאָוו, וועלכער איז אויך געקומען אייהאַנדלען סחורה. אָבער עס איז געווען אַ גרויסער אונטערשיד, ווי אַזוי די גרויסע סוחרים האָבען געקוקט אויף אונז ביידע. איך בין געווען באַוואַפּענט מיט די ריכטיגע רעקאַמענדאַציע-בריוו פון מיין פעטער, וועלכען אַלע האָבען געקענט און געשעצט, און אַלע טירען זיינען געשטאַנען פאַר מיר אָפּען. קרעדיט האָב איך געקענט קריגען וויפיל איך האָב נאָר אַליין געגלוסט.

גאָר אַנדערש האָט עס אויסגעזען מיט מיין שוואַגער דובניקאָוו, וועל-כער איז געקומען אין נאַמען פון דער נישט גאָר קוראַנטער פירמע פון מיין שווער. צו קיין איין הויפט-פאַבריקאַנט האָט ער נישט געקענט צו-קומען, ווייל ביי אַלעמען איז דער שווער געווען פאַרצייכענט ווי אַ נישט ראַיעלער צאלער. ער איז דעריבער געווען געצוואונגען צו קויפּען פון דער צווייטער און אָפטמאַל פון דער דריטער האַנט, וואָס עס האָט באַדייטענט פאַרטייערט די געקויפטע אַרטיקלען. דובניקאָוו האָט מיך געבעטען, אז איך זאָל אים רעקאַמענדירען ביי מאַנכע פון די סוחרים, וועלכע האָבען מיך גערן געזען. ווי אַ נאַאיווער אומדערפאַרענער סוחר, האָב איך דאָס גערן געטאָן. ווען איך בין אָבער אַהיימגעקומען און דערציילט וועגען דעם דעם פעטער, האָב איך געהאַט אויסצושטיין געברענטע יאָר. דער פעטער האָט געהאַלטען, אַז אַזאַ רעקאַמענדאַציע קען אַמאַל טייער קאַסטען, און הגם דאָס איז טאַקע געווען זיין שוואַגער, אָבער — געשעפט איז געשעפט.

יעדעס יאָר צו דער "יארמאַרקע" פלעגט קיין כאַרקאָוו אראַפּקומען אויף פיר וואַכען דער פעטערבורגער קיזערליכער אָפּערע-טעאַטער מיט אַלע זיינע שטערן. איך האָב נישט פאַרפעלט קיין איין אָווענט איך זאָל נישט זיין אין דער אָפּערע. איך האָב געהאַט די געלעגענהייט צו הערען אַזעלכע זינגער, ווי: מעדוועדעוו, סאַבינאָוו און דאַוידאָוו פון די טענאַרען, ווינאַגראַדאָוו און טאַרטאַקאָוו פון די באַריטאַנען, און אַנטאַנאָוסקי פון די באַסען. עס איז אויך געווען אַ פּרעכטיגע זינגערין מיכאַילאַוואַ. איך האָב געזען די אָפּערעס: "יעווגעני אַניעגין", "הוגענאַטען", "דעמאַן", "באַריס גאַדונאַוו" און "זשיין זאַ צאַריאַ".

איך מוז זאגען, אז דאס הארץ האט אין מיר געציטערט, ווען איך האב געהערט די דערמאנטע זינגער. איך בין נישט געווען קיין געוויינליכער צור שויער, וואס גייט זען אן אפערע. איך האב מיר אין יעדער מינוט פארגע- שטעלט, ווי אזוי וואלט איך געזונגען אט די אריע, וואס קלינגט אזוי פרעכ- טיג, ווי וואלט עס ביי מיר ארויסגעקומען, און צי אין שוין טאקע אויף שטענדיג פאר'משפט צו בלייבען א מאנופאקטורנער סוחר, בעת דאס הארץ מיינס איז אינגאנצען פארזונקען אין דער וועלט פון קלאנגען.

אט די פינף אווענטען אין דער כארקאוער אפערע האבען מיך אזוי ארויסגעפירט פון די כלים, אז מיט א גאנץ שווער געמיט האב איך זיך אריינגעזעצט אין צוג אויפ'ן וועג קיין לאדזש, וואו איך האב ווידער געדארפט אריינפאלען אין דער וועלט פון מסחרים און קרעדיטען, פון דעזייענען און מוסטערען, פון וואלענס און קאמגארען. מייך גאנץ וועזען אין מיר האט זיך געבונטעוועט קעגען דעם באשלוס, אויף וועלכען איך האב אליין מיט מייך פרייען ווילען צוגעשטימט, אבער וועלכער האט מיך געווערגט און געשטיקט ביו וואנזין.

מייך פייך איז נאך גרעסער געווען צוליב דעם פאקט, וואס אין כארקאוו האב איך אונטערגעשריבען וועקסלען אויף א סומע פון איבער אכט טויזענט רובעל. הייסט עס, אז די קלעם ארום מייך האלז איז נאך ענגער געווארען, בעל כרחי מוז איך שוין ווייטער גיין אין שפאן און שלעפען דעם וואגען דאן, ווען מייך הארץ איז אבסאלוט נישט דערביי. אבער קיין צוריק זעט זיך נישט, אז מען שרייבט אונטער מוז מען צאלען, און כדי עס זאל זיין מיט וואס צו צאלען — מוז מען דאך זארגען, אז דאס געשעפט זאל גיין גוט, עס זאל זיך לייזען און עס זאל זיין פאר וואס צו לייזען. אזוי האט זיך געצויגען דער חד גדיא, און מיט אזא שווער געמיט בין איך אנגעקומען אין דער שטאט לאדזש.

צום צווייטען מאל בין איך שוין געווען אין אט דער געדיכט-אידישער שטאט, און ווידער האב איך געהאט דאס געפיל, ווי איך וואלט מיך אפגע- טובל'ט אין א טיפען קוואל פון אמת'ער איינגעווארצעלטער אידישקייט. אבער עס איז נישט געווען קיין סך צייט צו פארלירען. איך האב געמוזט דערליי- דיגען די גרויסע צאל געשעפטען, וואס איך האב דא געהאט. א סך האבען מיר ארויסגעהאלפען דער קאמיסיאנער וויזעל און דער קוזין מיינער, גריגארי קאוואליעווסקי, מיט וועלכע איך האב זיך באקענט בעת מייך ערשטען באזוך אין לאדזש מיט עטליכע חדשים צוריק.

זיי האבען מיך דער עיקר צונויפגעפירט מיט די קלענערע פאבריקאנטען, וואס זיינען מאטעריעל געשטאנען נישט אזוי גוט און מען האט דעריבער געקענט קויפען ביי זיי א סך ביליגער, ווי ביי די גרויסע מיוחס'דיגע פאבריי- קאנטען. צו די גרויסע פאבריקאנטען, ווי א שטייגער, שייבלער און גראמאן, ענצעל און קוניצער, פאזאנסקי א. א. האבען מיר געעפענט ברייט די טיר

די רעקאמענדאציע בריוו פון פעטער מאַשקאָוויטש, וועלכער האָט אויך דאָ געהאַט זעהר אַ גוטען נאָמען און אַן אומבאַגרעניצטען קרעדיט. צווישען די גרויסע לאַדזשער פאַבריקאַנטען האָט זיך דעמאַלט אויס־געצייכענט מיט זיינע גלענצענדע אויסאַרבייטונגען אַ געוויסער משה אהרן ווינער. ער האָט פּראָדוצירט די בעסטע קאַשעמירען, אַדעראַנען און אַנדערע סחורות, וואָס האָבען געהאַט אַ גרויסען אָפּגאַנג אין רוסלאַנד, און זיינע סחורות זיינען שטאַרק געווען געוואָרען. צו דער זעלבער צייט איז דער ר' משה אהרן ווינער געווען אַ העכסט פרומער איד, אַ גערער חסיד, און גלייכ־צייטיג אַ גרויסער כלל־טווער, וואָס האָט אַ סך צייט און געלט געווידמעט פאַר דעם אידישען כלל.

ר' משה אהרן ווינער איז געווען אַ שם דבר אין לאַדזש. ער איז געווען געאַכטעט פון דער גאַנצער שטאָט פאַר זיינע גוטע מידות און אויך פאַר דער שיינער שטוב, וואָס ער האָט געפירט. האָב איך געהאַט מזל, אַז ווען איך בין פאַרגעשטעלט געוואָרען פאַר אַט דעם שיינעם אידען, האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער האָט שוין געהערט פון מיר ווען כ'האַב געהאַט מיין קאַנצערט אין לאַדזשער גראַנד־האַטעל און אַז עס וועט זיין פאַר אים אַ פאַרגעניגען, ווען כ'וועל אָננעמען זיין איינלאַדונג אויף אַ שבת ביי אים אין הויז.

מיט אמת'ער פרייד האָב איך די איינלאַדונג אָנגענומען. איך האָב שוין אַליין געבענקט נאָך אַ שטיקעל שבת און טאַקע אין דער אמת'ער אידיש־פוילישער אַטמאָספּערע, פון וועלכער איך האָב זיך אַזוי פיל אָנגעהערט. איך בין שוין מיד געווען פון דער הענדלעריי און האָב מיר אַביסעל געוואָלט אויסרוען די גערווען ביי אַ שבת־דיגען טיש, און טאַקע הערען דעם פוילישען נוסח פון זמירות־זינגען, וואָס איז אַזוי אַנדערש פון אונזער וואַלינער־אוקראַינישען שטייגער.

פרייטאָג שפּעט נאָכמיטאָג איז צו מיר אין האַטעל אַריינגעקומען איינער פון ר' משה אהרן ווינער'ס איידעמס און האָט מיך געבראַכט צו זיין שווער אין הויז. דאָס איז נישט געווען קיין הויז, נאָר בפירוש אַ פּאַלאַץ, אַ פּאַלאַץ פון אַ אידישען פּאַטריאַך, אַרומגערינגעלט מיט זיין צאָלרייכען הויזגעזינד: טעכטער, שניר, זין און איידעמס, מיט דער גרויסער צאָל אייניקלעך, און אַלע אין די אידיש־פוילישע לאַנגע קליידער. די מאַנסלייט האָבען אַלע גע־טראָגען אַטלעסענע קאַפּאָטעס, אַרומגעבונדען מיט זיידענע גאַרטלעך, און אויף די קעפּ קליינטשינקע סאַמעטענע היטלעך, פון הינטער וועלכע עס האָט נאָך אַרויסגעקוקט אַ סאַמעטענע יאַרמעלקע. די פרויען זיינען געווען גע־קליידט אין סאַמעט און אין זייד, באַהאַנגען מיט איידעלע צירונג, וואָס האָבען אָבער נישט אויפגעריסען די אויגען, ווי מיר זעען דאָס ביי די היינטיגע אויפגעקומענע גבירים.

פון דעם הויז האָט אַרויסגעשמעקט דער שבת. ער האָט אַרויסגעקוקט פון יעדען ווינקעלע און האָט אַראַפּגעשטראַלט פון יעדען פנים. גלייך ווי איך

בין אַריבערגעטראָטען די שוועל, האָט אַ שלאָג געטאָן אויף מיר די אָטמאַס-
פערע פון שיינער דורות'דיגער אידישקייט, וואָס גייט אַזוי זעלבסטפאַרשטענד-
ליך איבער פון דור צו דור — אַ אידישקייט, וואָס מען טראָגט זי מיט פרייד
און מיט כבוד, וואָס זי איז אַ יחוס און נישט קיין לאָסט; אַ ברכה, אין
וועלכער מען שפיגעלט זיך און ליובעט זיך, ווי אין אַ טייערער געליבטער.

איך בין געוואָרען גאָר אויפגערוימט און מיין ערשטער געדאַנק איז געווען
— די שטוב פון מיין טאַטע-מאַמע, נאָר צענדליגער מאָל פאַר'כפּל'ט צוליב
דער עשירות פון דעם דאָזיגען הויז. אָבער כ'האָב געזען דער מאַמעס
ליכטיגען פנים ביים ליכט-צינדען, אירע אויגען, וואָס האָבען געשטראַלט
פאַר גליק, וואָס זי קאָן אויפנעמען דעם הייליגען שבת, ווי עס פירט זיך ביי
אידען פון דור-דורות.

אַזוי ווי עס איז שוין געווען שפעט האָט מען מיך גלייך אַריינגעבעטען
אין אַ זייטיגען צימער, וואו עס איז געשטאַנען אַן אַרון קודש און וואו עס
איז שטענדיג געווען אַ מנין אום שבתים און ימים טובים. מען האָט אָפּגעדאַ-
ווענט מנחה, און נאָך דער מנחה האָבען אַלע גענומען קוקען אויף מיר, ווי
זיי וואַלטען מיט די בליקען מיך געבעטען, אַז איך זאָל מקבל שבת זיין. איך
בין געווען אַזוי שטאַרק אונטער'ן איינדרוק פון דער דאָזיגער מערקווירדיגער
שטוב, אַז איך האָב געבעטען עמיץ אַנדערש זאָל זאָגען „לכו נרננה" און איך
וועל צוגיין צו מעריב.

דער מנין איז דערווייל געוואָרען איבערפולט. אַ חוץ דער צאָלרייכער
משפחה, האָבען זיך אויך פאַרזאַמעלט אַ סך שכנים און אויך פיל פאַרבעטענע
געסט. פאַר די פרויען איז געווען אָפּגעטיילט אַ טייל צימער אונטער
אַ זיידענעם פאַרהאַנג. איך בין צוגעגאַנגען צו מעריב צום עמוד און האָב גע-
זאָגט „אהבת עולם", „השכיבנו" און „ושמרו". גוט געשטימט בין איך געווען,
איז אַרויסגעקומען עפעס גאָר לעילה ולעילה.

דער שבת'דיגער טיש איז עפעס גאָר געווען מלכות'דיג. דער הדרת
פנים פון דעם בעל הבית האָט אַראָפּגעשיינט אויף דער גאַנצער משפחה.
עס האָט זיך געפילט ביים טיש אַזאַ אידילישקייט און אַזאַ אמת'דיגע שבת'דיגע
מנוחה ושמחה'דיגע שטימונג, אַז איך האָב זיך גאָר אינגאַנצען פאַרגעסען,
וואו איך געפינ זיך. ווען מ'האָט נאָך די פיש גענומען זינגען זמירות, האָב
איך זיך נישט געלאָזט בעטען און האָב אָנגעהויבען אימפּראָוויזירען אַזוי
ווי איך פלעג דאָס טאָן ביים טאַטענ'ס טיש.

דער איינדרוק פון מיין געזאַנג האָט געמוזט זיין גאָר שטאַרק, ווייל
מיך, נאָך גאָר אַ יונגערמאַנטשיק, האָט ר' משה אהרן ווינער אַליין מכבד
געווען מיט בענשען. ווען עס איז געקומען צו „רחם נא", האָב איך זיך גאָר
צעוואַרעמט און צעקאָסטעט: איין אימפּראָוויזאַציע איז געפלויען נאָך דער
אַנדערער; עס האָט זיך מיר גאַרנישט געוואַלט אויפהערען זאָגען און זאָגען.
שפעט אין דער נאַכט האָט זיך די סעודה פאַרענדיגט און דער אַנדענק פון

דעם אויסערגעוויינליכען אַווענט אין אַזאַ עכט־חסידישער אַטמאָספּערע אין מיר געבליבען אין זכרון אויף לאַנגע יאָרען.

ווען איך בין אויף דער נייער וואַך געקומען צו ר' משה אהרן ווינער אין קאַנטאָר אַריין האָט מען נישט געוואוסט אויף וועלכען בענקעל מיך אַוועקצוזעצען. איך בין געווען פון די געהויבענסטע קונים; מען האָט מיר געמאַכט די גרעסטע הנחות אין די פרייען און אויסגעשטעלט די צאָלונגען אַזוי, ווי איך האָב מיר אַליין געוואונשען. און אַזוי האָב איך באַקומען שכר פאַר מיין שבת אין זיין הויז, פאַר וועלכען איך אַליין האָב אייגענטליך גע־דאַרפט דאַנקבאַר זיין, ווייל ער האָט מיר געגעבען אַ גרויסע דערהויבונג. נאָך דעם שבת האָב איך גענומען גאָר אַנדערש קוקען אויף די פּוילישע אידען; איך האָב געקראָגען פאַר זיי מער דרך ארץ; איך האָב זיי בעסער פאַר־שטאַנען. איך האָב מיך איבערצייגט, אַז נאָר אַ ישוב, וואָס איז אַזוי טיף פאַרוואַרצעלט און לעבט מיט אַזאַ אייגענאַרטיגען לעבען, קען אַרויסגעבען אַזעלכע שיינע אידען און פירען אַזאַ חסידיש, נגידיש און אַריסטאָקראַטיש לעבען, ווי דאָס וואָס כ'האַב געזען אין הויז פון ר' משה אהרן ווינער אין לאַדזש.

איך דארף זארגען פאר מיינע יונגערע ברידער

מיט לאדזש אליין האבען זיך מיינע מסחרים נישט געענדיגט. איך האב נאך געהאט צו באארבייטען זגערזש, טאמאשאוו און ביאליסטאק. ווען איך האב אין וואגאן אויפ'ן וועג אהיים געמאכט אַ חשבון פון מיינע איינקויפונגען, האב איך געזען, אַז כ'האב איינגעקויפט סחורות פאר נישט ווייניגער ווי פערציג טויזענט רובעל. דער קאפ האט מיר אַוש גענומען שווינדלען, איבער נאכט בין איך אויסגעוואקסען צו אַזאַ גוואלדאָונעם סוחר, מיט אַזעלכע אומ-זאַצען, מיט וועקסלען און טערמינען. רבונג של עולם, וואו וועל איך נעמען כח און קראַפט צו באַארבייטען אַזאַ ריזיג געשעפט, מיט אַזעלכע צאָלונגען און פאַרפליכטונגען?

און ווען איך האב געזען, אַז די זאַרגען פון געשעפט הויבען מיך אַן צופיל צו דריקען, האב איך אַלץ געלאָזען שטיין אין געדאַנק און בין מיר אַוועק צו מיין אַנדער וועלט, צו דער וועלט פון ניגון און אימפּראַוויזאַציע. אין וואַגאָן זיצענדיג האב איך מיר אַזוי אַנגעהויבען פאַר זיך אונטערצוברומען מאַנכע פון מיינע אימפּראַוויזאַציעס; איך האב מיר צורעכטגעלייגט געוויסע שטעלען אין הלל, וואָס זיינען נאָך ביי מיר געווען נישט ווי געהעריג באַ-אַרבייט, בין דאָס אַדורכגעגאַנגען נאַכאַמאַל און נאַכאַמאַל. איך האב מיר אַזוי אונטערגעברומט דעם „ומפני חטאינו“ פון ימים נוראים/דיגען דאָונען, און נאָך אַנדערע תפילות.

איך בין געשטאַנען אין מיין קופּע מיט'ן פנים צו די פעלדער און וועלדער, וועלכע מיר זיינען פאַרבייגעפאַרען. דער אַנבליק פון דער נאַטור האַט מיך נאָך שטאַרקער אַוועקגעטראָגען פון דער ווירקליכקייט און איך האב גאָר-נישט באַמערקט ווי מיין שטימע האַט זיך צעקלונגען העכער און העכער. ערשט מיטאַמאַל — עס הילכען אַפּ אַפּלאַדיסמענטען אין מיין קופּע. דאָס האַבען מיינע שכנים-פּאַסאַזשירען געקליבען נחת פון דער אומגעריכטער מוזיקאַלישער אונטערהאַלטונג, וועלכע איז זיי צוגעפאַלען ווי פון הימעל אַראָפּ.

ווען איך בין אַהיימגעקומען נאָך פיר וואַכען אונטערוועגס, האַט מיך דערוואַרט אַן אַנגענעמע איבערראַשונג: מיין פרוי מיט מיין קינד האַבען שוין געוואַרט אויף מיר און דאָס אין אַן אייגענער גרוימער וואוינונג, וועלכע איז אין דער צייט פון מיין אַפּוועזענהייט צוגעגרייט געוואָרען מיט אַלעם

נויטיגען. אויך די איינגעקויפטע סחורות האָבען שוין גענומען אַנקומען און איך בין פון טאָג צו טאָג אַלץ מער אַריינגעצויגען געוואָרען אין געשעפט. עס איז געווען נייַאַר צייט און גראַד האָט זיך גוט געלייזט, אַזוי, אַז איך בין געווען פול מיט האָפענונג, אַז איך וועל קאַנען נאַכקומען די אַלע שווערע פאַרפליכטונגען, וואָס איך האָב אויף זיך גענומען.

גלייך אויפ'ן צווייטען טאָג נאָך מיין אַהיימקומען האָב איך פאַרבעטען צו זיך דעם דיריגענט, כדי געוואויר צו ווערען וואָס ער האָט עפעס אויפ' געטאָן פאַר די פיר וואָכען, וואָס איך בין נישט געווען. מיר האָבען באַשלאָ- סען צוויי מאָל אין וואָך צו האָבען פראָבע מיט'ן גאַנצען כאָר, כדי צוצוגרייטען דאָס פראָגראַם פאַר'ן קומענדען פסח. דער דיריגענט מיט די משוררים האָט אָבער געדאַרפט האָבען פראָבע יעדען טאָג. כאָטש דאָס געשעפט האָט גע- קאַכט און געברויט פון אינדערפרי ביז אַרום צען ביינאַכט, אַ חוץ דעם פעטער מיט דער מומען זיינען נאָך געשטאַנען דריי פריקאַזטיקעס, וועלכע האָבען אַלע געהאַט פולע הענט מיט אַרבייט, — האָב איך דאָך אָפגעמאַכט מיט מיינע געוועזענע בעלי-בתיים, אַז יעדען טאָג אַרום אַכט אין אַווענט, מעג עס דונערען און בליצען, פאַרלאָז איך דאָס געשעפט און גיב מיך אָפ מיט מיינע חזנישע געשעפטען.

אַלץ איז געגאַנגען כשורה, לויט'ן פלאַן, איך האָב מיר אָפגעדאַווענט דעם פסח און מיין אַנווען אין שטאָט און אויך אין די אויגען פון מיין פעטער איז געוואָלדיג אויסגעוואָקסען. אָבער דאָך האָט עס נישט געקאַנט פאַרמיידען, אַז די גוטע באַציהונגען צווישען מיר מיט'ן פעטער זאַלען אָנהויבען קאַליע ווערען. סיבות פאַר דעם זיינען געווען פאַרשידענע. ערשטענס, ווי געוויינלעך, מיט עלטערע, און דערצו נאָך פאַרמעגליכע מענשען, האָבען מיין פעטער מיט מיין מומע זיך גענומען אָפגעבען מיט צדקה-זאַכען. דאָס הייסט, נישט זיי האָבען גענומען אוועקשענקען גרויסע סומען געלט אויף צו פאַרלייכטערען מענשליכע נויט, אָדער אויף אָפצוואווישען אַ טרער ביי אַן אומגליקליכען. ניין, גראַד דאָ זיינען זיי געווען גאַנץ קאַרגליך און אויסגערעכענט. וואָס זשע דען? עס האָט זיי אָנגעכאַפט דער יצר-הרע פון רוקען זיך אומעטום אויבען- אַן, פון פיגורירען אַלס „פרעדסעאָטעל“ אין דער און יענער חברה, פון גלאַנצען אומעטום מיט זייער נאָמען.

דאָס האָט געבראַכט, אַז זיי זיינען ווייניגער געקומען אין געשעפט אַריין, לאַזענדיג דעם גאַנצען פאַק מיט זאָרגען און פאַרפליכטונגען אויף מיינע יונגע, אומדערפאַרענע פלייצעס. איך בין געבליבען אַליין מיט פרעמדע אָנגעשטעלטע און האָב געמוזט האַלטען אַן אויג, אַז מען זאָל מיר נישט צעטראַגען דאָס געשעפט. וועגען אָפגעבען זיך מיט מיינע חזנישע געשעפטען האָט גאַרנישט געקאַנט זיין קיין רייד, און דאָס האָט מיך גאַר געמאַכט נערוועזן. איך האָב זיך געשראַקען, אַז איך זאָל אינגאַנצען נישט איינגעשלונגען ווערען פון די טעגליכע זאָרגען, וואָס דאָס געשעפט האָט מיט זיך געבראַכט.

צו דעם איז נאך צוגעקומען א ספעציעלע זארג, וואס איז מיר פארשאפט געווארען אומווילענדיג דורך מיינע עלטערען, וועלכע האבען, פארשטייט זיך, געהאט די בעסטע כוונות, אבער געגען זייער ווילען האט דאס געבראכט, אז די באציאונגען צווישען מיר מיט מיינע ברויטגעבער זאלען פארערגערט ווערען. אין דער היים ביים טאטען זיינען נאך מיין אוועקפארען געבליבען נאך דריי יונגערע ברידער און פאר קיינעם פון זיי האט זיך נישט געזען קיין תכלית אין דעם קליינעם שטעטעל. האבען די עלטערען געהאלטען, אז אזוי ווי איך בין שוין ברוך השם א לייט אין דער וועלט מיט אן אייגענעם געשעפט, וועט עס נישט זיין מער ווי רעכט, אז איך זאל דעם עלטסטען פון מיינע פאָר- בליבענע ברידער, גדליה, אריבערנעמען צו זיך קיין יעקאטערינאסלאוו און זען צו מאַכען אים פאר אַ מענש.

עס רעדט זיך לייכטער ווי עס טוט זיך, איך האב, פארשטייט זיך, מיינע עלטערען נישט געקאנט אפזאגען און מיין ברודער איז צו מיר אריבערגעקומען. איך האב מיר געטראכט: עס איז שטענדיג גוט צו האבען אן אייגענעם מען- שען אין געשעפט. אבער באלד האט זיך ארויסגעוויזען, אז מיין ברודער האט נישט געהאט קיין שום פעהיגקייטען פאר געשעפט. עס איז אים פשוט נישט געקראכען אין קאפ אריין. דערפאר האט ער געטראכט ווי אזוי אויסצופוצען זיך וואס שענער. א שיינער יונג איז ער געווען, האט ער גאר אנגעהויבען טראכטען ווי אזוי געפעלען צו ווערען א לייטיש מיידעל און צו טאן א שידוך. דאָ מוז איך דערציילען א מעשה אין א מעשה. אזוי ווי מיין פעטער האט נישט געהאט קיין קינדער, האט ער גענומען צו זיך אין הויז אריין א יתומה, א מיידעל פון א יאר פופצען, וואס האט געשטאַמט פון עפעס א ווייטען קרוב. דאָס איז געווען גאר א פיין קינד, קלוג און סימפאטיש, און מיין ברודער, אַט דער פוסטער קאָפּ, האט געוואָרפען אן אויג אויף אַט דעם מיידעל, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס זי איז נאָך געווען אַ קינד. ער האט אנגעהויבען אַרומגיין שפּאַצירען מיט איר, און דער פעטער מיט דער מומען האָבען גלייך פון אַנהויב אַן געקוקט קרוב אויף דער גאַנצער זאך. און דער גאַנצער כעס איז אויסגעאַנגען צו מיין קאָפּ.

איינמאָל איז מיין ברודער געקומען צו מיר און געזאָגט, אז אזוי ווי ער האט זיך געלאָזט אויפגייען א נייעם פוטערנעם מאַנטעל מיט א קאַראָקולענעם קאַלנער, וואָלט גוט געווען, ווען ער האט אויך א קאַראָקולענע היטעל, כדי עס זאָל זיין אַ גאַנצער גאַרניטור. ער איז געווען זיכער, אז ווען ער וועט האָבען אַ קאַראָקולענע היטעל, וועט דאָס זיין אַ זיכערע סגולה פאַר אַ שידוך, און אפשר אויך וועט די יתומה ביים פעטער אין הויז נעמען קוקען אַנדערש אויף אים אין דעם היטעל און עס וועט דאָך קומען צו אַ שידוך.

ווען איך האב געזען, אז מיין ברודער ברענט אזוי צו דעם היטעל, האב איך געפרעגט וויפיל דאָס דאַרף קאַסטען. איך האב געהאַלטען, אז צוליב אַ נאַריש היטעל טאָר איך נישט נעמען אויף זיך די פאַראַנטוואָרטליכקייט

פאר דער צוקונפט פון מיין ברודער. איך האָב אים געגעבען די פינף און צוואַנציג רובעל, וואָס דאָס היטעל האָט געדאַרפט קאַסטען, און דאָ האָט זיך אָנגעהויבען דער אמת'ער גיהנום פאַר מיר. וועגען דעם איז געוואויר געוואָרען דער פעטער מיט דער מומען, זיינען זיי אַרויס מיט יענעם געוואָלד:

— דו ווייסט, טייערער פלימעניק, — איז אַרויס די מומע מיט לשון, — אויב דו וועסט זיך אַזוי וואַרפען מיט פינף און צוואַנציגערס אויף רעכטס און לינקס, וועסטו לאַנג נישט אַנטרייבען מיט דעם געשעפט, וואָס מיר האָבען דיר איבערגעגעבען. דו דאַרפסט וויסען זיי, אַז ווען מיר האָבען שוין געהאַט אַ פאַרמעגען פון פופציג טויזענט רובעל האָט זיך אויך דיין פעטער נישט פאַרגינט צו קויפען זיך אַזאָ היטעל נישט נאָר פאַר פינף און צוואַנציג רובעל, נאָר אַפילו נישט פאַר צען רובעל.

און דאָ האָט זי זיך גענומען צו מיין ברודער: — וואָס הייסט עס עפעס אַ יונגערמאַן, וואָס קאָן קיין צוויי נישט ציילען, וואָס ווייס נאָך נישט ווי מען פאַרדינט אַ קערבעל, נעמט און פטר'ט אויף זיך אַזויפיל געלט? דאָס איז דאָך אַ טויגעניכטס און אַ לידיגגייער, אַן אומגליק פאַר דער משפּחה. זאָל ער גלייך פאַרלאָזען מיין הויז און מיין געשעפט. איך וויל אים מער פאַר די אויגען נישט זען!

איך האָב דערפילט אַ ביטערען טעם אין מויל. איך האָב געזען, אַז איך בין דער זעלבער אָפהענגיגער מענש, וואָס איך בין פריער געווען ביי מיין שווער, און אַז עס איז געווען בלויז אַן אינרעדעניש, אַז מיט'ן אַראַפּגיין פאַר זיך וועל איך ווערען דער בעל-הבית איבער זיך אַליין. איך האָב אָפּגע-ווישט דאָס מויל און גאַרנישט געענטפערט. געגען דעם ווילען פון דעם פעטער האָב איך פאַרהאַלטען ביי זיך דעם ברודער ביו איבער די ימים-טובים, דערנאָך איז ער אַהיימגעפאַרען, וויל גראַד איז געקומען די צייט, ווען ער האָט זיך געדאַרפט שטעלען צום פריזיוו.

אַבער די באַציאונגען צווישען מיר מיט דעם פעטער זיינען שוין געוואָרען גאַנץ אָנגעשטרענגטע. אין געשעפט האָבען זיי זיך געמישט וואָס אַמאָל ווייניגער, דאָס הייסט, געמישט האָבען זיי זיך, נאָר אַרבייטען האָבען זיי מער נישט געוואָלט. אַוועקגעבענדיג זייער גאַנצע צייט פאַר די פאַרשידענע „בלאַגאַ-טוואַריטעלנע“ חברות. מיר איז געפאַלען אין קאַפּ אַריין די גאַנצע זאַרג פון צאַלען די חובות און פון היטען, אַז די פרעמדע אָנגעשטעלטע זאַלען מיך נישט באַ'גנב'ענען. וואָס אַמאָל שווערער איז מיר אָנגעקומען איינצוהאַלטען מיין „צווייטען פראַנט“, דעם פראַנט פון חזנות, וועלכער איז מיר אויף קיין איין מינוט אין מעת-לעת נישט אַרויס פון קאַפּ, און וועלכען איך האָב כסדר באַטראַכט פאַר דעם וויכטיגסטען טייל פון מיין לעבען.

ווי שווער דאָס איז מיר נישט אָנגעקומען, האָב איך דאָך אָפּגעהיט, אַז מיין דיריגענט זאָל אָפהאַלטען כסדר'דיגע פראַבען מיט'ן כאָר, און ווי ווייט דאָס איז געווען מעגליך — האָב איך אַליין בייגעוואוינט די רעפּעטיציעס.

איך האָב זיי געגעבען איינצושטודירען מיינע אייגענע קאַמפּאַזיציעס, וועלכע איך האָב, וואָס אַן אמת, אין די געגעבענע באַדינגונגען פון זיין פאַרנימען מיט דער קראַם נישט געקאַנט גענויער באַאַרבייטען, אָבער ווען איך האָב געהערט ווי דער כאַר זינגט זיי, איז מיר דאָך צוגעקומען אַ שטיק האַרץ. דעמאָלט האָב איך פאַרגעסען אין דער גאַנצער שווערער ווירקליכקייט, וואָס האָט מיך אַרומגערינגעלט, און האָב זיך, זאָל זיין אויף אַ קורצער ווילע, ווידער אַוועקגעטראָגען אין דער וועלט פון חלומות, אין דער וועלט פון שעפּערישקייט און דערפּינדונג אויפֿן געביט פון נגינה, וואָס האָט מיך געזעטיגט און געקרעפּטיגט ביי יעדער געלעגענהייט, ווען נאָר איך האָב זיך געקאַנט דערמיט אָפּגעבען.

דער ערשטער גבאי, וואָס וויל זיין אַ תקיף לגבי מיר

טאַמער האָב איך זיך נאָך ווייניג אָנגעליטען מיט מיין ברודער גדליה, וועלכען דער טאַטע האָט מיר איבערגעגעבען אויף צו מאַכען פאַר אַ „מענשען“, האָט מיך גאַר אינגליכען דערוואַרט אַ פרישע צרה. דער צווייטער ברודער אין דער ריי, בערל, אָדער באַריס, ווי מען האָט אים גערופען, האָט אויך געדאַרפט אַ תכלית נויטיג ווי דאָס לעבען. און ווער זאָל זיין דער תכלית־געבער, אויב נישט איך, דער „אַרויפגעאַרבייטער“, אַז אָך און וויי איז געווען צו מיין אַרויפגעאַרבייטקייט. אָבער פון דער ווייטענס האָט עס אויסגעזען, אַז איך בין דער גליקליכסטער מענש אין דער וועלט און אַז איך בין אַזאַ כישוף־מאַכער, אַז איך קאָן מיט אַ לייכטער האַנט פאַרזאָרגען מיט פרנסות מיין גאַנצע משפּחה.

דער דערמאָנטער ברודער מיינער, בערל, איז געווען גאַר אַ באַזונדערער טיפּ, וואָס האָט זיך אינגאַנצען אונטערגעשיידעט פון זיין עלטערען ברודער, גדליה. דאָס איז געווען אַ פאַנטאַסטישער יונגערמאַן, וואָס איז שטענדיג אַרומגעגאַנגען מיט מאַדנע חלומות. אָבער די דאָזיגע חלומות האָבען געהאַט אין זיך אַ געוויסע שיינקייט, זיי זיינען געווען פאַרבונדען מיט דער אַרדענונג אויף דער וועלט, מיט דער אומגערעכטיגקייט, וואָס ווערט געטאָן צו די מענשען דורך זייערע אייגענע ברידער און מיט זיין יונגען שכל האָט ער געזוכט, ווי אַזוי מען קען די אַלע עוולות פאַרמיידען. ער האָט שוין געוואוסט פון די אַלע ביכלעך, וואָס האָבען דעמאָלט אָנגעהויבען צו קורסירען צווישען דער יוגענט און אין וועלכע עס האָט זיך גערעדט וועגען דעם, אַז מען קאָן בויען אַ בעסערע וועלט.

איך האָב געפילט אַ געוואָלדיגע פאַראַנטוואָרטליכקייט לגבי מיין קהלה, דערפאַר האָב איך געווידמעט פיל מער צייט אויף רעפּעטיציעס מיט'ן כאַר און האָב זיך מער באַשעפטיגט מיט דעם ברענגען אין אַרדענונג מיינע אייגענע אימפּראַוויזאַציעס. איך האָב אויך איינשטודירט פאַרשידענע רעטיטיטאַט־ווען פון באַקאַנטע גרויסע חזנים. שוין דעמאָלט, ביים סאַמע שוועל פון מיין חזנישער קאַריערע, האָב איך עס מיר געמאַכט פאַר אַ פּרינציפּ, אַז טאַמער וועט מיר טאַקע באַשערט זיין אין מיין לעבען זיך מפרנס צו זיין פון חזנות — זאָל איך אַליין זיין דער בעל הבית איבער זיך און קיינעם וועל איך נישט דערלויבען זיך אַריינצומישען און אַריינצוריידען און צו זאָגען דעות אין די פּראַגען, וואָס זיינען נוגע מיין קאַנטאַרען־פּאַך.

זיינען מיר דאך אבער אחינו בני ישראל, וואו יעדער איינער האָט ליב צו ווייזען, אָז ער איז אַ גרויסער מבין, און נישט אַזוי ווייט אַ מבין, ווי אַ בעל הבית, וואָס האָט די דעה (אפשר דערפאַר, וואָס ער האָט די מאה), און וואו יעדער איינער, וואָס האָט נאָר עפעס אַ שטיקעל „טשין“, וויל גלייך הערשען, ווייזען, אָז די גאַנצע מאַכט איז ביי אים — האָב איך אָבער פון מיין פריעסטער יוגענט אָן באַשלאָסען, אָז ביי מיר וועלען די זאַכען נישט גיין, איך וועל אַליין זיין בעל הבית איבער זיך. איז טאַקע גלייך ביי מיין ערשטער חזנישער שטעלע געקומען צו אַ קאַנפליקט צווישען מיר און דעם גבאי, און אפשר מיינט איר צוליב געוואַלדיגע זאַכען? האָט איר, במחילה, אַ טעות, פראַסט און פשוט, צוליב דער עקשנות פון קליינליכע מענשען.

איינמאַל, ווען איך האָב געדאווענט אַ שבת־דיגען מוסף, איז צו מיר צו־געקומען דער גבאי פון דער סאַלדאַטסקער שוהל, דער אויבען דערמאַנטער שאַוועלזאָן, און האָט מיר מיט דעם טאָן פון אַ בעל הבית אַ זאָג געטאָן, אָז איך זאָל זינגען אַ געוויסען „מודים אַנחנו לך“, וועלכען איך האָב געהאַט געזונגען אַ שבת פריער. דער סאַמע אופן פון געבען מיר עצות, וואָס צו זינגען, איז מיר נישט געפעלען געוואָרען. דאָך האָב איך איידעל געענטפערט, אָז אַזוי ווי דעם „מודים“ האָב איך געזונגען יענעם שבת, האָב איך פאַר דעם שבת צוגעגרייט אַ נייע קאַמפּאָזיציע.

דעם גבאי מיינעם איז מיין ענטפער נישט געפעלען געוואָרען און הינטער מיינע פלייצעס האָט ער זיך געווענדעט צום דיריגענט פון כאַר, אָז ער זאָל זינגען דעם „מודים“. מיין דיריגענט איז געווען אַ שוואַך מענשעלע, אַ דאָרס און אַ מאַגערס, אַ נעבעכדיגער און דערשראַקענער, טאָ ווי האָט ער גאָר געקענט האָבען די דרייסטיקייט אַפּצוזאָגען, ווען דער גבאי אַליין ווענדעט זיך צו אים. האָט ער אַ שאַקעל געטאָן מיט'ן קאַפּ אויף יאָ, אָז ער וועט זינגען, און גלייכצייטיג האָט ער געוואָרפען אַ בליק צו מיר, וואָס איך זאָג. איך האָב אַ שאַקעל געטאָן מיט'ן קאַפּ אויף ניין.

עס איז גראַד געווען אַ שבת מברכים, האָב איך געזאָגט אַליין דעם גאַנצען „יהי רצון“ און „וחדשהו“ אָן כאַר און איך האָב געזען, אָז דער עולם לעקט די פינגער, האָב איך מיר געטראַכט: וואָרט, גבאי, דו וועסט זיך ביי מיר אויסריכטען פאַר וועלען זיין אַ תקיף לגבי מיר. נאָך דער שטילער שמונה עשרה און „תכנת שבת“, ווען איך בין געקומען צו „רצה“, איז שאַוועלזאָן ווידער צוגעגאַנגען צום דיריגענט און דאָס מאָל אים בפירוש באַפּוילען צו זינגען „מודים“. אַזוי ווי איך האָב נישט געקענט מפּסיק זיין אין מיטען דאווען, האָב איך ווידער אַ מאַך געטאָן מיט'ן קאַפּ צום דיריגענט אויף „ניין“. דאָ איז דער גבאי שוין אינגאַנצען אַרויס פון די כלים און האָט אַ קלאַפּ געטאָן מיט'ן האַנט אין טיש פון באַלעמער. עס איז געוואָרען אַ טומעל אין שול, איך האָב זיך נישט וויסענדיג געמאַכט און האָב פאַרענדיגט די שמונה עשרה.

דאָן האָב איך זיך אויסגעדרייט צום עולם און האָב אים רעהיג דערקלערט, אַז אַזוי ווי עס איז שבת מברכים און עס איז פאַראַן אַזוי פיל צו זינגען און צו זאָגען, האָב איך איינגעפונען, אַז מען קען איינמאַל אויסלאָזען דעם „מודים“ און מען וועט אים זינגען אַ צווייטען שבת. דער גאַנצער עולם מתפללים האָט מיר געגעבען גערעכט, אָבער דער גבאי, וואָס האָט געקוקט אויף זיך ווי אויף אַ קייסער, האָט גענומען געוואַלדעווען און האָט אין דעם הייסען מאַמענט אַ זאָג געטאָן עפעס אַ נישט שיין וואָרט.

איך בין שוין דעמאָלט געווען פון די, וואָס האָבען נישט ליב צו פאַר-שווייגען, האָב איך תיכף פאַרלאַנגט, אַז דער גבאי זאָל זיך בפני כל עם ועדה אַנטשולדיגען פאַר מיר, אָדער ער זאָל גלייך פאַרלאָזען די שוהל, דער טומעל אין שוהל איז געוואָרען נאָך גרעסער. די מערהייט אידען האָט געהאַלטען, אַז איך בין גערעכט, אויסער די עטליכע אונטערהעלפערס פון דעם גבאי, וואָס זיינען געווען אַזעלכע תקיפים, ווי ער אַליין. אַזוי ווי איבערבעטען מיך האָט דער גבאי נישט געוואַלט, האָט ער פאַרלאָזט די שוהל.

שבת צונאַכטס, גלייך נאָך דער הבדלה, זיינען געקומען צו מיר דריי אידען אין נאָמען פון גבאי, אַז מען זאָל זיך איבערבעטען. איך האָב זיי דער-קלערט, אַז דערווייל בין איך בלויז אַ חזן, וואָס דאווענט אָן געלט, און אויב דער גבאי קען זיך דערלויבען אַזוי צו האַנדלען געגען מיר, טאָ ווי וועט שוין זיין, ווען איך וועל זיין אַ חזן מיט לויז, וועט מען דאָך דעמאָלט אינ-גאַנצען מיך טרעטען מיט די פיס.

דער דאָזיגער שאַוועלזאָן איז געווען אַ גאַנץ פראַסטער איד, וואָס האָט זיך אָבער אויסגעצייכענט מיט אַ גוט אידיש האַרץ און האָט געגעבען צדקה מיט אַ ברייטער האַנט. ער איז געווען אַן עקספעדיטאָר מיט אַ גרויסער צאָל לאַסטוועגענער און פערד און ער האָט געפירט די סחורות פון די שטאָטישע סוחרים פון באָן און פון די שיפען. קיין אַרעמאָן איז ער נישט געווען, ווייל אין אַלע צייטען פירט זיך, אַז קיין אַרעמאָן מאַכט מען נישט פאַר קיין גבאי, האָט ער גע'חלש'ט נאָך אַביסעל כבוד און האָט זיך דערפאַר געלאָזט קאָסטען פאַר פאַרשידענע חברות. דאָס פאַרלירען די שטעלע פון גבאי אין דער סאַלדאַטסקער שוהל וואַלט געווען פאַר אים שיעור נישט אַ טויט-קלאָפּ, האָט ער דעריבער געזוכט צו פאַררייבען דעם אינצידענט, בפרט ווען ער האָט געזען, אַז די גאַנצע שוהל אידען איז געווען געגען אים.

סוף כל סוף איז ער אַליין אַריבערגעקומען און האָט זיך אַנטשולדיגט פאַר מיר. איך האָב אים ערקלערט, אַז מיר קענען בלייבען אויף ווייטער גוטע פריינד, אָבער איך צווייפעל, צי איך וועל קענען בלייבען חזן ביי זיי אויף ווייטער. גראַד איז מיר אונטערגעקומען אַן אַנבאַט פון אַן אַנדער שוהל אין יעקאָטערינאָסלאָוו און כ'האָב מיך געקענט האַלטען אין גרויסען. ווען שאַוועלזאָן האָט דערהערט די ווערטער — איז ער געוואָרען געל און גרין, איך האָב געמיינט, אַז דער איד וועט נישט אויסהאַלטען די קלעמעניש, וואָס

מײנע רײד האַבען אים פאַרשאַפט. דאָס האָט באַדייט נישט ווינציגער, ווי אויפגעבען דעם אַמט פון גבאי.

נאָר מיר זײנען דאָך עפעס אידישע גזלנים, איז מען דורכגעקומען און איך בין געבליבען אויף נאָך אַ יאָר. דאָס מאַל האָט מען מיר שוין באַשטימט אַ לויזן; אַכט הונדערט רובעל אַ יאָר. איך האָב געפילט אַ גרויסע אחריות לגבי מײן אַמט, און דעריבער איז עס מיר נאָך שווערער אָנגעקומען אײנ-צוהאַלטען די ביידע פראָנטען; אי זײן אַ גרויסער סוחר מיט געוואַלדיגע פאַראַנטוואָרטליכקײטען און געלט־פליכטען לגבי פּרעמדע מענשען, און אי זײן אַ חזן פאַר מײן קהלה, וואָס דאָס איז אויך געווען פאַרבונדען מיט נישט קײן קלײנע פליכטען.

צום יאָר האָט מיר מײן פרוי געבוירען דאָס דריטע קינד, דאָס מאַל אַ אינגעל, וועמען מיר האַבען אַ נאָמען געגעבען דוב, אַדער בערל אויף אידיש. דער עול פון פרנסה איז נאָך גרעסער געוואָרען. די שטוב איז פול געוואָרען מיט אַמען, נײאָניעס און דינסטען און עס איז דאָרט געווען אַ שטענדיגער יאָריד. איך האָב שוין אַפילו נישט געקענט חלומען, אַז איך זאָל מיך קענען אַפּשליסען אַמאָל אויף אַ שעה און פאַרטיפען זיך אין מײנע נגונים און מעלאַ-דיעס, ווי איך האָב דאָס אַזוי ליב געהאַט צו טאָן זײנט איך בין צוריקגעקומען פון ווין.

איך בין אַרומגעגאַנגען ווי אין אַ הינער־פלעט. איך בין שוין נישט גע-גאַנגען, נאָר עס האָט מיך געטראָגען פון געשעפט צום כאָר און פון כאָר צוריק. צום געשעפט. און ווען איך בין שוין ענדליך אַהײמגעקומען און האָב גע'חלומט זיך אַביסעל אויסצורוען — האָט מיך באַגעגענט דער הוהאָ פון די דריי קינדערלעך, זאָלען געזונט זײן, מיט די כל'ערליי דינסטען, וואָס האַבען זיך נאָר געהאַלטען אין אײן אַרומרייסען צווישען זיך, און איך האָב געמײנט, אַז איך וועל אינגאַנצען פון זײנען אַראָפּ.

דער סוף איז געווען, אַז מײנע נערווען האַבען נישט אויסגעהאַלטען, איך בין געפאַלען פון די כחות און האָב זיך געמוזט אָנהויבען דאָקטערען. צו דער גלייכער צײט האָב איך דערשפירט, אַז די שטימע דינט מיר ווייניגער, ווי פריער. בעת'ן דאָוונען האָט איך געפילט, אַז איך מוז מיך שטאַרק אָנ-שטרענגען, די ברוסט איז מיר כסדר געווען פאַרקאַטערט און פאַרשליימט פון דעם געוואַלדיגען רויכערען. אײן דאָקטאָר האָט געראַטען, אַז איך מוז גלייך אָפּפאַרען קײן קאַרלסבאַד, כדי צו ראַטעווען דאָס געזונט. אָבער גיי פאַר אין די וואַרעם־בעדער, אַז דאָ הענגט אויף דיר אַזאַ שווער פעקעל מיט כל'ערליי זאַרען און פליכטען; פאַר קהל, פאַר דעם געשעפט און פאַר דעם אײגענעם הויז־געזינד.

אַזוי ווי דאָס געשעפט האָט געפאַדערט איך זאָל זיך אַרויסלאָזען איבער די גרויסע שטעט, ווי: מאַסקווע, כאָרקאָוו, לאָדזש און מיאַליסטאָק, כדי צו מאַכען די געהעריגע אײנקויפונגען צום אָנקומענדען ווינטער־סעזאָן, איז

באַשלאָסען געוואָרען צונויפצובינדען די נסיעה מיט אַ שפרונג אַראָפּ קיין קאַרלסבאַד אויף אַ חודש צייט, כדי אויסצורוען די נערווען און אַנצושעפען זיך מיט פרישע כחות כדי ווייטער צו קענען טראָגען דעם עול, וואָס איז געלעגען אויף מיינע יונגע פלייצעס. סוף זומער 1902 בין איך אַזוי אַרום אַנגעקומען אין דעם באַרימטען קור־אַרט, וואָס איז שוין דעמאָלט פול געווען מיט כל־ערליי גוטע אידען מיט פאַרשידענע מיחושין און מיט סתם אידען אין פלושענע קאָפעלושען מיט לאַנגע בעקעשעס, וואָס זיינען אַראָפּגעפאַרען אַהער פון די שטעטלעך אין פוילען און גאַליציען, כדי צו דערקוויקען זיך מיט דעם קוואַל־וואַסער, וואָס איז געווען אַ סגולה צו אַלערליי חלאת'ן אין דער וועלט.

מען גנב'עט ביי מיר אוועק די משוררים

קארלסבאד האט דעמאלט אפיציעל געהערט צו דעם קייזער פראנץ יאזעפ'ס מדינה, אבער מיט א רואיג געוויסען האט איר געקענט זאגען, אז דאס איז א אידישע מדינה. מען האט גאר פשוט נישט געזען קיין גוי פאר די אויגען, וואו איר זענט געגאנגען און וואו איר זענט געשטאנען האט איר געזען אידען מיט די טעפעלעך אין די הענט און מיט די שטרויעלעך, דורך וועלכע זיי האבען געזופט אין זיך די דערקוויקענדיגע וואסער.

נאר טאמער האט איר געטראכט, אז דאס גאנצע פאלק ישראל איז, חלילה, קראנק געווארען און איז געקומען אהער זיך היילען, האט איר, במחילה, געמאכט א טעות. עס איז פשוט געווען אין גוטען טאן אין די נגיד'ישע הייזער פון רוסלאנד, פוילען, דייטשלאנד און רומעניע ארויסצופארען זומער-צייט אין די ווארעם-בעדער. און מ'האט טאקע אפט מיטגענומען די דערוואקסענע טעכ-טער, ווער ווייס, אפשר רוקט זיך אונטער עפעס א לייטישער שידוך.

און צוזאמען מיט רבנים, גוטע אידען און סתם שיינע בעלי בתים זיינען אויך געקומען קיין קארלסבאד חזנים. איך האב זיך דארט באקענט מיט חזנים פון אונגארן, דייטשלאנד, רומעניע און פון וואנעט נישט. דער קארלסבאדער חזן, גאלדענבערג, האט געהאלטען פאר זיין פליכט צו זיין דער מכניס אורח פון די געקומענע חזנים און ביי אים אין שטוב זיינען מיר זיך אלע צוזאמען-געקומען און ווי דער שטייגער איז האט יעדער געהאלטען פאר פאסיג צו ווייזען וואס ער קען, וואס פאר אן אייגענארטיגען שטייגער אין חזנות ער ברענגט מיט זיך. איך וואלט געזאגט א ליגען, ווען איך וואלט עמיצען געוואלט איינריידען, אז איך האב מיך דארט געהאט צו שעמען פאר וועמען עס איז.

אויף צומארגענס נאך אזא באזוך ביים חזן גאלדענבערג אין הויז, איז ער געקומען צו מיר אין האטעל און האט מיך גענומען אויף א שפאציר-גאנג. נישט זאגענדיג מיר קיין זאך, האט ער מיך אריינגעפירט צום דירעקטאר פון דער קור-פארוואלטונג. ער האט מיך פארגעשטעלט, ווי א בארימטען זינגער, וואס עס איז געווען נישט אמת. אבער געטאן האט ער דאס מסתמא דערפאר, וואס ער איז נישט געווען דרייסט צו זאגען, אז איך בין א קאנג-טאר, אדער אפשר האט דער דייטש, דער דירעקטאר, גאר נישט געוואוסט וואס דאס איז אזוינס א חזן.

מיט איין וואָרט, איך האָב געזונגען אין גרויסען קאָנצערט־זאַל פון דער קאַרלסבאַדער קור־פאַרוואַלטונג און איך מוז זיך מודה זיין, אַז נישט געקוקט אויף דער גרויסער רעקלאַמע, וואָס איז געמאַכט געוואָרען, איז דער קאָנצערט נישט געווען קיין באַזונדערער ערפּאָלג אין מאַטעריעלען זין. נאָך אַלע אַראַפּרעכענונגען און נאָכ'ן אַראַפּנעמען אַ העלפט פּאַר דער קור־פאַרוואַלטונג, איז מיר געבליבען עפעס אַ זעכציג קראַנען, אָדער אַ ניין און צוואַנציג דאַלאַר. איך דערקלער דאָס בלויז דערמיט, וואָס איך האָב געזונגען אַ וועלט־ליכען רעפּערטואַר פון שובערט־לידער און אַריעס פון „יוועגני אַניעגין“. ווען די אידען אין קאַרלסבאַד הערען אָבער, אַז א יונגער חזן זינגט פון דעם אַלטען אידישען נגינה־אוצר, בין איך זיכער, אַז עס וואַלט נישט געווען קיין פּרייער פּלאַץ אין זאַל.

און עס איז טאַקע געפּלאַנט געוואָרען אַזאַ צווייטער קאָנצערט פון ריין ליטורגישער מוזיק, און דאָס מאַל איז שוין די דירעקציע גרייט געווען מיר צו גאַראַנטירען אַ מינימום פון 150 קראַנען, אָבער דאָ איז פּלוצלונג אַנגעקומען אַ טעלעגראַמע פון דער היים, אַז איך זאַל תּיכּף ומיד קומען צופּאַרען. איך האָב אַלץ געמוזט לאַזען שטיין און שנעל קלייבען זיך אין וועג אַריין. איך האָב אָבער באַוויזען פּאַר די פּיר וואַכען פון מיין פּאַרברענגען אין דעם דאָזיגען פּרעכטיגען קור־אַרט צוריקצוקומען צו די כחות און זיך אָפּפּרישען, ווי אַ ניי־געבוירענער.

אין דער היים האָט מיך אָפּגעוואַרט אַ גאַנץ שפּאַרער פּעקעל צרות: קודם כל איז מיין פּרוי, וועלכע האָט זיך געריכט אין פּערטען קימפעט אַריין, שווער קראַנק געווען. ווייטער איז די לאַגע אין געשעפט געווען גאַר אַנ־געצויגען. אין פּאַרלויף פון די זומער־חדשים האָט זיך שוואַך געלייזט און די טערמינען צו צאָלען די אויסגעשטעלטע וועקסלען זיינען דערווייל געלאַפּען. דער שווער איז אַרומגעגאַנגען אַן אויפּגערעגטער און דער פּעטער מאַשקאַ־וויטש האָט זיך געבלאָזען ווי אַן אינדיק, ווייל ער האָט געדאַרפט אויסבאַרגען אין געשעפט אַריין עטליכע טויענט רובעל, אויף איבערצושטופּען דעם טויטען סעזאָן.

די גרעסטע איבערראַשונג האָט מיך אָבער אָפּגעוואַרט פון מיין דיריגענט, וועלכער איז גלייך אויף צומאַרגענס נאָך מיין קומען געקומען צו לויפּען אַ פּאַרסאַפּעטער און האָט זיך באַקלאַגט, אַז אַ גרויסער אומגליק האָט אים געטראַפּען: מען האָט ביי אונז צוגע'גנב'עט דעם בעסטען באַס און דעם בעסטען אַלט, און מיר שטייען פּאַר דער סכּנה צו די קומענדיגע ימים נוראים נישט צו האַבען קיין כּאָר ווי עס דאַרף צו זיין.

אין יענע צייטען איז עס געווען אַן אַנגענומענע זאַך, אַז אַ פּאַר חדשים פּאַר די ימים נוראים האַבען זיך חזנים און דיריגענטען אַרויסגעלאָזט איבער דער מדינה, כּדי אַוועקצולקח'ענען איינער ביים צווייטען די בעסטע שטימען פון כּאָר, און דער עיקר די סאָליסטלעך צווישען דעם קליינוואַרג. מען האָט

דעם טאטען פון אַזאַ יאַטעל אַרײַנגערוקט אין יד אַרײַן עטליכע צענדליג רובעל, מען האָט דעם בחור אַרױפגעזעצט אױף אַ פּור און אַױעקגעפירט צום נייעם בעל הבית אױף אױבער די ימים טובים. און די זעלבע געשיכטע האָט געטראָפּען מיט מיין שלי'מול'דיגען דיריגענט פאַר דער צײַט, װאָס איך האָב זיך דאָרט געקױקט מיט'ן קאַרלסבאַדער „שפרודעל“.

און טאַמער איז דאָס אַלץ נאָך געװען װײַניג, האָבען זיך אין זעלבען טאַג געמאַלדען צו מיר די אױבערגעבליבענע, נישט אױסגעכאַפּטע, משוררים, די אַלע טענאַרען און באַסען, און האָבען אַרױסגעשטעלט פּאַדערונגען צו העכערען די „זשאַלאָװאַניע“ און אַ דאַפּעלטען געצאַלט פאַר דעם ימים-נוראים חודש. עס האָט זיך דערנענטערט זײער סעזאָן און זײ האָבען זיך געפילט אין גרויסען, װײל אָן זײ װעט מען דאָך נישט קענען צוגײן צום עמוד. זײ האָבען באַלאַגערט דאָס געשעפּט, נישט אַרײַנלאָזענדיג קײן קונה, און װאָס פאַר אַ צרות איך בין צוליב דעם אױסגעשטאַנען פון מיין פעטער איז אױבערגי צו דערצײלען. אַט אַזאַ ברוך הבא האָב איך באַקומען גלייך װי איך האָב אױבערגעטראָטען די שװעל פון יעקאַטערינאַסלאָװ.

די גאַנצע קאַרלסבאַדער קוראַציע מײנע איז מיר גלייך אױסגערוגען געװאָרען. אָבער איך האָב מיך קײנמאַל נישט פאַרלירען, װען עס האָבען געלאַסטעט אױף מיר שװערע זאַרגען. איך בין סיסטעמאַטיש געגאַנגען פון איין צרה צו דער אַנדערער און האָב זיך באַמיט אַלץ אױסצוגלייכען. קודם כל האָב איך געזען, אַז מיין פּרוי זאָל װאָס שנעלער געזונט װערען. איך מוז זאַגען, אַז שױן בלױז דער פאַקט פון מײן אַהײמקומען האָט אױף איר גע-װירקט צום גוטען. דאָן האָב איך ערלעדיגט מיט די צאָלונגען אין די בענק און אַלץ אױבערגערוקט אױפ'ן הערבסט-סעזאָן, האַפּענדיג, אַז נאָך דעם גוטען שניט דאָס יאָר װעט זיך גוט לײזען.

דאָס שװערסטע פּראַבלעם איז געװען דער כּאָר, װאָס איז מיר צעפּאַרען געװאָרען. װען איך בין אַװעק צו מײנע גבאים און האָב זײ ערקלערט מיין ביטערע לאַגע, האָבען זײ נישט געװאָלט הערען װעגען דעקען די נייע הוצאות. ערשטענס, האָבען זײ גע'טענה'ט, אַז זײער בודזשעט איז שױן אַזױ אױך אױבערגעלאָדען, און װידער, האָבען זײ געזאָגט, װי אַלע גבאים און שול-פרעזי-דענטען זאַגען דאָס געװײנליך: דער עיקר זענט איר דאָך פאַר אונז, חזן קװאַרטין, דעם כּאָר דאַרפט איר דאָך האָבען פאַר זיך, טאַ ברעכט איר זיך דעם קאַפּ.

דער אױסגעמאַגערטער דיריגענט האָט מיך לעבען נישט געלאָזט: װאָס װעט זײן מיט די צוגע'גנב'עטע משוררים? אַ חוץ דעם האָט ער אַנגעשיקט אױף מיר די רעשט אינגלעך, װעלכע זײנען אַ גאַנצען טאַג נישט אַפּגעטראָ-טען פון דער קראַם און געפּאַדערט די הוספה צו זײער לױן, דער דיריגענט האָט גע'טענה'ט, אַז װען ער זאָל האָבען פּופּציג רובעל, װאָלט ער אַװעק-געפּאַרען מיט דעם פאַטער פון דעם צוגע'גנב'עטען אַלט קײן מעליטאַפּאַל

און וואָלט געבראַכט דעם חברה־מאַן צוריק אַהיים. דער פּאַטער פון דעם אַלט פּאַרלאַנגט אַ פינף און צוואַנציגער, און דעם אַנדערען פינף און צוואַנציגער דאַרפֿען קאַסטען די הוצאות. ער האָט מיר פּאַרויכערט, אַז ער וועט דעם בחור אויף זיכער צוריק אַהיים ברענגען.

איך האָב געזען, אַז קיין אַנדער ברירה האָב איך נישט, האָב איך געגעבען דעם פּופּציגער. איצט אָבער וואָס טוט מען מיט דער חברה קרועה בלועה, וואָס טרעט מיך נישט אָפּ אויף אַ מינוט פון קראָם? זיי האָבען זיך שוין גע- האָט צע'הרג'עט מיט מיין שווער, וועלכער איז שוין דעמאָלט געווען אַן אַנגעשטעלטער אין אונזער קראָם, איז געווען אַ איד אַ כּעסן און ער האָט זיי געטריבען, וואו די אויגען האָבען געטראָגען, אַזוי אַז זיי האָבען שוין אַפילו ערקלערט אַ סטרייק און נישט געוואָלט גיין צו פּראָבע.

איך האָב אַריינגערופֿען די עלטערע כּאַריסטען אין געשעפט אַריין, האָב זיי געהייסען זיך אויסקלייבען שטאַף אויף אַנצוגלעך לכּבוד יום־טובּ, די אַנדערע האָב איך צעטיילט שטיקלעך שטאַפען אויף פּרויען־קליידער פאַר די מוטערס, און אַזוי איז אויך דער סכּסוך בשלום ערליידיגט געוואָרען. דערווייל איז אויך צוריקגעקומען פון מעליטאָפּאַל דער דיריגענט מיט'ן גע'גנב'עטען אַלט. ער האָט דערציילט, אַז ער האָט דאָרט געמוזט גיין צו אַ דין תּורה מיט'ן דאָרטיגען דיריגענט און דער רבּ האָט גע'פּסק'ענט, אַז מיט צוואַנג קען מען דעם גע'גנב'עטען משורר נישט האַלטען, אָבער מיין דיריגענט דאָרף באַ- צאָלען צען רובּעל אויף צו דעקען די הוצאות, וואָס דער מעליטאָפּאַלער דיריגענט האָט געהאַט ביים דורכפירען די „גנבה“.

אַט אַזוי האָב איך זיך דורכגעשלאָגען דורך אַלע שוועריגקייטען און האָב מיך געקענט גרייטען צו די ימים נוראים אין דער סאָלאַסטקער שוהל. די שטימע מיינע האָט מיר ווידער גוט געדינט נאָך דער קאַרלסבאַדער קור און כ'האָב דערלאַנגט אַ דאָוונען ווירקליך פאַר גאַט און פאַר לייט. און איך מוז זאָגען, אַז מיר האָבען זיך אויסגעבעטען אַ גוט יאָר. דאָס גערעטעניש יענעם יאָר איז געווען אויסערגעוויינליך. די גוים זיינען געווען אַנגעשטאַפט מיט געלט, וואָס זיי האָבען אָפּגעלייזט פאַר דער תּבואה, און זיי האָבען אַנגעפילט אַלע געוועלבער אין שטאַט. די אייזען־פאַבריקען אין בריאַנסק, הינטער יעקאַטערינאַסלאַוו, האָבען געאַרבייט אויף דער פּולער פּאַרע, און אויך די אַרבייטער זיינען געווען גוטע קונים פון שטאַפען צום קומענדיגן ווינטער.

עס איז געקומען אַזוי ווייט, אַז ביי די הורט־סוחרים פון מאַנפּאַקטור האָבען אויסגעפּעלט סחורות. און מיין קראָם איז אַ דאַנק דעם גוטען חוש, וואָס איך האָב געהאַט בעת מיינע איינקויפּונגען אום זומער, געווען פּאַרען מיט אַ גרויסען זאַפּאַס סחורות. זיינען דעריבער פיל פון די קליינע קרעמערס, וואָס האָבען גאַרנישט געפונען ביי די הורטאָוושטשיקעס, געקומען צו מיר און כ'האָב זיי פּאַרקויפט פאַר מזומן גרויסע קוואַנטומס און בין געשטאַנען

פעסט אויף די פיס. איך בין אריין אין דעם ווינטער האַפּערדיג און מונטער, אַז מיט'ן פאַרגרעסערען זיך פון מיין משפּחה האָט מיר דער אויבערשטער געהאַלפּען. איך וועל מיך שנעל אָפּבינדען פון מיינע חובות און וועל מיך קענען אויף די גאַנצע הונדערט פּראָצענט ווידמען געזאַנג און חזנות. אַזוי ווי איך שטרעב צו דעם מיט מיין גאַנצען וועזען.

גאַר אַ פּרישער געדאַנק איז ביי מיר אויפגעקומען: אַזוי ווי איך האָב שוין געמאַכט אַ גוטען אָנהויב מיט הורט־האַנדעל, האָט עס מיר פאַרשמעקט בעסער, ווי דער גראַשענדיגער האַנדעל אין איינצעל, וואו מען האָט צו טאָן מיט די גוים און גויעס, וואָס נעמען אַראָפּ דעם קאַפּ מיט זייערע גרימאַסען און קאַפּריזען. אין הורט פאַרדינט מען טאַקע ווייניגער, אָבער דער גרויסער אומזאַץ דעקט דאָך דעם אונטערשיד און דער האַנדעל איז אַ שנעלערער, מען האָט צו טאָן מיט סוחרים און מען עסט זיך נישט אָפּ אַזוי די גאַל, ווי ביים האַנדלען אויפ'ן אַרשין. וועגען דעם פּלאַן צו ווערען אַ הורט־סוחר האָב איך געדאַרפּט איבערריידען מיט מיין פעטער, מאַשקאוויטש, ווייל עס איז דערצו נויטיג געווען פּרישע קאַפּיטאַלען.

איך ווער א הורטאָוויניק און קריך קוים אַרויס מיט'ן לעבען

עס איז מיר נאָך באַשערט געווען צו מאַכען אַ ווייטערדיגען עקספּערי- מענט אין מסחר איידער איך האָב געקענט ענדגילטיג פאַרלאָזען די קרעמעריי און זיך אָפּגעבען מיט דעם, וואָס עס איז געווען דער ווירקליכער אינהאַלט פון מיין לעבען. ווען איך האָב אָנגעבאַטען מיין פעטער דעם פּלאַן וועגען עפענען אַ הורט-געשעפט פון מאַנופאַקטור, האָב איך אומגעריכט געהאַט די פּולסטע אונטערשטיצונג פון מיין שווער. ערשטענס איז דאָס געווען זיינע אָן איינגעבוירענע געוואוינהייט צו האַנדלען גרויס, איינצוקויפען אַ סך סחורות, איז אים דעריבער דער פּלאַן געפעלען, ווייל ער האָט געהאַפּט, אַז ער וועט ווידער קענען פאַנאָדערשפּרייטען די הענט און שווימען אין די געשעפטען, ווי אַ פּיש אין וואַסער.

זיין צווייטע אויסרעכענונג איז געווען, אַז איך זאָל מיך וואָס מער פאַר- דרייען אין געשעפט, כדי וואָס ווייניגער צו טראַכטען וועגען חזנות. ער האָט דעריבער געאַרבייט מעשים, אַז דער פעטער זאָל צושטימען צום פּלאַן און געבען די נויטיגע פּרישע קאַפיטאַלען. אין עטליכע טעג אַרום איז דער פעטער געקומען מיט אַזאַ פּראַיעקט: עס געפעלט אים דער געדאַנק וועגען עפענען אַ הורט-געשעפט און ער האָט שוין אַפּילו פאַר דעם צוועק באַשטימט איינע פון זיינע גרויסע קראַמען אויף יעקאַטערינסקי פּראַספעקט. וואָס ס'איז שייך פּרישע קאַפיטאַלען, האָט ער אַזאַ פּלאַן: אַזוי ווי ער האָט אַ פּלימעניק אין פּאַוּלאָגראַד, וועלכער איז דער פאַרוואַלטער פון אַ גרויסען מאַנופאַקטור- געשעפט, ער האָט אויך אייגענע עטליכע טויזענט רובעל און ער וואַלט געוואַלט גיין פאַר זיך, איז דעריבער גאַנץ גלייך, אַז מיר זאָלען מאַכען שותפות פאַר ביידע געשעפטען, אי פאַר דער איינצעל-קראַם, אי פאַר דעם נייעם הורט-געשעפט, וואָס איך פּלאַן צו עפענען. דער פּלאַן פון דעם שותפות איז געווען: זעכציג פּראָצענט פאַר מיר און פּערציג פּראָצענט פאַר דעם נייעם שותף.

דער געדאַנק איז מיר געפעלען געוואָרען קודם כל דערפאַר, ווייל איך האָב געהאַפּט, אַז דער נייער שותף, אַלס דערפאַרענער סוחר, וועט אַראָפּ- נעמען פון מיינע פּלייצעס אַ סך פון די לאַסטען, וואָס זיינען אויף מיר געלעגען. איז עטליכע טעג אַרום איז ער געקומען און ער האָט געמאַכט אויף מיר דעם איינדרוק פון אַן ערליכען מענשען און דאָס געשעפט איז מיט

מזל, געשלאסען געווארען. דער ערשטער אַרויספאַר פון מיין נייעם שותף איז אַבער נישט געווען אַזאַ געלונגענער. ער האָט זיך איינגעשפּאַרט. אַז ער וויל פאַרען איינקויפּען סחורה צום פּרילינג־סעזאָן אויף דער „קרעשׁ“ טשענסקע יאַרמאַרקע“ אין כאַרקאָוו. און גלייך פון זיין ערשטען איינקויף האָבען מיר געהאַט צו זינגען און צו זאַגען.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ער האָט געהאַט אַ קליינשטעטעלדיגען געשמאַק בנוגע מוסטערען און קאַלירען, און ער האָט אָנגעקויפּט אַזעלכע סחורות, וואָס מיר האָבען גאַרנישט געקענט פאַרקויפּען. ווייטער האָט ער נישט גענומען די בעסטע טערמינען פאַר די צאַלונגען. דאָך האָבען מיר מיט די איינגעקויפּטע סחורות געעפענט דעם הורט־געשעפט און די ערשטע עטליכע חדשים האָט מען גאַנץ גוט געלייזט. מיר פלעגען פאַרקויפּען אויף קרעדיט, דאָס רוב אויף קורצע טערמינען, און אַלע סחורים האָבען געצאַלט זייערע וועקסלען אין צייט.

ווען דעם צווייטען יאָר איז אַבער געווען אַ שלעכט גערעטעניש און דער פּדיון ביי די קליינע קרעמערס איז געוואָרען שוואַכער, זיינען זיי נישט געווען אומשטאַנד נאַכצוקומען זייערע פאַרפליכטונגען. מאַנכע האָט מען גע־מוזט פאַרלענגערען די טערמינען, און גאָר אַנדערע זיינען אינגאַנצען געבליבען פאַרענגט, און ביי אונז אין שופּלאַד האָט זיך אָנגעקליבען אַ פּולער באַרג מיט פּראָטעסטירטע וועקסלען. כדי אַרויסצוקריכען פון דער שווערער לאַגע, האָבען מיר באַשלאָסען אָפּצודינגען אַ קראָם אין אַלעקסאַנדראָוסק, יעקאַטע־רינאַסלאָווער גובערניע, כדי צו מאַכען דאָרט אַן אויספאַרקויף פון די רעשטען סחורות, וואָס זיינען אונז פאַרבליבען.

דאָס איז גראַד געווען אַ גוטער געדאַנק, ווייל אין פאַרלויף פון צוויי חדשים האָבען מיר דאָרט אָפּגעלייזט פאַר אַ סומע פון פּערצען טויזענט רובעל אין קעש, וואָס האָט באַדייטענד פאַרלייכטערט אונזער לאַגע. מיט דעם געשעפט האָט דאָרט אָנגעפירט מיין שותף, און מיר זיינען געפאַלען אין קאַפּ אַריין די ביידע געשעפטען אין יעקאַטערינאַסלאָוו מיט מיין חזנות־שטעלע אַלס צולאַג.

ביי דער געלעגענהייט לוינט זיך צו דערציילען, אַז איך האָב געטוישט מיין סאַלדאַטסקע שוהל אויף אַ צווייטער שוהל, וואָס האָט זיך גערופּען די שניידערשע שוהל. מיין ימים נוראים־דיגער דאָוונען האָט געצויגען די אויפ־מערקוואַמקייט פון יענע גבאים, וועלכע האָבען מיר אָנגעבאַטען צוועלף הונדערט רובעל אַ יאָר, אַנשטאַט די אַכט הונדערט, וועלכע איך האָב באַקומען אויף דער פּריערדיגער שטעלע. אַ חוץ דעם בין איך געווען אויף זיי ביי, וואָס זיי האָבען זיך נישט געוואַלט באַטייליגען אין די אומגעריכטע הוצאות, וואָס איך האָב געהאַט ביים אויסקויפּען דעם „צוגע־גנב־עטען“ אַלט און אין העכע־רען דעם לויזן פון די משוררים, צוזאַמען אויף אַ סומע פון הונדערט און פּופּציג רובעל. האָב איך זיי אָפּגעטאַן אויף טערקיש און בין אַוועק פון זיי.

הגם זיי זיינען געקומען און זיך געבעטען, אז זיי זיינען שוין אויך גרייט צו געבען די זעלבע סומע פון צוועלף הונדערט רובעל.

לאנג האט דער שלום-בית אין דעם שותפות-געשעפט נישט אנגעהאלטען. פון טאג צו טאג האב איך געפילט אלץ מער ווי איך ווערג מיך מיט אלע מיינע געשעפטען און מיט אלע מיינע גליקען, וואס גרעסער עס איז געווארען דער פארנעם פון מיינע געשעפטען, אלץ ווייניגער קאפ האב איך אין דעם אריינגעלייגט. עס האט געפעלט דער ברען און דער אמת'ער אינטערעס, וואס יעדעס געשעפט פאדערט צו זיך. מיין שותף האט דאס אנגעהויבען באמערקען און ער האט געהאט צו מיר טענות.

קודם כל איז אים נישט געפעלען געווארען, וואס מיין שווער מיט זיך צופיל אין געשעפט, מעשה אמת'ער בעל הבית, ווייטער האט ער געהאט א טענה, אז מיין שווער באקומט א צו הויכען געהאלט פון געשעפט, מיין שווער איז פון דעם געוואויר געווארען און עס איז געקומען צו וויסטע סקאנ-דאלען אין געשעפט און מענשען זענען זיך אפט צוזאמענגעלאפען, הערענדיג די שרעקליכע געוואלדען מיט די רוסישע „מי שברכ'ס“, מיט וועלכע זיי האבען זיך איינע די אנדערע מכבד געווען. פארשטייט זיך, אז קיין גרויסען כבוד און אנווען האט עס דעם געשעפט נישט געגעבען.

דער פאוולאגראדער שותף האט זיך ביי דעם נישט אפגעשטעלט. אים איז אויך נישט געפעלען געווארען, וואס איך גיב זיך צופיל אפ מיט מיינע חזנישע געשעפטען, און ער האט זיך גענומען די דרייסקייט צו פאדערען פון מיר, אז איך זאל אויפגעבען מיין חזנות, כדי איך זאל מיך קענען מער ווידמען דעם געשעפט. אט די חוצפה האב איך שוין נישט געקענט פאר-טראגען און האב אים דערקלערט, אז איך בין גרייט צו יעדער מינוט אים ארויסצוצאלען זיין געלט און ער קען צוריקפארען פון וואנען ער איז געקומען. ערשט איצט האט זיך דער פייער פון מחלוקה צעפלאקערט ווי עס געהער צו זיין. דאס געשעפט האט, פארשטייט זיך, שטארק געליטען, די לייזונג איז געפאלען און עס האט זיך נישט געזען קיין אויסוועג פון דער פארצווייפעלטער לאגע.

כדי ווי נישט איז איינצושטילען די געמיטער, האט דער פעטער מאש-קאוויטש איינגעשטימט איבערצונעמען מיין שווער מיט זיין הויז-געזינד אויף אייגענער אויסהאלטונג, כדי צו פארלייכטערען די הוצאות פון געשעפט. אבער אזוי ווי עס איז שוין געגאנגען בארג-אראפ, איז דאס שוין געווען א קנאפע סגולה. דאס ערשטע האט מען גלייך געמוזט ליקוידירען דעם הורט-געשעפט. פון די גליקען, וואס מיר האבען פון דעם דערווארט, האט זיך אויסגעלאזט א טייך. די קליינע קרעמערלעך האבען נישט געקענט דעקען זייערע פאר-פליכטונגען און מיר זיינען געבליבען ליגען מיט א פולען שופלאד מיט פרא-טעסטירטע וועקסלען. מען האט שנעל געמוזט אפהאקען.

זיינען מיר, הייסט עס, צוריק געווען ביי דעם, ביי וועלכען מיר האבען

אָנגעהויבען: ביי דעם איינצעל־געשעפט. ווען מען האָט געמאַכט אַ רעמאַנענט, כדי צו וויסען וויפיל סחורה מיר פאַרמאָגען און וואו מיר האַלטען אין דער וועלט, האָט זיך ערשט אַרויסגעוויזען דער גאַנצער בראָך. עס איז אַפילו נישט געווען דער אייגענער קרן, דאָס הייסט גאַר פשוט, אַז די שותפים האָבען צופיל אויפגעגעסען פון געשעפט און מען האָט דעריבער געמוזט פאַר־קירצען די סומען, וועלכע ביידע שותפים האָבען וועכענטליך אַרויסגענומען. דאָס האָט מיך גאַר שווער געטראָפּען, ווייל איך בין שוין ברוך־השם געווען אַ טאַטע פון פיר קינדער און די הוצאה איז געווען גאַרנישט קיין קליינע. איך האָב מיט יעדען טאַג אַלץ קלאָרער געזען, אַז איך בין פאַר־קראַכען אין אַ זומפ, פון וועלכען עס זעט זיך נישט קיין אויסוועג. איך האָב, הייסט עס, פאַרלוירען ביידע וועלטען: אי נישט געלערענט זיך ווייטער געזאַנג און עס דראָט מיר צו פאַרבלייבען אויפ'ן גאַנצען לעבען אַ קליינ־שטעטעלדיגער חזן, און אי פון דעם חלום וועגען גרויסע געשעפטען האָט זיך אויסגעלאָזט אַ טיך.

איך האָב געפילט, אַז איין זאַך קען מיך נאָך ראַטעווען: אַרויסציען זיך אינגאַנצען פון די געשעפטען און גיין נאַכאַמאַל קיין ווין, אָנקניפען דאָרט, וואו געגען מיין ווילען איז אַלץ איבערגעריסען געוואָרען. אָבער ווי אַזוי דערגרייכט מען דאָס? ווען איך וועל זאָגען, אַז איך וויל אַוועקגיין, וועט מיין שותף זאָגען: נו, גיי דיר געזונטערהייט, ווער האַלט דיך דען? — און איך וועל אַרויס בשן ועין, איך וועל אַפילו נישט האָבען אויף קיין בילעט אַוועקצופאַרען. מען האָט דעריבער געדאַרפט אַנווענדען אַ געוויסע סטראַ־טעגיע, כדי אַרויסצוקריגען אַ פאַרשלאָג פון מיין שותף, אַז ער איז וויליג איבערצונעמען דאָס געשעפט און מיר אַרויסצוצאָלען.

דער בעסטער מיטעל דאָס צו דערגרייכען איז געווען צו שרייען, אַז איך וויל, אַז מיין שותף זאל אַוועקגיין און איך בין גרייט אים אַרויסצוצאָלען דאָס גאַנצע געלט, וואָס ער האָט אַריינגעלייגט. איך האָב געוואוסט, אַז ער וועט קיינמאַל אין לעבען אויף דעם נישט איינגיין, ווייל ער האָט שוין נישט געהאַט קיין צוריקגאַנג. האָב איך דעריבער דערוואָרט אַ געגען־אַנבאַט פון אים. און דאָס איז געשען. ער איז געווען גרייט אַליין איבערצונעמען דאָס געשעפט.

אָבער דאָ האָבען זיך נאָך געפאַדערט גאַראַנטיעס, אַז אַלע חובות, וועלכע מיר האָבען בשותפות אויסגעשטעלט, וועלען פינקטליך באַצאָלט ווערען, און דאָס האָט געקענט גאַראַנטירען נאָר דער פעטער. האָבען זיך טאַקע געפירט לאַנגע און פאַרפלאַנטערטע פאַרהאַנדלונגען וועגען דעם. בינו לבינו האָב איך נישט פאַרלוירען קיין צייט און האָב אַוועקגעשיקט אַ בריוו צו מיין אַלטען פריינט, דעם חזן סמאַטריצקי אין ווין, און אויך צו מיין געוועזענעם פראַפעסאָר, שטיינשניידער, וועמען איך האָב מיטגעטיילט, אַז איך בין שוין דריי יאָר חזן אין יעקאַטערינאַסלאָו און האָב ערפּאָלג. אָבער דאָך זע איך

דאָ נישט קיין צוקונפט פאַר זיך, ווייל איך פיל, אָו עפעס פעלט נאָך פאַרט צו מיין בילדונג. איך בעט דעריבער אָן עצה פון זיי, צי האָט עפעס אַ צוועק פאַר מיר צו קומען קיין ווין און צי זעט זיך פאַר מיר אַ צוקונפט אין ווין אַלס חזן?

איך האָב לאַנג נישט געדאַרפט וואַרטען אויף קיין ענטפער. סמאַטריצקי האָט מיר געשריבען, אַז איך זאָל זיך קיין איין מינוט נישט וואַקלען און גלייך קומען, ווייל מיין שטימע ליגט נאָך אַלעמען אין טעם און עס קען גאָר קיין פראַגע נישט זיין, אַז איך וועל זיך גוט איינאַרדענען אויף איינער פון די בכבוד'יגסטע קאָנטאַר־שטעלעס. אויך דער פראַפּעסאָר האָט זיך זעהר דער־פרייט מיט מיין בריוו און האָט געשריבען, אַז ער וועט זיין גליקליך מיך ווידער צו זעהן אין דער שיינער עסטרייכישער הויפּט־שטאָט און אַז ער וועט מיר העלפען מיט וואָס נאָר ער וועט זיין אומשטאַנד.

די דאָזיגע בריוו פון ווין זיינען געווען אַ מחיה'דיגער באַלואַם אויף מיינע וואונדען. איך האָב דערהערט אַ קול פון יענער וועלט. ווידער האָב איך דערשפירט, אַז איך לעב און איך בין נאָך נישט פאַרזונקען געוואָרען ענד־גילטיק אין דעם זומפ, וואָס עס האָבען אויסגעשפרייט אַרום מיר מיין שווער, מיינע פעטערס און מומעס מיט מיין איבעריגער משפּחה.

איך קום ארויס נקי פון אלע געשעפטען און פאַר ווידער קיין ווין

וועגען די בריוו, וואָס איך האָב דערהאַלטען פון ווין, האָט קיין מענש
נישט געטאַרט וויסען. דאָס איז געווען מיין הייליגסטער סוד, ווייל איך האָב
געפילט, אַז מיט ווין איז פאַרבונדען מיין גאַנצע צוקונפט, אלע מייע חלומות,
און דאָס אַלץ, וואָס קומט פאַר אַרום מיר, דאָס איז נישט מער, ווי שאַלעכץ,
וואָס וועט סוף כל סוף אַראָפּפאַלען און פאַרשווינדען. הלואי זאָל נאָך דער
קערן זיין גאַנץ און נישט אונטערגעפּוילט.

פאַר דער צייט, וואָס עס האָבען זיך געפירט די פאַרהאַנדלונגען וועגען
איבערגעבען דאָס געשעפט צו מיין שותף, האָט מען באַוווּזען אַפּצוצאָלען
אַ וואַסערע דרייסיג טויזענט רובעל וועקסלען. די פּאַליצעס אין געשעפט
זיינען פון טאָג צו טאָג געוואָרען אַלץ מאַגערער און ליידגער. מיין שותף
האָט נאָך אַפילו גע'חלומ'ט וועגען דעם, אַז איך זאָל ווידער אַרויספאַרען
איבער דער מדינה איינקויפּען פּרישע סחורה, אָבער איך בין שוין מיט
אַלע מייע חושים געווען גאַנץ ווייט דערפון.

איך האָב איינגע'טענה'ט מיט'ן פעטער, אַז אַזוי ווי ער איז דאָס געווען
דער, וואָס האָט מיר פאַרדרייט דעם קאַפּ מיט דעם שותפות-שידוך, מוז ער
איצט זעהן מיך אַרויסצוציען פון דעם פּוילען עסק, ווייל אַז נישט וועל איך
אינגאַנצען גיין צו גרונט. עס איז געקומען צו אַ שאַרפען ווערטער-אויסטויש,
ביו איך האָב שוין נישט געקענט אויסהאַלטען און האָב אים בפּירוש געזאָגט,
אַז ער האָט אויף זיין געוויסען מיין גאַנצע משפּחה און מיין גאַנצען צוקונפטיגען
גורל. ער האָט דאָס מיך אַראָפּגעשלעפט פון גלייכען וועג, צוזאַגענדיג מיר
גאַלדענע גליקען, און איצט ווערג איך זיך און ראַנגעל זיך אין אַ ים פון
קריגערייען און כסדר'דיגע קאַנפּליקטען, און אַז די גלייכסטע זאָך וועט זיין,
ווען מען וועט מיך אַרויסלאָזען פון דעם עסק.

איך וויל שוין ליבערשט — האָב איך געזאָגט — נעמען דעם רבונו של
עולם פאַר אַ שותף און איבערגעבען מיין גורל אין זיינע הענט. איך בין נישט
געאַנגען נאָך מיין אינסטינקט, נאָר האָב זיך צוגעהערט צו אייערע זיסע
ריידערייען וועגען רייך ווערען. אין רעזולטאַט דערפון האָב איך פאַרלוירען
פיר פון מייע בליענדסטע יאַרען. נאָך אַ נס, וואָס איך האָב זיך אין משך
פון דער צייט פאַרבונדען מיט די היימישע שוהלכלעך, די סאַלדאַטסקע און
די שניידערשע, און איך האָב דאָך אַנגעהאַלטען אַ קאַנטאַקט מיט דער וועלט

פון געזאנג, פון עפעס העכערס, אז נישט וואלט איך היינט געווען אן אפגע-
פארענער סוחר, אזוי ווי מיין שווער, צו קיין גנאי זאל עס אים נישט זיין.
איך האב פארלאנגט פון פעטער, אז ער זאל איבערנעמען א גאראנטיע
פאר אלע איבערגעבליבענע חובות און אויך פאר די וועקסלען, וואס מיין
שותף האט אויסגעשטעלט אין אונזער ביידענס נעמען, כדי איך זאל קענען
אוועקגיין פון געשעפט מיט א רוהיגען קאפ און ריינעם געוויסען, אז איך
האב, חלילה, ביי קיינעם גארנישט צוגענומען, אזוי ווי מיין טאטע האט דאס
מיר אנגעזאגט מיט רירענדע ווערטער, וועלכע זיינען מיר קיינמאל נישט
ארויס פון זכרון.

ענדליך האב איך זיך מיינס דערשלאגען. איך האב ארויסגעקראגען די
געהעריגע פארזיכערונגס־פאפירען, אז אלע חובות וועלען ווי געהעריג בא-
צאלט ווערען און אז איך טראג נישט קיין אחריות פאר די חובות, וואס מיין
געוועזענער שותף וועט מאכען נאך מיין אוועקגיין פון געשעפט און אין
א ווינטערדיגען טאג בין איך ארויס נקי פון אלע מיינע געשעפטען. איך
בין נאך געבליבען שטיין אין קראם אויף עטליכע וואכען, כדי מיין געוועזענעם
שותף צו געבען די מעגליכקייט ארויסצופארען איינקויפען פרישע סחורות,
אזוי ווי ער האט מיך געבעטען. ווען ער איז צוריקגעקומען, האבען מיר
זיך לייטיש אפגעזעגענט און איך בין געווען ריין פון חובות, אבער אויך
ריין פון מזומן געלט... איך בין אוועק מיט דעם זעלבן, מיט וואס איך בין
געקומען.

איך האב זיך גענומען גרייטען צו דער אפרייזע קיין ווין און פאר מיר
איז אויפגעשטאנען די שווערסטע און פאראנטווארטליכסטע פראבלעם אין
מיין גאנץ לעבען: ווי אזוי פארזארגט מען מיין פרוי און די פיר קינדער,
אז זיי זאלען נישט ליידען קיין נויט און זיי זאלען אויך, חלילה, צו קיינעם
נישט דארפען אנקומען? פאר איך דען קיין ווין אויף א זיכער שטיקעל ברויט?
קען מען זיך דען פארלאזען אויף דעם, וואס חזן סמאטריצקי שרייבט, אז
דארט ווארט שוין אויף מיר די ריכטיגע שטעלע אין איינעם פון די ווינער
טעמפלען?

און וואס וועל איך טאן, אז עס וועלען אריבער עטליכע חדשים און איך
וועל קיין שטעלע נישט געפינען, פון וואס וועט דאן מיין פאמיליע לעבען?
און בכלל וואו נעמט מען אויף הוצאות און אויף איבערצולאזען דער פאמיליע
אויף דער ערשטער צייט? מיט מיין פעטער בין איך געווען אין גאנץ אנגע-
צויגענע באציאונגען נאכ'ן ארויסגיין פון געשעפט, און איבעריגענס, איז עס
מיר גאר נישט אנגעשטאנען זיך צו דערנידעריגען פאר אים און צו ווייזען
אים, ווי שטארק איך לייד און אז דער הויפט־שולדיגער אין מיינע ליידען
איז דוקא ער, וועלכער האט מיך פשוט פארנארט מיט די כלומר'שטע גליקען
פון זיינע מיליאניגע געשעפטען.

עס איז מיר געקומען צו הילף א שוואגער מיינער, וועלכער האט מיר

אויסגעבאָרגט פינף הונדערט רובעל, פון וועלכע איך האָב פיר הונדערט און פופציג איבערגעלאָזט מיין פרוי, און דער לעצטער פופציגער האָט געדאַרפט זיין אויף הוצאת הדרך קיין ווין און אויך אויף צו לעבען אין דער פרעמדער שטאָט די ערשטע צייט, ביז מיין ריכטיג גליק וועט אונטערקומען.

און אזוי האָט זיך דערנענטערט דער טרויעריגסטער טאָג אין מיין לעבען, איך געדענק די דאַטע ביז היינט: דאָס איז געווען דער צוואַנציגסטער יאַנואַר פון יאָר 1904, ווען איך האָב זיך אויפגעזעצט אויף דער באַן אויפ'ן וועג קיין ווין. עס איז געווען אַן אמת'ער תשעה באָב ביי מיין פאַמיליע, מען האָט מיך באַוויינט און באַקלאָגט, ווי מען וואָלט נאָכגעגאַנגען נאָך מיין לוויה. איך אַליין בין געווען אזוי צעבראַכען, אַז איך האָב שוין געטראַכט: אפשר טאָר איך טאַקע דאָס נישט טאָן, אפשר טאָר איך גאַרנישט נעמען אויף זיך אַזאַ פאַראַנטוואָרטליכקייט צו לאָזען אויף הפקר ווייב און קינדער און גיין אין דער וועלט אַריין זוכען גליקען.

אפשר — האָב איך געזאָגט צו זיך אַליין — האָסטו געדאַרפט בעסער אַפהיטען דאָס געשעפט, טאַקע בלייבען אַ קרעמער, אָבער מיט אַ געזיִכערטער פרנסה, און אַרויסשלאָגען זיך איינמאָל פאַר אַלעמאָל די משוגעת'ען פון קאַפּ וועגען אייננעמען אַ וועלט, וועגען ווערען אַ געוואַלדיגער חזן, וואָס איז שלעכט אַ חזן אין דער סאָלאַסטקער אָדער שניידערשער שוהל? פאַר־וואָס רייסען זיך אין די ווייטע הימלען, אַז דאָ ביסטו געשטאַנען פעסט אויף דער ערד, מיט דער קליינער, אָבער גאַראַנטירטער פרנסה, וואָס איז דיר שלעכט געווען?

אזוי האָב איך זיך אַליין געגעסען, ווען טרערען זיינען גערונען פון מיינע אויגען, צוזעענדיג דאָס קלעמעניש פון מיין פרוי, וואָס איך לאָז זי איבער אין אַזעלכע נישט זיכערע באַדינגונגען. אָבער עס איז שוין נישט געווען קיין צוריק, און איבעריגענס, דאָס איז נאָר געווען אַ מינוט אַזאַ פון שוואַכקייט ביי מיר, אינעווייניג טיף אין האַרצען בין איך געווען כמעט ווי זיכער, אַז איך מאַך דעם ריכטיגען שריט, אַז עס איז שוין לאַנג צייט געווען אַרויסצוקריכען פון דעם זומפ, אין וועלכען מיין טייערער שווער האָט מיך בגוואַלד אַריינגעשלעפט.

איך האָב זיך קוים איינגעבעטען ביי מיין פרוי און ביי מיין איבעריגער משפחה, אַז קיינער זאל מיך נישט פאַרען באַגלייטען צום וואַקזאַל. איך האָב שוין וואָס שנעלער געוואָלט זיין אַליין מיט זיך, וואָס ווייטער אַוועק פון דעם אָרט, וואו איך האָב גע'פטר'ט עטליכע יאָר אומזיסט און אומנישט אויף פוסטע חלומות וועגען רייך ווערען. אַן אויסנאָם האָב איך געמאַכט פאַר מיין שוואַגער, וועלכער האָט מיר געגעבען דעם גמילת חסד, ער האָט געהאַט אַן אַפען האַרץ פאַר מיר און פאַרשטענדעניש פאַר מיינע איבערלעבונגען. מיט אים האָב איך זיך געוואָלט געזעגענען דעם לעצטען.

דער צוג האָט גערירט און איך בין געבליבען זיצען אַ מידער, צע־

בראכענער און פארצווייפעלטער אין שרעק פאר דער אומבאקאנטער צוקונפט, אין וועלכער איך לאז זיך איצט אוועק, ווידער האט מיך געגריזשעט דער געוויסען: אפשר האסטו טאקע נישט געדארפט פארען? אפשר וואלט טאקע גלייכער געווען צו בלייבען א מאנופאקטורנער קרעמער, אזוי ווי דער טאטע און זיידע איז געווען. סוף כל סוף האבען זיי דאך אלע געמאכט א לעבען, אמאל ערגער און אמאל בעסער, אבער מען האט אויסגעגעבען די קינדער אין פריידען און מ'איז צו קיינעם נישט אנגעקומען. פארוואס דארף איך זיין אן אויסנאם?

מיט א שווער געמיט בין איך אנטשלאפען געווארען מיט א געשמאקען שלאף און די זון האט שוין ברייט געלויכטען אויף פארשנייטע פעלדער, ווען דער קאנדוקטאר האט מיך געצויגען ביים ארבעל, בעטענדיג מיין בילעט. איך האב מיך אפגעוואשען און גענומען דאווענען בשתיקה, איך האב אבער דערפילט אזא קלעמעניש און בענקעניש און אזא טרויעריגקייט אויפ'ן הארצען, אז איך וואלט מיט פארגעניגען געדאווענט אויפ'ן קול, זיך אויסגעוויינט דאס הארץ אין די תפילות און עס וואלט מיר זיכער לייכטער געווארען. איך וואלט גארנישט געהאט געגען דעם צוזאמענצורופען אלע פאסאזשירען פון צוג, אפילו די קאנדוקטארען מיט די מאשיניסטען און אויסזינגען פאר זיי דאס גאנצע הארץ מינס, דעם גאנצען וויי און פיין, מיט וועלכען איך בין געווען אנגעלאדען.

נאך דערווייל האב איך געדאווענט שטילערהייט און אונטערגעברומט פאר זיך אליין א פאסיגע מעלאדיע צו יעדען שטיקעלע פון דאווענען. און גראד איז עס געגאנגען ביי מיר, ווי פון אן אפענעם קוואל, דוקא, ווייל איך בין געווען אזוי פארביטערט, האבען געפלאסען די אימפראוויזאציעס איינע ווארעמער און הארציגער פאר דער אנדערער. איז מיר געווען א שאד, אז דאס זאל פארלוירען גיין, האב איך אויף שנעל ארויסגענומען פון מיין טשעמאדאן א בויגען מיט נאטען-פאפיר און האב מיר גענומען פארצייענען די הויפט-שטריכען פון די אימפראוויזאציעס, יעדע באזונדער לויט די טאן-ארטען. אפזיצענדיג אזוי עטליכע שעה ביים פארשרייבען די אלע איינפאלען, האב איך דערפילט, אז איך ווער גאר אן אנדער מענש. עפעס האט זיך אויסגעלייטערט מיין געמיט, איך בין געווארען האפערדיגער און גלויביגער, אז גאט וועט מיך נישט פארלאזען אין דער גרויסער וועלט און אז איך וועל זיין אומשטאנד גאר אין גיכען זיך ווידער צו פאראייניגען מיט מיין משפחה און שוין קיינמאל נישט דארפען מער זיך צעשיידען פון זיי.

זיצענדיג אזוי אין וואגאן, האב איך געמאכט א חשבון פון מיין "קאפיטאל" און בין געקומען צום באשלוס, אז אייגענטליך האב איך גארנישט גענוג געלט אויף דער רייזע ביז ווין, א בילעט האב איך געהאט איינגעקויפט ביז דער גרענעץ-סטאנציע פאדוואלאטשיסק, און פאר די פאר רובעל, וואס זיינען מיר נאך פארבליבען, האב איך געזען, אז איך וועל דערפארען העכסטענס ביז

לעמבערג. איז עס טאקע גאר נישט קיין שלעכטער געדאנק צו בלייבען שטיין אין לעמבערג און ארומקוקען זיך אין דער דאזיגער גרויסער אידישער שטאָט, וואָס איך קען דאָרטען אויפטאָן, כדי צו פאַרדינען זיך אויף די ווייטערדיגע הוצאות.

איך האָב געהאַט געהערט פון דעם באַרימטען חזן פון דער לעמבערגער כאַר-שוהל, האַלפערן. אין ערגסטען פאַל, האָב איך זיך געטראַכט, וועל איך אַריינגיין אין זיין כאַר אַלס סאַליסט-טענאָר. איך בין געווען זיכער, אַז איך וועל אין דער שטאָט נישט פאַרפאַלען ווערען און וועל זיך שפעטער דער-שלאָגען קיין ווין.

און באַשליסענדיג אַזוי זיך אַפצושטעלען אין לעמבערג, איז מיר מיט-אַמאָל געקומען אין זכרון אַרײן, אַז אייגענטליך האָב איך דאָך דאָרט אַן אַלטען חבר, נאָך פון די חדר-יאָרען, וועלכען איך האָב שוין וואָס אַן אמת, נישט געהאַט געזען אַ קיימאָ לן פון זיבעצען יאָר. אַבער פאַרט אַן אייגענער, פון מיין היימיש שטעטעל, כאַנאַראָד, און ער וועט מיך זיכער מקרב זיין. איך האָב געגעבען אַ טעלעגראַמע צו אַט דעם חבר מיינעם, אַז ער זאָל מיך אַפּוואַרטען. נאָר אַזוי ווי אַט דער חבר מיינער איז אַן אינטערעסאַנטער קאַפיטעל פאַר זיך — לוינט זיך וועגען אים צו דערציילען אַביסעל אויספירליכער.

ער האט געליטען פאר די זינד פון זיין טאטען

איך וועל מיין חבר נישט אַרופען ביים נאָמען, ווייל עס קומט מיר אויס צו זאָגען נישט קיין גוט וואָרט וועגען זיין פאָטער, וואָס האָט אָפגעטאָן גאָר אַ סך נישט קיין שיינע מעשים ביי אונז אין שטעטעל. איך דערצייל דאָס נאָר דערפאַר, ווייל עס גיט אַ בילד פון דעם אידישען לעבען אין יענער צייט און אויף וואָס פאַר אַן איינפאַלען מענשען זיינען אַלץ געקומען, ווען קיין פרנסה איז נישט געווען און מפרנס זיין דאָס הויז-געזינד האָט מען גע-דאַרפט, און נישט אַלע האָבען געהאַט די הויכע מאָראַלישע שטאַרקייט נישט צו זינקען אין שמוץ, אַבי צו פאַרדינען אַ לייכטען קערבעל.

געווען ביי אונז אין שטעטעל אַ איד, וואָס איך וויל נישט פורש בשמו זיין. ער איז נישט געווען קיין גראַבער יונג, האָט קינדווויז אַפילו געלערענט אַ בלאַט גמרא, האָט גע'שמ'ט אין שטעטעל פאַר אַ איד אַ חכם, דערצו נאָך האָט ער געהאַט אַ גאַנץ שיינעם אויסזען, שטענדיג עלעגאַנט אַנגעטאָן, מיט אַ שמייעל באַגעגענט יעדען איינעם. נאָר איין קלייניגקייט: קיינער האָט נישט געקענט גענוי זאָגען, פון וואָס אָט דער איד מאַכט אַ לעבען. צו דעם אַלעם איז ער נאָך געווען אַ איד אַ מנגן מיט אַ גאַנץ שיינער שטימע, דאָס האָט אים געמאַכט נאָך מער צוגעלאָזענער צו מענשען.

מען האָט געוואוסט, אַז דער איד איז אַ גאַנצער שמעלקע מיט נאַטשאַל-סטווע און אַז ער איז אויך אַן אָפטער אַריינגייער אין די אימעניעס פון די פריצים אַרום אונזער שטעטעל. הגם דער איד האָט געהאַלטען עפעס אַ לעדער-געוועלבעל, האָבען אָבער אַלע געוואוסט, אַז פון דעם געוועלבעל קען ער נישט ציען קיין פרנסה און בכלל האָט מען אים קיינמאַל נישט געזען. ער פלעגט פאַרשוואונדען ווערען אויף גאַנצע חדשים און קיינער האָט נישט געקענט זאָגען גענוי, וואו ער געפינט זיך. בכלל איז דער מענש געווען אַרומ-געוויקעלט אין אַ מאַדנער געהיימניש.

אַז מען האָט מיט אים גערעדט האָט מען געקענט האָבען דעם איינדרוק, אַז מען האָט צו טאָן מיט אַן אומשולדיג שעפעלע, אַ קדוש וטהור, וואָס קען קיין צוויי נישט ציילען. ער האָט גערעדט אַזוי בניעמות'דיג, אַז זיינע ווערטער זיינען זיך ממש צעגאַנגען אין מויל. אָבער קיינעם האָט נישט געקענט איינ-פאַלען, וואָס פאַר אַ חיה עס האָט זיך אויסבאַהאַלטען הינטער דער דאָזיגער פעל.

מיטאַמאַל האָט מען אין שטעטעל אָנגעהויבען רעדען, אַז דער דערמאַנ-
טער איד איז אומגעריכט רייך געוואָרען. פון וואַנעט דאָס עשירות האָט זיך
פּלוצלונג צו אים גענומען האָט קיינער נישט געקענט דערקלערען. ער האָט
זיך אָפּגעקויפט איינס פון די שענסטע הייזער אין שטאָט, האָט עס געלאָזט
באַשטעלען מיט נייע מעבעל. זיין ווייב האָט זיך באַוויזען מיט עטליכע נייע
שנירלעך פּערעל אויפ'ן האַלז. די קינדער זיינען געווען אויסגעפּוצט אין
נייע פּאַלטאַנדלעך, וואָס עס איז געווען אַ זעלטענקייט אין שטעטעל. און דער
דערמאַנטער בעל דבר אַליין האָט אָפּגעקויפט ביי אַ אידען, אַ יורד, אַ פּאַר-
אַרעמטען בעל הבית, די שענסטע מזרח-שטאָט אין שוהל. אין שטעטעל האָט
זיך געטאָן אויף טיש און אויף בענק. פון וואַנעט האָט אַט דער לעדער-
קרעמער מיט אַמאַל גענומען אַזאַ עשירות? נישט שוין-זשע איז אים צוגע-
פּאַלען אַ רייכע ירושה? וואָלט מען דאָך געוואוסט אין שטעטעל ווער עס איז
געשטאַרבען. מען האָט דאָרט אַלע גבירים און אַפילו אַלע רייכע קרובים
פון יעדען איינעם געקענט, ווי די אייגענע פינגער. איז עס טאַקע געבליבען
אַ רעטעניש.

ווען מען האָט דעם אידען געפּרעגט: וואָס פּאַר אַ גוט געשעפט האָט
איר עפעס געמאַכט? האָט ער געענטפּערט: ווען גאַט וויל העלפען אַ מענשען,
העלפט ער אים כּהרף עין, און דערביי האָט ער געמאַכט דאָס אמת'ע פרומע
פנים, ווי עס פּאַסט פּאַר אַ מענשען, וואָס רעדט נאָר מיט גאָט. אָבער ווי
זאָגט דאָס ווערטעל: גאָט האָט געשוואוירען, אַז קיין סוד זאָל נישט גיין פּאַר-
לוירען. און גאָר אין גיכען איז דער אמת אַרויסגעשוואומען, ווי בויעמל
אויפ'ן וואַסער.

אין איין שיינעם טאָג האָט מען אויף דער הויפט-גאַס, וואו די געשעפטען
זיינען, געזען פּאַרפּאַרען אַ שיינעם פּאַיעטאַן און ביי די פּערד האַבען געקלונג-
גען די גלעקער אויף די העלזער, אַ סימן, אַז נאַטשאַלסטוואַ פּאַרט. פּאַראויס
איז געריטען דער אוריאַדניק אויף אַ פּערד. אידען קרעמער האַבען זיך, ווי
דער שטייגער איז, שטאַרק דערשראַקען, געווען זיכער, אַז דאָס פּאַרט ווידער
דער אַקציוניק איבערקוקען די פּאַטענטען און מ'האַט אויף גיך גענומען
אַרויסטראַגען די פּעקלעך סחורה פון די קראַמען, וויל דעם ריכטיגען פּאַ-
טענט, ווי עס האָט געפּאָדערט דאָס געזעץ, האָט כּמעט קיינער נישט געהאַט.
אָבער דאָס מאַל האַבען די קרעמער געהאַט אומזיסטע שרעק, נישט זיי
האַט מען דאָס געמיינט. עס איז אַראַפּגעקומען פון דער גובערניע אַ סלע-
דאַוואַטעל און געזוכט האָט ער נישט קיין אַנדערען, ווי טאַקע דעם דערמאַנטען
אידען, דעם אויפּגעקומענעם גביר, וואָס קיינער האָט נישט געוואוסט פון
וואַנעט זיין עשירות האָט זיך מיטאַמאַל גענומען. אַזוי ווי דער פּאַרשוין איז
שוין נישט געווען אין שטאָט אַ לענגערע צייט, האָט מען דורכגעפירט אַ רע-
וויזיע ביי אים אין הייז און אין דער לעדער-קראַם און אַזוי ווי מען האָט
קיין זאָך נישט געפונען, איז נאַטשאַלסטוואַ אַוועקגעפּאַרען.

און גלייך דערנאָך האָט מען שוין אין שטעטעל געוואוסט די גאַנצע געשיכטע: אונזער אויפגעקומענער כאַנאַראַדער גביר זיצט שוין במחילה עטליכע חדשים אין טורמע, און אָפּגעטאָן האָט ער איין קלייניגקייט: ער האָט געהאַלפּען אַ רייכען פּריץ, וואָס איז געווען אַסעקורירט אויף אַ גרויסע סומע געלט, דורכפירען אַ שריפה אין זיינע סקלאַדעס מיט תבואה. מיט דער אָפּ־גענומענער אַסעקוראַציע האָט זיך דער פּריץ געטיילט מיט אונזער אידען.

עס האָט נישט גענומען לאַנג און דער בעל דבר האָט זיך ווידער באַוויזען אין כאַנאַראַד. דער פּריץ איז טאַקע געבליבען זיצען אין חד-גדיא, אָבער דער איד האָט געפונען אַ פּאַרטעל, ווי אַזוי זיך אַרויסצודרייען, אַ סברא, אַז ער איז באַפרייט געוואָרען דערפאַר, וואָס ער האָט געוואוסט צופיל סודות וועגען די הויכע טשינאוויקעס, די כאַבאַרניקעס, און זיי האַבען געהאַלטען פאַר גלייכער זיך מיט אים נישט אַנצוהויבען.

דער גלייכער שכל וואָלט דאַכט זיך געזאָגט: ר' איד, דו האַסט זיך שוין איינמאַל אָפּגעברייט, טאָ זיך שוין שטיל און רייס נישט מער אין אַ וועלט. אָבער ניין, דער יצר הרע, ווען ער נעמט אַריין עמיצען אין זיינע לאַפּעס, לאַזט ער אים שוין מער נישט אַרויס. אונזער איד איז ווייטער פאַרקראַכען אין נאָך אַ גרעסערער בלאַטע. און הערט צו וואָס אַ איד קען זיך דערטראַכטען: ער האָט אַסעקורירט זיין אייגענעם זון אויף אַ גרויסע סומע געלט, האָט דעם דאַזיגען זון אַרויפגעזעצט אויף אַ שיף, וואָס איז געגאַנגען מיט'ן דינעפּער, און מיטאַמאַל איז דער זון פאַרשוואַנדען, איבערלאָזענדיג זיין אַנטועכץ אויף דער שיף, עס זאל הייסען כלומר'שט, אַז דער זון איז דערטרונקען געוואָרען.

די אויספאַרשונג וועגען דער געשעעניש האָט גענומען אַ לאַנגע צייט, מען האָט געזוכט דעם בחור איבער גאַנץ רוסלאַנד, אָבער מען האָט אים אין ערגעץ נישט געפונען. הייסט עס, ער איז טאַקע דערטרונקען געוואָרען און מען קען זיך נישט העלפען, מען דאַרף דעם טאַטען אויסצאלען די גרויסע אַפּוטיקי. ווידער האָט זיך אונזער איד באַוויזען אין שטעטעל און דאָס מאַל נאָך אַ גרעסערער גביר, ווי פּריער. לאַנג האָט אָבער דאָס גליק נישט אַנגע־האַלטען. ביי אידען זיינען נישטאָ קיין סודות, און עס האָט זיך שוין געפונען אַ „גוטער פּריינט“, וואָס האָט צוגעטראָגען וואו מען דאַרף, אַז די גאַנצע געשיכטע איז געווען גוט אינסצעניזירט, און אַז דער זון פון אונזער בעל דבר איז אינגאַנצען נישט דערטרונקען געוואָרען, נאָר ער איז אַריבער די גרענעץ קיין גאַליציע און לעבט דאָרט אין אַ גרויסער שטאָט.

דער איד איז ווידער אַרעסטירט געוואָרען און האָט זיך אָפּגעוואַלגערט אין תפיסה לאַנגע חדשים ביז צום פּראַצעס, און נאָכ'ן פּראַצעס איז ער ערשט געגאַנגען רעכט זיצען אויף אַ לאַנגען טערמין. דער זון, וועלכער האָט דערווייל געביטען דעם נאָמען, האָט געלעבט אין אויסלאַנד מיט דעם קאַפיטאַל, וואָס דער טאַטע זיינער האָט אָפּגענומען פון דער אַסעקוראַציע־געזעלשאַפּט. אַזוי

ווי ער איז געווען מיינער א נאענטער חבר פון די חדר-יאָרען, האָב איך נאָך זייענדיג אין דער היים איינמאָל אָנגעשריבען צו אים אַ בריוו, מיטפילענדיג מיט זיין גורל, וואָס ער איז געוואָרען דער קרבן פון זיין געלט-גייציגען טאָטען און מוז זיך וואָלגערען אין דער פרעמד, ווייט פון דער היים. ער האָט מיר דעמאָלט געענטפערט און געבעטען, אַז ווי ליב אים זאָלען נישט זיין מיינע אויסדריקען פון מיטגעפיל, בעט ער מיך דאָך, אַז איך זאָל מער צו אים נישט שרייבען, ווייל דאָס פאַרשאַפט אים נאָר קרענקונג, דערמאָנענדיג אים אין זיין טרויעריגער פאַרגאַנגענהייט. אָבער דער אַדרעס זיינער איז פאַרבליבען ביי מיר.

איצט, ווען דער גורל האָט געמאַכט, אַז איך זאָל אויך אַן עלענדער און איינזאַמער פאַרוואָרפען ווערען אין דער דאָזיגער גרויסער גאַליציאַנער שטאָט, האָב איך זיך דערמאָנט אין מײן חבר, וועלכען איך האָב שוין אַזוי לאַנג נישט געזען, און האָב באַשלאָסען צו טעלעגראַפירען צו אים פון דער גרעניץ, אַז ער זאָל מיך אַפּוואַרטען אין דער פרעמדער שטאָט.

ער איז געקומען פינקטליך צו דעם האָטעל, וואו מיר האָבען זיך אָפּגע-רעדט, און אונזער באַגעגעניש איז געווען אַ פריידיגע און אַ טרויעריגע גלייכ-צייטיג. עפעס האָבען אויפגעטויכט אונזערע געמיינזאַמע קינדער-יאָרען אין שטאָטען פון אונזערע היימען, אין דער ליבער אַטמאָספּערע פון אונזער עלטערען, וואו עס האָט אונז נישט געפעלט פון אַלעם גוטען און וואו דאָס לעבען איז געפלאָסען אַזוי זאַרגלאָז און לוסטיג. וואָס האָט ער דעמאָלט אַלס קינד געקענט וויסען, אַז אין דעם מח פון זיין פעהיגען טאָטען פלעכטען זיך שוין אַזעלכע פאַרברעכערישע געדאַנקען איבערגעוואָלד רייך צו ווערען, און סוף כל סוף איז ער אַליין געפאַלען דער קרבן פון דעם טאָטענס כּיטרעקייטען, און דער טאָטע אַליין פּוילט ערגיץ אין אַ רוסישער טורמע. עס איז נישט געווען פון וואָס צו זיין אויפגערוימט, דאָס געבליבענע געלט נאָכ'ן טאָטענ'ס שטיקעל אַרבייט האָט נישט געקענט פאַרגייטען דאָס געפיל פון בושה און דערשלאָגענקייט.

אָבער דאָך האָט ער זיך מיט מיר שטאַרק דערפרייט, עפעס בין איך געווען ביי אים די פאַרקערפּערונג פון יענע אומשולדיגע צייטען, אידער דער טאָטע האָט אָנגעהויבען אַפּטאָן די געמיינקייטען. מיר האָבען לאַנגע שעה'ן גערעדט און ער האָט געזוכט מיך מקרב צו זיין אויפ'ן בעסטען אופן. איך האָב אים אויסדערציילט מיין לאַגע, אַז איך בין שוין אַ טאָטע פון פיר קינדער, אַז איך האָב שוין „אָפּגעהאַנדעלט“, געפירט גרויסע געשעפטען, איצט בין איך אַרויס ווי איך גיי און שטיי און פאַר זוכען גליקען אין דער ברייטער וועלט און דערווייל בין איך געבליבען אין מיטען וועג אָן אַ גראַשען געלט. ווייל איך דעריבער בלייבען אין דער דאָזיגער גרויסער אידישער שטאָט אויף עטליכע וואָכען, קודם כל צו מאַכען עטליכע קאַפּיקעס, און צווייטענס כדי צו נאַשען עפעס ביי דעם באַרימטען לעמבערגער אויבער-קאַנטאַר, האַלפּערן, וועלכער האָט דעם שענסטען געמישטען כאַר פון מענער און פרויען, און דערצו

נאָך אַ גוטען אַרגעל. דאָס איז געווען פאַר מיר אַ גייעס און כ'האַב געוואוסט. אַז אין דער גרויסער וועלט וועט מיר דאָס אַלץ צונוץ קומען. איך האָב שטענדיג געטרוימט וועגען אַ פאַראייניגונג פון דעם קאָנסערוואַטיווען נוסח התפילה מיט דעם מאָדערנעם קאָנסערוואַטיווען און איך האָב געפילט. אַז דאָ אין לעמבערג וועל איך קענען עפעס לערנען אויף דעם געביט. ווי נאָר מיין חבר האָט דערהערט דעם נאָמען האַלפערן, האָט ער זיך אָנגעכאַפט: „דאָס איז דאָך מיין בעסטער פריינט און ער וועט זיכער טאָן אַלץ פאַר דיר, וואָס איך וועל אים נאָר בעטען“. אָבער ביז מיר וועלען גיין צו האַלפערנ'ען האָט מיר מיין חבר פאַרגעלייגט, אַז מיר זאָלען אַראָפּפאַרען אויף שבת צו אים קיין סטאַניסלאָוו, וואו ער איז געווען דער פאַרוואַלטער פון אַ גרויס געשעפט. איך האָב בעסער געוואַלט דעם ערשטען שבת פאַרברענגען אין לעמבערג און טאַקע גיין הערען האַלפערנ'ען מיט זיין כאָר. אַזוי איז טאַקע געווען און מיר זיינען פאַרבליבען אין שטאָט. מיין חבר האָט מיר אָנגעבאַטען געלט, וויפיל נאָר איך דאַרף, אָבער איך האָב געהאַלטען פאַר גלייכער ביי אים קיין זאָך נישט צו נעמען און וואַרטען ביז דער אויבערשטער וועט מיר צושיקען מיין ערשטען ערליכען פאַרדינסט.

קוים מיט צרות לאזט מען מיך צו אויף „פראַבע“ אין דער לעמבערגער פרומער שוהל

מיט אומגעדולד האָב איך געוואָרט אויף דעם פרייטאָג צונאַכטס אין לעמבערג, כדי צו גיין אין דער גרויסער כאַר-שוהל און הערען האַלפערני'ען מיט זיין באַרימטען געמישטען כאַר. איך בין געווען אָנגענעם איבערראַשט, האַלפערן האָט געהאַט אַ וואונדערבאַרע באַריטאָן-שטימע און אַ שיינעם פאַר-טראַג, אויך דער כאַר האָט פּרעכטיג געזונגען. אַט אַזוי האָב איך מיר לאַנגע יאַרען פאַרגעשטעלט אין דער פּאַנטאַזיע אַן אמת'ע גאַטעס-דינסט: אַלץ זאָל קלינגען האַרמאָניש, פייערליך, און גלייכצייטיג זאָל נישט פאַרלוירען גיין דאָס אמת אידישע, דאָס טראַדיציאָנעלע.

נאַכ'ן דאַוונען האָט מיך מיין חבר פאַרגעשטעלט פאַר האַלפערני'ען, ער האָט אים ווירקליך געקענט פון לאַנגע צייטען, האַלפערן אַליין איז אַמאָל געווען אַ משורר ביי מיין חבּר'ס אַ זיידען, אַ קליינשטעטעלדיגען חזן. שבת אינדערפרי, נאַכ'ן דאַוונען, האָט אונז ביידע האַלפערן פאַרבעטען צו זיך אין הויז אַריין, וואו מיר האָבען פאַרבראַכט דעם גאַנצען טאַג. צו שלוש סעודות זיינען אָנגעקומען אַ סך פרומע אידען, און האַלפערן האָט געפּראָוועט טיש, ממש ווי אַ גוטער איד. עפעס האָט עס זיך נישט געקלעפט צו אַ קאַנטאַר פון אַ מאַדערנעם טעמפל. נאָר איך האָב מיר געטראַכט: אפשר איז דאָס אַזאַ ספּעציעלער גאַליציאַנער נוסח. האַלפערן האָט מיך געבעטען עפעס פאַרזינגען. נאָר איך בין נישט געווען אין דער ריכטיגער שטימונג און איך האָב געהאַלטען פאַר גלייכער אַפּצולייגען דאָס אויף אַן אַנדערש מאָל.

אויפ'ן צווייטען שבת בין איך געווען ביי מיין חבר עטליכע טעג אין סטאַניסלאָו און נאַכ'ן צוריקקומען האָב איך זיך גלייך געמאַלדען צו האַל-פערני'ען, ווייל וואו דען האָב איך געקענט גיין? האַלפערן האָט שוין גע-וואוסט, אַז איך פלאַן צו ווערען אַ משורר און סאָליסט אין זיין כאַר, האָט ער מיך געבעטען איך זאָל עפעס זינגען, כדי ער זאָל זיך באַקענען מיט מיין שטימע. איך האָב געזונגען איינע פון מיינע אייגענע תּפילות-אימפּראָוויזאַציעס אין דעם עכטען אַלט-טראַדיציאָנעלען שטייגער. ער האָט געבעטען נאָך אַ תּפילה און נאָך אַ תּפילה, ביז ער האָט זיך אָנגערופּען:

— איר ווייסט, יונגערמאַן, אַזאַ שטימע מיט אַזאַ פאַרשטענדעניש פאַר חזנות האָב איך שוין לאַנג נישט געהאַט די געלעגנהייט צו הערען. און איר

ווילט ווערען אַ משורר אין מיין כאָר? דאָס מוזט איר מסתמא מאַכען חזק פון מיר. איר מיט אייער שטימע קענט בלויז פאַרלוירען גיין אין מיין כאָר און פאַרוואָס זאָל איך דערלאָזען, אָז אייער שטימע זאָל פאַרלוירען גיין, בעת איר קענט בפירוש ברענגען נוצען און זיין אפילו אַ כבוד פאַר אונזער פאַלק.

ערשטענס, יונגערמאַן, — האָט האַלפּערן ווייטער גערעדט צו מיר, — מיט אייער טענאַר־שטימע קענט איר דרייסט ווערען איינער פון די שענסטע אַפּערע־זינגער און אינגאַנצען נישט זיין אַפּהענגיג פון די שוהל־גבאים, פרע־זידענטען און פון די אַלע איבעריגע בעלי בתים, וואָס יעדער באַטראַכט זיך, ווי אייער בעל הבית. און צווייטענס, אויב איר ווילט שוין דוקא גיין אויפֿן דערנער־וועג פון חזנות, זאָלט איר אויסמיידען מיין שול און מיין כאָר, ווי אַ שד אַנטלויפט פון ווירויך. קיין שום גוטס וועט עס אייך נישט טאָן און עס קען בלויז שאַדען אייער חוּנישער קאַריערע, ווען איר וועט שטיין נאָענט צו מיר, ווייל דאָ אין גאַליציע האָבען די פרומע אידען פשוט אַריינגעלייגט אין חרם מיין טעמפּעל און זיי קוקען אויף אים נאָך ערגער, ווי להבדיל אויף אַ קלויסטער. אַלץ וואָס האָט צו טאָן מיט מיין טעמפּעל, איז טריף ווי חזיר.

נאָר פון דער צווייטער זייט, האָט חזן האַלפּערן פאַרגעזעצט, איז מיר גע־קומען אַ געדאַנק אין קאָפּ אַריין: דאָ אין לעמבערג איז דאָ אַ באַרימטע אַר־טאָדאַקסישע שוהל אונטערן נאָמען „טורי זהב“, דאָס איז אַ שוהל, וואו עס זיינען אַמאָל געשטאַנען אַזעלכע חזנים ריזען, ווי: ניסי בעלזער, זיידעל ראָוונער, ברוך שאַר, ברוך קאַנסטאַנטינער, לייזערקע דער חזן און נאָך אַנדערע. און עס איז שוין עטליכע יאָר, ווי די דאָזיגע שוהל זוכט אַ פּאַסיגען חזן, וואָס זאָל זיין ראוי זיינע גרויסע פאַרגייער. איך מיין, אָז איר וואָלט געווען אַ פּאַסיגער קאַנדידאַט פאַר זיי, אויב פאַרשטייט זיך איר וועט דורכגיין די אַלע עקזאַמענס, וואָס זיי וועלען פאַרלאַנגען. און דאָס איז אַ שיינע שטעלע, וואָס וועט אייך געבען פרנסה בריחה און איר וועט נאָר דאַרפען דאָוונען איין מאָל אין חודש, די איבעריגע דריי שבתים וועט איר זיין אַ פרייער מענש און קענען אַרויס־פאַרען אין אַנדערע שטעט.

און קאַנטאַר האַלפּערן האָט פאַרענדיגט, אָז אויב איך וויל וועט ער מיר באַשטעלען אַ זעהונג מיט'ן פרעזידענט פון דער שול „טורי זהב“, אַ געוויסער פּאַלטערייק, און מיט אים וועל איך דאַרפען אַרומריידען אַלע ווייטערדיגע איינצעלהייטען. עס איז מיר, פאַרשטייט זיך, געווען נאָר אַנגענעם אויסצוהערען די אַלע גוטע ווערטער פון קאַנטאַר האַלפּערן. נאָך מער האָט מיך אַנגעפילט מיט שטאַלץ דער געדאַנק, אָז איך וועל קענען שטיין ביי דעם עמוד, ביי וועלכען עס זיינען געשטאַנען אַזעלכע גדולים אין חזנות. און צום סאַמע לעצט האָב איך זיך דערמאַנט, ווי דער דלות פייפט שוין אין מיניע קעשענעס און אָז איך מוז וואָס שנעלער זיך צו עפעס דערשלאָגען. האָב איך מיט אַן אמת'ן פאַרגעניגען איינגעשטימט זיך צו טרעפען מיט דעם דערמאַנטען פרעזידענט פון דער „טורי זהב“.

אויף צומארגענס צו דער אָפּגערעדטער צייט בין איך פינקטליך געקומען אין הויז פון הער פּאַלטערייך. עפעס האָט זיך מיר אויסגעדאַכט, אָז די אויפנאַמע, וואָס ער האָט מיר געגעבען, איז נישט געווען קיין גאַר פּריינטליכע. עפעס האָט ער מיך באַקוקט פון אויבען ביז אַראָפּ, און איך האָב מיר שוין געטראַכט: אפשר האָט ער עפעס באַמערקט אויף מיר, וואָס איז נישט אין אַרדענונג, אפשר זיינען מיינע מלבושים פאַרפלעקט. אָבער ניין, איך האָב זיך אָנגעקוקט און געזען, אָז איך בין גאַנץ נעט און לייטיש אָנגעטאַן.

ענדליך האָט ער מיך גענומען אויספרעגען, פון וואָנעט אַזאַ איד ווי איך קום, וואו איך בין געווען חזן ביז איצט און וואָס עס זיינען מיינע פּלענער אויף דער צוקונפּט. איך האָב אים אויף אַלץ אָפּגעענטפּערט לויט דער ריי. דאָן זאָגט ער צו מיר: ווי איך פאַרשטיי, יונגערמאַן, פּלאַנט איר צו דאוונען ביי אונז אַ שבת אויף פּראַבע, כדי מעגליך שפּעטער איבערצונעמען די וואַקאַנטע שטעלע אין אונזער שוהל. וויל איך אייך זאָגען, אָז ליידער איז די שטעלע נישט פאַר אייך און איר זענט נישט פאַר דער שטעלע.

אָפּגעזאָגט מעשה ריכטער און אַנטשוויגען געוואָרען. מיך האָט עס אַ ברען געטאַן, אָבער איך האָב מיך גלייך געכאַפּט, אָז איך געפעל אים נישט דערפאַר, וויל איך בין אַביסעל צו מאַדערען אָנגעטאַן, צו אינטעליגענט פאַר די פרומע גאַליציאַנער אידען, וויל וואָס עס איז שייך מיין שטימע ווייס ער דאָך נאָך גאַרנישט וועגען איר, צי זי איז פּאַסיג אַדער נישט.

האָב איך זיך געמאַכט תּמ'עוואַטע און געפרעגט: קענט איר מיר זאָגען, הער פּאַלטערייך, פאַרוואָס איר דענקט, אָז איך בין נישט ראוי צו זיין אַ חזן אין אייער שוהל?

— יא, איך וועל אייך זאָגען אָפען: איך מיין, אָז אונזער קהילה וועט אייך נישט ערלויבען צו דאוונען אין אונזער שול, וויל איר זעט מיר אויס צו זיין אַ צו מאַדנער יונגערמאַן, און מיר זיינען אַ שטרענג אַרטאָדאָקסישע קהילה. איך קען מיר גאַרנישט פאַרשטעלען, אָז איר זאָלט זיין אומשטאַנד אָפּצורייכטען אַ תּפילה לויט'ן אַרטאָדאָקסישען שטייגער, און בכלל ווי קענען מיר צולאָזען צום עמוד אַ יונגערמאַן אין אַזעלכע פּראַנטישע קליידער, און דערצו נאָך אַ גלוח?

עס איז מיר געוואָרען גאַנץ קאַלעמוטנע אויפ'ן האַרצען, הערענדיג די ווערטער. אָבער איך האָב מיך נישט פאַרלוירען און האָב אים געענטפּערט מיט'ן באַקאַנטען פּסוק פון פרק: „אל תּסתּכל בקנן אלא במה שיש בו.“ „ראשית, ר' גבאי“, זאָג איך, „קוקט זיך צו גוט צו מיין פנים, וועט איר זען, אָז איך בין נישט קיין גלוח, נאָר פּשוט, איך האָב נאָך אינגאַנצען נישט קיין חתימת זקן, וויל איך בין נאָך אַ יונגער מענש, און וואָס ס'איז שייך ווידער מיינע קורצע קליידער, איז דאָס אַ זאָך, וואָס מ'קען ענדערען צו יעדער מינוט. איבער דעם איז זיך נאָך קיינמאַל קיין שידוך נישט צעגאַנגען. אָבער די עיקר־זאַך איז דאָך גאַר אַן אַנדערע: איר דאַרפט דאָך אַ גוטען חזן, און נישט אַבי אַ אידען מיט באַרד און

פאות און אין אַ לאַנגער קאָפּאַטע. טאָ פּראַוואַט מיך פּריער אויס, צי איך טויג צו עפעס, און דערנאָך וועלען מיר קענען ריידען וועגען די איבעריגע זאַכען.

דער איד האָט שוין אַנדערש גענומען קוקען אויף מיר נאָך אַט די רייד. ער האָט געזאָגט ער וויל אויף זיך אַליין נישט שטעלען, ער וועט דעריבער פאַר- בעטען צו זיך אין הייז אַריין אויף מאַרגען אָווענט אַ צענדליג בעלי בתים פון זיין שוהל, און וואָס די אידען וועלען באַשליסען אָווי וועט זיין. אויף מאַרגען בין איך שוין געקומען צום גבאי פּאַלטערייק אין הייז אַריין, אָנגעטאָן אין אַ לאַנגען סורדוט, נאָר קיין באַרד מיט קיין פּאות האָב איך זיך פאַרט נישט געקאָנט צוקלעפען. איך בין געקומען גראַד צום נאַכט-עסען, און דער גבאי האָט מיך פאַרבעטען צום טיש. אָווי ווי עס איז געווען אַ מזומן ביים טיש, האָט ער מיך מכבד געווען מיט בענשען. ווען עס איז געקומען צו „רחם נא“, האָב איך זיך אַביסעל צעקאָמטעט, בפרט ווען אויפ'ן האַרצען איז מיר געווען גאַנץ ביטער; ווען איך האָב געזאָגט די ווערטער: „אל הצריכנו לידי מתנת בשר ודם“ — האָב איך מיר געטראַכט: אַט דאָס איז דאָך טאַקע איצט מיין תּפילה — נישט אַנצוקומען צו פרעמדע מענשען, און איך בין זיך פאַרגאַנגען אין אַ האַר- ציגען געבעט, אַז איך זאל געפּעלען ווערען די גבאים, אַז איך זאל צו קיינעם נישט דאַרפען אַנקומען, און אַז איך זאל שוין אויך האָבען מיין אייגענע היים צוזאַמען מיט ווייב און קינדער.

באַלד האָבען אָנגעהויבען צו קומען אידען אין שוואַרצע פּלושענע קאָפּע- לושען, מיט געקרייזעלטע פּאות, פאַרבויען הינטער די קאָפּעלושען. די לאַנגע טלית קטנים האָבען געפּלאַטערט און אַרויסגעקוקט פון הינטער זייערע לאַנגע קאָפּאַטעס. די אידען האָבען מיך ווידער גענומען באַטראַכטען פון קאָפּ ביז די פיס, ביז ענדליך זאָגט צו מיר דער גבאי:

— נו, יונגערמאַן, איצט וועט איר פאַר די פאַרזאַמעלטע בעלי-בתים עפעס פאַרזינגען פון פּרייטאָג צונאַכטיגען דאַוונען.

איך האָב אָנגעהויבען פון „השכיבנו“, דאָן געזאָגט „זרע היא וקימא“, און ווען איך האָב געזען, אַז די אידען צעשאַקלען זיך און נעמען זיך איבערשושקען, האָב איך שוין פאַרענדיגט מיט'ן ריכטיגען „מי שברך“.

דעמאָלט איז אויפגעשטאַנען אַ איד, וואָס לויט זיין אויסזען האָט מען גע- קאָנט דערקענען, אַז דאָס איז יענער בעל גוף, אַ איד אַ תקיף, וואָס האָלט פון זיך און מיינט, אַז ער ווייס אַלץ, אַפילו חזנות. שפעטער בין איך געוואויר געוואָרען, אַז ער איז אַ גרויסער גביר און אַ גרויסער דעה-זאָגער אין דער לעמבערגער קהילה. ער זאָגט צו מיר:

— יא, יונגערמאַן, דאָס איז גאַנץ פיין, אָבער מיר ווייסען, אַז עס זיינען פאַראַן חזנים, וואָס קענען טאַקע דעם שבת'דיגען דאַווענען, אָבער ווען עס קומט צו אַ יום-טוב, דער עיקר צו ימים נוראים, שטעקען זיי אַרויס די צונג און ווייסען נישט וואו איין און וואו אויס. דעריבער וואַלטען מיר געוואַלט

הערען פון אייך עטליכע ימים נוראימ'דיגע תפילות איידער מיר קאנען דער-
 לויבען, און איר זאלט דאווענען ביי אונז א שבת פראָבע.
 איך האָב געענטפערט, און זיי קאנען זיך אליין אויסקלייבען וועלכע תפילה
 זיי ווילען נאָר פון ימים-נוראימ'דיגען דאווענען. פארשטייט זיך, און יעדער
 איינער האָט גענומען פארלאנגען עפעס אנדערש. סוף כל סוף האָט מען זיך
 געאייניגט אויף „ומפני חטאינו“. ווען איך האָב געזאָגט דעם „ומפני חטאינו“,
 האָב איך געקאָנט זען ווי מאַנכע פון מיינע צוהערער הייבען זיך פון די בענק-
 לעך, ווען איך האָב געענדיגט האָט אן אנדערער איד פארלאנגט, און איך זאל
 זאָגען אַ שטיקעל פון דער „עבודה“. האָב איך געזאָגט „מלכות“, דערנאָך „אתה
 נגלית“, די „יעלה'ס“, און דאָס איז נאָך אַלץ געווען ווייניג, האָט מען נאָך
 פארלאנגט אַ שטיקעל פון „נעילה“, און איך האָב פארענדיגט מיט „אתה
 הבדלת“, צו דער גרויסער צופרידענקייט פון די פארזאָמעלטע אידען. מען האָט
 באַשלאָסען, און איך בין דאָך ראוי צו שטעלען זיך צו פראָבע. נו, דאָס אליין
 איז שוין געווען אַ גרויסע דערגרייכונג, און איך האָב זיך גענומען גרייטען
 צום שבת, וואָס האָט געדאָרפט אַנטשיידען מיין צוקונפטיגען גורל.

דער לעמבערגער רב אסר'ט מיין שבת'דיגען דאוונען

ווען די לעמבערגער שיינע אידען האבען איינגעשטימט מיך צוצולאזען צו פראבע אין דער פרומער שוהל „טורי זהב“ האבען זיי זיך מיט מיר גלייך אויסגערעדט, און זיי זאגען מיר חלילה נישט צו קיין שום באצאלט פאר דעם שבת'דיגען דאוונען. מער נישט, זיי האפען, און איך וועל מיט מיין דאוונען אויסנעמען ביי די אידען, דאן וועלען די בעלי-בתים, וועלכע מען וועט אויפ'רופען צו דער תורה, מנדר זיין עפעס וואס פאר'ן חזן, און זונטאג, אם ירצה השם, וועל איך מיך ארויסלאזען מיט'ן שמש איבער'ן שטאט דאס איינקאסירען. דאס הייסט, און איך האב מיך אנגעזונגען ווי א פויק, און געמוזט אויסשטיין אלערליי קאפריזען פון אידען תקיפים, ביז מ'האט מיך באווייליגט צוצולאזען אויף פראבע, און ערשט איצט וועל איך דארפען דאוונען פרייטאג צונאכטס און שבת אינדערפרי און בעטען גאט, און איך זאל געפעלען ווערען און די אידען זאלען האבען דעם חשק עפעס מנדר צו זיין, און דאן ערשט ארויסלאזען זיך מיט דער פאטשיילע איבער'ן שטאט צוזאמענעמען די פאר גראשען. מען קאן נישט זאגען, און עס איז געווען פון וואס צו זיין באגייסטערט. בין איך געבליבען זיצען אן צעבראכענער.

אין דעם מאמענט, ווען דער גבאי האט מיר גערוקט דאס פינפערל אין האנט אריין, האב איך דערפילט די גרויסע ענדערונג, וואס איז אריינגעטראטען אין מיין לעבען, און איך בין נישט מער דער גביר'שער יונגערמאנשיק פון יעקאטערינסלאוו; און איך ווער אפהענגיק פון מענשען, און דאס האט מיך אנגעפילט מיט אן טיפען טרויער.

פון דער אנדערער זייט האב איך געטראכט: אזא איד קאן זיך נאך באליידיגען, טאמער וועל איך אפזאגען דאס אנצונעמען, בפרט ווען ער האט גלייך אויפ'ן ארט צוגעגעבען, און דאס איז בתורה הלואה, טאמער גויטיג איך זיך, און פון דער ערשטער איינקונפט, וואס וועט מיר אריינפאלען פון דעם שבת'דיגען דאוונען, וועל איך אים קאנען דעם חוב באצאלען. איך האב צוגענומען דאס גאלד-שטיקעל און ביז'ן היינטיגען טאג געפינט זיך דאס ביי מיר, ווי אן אנדענקען פון יענער צייט, ווען איך האב זיך ארויסגעלאזט איבער דער וועלט זוכען גליק, איך האב עס נישט אויסגעטוישט דעמאלט אין לעמבערג, כאטש דער דלות האט גאנץ פיין געשווישטשעט אין מיינע קעשענעס.

ווי אומדערפארען איך בין דעמאלט נישט געווען, האב איך זיך אבער גלייך

געכאפט, און איך זעה נישט פאר זיך קיין גרויסע צוקונפט אין גאליציאנער חזנות. אבער פון דער אנדערער זייט האב איך גוט געדענקט, און איך האב אן אויב מיט פיר קינדער מפרנס צו זיין און אז ביו עס וועט מיר נישט אונטער-קומען עפעס בעסערס, מוז איך זען מיט אלע כחות געפעלען צו ווערען דעם שבת, כדי איבערצונעמען כאטשבי אויף א קורצער צייט די שטעלע.

ווי איך זיך אזוי אין מיין האטעל-צימער פארטאן אין מיינע געדאנקען, קלאפט מען אין טיר. עס קומט אריין א קליין, איינגעקארטשעט אידעלע מיט א געדיכטער, קאלטעוואטער בארד, אין א שמויסענעם טולופ און אין א פוטע-רען היטעל. ער זאגט נישט קיין גוט מארגען, גיט מיר נישט קיין שלום עליכם, נאר ער גיט מיך גלייך א פרעג:

— זענט איר דאס דער יונגערמאן, וואס דארף דאווענען דעם היינטיגען שבת אין דער „טורי זהב“ שוהל?

איך האב קיין זאך נישט חושד געווען און געענטפערט:

— יא, דאס בין איך.

— אויב איר זענט עס, — האט דער אידעל דאן ארויסגעבורטשעט פון אונטער דער בארד, — בין איך געקומען אייך זאגען אין נאמען פון לעמבער-גער רב, ר' שמעלקעס, אלס זיין שמש, און ער אסר'ט אייך דאס דאווענען שבת.

איך בין געבליבען א טויטער. הענט און פיס האבען זיך מיר גענומען טרייסלען, וואס הייסט עס, עפעס אן איסור אויף מיין דאווענען? וואס בין איך, חלילה, א משומד? און דער שמש האט מיר דאן אויפגעקלערט, און מען איז געקומען צום רב און מען האט אים דערציילט, און איך בין א מחלל שבת'ניק, און איך בין געפארען אום שבת. דערפאר איז געקומען דער איסור.

איך האב זיך נאך געוואלט אויס'טענה'ן מיט'ן שמש: ווי קאן מען דאס ארויסגעבען אן איסור איידער מען הערט אויס דעם באשולדיגעטען? אבער דער שמש האט געזאגט, און ער איז בלויז א שליח, וואס ערפילט זיין שליחות, און ער איז אוועק און א גוטען טאג.

אזוי בין איך געבליבען אליין מיט דער פרישער צרה, וואס איז אראפגע-פאלען אויף מיין קאפ. וואס הויבט מען אן צו טאן? צו וועמען ווענדעט מען זיך?

אינסטינקטיוו איז דער ערשטער געדאנק געווען: דער איבער-קאנטאר האלפערן. האט ער דאך מיר געגעבען די עצה צו גיין זיך באמיען וועגען דער שטעלע. וועט ער דאך מיר זיכער איצט העלפען ווי אזוי זיך ריינצואוואשען פון דעם בלבול, וואס ביזע מענשען האבען אויף מיר אויסגעטראכט.

איך האב מיר אנגעהויבען אפגעבען א חשבון, וואס דער דאזיגער איסור קאן פאר מיר באדייטען. דאס איז נישט בלויז, און מען יאגט מיך ארויס פון דער שטאט לעמבערג, נאר און מיין פוס וועט נישט קאנען איבערטערטען קיין שום אנדער שטאט אין גאליציע. אומעטום וועט מען אויף מיר טייטלען מיט די פינגער: אט דעם יונגערמאן האט דער לעמבערגער רב נישט צוגעלאזט צום

עמוד. דאָס איז גענוג, אַז איך זאָל דאָ גיין צו גרונט אין דער דאָזיגער פרומער פּראָווינץ, וואו די גאַנצע מאַכט אין אידישען לעבען האָט זיך דעמאָלט געפּוּר-געפּוּר אין די הענט פון די רבנים.

איך האָב האַלפּערניץ געטראָפּען נישט געטראָפּען אין דער היים, און בין דעריבער גלייך אַוועק צום גבאי פּאַלטערייק, האָב אים דערציילט די גאַנצע געשיכטע און געבעטען, אַז ער זאָל גלייך מיט מיר אַוועקגיין צום רב און אויפקלערען דעם בלבול, וואָס מען האָט אויף מיר געמאַכט. דער גבאי האָט באַמערקט ווי עס קאַכט אין מיר אַלץ, האָט ער מיך באַרוהיגט און צוגעגעבען, אַז אויך לויט זיין מיינונג האָט דער רב נישט געהאַט קיין רעכט אָפּצוטאָן אַזאַ זאַך איידער ער האָט מיך אויסגעהערט און איידער ער האָט מיט עדות פּעסטגעשטעלט, אַז עס איז ווירקליך אַזוי ווי אימיצער האָט אים אויף מיר צוגעטראָגען.

פּאַלטערייק האָט נאָך מיטגענומען דעם קאַסירער פון דער שול „טורי זהב“, הער ראַפּאַפּאַרט, און אין דרייען זיינען מיר אַוועק צום לעמבערגער רב, ר' שמעלקעס. ווען מיר זיינען אַריינגעקומען זיינען ביי אַ צוויי מנינים אידען געשטאַנען ביי דער שטילער מנחה. די אידען האָבען זיך געוואָלדיג געוואָרפּען בעת'ן דאָווענען אין אַלע זייטען, וואָס עס האָט געמאַכט אויף מיר אַ מאַדנעם איינדרוק, אויך ביי אונז אין שטעטעל זיינען געווען אַ סך פרומע אידען, אמת'ע ירא שמים, אָבער מען האָט עפּעס אַזוינס נישט געווען, אַז זיי זאָלען מאַכען אַלערליי ווילדע העוויזות בעת'ן דאָוונען.

איך האָב זיך קוים דערוואָרט ביז מען האָט אָפּגעדאָווענט, דעמאָלט האָט פּאַלטערייק געלאָזט מעלדען דעם רב דורכ'ן שמש, אַז ער וויל זיך מיט אים זען אין אַ דרינגענדען ענין. מיר אַלע דריי זיינען גלייך אַריינגערופּען געוואָרען אין זיין בית-דין שטוב. פּאַלטערייק האָט מיך פּאַרגעשטעלט אַלס דעם יונגעמאַן, וואָס דאַרף דאָוונען דעם קומענדיגען שבת אין דער „טורי זהב“ שוהל. דער רב האָט די ביידע אידען דערלאָנגט די האַנט און מיך האָט ער געלאָזט שטיין, נישט דערלאָנגענדיג מיר קיין שלום עליכם. די מעשה האָט מיך גוט פּאַרדראַסען, אָבער איך האָב עס אַראַפּגעשלונגען.

דער ערשטער האָט גערעדט פּאַלטערייק, פּרעגענדיג: אויף וואָס פּאַר אַ סמך דער רב האָט גע'אַסר'ט מיין דאָוונען דעם קומענדיגען שבת. „גאַנץ איינפּאַך“, האָט דער רב געענטפּערט. „מען איז געקומען און מען האָט מיר געזאָגט, אַז ער איז אַ מחלל שבת'ניק, אַז ער איז געפּאַרען און האָט גערויכערט אום שבת בפרהסיא“.

איך האָב קוים געקאַנט באַהערשען מיין אויפּרעגונג, אָבער כ'האָב מיך דאָך באַמיט צו רעדען רואיג: „רבי“, זאָג איך, „ווי קאָן מען דאָס אַרויסגעבען אַן איסור קעגען אַ מענשען בלויז אויף דעם גרונט, וואָס עמיצער, אַ ליגנער און אַ מסור איז געקומען און האָט אויף מיר מלשין געווען? פּאַרוואָס האָט איר מיך נישט גערופּען און פּאַרוואָס האָט איר נישט געפּאַדערט אויסצוהערען עדות אין מיין געגענוואָרט און פּאַרוואָס האָט איר מיר נישט געגעבען קיין

מעגליכקייט זיך צו פארטיידיגען? ווייסט איר, רבי, וואָס עס מיינט אַזאַ בלבול פאַר אַזאַ יונגען מענש ווי איך, וואָס איז נאָך דערצו אַ מטופל מיט קינדער? דאָס באַדייט דאָך אומגליקליך מאַכען מיך אויפ'ן גאַנצען לעבען! ווי האָט איר געקאָנט אָפּטאָן אַזאַ אומפאַרזיכטיגען שריט?"

אויף דעם האָט דער הרב שמעלקעס געענטפערט: „זעט נאָר די חוצפה, ווער עס גייט מיך לערנען דינים!"

„חלילה וחס", האָב איך געענטפערט, „איך האָב גאַרנישט בדעה מיט אייך צו שפּאַרען זיך וועגען דין. דאָס איינציגע וואָס איך פאַרלאַנג, איז: גערעכטיגקייט צו מיר! איך בין דאָ אַ פרעמדער אין דער שטאָט און גלייך ביים שטעלען די ערשטע טריט וויל מיר עמיצער דערלאַנגען מיט אַ מעסער אין רוקען. עס איז אידיש און עס איז מענשליך, אַז איר זאָלט מיר געבען אַ מעגליכקייט זיך צו פאַרטיידיגען, כדי מען זאָל וויסען דעם גאַנצען אמת. איך פאַרלאַנג, רבי, אַז איר זאָלט אין דער אַנוועזענהייט פון די דאָזיגע צוויי חשוב'ע אידען, פאלטערייך און ראַפּאַפּאַרט, אַנרופען דעם נאָמען פון דעם מסור, וואָס האָט אויף מיר אויסגעטראַכט אַזאַ שם-רע. און צווייטענס, בעט איך, אַז איר זאָלט טאַקע גלייך שיקען רופען צו זיך דעם מענשען און זאָל ער אין מיינע אויגען באַשטעטיגען, אַז ער האָט מיך געזען מחלל שבת זיך."

„דאָס וועל איך נישט טאָן", האָט דער רב געענטפערט. דאָ האָבען די צוויי גבאים שוין אויך נישט אויסגעהאַלטען און האָבען זיך איינגעשטעלט, אַז על פי דין האָב איך רעכט צו פּאָדערען אַן עפענטליכע באַשטעטיגונג דורך עדות, אַז איך בין באמת באַגאַנגען אַ חטא, אַנדערש קומט מיך ריינצואוואַשען. דער רב איז אָבער געווען איינגעשפּאַרט און האָט גע'טענה'ט, אַז דאָס האָט אים צוגעטראָגען אַ איד אַ למדן, וואָס ער גלויבט אים יעדעס וואָרט, נאָר ער וויל נישט אַנרופען זיין נאָמען.

איך בין אָבער נישט אָפּגעשטאַנען און גע'טענה'ט, אַז דאָ שטייען אין קאָן מענשליכע לעבענס און אַז איך וועל נישט לאָזען זיך אַזוי אָפּפאַרטיגען אַן דין און אַן משפט און זיך צוקוקען רואיג, ווי מען וויל מיך אומברענגען. איך וועל נישט אָפּטרעטען ביז דער מענש, וואָס האָט געמאַכט אויף מיר דעם בלבול, וועט נישט שטיין פנים אל פנים אַנטקעגען מיר און באַשטעטיגען זיין געמיינעם ליגען.

דער רב האָט דערפילט, אַז גלאַטיג וועט די מעשה נישט דורכגיין, האָט ער צוגערופען דעם שמש און אים געזאָגט: „רוף אַהער ראובן דעם דיין". ווען מ'האַט געענדיגט מעריב, איז שוין דער שמש געווען צוריק מיט ראובן דעם דיין. ווען איך האָב דערזען דעם מורא הוראה, איז מיר גלייך אַדורכגעלאָ-פען דער געדאַנק, אַז איך האָב דעם אידען געזען אין הויז פון אויבער-קאָנטאַר האַלפּערן דעם ערשטען שבת, ווי נאָר איך בין געקומען.

און הרב שמעלקעס האָט זיך דאָן געווענדעט צום דיין מיט די פּאָלגענדע

ווערטער: "זאָגט מיר, ר' ראובן, היינט אינדערפרי זייט איר געקומען צו מיר און מיר געזאָגט, אַז איר ווייסט, אַז דער יונגערמאַן, וואָס דאַרף דאַווען שבת אין דער "טורי זהב" שוהל, איז אַ מחלל שבת/ניק, בעט איך איך, איר זאָלט מיר זאָגען פון וואָנען איר ווייסט דאָס; האָט איר דאָס אַליין געזען?"

"ניין, רבי", האָט דער דיין געענטפערט. "אַליין האָב איך דאָס נישט געזען, נאָר אַ חשוב'ער איד אין שטאָט, וואָס מען מעג אים גלויבען, האָט מיר דאָס איבערגעגעבען, און מיין חוב איז געווען איך וועגען דעם צו מעלדען, כדי עס זאָל, חלילה, נישט קומען צו קיין חילול השם".

ווען איך האָב דאָס דערהערט, בין איך געוואָרען אַן אויפגעציטערטער און איך האָב פעסט באַשלאָסען, אַז איך וועל שוין דעם דיין אַזוי פשוט נישט אַרויסלאָזען. איך וועל שוין דערגיין ווער עס האָט דאָס געוואָלט גראַבען אַ גרוב פאַר מיר.

א חזן, וואס האט צוליב קאנקורעניז געוואלט מיך באגראבען לעבעדיגער היים

עס איז א טרויעריג בילד פון דעם אידישען לעבען מיט א האלבען יארהונדערט צוריק, ווען איינצעלנע מענשען האבען געפראוועט תקיפות, אגב געווארפען זייער ווילען אויפ'ן גרונט פון זייער פארמעגען אדער פון דעם געלערענטען שטאנד, וואס זיי האבען פארנומען. גלייך ביי מיין ערשטען ארויספאר אין דער ברייטער וועלט אריין האב איך זיך אנגעשטויסען אויף דער דאזיגער מעכטיגער קראפט, און איך מוז דאס צוגעבען, אז ווען נישט מיין עקשנות און מיין פארביסענקייט דורכצושלאגען מיין אייגענעם וועג דורך אלע שטרויכלונגען — וואלט שוין לאנג קיין זכר פון מיר נישט געווען, וואלט איך שוין לאנג געהאט פארפאלען געווארען אין דעם ים פון בלבולים און רכילות, וואס מ'האט גענומען פארשפרייטען ארום מיר גלייך ווי כ'האב געשטעלט מיינע ערשטע טריט.

די מעשה לעמבערג איז ווירקליך א מעשה נורא. א רב פון אזא גרויסער שטאט גיט ארויס אן איסור אויף מיר אויפ'ן סמך פון דעם, וואס דער שטאט-טישער דיין האט געהערט, ווי עמיצער האט דערציילט, אז אן אנדערער זאל האבען כלומר'שט געזאגט, אז עפעס א דריטער זאל ענדליך האבען אליין געזען, אז איך בין געפארען אום שבת. און די אונטערשטע שורה פון דער לאנגער מעשה איז געווען — גאנץ איינפאכע קאנקורענץ-מאטיווען פון אן אנגעזעענעם חזן, וואס האט, אויסהערענדיג מיין שטימע, זיך פשוט דערשראקען פאר מיין יוגענט און האט, זאגענדיג מיר אין פנים אריין זיסע ריידעלעך און א סך חניפה, הינטער די פלייצעס געוואלט מיך באגראבען יונגער היים.

נאר לאמיר גיין כסדר מיט אונזער געשיכטע, זי איז דאך באלערענד פאר יענער, האפענטליך אויף אייביג פארגאנגענער צייט. איך האב שוין ראובן דעם דיין נישט אפגעלאזט און בין צוגעשטאנען צו אים מיט'ן הארבען ווארט, אז ער זאל אגרופען דעם מענשען, וואס האט אים איבערגעגעבען, אז ער האט אליין געזען מיך מחלל שבת זיין. אגשטאט צו ענטפערען גלייך, האט אבער דער דיין געמאכט א באוועגונג זיך ארויסצוכאפען פון בית-דין שטוב. דא האט עס שוין געהאלטען ביי גאר גרויסע זאכען, און ווען נישט די אריינמישונג פון די ביידע גבאים, וואס זיינען מיט מיר מיטגעקומען, ווער ווייס צו וואס עס וואלט דערגאנגען. ענדליך, אונטער זייער איינפלוס, און זעענדיג, אז ער

טאָר זיך לענגער נישט שפּילען מיט מיינע געשפּאַנטע נערווען, האָט דער דיין געקראָגען לשון און האָט אַרויסגעבורטשעט, אַז דאָס האָט דער אויבער-קאַנטאַר האַלפּערן אים געשיקט צום רבי'ן זאָגען, אַז דער יונגערמאַן, וואָס וויל ווערען לעמבערגער חזן, האָט עפענטליך מחלל שבת געווען, און אַזוי ווי ער האָט האַלפּערנען געגלויבט, איז ער אַוועק און דאָס דערציילט דעם רבי'ן.

דאָס בילד איז אַלזאָ געווען פּולשטענדיג קלאַר: ווען איך בין שבת געקור-מען צו האַלפּערנען אין הויז אַריין, האָב איך דאָרט געטראָפּען ראובן דעם דיין; אַ חוץ דעם האָב איך אויך אין מיטען וואָך עטליכע מאָל געטראָפּען דעם דיין אין האַלפּערנ'ס הויז און יעדעס מאָל האָט ער אים גערוקט מטבעות אין האַנט אַריין. איצט האָב איך שוין אַלץ פּאַרשטאַנען. אַי, האַלפּערן אַליין האָט דאָך מיר דער ערשטער גע'עצה'ט צו באַמיען זיך וועגען דער שטעלע אין דער שוהל "טורי זהב" און ער אַליין האָט דאָך מיר געהאַלפּען איינאַר-דענען די ערשטע טרעפונג מיט די גבאים פון דער דערמאַנטער שול? — האָט ער טאַקע איבערגעטראַכט די געשיכטע און איז געקומען צום באַשלוס, אַז נאָכ'ן אויסהערען מיין שטימע לוינט זיך אים גאַרנישט דער גאַנצער עסק צו האַבען מיך אין דער זעלבער שטאַט, וואו ער פּאַרנעמט אַזאַ בכבוד'יגע פּאַזיציע, און ער האָט גע'פּועל'ט ביי זיך אַנצואווענדען אַזאַ שרעקליכען מיטעל, ווי אויסטראַכטען אַ בלוט-בלבול אויף מיר, וואָס זיין ציל איז געווען מיך אומצוברענגען.

דער רב שמעלקעס אַליין האָט שוין נישט אויסגעהאַלטען און ער האָט געזאָגט צום דיין: "פּאַרוואָס, ר' ראובן, האָט איר מיר גלייך נישט געזאָגט, אַז דאָס האָט אייך האַלפּערן געשיקט צו מיר, נאָר איר זייט סתם געקומען און געזאָגט, אַז דער יונגערמאַן האָט מחלל שבת געווען, און ווען אַ דיין זאָגט עס מיר, איז עס גענוג, אַז איך זאָל אויף דעם גרונט דעם יונגערמאַן אסר'ן".

איך האָב באַמערקט, אַז די שטימונג בעסערט זיך פּאַר מיר, בין איך צוגעשטאַנען צו הרב שמעלקעס, אַז ער זאָל רופּען צו זיך דעם אויבער-קאַנטאַר האַלפּערן און זאָל ער אין מיין אַנוועזענהייט באַשטעטיגען דעם בלבול, וואָס ער האָט אויף מיר געמאַכט. דער רב האָט גלייך געשיקט דעם שמש רופּען האַלפּערנען. אָבער יענער האָט צוריקגעשיקט אַן ענטפּער דורכ'ן שמש, אַז אויב דער רבי האָט צו אים עפעס אַן ענין, זאָל ער מוחל זיין און קומען צו אים. דאָס איז שוין גאַר געווען מעשה שייגעץ און האָט שוין גאַר נישט געפּאַסט צו דעם אַנשטעל פון פרומקייט, וועלכען האַלפּערן האָט כסדר געמאַכט.

איך בין אָבער נישט אַפּגעשטאַנען און פּאַרלאַנגט פון רבי'ן, אַז אַזוי ווי האַלפּערן וויל נישט קומען צום רבי'ן, זאָל מען דעריבער שיקען צו אים באַגלויבטע דריי אידען, וועלכע זאָלען אים אויפ'ן אָרט אויספרעגען ווען און וואו ער האָט מיך געזען פּאַרשוועכען דעם הייליגען שבת. אויך די ביטע האָט

הרב שמעלקעס נאכגעגעבען, און אריינרופענדיג פון דער פאָדערשטוב דריי אונטער־דיינים, האָט ער זיי אַוועקגעשיקט צו האַלפּערנ'ען, זיי זאָלען אויפ־נעמען ביי האַלפּערנ'ען זיין גבית עדות קעגען מיר.

אין אַ קנאַפּער שעה אַרום זיינען די אונטער־דיינים צוריקגעקומען און דערקלערט אין נאָמען פון האַלפּערנ'ען, אַז ער האָט אַליין געהערט פון אַ דריטען מענשען, אַז איך בין אַ מחלל שבת־ניק, אויף דער אויפפאָדערונג, אַז האַלפּערן זאָל אַליין אַריבערגיין צו הרב שמעלקעס און דאָס באַשטעטיגען, האָט ער זיך אָפּגעזאָגט דאָס צו טאָן.

הרב שמעלקעס האָט זיך געפילט נישט גאָר געהויבען נאָך אַט דעם גבית עדות פון דעם הויפט בלבול־מאַכער קעגען מיר. עס איז אים, זעט אויס, אַליין קלאָר געוואָרען די אומריינע כוונה, וואָס שטעקט הינטער דעם בלבול, און ער האָט אָנגעהויבען זוכען אַן אויסוועג פון דער אומאַנגענעמער לאַגע. מיינע צוויי גבאים, וועלכע האָבען באַמת געשטראַלט, וואָס דער אמת איז אַרויסגע־שוואַמען ווי בוימעל אויפ'ן וואַסער, זיינען אים געקומען צו הילף. זיי האָבען פאַרגעלייגט, אַז הרב שמעלקעס זאָל גלייך באַפעלען אויסצוקלעפּען מודעות אויף די טירען און ווענט פון אַלע שוהלען און בתי מדרשים אין שטאָט, אַז דער בלבול, וואָס בייזע צינגער האָבען אויסגעטראַכט אויף דעם יונגענמאַן זבולון בן שלום, אַ באַרימטען חזן פון רוסלאַנד, אַז ער איז אַ מחלל שבת, זיינען שקר וכזב, און אַז דער איסור אויף מיין דאָוונען אין דער שוהל „טורי זהב“ ווערט דערמיט אַראַפּגענומען.

עס איז שוין געווען אַרום איינס אַזוייגער אין דער נאַכט, ווען איך בין אַ טויט־מידער און צעבראַכענער אַרויס פון דעם לעמבערגער רבי'ס בית־דין שטוב. איך האָב געהאַט דעם פולען באַוואוסטזיין, אַז איך האָב געוואונען אַ שווערע שלאַכט, אָבער צו דער גלייכער צייט האָב איך זיך געשעמט ביז צו דער טיפעניש פון מיין האַרצען, וואָס אַזאָ זאך האָט געקאָנט געשען. אַ מענש, וואָס האָט מיר אין די אויגען געשמייכעלט און געפונען אַזוי פיל גוטע ווערטער פאַר מיר און פאַר מיין צוקונפט אַלס אידישער שליח ציבור; אַ מענש, אַליין אַ אידישער שליח ציבור, זאָל אַנווענדען אַזעלכע געמיינע מיטלען אויף אומצוברענגען אַן אַ מעסער אַ אינגערען קאַלעגע, אַ הילפלאַזען און שוצלאַזען, וואָס האָט נאָר וואָס פאַרלאַזען זיין יוגענטליכע נעסט און שטעלט די ערשטע טריט, כדי צו דעראַבערען פאַר זיך אַ פּאָזיציע אין לעבען.

איך בין געווען אַזוי פאַרזונקען אין מיינע טרויעריגע געדאַנקען און אונטער'ן איינדרוק פון דעם שווערען אַווענט, וואָס איך האָב איבערגעלעבט, אַז איך האָב גאָר נישט באַמערקט, אַז איך בין אָפּגעגאַסען מיט שווייס, און די נאַכט איז געווען אַ פייכטע און קאַלטע, איז נישט קיין וואונדער, אַז איך בין אַוועקגעפאַלען אַ קראַנקער. איך בין עטליכע טעג געלעגען אין הויכען פּיבער, און דער איינציגער מענש, וואָס האָט זיך מיט מיר אָפּגעגעבען איז

געווען די אידישע בעל-הבית'טע פון דער אכסניה, וואו איך בין איינגעשטאנען. ווען נישט זי וואלט איך גאָר אויסגעגאַנגען, ווי אַ ליכט.

ווען עס איז געקומען פרייטאָג, ווען איך האָב געדאַרפט דאַווען אין דער שוהל „טורי זהב“, האָב איך געזען, אַז די כחות דינען מיר נישט; איך האָב זיך געפילט ווי אַ צעבראַכענער שאַרבען. האָב איך דורך מיין בעל הבית'טע געשיקט זאָגען דעם גבאי פאלטערייק, אַז איך וועל ליידער נישט זיין אומשטאַנד צו דאַווען דעם שבת, מיט אַ האַלבער שעה שפעטער איז שוין פאלטערייק געווען ביי מיין בעט. ער האָט מיך באַשוואוירען, אַז איך זאל נישט דערוועגען אַרויסגיין פון שטוב, בפרט אין אַזאַ שלעכטען וועטער. דערביי האָט ער מיר איבערגעגעבען, אַז אין אַלע שולען און בתי מדרשים איז אויסגעהאַנגען די מודעה פון הרב שמעלקעס, וואו ער האָט מיך ריינגעוואַשען פון דעם בלבול, וואָס איז וועגען מיר פאַרשפרייט געוואָרען, און אַז די מתפללים פון דער שוהל וואַרטען מיט אומגעדולד אויף מיין דאַווען. אָבער, ווייזט אויס, אַז עס איז נישט געווען באַשערט, אַז איך זאל דאַווען פאַר לעמבערגער אידען.

דער גבאי פאלטערייק איז געווען אַזוי פיינפילענד, אַז ביים אַוועקגיין האָט ער איבערגעלאָזט אויפ'ן טיש אַ צען קראַנען שטיק פאַר מיינע הוצאות אויף אומצוקערען פון מיין ערשטען פאַרדינסט. איך האָב אים דאָס געלט צוריקגעשיקט, אָבער שוין נישט פון לעמבערגער פאַרדינסטען. אין יענעם מאָמענט, ווען ער האָט מיר די הלוואה געגעבען, איז דאָס געווען פאַר מיר אַן אמת'ע דערלייונג, ווייל דער קאַפּ האָט מיר גוט גוט געדאַרט, וואו איך וועל נעמען אויף אַפצורעכענען זיך מיט דער בעל הבית'טע.

ווען איך בין אַביסעל געקומען צו זיך און בין אַרויס אין גאַס, האָב איך צופעליג געטראָפען דעם צווייטען קאַנטאָר פון האַלפערנ'ס טעמפעל, קערנער, אַן אַרענטליכער מענש. וועלכער האָט אַליין אויך געהאַט אַ האַרץ אויף האַל-פערנ'ען, און האָט געוואוסט פון אַלע „שיינע מעשים“, אויף וועלכע אַט דער איד איז געווען פעהיג. ער האָט מיר איבערגעגעבען וועגען דעם איינדרוק, וואָס עס האָט געמאַכט אין שטאַט די געשיכטע מיט האַלפערנ'ס בלבול און די גאַנצע שטאַט האָט גערעדט, אַז איך בין קראַנק געוואָרען פון עגמת נפש און צוליב דעם האָב איך נישט געקאַנט דאַווען דעם שבת.

ביי דער געלעגעהייט האָט מיר קערנער איבערגעגעבען, אַז לויט זיינע ידיעות איז אין פשעמישל פריי דער פאַסטען פון קאַנטאָר אין דעם דאָרטיגען שיינעם, האַלב-מאָדערנעם טעמפעל און ער האַלט, אַז דער פאַסטען וואַלט געווען ווי אַנגעמאַסטען פאַר מיינעטוועגען. ער קען זעהר גוט דעם דאָרטיגען פרעזידענט, אַ געוויסער רייזער, און אויב איך וויל איז ער גרייט מיר מיט-צוגעבען אַ רעקאָמענדאַציע-בריוו צו אים.

איך האָב אים באַדאַנקט פאַר זיין פריינטליכקייט און אַזוי ווי מיין האַרץ איז שוין געווען פאַרביטערט אויף לעמבערג מיט אירע חזנים און רבנים.

וואָס זײנען גרייט אָן דין און אָן משפט צו לייגען אַ מענש אין חרם אַרײן.
האַב אײך מײך גערן אָנגעכאַפט אין דעם פאַרשלאַג. אײך האָב געפאַקט מײנע
זאַכען און מיט אַ קאַפיטאַל פון פיר קראָנען און צוואַנציג קרייצער האָב
אײך מײך אַוועקגעלאָזט קיין פּשעמישל מיט דער האַפענונג, אַז דאָרט וועל
אײך האָבען מער מזל.

איך וואנדער איבער נאליציאנער שטעט און געפין א תיקון אין יאראסלאוו

די צווייטע גאליציאנער שטאט, אין וועלכער איך בין אריינגעפאלען, פשעמישל, איז אויך נישט געווען באזונדערס מזל'דיג פאר מיר. ווען איך האב אפגעזוכט דעם פרעזידענט רייזנער און האב אים איבערגעגעבען דעם רעקאמענדאציע-בריוו פון לעמבערג, האט ער זיך אפגערופען צו מיר מיט א שמייכל: „יונגערמאן, ליידער זייט איר געקומען נישט אין דער ריכטיגער צייט. איך קאן אייך אפילו נישט צוזאגען, אז מען וועט אייך צולאזען צום דאוונען אויף פראבע א שבת, ווייל מיר זיינען נאך נישט ארויסגעקראכען פון די צרות פון אונזער פריערדיגען חזן“.

וואס דאס זיינען געווען פאר א צרות, בין איך שפעטער געוואויר געווארען. אין דער שטאט איז אנגענומען געווארען א חזן מיט'ן נאמען קעניג. ער איז געווען א גאנץ גוטער חזן, מיט א זעהר שיינער שטימע, נאר ער האט אנגעטאן צרות די שטאטישע בעלי-בתים. און כדי פטור צו ווערען פון אים, האט די שטאט געבראכען מיט אים דעם קאנטראקט און אים אויסגעצאלט זיין לויף פאר אנדערעאלבען יאר צייט. א דאנק דעם איז די שוהל אריין אין גרויסע חובות און עס קאן גאר קיין רייד נישט זיין וועגען צולאזען איצט א פרישען חזן, אפילו דעם בעסטען אין דער וועלט.

ווען איך האב געזען, אז עס האלט שלעכט, האב איך געבעטען מען זאל מיך צולאזען כאטש אויף איין שבת'דיגען דאוונען, כדי איך זאל קאנען אנזאמלען אויף הוצאות ווייטער צו פארען. און כדי צו ווייזען דעם פרעזידענט, אז איך בין נישט אבי ווער, וואס וויל זיך אויף זיי אנווארפען, האב איך אים אנגעבאטען, אז איך וויל עפעס פארזינגען פאר אים, כדי ער זאל וויסען מיט וועמען ער האט צו טאן. ענדליך האט ער אויף דעם איינגעשטימט און אין א געוויינליכער טאג זיינען מיר ארועק צום פשעמישלער טעמפעל.

דאס איז געווען אן אמת'ער מקדש און דערצו זיינען מיר נאך געווען בלויז אין צווייטען, האט מיין געזאנג ווירקליך געקראגען א הערליכען אפקלאנג. עפעס איז מיר איינגעפאלען און כ'האב געזונגען „וכולם מקבלים עליהם“. איך האב געזען א ליכטיגען שמייכל אויפ'ן פנים פון מיין פרעזידענט און בין געווען אין זיבעטען הימעל, זייענדיג זיכער, אז כ'האב אים געפאקט — איצט וועט ער מיר שוין נישט קאנען אפזאגען. אבער עס הויבט זיך גארנישט

אן. ער רופט זיך אפ צו מיר: „ערשט טאקע דערפאר, וואס איר האט אַזוי פרעכטיג געזונגען, איז עס אַן אויסגעשלאָסענע זאַך, אַז איך זאַל אייך דערלויבן בען צו דאָונען ביי אונז אין טעמפעל“.

— היטכן, פרעזעס רייזנער? — האָב איך געפרעגט. האָט ער מיר געגעבען צו פאַרשטיין, אַז ער איז זיכער, אַז ווי נאָר איך וועל עפענען דאָס מויל צום שבת־דיגען דאָונען, וועלען די מתפללים אין איין קול פאַדערען מיך אויפצונעמען אַלס חזן, און דאָס קאָן זיך קהל נישט דערלויבען, ווייל זיי שטעקען איבער'ן קאַפּ אין חובות צוליב'ן פריערדיגען חזן. דער עיקר פאַר־אַנטוואָרטליכקייט ליגט טאָקע אויף אים, דערפאַר וויל ער מיך גאָר נישט צולאָזען אויף פּראָבע, כדי נישט צו דאַרפען ביישטיין דעם נסיון.

מיר איז פון די אַלע שיינע רייד נישט פרייליכער געוואָרען אויף דער נשמה, איך בין אין יענעם מאָמענט מער געווען להוט נאָך אַ פאַר עסטרייכישע קרייצערס, ווי נאָך די שענסטע קאָמפּלימענטען. און אין אַ גאַנץ דערשלאָ־גענער שטימונג בין איך אַרויסגעגאַנגען פון טעמפעל. דער איד האָט דאָס באַמערקט, זאָגט ער צו מיר: זייט נישט פאַרצווייפעלט, אַט דאָ נישט ווייט פון אונז איז דאָ אַ שטאָט יאַראַסלאָוו, איז דאָרט, לויט מיינע ידיעות, פריי די שטעלע פון אַ חזן. דער דאָרטיגער פרעזידענט, געהיים־ראַט סטריזשעווער, איז מיינער אַ נאָענטער פריינט; איך וועל אייך מיטגעבען אַ בריוו צו אים און ער וועט אייך פיין אויפנעמען. איר וועט דאָרטען דאָונען אַ שבת און גאַנץ מעגליך, אַז זיי וועלען אייך אויפנעמען אויף אַ שטענדיגער שטעלע.

וואָס פאַר אַן אַנדער ברירה האָב איך אין יענעם מאָמענט געהאַט? האָב איך איינגעשטימט ווידער צו פּרואווען מיין מול אין נאָך איין גאַליציאַנער שטאָט. די רייזע האָט גענומען בלויז צוויי שעה און איך בין שוין געווען אין יאַראַסלאָוו. דאָ בין איך אַריינגעפאַלען אין דער סאַמע געדיכטעניש פון דעם פרומען אידישען לעבען אין גאַליציע. גלייך ווי איך בין אַריינגעקומען אין אכסניה, האָב איך באַמערקט, ווי צוויי פרויען, אין עלטער פון עטליכע און דרייסיג יאָר, שטייען שמונה עשרה און ווילען נישט מפסיק זיין אַפילו ווען אַ פרעמדער מאַן איז אַריינגעקומען אין שטוב. איך האָב איבערגעוואָרט די שמונה עשרה, אָבער עס הויבט זיך נישט אָן, זיי רעדען ווידער נישט צו מיר. איך האָב געמוזט אויסוואָרטען ביז זיי וועלען ענדיגען מעריב דאָונען.

אויף צומאַרגענס בין איך געגאַנגען זען דעם געהיים־ראַט פון קייזער און קעניג פּראַנץ יאַזעף, פאַן סטריזשעווער. ער האָט טאָקע געהאַט אַ קעניג־ליכען טיטול, אָבער דאָס איז געווען אַ היימישער איד, וואָס האָט גערעדט דייטשמעריש, און האָט געהאַט אַן אינטערעס, אַז זיין „געמיינדע“ און זיין טעמפעל זאָלען זיין באַזאָרגט מיט די אַלע גוטע זאַכען, וואָס צייכענען אויס יעדע אַנדערע אידישע קהילה אין דער וועלט.

ער האָט איבערגעלייענט דעם בריוו, און האָט מיך גלייך אַפּגעאַסען מיט אַן עמער קאַלטע וואַסער. „מיין הער“, זאָגט ער צו מיר, „עס טוט מיר

זעהר לייד, אָבער איך קאָן אייך גאַרנישט העלפען. גראַד האָבען מיר שוין אויפגענומען אויף דעם קומענדיגען שבת אַ חזון מיט משוררים; ער געפינט זיך שוין אין שטאַט און מיר קאָנען אים נישט אוועקשיקען. אויב איר וועט וועלען וואַרטען ביז צום צווייטען שבת, וועלען מיר קאָנען רעדען".

עס איז מיר ווידער געוואָרען קאַלט און וואַרעם. עפעס האָב איך אַ באַ-זונדערען שלים-מזל צו די גאַליציאַנער שטעט, האָב איך מיר געטראַכט. אָבער איך האָב נישט אַזוי לייכט רעזיגנירט. איך האָב גאַנץ איידעל דערציילט מיין געשיכטע, אַז איך געפין זיך אונטערוועגס אויפ'ן וועג קיין ווין און עס פעלט מיר אויף הוצאות ווייטער צו פאַרען, אַזוי, אַז איך בין אָנגעוויזען צו דאָוונען דעם שבת. און טאַמער גייט איך אין דעם חזון מיט די משוררים, האָב איך ווייטער געזאָגט, האָב איך אַן עצה; מען זאָל פאַרטיילען דעם שבת צווישען אונז ביידען. איינער פון אונז זאָל דאָוונען פרייטאַג צונאַכטס און דער צווייטער שבת אינדערפרי.

די עצה איז אים געפעלען געוואָרען, און ער האָט געלאָזט רופען דעם שמש, כדי צו זען וואָס מען קאָן טאָן פאַר מיר אין מיין שווערער לאַגע. דער שמש האָט געהאַלטען, אַז דער חזון מיט די משוררים זאָל דאָוונען אין שוהל, און איר, דער יונגערמאַנטשיק, זאָל זיך באַגנוגענען מיט'ן בית המדרש. אַזוי ווי אַ דערשלאָגענער מענש בין איך געווען, בין איך אויף דעם אויך איינגע-באַנגען; זאָל זיין אין בית המדרש, אָבי עס זאָל זיך רירען פון אַרט און לאַמיך שוין אַרויסקריכען פון דעם כּרד, וואָס הייסט גאַליציע. וועגען באַצאַלט פאַר דעם שבת דאָוונען האָט אויך נישט געקאָנט זיין קיין רייד, ווייל אויך דאָ איז דער מנהג געווען; דער חזון דאָווענט, און אויב ער געפעלט, זיינען די בעלי בתים מנדר ביים אויפּרופען זיי צו דער תּורה, און זונטאַג לאָזט זיך דער חזון אינאיינעם מיט'ן שמש אַרויס איבער'ן שטאַט צוזאַמענקלייבען די נדרים.

צום שבת זיינען נאָך פאַרבליבען עטליכע טעג און קיינעם אין שטעטעל האָב איך נישט געקענט, האָב איך אין די פרייע צייט פאַרבראַכט אין דער אכסניה, וואו איך בין איינגעשטאַנען. דאָ האָב איך געהאַט אַ געלעגענהייט אָביסעל נעענטער זיך צוצוקוקען צו דעם אַייגענאַרטיגען לעבענס-שטייגער פון די גאַליציאַנער אידען צו יענער צייט. קודם כל דער אייגענטימער פון דער אכסניה, דאָס איז געווען אַ איד מיט אַ גראַבען בויד, אַ לוסטיגער און מונטערער, און עס זעט אויס, אַז ער האָט זיך גאַר נישט גענומען צום האַרצען, וואָס ביי אים אין שטוב האָבען זיך אַרומגעדרייט צוויי עלטערע בתולות, וואָס ביידע צוזאַמען זיינען זיי אַלט געווען אַ פינף און זיבעציג יאָר. דאָס זיינען דאָס טאַקע די צוויי פרויען, וועלכע כ'האָב געטראַפען שטיין שמונה עשרה, ווען איך בין אַהינצו אַריינגעקומען.

דאָס איז געווען אַ איד מיט אַ פלושענעם קאַפעליוש אויפ'ן קאַפּ, און הינטער'ן קאַפעליוש זיינען געווען פאַרשטעקט צוויי דיקע געקרייזעלטע פאות.

די פאלעס פון זיין געלער בעקעשע האָבען זיך ברייט פּאַנאַדערעגעשפּרייט און מ'האָט אַרויסגעזען דעם דיקען טלית-קטן, וואָס האָט געפּלאַטערט אין אַלע זייטען, וואוהין ער האָט געשטעלט אַ טריט. פון זיינע שווערע שטייוועל האָט זיך געטראָגען אַ ריח פון דזשעגעכץ, מיט וועלכען ער האָט זיי געשמירט. דאָס אינטערעסאַנטסטע זיינען געווען די צוויי בתולות, וואָס האָבען דעם גאַנצען טאָג נישט אויפּגעהערט צו מאַכען מיט די ליפּען, שעפּטשענדיג תּפּילות, וועלכע קיינער האָט נישט פּאַרשטאַנען. אין די אַווענטען האָט זיך די אכסניה אַנגעפּילט מיט די אַנגעפּאַרענע געסט, דאָס רוב אידען פון די אַרומיגע שטעט, און אויך מיט די שטעטעלשע אידען, וואָס האָבען באַטראַכט די אכסניה ווי אַ מין קלוב, וואו מען קאָן טרעפּען אינטערעסאַנטע מענשען און הערען וואָס עס טוט זיך עפעס אין דער ברייטער וועלט.

דער עיקר שמועס אין די אַווענטען האָט זיך געפּירט וועגען גוטע אידען, וועמענס רבי עס איז דער בעסטער און קלוגסטער און קאָן באַווייזען די גרעסטע מופתים. די קולות און געוואַלדען אויף אַט דער טעמע זיינען אַפט דערגאַנגען ביז אין די הימלען, און נישט איינמאַל איז שיעור נישט געקומען צו פעטש. דערמאָן איך מ'ד אַ מעשה מיט אַ ליטוואַק, אַ קאַמיוואַיאַזשאַר, וואָס האָט פּאַרבלאַנדזשעט אין אַט דעם פּאַרבלאַטיגטען שטעטעל און איז איינגעשטאַנען אין דער זעלבער אכסניה און וועמען עס האָט זיך פּאַרגלוסט צו טרייבען שפּאַס מיט פּאַרגלויבטע אידען און וועלכער האָט שיער נישט ביטער אַפּגע-שניטען פּאַר דעם דאָזיגען שפּאַס.

ווען אידען האָבען אַזוי געהאַלטען אין דערציילען פּאַרשידענע מעשיות וועגען זייערע רביים, רופט זיך אַפּ אונזער ליטוואַק, אַז ער האָט אויך צו דערציילען וועגען אַ מופת פון זיין רבי'ן. אידען האָבען אַנגעשטעלט מויל און אויערען, און דער ליטוואַק האָט גענומען דערציילען, אַז איינמאַל איז צו זיין רבי'ן געקומען אַ שטעטעלשער גביר, אַ איד אַ יראַשמים, וואָס האָט געהאַט אַן איינציגען זון, וועלכער איז רחמנא לצלן געווען געליימט אויף די פּיס. דער פּאָטער איז מיט אים אויסגעווען ביי די בעסטע דאָקטוירים, וועלכע האָבען אים נישט געקאָנט געבען די ריכטיגע רפואה, און ער האָט געמוזט גיין אויף קוליעס.

נאָך די אַלע דאָקטוירים און פּראַפעסאָרען האָט דער טאַטע באַשלאָסען, ער וועט אַוועקפּאַרען צום רבי'ן. ער האָט דערלאַנגט דעם רבי'ן אַ קוויטעל מיט אַ פּדיון, און האָט געוויינט מיט ביטערע טרערען: "הייליגער רבי, אַז איר וועט מיר נישט העלפען, וועט מיר שוין קיינער נישט העלפען!" דער רבי האָט גוט אַנגעקוקט דעם קריפעל, האָט פּאַרמאַכט די אויגען און פּאַר-קנייטשט דעם שטערען, דערנאָך האָט ער אַ געשריי געטאָן אויף דעם יונגענמאַן מיט די קוליעס: "דו, אַברהם בן נתן, זיי נישט קיין עקשן און קיין עזות פנים און וואַרף גלייך אַוועק די צוויי קוליעס פון הינטער דייןע הענט!" דער יונגענמאַן האָט געפּאַלגט דעם רבי'ן, און אין דעם אַרט איז דער

ליטוואק, דער קאָמיוואַיאַזשאַר און צלם-קאָפּ, אַנטשווייגען געוואָרען, לאָזענדיג אַלע צוהערער אין שפּאַנונג, וואָס עס איז ווייטער געשען מיט דער קאָליקע. ווען די פּאַרזאַמעלטע פּרומע אידען האָבען מיט גרויס נייגיריקייט גענומען פּרעגען דעם ליטוואַק: „נו, נו, וואָס איז ווייטער געשען?“ האָט דער ליטוואַק גאַנץ קאַלטבלוטיג געענטפּערט: „עס איז גאַרניט געסען! דער יונגערמאַן, וועל-כער האָט געפּאָלגט דעם רבי'ן און האָט אַוועקגעוואָרפען די קוליעס, איז נעבעך אַוועקגעפּאַלען אויף דער ערד און האָט זיך גוט צעקלאַפט דעם קאָפּ און האָט זיך שיער נישט אויסגעשלאָגען אַלע ציין!“

די כוונה פון דעם ליטוואַק'ס מעשה איז געווען גאַנץ קלאַר, און די פּאַר-זאַמעלטע אידען האָבען אים שיער נישט דורס געווען אויפ'ן אָרט. כדי איינצושטילען די געמיטער, האָב איך געזאָגט, אַז איך וועל זיי עפּעס דער-ציילען. עס איז געוואָרען שטיל און איך האָב געזונגען „השכיבנו“, דאָס האָט געמיינט, אַז עס איז שוין שפּעט אין דער נאַכט און עס איז שוין צייט, אַז די יאַראַסלאַווער אידען זאָלען צורו לאָזען זייערע גוטע אידען און זיך גיין לייגען שלאָפען, ווייל מאָרגען איז אויך אַ טאָג, מיט פּרישע דאָגות פּרנסה. מיין געזאַנג האָט דעם עולם באַרואיגט, און די אידען זיינען זיך צעגאַנגען אַהיים און איבער די צימערען פון דער אכסניה.

יִאֲרֶאֱסְלָאוּעַר הָאָרְצִינַע אִידֶען פֿאַרְהאַלְטֶען מִיך מִיט גַעוואָלְדֵר אויף פֿסַח

ענדליך איז געקומען דער פרייטאָג צונאַכטס, ווען איך האָב געדאַרפֿט מקבל שבת זיין אין יִאֲרֶאֱסְלָאוּעַר בית המדרש, ווייל די גרויסע שוהל איז געווען פֿאַרנומען דורך אַן אַנדער חזן מיט משוררים, וואָס האָט אויך געוואַנדערט איבער דער מדינה און האָט געוואָלט געפעלען ווערען די יִאֲרֶאֱסְלָאוּעַר בעלי־בתיים. ווען איך בין אַריינגעקומען אין בית המדרש, האָט מיר דער שמש דער־לאַנגט אַ גרויסען טלית מיט אַ זילבערנער עטרה און אַ חסיד'ישע יאַרמולקע, ווען כ'האָב אָנגעטאַן דעם טלית אויף די אַקסלען, האָט דער שמש פֿראַטעסטירט, זאָגענדיג, אַז איך מוז מיט'ן טלית איבערדעקען דעם קאַפּ.

איך בין געווען ביי אַ גוטער שטימע און האָב געזאָגט „לכו נרננה“, זיך אָפּשטעלענדיג ביי „אל תקשו לבבכם“. איך האָב געזאָגט כמעט אַלע כרוזים פון יעדען קאַפיטעל מיט אַ סך האַרץ, און כ'האָב געקאַנט באַמערקען ווי די אידען בויענען זיך איבער אַיינער צום אַנדערען און מען שושקעט זיך שטיי־לערהייט. איך האָב אָנגעהויבען זאָגען „רזא דשבת“ אין עכטען חסידישען גייסט, ווי איך וואָלט אַליין געשטאַמט פון גוטע אידען. איך האָב באַמערקט, ווי דער בית המדרש פילט זיך אַן אַלץ מער מיט מתפללים.

ווען איך בין געקומען צו „אהבת עולם“ און „השכיבנו“, איז אין בית המדרש געוואָרען אַזאַ געדראַנג און שטופעניש, אַז דער שמש האָט מיך גע־בעטען איבעררייסען און האָט געקלאַפֿט אין באַלעמער אַריין, אַז עס זאָל זיין שטיל. דערווייל בין איך געוואויר געוואָרען, אַז אַלע מתפללים פון דער גרויסער שול, וואו עס האָט געדאַווענט דער חזן מיט די משוררים, זיינען אַריבערגע־קומען אין בית המדרש אַריין, און באַלד דערנאָך איז אויך דער חזן אַליין, וואָס האָט נישט געוואָלט דאַוונען פֿאַר אַ ליידיגער שול, אַריבערגעקומען אינאיינעם מיט זיינע אַרויסהעלפער.

ווען כ'האָב געענדיגט און אידען האָבען מיך גענומען אַרומרינגלען, כדי אויסצודריקען אַ יישר כח, איז אויך צוגעקומען צו מיר דער חזן, וועלכער זאָגט צו מיר, אַז עס האָט נישט קיין זין ער זאָל מאַרגען אינדערפרי דאַו־נען אין דער גרויסער שוהל, וועט ער זיך ליבערשט אינאיינעם מיט'ן כאַר שטעלען צוזאַמען מיט מיר און מיר אַרויסהעלפען, ווייל ער האַפֿט, אַז ער וועט קענען עפעס לערנען פון מיין דאַוונען. איך בין געווען גערירט פון די

דאזיגע ערליכע רייד פון א פשוט'ן אידען, וואָס האָט זיך גלייך געכאַפּט, אַז אָט דער יונגעראַמאָן פון רוסלאַנד האָט געבראַכט עפּעס אַ נייעם נוסח, מיט וועלכען עס איז כּדאי זיך צו באַקענען.

אויף צומאַרגענס שבת אינדערפרי בין איך שוין אַריבערגעגאַנגען דאָוונען אין דער גרויסער שוהל, וועלכע איז געווען געפאַקט מיט אידען נאָך איידער איך האָב זיך געשטעלט דאָוונען. אַזוי ווי איך האָב געהאַט אַ כּאָר ביי דער זייט, האָט זיך גאָר אויפגעוועקט אין מיר דער חשק צו דאָוונען מיט גרויס געשמאַק, בפרט ווען איך בין שוין אַ לאַנגע צייט נישט געשטאַנען ביים עמוד, און כּ'האַב שוין אַליין געוואַלט זען, צי קען איך נאָך טאַקע דאָוונען ווי עס געהער צו זיין אין באַגלייטונג פון אַ כּאָר.

ביז צו דער שמונה עשרה האָב איך נישט דורכגעלאָזט קיין איין שטיקעל און האָב אימפּראָוויזירט אַלץ, וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט זאָגען, איך בין אַריין אין טראַנס פון וועלען ווייזען אַלע מיינע וואונדער, און כּ'האַב אַליין פון זיך הנאה געהאַט. איך האָב געפילט, אַז איך גיב פון זיך אַלץ, וואָס איך בין אומשטאַנד. די שוהל האָט שוין נישט געקאַנט אַרייננעמען אַזוי פיל מענשען, האָט מען אויפגעעפּענט דעם פּאַליש, און אויך דאָרט איז מען געשטאַנען אויף די קעפּ. גלייך נאָכ'ן שחרית האָט מען געקאַנט הערען צווישען די אידען, אַז די שטאַט יאַראַסלאָו האָט נאָך אַזאַ חזן נישט געהערט און עס וואַלט געווען די גרעסטע זינד, אַז מען זאָל מיך נישט פאַרהאַלטען אויף שטענדיג.

ביים אויפרופּען צו דער תּורה, האָט מען געטיילט פּסוקים, כּדי צו געבען יעדען איינעם די געלעגענהייט מנדר צו זיין לטובת דעם חזן. ביי מוסף בין איך געווען אַזוי באַגייסטערט פון די גוטע ווערטער, וואָס איך האָב געהערט, אַז איך האָב געדאָווענט מיט אַן אמת'ן עקסטאַו. כּמעט אַלע מתפללים האָבען מיך אָפּגעוואַרט אינדרויסען ביים אַרויסגאַנג פון שוהל און מען האָט מיך אַדורכגעלאָזט דורך אַ וואַרע צווישען צוויי שורות, און ברכות האָבען זיך געשאַטען אויף מיר פון אַלע זייטען. קיין מיאוס'ער יונגעראַמאָן בין איך דעמאָלט נישט געווען, האָבען זיך די ווייבער געוויצעלט אויף מיין חשבון, אַז עס פעלט מיר נאָר מען זאָל מיר אַנטאָן אַ שטריימעל מיט אַ זיידענעם טולופּעל מיט אַ פּוטערנעם קאַלנער, און איך וועל אויסזען ווי אַן אמת'ער גאַליציאַנער רבי'לע...

צום שבת'דיגען טיש בין איך געווען פאַרבעטען צום הויפּראַט פּאַן סטריי־זשעווער אַליין, דאָס איז נישט געווען קיין קלייניגקייט, און גלייך נאָך דער הבדלה האָבען זיך אויף מיין אכסניה באַוויזען די ערשטע שליחים פון קהל צו אונטערהאַנדלען מיט מיר וועגען בלייבען ביי זיי דעם גאַנצען יאָר. דער ערשטער באַדינג, וועלכען זיי האָבען געשטעלט, איז געווען, אַז איך מוז פאַרלאָזן אַ באַרד מיט פּאות און אַנטאָן אַ ספּאַדעק מיט אַ לאַנגער בעקעשע. איך האָב געענטפּערט, אַז וואָס ס'איז שייך דעם ספּאַדעק מיט דער בעקעשע,

קאן מען נאך ריידען, אבער באַרד און פאות — דאָס איז דאָך אַ גאָט-זאָך, גרייטערהייט קאָן מען דאָס נישט קויפען, מוז מען זיך פאַרלאָזען אויפ'ן רבונן של עולם, אַז מיט דער צייט וועט מיר אַנוואַקסען אַ באַרד.

וואָס ס'איז שייך מיינע באַדינגונגען פאַר'ן יאָר דאוונען, האָב איך זיי געזאָגט, אַז זיי דאַרפען זיך נישט איילען. דאָס וואָס איך בין זיי געפעלען איין שבת איז גאָר קיין ראיה נישט, און איך האָב זיי געגעבען די עצה, אַזוי ווי עס איז אינגאַנצען דריי וואַכען צו פסח זאָלען זיי מאַכען נאָך איין פּראָבע און מיך אַנגאַזשירען אויף פסח, און אויב כ'וועל זיי דעמאָלט געפעלען, וועט מען דאָן רעדען וועגען אַ גאַנץ יאָר, און גלייך אַזוי זיצענדיג מיט עטליכע פון די גבאים, זיינען אַנגעקומען עטליכע יונגעלייט פון דעם חובבי ציון-פאַראיין, אַז זיי ווילען איינאַרדענען אַ קאַנצערט דעם קומענדיגען דינסטאָג, איך האָב מיט פאַרגעניגען איינגעשטימט און ביי די גבאים בין איך געוואָרען נאָך גרעסער אין די אויגען; אַט, זעט, ווי מען רייסט זיך שוין אַרום מיר.

ווען איך האָב געזאָגט די גבאים, אַז איך פאַרלאָנג צוויי הונדערט קראַנען פאַר דאוונען פסח, האָבען זיי זיך אַנגעכאַפט פאַר'ן קאַפּ און זיינען שיעור נישט אַראָפּגעפאַלען פון די בענקלעך. וואו האָט מען געהערט אין יאַראַסלאָוו פון צאָלען אַ חזן אַזעלכע געוואַלדיגע געלטער פאַר איין פסח'דיגע דאוונען? אַט איז ביי זיי געווען אַ חזן, פיינזינגער, און דער גרויסער חזן לייזערקע האָט ביי זיי געדאווענט מיט אַ כאַר, האָבען זיי גענומען זעקס הונדערט קראַנען פאַר אַ גאַנץ יאָר. דאָס העכסטע וואָס זיי קאָנען געבען איז פופציג קראַנען און באַצאָלען פאַר מיין אַכסניה. איך האָב געפילט, אַז איך קאָן מיך האַלטען אין גרויסען און האָב אויף זייער אַנבאַט גאַרנישט געענטפערט.

אויף צומאַרגענס איז צו מיר געקומען דער שמש און מיר האָבען זיך ביידע אַרויסגעלאָזט מיט דער פּאַטשיילע איבער'ן שטאַט צוזאַמענגעמען די נדרים, וואָס אידען האָבען שבת מנדר געווען אין שול פאַר דעם חזן. מען איז געגאַנגען פון הויז צו הויז און פון קראָם צו קראָם. דאָס איז געווען מיין ערשטער גיין איבער די הייזער אין מיין נייער פרנסה, און עס איז מיר געווען גענוג ביטער אויפ'ן האַרצען, בפרט ווען איך האָב זיך דערמאַנט מיין גדולה אין דער היים, אין יעקאַטערינאַסלאָוו, וואו איך בין געווען קייסער און קהל האָט מיר אַריינגעשיקט אין שטוב אַריין מיין לויז, און איך האָב זיך נישט געדאַרפּט דערנידעריגען.

אבער איך מוז זאָגען, אַז די יאַראַסלאָווער אידען האָבען בסבר פנים יפות אַנטקעגענגעטראַגען זייערע קרייצערס. איך האָב צוזאַמענגענומען אַ חוץ די צוועלף קראַנען מיט זעכציג קרייצערס, אויך אַ סך האַרציגע ווערטער פון דאַנק און האַפענונג, אַז איך וועל נישט זיין בלויז אַ גאַסט אויף אַ ווייל אין דער דאָזיגער שטאַט, אויך דער שמש אַליין איז געווען איבערראשט ווי שנעל מיר האָבען איינקאַסירט די פאַר גראַשען. געוויינליך פלעגט אַ חזן פאַרלירען די גאַנצע וואַך, ביז ער האָט איינגעמאַנט די נדרים, און פאַר דער צייט האָט

ער אויפגעגעסען דאָס געלט און מ'האַט פאַר אים געוויינליך געמוזט גיין נאָכאַמאָל צוזאַמענעמען אויף הוצאות אַוועקצופאַרען... דאָס דינגעניש וועגען פסח'דיגען דאָוונען האָט זיך געצויגען לאַנגע טעג. יעדען טאָג זיינען געקומען די גבאים און מיר געמאָלדען, אָן נאָך לאַנגער מי און מאַטערניש האָבען זיי גע'פּוועל'ט מיר מוסף צו זיין נאָך אַ פינף און צוואַנציגער קראַנען. אָבער איך האָב מיך געהאַלטען פּעסט ביי מיינס, אָן ווינציגער ווי צוויי הונדערט קראַנען וועל איך נישט נעמען. דערווייל איז אונטערגעקומען דער קאַנצערט לטובת די חובבי ציון, וועלכער האָט מיר געגעבען אַ רייכע הכנסה פון אַכצען קראַנען, האָב איך שוין, הייסט עס, געהאַט געזיכערט אויף הוצאות קיין ווין, האָב איך מיך שוין אַוודאי געקאַנט האַלטען פּעסט לגבי די גבאים פון שטאָט.

איך בין געווען גרייט אויף צומאַרגענס אַוועקצופאַרען קיין ווין, אָבער די גרויסע חסידים, וועלכע איך האָב מיר דערוואַרבען אין יאַראַסלאָו מיט מיין איינציגען שבת'דיגען דאָוונען, האָבען דערצו בשום אופן נישט געוואָלט דערלאָזען. קהל האָט ענדליך איינגעשטימט צו געבען פון זיין קאַסע הונדערט און פּופּציג קראַנען, די איבעריגע פּופּציג קראַנען האָבען זיך איינצעלנע בעלי-בתים אינטערגענומען צו זאַמלען אין שטאָט. מיר האָט שוין דער גאַנצער עסק פון גיין פאַר מיר איבער די הייזער געהאַט דערעסען, און איך האָב איינגעפאַקט די זאַכען, זיך צעצאַלט מיט'ן בעל אכסניה און אַוועק צום וואַקזאַל.

ווי איך שטיי אזוי אויפ'ן וואַקזאַל און קלייב מיך אויסצוקויפען אַ בילעט קיין ווין, לויפען צו צו מיר צוויי אידען אין די לאַנגע בעקעשעס מיט די פּליושענע קאַפעליושען און נעמען מיר רייסען די טשעמאַדאַנעס פון די הענט. עס איז געוואָרען אַן אַנגעלויף פון מענשען, וועלכע האָבען געמיינט, אָן מען האָט דאָ געכאַפט אַ גנב. אַפילו אַן עסטרייכישער זשאַנדאַרם האָט זיך פאַראינטערעסירט, וואָס אַזוינס דאָ איז געשען. ערשט אידען שרייען צו מיר מיט אַ פאַרכאַפטען אַטעם:

— חזן קוואַרטין, חזן קוואַרטין, איר וועט קריגען אייערע צוויי הונדערט קראַנען און קומט מיט אונז.

און נישט וואַרטענדיג אויף מיין ענטפּער האָבען זיי מיך אַרויסגעשלעפט פון וואַקזאַל, מיך אַריינגעשטופּט אין אַ פּיאַקער (אַזאָ מין דאָזשקע אין עסט-רייך) און מיך צוריק אַפּגעפּירט אויף דער אכסניה. עס איז מיר נישט געבליבען קיין אַנדער ברירה, ווי צוריק אויפצופאַקען מייע זאַכען און נעמען זיך גרייטען צו בלייבען אויף פסח אין דער דאָזיגער האַרציגער, אידישער שטאָט.

די עטליכע וואַכען, וואָס איך האָב געהאַט אין מיין רשות, האָב איך זיך גוט אויסגערוט און כ'האָב געדאָווענט אַ פּסח טאַקע פאַר גאָט און פאַר לייט. איך בין געווען ביי דער בעסטער שטימע און אַ חוץ דעם האָב איך ליב גע-קראַגען די אידען פאַר זייער עקשנות דווקא מיך צו פאַרהאַלטען ביי זיך

אויף יום־טוב און כ'האב זיי אָפּגעצאָלט מיט וואָס נאָר איך האָב געקאָנט. זיי האָבען אַלץ געוואָלט רעדען וועגען אַ יערליכען קאָנטראַקט, אָבער איך האָב מיך כסדר אַרויסגעדרײט, אַז איך מוז פריער אָנפרעגען ביי מיין פרוי, צי זי וועט איינשטימען זיך צו באַזעצען אין דער דאָזיגער גאַליציאַנער שטאָט.

דאָס דאָזיגע פּסח'דיגע דאָונען גײט מיר בײַז'ן היינטיגען טאָג נישט אַרויס פון זײַנען, אין שוהל האָט געהערשט ממש אַ הייליגע שטימונג, מען האָט געשלונגען יעדעס וואָרט, וואָס איך האָב אַרויסגעבראַכט פון מויל. די גרעסטע התלהבות האָב איך אַרויסגערוּפּען מיט די „ברח דודי'ס“, און וואו איך האָב אין די שפּעטערדיגע יאָרען נישט געטראָפּען אַ יאָראַסלאָוער אידען. צי דאָ אין אַמעריקע, צי אין ארץ ישראל, האָט ער מיר געהאַלטען אן איין דערמאָנען: „אי, זײַנען דאָס געווען „ברח דודי'ס“, אין מויל זײַנען זיי זיך צעגאַנגען פאַר זיסקײט“...

צוריק אין דעם אלטען שיינעם ווין...

אזוי האט מיר די שטאט יארסלאָוו דערהאלטען ביים לעבען און האט פאר מיר מעגליך געמאכט אפצופארען קיין ווין ווי אַ גרויסער גביר: מיט איבער צוויי הונדערט קראַנען אין קעשענע. איך האָב מיר אָפגעשטעלט אַביסעל לענגער אויף דעם עפיואַד אין דער שטאָט יארסלאָוו, אין גאַליציע, ווייל אין משך פון מיין גאַנצען שפעטערדיגען לעבען האָב איך דעם דאַזיגען עפיואַד נישט געקאָנט פאַרגעסען. איך קאָן מיט אַ רואיג געוויסען זאָגען, אַז יארסלאָוו האָט מיר געגעבען די גרעסטע אינספּיראַציע, דעם שטאַרקסטען שטויס צו מיין שפעטערדיגער חז"ישער קאַריערע.

ערשט אין דעם קליינעם, שמוציגען און נישט איבעריג גביר'ישען שטעטעל האָב איך דערפילט, וואָס דאָס מיינט זיין אַ חזן ביי אידען. דאָרט האָב איך ערשט דערזען, וואָס פאַר אַ געוואַלדיגע פיגור דער חזן איז און וואָס פאַר אַן אַרט ער פאַרנעמט אין דעם אידישען לעבען. פאַרדאָגה'טע אידען, וואָס קעמפען מיט די נעגעל אַ גאַנצע וואָך פאַר אַ שטיקעל פרנסה, זאַמלען זיך צונויף שבת און יום־טוב אין די שוהלען, און דער חזן איז דאָס דער, וואָס העלפט זיי אויסטאָן זיך פון אַלע וואַכעדיגע זאַרגען און אַריבערטראָגען זיך אין אַ ריינערער, העכערער וועלט פון גייסטיגקייט, פון אויסלייטערונג, פון באַהעפטונג מיט די העכערע כחות, וואָס הערשען איבער דעם מענשען.

איך וועל קיינמאַל נישט פאַרגעסען די סצענע, ווי אין אַ ווינטערדיגער נאַכט זיינען הונדערטער קליינשטעטעלדיגע אידען געווען פאַרזאַמעלט אַרום דער קהל־שטוב, וואו עס האָט געדאַרפט אַנטשידען ווערען די פראַגע וועגען אויפנעמען אויף דעם יום־טוב פסח מיר, דעם צוגעוואַנדערטען פון רוסלאַנד, נאַכדעם ווי איך בין זיי אַזוי באַזונדערס געפעלען געוואָרען נאַכ'ן דאווענען אַן איינציגען שבת. די אידען האָבען געדראָט די קהל'ס־לייט, אַז זיי וועלען צעטראַגען די שטוב, אויב דער באַשלוס וועט נישט אויספאַלען אַזוי ווי זיי ווינשען זיך.

אין דעם איז געווען אַן עקשנות און אַ מסירת נפש פאַר עפעס העכערס און שענערס. זיי האָבען באַטראַכט דעם חזן פאַר אַ ווירקליכען פירשפרעכער פון זייערע פאַרבאָרגענסטע געפילען, פאַר דעם וואָס ברענגט אַרויס מיט זיינע תפילות זייערע אייגענע בענקשאַפטען פאַר אַ בעסערער צוקונפט. אַרעם איז מען געווען און מען האָט זיך געדונגען איבער יעדען קרייצער.

אָבער ווען מען איז שוין געשטאַנען אין שוהל, האָט מען מער נישט געדענקט אַלע קליינליכע חשבונות, מען האָט פאַרגעטערט דעם חזן, וואָס איז דורך דער טיפער באַהעפטונג מיט דעם עולם מתפללים געוואָרען אַן אמת'ער שליח ציבור, וואָס האָט אויסגעזונגען דעם וויי און דעם צער פון דעם כלל און אויך זיינע אייביגע האַפענונגען, אַז אידען וועלען סוף כל סוף אויסגעלייזט ווערען פון דעם עלענט און דלות, אין וועלכען זיי לעבען.

דאָס האָט אויך געהאַט אַ קעגען-ווירקונג אויף דעם חן גופא, וועלכער האָט געפילט אַ געוואָלדיגע פאַראַנטוואָרטליכקייט לגבי זיינע מתפללים, ער האָט זיך געפילט שולדיג צו זיי, ממילא האָט ער עוסק געווען אין זיין פאַך, האָט זיך די גרעסטע מי געגעבען צו דערגרייכען די העכסטע פולקאָמענ-קייט, בייטאָג און ביינאַכט, אין דער היים און אונטערוועגס, האָט ער נישט אויפגעהערט אַריינצוטראַכטען און אַריינצוגריבלען זיך אין זיין הייליגער עבודה פון פאַרמיטלען צווישען דעם פאַלק און דעם אַלמעכטיגען.

איך קאָן דאָס זאָגען וועגען זיך אַליין, אַז אין דער איבער פופציג יעריגער פראַקטיק מיינער אַלס חזן האָב איך יומם ולילה נישט אויפגעהערט צו טראַכט-טען, צו אימפראַוויזירען, צו שטודירען און צו פאַרטיפען זיך וואָס מער אין דעם אומאויסשעפליכען קוואַל פון נגינה, איך האָב געזוכט זיך אַריינצו-לעבען אין יעדען וואָרט פון די תפילות, וואָס בעסער זיי צו פאַרטייטשען פאַר די צוהערער; אַלע רמ"ח אברים זיינען געוואָרען קנעכט פון דעם פלאַם, וואָס האָט זיך אָנגעצונדען אין מיר, ווי נאָר איך האָב זיך דערנענטערט צום עמוד.

און קהל האָט דעם פלאַם אויפגענומען און האָט געוואוסט ווי אים צו שעצען. דער חזן אין אידישען לעבען מיט פופציג-זעכציג יאָר צוריק אין די שטעט און שטעטלעך פון רוסלאַנד, פוילען, גאַליציע און רומעניע איז געווען פאַרגעטערט און טייער געהאַלטען. מען האָט זיך טאַקע אויסגעדונגען ביז צום לעצטען גראַשען, ווייל דאָס לעבען איז געווען אַן אַרעמס און אַ נעבעכדיגס, אָבער קהל האָט נישט געזוכט צו פאַרדינען ביים חזן, זיי האָבען נישט גע-ציילט וויפיל דער חזן וועט זיי אַריינטראַגען איבער די ימים-נוראים, ווי עס פירט זיך ביי די היינטיגע „קאַנגרעגיישאַנס“.

דער חזן אַליין האָט אויף זיך מיט רעכט געקוקט מיט אַ געוויסען שטאַלן, עפעס טראַגט ער אַן אומשעצבאַרע מתנה, פון גאָט אַליין געשאַנקען, דאָס איז נישט קיין קליינדיקייט! ער האָט זיך געפלייסט מיט אַלע כחות די דאָזיגע מתנה צו היטען און אויסצובעסערען. ער האָט זיך פאַרטיפט אין די אַלטע טראַדיציאָנעלע נוסחאות און ער איז געווען גליקליך, ווען ער האָט געקאָנט עפעס אויסגראַבען פון דעם אַלטען אוצר און דערוואָרעמען דערמיט אידישע הערצער.

אַט אַזעלכע זיינען זיי געווען, די אַלטע חזנים, די אַברייסעס, גורעוויטשעס, שעסטאַפּאַלס, בלומענטאַלס, וויינטרויבס, ראָזאווסקיס, בירענבוים, ניסי בעל-

זערס, ראָוונערס, שאָרס און די איבעריגע, וועלכע איך דערמאָן נישט! דאָס זיינען געווען שעפער פון עכטע אידישע קאָמפּאָזיציעס, נוסחאות און תפילות. און די גרויסע אימפּראָוויזאָטאָרען פון אידישען נוסח: צלאַל, ירוחם הקטן, משה באַלטער, משה קרוואָזער, ראָזומני, וואָס האָבען מיט זייער השתפכות הנפש געמאַכט אויפציטערען און אויפפלאַטערען די נשמה פון יעדען אידישען מענשען! און די סאַמע לעצטע גרויסע, טאַלענטירטע חזנים, וואָס זיינען פאַר דער צייט אַוועק: יאַסעלע ראָזענבלאַט, שטיינבערג, רויטמאַן און הערשמאַן, וועלכע האָבען אַזוי פיל פרייד אַריינגעטראָגען אין דעם דערשלאַגענעם אידישען האַרצען.

עס האָט זיך פאַרענדיגט די גאַלדענע עפאָכע פון אידישער חזנות. נייע צייטען זיינען געקומען און נייע לידער ווערען געזונגען. וואָס ווייטער זעען מיר, ווי דער חזן ווערט ווייניגער שליח ציבור און מער בעל מלאכה, מען קאָן זאָגען, אַז דער מאָדערנער חזן איז גיכער אַ האַלצהעקער ווי אַ חזן אין דעם אַלטען, גוטען זין פון וואָרט. ער האַקט האַלץ מיט זיין האַלז, און וואָס די האַנט איז לענגער, אַלץ אַ גרעסערען „ראָזמאַך“ מאַכט ער, דער מאָדערנער חזן איז געפאַלען אַ קרבן פון דעם מאָדערנעם ראַבאָי מיט זיין קאָנגרעגיישאַן און „סוירמאַנס“, פון די פאַברישטע רבנים, וואָס האָבען זיך מתקנא געווען אין דעם געוואַלדיגען אָנזען, וואָס די חזנים האָבען געהאַט אין דער אַלטער היים, און האָבען באַשלאָסען דעם דערפאַלג צוזונעמען פאַר זיך און דעם חזן צו פאַרוואַנדלען אין אַ מאַנעקין פון דער אָפּערע. דער חזן האָט זיך געלאָזט דעגראַדירען פון דער הויכער ראַלע, וואָס ער האָט אַמאָל פאַרנומען אין אידישען לעבען, און דאָס איז אַ גרויסער פאַרלוסט.

די אַלע באַמערקונגען קומען מיר אויפ'ן זינען, ווען איך טראַכט פון דעם עפיואַד יאַראַסלאָוו, וואו איך האָב דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבען זיך צונויפגעטראָפען מיט דער פאַרגעטערונג, וואָס דאָס פאַלק פילט פאַר דעם חזן, מער אַזעלכעס האָב איך שוין אין מיין לעבען נישט געזען. אַט די פאַר-הערליכונג און דערהויבונג פון שליח ציבור איז אונטערגעגאַנגען צוזאַמען מיט יענע טייערע אידישע שטעט און שטעטלעך.

און איצט קערען מיר זיך אום קיין ווין, וואוהין איך בין אַנגעקומען צום צווייטען מאָל, פּרילינג-צייט פון יאָר 1903. די פּרעכטיגע שטאָט האָט גלייך אַן אַטעם געטאָן אויף מיר מיט איר רחבות און יום-טוב'דיגקייט. איך האָב געפילט, אַז נאָך אַ לאַנגען דורשטיגען וועג בין איך ווידער ביי אַ פּרישען, מחיה'דיגען קוואַל, וואָס וועט מיך אַנטרינקען און געבען פּרישע כחות פאַר דעם געראַנגעל, וואָס שטייט מיר נאָך פאַר אין לעבען.

דעם ערשטען וויזט האָב איך, פאַרשטייט זיך, געמאַכט ביי מיין אַלטען פּריינט חזן סמאַטריצקי, וועלכער האָט מיך אויפגענומען ווי אַן אייגענעם, איך בין ביי אים געבליבען וואוינען און ער איז גלייך געווען אינפאַרמירט וועגען די צוויי צילען, וואָס ברענגען מיך דאָס מאָל אין דער עסטרייכישער

הויפט־שטאַט; ערשטענס, בין איך שוין ברוך השם אַ איד אַ מטופל און מען דאַרף זאָרגען וועגען פרנסה; און צווייטענס, וויל איך פאַרזעצן מיין שטימע־בילדונג, וואָס איך האָב איבערגעריסען מיט עטליכע יאָר צוריק.

קודם כל בין איך אַוועק אויף פּאַסט און האָב אין הונדערטער פון מיין יאַראַסלאָווער פּאַרדינסט אַוועקגעשיקט צו מיין פרוי און קינדער, דעם צווייטען הונדערטער האָב איך מיר געלאָזען, ביז איך וועל זיך צו עפעס דערשלאָגען. דאָן האָב איך נישט לאַנג געוואַרט און בין אַוועק צו מיין אַלטען פריינט, פּראָפעסאָר שטיינשניידער. זיין שמחה מיט מיר איז געווען אויסערגעוויינליך. ער האָט גלייך געכאַפט און אויסגעהערט מיין שטימע, צי זי איז, חלילה, נישט קאַליע געוואָרען פאַר די אַלע יאַרען, וואָס איך בין נישט געווען אונטער זיין השגחה. אַ שטראַלענדיגער פון גליק, האָט ער פעסטגעשטעלט, אַז איך האָב אָפּגעהיט די אַלע כללים, וועלכע ער האָט מיר אָנגעזאָגט ביים צעשיידען זיך, און אַז די שטימע איז פריש און לויטער, און אַז קיין זאַך שטייט מיר נישט אין וועג צו דערגרייכען די העכסטע פּולקאַמענקייט, וואָס איז נאָר מעגליך.

ווען ער האָט געהערט, אַז איך האָב זיך שוין גע'חונט'ט אין פאַרלויה פון עטליכע יאָר, איז ער געווען זעהר נייגעריג צו הערען עטליכע פון מייע תפילות. נאָכ'ן פאַרזינגען האָט ער באַמערקט, אַז זינט דעם גרויסען מייסטער, אויבער־קאַנטאַר זולצער, האָט ער נאָך אַזאַ שיינעם פאַרטראַג פון קיינעם נישט געהערט, און ער האָט מיר פאַרזיכערט אַ גרויסע קאַריערע אויף דעם געביט, וואָס איך האָב אויסגעקליבען. איך האָב אים שוין דעמאָלט פון גאַנצען האַרצען דערקלערט, אַז אויב איך וועל עפעס דערגרייכען אין מיין לעבען, וועל איך דאָס אין אַ גרויסער מאָס האָבען צו פאַרדאַנקען זיין לערע און זיין פאַטערליכער איבערגעגעבענקייט צו מיר. מיר האָבען באַשטימט, אַז דריי מאָל אין וואָך וועל איך קומען צו אים אויף איין שעה פאַרזעצן די שטימע־בילדונג.

סמאָטריצקי איז מיטגעווען מיט מיר ביים פּראָפעסאָר און ער האָט גע־הערט מיין שטימע, דאָס ערשטע מאָל נאָך אַזוי פיל יאַרען. ווען מיר זיינען אַרויסגעגאַנגען, זאָגט ער צו מיר, אַז ער זאָרגט זיך מער נישט פאַר מיין צוקונפט און פאַר מיין פרנסה. ער איז זיכער, אַז עס וועט נעמען נישט לאַנג און איך וועל שטיין אויף איינעם פון די אָנגעזעענסטע קאַנטאַר־פּאַסטענס אין דער שטאַט ווין. מילא, האָב איך מיר געטראַכט, פון זיין מויל אין גאָט'ס אויערען. אַבער בלויז אויף די גוטע רייד האָט מען זיך נישט געקאַנט פאַרלאָזען, מען האָט געזאַרפט נעמען זוכען אַ תכלית טאַקע אויף אַן אמת'ן.

איינמאָל זאָגט צו מיר סמאָטריצקי, אַז ער האָט עפעס באַמערקט אַז אַנאַנס אין דעם וואַכענבלאַט פון דער געמיינדע „די וואַרהייט“, אַז אין אַכטען באַצירק, יאָזעפּשטאַט, ווערט געזוכט אַ קאַנטאַר. אמת טאַקע, דאָס איז אַ קליי־נער פאַראיינס־טעמפּעל, אַבער דאָך דאַוונען דאָרט גאַנץ פיינע לייט, און חלואי לאָזט מען מיך נאָר צו אויף פּראָבע, וואָלט די שטעלע גאָר נישט געווען קיין שלעכטע. מיר האָבען באַשלאָסען, אַז ער וועט מיט מיר גיין צום פּרעזידענט.

א געוויסער הערמאן בעק, פון דער פירמע „ווילהעלם בעק און זין“, קיזערליכער הויף-ליפעראנט פון מיליטערישע און ציווילע קליידער, און מען וועט פראווען א רעד טאן.

אין ווארט-צימער ביי הער בעק האבען מיר געטראפען נאך עטליכע יונגעלייט, וועלכע האבען, זעט אויס, אויך רעפלעקטירט אויף דעם דאזיגען פאסטען. איך האב אנגעקוקט מינע קאנקורענטען און כ'האב גלייך געזען, אז איך בין א פארשפילטער. דאס זיינען געווען עלעגאנטע, מאדערען-געקליי-דעטע יונגעלייט, מיט פריש-ראזירטע פנימ'לעך, די האר גלאט צוגעקעמט מיט א שרונט אין מיטען, מאנכע מיט שארפע, שפיציגע וואנסעלעך. זיי האבען אלע געטראגען די שטייפע, אנגעקראכמאליעטע קעלנער מיט די פיין פארבונ-דענע שליפלעך, אין לאקירטע שיד מיט הויזען אויסגעפרעסטע צו דער נאט. אלע האבען זיי אויסגעזען ווי נאך-וואס ארויסגעקומענע פון פריזירער; עס האט נאך געשמעקט פון זיי דאס קעלנישע וואסער.

און איך האב זיך געגעבען א קוק אן — אויפ'ן קאפ די הויכע רוסישע, געדיכט-געקרייזעלטע פאטליעס האר, וואס ווילען זיך בשום אופן נישט איינ-לייגען, דאס פנים נישט אפראזירט, מיט די געציילטע הערעלעך, וואס האבען מיר ארויסגעסטארטשעט במקום בארד, דער אנצוג צעקנייטשט נאך פון וואלגערען זיך אין וואגאן, די הויזען האבען זיך אין קיילעכדיגע זעק אראפגע-לאזט אויף די נישט גאר געהויבענע שיד, און פון עלעגאנט אויסבינדען א שניפס בין איך אויך געווען גאנץ ווייט. טא ווי קאן איך דא געפעלען ווערען דעם ווינער קעניגליכען הויף-ליפעראנט? עס האט מיר גאר א סך געפעלט צום באקאנטען ווינער „שיק“. מיט א שווער הארץ זיינען מיר דעריבער אריין אין קאבינעט פון הער הערמאן בעק.

דער ערשטער שטראל פון האפענונג האט אויפגעשיינט פאר מיר אין ווין

און עס איז געווען ווי דאס הארץ האט מיר געזאגט: איך האב נישט געמאכט דעם געוואלדיגען איינדרוק אויף דעם פּרעזידענט, הער בעק, וועלכער האט געדארפט אַנטשיידען מיין ווייטערדיגען גורל אין דער שטאָט ווין. נאָך אין וואַרט־צימער האָב איך מיר, אין פאַרגלייך מיט די עלעגאַנטע יונגעלייט, וואָס האָבען דאָ געוואַרט, געפילט ווי אַ... דאַרפֿס־שייגען, ווען ער קומט אין שטאָט אַריין. דערצו נאָך האָבען זיי אַלע גערעדט אַזאַ פּערפעקטען דייטש! טאָ ווי קום איך אָהער מיט מיין כאַנאַראַדער אידיש? ווי אַזוי וועל איך גאָר קאַנען אויסריידען אַ וואַרט צו דעם אַריסטאָקראַטישען פּרעזידענט?

בין איך טאַקע געזעסען ווי אויף שפּילקעס, דאָס האַרץ האָט מיר גענומען קלאַפּען, און איך האָב געבעטען גאָט, אַז דער וויזיט זאָל זיך שוין וואָס שנעלער ענדיגען. ווען מען איז אַריין אין קאַבינעט, איז נאָך אַ נס, וואָס סמאָטריצקי איז געווען מיט מיר און ער איז געווען דער בעל דברן. איך האָב באַמערקט ווי דער הער בעק באַקוקט מיך פון אויבען ביז אַראָפּ. ענדליך האָט ער געפּרעגט פון וואַנען איך שטאַם, ווען ער האָט דערהערט דאָס וואַרט „רוסלאַנד“, איז ער אויפגעשפרונגען, ווי אַן אַפּגעברייטער: „וויר וואַלען קיינע רוסען, קיינע אַוסלענדער, וויר וואַלען נור עסטרייכער!“ אַזוי האָט ער זיך צעשריען און איז גלייך אויפגעשטאַנען פון דעם גרויסען דירעקטאָרסקען שטול, אַ סימן, אַז מיר קענען זיך שוין אויך קלייבען אין וועג אַריין.

ווען סמאָטריצקי האָט אים געפרואווט דערקלערען, אַז עס איז נישט וויכטיג פון וואַנען אַ חזן שטאַמט, דער עיקר איז: וואָס ער קען, און אַז פינף און זיבעציג פּראָצענט פון די ווינער קאַנטאַרען שטאַמען פון רוסלאַנד, און אַט ער אַליין שטאַמט אויך פון רוסלאַנד און דאָך פאַרנעמט ער די שטעלע פון צווייטען קאַנטאַר אין דער קולטוס־געמיינדע, און אַז ער בעט בלויז מען זאָל מיך צולאָזען אויף פּראָבע צוגלייך מיט די צענדליגער אַנדערע, וואָס ווערען צוגעלאָזט — האָבען די אַלע רייד געהאַלפּען ווי אַרבעס אין דער וואַנט. הויף־ליפּעראַנט הער בעק איז געווען פאַרעקשנ'ט און ער האָט זיך פאַררופּען אויף אַ באַשלוס פון זיין קאַמיטעט, אַז נאָר עסטרייכישע בירגער קאַנען צוגעלאָזען ווערען אויף פּראָבע אין זיין שוהל.

מיט אַ צעבראַכען האַרץ זיינען מיר אויפגעשטאַנען אוועקצוגיין. נאָר פאַר'ן

זאָגען אַ גוטען טאָג איז סמאָטריצקי'ן איינגעפאלען איבערצולאָזען דעם הער בעק זיין ווייט־קארט מיט'ן אַדרעס, טאָמער מאַכט זיך און ער וועט די זאָך איבערטראַכטען מיך צו צולאָזען אויף פּראָבע, קאָן ער זיך ווענדען אויף דעם אָנגעגעבענעם אַדרעס.

אין הייסט עס, פון דעם ערשטען פּרוּאוּו גאַרנישט אַרויסגעקומען. איך האָב מיך אַריינגעוואָרפען אין לערנען און יעדער באַווך ביי מיין פּראָפעסאָר האָט מיר געגעבען אַ געוואלדיגען פאַרגעניגען. איך האָב געשלונגען זיין יעדעס וואָרט, און יעדער טאָן, וועלכען ער האָט מיר פאַרגעזונגען, האָט זיס אָפּגע־קלונגען אין מייע אויערען. ער האָט איינשטודירט מיט מיר אָן אַ שיער נייע לידער און אַרעס, און איך בין געווען איבערפולט פון גליק, ווען נישט אין זאָך: די זאָרג פאַר מיין משפּחה און פאַר דעם מאָרגענדיגען טאָג, ווייל דער יאַראַסלאָווער „קאַפּיטאַל“ האָט גענומען אויסרייען און איך בין געשטאַנען פאַר דער געפאַר, אַז אין איין שיינעם טאָג זאָל איך דאָ אינגאַנצען בלייבען אויף דער גאַס אין דער פּרעמדער שטאָט.

איך האָב זיך באַראַטען מיט מיין פּריינט סמאָטריצקי און האָב אים געזאָגט, אַז פון גרויס פאַרצווייפלונג בין איך גרייט אָנצונעמען די שטעלע פון אַ משורר, אָבער ער האָט מיך נישט גע'עצה'ט דאָס צו טאָן. דאָס זעלבע האָט מיך אָפּגע־ראַטען מיין פּראָפעסאָר, וועלכער האָט געהאַלטען, אַז דאָס קאָן שאַדען ברענגען מיין שטימע און אויך מיין צוקונפטיגער קאַריערע, ווייל ווער וועט דאָס וועלען אויפנעמען פאַר אַ חזן אַ מענש, וואָס איז נאָך נעכטען געווען אַ משורר?

האָב איך געשטיקט אין זיך דעם ווייטאָג איבער דער אומזיכערקייט פון מיין מאָרגענדיגען טאָג און בין דערווייל געגאַנגען הערען ווינער חזנים. איך בין אַוועק אין דעם פאַראיינס־טעמפעל אויף יאָזעפּשטאַט, דאַרטען וואו איך האָב געזאָלט אָנקומען אויף פּראָבע. עס איז מיר געווען אינטערעסאַנט אָנצו־קוקען מייע קאָנקורענטען, אַט יענע עלעגאַנטע יונגעלייט, וועלכע האָבען געהאַט מער מזל פון מיר, ווייל זיי שטאַמען נישט פון רוסלאַנד. ווען איך האָב זיי געהערט אין די פּרייטאָג צו־נאַכטען און שבת אינדערפרי, איז מיר באַפּאַלען אַ געפיל פון חרפה; אַט דאָס רופט מען אויך חזנים? קיין שפור פון נוסח־התפילה און אַפילו נישט פון שטימע ווי עס געהער צו זיין האָב איך ביי זיי נישט געפונען, דערפאַר זיינען דאָס געווען קאַרעקט אויסגעפּוצטע און אויסגע־שטאַטע יונגעלייט מיט שפּייציגע וואַנסעלעך און גלאַט פּריזירטע קעפּ.

און עס איז מיר געווען אַ גרויס רחמנות אויף זיך אַליין. איך האָב געקוקט אויף זיך ווי אויף אַ גרויסען נאַר. נאָך וואָס בין איך געקומען אַהערצו, האָב איך מיר געטראַכט, אָנקוקענדיג די דראַנגאַטשעס, וועלכע זיינען געשטאַנען ביים עמוד, אין דער צייט ווען דאָ נישט לאַנג צוריק, אין יאַראַסלאָוו, האָט מען מיך ממש געטראַגען אויף די הענט און געבעטען זיך ביי מיר, אַז איך זאָל אונט־טערשרייבען מיט זיי אַ קאַנטראַקט אויף אַ יאַר צייט, און דאָ, אין דעם גרויסען ווין, נישט נאָר קיינער קוקט זיך נישט אום אויף מיר, נאָר מען לאָזט מיך

אפילו נישט צו אויף פראָבע, דאָס הייסט מיט אַנדערע ווערטער, מען וויל זיך אפילו נישט באַקענען מיט מיר.

עס איז מיר געווען ביטער און פינסטער אויפ'ן געמיט. איך האָב שוין געטראַכט אַנצוקומען אַלס כאַריסט אין איינעם פון די ווינער טעאַטערס, איך האָב געלייענט מודעות, אַז אַזעלכע ווערען געזוכט. איז ווידער אונטערגעקומען מיין פריינט סמאַטריצקי, וועלכער האָט מיך געמונטערט, אַז אויך מיין טאָג וועט קומען און איך זאָל נישט אַפּטאָן קיין פאַרצווייפּעלטען שריט, אויף וועלכען איך וועל שפּעטער זיכער חרטה האָבען. און וואָס ס'איז שייך די קרייצערס און די קראַנען, וואָס האָבען זיך גענומען ביי מיר אויסלאָזען, האָט ער מיך אויך באַרואיגט, אַז איך קאָן ביי אים וואוינען ווי לאַנג איך וויל, און וועל אים באַצאָלען דעמאָלט, ווען איך וועל אָנהויבען עפעס פאַרדינען.

אַזוי האָבען זיך געצויגען די וואַכען און עס האָט זיך נישט געזען קיין שום שייך פון האָפּענונג, אַז מיין לאַגע קאָן בעסער ווערען. די שיינע שטאַט ווין איז מיר נישט באַקומען, ווייל ווי קאָן מיר איינגיין איר שיינקייט און רחבות־דיגקייט, אַז דאָרט אין דער היים וואַרטען מיין פרוי און קינדערלעך צו הערען פון מיר, וואָס איך האָב עפעס אויפגעטאָן אין דער גרויסער וועלט, און איך האָב נישט זיי וואָס מיטצוטיילען. מיין גאַנצען צער און ווייטאָג האָב איך זיי אפילו נישט געקאָנט אַרויסשרייבען.

אַבער אַ מענש זאָל דעם בטחון קיינמאָל נישט פאַרלירען. אויך פאַר מיר האָט די זון אויפגעשיינט אין אַ שיינעם ערב־שבועות־דיגען טאָג. עס איז שוין געווען טאַקע באו מים עד נפש, מיט געציילטע גראַשענס אין קעשענע האָב איך זיך געגרייט צום יום־טוב, אַפצורייכטען אים ביי אַ פּרעמדען טיש, ווי אַן אורח, אויף באַרג. אַבער נאָך מער ווי די מאַטעריעלע זאָרג האָט מיך גע־פּרעסען און געפייניגט דער געדאַנק, אַז איך בין געוואָרען אַן איבעריגער מענש, קיינער דאַרף נישט מער מיך און מיין טאַלאַנט. אַט ערשט נישט לאַנג, מיט זיבען וואַכען צוריק אויף פּסח, אין שטעטעל יאַראַסלאָוו, בין איך נאָך עפעס ווערט געווען פאַר מענשען, מען האָט זיך געצאַצקעט מיט מיר, און דאָ, אין דעם כּרד ווין, בין איך נישט מער ווי אַן אַפּגעשלאָגענע הושענא, אַבער דאָס רעדעלע האָט זיך גאַנץ שנעל אַ דריי געטאָן.

פיר טעג פאַר שבועות איז געווען אַ טעלעפאָן צום חזן סמאַטריצקי, און טאַקע פון אים אַליין, פון הויף־ליפּעראַנט, פּרעזידענט הערמאַן בעק. דער טעלע־פּאָן האָט געזאָגט, אַז דער יונגערמאַן פון רוסלאַנד, מיט וועלכען ער איז געווען ביי אים אין קאַבינעט מיט עטליכע וואַכען צוריק, זאָל גלייך אַריבערקומען, מען וועט מיך צולאָזען צו האַלטען פּראָבע אויף שבועות אין פאַראיינס־טעמפעל, אויף יאַזעפּשטאַט.

איך בין אויפגעריכט געוואָרען, אַט דאָס האָב איך דאָך געבעטען: לאָזט מיך קומען צום פּסוק, הערט מיך קודם אויס, דערנאָך מעגט איר שוין אפילו זאָגען, אַז איך טויג צו גאַרנישט. סמאַטריצקי מיט דער ווייב האָבען מיך גענומען

אויספוצען און אויסמיסטערעווען, אָז איך זאל נישט אויסזען אזוי קליינשטעטעלדיג און קריגען מער-ווייניג אַ ווינער פנים. זיי זיינען דוקא צוגעשטאַנען צו מיר, אָז איך זאל מיר אָפּגאַלען די געציילטע הערעלעך, וואָס האָבען קוים אַרויסגע- שפּראַצט אויף מיין גאַמבע. עס איז מיר געווען שטאַרק דערווידער דאָס צו טאָן, עפעס האָב איך זיך דערמאָנט אין טאַטען, אין דעם גאַנצען פרומען שטייגער ביי אונז אין דער היים, און טאַקע וואָס הייסט עס עפעס אַ חזון מיט אַן אָפּגעגאַלטער באַרד?

נאָר אזוי ווי מיינע איינצעלנע הערעלעך האָבען זיך סיי ווי קוים אָנגעזען, האָב איך זיי נאָכגעגעבען. איך האָב מיר געלאָזט אויספרעסען מיין יום-טובֿ- דיגען בגד, פאַרשאַפט אַן אָנגעקראַכמאַליעטען, הויכען קאַלנער מיט דעם שיינעם, ווייסען שניפּסעל און האָב שוין אויסגעזען מער-ווייניגער לייטיש, הגם צום באַרימטען ווינער „שיק“ האָט מיר נאָך אַ סך געפּעלט.

ווען איך בין אַ טאָג פאַר יום-טובֿ אַריינגעקומען צום הער בעק אין קאַבינעט, האָט ער מיך שוין אויפגענומען אַ סך פּריינטליכער, ווי דאָס ערשטע מאָל, אָבער אויך דאָס מאָל האָט ער מיר נישט געקאַרגט קיין ביטערע פּיל. „איר ווייסט, יונגערמאַן“, זאָגט ער, „איך האָב גאַרנישט געטראַכט אייך צוצולאָזען צו פּראַבע, נאָר עס איז געשען אַ צופאַל, אַ געוויסער חזון איידעלמאַן, וועלכער האָט געדאַרפט דאָוונען ביי אונז שבוועות מיט אַ כאָר אויף פּראַבע, האָט עפעס נישט געקאַנט אַדורכקומען מיט'ן כאָר, און אַליין, אָן אַ כאָר, איז ער נישט אומשטאַנד צו דאָוונען. און אויב איר קענט יאָ דאָוונען גאַנץ שבוועות איינער אַליין אָן אַ כאָר, זיינען מיר גרייט אייך צו געבען די געלעגענהייט צו ווייזען וואָס איר קענט“.

איך האָב זיך דערפּילט אַביסעל זיכערער, ווייל איך האָב געוואוסט ביי זיך, אָז איך אָן אַ כאָר וועל זיי נישט פאַרשעמען לגבי יענע, וואָס מוזען האָבען אַ כאָר ביי דער זייט. אָבער איך האָב גע'פּוועל'ט ביי מיר צו מאַכען דעם הער בעק אַ געוויסע באַמערקונג: „אזוי ווי איר האָט נישט בדעה אָנצושטעלען מיך אויף אַ שטענדיגען פּאַסטען, דערפאַר וואָס איך בין אַ רוסישער בירגער, וועט עס זיין נישט מער ווי רעכט צו באַצאַלען מיר פאַר דעם דאָוונען יום-טובֿ, און אויב איר האָט נישט אויסצוזעצען, וואָלט איך פאַרלאָנגט הונדערט קראַנען“.

קעגען מיין דערוואַרטונג האָט הער בעק צו דעם גלייך צוגעשטימט, ווייל — אַ ברירה האָט ער געהאַט? וואו וועט ער געפינען אַן אַנדער חזון פיר טעג פאַר יום-טובֿ? און כ'האָב מיך גענומען גרייטען צו מיין דאָזיגען ערשטען אויפ- טריט אין אַ ווינער טעמפעל. איך האָב מיר געטראַכט, טאַמער, חלילה, פאַל איך אַדורך, לאַמיר זיך כאַטש פאַרזיכערען די הוצאה אויף אַ שטיקעל צייט.

פאַר די געציילטע טעג, וואָס זיינען מיר געבליבען צו מיין אויפטריט, האָב איך מיך באַמיט איינצושטודירען אַ געוויסען מיטלועג, וואָס זאל נישט זיין צו אַרטאָדאָקסיש און נישט צו כאַראַליש, אָבער וואָס זאל זיין פאַרשטענדליך פאַר יעדען קלאַס איד. און ווען איך בין די ערשטע נאַכט שבוועות צוגעגאַנגען

צום עמוד, האָב איך געשפּרייזט מיט אַ פעסטען טראַט און דעם קאַפּ האָב איך געהאַלטען הויך. ווי נאָר כ'האָב געזאָגט „ברכו" און דעם „אהבת עולם", האָב איך דערשפּירט די שטימונג צווישען עולם, און מיין אינערליכע זיכערקייט איז נאָך מער געשטיגען. ווען כ'האָב געזונגען „השכיבנו" האָב איך שוין דערפּילט באַגייסטערונג אַרום מיר, און אַפּילו דער פרעזידענט, בעק, אַליין, וועלכער איז געשטאַנען נישט ווייט פון מיר, האָט געהאַט אַ ברייטען שמייכלעל אויף זיין פנים.

ווען כ'האָב זיך צו קידוש אויסגעדרייט מיט'ן פנים צום עולם, האָב איך געקאַנט באַגעגענען אַן אַ שיעור באַגייסטערטע פנים/ער מיט בליצענדיגע אויגען פאַר צופרידענקייט. ווען כ'האָב געענדיגט, איז צו די „ישר-כוח'ס" גאָר קיין סוף נישט געווען, אַבער מען האָט נישט אַפּלאַדירט, ווי עס איז מיר מיט יאַרען שפעטער אויסגעקומען צו אַבסערווירען אין אַמעריקע. פרעזידענט בעק האָט מיר דער ערשטער גראַטולירט אין נאַמען פון אַלע רעפּרעזענטאַנטען און פון דער גאַנצער געמיינדע.

די שוהל איז געווען אַ גאַנץ קליינע, קוים הונדערט מיט פּופציג פּלעצער, און עס איז פאַקטיש נישט געווען קיין מעגליכקייט צו אַנטוויקלען די שטימע אין איר גאַנצער טיף. אַבער איך האָב פון דער ערשטער מינוט אַן געשפּירט מיט אַלע מיינע חושים, אַז די אידען זיינען שוין אויף מיין זייט, נישט געקוקט וואָס איך בין נישט קיין עסטרייכישער בירגער.

חזן קווארטין מיט פרוי און קינדער אין ווין, 1903.

איך ווער אויבער-קאנטאר פון דעם „קייזערין עליוזאבעט טעמפעל" אין ווין

אויף צומארגענס, שבועות, צו שחרית און צו מוסף, האָב איך מיין שטימע געלאָזט הערען אין איר גאַנצען גלאַנץ און פּראַכט, נישט זשאַלעווענדיג און נישט קאַרגענדיג קיין שום אַנשטרענגונג אַרויסצוברענגען דאָס שענסטע און דאָס קרעפּטיגסטע, וואָס איך בין געווען אומשטאַנד. אין שוהל זיינען געווען אַ סך מער אידען, ווי נעכטען צו מעריב, און די באַגייסטערונג האָט מיר אַנגעהויבען דערמאָנען די אויפנאַמע, וואָס איך האָב געקראָגען אויף פּסח אין יאַראַסלאָוו.

דער פּרעזידענט, הער בעק, איז אַזוי אַרויס פון די כלים, אַז נאָכ'ן דאַוונען האָט ער מיך, דעם „רוסישען", וועלכען ער האָט נאָך דאָ נישט לאַנג באַגעגענט מיט אַזאַ פּאַראַכטענדיגען בליק ביי זיך אין קאַבינעט, פּאַרבעטען צו זיך אין הויז אַריין אויפ'ן יום־טובֿ/דיגען מיטאַג. נאָכמיטאַג רופּט ער זיך אָפּ צו מיר, אַז אויפ'ן אַווענט (דאָס הייסט, אויף דער צווייטער נאַכט שבועות) האָט ער פּאַרבעטען צו זיך אין הויז אַריין די גאַנצע רעפּרעזענטאַנץ פון זיין שוהל צוזאַמען מיט'ן סעקרעטאַר און ער בעט מיך אויך צו קומען, און מען וועט שרייבען די באַדינגונגען, כדי איך זאָל איבערנעמען דעם אַמט פון שטענ-דיגען קאַנטאר אין זייער שוהל.

איך האָב געדאַרפט דערמאָנען דעם הער „הויף־ליפּעראַנט", אַז היינט ביינאַכט איז שבועות, און עס איז נישט מיין טבע צו שליסען קאַנטראַקטען אום שבת אָדער יום־טובֿ. ער האָט זיך אַנטשולדיגט און דאָס איז אָפּגעלייגט געוואָרען אויף מוצאי יום־טובֿ. דעם צווייטען טאָג יום־טובֿ האָט זיך אין שוהל, וועלכע איז שוין געווען אַנגעפּראַפט מיט אידען פון אַנדערע שוהלען, איבערגע'חזר'ט דער זעלבער ספּעקטאַקעל. איך האָב געוואונען אַלעמענס הערצער טאַקע מיט איין שאַס. מיין פּרעזידענט האָט אינגאַנצען געשטראַלט פאַר נחת, ווייל ער האָט באַטראַכט, אַז דאָס איז זיין פּאַרדינסט, וואָס ער האָט מיך דעראַבערט פאַר דער שוהל. אין יענער מינוט האָט ער זיכער פּאַרגעסען, ווי ער האָט מיט געציילטע וואַכען צוריק געצאַפט מיין בלוט, נישט וועלענדיג מיך אַקצעפּטירען אַפילו אויף פּראַבע.

מוצאי יום־טובֿ איז אין פּרעזידענט'ס הויז געווען פּאַרזאַמעלט די גאַנצע פּני פון דער שוהל צוזאַמען מיט'ן סעקרעטאַר און אַפילו מיט אַן אַדוואַקאַט,

וועלכער האָט געדאַרפט אויסאַרבייטען אַלע פּונקטען פּון קאָנטראַקט. גייענ-
דיג צום פרעזידענט, האָב איך מיר אַזוי אויפ'ן וועג געטראַכט: וויפּיל בעט מען
און וואָס פאַרלאַנגט מען? איך האָב געוואוסט, אַז די שכירות פּון אַ קאָנטראַר
איך וויל האָבען זיך אין יענער צייט געוואַקעלט צווישען זעכצען הונדערט און
צוויי טויזענט פּיר הונדערט קראַנען אַ יאָר. אָבער דאָס איז געווען גערעדט
וועגען קאָנטראַרס, וואָס זיינען שוין געשטאַנען אויף זייערע שטעלעס איבער
צען יאָר. ווי האָב איך, פּאַקטיש אָן אַנפאַנגער, געקענט בעטען דאָס זעלבע
געלט?

אין דער אונטערשטער שורה האָבען מיר זיך געאייניגט אויף פּופּצען
הונדערט קראַנען און אַ חוץ דעם, דריי הונדערט קראַנען אויף צו ברענגען
מיין פּאַמיליע, און די הונדערט קראַנען פאַר'ן שבועות קריג איך באַזונדער.
איך בין אָבער געווען אויף אַזוי פּיל נישטער זיך אויסצוריידען אין וויכטיגען
פּונקט: מיט'ן מאַמענט, ווען מען וועט אויסבויען דעם נייעם, פּיל גרעסערען
טעמפעל, ווען די צאָל מתפללים וועט זיך באַדייטענד פאַרגרעסערען, האָב
איך אַ רעכט צו פאַרלאַנגען איבערצוקוקען דעם קאָנטראַקט. דער אַדוואָקאַט
האָט זיך אַפּילו שטאַרק געווערט געגען דעם פּונקט, אָבער איך האָב זיך צו
יענעם מאַמענט געפּילט אַזוי פּעסט, אַז וואָסערע באַדינגונגען איך זאָל נישט
פאַרלאַנגען בין איך געווען זיכער, אַז זיי וועלען מיר נאַכגעבען.

גלייך אויף דער זעלבער זיצונג, ווען מען האָט אַפּגעשלאָסען מיט מיר
דעם קאָנטראַקט, איז באַשלאָסען געוואָרען, אַז דער נייער טעמפעל מוז פאַרטיג
ווערען צוויי וואַכען פאַר די ימים־נוראים, כדי מען זאָל קענען פייערען דעם
געהעריגען חנוכת־הבית מיט גרויס פּאַמפע און פאַראַד. קיין געלט האָט די
אידען נישט געפּעלט, האָט מען זיך גענומען אונטערייאַגען די בוי־אַרבייטען.
אין דער צווישען־צייט, ביז דער נייער טעמפעל וועט שטיין, האָט מען אַנגאַ-
זשירט פּראָפּעסאָר זולצער, אַ זון פּון דעם באַרימטען שעפּער פּון אַזוי פּיל
ליטורגישע תּפילות און אויבער־קאָנטראַר שלמה זולצער, אַז ער זאָל אייני-
שטודירען און דיריגירען מיט אַ ספּעציעלען כאַר לכּבוד דעם חנוכת־הבית
מיט מיר אַלס אויבער־קאָנטראַר.

פּראָפּעסאָר זולצער איז געווען אַן אויסערגעוויינליכער שטעלאַ־ווירטואַ,
דער ערשטער סאָליסט אין אַרקעסטער פּון דער ווינער קייזערליכער אָפּערע,
אַ חוץ דעם איז ער געווען אַ גרויסער קאַמפּאָניסט, און ער האָט שפּעטער
באַאַרבייט די צוויי גרויסע מוזיקאַלישע ווערק פּון זיין פּאַטער „שירי ציון“,
געבענדיג זיי אַ גלענצענדיגע פאַרענדיגונג און אויסשלייפּונג.

פּראָפּעסאָר זולצער איז איינגעלאָדען געוואָרען ספּעציעל צוצוגרייטען די
חנוכת־הבית־פייערונג, אָבער מען האָט דאָך אויך געדאַרפט טראַכטען וועגען
אַ כאַר מיט אַ דיריגענט אויף אַ גאַנץ יאָר. מען האָט געגעבען אַנאַנסען אין
דעם ספּעציעלען חזנים־בלאָט און אויך אין די פאַרשידענע געמיינדע־וואַכענ-
שריפטען; און פּון אַלע זייטען האָבען זיך גענומען מעלדען זינגערס און זינגע-

רינס. צווישען די, וואָס האָבען זיך געמאַלדען, איז אויך געווען דער באַריטאַן איידעלמאַן, דער זעלבער, וועמען איך האָב געהאַט צו פאַרדאַנקען די שטעלע אין טעמפּעל אויף יאָזעפּשטאַט. ווען ער צעקריגט זיך נישט דעמאָלט ערבֿ-שבועות מיט זיין כאָר, וואָלט מען דאָך מיך נישט גערופּען, און ווער ווייס וואָס פאַר אַן אַנדער ווענדונג מיין גאַנצע צוקונפטיגע קאַריערע וואָלט דעמאָלט אַנגענומען.

דער דאָזיגער איידעלמאַן האָט אויף מיר געמאַכט דעם בעסטען אינדרוק, און ער האָט איינגעשטימט איבערצונעמען דעם אַמט פון צווייטען קאַנטאָר און גלייכצייטיג פון דיריגענט פון כאָר. ער האָט געהאַט אַ גוטע באַריטאַן־שטימע, און אויך פּראָפעסאָר זולצער האָט זיך צו אים זעהר וואַרעם באַצויגען. דעם גרעסטען ווידערשטאַנד האָבען מיר אָבער אַנגעטראָפּען מצד דעם פּרע־זידענט, הער בעק, וועלכער האָט אים נאָך אַלץ נישט געקענט מוחל זיין, וואָס ער האָט זיך דעמאָלט איינגעריסען מיט'ן כאָר און האָט אים פאַרשאַפט צרות אום סאַמע ערבֿ יום־טובֿ. אָבער איך האָב איינגע'טענה'ט מיט'ן פּרע־זידענט: פאַרקערט, איר דאַרפט דאָך זיין דאַנקבאַר דעם חזן איידעלמאַן פאַר יענעם אינזידענט, ווען נישט וואָלט איר דאָך מיך נישט געהאַט...

סוף כל סוף האָט זיך דער הער בעק געלאָזט איבערריידען און חזן איי־דעלמאַן האָט איבערגענומען די פּונקציעס פון צווייטען קאַנטאָר אין גרויסען טעמפּעל, וואָס האָט אַ ליאַדע טאַג געדאַרפט פאַרטיג ווערען, און אויך האָט ער געדאַרפט צוזאַמענשטעלען אַ כאָר פון מענער און פּרויען און מיט אים דיריגירען.

מען האָט זיך גענומען גרייטען צו דעם פייערליכען חנוכת־הבית פון נייעם טעמפּעל. אַזוי ווי דער הער בעק איז, ווי שוין אויבען דערמאַנט, געווען אַ הויף־ליפּעראַנט פון קייווער און קעניג פּראַנץ יאַזעף, האָט ער זיך באַמיט אין קייווערליכען הויף, אַז מען זאל דאַרט באַוויליגען אַנגערופּען דעם נייע־געבוירטען טעמפּעל אויפ'ן נאָמען פון דער קעניגין עליזאַבעט. איך געדענק, ווי דער פּרעזידענט האָט געשטראַלט פון פּרייד, ווען ער איז אין אַ שיינעם טאַג געקומען און געזאַגט: מזל־טובֿ! דער הויף האָט ענדליך געגעבען זיין גנעדיגע באַוויליגונג, אַז דער אידישער טעמפּעל זאל אַנגערופּען ווערען אויף דעם נאָמען פון דער פאַרשטאַרבענער קעניגין. עס איז געווען אַן אמת'ע שמחה צווישען די רעפּרעזענטאַנטען, ווי אַ גרויס גליק וואָלט דאָ געטראָפּען דעם כלל ישראל.

פון דעם טאַג אָן האָט זיך דער טעמפּעל אויף יאָזעפּשטאַט, וואו איך האָב געהאַט מיין ערשטע פאַרמעלע שטעלע אַלס אויבער־קאַנטאָר, גערופּען "קעניגין עליזאַבעט טעמפּעל". דער פּרעזידענט און די רעפּרעזענטאַנטען האָבען זיך פון דעם טאַג אָן נאָך מער אַריינגעוואַרפּען אין דער אַרבייט איינצואַרדענען די פייערונג פון חנוכת־הבית וואָס מער אימפּאָזאַנט און מיט וואָס אַ גרעסערער פּאַמפע, פון אויער צו אויער האָט מען זיך איבערגעגעבען, אַז פון הויף אַליין

וועט קומען א פארשטייער צו דער פייערונג, א חוץ דעם וועט קומען דער בירגערמייסטער פון ווין און נאך אַנגעזעענע פּערזענליכקייטען פון דער דיפּלאַ- מאַטישער און פינאַנץ-וועלט.

אַזוי ווי קיין געלט האָבען די וויער באַנקירען און אינדוסטריעלער נישט געזשאַלעוועט, האָט פּראָפּעסאָר זולצער באַשלאָסען צו אַנגאַזשירען צו דעם חנוכת הבית די בעסטע שטימען פון הערען און דאַמען כאָר פון דער וויער אַפּערע. עס איז אַוועקגעשטעלט געוואָרען אַ וואונדערליכע האַרמאָניע, וואָס האָט געקלונגען ווי אַ ריכטיגער אַרגעל. און עס האָבען זיך אַנגעהויבען די פּראָבען.

מיך איז אַסור געווען וואָס מקנא צו זיין, אַזוי פיל אַרבייט איז מיר מיטאַמאַל צוגעפאַלען. ערשט דאָ מיט עטליכע וואָכען צוריק בין איך אַרומגעגאַנגען ליידיג און געזוכט אַ וואָסערע נישט איז באַשעפּטיגונג, און דאָ מיטאַמאַל האָט מיר דער טאָג נישט געקלעקט. די פּראָבען מיט'ן פּראָפּעסאָר זולצער און מיט זיין כאָר פאַר'ן חנוכת הבית האָבען פאַרנומען ביי דריי שעה אַ טאָג, און אין די אַווענטען האָב איך זיך געמוזט אָפּגעבען מיט'ן טעמפעל-כאָר פאַר די ימים נוראים; און ביי דעם אַלעם האָב איך קיין איין מאָל נישט פאַרנאַכלעסיגט מיינע שטונדען ביים טייערען פּראָפּעסאָר שטיינשניידער. זיינע לעקציעס האָבען מיט יעדען טאָג באַרייכערט מיין פאַרטראָג, סיי געזאַנגליך און סיי טעקסטליך.

די דאָזיגע עטליכע חדשים, צווישען שבועות און די ימים נוראים, זיינען אַן איבערטרייבונג געווען די שווערסטע און פאַראַנטוואָרטליכסטע אין מיין לעבען. איך האָב געוואוסט, אַז פון זיי איז אָפּהענגיק מיין גאַנצע צוקונפט און קאַריערע אַלס קאַנטאָר, וועל איך אַדורכפאַלען ביים חנוכת הבית און ביים ימים נוראים/דיגען דאָוונען, מעג איך זיך געזעגענען מיט ווין, אלא ניין, און איך וועל אויסנעמען, בין איך געווען זיכער, אַז דאָן וועל איך שטייגען ווייטער און ווייטער, ווי הויך עס קען נאָר שטייגען אַ חזן ביי אידען.

איך האָב געאַרבייט מיט אַן אויסערגעוויינליכער ענערגיע, וואָס איך ווייס גאַרנישט פון וואָנעט זי האָט זיך צו מיר גענומען. איך האָב געטראַכט דערביי: דאָס מי איך מיך פאַר דעם גליק פון ווייב און קינדער, פאַר דעם נחת און שטאַלץ פון מיינע טייערע עלטערען, וועלכע האָבען נישט געקאַרגט קיין שום מי און האָבען דאָך מעגליך געמאַכט, אַז איך זאָל גיין צו מיינ באַשטימונג, נישט געקוקט אויף אַלע שטרויכלונגען.

דאָס חנוכת הבית פּראָגראַם איז באַשטאַנען פון כמעט לויטער זולצער-רישע קאַמפּאָזיציעס: "מה טובו", "מזמור שיר חנוכת", "פסחו לי שערי צדק", "הללויה", "אדון עולם", דאָן צוויי געבעטען אויף דייטש און צום סאַמע סוף דער עסטרייכישער הימן: "גאָט ערהאַלטע, גאָט באַשיצע" ... פּראָפּעסאָר זולצער האָט מיר איבערגעגעבען אַלע רעטשיטאַטיווען פון די קאַמפּאָזיציעס צום חנוכת הבית פּראָגראַם. איך האָב זיך גענומען איינשטודירען די רעטשיטאַ-

טיווען טאג און נאכט. איך מוז דאָ צוגעבען, אָז מיין פּראָפעסאָר האָט מיר געהאַלפּען אַרויסברענגען אַלע פּיינקייטען און ניואַנסען, די אַטעם־פּאַרטיילונגען, די פּאַרטיס, קרעשענדאָס, דעקרעשענדאָס און פּיאַנאָס, און גאַר שטאַרק האָט ער מיר געהאַלפּען אַרויסברענגען דעם פּאַרלאַנדאָ־פּאַרטראַג. איך האָב נישט נאָר געפּאָלגט זיין יעדען ראָט, נאָר איך האָב געשלונגען זיין יעדעס וואָרט, ווי אַ געטרייער חסיד הערט זיך צו צו דער תּורה, להבדיל, פּון זיין רבי'ן.

אין רעזולטאַט האָט קיין הונדערטסטעל פּון אַ הונדערטסטעל פּראָצענט נישט געפּעלט צו דער פּולקאָמענקייט מיט וועלכער די רעטשיטאַטיווען זיינען אויסגעפירט געוואָרען. עס האָט געהערשט די פּרעציזעסטע האַרמאָניע צווישן שערן מיר מיט דעם כאָר. פּראָפעסאָר זולצער, ווען ער האָט דאָס דערהערט, איז ער געווען טיף איבערראַשט, ווי אַזוי איך האָב אין אַזאַ שנעלער צייט, פּאַקטיש אָן סיסטעמאַטישער מוזיקאַלישער אויסבילדונג, דערגרייכט אַזעלכע פּערפעקטע רעזולטאַטען. איך געדענק נאָך זיינע ווערטער: „ווען מיין גאַט־זעליגער פּאַטער וואָלט דאָס געווען דערלעבט... ער האָט זיכער נישט די זכּיה געהאַט בעת זיין לעבען צו הערען זיינע אייגענע קאַמפּאָזיציעס אין אַזאַ מוסטערהאַפּטער פּולקאָמענער אויספירונג.“ איך האָב זיך פּאַרשעמט, ווען איך האָב דערהערט די ווערטער, אָבער אינערליך בין איך געווען פּול מיט שטאַלץ און גליק, וואָס איך האָב דערלעבט דעם דאָזיגען טאָג.

דער פייערליכער חנוכת הבית פון מיין נייעם טעמפעל אין ווין

ענדליך איז געקומען דער גרויסער טאג פון דעם חנוכת הבית פון דעם נייעם טעמפעל, וואָס האָט געטראָגען דעם נאָמען פון דער עסטרייכישער קעניגין. איך וועל דאָ נישט אַריינגיין אין שילדערען די אילומינאַציעס מיט די בלומען-גירלאַנדעס, מיט דעם גאַנצען איבעריגען אויסערליכען גלאַנץ, וואָס האָט אַרומגעהילט די אויסערליכע זייט פון דער פייערונג. דער מוזיקאַ-לישער טייל פון דער פייערונג איז ווירקליך געווען אַ זעלטענע געשעעניש אַפילו אין ווין, וואָס האָט גע'שמ'ט מיט דעם רייכען מוזיקאַלישען און טעאַטער-לעבען.

אויף די טייערע פּערסישע טעפּיכער, וואָס האָבען געפירט צום אַריינ-גאַנג אין טעמפעל, האָבען זיך אַרום מיטאַג-צייט גענומען פאַרזאַמלען דער פּרעזידענט מיט אַלע מיטגלידער פון פאַרשטאַנד, אַלע אין די פּראַקען און גלאַנציגע צילינדערס. דער ראַבינער, ד"ר באָוער, און איך זיינען, פאַרשטייט זיך, געווען אַנגעטאָן אין די בגדי קודש, נאָר פון אונטער דער נאָדעל אַרויס. דער ערשטער פון די פייערליכע געסט איז אַנגעקומען דער בירגערמייסטער פון ווין, באַגלייט מיט זיין סוויטע אין אַ ריי אויטאָמאָבילען. די שוהל איז שוין געווען איבערפולט, אָבער מען האָט געוואַרט אויף פאַרשטייער פון קייזער און קעניגליכען הויף. ווען ער איז אַנגעקומען איז מיר געגעבען געוואַרען אַ צייכען און ביי אַ פּרעלודיום-געזאַנג פון אַרגעל, האָב איך פייערליך אַריינגעמאַרשירט מיט'ן געזאַנג פון „מה טובו". נאָכ'ן אַפּזינגען דעם „הנותן תשועה" לכבוד דעם קייסער פּראַנץ יאָזעף, וואָס איז איבערגעזעצט געוואַרען אויף דייטש דורכ'ן ראַבינער דר. באָוער, האָב איך מיט'ן כאַר געזונגען „פתחו לי שערי צדק", און אין דער זעלבער צייט האָט דער פּרעזידענט מיט אַלע איבעריגע מיטגלידער פון פאַרשטאַנד אַריינגעטראָגען די ספרי תורה'ס אין טעמפעל אַריין און זיי אַוועקגעשטעלט אין אַרון קודש אַריין.

איך האָב מיר דעמאָלט געטראַכט, אַז אידען זיינען סוף כל סוף דאָס זעלבע פאַלק אומעטום, וואוהין דער גורל זאָל זיי נישט באַשטימען צו לעבען. דאָכט זיך, אַן אַסימילירטער עולם פון באַנקירען, מלוכה-אַנגעשטעלטע און גרויסע געשעפטס-לייט, האָבען זיי זיך אַלע אַוועקגעריסען פון זייערע באַשעפ-

טיגונגען אין אַ געוויינליכען מיטען-טאָג און געקומען אָפּגעבען כבוד גאָט'ס הויז, וואָס איז אזוי שייך און פייערליך אויסגעפּוצט געוואָרען לכבוד דעם טאָג פון זיין דערפּענונג. באַזונדערס רירענד איז געווען דער מאַמענט, ווען די גבאים, אָדער ווי זיי האָבען זיך גערופּען אויפ'ן ווינער לשון „פאַרשטאַנד-לייטע“, האָבען געטראָגען די אַלטע ספר-תורה'ס איבער דער לענג פון טעמפל צום אַרון קודש. ביי אונז, אין כאַנאַרָאָד, וואָלטען אידען זיך אַרויפגעוואָרפּען אויף די ספר-תורה'ס און געקושט זיי מיט'ן ברעג פון טלית. דאָ, אין ווין, זיינען די אידען געשטאַנען רואיג, אָבער אין זייערע אויגען האָט מען געקאָנט באַמערקען אַ פייכטקייט פון אינערליכער גערירטקייט פון דער דאָזיגער דער-הויבענער סצענע.

נאָכ'ן „מומור שיר חנוכה“ איז געקומען די פרעדיגט פון ראַבינער, דר. באָוער, דאָן האָב איך מיט'ן כאָר געזונגען „הללויה“ און „אדון עולם“ פון זולצער אין עס-דור, און פאַרענדיגט מיט'ן עסטרייכישען הימן. דאָס כאָר-געזאַנג פון איבער דרייסיג מענער און פרויען פון דער ווינער אָפּערע, באַגלייט פון אַרגעל און האַרפע, איז ווירקליך געווען עפעס אויסערגעוויינליכעס, אַ הימליש געזאַנג, וואָס האָט טיף פאַר'כישופ'ט אַלע אַנוועזענדע. אַ סך פון דעם כבוד פון דער דאָזיגער פייערליכקייט איז אויך מיר צוגעפאַלען און איך בין פון דעם טאָג אָן געוואָרען פאַפּולער און באַקאַנט אין אַלע ווינער אידישע קרייזען, נישט געקוקט וואָס איך בין נאָך קיין גאַנצע דרייסיג יאָר נישט אַלט געווען.

צו די ימים נוראים, אַ צוויי וואָכען נאָך דער פייערליכער דערפּענונג פון טעמפל, איז דער געדראַנג פון מתפללים געווען אזוי גרויס, אַז דער פרעזידענט, הער בעק, האָט שוין אויסגעדריקט זיין באַדויערען פאַר מיר, וואָס מען האָט געבויט דעם טעמפל בלויז מיט טויזענט זיך-פּלעצער, און נישט מיט פּופּצען הונדערט. עס איז געוואָרען אַ פאַרפלייצונג פון פרישע מיטגלידער אין טעמפל, און דער פאַרשטאַנד האָט פון ריין מאַטעריעלען שטאַנדפונקט גענומען אַרייננעמען גרויסע סומעס, אַ חוץ דעם מאַראַלישען אַנזען, וואָס ער האָט זיך דערוואָרבען גלייך פון ערשטען טאָג אָן. אינאיינעם דערמיט איז געוואָקסען מיין אַנזען; איך האָב מיך געפילט האַפּערדיג און גליקליך, וואָס מיט מיין עקשנות און אויסדויער האָב איך זיך דערשלאָגען צו אַזאַ פּאַזיציע.

ווען נאָך די ימים נוראים האָט מען מיך גערופּען צום פרעזידענט, וועל-כער האָט מיר איבערגעגעבען די אָפּגערעדטע דריי הונדערט קראַנען אויף צו ברענגען מיין משפּחה, האָב איך מיך דערלויבט אים אויפּמערקזאַם צו מאַכען, אַז מיר האָבען איין פונקט אין אונזער אָפּמאַך, וועלכער וואַרט אויף זיין פאַרווירקליכונג. דאָס איז דער פונקט, אַז אין נייעם טעמפל, אויב מיין דאָונען וועט אויסנעמען, האָב איך אַ רעכט צו בעטען וועגען איבערקוקען אונזערע באַדינגונגען. נו, וואָס איז שייך דעם דערפּאָלג, דאָרף דאָס דער פרעזידענט בעסער וויסען פאַר מיר. און וואָס איז שייך וועגען דעם, אַז איך מיט אַ פאַמיליע פון פיר קינדער זאָל קאָנען אויסקומען פאַר די פּופּצען הונדערט

קראָנען, וואָס מען האָט מיר לכתחילה באַשטימט, פאַסט עס גאָר נישט פאַר אַזאַ גרויסען טעמפעל מיט אַזאַ געוואַלדיגער צאָל מתפללים, אָז זייער אויבער־קאַנטאַר זאָל זיך קוועלען, זאָל נישט וואוינען ווי עס פאַסט פאַר זיין שטעלונג און זאָל נישט האָבען אַלי, וואָס ער באַדאַרף.

דער פּרעזידענט, ווי אַלע פּרעזידענטען, ווען מען קומט צו זיי מיט אַזעלכע פּאָדערונגען, האָט געהאַט אַ גאַנץ זייערע מינע אויפֿן פנים. דאָך האָט ער מיך גאַנץ איידעל געפּרעגט, וואָס עס איז מיין איצטיגער פּאַרלאַנג. איך האָב זיך גאַרנישט געשעמט און האָב געזאָגט, אָז כדי זייער אויבער־קאַנטאַר זאָל קאַנען פירען אַ בכבוד־יגע עקזיסטענץ, ווי עס פאַסט פאַר זיין שטעלונג, דאַרף ער באַקומען מינדעסטענס דריי טויזענט קראָן אַ יאָר.

ווען דער הער בעק האָט דערהערט די ציפּער, איז ער שיער נישט אַראָפֿ־געפאַלען פון שטול. אַזוי איז שוין די טבע פון אַלע לייט, וואָס קהל'ן זיך: עס איז זיי זעהר שווער אַריינצודרינגען אין דער לאַגע פון די מענשען, וואָס טראָגען אַזוי פיל ביי צו דעם דערפאַלג פון זייערע אינסטיטוציעס. אַלע וואַלטען זיי וועלען אַפּקומען מיט אַ שהי־פהי, און דערנאָך באַרימען זיך, אָז זיי פירען אַ שפּאַרזאַמע ווירטשאַפּט. איך האָב אָבער גלייך פון די ערשטע טריט פון מיין קאַריערע געפילט, אָז איך דאַרף שטיין אויף דער וואַך פון מיין כבוד און פון מיין פּראַפעסיע און נישט לאַזען זיך אויסנוצען פון פּאַרשידענע גבאים און פּרעזידענטען.

עס זיינען אַריבער וואַכען און דער פּרעזידענט האָט מיר קיין ענטפּער אויף מיין פּאָדערונג נישט געגעבען. מאַכט זיך אַ מעשה, ווען איך ענדיג אַזוי איינמאַל דעם שבת־דיגען מוסף אין טעמפעל, קומט צו צו מיר אַ איד און דערלאַנגט מיר אַ ברייטען ישר־כוח, ער שטעלט זיך מיר פאַר: ער איז אַ גרויסער סוחר פון בוקאַרעסט, די הויפּט־שטאַט פון רומעניע, און ער איז געקומען געשעפּטליך קיין ווין, האָט ער זיך אַריינגעכאַפּט אין טעמפעל אַריין, און ער הויבט אָן דערציילען וועגען די גליקען, וואָס וואַלטען מיך דערוואַרט, ווען איך פּועל ביי מיר און קום אַריבער קיין בוקאַרעסט. עס וואַלט פאַר זיי געווען ממש אַ גליק צו האָבען אַ קאַנטאַר אַזאַ ווי איך.

גראַד איז איצט דאָרט פריי דער קאַנטאַר־פּאַסטען און דער לוינ וואַלט דאָרט געווען אויף עסטרייכיש געלט פיר טויזענט קראָנען אַ יאָר, און דערצו נאָך אַ קהל'שע דירה פון זעקס צימערען. וועלכער סוחר וויל דאָס נישט באַ־קומען די גרעסטע סומע פאַר זיין סחורה? — איז מיר די מעשה פון דעם בוקאַרעסטער איד אַריין אין קאַפּ אַריין. אָבער איך האָב באַשלאָסען וואַרטען, ביז איך וועל הערען קלאַרע דיבורים פון מיין פּרעזידענט וועגען די פּאָדערונג־גען, וואָס איך האָב אַרויסגעשטעלט.

איך האָב וועגען דער געשיכטע מיט'ן בוקאַרעסטער אידען דערציילט מיין צווייטען קאַנטאַר, איידעלמאַן, ווייל ער איז געווען אַ נאַענטער פריינט. אָבער אינגאַנצען געגען מיין ווילען איז די מעשה דערגאַנגען צום פאַרשטאַנד. דער

בעסטער סימן איז, אַז גלייך אין עטליכע טעג אַרום האָט מען מיך גערופען און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ דינגעניש. דאָס ערשטע מאָל האָבען זיי מיר פאַרגעלייגט אַכצען הונדערט קראַנען אַ יאָר, אָבער ווען זיי האָבען געזען, אַז איך שטיי פּעסט ביי מיינע פּאָדערונגען, איז געקומען שוין גאַר אַן אַנדער פאַרשלאַג: זיי שליסען מיט מיר אַ קאַנטראַקט אויף פינף יאָר. דאָס ערשטע יאָר באַקום איך צוויי טויזענט קראַנען, און יעדען ווייטערדיגען יאָר ווערט דער לוינ געהעכערט אויף צוויי הונדערט קראַנען, אַזוי, אַז צום סוף פון די פינף יאָר וועט מיין געהאַלט באַטרעפען צוויי טויזענט מיט אַכט הונדערט קראַנען.

דאָס איז שוין געווען אַ געוויסער שריט פאַראויס, אָבער יענער בוקאַרעס-טער איד, מיט די רומענישע גליקען, וואָס ער האָט מיר צוגעזאָגט, האָט מיך אינגאַנצען קאַליע געמאַכט, און איך האָב באַשלאָסען ווייטער צו האַלטען זיך פּעסט ביי מיינע פּאָדערונגען פון דריי טויזענט קראַנען, און טאַקע פון דעם היינטיגען יאָר אַן. אַגב האָב איך וועגען דעם ענין בוקאַרעסט אָנגעפרעגט דעם טאַטען, ווי עס איז געווען מיין שטייגער אין אַלע וויכטיגע באַשלוסען, וועלכע איך האָב געדאַרפט אָננעמען אין לעבען. האָט דער טאַטע געענטפּערט, אַז ער איז דערפאַר איך זאָל בלייבען אין ווין פאַר אַ העלפט שכירות, איידער צו לאָזען זיך נאָך גליקען קיין רומעניע, קודם כל דערפאַר, ווייל רומעניע אין אַ לאַנד פון עמלקים און עס איז אַן עבירה וואָס אידען לעבען דאָרט. אין דער צווישענצייט האָב איך דערפילט, אַז עס איז שוין די העכסטע צייט איך זאָל זיך צוריק פאַראייניגען מיט מיין פּאַמיליע. איך האָב אומ-געהויער געבענקט נאָך מיינע קינדער און עס האָט מיר שוין געהאַט דערעסען דאָס איינזאַמע לעבען. איך האָב מיך אַלץ אָפּגעהאַלטען זיי צו ברענגען ביז איך וועל נישט ענדגילטיג פאַרפעסטיגען מיין פּאַזיציע און פאַרדינען גענוג אויף צו קאַנען געבען מיינע קינדער די געהעריגע דערציאונג, און טאַקע איינשאַפען זיך די פּאַסיגע וואוינונג. דאָס אַלץ האָב איך פאַר דעם ביז איצטיגען לוינ גישט געקאַנט דערגרייכען.

ענדליך, אין אָנהויב פון יאָר 1904, בין איך ווידער גערופען געוואָרען צום פאַרשטאַנד, וועלכער האָט מיר פייערליך געמאַלדען, אַז אָפּשאַצענדיג מיינע גרויסע פאַרדינסטען פאַר דעם טעמפעל, האָבען זיי באַשלאָסען מיר צו באַשטימען אַ געהאַלט פון צוויי טויזענט פינף הונדערט קראַנען דאָס ערשטע יאָר, מיט אַ הוספה פון הונדערט קראַנען יעדעס יאָר, און דאָס לעצטע פינפטע יאָר וועט עס באַטרעפען דריי טויזענט קראַנען, אַזוי ווי איך פאַר-לאַנג. עס האָט מיר דערעסען דאָס דינגען זיך און איך האָב אַזאַ קאַנטראַקט אויף פינף יאָר אונטערגעשריבען.

גלייך אויפ'ן צווייטען טאָג האָב איך טעלעגראַפיש אַרויסגעשיקט געלט צו מיין פרוי און קינדער און כ'בין אַרויסגעפאַרען צו דער עסטרייכיש-רוסי-שער גרענעץ זיי אָפּוואַרטען. מיינע פריינט, די חזנים סמאַטריצקי און

אידעלמאן מיט זייערע פרויען, האָבען אַלץ געטאָן צו העלפען איינאַרדענען אַ היים פֿאַר מיין פֿאַמיליע מיט אַלעם נויטיגען. און ענדליך, נאָך אַ קנאַפען יאָר צעשיידונג, האָב איך זיך ווידער געקאָנט פֿאַראייניגען מיט מיין הויז־געזינד, צו מיין פֿרייד און גליק איז גאָר קיין גרענעץ נישט געווען, בפרט ווען איך האָב מיך פֿאַר דעם ערשטען יאָר געקאָנט באַרימען מיט אַזאַ נישט דורכשניטליכען דערפֿאַלג: אַ בכבוד־יגע שטעלע אין איינעם פֿון די שענסטע טעמפלען אין ווין, מיט אַלע אויסזיכטען פֿאַר ווייטערדיגען וואויקס און אַנטוויקלונג.

דער פֿאַרשטאַנד איז געווען אַזוי פֿריינטליך צו מיר, אַז זיי האָבען מיך באַפֿרייט אויף אַ שבת אַוועקצופֿאַרען קיין בוקאַרעסט און „איינצונעמען רו־מעניע“. פֿאַר'ן שטעלען זיך צום עמוד האָט איינער פֿון די גבאים אין שיינעם בוקאַרעסטער טעמפלעל זיך אָפֿערופֿען צו מיר: „מיר זיינען טאַקע אַ מאַדערנער טעמפלעל, נאָר אַלע האָבען מיר ליב מחיה נפשות אַ „אידיש שטיקעלע“, טאָ קאַרגט אונז טאַקע נישט וואָס מער פֿון די האַרציגע אידישע תפילות“.

דערהערענדיג אַזעלכע ווערטער, האָב איך זיך דערפֿילט אין דער היים און האָב זיי מכבד געווען פֿון די שענסטע אימפּראָוויזאַציעס. איך האָב „גע־זאָגט“ פֿאַר זיי, אַז זיי זיינען זיך אַזש צעגאַנגען אין נחת און אין פֿרייד. מען האָט געפֿראַווט אַ רייד טאָן מיט מיר וועגען איבערנעמען די קאַנטאַר־שטעלע אויף שטענדיג. זיי זיינען גרייט געווען מיר אַנצובאַטען צוויי מאָל און אפשר נאָך מיט אַ שמיצעל אַריבער מער, ווי איך האָב אָפֿגעמאַכט אין ווין. דער יצר הרע איז טאַקע געווען גרויס, אָבער איך האָב פֿון דעם סאַמע אָנהויב פֿון מיין קאַריערע אָפֿגעהיט מיין וואָרט, און באַקומענדיג ביי זיי צוויי הונדערט קראַנען פֿאַר דעם שבת־דיגען דאַוונען, בין איך צוריק אַהיים געפֿאַרען קיין ווין, צו מיין ווייב און קינדערלעך.

סוחר'עריי לאזט מיך ווייטער נישט רוען

אָט אַזוי האָט זיך איינגעשטעלט אַ נאַרמאַלער לעבענס־סדר פאַר מיר אין ווין.

איך האָב ליב געהאַט די שטאָט און ווען כ'האַב געמאַכט אַ פּלאַן פון מיין פרייער צייט, בין איך געקומען צום באַשלוס, אַז די פרימאַרגענס זיינען ביי מיר אינגאַנצען לידיגע און מען דאַרף זוכען מיט עפעס וואָס זיי אויסצופילען. דער טעמפּעל האָט ביי מיר צוגענומען בלויו די צוויי טעג — פרייטאָג און שבת. די פּראָבעס מיט'ן כאָר האָב איך געהאַט עטליכע מאָל אַ וואָך אין די אַווענט־שעה'ן. ביי מיין פּראָפעסאָר בין איך געווען פאַרנומען עטליכע מאָל אין די נאַכמיטאָגס, אַזוי, אַז דער ערשטער האַלבער טאָג איז געווען אינגאַנצען פריי.

בין איך דאָך עפעס אַ סוחר'ס אַ ווין, וואָס האָט שוין אַליין אויך געהאַט פאַרווכט דעם טעם פון מסחרים, און געשעפט־מאַכעריי, קאָן מען זאָגען, איז מיר געלעגען אין בלוט, האָב איך אַ טראַכט געטאָן; פאַרוואָס זאָל איך נישט אויסנוצען אָט די פרייע פרימאַרגענס אויף עפעס אויפצוטאָן אויפ'ן געביט פון מסחר. דאָס ערשטע, וואָס איז מיר איינגעפאַלען איז געווען, אַנצור־שרייבען צו מייע צוויי שוואַגערס אין יעקאַטערינאַסלאַוו, וועלכע האָבען געפירט גרויסע מסחרים, איינער מיט מענער־קליידער און קאַנפּעקציע, און דער צווייטער מיט לעדער, און זיי פּרעגען, צי ווילען זיי נישט אַמאָל אויס־נוצען מיין זיין אין דער עסטרייכישער הויפט־שטאָט, כדי אַנצוקניפען געוויסע האַנדעלס־באַציאונגען מיט אויסלאַנד.

דער שוואַגער פון דער קליידער־ און קאַנפּעקציע־בראַנזשע האָט גע־ענטפּערט, אַז ער האָט נישט קיין שום אינטערעס אין מיין אַנבאַט. דאָגעגען, דער צווייטער שוואַגער, ליאָווע אורין, פון דער לעדער־בראַנזשע, האָט גע־ענטפּערט, אַז זיין פירמע פירט גרויסע מסחרים מיט בערלין, וואו זיי קויפען איין אַזאַ מין ווייסען כראַם־לעדער אויף זוילען, וואָס ווערט גענוצט פאַר לייווענטענע שיד און סאַנדאַלען. אָבער דער פרייז איז זעהר אַ טייערער און מען קאָן דעריבער אין דעם בערלינער אַרטיקעל גאַרנישט פאַרדינען. אויב איך וועל זיין אַזאַ בריה און אויסגעפינען דעם זעלבען אַרטיקעל אין ווין פאַר אַ ביליגערען פרייז, וועט מען דאָן קאַנען גוט פאַרדינען.

קיין פוילער בין איך נישט געווען און מיין פרייע צייט האָב איך נישט

ליב געהאַט צו פאַרברענגען אין די ווינער קאַפּייען ביי קאַרטען־שפילען אָדער

ביי צייטונגען און פליידערען, ווי דאָס איז געווען די טבע פון מאַנכע אַנדערע חזנים, האָב איך מיך תיכף גענומען צו דער אַרבייט. קודם כל האָב איך גע- בעטען מיין שוואַגער, ער זאָל מיר אַריינשיקען אַ מוסטער פון די פאַרלאַנגטע כראָם-זוילען, איך זאָל אַליין וויסען וואָס פאַר אַן אַרטיקעל איך זוך. און ווען איך האָב אַזאַ מוסטער געקראָגען, האָב איך גענומען דעם ווינער טעלעפאָן- בוך אין האַנט און אָנגעהויבען זוכען איבער די פאַרשידענע לעדער-פאַבריקען.

אַלע האָבען געענטפערט בקול-אחד, אַז זיי ווייסען אַפילו נישט ווי מען מאַכט אַזאַ אַרטיקעל. בלויז איין קליינע גאַרבעריי האָט זיך אָפגערוּפּען, אַז דאָס בעסטע וועט זיין, ווען איך וועל אַליין אַריבערקומען צו זיי און זיי ווייזען וואָס איך פאַרלאַנג. איך בין אַוועק צו דעם קליינעם גאַרבער, ער האָט באַקוקט דעם מוסטער פון אַלע זייטען, געדרייט אים אַהין און אַהער און צום סוף געזאָגט, אַז ער קאָן דאָס נישט מאַכען. נאָר אויב איך וויל, קאָן ער מאַכען אַן עקספּערִמענט אויף מיין חשבון. איך וועל דעקען די הוצאות פאַר דעם שטאַף. די אַרבייטס־צייט וועט ער נישט רעכענען.

בין איך נייגעריג געווען צו הערען וויפיל אַזאַ עקספּערִמענט דאַרף קאָסטען. זאָגט ער צו מיר: „פון פּערציג ביז פּופציג קראָנען“. נו, האָב איך געטראַכט, ווער עס רייזיקרט נישט, דער האָט גאַרנישט. און איך האָב איינ- געשטימט צו דעקען די הוצאות פון דעם עקספּערִמענט. ער האָט מיר צוגע- זאָגט אין אַ וואָך אַרום צו ווייזען וואָס פון זיין עקספּערִמענט איז אַרויסגעקומען. ווען איך בין אַריבערגעקומען אין אַ וואָך אַרום, האָב איך געזען, אַז דער רעזולטאַט איז נישט ערשט-קלאַסיג. אַנשטאַט ווייס איז די פּאַדעשווע- לעדער אַרויסגעקומען ווייס-גרין (טאַקע מער גרין ווי ווייס), נאָר וואָס דען, דער מייסטער האָט מיר פאַרויכערט, אַז מען דאַרף ווייטער אַרבייטען, און וואָס ווייטער וועלען די רעזולטאַטען זיין אַלץ בעסערע. און ווירקליך, מיט אַ וואָך שפּעטער האָט מיר דער מייסטער שוין געוויזען אַ מוסטער, וואָס איז שוין געווען ניינציג פּראָצענט ווייס פון ביידע זייטען, בלויז אינעווייניג איז נאָך די לעדער געווען אַביסעל גרינליך, אָבער דערפאַר איז די קוואַליטעט געווען אומפאַרגלייכליך בעסער, געדיכטער, ווי דער בערלינער מוסטער; ביים צוזאַמענבויגען די פּעל האָבען זיך נישט אַויסגעבילדעט קיין קנייטשען, ווי אין דעם בערלינער לעדער.

ווען איך האָב אַ רייד געטאָן וועגען פרייז פאַר פּראָדוצירען דעם אַרטיקעל, האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז אַפילו ביי אַ קליינער קוואַנטיטעט באַטרעפט שוין דער אונטערשייד פון צוואַנציג ביז דרייסיג פּראָצענט ביליגער. און ביי אַ גרעסערער פּראָדוקציע וועט דער אונטערשייד דערגרייכען אַפילו פינף און דרייסיג פּראָצענט. איך האָב שנעל באַרעכענט, אַז אויב דער מוסטער וועט מיין שוואַגער געפּעלען ווערען, וועלען מיר האָבען נישט קיין שלעכט גע- שעפט אין האַנט, און כ׳האָב זיך געאַיילט אַוועקצושיקען די מוסטערען פון דער נייער פּראָדוקציע מיט די פרייזען קיין יעקאַטערינאָסלאָוו.

איידער איך האָב זיך אומגעקוקט, איז געווען אַן ענטפער פון יעקאטעריי-נאָסלאָוו מיט דעם ערשטען אָרדער אויף פינף הונדערט קראָנען. דער שוואַגער האָט מיר געשריבען, אַז אויב זיי וועלען זיין צופרידען מיט דער ערשטער ליפערונג, וועלען נאָכקומען ווייטערע באַשטעלונגען אויף מערערע טויזענ-טער קראָנען. איך בין אוועק צו מיין פאַבריקאַנט. דאָס איז געווען אַ גוי מיט אַ פּלאַטשיגען קאַפּ, וואָס איז נישט געווען געוואוינט צו קיין גרעסערע גע-שעפטען, האָט ער נישט געוואָלט אָננעמען די באַשטעלונג, ביז איך וועל נישט פאַראויס איינצאלען דאָס גאַנצע געלט.

אויך די שטערונג בין איך בייגעקומען און האָב אים אין דריי טעג אַרום איינגעצאלט די גאַנצע סומע, אַבי מאַך. עס איז געווען מיט הצלחה און די באַשטעלונג איז נאָך אַרויסגעקומען בעסער ווי די מוסטערען, וועלכע ער האָט מיר געהאַט געוויזען. אויך אויף ווייטער האָט דער פאַבריקאַנט געבעטען געלט פאַראויס. איך האָב וועגען דעם געשריבען מיין שוואַגער, אַז קיין גביר בין איך נאָך נישט, און אויב ער וויל ווייטערע באַשטעלונגען, זאל ער אַזוי גוט זיין און טאַקע שיקען מזומן. האָט ער גאַרנישט באלאָמוטשעט און גלייך אַריינגעשיקט צוויי טויזענט קראָנען אויף דער צווייטער באַשטעלונג.

דער פאַבריקאַנט, דערזענדיג אַזוי פיל מזומן אויפ'ן טיש, האָט זיך מיט'ן גאַנצען אימפעט גענומען צו דער ווייטערדיגער פאַבריקאַציע אין נאָך אַ שנעלערען טעמפּאָ. מיין שוואַגער איז געווען אַנטזיקט פון דער אויסגע-אַרבייטער לעדער, און ער האָט געשריבען, אַז ער וועט מיר אַרויסשיקען געלט וויפיל איך וועל נאָר באַדאַרפען, אַבי דער פאַבריקאַנט זאל פאַבריצירען וואָס מער פון דעם אַרטיקעל, וועלכער האָט זיך אַרויסגעוויזען פאַר אַן אמת'ען שמאַלץ-גרוב, פון וועלכען מען קאָן אַפּלעקען דאָס ריכטיגע ביינדעל. אָבער דערביי האָט מיין שוואַגער געבעטען, אַז איך זאל אויסריידען מיט'ן פאַבריקאַנט, אַז ער טאָר נישט פאַרקויפען די זעלבע סחורה צו קיין שום אַנדער סוחר אין יעקאטערינאָסלאָווער גובערניע.

ליידער, האָט דער לעדער-פאַבריקאַנט נישט געהאַט אין זיין גאַרבעריי די נויטיגע מאַשינען, כדי צו פאַבריצירען אין גאָר אַ גרויסען מאַסשטאַב. זאָגט ער צו מיר איין מאל, אַז אויב איך וועל אים אויסבאַרגען טויזענט קראָנען, וועט ער איינקויפען די נויטיגע מאַשינען און די פּראָדוקציע וועט קאָנען באַדייטענד פאַרגרעסערט ווערען. דאָס געלט וועט ער אַפּצאלען פון יעדער רעכענונג אין פאַרלויף פון איין יאָר. איך בין אויף דעם אויך איינגעגאַנגען, און דאָ האָב איך שוין אַריינגעשריבען אין אַפּמאַך, אַז זיין גאַנצע פּראָדוקציע פון די נייע מאַשינען, וועלכע איך האָב אים געהאַלפּען אוועקשטעלען, געהערט צו מיר, און ער האָט נישט קיין רעכט קיינעם דאָס צו פאַרקויפען.

ווען איך האָב שוין געהאַט אַזאַ אַפּמאַך אין קעשענע, האָב איך נישט פאַרלוירען קיין צייט, און וויסענדיג, אַז איך האָב אַ גוט אַרטיקעל אין האַנט, האָב איך זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט לעדער-סוחרים אין כאַרקאָוו.

מאסקווע און וואַרשע. איך האָב אויסגעפונען זייערע אַדרעסען, זיי אוועקגעשיקט מוסטערען און צוגעגעבען. אז איך קאָן פאַרקויפֿען דעם אַרטיקעל מיט פינף און צוואַנציג פּראָצענט ביליגער ווי עס פאַרקויפֿען די בערלינער פּאַבריק-קאַנטען. כ'האָב זיך באַוואַרענט, אז דער פאַרקויף קאָן זיין נאָר פאַר מזומן. דאָס מיינט — אויף נאַכנאַמע.

עס זיינען נישט אַריבער קיין צען טעג ווי עס האָבען זיך גענומען שיטען באַשטעלונגען פון דעם גרויסען רוסלאַנד, אז איך בין שוין איינער אַליין נישט געווען אומשטאַנד דאָס אַלץ צו באַאַרבייטען. איך האָב שוין געטראַכט: עס לוינט שוין באלד נישט צו זיין אַ קאַנטאַר, אז דאָ האָב איך פּלוצלונג אַנטדעקט אַזאַ גאַלד־גרוב. אָבער איך מוז דאָ צוגעבען, אז איך האָב אָפּגעהיט מיינע קאַנטאַרשע פּליכטען ווי דאָס אויג אין קאַפּ. דאָס איז געווען מיין יום־טובּ, וואָס האָט באַשיינט מיין לעבען. דאָס זעלבע האָב איך מיט דער גרעסטער פינקטליכקייט אָפּגעהיט מיינע לעקציעס ביים פּראָפּעסאָר, נישט דורכלאַזענדיג קיין איין טאָג, און האָבענדיג אַ טיפע הנאה פון די ווייטערדיגע דערפּאָלגען, וואָס איך האָב ביי אים געמאַכט.

אַזוי האָט זיך דער לעדער־מסחר געצויגען איבער אַ יאָר צייט. מענשען זיינען געוואויר געוואָרען, אז איך מאַך אוצרות מיט געלט פון דעם מסחר, און געוויסע פּאַבריקאַנטען האָבען זיך געוואָרפֿען נאַכצומאַכען דעם סאַרט לעדער און אים צו שיקען אויף דער אייגענער האַנט קיין רוסלאַנד. אמת, זייער לעדער איז געווען אַ סך ערגער אין דער קוואַליטעט, און ער האָט אויך נישט געהאַט דעם נויטיגען קאַליר, אָבער אַ קאַנקורענץ איז שוין געשאַפֿען געוואָרען און דער אַרטיקעל האָט ביסלעכווייז אָנגעהויבען ווערען אויס אַרטיקעל. מען האָט שוין דערביי נישט געקאַנט מער אַזויפיל פּאַרדינען.

ווען איך האָב נאָך אַ צייט פון אַנדערהאַלבען יאָר געמאַכט אַ חשבון, וואָס אָט דער מסחר מיט לעדער האָט מיר אַריינגעטראָגען, האָב איך געזען, אז איך בין רייכער געוואָרען מיט נישט מער און נישט ווייניגער ווי צוואַנציג טויזענט קראָנען. דאָס הייסט, אז איך האָב געדאַרפט אָפּזיין זיבען יאָר אויבער־קאַנטאַר אין טעמפּעל אויפ'ן נאַמען פון דער קיזיערין עליזאַבעט, כדי צו דעראַבערען אַזאַ סומע געלט. וואָס זאָל איך דאָ לייקענען? איך האָב זיך געפילט גאַנץ אויפגערוימט. אָט אַזוי — מיר נישט, דיר נישט — געוואָרען אַ שטיקעל גביר, געפירט טאַקע די ברייטע שטוב, געגעבען די קינדער די פיינע דערציאונג און געדאַנקט דעם רבונן של עולם, וואָס ער פאַרלאָזט מיך נישט, און אין דער זעלבער צייט וואָס איך קאָן זיך אויסלעבען גייסטיג פאַר'ן עמוד, מאַכט ער, אז איך זאָל מאַטעריעל זיין אומאָפּהענגיג פון קהל, פון די פרעזידענטען און פון די כל־ערליי גבאים. אַלע מיינע גוטע פריינט ווינש איך דעם טעם פון אַזאַ אומאָפּהענגיקייט! עס איז ווירקליך מחיה נפשות און מאַכט דאָס לעבען זיס.

נאך איין גוט געשעט קומט א צווייטס. וואו איך באגראב דאס גאנצע געלט

דער שותפות פון חזנות מיט געשעפט איז מיר שוין אזוי געהאט אריינ-
געדונגען אין די בינער, אז איך האב דאס שוין געהאלטען פאר א באַרמאַלער
זאך, און וועלכער איך וועל גארנישט קענען לעבען. און ווען עס איז געקומען
די צייט, ווען דער לעדער-מסחר האָט זיך געהאט געענדיגט, האָב איך מיר
פשוט קיין אַרט נישט געקאָנט געפינען. איך בין אַרומגעגאַנגען ליידיג און
האָב געפילט ווי עס פעלט מיר עפעס אַ וויכטיגע פונקציע אויף צו דער-
גענצען מיין באַרמאַלען לעבענס-סדר.

איך האָב זיך גענומען פליסיגער צו מיין שטודיום. איך האָב איינגעשטור-
דירט ביי מיין פראַפעסאָר אַ גרויסען רעפערטואַר פון לידער און אַריעס, כדי
איך זאָל קאָנען אַרויסטרעטען אויף אַן אייגענעם מאַדערנעם קאָנצערט. איך
האָב מיר צוגענומען אַ לערער אויף אויסצולערנען זיך אַ גוטען דייטש, אָבער
עס איז נאָך אַלץ געבליבען גענוג פרייע צייט, און איך האָב געפילט, אז מען
דאַרף נעמען זוכען עפעס אַ פריש געשעפט.

און נישט לאַנג וואַרטענדיג איז עס אַליין אונטערגעקומען, נאָר מיט אַ סך
אַן ערגערען רעזולטאַט, ווי איך וועל דאָס דאָ דערציילען אויספירליך. צו
מיין געהילף-דיריגענט נייעסוועזשסקי איז איינמאַל געקומען צו פאַרען פון
וואַרשע זיין שווער מיט'ן נאָמען מעזשיבאָוסקי. דאָס איז געווען אַ איד
אַ משכיל, אַ יודע ספר, וואָס האָט גלייכצייטיג געפירט גרויסע געשעפטען
מיט האַלץ, און ער האָט געהאַט צאָלרייכע פאַרשטייערשאַפטן פון גרויסע
פוילישע האַלץ-פירמעס.

איינמאַל זיצענדיג אזוי ביי אַ גלעזעל טיי, מאַכט מיר דער וואַרשעווער
סוחר אַ פאַרשלאַג, אזוי ווי פאַר דער צייט פון זיין פאַרברענגען אין ווין
האַט ער אויסגעפונען, אז דאָ איז אַ גרויסער מאַנגעל אין דעמבענע פריזען,
דאָס איז אַזאַ מיין פאַרקעט-האַלץ, מיט וועלכע מען דעקט דעם דיל אין פיינע
הייזער, און אזוי ווי ער שטייט אין פאַרבינדונג מיט אַ פאַבריק אין אַלעקסאַנ-
דראָוו, לעבען וואַרשע, וואָס אַרבייט אויס די דאָזיגע דעמבענע פריזען, לייגט
ער מיר פאַר אויסצוגעפינען דאָ אין ווין אַפנעמער פאַר דעם דאָזיגען
אַרטיקעל.

נאָך מאַנפאַקטור און לעדער, איז איצט געקומען די ריי פאַר מיר צו ווערען

א האלץ-סוחר. אבער איך האב פון שטענדיג אן א טבע, אז איך ווארף קיינמאל נישט אפ קיין פארשלאג. ביז איך איבערצייג זיך נישט מיט מיינע אייגענע אויגען, אז ער טויג צו גארנישט. איך האב זיך גענומען שטודירען די צייטונגען פון דער האלץ-בראנזשע און האב אינגיכען אויסגעפונען וועמען מען קאן אנבאטען דעם נייעם ארטיקעל. צוזאמען מיט מעזשיבאווסקי'ן האב איך באזוכט די דאזיגע סוחרים, געוואויר געווארען אלע פרייען און אלע קוואלי-טעטען פון דער נייער סחורה, מיט וועלכער איך האב געדארפט אנהויבען האנדלען.

מיר האבען ארויסגעפאדערט פון די טארטאקען אין אלעקסאנדראוו מוסטערען און האבען זיי פארגליכען מיט די ווינער מוסטערען. מיר האבען אויך פארגליכען די פרייען און געזען, אז עס איז אן אונטערשיד אין א פינף און צוואנציג פראצענט. הייסט עס, אז עס לוינט זיך צו ארבייטען, מען וועט קאנען דערביי גוט פארדינען. ווען מיר האבען געבראכט אן אנבאט צו די ווינער סוחרים, האבען צוויי פון זיי באשטעלט יעדער צו איין וואגאן פרייען אויף פראבע. אין דריי וואכען ארום איז שוין די סחורה געווען אויפ'ן ארט. די סוחרים האבען באצאלט מיט מזומנים און זיינען געווען גאר צופרידען. אויך מיר האבען געהאט א גרונט צו זיין צופרידען: דער ריינער ריווח, נאכ'ן אראפער-כענען אלע הוצאות פון פראכט, צאל און שטייערען, האט באטראפען זעקס הונדערט קראנען. ווי פאר אן אנהויב איז דאס געווען גאר נישט שלעכט.

אבער דער אפעטיט איז געוואקסען מיט'ן עסען און עס האט זיך געוואלט גיין העכער און העכער. האבען מיר אנגענומען א באשטעלונג ביי די זעלבע סוחרים אויף פופצען וואגאנען פרייען, לויט די זעלבע מוסטערען און קוואליטעטען, וואס די ערשטע באשטעלונג. און כדי צו זיין זיכער, אז די באשטעלונג וועט ראיעל אויסגעפירט ווערען און אז די סחורה, וואס מען וועט אנלאדען אין די וואגאנען וועט זיין פערפעקט, אן פעלערען — האבען מיר, די צוויי שותפים, באשלאסען, אז מעזשיבאווסקי וועט טאקע גלייך אוועק-פארען קיין אלעקסאנדראוו און אויפ'ן ארט אכטונג געבען, אז אלץ זאל זיין אין בעסטער ארדענונג.

ווי נאר מעזשיבאווסקי איז אנגעקומען אויפ'ן ארט, דערהאלט איך פון אים א בריוו, אז די אייגענטימער פון די טארטאקען פארלאנגען אן אדערויף צו צוויי הונדערט קראנען פון יעדען וואגאן, צוזאמען א קימא לן פון דריי טויזענט קראנען. גלייך איז מיר די מעשה נישט געפעלען געווארען. גיי האב צו טאן מיט די פוילישע, דערצו נאך ווען זיי זיינען אין אן אנדער לאנד, און טאמער קומט צו עפעס א קאנפליקט, איז גיי לאז זיי צום ונתנה תוקף.

אבער עס איז נישט געווען קיין שום עצה, ווייל די באשטעלונג האט מען געמוזט ליפערען, אנדערש וואלט מען, לויט'ן אפמאך, געמוזט צאלען שאדענערזאץ. האב איך מיט א שווער הארץ איבערגעוויזען דורך א באנק צו מיין שותף מעזשיבאווסקי די דריי טויזענט קראנען, און איך האב בשעת

מעשה געפילט ווי איך וואָלט זיי געוואָרפֿען אין ים אַרײַן. איך האָב גלייכ־
צײטיג געשריבען צו מיין שותף, אַז אײדער ער צאָלט אויס דאָס געלט, זאָל
ער מאַכען מיט די טאַרטאַקען־אײגענטימער אַן אָפּמאַך בײ אַ נאַטאַר, אַז די
געליפערטע סחורה מוז זײן שטרענג לױט די מוסטערען, אַנדערש וועלען
זײ זײן פאַראַנטוואָרטליך פאַר אַלע אומאַנגענעמליכקײטען, וואָס קאָנען פֿון
דעם געשעפט אַרויסקומען.

דערבײ האָט מיר מיין שותף געשריבען, אַז עס איז געווען זעהר קלוג
פֿון מיין זײט, וואָס איך האָב אים פֿערזענליך אַהינגעשיקט, כּדי ער זאָל
אויפֿן אָרט אַכטונג געבען, אַז אַלץ זאָל אַדורכגיין אין אַרדענונג, אַן שום סרחה.
מיט מזל זײנען די וואַגאַנען אַרויסגעגאַנגען און מיין שותף האָט מיר גע־
שריבען, אַז ער בלייבט איבער אין אַלעקסאַנדראָוו, כּדי צו הערען וועגען די
גוטע רעזולטאַטען פֿון דער דאָזיגע טראַנזאַקציע און צו וואַרטען אויף וײטערע
באַשטעלונגען.

דאָס איז געווען אַזױ צױי וואַכען פאַר פּסח, ווען די פּופּצען וואַגאַנען
מיט פּרײזען זײנען אַנגעקומען קײן ווין. עס איז געווען אַ מיאָס'ער וײנטער־
דיגער טאַג, מיט אַ שניי, וואָס איז געווען געמישט מיט רעגען און מיט אַ קעלט,
וואָס האָט דורכגענומען די בײנער. איך האָב אָפּגעצאָלט פאַר פּראַכט און
דעם געהעריגען צאָל און האָב אַראָפּגעבראַכט מײנע קוּנים צו דער פּראַכט־
סטאַנציע, אַז זײ זאָלען אַנקוקען און איבערנעמען די אַנגעקומענע סחורה. ווי
נאָר מען האָט געעפּענט דעם ערשטען וואַגאַן, איז מיר פּינסטער געוואָרען
פאַר די אויגען. די סחורה איז נאָר נישט ענליך געווען אויף די מוסטערען,
לױט וועלכע מען האָט געמאַכט די באַשטעלונג.

מען עפּענט אַ צױיטען און אַ דריטען וואַגאַן, עס ווערט אַלץ ערגער און
ערגער. די וײנער סוחרים האָבען זיך גאַנץ אײנפאַך אָפּגעזאַגט אַנצונעמען
די סחורה, וײל דאָס איז נישט געווען דאָס וואָס זײ האָבען באַשטעלט. עס
איז מיר געווען פּינסטער און ביטער און איך בין געשטאַנען ווי אַן אָפּגע־
שמיסענער. דערצו נאָך האָט דער פאַרוואַלטער פֿון דער פּראַכט־סטאַנציע
געלאָזט וויסען, אַז נאָך דרײ טעג צײט מוז איך אַרויסנעמען די סחורה פֿון
די וואַגאַנען, אַנדערש וועל איך מוזען צאָלען פּינף קראַנען אַ טאַג לאַגער־
געלט פאַר יעדען וואַגאַן, און נאָך צען טעג וועט ער אײנגאַנצען אַרויסוואַרפֿען
די סחורה פֿון די וואַגאַנען.

מיין פאַרצױיפּלונג איז ווירקליך געווען אויסערגעוויינליך. איך האָב
גענומען זוכען קלענערע האַלץ־סוחרים, אַז זײ זאָלען בײ מיר אַוועקנעמען
די סחורה, האָבען זײ מיר אַנגעבאַטען אַ האַלבען פּרײז, בין איך געגאַנגען
זוכען נאָך אַנדערע, האָבען זײ אַנגעבאַטען נאָך וײניגער. אַזױ בין איך
אַרומגעלאָפּען פֿון אײן סוחר צום אַנדערען, אין דעם שנייאַגען רעגען. אויף
דער סטאַנציע האָט מען דערווײל די פּרײזען אַרויסגעוואַרפֿען פֿון די וואַגאַנען

און אין דער נעץ זיינען זיי גאר צעשעדיגט געווארען און מען האט שוין גאר קיין פרייז פאר זיי נישט אָנגעבאָטען.

איך אליין בין געווען אזוי פארהאוועט און פארשמאצט מיט דעם דאָזיגען אומגליקליכען מסחר, אז איך האב שיער אינגאנצען נישט פאָרגעסען וועגען מיין פאָראַנטוואָרטליכען באַרוף און וועגען דער גרויסער אחריות, וואָס ליגט אויף מיר אין צוזאָמענהאַנג מיט דעם זיך דערנענטערענדיגען יום־טוב פסח. איך האָב זיך פאָרקילט און האָב שטאַרק געהוסט און האָב זיך געשראַקען איך זאל אַמאָל אינגאנצען נישט אוועקפאלען פאַר קלעמעניש.

ווען איך האָב געזען אז די שפּיל איז פאַר'ן טייוועל, האָב איך שנעל געלאָזט רופען די סוחרים, וואָס האָבען געהאַט אָנגעבאָטען אַ העלפט, און האָב זיי פאַרקויפט די פריזען, דערלייגענדיג פון דער אייגענער קעשענע עלף טויזענט קראַנען. איך האָב גענומען זוכען מיין שותף, דעם וואַרשעווער איה, וואָס איז געווען דער הויפט־שולדיגער, ווייל ער האָט דאָך מיר פאַרזיכערט, אז ער שטייט דערביי און גיט אַכטונג מיט זיינע אייגענע אויגען, אז אַלץ זאל זיין אין אָרדענונג, אָבער — גיי שריי חי וקים. דער איד איז פאַרשוואַנדען, ווי אין וואַסער אַריין, און ער האָט זיך אין ווין נישט באַוויזען.

אַט אזוי האָבען זיך אויסגעלאָזט מיינע מסחרים אין ווין: ביי איינעם פאַרדינט און ביים צווייטען דערלייגט. אָבער עס איז נישט געווען אזוי דאָס געלט, ווי דאָס ערגערניש און האַוועניש און די געפאַר, אז איך זאל נישט פאַרלירען ביידע וועלטען: איך בין קוים געקומען צו די כחות, כדי צו דאווענען פסח, ווי דאָס האָט געפאַדערט פון מיר מיין פאַראַנטוואָרטליכער אַמט.

אָבער גאַר אינגיכען האָט זיך געמאַכט, אז איך האָב פאַרגעסען אין די צרות פון די פריזען, ווייל גאַר אַ פריש פעקעל צרות האָט געוואָרט אויף מיר. דאָס איז געווען דאָס יאָר פון דעם רוסיש־יאַפּאַנישען קריג, און מיין ברודער באַריס האָט מען צוגענומען פאַר אַ סאַלדאַט. דער טאַטע האָט איינגע־לייגט וועלטען, אז זיין זון זאל נישט גיין אין דער מלחמה אַריין פאַר ניקאַלאַי דעם צווייטען, אָבער דער בחור האָט זיך איינגעשפאַרט, אז ער מוז דוקא יאָ גיין. נישט, חלילה, פון שטאַרקע פאַטריאַטישע געפילען צו רוסלאַנד. פונקט פאַרקערט: אזוי ווי ער האָט שוין געהאַט אַ שמעק געטאָן צו דער חברה ציציליסטען, האָט מען אים דאָרטען אָנגעדרייט, אז ער דאַרף גיין אין דער אַרמיי, כדי אויפצובונטעווען די רוסישע אַרמיי קעגען קייזער.

זיין פאַלק איז געשטאַנען אין באַקו, און איידער זיי האָבען געדאַרפט אָפּגיין צום יאַפּאַנישען פּראָנט, האָט מיין ברודערעל אָנגעהויבען פירען אַ בונט צווישען די סאַלדאַטען און אַפיצירען. דער סוף איז געווען, אז מען האָט אים אַרעסטירט און מען האָט אים געפירט צו שטעלען פאַר אַ קריגס־געריכט. דורך אַ נס איז אים געלונגען זיך אַרויסצוגעבענען פון קאַנזאַי און צו אַנטלויפען. ער האָט זיך אויסבאַהאַלטען חדשים־לאַנג אויף אַ פרעמדען נאָמען, אָבער די

מיליטערישע מאַכט האָט אַרויסגעשיקט נאָך אים שטעק-בריוו מיט זיין בילד, און עס איז געווען אַ גרויס געפאַר, אָז ער זאָל בלייבען אין רוסלאַנד. קוים מיט צרות איז געלונגען אים צו ברענגען צו דער עסטרייכישער גרענעץ און פון דאָרט האָב איך אים אַריבערגעבראַכט קיין ווין, כדי דאָ אויס-צושטיין פון אים פרישע געברענטע צרות. די עסטרייכישע געהיים-פּאָליציי האָט באַקומען אַן אַרויספּאָדערונג פון דער רוסישער פּאָליציי, אָז זי זאָל אַרויס-געבען דעם „פּאַרברעכער“ באַריס קוואַרטין. און איך האָב קיין טאָג נישט געהאַט קיין מנוחה צוליב אים. די עסטרייכישע רעגירונג האָט איינגעשטימט, אָז זי וועט אים נישט צוריקשיקען קיין רוסלאַנד, אָבער דערפאַר מוז ער פאַר-לאַזען דאָס לאַנד.

מיר האָבען דעם חברה-מאַן ארויסגעשיקט אין דער שווייץ, וואו ער האָט אַלס שלאַסער-עלעקטריקער אַביסעל פאַרדינט. איך האָב אים אָבער געמוזט יעדען חודש צושיקען די רעשט אויף צו לעבען. דאָס זיינען אָבער נאָך נישט געווען אַלע צרות, וואָס האָבען מיך דערוואַרט אין יענעם קריטישען פּעריאָד פון מיין לעבען.

איך דאווען א שבת אין דער גרויסער ווארשעווער סינאגאגע אויף טלאמאצקע

גאנץ שווער האט מיך צו יענער צייט געטראפען די קראנקהייט פון מיין פרוי און דער פאקט, וואס זי האט זיך בשום אופן נישט געוואלט קורירען. זי איז געווען אזוי פרום דערצויגען, אז זי האט אינגאנצען נישט געהאט קיין גלויבען אין דער מאדערנער מעדיצין און אין דעם וואס די דאקטוירים און פראפעסארען זאגען דארט. איך האב געהאט אויסצושטיין מיט איר די ביטערסטע קאמפען, ביז זי האט צוגעלאזט צו זיך א דאקטאר און דערנאך, אז זי זאל נעמען די מעדיצין, וואס דער דאקטאר האט איר פארשריבען.

זי האט געגלויבט באמונה שלמה, אז דער רבונג של עולם איז דער איינציגער רופא חולים, און די מענשען, מעגען זיי זיין אפילו די גרעסטע ווינער פראפעסארען, האבען דא גארנישט וואס צו זאגען. זי איז געגאנגען נאך ווייטער און האט אפילו פון מיין טאלאנט נישט קיין סך געהאלטען. זי האט געזאגט, אז דאס איז אלץ פון גאט און איך האב מיך נישט מיט וואס איבערצונעמען. א גאנצען טאג האט זי נישט ארויסגעלאזט פון האנט דעם סידור און דעם צאינה וראינה און מ'האט בפירוש געזען, ווי זי פאלט אריין אין א מין רעליגיעזער מעלאנכאליע, פארנאכלעסיגענדיג דאס הויז און די קינדער.

איך האב זעהר שווער איבערגעלעבט אט דעם קראנקהאפטען צושטאנד פון מיין פרוי. ער האט מיר ארויסגענאגט דעם מארך פון די ביינער און ער האט זיך שטארק אפגערופען אויף מיין ארבעט, וואס האט געפאדערט גייסטיגע רו און קאנצענטרירטקייט. איך בין אליין צוליב דעם געווארען אפאטיש און אפגעלאזען, און אויך די קינדער האבען זעהר געליטען. אבער איך האב נישט געזען קיין שום עצה ווי אזוי זי ארויסצובאקומען פון אט דעם צושטאנד. אונזערע פריינט, די חזנים סמאטריצקי און איידעלמאן מיט זייערע פרויען, האבען אלץ געטאן צו ווירקען אויף מיין פרוי, אז זי זאל זיך וועלען אנטאן ווי א מענש, אדער זי זאל ערגעץ ארויסגיין, אבער אלע אנשטרענגונגען זיינען געווען אומ-זיסט, און איך בין ארומגעגאנגען מיט א גרויסען ווייטאג אין הארצען.

ווען מענשען פלעגען קומען צו מיר אין הויז אריין און מיך גראטולירען מיט מיין שיינעם דאווען, אדער ווען איך פלעג באקומען לויב-בריוו פון פארשידענע מענשען און איך האב געזאגט צו מיין פרוי: „זעסט, האט יעדען גרונט צו זיין גליקליך און צו דערציען די קינדער בהרחבה“, האט זי מיר אויף

דעם געענטפערט: „דו טוסט אלץ וואס מען שרייבט פאר פון אויבען“.
פון מיין אייגענער מי און אנטערענגונג האט זי נישט פיל געהאלטען. דאס האט
מיך אינגאנצען געליימט און אריינגעטריבען אין א געוואלדיגער נידערגע-
שלאגענקייט.

טאמער איז דאס אלץ געווען ווייניג, איז אונטערגעקומען א פרישער אומ-
גליק: אין איין שיינעם טאג, ווען די גאווערנאנטקע איז ארויסגעגאנגען מיט
די צוויי אינגערע קינדער שפאצירען, האט זי באגעגענט עפעס א פריינט, האט
זיך פאררעדט מיט אים, און אין דער צייט איז א פאסט-וואגען איבערגעפארען
מיין עלטערען אינגעלע, בערל, אדער באריס. מען האט מיך טעלעפאניש ארויס-
גערופען אין שפיטאל אריין, וואו דאס קינד איז געלעגען באוואוסטלאז. א ביין
אין אויבערשטען שענקעל ביים דיקען פלייש איז אים אינגאנצען צעשמעטערט
געווארען און עס איז אפילו געווען די געפאר, אז מען וועט אים מוזען אמפוטירען
דעם רעכטען פוס.

עס איז אבער נאך לאנגער מי געלונגען דעם פוס צו ראטעווען און נאכ'ן
אפליגען דריי חדשים אין גיפס אין שפיטאל, איז דאס קינד אהיימגעבראכט
געווארען, וואו מ'האט ערשט געמוזט אכטונג געבען, אז ער זאל נישט בלייבען
קיין קאליקע. זעקס חדשים נאכאנאנד, בייטאג און ביינאכט, האט מען זיך געמוזט
אפגעבען מיט'ן קינד, מיט הענגען אים שווערע געוויכטען, מיט מאסאזשען און
אלע אנדערע זאכען, וואס די דאקטוירים האבען פארשריבען. ווען מען נעמט
אין אכט די קראנקהייט פון דער מוטער און די שווערע איבערלעבונג צוליב
דעם קינד, איז נאך א גרויס וואונדער, אז איך בין ביי די אלע צרות געווען
אומשטאנד זיך אוועקצושטעלען שבת ביים עמוד און נאך ארויסצורופען בא-
גייסטערונג ביי די צוהערער.

טאמער איז דאס נאך אלץ געווען ווייניג, זיינען צוגעקומען פרישע צרות,
דאס מאל ווידער פון רוסלאנד. אידען זיינען געלאפען פון דארטען צוליב דער
פארשפילטער מלחמה און צוליב דער אויסגעבראכענער רעוואלוציע און אויך
צוליב פאגראמען, וועלכע די רעוואלוציע האט מיט זיך געבראכט. יעדע פאסט
פון רוסלאנד האט מיר געבראכט פרישע נייעס, אז דא איז דער קוזין און דא
איז יענער קוזין ארויסגעפארען קיין עסטרייך, און אזוי ווי איך בין דער אייני-
ציגער נאענטער אין דעם דאזיגען לאנד, דעריבער זאל איך זיין אזוי גוט און
אפווארטען די משפחה ביי דער באן, באזארגען מיט א נאכטלעגער, מיט פרנסה
און מיט אלע אנדערע גוטע זאכען.

עס איז דעריבער נישט קיין וואונדער, וואס מיין שטוב איז נישט געווען
קיין שטוב, נאר א וואקזאל. קרובים זיינען געגאנגען און קרובים זיינען געקומען,
און מיט יעדערען האט מען זיך געדארפט אפגעבען, און צוליב דער קראנקהייט
פון מיין פרוי איז דאס מיר אלץ געפאלען אין קאפ אריין. איך האב מיטגעפילט
מיט די אלע אנטלאפענע און האב זיך באמיט זיי צו העלפען מיט וואס נאר איך

האָב געקאָנט, אָבער צו דער זעלבער צײַט האָט דאָס מיר אַראָפּגענומען דעם קאָפּ און אײַך בײַן אַרומגעגאַנגען ווי אײַן אַ דולהויז.

מײַנע צוויי שווערע חולאים אײַן הויז האָבען פאַרשלונגען גרויסע הוצאות און גאַר אײַנגיכען האָב אײַך זיך אַרומגעקוקט, אַז נישט נאָר אײַן שוין גאַרנישט פאַרבליבען פון די אָפּשפּאַרונגען, נאָר אײַך גײ אַרײַן אײַן חובות און עס קלעקט מיר ווייט נישט דער לויז, וואָס אײַך באַקום פון מײַן טעמפעל. האָב אײַך נאָך צו דעם אַלעם געמוזט זיך אַרומקוקען ווי אַזוי פאַרגרעסערט מען דאָ מײַן אײַנ-קונפט, כדי נאָכצוקומען די אַלע באַדערפענישען.

אײַנמאַל, בלעטערנדיג אַזוי דעם זשורנאַל פאַר חזנים, וואָס אײַן דערשינען אײַן וויך, האָב אײַך מיך אָפּגעשטעלט אויף אַן אַנאַנס פון דער גרויסער וואַרשעווער סינאַגאָגע אויף טלאַמאַצקע, אַז דאַרטען אײַן וואַקאַנט דער פּאַסטען פון אויבער-קאַנטאַר און אַז זײ בעטען ווינער חזנים זאָלען זיך מעלדען. עפעס האָט מיר אַ קלאַפּ געטאָן אײַן האַרצען; וואַרשע! דער גרעסטער אײַדישער צענטער! הונד-דערטער טויזענטער אײַדען, וואָס לעבען אַן אײַגענאַרטיג טראַדיציאָנעל לעבען. עס האָט מיך אַ צײ געטון אַהינצו. אײַך האָב קײן סך נישט געטראַכט און אַוועק-געשריבען, אַז אויב זײ זײנען גרײט צו באַצאָלען די סומע פון צוויי הונדערט קראָנען רײזע-הוצאות, וועל אײַך אַריבערקומען אויף אַ שבת. אײַך האָב אָבער נישט דערמאַנט דאָס וואָרט „פּראַבע“, ווייל אײַך האָב מיר געטראַכט, אַז אויב זײ וועלען צושטימען, וועל אײַך ערשט דעמאָלט בעטען בײַ מײַן פאַרשטאַנד אַן אורלײב, און ווען אײַך וועל שוין זײן אײַן וואַרשע, וועל אײַך מיך ערשט אויפֿן אַרט אַרומקוקען.

אַגב האָב אײַך אײַן זײנען געהאַט, אַז זײענדיג אײַן וואַרשע, וועל אײַך שוין פאַר אײַן וועגס זיך אַראָפּכאַפען אַהײם קײן כאַנאַראַד, ווייל אײַך האָב געהאַט נישט קײן גוטע ידעווען דעם געזונט-צושטאַנד פון מײַן מוטער. עטליכע וואָכען צײַט האָב אײַך נישט געהאַט קײן שום ענטפער פון וואַרשע, מסתמא האָבען זײ זיך פאַר דער צײַט נאָכגעפרעגט וואָס פאַר אַ מין חזן אײַך בײַן. ענדליך אײַז אַנגעקומען אַן ענטפער, אַז זײ זײנען גרײט צו באַצאָלען הונדערט מיט פּופּציג קראָנען און אַז אײַך זאָל אַנגעבען די דאַטע פון דעם שבת, ווען אײַך בײַן גרײט צו קומען.

עס אײַז מיר אַנגעקומען גאַנץ שווער צו קריגען די באַפּרייאַונג פון מײַנע פּרעזידענטען. אײַך האָב זײ געוויזען די בריוו פון מײַן פּאַטער וועגען דעם געזונט-צושטאַנד פון דער מוטער און אײַך האָב אויך נישט באַהאַלטען פון זײ, אַז אײַך פּלאַן זיך אָפּצושטעלען אײַן וואַרשע און דאַוונען אַ שבת, כדי זיך אויס-צושלאָגען די הוצאות. אָבער אײַך האָב דאָך די דערלײבעניש אַרויסבאַקומען און אײַן די ערשטע טעג פון יאַנואַר פון יאָר 1906 בײַן אײַך אַנגעקומען קײן וואַרשע. דער שמש פון דער גרויסער סינאַגאָגע אויף טלאַמאַצקע האָט מיך אָפּגעוואַרט אויפֿן וואַקאַל און נאָך דעם זעלבען אַווענט האָט מען מיך פאַר-געשטעלט פאַר דעם אויבער-קאַנטאַר גריצהענדלער, וועלכער האָט צוליב זײן

טיפער עלטער פארלאזען דעם פאסטען, און אויך פאר זיין דיריגענט, וועלכער איז אויב איך מאך קיין טעות נישט, געווען א פאליאק מיט'ן נאמען סטער-לינג, אדער שמערלינג.

מען האט באשטימט פראבע און דער דיריגענט האט זיך ארויסגעוויזען טאקע פאר אן אמת'ן פאליאק, וואס "פיעניענדי נייעמאם, אלע האנאר מאם", מיט אנדערע ווערטער: האנאר האט ער געהאט אן א שיעור, אבער וואס ס'איז שייך דיריגירען מיט'ן כאר, איז ער געווען גאנץ שטומפיג אויף דער עברי. ווען איך בין אהיימגעקומען פון דער פראבע צו זיך אין האטעל אריין ארום צען אין אַווענט, ווארט מיך שוין אפ א יונגערמאן מיט בלויע ברילען, וואס שטעלט זיך מיר פאר, און ער הייסט פראמאן און איז א פארטרעטער פון דעם אידישען ארבייטער-בונד".

דער יונגערמאן מאכט מיר אויפמערקזאם, אז אזוי ווי עס גייט אן א שטרייט צווישען דעם סינאגאגע-כאר, וועלכער איז אנגעשלאסען אין א פראפעסיאנעלען פאראיין וואס געפינט זיך אונטער'ן "בונד", און די דאזארעס וואס האבען צו זאגען איבער דער סינאגאגע, ראט ער מיר, אז איך זאל נישט וואגען צוצוגיין צום עמוד דאוונען ביז דער סכסוך וועט נישט אויסגעגליכען ווערען לטובת דעם כאר. איך האב אים געפרואווט געבען צו פארשטיין, אז איך בין דא א פרעמדער מענש און עס איז נישט מיין זאך זיך צו מישען אין די לאקאלע אנגעלעגענהייטען פון דער ווארשעווער קהילה; אבער דער יונגערמאן האט מיך גארנישט געלאזט קומען צום פסוק, און ער האט מיר גענומען דראָען, אז אויב איך וועל וואגען צו גיין דאוונען אן דער צושטימונג פון "בונד", וועל איך זיין אויסגעשטעלט צו די גרעסטע סקאנדאלען, מען וועט פראסט פשוט אראפרייסען דאס דאוונען. און אן א זייגעזונט איז דער יונגערמאן אוועק.

איך האב מיר געטראכט: מיט א שיינעם "ברוך הבא" באגעגענט מען מיך דא אין ווארשע. עס איז שוין געווען דאָנערשטאָג אינדערפרי, אלזאָ צוויי טעג פאר מיין געפלאַנטען דאוונען. איך האב גלייך אָפּגערוּפּען דעם דאָזאר און האב אים דערציילט די געשיכטע און אז עס וועט זיין אוממעגליך פאר מיר צו דאוונען אונטער אַזעלכע אומשטענדען. ער האט מיך באַרוהיגט און פאַר-זיכערט, אז זיי האָפּען דורכצוקומען מיט'ן כאַר ביז שבת און אז איך זאל זיך גרייטען צום דאוונען אן שום שרעק.

אויף צומאָרגענס, פרייטאָג, האָט אויפּגעריסען אַ באַמבע אויפ'ן אידישען בית הקברות אין וואַרשע, בעת עס איז דאָרט פאַרגעקומען אַ גרויסע לוויה. מען האָט איבערגעגעבען, אז דאָס איז געווען אַ שטיקעל אַרבייט פון "בונד", כדי אַזוי אַרום צו ווירקען אויף דער קהילה, אַז זיי זאָלען ליקווידירען דעם סכסוך. די אויפּרעגונג אין שטאָט איז געווען אַ געוואָלדיגע, אַבער דאָך, ווען איך בין פרייטאָג צו-נאַכטס געקומען אין דער סינאָגאָגע אַריין, איז אַלץ געווען שטיל און רואיני. רוסישע גאַראַדאָוואַיען אויף פּערד האָבען געוואַכט פאַר'ן אַריינגאַנג, די שמשים האָבען שטרענג קאַנטראָלירט די איינגאַנגס-קאַרטען.

אָבער אין שול אין געווען שטיל און פייערליך. מיין דאָוונען איז שטאַרק געפעלען געוואָרען, ווייל גלייך שבת צו־נאַכטס האָב מען מיך איינגעלאָדען צום דאָזאַר, וואו עס זיינען שוין געווען פאַרזאַמעלט נאָך בעלי בתים, און מען האָט גענומען מיט מיר פאַרהאַנדלען וועגען איבערנעמען די שטעלע.

דעם זעלבען אָווענט האָב איך דערהאַלטען אַ טעלעגראַמע פון מיין פרוי, אַז איך זאָל נישט פאַרען קיין כאַנאַראַד, נאָר גלייך קומען אַהיים, קיין ווין. אויך דער פאַטער האָט מיר טעלעגראַפירט, אַז איך זאָל צוריקפאַרען קיין ווין און נישט פירען קיין שום פאַרהאַנדלונגען מיט דער וואַרשעווער קהילה. איך האָב שטאַרק איבערגעקלערט, וואָס אַזוינס האָט דאָרט געקענט פאַסירען. פון מיינע רייד מיט די וואַרשעווער אידען האָב איך געקענט אַרויסדרינגען, אַז זיי זיינען גרייט צו אַקצעפטירען אַלע באַדינגונגען, וואָס איך וועל אַרויסשטעלען, אָבער דער קאַפּ איז מיר געווען אַזוי פאַרדרייט, אַז איך האָב שוין געוואָלט וואָס שנעלער זיצען אין צוג אויפ'ן וועג צוריק אַהיים. איך האָב זיי העפליך דער־קלערט, אַז איך וועל זיי געבען אַן ענטפער נאָכדעם ווי איך וועל זיך דורכריידען מיט מיינע פאַרשטאַנד־מיטגלידער, און גלייך דעם צווייטען טאָג בין איך אַהיים געפאַרען, נישט האָבענדיג די געלעגענהייט זיך צו באַקענען ווי געהעריג מיט דער דאָזיגער גרויסער אידישער קהילה.

א נייע פרנסה יאוועט זיך צו מיר — איך זינג אריין אין גראמאפאן

אהיים קומענדיג פון ווארשע, האָב איך מיין פרוי געטראָפּען שווער קראַנק. זי איז געווען גליקליך, וואָס איך בין שוין דאָ צוריק און וואָס איך האָב אין וואַרשע קיין זאָך נישט אונטערגענומען. פון ווין אויס האָב איך מיטגעטיילט דער וואַרשעווער קהילה, אַז צוליב געוויסע אומשטענדען קען איך נישט ווייטער פאַרהאַנדלען וועגען איבערנעמען ביי זיי אַ שטענדיגען פאַסטען.

ווידער בין איך אַריינגעפאַלען אין דעם קלעם פון שווערע זאַרגען. איך האָב געפילט, אַז איך דאַרף עפעס אונטערנעמען אַ פּרישע זאָך, ווייל דער לויז פון דעם קייזערין עליזאַבעט טעמפעל קלעקט מיר נישט אויף די גרויסע הוצאות, וואָס איך האָב צוליב דער קראַנקהייט פון מיין פרוי און צוליב מייער גרויסע פאַראַנטוואַרטליכקייטען לגבי אַנדערע מיטגלידער פון מיין משפּחה.

איינמאַל, אַ נאַכמיטאָג, ווען איך בין אַזוי אַרויסגעגאַנגען פון מיין געזאַנג-שטונדע ביים פּראָפעסאָר, האָב איך מיך געלאָזט גיין אין דער ריכטונג פון דער אַפּערע, כדי אַ קוק צו טאָן וואָס מען שפילט היינט אין אַווענט. ווען איך בין אַזוי פאַרבייגעגאַנגען די אַריסטאָקראַטישע קערטנער-שטראָסע, האָב איך געזען ווי אין אַ סאַלאָן זיצען מענשען און האַלטען טרייבלעך אויף די אויערען און הערען זיך עפעס צו צו קלאַנגען, וואָס קומען פון אַן אַפּאַראַט.

איך בין אַריינגעגאַנגען אין דעם סאַלאָן און האָב אויך אַריינגעוואַרפּען אַ מטבע אין דעם קאַסטען און האָב אָנגעטאָן די צוויי טרייבלעך אויף די אויערען. איך האָב דערהערט אַ וואונדערבאַרען זינגער, פאַר נאָך אַ מטבע האָב איך געהערט אַ פּרעכטיגע קאַלאָראַטור-זינגערין, און פאַר אַ דריטער מטבע האָב איך געהערט די פּרעכטיגסטע פּידעל-שפּילער, טשעליסטען און פּיאַניסטען. איך בין אַזוי אָפּגעזעסען אַנדערהאַלבען שעה און האָב געהאַט גרויס פאַרגעניגען. איך האָב מקנא געווען די אַלע קינסטלער, וואָס די מאַדערנע טעכניק האָט מעגליך געמאַכט, אַז זיי זאָלען זיין צוטריטליך פאַר די ברייטע מאַסען ממש פאַר קליין-געלט.

איך האָב מיך אָנגענומען מיט מוט און געפרעגט דעם פאַרוואַלטער פון סאַלאָן צי ער האָט אויך אידישע מוזיק אין זיין קאַטאַלאָג, אפּשר עפעס אַ חזן. ער האָט מיר געגעבען דעם גאַנצען קאַטאַלאָג אין האַנט אַריין, און אַזוי בלע-טערענדיג האָב איך מיך אָנגעשטויסען אויף די נעמען פון צוויי חונים, וועלכע

האָבען שוין באַוויזען די "קונץ" פון אַריינזינגען אין גראַמאַפּאָן אַרײַן, ווי דאָס האָט דעמאָלט געהײסען. די חזנים זײנען געווען: טשעריני פון ברעסלאַו און גרשון סיראַטע פון ווילנע.

איך האָב דעמאָלט דערהערט צום ערשטען מאל דעם נאָמען סיראַטע, אַ נאָמען וואָס האָט שפּעטער אַזוי פּראַכטפול אָפּגעקלונגען אין דער אידישער וועלט און וואָס האָט זיך אַזוי טיף אַריינגעשריבען אין דער געשיכטע פון מאַ-דערנער אידישער חזנות. ווען איך האָב אָפּגעזוכט די צוויי נעמען פון אידישע רעקאָרדס, האָב איך געבעטען דעם פאַרוואַלטער, אַז ער זאָל אַנשטעלען פאַר מיר אַט די צוויי פּלאַטען, אָבער ער האָט מיר געענטפּערט, אַז אויב זיי געפינען זיך טאַקע אין קאַטאַלאַג, האָט ער זיי ביז איצט נישט באַשטעלט, ווייל עס איז דערווייל נישט געווען קיין נאַכפּראַגע אויף אַזאַ מין מוזיק, ער האָט מיר אָבער צוגעזאָגט, אַז ער וועט עקסטערע אַרויספאַדערען די צוויי פּלאַטען פאַר מײנטוועגען, און ווירקליך, אין צוויי וואַכען אַרום זײנען די פּלאַטען אָנגעקומען.

ווען איך האָב אָנגעשטעלט צום ערשטען מאל סיראַטע'ס פּלאַטע אויפ'ן גראַמאַפּאָן, האָט מיך זיין שטימע פשוט אַנטציקט מיט איר מעכטיגען פאַרנעם. אין טשעריני'ס שטימע האָט זיך געפילט פּײנע מוזיקאַלישע קולטור און גוטער מאַדערנער פאַרטראַג. ווען איך האָב געבעטען דעם פאַרוואַלטער פון סאַלאָן, אַז ער זאָל מיר פאַרשאַפּען די פּלאַטען, איך וויל זיי קויפּען פאַר יעדען פּרייז, האָט ער מיר געענטפּערט, אַז דאָס טאָר ער נישט טאָן, אפילו ווײזען מיר די פּלאַטע, כדי איך זאָל קענען זען דורך וועלכער פירמע זי איז געמאַכט געוואָרען, האָט ער איך נישט געוואַלט.

פון דעם טאָג אָן, ווען כ'האָב דערהערט די ערשטע צוויי חזנים אויף די פּלאַטען, האָט עס מיך נישט געלאָזט רוען. איך האָב געפילט, אַז איך וואַלט אויך געהאַט אַ באַרעכטיגונג, אַז מײן שטימע זאָל זיך פּאַנאַנדערגיין איבער די כוואַליעס פון דער וועלט מיט דער הילף פון אַט דער נייעסטער דערפּינדונג. איך האָב אָנגעהויבען נאַכפּרעגען און נאַכווכען. איך בין געגאַנגען פון איין מוזיקאַלישען געשעפט אין אַנדערען אַרײַן און אומעטום זיך נאַכגעפּרעגט צי זיי האָבען נישט אַמאָל די פּלאַטען פון סיראַטע און טשעריני. אָבער אומעטום האָט מען מיר געענטפּערט, אַז מען האָט פון אַזעלכע זינגער נישט געהערט.

איך האָב אָבער די האַפּענונג נישט אויפּגעגעבען. גאַר אינגיכען האָט זיך די דאָזיגע נייע אינדוסטריע גענומען ברייטער אַנטוויקלען. עס האָבען זיך גענומען עפענען פאַבריקען פון גראַמאַפּאָן-פּלאַטען איינע נאָך דער אַנדערער. נאָך דער ערשטער עדיסאָן-פאַבריק, וועלכע האָט פּראָדוצירט רונדע וואַלעק-לעך, נישט קיין פּלאַטען, איז געקומען די פּראָנצויזישע פּאַטעי דיסק קאַמפּאַני, דאָן "אַדעאַן" און די דייטשע "וויקטאָר קאַמפּאַני". איך בין אַוועק צו די אַלע פיר קאַמפּאַניס און האָב זיי אָנגעבאַטען, אַז איך וויל מאַכען אַ פּראָבע מיט אַריינזינגען פאַר'ן גראַמאַפּאָן. איך האָב פאַרגעלייגט אַריינצוזינגען אינגאַנצען אומזיסט פיר זאַכען כדי צו מאַכען צוויי פּלאַטען. דריי קאַמפּאַניס האָבען דע-

מאלט אינגאנצען אפגעווארפען מיין פארשלאג, בלויז די פאטעי דיסק קאמפאני האט איינגעשטימט צו מאכען מיט מיר אזא פראבע.

די ערשטע פראבע מיט דער דערמאנטער קאמפאני האב איך געמאכט אן שום פיאנא אדער ארגעל-באגלייטונג. איך האב אריינגעזונגען „ושמרו“, עס איז ארויסגעקומען נישט גאר גוט, אבער אויך נישט זעהר שלעכט, דאס הייסט צו דערליידען. נאך דער פראבע האט מיר די זעלבע קאמפאני אנגעבאטען הונדערט קראנען פאר אריינצוינגען פינף זאכען מיט מיין פיאנע-באגלייטער. די פלאטע האבען געדארפט זיין דריי אינטשיגע.

אזוי ווי איך בין נאך געווען א גרינער אין די זאכען און האב נישט געהאט קיין דערפארונג ווי אזוי מען שטייט ביים מעגאפאן, און האב אויך נישט געקענט אויסרעכענען פינקטליך די דריי מינוט צייט, וואס זיינען מיר געגעבען געווארען אויף אריינצוינגען, איז עס ביי מיר ארויסגעקומען אדער צו לאנג, און עס האט נישט געקענט אינגאנצען ארויפגיין אויף דער פלאטע, אדער צו קורץ, אז עס איז געבליבען א ליידגער פלאץ אויף דער פלאטע. האב איך פאר די נעבעכדיגע הונדערט קראנען געמוזט זינגען און זינגען צו עטליכע מאל די זעלבע זאך. דעם באגלייטער האב איך פאר יעדען מאל געמוזט צאלען באונדער צו צען קראנען. דאס מאל זיינען די פלאטען ארויסגעקומען א סך לייטישער, אבער איך האב נאך אליץ געהאט פון זיי וואסער אויף קאשע.

אין א וואך ארום זיינען שוין מיינע פלאטען געווען צו באקומען אין אלע מוזיקגעשעפטען. איך אליין האב פון דער קאמפאני באקומען צו צוויי פלאטען פון יעדען אריינגעזונגענעם נומער. האב איך זיך נישט געפוילט, גענומען מיין „פראדוקציע“ און אוועק דערמיט צו די קאנקורענץ-געזעלשאפטען און נאכאמאל זיי אנגעבאטען מיין דינסט. דאס מאל איז שוין די באציאונג געווען אן אנדערע. אויב די קאנקורענץ האט דאס געמאכט, איז א סימן, אז עפעס מוז זיין אין דעם. אלע האבען מיר אנגעבאטען צו צוואנציג קראנען פאר יעדען נומער, וואס איך וועל אריינזינגען.

מיר איז געגאנגען אויסצוגעפינען וועלכע פון די אלע פירמעס איז אמבעסטען טעכניש אויסגעשטאט און וואו די שטימע וועט אקמלארסטען ארויסקומען. האב איך זיי אנגעבאטען אריינצוינגען אויף פראבע און דערנאך וועט מען זען. פון די אלע פראבען האב איך מיך איבערצייגט, אז אמבעסטען איז די שטימע ארויסגעקומען אין דער דייטשער גראמאפאן-געזעלשאפט „היס מאסטערס וואיס“, וועלכע האט אין אמעריקע געהאט דעם נאמען „וויקטאר רעקארד“. נאך דער פראבע האט יעדער געזעלשאפט אנגעבאטען צו פערציג קראנען פאר א נומער מיט א באשטעלונג פון צען נומערען. בלויז די דייטשע געזעלשאפט, טעכניש די בעסטע, האט פארגעלייגט דרייסיג קראנען פאר א נומער און איך זאל צאלען פאר דער באגלייטונג.

נישט געקוקט אויף דעם קלענערען פרייז, האב איך דאך אפגעשלאסען מיט דער דייטשער געזעלשאפט, ווייל איך בין געווען זיכער, אז זיי מאכען

די בעסטע אויפנאָמע, וואָס וועט האָבען אַ זיכערען דערפאַלג. און איך האָב קיין טעות נישט געמאַכט. די דאָזיגע ערשטע צען פּלאַטען זיינען אַרויסגעקומען פּרעכטיג און האָבען געמאַכט אַ געוואַלדיגען רושם. זיי האָבען דאָס די ערשטע צעטראַגען מײן נאָמען איבער דער אידישער וועלט.

עס זיינען נישט אַריבער קיין צוויי חדשים ווי איך האָב באַקומען פון דעם פאַרוואַלטער פון דער ווינער אָפטיילונג פון דער דערמאָנטער דייטשער פירמע, הער גרינפעלד, אַ בריוו, אַז איך זאָל זיך מעלדען צו זיי אין ביוראָ. ווען איך בין געקומען, האָט מען מיך פאַרגעשטעלט פאַר דעם הויפט־דירעקטאָר, וואָס איז אַראָפּגעקומען פון בערלין, אַ געוויסען הער מיכעליס. דאָס איז געווען אַ דורכ־געטריבענער געשעפטס־מאַן, מיט שאַרפע צוויי אויגען, וואָס האָט מיך אָפּגע־מאַסטען מיט זיין בליק פון אויבען ביז אַראָפּ, ווי איינער זאָגט: ווי אַזוי קאָן מען דאָ דעם יאָלד אַריינאַרען אין זאַק אַריין.

עס האָט נישט לאָנג געדויערט און דער גענעראַל־דירעקטאָר רופט זיך אָפּ צו מיר: הערט אויס, הער קוואַרטין, אייערע פּלאַטען, וועלכע מיר האָבען פּראָ־דוצירט, האָבען געמאַכט אַ גוטען איינדרוק אויפֿן אידישען מאַרק, און כאַטש מיר האָבען שוין אין אונזער קאַטאַלאָג דעם גרעסטען אידישען קאַנטאַר, הער סיראַטע, און מיר זיינען מיט זיינע פּלאַטען זעהר צופרידען, דאָך אַזוי ווי איך געפֿין זיך צופעליג אין ווין אויף דער דורכרייזע קיין פעטערבורג, וויל איך אויסנוצען די געלעגענהייט און אייך אָנגאַזשירען אויסשליסליך פאַר אונזער געזעלשאַפט מיט אַ קאַנטראַקט אויף פינף יאָר, צו דריי טויזענט קראָנען אַ יאָר. איר וועט דאַרפֿען אַריינזינגען צוואַנציג נומערען יעדעס יאָר.

עס האָט מיר אַ קלאַפּ געטאָן אין האַרצען און דער קאַפּ האָט זיך מיר אַ וויילע פאַרדרייט. אַ קלייניגקייט, דריי טויזענט קראָנען! דאָס איז דאָך אַזוי פיל וויפיל מײן געמיינדע צאָלט מיר פאַר אַ גאַנץ יאָר דאַוונען, און דאָ וועל איך בלויז דאַרפֿען אַריינזינגען אין פאַרלויף פון זעקס שעה אין משך פון דעם גאַנצען יאָר. איך האָב געפילט, אַז דאָס איז אַ געוואַלדיגער אָנבאַט. אָבער אַזוי איז שוין די טבע פון דעם מענשען, אַז ווען ער דערגרייכט אַ סך, דאַכט זיך אים שטענדיג, אַז ער קען דערגרייכען נאָך מער. און ווי מײן שטייגער איז געווען אין אַזעלכע פּאַלען, האָב איך גלייך אויפֿן אַרט נישט געוואַלט געבען קיין ענטפער און געזאָגט, אַז איך וועל דעם ענטפער געבען מאַרגען. און איך האָב זיך שוין געוואַלט געזעגענען.

ערשט דער הער מיכעליס קומט אַרויס צו מיר מיט אַזאַ לשון: „איידער איר גייט אַוועק, הער אויבער־קאַנטאַר, וויל איך אייך אויפּמערקזאַם מאַכען. אַז מײן אויפהאַלטען זיך דאָ אין ווין איז באַגרעניצט בלויז צום מאַרגענדיגען טאָג, און אויב איר וועט מיר ביז מאַרגען, איינס בייטאָג, נישט געבען קיין ענטפער, וועל איך טאַקע דעם זעלבען טאָג. (דאָס הייסט, מאַרגען). פאַרלענגערען דעם קאַנטראַקט מיט אויבער־קאַנטאַר סיראַטע.“

אַט די לעצטע ווערטער האָבען מיר אויסגעזען, ווי אַ כּיטרער טריק פון

א פיפיגען געשעפטס-מאן. וואס מיינט, ער וועט פארלענגערען דעם קאנטראקט מיט חזן סיראטע דא אין ווין, ווען אלע ווייסען, אז סיראטע איז אין ווילנע, אדער ווי עס האט זיך שפעטער ארויסגעוויזען, האט ער שוין געהאט איבערגע-נומען די שטעלע פון אויבער-קאנטאר אין דער טלאמאצקער סינאגאגע אין ווארשע, אויפ'ן ארט פון אויבער-קאנטאר גריצהענדלער. עס האט מיך זעהר פארדראסען, וואס דער דאזיגער געניטער הענדלער וויל מיך נעמען אויף זיכער און אנשרעקען מיך, אז איך זאל וואס שנעלער אקצעפטירען זיינע באדינגונגען.

אויפ'ן וועג אהיים האב איך גענוי איבערגעטראכט די גאנצע געשיכטע: מיינט ער טאקע ערענסט אפצושליסען מיט מיר א קאנטראקט, טא צו וואס דארף ער מיר שטעלען אולטימאטום, און, צווייטענס, וואס פאר א שייכות האט מיין קאנטראקט צום חזן סיראטע? פארוואס דארף דער קאנטראקט מיט מיר מיינען א שאדען פאר אט דעם העכסט-טאלאנטפולען מענשען, וועלכען איך האב נאך נישט געקענט פערזענליך, אבער צו וועלכען איך האב שוין געפילט גרויס סימפאטיע פאר זיין וואונדערליך שיינער שטימע?

עפעס איז מיר דער גאנצער דייטש נישט געפעלען געווארען; עפעס איז ער צוגעגאנגען צו מיר מיט צו כיטרע און נישט ריינע כוונות, און כ'האב זיך שוין געוואקעלט, צי איך זאל אינגאנצען אפשליסען א געשעפט מיט אזא טיפ מענשען.

מיין ערשטע באגעגעניש מיטן אויבער-קאנטאר גרשון סראטע

אָבער גאַר אינגיכען האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז מען טאָר נישט צו שנעל אָפּ'משפּט'ן אַ מענשען. ווען איך בין אַהיימגעקומען אַ שטאַרק צעטראַגענער פון דעם געשפרעך מיט'ן דירעקטאָר, האָבען דאָס מיין פרוי און מיין ברודער, וועלכער האָט זיך דעמאָלט ביי מיר געפונען, באַמערקט אויף מיר און איך האָב זיי געמוזט דערציילען די גאַנצע געשיכטע, אַז מען האָט מיר געמאַכט אַזאַ טייערען אַנבאַט און איך האָב אָפּגעלייגט דעם ענטפּער ביז מאַרגען. האָט מען מיך, ווי דער שטייגער איז, גענומען יאָדען: ס'טייטש, ווי האָב איך געוואָגט זיך צו וואַקלען, און ווער ווייס, מאַרגען קאָן נאָך דער דירעקטאָר אַליין חרטה האָבען און פון דעם גאַנצען אַנבאַט וועט זיך גאַרנישט אויסלאָזען.

וויפיל איך זאָל זיך נישט האָבען באַמיט אויפצוקלערען מיין פרוי, אַז עס איז נישט מעשה סוחר גלייך איינצושטימען אויף דעם בעסטען אַנבאַט, וואָס מען זאָל דיר נישט מאַכען, האָט עס אַלץ נישט געהאַלפען, און מען האָט מיר גענומען די גאַל וויפיל עס איז נאָר אַריין אין מיר. דער אמת איז, אַז איך האָב מיר אַליין אויך נישט געקענט מוחל זיין, וואָס איך האָב גלייך נישט אַקצעפטירט דעם אַנבאַט, אָבער איך האָב דאָס נישט געוואָלט מודה זיין.

ווי מיר זיצען אַזוי און ערגערען זיך, עפענט זיך די טיר און עס קומט אַריין דער באַס, וועלכער האָט געוונגען אין מיין כאָר, מיט'ן נאָמען באַומאַן. ער איז אַ געוויסע צייט געווען טעטיג אין כאָר פון דער וואַרשעווער סינאַגאָגע, וואו עס האָט שוין געדאווענט גרשון סראַטע. איך בין געווען שטאַרק פאַרליבט אין זיין שטימע און איך האָב דעם מענשען זעהר מקרב געווען. ער האָט זיך געפילט זעהר היימיש אין מיין הויז און מיין פרוי מיט מיין ברודער האָבען אים, פאַרשטייט זיך, גלייך דערציילט די גאַנצע געשיכטע, האַלטענדיג אַ שאַרפע אַנקלאַגערעדע קעגען מיר, ווי איך האָב מיט מייע אַייגענע הענט אַוועקגעשטופט דאָס גליק, וואָס האָט געקלאַפט צו מיר אין טיר.

אויך באַומאַן האָט איינגעשטימט, אַז די געשיכטע פון דירעקטאָר וועגען סראַטע'ן אין ווין האָט ער בכיוון אויסגעטראַכט, כדי מיך אַריינצונאַרען און אויסצואיבען אַ דרוק אויף מיר, איך זאָל וואָס שנעלער נאָכגעבען זיינע באַדינגונגען, וועלכע מוזען דעריבער זיין נישט גינסטיג פאַר מיר, ווייל אַנדערש

וואלט ער דאך נישט געדארפט אַנווענדען אַזעלכע נישט שיינע מיטלען אויף צו דערגרייכען זיין ציל.

און הערט אַ שטוינענדע געשיכטע, וואָס ווען עמיצער אַנדערש דערציילט דאָס מיר, וואָלט איך עס באַטראַכט פאַר אַ פּאַנטאַזיע. ווי מיר זיצען אַזוי און רעדען אַרום דעם ענין נאַכאַמאַל און נאַכאַמאַל, קלינגט דאָס גלעקעל אין מיין טיר. מיין ברודער האָט געעפענט די טיר. דריי פּערוואָן זיינען אַריינגעקומען. דער ערשטער האָט זיך פאַרגעשטעלט: אויבער-קאַנטאַר זאַנטאַג פון בוקאַרעסט, און גלייך האָט ער פאַרגעשטעלט די אַנדערע צוויי: קאַנטאַר גאַלדענבערג פון מאַריענבאָד, וועלכען איך האָב שוין געקענט פון פּריער, און אויבער-קאַנטאַר סיראַטע פון וואַרשע.

און גלייך האָב איך דערזען ווי מיין באַס באַומאַן האָט זיך אַרומגעכאַפט מיט סיראַטע'ן, ווי צוויי אַלטע פּריינט. הייסט עס, אָ דאָס איז טאַקע סיראַטע, וועגען וועלכען עס גייט שוין די רייז אַ גאַנצען טאַג, און אַז דער דירעקטאָר מיכעליס האָט נישט אויסגעטראַכט זיין נאַמען, ווי בלוז אַ טריק אויף מיר צו ווירקען, נאָר אַז סיראַטע געפינט זיך טאַקע אין ווין. דער קאַפּ האָט זיך מיר אינגאַנצען פאַרדרייט, נאָר ווי אַ רויטער פּאַדעם איז מיר דורכגעלאָפען דער געדאַנק: און וואָס וועט איצט זיין מיט מיין קאַנטראַקט?

נאָר דאָס האָט אַנגעהאַלטען בלוז אַ קורצע וויילע. איך האָב זיך ווירקליך דערפרייט מיט די דריי געהויבענע געסט, וואָס זיינען געקומען מיך באַזוכען, ספּעציעל האָב איך זיך געפרייט מיט סיראַטע'ן, וואָס איז געווען כמעט אין איין עלטער מיט מיר, עטוואָס אינגער, אַ הויכער, שייק-געבויטער מאַן, מיט אַ זעהר אַנגענעמען טעמבער אין דער שטימע. ווען מיין ווייב האָט דערלאָנגט כיבוד און מיר האָבען געמאַכט דעם ערשטען לחיים, זיינען מיר געוואָרען אַביסעל מער אויפגעלייגט און איך האָב געזאָגט מיין טאַלאַנטפולען קאַלעגע דעם גאַנצען אמת, אַז ווען איך האָב דאָס ערשטע מאָל געהערט זיין שטימע דורך די גראַמאַפּאָן-טרייבלעך, בין איך פשוט איבערראַשט געוואָרען, און אַז עס וואָלט געווען פאַר מיר אַ געוואַלדיגער פאַרגעניגען צו הערען אים אין „אַריגינאַל“. אָבער אַזוי ווי ער איז מיין גאַסט, האָב איך נישט דאָס רעכט אים צו באַלעסטיגען, נאָר אויב ער אַליין וועט געפינען פאַר נויטיג אונז עפעס פאַרצוזינגען, וועלען מיר מיט גרויס פאַרגעניגען הערען דעם גרעסטען קאַנטאַר פון אונזער צייט.

סיראַטע האָט זיך געפילט זעהר געשמייכעלט פון מיין ווערטער, איבער-הויפט פון די לעצטע: „דער גרעסטער קאַנטאַר פון אונזער צייט“, וועלכע איך האָב אַרויסגעבראַכט מיט דעם גאַנצען באַוואוסטזיין. אָבער ער האָט זעהר העפליך געענטפערט, אַז געוויינליך פירט זיך, אַז צוערשט איז דער בעל הבית מהנה זיינע געסט. די ביידע חזנים, זאַנטאַג און גאַלדענבערג, האָבען אים אין דעם אונטערגעהאַלטען. האָב איך זיך לאַנג נישט געלאָזט בעטען און האָב געזונגען „ותערב“ פון זולצער און דערנאָך „אהבת עולם“. קאַנטאַר זאַנטאַג האָט מיך באַגלייט אויף דער פּיאַנאָ.

סיראטע האָט דאָן געפרעגט וואָס מיר ווילען ער זאל זינגען. אזוי ווי דער באַס באַומאַן האָט געוואוסט אַלע "קאַניאָק'ס" פון סיראטע'ן, האָט ער געבעטען, אַז סיראטע זאל זינגען לעוואַנדאָוסקי'ס "מה גדלו" מיט דעם באַרימטען "צדיק כתר" אין "דע מאַזשאַר". איך האָב פאַרשאַפט פאַר זאַנטאַג'ן לעוואַנדאָוסקי'ס ווערק און סיראטע האָט אָנגעהויבען דעם "מה גדלו". ווען ער האָט געענדיגט דעם "צורי ולא עולתה בו" מיט דעם הויכען "רע", זיינען מיר אַלע פאַרציטערט געוואָרען. ער האָט נאָך געזונגען זיין "רצה", מיט וועלכען ער איז באַרימט געוואָרען איבער דער גאַנצער אידישער וועלט, און איך האָב זיך נאָכאַמאַל איבערצייגט, אַז מיר האָבען אין סיראטע'ן דעם גרעסטען שטימע-רייז אין אונזער צייט.

ווי גרויס עס איז נישט געווען מיין הנאה ביים הערען סיראטע'ן, איז מען דאָך אָבער נישט מער ווי אַ מענש, און די אייגענע הויט איז דאָך שטענדיג געענטער, האָב איך אין זינען געהאַט, אַז איך האָב פאַר מיר אַזאַ ריז, מיט וועל-כען עס וועט מיר זעהר שווער זיין צו פירען אַ מלחמה, און איך האָב אין יענער מינוט באַשלאָסען, אַז איך וועל וואָס שנעלער לויפען און אונטערשרייבען דעם קאַנטראַקט מיט'ן דייטש, אויב, פאַרשטייט זיך, דער דייטש האָט פאַר דער צייט קיין חרטה נישט געקראָגען, איך האָב נישט געגלויבט, אַז מיין אונטער-שרייבען דעם קאַנטראַקט קאָן, חלילה, אין אַ וועלכער נישט איז מאַס שעדיגען סיראטע'ן, און כדי צו זיין אינגאַנצען זיכער, האָב איך מיך באַמיט אַרױפצופירען דעם געשפרעך מיט סיראטע'ן אויף דער טעמע וועגען זיינע פלאַטען.

ער האָט מיר דערציילט, אַז ער באַקומט פאַר יעדער פלאַטע, אַריינצוזינגען אויף ביידע זייטען, הונדערט רובעל. די גראַמאַפאָן-געזעלשאַפט האָט אים איצט אָנגעבאַטען צוויי הונדערט רובעל, אָבער ער האָט באַשלאָסען, אַז ער וועט ווינציגער ווי פינף הונדערט רובעל פאַר אַ פלאַטע נישט נעמען. איך האָב מיך אַן איבעריגען מאַל איבערצייגט, אַז מיין קאַנטראַקט קאָן בשום אופן נישט זיין אַ קאָנקורענץ פאַר אים; אַז סיראטע וועט זיך, ברוך השם, זיין שטעטעל אַליין באַשטיין און אַז איך קאָן מיט אַ רואיג געוויסען דאָס געשעפט אַפּשליסען. מיר האָבען זיך פיין אָפּגעזעגענט און באַשלאָסען מאַרגען זיך ווידער צו טרעפען.

גלייך נאָך זייער אַוועקגיין האָב איך גענומען אַ פּיאַקער און בין אין אַ פּערטעל שעה אַרום געווען אין ביוראָ פון מיין דירעקטאָר. איך האָב דערקלערט מיין גרייטיקייט אונטערצושרייבען מיט זיי דעם קאַנטראַקט אויף פינף יאָר צייט צו דריי טויזענט קראָנען אַ יאָר, מיט דעם באַדינג, אַז דעם כאָר און פּיאַנאָ-אָדער אַרגעל-באַגלייטונג דאַרפען זיי דעקען. זיי האָבען איינגעשטימט און גאָר אינגיכען בין איך שוין געווען צוריק אין דער היים מיט'ן קאַנטראַקט אין קעשענע. מיינע הויז-מענשען האָבען זיך אַביסעל באַרואיגט, אַז איך האָב נישט אַוועקגעשטויסען מיט די אייגענע הענט דאָס גליק, וואָס האָט געקלאַפט צו מיר אין טיר, ווי זיי האָבען תחילת געמיינט.

נאָך דעם זעלבען אַווענט האָב איך אָפּגערופען עטליכע קאַנטאַרען אין

וויין און האָב זיי געזאָגט וועגען דעם גרויסען גאַסט, וואָס מיר האָבען אין דער פּערזאָן פון סיראַטע'ן, און אַז עס איז נישט מער ווי גלייך, אַז מיר זאָלען אים געבען דעם געהעריגען קבלת פנים, וועלכען ער פאַרדינט. די חזנים גוטמאַן, מאַטיאַש, דינעמאַן, באַסער און סמאַטריצקי האָבען זיך גלייך האַרציג אָפּגע-רופען און מיר האָבען באַשלאָסען אויף צומאַרגענס אָפּצושטאַטען אים אַן אָפּ-ציעלען ווייזט ביי אים אין האַטעל.

ווען מיר זיינען געקומען צו אים אין האַטעל "קאַנטינענטאַל", האָבען זיך שוין געהאַט פאַרזאַמעלט כמעט אַלע קאַנטאַרען, וואָס האָבען צו יענער צייט געדאַווענט אין די ווינער טעמפלען, אין אַ צאָל פון אַכצען מאָן. אויף אַלעמענס הייסען וואונש האַט סיראַטע אין האַטעל אונז מהנה געווען מיט צוויי נומערען געזאָגט, דערנאָך זיינען מיר אַלע אַוועק אין דעם פיינסטען אידישען רעסטאָראַן, וואו מיר האָבען געהאַט מאַלצייט צוזאַמען און פאַרבראַכט אַ סך זעהר אַנגענעמע שעה'ן.

ווען איך האָב זיך שפּעטער פּאַנאַדערגערעדט מיט סיראַטע'ן, האַט ער מיר אויפגעקלערט די ריכטיגע סיבה פון זיין איצטיגען קומען קיין וויין. דאָס האַט נישט געהאַט קיין שום שייכות מיט דער גראַמאַפּאָן-קאַמפּאַני, נאָר איז גאָר געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט'ן אויבענדערמאַנטען סטרייק פון זיין כאָר אין וואַרשע, וועלכער איז אַרגאַניזירט געוואָרען פון אַרבייטער-"בונד" קעגען די וואַרשעווער דאָזערעס. דער "בונד" האַט געוואָרענט סיראַטע'ן, אַז ער זאָל זיך נישט וואַגען צו דערנענטערען צום עמוד ביו דער שטרייט מיט'ן כאָר וועט נישט זיין געשליכטעט, און טאַמער וועט ער נישט פאַלגען, וועט ער האָבען אויסצושטיין געברענטע צרות.

די דאָזערעס אַליין האָבען דעריבער געראַטען סיראַטע'ן, כדי אויסצומיידען אומאַנגענעמליכקייטען, אַז ער זאָל אויף אַ שטיקעל צייט אַווקפּאַרען קיין וויין, ביז די לאַגע וועט זיך נישט נאָרמאַליזירען. אַגב, וועט ער האָבען אַ געלעגענ-הייט צו פאַרפּולקאַמענען זיינע מוזיקאַלישע קענטענישען ביי די באַרימטע ווינער פּראַפעסאָרען. ער האַט גאָר קיין אַנונג נישט געהאַט, אַז אין וויין געפינט זיך אַפילו אַן אַפטיילונג פון דער גראַמאַפּאָן-געזעלשאַפּט, מיט וועלכער ער האַט געהאַט דעם קאַנטראַקט. עטליכע טעג פאַר זיין אָפּפאַרען פון וואַרשע האַט ער באַקומען אַן אַנפּראַגע פון דער גראַמאַפּאָן-געזעלשאַפּט אין בערלין, צי ער איז וויליג אונטערצושרייבען אַ נייעם קאַנטראַקט אויף די ביז איצטיגע באַדינ-גונגען. סיראַטע האַט געענטפּערט מיט אַ ניין. נאָכדעם ווי ער איז שוין געווען אונטערוועגס, איז ווידער געקומען אַ טעלעגראַמע, צי ער איז וויליג ווייטער צו פאַרהאַנדלען, און וואָס זיינען זיינע באַדינגונגען. אויף דעם האַט שוין זיין פּאַמיליע געענטפּערט, אַז סיראַטע איז אָפּגעפאַרען קיין וויין.

אַט די טעלעגראַמע האַט דאָס געגעבען דעם גענעראַל-דירעקטאָר מיכעלים דעם גרונט צו טענה'ן צו מיר און צו דראַען מיך, אַז אויב איך וועל נישט אַנ-געמען זיינע באַדינגונגען, וועט ער באַנייען דעם קאַנטראַקט מיט סיראַטע'ן.

ער האָט נישט אויסגעטראַכט, אָז סיראַטע געפינט זיך אין ווין, אָבער ער האָט
 זיך באַנוצט מיט אַ בפירוש'ן פסיכאלאָגישען האַנדעלס-טריק, מיך אַרייַנצונאַרען
 וואָס שנעלער אין זיין ווענדקע. ער האָט גוט געוואוסט, וואָס ער טוט און איך
 האָב שפעטער נישט ווייניג באַדויערט, וואָס אַלץ צוזאַמען האָט זיך אַזוי צוזאַמען-
 געלייגט, אַז איך בין געווען געצוואונגען אין איילעניש אַנצונעמען באַדינגונגען,
 וואָס האָבען מיך שפעטער געפענטעט און גורם געווען גרויסע פאַרלוסטען.
 איך האָב עס נישט געקאַנט מוחל זיין דעם דירעקטאָר, וואָס ער האָט מיך
 אַזוי כיטרע אָפגענאַרט. איך האָב געהאַט אַ ביטערען טעם אין מויל און כ'האַב
 פעסט באַשלאָסען, אַז עס וועט קימען אַ טאַג ווען כ'וועל זיך מיט אים דערפאַר
 אַפּרעכענען ווי געהעריג.

דער גראמאפאן צעטראגט מיין נאמען איבער דעם ברייטען רוסלאנד

גאר אינגיכען, נאכ'ן אונטערשרייבען דעם קאנטראקט מיט דער בערלינער געזעלשאפט, האט מען מיך אויפגעפאדערט אריינצווינגען די ערשטע צען נומערען. איך האב אויסגעקליבען פאר'ן אנהויב די פאלגענדע תפילות: "קול ד' יהולל אילות", "אהבת עולם", "והאופנים", "יקום פורקן" מיט'ן "מי שברך", "על חטא" — דאס אלץ מיט הארמאניע-באגלייטונג; דאן "נקדש" פון נייעס-וויעזשסקי, "מה גדלו" פון לעוואנדאווסקי, "בלילה זה" פון זולצער, "ושמרו" פון דונאיעווסקי — די לעצטע נומערען מיט'ן כאָר.

איך געציילטע טעג ארום האט מען מיך גערופען אויסצוהערען די פארטיגע פלאטען. ווען איך האב דערהערט זיך אליין, בין איך נתפעל געווארען. נישט שוין-זשע בין איך דאס טאקע? האב איך זיך אליין געפרעגט. די שטימע האט געקלונגען קלאַר און מעכטיג, איך האב אליין פון זיך הנאה געהאַט. דער ווינער פארטרעטער, הער גרינפעלד, האט מיך וואָרעם באַגריסט, אויסדריקענדיג דעם גלויבען, אז מיט דעם היינטיגען טאָג הויבט זיך פאַקטיש אָן מיין מוזיקאַלישע און חזנישע קאַריערע. איך מוז זאָגען, אַז ער האָט נישט געמאַכט קיין טעות.

די דאָזיגע ערשטע צען גראַמאָפאָן-פּלאַטען מיט די אַלטע אידישע תפילות האָבען צעטראָגען מיין נאָמען ברייט און ווייט איבער דעם גרויסען רוסלאַנד, און האָבען גענומען אַריבערוואַנדערען אויך קיין אַמעריקע. די איבעריגע ווינער חזנים, ווען זיי האָבען דאָס ערשטע מאָל דערהערט די פּלאַטען, האָבען זיי מיך האַרציג באַגריסט, אָבער צו דער זעלבער צייט האָבען זיי גענומען אַפּשלאָגען די שוועלען פון די גראַמאָפאָן-געזעלשאַפטען, אָנבאַטענדיג זייער דינסט. אָבער פאַר אַ גאַנץ לאַנגער צייט האָבען דעם מאַרק פּולשטענדיג באַהערשט סיראַטע און איך.

עס האָט גאַר נישט לאַנג גענומען ווי איך האָב אָנגעהויבען צו באַקומען בריוו פון די אַנדערע גראַמאָפאָן-געזעלשאַפטען מיט אָנבאַטען צו צאָלען מיר אַ סך מער, ווי די דייטשע געזעלשאַפט האָט מיט מיר אָפּגעמאַכט. דאָס האַרץ האָט מיר גוט וויי געטאָן, וואָס איך האָב מיך געלאָזט פאַרהאַנדלען אַזוי ביליג, אָבער איך האָב פאַרביסען די ליפען און געמאַכט אַ שווייג. פאַקטיש, זייענדיג אין ווין, האָב איך נישט געהאַט די מינדעסטע פאַרשטעלונג, ווי געוואָלדיג פאַרשפּרייט עס זיינען געוואָרען מיינע פּלאַטען און וואָס פאַר אַ זעק מיט גאַלד

די גראמאפאן־געזעלשאפט האָט אויף מיר געמאַכט. איך בין דאָס געוואויר גע-
וואָרען ערשט שפעטער, אויף מײן ערשטען טורנע איבער רוסלאַנד.
אין איין שיינעם טאָג באַקום איך אַן עקספרעס־בריוו פון מײן דירעקטאָר,
גרינפעלד, איך זאָל גלייך אַריבערקומען אין ביוראָ. איך האָב געמײנט —
מאַלע וואָס עס איז געשען. ערשט ער ווייזט מיר אַ בריוו פון דער הויפט־ביוראָ
אין בערלין, וואו מען שרייבט, אַז פון צענדליגער שטעט פון רוסלאַנד, רומעניע,
פוילען און גאַליציע פאָדערט מען פרישע פלאַטען פון חזן קוואַרטין, און
דוקא די אַלטע, עכט־אידישע, טראַדיציאָנעלע נוסחאות. איך מוז דעריבער
גלייך אַריינזינגען ווייטערדיגע צען נומערען פון מײנע אייגענע אימפּראַוויזאָ-
ציעס, באַגלייט פון אַן אַרגעל.

אין אימפּראַוויזאַציעס איז ביי מיר קיינמאַל קיין דוחק נישט געווען.
איך האָב גלייך באַשטעלט דעם פּראָפּעסאָר בראַסלאַווסקי, אַן אויסערגעוויינליך
מוזיקאַלישער מענש, וואָס האָט גוט געשפּילט אויפ'ן אַרגעל, און אין איין
פאַרמיטאָג בין איך פאַרטיג געווען מיט די צען נומערען, באַקומענדיג גלייך
אויפ'ן אַרט דעם טשעק אויף פּופּצען הונדערט קראָנען. עס איז געווען אַ זעהר
אַנגענעמער געפיל און עס האָט מיך אַנגעפּילט מיט שטאַליץ, וואָס אין קנאַפע
זעקס שעה צײַט האָב איך געקאַנט פאַרדינען אַזאַ געוואַלדיגע סומע געלט צו
יענער צײַט. איך בין אָבער געווען צו נאַאיוו צו פאַרשטיין, אַז מיט מײנע גרויסע
גליקען מאַכט מיך די קאַמפּאַניע צו נאַר, ווייל אין דער זעלבער צײַט פאַרדינט
זי אויף מיר מיליאָנען.

די צוואַנציג נומערען, וואָס איך האָב געדאַרפט זינגען דעם ערשטען
יאָר, האָב איך געהאַט שוין אָפּגעזונגען אין די ערשטע צוויי חדשים, און איך
בין שוין, הייסט עס, געווען אַ פּרייער מענש. עס האָבען זיך גענומען מעלדען
צו מיר אימפּרעסאַריאַס און אַגענטען פון די פאַרשידענסטע שטעט אין רוסלאַנד,
ליטע און פּוילען, אַז איך זאָל אַרויספאַרען אויף קאַנצערטען. איך האָב דאָס
אַלץ אָבער געמוזט אָפּלייגען אויף נאָך שבועות, ווען איך פלעג באַקומען דעם
יערליכען אורלויב פון מײן טעמפּעל.

אַנהויב יוני, 1906, האָב איך דעם אורלויב באַקומען און איך האָב גע-
קענט זיך אַרויסלאָזען אויף דער גרויסער רײזע איבער די אידישע שטעט אין
מײן אַלטער היים און טאַקע אויך באַזוכען די נעסט, וואו איך בין געבוירען
געוואָרען און זיך פּרייען מיט מײנע טײערע עלטערען. מײן ערשטען קאַנצערט
האָב איך געהאַט אין יעליסאַוועטגראַד, וואו איך האָב געשטעלט מײנע ערשטע
מוזיקאַלישע שריט און באַקומען די ערשטע אויסבילדונג. דאָן זײנען געקומען
די שטעט: יעקאַטערינאַסלאַוו, קרעמענטשוג, טשערקאַסי, בייעלאַ־צערקאָוו און
אחרון אחרון חביב — מײן כמעט הימאַט־שטאַט אומאַן, וואו עס האָבען מיך שוין
אָפּגעוואַרט מײנע עלטערען, מײנע ברידער און שוועסטער, מײנע אַלע מומעס
און פעטערס, און אַפילו די אַלטע באַבע איז אַרויסגעקומען פון כאַנאַראַד, כדי
צו שפּען נחת פון איר אייניקעל, וואָס קערט זיך אום פון דער גרויסער וועלט.

אַבער ווי אַנדערש האָט ער איצט אויסגעזען ווי דעמאָלט, ווען ער איז פון דאַנעט אַוועקגעפאַרען.

נאָכ'ן אומאַנער קאַנצערט זיינען מיר אַלע, די גאַנצע משפּחה בראש מיט דער באַבען, אַריינגעפאַרען אויף עטליכע טעג קיין כאָנאַראָד. עס איז אָן איבער־טרייבונג געווען פאַר מיר אַ טריאומפּאַלער אַהיימקער, איך האָב זיך געפרייט מיט אַלע היימישע אידען, מיט דער אַרעמקייט און מיט די קליינשטעטעלשע בעלי חלומות, וועלכע האָבען נאָך אַלץ געטרוימט וועגען דער גרויסער וועלט, אַזוי ווי איך אַליין אין מיין צייט. די שמחה, וואָס זיי האָבען געהאַט מיט מיר, זייער בן עיר, בין איך גאַר נישט אומשטאַנד צו שילדערען. מען האָט מיך ממש געטראָגען אויף די הענט. די פּלאַטען מיט מיינע תּפילות האָבען אַרויסגעקלוגגען כמעט פון יעדען פענסטער אין מיין שטעטעל, אַזוי, אַז מען האָט שוין געוואוסט, וואָס איך קען און מען האָט שוין אַפילו נישט געדאַרפט, אַז איך זאָל פאַר זיי זינגען. אַבער איך בין שוין געווען אַ גרויסשטאַטישער און די צייט האָט מיך געיאָגט און איך האָב, ליידער, נישט געקענט פאַרברייבען צו לאַנג מיט מיינע נאַענטסטע און טייערסטע. גלייך פון דער היים בין איך אָפּגעפאַרען צוריק קיין ווין.

איך האָב נישט געקענט נאָכקומען אַלע וואונשען צו באַזוכען צענדליגער אַנדערע אידישע שטעט און האָב דאָס געמוזט אַפּלייגען אויפ'ן ווינטער, ווען איך האָב געהאַפט אַרויסצובאַקומען אַ צווייטען אורלויב פון מיינע גבאים. איך האָב געטראָפען מיין פּאַמיליע, דער עיקר די קינדער, געזונט און האָב געדאַ־ווענט די ימים נוראים ביי דער בעסטער שטימע, אַרויסרופענדיג די טיפּסטע באַגייסטערונג ביי די מתפללים, און דער עיקר ביי דעם פאַרשטאַנד, וואָס עס האָט מיך נאָך מער פאַרשטאַרקט אין דעם גלויבען, אַז זיי וועלען מיך נאָכאַמאָל „ארויסלאָזען“, ווייל ווען איך קום צוריק פון אַזאַ רייזע איבער דער אַלטער היים, בין איך נאָך מער אָנגעזאַפט מיט דעם אַלטען אידישען נוסח און דאַווען נאָך בעסער.

און ווירקליך, אין יאַנואַר 1907, האָב איך באַקומען אַ צווייטען אורלויב אויף פיר וואַכען און האָב מיך אַרויסגעלאָזט מיט אַ סעריע פון אַכט קאַנצערטען איבער אַזעלכע שטעט, ווי ווילנע און ביאַליסטאָק, די סאַמע געדיכטעניש און סאַמע האַרציגקייט פון אידישען לעבען. אויף דער גרענעץ, אין פּאַדוואַלאַ־טשיסק, האָט מיך שוין אָפּגעוואַרטט מיין אימפּרעסאַריאָ אַ לוסטיגער מיט דער גוטער בשורה, אַז אַלע בילעטען אויף די קאַנצערטען זיינען אויספאַרקויפט און אַז גלייך דאָ אויף דער גרענעץ איז ער גרייט אָפּצומאַכען מיט מיר אויף ווייטער־דיגע צען קאַנצערטען. אַבער איך האָב אים אַביסעל אָפּגעקילט, אַז איך בין נישט דער פולער בעל הבית איבער זיך און מען וועט רעדען וועגען דעם שפּעטער.

איך וועל אַ גאַנץ לעבען נישט פאַרגעסען מיין קאַנצערט אין ווילנע, וועלכער איז געאַנגען לטובת דער געזעלשאַפט „מושב זקנים“, אַבער וועלכער האָט

צוגעצויגען טויענטער אידען, וועלכע האָבען זיך גאַרנישט געקענט אָנזעטיגען מיט דעם קרעכץ פון דער אידישער תפילה, וועלכען איך האָב דאָ אין ווילנע אַרויסגעבראַכט מיט אַ באַזונדער שברת הלב און מיט אַן אַרײַנלעבען זיך אין דעם אידישען גורל. אומעטום וואו איך בין געגאַנגען און געשטאַנען האָט דער גראַמאַפּאָן געטרומייטערט מיט סיראַטע'ס און מיינע פּלאַטען. עפעס האָט זיך מיר דעמאָלט אויסגעוויזען, אַז אידען טוען גאַרנישט קיין שום אַנדער זאַך, ווי נאָר זיי ליובען זיך מיט זייערע חזנים, אַך, וואָס פאַר אַ גליקליכע צייטען זיינען עס דעמאָלט געווען!

אין ווילנער האָטעל זיינען געקומען צו מיר צוויי יונגעלייט און זיך פאַר-געשטעלט, אַז זיי זיינען ברידער און הייסען איסערלין. אויף מיינ פּראַגע, וואָס זיי פאַרלאַנגען, האָבען זיי געענטפערט, אַז זיי ווילען האָבען דעם כבוד איך זאָל זיין זייער גאַסט אין אַווענט אויף אַ ספּעציעלען באַנקעט, וואָס זיי אַרדענען איין פאַר מיר. "וואָס איז די גדולה", האָב איך געפרעגט, "וואָס איר פאַרבעט מיך עפעס צו זיך, בעת מיר זיינען גאָר אינגאַנצען נישט באַקאַנט?"

אויף דעם האָבען זיי מיר דערציילט די פּאָלגענדע געשיכטע: זיי האָבען שוין זייט יאָרען אַ געשעפט פון גראַמאַפּאָנען און פּלאַטען און האָבען קוים געמאַכט אַ לעבען, אָבער פאַר די לעצטע עטליכע חדשים האָט זיך ממש אַן אוצר אַנטדעקט פאַר זיי, און דער אוצר דאָס זיינען די פּלאַטען פון חזן קוואַרטין, וואָס זיינען אַנגעקומען פון בערלין. עס איז זיי געלונגען צו באַקומען דעם אויס-שליסליכען פאַרקויף פון די פּלאַטען פאַר פּוילען, ליטע און קורלאַנד, און פאַר די לעצטע פינף חדשים האָבען זיי באַוויזען צו פאַרקויפּען ביז אַ האַלבען מיליאָן פּלאַטען, דאָס איז אַ סך מער ווי זיי האָבען פאַרקויפּט אינאיינעם אַלע פּלאַטען פון אַלערליי קינסטלער פאַר די פינף יאָר, וואָס זיי האַלטען דאָס געשעפט.

און די ברידער איסערלין האָבען ווייטער דערציילט, אַז זיי האָבען גע-מאַכט אַ גרויס פאַרמעגען אויך אַ דאַנק דעם, וואָס זיי פאַרקויפּען נישט קוואַרטין'ס פּלאַטען, אויב מען נעמט נישט ביי זיי גלייכצייטיג דעם גראַמאַפּאָן אויף וועלכען צו שפּילען די פּלאַטען. דאָס איז אַ באַזונדער קוואַל פון הכנסה. זיי וואַלטען געקענט פאַרקויפּען צוויי מאל אַזוי פיל ווי איצט, נאָר די געזעל-שאַפט איז גאָר נישט אומשטאַנד צו ליפּערען אַזוי פיל פּלאַטען וויפיל דער מאַרק פּאָדערט. איצט איז די געזעלשאַפט געפּאָלען אויף אַ פּלאַן צו עפענען אין וואַרשע, אַדער אין ווילנע, אַ פאַבריק, וואָס וועט רעפּראָדוצירען פּלאַטען פון די מאַטריצען, וואָס וועלען אַהער אַריבערגעשיקט ווערען. אַזוי אַרום וועט די פּראָדוקציע שטאַרק צוגעאיילט ווערען און דער פאַרדינסט וועט נאָך גרעסער ווערען.

"איצט פאַרשטייט איר שוין, הער קוואַרטין", האָבען די צוויי ברידער פאַר-געזעצט, "פאַרוואָס איר זענט אונז אַזוי טייער און פאַרוואָס מיר ווילען אייך פאַר דעם גליק, וואָס איר האָט אונז צוגעשאַרט, אַפּדאַנקען כּאַטשבי מיט

זא וועל קווארטין

א באשיידענעם באנקעט אין אונזער הויז. איך האב זייער איינלאדונג אנגע-
נומען, ווייל זיי זיינען געווען גאנץ אויפריכטיג, און טאקע, ווער קען באשול-
דיגען אט די אידען, וואס דער מן פון הימעל האט זיך פאר זיי א שאט געטאן?
און וואס וועל איך זיי דא גיין דערציילען, ווי די דייטשען האבען מיך אויס-
גענוצט, כדי צו מאכען פון מיר א פארמעגען?

איפ'ן וועג צוריק קיין ווין האב איך געהאט מער צייט נאכצוטראכטען
וועגען דער גאנצער זאך. איצט האב איך שוין מיט מיינע אייגענע אויגען
געזען, וואס עס באדייטען מיינע פלאטען אויף דער אידישער גאס, און עס האט
מיך ארומגענומען א ביטערער פארדרוס אויף דער אומגערעכטיגקייט וואס
ווערט לגבי מיר געטאן. דער קאפיטאל האט איינגעשפאנט די קראפט און
דעם טאלאנט פון קינסטלער, כדי אויף זיין חשבון רייך צו ווערען. און ווען
איך וועל פארלירען די פעהיגקייט ווייטער צו זינגען — וועט זיך קיינער
אויף מיר נישט אומקוקען, און אין דער זעלבער צייט וועט די געזעלשאפט
ווייטער דרייען מיינע פלאטען און אנשיטען פרישע זעק מיט געלט.

איך האב זיך געבונטעוועט מיט אלע מיינע כחות, אבער איך האב נישט
געוואוסט קאנקרעט וואס מען הויבט אן צו טאן. איך בין געווען געבונדען מיט
א שטארקען קאנטראקט אויף אלע זייטען און וואו וועל איך נעמען דעם כח
צו ווערען זיך געגען מיינע אויסנוצער?

א קאמה מיט מיינע דייטשע עקספלאטאטאראם

אפגעטונקען אין די אלטע היימישע קוואלען, בין איך א מונטערער און מיט פרישען גלויבען צוריקגעקומען קיין ווין פון מיינ צווייטער רייזע איבער רוסלאנד. אין דער היים האב איך געטראפען עטליכע בריוו פון גראמאפאך-קאמפאניס, אז זיי ווילען מיט מיר פארהאנדלען וועגען אריינזינגען פאר זיי. איך האב געוואוסט, אז דאס זיינען דברים בטלים, וויל מיט הענט און פיס בין איך געבונדען דורך מיינ געזעלשאפט. אבער דאך איז דער יצר הרע געווען גרויס צו הערען, וואס אזוינס אט די געזעלשאפטען קענען מיר אנטאטען.

די פאטערי-געזעלשאפט האט מיר אנטעבאטען צען טויזענט קראנען א יאר מיט א קאנטראקט אויף דריי יאר, אריינצוזינגען צוואנציג נומערען א יאר, מיט די אויסשליסליכע רעכט פאר זייער געזעלשאפט. די אדעאן-געזעלשאפט, וועלכע האט שוין געוואוסט, אז איך בין געבונדען מיט א קאנטראקט פון אויסשליסליכקייט מיט דער דייטשער געזעלשאפט, האט מיך געשטעלט פאר נאך א גרעסערען נסיון, אנטעבאטענדיג מיר פופצען טויזענט קראנען א יאר פאר דרייסיג נומערען, אויך מיט א קאנטראקט אויף דריי יאר.

איך בין אוועק פון דארט אינגאנצען א פריטשמעליעטער. אט ווי אזוי די חברה האבען מיך, דעם פראווינצער יאלד, אריינגענארט אין זאק אריין. איצט לייגט מען מיר פאר פינף מאל אזוי פיל ווי די סומע פאר וועלכער איך, דער נאר, האב מיט די אייגענע הענט זיך פארקויפט, און דערצו נאך אויף א צייט פון פינף יאר. איך האב מיר קיין רו נישט געקענט געפינען. די בעסטע פינף יאר פון מיינ לעבען דארף איך אוועקגעבען כדי רייך צו מאכען די דייטשע געזעלשאפט. איך האב בפירוש געזען ווי זיי לאכען פון מיר אין די פויסטען.

אזוימקומענדיג האב איך נאכאמאל ארויסגענומען דעם קאנטראקט, וואס איך האב אונטערגעשריבען, אים גענומען לייענען גאנץ פארזיכטיג. אפשר וועל איך דאך געפינען עפעס א „פריטשעפקע“, וואס זאל מיר געבען א געלעגענהייט אביסעל אויסצובעסערען מיינע באדינגונגען. אבער לייען אהין און לייען אהער, עס איז שווארץ אויף ווייס גע'חמת'עט, אז איך בין א געבונדענער צו די גוים, און איך קען גארנישט מאכען. דאך האב איך באשלאסען, איך וועל אריינגיין צו אן אדוואקאט און פרעגען, נישט שוין-זשע איז טאקע נישטא קיין עצה געגען אזא אומדערהערטער אויסנוצעריי?

דער אדוואקאט האט צוגענומען צוואנציג קראנען פאר'ן וויזיט, האט צוויי

מאָל איבערגעלייענט דעם קאָנטראַקט, געקוועטשט מיט די פלייצעס און געזאָגט, אז עס איז אַ שוואַך יעדער גראַשען, וואָס איך וויל פּטרין אויף דעם עסק, איך וועל גאַרנישט אויפּטאָן, ווייל אין געריכט וועל איך פאַרשפּילען. ווי פאַרביטערט איך בין נישט געווען, האָב איך דאָך באַשלאָסען איך וועל פּרעגען אַ צווייטען אַדוואָקאַט, אַ סך אַ גרעסערען ווי דעם ערשטען. איך האָב באַצאָלט דאָס מאָל פינף און צוואַנציג קראַנען פאַר'ן וויזט, האָב מיט'ן גאַנצען האַרצען דערקלערט מייע טענות, אַז אַן ערליך געריכט דאַרף איינזען, אַז מען האָט מיך דאָ אויף אַ געמיינעם אופן אויסגענוצט, און אַז איך האָב אַ רעכט צו פאַרלאַנגען פון מיין געזעלשאַפט דעם זעלבען פּרייז, וואָס די אַנדערע געזעלשאַפטען באַטען מיר אַן. ער האָט מיך גאַנץ רואיג אויסגעהערט און צום סוף געזאָגט: הער אויבער-קאָנטראַר, איר זענט נאָך באַמת אַ זעהר נאַאיווער יונגעראַמן, ווען איר נעמט זוכען יושר נאָכדעם ווי איר האָט שוין צוואַנציג נומערען אַריינגעזונגען און האָט שוין אָפּגענומען דאָס געלט דערפאַר. דער קאָנטראַקט איז געמאַכט גע' מאַכט געוואָרען מיט דער דייטשער פינקטליכקייט און איז אַזוי פּעסט און בינדענד געגען איך, אַז איר קענט בשום אופן אין אים די קלענסטע פּגימה נישט געפּינען. עס איז אַ שוואַך אייער יעדער גראַשען, יונגעראַמן.

אַט אַזוי בין איך געוואָרען אַן אַדוואָקאַטען-גייער. יעדער פּרישער אָפּזאָג אויפּצונעמען מיין ענין האָט מיך נאָך מער פאַרביטערט געמאַכט, אָבער גלייכ צייטיג האָב איך מיך אָנגענומען מיט אַ פּעסטער אינערליכער אַנטשלאָסענקייט, אַז איך וועל מיך בשום אופן נישט לאָזען מער אויסנוצען און אַז סוף-כל-סוף וועל איך זיך דערשלאָגען צו מייע רעכט. ווען איך האָב אַזוי צום הונדערט-סטען מאָל איבערגעלייענט מיין אייגענעם קאָנטראַקט, האָב איך קודם כל אויסגעפונען, אַז איך בין נישט געבונדען מיט קיין באַשטימטער צייט אין יאָר, דאָס מיינט, אַז איך קען אַריינזינגען אין וועלכער צייט איך וועל דאָס געפּינען פאַר פּאַסיג.

איך האָב דעריבער באַשלאָסען קודם כל זיך צו באַנוצען מיט דער דאָזיגער פּריווילעגיע מיינער און נישט זינגען דוקא דעמאַלט, ווען די געזעלשאַפט וועט דאָס דאַרפען האַבען פאַר אירע געשעפטען. ווייטער האָט מיך נישט אָפּגעלאָזט דער געדאַנק: דאָ איז דאָך אַ בפּירושהר מקח-טעות, און איך האָב דאָך אַמאָל אין מיין יוגענט געלערענט, אַז אַ מקח טעות קאָן מען מבטל מאַכען. נישט שוין זשע קאָן מען נישט קומען צום געריכט אין אַזאַ פּרייען לאַנד, ווי עסטרייך האָט זיך דעמאַלט גערעכענט, און זיי אויפווייזען, אַז מען האָט מיך פאַרפירט און געמיין אָפּגענאַרט, אַז איך האָב געמאַכט אַ מקח טעות, און סיי לויט'ן אידישען דין און סיי לויט אַלע מענטשליכע געזעצען דאַרף מען דעם אָפּמאַך מבטל מאַכען?

איך בין נאָך אַלץ אַרומגעגאַנגען צו די ווינער אַדוואָקאַטען, דאָס מאָל האָב איך זיי געבעטען נאָכצוזוכען אין דעם עסטרייכישען קאָדעקס, צי דאַרט איז נישטאָ אַן ענליכער פּונקט, ווי דער אידישער "מקח טעות", אויפ'ן גרונט פון

וועלכען עס זאל זיך לאָזען מיין קאָנטראַקט מבטל מאַכען. זיי האָבען ווידער גענומען ביי מיר געלט און צוגעזאָגט נאַכצוקוקען. מיין לעצטער אַדוואָקאַט איז געווען דאָקטאָר גרין, אָן איידעם פון דעם פּרעזידענט פון מיין טעמפעל, הער בעק, טאַקע דער פּרעזידענט אליין האָט אים מיר רעקאָמענדירט. נאַכדעם ווי ער האָט זיך באַקענט מיט דער גאַנצער זאַך און האָט אויך איינגעפונען, אַז איך טאָר מיך בשום אופן נישט לאָזען מער אויסנוצען אויף אַזאַ גראַבען אופן.

דאָס איז געווען אַ יונגערמאַן מיט אַ שאַרפען אידישען קאַפּ, און ער האָט דער ערשטער מיר צוגעגעבען מוט, באַטאַנענדיג, אַז עס איז טאַקע זעהר אַ שווערע „ספּראַווע“, אָבער עס לוינט זיך אַפּצוגעבען מיט איר. ער האָט געבעטען עטליכע טעג צייט זיך בעסער צו באַקענען מיט דער געזעצגעבונג וועגען אַזעלכע ענינים. דערווייל האָב איך באַקומען אַ דריינגעדע אַרויספאַדערונג פון דעם דירעקטאָר גרינפעלד, אַז איך זאל צו אים אַריבערקומען. ער האָט מיך אויפגענומען מיט אויסערגעוויינליכער פּריינטליכקייט: „וואָס מאַכט איר עפעס, הער אויבער־קאַנטאַר? און ווי איז אויסגעפאַלען אייער טורנע איבער רוסלאַנד, הער אויבער־קאַנטאַר?“

איך האָב מיר געטראַכט: הינטער דייע זיסע ריידעלעך איז באַהאַלטען גנבה און גזילה. דו וועסט זיך שוין ביי מיר אויסריכטען, אויב דו מיינסט אַז איך וועל זיך שטענדיג לאָזען מעלקען, כדי אַנצושטופען די קעשענעס פון מיינע דייטשע בעלי בתים. ער נעמט מיר דערציילען, אַז פון אַלע עקען וועלט קומען אַן טויזענטער דאַנק־בריוו פאַר מיינע פּלאַטען און אַז פון אומעטום בעט מען פּרישע תפילות, און ער האָט באַקומען פון אויבער־דירעקטאָר, הער מיכעליס, דעם אויפּטראַג צו אַנגאַזשירען, אַז איך זאל אַריינזינגען צוואַנציג פּרישע נומערען, און אויב איך וויל אַריינזינגען דרייסיג נומערען, איז אודאי גוט.

איך האָב דאָס אַלץ אויסגעהערט און האָב גאַנץ רואיג געענטפערט, אַז אַזוי ווי איך בין נישט לאַנג געקומען פון אַ ווייטען וועג, וועט די געזעלשאַפט מוזען האָבען אַביסעל געדולד, ביז איך וועל ווי געהעריג אויסרוען מיין שטימע און קאָנען ווייטער זינגען. ער איז נישט געווען צופרידען פון דעם ענטפער, ווייל איך שטעל אַפּ פאַקטיש די טעטיגקייט פון זיין אידישען דעפּאַרטאַמענט, אָבער — איך האָב אים נישט געקאַנט העלפען און בין אַוועקגעאַנגען גלייך צו מיין דאָקטאָר גרין געוואויר ווערען, אפשר האָט ער עפעס אַ גוטע בשורה פאַר מיר. ער האָט מיר דערקלערט, אַז ער האָט יאָ אויסגעפונען אין דעם עסטרייכישען קאָדעקס אַ פּונקט, וואָס קאָן ענליך זיין צו דעם אידישען „מקח טעות“, און הגם שטאַרק בויען אויף דעם קאָן מען נישט, וועט ער דאָך דעם פּראָצעס אָננע־מען, אַן גאַראַנטירעם, פאַרשטייט זיך, אויף די גאַנצע הונדערט פּראָצענט, אַז איך זועל אים געווינען. דער דערמאַנטער פּונקט אין עסטרייכישען קאָדעקס האָט געזאָגט, אַז ווען עס ווערט געמאַכט אַ געשעפט צווישען צוויי מענשען און דער פאַרקויפער געפינט אויס, אַז ער איז אַפּגענאַרט געוואָרען מער ווי אויף

א העלפט פון דעם ווערט פון דער סחורה, דאן קאן דער פארקויפער פארלאנגען דאס געשעפט בטל צו מאכען. דאקטאר גרין האט מיך שטארק אונטערהאלטען אין מיין באשלוס דערווייל קיין ווייטערדיגע נומערען נישט אריינצוזינגען, אבער אויך נישט אפצושליסען קיין שום נייעם קאנטראקט מיט א וועלכער עס איז אנדערער געזעלשאפט.

עס איז נישט אריבער קיין וואך צייט און איך בין ווידער גערופען געווארען דורך דער געזעלשאפט אריינצוזינגען פרישע נומערען. איך האב זיי געגעבען דעם זעלבען תירוץ, אז די שטימע איז נישט ביי מיר ווי עס געהער צו זיין, און וואס וועלען זיי האבען דערפון, ווען איך וועל אריינזינגען און די פלאטען וועלען צו גארנישט נישט טויגען. דעם הער גרינפעלד איז מיין ענטפער ווידער נישט געפעלען און ער האט זיך געווארפען, אז מיט מיין האנדלונג ברענג איך שאדען דער געזעלשאפט.

איך האב געקאנט באמערקען, אז דער הער גרינפעלד גלויבט מיר נישט אינגאנצען, אז איך בין נישט ביי דער שטימע. און ער האט טאקע באשלאסען זיך אין דעם צו איבערצייגען. פרייטאג צונאכטס איז דער פארשוין געקומען צו מיר אין טעמפעל אריין, ווען איך האב געענדיגט, און ווי געוויינליך האבען אידען מיר גערוקט "יישר כח" אין האנט אריין, ערשט איך זע, דער הער גרינפעלד גראטולירט מיר אויך מיט א ברייטען שמייכלעל אויפן פנים, ווי איינער זאגט: יונגערמאן, איך האב דיך געפאקט ביי דער האנט און איצט וועסטו זיך שוין מער נישט ארויסדרייען.

ווען ער האט מיך גערופען דעם נאענטסטען מאנטאג און דערקלערט, אז ער האט שוין אלץ צוגעגרייט פאר מיטוואך, אז איך זאל אריינזינגען, האב איך געזען, אז עס איז געקומען די צייט ארויסצוגיין מיט אפענעם לשון און איך האב אים גאנץ איינפאך דערקלערט, אז איך האב באשלאסען מער פאר דער דייטשער געזעלשאפט נישט צו זינגען.

דער חברה-מאן האט געקראגען אלע קאלירען אין פנים: "וואס הייסט איר וועט נישט זינגען — און דער קאנטראקט וועלכען איר האט אונטערגע-שריבען?" האט ער מיט שנאה ארויסגעטישעט דורך די ציין, איך בין געווען גאנץ רואיג און האב געזאגט, אז "כל זמן איר וועט מיר נישט באצאלען פאר מיין ארבעט לויט איר ווערט, וועל איך מער פאר אייך נישט זינגען". ער איז געווארען נאך מער צארענדיג און האט, ווי איך האב געקאנט דערווארטען, גענומען מיך דראען מיט'ן געזעץ, "אונזער געזעלשאפט וועט אייך לערנען ווי דאס געזעץ צו רעספעקטירען", האט ער געדונערט אויף מיר.

איך האב מיט דער גאנצער קאלטיקייט געענטפערט, אז אויב געזעץ מיינט: עקספּלּואַטירען דעם מאַרד און בלוט פון אַ קינסטלער, אויסנוצען די בעסטע יונגע יאָרען זיינע און אַליין רייך ווערען אויף זיין חשבון און אים פאַר יוצא וועגען צוואוואַרפען אַ ביין — אויב דאָס איז געזעץ און גערעכטיגקייט, דאָן האָט איר געוואונען. אַבער איך האָב אַן אַנדער פאַרשטעלונג פון געזעץ, און

איך גלויב, אז אויך דאָס עסטרייכישע געריכט וועט אנדערש אויפפאַסען די גאַנצע זאַך. איך בין פעסט אַנטשלאָסען נישט צו לאַזען זיך מער אויסנוצען פון אייך און איצט — אַ גוטען טאַג, איר זייט פריי צו האַנדלען אַזוי ווי איר פאַרשטייט.

איך בין געווען שטאַרק אויפגערעגט און האָב גערעדט נאָך אַ סך אַנדערע זאַכען אפשר אויך אַזעלכע, וואָס מען האָט נישט געדאַרפט רעדען. אַבער איך האָב געברענגט מיט אַן אינערליכען פייער, ווי אַ פאַרוואונדעטע חיה, וואָס קוקט אין פנים אַריין דעם מערדער, וואָס גייט אויף איר אין יאָגד. עס איז מיר שוין געווען אַלץ איינס, מעג איך אַפילו דעם פראַצעס פאַרשפילען, אַבער איך וועל מיך נישט לאַזען ווייטער שפּייען אין פנים אַריין. און אַזוי האָב איך אַ קלאַפּ געטאַן מיט דער טיר און בין אַוועק.

א שיינע און גליקליכע צייט אין מיין לעבען

דעם זעלבען טאָג נאָכמיטאָג האָב איך באַקומען אַן אויפפאַדערונג פון דעם אַדוואָקאַט פון דער פירמע, אַז איך זאָל מיך צו אים מעלדען. איך האָב מיך נישט געאַיילט, אָנשטאַט דעם בין איך גיכער אַוועק צו מיין דאָקטאָר גרין. אים איז שטאַרק געפּעלען געוואָרען ווי אַזוי איך האָב גע'טענה'ט, און האָט פון מיר פאַרלאַנגט, אַז ווען עס וועט קומען צו אַ געריכט, וועל איך אַליין טענה'ן און ער וועט נאָר פאַרטרעטען די לעגאַלע זייט. וואָס ס'איז שייך צום אַדוואָקאַט פון דער פירמע, זאָל איך מיט אים קיין סך נישט אַרגומענטירען, נאָר פשוט דערקלערען, אַז איך בין נישט גענייגט מער צו זינגען פאַר דער דייטשער געזעלשאַפט.

איך האָב געפּרעגט מיין דאָקטאָר גרין: „וואָס וועט זיין, טאַמער וועט די געזעלשאַפט דעם פּראָצעס געוויינען, דאָן וועלען זיי דאָך אַרויפלייגען אַן אַרעסט אויף מיין לויז אין טעמפּעל, און עס קאָן נאָך קומען צו חרפות און בוינוות.“ אויף דעם האָט ער מיך באַרואיגט, אַז ער איז זיכער אין דעם, אַז עס וועט צו דעם נישט קומען. דערווייל האָט דער הער גרינפעלד, זיך נישט קאַנענדיג אַליין אַן עצה געבען מיט דער געשאַפּענער לאַגע, אַרויסגעפאַדערט דעם גענעראַל-דירעקטאָר, מיכעליס, אַז ער זאָל קומען קיין ווין.

דער געשפּרעך מיט'ן גענעראַל-דירעקטאָר איז געווען אַ בייזער און אַ חוצפה'דיגער. ער האָט גערעדט מיט דעם טאָן פון אַ הערשער, וואָס האָט מיך אַפּגעקויפט אויף לעולם ועד און איך בין שוין אינגאַנצען מער נישט קיין בעל הבית איבער זיך, נישט איבער מיין שטימע און נישט איבער דעם גורל פון מיין ווייב און קינדער. זיין אַדוואָקאַט איז געזעסען דערביי און אַן אָנגעלאַפּענער מיט בלוט אין געזיכט האָט ער מיר געגעבען די לעצטע וואָרענונג, אַז אויב איך וועל גלייך נישט געבען קיין ענטפּער, אַז איך וועל מאַרגען אַרייַן-זינגען ווייטערדיגע צוואַנציג נומערען, וועט זיין אַדוואָקאַט איבערגעבען די זאַך אין געריכט.

אויך דער דאָזיגער חוצפה'דיגער טאָן האָט מיך נישט אַרויסגעפירט פון גלייכגעוויכט. אויף אַזאַ שפּראַך, האָב איך געזאָגט, האָב איך בלויז איין ענטפּער: ניין! איך באַטראַכט זיך נאָר פאַר דעם בעל הבית איבער מיין שטימע, איבער מיין בלוט און שווייס און איבער די אַלע אומגעהויערע אָנשטרענגונגען, וואָס עס האָט מיך געקאָסט אַט די שטימע צו אַנטוויקלען צו איר איצטיגער מדרגה.

אויב ער וויל מיט מיר ריידען ריין סוחר'יש, פארנונפטיג, ווי איין מענש רעדט מיט דעם צווייטען, דאן וואלטען מיר אפשר געקאנט קומען צו א פאר-שטענדיגונג אן דעם געריכט.

ער האט זיך אביסעל בארוהיגט און געזאגט: „נו, גוט, לאמיר הערען, וואס איר האט צו זאגען.“ האב איך אים געזאגט, אז ער זאל זיך אויף א מינוט אריינטראכטען אין מיין לאגע. דאס געפיל, אז איך מיט מיין פראצע ווער אויסגע-נוצט פאר גרויסע פראפיטען דורך זיין געזעלשאפט, באקומענדיג דערפאר צוגעווארפען ארעמע גראשענס — אט דאס דאזיגע געפיל גיט מיר קיין רו נישט און לאזט מיר נישט זיך קאנצענטרירען, כדי אין געהעריגער הארמאניע אויסצופירען מיינע פליכטען, וועלכע זיינען דאך נישט קיין ריין מעכאנישע, נאר זיי פאדערען א טיפען פראצעס פון אינערליכער צוגרייטונג.

איך האב אים דאן דערציילט, וואס איך האב אויסגעפונען אין רוסלאנד וועגען דעם פארקויף פון מיינע פלאטען, וואס די ברידער איסערלין פון ווילנע האבען מיר דערציילט, ווי מען רייסט פשוט פון אונטער די הענט די פלאטען מיט מיינע תפילות. די געזעלשאפט מאכט אויף מיר מיליאנען קראנען, און דאס אלץ דערפאר, וואס איך בין געווען נאאיוו און אן דערפארונג.

ער האט דאן ארויסגעלייגט זיינע טענות, אז שיין וואלט די געזעלשאפט אויסגעזען, ווען זי וואלט זיך געלאזט דיקטירען באדינגונגען פון יעדען קינסט-לער, נאכדעם ווי ער האט אונטערגעשריבען א קאנטראקט און האט שוין באקומען געלט לויט דעם קאנטראקט. „אט האט זיך איין קינסטלער פארגלוסט מיט אונז צו דרייען, וועט איר באלד הערען מיט וואס דאס האט זיך אויס-געלאזט.“ און ער ווענדעט זיך צו זיין אדוואקאט, אז ער זאל אים דערלאנגען די פאפירען פון אפערע-זינגער לעא שלעזאק.

דער שלעזאק איז צו יענער צייט געווען איינער פון די בארימטסטע אפערע-זינגער אין דער ווינער אפערע. מען קאן זאגען, אז ער איז געווען דער צווייטער נאך קארואץ. אבער ער איז פונקט ווי איך געווען א גרויסער בטלן אין געשעפט-זאכען. די זעלבע געזעלשאפט האט אים אריינגעכאפט אין אירע נעגעל פאר א שיבוש און האט געמאכט אויף אים א גרויס פארמעגען. ער איז אין כעס געווארען און איז אוועק צו דער אדעאן-געזעלשאפט און האט אריינגעזונגען צען פון זיינע בעסטע אריעס און האט באקומען באצאלט אכט מאל אזוי פיל, וויפיל די דייטשע געזעלשאפט האט אים באצאלט.

די געזעלשאפט האט אים פארקלאגט אין געריכט אויף א פערטעל מיליאן קראנען שאדענערזאץ. דאס געריכט האט צוגע'משפט דער געזעלשאפט טאקע נישט קיין פערטעל מיליאן, אבער צוויי און ניינציג טויזענט קראנען האט ער יא געדארפט באצאלען. ער האט אויך געמוזט אנולירען דעם קאנטראקט מיט דער נייער געזעלשאפט און אויך איר באצאלען שאדענערזאץ. אט די פאפירען האט דאס דער אדוואקאט ארויסגעשלעפט, כדי מיך אנצושרעקען. ווען ער האט

געלייענט די פאפירען, האָט עס אויסגעזען, ווי ער וואָלט שוין געלייענט דעם געריכט־אורטייל קעגען מיר...

איך האָב געלאָזט דעם דירעקטאָר זיך גענוג אויסשריייען און אויסבייזערען זיך און זיך מאַכען וויכטיג. דערנאָך האָב איך מיט דער גאַנצער קאָלטבלוטיג־קייט געענטפערט, אַז עס איז פאַראַן אַ קליינער אונטערשיד צווישען שלעזאַק'ן און מיר: איך האָב נאָך דערווייל ביי אַן אַנדער קאָמפּאַניע נישט אַריינגעזונגען און ער האָט נאָך דערווייל ביי מיר גאַרנישט צו פּאָדערען. קיין צוויי און ניינציג טויענט קראַנען קאָן ער ביי מיר נישט אַרויסקריגען ווי לאַנג ער וועט לעבען... אויב ער וועט גיין מיט מיר מיט ביזען, קאָן ער דערגרייכען בלויז איין זאָך: קיין געלט פון מיר וועט ער נישט קריגען. אָבער אויך קיין פּלאַטען, וואָס צו פאַרקויפען, וועט ער אויך נישט האָבען. דעריבער איז אַ סך גלייכער, אַז אַנשטאַט וועגען פּראָצעסען, זאָל ער ליבערשט רעדען מיט מיר תּכּלית...

מיינע אַלע רייד האָבען דערווייל קיין רעזולטאַט נישט געבראַכט. ווען איך האָב געפרעגט מיין אַדוואָקאַט, דעם דאַקטאָר גרין, ווי לאַנג אַזאַ פּראָצעס קאָן זיך ציען, האָט ער מיר געענטפערט, אַז ער קאָן אים ציען אַזוי לאַנג ווי איך אַליין וועל נאָר וועלען. די פּראָגע פון צייט האָט דאָ געשפּילט די הויפּט־ראָלע, ווייל איך האָב געוואוסט, אַז זיי מוזען האָבען מיין מאַרקע, וועלכע איז שטאַרק געפּאָדערט געוואָרען פון אַלע עקען וועלט, און לאַנג וועלען זיי נישט קאָנען פאַרציען און וועלען מוזען פּראָדוצירען נייע פּלאַטען פאַר יעדען פּרייז.

גאַר אינגליכען האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז איך בין געווען גערעכט. ווידער האָט מיך דער גענעראַל־דירעקטאָר גערופען און ער האָט גאַר גענומען אַפּעלירען צו מיר וועגען ישר: „ס'טייטש, וואו איז דאָס געהערט געוואָרען? מיר, וואָס האָבען אייך די ערשטע פּאָפּולער געמאַכט איבער דער וועלט, זאָלט איר אונז אַפּצאָלען מיט אַזאַ אומדאַנקבאַרקייט?“ ער, הייסט עס, איז דאָס גאַר געווען דער קאָזאַק הנגול! אָבער פון זיין אַרט רעדען איז שוין געווען קענטיג, אַז ער וויל גיין אויף פּשרות.

און ווירקליך, ער האָט גלייך פאַרדרייט אין אַן אַנדער זייט: „פּרינציפּיעל“, האָט ער געזאָגט, „האַלטען מיר זיך זעהר שטרענג ביי די פּונקטען פון אונזערע אַפּמאַכען, אָבער מיט אייך זיינען מיר גרייט צו מאַכען אַן אויסנאַם: אַנשטאַט דריי טויענט קראַנען אַ יאָר, וועלען מיר אייך צאָלען פיר טויענט פינף הונדערט קראַנען אַ יאָר.“ הייסט עס, דער שטיין האָט זיך גערירט פון אַרט. האָב איך טאַקע געענטפערט, אַז ווינציגער ווי פּופּצען טויענט קראַנען אַ יאָר, אַזוי ווי עס באַטען מיר אַן די אַנדערע געזעלשאַפטען, וועל איך נישט נעמען. אויב קלענערע געזעלשאַפטען זיינען אומשטאַנד צו צאָלען אַזאַ סומע, וועט עס די מעכטיגע דייטשע געזעלשאַפט זיכער אויסהאַלטען.

ער האָט געענטפערט, אַז אַזוי ווי ער איילט זיך און מוז דרינגענד צוריק־פאַרען קיין בערלין, וועט ער מיר מאַכען דעם לעצטען אַנבאַט: זעקס טויענט

קראַנען. איך האָב מיך אַלץ געהאַלטען ביי מיינס, אַז דאָס מינדעסטע איז פופּצען טויזענט. אָבער מען דאַרף דאָך מיט עפעס אַנטקעגענקומען, האָב איך איינגעשטימט פאַר דעם ערשטען יאָר, פאַר וועלכען איך האָב שוין געהאַט געקראָגען באַצאַלט, צו נעמען בלויז צוועלף טויזענט.

ער האָט געזען, אַז איך שטיי פעסט און וועל פון מיינס נישט אָפּטרעטען, האָט ער זיך נאָך אַלץ געפרוּאוּט דינגען, אָנבאַטענדיג ניין טויזענט, און צום סאַמע לעצט — צוועלף טויזענט קראַנען אַ יאָר. איך בין געווען מיד און אויס־געמאַטערט פון די לאַנגע פאַרהאַנדלונגען און האָב אויף דער לעצטער סומע איינגעשטימט. מען האָט מיך שוין נישט אַוועקגעלאָזט און דער אַנוועזענדער אַדוואָקאַט האָט גלייך גענומען שרייבען דעם קאָנטראַקט. דאָס מאַל האָט ער צוגעגעבען אַ נייעם פּונקט, אַז איך מוז זינגען צו יעדער צייט, ווען די געזעל־שאַפט וועט מיך דערצו אויפּפאַדערען, און אויך, אַז אויב עס וועט נויטיג זיין, בין איך מחויב צו זינגען ביז פּערציג נומערען אַ יאָר, פאַרשטייט זיך, מיט אַן אַנטשפּרעכענדיגער העכערונג פון דעם באַצאַלט.

דאָס איז געווען הערבסט־צייט פון יאָר 1906. וואָס מער איך האָב אַרייַן־געזונגען, אַלץ פאַרשפּרייטער איז געוואָרען מיין נאָמען איבער די אידישע ישובים אין רוסלאַנד און איבער דער גאַנצער וועלט. עס האָבען זיך ממש געשאַטען צו מיר איינלאַדונגען, אַז איך זאָל אַריבערקומען אויף קאַנצערטען. צענדליגער דאַנק־בריוו האָב איך באַקומען פון אַלע עקען וועלט. איין אידישער רעסטאָראַטאָר פון בוקאַרעסט האָט מיר מיט טרערען געשריבען, אַז ער וועט מיך געדענקען אַ גאַנץ לעבען, ווייל זינט ער האָט איינגעשטעלט אַ גראַמאַפּאָן מיט מיינע חזנישע פּלאַטען ביי זיך אין רעסטאָראַן אַריין, שיט ער זיך אָן זעק מיט געלט.

איך קאָן נישט לייקענען, דאָס איז געווען אפשר די שענסטע און גליק־ליכסטע צייט אין מיינ לעבען. איך בין געווען יונג, געזונט, ענערגיש און לעבענסלוסטיג, די אַרבייט האָט אָנגעפילט מיין לעבען מיט אַ טיפען אינהאַלט. פרנסה האָב איך געהאַט דריי מאָל אַזוי פיל, וויפיל איך האָב געקאַנט פאַרלעבען. איך האָב זיך געבאַדען ממש אין כבוד און אין אָנווען. מיינע קינדער האָבען זיך פּיין אַנטוויקעלט. איין ברודער מיינעם האָב איך געהאַלפּען ווערען קאַנטאָר און ער האָט באַקומען אַ פּינע שטעלע אין דער שטאַט סטאַניסלאַוו, אין גאַלי־ציע. אויך מיינ צווייטער ברודער האָט סוף־כל־סוף דערגרייכט אַ מוזיקאַלישע קאַריערע, פאַרענדיגענדיג די ווינער קאַנסערוואַטאָריע אַלס לערער פון מוזיק. איך האָב געקאַנט מיט אַ ברייטער האַנט אַרויסהעלפּען מיין גאַנצע משפּחה, וואָס עס האָט מיר פאַרשאַפט אַן אַ שיעור אינערליכען פאַרגעניגען.

צו דער גלייכער צייט האָב איך כמעט יעדען טאָג געווידמעט עטליכע שעה אויף צו פאַרטיפּען מיינ מוזיקאַלישען וויסען, אויף צו באַקענען זיך מיט עלטערע אידישע נוסחאות און אויף קאַמפּאָנירען מיינע אייגענע תּפילות.

וואָס האָבען שפּעטער פאַרנומען זייער פּלאַץ. אין דער אידישער ליטורגישער מוזיק.

אַבער עס איז שוין אַזאַ געזעץ אין לעבען, אַז עס איז נישטאָ קיין זון עס זאָל נישט זיין קיין פּלעק אויף איר, און עס איז נישטאָ קיין אייביג גליק. מיט יעדען טאָג וואָס מיין נאָמען איז געוואָרען באַרימטער און וואָס די מאַטעריעלע זאַרגען זיינען פון מיר כמעט אינגאַנצען אַוועקגעפּאַלען — איז דער געזונט־ צושטאַנד פון מיין פּרוי געוואָרען אַלץ ערגער און ערגער. זי איז אַלץ מער אַריינגעפּאַלען אין אַ מרה שחורה, קיין זאך האָט איר נישט אינטערעסירט, אַפילו נישט די קינדער, נישט מינע מאַראַלישע און אויך נישט די מאַטעריעלע דערפּאַלגען. זי האָט זיך נישט צוגעהערט צו קיין דאַקטאָר און נישט אַפילו צו דעם וואָס אירע נאָענטסטע האָבען איר געראַטען. אַט דאָס האָט פאַר'סמ'ט מינע טעג, וואָס וואַלטען אָן דעם געווען די גליקליכסטע אין מיין לעבען.

א גרויסער גאסט ביי מיר אין הויז — באראן גינצבורג פון פעטערבורג

עס איז געווען יום-טוב שבועות, ווען אין מיין ווינער טעמפעל איז געווען אַנגענומען דער מנהג צו פראַווען די קאַנפירמאַציע, אַדער דאָס רייף ווערען פון די מיידלעך. אַזאַ יום-טוב איז געפראַוועט געוואָרען מיט אַ געוואַלדיגען פאַראַד: די מוטערס האָבען געבראַכט זייערע דערוואַקסענע מיידלעך אין טעמפעל אַרײַן, אַלע אויסגעפּוצטע אין ווייסע קליידער מיט בלומען. דער ראַבינער האָט געהאַלטען פאַר זיי אַ פייערליכע רעדע וועגען זייער אַנגעהערִיגקייט צום אידישען פּאָלק, איך האָב געזונגען געהעריגע תּפילות. עס איז געווען אַ דאַפּעלט יום-טובֿ'דיגע שטימונג און אַזוי בין איך אַוועק צו זיך אין הויז.

ווען איך בין אַרײַנגעקומען, האָט מיר מיין פּרוי מיטגעטיילט, אַז צוויי הערען זיצען אין סאַלאַן און וואַרטען אויף מיר. ווען זיי האָבען זיך פאַרגע- שטעלט פאַר מיר, בין איך אין דעם ערשטען מאַמענט אַביסעל איבערראַשט געוואָרען: באַראַן דוד געראַצעוויטש גינצבורג פון פעטערבורג און זיין באַגלייטער דר. פּיינבערג. דער נאָמען פון באַראַן גינצבורג איז געווען אַ שם דבר איבער רוסלאַנד צו יענער צייט און האָט אויך געגרייכט אויסער די גרענעצען פון רוסלאַנד. עס איז געווען פאַר מיר אַן אויסערגעוויינליכער כּבוד צו האָבען אַזאַ חשובֿ'ען גאָסט ביי זיך אין הויז, און דערצו נאָך צו דער יום-טובֿ'דיגער שבועות־דיגער סעודה.

מיר האָבען גענומען אַ לחיים און באַראַן גינצבורג האָט גענומען דערציילען די סיבה פון זיין אומגעריכטען באַזוך ביי מיר. ער געפינט זיך אין ווין אויפֿן וועג קיין קאַרלסבאַד. אין פעטערבורג, וואו ער שטייט בראש פון דער דאָרטי- גער קהילה, איז איצט פּריי דער פּאַסטען פון אויבער-קאַנטאָר אין דער דאָרטיגער סינאַגאָגע. זיי האָבען דאָרט געהערט פון מיין נאָמען, זיי האָבען אויך געהאַט אַ געלעגעהייט צו הערען מיינע תּפילות פון די פּלאַטען, האָט דעריבער די פעטערבורגער געמיינדע געבעטען דעם באַראַן גינצבורג, אַז דורכפאַרנדיג ווין, זאָל ער זיך זען מיט מיר און האָבען אַ שמועס, צי איך וואָלט נישט איינגעשטימט איבערצונעמען די שטעלע פון אויבערקאַנטאָר אין פעטערבורג.

אַבער איידער באַראַן גינצבורג איז געגאַנגען מיך באַזוכען, האָט ער באַשלאָסען פּריער שטילערהייט צו קומען אין דעם קיזערין עלִיזאַבעט טעמפעל,

וואו איך דאווען, און אליין מיט די איגענע אויערען הערען דעם יעניגען, וועלכען די רוסישע הויפט־שטאָט וויל אויפנעמען ביי זיך. ער האָט אויסגעהערט די גאַנצע גאַטעס־דינסט און ער וויל מיר זאָגען, אַז זיי ווייסען דאָרט וואָס זיי טוען, ווען זיי האָבען אים געבעטען זען זיך דורכריידען מיט מיר וועגען איבער־נעמען די שטעלע. עס וועט זיין אַ גרויסע פרייד פאַר זיי ווען איך וועל אויסדריקען מיין וויליגקייט מיט זיי צו פאַרהאַנדלען, און גלייך אויפ'ן אָרט בעט ער מיך איך זאָל אים זאָגען וואָס עס וועלען זיין מיינע באַדינגונגען. אויב עס איז מעגליך, וואַלטען זיי געוואַלט, אַז איך זאָל פריער אַראַפקומען קיין פעטערבורג דאווען אַ שבת.

וואָס האָב איך אים אויפ'ן שטעל געקאַנט ענטפערען, אויסער אַן איבעריג מאָל צו באַטאָנען, אַז עס איז אַ גרויסע ערע צו האָבען אַזאַ געהויבענעם גאַסט ביי זיך אין הויז, און אַז עס וועט פאַר מיר זיין גאָר אַ גרויסע פּריווילעגיע צו פאַרנעמען די קאַנטאַר־שטעלע אין דער הויפט־שטאָט פון דער מלוכה, וואו עס לעבען, אַן עין הרע, די גרעסטע צאָל אידען אין דער וועלט. וועגען באַדינ־גונגען וועלען מיר איצט, יום־טוב, נישט ריידען און מיר וועלען דאָס מווען אַפּלייגען אויף אַן אַנדערש מאָל.

ווען מיר האָבען זיך דאָס צווייטע מאָל געטראָפּען, האָט ער מיר געזאָגט, אַז די פעטערבורגער קהילה איז גרייט מיר צו צאָלען זעקס טויזענט רובעל אַ יאָר. דאָס איז צוויי מיט אַ האַלבען מאָל אַזוי פיל, וויפיל איך באַקום אין ווין, אויסער די רייכע זייטיגע הכנסות, אויף וועלכע איך קאָן רעכענען. ווען ער האָט געזען, אַז איך בין אַלץ נישט באַגייסטערט און וואַקעל זיך צו זאָגען גלייך יא, האָט ער מיך געבעטען איך זאָל אים אויפריכטיג דערקלערען וואָס איך טראַכט וועגען זיין פאַרשלאָג.

האָב איך אים גאַנץ אָפּען געזאָגט, אַז איך האָב ליב ווין, די שטאָט, וואו מען ערט מיך און מען ווייזט מיר ארויס אַזוי פיל ליבשאַפט. אין דער שטאָט בין איך באַרימט געוואָרען איבער דער וועלט דורך די פּלאַטען, אין וועלכע איך האָב אַריינגעזונגען. אין דער שטאָט האָב איך די געלעגענהייט פאַרצוועצען מיין געזאַנג־שטודיום און שטימ־בילדונג, און — עס ציט מיך צו אַט דער שטאָט ווי מיט אייזערנע צוואַנגען. עס איז אַ ציוויליזירטע מדינה, וואו איך קאָן דערציען מיינע קינדער לויט מיין געשמאַק, מען וועט זיי אין ערגעץ נישט פאַרפאַלגען און נישט איינפירען קיין פּראַצענט־נאַרמע פאַר זיי, און אין ערגעץ וועל איך נישט הערען דאָס וואָרט „זשיד“.

„אַט דאָס זיינען די סיבות, הער באַראָן, וואָס צווינגען מיך ערענסט זיך צו פאַרטראַכטען איבער דעם אַנבאַט פון אייער חשוב'ער קהילה. אין קיין איבעריגע געלט נויטיג איך זיך נישט, ווייל איך פאַרלעב נישט דאָס וואָס איך פאַרדין, אָבער דאָ אין ווין געניס איך פון אַזאַ פרייער אַטמאָספּערע, וואָס איך צוויפעל שטאַרק, צי איך וועל דאָס האָבען אין דער רוסישער הויפט־שטאָט. איבעריגענס, איך וועל די זאָך נאָכאַמאָל איבערטראַכטען אינאיינעם מיט מיין

פאמיליע און וועל איך געבען א שריפטליכען ענטפער. וואס ס'איז שייך א שבת דאוונען אין דער פעטערבורגער סינאגאגע, קאן מען דאס איינארדענען אין דער פארם פון א קאנצערט. די צייט וועל איך ערשט קאנען באשטימען דעמאלט, ווען איך וועל באקומען אורלויב פון מיין טעלמפעל."

די אידייע פון א קאנצערט איז דעם באראן געפעלען געווארען, האפענדיג, אז איך וועל זיין אויפ'ן ארט, וועט גרינגער זיין צו קומען צו א פארשטענדיג גונג. ער האט זיך פארנאטירט דעם פרייז: צוועלף הונדערט רובעל, וואס אזא קאנצערט וועט זיי דארפען קאסטען, און מיר האבען זיך פריינטליך אפגעזעגענט. איך האב גלייך אנגעשריבען צו מיין פאטער און אויך צו מיין שוואגער דובניקאוו וועגען דעם פעטערבורגער אַנבאַט, און, מערקווירדיג, ווי זיי וואלטען זיך ביידע אפגערעדט, האבען זיי מיר גענומען דונערען מיט בריוו, אז דאס איז א זעלטענע געלעגענהייט אין מיין לעבען: וואס הייסט עפעס, זיין אויבער-קאנטאר אין דער רוסישער הויפט-שטאט. עס קאן גאר נישט געבען קיין גרעסער גליק אין לעבען, און אז איך זאל נישט וואגען דעם דאזיגען פארשלאג אפצואווארפען.

איך בין אבער געבליבען ווייטער קאלט צו דער גאנצער זאך. דאס מאל בין איך זיך צונויפגעקומען אין דער מיינונג מיט מיין פרוי, וועלכע איז אויך געווען קעגען איבערנעמען דעם פעטערבורגער פאסטען. איך האב עפעס געפילט, אז איך וועל נישט קענען זיין גליקליך אין יענער קאלטער צפונ'דיגער שטאט, און אז עס וועט מיר זיין גאנץ שווער זיך צו שידען מיט אט דער געמיטליכער שטאט ווין.

דערווייל האבען זיך פון דער גאנצער זאך דערוואוסט אויך מיין שווער און שוויגער און אלע מיינע פעטערס, און אלע האבען זיי אין איין קול געדונערט, אז איך זאל, חלילה, נישט פארשפעטיגען די געלעגענהייט מיט פעטערבורג, און אז איך זאל זיי אנטאן דעם גרויסען כבוד און ווערען חזן אין דער רוסישער רעזידענץ. זיי זיינען געווען זיכער, אז א שטיקעל פון מיין כבוד וועט זיי אויך צופאלען, אבי איך זאל זיין אין רוסלאַנד און נישט ערגעץ וואו אין קיינער פראנץ יאזעפ'ס מלוכה.

פעטערבורג אליין האט זיך דערווייל אפגערופען, אז זיי זיינען גרייט צו באצאלען טויזענט רובעל, איך זאל אריבערקומען צו זיי אויף א קאנצערט. איך האב שוין געוואלט פארבינדען מיין באזוך אין פעטערבורג מיט א ריזע איבער עטליכע אידישע שטעט, וועלכע האבען שוין לאנג געבעטען איך זאל קומען צו זיי. האט זיך געפונען אן אימפרעסאריא, וועלכער האט ארגאניזירט פינף קאנצערטען אין די שטעט ווילנע, גראדנע, ריגע, דווינסק און ליבאווע, און א חוץ דעם א שבת אין ביאליסטאק. איצט איז געבליבען נאר ארויסצובא-קומען דעם אורלויב פון מיין פרעזידענט, הער בעק.

אויך דא האב איך קיין איבעריגע שוועריגקייטען נישט באגעגענט און איך האב זיך גענומען גרייטען צו א פרישער ריזע קיין רוסלאַנד. דאס מאל

האָב איך איינשטודירט אַ ספעציעלען מאָדערנעם רעפערטואַר פון רוסישע און איטאַליענישע לידער. איך האָב אַפילו צוגענומען אַ ספעציעלען רוסישען כאַר-רעפּעטיטאָר, וואָס זאָל אַכטונג געבען אויף מיין רוסישער אויסשפראַך, אַז זי זאָל געפּעלען ווערען די פּעטערבורגער רוסיש-אידישע גדולים.

די פּעטערבורגער געמיינדע האָט געמוזט אויסאַרבייטען אין אינערען מיניסטעריום אַ ספעציעלע דערלויבעניש פאַר מיר צו קומען קיין פּעטערבורג. ווען איך האָב באַקומען די דערלויבעניש און האָב איבערגעלייענט: „ראַזרע-שאַיעטסיאַ אַבערקאַנטאַרו, יעוורעיו זאַוועליו שולאַמאַוויטשו קוואַרטין, פּראָזשי-וואַט וואַסעם דניעי וו'פּעטערבורגע“, וואָס דאָס מיינט אויף אידיש: עס ווערט דערלויבט דעם אויבער-קאַנטאַר, דעם אידען זאַוועל בן שלום קוואַרטין, צו וואוינען אַכט טאָג אין פּעטערבורג, איז מיר נישט גוט געוואָרען אין די אויגען. דאָס גאַנצע פינסטערע בילד פון דעם אידישען לעבען אין רוסלאַנד איז אויפֿ-געשטאַנען ווי לעבעדיג פאַר מיר.

פאַר די יאַרען וואָס איך בין געווען אַוועק פון אַט דעם לאַנד האָב איך געהאַט פאַרגעסען די פינסטערע דאָליע פון מיינע ברידער דאָרטען. איבעריגענס, בין איך קיינמאַל, זייענדיג אין רוסלאַנד, נישט אַרויסגעפאַרען פון אַזוי גערוד-פענעם תּחום המושב און עס איז מיר נישט אויסגעקומען איבערצולעבען די אַלע דערנידערונגען אויף דער אייגענער הויט. אַט דאָס פאַפּירעל, וואָס די פּעטערבורגער פּני האָבען אויסגע'פּועל'ט פאַר דעם „אידען“ זאַוועל קוואַרטין, האָט מיך געשטאַכען ווי מיט שפּילקעס. איך האָב זיך מיטאַמאַל דערמאַנט דעם פאַגראַם, וואָס איך האָב איבערגעלעבט ביי אונז אין שטעטעל, ווען איך בין נאָך געווען אַ קינד; די פּיינפולע שרעק פון די אידען, די פּורען מיט די אידישע בעבעכעס, מיט דעם אידישען האָב און גוטס, וואָס זיינען געלאָפּען איבער דער בריק פון דעם שכנות'דיגען שטעטעל. און איך האָב מיר געטראַכט: איצט זאָל איך נעמען מיט די אייגענע הענט און זיך פאַרען ווידער באַזעצען אין דעם דאָזיגען לאַנד פון אידישער אונטערדריקונג און פאַרפאַלגונג, נאָכדעם ווי איך האָב שוין פאַרוכט דעם טעם פון אַ פּריי לעבען?

איך האָב זיך אינערליך געבונטעוועט און עס איז מיר געוואָרען אַלץ מער קלאַר, אַז איך וועל אויף שטענדיג אין רוסלאַנד נישט בלייבען. אַבער אויף דעם טורנע האָט מען געדאַרפט פאַרען, און איך האָב טעלעגראַפּירט דעם טאַטען און מיין שוואַגער דובניקאָוו, אַז איך וועל זיך טרעפען מיט זיי אין ווילנע, אויפֿן וועג קיין פּעטערבורג. מיין פּרעזידענט, הער בעק, האָט געוואוסט בלויז, אַז איך פאַר אויף אַ סעריע קאַנצערטען איבער רוסישע שטעט. ער האָט אַבער נישט געוואוסט וועגען די געשפּרעכען פון באַראָן גינצבורג מיט מיר, און אויך נישט וועגען דעם אַנבאַט פון דער פּעטערבורגער קהילה. איך האָב אים נישט געוואַלט פאַרשאַפּען קיין עגמת נפש פאַר דער צייט, בפרט ווען דער גאַנצער ענין פּעטערבורג איז נאָך פאַר מיר אַליין געווען נישט קלאַר.

א קאנצערט אין פעטערבורג

אין מיטען יאנואר פון יאר 1908 בין איך אנגעקומען קיין ווילנע, וואו עס איז געווען מיין ערשטער אפשטעל און מיין ערשטער קאנצערט. איך האב דארט דאס מאל געטראפען א גוט־איינשטודירטען כאר אונטער דער לייטונג פון דיריגענט גאטבעטער. די דריי הויפט־קאמפאזיציעס פאר דעם דארטיגען קאנצערט זיינען געווען: „מזמור שיר הנוכת“, „קדושה“ פון גאטגעבער, און דער גרויסער „אדון עולם“ אין עס־דור פון זולצער. דאן זיינען געקומען מיינע אייגענע אימפראוויזאציעס פון תפילות, און אויך אריעס און לידער.

מיין פאטער און שוואגער האבען באוויזען צו קומען צו דער צייט, כדי ביי צוואוואינען דעם קאנצערט, און זיי, ווי איך אליין, האבען זיך געפילט אין זיבעטען הימעל פאר גליק, איך האב געהאט א טיפען פארגעניגען, וואס כ'האב געקאנט באוויזען דעם טאטען, וואס איך האב דערגרייכט פאר די יארען אין ווין, און דער טאטע איז ממש צעשמאלצען געווארען פאר נחת, וואס ער האט דערלעבט אזא פרייד, אז טויזענטער אידען טראגען מיך ממש אויף די הענט. אבער ווען מ'האט אנגעהויבען רעדען וועגען איבערנעמען די פעטערבורגער שטעלע, דא זיינען זיך אונזערע מיינונגען שטארק פאנאנדערגעגאנגען. דער טאטע איז צוגעשטאנען צו מיר מיט א געוואלדיגער עקשנות, אז איך זאל נישט דערוועגען גאר טראכטען וועגען אפזאגען זיך פון אזא גליק, און איך האב גע'טענה'ט, אז איך וואלט באגאנגען דעם גרעסטען פארברעכען קעגען זיך אליין און קעגען מיינע קינדער, ווען איך זאל אויסטוישען דעם געמיליכען, פרייהייטליכען, קולטורעלען ווין אויף דעם צארישען, אידען־פארפאלגערישען פעטערבורג.

נאך אזוי ווי די צייט האט געיאגט און כ'האב געמוזט זיין צו דער צייט אין פעטערבורג צום דארטיגען קאנצערט, האבען מיר דעם ענדגילטיגען באַשלוס אפגעלייגט ביז נאך מיין קאנצערט. איך וועל זען אויפ'ן ארט מיט וואס פעטערבורג שמעקט און איך וועל דאן אננעמען דעם ענדגילטיגען באַשלוס, פארשטענדיגענדיג זיך פריער מיט'ן טאטען.

אין א פראַסטיגען, ווינטערדיגען טאג בין איך אנגעקומען קיין פעטערבורג. עס האבען מיך אָפּגעוואַרט דער גבאי פון דער דארטיגער הויפט־סינאָגאָגע, סאַפּאַטניצקי, דער חזן רעסעל מיט'ן דיריגענט גורעוויטש, און אויך אַ סעקרעטאַר פון באַראָן גינצבורג. איך בין געוואויר געוואָרען, אז מיין קאָנצערט קומט

פאַר אין דעם פראַכטפולען זאַל פון דער „דוואַריאַנסקע סאַבראַניע“, און אַז די גרויסע פעטערבורגער צייטונגען מאַכען שוין עטליכע טעג רעקלאַמע פאַר מיין קאַנצערט, אַז דאָס וועט זיין עפעס אַזוינס און אַזעלכעס, וואָס פעטערבורג האָט נאָך ביז איצט נישט געהערט.

האַב איך שוין אַליין געקראָגען אימתא דציבורא. — געפין איך זיך דאָך אין דער סאַמע רעזידענץ פון ניקאַלאַי דעם צווייטען, מיט אַלע זיינע משרתים. עפעס האָט זיך מיר אויסגעוויזען, ווי גאַנץ רוסלאַנד, ווי אַלע זעקס מיליאָן אידען, וואָס לעבען דאָ, קוקען אַרויס צו מיר, אַז איך זאַל זיי, חלילה, נישט פאַרשעמען, אַז איך זאַל נישט פאַרשוואַרצען דעם אידישען נאַמען, נאָר, פאַר-קערט, אַרויסהויבען אים און פאַרשאַפען אים כבוד.

איך האָב נאָך געהאַט צייט פאַרצוברייטען מיט גורעוויטש'עס כאָר פיר הויפט-קאַמפּאָזיציעס: „מה גדלו“ פון לעוואַנדאָוסקי, מיט דער גרויסער סאַלאַ „צדיק כתר“, „ושמרו“ פון גורעוויטש, „בראש השנה“ און „אדון עולם“ פון זולצער. דער כאָר איז באַשטאַנען פון פינף און צוואַנציג גוט-איינשטודירטע מענער און אינגלעך, מיט זעהר גוטע שטימען.

עס איז געקומען דער טאַג פון קאַנצערט. פעטערבורג האָט פאַרמאַגט צו יענער צייט אַ שטאַרקע אידישע אינטעליגענץ, האַלב אַדער גאַנץ אַסימילירט, און איר האָט זיי אַלעמען געקאַנט טרעפען יענעם אַווענט אין דער „דוואַריאַנ-סקער סאַבראַניע“. עס זיינען געקומען דעפוטאַטען פון דער גאַסוואַרסטווענער דומע און די באַרימטעסטע אַדוואַקאַטען, ווי גרוזענבערג, ווינאווער, קאראב-טשעווסקי און צענדליגער אַנדערע; עס זיינען געקומען פראַפעסאָרען און מוזיקער, און עס האָבען אויך נישט געפעלט קיין עכטע רוסען; גענערעלער, הויכע רעגירונגס-באַאַמטע, און אַפילו אַ וויצע-מיניסטער, האָט מען מיר געזאַגט, געפינט זיך אויך אין זאַל. און טאַמער איז דאָס געווען ווייניג, האָט מען מיר אַנגעוויזען אויף אַ גאַנצער ריי פאַפען, וואָס זיינען געקומען הערען אידישע תפילות.

אַ פייערליכע שטימונג האָט געהערשט אין דעם בלאַנקענדיגען זאַל מיט די טיפע קרישטאַלענע קאַנדעלאַברעס, וואָס האָבען זיך אַזוי מאַיעסטעטיש אַראַפּגעלאָזט פון סופיט. איך האָב מיר אַפּגעגעבען אַ חשבון „לפני מי אני עומד“, און אַ קליינער ציטער האָט מיר אַרומגענומען, ווען איך בין אַרויף אויף דער עסטראַדע. אָבער איך האָב געפילט נאָך פריער, אַז איך מוז מיר צו דעם קאַנצערט ספּעציעל צוגרייטען, און — עס איז אַרויסגעקומען „נישט צו פאַר-זינדיגען“. דאָס איז געווען אַן איבערטרײַבונג און אַן באַרימערײַ איינער פון די פיר שענסטע און פולקאַמסטע קאַנצערטען, וואָס איך האָב ווען עס איז געגעבען אין מיין לעבען, אין מיין גאַנצער חזנישער קאַריערע. וועגען די איבעריגע דריי וועט מיר אויסקומען צו דערמאַנען שפעטער.

מיינע אייגענע רעטימטאַטיווען: „אהבת עולם“, „השכיבנו“ און „צור ישראל“ האָבען קיינמאַל ביי מיר נישט געקלונגען אַזוי מעכטיג און אַזוי מאַיעסטעטיש

ווי יענעם אָווענט. איך האָב אויך געהאַט אַן אָפטיילונג פון לידער און אַריעס אויף רוסיש און איטאַליעניש און האָב פאַרענדיגט מיט אימפּראָוויזאַציעס פון די ימים נוראים'דיגע תּפילות, וואָס האָבען ממש צענומען אויף שטיקלעך אַט די פאַרפּרעמדטע אידען. אין זייער טאַג טעגליכען לעבען האָבען זיי שוין אפשר גאַרנישט געהאַט צו טאָן מיט אידישקייט, אָבער עס איז גענוג געווען דער קלאַנג פון אַן אור־אַלטער אידישער תּפילה, אַז זיי זאָלען אויפגעוועקט ווערען און אַריינפאַלען אין אַ ווילדער באַגייסטערונג.

דער אַפלאַז איז געווען אומענדליך. פינף מאָל נאַכאַנאַנד האָב איך געמוזט אַרויסקומען אויף דער עסטראַדע און זינגען אויף ביס. דער באַראָן גינצבורג און אַן אַ שיעור אַנדערע פּני זיינען געקומען צו מיר הינטער דער עסטראַדע און מיך האַרציג באַגריסט מיט דעם דערפאַלג און געדאַנקט פאַר דעם גייסטיגען נחת רוח, וואָס איך האָב זיי פאַרשאַפט דעם אָווענט. הונדערטער אידישע סטודענטען און סטודענטקעס האָבען מיך אַרומגערינגעלט ביים אַרויסגיין און געבעטען מיין אונטערשריפט אויפ'ן פּראַגראַם. עס איז געווען אַ יום־טוב'דיגע געשעעניש אין מיין לעבען, די העכסטע שטופּע, וואָס אַ קינסטלער קאָן דערגרייכען.

עס איז געווען אַרום האַלבע נאַכט, ווען אַ געקליבענער עולם האָט זיך גענומען פאַרזאַמלען אין פּאלאַץ פון באַראָן דוד גינצבורג, טאַקע גלייך נאַכ'ן קאַנצערט. דאָ האָט איר געטראַפען טאַקע די סמעטענע פון דער אידישער אַריסטאָקראַטיע אין פעטערבורג צו יענער צייט. עס האָבען מיך אַרומגערינגעלט אַזעלכע פּערזענליכקייטען, ווי שלאָסבערג, גרוזענבערג, ווינאווער, דער ביב־ליאַטעקאַר פון דער קייזערליכער ביבליאָטעק פּראַפעסאָר האַרקאווי און נאָך צענדליגער אַנדערע, וואָס זייערע נעמען האָבען געקלונגען איבער רוסלאַנד. זיי האָבן זיך שטאַרק אינטערעסירט פון וואָנען איך שטאַם, וואָס פאַר אַ דערציאונג איך האָב געקראַגען און וואו האָב איך געשעפּט די כחות אַרויסצוברענגען אַזא מעכטיגען אידישען נוסח, וואָס האָט גערירט אַפילו זייערע פאַרגליווערטע אידישע הערצער.

עס איז געווען ביי דער סעודה אויף אַ רוסישער וויצע־מיניסטער, וואָס זיין נאָמען איז מיר אַרויס פון זכרון. אַט דער הויכער רוסישער באַאַמטער האָט מיר געגעבען אַ געלעגענהייט אַביסעל זיך אַראַפּצורעדען פון האַרצען און צו געבען אַן אויסדרוק מייע געפילען וועגען רוסלאַנד און וועגען דער לאַגע פון מייע ברידער אידען. ער זאָגט צו מיר: „עס דערוואַרט איך אַ גרויסע צוקונפּט דאָ, אין דער פעטערבורגער אידישער געמיינדע“. איך האָב מיך אַנגענומען מיט מוט און געענטפּערט: „אויב די צוקונפּט דערוואַרט נאָר מיך פּערזענליך, און בלויז צווישען דער אידישער געמיינדע, קאָן דאָס שוין קיין גרויסע צוקונפּט נישט זיין. פאַרגעסט נישט, הער מיניסטער, אַז איך האָב קינדער, וועלכע איך דאַרף דערצייען“.

איך מיין, אַז ער האָט פאַרשטאַנען מיין אַנדייטונג, אַז אין רוסלאַנד קאַנען

נישט קיין אידישע קינדער באַקומען אַ פרייע דערציאונג; פאַר זיי איז באַ-
שטימט אַ פראַצענט נאַרמע און אַלערליי אַנדערע באַגרענעצונגען, און סוף-
כל-סוף מוזען זיי אַוועקפאַרען קיין אויסלאַנד שטודירען. איז וואָס פאַר אַ צוועק
האַט עס, אַז איך זאָל ברענגען מיינע קינדער אַהער? נאָך אַ ווילע טראַכטען,
זאָגט ער: „איך גלויב, אַז אייערע קינדער וועט דערלויבט זיין אַריינצוטערעטען
אין אונזערע גימנאַזיעס און איניווערסיטעטען“.

ווידער האָט עס מיך אַ שטאָך געטאָן אין האַרצען: „מיינע קינדער וועט
דערלויבט זיין“, דאָס מיינט, אַז אפשר וועט מען מאַכען אַן אויסנאַם פאַר מיר,
דעם קאַנטאַר פון דער רייכסטער געמיינדע אין דער וועלט, און אַלע איבעריגע
אידישע בשר ודמ'ס וועלען אויסשטיין די זעלבע דערנידעריגונגען וואָס ביז
איצט. איך האָב געזען, אַז דער געשפרעך וועט צו גאַרנישט פירען, האָב איך
אים אָפּגעהאַקט און אַוועק צו אַן אַנדער גרופע, וואו מען האָט הייס אַרומגערעדט
די לעצטע גזירות פון סטאַלין'ען אויף אידען און וואָס פאַר אַ שריט מען קאָן
אַננעמען קעגען זיי.

דער עולם האָט זיך ביסלעכווייז גענומען פאַנאַדערגיין, און געבליבען זיינען
בלויז געציילטע מענשען; דער רייכער פאַרט אַרטור'ער גינצבורג, דער בעל
הבית, דוד גינצבורג, אַדוואַקאַט ווינאַווער און דעם באַראַנס סעקרעטאַר, און
אַט דער קליינער קרייז האָט מיך פאַר'ן אַוועקגיין געפרעגט, וואָס איך האָב
באַשלאָסען וועגען איבערנעמען די שטעלע פון אויבער-קאַנטאַר אין דער גרויסער
פעטערבורגער סינאַגאָגע. איך האָב געענטפערט, אַז איידער איך קאָן אַננעמען
אַזא וויכטיגען באַשלוס אין מיינ לעבען, מוז איך וויסען וואָס עס וועט זיין דער
תכלית פון מיינע קינדער דאָ אין לאַנד, וואו די אידישע יוגענט ווערט פאַר-
פאַלגט.

באַראַן דוד גינצבורג האָט זיך אָפּגערופען, אַז וועגען דעם זאָל איך זיך
גאַרנישט זאָרגען, זיי האָבען שוין געזאָרגט וועגען דעם נאָך איידער איך בין
געקומען. זיי וועלען קאַנען פריי אַריינטרעטען אין די גימנאַזיעס און שפעטער
אין די אוניווערסיטעטען, וואָס ס'איז שייך מיינע באַדינגונגען, לייגען זיי מיר
פאַר זעקס טויזענט רובעל אַ יאָר, אַ חוץ זייטיגער איינקונפט, אַכט הונדערט
רובעל אַ יאָר עקסטראַ פאַר אַ וואוינונג, און אַ חוץ דעם וועלען זיי זיך באַטיי-
ליגען אין אויסשטאַטען די וואוינונג; זיי וועלען אויך דעקען אַלע הוצאות פאַר
ברענגען מיין פאַמיליע פון ווין קיין פעטערבורג.

איך האָב געזען, אַז איך געפין זיך אין אַ קלעם און איך קאָן נישט דאָ
גלייך אויפ'ן אַרט זאָגען ניין, האָב איך געפרואווט אַביסעל שווערער מאַכען
מיינע באַדינגונגען פאַר זיי און איך האָב געזאָגט, אַז אויב איך וועל מיך אַנט-
שליסען אַנצונעמען דעם פאַסטען, וואָלט איך פאַרלאַנגט אַ קאַנטראַקט אויף צען
יאָר פון זייער זייט, און אין פאַל פון קינדיגען מיך פריער, דאַרפען זיי באַצאָלען
פאַר דריי יאָר; דאָגעגען, איך האָב אַ רעכט אַוועקצוגיין ווען איך וויל, איך מוז
זיי בלויז מעלדען מיט אַ יאָר פריער.

אויך דאס האט נישט געהאלפען. גלייך אויפ'ן ארט האבען זיי מסכים געווען אויך צו די באדינונגען, און מיר איז נישט געבליבען קיין אנדער זאך ווי צו זאגען זיי, אז דעם ענדגילטיגען ענטפער וועלען זיי באקומען פון מיר פון ווין, נאכדעם ווי איך וועל זיך פארשטענדיגען מיט מיינע דארטיגע בעלי בתים. אזוי האב איך זיך אפגעזעגענט מיט פעטערבורג.

איך ווער אויבער־קאנטאָר אין פעטערבורג

פאַר'ן אָפּפאַרען פון פעטערבורג האָב איך נאָך געהאַט אַ געלעגענהייט צו זען, וואָס די גרויסע רוסישע בלעטער האָבען געשריבען וועגען מיין קאַנצערט. מען האָט געלויבט מיין שטימע און מיין פאַרטראַג, פאַרגלייכענדיג אים צו די בעסטע, וואָס זיינען געווען אין יענער צייט. איבערהויפט האָט מען זיך אָפּגע־שטעלט אויף דער טראַגבאַרקייט פון מיין שטימע, אויף דער אויסגעצייכענטער אַטעם־טעכניק, אויף דעם אומפאַנג און אויסגעגליכענקייט פון דעם גאַנצען רעגיסטער פון דער שטימע. אָפּילו די אַנטיסעמיטישע „נאַוואַיע וורעמיאַ“ האָט געהאַט צו זאָגען אַ גוט וואָרט וועגען מיר. די אַרופען זיינען אין אַלגעמיין געשטאַנען אויף אַ הויכען פּראָפּעסיאָנעלען ניוואַ, וואָס עס האָט מיר פאַרשאַפט אַ באַזונדערען פאַרגעניגען.

נאָך די קאַנצערטען אין ריגע, דווינסק, ליבאַווע און גראַדנע, בין איך אָפּגעפאַרען דאַוונען אַ שבת קיין ביאַליסטאָק. עס האָט זיך מיר שטאַרק געגלוסט צו זען נאָכאַמאָל דעם טאַטען איידער איך פאַרלאָז רוסלאַנד, האָב איך אים טעלעגראַפֿירט און געבעטען, אַז ער זאָל אַרויסקומען קיין ביאַליסטאָק. ווען איך בין אָנגעקומען קיין ביאַליסטאָק אויפ'ן וואַקזאַל, האָב איך צו מיין גרויסער פרייד דערזען דעם טאַטען, וועלכער האָט מיך אָפּגעוואַרט אינאיינעם מיט אַ קאַמיטעט פון דאָרטיגע בעלי בתים. צו מיין גרויסער איבערראַשונג האָט שוין דער טאַטע געהאַט אַ פולען באַריכט פון מיין קאַנצערט אין פעטערבורג. ער איז געווען אַ פאַרברענטער לייענער פון די „בירזשעוויע וויעדאָמאָסטי“ און דאָרט איז געווען דער גענויעסטער באַריכט און דער גלענצענדסטער אַפרוץ וועגען דעם קאַנצערט.

דער טאַטע איז ווידער צוגעשטאַנען צו מיר, אַז איך זאָל למען השם נישט אָפּלייגען און גלייך צושטימען צום אַנבאַט פון דער פעטערבורגער קהילה און איבערנעמען דעם פּאַסטען, וואָס וועט זיין אַ כבוד פאַר דער גאַנצער משפּחה. איך האָב זיך קוים אָפּגעבעטען ביי אים, אַז ער זאָל מיר דערלויבען איבערצוטראַכטען די זאַך און געבען דעם ענדגילטיגען ענטפּער פון ווין. אַזוי האָבען מיר זיך געזעגענט און איך בין צוריקגעפאַרען צו ווייב און קינדער. איך האָב, ליידער, געטראַפען מיין פרוי אין אַ קראַנקען, מעלאַנכאָלישען צושטאַנד, וואָס האָט שטאַרק געווירקט אויף מיין געמיט. מיין איינציגע טרייסט זיינען געווען די קינדערלעך, וועלכע זיינען געוואַקסען געזונט און האָבען מיר

צוגגעבען פרישען מוט אַנצוגיין מיט מיין אַרבייט. איך האָב געדאַרפט אָננעמען אַ באַשלוס וועגען פעטערבורג און איך האָב אָפילו נישט געהאַט מיט וועמען זיך אַן עצה צו האַלטען. ווען כ'האָב געפרוואווט ריידען וועגען דעם מיט מיין פרוי, האָט זי מיר געענטפערט, אַז זי קאַן מיר קיין ראַט נישט געבען, און אַלץ וועט זיין אַזוי ווי גאָט וועט וועלען.

ווען איך בין פרייטאָג צונאַכטס געקומען צו מיר אין טעמפעל אַרײַן, האָט מיך דער פּרעזידענט, הער בעק, באַגעגענט מיט עפעס אַ מאַדנעם שמייכעל און גלייך האָט ער אַ פּרעג געטאָן: „בו, הער אויבער־קאַנטאַר, וואָס הערט זיך עפעס אין פעטערבורג? מיר האָבען דאָ אין ווין געלעזען וועגען אייער גרויסען דערפאַלג דאַרטען!“ איך האָב מיך גלייך געכאַפט, אַז עס האָט נישט קיין צוועק לענגער צו שפּילען אין באַהעלטעניש, האָב איך אים דערציילט די גאַנצע געשיכטע פון באַראָן גינצבורג'ס באַווך ביי מיר, וועגען מיין קאַנצערט און וועגען דעם אָנבאַט, וואָס זיי האָבען מיר געמאַכט, וואָס באַטרעפט כמעט דריי מאָל אַזוי פיל וויפיל איך באַקום אין ווין, און אַז איך ווייס נישט, צי איך האָב אַ רעכט צוליב דער צוקונפט פון מיין פאַמיליע און צוליב פאַרזאַרגען זיך אויף די עלטערע יאַרען אַפּצוואַגען זיך פון אַזעלכע באַדינגונגען.

דערווייל בין איך צו צום עמוד. איך האָב גלייך פאַרגעסען אין די אַלע חשובות און האָב מיט אייפער און מיט יוגענטליכער באַגייסטערונג מקבל שבת געווען, ווי דאָס איז שטענדיג געווען מיין טבע, ווען איך בין געשטאַנען מיט'ן פנים צו דער מזרח־וואַנט אין אַ מקום קדוש. דער עולם האָט מיך וואַרעם אויפגענומען נאָך אַן איבעררייס פון עטליכע וואָכען.

גלייך אין אָנהויב פון דער קומענדער וואָך האָט מען מיך גערופען צו אַ זיצונג פון דעם פאַרשטאַנד פון מיין טעמפעל. מען האָט מיר פאַרגעוואַרפּען, אַז מיט מיין פאַרען קיין פעטערבורג אויף פּראָבע, ווי זיי האָבען דאָס אויס־געטייטשט, האָב איך געהאַנדעלט הינטער זייער רוקען, און איצט ווילען זיי וויסען, וואו זיי האַלטען מיט מיר אין דער וועלט, וואָס עס זיינען מיינע פּלענער אויף דער צוקונפט, צי איך קלויב אויס פעטערבורג אַדער איך בלייב ביי זיי אין ווין.

איך האָב זיי דערקלערט גאַנץ אַפען, אַז דוקא איצט, ווען איך בין נאָך יונג און בין ביי מיינע בעסטע קרעפטען און אין דער פולער פּראַכט פון מיין שטימע, איז עס מיין פליכט צו זאָרגען וועגען מיין צוקונפט און וועגען דער צוקונפט פון מיינע קינדער. ווען דער קיזערין עליזאַבעט טעמפעל וואַלט געווען איינגעגלידערט אין דער נעץ פון טעמפלען פון דער ווינער קולטוס־געמיינדע, וואַלט איך געהאַט אַ שאַנס צו פאַרנעמען ווען עס איז אַן אייביגע שטעלע ביי דער קולטוס־געמיינדע, ווען דאָרט וואַלט עפעס פריי געוואַרען. אָבער אַזוי ווי די לאַגע איז איצט, ווען איך בין נישט באַוואַרענט מיט קיין פענסיע אויף דער עלטער און האָב אויך נישט קיין שום אַנדער פאַרזיכערונג אין פאַל פון אַ פאַמיליען־אומגליק, און עס דראָט מיר אויף די עלטערע יאַרען

צו בלייבען אויפ'ן גנאָד פון קהל, וואָלט עס פשוט געווען אַ פאַרברעכען פון מיין זייט ווען איך זאָל נישט זוכען אויסצובעסערען מייע לעבענס-באָדינגונגען ביי היינטיגען טאָג.

מיין פאַרשלאַג צו דעם פאַרשטאַנד איז געווען, אַז זיי זאָלען זען דורכזעצען, אַז איך זאָל אָנערקענט ווערען אַלס אָפיציעלער באַזאַמטער פון דער ווינער קולטוס-געמיינדע, מיט אַלע פליכטען וואָס דרינגען דערפון אַרויס. אויב זיי וועלען מיר די דאָזיגע פאַרזיכערונג געבען, וועל איך אויפגעבען אַלע פלענער וועגען טוישען דעם פלאַץ, מעג אַפילו נעמען עטליכע יאָר, ביז זיי וועלען דאָס קאַנען דורכפירען אין לעבען. עס איז באַשטימט געוואָרען, אַז דער פאַרשטאַנד וועט צוואַמען מיט מיר באַזוכען דעם פּרעזידענט פון דער ווינער קולטוס-געמיינדע און זען, וואָס מען קאָן טאָן אין דער ריכטונג פון מייע פּאַדערונגען.

די באַגעגעניש איז געווען מיט'ן וויצע-פּרעזידענט, דר. גוסטאַוו קאַהן. ער האָט געגעבען אַ נעגאַטיווען ענטפּער אויף מיין פּאַדערונג צו זיכערען מיר, אַז ווי נאָר עס וועט פריי ווערען אַ קאַנטאַרען-שטעלע אין דער געמיינדע, וועל איך די שטעלע איבערנעמען מיט אַ לעבענסלענגליכער פאַרזיכערונג. ער האָט גע'טענה'ט, אַז דאָס איז קעגען די סטאַטוטען פון דער געמיינדע, וועלכע שרייבען פאַר, אַז די פריי-געוואָרענע שטעלע קאָן פאַרנומען ווערען נאָר דורך דעם קאַנטאַר, וואָס וואַרט שוין יאָרען-לאַנג אין דער ריי. זיי קאַנען לגבי מיר קיין אויסנאַם נישט מאַכען. דאָגעגען עצה'ט ער מיך פּריוואַט, אַז איך זאָל ווין נישט פאַרלאָזען, ווייל מען קאָן קיינמאַל נישט וויסען, «עס קאָן זיך עפעס מאַכען».

דאָס האָט געמיינט פאַר מיר זיך צו פאַרלאָזען אויף ניסים, און אין אַנבליק פון אַזאַ טייערען אַנבאַט פון פעטערבורג, בין איך צו דעם נישט געווען גענויגט. זעענדיג דעם נעגאַטיווען רעזולטאַט פון די פאַרהאַנדלונגען מיט דער קולטוס-געמיינדע, האָט דער פאַרשטאַנד פון מיין טעמפעל באַשלאָסען אַרויסצונעמען מיר אַ לעבענס-פאַרזיכערונג פּאַליסי אויף דער סומע פון דרייסיג טויזענט קראָנען, אויב איך וועל צושטימען צו פאַרבלייבען אַלס זייער אויבער-קאַנטאַר. ווי געוויינליך אין אַזעלכע פּאַלען, האָב איך געבעטען צייט אויף זיך צו באַטראַכטען.

דערווייל האָט מיין משפּחה אין רוסלאַנד נישט אויפגעהערט מיך צו באַמבאַרדירען מיט בריוו, אַז איך זאָל למען השם נישט פאַרזאַמען דעם פעטערבורגער פּאַסטען, ווייל דאָס איז נישט קיין געוויינליכער פּאַסטען, נאָר «אַן אמת'ער שמאַלץ-גרוב». און דאָ האָב איך נישט געהאַט אַפילו מיט וועמען איבערצוריידען די זאַך. פון מיין פּרוי האָב איך קיין אַנדער מיינונג נישט געקאַנט אַרויסקריגען, ווי נאָר: «וואו גאַט וועט דיך פירען, אַהין וועסטו גיין». עס האָט מיך שרעקליך געפייניגט די אומבאַשטימטקייט פון מיין לאַגע און כ'האַב מיר נישט געקאַנט קיין עצה געבען.

עס איז דאָ אַ ווערטעל: ווען אַ מענטש קאָן זיך קיין עצה נישט געבען אין אַ געוויסער פּראָגע, זאָל ער פּרעגען ביי אַ קינד, און ווי דאָס קינד וועט זאָגען, אַזוי זאָל זיין. האָב איך צוגערופען מיין עלטערע מיידעלע, אַנעלע, אַ קינד פון אַכט יאָר, און איך פּרעג איר: „זאָג מיר, אַנעלע, ווילסטו מיר זאָלען אַלע מיט דער מאַמען און מיט דינע ברידערלעך אַריבערפּאַרען קיין פעטערבורג, אָדער ווילסטו מיר זאָלען פּאַרבלייבען אין ווין?“

זי האָט זיך קיין מינוט נישט פּאַרטראַכט און גלייך געענטפּערט: „יאָ, פּאַפּאַ, איך וויל קיין פעטערבורג.“ אויף מיין פּראָגע, ווי קומט עס וואָס זי האָט אַזוי שנעל געענטפּערט, נישט פּאַרטראַכטענדיג זיך? האָט זי מיר דער-קלערט, אַז „איך רוסלאַנד געפינען זיך צוויי זיידעס און צוויי באַבעס, און אויך אַ סך פעטערס מיט מומעס, וועט דאָרט זיין פּרייליכער, בעת דאָ אין ווין האָבען מיר נישט קיין שום אייגענע, און אויך די מאַמע וועט זיך אפשר פּילען בעסער אין רוסלאַנד צווישען אַזוי פּיל אייגענע.“

אַט דער ענטפּער פון דעם קינד האָט אַנטשידען די גאַנצע פּראָגע. איך האָב געפּילט ווי דורך דעם קינד רעדט אַרויס אַ טיפּער אינסטינקט און אַ זאָרג פאַר דעם געזונט פון דער מוטער, און אַז איך האָב קיין רעכט נישט אַנדערש צו באַשליסען. אין יענעם מאַמענט איז מיר געוואָרען קלאַר, אַז איך פאַר קיין פעטערבורג, הגם טיף אין האַרצען האָב איך נאָך אַלץ געהאַט די זעלבע באַ-וואָרענישען קעגען פאַרלאָזען די שיינע עסטרייכישע הויפּט-שטאָט.

איך האָב גלייך נאָך דעם אָנגעשריבען קיין פעטערבורג, אַז איך נעם אָן דעם פּאַסטען פון אויבער-קאַנטאָר מיט'ן באַדינג, אַז די נאַענטסטע ימים-נוראים דאַרף איך נאָך דאַוונען אין ווין, ווייל מיין טעמפעל האָט עס ביי מיר נישט פּאַרדינט, אַז איך זאָל זיי לאָזען שטיין אָן אַ קאַנטאָר אויף די ימים טובים. אין עטליכע טעג אַרום האָב איך דערהאַלטען אַ גראַטולאַציע-טעלעגראַמע פון באַראָן גינצבורג. אַ בריוו מיט'ן קאַנטראַקט זיינען אונטערגעקומען שפעטער. דער קאַנטראַקט איז געווען גענוי אַזוי פינקטליך ווי מיר האָבען אָפּגערעדט. אומפּאַרזאַמט האָב איך מיטגעטיילט דעם דירעקטאָר בעק, אַז איך האָב באַ-שלאָסען אָנצונעמען די שטעלע אין פעטערבורג.

ווי אַזוי ער האָט די ידיעה אויפגענומען איז מיר שווער צו שילדערען. ער האָט אויסגעזען ווי מען וואַלט אים דערלאַנגט מיט אַ שווערער זאָך איבער'ן קאַפּ. גאַנץ שטיל האָט ער מיך געפּרעגט, אפשר איז נאָך מעגליך, אַז איך זאָל ענדערען מיין באַשלוס; זיי וועלען אָננעמען אַלע מעגליכע מיטלען צו פּאַרווי-כערען מיך מיט מיין פּאַמיליע ווי איך וועל זיך דאָס אַליין ווינשען. אָבער עס איז שוין געווען צו שפעט צו מאַכען וועלכע עס איז ענדערונגען. איך האָב אים אויך מיטגעטיילט, אַז פון דאָנקבאַרקייט צו מיין טעמפעל און צו מיין פּאַר-שטאַנד פאַר דער פּיינער באַהאַנדלונג, וואָס כ'האָב פון זיי געקראָגען, האָב איך באַשלאָסען צו בלייבען איבער די ימים נוראים און צו געבען זיי גענוג

צייט צו געפינען אַ פּאַסיגען אויבער-קאַנטאַר. אַט די לעצטע מיטטיילונג האָט אים אַביסעל באַרואיגט.

אויך דער טאַטע איז געווען מלא שמחה, דערהערענדיג, אַז ענדליך האָב איך אים געפּאַלגט און קער זיך אום קיין רוסלאַנד אַלס אויבער-קאַנטאַר אין איר הויפּט-שטאַט. איך האָב געהאַפּט, אַז אויך מיין פרוי וועט גערן אויפ-נעמען די דאָזיגע ידיעה און וועט זיך פאַרבעסערען אין געזונט. איך האָב זי אויפ'ן זומער באַזעצט אין בעסטען קוראַרט צוזאַמען מיט די קינדער, גלויב-בענדיג, אַז ביז צו דער צייט פון אונזער אַפּפּאַרען וועט זי זיין פולשטענדיג געזונט. ליידער איז עס נישט געשען אַזוי ווי איך האָב געהאַפּט. איך האָב גענומען מאַכען די נויטיגע פאַרבאַרייטונגען אויף צו פאַרלאָזען ווין.

איך זינג פאר דעם גרויסען רבנים-צוזאמענפאר אין פעטערבורג

א גרויסען מאמענט איז מיר באשערט געווען איבערצולעבען בעת מיין קורצען פארברענגען אין דער רוסישער הויפט־שטאט. צו יענער צייט האט די צארישע רעגירונג צונויפגערופען קיין פעטערבורג א קאנפערענץ פון די גרעסטע רבנישע אויטאריטעטען אין רוסלאנד און אין פוילען. צוזאמען האבען זיך אין דער קאנפערענץ באטייליגט 32 רבנים און רביים פון די שטעט, וואס האבען זיך געפונען אין די גרעניצען פון דער „טשרטאָ אַסיעדלאַסטי“ (תחום המושב), פינף פון די באַרימטסטע רבנים און רביים אין פוילען, צוויי פאַרשטייער פון דער מאַסקווער אידישער קהילה, צוויי פון דער פעטערבורגער קהילה, און איינער אַן „אויטשאַני יעוורעי“ פון דעפאַרטאַמענט פאַר רעליגיעס ביים בילדונגס־מיניסטעריום, אַ געוויסער מ. קרעפס.

די דאָזיגע היסטאָרישע קאָנפערענץ, וועלכע האָט אָנגעהאַלטען איבער אַ חודש צייט און איז פאַרגעקומען אונטער'ן פאַרזיץ פון באַראָן דוד גינצבורג — איז דעמאָלט געווען די גרעסטע געשעהעניש צווישען רוסישען אידענטום און חדשים־לאַנג האָט מען נישט אויפגעהערט צו ריידען און אַריינצוטייטשען, וואָס אַזוינס האָט די צאָרישע רעגירונג באַצוועקט מיט'ן צוזאַמענרופען אַזאָ זעלטענע קאָנפערענץ, די אַלגעמיינע מיינונג ביים פאַלק איז געווען, אַז די רעגירונג, וועלכע האָט געפירט אַן אומ'ברחמנות'דיגען קאַמף מיט די אידישע רעוואָלוציאָנערען, האָט גערופען די קאָנפערענץ כדי אַרויסצוהויבען דעם ביר־גערליכען און מעסיגען אידישען עלעמענט און צוצוגעבען מער אויטאָריטעט די רבנים און כלי קודש און אַזוי אַרום פאַרשטאַרקען זייערע פּאָזיציעס אין די אידישע שטעט און שטעטלעך.

פון דער אַנדערער זייט אָבער האָט דער מערקווירדיגער צוזאַמענשטעל פון דער קאָנפערענץ, אין וועלכער עס האָבען זיך באַטייליגט רביים און פרומע רבנים פון איין זייט, און מאָדערנע ראַבינערס און פאַרגעשריטענע געזעלשאַפֿט־ליכע טוערס פון דער אַנדערער זייט, געגעבען אַ גרונט צו דענקען, אַז די צאָרישע רעגירונג וויל דאָ באַאיינפלוסען דעם „אַפגעשטאַנענעם“ עלעמענט אידען אין פוילען און אַנדערע ערטער דורך די אויפגעקלערטע ראַבינערס פון די גרויסע רוסישע שטעט.

וואָרום טאַקע, וואָס פאַר אַ געמיינזאַמע שפראַך האָט דעמאָלט געקאַנט

זיין צווישען דעם קישענעווער רב, דעם פארברענטען פאנאטיקער, צירעלסאָן, אָדער דעם טריסקער רבי'ן פון איין זייט, און דעם מאַסקווער ראַבינער מאָזע, אָדער דעם ראַבינער טיאָמקין פון דער אַנדערער זייט? אַ פּאַקט איז אָבער, אַז דער איידעלער באַראָן גינצבורג, אַלס פּאַרזיצער פון אַט דער קאַנפּערענץ, האָט זיך באַמיט מיט אַלע כּחות אַנצוהאַלטען אַ גלייכגעוויכט צווישען די געגענגעזעצטע ריכטונגען און מיינונגען, און נאָכקומענדיג אַלע וואונשען פון דער רעגירונג, וועלכע זיינען אויסגעדריקט געוואָרען אויף דער קאַנפּערענץ דורך דעם „אויטשאַני יעוורעי“, האָט ער גלייכצייטיג געשטרעבט צו ברענגען צו אַ „טאַק“ די פּאַרשידענע פּאַרפּלאַנטערטע פּראָבלעמען, וואָס האָבען דע-מאָלט געמאַטערט די אידישע געמיינדעס אין דער גרויסער רוסישער מדינה.

דאָס שווערסטע פּראָבלעם איז געווען, וואָס די רוסישע רעגירונג האָט פּאַרלאַנגט פון די רבנים אין די פּוילישע שטעט און שטעטלעך, אַז זיי זאָלען קענען רוסיש, ווי אַ וואַסער, די קאַנפּערענץ האָט דורכגעפירט אַ באַשלוס, אַז די רבנים זאָלען האָבען אַ רעכט אַנצושטעלען מורה הוראות, וועלכע זיינען נישט מחוייב צו קענען רוסיש. ווייטער איז געשטאַנען די פּראָגע פון די מעל-דונגס-ביכער, וואָס די רבנים האָבען געפירט, פון די „קאַראַבקע“ און ליכט-שטייערען, וואָס זיינען געהאַנגען ווי אַ שווערע לאַסט איבער די איינוואוינער פון די קליינע שטעטלעך, און נאָך אַנדערע צענדליגער פּראָבלעמען.

אין איין ווינטערדיגען פּאַרמיטאַג מעלדעט מען מיר פון דער קהילה, אַז באַראָן גינצבורג וויל מיך זען. און ער דערציילט מיר וועגען דער קאַנפּערענץ, וואָס דאַרף אין גיכען פּאַרקומען, און אַז ער וויל לכּבוד דער דערעפענונג פון אַזאַ חשוב'ען צוזאַמענקונפּט אינאַרדענען אַ פּייערליכע גאַטעס-דינסט, אויף וועלכער עס וועלען אַנוועזענד זיין הויכגעשטעלטע פּאַרשטייער פון דער רעגירונג און פון די שענסטע קרייזען פון דעם אידישען און נישט-אידישען פעטערבורג. שפעטער איז דער פּלאַן פון אַ מאָדערנער גאַטעס-דינסט, צוליב דער אַנוועזענהייט פון אַזוי פיל רבנים און אַרטאָדאָקסישע רבנים, פּאַרביטען געוואָרען אויף אַ מנחה-דאָווען אין דער גרויסער פעטערבורגער סינאַגאָגע.

און אַט איז געקומען דער טאָג פון דער דערעפענונג פון דער קאַנפּערענץ. די שוהל האָט זיך געטונקען אין ליכט, און פון די הונדערטער יום-טוב'דיגע געזיכטער האָבען אַרויסגעשיינט די הדרת פּנימ'ער פון די פּוילישע רבנים אין די שטריימעלעך מיט די אַטלאַסענע קאַפּאַטעס, און מיט די בלאַנקענדיג-ווייסע קעלנער. צוליב די פּאַרשטייער פון דער רעגירונג האָט זיך געפּאָדערט קודם כּל צו מאַכען אַ מי שברך דעם קייסער און צו זינגען דעם הימן „באָזשע צאַריאַ כראַני“.

ווען עס איז געקומען צו דער הויכער שמונה עשרה האָב איך געפונען פּאַר פּאַסיג אַרויסצוהויבען צוויי שטעלען, וואָס זאָלען אַנטשפּרעכען די צוויי צדדים, וואָס האָבען אַנטיילגענומען אין דער קאַנפּערענץ; סיי די רבנים און פּרומע רבנים, און סיי די מאָדערנע ראַבינערס, וואָס מאַנכע פון זיי, ווי ראַבינער

טיאמקין און דר. אייזענשטאט פון פעטערבורג, און אויך ראבינער מאזע פון מאסקווע, זיינען געווען אקטיווע ציוניסטען און האבען געשטרעבט צו דער אויפבויונג פון אַ אידיש לעבען אין אונזער הייליג לאַנד.

פאַר די ערשטע האָב איך געזאָגט מיט אַ באַזונדערען פייער דעם „על הצדיקים ועל החסידים ועל זקני עמך בית ישראל“, און ווען עס איז געקומען צום „ולירושלים עירך ברחמים תשוב“, האָב איך אַריינגעלייגט אין די ווער-טער דעם גאַנצען אידישען ווייטאָג צו יענער צייט אין רוסלאַנד. און אין זיינען האָב איך געהאַט, אַז עס זאָל זיך ענדיגען די צייט פון בעטען „פראַוועס“ ביים רוסישען קייסער; אַז עס זאָל אויפהערען דאָס געיעג אויף אידישע קינדער, וואָס שטרעבען צו בילדונג, און בכלל זאָלען מיר אויסגעלייזט ווערען פון דעם נעבעכדיגען לעבען און ווערען בעלי בתים איבער זיך אַליין אין אונזער אייגען לאַנד.

ווען איך האָב געענדיגט די מנחה, האָב איך זיך געקאַנט איבערצייגען, אַז איך האָב טאַקע דערגרייכט דעם דאַפעלטען ציל, וועלכען איך האָב זיך געשטעלט. דער ערשטער איז צו מיר צוגעקומען דער טריסקער רבי, האָט אַרויפגעלייגט זיינע הענט אויף מיין קאַפּ און האָט מיך געבענטשט. ער האָט נישט געגלויבט, אַז אין דעם „גוי'אישען“ פעטערבורג זאָל אַ חזן קאַנען אַרויס-רופען ביי אידען אַזאַ התעוררות און אַז אין אַ פעטערבורגער „סינאַגאָגע“ זאָל ביי אַ געוויינליכער מנחה קאַנען הערשען אַזאַ טיף-רעליגיעזע שטימונג, ווי מען האָט דאָס געקאַנט באַמערקען בלויז אין די אַלטע בתי מדרשים אין אונזערע היימישע שטעט און שטעטלעך. דער רבי האָט מיך טיף גערירט מיט זיינע ווערטער.

און פון דער אַנדערער זייט זיינען צו מיר אַריינגעקומען אין מיין חזנישען צימער ראַבינער מאזע פון מאַסקווע און דר. אייזענשטאט פון פעטערבורג און האָבען מיר האַרציג געדאַנקט פאַר דעם נחת רוח, וואָס איך האָב זיי פאַרשאַפט. אַזוי אַרום זיינען ביידע צדדים געווען צופרידען, און דער אַממייני-סטען צופרידענער איז געווען באַראָן גינצבורג אַליין, שוין דעמאָלט אַ קראַנקער מאַן, וועלכער האָט ממש געשטראַלט פון גליק, וואָס אין „זיין“ פעטערבורגער סינאַגאָגע האָט ער געקאַנט געבען די רבנים, רביים און ראַבינערס אַזאַ טראַדיציאָנעל-אידישע אויפנאַמע.

ווי ווייט איך בין גערעכט געווען מיט מיין ווידערווילען צו די פעטערבורגער „פאַראַנדקעס“ און צו דעם בעטלען פראַוועס ביים קייסער און זיינע יוצר-משרתים, האָט גאָר שנעל באַוויזען אַ געשעעניש, וואָס האָט דעמאָלט אויפ-געטרייסעלט דאָס גאַנצע רוסישע אידענטום. טאַקע אין דער זעלבער צייט, ווען די רעגירונג האָט גערופען מיט גרויס פאַמפע אַ קאַנפערענץ פון די גרעסטע רעליגיעזע אויטאָריטעטען אין לאַנד און געוואַלט ווייזען דער אידישער באַפעלקערונג, אַז זי זאָרט פאַר זייערע אינטערעסען, אין דער זעלבער צייט

איז דערשינען איינע פון די ביטעסטע גזירות קעגען דער אידישער באַ-
פעלקערונג.

די אָנגעווייטאָגסטע פּראָבלעמען פון די אידען אין רוסלאַנד זיינען, אַ חוץ
אַנדערע צרות, געווען די „טשערטאַ אָסיעדלאַסטי“, דאָס הייסט, אַז אידען
האַבען געמעגט וואוינען נאָר אין באַשטימטע געביטען, און די פּראָצענט-נאָרמע
פאַר דער אידישער יוגענט, פון וועלכער בלויז אַ גאַנץ קליינער טייל האָט
זיך געקאָנט דערשלאָגען צו העכערער בילדונג. ספּעציעל דאָס צווייטע פּראָבלעם
האַט שווער געטראָפּען די אידישע באַפעלקערונג. ווייל די אידישע יוגענט איז
געווען אינטעליגענט און פּעהיג און האָט זיך מיט אַלע כּחות געריסען צו
אַ העכערען לעבענס-סטאַנדאַרד, וועלכער קאָן דערגרייכט ווערען בלויז דורך
העכערער בילדונג.

און דאָ איז געהאַנגען אַ שלאָס כּמעט אויף אַלע הויכשולען. די צען פּראָ-
צענט נאָרמע פאַר אידען, וועלכע איז נאָך דערצו נישט אָפּגעהיט געוואָרען
אומעטום אויף אַן ערליכען אופן, האָט געבראַכט די אידישע יוגענט צו דער
העכסטער פאַרצווייפלונג. נישט אַלע האָבען זיך געקאָנט דערלויבען דעם
טייערען ביסען פון פּאַרען קיין אויסלאַנד שטודירען. עס איז געווען גענוג
פּלאַגעניש פאַר אידישע עלטערען, וועלכע האָבען זיך געבראַכען דעם קאַפּ
וועגען אַ תּכּלית פאַר זייערע קינדער.

אַבער דאָס איז נישט געווען גענוג פאַר די צאָרישע סאַטראַפּען, וועלכע
האַבען געזוכט וואָס מער צו פאַרביטערען דאָס לעבען פון אידען. דוקא אין
דער צייט, ווען עס האָט זיך געגרייט דער גרויסער רבנים-צוואַמענפאַר, איז
דערשינען אַ פּרישע גזירה, וואָס האָט דעם פּראָצענט פון אידישע קינדער,
וועלכע מעגען באַקומען הויכע בילדונג, פאַרקלענערט פון צען פּראָצענט אויף
דריי פּראָצענט. דאָס איז געווען דער גרעסטער שפּיי אין פנים דער זעקס-
מיליאָניגער אידישער באַפעלקערונג, וועלכע מען האָט אַזוי אַרום געוואָלט
אַראַפּנידערען צו די נידעריגסטע שטופּען פון סאַציאַלען לעבען.

און די איראַניע האָט געוואָלט, אַז אין דעם זעלבען פייערליכען אַווענט,
ווען די רבנים-קאָנפּערענץ איז זיך צונויפּגעקומען מיט דער גנעדיגער דערלוי-
בעניש פון קייסער, רופּט מיך אָפּ דער סעקרעטאַר פון דער קהילה, הער יונה
גינצבורג, און פּרעגט מיך אַ ציטערדיגער שטים, צי איך האָב געהערט
די טרויעריגע נייעס. איך האָב אָנגעשטעלט מויל און אויערען, וואָס אַזוינס
איז עס געשען. דאָן האָט ער מיר דערציילט, אַז אין רעוולטאַט פון דער נייער
גזירה פון דער רוסישער רעגירונג קעגען אידען, זיינען 136 אידישע קינדער
באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. זיי האָבען גיכער אויסגעקליבען אַ סוף צו מאַכען
צו זייערע יונגע לעבענס, איידער אויסצושטיין די פּרישע שאַנד פון קלאַפּען
אין די טירען פון די הויכשולען און אַוועקגעשיקט ווערען צוריק מיט גאַרנישט.
דאָס איז ווירקליך געווען אַ שרעקליכער קלאַפּ פאַר די פאַרשטייער פון

רוסישען אידענטום, וואָס האָבען זיך געפּאַרעט אַרום דעם רבנים־צוואַמענפּאַר און געוואָלט מאַכען דעם איינדרוק, אַז די רעגירונג טוט עפּעס כדי די אידען צו העלפען. די שאַנד און דער טיפּער טרויער איז געווען געוואַלדיג גרויס. מיר פּערזענליך איז אויסגעקומען בייצואוואוינען די טראַגעדיע פון צוויי פון די 136 טייערע אידישע יונגע לעבענס. אין דעם הויז, וואו איך האָב געוואוינט, איז געשען דאָס אומגליק מיט צוויי יונגע אידישע מיידלעך. איינע פון זיי איז געווען פון די פינסקער לוריעס און די צווייטע — אירע אַ חבר'טע, אַ טאַכטער פון אירע אַ לערער.

די מיידלעך האָבען שטודירט מוזיק און האָבען געדאַרפט אַנקומען אין דער פּעטערבורגער קאָנסערוואַטאָריע. די נייע גזירה האָט אַ סוף געמאַכט צו אַלע זייערע טרוימען. האָבען זיי זיך אָנגעטאָן אין וויסע קליידער, אויפגע־שפּילט אויף דער פּיאַנאָ שאַפּענ'ס טרויער־מאַרש, ווייל די דאָזיגע נאַטען האָבען נאָך געשטעקט אויף דער פּיאַנאָ, געעפּענט די גאַנצ־רערען און אַזוי זיינען פאַרלאָשען געוואָרען צוויי יונגע לעבענס.

עס איז אַנטשטאַנען די פּראַגע פון די לויזע פון אַט די מערקווירדיגע קרבנות פון דער אידישער רעכטלאָזיגקייט אין רוסלאַנד. על פי דין האָט מען זיי, ווי זעלבסטמערדער (א מאַבד את עצמו לדעת), געדאַרפט באַגראָבען ביים פּאַרקאָן און מען האָט נישט געטאַרט מאַכען איבער זיי קיין הספּדים. אָבער צוליב דעם מורא־דיגען פּראַטעסט־געשריי, וואָס האָט זיך געלאָזט הערען אין זייער טויט אויף דער אידישער דערנידעריגונג, האָט דער פּעטערבורגער ראַבינאַט באַשלאָסען צו געבען זיי די ווירדיגסטע לויז, וואָס איז נאָר מעגליך געווען אין די צאָרישע באַדינגונגען. איך בין איינגעלאָדען געוואָרען אָפּצו־ריכטען דעם אל מלא רחמים און צו זאָגען עטליכע קאַפיטלעך תהילים אויף זייערע קברים.

שווער איז געווען מיין געמיט נאָך אַזעלכע איבערלעבענישען און גע־שטאַרקט איז געוואָרען אין מיר דער אומוילען צו פאַרבלייבען אַ פּעטערבורגער אויף אייביג.

פעטערבורג ווארעמט מיך נישט און איך פארלאז די רוסישע הויפט-שטאט

סוף 1909 האב איך פארלאזען די שיינע שטאט ווין, וואס האט אריינגע-
טראגען אזוי פיל ליכט און פרייד אין מיין לעבען. אין מיין קאנטראקט מיט
דער פעטערבורגער קהילה האט זיך געפונען א פונקט, און אין משך פון א יאר
צייט מוז איך אריבערברענגען קיין פעטערבורג מיין פאמיליע, אנדערש
ווערט דער קאנטראקט בטל פון זיך אליין. מייע פעטערבורגער גבאים זיינען
דעריבער געווען איבערראשט, ווען זיי האבען אויפ'ן וואקזאל באגעגענט מיך
איינעם אליין, בעת מיין פאמיליע איז געבליבען אין ווין. איך האב זיי בארור-
היגט, און צוליב'ן שלעכטען געזונט-צושטאנד פון מיין פרוי האבען איר די
דאקטורים פארבאטען אונטערצונעמען אזא ווייטע רייזע אום ווינטער.

איך האב נישט לאנג גערוט פון וועג און גלייך זיך געשטעלט מאכען
פראבעס מיט'ן דיריגענט גורעוויטש. מיר האבען גענומען צוגרייטען א פרא-
גראם פאר'ן ערשטען שבת און אויך פאר חנוכה, וואס איז אויסגעפאלען אין
געציילטע וואכען ארום. וועגען דעם ערשטען שבת דאוונען זיינען געווען גרויסע
מעלדונגען אין אלע רוסישע צייטונגען, און די שוהל איז געווען איבערגעפאקט
מיט א מאדנעם עלעמענט מענשען, אידען און קריסטן, און עס האבען אפילו
אויך נישט געפעלט קיין משומדים. מען האט אויך געזען הויכע מיליטער-
לייט און גלחים, און איך האב מיר געטראכט: רבנו של עולם, פאר וועמען
וועל איך דא אויסגיטען מייע הארציגע אידישע תפילות, מייע מיט אור-אלטע
אידישע טרערען דורכגעווייקטע אימפראוויזאציעס?

עס זיינען אויך געקומען אין שול אריין די צוויי בארימטע אפערע-זינגער
דאוידאוו און סיביריאקאוו. דער לעצטער האט גאר געקליבען נחת פון מיר,
האבענדיג א באזונדערע הנאה, וואס איך האב געפאלגט זיין עצה, וועלכע ער
האט מיר געגעבען מיט אזוי פיל יארען צוריק, און בין נישט אוועק צו די
אפערע-ברעטער.

אזוי איז עס געגאנגען פון שבת צו שבת. מיין דערפאלג האב איך ממש
געקאנט אנטאפען מיט די פינגער, אבער צו דער זעלבער צייט בין איך איבער-
ליך געבליבען קאלט צו אט דעם דערפאלג. איך האב זיך דעם ערשטען ווינטער
געפילט גאנץ פרעמדליך אין אט דער שטאט ביי דער נעווא. יעדעס מאל,
ווען דער באראן גינצבורג האט מיך געזען, האט ער נישט פארפעלט מיך צו

פרעגען, ווען איך קלער צו ברענגען מיין פרוי מיט די קינדער. עפעס האָט ער זיך נישט געפילט זיכער מיט מיר איינעם אַליין, אָן דער פּאַמיליע. איך האָב שטאַרק געוואָלט מהנה זיין דעם טאַטען; זאַל ער זען מיט די אייגענע אויגען ווי איך דאַווען פאַר די פעטערבורגער גדולים. איז דאָך דאָס געווען זיין חלום און זיין אינטימסטער באַגער, אַז איך זאַל איבערנעמען די שטעלע. האָב איך אים אָנגעשריבען און געבעטען, אַז ער זאַל קומען צו מיר צוגאַסט אויף אַ צוויי וואַכען. דער טאַטע האָט קיין סך נישט געקלערט און איז געקומען צופאַרען.

ווי נאָר דער טאַטע האָט איבערגענעכטיגט די ערשטע נאַכט ביי מיר, האָט זיך גלייך אינדערפרי באַוויזען אַ גאַסט אין הויז. דאָס איז געווען דער שוויצאַר. ער האָט פאַרלאָנגט דעם טאַטענ'ס דאַקומענטען, כדי זיי איינצומעל-דען אין דער פּאַליציי. עס איז מיר געוואָרען קאַלט און וואַרעם. ער האָט גענומען דעם פּאַספּאָרט אין האַנט אַריין און ווי אַ גאַנצער קענער אַ פּרעג געטאַן: „און וואו איז אייער דערלויבעניש צו וואוינען אין פעטערבורג?" דער בעל הבית, ביי וועמען איך האָב געוואוינט, האָט שוין געוואוסט וואָס דאָס מיינט, האָט ער אַוועקגערופען דעם ערל אָן אַ זייט, האָט אים אַריינגערוקט אַ גרינעם דריי-רובעלדיגען אין האַנט אַריין און אים געזאַגט, אַז ער זאַל דערווייל האַלטען דעם פּאַספּאָרט ביי זיך און נישט מעלדען דער פּאַליציי.

דער גוי איז אַוועק, אָבער אויף צומאַרגענס אינדערפרי איז געקומען צו גיין דער אַקאַלאָדאַטשניק און האָט אַ פּרעג געטאַן דעם טאַטען: „מיט וואָס פאַר אַ רעכט זייט איר אַהערגעקומען?" ווידער איז אויסגעקומען אַנצוקומען צו דער פאַרמיטלונג פון מיין בעל הבית, וועלכער האָט דעם אַדון אַריינגערופען אין אַ צווייטען צימער, און דאָס מאָל האָט עס שוין געקאַסט צוויי דרייערלעך. אין פיר טעג אַרום איז געקומען נאָך אַ העכערער באַאַמטער, און דאָס מאָל האָט עס שוין געקאַסט אַ גאַנצען צענער'ל.

אַט די דריי וויזיטען פון דער שייקע, וואָס האָט געאַרבייט בשותפות מיט'ן שוויצאַר אויף אויסצופּרעסען וואָס מער געלט ביי די אידען, וואָס האָבען געהאַט די באַדערפעניש אויף אַ קורצער צייט אַריינצוקומען אין דער רוסישער הויפּט-שטאַט, האָבען שטאַרק דערדריקענד געוויקט אויפ'ן טאַטען. עס איז אים נישט באַקומען דער נחת, וואָס ער האָט געקליבען פון מיין דאַוונען. ער האָט זיך געפילט געיאָגט און פאַרפּאַלגט, און האָט שוין וואָס שנעלער געוואָלט פאַרלאָזען די טייערע רעזידענץ.

באַזונדערס געקרענקט איז ער געווען, ווען אין אַ שיינעם טאַג איז געקומען צו אונז מיט אַ „וויזיט" דער געהילף פון פּריסטאַוו אַליין. גראַד איז געווען אין הויז די בעל-הבית'טע, האָט זי זיך שנעל געכאַפט און האָט געשיקט איר מיידעלע זאַגען דעם טאַטען, אַז ער זאַל אַרויסגיין פון הויז דורך אַ הינטער-טיר. דאָ האָט ער שוין געפילט, אַז עס ברענען אים די טריט, און נישט אַרויסרעדענדיג דאָס, האָט ער שוין טיף אין האַרצען חרטה געהאַט, וואָס ער

האָט זיין זון צוגערעדט צו באַזעצן זיך אין אַזאַ שטאָט, וואו מען אַרדענט איין ממש אַ געיעג אויף אַ פרעמדען איד.

אין איין נאָכמיטאָג האָט דער באַראָן גינצבורג געשיקט אַ מענשען בעטען, אַז איך מיט'ן טאָטען זאָלען צו אים אַריבערקומען. ער האָט זיך אונטערגעהאַלטען מיט'ן טאָטען גאַנץ לאַנג וועגען דעם לעבען אין קליינעם שטעטעל, ער האָט הנאה געהאַט פון דעם טאָטענ'ס ענטפערס, האָט גערימט זיין לעבענס-קלוג-שאַפט. ווען איך האָב פאַר'ן אַוועקגיין זיך באַקלאַגט אויף די "וויזיטען", וואָס די רוסישע פּאָליציי האָט אונז גענומען אַפּשטאַטען, האָט ער אונז באַרואַיגט, אַז מער ווי צו געלט וועט דאָס נישט אויסגיין, און אַז די געמיינדע וועט דעקען אַלע הוצאות, וואָס מיר וועלען צוליב דעם האָבען.

ווי נאָר מיר זיינען אין אַווענט אַהיימגעקומען — דער נאַדזיראַטעל איז ווידער דאָ. דאָס מאָל האָט ער זיך שוין נישט באַנגוגענט מיט אַ צענער'ל, נאָר ער האָט דוקא געוואָלט מיט די אייגענע אויגען אַנקוקען דעם קרבן, כדי אַליין אַפּצושאַצן וויפיל ער איז ווערט. דער טאָטע איז נעבעך בלאָס געוואָרען ווי די וואַנט, און אויף די אַלע רייד פון דעם מלכות, הלמאי ער האָט עובר געווען אויפ'ן געזעץ און געקומען אין דעם הייליגען פעטערבורג אָן "פּראַוואַ" זשיטעלסטוואָ, האָט ער נישט געוואוסט וואָס צו ענטפערען. ערשט דער בעל הבית האָט ווידער אַוועקגעפירט דעם "אַדון" אין אַ צווייטען צימער אַריין און איז מיט אים דאָרטען דורכגעקומען. מיין בעל הבית, קלעבאַנאָוו, איז בכלל געווען אַ גאַנצער שמעלקע מיט דער פעטערבורגער פּאָליציי. אַליין האָט ער געהאַט אַ גרויסע דירה פון ניין צימערען און געלעבט האָט ער פון אַריינגעמען אויף איבערנעכטיגען "טריפענע" אידען. די פּאָליציי האָט ביי אים אַפּגעלעקט אַ פעטען בייך, דערפאַר האָט מען געקענט זיין רואיג, אַז קיין שום בייז וועט דעם טאָטען נישט געשען.

אַבער זיין פאַרברענגען מיט מיר אין פעטערבורג איז שוין געווען פאַר-שטערט, און נאָכ'ן אַפּזיין ביי מיר צען טעג, האָט מיר דער טאָטע געזאָגט שטילערהייט: "קינד מיינס, איצט ערשט הייב איך דיך אָן צו פאַרשטיין, וואָס דיר האָט אַזוי נישט געצויגען צו דער פעטערבורגער שטעלע, נאָכדעם ווי דו האָסט שוין פאַרוזכט דעם טעם פון אַ פרייען לעבען אין ווין. עס איז טאַקע אַ געמיינער געפיל פאַר אַ שטאַלצען אידען צו לעבען אין אַזעלכע באַדינגונגען. איך ווינש דיר גרויס הצלחה אין דיין לעבען, און איך פאַרויכער דיר, אַז מער וועל איך זיך נישט אַריינמישען אין דינע ענינים. איך זע, אַז איך קען מיך, ברוך השם, אויף דיר אַליין פאַרלאָזען..."

אַזוי האָב איך דעם טאָטען באַגלייט צום באַן אויפ'ן וועג צוריק אַהיים. עס איז מיר געווען אומעטיג אויפ'ן האַרצען און קאַלאַמוטנע אויף דער נשמה. און טאַמער איז דאָס געווען ווייניג, האָב איך אויפ'ן גאָס דערזען אַזאַ סצענע: אַ פּאָליציאַנט האָט מיט כּח געשלעפט אַן אַרעמען, אַפּגעשליסענעם אַרבייטער אין אַוטשאַסטאַק אַריין, שלאָגענדיג אים דערביי מכת רצה. דער אַרבייטער

האָט זיך געווערט און האָט געוואָלט וויסען פאַרוואָס מען שלעפט אים און פאַרוואָס מען שלאָגט אים. האָט ער אַלס ענטפער באַקומען אַ זעץ מיט דער פּאָליצייסקער שאַבלע איבער'ן קאַפּ, אָן ער האָט זיך אינגאַנצען אָפּגעגאַסען מיט בלוט. דאָן האָט אים נאָך דער גאַראַדאָוואַי צוגעקאַפּעט מיט'ן שטיוועל. האָט צוגערופען אָן איזוואַשטשיק און האָט אים אַריינגעלייגט אין דער ברייט. דער קאַפּ איז אַראַפּגעהאַנגען פון איין זייט און די פיס פון דער אַנדערער זייט. און פון ביידע זייטען איז גערונען בלוט.

אַט דאָס איז רוסלאַנד, האָב איך מיר געטראַכט. דעם קייזער פּראַנץ יאַזעפּ'ס ווין איז דאָך אין פּאַרגלייך מיט דעם ווירקליך געווען אַ גן-עדן. דער מענש האָט דאָרט געהאַט מער ווירדע, און מיט קלעמעניש פאַר דעם. טויש וואָס איך האָב געמאַכט, בין איך אַוועק אַהיים. דאָ האָט מיך ווידער דערוואַרט אַן אַנדער „קאַרטינע“: מיין בעל הבית, אַליין אַ זון פון אַ ניקאַלאַיעווסקי סאַלדאַט, וואָס האָט אים געגעבען דאָס רעכט צו וואוינען אומגעשטערט אין פעטערבורג. איז געלעגען אויף דער ערד אַ טויט שיכור'ער און האָט מכבד געווען זיין בני בית מיט... רוסישע מי שברכ'ס. זיין פרוי מיט זיין טעכטערעל האָבען זיך געבעטען ביי אים מיט ביטערע טרערען, אַז ער זאָל זיך באַרואיגען און גיין שלאָפען, און ער האָט אַלץ און אַלעמען געשאַלטען מיט טויטע קללות. ענדליך איז מיר געלונגען אים אַוועקצולייגען שלאָפען.

אַט די צוויי בילדער, וואָס איך האָב געזען, האָבען נאָך מער פאַרשטאַרקט אין מיר דעם אומווילען צו פעטערבורג. צו בלייבען וואוינען אין רוסלאַנד. אויב איך האָב געטראַכט וועגען עפעס, איז דאָס געווען וועגען דעם, ווי אַזוי קריגט מען זיך אַרויס פונדאָנעט? עס האָט מיך נישט געשראַקען דער געדאַנק, אַז איך קען נאָך אַמאַל בלייבען אָן אַ פּאַסטען. איך האָב געוואוסט, אַז די ווינער שטעלע שטייט גרייט פאַר מיר צו יעדער מינוט. עס איז מיר בלויז שווער געווען צו פועל'ן ביי זיך צו פאַרשאַפען אומאַנגענעמליכקייטען דעם באַראָן גינצבורג און די אַנדערע מיטגלידער פון דער פעטערבורגער קהילה, וועלכע האָבען אַרויסגעוויזען צו מיר אַזוי פיל איידעלקייט און פייניקייט.

אַזוי איז אַריבער דער פּסח. מיט מיין דאַוונען האָב איך נאָך מער געוואונען זייערע הערצער, און גלייך אַ וואָך נאָך פּסח האָט מען מיך גערופען צו אַ זיצונג פון דער קהילה, וואו מען האָט מיר דערמאַנט אין דעם פונקט פון אונזער קאַנטראַקט, אַז איך דאַרף ברענגען קיין פעטערבורג מיין ווייב און קינדער. איצט איז שוין פּרילינג, האָבען זיי גע'טענה'ט, און עס איז שוין נישטאָ מער קיין געפאַר פאַר זייער רייזע. איך האָב אויסגענוצט די געלעגענהייט אויף צו געפינען אַ מעגליכקייט אַוועקצופאַרען פון לאַנד. אַזוי ווי נאָך שבועות, האָב איך זיי געזאָגט, הויבט זיך אָן מיין אורלויב, וועל איך אַוועקפאַרען קיין ווין און דאָן צוריקקומען אינאיינעם מיט מיין פּאַמיליע. דאָס זאָגענדיג האָב איך שטאַרק געצווייפּעלט צי איך וועל נאָך צוריקקומען. אָבער איך האָב דאָס געהאַלטען פאַר דעם בעסטען אויסוועג, כדי זיי נישט צו פאַרשאַפען קיין גרענדיש. זיי האָבען עס ביי מיר זיכער נישט פאַרדינט.

בודאפעסט — א נייער קאפיטעל אין מיין לעבען

א שיינע מעשה האָב איך געהאַט אין פעטערבורג, ווען איך בין שוין געגאַנגען אַוועקפאַרען. איך האָב דערלאָנגט אַ ביטע אין אַמט פון גובערנאַט-טאַר וועגען אַ פּאַס אַרויסצופאַרען און האָב בייגעלייגט פינף און צוואַנציג רובעל. איך האָב באַקומען אַ נומער און מען האָט מיך געהייסען קומען אין דריי טעג אַרום. ווען איך בין געקומען צו דער ריכטיגער צייט און האָב זיך געמאַלדען צום אַמטירענדען באַאַמטען, האָט ער מיך געהייסען וואַרטען אויף מיין ריי. איך וואַרט און וואַרט אַזוי שעה'ן לאַנג, און ווען עס איז מיר ענדליך מיאוס געוואָרען און איך האָב געפרעגט דעם באַאַמטען, וואָס איז די מעשה, וואָס איך וואַרט אַזוי לאַנג, האָט ער געהאַט פאַר מיר נאָר איין ענטפער: „נוזשנאַ זשאַט“ (דאָס מיינט, מען דאַרף וואַרטען).

עס איז שוין באַלד געוואָרען פאַרנאַכט און מען רופט מיך אַלץ נישט. גיי איך ווידער צו צו דעם גוי און בעט שוין יושר, וויפיל איז דער שיעור, אַז מען זאל מיך לאַזען אַזוי זיצען. ענטפערט ער ווייטער: מען דאַרף וואַרטען, נאָר אויב דו ווילסט קענסטו קומען מאַרגען, און איך וועל זיך שוין באַמיען פאַר דיר. איך בין אַוועק אַהיים אַ זעהר פאַרביטערטער און האָב גלייך אָפּגע-רופען דעם סעקרעטאַר פון דער קהילה און אים דערציילט די געשיכטע און געבעטען אפשר קען ער מיר מיט עפּעס העלפען, אַז איך זאל אַרויסקריגען מיין פּאַס.

דער סעקרעטאַר האָט מיך גוט אויסגעלאַכט און געזאַגט, אַז איך קען זיך נאָך זעהר ווייניג אויף די רוסישע מנהגים. ווען דער באַאַמטער האָט מיר גע-זאַגט: „נוזשנאַ זשאַט“, איז דאָס געווען דער טייטש „נוזשנאַ דאַט“ (מען דאַרף געבען אין יד אַריין), אַנדערש קען איך אַזוי גיין וואַכען און חדשים און איך וועל מיין פּאַס נישט אַרויסקריגען. אַליין האָב איך קיין מוט נישט געהאַט צו שטופען אַ באַאַמטען אונטערקויף-געלט אין האַנט אַריין, האָב איך אויף צו-מאַרגענס מיטגענומען מיט זיך מיין בעל הבית, וועלכער איז געווען אַ גרויסער מומחה אין די זאַכען. ער האָט אים טאַקע אַריינגערוקט אַ פינפער'ל אין האַנט אַריין, און אין עטליכע מינוט אַרום האָב איך געהאַט מיין פּאַס אין האַנט.

אין יוני חודש, נאָך אַפּזיין אין פעטערבורג קנאַפע אַכט חדשים, האָב איך פאַרלאָזען די שטאָט אויפ'ן וועג קיין ווין. איך בין געווען גליקליך ווידער זיך צו געפינען אין קרייז פון מיין פּאַמיליע. איך האָב נאָך נישט באַוויזען זיך

אנצופרייען מיט זיי ווי עס דארף צו זיין, ערשט איך דערהאלט אן עקספרעס-בריוו פון בודאפעסט, פון דער דארטיגער אידישער געמיינדע, און עס איז וואקאנט דער פאסטען פון אויבער-קאנטאר אין בארימטען טאבאק-טעמפעל, און אויב איך האב אן אינטערעס אין דער שטעלע זאל איך גלייך דעם צווייטען טאג אריבערקומען פארהאנדלען.

מיך האט אינטערעסירט אן אנדער זאך: ווי אזוי האבען זיי דארט אין בודאפעסט גלייך אויסגעפונען, און איך בין שוין דא צוריק אין ווין, בעת אלע האבען געוואוסט, אז איך געפין זיך ווייט אין רוסלאנד. ווין מיט בודאפעסט זיינען טאקע צו יענער צייט געווען צוויי שוועטער-שטעט, וואס האבען געהערט צו איין מלוכה: עסטרייך-אונגארן, אבער איך האב נאך נישט באוויזען אין ווין א טיר אויפצומאכען און שוין ווייסען זיי, אז איך בין דא און גלייך מיט אן אַנבאָט, וואָס דעם אמת זאָגענדיג האָט ער מיך זעהר געלאָקט.

ווייל די מעשה בודאפעסט האט א שטיקעל פאָר-געשיכטע. נאָך אין יאָר 1906, ווען איך בין געווען אין קייזערין עליזאבעט טעמפעל, האָב איך באַ-קומען אן איינלאַדונג צו קומען קיין בודאפעסט איבערצונעמען די שטעלע אין דער ראַמבאָך-שוהל אויפ'ן אַרט פון דעם גרויסען און טאַלאַנטירטען אויבער-קאַנטאַר יעקב באַכמאַן. איך האָב דאָרט געדאַווענט אַ שבת און מען האָט מיך געוואָלט פאַרהאַלטען אויף דער שטעלע, אָבער איך האָב דעמאָלט דעם פאַר-שלאַג אָפּגעוואָרפען צוליב צוויי אורזאַכען:

ערשטענס, איז דעמאָלט אָנגעקומען קיין בודאפעסט אַ זעהר גוטער חזן פון קישיניעוו מיט'ן נאָמען טקאַטש, וועלכער איז מיט זיין פאַמיליע געהאַט אַנטלאָפען פון די פּאַגראַמען אין רוסלאַנד. ער האָט זיך באַמיט וועגען דער שטעלע און עס איז געווען בלויז יושר'דיג, אַז איך, דער באַזאָרגטער, זאָל אים נישט שטיין אין וועג. צווייטענס, ווען אַפילו דער חזן טקאַטש זאָל דאָרט נישט געווען זיין, וואָלט איך אויך די שטעלע נישט אָנגענומען.

איך בין שוין אין ווין צוגעוואוינט געוואָרען צו דער מאַדערנער גאַטעס-דינסט, וואָס האָט געפאָדערט צו דאַוונען מיט'ן פנים צום עולם, צו באַנוצען זיך מיט אַ געמישטען כאַר און מיט אַן אַרגעל. דאָ אין דער ראַמבאָך-שוהל, וועלכע איז געווען אַ פרומע שוהל, וואָלט איך אינגאַנצען געמוזט ענדערען מיין שטייגער. איך וואָלט געמוזט אַנטאָן דעם לאַנגען, שווערען וואָלענעם טלית מיט דער שווערער זילבערנער עטרה איבער'ן קאַפּ. "לכו נרננה" האָט מען דאָרט געזאָגט אין מיטען שוהל, אויפ'ן בעלעמער, און דערנאָך האָט מען גע-דאַרפט צוריקלויפען צום עמוד. און בכלל וואָלט מיר שווער געווען נאַכצוקו-מען די אַלע אַרטאָדאָקסישע מנהגים, וואו מען טאָר נישט אַדורכלאָזען קיין איינע, חלילה, פון די אַלע יוצרות.

איך האָב דעמאָלט דערקלערט דעם פרעזידענט, ה' אַדלער, אַז כאַטש זיי באַטען מיר אַן אַ סך בעסערע באַדינגונגען ווי אין מיין ווינער טעמפעל, בין איך אָבער נישט גענויגט די שטעלע אָנצונעמען. ווען עס וואָלט זיך, דאָגעגען,

געהאנדעלט וועגען טאָבאָק-טעמפעל און נישט וועגען דער ראַמבאָך-שוהל, וואָלט איך זיך קיין מינוט נישט פאַרטראַכט און וואָלט געבליבען אַ בודאַפּעסטער. דער הער אַדלער האָט דעמאָלט מיט שפּאַס באַמערקט, אַז זיי וועלען האַלטען אַן אויג אויף מיר און ווי נאָר די שטעלע אין טאָבאָק-טעמפעל וועט פריי ווערען, וועלען זיי זיך גלייך שטעלען מיט מיר אין פאַרבינדונג.

איצט, ווייזט אויס, איז אַט דער מאַמענט געקומען. אַזוי ווי מיין האַרץ איז מער נישט געווען גענויגט צוריקצופאַרען קיין פעטערבורג, האָב איך קיין לאַנגע שהיות נישט געמאַכט און בין איבערנאַכט שוין געווען אין בודאַפּעסט. עס האָבען מיך אָפּגעוואַרט דער פאַרשטייער פון דער געמיינדע, אייזלער, צוואַר מען מיט'ן סעקרעטאַר בערגער, און גלייך פון וואַקאַזל זיינען מיר צוגעפאַרען צום געמיינדע-הויז אויף „דאָהאַני אוטקאַ“, וואו עס האָט מיך שוין אָפּגעוואַרט דער פּרעזידענט הער אַדלער, צוזאַמען מיט נאָך עטליכע פאַרשטייער.

דער הער אַדלער איז געווען אַ מענש מיט אַ חוש פאַר אַ ווייץ, זאָגט ער צו מיר: „הער אויבער-קאַנטאַר, עס איז פריי פאַר איך דער פּאַסטען, וועל-כען איר האָט זיך געוואונשען מיט פינף יאָר צוריק, אָבער אויך מיר האָפען צו באַקומען דעם אויבער-קאַנטאַר, וועלכען מיר ווינשען זיך שוין אַ גאַנץ לאַנגע צייט.“ ער האָט מיר פאַרויכערט, אַז אַלע יאָרען וואָס איך בין געווען אין ווין און דאָס לעצטע יאָר אין פעטערבורג, האָבען זיי פון מיר דאָס אויג נישט אַראָפּגעלאָזט און האָבען געוואַרט אויף דער געלעגענהייט, אַז איך זאָל ענדליך אַריבערקומען און באַזעצען זיך צווישען זיי.

ווי מיר זיצען אַזוי און ריידען, דערלאַנגט מען מיר אַ טעלעגראַמע פון מיין פריי, וואו זי טיילט מיר מיט, אַז דער פּרעזידענט פון דער ווינער געמיינדע האָט אָפּגערופּען, אַז ער וויל מיך דרינגענד זען, זאָל איך דעריבער נישט אָפּשלי-סען קיין זאַך מיט בודאַפּעסט, ביז איך וועל מיך מיט אים נישט זען. איך האָב מיך געקענט אָנשטויסען, אַז דאָ האַנדעלט זיך וועגען אַ פריי געוואַרענעם פּאַסטען אין דער ווינער קולטוס-געמיינדע.

ווען די בודאַפּעסטער קהל-לייט האָבען גענומען ריידען מיט מיר וועגען באַדינגונגען, האָב איך זיך געפונען אין דער בעסטער לאַגע, אין וועלכער אַ חזן האָט זיך ווען עס איז געפונען אין זיין לעבען. אַ טייערע שטעלע האָט אויף מיר געוואַרט אין פעטערבורג, און עס איז גענוג געווען בלויז איין פּינס פון מיר, אַז מען זאָל מיר דערלאַנגען דאָרט פון פּויגעל-מילך. דאָ הער איך, אַז די ווינער קולטוס-געמיינדע רופט מיך, וואָס דאָס מיינט אויך אַ לעבענס-לענגליכער פּאַסטען מיט כל-טוב, וואָס איך וועל זיך נאָר אַליין אויסבעטען. טאָ פאַרוואָס זאָל איך זיך נישט האַלטען אין גרויסען און טאַקע אַ זאָג טאָן אַ פרייז, וואָס עס זאָל מיר לוינען צו מאַכען אַ פרישען טויש?

האָב איך זיך טאַקע נישט געשעמט און אַ באַט געטאָן פּופּצען טויענענט קראַנען אַ יאָר. ווען די אידען האָבען דאָס דערהערט, האָבען זיי זיך שטאַרק פאַרקרימט. „דאָס איז אוממעגליך“, האָט געזאָגט הער אַדלער; „דאָס איז קעגען

די סטאַטוטען פון דער געמיינדע, וואָס פאַרבאַטען, אַז נאָך איין באַאַמטער זאָל באַקומען אַזאַ געהאַלט, ווי עס באַקומט דער אויבער־ראַבינער, דר. קאַהן, דער העכסטער און ווירדיגסטער באַאַמטער פון דער געמיינדע."

ווען איך האָב שוין געוואוסט, אַז דער הער אַדלער איז אַ וויצלינג, האָב איך זיך אויך דערלויבט אויף אַ וויץ. מיך אַרט נישט, האָב איך געזאָגט, ווען איר וועט דעם הער אויבער־ראַבינער מוסיף זיין און צאָלען אים דרייסיג טויזענט קראָנען, דאַן וועלען שוין מיינע פופצען טויזענט נישט זיין קיין סך. זיי האָבען מיר אויף דער שטעל אָנגעבאַטען צוועלף טויזענט קראָנען, מיט'ן אויסרייד, אַז זיי קענען מער נישט געבען, ווייל אַז נישט, וואַלטען זיי געמוזט מאַכען אויך אַנדערע העכערונגען צו די קאַנטאַרען און ראַבינערס אין די פופצען בודאַפעסטער טעמפלען און דאָס וואַלט זיי אַריינגעטריבען אין צו גרויסע הוצאות.

אַזוי האָבען מיר זיך נישט געקענט פאַרשטענדיגען און איך בין אָפגעפאַרען צוריק קיין ווין. איך האָב נאָך נישט באַוויזען איבערצוטרעטען די שוועל פון מײן הויז, ווען איך האָב שוין געהאַט אַן עקספרעס־בריוו פון בודאַפעסט, טאַקע פון דעם הער אַדלער, וועלכער האָט מיר געשריבען, אַז נאָך מײן אַוועק־גיין האָבען זיי נאַכאַמאַל באַטראַכט מיינע פאַדערונגען, און זיי האָבען געפונען די ריכטיגע פאַרם פאַר אַן אויסוועג, וואָס זאָל צופרידענשטעלען ביידע צדדים. זיי בעטען מיך דעריבער אַריבערקומען דאַוונען אַ שבת, נישט חלילה אויף פראַבע, נאָר פשוט, כדי צו געבען די מיטגלידער פון דער געמיינדע אַ געלעגענ־הייט צו באַקענען זיך מיט זייער צוקונפטיגען אויבער־קאַנטאַר. ער האַפט, אַז גלייך שבת צונאַכטס וועט מען קענען שרייבען דעם קאַנטראַקט.

איך האָב דערווייל געלאָזט שטיין בודאַפעסט, כדי אויסצוגעפינען וואָס אַזעלכעס עס האָט פאַסירט אין דער ווינער קולטוס־געמיינדע. און אַזוי קליי־בענדיג זיך צו באַזוכען דעם וויצע־פרעזידענט, דר. גוסטאַו קאַהן, רופט מיך אָפ טעלעפּאָניש דער פרעזידענט פון מײן געוועזענעם קייערין עליזאַבעט טעמפלעל, הער בעק, אַז ער וויל מיך באַזוכען ביי מיר אין הויז, זיין באַזוך איז געווען פאַר מיר אַן אָנגענעמע איבערראַשונג נאָך אַזאַ לאַנגער צייט, וואָס מיר האָבען זיך נישט געזען.

דער הער בעק האָט מיט מיר גלייך אָנגעהויבען ריידען ביזנעס, דאָס הייסט, אפשר איז נאָך פאַראַן אַ מעגליכקייט, אַז איך זאָל זיך צוריקקערען צו זיי אין טעמפלעל. זיי וועלען מיר העכערען דעם געהאַלט און זיי וועלען פאַרגרעסערען מײן פאַרויכערונגס־פּאַליסי, זיי וועלען מיר געבען אָפטע אור־לויבען, כדי איך זאָל קענען אויסנוצען מײן צייט אויך אַנדערשוואו, בכלל וועלען זיי טאָן אַלץ פאַר מיר, וואָס זיי וועלען נאָר זיין אומשטאַנד און וואָס עס וועט נאָר זיין אין זייערע מעגליכקייטען.

איך מוז זאָגען, אַז דאָס קומען פון הער בעק צו מיר אין הויז אַריין האָט מיך דערמאַנט, אַז מיט יאַרען צוריק האָט ער אָפילו נישט געוואַלט ריידען

צו מיר, ווייל איך בין אַ רוסישער... און זיינע האַרציגע רייד האָבען מיך טיף גערירט. פאַר מיינע אויגען זיינען דורכגעגאַנגען די זעקס יאָר, וואָס כ'האַב געדאַווענט אין זייער טעמפעל; די זעקס וויכטיגסטע און דעצידירענדסטע יאָרען אין מיינ לעבען, ווען מיינ נאָמען איז באַרימט געוואָרען, ווען פון אַן אומבאַ־קאַנטען יונגערמאַנטיק פון רוסלאַנד בין איך געוואָרען אַ באַרימטער און באַליבטער מאַן, איבער וועלכען קהילות אין פאַרשידענע טיילען פון דער וועלט האָבען זיך געריסען און געוואָלט מיך האָבען ביי זיך.

אַ סך פון מיינ כבוד און פון מיינ אַנזען האָב איך געהאַט זיי צו פאַרדאַנקען, אַט דעם טעמפעל, וואָס האָט אַנגענומען דעם נאָמען פון דער עסטרייכישער קייזערין. טאָ ווי האָבען מיך נישט געקענט רירען די האַרציגע רייד פון זייער פּרעזידענט? פון דער אַנדערער זייט, ווידער, בין איך געשטאַנען פאַר גרויסע נסיונות: פעטערבורג וואָרט נאָך אויף מיינ צוריקקומען, איך האָב נאָך ענד־גילטיג מיט זיי נישט איבערגעריסען; בודאַפעסט מאַכט אַ זעהר שיינעם אַנבאַט, און מען דאַרף זיין שטאַרקער פון אייזען אים נישט אַנצונעמען; און דאָ רופט מיך די ווינער קולטוס־געמיינדע, מסתמא האָט זי אויך עפעס אַנצובאַטען, וואָס וועט זיין נישט צו פאַרזינדיגען. טאָ וואָס פאַר אַ ענטפער קען איך דאָ אויפ'ן פּלאַץ געבען דעם זעהר ליבענסווירדיגען פּרעזידענט?

בודאפעסטער ראבינערס הויבען אן א קאמף מיט מיר

דער הער בעק איז אַוועק פון מיר מיט געמישטע געפילען. ערגעץ האָט נאָך געטליעט ביי אים אַ פונק פון האַפענונג, אַז איך וועל זיך פאַרטראַכטען און דאָך נישט פאַרשעמען דעם טעמפעל, וואָס האָט מיר אַזוי פיל געגעבען, ווען איך האָב געשטעלט מיינע ערשטע חזנישע טריט אין ווין. דערוויל האָב איך געדאַרפט גיין זען דעם וויצע־פרעזידענט פון דער ווינער קולטוס־גע־מיינדע, דר. גוסטאַוו קאַהן, און הערען דעם צוועק צוליב וועלכען ער האָט מיך גערופען.

גייענדיג אַזוי צו אים האָב איך זיך אויפֿן וועג דערמאַנט מיין לעצטען וויזיט ביי אַט דעם ביוראָקראַט, איידער איך בין אַוועקגעפאַרען קיין פעטער־בורג. איך האָב זיך דעמאָלט געבעטען ביי אים, אַז אויב ער וועט מיר בלויז געבען דעם צוואַנג, אַז ווען עס וועט פריי ווערען אַ פּלאַץ אין די טעמפלען פון דער קולטוס־געמיינדע, זאל איך זיין דער ערשטער קאַנדידאַט. ער האָט דאָס דאָן מיר קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט, מיט'ן מאַטיוו, אַז דאָס איז געגען די סטאַטוטען פון דער געמיינדע. איך האָב אים דאָן מיט ביטערקייט באַמערקט, אַז עס וועט קומען אַ צייט, ווען ער וועט מיך נאָך זוכען און דאָן וועלען מיר פירען גאַר אַן אַנדער געשפרעך.

מאָדנע פאַראַנדקעס האַבען צו יענער צייט געהערשט אין דער מעכטיגער קולטוס־געמיינדע פון דער שטאָט ווין. פאַראַנדקעס וואָס זיינען געווען גאַנץ ווייט פון גערעכטיגקייט. ווער עס האָט געהאַט די ריכטיגע פּראַטעקציע, דאָס מיינט שטאַרקערע פּלייצעס צווישען די מיטגלידער פון פאַרשטאַנד, דער האָט געוואָונען. צוליב אַט דער פּראַטעקציע־סיסטעם האָט ווין אין אירע צוואַנציג טעמפלען פון דער קולטוס־געמיינדע אין פאַרלויף פון צענדליגער יאָרען נאָכאַנאַנד נישט געהאַט קיין איינציגען רעכטען אויבער־קאַנטאַר, אויב נישט רעכענען דעם טאַלענטירטען ב. גוטמאַן, די בעסטע קאַנטאַרען זיינען געשטאַנען אין די פּריוואַטע פאַראיינס־טעמפלען, וואו די באַציהונגען זיינען געווען אַ סך אַנשטענדיגער. און דאָרטען, אויף די לעבענס־לענגליכע פּאַסטענס פון דער קולטוס־געמיינדע, האַבען זיך אַריינגעכאַפט נישט די פעיהגסטע און טאַלאַנט־טירטסטע, נאָר די פּיפּיגסטע מיט די מעכטיגע עלענבויעגענס.

איך האָב דאָס אלץ גאַנץ גוט געוואויסט, און דאָך בין איך אין דעם מאַמענט, ווען איך בין געגאַנגען זען דעם וויצע־פרעזידענט, געווען פריי פון אַ וועלכען

עס איז נקמה־געפיל, און האָב אויפריכטיג געוואָלט הערען, וואָס ער האָט מיר אַנצובאַטען. דער הער גוסטאַו קאַהן האָט מיך זעהר העפליך אויפגענומען, ווי עס איז דער שטייגער געווען אין ווין. ער האָט מיך געפרעגט צי איך בין איצט פריי אויפצונעמען אַ פאַסטען, און צי איך בין נישט געבונדען מיט אַן אַפמאַך מיט פעטערבורג. איך האָב אים דערויף געענטפערט, אַז איך באַטראַכט זיך שטענדיג אַלס דעם בעל הבית איבער זיך אַליין און איבער מיין גורל, און אַז מיין צוקונפט איז געווענדעט אין מיין אייגענעם באַשלוס.

„אויב אַזוי, הער אויבער־קאַנטאַר“, האָט ער געזאָגט. „קענט איר איצט האָבען אַ געלעגענהייט צו ווערען אויבער־קאַנטאַר פון דער ווינער קולטוס־געמיינדע“. אַזוי ווי איך בין געשטאַנען אין רייכע שידוכים, צווישען פעטער־בורג, בודאַפעסט און מיין אַלטען פאַסטען אין ווין, האָב איך גלייך אויף דער שטעל באַשלאָסען, אַז איך וועל דעם נייעם אַנבאַט נישט אָננעמען, אָבער אַביסעל אַרויספירען פון געדולד אַט דעם ביוראַקראַט האָב איך יאָ געוואָלט, און אַזוי אויף טשיקאַווע וועגען האָב איך אים געפרעגט: „וואָס פאַר אַ באַ־דינגונגען וואָלט איר מיר געקענט אַנבאַטען, הער פּרעזידענט?“

„אַכט טויזענט קראָנען אַ יאָר, הער אויבער־קאַנטאַר, מיט אַ שטייגערונג פון טויזענט קראָנען יעדע פינף יאָר, אַ חוץ די געוויינליכע זייטיגע הכנסות“. איך האָב באַשלאָסען ווייטער צו שפילען און האָב געזאָגט, אַז ווינציגער פון צוועלף טויזענט קראָנען קען איך נישט אַקצעפטירען, אַ חוץ דעם פאַר־לאַנג איר, מען זאָל מיר אַריינרעכענען די זעקס יאָר, וואָס איך בין געווען חזן אין דעם קייווערין עליאַבעט טעמפעל, אַז זיי זאָלען מיר צוגערעכענט ווערען צו מיין פענסיע.

דער דאָקטאָר האָט אויף מיר אָנגעשטעלט אַ פאַר אויגען, ווי ער וואָלט מיך געוואָלט אויפּעסען. און דאָן האָט ער געזאָגט מיט חוצפה: „איר שעצט אַביסעל צו הויך אייער ווערט, הער אויבער־קאַנטאַר“. דאָן האָב איך באַשלאָסען אים צו זאָגען דעם גאַנצען אמת אין די אויגען אַריין, אַז איך האָב אַנבאַטען, וואָס זיינען מער ווי צוויי מאָל אַזוי גרויס ווי זיינער, און אַז ער האָט אַדורכ־געלאָזט דעם מאַמענט, ווען זיין געמיינדע האָט מיך געקענט קריגען אַלס אויבער־קאַנטאַר, איצט וועט ער אַביסעל צוואוואַרטען. עס איז אַ טיפע אינער־ליכע פרייד פאַר מיר אים צו זאָגען, אַז איך קען אויף זיין אַנבאַט פאַרציכטען, און בכלל איז פאַר מיר נישט קיין פּלאַץ אין אַ געמיינדע, וואו פּראָטעקציע שטייט העכער פאַר די ווירקליכע אינטערעסען און — צום ווידערזען, הער פּרעזידענט!

איך בין אַראָפּ אויפ'ן גאַס מיט אַ גוט געפיל, וואָס עס זיינען מיר גע־שענקט געוואָרען די כחות אַזוי צו ריידען מיט מענשען, וואָס האָבען אויף אַזאַ שפּראַך פאַרדינט. אין אַלע צייטען און אין אַלע טיילען פון דער וועלט זיינען פאַראַן אַזעלכע טיפען, וואָס מיינען, אַז אַ דאַנק זייער רייכטום אַדער סאַציאַלער

שטעלונג קענען זיי זיך ווארפען מיט א קינסטלער, וואס פארמאגט ווייניגער פון זיי, אָדער וואס פארמאגט גארנישט א חוץ דעם טאלאנט, געשאַנקען פון גאָט, צו דערפרייען מענשליכע הערצער. איך האָב געפילט אַן אמת'ן שטאַלץ, וואָס איך בין אומאַפּהענגיק און קען פאַרטיידיגען מיין כבוד.

איך האָב גלייך מיטגעטיילט קיין בודאַפעסט, אַז איך וועל נאָכקומען זייער וואונש און אַריבערקומען דאַוונען אַ שבת, כדי מייע מתפללים זאָלען האָבען אַ מעגליכקייט זיך צו באַקענען מיט זייער שליח ציבור. עס איז געווען פאַר מיר אַ גרויס פאַרגעניגען ווידער צו דאַוונען אונטער אַרגעל-באַגלייטונג, ווי איך בין דאָס געווען געוואוינט אין ווין. עפעס האָט מיך די באַגלייטונג באַזונדערס אינספּירירט און איך בין געווען אין אַן אויסערגעוויינלכער שטימונג, וואָס עס האָט זיך זעלבסטפאַרשטענדליך אָפּגערופען אויף מיין דאַוונען.

אויך דער עולם האָט מיר צוריקגעצאָלט מיט אַזאַ וואַרעמקייט, אַז איך האָב ממש דערפילט, אַז בודאַפעסט איז ווי אַנגעמאַסטען פאַר מיר. עס איז קיין שפור נישט געווען פון דער קאַלטקייט פון דעם ווייטען, צפונד'דיגען פעטער-בורג. עס האָט זיך גלייך געשאַפען אַ האַרציגע אַטמאָספּערע צווישען מיר מיט די דאַוונער און כ'האָב ביי מיר פעסט באַשלאָסען: אַט דאָס איז מיין פּלאַץ און דאָ וועל איך בלייבען. איך וועל אַפילו נישט איבערציען דאָס שטריקעל בעת די פאַרהאַנדלונגען. בודאַפעסט איז מיר געפעלען געוואָרען.

און ווען מען האָט מיר שבת צונאַכטס אין הויז פון פרעזידענט אַדלער פאַרגעלייגט די באַדינגונגען: געהאַלט טאַקע בלויז צוועלף טויזענט קראַנען, אָבער אַ חוץ דעם פּופּצען הונדערט קראַנען יערליך אויף אַ וואוינונג, אַכט הונדערט קראַנען אויף צו דערציען די קינדער און זיבען הונדערט קראַנען יעדעס יאָר אויף אַרויסצופאַרען זומער-צייט, האָב איך מיר געטראַכט: דאָס איז דאָך די זעלבע סומע, וואָס איך האָב געפאַדערט. נאָר פון אַן אַנדער קעשענע, און אויב אייך איז ליב, איז מיר ניחא! און איך האָב צוגעקלאַפט, אַז עס זאָל זיין אין אַ מזל'דיגער שעה. איך האָב אָבער באַוויזען צו באַמערקען בעת מיין זיין אין בודאַפעסט, אַז סיי דער אויבער-ראַבינער און סיי די איבעריגע דריי רבנים פון בודאַפעסטער ראַבינאַט, זיינען נישט געווען צופיל באַגייסטערט פון דעם דערפאַלג, וואָס איך האָב געהאַט דעם דערמאָנטען שבת.

זיי האָבען פאַרלאַנגט פון מיר, אַז איך זאָל גלייך איבערנעמען דעם פּאַסטען, אָבער איך האָב זיי אויפגעקלערט, אַז איך האָב נאָך געוויסע פליכטען לגבי מיין פריערדיגער שטאַט פעטערבורג. איך בין אוועק פון דאָרט אַן דעם ריכטיגען „זיי געזונט“, און אַזוי ווי עס גייט צו ימים נוראים, איז עס נישט מער ווי רעכט, אַז איך זאָל זיי נישט לאָזען שטיין אַן אַ קאַנטאַר, ווייל איך האָב זיי נישט געוואָרענט אין צייט, אַז איך בין נישט גענויגט ביי זיי צו בלייבען.

זיי האָבען מיין שטאַנדפּונקט פאַרשטאַנען און מיר האָבען אָפּגערעדט, אַז איך וועל פאַרנעמען די נייע שטעלע אַזוי שנעל ווי עס וועט זיין מעגליך.

פאר מיר. אזוי ווי איך האב זיך געגרייט אפצופארען קיין פעטערבורג, כדי דארט צו פארענדיגען מיינע ענינים, האב איך מיט מיינע נייע בעלי בתים אפגערעדט, אז דעם קאנטראקט וועלען זיי מיר צושיקען קיין פעטערבורג „פאסט רעסטאנט“.

אין אלע צייטען זיינען געווען ביי אידען פארברענטע ליבהאבער פון אידישער נגינה און פון חונים. אין יעדער שטאט, וואו מיר איז אויסגעקומען צו פארברענגען, האב איך געטראפען אזעלכע פארברענטע חסידים, וואס זיינען גרייט געווען צו גיין פאר מיר אין פייער אריין. אויך בעת מיין קורצען פארברענגען אין בודאפעסט האט זיך געמאלדען צו מיר אזא פריינט, מיטן נאמען נאטאן בעהם, וועלכער האט דערקלערט, אז „ער איז פארליבט אין מיר פון ערשטען אויגענבליק“, און אז ער איז גרייט מיר צו דינען, מיט וואס ער וועט נאר קאנען, און אז איך קאן אים אנטרויען אלע מיינע פארלאנגען מיט דער גאנצער זיכערקייט. ער וועט זיין מיין „אמבאסאדאר“ אין בודאפעסט פאר דער צייט ביז איך וועל איבערנעמען מיין פאסטען.

דאס איז געווען אן עלטערער מענש, אן קינדער, מיט גענוג מיטלען אום נישט צו זארגען וועגען פרנסה. ער האט זיך ווירקליך איבערגעגעבען צו מיר מיט לייב און לעבען, און איך האב נישט געהאט קיין גרונט חושד צו זיין, אז ער האט דערביי עפעס א זייטיגען אינטערעס. זיינען מיר געווארען שטארק באפריינדעט. ער האט אפילו גענומען אויף זיך אריינצופארען פון צייט צו צייט קיין ווין אכטונג געבען אויף מיין פאמיליע, ביז איך וועל צוריקקומען פון פעטערבורג. ער האט זיך אויך אונטערגענומען צו אינפארמירען מיר קיין פעטערבורג וועגען אלע פאסירונגען אין דער שטאט, וועלכע איך האב אפגעקליבען ווי מיין צוקונפטיגען וואוינונגס-פלאץ.

איך האב נאך א וואך פארבראכט מיט מיין פאמיליע אין ווין און בין אפגעפארען קיין פעטערבורג. גלייך האב איך אויף דער פאסט געטראפען צוויי בריוו פון בודאפעסט. איינער האט אנטהאלטען דעם קאנטראקט פון דער בודאפעסטער קהילה, וועלכען איך האב געדארפט אונטערשרייבען, און דער צווייטער איז געווען פון מיין ניי-דערווארבענעם פריינט, נאטאן בעהם. ווען איך האב אזוי גענומען ליינען דעם קאנטראקט, האב איך געזען, אז אלע פונקטען שטימען אזוי ווי מיר האבען אפגערעדט. נאר צום סאמע סוף איז געווען צוגעגעבען א פונקט, וואס איז געווען פאר מיר א נייעס און וועלכער האט נישט דערוועקט ביי מיר קיין שום סימפאטיע.

דארט האט זיך, נעמליך, גערעדט, אז דער דאזיגער קאנטראקט וועט באקומען זיין פולע קראפט ערשט דעמאלט, ווען איך וועל צושיקען אלע צייגענישען און באשטעטיגונגען, וואס געפינען זיך אין מיין רשות פון פארשידענע געמיינע-דעס און רבנים. אויך דארף איך צושטעלען א צייגעניש פון מיין געבורט-שטאט, אז איך בין אן ארענטליכער מענש, שטאם פון א פייער פאמיליע

א. א. וו. אויף רוסיש האָט עס געהייסען אַ „טשעסטנע פּאָוועדעניע“. די אַלע דאָקומענטען וועלען איבערגעגעבען ווערען דעם בודאַפּעסטער ראַבינאַט, זיי וועלען זיי אויספאַרשען, און ערשט ווען זיי וועלען געפינען, אַז איך בין כשר, ערשט דעמאָלט וועל איך זיך קאַנען רעכענען פאַר'ן בודאַפּעסטער אויבער-קאַנטאַר.

דער פּונקט האָט געהאַט פאַר מיר אַ שטאַרקען בייגעשמאַק, הגם איך האָב געוואוסט, אַז די דערמאַנטע פּאָדערונגען זיינען געווען אין פּולען הסכּם מיט די אַלטע סטאַטוטען פון דער געמיינדע, וועלכע האָבען פאַרגעשריבען, אַז קיין שום קהל'ישער אָנגעשטעלטער קאַן נישט אויפגענומען ווערען אַן דעם הסכּם פון ראַבינאַט, האָט עס אָבער פאַר מיר צופיל געשמעקט מיט מיטעלאַלטער, און עס האָט אַ בונטעווע געטאַן אין מיר, אַז איך וועל אַזאַ פּונקט נישט אָננעמען.

דער בריוו, ווידער, פון מיין פריינט בעהם האָט מיר אויפגעקלערט, וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאַן אין בודאַפּעסט נאָך מיין אַוועקפאַרען. אַלע הויכע באַ-אַמטע פון דער קהילה, מיט'ן אויבער-ראַבינער און די איבעריגע קאַנטאַרען בראש, האָבען געהאַלטען, אַז מען האָט מיר געגעבען צופיל פּריווילעגירטע באַדינגונגען און זיי האָבען אויפגעהויבען אַ שטורעם קעגען מיר. אַלע האָבען געפּאָדערט, אַז מען זאָל זיי העכערען די לוינען און אויסגלייכען מיט מיר. די געמיינדע איז דעריבער געווען געצוואונגען צו בעטען ביי דער רעגירונג אַ טובסידיע פון הונדערט טויזענט קראָנען, כדי זי זאָל קאַנען נאָכקומען די אַלע פּאָדערונגען.

נאָך די אַלע ידיעות בין איך שוין געווען זיכער, אַז איך וועל נישט דערלאָזען איבער מיר אַ דיקטאַטור פון רבנים, און איך האָב קורץ און שאַרף געענטפּערט דעם פרעזידענט אַדלער, אַז אויב זיי וועלען נישט אויסשטרייכען דעם לעצטען פּונקט, קאַן איך דעם קאַנטראַקט מיט זיי נישט אונטער-שרייבען.

מיין ענדגילטיגער געזעגענען זיך מיט פעטערבורג

ערשט אויפ'ן פינפטען טאג נאך מיין אַנקומען קיין פעטערבורג האָב איך מיך געמאַלדען אין דער קהילה. די מעשה מיט די בודאַפעסטער רבנים, וואָס האָבען געוואָלט אַרויפלייגען אַ האַנט אויף מיר, האָט מיך שטאַרק צערודערט, און ביז איך האָב נישט אָפגעמאַכט ביי זיך, אָז איך וועל אויף די אַלע דריידלעך פון זייערע רעגולאַמינען נישט איינגיין, האָב איך גאַרנישט געקאַנט זיך באַווייזען פאַר די פעטערבורגער בעלי בתים.

איך האָב גלייך באַשטעלט צו זיך דעם דיריגענט גורעוויטש און מיר האָבען גענומען צוגרייטען אַ פראַגראַם פאַר די ימים נוראים. פון אַלע זייטען האָט מען מיר אָנגעהויבען שטעלען די פראַגע: וואו האָב איך געלאָזען מיין פאַמיליע? אָבער איך האָב מיך דערווייל אויסגעדרייט פון צו געבען אַ קלאָרען ענטפער. עטליכע וואָכען פאַר ימים נוראים, ווען דער באַראָן גינצבורג איז צוריקגעקומען פון זומער-וואוינונג, האָט ער מיך איינגעלאָדען איך זאָל אים באַזוכען. זיין ערשטע פראַגע איז ווידער געווען: פאַרוואָס האָב איך נישט מיט-געבראַכט מיין פאַמיליע. איך האָב געגעבען אַן אויסרייד, אָז דער קלימאַט אין רוסלאַנד איז נישט געזונט פאַר מיין פרוי, אָבער ער האָט זיך אָנגעשטויסען, אָז דאָ איז עפעס נישט גלאַטיג. האָט ער מיר אָנגעוויזען אויפ'ן פונקט אין קאַנטראַקט, וואָס פאַרפליכטעט מיך צו ברענגען די פאַמיליע, אַנדערש קאָן דער קאַנטראַקט בטל ווערען.

אָזוי ווי איך האָב געזוכט אַ וועג פטור צו ווערען פון פעטערבורג אויף אַ בכבוד'יגען אופן, האָב איך מיך נישט וויסענדיג געמאַכט, און האָב מיר דערביי געטראַכט: דאָס וואָלט דאָך זיכער געווען דער בעסטער אויסוועג, ווען זיי מאַכען בטל דעם קאַנטראַקט. עס האָט נישט גענומען קיין צוויי טעג ווי מען האָט מיך גערופען צו אַ זיצונג פון דעם פרעזידיום פון דער פעטער-בורגער קהילה. צווישען די אַנוועזענדע איז אויך געווען דער פאַרט אַרטור'ער גינצבורג, אַ שטאַרקער גביר, וועמענס פאַרמעגען מען האָט געשאצט אויף פערציג מיליאָן רובעל, און וועלכער האָט זיך געלאָזט קאַסטען אַ סך געלט פאַר די באַדערפענישען פון דער קהילה.

אויף דער זיצונג האָט געהערשט אַ בפירוש'ע שטימונג קעגען מיר. די הויפּט-שרייערס זיינען געווען דער גבאי סאַפּאַטניצקי און טאַקע דער מיל-יאַנשטשיק, באַראָן גינצבורג פון פאַרט אַרטור. עס איז געשטעלט געוואָרען

א פאַרשלאַג, אַז אַזוי ווי איך האָלט מיך נישט ביים אָפּמאַך מיט ברענגען די פאַמיליע, זאָל דעריבער דער קאָנטראַקט מיט מיר דערקלערט ווערען פאַר נישט גילטיג. איך בין געזעסען ווי אויף שפּילקעס: הלוואי זאָלען זיי שוין דאָס באַשליסען, וועט מיר אַראָפּפאַלען אַ שטיין פון האַרצען.

דער פעטערבורגער באַראָן גינצבורג, וועלכער איז געווען זיכער, אַז דאָס בטל מאַכען דעם קאָנטראַקט פאַרשאַפט מיר קרענקונג, האָט געוואָלט מילדער מאַכען די זאַך און האָט פאַרגעלייגט, אַז מען זאָל צואוואַרטען ביז איבער די ימים נוראים, אפּשר וועל איך איבערטראַכטען און דאָך ברענגען די פאַמיליע, צו אַלעמענ'ס איבערראַשונג האָב איך נישט דערלאָזט דעם פאַרשלאַג און האָב געזאָגט, אַז אייגענטליך באַטראַכט איך זיך שוין באַפרייט פונ'ם אָפּמאַך און איך שטיץ אונטער די רייד פון גבאי סאַפּאָטניצקי און פון פאַרט אַרטור'ער גינצבורג, אַז מיר זיינען נישט מער פאַרבונדען, נאָר כדי צו באַווייזען, אַז מיינע כּוונות זיינען די בעסטע און איך טראַג נישט קיין בייז האַרץ אויף זיי, האָב איך זיי געמאַלדען, אַז איך האָב באַשלאָסען צו בלייבען ביי זיי איבער די ימים טובים, כדי זיי נישט צו פאַרשאַפען קיין אומאַנגענעמליכקייטען און לאָזען זיי אַן אַ חזן.

איך האָב געקאָנט באַמערקען אַ געוויסע באַוועגונג צווישען די אַנוועזענדע; זיי האָבען זיך נישט געריכט, אַז איך וועל אַזוי בליץ שנעל מסכים זיין בטל צו מאַכען אונזער קאָנטראַקט. פון דער אַנדערער זייט זיינען זיי געווען אַנגענעם איבערראַשט פון מיינ אַנבאַט צו בלייבען ביי זיי איבער די ימים נוראים. יעדער איינער פּריוואַט האָט געזוכט מיך צו באַרואיגען און איינריידען, אַז אַלץ וועט נאָך ווידער גוט ווערען און איך וועל דאָך בלייבען זייער קאַנטאַר. אַבער איך האָב געזוכט צו באַשטעטיגען אויפ'ן שריפטליכען וועג דאָס, וואָס מיר האָבען דאָ מינדליך אָפּגערעדט. איך האָב נישט געהאַט קיין שום אינטערעס צו פאַרדרייען זיי און אויך זיך אַליין דעם קאַפּ.

דערווייל האָב איך צוגעגרייט אַן אויסערגעוויינליך גוטען פּראַגראַם אויף די ימים נוראים. איך האָב איינשטודירט מיט'ן כאַר וואונדערליכע קאַמפּאָזיצייעס, וואָס האָבען שוין ביי די פּראַבעס געקלונגען אַזוי מעכטיג, אַז איך האָב אַליין געקליבען פאַרגעניגען. דעם ערשטען טאַג ראש השנה אזי די סינאַגאַגע געווען איבערגעפּאַקט, ווי געוויינליך, מיט אַ געמישטען פּובליקום פון אידען און ליבעראַלע רוסען, וואָס זיינען געקומען הערען די גאַטעס־דינסט, ווי מען הערט אַ גוטע אָפּערע. עס איז מיר געלונגען אַרויסצוברענגען דאָס שענסטע פון מיינ פאַרמעג, און נאָכ'ן דאַווען האָט מען מיך האַרציג גראַטולירט פון אַלע זייטען.

ווען דער באַראָן דוד גינצבורג האָט מיר אַנגעוואונשען אַ גוט יאָר, האָט ער נישט פאַרגעסען צוצוגעבען, אַז ער ווינשט זיך און דער גאַנצער פעטער־בורגער אידישער געמיינדע, אַז איך זאָל אויף לאַנגע יאָרען פאַרבלייבען מיט זיי אינאַיינעם. אַבער ליידער איז דאָס געווען אַן אוממעגליכער וואונש פאַר-

ווירקליכט צו ווערען. איך האָב די גאַנצע ימים טובים אָנגעהאַלטען די גאַטעס־דינסט אויף דער העכסטער הויך פון שיינקייט און פולקאַמענקייט, ווי איך וואָלט אונטערבאוואוסטויניג געוואָלט לאָזען אַ גוטען אַנדענק נאָך מיין קורצען פאַרווילען אין דער רוסישער הויפט־שטאָט.

די רוסישע אידען האָבען געוואוסט ווי דאָס אַפצושאַצען. זיי האָבען מיר פאַר דעם חודש אַריינגעשיקט אַ דאַפעלטען געהאַלט, הגם אונזערע באַציר־אונגען זיינען געווען אָנגעשטרענגט צוליב דעם אויפבינדען דעם קאַנטראַקט קעגען זייער ווילען. באַראָן דוד גינצבורג האָט נאָכאַמאַל געפרוּאוּט ווירקען אויף מיר, רופענדיג מיך צו זיך און פאַרזיכערענדיג מיר, אַז ער נעמט אויף זיך אויסצופועלן, אַז אַלץ זאָל ווידער גוט ווערען, אַפילו ווען איך וועל נישט איינשטימען צו ברענגען די פאַמיליע. דעמאַלט האָב איך דערקלערט, אַז ליידער האָב איך שוין אין דער צווישען צייט אַפגעשלאָסען מיט דער בודאַפעסטער קולטוס־געמיינדע. ער איז געווען אויסער זיך דאָס צו הערען. ער, וואָס האָט אַנדערהאַלבען יאָר נאָכאַנאַנד נישט געקאָרגט קיין שום מי צו געווינען מיך פאַר דער פעטערבורגער קהילה.

צו מיין סוכות־דיגען דאוונען איז שוין באַראָן גינצבורג מער נישט געקו־מען אין שוהל אַריין. עס האָט געהייסען, אַז ער איז קראַנק. עס האָט מיר זעהר וויי געטאַן, וואָס איך האָב פאַרשאַפט עגמת נפש אַט דעם איידעלען און לויטערען מענשען, וואָס איז געווען אַ כבוד פאַר זיין קהילה, ווי פאַר דעם גאַנצען אידענטום. איך האָב אַפילו נישט געהאַט די מעגליכקייט צו זאָגען אים אַ „זיין־געזונט“, ווייל מען האָט קיינעם נישט צוגעלאָזט צו אים, און אַזוי האָב איך זיך אַפגעזעגענט מיט פעטערבורג.

אין דער צווישען־צייט האָב איך אַפגעהאַלטען אַ נצחון אין בודאַפעסט. פּרעזידענט אַדלער האָט מיר געענטפערט, אַז נאָך לאַנגע אינערליכע קאַמפען איז מיין פאַדערונג וועגען שטרייכען דעם פונקט בנוגע דעם קאַנטראַל פון די בודאַפעסטער רבנים איבער מיר — נאָכגעגעבען געוואָרען, און מיר איז אַרויסגעשיקט געוואָרען אַ נייער קאַנטראַקט, וועלכער האָט מער יענעם באַ־ליידיגענדיגען פונקט נישט אַנטהאַלטען. מיין האַרציגער פּריינט, נאַטאַן בעהם, האָב מיר געשריבען אַביסעל מער אויספירליכער וועגען דעם.

נאָכ'ן דערהאַלטען מיין בריוו מיט'ן אַפּאָג פון קאַנטראַקט, האָט זיך דאָרט געטאַן אויף טיש און אויף בענק. די געמיינדע האָט שוין געהאַט באַקומען פון דער עסטרייכיש־אונגאַרישער רעגירונג אַ סובסידיע פון הונדערט טויזענט קראָנען, כדי צו דעקען די גרעסערע אויסגאַבען, וואָס זיינען געווען פאַרבונדען מיט'ן איינלאָדען מיך אַלס חוץ. איצט, נאָך מיין אַפּאָג צוליב'ן פונקט וועגען די רבנים, איז געשטאַנען די פּראַגע: אַדער אַנהויבען אַ קאַמף מיט די רבנים, וועלכע זיינען באַשטאַנען אויף זייערע רעכט לויט די סטאַטוטען, אַז אַן אויבער־קאַנטאַר קאָן צוגענומען ווערען אויסשליסליך מיט זייער צושטימונג.

אָדער אָפּזאָגען זיך פון דער רעגירונגס־סובסידיע, וואָס וואָלט געווען אַ באַ־ליידיגונג און שפּיי אין פנים דער רעגירונג.

סוף כל סוף האָבען זיי זיך איינגעריסען מיט די רבנים און האָבען איינ־געשטימט מיט מיר, אַז איך זאָל נישט אַרונטערפּאַלען אונטער זייער קאַנטראָל. איך האָב געהאַט אַ גרונט צו זיין שטאַלץ מיט מיין נצחון. איך האָב פּאַרטיידיגט נישט בלויז זיך, נאָר דעם שטאַנד פון אַ חזן בכלל, אַז ער איז אַ באַרעכטיגטער יש פאַר זיך אליין, אַ פּאַרדינסטפולער דינער פון זיין געמיינדע און ער ניי־טיגט זיך נישט אין דער אָפּטרופּסות פון דעם ראַבינער, רב אָדער שפּעטער דאָ אין אַמעריקע — פון דעם ראַבאָי.

נאָכ'ן אָפּגעזעגענען זיך מיט פעטערבורג, האָב איך נאָך אויסגענוצט מיין זיין אין רוסלאַנד אויף צו געבען עטליכע קאַנצערטען אין די געדיכטע אידישע שטעט. איך האָב ווידער באַזוכט ווילנע, ריגע, ליבאַווע, דווינסק און ביאַליסטאָק און נאָך איין מאָל האָב איך זיך באַגעגענט מיט דער פּריידיגער אידישער מאַסע, וואָס האָט ממש פּאַרגעטערט דעם אידישען ניגון און די אידישע תּפילה. אַזעלכע וויזיטען האָבען מיך אָנגעטרונקען מיט באַגייסטערונג אויף לאַנגע יאָרען, וועלכע איך האָב דערנאָך געדאַרפט פּאַרברענגען אין די פּאַרדייטישע שטעט. שטענדיג, ווען איך בין געשטאַנען פּאַר'ן עמוד אין אַ ווין, פעטערבורג צי בודאַפעסט, האָב איך געהאַט פּאַר די אויגען די אידען פון ווילנע און ביאַליסטאָק, זייערע אָנגעצונדענע בליקען און פּלאַטערענדע הערצער האָבען מיך געקרעפּטיגט און געגעבען כּח אַרויסצו־כּישופּ'ן אַלע שיינקייטען און אַלע טיפּקייטען פון דעם אידישען נוסח התּפילה.

און אַז איך בין שוין אין רוסלאַנד — ווי פּאַרט מען דאָס נישט אַריבער זען דעם טאַטען מיט דער מאַמען מיט די אַלע טייערע היימישע אידען פון מיין געבורטס־שטעטעל? האָב איך לאַנג נישט געטראַכט און טעלעגראַפּירט דעם טאַטען, אַז ער זאָל מיך אָפּוואַרטען אין טאַלנע, די לעצטע באַן־סטאַנציע, וואוהין איך קאָן צופּאַרען. ווי נאָר איך בין אַרויס פון וואַגאַן אויפ'ן טאַלנער וואַקזאַל, האָט מיך באַגעגענט אַן עדה אידען, וואָס איך האָב נישט אָנגעהויבען צו פּאַרשטיין ווי אַזוי זיי זיינען געוואויר געוואָרען וועגען מיין קומען. און גלייך האָט מען מיר גענומען ריידען שידוכים וועגען דאָוונען אַ מעריב און וועגען געבען אַ קאַנצערט און וועגען אַ סך אַנדערע פּלענער. איך האָב זיך קוים ביי זיי אָפּגעבעטען, אַז זיי זאָלען מיך לאַזען זיך אָנפרייען מיט מיין פּאַטער, צוליב וועמען איך בין אַהער געקומען.

ווען מיר זיינען שפּעטער געזעסען אין הויז פון אונזערס אַ קרוב, האָבען מיר באַמערקט, ווי אַרום שטוב איז שוואַרץ פון אידען. באלד איז אַריינגעקומען אַ דעלעגאַציע בראש מיט'ן שטאַט־חזן, אַברהם שוחט, און מיט נאָך אַנדערע בעלי בתים, וועלכע האָבען האַרציג געבעטען, אַז איך זאָל זיי כּאָטשבי מהנה זיין מיט אַ מנחה־מעריב דאָוונען. עס האָבען נישט געהאַלפּען מינע טענות, אַז

איך אייל זיך אַהיים, קיין כאַנאַראַד, וואו די מוטער מיינע איז נישט מיט אַלעמען. זיי זיינען באַשטאַנען אויף זייערס. איך האָב זיי געמוזט געבען אַ פייערליכען צוזאַג, אַז אויף צוריקוועגס וועל איך זיך עקסטערע אַפּשטעלען אין טאַלנע, וואו איך וועל זיי געבען אַ מעריב דאַוונען אַדער אַ קאַנצערט.

איך וועל קיינמאַל נישט פאַרגעסען ווי איין טאַלנער איד האָט אויס-געשריען: „שעלט אונז באַדיי, אַבי לאַמיר הערען אייער שטים!“ איך האָב זיי געענטפערט, אַז איך בין אַ כהן און מיין אויפגאַבע איז צו בענשען אידען, און נישט זיי צו שעלטען, און אַז ווען איך וועל זיין ביי זיי דאָס צווייטע מאַל, וועל איך זאָגען די ברכה פון „ברכת כהנים“.

אין עטליכע שעה אַרום בין איך שוין געווען אין די טייערע אַרעמס פון דער מאַמען, וועלכע האָט קוים געקאַנט באַהערשען דעם שטראָם פון פריידיגע טרערען, וואָס זי האָט דערלעבט אַזאַ נחת פון איר קינד און וואָס זי איז באַלוינט געוואָרען פון גאָט פאַר די יסורים און ליידען, וואָס זי האָט זיך אַנגעליטען פון מיר אין מיינע קינדערשע יאַרען.

בודאפעסטער ראבינערס זיינען אש להבה אויף מיר, וואָס איך פארוואַנדערל זייער טעמפעל אין אַ... חסידישער קלויז

איך בין פאַרבליבען אַ שבת אין דער היים און, פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב געמוזט דאווענען פאַר'ן עמוד, צו דער גרויסער פרייד פון מיין משפחה און פון די שטעטעלשע אידען. נאָך איין מאָל האָב איך מיך אָפגע'טובל'ט אין דעם ים פון ליבשאַפט און האַרציגקייט, וואָס נאָר די מאַמע'ס שטוב קאָן דאָס געבען און נאָך וועלכען דו בענקסט דאָס גאַנצע לעבען.

איך האָב געהאַלטען וואָרט לגבי טאַלנע און אויף צוריקוועגס געגעבען זיי אַ קאַנצערט מיט'ן באַדינג, אַז די גאַנצע איינקונפט זאָל גיין אויף צדקה-צוועקען. דער חזן שוחט מיט זיין כאָר האָבען מיך אונטערגעהאַלטען און איך האָב אים פאַרשאַפט פאַרגעניגען, זינגענדיג זיינע צוויי קאַמפּאָזיציעס. אויפ'ן וועג צו דער גרענעץ אין פּאָדוואַלאַטשיסק בין איך נאָך שטיין געבליבען אויף אַ קאַנצערט אין פּראַסקוראָוו, וואו עס האָט זיך איבערגע'חזר'ט דער קאַפיטעל פון אומענדליכער באַגייסטערונג, און באַלד בין איך שוין צוריק געווען אין ווין אינאיינעם מיט מיין פאַמיליע.

דאָס איז געווען אין אָנהויב דעצעמבער פון יאָר 1910, און איך האָב גלייך געמאַלדען קיין בודאַפעסט, אַז איך בין גרייט איבערצונעמען מיין פּאַסטען פון ערשטען יאַנואַר, 1911, אָבער זיי זיינען באַשטאַנען דערויף, אַז איך זאָל זיך צואיילען און קומען שוין דעם 15טען דעצעמבער. האָב איך געפאַקט די זאַכען און בין אַריבערגעפאַרען אין דער שיינער הויפּט-שטאָט פון אונגאַרן.

אין פאַרלויף פון דער ערשטער וואָך האָב איך געהאַט גענוג צייט איינ-צושטודירען מיט'ן כאָר, און איך האָב צוגעגרייט עטליכע קאַמפּאָזיציעס, וועלכע האָבען אַמבעסטען געפאַסט צו מיין שטימע און זיינען מיר געווען אַמאַנעטסטען לויט'ן געשמאַק. ווי דער שטייגער איז ביי מענשען, האָט זיך מיר געגלוסט שטאַרק אויסצונעמען אויף דעם נייעם פּלאַץ. איך האָב מיר געלאָזט אויפנייען אַ וואונדערליכען אַרנאַט פון פּראַנצויזישען בראַקאַט; האָב מיך אויסגעפּוצט אין די אַלע איבעריגע קלאַפּערגעצייג, וואָס עס פּאָדערט זיך פאַר אַ מאַדערנעם קאַנטאַר, און אַזוי אַנגעטאַן אין עסיג און אין האַניג, בין איך פרייטאַג פאַרנאַכט אַריינגעקומען אין מיין נייעם טעמפעל.

דער טאַבאַק-טעמפעל אין בודאַפעסט איז געווען איינער פון די גרעסטע

אין דער וועלט און ער האט געקאנט אריינעמען ביז פיר טויזענט מענשען. ווען איך האב מיך גענומען ארומקוקען איבער דעם ריזיגען טעמפעל, האב איך עפעס קיין אידען נישט געזען. קוים, קוים וואס איך האב באמערקט א זעקס מנינים אידען, וואס זיינען, דער עיקר, געקומען זאגען קדיש. עס איז מיר פינסטער געווארען אין די אויגען. אט דאס זאל זיין מיין ערשטער אפי-ציעלער אויפטריט אלט אויבער-קאנטאר אין בודאפעסט? נאך ווין און פעטער-בורג בין איך געווען געוואוינט, אז די שוהל וואו איך דאווען איז געפאקט. און דא זאל איך זיך אוועקשטעלען צום עמוד פאר כמעט ליידגע ווענט?

דאס בלוט איז מיר געקומען אין פנים אריין פאר שאנד. דער צווייטער קאנטאר האט זיך דערווייל געשטעלט דאווען מנחה, און באלד דערנאך האב איך געדארפט צוגיין זאגען "לכו נרננה". איך האב געפילט, אז איך וועל נישט אויסהאלטען דעם ביזן. האב איך אויף שנעל געבעטען דעם שמש, אז ער זאל מיטטיילען דעם פרעזידענט אדלער, וועלכער האט זיך שוין אינאיינעם מיטן גאנצען פארשטאנד געפינען אין טעמפעל, אז איך וויל מיט אים עפעס ריידען און איך בעט אים אויף א מינוט אין גארדערראב אריין, וואו די ראבינערס מיט די קאנטארען האבען זיך איבערגעטאן.

איך האב דערקלערט דעם הער אדלער אין א גאנץ קאטעגארישער פארם, אז איך וועל היינט נישט דאווען. און ווען ער האט אויסגעדריקט זיין פארוואונדערונג, האב איך נאך געהאט צו אים א טענה: "וואס פאר א צוועק האט עס געהאט צו אנגאזשירען מיך אלס אייער אויבער-קאנטאר, כדי צו דאווען פאר ליידגע ווענט? איך בין געוואוינט צו דאווען פאר פול גע-פראפטע זאלען, און ווען איך פיל, אז דער זאל איז ליידג, קומט גאר די תפילה ביי מיר נישט ארויס. וואו זיינען אייערע אידען?" פרעג איך, "צו וואס האט איר מיך בכלל אהער געבראכט?"

דער הער אדלער האט זיך נישט פארלוירען פון מיינע אויפגערעגטע רייד און האט גאנץ רואיג געענטפערט: "מיר האבען אייך געבראכט אהער טאקע צוליב דעם צוועק, כדי איר זאלט ברענגען די אידען אין טעמפעל אריין!" האב איך אים דאן געפרעגט: "האט איר כאטש אנאנסירט אין די צייטונגען, אז דעם שבת וועט ביי אייך דאווען א נייער אויבער-קאנטאר, וואס הייסט זאוועל קווארטין?" ניין, דאס האבען זיי אויך נישט געטאן. "טא ווי אזוי ווילט איר, אז אידען זאלען וויסען און קומען אין טעמפעל אריין?"

און אזוי איז עס טאקע געבליבען: איך האב דעם ערשטען שבת נישט גע-דאווענט. אנטשטאט מיר איז צוגעגאנגען צום עמוד דער אויבער-קאנטאר לאזארוס. אין פארלויף פון דער וואך זיינען שוין דערשינען באקאנטמאכונגען אין די צייטונגען, אז דעם נאענטסטען שבת וועט דאווען דער בארימטער און אזוי ווייטער נייער אויבער-קאנטאר. איך בין געווען זיכער, אז דעם צווייטען שבת וועלען שוין קומען פון טויזענט ביז פופצען הונדערט אידען. אבער עס

הויבט זיך נישט אָן. אונזערע אידען קאָן מען נישט אַריינקריגען מיט אַנאַנסען, זיי מוזען זיך אַליין איבערצייגען און ליב קריגען דעם חזן, דאָן ווערען זיי זיינע פאַרברענטע חסידים.

פרייטאָג צונאַכטס, ווען איך בין אַריינגעקומען אין דעם ריזיגען טעמפעל, האָב איך מיטן אויג אָפּגעשאַצט, אָז אין שוהל געפינען זיך פון צוויי הונדערט ביז דריי הונדערט מתפללים. הייסט עס, אָז די רעקלאַמעס האָבען אויך נישט געהאַלפּען. אידען געטרויען נישט, ביז זיי וועלען אַליין נישט דערשפּירען וואָס פאַר אַ סחורה מען פאַרקויפט זיי. איך האָב זיך געשטעלט דאָוונען און האָב אין האַרצען געבעטען ביי דעם באַשעפּער, אָז ער זאָל מיר געבען כח און קראַפט צו דערפּילען די נייע מיסיע, וואָס איך האָב אויף זיך גענומען, און אָז עס זאָל מיר געלונגען צו ברענגען אידען אין טעמפעל אַריין, צו דער צופּרידענ־קייט פון מיינע נייע גבאים.

פאַר'ן שטעלען זיך דאָוונען האָב איך געוואַרענט דעם פרעזידענט, אָז מייך גאַטעס־דינסט וועט געדויערען לענגער ווי געוויינליך, ווייל דאָס פּראָגראַם פון די קאָמפּאָזיציעס איז אַ פּיל גרעסערער. ער איז געווען גענוג טאַקטיש מיר צו ענטפּערען, אָז איבער'ן עמוד בין איך דער בעל הבית און קיינער האָט נישט בדעה מיר צו זאָגען דעות. דאָס איז געווען זעהר פיין פון זיין זייט, אָבער גלייך נאָכ'ן דאָוונען האָב איך געהאַט דעם ערשטען צוזאַמענשטויס מיט יענע לייט, וואָס האָבען נישט געהאַלטען, אָז איך בין דער בעל הבית איבער'ן עמוד און וואָס האָבען דוקא געוואַלט האָבען איבער מיר די דעה.

דאָס פּראָגראַם פון די קאָמפּאָזיציעס, וועלכע איך האָב געזונגען מיט'ן כאָר דעם ערשטען פרייטאָג צונאַכטס, איז געווען אינגאַנצען אַ נייעס פאַר דעם טעמפעל; מען האָט זיי קיינמאַל פריער דאָ נישט געזונגען. איך בין געווען גלענצענד ביי דער שטימע, און דערצו נאָך די וואונדערליכע אַקוסטיק אין דעם טעמפעל — דאָס אַלץ האָט געשאַפּען אַן אויסערגעוויינליכע אַטמאָספּערע, וואָס האָט געהאַלטען אין שפּאַנונג די מתפללים. מען האָט מיך וואַרעם באַגריסט און נישט געקאָרט קיין „יישר כח'ס". די איינציגע, וואָס האָבען מיט קיין וואַרט זיך נישט אָפּגערופּען, זיינען געווען די ראַבינערס און, זעלבסטפאַר־שטענדליך, די איבעריגע קאַנטאָרען.

ווען איך בין נאָכ'ן דאָוונען אַריינגעקומען אין גאַרדעראַב זיך איבערטאָן, זיינען שוין די ראַבינערס און די איבעריגע קאַנטאָרען געווען גרייט אַוועקצו־גיין. איך האָב זיי באַגריסט מיט אַ שיינעם „גוט שבת", אָבער אַנשטאַט צו ענטפּערען איז דער אויבער־ראַבינער, הער דר. קאַהן, אַרויס צו מיר מיט אַזאַ לשון:

„הער אויבער־קאַנטאָר, איך וויל אייך אויפּמערקזאַם מאַכען, אָז די פּראָג־מאַטיק (דער סדר) פון דער גאַטעס־דינסט אין אונזער טעמפעל איז פעסטגע־שטעלט געוואָרען נאָך מיט פּערציג יאָר צוריק, בעת עס איז פאַרגעקומען דער חנוכת הבית פון דעם טעמפעל, דורכ'ן ראַבינאַט און דורכ'ן פאַרשטאַרבענעם

אויבער־קאנטאר, פראפעסאר פרידמאן. יעטווידע ענדערונג פון דער דאזיגער פראגמאטיק, אן דער צושטימונג פון ראבינאט, מיינט א פארלעצונג פון דער גאטעס־דינסט און אויך א פארלעצונג פון די סטאטוטען פון דער געמיינדע. דאס וועט דער ראבינאט אונטער קיין שום אומשטענדען נישט דערלויבען. ביי אונז איז איינגעפירט, אז דער קאנטאר הויבט אן א קאפיטעל פון א תפילה און ענדיגט אים מיט'ן לעצטען פסוק. איר קענט זיך נישט דערלויבען, האט דער אויבער־ראבינער ווייטער געדונערט קעגען מיר, „ביי אונז אין טעמפעל צו זינגען אדער צו אימפראוויזירען דעם גאנצען „אהבת עולם“, אדער דעם גאנצען „השכיבנו“ פון אנהויב ביז'ן סוף. דאס פאסט זיך פאר א בית־מדרש, אדער פאר א חסידישער קלויז, אבער נישט פאר אונזער אריסטאקראטישען טעמפעל, וועלכען מיר וועלען בשום אופן נישט דערלויבען צו פארוואנדלען אין א קלויז.“

נאדיר גאר א פרישע צרה אויף מיין קאפ, האב איך מיר געטראכט. זע נאר דעם חסרון: „די כלה איז צו שיין“, איך זינג צופיל. אויף אזעלכעס האב איך זיך גארנישט געריכט. איך האב אויסגעהערט די דרשה פון דעם אויבער־ראבינער מיט דער גרעסטער רואיקייט און האב זיך נישט אפגערופען מיט קיין ווארט. די גאנצע מעשה האט מיך שטארק פארוויילט. אויף צומארגענס, שבת, כאטש די אידישע געשעפטען זיינען אלע געווען אפען אין בודאפעסט, זיינען דאך אין טעמפעל געווען מער אידען ווי פרייטאג צונאכטס. איך האב ווידער דערלאנגט פון דעם בעסטען און שענסטען, וואס איז נאר געווען אין מיין פארמעגען. דאס איז גראד געווען א „שבת מברכים“, האב איך געזאגט דעם גאנצען „יהי רצון“, „מי שעשה נסים“, „וחדשהו“, דאס אלץ האב איך אין אט דעם האלב רעפארמירטען טאבאק־טעמפעל געגעבען אין דעם עכט־אידישען, אלט־טראדיציאנעלען סטיל און נוסח, וואס האט געבראכען הערצער און געצופט ביי דער נשמה.

פון דערווייטענס האב איך געכאפט א בליק אויף מיינע ראבינערס און האב געזען, אז עס האט זיי געווארפען ווי אין א קדחת. ביי יעדער אידישער תנועה, וואס איך האב געמאכט, ביי יעדער שטארקערער קאלאראטור, וואס איך האב גענומען, האט עס זיי געהויבען פון די ערטער; זיי האבען זיך גענומען איבער־שושקען איינער מיט'ן אנדערען און געמאכט נערוועזע זשעסטען. אויך דער אויבער־קאנטאר, לאזארוס, מיט'ן קאנטאר ליכט האבען געהאט א מינע אויפ'ן פנים, ווי איינער זאגט: זע נאר דעם „יאֵלד“, וואס איז אראפגעקומען פון רוסלאנד און וויל אונז דא לערנען ווי אזוי מען דאווענט שבת אין א מאדערנעם טעמפעל!

איך האב מיך אלץ געמאכט נישט וויסענדיג און האב מיר פארענדיגט דעם מוסף לוסטיג און אויפגערוימט, נישט קארגענדיג קיין „זאגעכץ“ און ארויסרופענדיג א הארציגע צופרידענקייט ביי די מתפללים. מען האט מיך

גראטולירט פון אלע זייטען. אויך דער פרעזידענט, אדלער, צוזאמען מיט די איבעריגע מיטגלידער פון פארשטאנד, האבען געהאט פאר מיר די בעסטע ווערטער פון לויב און אנערקענונג.

ווען איך בין אריינגעקומען אין גארדעראָב זיך איבערטאָן, איז שוין דער אויבער־ראַבינער נישט געווען. דאָגעגען זיינען געווען די ראַבינערס דר. פישער, העוועשי און גראַסמאַן. איך האָב זיי באַגריסט מיט אַ ״גוט שבת״. אַלס ענטפּער איז דער ראַבינער דר. פישער אַרויס מיט אַ גאַנצען ויצעקו: ״הער קוואַרטין, האָט איר דען נישט פאַרשטאַנען וואָס דער הער אויבער־ראַבינער האָט אייך נעכטען אַווענט געזאָגט. אַז אייער דאַוונען איז נישט אין איינקלאַנג מיט אונזער פראַגמאַטיק און מיט אונזער פעסטגעשטעלטער גאַטעס־דינסט? דער ראַבינאַט וועט אונטער קיין שום אומשטענדען נישט דולדען אַזאַ גאַטעס־דינסט ווי אייערע. דעריבער מאַך איך אייך נאַכאַמאַל אויפּמערקזאַם, הער קוואַרטין, אַז איר זאָלט זיך פאַרשטענדיגען מיט'ן אויבער־קאַנטאַר לאַזאַרוס און ער וועט מיט אייך איינשטודירען אונזער פראַגמאַטיק, פון וועלכער איר וועט אויף קיין האָר נישט טאַרען אָפּטרעטען״.

ער האָט נאָך ווייטער גערעדט פאַר פייער און פאַר וואַסער, אָבער איך האָב שוין מער נישט געהערט. אַזוי גאָר, די ראַבינערס ווילען, אַז איך זאָל דאָ אין בודאַפעסט גיין אויף דער לערע צום קאַנטאַר לאַזאַרוס און ער וועט שוין מאַכען פון מיר דעם ריכטיגען לייט. איך האָב ווידער געהאַלטען, אַז דאָס קלוגסטע פאַר מיר אין דעם מאַמענט וועט זיין: גאַרנישט צו ענטפּערען. איך האָב אָבער געפילט, אַז גאָר אינגיכען וועט קומען דער טאַג, ווען איך וועל אָנהויבען צו ענטפּערען אַט די נישט געבעטענע בעלי טובות מיינע.

בודאפעסטער ראבינערס, וואָס שימפען אונזער אלטען בית המדרש

אַט אַזוי האָט זיך אָנגעהויבען מיין לעבען אין דער אונגאַרישער הויפּט-שטאָט: אַ קרייז פון שונאים האָט מיך גענומען אַרומרינגלען פון דעם ערשטען טאָג אָן. דאָס זיינען נישט אַזוי ווייט געווען שונאים, ווי נישט פאַרגינערס. די ראבינערס האָבען דאָס באַטראַכט פאַר אַ באַליידיגונג פאַר זיך, וואָס אַ ניי-אַנגאַזשירטער אויבער-קאַנטאַר, אַ יונגערמאַן, אין די מיטעלע דרייסיגער, און דערצו נאָך פון רוסלאַנד, וואָס איז אַלעמאַל געווען פאַרהאַטט אין די אייראָפעאישע לענדער, זאָל אויסגעליכען ווערען אין לוינ מיט זיי, וואָס דינען שוין צענדליגער יאָרען, וואָס האָבען דיפּלאָמעס פון אוניווערסיטעטען און וואָס באַטראַכטען זיך בכלל פאַר דאָס אויבערשטע פון שטויסעל. וועגען די קלענערע חזנים, מיט די שוואַכערע שטימען, איז דאָך שוין אָפּגערעדט: די קנאה האָט זיי ממש אויפגעגעסען, וואָס דעם ניי-געקומענעם ווערט צוגע-טיילט אַזוי פיל כבוד און אַזוי פיל געלט.

אַנשפּאַרען האָב איך מיך געקאַנט בלויז אויף דעם פשוט'ן אידען, דעם מיטגליד פון טעמפעל, וואָס קוים האָט ער מיך איין מאָל געהערט, איז ער געוואָרען אַן איבערגעגעבענער אָנהענגער מיינער מיט לייב און לעבען. אים האָבען טאַקע געהאַט דערעסען די טרוקענע „פראַגמאַטישע“, ווי זיי האָבען דאָס גערופּען, גאַטעס-דינסטען, וואָס זיינען גיכער געווען ענליך אויף אַ קירכען-תפילה, ווי אויף אַן אמת'ן, האַרציגען אידישען דאָוונען. ער האָט זיך ממש מחיה געווען, דערהערענדיג ביי מיר דעם אידישען קרעכץ און דעם אידישען קנייטש, וואָס האָבען אויסגעדריקט אונזער וויי און אונזער האַפענונג, וואָס האָבען אונז באַגלייט פאַר דעם גאַנצען לאַנגען גלות-לעבען.

דער פּרעזידענט פון טאַבאַק-טעמפעל, ווי אויך די איבעריקע מיטגלידער פון פאַרשטאַנד האָבען געהאַט אַ גוטע „נאָז“ און זיי האָבען גלייך דערשפּירט וואָס דער עולם טראַכט וועגען דעם נייעם שטייגער דאָוונען, וועלכען איך האָב זיי געבראַכט. דערפאַר זיינען זיי פעסט געשטאַנען אויף מיין זייט אין דעם קאַמף, וואָס האָט זיך ביסלעכווייז גענומען פאַנאַדערפלאַקערען צווישען מיר מיט מיינע קעגנער, די ראבינערס און די איבעריגע קאַנטאַרען.

גלייך אין די ערשטע וואַכען, ווען אין שטאָט איז שוין באַקאַנט געוואָרען

וועגען די שאַרפע ווערטליכע צוזאַמענשטויסען, וואָס איך האָב געהאַט מיט די ראַבינערס, האָט מיך דער פרעזידענט, הער אַדלער, פאַרבעטען צו זיך אין הויז אַריין אויף מיטאַג און האָט מיר דערקלערט, אַז איך זאַל פאַרזעצען מיין שטייגער דאַוונען, אַזוי ווי עס איז מיר ליב, און אַז איך זאַל זיך ווייניג קימערען וועגען די בייזע באַמערקונגען, וואָס ווערען מיר געמאַכט מצד די ראַבינאַט-מיטגלידער. אין אָנהויב האָט זיך געפירט, אַז איין שבת האָב איך געדאַווענט און דעם צווייטען שבת האָט געדאַווענט דער אויבער-קאַנטאַר לאַזאַרוס. אויף מיין בייז מוזל איז אין די שבתים, ווען ער האָט געדאַווענט, דער טעמפעל געווען כמעט ליידיג, און אין מיינע שבתים איז די צאַל מתפללים כסדר געוואַקסען אַזוי, אַז אויף דער דריטער אָדער פערטער וואָך האָט זי שוין געגרייכט די צאַל פון אַכט הונדערט אין אַ געוויינליכען שבת, וואָס דאַרף אין די אַרטיגע פאַרהעלטענישען, ווען אַלע אידישע געשעפטען זיינען געווען אָפּען, באַטראַכט ווערען פאַר אַ גענוג גרויסע. דאָס האָט מיר צוגעגעבען נאָך מער אינערליכע זיכערקייט און מער טראַציגקייט צו ענטפערען מיינע קעגנער, ווען זיי האָבען ווידער געפרוּאוּט מיך אָנגרייפּען.

איך האָב אין מיינע גאַטעס-דינסטען גענומען איינשליסען אויך קלאַסישע ליטורגישע קאַמפּאָזיציעס, כדי אָפּצושלאַגען ביי מיינע קעגנער זייער הויפּט-טענה, אַז איך בין נישט מער ווי אַ בעל-תפילה, און דעם מאַדערנעם קאַנטאַרען-פאַך פאַרשטיי איך אינגאַנצען נישט. אַבער דאָס האָט ווייניג געהאַלפּען. דען עמיץ וויל גראַבען הינטער דיר, וועט ער שוין געפינען אַן אויסרייד. דעם נאַענטסטען שבת האָב איך ווידער באַקומען אין גאַרדעראַב אַ ברוך-הבא פון דעם אויבער-ראַבינער. ס'טייטש, און וואָס הייסט, איך האַלט אַזוי לאַנג דאָס פּובליקום אין טעמפעל מיט מיין דאַוונען, און אַז דאָס פּובליקום איז גאַרנישט געוואוינט צו די אַלע דריידלעך פון די אַרטאָדאָקסישע חזנים.

איך האָב אַבער גוט געוואוסט, אַז דער גרעסטער טייל פון די דאַוונערס זיינען גראַד געווען אידען, וואָס האָבען פאַרשטאַנען פירוש המילות און האָבען דוקא יאָ ליב געהאַט דעם אַלטען נוסח, און דוקא מיט'ן "דריידעל", ווי זיי האָבען דאָס גערופּען. האָב איך מיך אַלץ נישט וויסענדיג געמאַכט, הגם איך האָב געפילט, אַז עס דערנענטערט זיך דער טאַג, ווען איך וועל אָנהויבען צו ענטפערען.

דאָס איז געווען אויפ'ן זעקסטען שבת פון מיין דאַוונען. איך בין גראַד אָנגעקומען צום טעמפעל-הויף אַ שטיק צייט פאַר קבלת-שבת און איך האָב באַמערקט לאַנגע רייען פון הונדערטער מענשען, וועלכע וואַרטען, אַז מען זאַל עפענען די טירען פון טעמפעל, כדי זיי זאַלען קאָנען פאַרנעמען אַ בעסערען פּלאַץ. ווען איך האָב מיך איבערגעטאַן און בין אַריין אין טעמפעל, בין איך דערשטוינט געוואָרען: דער גאַנצער טעמפעל מיט אַלע זיינע דריי גאַלערייען זיינען געווען איבערגעפאַקט מיט מענער און פרויען, פּאַלקס-מענשען און אַריס-

טאקראטיע. פון וואָנען האָבען זיך מיטאַמאַל גענומען אזוי פיל אידען אין מיין טעמפעל?

ווען די פרומע אונגאַרישע אידען פלעגען פאַרבייגיין דעם טאַבאַק־טעמפעל, פלעגען זיי אויסשפייען און זאָגען דעם פסוק „שקץ תשקצנו ותועב תעבנו כי חרם הוא“, אזוי ווי ביי אונז אין דער אַלטער היים, ווען פרומע אינגלעך פלעגען פאַרבייגיין די צערקווע, להבדיל. דער טאַבאַק־טעמפעל איז געווען טריף אין די אויגען פון פרומע אידען. אָבער זינט עס איז באַקאַנט געוואָרען אין שטאַט, אַז אַ ניער חזן איז אַראַפּגעקומען פון רוסלאַנד, וואָס דאַווענט לויט'ן אַלטען אידישען שטייגער, האָט עס אַ סך פון די פרומע אידען געקיצעלט זיך אַריינצו־כאַפּען און הערען דעם נייעם חזן. בייטאָג האָבען זיי זיך געשעמט דאָס צו טאָן, אַז אימיצער זאָל, חלילה, נישט באַמערקען, אָבער פרייטאָג צונאַכטס, ווען עס איז געוואָרען אַביסעל פינסטערער, האָבען זיי זיך גענומען אַריינשאַרען מאַ־סענווייז אין טעמפעל אַריין. דערביי האָבען אַ סך פון זיי פאַררוקט די לאַנגע פאות הינטער די פלושענע קאַפּעלושען.

אַט די מאַסע טראַדיציאָנעלע אידען אין מיין טעמפעל האָט מיך גאָר צע־וואַרעמט און אין אַ געהויבענער שטימונג האָב איך זיך געגרייט צוצוגיין צום עמוד. דערצו האָט מיר נאָך דער פרעזידענט, הער אַדלער, אַנגעזאָגט, אַז מיר האָבען דעם היינטיגען פרייטאָג צונאַכטס געהויבענע געסט אין טעמפעל. עס איז געקומען איינער פון די העכסטע גענעראַלען אין עסטרייכישען שטאַט, דער איד שווייצער, דאָן דער שטאַטס־סעקרעטאַר באַסניאַק מיט זיין פרוי, וועלכע איז אַ פרימאָדאַנע אין דער בודאַפעסטער אָפּערע, דער יוסטיץ־מיניסטער דר. וואַזשאַני און נאָך אַנדערע פּערזענליכקייטען.

איך האָב געגעבען פון זיך יענעם פרייטאָג צונאַכטס דאָס בעסטע פון מיין נשמה און דאָס גאַנצע האַרץ מיינס האָב איך אַריינגעלייגט אין דעם דאַוונען. עס איז געווען אַ גאַטעס־דינסט פאַר יעדען קלאַס מענשען, יעדערער האָט דאָרט געפינען זיינס. מען האָט מיך גראַטולירט און געדריקט די האַנט פון אַלע זייטען. דער פרעזידענט איז געווען שטאַלץ פון די גוטע ווערטער, וואָס די אַלע הויכע לייט האָבען נישט געזשאַלעוועט אויף מיין חשבון.

ווען איך בין אַריינגעקומען אין דער גאַרדעראַבע נאָכ'ן דאַוונען, האָב איך ווידער באַמערקט ווי מיינע „גוטע פריינט“ שטייען ווי די וועלף, גרייט מיך צו פאַרצוקען. גלייך האָט דער אויבער־ראַבינער אַנגעהויבען זיין באַקאַנטע דרשה צו מיר, און די איבעריגע ראַבינערס האָבען אים, ווי די משוררים, אונט־טערגעהאַלטען. איך האָב באַשלאָסען, אַז היינטיגס מאַל וועל איך מער נישט פאַרשווייגען.

גאַנץ רוהיג און געלאַסען האָב איך געפרעגט דעם הער אויבער־ראַבינער, דר. קאַהן, וואָס איז די מעשה, וואָס ער האַלט אזוי זעלטען זיינע פריידיגטען אין טעמפעל. איך בין שוין דאָ אַ לאַנגע צייט און האָב נאָך נישט געהאַט די געלעגענהייט אַפילו איין מאַל צו הערען זיינס אַ פריידיגט. ווען ער האָט

אָנגעשטעלט אויף מיר אַ פּאַר פּאַרוואַנדערטע אויגען, וואָס אינטערעסירען מיך פּלוצלונג זיינע פּריידיגטען, האָב איך אים ווייטער דערקלערט, אָ אַנשטאַט צו זאָרגען, אָז ער זאָל מיט זיינע מאַראַל־פּריידיגטען צופּרידענשטעלען דעם ברייטען עולם פּון טעמפּעל, האָט ער זיך גאַר גענומען צו מישען אין די ענינים פּון אויבער־קאַנטאַר, וואָס עס געהערט גאַרנישט צו אים, ווייל מיך האָבען אַנגאַזשירט נישט די ראַבינערס, נאָר דער פּרעזידענט מיט'ן פּאַרשטאַנד.

„אַנשטאַט צו זיין דאַנקבאַר מיר, וואָס איך האָב מיט מיין דאַוונען גע־בראַכט אין טעמפּעל טויזענטער אידען“, האָב איך ווייטער גערעדט צום הער אויבער־ראַבינער, „בעת בּיו מיין קומען האָט מען דאָ געקאַנט אַנצייילען בלוז עטליכע מנינים אידען, פּאַלט איר גאַר אַן אויף מיר מיט ביטערע, אומבאַרעכטיג־טע פּאַרוואַרפען און מיט באַליידיגונגען. איך וויל מער אַזעלכע באַליידיגונגען נישט ליידען, איך וויל, אָז דאָ אין טעמפּעל זאָל הערשען פּרידען צווישען אַלע, וועלכע לייגען צו אַ האַנט צו דעם אויפּבלי פּון טעמפּעל. אָן אַזאַ פּרידען האָט עס נישט פּאַר מיר קיין שום צוועק זיך דאָ צו געפינען. אָבער איך וועל נישט דערלויבען, אָז אימיצער זאָל מיר דאָ דיקטירען ווי אַזוי איך דאַרף דאַוונען, און איך וועל מער נישט דערלויבען מיך צו באַליידיגען!“

אַ שטורעם האָט אויסגעבראַכען ווען איך האָב אַרויסגעזאַגט אַט די ווער־טער. ס'טייטש, אַזאַ חוצפּה פּון „איינעם רוסע“ צו באַליידיגען דעם הויכגעשטעל־טען בודאַפּעסטער ראַבינערטום, אַנצורירען די הייליגע סטאַטוטען פּון דער געמיינדע און די אַרדענונג, וואָס איז שוין איינגעשטעלט איבער פּערציג יאָר, און נאָך און נאָך. איך האָב נישט געהאַט בדעה ווייטער צו דעבאַטירען, האָב געזאַגט „אַ גוטען שבת“ און בין אַוועקגעגאַנגען.

זונטאַג אינדערפּרי איז צו מיר געקומען אַ קאַמיטעט פּון פּאַרשטאַנד אין באַשטאַנד פּון דריי פּערזאָן, וועלכע האָבען מיר געמאַלדען, אָז גלייך נעכטען, שבת צונאַכטס, האָט דער ראַבינאַט מיך פּאַרקלאַגט פּאַר קהל, אָז איך האָב זיי עפענטליך באַליידיגט. זיי האָבען פּאַרלאַנגט, אָז איך זאָל זיך אַנטשולדיגען פּאַר די ראַבינערס. איך האָב מיך נישט געהאַט וואָס צו אַנטשולדיגען, ווייל איך האָב קיינעם נישט באַליידיגט, איך האָב בלוז געשיצט מיין פּאַזיציע אַלס חוץ, אָז קיינער זאָל מיר קיין דעות נישט זאָגען. דאָר, האָב איך דערקלערט, בין איך גרייט צו קומען פּאַר אַן אַלגעמיינער רעפּרעזענטאַנטען־פּאַרוואַמלונג און דאָרט אויפצוקלערען דעם גאַנצען ענין.

אַזאַ רעפּרעזענטאַנטען־פּאַרוואַמלונג איז טאַקע גערופּען געוואָרען אויף דער נאַענטסטער וואָך מיט'ן אַנטייל פּון אַלע ראַבינערס. ווען איך בין אַריינגעקומען, האָבען זיך די מיטגלידער פּון ראַט אויפּגעהויבען פּון זייערע ערטער, אַ חוץ, פּאַרשטייט זיך, די ראַבינערס און די קאַנטאַרען. עס האָט אויסגעזען אויף דער זיצונג, ווי אויף אַ פּאַרמעלען געריכט. דער פּרעזידענט, הער אַדלער, האָט זיך געווענדעט צו מיר, אָז עס איז אַריינגעטראַגען געוואָרען קעגען מיר אַן אַנקלאַגע

מצד די ראבינערס וועגען באליידיגונג, און ער פרעגט מיך, וואָס איך האָב צו זאָגען וועגען דעם.

וואָס האָב איך געקאָנט זאָגען, אויסער דאָס, אַז איך ווייס נישט פון וואָס צו זאָגען. אַדרבא, זאָלען די הערען ראַבינערס, און טאַקע יעדערער פון זיי באַזונדער, פאַרמולירען זייער אַנקלאַגע קעגען מיר. איז אויפגעשטאַנען דער הער אויבער־ראַבינער, דר. קאַהן, און האָט אַנגעהויבען שיטען פעך און שוועבעל אויף מיר. ער האָט איבערגע'חזר'ט די גאַנצע תורה, וועלכע איך האָב שוין אַזוי פיל מאַל געהערט פון אים אין דער גאַרדעראַבע פון טעמפעל. דער טעמפעל שטייט שוין קנאַפע פופציג יאָר, פאַר דער גאַנצער צייט פירט זיך איין מנהג פון דאָוונען, אַזאַ מין "פראגמאַטיק", וועלכע איך, דער "רוסע", בין געקומען אָהער ברעכען. זייער שטייגער פון דאָוונען האָט דערהויבען דאָס אונגאַרישע אידענטום צו אַ העכערער מדרגה פון קולטור און מאַראַל, און איצט בין איך געקומען און וויל צוריק אַראַפּזינקען זייער קולטור צו דער מדרגה פון די "אַסט־יודען", וואָס האָבען, לויט זיין מיינונג, בכלל קיין קוטור נישט. ער האָט געדונערט קעגען מיין טראַדיציאָנעלען נוסח התפילה, אַז דאָס זיינען בלויז חזנישע "דריידלעך", אין וועלכע דאָס בודאַפעסטער אידענטום נויטיגט זיך נישט, און אַז ער מיט די איבעריגע ראַבינערס וועלען נישט דערלאָזען צו פאַרוואַנדלען אַזאַ באַרימטען, פראַכטפולען טעמפעל אין אַ קלייב־שטעטלדיגען בית המדרש, אָדער אין אַ חסידי'שער קלויז.

אין דער אונטערשטער שורה האָט ער געפאָדערט, אַז וואָס ס'איז שייך ליטורגיע, דער פראַגמאַטיק פון גאַטעס־דינסט, זאָל איך פולשטענדיג זיין אונטערגעוואָרפען דער ענדגילטיגער אַנטשיידונג פון די ראַבינערס. אַזוי ווי זיי וועלען פסק'ענען, אַזוי וועל איך מוזען דאָוונען.

איך האָב מיך אַזוי צוגעהערט צו די רייד וועגען דער קולטור און הויכער אידישער מאַראַל, וועלכע די ראַבינערס האָבען דאָ איינגעפלאַנצט, לויט הער דר. קאַהן, אין פאַרלויף פון די לעצטע פופציג יאָר, און איך האָב מיר אַ טראַכט געטאָן וועגען די הונדערטער אידען, וואָס זיינען יאָר־איין און יאָר־אויס גע־שטאַנען אין די קאַרידאַרען פון ראַבינאַט, כדי... זיך אויסצושרייבען פון אידענטום. איך האָב געטראַכט וועגען די צענדליגער געמישטע חתונות, וואָס זיינען געווען אַ טעגליכע דערשיינונג אין בודאַפעסט. עס איז געווען אַ ווייטאַג צוציקוקען ווי אַזוי אַ אידישע קהילה ווערט דעגענערירט, און דאָ שטייט אַ ראַבינער און שימפט מיט די געמיינסטע ווערטער אונזער אַלטען, אויסגע־פרוואוטען בית המדרש, וואָס איז אין משך פון גאַנצע דורות געווען אַ פאַנצער־שוץ קעגען אַסימילאַציע און קעגען צערונען ווערען צווישען די גוים.

איך האָב דאָס אַלץ קוים געקאָנט אויסהערען רואיג און נישט איבעררייסען אינמיטען, אָבער איך האָב מיר געטראַכט: מ'דאַרף דאָס שלעכטס אויסרייסען מיט'ן וואַרצעל; איך וועל זיי דעמאָסקירען ביז צום סוף. דערפאַר דאַרף מען זיך באַוואַפּענען מיט מער געדולד!

מיינע מזרח-איראפעאישע טראדיציעס האלטען אפ א זיג אין בודאפעסט

די דין תורה צווישען מיר מיט די בודאפעסטער ראבינערס איז ווייטער אנגעגאנגען, און ווען נאך דער פייערדיגער זידעל-רעדע פון דר. קאהן, האט זיך דער פרעזידענט, הער אדלער, געווענדעט צו מיר, וואס איך האב צו זאגען אין מיין פארטיידיגונג, האב איך געענטפערט, אז „ביז איצט האב איך בלויז גע-הערט ווי מען זידעלט אונזער אלטען בית המדרש און די חסיד'ישע קלויז; איך האב אבער נישט געהערט אין וואס עס איז באשטאנען מיין פערזענליכע באליידיגונג פון די ראבינערס“.

אויף דעם איז אויפגעשטאנען איינער פון די איבעריגע דריי ראבינערס און האט איבערגע'חזר'ט נאכאמאל די גאנצע תורה פון דעם אויבער-ראבינער, אז איך האב מיט מיין שטייגער דאווען מחלל געווען, רחמנא לצלן, די הייליגקייט פון דעם טעמפעל און פון דער גאטעס-דינסט, וואס איז שוין איינגעשטעלט קנאפע פופציג יאר. וועגען א וועלכער עס איז פערזענליכער באליידיגונג פון מיין זייט האט מען ווידער נישט געהערט קיין ווארט.

ווען די ראבינערס האבען געענדיגט זייערע באשולדיגונגען אויף מיין שטייגער דאווען, בין איך אויפגעשטאנען און גענומען דאס ווארט:

„געדענקט איר, הער פרעזידענט, און איר, הערן רעפרעזענטאנטען“, האב איך געזאגט, „אז ווען איך בין געקומען קיין בודאפעסט און האב געדארפט דאווען דעם ערשטען שבת, האב איך זיך אפגעזאגט צוצוגיין צום עמוד, ווייל דער טעמפעל איז געווען פוסט, און איך בין נישט געוואוינט געווען צו דאווען פאר ליידיגע ווענט. איך האב דאן געהאט צו אייך א טענה, הלמאי האט איר מיך אהער געבראכט. האט איר מיר געענטפערט, אז איר האט מיך טאקע געבראכט צוליב דעם צוועק, כדי אנצופילען דעם טעמפעל מיט מתפללים.“

„אט די אויפגאבע, מיינע הערען, פון ברענגען די אידען אין שול אריין, האב איך דערפילט אויף די גאנצע הונדערט פראצענט. פאר די אכט שבתים, וואס איך האב דא געדאווענט האבען אנגעהויבען קומען אין טעמפעל אריין נישט בלויז ארטאדאקסישע אידען, וועלכע גנב'ענען זיך אריין, אז קיינער זאל זיי נישט באמערקען, נאר אויך מענשען פון דער העכסטער אינטעליגענץ, וועלכע פלעגען געוויינליך די שוועל פון טעמפעל נישט איבערטרעטען. אויב

דער דאזיגער אומבאשטרייטבארער פאקט איז פאר אייך נישט גענוגענד, און אַנשטאָט צו זאָגען מיר אַ דאַנק שימפט מען מיך נאָך, אין אַזאַ פּאַל האָב איך ביי אייך נישט מער וואָס צו טאָן און איך טראָג אַרײַן מײַן פּאַרמעלע רעזיגנאַציע פון דעם פּאַסטען אַלס אויבער-קאַנטאַר אין אייער טעמפעל. איך האָב קײנמאַל נישט דערלויבט, אַז אימיצער זאָל מיר דיקטירען אין מײַן חזנישען באַרוף, און וועל דאָס אויך אין דער צוקונפט נישט דערלויבען.

איך האָב געמײנט גאַנץ ערענסט מיט מײַנע ווערטער, ווייל די ראַבינערס האָבען מיר שוין געשטעקט אין האַלז, און איך האָב נישט געהאַט בדעה אַנצוהאַלטען מיט זײ אָן אײביגען שטרייט. אָבער גאַנץ מערקווירדיג האָבען די פּאַרזאַמעלטע רעאַגירט אויף מײַנע ווערטער. אַ שטורעם פון פּראָטעסטען האָט זיך אויפגעהויבען נאָך מײַנע ווערטער:

„בײַן און בײַן, מיר וועלען בשום אופן נישט דערלאָזען, אַז אויבער-קאַנטאַר קוואַרטין זאָל פון אונז אַוועקגיין!“

דער פּרעזידענט, הער אַדלער, האָט שנעל אויפגעכאַפט די שטימונג פון די פּאַרזאַמעלטע און ער האָט געזאָגט אַ פּאַר ווערטער אויפ'ן אַדרעס פון די ראַבינערס. ער האָט געזאָגט, אַז פּאַר דער קורצער צײַט, וואָס איך בין מיט זײער טעמפעל, האָב איך פּאַרשאַפט כבוד דער בודאַפעסטער געמײנדע און אָן אַ שיעור פּרײד און פּאַרגעניגען צו די מתפללים. מײַנע תּפילות, האָט ער ווייטער געזאָגט, ווערען אויפגענומען מיט ענטוויאַום דורך אַלערליי אידען, און אַז איך האָב פיל בייגעטראָגען צו הויבען דעם עקאָנאָמישען מצב און דעם מאַראַלישען פּרעסטיזש פון דער געמײנדע.

צום סוף האָט ער אויפגעפּאָדערט די ראַבינערס, אַז זײ זאָלען שלום מאַכען מיט דעם געדאַנק פון מײַן שטייגער דאָוונען צום וואויל פון זײ אַליין און פון דער גאַנצער געמײנדע. ער האָט צוגעפירט צו מיר דעם אויבער-ראַבינער און איז צוגעשטאַנען צו אים, אַז ער זאָל אויסשטרעקען צו מיר די האַנט אַלס סימן פון פּרידען. מיר האָבען זיך דערלאָנגט די הענט און אַזוי אַרום איז אָט דער פּײנליכער אינצידענט דערליידיגט געוואָרען. אָבער הער אַדלער האָט נאָך געפונען פּאַר נויטיג עפענטליך פּאַר אַלע רעפּרעזענטאַנטען און פּאַר די ראַבינערס און איבעריגע קאַנטאַרען אויסצודריקען מיר, אין זײַן פּערזענליכען נאָמען און אין נאָמען פון דער טעמפעל-פּאַרוואַלטונג, דעם האַרציגסטען דאַנק און אָנערקענונג און דעם וואונש, אַז גאָט זאָל מיר געבען כחות לאַנג נאָך צו דינען זײער געמײנדע.

איך האָב פּאַרלאָזען די רעפּרעזענטאַנטען-זיצונג מיט אַ געפיל פון באַ-רעכטיגטען שטאַלי, וואָס איך האָב געוואונען אַ שלאַכט מיט אַזאַ מעכטיגען כח, ווי עס איז געווען דער בודאַפעסטער ראַבינערטום צו יענער צײַט. און דאָס איז געווען אַ שלאַכט נישט פּאַר מײַן אײגענעם נוצען אָדער כבוד, נאָר פּאַר דעם כבוד פון דער אידישער טראַדיציע, פּאַר יענע אַלע אוצרות, וועלכע

איך האָב באַקומען בירושה אין מיין בלוט פון מיין פאָטער'ס הויז און וועלכע איך האָב ווירדיג געטראָגען איבער דער וועלט דורך אַלע מיניע יאָרען.

ווען איך בין דעם נאָענטסטען פרייטאָג פאַרנאַכט אַריינגעקומען אין גאַרדעראָב ביים טעמפעל, האָב איך נאַכאַמאָל איבערגעלעבט אַ געפיל פון טיפען פאַרגעניגען. דער אויבער-ראַבינער, דר. קאַהן, האָט מיט מיר דאָס מאָל גערעדט גאָר אַנדערע ווערטער. ער האָט געזאָגט צו מיר:

„הער אויבער-קאָנטאַר, איך באַגריס אייך און שעץ אייך אַלס טאַקטפולען מענשען. איך רעספעקטיר אייער שטאַרקען כאַראַקטער און באַוואונדער אייער אויסדויער און ענערגיע. לאַמיר האַפען, אַז אין דער צוקונפּט וועלען מער נישט זיין צווישען אונז קיין שום מיספאַרשטענדענישען און אין טעמפעל וועט הער-שען דער פרידען, וועלכען מיר אַלע ווינשען זיך.“

און עס האָט זיך ווירקליך איינגעשטעלט אַ פרידען, וואָס איז מיט דעם וואוקס פון מיין דערפאַלג אין שטאַט נאָך מער פאַרפעסטיגט געוואָרען. הגם די נאַטירליכע קנאה ביי מענשען לגבי אַן אינגערען און מער דערפאַלגרייכען קאָלעגע איז נישט אינגאַנצען אויסגעראַטען געוואָרען, נישט ביי די ראַבינערס און נישט ביי מיניע קאָלעגען קאָנטאַרען, און פון צייט צו צייט האָב איך זי באַקומען צו פילען.

אזוי זיינען געלאַפען מיניע פרידליכע יאָרען אין בודאַפעסט, איך האָב דערוואַרבען אין שטאַט צאָלרייכע פריינט צווישען אַלע קלאַסען אידען: פאַלקס-מענשען, סוחרים, באַנקירען, אַקאַדעמיקער, מוזיקער, שרייבער און רעדאַקטאָרען. און ווען עס איז שוין די רייד פון רעדאַקטאָרען, מוז איך דערמאַנען דעם רעדאַקטאָר פון דער אונגאַריש-אידישער צייטונג „עדיענלאַשיג“, הער סאַבאַלטיש, וועלכער איז געוואָרען איינער פון מיניע נאָענטסטע פריינט. אַ ישיבה-בחור אין זיין קינדהייט, האָט ער זיך דערשלאָגען צו הויכער מאַדערנער בילדונג און ער האָט פאַרנומען אַן אַנגעזעענע פּאָזיציע אינ'ם לעבען פון די אונגאַרישע אידען.

ער האָט געפירט אַ פיין אידיש הויז און עס איז נישט געווען אַ פייער-ליכקייט אָדער סתם פאַרזאַמלונג ביי אים אין שטוב, אַז ער זאָל נישט צושטיין צו מיר, אַז איך מוז אַנוועזענד זיין. און שטענדיג האָט מען ביי אים געקאָנט טרעפען די פירענדע פערזענליכקייטען פון אונגאַרישען אידענטום. ווען עס האָט זיך דערנענטערט דער ערשטער פּסח פון מיין זיין אין בודאַפעסט, האָט ער פאַרלאַנגט דורכאויס, אַז איך זאָל זיין זיין גאַסט צום ערשטען סדר. איך האָב גע'טענה'ט, אַז איך קאָן דאָס נישט טאָן צוליב מיין פאַמיליע, האָט ער דוקא געוואָלט, אַז איך זאָל אַנוועזענד זיין צוזאַמען מיט מיין גאַנצער פאַמיליע, און אויך מיט מיין ברודער, וועלכער האָט דעמאָלט געוואוינט ביי אונז אין הויז.

אזוי ווי צוליב דעם געזונט-צושטאַנד פון מיין פרוי איז דאָס נישט געווען מעגליך, האָט ער אַליין געבעטען מיין פרוי, אַז זי זאָל דערלויבען איר מאַן

צו פראווען ביי אים אין הויז דעם סדר, נעמענדיג אין אַכט די געהויבענע רעגירונגס־געסט, וואָס וועלען דאָרט אָנוועזענד זיין. סיי מיין פרוי און סיי מיין ברודער האָבען מיך צוגערעדט, אַז עס פאַסט נישט אָפצוזאָגען און איך האָב די איינלאָדונג אָנגענומען.

דאָס איז געווען אַ זעלטענער סדר אין מיין לעבען. די הויפט־געסט זיינען געווען: דער אידישער גענעראַל פון עסטרייכישען גענעראַל־שטאַב, שווייצער, דער בירגערמייסטער פון בודאַפעסט, העלטאי; דער יוסטיץ־מיניסטער, דר. וואַזשאַני, און נאָך אַנדערע הויכע מלוכה־באַאַמטע, אַלץ לויטער אידען. פאַר מיר, דעם אידען פון רוסלאַנד, איז דאָס געווען אַ זעלטענער ספעקטאַקל אַנצו־קוקען אַזעלכע אידען, וואָס פאַרנעמען אין זייער לאַנד די העכסטע מלוכה־אַמטען. און אַלע האָבען זיי געהאַט דעם גרעסטען אָפשיי און אינטערעס פאַר דעם פייערליכען צערעמאָניאַל, מיט וועלכען איך האָב דעם סדר אָפגעריכט. דער בעל הבית אַליין, הער סאַבאַלטישי, וועלכער האָט נישט געהאַט פאַרגעסען זיין פרומען אָפּשטאַם, האָט אַכטונג געגעבען, אַז דער סדר זאָל אָפגעריכט ווערען מיט אַלע פיטשעווקעס, אַזוי ווי עס האָט זיך געפירט זינט דורות אין די אלטע, פרומע הייזער אין אונגאַרן.

שיינע יאַרען זיינען דאָס געווען פאַר מיר אין אונגאַרן, ווען נישט די קראַנקהייט פון מיין פרוי, וואָס האָט מיר פאַרסמ'ט די זיסקייט פון לעבען. מען קאַן דרייסט זאָגען, אַז דער פאַסטען, וועלכען איך האָב פאַרנומען, איז געווען איינער פון די בעסטע, אויב נישט דער סאַמע בעסטער קאַנטאַר־פאַסטען אין אייראָפּע צו יענער צייט. מען האָט מיך געערט און געשעצט, און געוויסע קרייזען אידען האָבען מיך ממש פאַרגעטערט. איך האָב מיך גע־באַדען אין געלט, פאַרדינענדיג דריי מאָל אַזוי פיל וויפיל איך האָב געקאַנט פאַרלעבען.

אַט די זייטיגע פאַרדינסטען, וועלכע האָבען זיך געשאַטען צו מיר, האָבען אַרויסגערופען נישט ווייניג קנאה און שנאה מצד די איבעריגע קאַנטאַרען. עס איז געקומען אַזוי ווייט, אַז איך האָב געמוזט בעטען דעם פאַרשטאַנד פון טעמפעל, אַז מען זאָל נישט דערלויבען די פריוואַטע מענשען, וועלכע האָבען געדאַרפט האָבען אַ קאַנטאַר פאַר זייערע שמחות, אַדער, חלילה, אין אַ טרויער־פאַל, אַז זיי זאָלען האָבען אַ רעכט אויסצוקלויבען זיך דעם קאַנטאַר, וועלכען זיי ווילען, ווייל אין די מערהייט פאַלען האָבען זיי זיך גאַרנישט פאַרטראַכט און האָבען אויסגעקליבען מיך... איך האָב פאַרלאַנגט, אַז די פאַרוואַלטונג אַליין זאָל אָנווייזען די פאַראינטערעסירטע, וועלכען קאַנטאַר זיי דאַרפען נעמען אַזוי, אַז די פונקציעס זאָלען גערעכט פאַרטיילט ווערען צווישען אַלע קאַנטאַרען.

גאַר אינגליכען האָט זיך דער פאַרשטאַנד פון טאַבאַק־טעמפעל אַן איבעריגען מאָל איבערצייגט, וואָס עס האָט באַדייט פאַר זיי דאָס אָנגאַזשירען מיך אַלס אויבער־קאַנטאַר. ווען עס האָבען זיך דערנענטערט די ערשטע ימים נוראים,

איז די נאָכפראַגע אויף פלעצער געווען אזוי גרויס, אַז דאָס ערשטע מאָל אין דער געשיכטע פון דעם אידישען לעבען אין אונגאַרן האָט זיך די געמיינדע געזען געצוואונגען צו דינגען אויף די ימים־נוראים די אַלטע פאַרלאַמענט־געביידע, וואָס האָט פאַרמאָגט ביו פופצען הונדערט פלעצער. מיר האָבען זיך געטוישט מיט'ן אויבער־קאַנטאַר לאַזאַרוס: איין טאָג האָט ער געדאַווענט אין דער פאַרלאַמענט־געביידע און דעם צווייטען טאָג אין טאַבאַק־טעמפעל, און דאָס זעלבע איך: איין טאָג דאָ און דעם צווייטען טאָג דאַרטען.

די געמיינדע האָט מיט דעם דערגרייכט צוויי צוועקען: ערשטענס האָט זי אירע מיטגלידער געגעבען די געלעגענהייט צו הערען אין די ימים נוראים ביידע אויבער־קאַנטאַרען. פון דער אַנדערער זייט, האָט זי איבער די ימים טובים אַריינגעקראָגען צענדליגער טויזענטער קראַנען פון די נייע מתפללים.

די בודאַפעסטער אידישע געמיינדע האָט ממש אויפגעלעבט. זי איז עפעס פאַראינגערט געוואָרען. דער שידוך מיט'ן אַלטען אידישען נוסח פון מזרח־אייראָפּע, וועלכען זי האָט דורך מיר געשלאָסען, האָט פאַראינגערט און פאַרשענערט און צוגעגעבען חן איר האַלב־אַסימילירטען פנים. אַלטע אידישע שיינקייטען האָבען זיך אין איר אַנטפלעקט. איך האָב געקאַנט שטאַלצירען, אַז דאָס האָב איך צוגעלייגט אַ האַנט צו דעם, און דאָס האָט מיך אַנגעפילט מיט אַן אַ שיעור פרייד.

דער טאטע קומט צו מיר צונאסט קיין בודאפעסט און דער פלוצ'אונגער טויט פון דער מאמען

און בודאפעסט האט מיר צוריקגעצאלט מיט דעם אלעם, מיט וואס מענשען קאנען נאָר באַלוינען אויף דער דאָזיגער זינדיגער ערד. כבוד און אַנזען האָב איך געהאַט הויפּענווייז, אָבער די ערדישע מיטלען, וואָס דריקען זיך אויס אין געלט, האָט מען מיר אויך נישט געזשאַלעוועט. עס איז געקומען אַזוי ווייט, אַז אין איין שיינעם טאָג האָב איך זיך אַרומגעקוקט, אַז צופיל באַרעס געלט וואָלגערט זיך ביי מיר אַן שום נוצען, און גוטע פריינט זיינען אונטערגעקומען מיט אַן עצה, אַז עס וואָלט גלייך געווען צו קויפען זיך אַ הויז.

בין איך טאָקע געוואָרען אַ הויז־אייגענטימער אין דער שיינער שטאָט בודאפעסט, און נישט עפעס אַ הייזעל דאָרט, נאָר טאָקע אַ הויז פון זעקס שטאָק מיט 42 וואוינונגען פאַר דעם פרייז פון 280 טויזענט קראַנען. אַכציג טויזענט קראַנען האָב איך איינגעצאלט אין קעש, דאָס איבעריגע איז געבליבען שטיין אויף דער היפּאָטעק, אַדער אויף מאַרגעדוש, ווי עס הייסט אין אַמעריקע. נאָכ'ן אַראַפּרעכענען אַלע הוצאות איז מיר פון דעם הויז נאָך אַריינגעפאַלען פיר טויזענט קראַנען הכנסה אַ יאָר, אַ חוץ מיין אייגענע שיינע וואוינונג פון פינף צימערען.

און עס וואָלט ווייטער אַזוי געגאַנגען לעילה ולעילה און איך וואָלט אפשר געוואָרען דער רייכסטער קאַנטאָר, וואָס איז ווען עס איז געווען ביי אידען, ווען עס ברעכט נישט אויס די ערשטע וועלט־מלחמה.

דערווייל איז צו מיר קיין בודאפעסט אַנגעקומען אַ ידיעה פון טאַטען, אַז ער קלייבט זיך מיט אַ באַזוך צו מיר, און פאַר איין וועגס וועט ער שוין באַזוכען אויך די איבעריגע צוויי ברידער מינע, וועלכע זיינען געווען אויף שטעלעס, איינער אַלס מוזיק־פּראָפּעסאָר אין ווין, און דער צווייטער אַלס חזן אין דער שטאָט סטאַניסלאָוו. מיין פרייד, וואָס דער טאַטע וועט קומען און מיך מיט די אייגענע אויגען זען אַרומגערינגעלט מיט עשירות און מיט כבוד — האָט גאָר קיין גרענעצען נישט געהאַט. אויך פאַר אים איז דאָס, ווייזט אויס, געווען אַ געוואָלדיגע איבערלעבונג אויף זיינע עלטערע יאָרען אַרויסצופאַרען נאָכאַמאָל אין דער וועלט אַריין, כדי צו זען ווי זיינע פייגעלעך זיינען זיך צעפּלויגען און ווי יעדערער האָט זיך זיין נעסט געבויט לויט זיינע בעסטע

מעגליכקייטען, און ווי אלע צוזאמען פארשאפען זיי כבוד און פרייד דער משפחה.

דאס קומען פון טאטען האט מיר געגעבען די געלעגענהייט נאכאמאל זיך צו איבערצייגען, ווי איידעל און גרויסמוטיג די בודאפעסטער געמיינדע האט זיך צו מיר באצויגען. צופעליג האב איך זיך ארויסגעכאפט פאר'ן געמיינדע־סעקרעטאר, אז דער טאטע מיינער קומט צו פארען מיט אַ שיף איבער'ן דונאי פון ווין קיין בודאפעסט, און אז קומען וועט ער אַ דינסטאָג, אַרום עלף אינדערפרי. דעם זעלבען טאָג באלד אינדערפרי קלינגט ביי מיר אין דער טיר. איך עפען אויף און דערזען פאַר זיך דעם סעקרעטאר פון דער געמיינדע. איך האָב זיך דערשראָקען, — וואָס האָט דאָ פאַסירט, אפשר רופט מען מיך ערגעץ, און דאָ דאַרף איך גיין באַגעגענען דעם טאטען ביי דער שיף. ערשט דער סעקרעטאר באַרואיגט מיך און בעט מיך, אז איך זאל מיך צוויילען, ווייל צוויי מיטגלידער פון פאַרשטאַנד וואַרטען אונטען אין אויטאָמאָביל און זיי וועלען באַגעגענען דעם טאטען אין נאָמען פון דער געמיינדע.

איך בין געווען גערירט ביז טרערען פון דעם דאָזיגען אומגעריכטען כבוד, וואָס די געמיינדע האָט באַשלאָסען צוצוטיילען מיין פאַטער. אין פאַרט האָבען מיר גענומען אַ מאַטאַר־שיפעל און זיינען אַרויסגעפאַרען אויפ'ן דונאי אַנטקעגען דער שיף, וואָס איז אַנגעקומען פון ווין. האַרציג איז געווען די באַגעגעניש מיט'ן טאטען. אַ שטאַרקען איינדרוק האָט אויף אים געמאַכט דער פאַקט, וואָס די אידישע געמיינדע פון אַזאַ גרויסער, פאַרגעשריטענער שטאָט ווי בודאפעסט, האָט געפונען פאַר נויטיג צו שיקען ספּעציעלע שליחים, כדי אים צו באַגעגענען. די פאַרשטייער האָבען אים גענומען אונטער'ן אַרעם און אַראַפּגעפירט פון שיף. דער טאטע האָט זיך אַזש צעוויינט פאַר פרייד, וואָס עס איז אינגאַנצען נישט געווען זיין טבע.

ביי דער געלעגענהייט האָט זיך דער טאטע דערמאַנט אין דעם קבלת־פנים, וואָס ער האָט געקראָגען בעת ער איז געקומען מיך באַזוכען קיין פעטערבורג; די אלע דוואַרניקעס, מיט די פריסטאָוס און נאָדזיראַטעלס, וואָס האָבען זיך געיאָגט נאָך אים, ווי די יאַגד־הינט, און וועלכע מ'האַט געמוזט „שמירען“, אַז זיי זאלען לאַזען אַטעמען מיט דער „הייליגער“ פעטערבורגער לופט. דאָ, אין בודאפעסט, האָט ער זיך געפילט פריי, ווי קיינמאַל נישט פריער אין רוסלאַנד, און ער האָט אַן איבעריג מאַל געלויבט מיין פאַרזעוודיגקייט, וואָס איך האָב נישט געוואַלט בלייבען אין דער קאַלטער רוסישער הויפּט־שטאָט.

נאָר געוואַלדיג איז געווען די אויפנאַמע, וואָס דער טאטע האָט געקראָגען, ווען ער איז די ערשטע נאַכט שבועות געקומען מיט מיר אין טאַבאַק־טעמפעל. דער גאַנצער פאַרשטאַנד איז געווען פאַרזאַמעלט פאַר'ן אַריינגאַנג און דער הויפּט־ראַבינער אַליין, אַט דער וואָס האָט תחילת געפירט קעגען מיר אַזאַ פאַרביסענעם קאַמף, האָט אים באַגריסט מיט אַ „ברוך בואך לשלום“. דער

פרעזידענט פון איין זייט און דער וויצע-פרעזידענט פון דער אנדערער זייט האבען גענומען דעם טאטען אונטער'ן אָרעם, אים אַרויפגעפירט אויף דער בימה און אים אַוועקגעזעצט לעבען סאַמע פרעזידענט. מיין האַרץ האָט געקוואָלען, ווען איך האָב דאָס צוגעזען. ענדליך קאָן איך צוריקצאלען מיין טייערען פאָטער פאַר זיינע אַלע ליידען, וואָס ער איז זיך אין דער יוגענט אויסגעשטאַנען צוליב מיר, און פאַר די אַלע קלוגע עצות וואָס ער האָט מיר געגעבען און וועלכע האָבען געפירט דערצו, אַז איך זאָל נישט פאַרזונקען ווערען אין דעם קליינעם שטעטעל, נאָר איך זאָל אַנטוויקלען אַלע מיינע כחות און פעהיגקייטען, מיט וועלכע די השגחה האָט מיך באַשאַנקען.

אויף צומאַרגענס, דעם ערשטען טאָג שבועות האָט מען דעם טאטען אויפֿ־ גערופען צו "כהן" און ער האָט מנדב געווען הונדערט קראַנען פאַר אַרעמע־ לייט. נאָכ'ן דאַוונען איז דער גאַנצער פאַרשטאַנד געווען פאַרזאַמעלט ביי מיר אין הויז אויף קידוש. דער פרעזידענט, הער אַדלער, האָט געמאַכט דעם טאטען עטליכע קאָמפלימענטען צוליב דעם געראַטענעם זון זיינעם, אָבער דער טאטע האָט זיך אָפגעזאָגט פון די קאָמפלימענטען, ווייל... ער האָט מיך נאָך נישט געהערט דאַוונען אין בודאַפעסט. דעם ערשטען טאָג שבועות האָט געדאַווענט אין טעמפעל דער אויבער־קאַנטאַר לאַזאַרוס.

דאָס גליק און די פרייד פון דעם טאטען קאָן מען זיך גאַרנישט פאַרשטעלען, אָבער יעדעס מאָל וואָס ער האָט מיך אַרומגענומען און געדריקט צו זיין האַרצען. האָט זיך ביי אים אַרויסגעריסען אַ טיפער זיפּץ פון דער ברוסט: "מיין טייערער־זון", האָט ער געזאָגט, "ווי גרעסער וואָלט געווען מיין פרייד, ווען אויך דיין ליבע מוטער וואָלט געהאַט די מעגליכקייט צו זען מיט די אייגענע אויגען דעם גרויסען נחת, וואָס איז באַשערט איר קינד".

אַן אויסערגעוויינליכע בענקשאַפט איז באַפאַלען דעם טאטען נאָך דער מאַמען און ער האָט זיך נישט געקאַנט שענקען, וואָס ער איז נישט צוגעשטאַנען צו איר מיט'ן האַרבען וואָרט, אַז זי זאָל מיטפאַרען מיט אים אויף אַ באַזוך צו די קינדער. ער האָט זיך אַליין געמאַכט אַן אַ שיעור פאַרוואַרפען, פאַרוואָס ער איז באַגאַנגען אַזאַ פעלער. ווייל אַזאַ פאַרגעניגען קאַנען עלטערען האָבען פון זייערע קינדער נאָר איין מאָל אין לעבען. האָבען דעריבער ביידע צוזאַמען געדאַרפט דאָס זען און מיטלעבען. דער טאטע האָט מיר אויפגעקלערט, אַז די מאַמע האָט בשום אופן נישט געוואָלט איינשטימען צו פאַרמאַכען די קראַם און די שטוב אויף עטליכע וואַכען און לאַזען זיך אין אַזאַ ווייטען וועג אַריין. זי האָט פאַרזיכערט, אַז ווי נאָר דער טאטע וועט צוריקקומען, וועט זי דאָן פאַרען אויף עטליכע וואַכען זיך פרייען מיט די קינדער און אייניקלעך.

אָבער ליידער, ליידער איז איר דאָס גליק מער נישט באַשערט געווען. דעם צווייטען טאָג שבועות האָב איך שוין געדאַווענט, און וויסענדיג וואָס פאַר אַ שטרענגען צוהערער איך האָב אין טעמפעל אין דער פּערזאָן פון טאטען,

האָב איך גוט געדאווענט, מיט האַרץ און נשמה, אַזוי ווי אונזערע אַלטע בעלי תפילות פלעגען דאָס טאָן אין דער אַלטער היים. דער טאַטע האָט געשטראַלט, צוועענדיג, ווי נאָכ'ן דאווען גייען צו מיר די מתפללים אין אַ לאַנגער ריי, ווי צו אַ גוטען אידען, כדי מיר צו דאַנקען פאַר דער הנאה, וואָס איך האָב זיי פאַרשאַפט. ווען דער פרעזידענט האָט געוואונשען דעם טאַטען „גוט יום טוב“, האָט דער טאַטע אין שפּאַס באַמערקט, אַז איצט נעמט ער שוין אָן די קאָמפּלימענטען, וואָס ער האָט אים נעכטען געמאַכט. ער האָט זיך אַליין איבערצייגט, אַז די קאָמפּלימענטען האָבען „דעקונג“.

מיר זיינען אַהיים געקומען, קידוש געמאַכט און זיך געזעצט עסען, אָבער אין מיטען עסען האָב איך באַמערקט ווי די גאַנצע פּרייליכקייט און יום־טוב־דיגקייט איז פאַרשוואונדען פון טאַטע'נס פנים. ער האָט זיך פאַרוונקען אין זיך און איז נישט געווען דער אויפגערוימטער און גליקליכער פּאַטער, וועלכער האָט היינט געקליבען אַזוי פיל נחת אין טעמפעל. ווען איך האָב נאָכ'ן עסען געפרעגט דעם טאַטען, צי ער פילט זיך, חלילה, עפעס נישט גוט, האָט ער מיר געענטפערט, אַז ער אַליין איז אין בעסטען מצב הבריות, נאָר עס מאַטערט אים אַ שלעכט געפיל, וואָס ער קאָן דאָס בשום אופן נישט אויסדריקען מיט ווערטער.

ער האָט מורא, האָט דער טאַטע מיר ווייטער דערקלערט, אַז דאָס אויסער־צוויינליכע גליק און פאַרגעניגען, וואָס ער לעבט איבער, זייענדיג ביי מיר, זאָל נישט האָבען אַרויסגערופען אַן עין הרע און זאָל נישט ברענגען, די שעה זאָל נישט זיין, עפעס אַן אומגליק אויף אונז. עס קלאַפט אים דאָס האַרץ און אַן אינעווייניגסטע אומרויאַגקייט איז אים באַפּאַלען, וועלכע ער איז גאַרנישט אומשטאַנד צו באַהערשען.

עס ציט אים ווי מיט אייזערנע צוואַנגען, האָט דער טאַטע ווייטער גערעדט, צו דער מאַמען. און ער בעט מיך ממש מיט טרערען אין די אויגען, אַז איך זאָל למען השם נישט פאַרגעסען גלייך מוצאי יום־טוב נאָך הבדלה צו נעמען ביי אים די הונדערט קראַנען, וועלכע ער האָט מנדב געווען אין טעמפעל פאַר אַרעמעלייט, און זיי אַוועקשיקען אין דער געמיינדע, ווייל מיט אַ נדר טאָר מען זיך נישט שפילען און מען טאָר נישט פאַרזאַמען אים צו באַצאָלען. איך האָב אים געמוזט פייערליך צוואַגען, אַז איך וועל גלייך נאָך הבדלה דערפילען זיין וואונש. איך האָב קוים גע'פועלט ביי אים, אַז ער זאָל זיך צולייגען אויף אַ וויילע אַביסעל אַפרוען.

מיט אַ פּערטעל שעה שפּעטער, ווי דער טאַטע האָט זיך צוגעלייגט, איז צו מיר געקומען מיין פּריינט בעהם און האָט מיך געבעטען איך זאָל מיט אים אַריינגיין אין אַ באַזונדער צימער, ער האָט עפעס מיט מיר צו ריידען הינטער פיר אויגען. ווען מיר זיינען געבליבען אַליין, האָט ער צו מיר געזאָגט: „איך ווייס מיין פּריינט, אַז דו ביסט אַן אינטעליגענטער און קלוגער מענש און האָסט

געהאט גענוג דערפארונגען אין דיין לעבען, גענוג צרות און לייד מיטגעמאכט, און ביזט געווען גענוג שטארק דאס אריבערצוטראגען. דעריבער הער מיך אויס, מיין פריינט, וואס איך האב דיר צו זאגען."

אט די לאנגע פאררעדע, וואס ער האט צו מיר געהאלטען, איז מיר גלייך עפעס נישט געפעלען געווארען, און מיין הארץ האט גענומען שטארקער קלאפן. איך האב אומגעדולדיג גענומען פאדערען ער זאל מיר זאגען וואס עס איז געשען. ער האט מיך ארומגענומען און צוגעדריקט צו זיך און גלייכצייטיג ארויסגענומען א טעלעגראמע פון קעשענע, וועלכע מיין ברודער פון ווין האט אים איבערגעשיקט. אין דער טעלעגראמע איז געשטאנען: „גרייט צו פארזיכטיג מיין ברודער צו דער טרויעריגער באכריכט, אז אונזער טייערע מוטער אין געשטארבען."

ווי שטארק איך בין געטראפען געווארען פון אט דער צעשמעטערענדער ידיעה, איז דאך מיין ערשטער געדאנק געווען: דער טאטע! זיין מערקווירדיגער פארגעפיל, אז א גרויסער אומגליק רוקט זיך אן אויף אונז, און זיין מאדנע בענקעניש צו זען די מאמען נאך איין מאל, ווי ער וואלט טיף געפילט, אז דאס וועט שוין נישט מער מעגליך זיין, און ווי ער וואלט זיך געזעגענט מיט איר דורך דעם ווייטען שטח, וואס האט זיי פאנאנדערגעטיילט אין די לעצטע מינוטען פון איר פיינפולען לעבען!

איך האב געהאט דאס געפיל, ווי מען וואלט אונטערגעהאקט די פיס אונטער מיר, דאס באוואוסטזיין, אז דער טאטע איז מיט מיר, האט מיך אביסעל געשטארקט און איך האב נישט אויפגעהערט צו טראכטען: ווי אזוי נעמט מען זיך אים אַנצוואגען אזא שרעקליכע בשורה?

נאכ'ן טויט פון דער מאמען שטארבט מיר אוועק מיין פרוי

בעת איך בין אזוי געשטאנען א דערשלאגענער און נישט געוואוסט וואס מען הויבט אן פריער צו טאן, האט מען אריינגעבראכט א צווייטע טעלעגראמע, וועלכע האט געהאט דעם פאלגענדען אינהאלט: „דער פראצעס מיט זאגארסקי'ן איז געוואונען געווארען. מען האט צוגע'משפט פאר אייער טובה וועגען אכצען הונדערט רובעל. קומט גלייך צופארען“.

מען האט זיך געקענט אַנשטויסען, אַז די דאָזיגע טעלעגראַמע איז ספּעציעל אַרויסגעשיקט געוואָרען צוליב'ן טאַטען, כדי אים צו באַוועגען גלייך אַהיימ-צוקומען, נישט וועלענדיג אים אַנזאָגען די טרויעריגע נאַכריכט פאַר דער צייט. דער טאַטע איז דערווייל אויפגעשטאַנען פון שלאָף, איך האָב זיך שוין געהאַט אָפגעוואַשען דאָס פנים, אַז מען זאָל נישט דערקענען אויף מיר די טרערען. איך האָב געזוכט זיך צו באַהערשען ווי ווייט איך האָב נאָר געקאַנט, און האָב אים דערלאָנגט די טעלעגראַמע וועגען דעם געוואונענעם פראַצעס.

נאַרמאַל וואָלט זיך דער טאַטע געדאַרפט פרייען, וואָס ער האָט געוואונען אַזאַ סומע געלט אין אַ קאַנפליקט מיט אַ צווייטען סוחר; אָבער ניין, דער טאַטע איז גאַנץ ווייט געווען פון פרייד. ער האָט געהאַלטען אין איין טענה'ן, אַז די טעלעגראַמע געפעלט אים נישט, און אַז דאָס האַרץ זאָגט אים כסדר פאַר, אַז עפעס שלעכטס האָט פאַסירט. ער האָט גלייך אויפ'ן אַרט באַשלאָסען, אַז אם ירצה השם מאַרגען גלייך אינדערפרי פאַרט ער אַהיים.

אויף דער נאַכט, גלייך נאָך הַבדלה, האָט ער מיך גענומען מאַטערען, איך זאָל גלייך אָפשיקען די הונדערט קראַנען, וואָס ער האָט מנדר געווען, און אויף צומאַרגענס אינדערפרי איז ער מיט אַ שווער האַרץ אָפגעפאַרען. נישט וויסענדיג, אַז אין קאַנאַראַד וואַרט מען אויף אים מיט דער ליה פון זיין פרוי, איז ער נאָך אויפ'ן וועג אַהיים אָפגעטראַטען אין ווין, כדי זיך צו געזעגע-נען מיט מיין ברודער באַריס, און אין סטאַניסלאַוו, כדי זיך צו געזעגענען מיט דעם צווייטען ברודער גדליה.

איך בין אָפגעזעסען שבעה און באַלד דערנאָך האָב איך דערהאַלטען דעם קלאַג-בריוו פון טאַטען מיט די אַלע איינצעלהייטען וועגען דער מאַמע'ס טויט. ער האָט געזוכט מיך צו טרייסטען בעת ער אַליין האָט אזוי נויטיג געהאַט אַ טרייסט, און קיינער איז נישט אומשטאַנד געווען זי אים צו געבען. אזוי האָט זיך אָנגעהויבען פאַר מיר אַ טרויעריג יאָר, דאָס יאָר 1913.

מיט דעם טויט פון מיין טייערער און הארציגער מוטער האָט זיך די קייט פון אומגליקען פאַר מיר ערשט אָנגעהויבען. מיין פרוי איז גלייך נאָכדעם שווער קראַנק געוואָרען און מען האָט זי געמוזט אַריינגעבען אין אַ סאַנאַטאָריע. איך בין געבליבען אַליין מיט די קינדער, האָבענדיג צו זאָרגען פאַר זייער אויפפאַ-
טונג און דערציהונג און פאַר פירען די שטוב, אַ חוץ די גרויסע און פאַראַנט-
וואַרטליכע פליכטען, וואָס זיינען געווען פאַרבונדען מיט מיין באַרוף.

נאָכ'ן אַפּוין אין דער סאַנאַטאָריע עטליכע חדשים, האָט זיך איר לאַגע אַנשטאַט צו פאַרבעסערען זיך נאָך פאַרערגערט. די פראַפעסאָרען האָבען געראַטען, אַז זי מוז אַרויספאַרען פון אונגאַרן, פאַרעסען אינגאַנצען וועגען איר הויז-
געזינד און וועגען אַלע אירע פליכטען אַלס פרוי און מוטער, אפשר דאָן וועלען זיך אירע נערווען איינשטילען און זי וועט קומען צו זיך. איך האָב גלייך געשריבען וועגען דעם דאָזיגען באַשלוס פון די דאָקטוירים צו מיין שווער און שוויגער און צו מיין שוואַגער דובניקאָוו, אַז אפשר וואָלט גלייך געווען זי זאָל אַוועקפאַרען אויף אַ שטיקעל צייט קיין רוסלאַנד, וואו זי זאָל זיך געפינען אונטער דער אויפפאַסונג פון אַ ספּעציעלען מענשען.

מיין שוואַגער איז גלייך געקומען צופאַרען און האָט מיטגענומען מיין פרוי קיין טשערקאַס, וואו מיינע שוויגער-עלטערען האָבען דעמאָלט געוואוינט. עס זיינען געגאַנגען די חדשים, איך האָב מיך שטאַרק געפלאַגט מיט די זאָרגען איבער די קינדער, אָבער איך האָב אַלץ געהאַפּט, אַז מיין פרוי וועט זיך דאָרט אויסרוען און קומען צו זיך און וועט זיך צוריקקערען אַ געזונטע מאַמע פאַר אירע קינדער. אָבער דער גורל איז אַנדערש געווען געצייכענט. מיט אַ האַלב יאָר נאָך איר אַוועקפאַרען האָב איך דערהאַלטען די טרויעריגע נאָכריכט, אַז מיין פרוי איז געשטאַרבען, אַרומגערינגעלט פון אירע עלטערען, אָבער ווייט פון איר מאַן און געליבטע קינדער.

מען האָט געקאַנט צעשמעטערט ווערען פון אַזעלכע צוויי אומגליקען, איינער נאָכ'ן אַנדערען. דער צער פון די יונגע קינדער האָט אינגאַנצען אונטערגעגראָבען מיין גלייכגעוויכט. איך בין שוין געווען אי דער טאַטע, אי די מאַמע, אי די קעכין, אי די גואווערנאַנטין, אי דער דערציער. קיין פרוי אין הויז, קיין מוטער פאַר די קינדער, איך האָב געפילט, אַז איך נעם מיך איינברעכען אונטער די אומגליקען און לאַסטען, וואָס זיינען אויף מיר געפאַלען.

ענדליך האָב איך באַוויזען איינצואַרדענען מיינע צוויי עלטערע מיידלעך, אַנאַ און קלאַראַ, אין אַ פענסיאָן פאַר דערציאונג אין דייטשלאַנד. זיי האָבען דאָרט געקראָגען אַ פיינע בילדונג און האָבען אויך שטודירט מוזיק. אָבער די ערשטע וועלט-מלחמה, וואָס איז גלייך אויסגעבראַכען, האָט צעשטערט אַלע פלענער פאַר זייער לענגערער אויפהאַלטונג אין דעם פענסיאָן, און איך האָב זיי אינגיכען געמוזט אַהיימנעמען.

ווי ווייט דאָס דאָזיגע יאָר 1913 איז געווען אומגליקליך פאַר מיר! נאָך פאַר'ן טויט פון דער ליבער מוטער דערהאַלט איך איינמאַל אַ טעלעגראַמע

פון טאטען, אז מיין אינגסטער ברודער, מרדכי, וועלכער איז דאן געווען אכצען יאָר, איז שווער קראַנק געוואָרען אויף די לונגען, און די דאָקטוירים הייסען אים דרינגענד אַרויסנעמען אין אַ סאַנאַטאָריע לעבען באַדען. עס איז געלונגען אַפּצוראַטעווען זיין געזונט. אָבער ער האָט פאַרשלונגען אַ סך פון מיינע כחות, נערווען און מיטלען, און איך בין געווען צופרידען, וואָס איך האָב געקאַנט אויסציען אַ האַנט פון הילף צו מיין נאָענטסטער משפּחה.

צו יענער צייט, דאָס איז געווען אין די ערשטע חדשים פון דעם היס-טאָרישען יאָר 1914, נאָכדעם ווי אַזוי פיל אומגליקען זיינען אַריבער איבער מיין קאַפּ, האָט פּלוצלונג אַ נייער באַגריף אויפגעטויכט אין מיין באַוואוסטזיין, אַ באַגריף, וואָס האָט שפּעטער געדאַרפט מאַכען אַ גרינטליכע ענדערונג אין מיין לעבען. דער נייער געדאַנק, וואָס האָט מיך פאַרכאַפט און געהאַלטען געפאַנגען עטליכע יאָר, ביז ער האָט געקאַנט פאַרווירקליכט ווערען, איז געווען דאָס איינציגע פאַר'כישופ'טע וואָרט: אַמעריקע!

איך האָב גוט געוואוסט, אז אין דעם דאָזיגען לאַנד, וואוהין עס האָבען אויסגעוואַנדערט הונדערטער טויזענטער אידען פון רוסלאַנד, פוילען און ליטע, גייט אויף אַ ניי אידיש לעבען. נאָך אין יאָר 1908, ווען איך האָב אָנגעהויבען אַריינזינגען די ערשטע גראַמאַפּאָן-פּלאַטען, האָב איך געהערט, אז די פּלינקע אונטערנעמער, וועלכע האָבען געמאַכט אויף מיר אַ גרויס פאַרמעגען, האָבען נישט פאַרזאַמט אַריבערצוואַרפען דעם נייעם אַרטיקעל איבער'ן ים און האָבען דאָרט דערגרייכט די אַריבערגעוואַנדערטע אידען, וועלכע זיינען געווען אויסגעהונגערט נאָך אַ שטיקעלע אידישער נגינה, וואָס זאָל זיי דערמאַנען אין דער אַלטער, געליבטער היים.

איך האָב געוואוסט, אז אין כמעט יעדער אידישער שטוב אין אַמעריקע טרומייטערט דער גראַמאַפּאָן בייטאָג און ביינאַכט, און אז אידען באַלעקען זיך מיט אַ שטיקעלע סיראַטע אָדער מיט אַ שטיקעלע קוואַרטין, אָבער וועגען פאַרען קיין אַמעריקע — וועגען אַזאָ זאָך האָב איך קיינמאַל נישט געטראַכט. איך האָב דאָך באמת געדאַרפט זיין משוגע צו וועלען אַוועקוואַרפען אַזאָ שמאַלקי-גרוב, ווי עס איז געווען פאַר מיר בודאַפעסט, וואו איך בין געגאַנגען ממש אין גאַלד, און אויסטוישען דאָס אויף דעם נייעם לאַנד, וואָס איז פול מיט פּריש-איינגעוואַנדערטע מענשען, וועלכע מאַטערען זיך גוט אין די סוועט-שעפּער, כדי צו מאַכען אַ לעבען און צו קאַנען נאָך אַפּשפּאַרען עטליכע דאָלאַר אויף צו העלפען זייערע פאַראַרעמטע פאַמיליעס, וואָס זיינען געבליבען אין רוסלאַנד.

אָבער דאָס מאַל האָט אַמעריקע אויפגעשיינט פאַר מיר גאָר אין אַן אַנדער ליכט, און איך האָב גענומען ברענען ממש מיט אַ פיבערהאַפטען פאַרלאַנג צו באַזוכען דאָס נייע לאַנד. און געשען איז עס צוליב אַ ריינעם צופאַל, וועלכען איך מוז דאָ אַביסעל גענויער שילדערען.

אין מיין געבורטס־שטעטעל, כאַנאַראַד, האָב איך געהאַט אַ קוזין, אברהם'ל קוואַרטין, דער זון פון פעטער חיים, דעם טאָטענ'ס אַ ברודער. איך האָב אים גע־דענקט ווי אַ קינד, און געבליבען איז ער מיר אין זכרון צוליב אַ פעלער, וואָס ער האָט געהאַט אויף אַ פוס און צוליב וועלכען ער האָט אונטערגעהונקען גייענדיג. צוזאַמען מיט'ן טאָטען זינעם, האָט ער גאַנץ יונג, איינער פון די ערשטע עמיגראַנטען פון אונזער שטעטעל, פאַרלאָזען די אַלטע היים און אַוועק קיין אַמעריקע.

עס רעדט זיך אַזוי לייכט אַרויס: אַוועק קיין אַמעריקע. אין יענע יאָרען איז אַזאַ נסיעה מעבר לים געווען די געוואַלדיגסטע אונטערנעמונג, וואָס אַ מענש האָט זיך נאָר געקאַנט פאַרשטעלען. עס האָט געהייסען: מען פאַרט אין עק וועלט, און איין גאַט וויסט, וואָס עס קאָן נאָך אויפ'ן וועג פאַסירען. און מיט זיי האָט טאַקע פאַסירט, אַז זייער רייע קיין אַמעריקע האָט געדויערט נישט מער און נישט ווייניגער ווי... אַנדערטהאַלבען יאָר.

ווען זיי זיינען אַנגעקומען מיט דער באַן קיין אַדעס, זיינען זיי אַריינגעפאַלען אין די הענט פון אַ באַנדע שיפס־אַגענטען שווינדלערס, וואָס האָבען ביי זיי צוגענומען די אַפגעשפאַרטע פאַר רובעל, אַרויפלאָדענדיג זיי אויף נישט קיין גרויסער פראַכט־באַרזשע און — פאַרט, אידעלעך, דער אויבערשטער זאָל אייך העלפען, און די רייע איז געווען אַ ביטערע, זי האָט געפירט דורך פאַרשידענע פאַרטען, און אומעטום האָט מען זיך געדאַרפט וואַלגערען אין שמוץ און אין נויט לאַנגע חדשים, ביז ענדליך, נאָך אַכצען חדשים, נאָכ'ן אויסשטיין זיך אַלע שבעה מדורי גיהנום, האָבען זיי זיך דערשלאָגען צו די ברעגען פון דעם גאַלדענעם לאַנד.

דאָ האָט זיך ערשט אַנגעהויבען אַ פרישע סעריע מאַטערנישען, ביז זיי האָבען זיך צו עפעס דערשלאָגען. אברהם'ל אָבער האָט געהאַט אַ גוטען קאַפּ, ער איז געווען אַ פעהיגער אינגעל און האָט געהאַט גרויסע אַמביציעס. די גרעסטע פון אַלע אַמביציעס איז אָבער געווען, וואָס שנעלער רייך צו ווערען. נאָר ווי אַזוי מען קומט צום רייכטום האָט ער נישט געוואוסט. קיין גרויסע למדנ'עשאַפט, פאַרשטייט זיך, האָט ער פון די כאַנאַראַדער אוניווערסיטעטען נישט מיטגעבראַכט, האָט ער געמוזט אָנהויבען פון אַ געוויינליכען אַרבייטער. זיין ערשטע אַרבייט איז געווען אין אַ פאַבריק פון פאַפירענע שאַכטלעך. ער האָט זיך שנעל אויסגעלערענט דעם פאַך און זיינע פאַרדינסטען האָבען גענומען שטייגען.

גאַר גיך האָט ער אָבער געקראָגען די אַמביציע אַליין צו ווערען אַ פראַדוציר־רער פון אַזעלכע פאַפירענע שאַכטלעך. צו וואָס זאָל ער אַרבייטען ביי יענעם און ווערען אויסגענוצט, ליבערשט וועט ער אַליין פראוואַוען זיין מזל מיט פראַד־דוקציע. און מען מוז זאָגען, אַז עס האָט אים אַפגעגליקט. פון אַ גאַנץ קליין פאַבריקעל איז אינגיכען אויסגעוואַקסען אַ גרעסערע פאַבריק, די באַשטעלונגען האָבען געהאַלטען אין איין וואַקסען און ער האָט שוין געמוזט צונעמען אַ שותף.

כדי די פאבריק צו פארגרעסערען און נאכצוקומען אלע אַרדערס, וואָס האָבען געהאַלטען אין איין פליסען.

דער זעלבער אַברהמ'על האָט נאָך פון אונזער געבורט־שטאָט מיטגעבראַכט אַ גרויסע ליבשאַפט פאַר מוזיק, דער עיקר פאַר חזנות. ער האָט אויך אַליין פאַרמאַגט אַ גאַנץ קליינע טענאַר־שטימעלע. דאָס האָט אים נאָך מער פאַר־בונדען אויף אַ גאַנץ לעבען מיט דער וועלט פון קלאַנגען.

אין קורצע ווערטער: אַט דער דאָזיגער קוזין מיינער, אַברהם קוואַרטין, האָט זיך דאָס פאַרלייגט, אַז ער מוז זיין באַרימטען קוזין, דעם גרויסען חזן פון אייראָפּע, אַריבערברענגען קיין אַמעריקע.

איך ווער אנגאזשירט קיין אמעריקע אויף דרייסיג קאנצערטען

לאנגע יארען האט דער קווין מיינער אין אמעריקע אינגאנצען נישט געהערט פון מיר, ווי פון דער גאנצער משפחה. ערשט די גראמאפאן-פלאטען, וואס האבען אריבערגעטראגען מיין נאמען איבער'ן אטלאנטישען אקעאן, האבען געבראכט צו אים דעם נאמען זאוועל קווארטין, און דא האט ער זיך דערמאנט: „הא? דאס איז דאך מיין קוזין, זאוועל, פון כאנאראד! ער זינגט דאס אזוי שיין, אז עס צענעמט דאס הארץ? ער מאכט דאס אונזער פאמיליען-נאמען אזוי בארימט איבער דער וועלט?“ און דעמאלט האט זיך דאס דער דאזיגער אברהמ'ל, אדער ווי ער האט שוין געהייסען אין אמעריקע, אייבי, אריינגע-שלאגען אין קאפ אריין, אז פאר יעדען פרייז מוז ער מיך ברענגען קיין אמעריקע אויף א טורנע פון קאנצערטען און צו דאוונען שבתים.

ער האט ערגעץ אויסגעפונען מיין אדרעס און אין יאנואר פון יאר 1914 באקום איך פון אים א בריוו, געשריבען אין א גאנץ שלעכטען אידיש, וואו ער מאכט מיר דעם אַנבאַט צו קומען קיין אמעריקע. צוליב דער כאראקטער-ריסטישקייט פון דעם בריוו, ברענג איך דא מאַנכע שטעלען פון אים:

„ליבער קווין זביל! דעם דאזיגען בריוו שרייבט דיר דיין שוועסטער-קינד אברהם, דעם פעטער היימ'ס א זון. איך ווייס נישט צי דו געדענקסט מיך, אבער איך געדענק דיך גאנץ גוט פון אונזער שטעטעל, איך געדענק אפילו די קלעפ, וואס איך האב פון דיר אריינגעכאפט, בעת מיר פלעגען זיך גאנץ אפט צע'הרג'ענען אין בית המדרש. איך בין שוין דא איבער צען יאר אין אמעריקע און האב דורכגעמאכט קאלטס און ווארעמס. איך בין דורכגעאנגען דורך פייער און דורך וואסער, האב זיך אנגעליטען אן א שיעור צרות, בין איך האב זיך מיט שווערער פראצע דערשלאגען צו אן אייגענער קליינער פעקטארי פון פאפיר-באקסעס און מאך א שיין לעבען. איך האב אויך וואוילע דריי קינדער און וואלט, דאכט זיך, געדארפט זיין צופרידען מיט מיין לעבען.

„איז אבער א מאדנער שמע קולנו מיר אריין אין קאפ אריין, וואס גיט מיר קיין רו נישט און לאזט מיך נישט לעבען. שוין עטליכע יאר ווי דא אין אמעריקע פארקויפט מען אויף טריט און שריט דייער רעקארדס, וואס דו האסט אריינגעזונגען אזעלכע טייערע, הארציגע אידישע תפילות, וואס צענעמען דאס הארץ. פאר מאַנכע געשעפטען האב איך געזען ווי אידען שטייען אין

דער "ליין" צו קריגען דיינעם אַ רעקארד. מען פארלאנגט נאָר דיינע. און האָסט פארטריבען אלע אנדערע חזנים פון מאַרק.

„נו, איז מיר געקומען דער געדאַנק אין קאָפּ אַריין, אַז אויב דו וואָלסט געקאָנט אַריבערקומען קיין אַמעריקע אויף אַ טורנע פון קאָנצערטען און אויף אַ רייע פון שבתים און ימים־טובים, וואָלסטו דאָ געמאַכט אַ גרויס פאַרמעגען, דו וואָלסט ממש גליקליך געוואָרען. און איך וואָלט געהאַט די גרויסע פרייד, וואָס מיין וועלט־באַרימטער קוזין נעמט איין די אידישע אַמעריקע. וואו מען גייט און וואו מען שטייט הערט מען נאָר קוואַרטין און קוואַרטין, און אַ טייל כבוד וואָלט פון דעם אויך מיר צוגעפאַלען.

„אַלזאָ, ליבער קוזין, שרייב מיר גלייך דיין מיינונג וועגען אַט דעם געדאַנק. אויב דו ביזט וויליג אונטערצונעמען אַזאָ זאָך, און אויך וויפיל דו פאַרלאַנגסט פאַר אַ קאָנצערט, פאַר אַ שבת און פאַר אַ וואַכעדיגער מנחה־מעריב, און וויפיל קאָנצערטען דו וואָלסט געקאָנט געבען אין פאַרלויף פון דריי חדשים צייט“.

דער דאָזיגער בריוו איז געווען פאַר מיר אַ גרויסע איבערראַשונג. ער־שטענס, אַז עס האָט זיך אָפגעזוכט אַ קרוב, וואָס איז אַזאָ גרויסער פאַטריאַט פון מיין טאַלאַנט, און דער עיקר — ער האָט אָנגעצונדען אין מיר דעם פאַר־לאַנג טאַקע אַריבערצופאַרען אין דער נייער מדינה, וואָס איז געוואָרען די היים פון אַזוי פיל, אַז עין הרע, אידען. און דריטענס, עפעס רעדט ער דאָרט וועגען גרויסע גליקען, וואָס מען קאָן דאָרט מאַכען; איז פאַרוואָס טאַקע זאָל איך דאָס אַוועקמאַכען מיט דער האַנט?

די ערשטע פראַגע, וואָס איז אויפגעקומען מיט דעם פלאַן צו פאַרען קיין אַמעריקע, איז געווען: צי וועט מיך מיין טעמפעל אָפלאָזען אויף אַזאָ לאַנגער צייט, ווי דריי חדשים? די צווייטע פראַגע איז געווען: צי קאָן מען זיך פאַרלאָזען אויף מיין קוזין, דעם שאַכטעלמאַכער; צי איז ער גענוג פאַראַנטוואָרטליך צו אַרגאַניזירען און דורכצופירען אַזאָ גרויסע אונטערנעמונג, וואָס איז פאַרבונדען מיט געוואָלדיגע הוצאות, און מיט אַ גרויסען אַרגאַניזאַציאָנעלען אַפאַראַט?

ווען איך האָב אים אָנגעפרעגט אין אַ בריוו וועגען דער לעצטער פראַגע, האָט ער מיר גלייך געענטפערט, אַז אַזוי ווי זיין שותף אין געשעפט איז זעהר אַן אינטעליגענטער און אויך אַ רייכער מאַן, האָט ער אים אָנפאַרטויט די גאַנצע זאָך וועגען זיין פלאַן אַריבערצוברענגען דעם אויבער־קאָנטאַר פון בודאַפעסט קיין אַמעריקע, און ער האָט אים ווי צוויי מאָל צוויי איז פיר אויפגעוויזען, אַז עס שטייט זיי ביידע פאַר, אַלס די אַרגאַניזאַטאָרען און מענעדזשערס, צו פאַרדינען אין מיין קומען אַ סך געלט, און דער שותף האָט גלייך איינגעשטימט צו ווערען אַ שותף אויך אין דער דאָזיגער אונטערנעמונג, וואָס הייסט „זאָוועל קוואַרטין“. אַלע אָפמאַכען, וואָס זיי וועלען מיט מיר שליסען, וועלען פּינקטליך געהאַלטען ווערען, מיט די געהעריגע באַנק־אַראַנטעיעס.

איז, הייסט עס, איין פראַגע געווען באַזייטיגט. איצט איז געבליבען די צווייטע פראַגע: ווי אַזוי מאַכט מען, אַז מיין געמיינדע זאָל מיר דערלויבען

אונטערנעמען די רייזע. עפעס האָב איך געהאַט אַ פאַרגעפיל, אַז זיי וועלען מיר מאַכען שוועריגקייטען. אָבער איידער איך בין געגאַנגען ריידען וועגען דעם מיט מיין פּרעזידענט, האָב איך געוואָלט פאַר זיך אַליין קלאַר מאַכען, וואָס בין איך אויסען מיט מיין רייזע קיין אַמעריקע, וואָס פאַר אַ באַדינגונגען דאַרף מען אַרויסשטעלען צו מיין קוזין מיט זיין שותף, אַלס די מענעדזשערס פון דער גאַנצער אונטערנעמונג, און אפשר וועלען מיינע באַדינגונגען גאָר זיין צו שווערע פאַר זיי און זיי וועלען נישט זיין אומשטאַנד זיי נאָכצוקומען.

איך האָב צוזאַמענגעשטעלט אַ צעטעל מיט די פּאָלגענדע פּאָדערונגען צו מיין קוזין אברהם קווארטין. איך האָב דערביי געהאַט די כוונה אויסצופראווען, אויף וויפיל ערענסט און סאָליד עס זיינען זיינע פאַרפליכטונגען און פאַראַנט-וואַרטליכקייטען:

(1) מיין טורנע אין אַמעריקע דאַרף אַרומנעמען אַ ציקל פון דרייסיג קאַנ-צערטען, שוין אינאיינעם מיט די שבתים, וועלכע עס וועט מיר עווענטועל אויס-קומען צו דאוונען;

(2) פאַר יעדען קאַנצערט אָדער שבת'דיגען דאוונען פאַרלאַנג איך טויזענט דאָלער;

(3) די דרייסיג קאַנצערטען דאַרפען דורכגעפירט ווערען אין דער צייט פון דריי חדשים;

(4) מיינע מענעדזשערס דאַרפען מיר צושיקען צוויי שיפס-קאַרטען, ערשטע קלאַס, פאַר מיר און פאַר מיין טאַכטער, אַנאַ, אַ סאַפּראַנאַ, וועלכע וועט זיך באַ-טייליגען אין די דערמאָנטע קאַנצערטען;

(5) מיינע מענעדזשערס דאַרפען אַריינשיקען אַ דעפּאָזיט פון צוויי טויזענט דאָלער, וועלכע דאַרפען אַראָפּגערעכענט ווערען ערשט פון די קאַנצערטען אין אַמעריקע;

(6) עס וואָלט גלייך געווען צו האָבען אַ גאַראַנטיע פון אַ באַנק, אַז אַלץ וועט פינקטליך אויסגעפירט ווערען לויט'ן אָפּמאַך;

(7) איך וועל קאַנען אַרויספאַרען קיין אַמעריקע ערשט נאָך די ימים נוראים, סוף אַקטאָבער אָדער אָנהויב נאָוועמבער, אויב, פאַרשטייט זיך, איך וועל באַקומען די נויטיגע דערלויבעניש פון דער געמיינדע;

(8) די קאַנצערטען זאָלען פאַרקומען נישט מער ווי צוויי אַ וואָך, נישט אַריינרעכענענדיג דעם שבת.

אין אָנהויב פון חודש מערץ האָט איך געהאַט אַן ענטפער, אַז אַלע מיינע באַדינגונגען זיינען אין פּרינציפּ אָנגענומען געוואָרען דורך די ביידע שותפים. נאָר זיי ווילען זיך נאָך פּריער דורכריידען מיט פּראָפעסיאָנאַלען וועגען דינגען די געהעריגע זאָלען און טעאָטערס, און אַז אינגליכען וועט ער מיר מיטטיילען דעם ענדגילטיגען ענטפער — יאָ, צי ניין.

סוף מאי, 1914, איז געקומען דער ענדגילטיגער ענטפער, אז אין פארלויף פון צוויי וואָכען וועל איך באַקומען דעם קאָנטראַקט, צוויי שיפס-קאַרטען און טויזענט דאָלאַר אַ דעפּאָזיט. ערשט נאָכ'ן דערהאַלטען אָט די ענדגילטיגע באַשטעטיגונג האָב איך באַשלאָסען אָנצוהויבען די געשפרעכען מיט מיין פּרעזידענט וועגען געבען מיר די דערלויבעניש אָפּצופאַרען פון בודאַפּעסט אויף דריי חדשים.

הער אָדלער האָט מיר געענטפּערט, אַז הגם ער איז מיינער אַ שטאַרקער פּריינט און ער האָט פּרעזענליך גאַרנישט קעגען מיינע פּלענער, דאָך גלויבט ער, אַז דאָס וועט זיין זעהר אַ שווערע זאַך דורכצופירען ביים פאַרשטאַנד. ער וועט עס פאַרברענגען און וועט מיר מיטטיילען דעם רעזולטאַט.

איך האָב נישט געדאַרפט לאַנג וואַרטען אויף אַט דעם רעזולטאַט, וועלכער איז געווען אַ נעגאַטיווער: דער פאַרשטאַנד האָט מיין ביטע מיט אַ גרויסער מערהייט אָפּגעוואַרפען. עס איז מיר געוואָרען גאַנץ קאַלאַמוטנע אויפ'ן האַרצען. פון איין זייט האָב איך זיך נישט געוואָלט צעקריגען מיט מיין געמיינדע, וועל-כער איך האָב גאַרנישט געהאַט וואָס פאַרצואוואַרפען. זי איז שטענדיג געווען צו מיר האַרציג און פייך און האָט מיך באַהאַנדעלט אויף דעם נאָכעלסטען שטייגער. און דאָס איז דאָך פאַרט געווען אַ לעבענסלענגליכער פאַסטען ביי איינער פון די רייכסטע געמיינדעס אין אייראָפּע.

פון דער אַנדערער זייט איז מיר שוין אַמעריקע אַזוי געהאַט אַריין אין דער נאָז אַריין, אַז איך האָב מיר שוין נישט געקאַנט פאַרשטעלען: וואָס הייסט מען וועט מיר נישט לאָזען פאַרען. און טאַקע, דרייסיג טויזענט אַמעריקאַנער דאָלאַרען זיינען דאָך צו יענער צייט געווען אַ געוואַלדיגער פאַרמעגען, טאָ ווי האָט מען דאָס אַ האַרץ זיך אָפּצוזאָגען פון אַזאַ אַפּוטיק? איך האָב מיר שוין געמאַכט פּלענער: איך וועל מיר אָפּצאָלען די היפּאָטעקע, וואָס איך בין שולדיג אויף מיין הויז און וועל מיר זיין אַ בעל הבית פאַר זיך און קאַנען טראַכטען וועגען גוטע שידוכים פאַר מיינע קינדער און באַזאָרגען זייער צור-קונפט. מאַלע וואָס אַ טאַטע פון פיר קינדער טראַכט אַלץ נישט, אַז ער וועט קאַנען אויפּטאָן, ווען אַ פּרייער און בהרחבה'דיגער גראַשען וועט אים אַריינפאַלען אין האַנט אַריין!

ווען כ'האָב סוף יוני ווידער געקראָגען אַ בריוו פון מיין אַברמה'לען, אַז דער קאָנטראַקט מיט די שיפס-קאַרטען און אויך דער דעפּאָזיט פון טויזענט דאָלער ווערען צוגעגרייט און וועלען גאַר אינגיכען אַרויסגעשיקט ווערען און איך זאָל דערווייל צוגרייטען די פאַספאַרטען פאַר מיר מיט דער טאַכטער. האָב איך שוין אינגאַנצען נישט געקאַנט איירווען. איך האָב געפילט, אַז איך מוז אָננעמען אַלע מיטלען כדי צו דערשלאָגען זיך, אַז אַזאַ גאַלדענע געלעגענ-הייט זאָל פאַר מיר נישט פאַרלוירען גיין.

איך בין ווידער אַוועק צו מיין פּרעזידענט, הער אָדלער, און האָב געבעטען

צו רופען נאַכאַמאַל אַ זיצונג פון פאַרשטאַנד וועגען מיין ביטע מכה דער ריזע קיין אַמעריקע, און אַז איך בעט מען זאָל מיך אויך איינלאָדען צו דער זיצונג. מיין קוזין האָב איך דערווייל געשריבען, אַז איך פיר פאַרהאַנדלונגען מיט מיין געמיינדע און איך בעט ער זאָל דערווייל קיין איבעריגע הוצאות נישט מאַכען, ביז איך וועל אים נישט טעלעגראַפירען, אַז איך האָב די דערלויבעניש פון מיין געמיינע באַקומען.

אַנהויב יולי, 1914, בין איך גערופען געוואָרען צו דער זיצונג פון דעם טעמפעל-פאַרשטאַנד. איך האָב אַוועקגעלייגט פאַר זיי אַ רעדע, וואָס האָט אַ שטיין געקאַנט רירען. ערשטענס, האָב איך געזאָגט, איז דאָס די נאַטירליכע אַמביציע פון יעדען קינסטלער באַרימט צו ווערען אין וואָס ברייטערע קרייזען. אַמעריקע איז דאָס אויפגעהענדיגע לאַנד; אידען האָבען מיך דאַרטען געהערט בלויז אין גראַמאַפאָנען, און ווען זיי לאָדען מיך איצט איין פאַר פערזענליכע אויפטריטען, האָב איך קיין רעכט נישט זיי אין דעם אַפצוזאָגען, און צווייטענס, טאַקע די דרייסיג טויזענט דאָלער. ווער קאָן זיך דאָס נעמען דאָס רעכט צו פסק'ענען, אַז איך זאָל זיך אַפּוּזאָגען פון אַזאַ סומע, וואָס קאָן פאַרויכערען די צוקונפט פון מיר און פון מינע קינדער?

און נאָך אַן אַרגומענט האָב איך געהאַט: דער אויבער-קאַנטאַר פון דער וואַרשעווער סינאַגאָגע, גרשון סיראַטע, האָט באַקומען אַזאַ אורלויב פון זיין געמיינדע אויף צו מאַכען אַ דערפאַלגרייכען טור איבער אַמעריקע, און זיין געמיינדע האָט בלויז געקליבען נחת פון זיינע דערפאַלגען דאַרט. איז פאַרוואָס זאָל בודאַפעסט זיין ערגער פון וואַרשע? און צום סאַמע לעצט האָב איך געמאַכט אַ זשעסט: כדי גרינגער צו מאַכען די הערצער פון די געמיינדע-מיטגלידער, בין איך גרייט זיך אַפּוּזאָגען פון מיין געהאַלט פאַר דער צייט, וואָס איך וועל זיין אונטערוועגס.

אויף צומאַרגענס האָט מיר דער פרעזידענט מיטגעטיילט דורכ'ן טעלעפאָן די פרייליכע ידיעה, אַז מיין דריי-חדשימ'דיגער אורלויב איז באַוויליגט געוואָרען.

די ערשטע וועלט-מלחמה צעשמערט מיינע פלענער וועגען פאָרען קיין אמעריקע

איך בין געווען מלא שמחה, וואָס מיין טרוים וועגען אַ רייזע קיין אמעריקע איז אזוי נאָענט פאָרווירקליכט צו ווערען. איך האָב שנעל אויפגעווכט מיין נאָענטסטען פריינט, בעהם, כדי מיטצוטיילען אים די גוטע בשורה און צוזאמען באַטראַכטען די פלענער, וואָס ווייטער צו טאָן. איך בין אַריין מיט אים אין איינער פון די שיינע בודאָפּעסטער קאָפּיען, וואָס האָבען געהאַט אזאַ רייך און צויבער אין יענע פרידליכע פאָר-מלחמה יאָרען. צו אונז האָט זיך אינגיכען צוגעזעצט הער בעהמ'ס אַ פריינט, אַ הויכער באַאַמטער פון אויסערן-מיניסטער-יום, און באַלד איז דער געשפרעך אַוועק וועגען דער פאָליטישער לאַגע אין אייראָפּע.

דער באַאַמטער האָט געהאַלטען, אַז דער פאָליטישער הימעל אין אייראָפּע הויבט זיך אָן צו פאָרוואַלקענען און אין דער לופט טראָגען זיך עפעס אומבאַ-שטימטע ווינטלעך, וואָס וועקען אומרו און אויפּרעגונג. מיר האָבען זיך צוגע-הערט צו די דאָזיגע מאַדנע רייד, וואָס האָבען געקלונגען אזוי פּרעמד און ווייטליך אין יענעם פּרעכטיגען פאָרנאַכט ביים דונאַי, ווען די יונגע פּלאַטערענ-דיגע פאָרלעך האָבען געאַיילט צו די שיפלעך און האָבען זיך געשושקעט אַזעלכע זיסע רייד אין די אויערען אַריין. עפעס האָבען מיר גאָר קיין אַכט נישט געלייגט אויף דעם, וואָס דער באַאַמטער האָט גערעדט. יעדערער איז אויפ-געשטאַנען און איז אַוועק מיט זיין וועג צו דערליידיגען זיינע געשעפטען, ווי קיינמאַל גאַרנישט.

איך האָב גענומען מאַכען פאָרבאַרייטונגען צו דער רייזע פאָר מיר און פאָר מיין טאַכטער. איך האָב געטראַכט וועגען אַ פאַספאַרט און וועגען די איבעריגע צוגרייטונגען צו דער רייזע. מיטאַמאַל איז אין די לעצטע טעג פון יולי פון יאָר 1914 אַריינגעלאָפּען צו מיר מיין פריינט בעהם אָן אויפּערעגטער: „האַט איר געהערט די נייעס? דעם עסטרייכישען קרוינפּרינץ, פּראַנץ פּערדינאַנד, האָט מען דאָך דערמאַרדעט אין סאַראַיעוואָ, אין באַסניע, און דאָס מיינט — אַ קריג מיט סערביע, אין אַלע קאַפּע-הייזער שמועסט מען, אַז דאָס איז אַ פּראָוואַקאַציע פון רוסלאַנד, און וואַרשיינליך וועט רוסלאַנד אויך אַריין אין קריג. ווער ווייסט וואָס פאָר אַן אומגליקען עס וועלען אַלץ אַרויסקומען פון אַט דעם מאַרד!“

מיר זיינען ארויס אין גאס, וואו עס האט געווימעלט מיט מענשען. באַלד האָבען זיך אַ לאַז געטאַן איבער די גאַסען די קליינע חברה-לייט מיט די עקסטראַ אויסגאַבען פון די צייטונגען, מיט אַ גענויער באַשרייבונג פון מאַרד און וועגען דער אומרויאַגקייט, וואָס האָט אַרומגעכאַפט גאַנץ אייראָפּע. מיר זיינען געשטאַנען צעשמעטערטע. די ווייטערדיגע געשעענישען האָבען נישט געלאָזט לאַנג אויף זיך וואַרטען. מיט דריי טעג שפּעטער האָבען שוין עסטרייך-אונגאַרן און דייטשלאַנד דערקלערט קריג צו סערביע און רוסלאַנד. די ערשטע וועלט-מלחמה האָט זיך אָנגעהויבען.

די אַזוי אויסגעבענקטע רייזע קיין אַמעריקע האָט אויסגעזען ווי אַ ווייטער חלום, וועלכען עס איז נישט באַשערט געווען פאַרווירקליכט צו ווערען. עס איז געשטאַנען גאַר אַן אַנדער פּראָגע: צי וועט מען מיך כאַטש נישט אַרעסטירען אַלס פּיינטליכען, רוסישען בירגער. אויף דער דאָטשע, וואו איך האָב דעמאָלט געוואוינט אַ שעה רייזע הינטער בודאַפּעסט, האָבען זיך גראַד ביי מיר אין הויז געפונען מיין ברודער באַריס, מיין שוואַגער דובניקאָוו און מיין ברודער'ס שווער פון ריגע, גייער, — אַלע רוסישע בירגער, און אויף אַלעמען פון אונז האָט געציטערט די הויט; וואָס וועט זיין אונזער ווייטערדיגער גורל?

די גלייכסטע זאַך וואָלט, פאַרשטייט זיך, געווען גלייך צו פאַרלאָזען אונגאַרן, אָבער איידער מיר האָבען זיך אומגעקוקט איז שוין געווען אין די צייטונגען, אַז אַלע פּיינטליכע אויסלענדער מוזען זיך גלייך רעגיסטרירען, אַז נישט וועלען זיי אינטערנירט ווערען. מיר האָבען שנעל גענומען צוויי אויטאָ-מאַבילען און געלאָזט זיך אין דער ריכטונג פון בודאַפּעסט. אָבער אַזוי ווי די דעטעקטיווס האָבען גלייך אָנגעהויבען נאַכשפּיאַנירען, האָבען זיי באַמערקט ווי צוויי אויטאָמאַבילען פאַרלאָזען אין איילעניש דאָס דאָטשע-אַרט. זיי זיינען אונז אַזוי נאַכגעפאַרען ביז בודאַפּעסט, און ווען איך בין שוין געווען ביי מיר אין וואוינונג, זיינען זיי אַרויפגעקומען און זיך נאַכגעפּרעגט, ווער עס זיינען געווען די פּרעמדע מענשען, וואָס זיינען מיט מיר געקומען פון דער דאָטשע, און צום סוף האָבען זיי פאַרלאַנגט, אַז איך זאָל זיך אויף צומאַרגענס מעלדען אין דער הויפּט-פּאָליציי.

ווען איך האָב זיך אויסלעגטימירט אין דער הויפּט-פּאָליציי, ווער איך בין און וועלכע שטעלע איך פאַרנעם, האָט מען מיר אויפּמערקזאַם געמאַכט, אַז עס איז קריגס-צייט און איך זאָל זיין פאַרזיכטיג מיט פּרעמדע מענשען, און אויב איך וועל זיך פּירען „כּשׁר“, דאָס מיינט, איך וועל זיך נישט פאַרנעמען מיט פּאָליטיק, וועט מיר קיין שום שלעכטס נישט געשען.

דער פּלוצלונג אויסגעבראַכענער קריג האָט געטראָפּען אין די קור-ערטער פון עסטרייך און דייטשלאַנד טויזענטער אידען פון רוסלאַנד, וועלכע זיינען פּלוצלונג געוואָרען אָפּערירטען פון זייערע פּאַמיליעס, אַז מיטלען און אַן שום פאַרבינדונג מיט זייער היים, די מענשען האָבען זיך הילפּלאָז געוואָרפּען אין

אלע זייטען, כדי צו געפינען צווישען די אונגארישע אידען א וועלכען עס איז אנהאלט איבערצוהאלטען אדער זיך ארויסצוקריגען פון לאַנד.

איך געדענק, ווי איך בין איין מאל אזוי געשטאנען ביים טראַמוואַי אַריינצופאַרען קיין בודאַפעסט און עס איז צו מיר צוגעקומען אַ פרוי, זעהר עלעגאַנט געקליידעט, אָבער מיט אַן אויסדרוק פון גרויסער פאַרצווייפלונג אויפ'ן פנים. זי האָט אויסגעשריען: „הער קוואַרטין, איר דערקענט מיך נישט? ראַטעוועט מיך!“ ווען זי האָט זיך אָביסעל באַרוהיגט, האָט זי מיר דערציילט, אַז זי איז פרוי אַבראַניצקי פון ווילנע, אַ געזעלשאַפטיכע טוערין, וועלכע האָט מיך אַליין צוויי מאל אַראַפגעבראַכט קיין ווילנע אויף וואוילטעטיגע קאַנצערטען פאַר פאַרשידענע געזעלשאַפטען. זי איז געווען אין קאַרלסבאַד ווען דער קריג איז אויסגעבראַכען. איצט איז זי געבליבען אַן שום מיטלען און אַן אַ מעגליכקייט צו פאַרען אַהיים. האָט זי זיך דערמאַנט, אַז איך בין אויבער־קאַנטאַר אין בודאַפעסט, איז זי פאַר די לעצטע גראַשענס, מיט'ן פערטען קלאַס, געקומען צו פאַרען, איז געוואויר געוואָרען מיין אַדרעס און בעט ביי מיר הילף.

איך האָב זי אויפגענומען אין מיין הויז, אָבער דער עיקר הילף, וואָס זי האָט געבעטען, איז געווען: צו פועל'ן ביי דער בודאַפעסטער אידישער געמיינדע, אַז מען זאָל איר מעגליך מאַכען דורך אַ נייטראַל לאַנד צוריקצופאַרען קיין רוסלאַנד. איך האָב ענדליך גע'פועל'ט, אַז די געמיינדע זאָל בעטען פאַר איר אַ וויזע קיין רומעניע, וואָס איז נאָך דעמאָלט נישט געווען אין קריג, און ענדליך האָט זי טאַקע אַזאַ וויזע געקראָגען, און איז בשלום אַהיימגעפאַרען. מיט צוועלף יאָרען שפּעטער, זיצענדיג אין אַ קאַפּע־הויז אין תל־אָביב, איז די זעלבע פרוי אַבראַניצקי צוגעקומען צו מיין טישעל און האָט מיר מיט טרערען אין די אויגען געדאַנקט, וואָס איך האָב איר אין אַזאַ קריטישען מאָמענט אין איר לעבען נישט אָפגעזאָגט מיין הילף און ממש געראַטעוועט איר דאָס לעבען.

ווען דער קריג האָט שוין געפלאַקערט אין זיין גאַנצען פאַרנעם און יעדער טאַג האָט געבראַכט פרישע ידיעות וועגען פרישע אומגליקען און מענשליכע ליידען, האָב איך אין שיינעם טאַג דערהאַלטען אַ טעלעגראַפישע אַנווייזונג פון פינף הונדערט דאָלער פון מיין קוזין אייבי אין אַמעריקע און גלייכצייטיג צוויי שיפס־קאַרטען; די איבעריגע פינף הונדערט דאָלאַר וועט ער מיר אַרויס־שיקען דעם צווייטען חודש. בין איך שוין גאַר צעטומעלט געוואָרען; ווי נעמט מען דאָס אונטער אַזאַ ווייטע ריזע קריגס־צייט? און פון דער אַנדערער זייט איז מיר געווען אַ רחמנות אויף מיין קוזין, וואָס מאַכט הוצאות, פאַרדרייט זיך דעם קאַפּ מיט אַזעלכע גרויסע פאַראַנטוואָרטליכקייטען, און — צי ווייס ער נישט, אַז עס איז מלחמה אין אייראָפּע?

איך האָב אים דעריבער גלייך טעלעגראַפירט, אַז ער זאָל אָפּשטעלען צו

מאָכען וועלכע עס איז הוצאות, ביז די לאַגע מיט דער מלחמה וועט נישט אויפגעקלערט ווערען און מען וועט וויסען צי מען קאָן אונטערנעמען אַזאַ ריזע, בעת די וועלט ברענט. אָבער מיר אַליין האָט דערווייל געביסען די הויט; ווי לאַזט מען דאָס אַדורך אַזאַ אויסערגעוויינליכע געלעגענהייט? אורלויב האָב איך באַקומען, שיפס-קאַרטען אויף דער ריזע זיינען שוין דאָ און אַן אַדערויף ליגט שוין אויך אין באַנק — טאָ פאַרוואָס זאָל איך טאַקע נישט פאַרען?

דער געדאַנק וועגען דער ריזע האָט מיר קיין רו נישט געגעבען. ער האָט אַנגעצונדען מיין פאַנטאַזיע און האָט מיך ממש פאַרפאַלגט בייטאָג און ביינאַכט. ווי עס פירט זיך ביי מענשען, האָט דאָ געהאַט אַ גרויסע ווירקונג דער פאַקט, וואָס אויבער-קאַנטאַר סיראַטע איז שוין געווען אין אַמעריקע, און ווי איך האָב געהערט, האָט ער געהאַט גרויס דערפאַלג. די קנאה האָט זיך אויפגעוועקט אין מיר: פאַרוואָס זאָל איך אויך נישט פראווען מיין מזל? מיט וואָס בין איך ערגער פון אים? פאַרוואָס קומט מיר נישט אויפצטרעטען פאַר די אַמערי-קאַנער אידען?

און איך האָב פעסט ביי זיך באַשלאָסען, אַז נישט געקוקט אויף דעם קריג און דער אומרויאַגער לאַגע אין דער וועלט, זאָל איך דאָך טאָן אַלץ, וואָס איך בין נאָר אומשטאַנד, כדי מעגליך צו מאַכען מיין אַרויספאַר קיין אַמעריקע. אַזוי ווי עסטרייך-אונגאַרן איז פאַקטיש געווען אונטער'ן קנעכעל פון דייטש-לאַנד, האָט מען געמוזט קריגען אַ דערלויבעניש פון דייטשען שטאַב צו פאַרלאַזען דאָס לאַנד. נאָך לאַנגע באַמיאונגען און נאָכ'ן אַנווענדען אַן אַ שיעור פראַטעקציע, האָב איך ענדליך אַלס רוסישער בירגער באַקומען אַ דערלויבעניש צו פאַרלאַזען דאָס לאַנד.

אָבער דאָ האָט זיך אויפגעהויבען אַ ויצעקו פון מיין משפּחה און אויך מצד דער געמיינדע: ס'טייטש, ווי נעמט דאָס אַ מענש און שטעלט איין דאָס לעבען צו פאַרען מעבר לים אין מלחמה-צייט? אַלע האַבען גערעדט, אַז די מלחמה וועט העכסטענס דויערען אַ האַלב יאָר, לוינט נישט צו ריזיקירען און עס איז בעסער צוצואוואַרטען דעם האַלבען יאָר און דערנאָך פאַרען. האָב איך שוין גאַרנישט געוואוסט וואָס צו טאָן און בין אַרומגעגאַנגען ווי אין אַ הינערפלעט.

דערווייל איז זיך די מלחמה געאַנגען און האָט זיך גענומען פאַרציען שוין נישט אויף חדשים, נאָר אויף יאָרען. דאָס לעבען איז געוואָרען שווערער פון טאָג צו טאָג. די באַגרענעצונגען האַבען זיך געמערט און אַפילו אין דעם מיט ברויט רייכען אונגאַרן, האָט מען צוגעטיילט יעדען איינעם דאָס שטיקעל ברויט אויף קאַרטלעך. פאַר די גרויסע פרעסערס אין אונגאַרן איז דאָס געווען נישט קיין קליינער אומגליק.

אויך איך אין מיין ראַלע אַלס הויז-אייגענטימער האָב געקראַגען צו פילען דעם טעם פון קריג. די רעגירונג האָט פראַקלאַמירט אַ מאַראַטאַריום אויף

דירה-געלט, דאָס מיינט, אַז דעם חוב פאַר'ן מאָרגעדוזש צו די בענק מיט'ן פּראָצענט האָט מען יאָ געמוזט צאָלען, נאָר די פּאַמיליעס, וואָס זייערע מענער אָדער פּאָטערס זיינען געווען אויף דער מלחמה, האָבען נישט געדאַרפט צאָלען קיין דירה-געלט. פון מיינע צוויי און פּערציג לאַקאָטאַרען, וואָס איך האָב געהאַט אין הויז, זיינען אַכצען באַפרייט געוואָרען צו צאָלען דירה-געלט.

מיין גאַנצע גביר'ישקייט האָט גענומען פּלאַצען ווי אַ זייפען-בלאָז. וואָס איך האָב פאַרדינט אויף מיין שטעלע האָב איך געמוזט צוטראָגען צום הויז, און אויך די הכנסה פון טעמפעל איז שטאַרק פאַרקלענערט געוואָרען. ווער האָט דאָס דעמאָלט דעם קאַפּ געהאַט צו פּראָווען חתונות? אַלע זיינען געווען פאַרנומען מיט איין געדאַנק: וואו קריגט מען אַביסעל פּראָדוקטען? די שטאַטישע מענשען האָבען גענומען לויפּען אויפ'ן דאַרף און געפירט מיט זיך פאַרשידענע שטאַטישע אַרטיקלען, כדי זיי אויסצוטוישען ביי די פּויערים אויף עסענוואָרג. דער קאַפּ איז מיר געווען אַזוי פאַרדרייט, אַז איך האָב ביסלעכווייז גענומען פאַרגעסען אין אַמעריקע, וואָס האָט נאָך דאָ נישט לאַנג אַזוי שטאַרק פאַר-
כאַפט מיין מוח.

איך ווער ארעסטירט אין אן אונגארישען קורארט

אזוי זיינען געפלאסען די וואַכען און חדשים פון דעם ערשטען וועלט-קריג. איך האָב שוין נישט קיין חרטא געהאַט, וואָס איך האָב נישט אונטער-גענומען די ריזיקאָלישע רייזע קיין אַמעריקע, ווייל גאַר אין גיכען איז באַקאַנט געוואָרען, אַז די דייטשען האָבען דערפונדען אַזעלכע אונטערוואַסער-שיפען, וואָס פון אויבען זעט איר זיי נישט, אָבער וועלכע קאָנען אייך אין איין מינוט אַריבערטראַנספּאָרטירען אויף יענער וועלט. די דאָזיגע נייע דערפינדונג פון די דייטשען האָט דעמאָלט אַנגעוואָרפען אַ פּחד אויף די מענשען. אַמעריקע איז נאָך נישט געווען אין קריג מיט דייטשלאַנד און עס איז נאָך אַפילו אַנגע-גאַנגען אַ פּאַסט-פּאַרקער צווישען די ביידע לענדער, אָבער פּאַרען אויפ'ן ים האָבען שוין מענשען מורא געהאַט, און אויך איך האָב אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט; אַמעריקע וועט מיר נישט אַנטלויפען. עס לוינט נישט צו ריזיקירען, אַז עס וועט מיר נישט טרעפען דער זעלבער גורל וואָס יונה הנביא...

אין איינעם אַ זומער בין איך אַוועקגעפאַרען אין אַ קורארט אין די קאַרפּאַטען, וואָס איז נישט געווען ווייט פון דער רוסישער גרענעץ. עס איז געווען די צייט, ווען די רוסען זיינען געגאַנגען פּאַראַויס און האָבען זיך שוין געפונען נאָענט פון די קאַרפּאַטען-בערג. איך האָב גענומען דאָרט קוילען-זויער בעדער און האָב פּאַרגעסען, וואָס עס טוט זיך אין דער גרויסער וועלט. אין דעם זעלבען פּלאַץ האָב איך אויך געטראָפען מיינעם אַ פריינט פון בודאַ-פעסט, פּראָפעסאָר פּערענצזי, און מיר האָבען צוזאַמען פּאַרבּראַכט די פרייע צייט אין דעם דאָזיגען פּאַרוואַרפענעם אַרט.

אין איין שיינעם פּרימאַרגען זיינען צו מיר אין האַטעל-צימער אַריינגע-קומען צוויי זשאַנדאַרמען און האָבען מיר געמאַלדען, אַז איך בין אַרעסטירט. עס האָבען נישט געהאַלפּען קיין טענות און מענות און מען האָט מיך אַוועקגע-פירט אויף דער פּאַליציי-סטאַנציע. דאָרט האָט מען אַוועקגעשטעלט לעבען מיר אַ שומר און געהייסען וואַרטען. אזוי האָב איך אָפּגעוואַרט אַ שעה, און צוויי, און דריי און קיינער האָט אויף מיר קיין אַכט נישט געלייגט.

מיטאַמאַל האָט זיך געעפענט די טיר און עס איז אַריינגעקומען מיין באַקאַנטער פּראָפעסאָר פּערענצזי, באַגלייט פון אַן עסטרייכישען אָפיצער. ער האָט גענומען פרעגען דעם אָפיצער פּאַרוואָס מען האַלט מיך, וואָס איז מיין שולד? אויף דעם האָט דער אָפיצער געענטפּערט, אַז דאָס איז אַ „שטאַטס-

געהיימניש". דער פראפעסאר האָט מיך דאָן געבעטען, אַז איך זאָל אים זאָגען אויף מײן ערען־אַרט, צו איך פיל זיך אין עפעס שולדיג, צי פיל איך זיך פאַר־זינדיגט מיט עפעס. איך האָב געגעבען מײן ערען־וואָרט, אַז איך פיל זיך אומשולדיג ווי אַ נײַ־געבוירען קינד. אָבער דאָס האָט ווייניג וואָס געהאַלפּען. דער פראפעסאר האָט אָנגעבאָטען יעטוועדע גאַראַנטיע, אַז איך וועל נישט אַנטלויפּען, אָבי מען זאָל מיך באַפרייען. ער האָט טעלעפּאָנירט קיין בודאַפעסט צו פאַרשידענע מאַכט־אַרגאַנען און אויך צו מײן געמײנדע. זיי האָבען דאָרט אײנגעלייגט וועלטען, אַז מען זאָל מיך אַרויסלאָזען. ענדליך, אַרום צען בײנאַכט, האָט מען מיר געלאָזט וויסען, אַז מען וועט מיך אַרויסלאָזען אונטער דעם באַדינג, אַז איך וועל מאַרגען פרי פאַרלאָזען דעם קוראַרט און קומענדיג קיין בודאַפעסט וועל איך זיך גלייך מעלדען אין דער דאָרטיגער פּאַליצײ.

מען האָט מיר נישט געטרויט אויפ'ן וואָרט, נאָר גלייך אינדערפרי איז געקומען צו מיר אין צימער אַ זשאַנדאַרם און האָט אַכטונג געגעבען, אַז איך זאָל גלייך פּאַקען די זאַכען. אַנקומענדיג קיין בודאַפעסט, בין איך גלייך אַוועק אויף דער הויפּט־פּאַליצײ, וואו דער שעה, וועלכער האָט מיך גוט געקענט, האָט מיר אין גוטען מוט געמאַלדען, אַז עס איז געווען אַ מסירה אויף מיר פון אַ "גוטען פריינט", און איך האָב זיך נישט וואָס צו שרעקען. די געמײנדע האָט גענומען אויף זיך יעדע פאַראַנטוואָרטליכקייט פאַר מיר.

איך האָב זיך נישט געדאַרפט לאַנג אַנשטרענגען כדי אויסצוגעפינען ווער עס איז געווען דער "גוטער פריינט", וואָס האָט אויף מיר צוגעטראָגען וואו מען דאַרף, אַז איך בין נישט קיין כשר'ער בירגער. דאָס איז געווען אַ זינגער אין דער בודאַפעסטער אַפּערע מיט'ן נאָמען ראָזשאַ, וועלכער פלעגט אויף די ימים נוראים אָנגאַזשירט ווערען דורך דער פאַרוואַלטונג פון דעם טאַבאַק־טעמפּעל, כדי צו זינגען עטליכע סאַלאַס. ווען איך האָב איבערגענומען דעם אַמט, האָב איך די סאַלאַס פון פרעמדע זינגער אָפּגעשאַפט, און פון דעמאָלט אָן האָט ער געטראָגען אַ כעס אויף מיר, און אין דער מלחמה־צײט האָט ער געהאַלטען, אַז איצט איז געקומען די ריכטיגע צײט אין מיר נקמה צו נעמען, ווייל איך בין דאָך עפעס אַ פיינטליכער, רוסישער בירגער.

מיט יאַרען שפעטער איז מיר דער דאָזיגער ראָזשאַ ווידער קאַפּויר געקומען. דאָס איז געווען אין נײַ־יאָרק. ער האָט פאַרלוירען זײן אַפּערע־שטעלע אין בודאַפעסט, נאָכדעם ווי בעלאַ קוהן איז פאַרטריבען געוואָרען און אונטער האַרטי'ס רעזשים האָט מען גענומען פאַרפּאַלגען אידען אין אונגאַרן, איבער־הויפּט די, וואָס האָבען פאַרנומען הויכע שטעלעס אין עפענטליכען און קינסט־לערישען לעבען. דער ראָזשאַ איז געקומען קיין אַמעריקע, וואו זײנע אונגאַרישע לאַנדסלייט האָבען אײנגעאַרדענט פאַר אים אַ קאַנצערט, כדי ער זאָל האָבען מיט וואָס זיך דורכצושלאָגען די ערשטע צײט. האָט ער זיך דעמאָלט נישט געשעמט צו קומען צו מיר אינאיינעם מיט אַ קאַמיטעט און בעטען מיך, אַז איך זאָל זיך באַטייליגען אין זײן קאַנצערט, כדי צו פאַרויכערען אַ דערפּאַלג.

הגם איך האָב גוט געדענקט זיין מסירה'לע, האָב איך זיך נישט געמאַכט וויסענדיג און האָב צוגעזאָגט אַרויסצוטרעטען. נאָכ'ן קאָנצערט האָב איך געהאַט אַ גרויסע סאַטיספאַקציע. ראָזשאַ איז צו מיר צוגעקומען און האָט זיך אין אַלץ מודה געווען: „איך האָב קעגען אייך געזינדיגט“, האָט ער געזאָגט, „און נישט גאָר פיין געהאַנדעלט. ביטע, פאַרגיט מיר! איר זייט אַן ערענהאַפטער מענש מיט אַן איידעלען כאַראַקטער. איך בעט אייך נאָכאַמאָל, זייט מיר מוחל!“ ער האָט דאָ אין אַמעריקע קיין סך נישט אויפגעטאַן און איז אין גיכען געשטאַרבען אַן עלענדער און פאַרלאָזענער.

איין גוטע זאָך האָב איך אויפגעטאַן אין פאַרלויף פון די ביטערע קריגס-יאָרען: איך האָב נישט פאַרנאַכלעסיגט די בילדונג פון מיינע צוויי דערוואַקסענע טעכטער, און איך האָב אַפילו מעגליך געמאַכט, אַז זיי זאָלען ווערען פּאָלנע זינגערינס. ביזן צום אויסברוך פון קריג, נאָכדעם ווי זיי זיינען פאַרבליבען יתומות, האָבען זיי זיך געפונען אין אַ פרעכטיגען דייטשען פענסיאָן, וואו זיי האָבען געלערענט אַלגעמיינע בילדונג און שפּראַכען, מוזיק, נייען און אַפילו הויז־ווירטשאַפט. אַלץ איז דאָרט געלערענט געוואָרען מיט דער עכטער דייטשער גרינטיכקייט און פינקטליכקייט. מיט'ן אויסברוך פון קריג האָב איך זיי געמוזט ברענגען אַהיים.

אַבער אינגיכען איז מיין ברודער, באַריס, דער געזאַנג־פּראָפּעסאָר אַר-בערגעפאַרען פון ווין קיין בודאַפעסט, וואו ער צוזאַמען מיט זיין מוזיקאָלישער פרוי האָבען געעפּענט אַ געזאַנג־שולע, וואָס האָט גלייך פון אָנהויב אַן געהאַט גרויס דערפאַלג. אויך מיינע צוויי טעכטער זיינען אַריינגעטראָטען אין דער שולע, וואו זיי האָבען געלערענט שטים־בילדונג און געזאַנג און אויך קלאַוויר־שפּילען. די שטימען האָבען זיך ביי זיי ביידען זעהר גוט אַנטוויקעלט. זיי האָבען גענומען איינשטודירען פאַרשידענע לידער, אַריעס און באַלאַדען און האָבען אויך חשק געקראָגען צו אַן אַפּערע־רעפּערטואַר.

אין צייט פון קריג האָבען זיך אין דער אונגאַרישער פּראָווינץ גענומען אַנטוויקלען קליינע אַפּערע־קאָמפּאָניעס, וואָס האָבען געוואַנדערט איבער די שטעט. מיין עלטערע טאָכטער, אַנאַ, האָט באַקומען אַן אַנגאַזשמענט קיין טעמעשוואַר, אין דער דאָרטיגער אַפּערע. אַזוי ווי מיין טאַטע האָט אין זיין צייט אַריינגעהאַקט מיר אין קאָפּ אַריין, אַז אַפּערע איז נישט קיין עסק פאַר אידען, אַזוי האָב איך דאָס איבערגענומען, און ווען עס איז געקומען צו מיינס אַ קינד, האָב איך נישט געהאַט קיין גרויסען חשק איינצושטימען אויף דעם. אָבער דאָך זיינען דאָס שוין געווען אַנדערע צייטען, און די גרויסע שטאַט בודאַפעסט איז דאָך נישט געווען מער דאָס פּיצעלע כאַנאַראַד, האָב איך נישט געפונען פאַר מעגליך צו שטערען איר קאַריערע. פּאַקטיש זיינען די פּראָווינצער אַפּערעס געשטאַנען אויף אַ גענוג הויכען ניוואַ, און די קינסטלער, וואָס זיינען אין זיי אויפגעטראָטען האָבען דאָס באַטראַכט ווי אַ בריק צו זייערע שפּעטער־דיגע דערפאַלגען אין די אַפּערעס פון די הויפּט־שטעט.

דערווייל האָבען גענומען דערגרייכען צו אונז קיין אונגאַרן ידיעות וועגען דעם שרעקליכען חורבן פון אידישען לעבען אין רוסלאַנד, דער עיקר אין ליטע און פוילען, פון וואָנען די צאַרישע גענעראַלען האָבען אין איין נאַכט געהייסען אַרויסטרייבען די גאַנצע אידישע באַפעלקערונג. פון דורות איינגעזעסענע אידען האָבען געמוזט נעמען די פעקלעך אויף די פלייצעס און ווערען גע ונד, וואָלגערען זיך מיט קליינע קינדער איבער וועגען און שטעגען, זוכענדיג אַן אַרט וואו דעם קאַפּ אַוועקצולייגען. פאַרשטייט זיך, אין פאַרגלייך מיט דעם מערדערשישען אומברענגען פון מיליאָנען פון אונזערע ברידער דורך די דייטשען אין דער צווייטער וועלט־מלחמה, זיינען די ליידען פון די רוסישע אידען אין ערשטען וועלט־קריג געווען נישט מער ווי אַ קינדער־שפּיל. אָבער צו יענער צייט, ווען די טייוולאַנישע קאַלך־אוייווענס זיינען נאָך נישט געווען דערפונדען, האָבען זיך די ידיעות וועגען די ליידען פון די רוסישע אידען צוליב דער מלחמה שנעל פאַרשפּרייט איבער דער וועלט און אַרויסגערופען גרויס טרויער און מיטגעפּיל פאַר די ליידענדע.

די עסטרייכיש־אונגאַרישע אידישע געמיינדעס, אויף וויפּיל זיי האָבען געמאַכט גרויסע אַנשטרענגונגען אַרויסצוהעלפען זייער רעגירונג אין פירען דעם קריג, האָבען זיי אָבער אויך נישט פאַרנאַכלעסיגט צו טראָגען הילף צו די אידען אין יענע ערטער, וואָס זיינען באַפּרייט געוואָרען דורך די דייטשע און עסטרייכישע אַרמיען. און די דאָזיגע הילף איז גערען אַנגענומען געוואָרען פון די אידען, ווייל דער האָס צו רוסלאַנד איז געווען טיף איינגעבאַקען אין אַלע אידישע הערצער, און די דייטשען זיינען — ווי מאַדנע דאָס זאָל היינט נישט קלינגען אין אונזערע אויערען — אומעטום אויפגענומען געוואָרען דורך די אידען, ווי אמת'ע באַפּרייער.

אין גיכען איז אויך מיר באַשערט געווען צוצולייגען אַ האַנט צו לינדערען, מיט מיינע אַרעמע כחות, די שמערצען פון די אידען, וואָס זיינען באַפּרייט געוואָרען פון דעם רוסישען יאָך און האָבען זיך געפונען אין דעם געביט, וואָס איז געווען אונטער דייטשער מיליטערישער פאַרוואַלטונג. איך האָב זיי נישט געבראַכט קיין ברויט און אַנדערע שפּייזען, אין וועלכע זיי האָבען זיך אַזוי דרינגענד גענויטיגט, ווייל איך האָב דאָס אַליין נישט פאַרמאָגט, דערפאַר האָב איך זיי געבראַכט די אור־אַלטע אידישע תפילה, דאָס געזאַנג פון מיין האַרצען, וואָס האָט זיי געשטאַרקט גייסטיג און צוגעגעבען מוט און כח איבער־צוטראַגען די ליידען, וואָס זיינען זיי נאָך פאַרגעשטאַנען.

דער דייטשער גענעראל-שטאב לארט מיך איין אויף אַ קאַנצערט-טורנע פאַר די אידען אין די באַזעצטע געביטען

דאָס איז געווען אין אָנהויב יאָנואַר פון יאָר 1917, ווען דער קריג האָט געפלאַקערט אין זיין גאַנצען פאַרנעם. איינמאַל קריג איך אַ בריוו פון דער קאַנצעלאַריע פון דייטשען גענעראַל-שטאָב אין בודאַפעסט, אין וועלכען איך ווער געבעטען זיך צו מעלדען אין אַ באַשטימטער שעה. וועגען וואָס עס האָנט דעלט זיך, האָט מען נישט געשריבען. קאַן מען זיך שוין אָנשטויסען, ווי הענט און פיס האָבען מיר גענומען ציטערען. ווער ווייס, האָב איך מיר געטראַכט, וואָס פאַר אַ פרישען חטא איך בין שוין ווידער באַגאַנגען און וואָס פאַר אַ פרישע צרות עס דערוואַרטען מיך.

איך האָב מיך געשטאַרקט, צוזאַמענגענומען אַלע מיינע כחות און בין אַוועק אין דער דייטשער קאַנצעלאַריע. נאָר אויפ'ן וועג האָב איך געהאַלטען פאַר נויטיג אַפצוטערעטען ביי מיין פריינט בעהם און בעטען אים, אַז ער זאָל מיטגיין מיט מיר. מאַלע וואָס עס קאַן געשען מיט מיר, זאָלען כאַטש אידען וויסען וואו איך בין אַהינגעקומען. מיר האָבען אַפגערעדט, אַז ער וועט וואַרטען אינדרויסען פאַר דער קאַנצעלאַריע, און אויב איך וועל נאָך אַ באַשטימטער צייט נישט אַרויסקומען, וועט ער דאָן אַריין אינעווייניג און אויסגעפינען וואָס מיט מיר איז געוואָרען.

אינעווייניג, אין דער דייטשער מיליטערישער פאַרוואַלטונג, האָט מען מיך לאַנג נישט געלאָזט וואַרטען און עס האָט מיך אויפגענומען אַ הויכער אַפיצער. דאָס ערשטע, וואָס ער האָט געטאָן, איז געווען, צו הייסען מיר זיך אַנידערזעצען. דאָס האָט מיך אַביסעל באַרואיגט, ווייל וואַלטען זיי מיך גערופען ווי אַ פאַרברעכער, וואַלטען זיי נישט געווען צו מיר אַזוי העפליך. דאָן האָט זיך אָנגעהויבען אַ לאַנגע סעריע מיט פראַגעס. דאָס ערשטע: וואָס פאַר אַ בירגער איך בין, ווי לאַנג איך וואוין שוין אין בודאַפעסט, ווי אַזוי באַצי איך זיך אַלס רוסישער בירגער צו דער עסטרייך-אונגאַרישער רעגירונג.

דער לענגסטער געשפרעך איז געפירט געוואָרען אַרום דער פראַגע, ווי אַזוי איך באַצי זיך אַלס רוסישער איד צו מיין רוסישער רעגירונג. צי בין איך אַ רוסישער פאַטריאַט און ווי אַזוי קוק איך אויף דעם פאַקט, וואָס דייטשלאַנד באַפרייט דאָרט מיינע ברידער, וועלכע האָבען געליטען אונטער דעם רוסישען יאָר. דאָ האָט זיך שוין געפאַדערט אַ געוויסע דאָזע פון דיפלאַמאַטיע

צו פארמולירען די ריכטיגע ענטפערס, ווייל איך האָב נאָך אַלץ נישט געוואוסט צו וואָס אָט דער דייטש צילט.

ענדליך האָט ער זיך אָנגעהויבען צו באַרימען פאַר מיר, ווי די דייטשע מיליטערישע מאַכט אין די פאַרנומענע געוועזענע רוסישע געביטען באַהאַנג-דעלט די אידען, אַז זי באַטראַכט זיי נישט פאַר קיין רוסען, נאָר גיכער פאַר קרבנות פון דער רוסישער אונטערדריקונג; אַז זי העלפט אַרויס די אידישע באַפעלקערונג מיט וואָס נאָר זי קאָן: קיין סך ברויט האָט דייטשלאַנד אַליין נישט זיי צו געבען, אָבער דערפאַר קולטור — וויפיל דאָס האַרץ גלוסט.

און אָט צוליב דער קולטור האָט ער מיך דאָס טאַקע געלאָזט רופען. און ער דערציילט מיר, אַז די דייטשע מיליטערישע אויבער-קאָמאַנדע האָט דערהאַלטען אַן אַ שיעור ביטעס פון אידען אין מינסק און אין האַמעל, אין ווילנע און אין שאַוולע און פון צענדליגער אַנדערע שטעט, אַז אַזוי ווי עס דערנענטערט זיך דער יום-טוב פסח און די נויט צווישען דעם גרעסטען טייל פון דער אידישער באַפעלקערונג איז זעהר גרויס, מען דאַרף באַזאָרגען אידען מיט מצות אויף פסח און די קהל'שע קאַסע איז פּוּסט, בעטען די דערמאָנטע קהילות, אַז די דייטשע מאַכט זאָל זיי דערלויבען אַראַפצוברענגען דעם באַרימטען אויבער-קאָנטאַר זאוועל קוואַרטין אויף אַ צאַל קאַנצערטען און שבתים, כדי פון דער הכנסה, וואָס די קאַנצערטען וועלען געבען, זאָל מען קאַנען באַשפּייען די אַרעמעלייט.

דערהערט אַזעלכע דבורים, איז מיר אַ שטיין אַראָפּ פון האַרצען. ערשטענס, נעם איך אָפּ אַ גרוס פון מיינע אַלטע, טייערע אידישע שטעט. איך הער, אַז זיי לעבען, ברוך השם, נאָר זיי מאַטערען זיך, און זיי גלויבען נאָך אַלץ, אַז אַ חון, וואָס וועט אַראַפּקומען צו זיי מיט אַ זעקעל אידישע תפילות, וועט באַווייזען דעם נס און אַנפילען די קהל'שע קאַסע, אַז קיין שום איד זאָל, חלילה, נישט בלייבען אָן מצה אויף פסח. צווייטענס, האָט עס מיר שטאַרק הנאה געטאָן, וואָס זיי בעטען דווקא מיך, הייסט עס, אַז איך בין זיי דאָך געבליבען אין זכרון און אַז די גרוילען פון קריג האַבען נישט געהאַט קיין ווירקונג, אַז זיי זאָלען מיך פאַרגעסען.

איך האָב פרייער אָפּגעאַטעמט און האָב דערקלערט, אַז איך וועל נישט צעגערען קיין איין מינוט, כדי נאָכצוקומען דעם פאַרלאַנג פון מיינע ליידענדע ברידער און פון דער דייטשער מיליטערישער מאַכט, וואָס איז אַזוי פריינט-ליך צו וועלען באַזאָרגען די אידען אין די אַקופירטע געביטען אַפילו מיט אַן אויבער-קאָנטאַר אַזש פון דעם ווייטען בודאַפעסט, נאָר פריער, פאַרשטייט זיך, דאַרף איך באַקומען אַ דערלויבעניש פון מיין געמיינדע אונטערצונעמען די רייזע.

„דאָס“, האָט ער מיך באַרואיגט, „וועט שוין באַזאָרגען די דייטשע מאַכט.“ די זעלבע מאַכט וועט מיר אויך צושטעלען אַ מיליטערישען „פאַסיר-שיין“, וואָס וועט מיר מעגליך מאַכען פריי זיך צו באַוועגען אין די מיליטערישע

געביטען און צו געניסען פון יעטווידען שוין, אין וועלכען איך וועל זיך נאָר נויטיגען.

עס איז מיר געווען זעהר אָנגענעם דאָס אַלץ אויסצוהערען, און איך בין אַוועק צו מיין פּרעזידענט אים מיטצוטיילען וועגען דער ווענדונג פון דער דייטשער מיליטערישער מאַכט. ווען איך בין צו אים אַריינגעקומען, האָט ער שוין געוואוסט פון דער גאַנצער געשיכטע, ווייל דער זעלבער הויכער אָפיציר האָט אים גלייך אָפּגערופּען טעלעפּאָניש און, פּאַרשטייט זיך, אַז עס האָט קיין שום רייד נישט געקאָנט זיין, אַז די געמיינדע זאָל נישט דערפילען די ביטע פון דער דייטשער מאַכט. זיי האָבען זיך געקאָנט אַמפּערען מיט מיר וועגען מיין געפּלאַנטער רייע קיין אַמעריקע, אָבער נישט ווען דאָס דייטשע „מלכות“ אַליין האָט וועגען דעם געבעטען.

שפּעטער האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז די גאַנצע אידיע, אַז מען זאָל מיך איינלאַדען אין קריגס-צייט אין די אַלע אידישע שטעט אויף קאַנצערטען, איז געקומען פון מיין פּריינט, דעם באַרימטען דיריגענט, לעאָ ליאָו. ער האָט אין די מלחמה-יאָרען, צוזאַמען מיט די חזנים סיראַטע און הערשמאַן, געוואוינט אין דייטשען באַזעצטען געביט, און ער איז אַ לאַנגע צייט אַרומגעפּאַרען מיט זיי אויף קאַנצערטען. ווען זייער טורנע האָט זיך געענדיגט, האָט ער פּאַרגעלייגט די אידען אין די אַלע דערמאָנטע שטעט, אַז עס וואָלט גוט געווען אַראָפּצוברענגען דעם חזן קוואַרטין, וועלכער איז שוין עטליכע יאָר נישט געווען אין די שטעט, און אַז זיין קומען וועט זיכער אַריינברענגען גענוג הכנסה אויף צו באַפּרידיגען די גרויסע נויט-באַדערפענישען פון די אידישע שטעט.

פּאַר'ן אַרויספּאַרען האָב איך זיך נאָך אויסגערעדט מיט דער דייטשער מאַכט צוויי פּונקטען; אַז די דערלויבעניש זאָל געגעבען ווערען פאַר מיר מיט מיין טאַכטער, וועלכע וועט זיך אויך באַטייליגען אין די דערמאָנטע קאַנצערטען; און צווייטענס, אַז איך מוז פּאַרטיג ווערען מיט מיין טורנע צוויי וואַכען פאַר פּסח, כדי איך זאָל באַווייזען צוריקצוקומען צו מיין געמיינדע אויף יום-טוב. זיי האָבען מיך באַזאָרגט מיט אַלעם נויטיגען און איך בין מיט מוזל אָפּגע-פּאַרען אין מיינע אַלטע, גוט-באַקאָנטע מקומות, איבער וועלכע עס איז געהאַט אַריבער דער שטורעם פון דער מלחמה.

פּריער נאָך, פּאַר'ן אַרויספּאַרען, האָב איך אָנגעשריבען צום דיריגענט ליאָו, צי ער וועט מסכים זיין מיט מיר אַרומצופּאַרען, אַזוי ווי ער האָט דאָס געטאָן מיט די חזנים סיראַטע און הערשמאַן; איך האָב אים אויך געבעטען, אַז ער זאָל צוזאַמענשטעלען אַ כאָר, אויף וויפּיל דאָס איז מעגליך אין די געגעבענע באַדינגונגען, און אַז ער וועט דאַרפּען אויך באַגלייטען מיין טאַכטער אויף דער פּיאַנאָ.

צום ערשטען קאַנצערט האָב איך זיך מיט ליאָו'ן געטראָפּען אין ביאַלי-טשאָק, וואָס איז שטענדיג געווען אַ לעבעדיגע אידישע שטאָט מיט אַ גרויסער אידישער אינטעליגענץ. באלד דערנאָך זיינען מיר אַוועקגעפּאַרען קיין מינסק.

וואו מיר האָבען געהאַט צוויי קאָנצערטען אין גרויסען טעאַטער און אַ שבת אין דער גרויסער שוהל, וואו קאָנטאָר לעוויונסאָן איז געשטאַנען. סײ דער מאָראַלישער און סײ דער מאַטעריעלער דערפאַלג פון די דאָזיגע קאָנצערטען איז געווען זעהר גרויס. דער טעאַטער-זאַל איז אַ חוץ פון אידען געווען פול אויך מיט הויכע דײטשע מיליטער-לײט.

איך מוז דאָ דערציילען אַ מעשה, ווי אַזוי אַ גבאי פון אַ שוהל פון אַ שטעטעל לעבען מינסק האָט מיך דווקא געוואָלט אַרײנכאַפּען מיט אַ פאַר הונדערט רובעל אין מלחמה-צײט, און איך האָב באַשלאָסען פאַר יעדען פרייז זיך נישט צו לאָזען. אין איין שײנעם טאָג האָט זיך צו מיר קיין מינסק געמאַלדען אַ קאַמיטעט פון אַ מינסקער פאַרשטאַט, אַז איך זאַל דאָוונען בײ זײ אַ מעריב און אויך געבען אַ קאָנצערט מיט'ן אַנטייל פון מײן טאַכטער. מיר האָבען אָפּגערעדט דעם פרייז אויף פּופצען הונדערט רובעל, אָדער דײטשע מאַרקען, וואָס זײנען דעמאַלט געשטאַנען אין איין פרייז. זײ האָבען מיר געגעבען 500 רובעל האַנט-געלט און די רעשט האָבען זײ געדאַרפט צוצאָלען עטליכע טעג פאַר'ן קאָנצערט.

איך בין דערווייל אַוועקגעפאַרען קיין האַמעל, וואו אידען האָבען פשוט נישט געוואוסט וואָס צו טאָן מיט מיר פאַר גדולה, מען האָט מיך ממש אויף די הענט אַרויסגעטראָגען פון זאַל. פון דאַרטען קיין באַברויסק און דאַן קיין באַריסאָוו. און אומעטום די זעלבע סצענעס: באַגײסטערטע אידען, וואָס האָבען נישט מיט וואָס אַ טאָג איבערצולעבען, אָבער ווען עס קומט צו אידישער נגינה, צו אַ שטיקעלע חזנות, צו יענע אַלטע תפילות, וואָס רירען דאָס האַרץ און טראָגען אַריבער אין אַנדערע וועלטען — דעמאַלט איז מען גרייט זיך אָפּצוואַגען פון דעם לעצטען און קויפען דעם בילעט, אַבי נישט פאַרשעמט צו בלייבען און צו הערען דעם חזן, וואָס איז אַראָפּגעקומען פון אַזעלכע ווייטע מדינות.

ווען מיר זײנען צוריקגעקומען קיין מינסק, האָב איך גענומען וואַרטען אויף די אידען פון דער פאַרשטאַט, וועלכע האָבען מיר געדאַרפט צוטראָגען די טויזענט קערבלעך, כדי איך זאַל בײ זײ אַרויסטרעטען מיט אַ שבת-דיגען דאָוונען און מיט אַ זונטאָגדיגען קאָנצערט. צוויי טעג האָט מען קײנעם נישט געזען. איך האָב זיך דערווייל מיט ליאַוין און מיט דעם דילעטאַנטען-כאַר, וואָס מיר האָבען געהאַט אין אונזער רשות, צוגעגרייט צו דאָוונען דעם שבת. די שוהל איז געווען איבערגעפאַקט. טויזענטער אידען האָבען זיך געשטופט און מען האָט געמוזט אַרויסרופען פּאַליצײ צו האַלטען אַרדענונג.

זונטאָג אינדערפרי האָט זיך געיאָוועט דער גבאי און האָט געבראַכט נאָר 400 מאַרק. דאָס איבעריגע, האָט ער געזאַגט, וועט ער צוברענגען אין אַווענט פאַר'ן קאָנצערט. איך האָב גלייך געזאַגט צו ליאַוין און צו מײן טאַכטער, אַז דער איד געפעלט מיר עפעס נישט, ער זוכט מיך דאָ אַרײנצוקריגען מיט די עטליכע הונדערט רובעל, אָבער איך האָב באַשלאָסען מיך נישט צו לאָזען.

ווען מיר זיינען געקומען צו דער שוהל, וואו דער קאנצערט איז פאָרגעקומען, האָבען מיר זיך נישט געקאָנט דורכשטופען, אַזאַ געדראַנג פון מענשען איז געווען. דער גבאי קומט צולויפען אַ פאַרסאָפּעטער און בעט מיך ממש מיט טרערען: „הער קוואַרטין, דאָס פּובליקום איז שוין אומגעדולדיג, גייט דערווייל אַרויס זינגען. ווי נאָר איך וועל פאַרטיג ווערען מיט דער אָפּרעכענונג פון דער קאַסע, אַזוי קום איך אַרונטער צו אייך ביים ערשטען אַנטראַקט און דערלאַנג די רעשט געלט, זעקס הונדערט רובעל“.

עפעס האָב איך דערקענט, אַז דאָס זיינען גנבישע ריידעלעך, און איך האָב דערקלערט דעם אידען, אַז איך וועל נישט אַרויסגיין זינגען, ביז מען וועט מיר גלייך נישט אַריינטראַגען די זעקס הונדערט רובעל. דערווייל האָט מען אין שוהל גענומען קלאַפען און שטורמען, אַז דער קאָנצערט זאָל זיך שוין ענדליך אָנהויבען. און ביז וואָס ווען איז דער גבאי אינגאַנצען פאַרשוואַנדען געוואָרען. דער טומעל איז געוואָרען נאָך גרעסער, דער עולם איז דערווייל געוואויר געוואָרען וועגען וואָס דאָ האַנדעלט זיך. מען האָט געשיקט צו מיר דעלעגאַציעס, אַז זיי זיינען גאַרנישט שולדיג, זיי האָבען באַצאָלט פאַר די בילעטען, און אויב איך וויל נישט זינגען, זאָל איך זיי צוריקצאָלען דאָס געלט.

ענדליך איז מען דורכגעקומען, אַז איך וועל אַרויסטרעטען בלויז אין ערשטען טייל, דאָס הייסט, איך וועל דאָוונען מעריב, און פאַר דער צייט וועט מען דערווייל פּראַווען אויפּזוכען דעם גבאי, וואָס האָט זיך באַהאַלטען מיט די צוגענומענע פאַר רובעל. ווען איך האָב אָפּגעדאָווענט און דער עולם איז געווען ווילד פון ענטוויאָזם, איז דער גבאי נאָך אַלץ נישט געווען. איך האָב דאָן קאַטעגאָריש דערקלערט, אַז אין צווייטען טייל וועל איך נישט זינגען, ביז מען וועט מיר נישט באַצאָלען וואָס מיר קומט.

די געוואָלדען און געשרייען זיינען דערגאַנצען ביזן הימעל, אָבער איך האָב מיך געהאַלטען ביי מיינס. דאָן האָבען זיך געפונען פאַרשוניען, וואָס האָבען אַראַפּגעבראַכט דעם רוסישען פּריסטאָוו, וועלכער האָט אונטער דער השגחה פון די דייטשען געהאַלטען „אַרדענונג“ אין שטאָט, אַז ער זאָל מיך צווינגען צו זינגען. און דער פּריסטאָוו האָט טאַקע געדונערט: „יא וואָס פּריקאַזיוואָו פּיעטו!“ (איך באַפעל אייך צו זינגען).

דאָ בין איך שוין גוט אין כעס געוואָרען, האָב זיך דערמאַנט אין דעם פאַפּירעל פון דער דייטשער מאַכט, וואָס איך האָב געהאַט אין קעשענע און אין וועלכען עס איז געשטאַנען, אַז מען זאָל מיר אויף מייין רייזע געבען יעטווידען שוין, און האָב דעם פּריסטאָוו געגעבען צו פאַרשטיין, אַז אויב ער וועט זיך נישט באַרואַיגען, וועל איך אים איבערענטפּערען צו די דייטשען און ער וועט זיך אויסשטיין אַ שוואַרץ יאַר. אַנשטאַט מיר צו געבען באַפעלען און דראַען מיט אַרעסט, זאָל ער בעסער אַרויסשיקען עטליכע פּאַליציאַנטען

און ברענגען דעם פֿארשוואונדענעם גבאי, וואָס האָט פֿאַרכאַפֿט פרעמד געלט און דערמיט פֿארשוואונדען.

ווייזט אויס, אַז דער פֿריסטאַו איז טאַקע נישט געווען קיין נאַר. ער האָט מיך געפֿאַלגט, האָט אַוועקגעשיקט עטליכע פֿאַליציאַנטען, און אין צוואַנציג מינוט אַרום האָט מען געבראַכט צו שלעפען דעם גבאי פֿאַר די אויערען. ער האָט נעבעך בחרפותינו געמוזט אויסליידיגען דעם בייטעל, באַצאַלט ביז אַ גראַשען, און איך האָב בשלום, צו דער אַלגעמיינער צופֿרידענקייט, פֿאַר-ענדיגט דעם קאַנצערט.

נאַכ'ן קאַנצערט זאָגט צו מיר דער דיריגענט ליאַוו, אַז ער באַוואונדערט מיין קוראַזש אין מלחמה-צייט צו האַנדלען מיט אַזאַ אַנטשלאַסענקייט און נישט לאַזען זיך שפּייען אין דער קאַשע. אַן ענליכער פֿאַל, דערציילט ער, איז זיך פֿאַרלאַפען בעת ער איז אַרומגעפֿאַרען מיט סיראַטע'ן. דעמאַלט איז נישט געקומען קיין פֿריסטאַוו, נאַר אַ פשוט'ער פֿאַליציאָסקער. האָט זיך סיראַטע אַזוי דערשראַקען, אַז ער האָט נישט דערנומען קיין פינף הונדערט רובעל, האָט שנעל אָפּגעזונגען און איז אַנטלאַפען פון שטאָט. אויפֿ'ן וועג האָט סיראַטע געזאָגט צו ליאַוו'ן: „אז זיי האָבען גאַר קיין שכל נישט, די אידען; און ווען זיי בעטען ביי מיר, אַז איך זאל זיי נאָך צוצאַלען פינף הונדערט רובעל, אַבי נישט אַנצוקוקען קיין פֿאַליציאָסקען, וואָלט איך זיי דען נישט צוגעצאַלט?....“

מיין קאנצערט צווישען חורבות אין דער ליטווישער שטאָט שאוולע

די ליטווישע שטעט האָבען זיך קיינמאָל נישט אויסגעצייכענט מיט קיין עשירות. מען האָט „אָדורכגעשטופט“ דעם טאָג מיט וואָס גאָט האָט געגעבען. דערפאַר האָט מען אָבער געלערענט תורה געשמאַק, אויפ'ן קול און פון גאַנצען האַרצען. אין אַזעלכע שטעט ווי ווילנע און קאַוונע האָט דער דלות געפייט אין אַלע ווינקעלעך שטענדיג, אין אַלע צייטען, נאָר דאָס איז געווען אַ ליכטיגער דלות, אַ דלות וואָס האָט די מענשען נישט געבראַכען, נאָר זיי איידעלער געמאַכט, לויטערער, וואָרום אַ ברירה האָט מען געהאַט? צו וועמען קאָן מען האָבען טענות, אָן די פרנסה איז קאַרג און די קינדערלעך, וואָס פילען אָן עין הרע אָן די שטוב, קאָן מען נישט געבען אַלץ וואָס זיי בעטען?

האָט מען זיך נישט וויסענדיג געמאַכט, וואָס מען האָט אַביסעלע אונטער- געהונגערט און מען האָט זיך מער אָפגעגעבען דעם גייסטיגען לעבען. די קלויזען זיינען געווען פול נישט נאָר מיט אַלטע אידען, נאָר אויך מיט דעם מיטעלען קלאַס, מיט די קרעמערס און בעלי מלאכות, וואָס האָבען געגאַרט אַ פרק „עין יעקב“, אַ דרשה פון אַ דורכפאַרענדיגען מגיד, וואו ער האָט מיט פלאַמיגע ווערטער געשילדערט, אָן דאָס גאַנצע מאַטערען זיך אויף דער זינדיגער וועלט איז קיין קאַפיקע נישט ווערט, און אָן דער עיקר איז זיך אַנצוגורטען מיט אַ סך מצוות און מעשים טובים און נאָך הונדערט און צוואַנציג יאָר אַריינצור- מאַרשירען אין גן עדן, ווי אַ פרינץ!

ווער רעדט נאָך ווען עס איז אַראָפגעקומען אין שטאָט אַריין אַ חזן מיט אַ גאָט-געבענטשטער שטימע, וועלכער איז געווען אומשטאַנד מיט זיינע האַרציגע תפילות אַריינצודרינגען אין די פאַרבאַרגענסטע ווינקעלעך פון זייערע הערצער און אַרויסרופען אַ טרער פון אַנטציקונג, — דעמאָלט האָט מען שוין אינגאַנצען פאַרגעסען אין די זינדיגע באַדערפענישען פון דעם טאַג-טעגליכען לעבען, מען האָט אָפגעשפאַרט דעם לעצטען גראַשען, אַפטמאָל דעם ביסען ברויט פון מויל זיך אָפגענומען און געלאָפּען הערען די פאַר'כישופ'טע קלאַנגען, וואָס האָבען דערמאַנט אין דעם בית המקדש.

איין אויפטרטי מיינעם אין אַזאַ ליטווישער שטאָט וועל איך, דאַכט זיך, נישט פאַרגעסען ביז די לעצטע טעג פון מיין לעבען. דאָס איז געווען ווען אויף

דעם קאנצערט-טורנע איבער די געוועזענע רוסישע געביטען, וואָס די דייטשע מיליטער-מאַכט האָט פאַר מיר איינגעאַרדענט, האָב איך פאַרבלאָנדזשעט אין דער שטאָט שאַוולע. אַנקומענדיג אין דער שטאָט אַרײַן, האָבען מיר פאַר זיך דערזען אַ שרעקליך בילד פון צעשטערונג און פאַרוויסטונג. שאַוולע האָט זיך גראָד פאַר דער מלחמה גערעכענט פאַר אַ נגידי'שער שטאָט צוליב די גרויסע לעדער-פאַבריקען, וואָס זײַנען דאָרט געווען.

אַבער ווען מיר זײַנען אַהײן אָנגעקומען פּרילינג-צײַט פון יאָר 1917, האָבען מיר קײן אײן גאַנץ הויז נישט געטראָפּען. מענשען האָבען געלעבט אין די חורבות און אין די קעלערס פון די אַמאָליגע הײזער. די איינגעפאַלענע ווענט מיט די פאַרברענטע קױמענס, וואָס האָבען פון זײ אַרויסגעסטאַרטשעט, האָבען אויף אונז אָנגעוואַרפּען אַן אײמה. איך האָב אַזױ אַ קוק געטאָן אויפ'ן דיריגענט ליאָוו, וועלכער איז מיטגעקומען מיט מיר, און ער האָט געקוקט אויף מיר, און מײן טאַכטער האָט אונז בײדען אָנגעקוקט, און אַלע האָבען מיר געטראַכט אײן געדאַנק: רבּונו של עולם, וואוהײן האָבען מיר דאָ פאַרבלאָנדזשעט? דאָס איז דאָס דער אמת'ער עולם התּוהו! נישט שוין'זשע געפּינען זיך דאָ לעבעדיגע מענשען, און נישט שוין'זשע איז דאָ פאַראַן פאַר וועמען קאָנצערטען אײנצו-אַרדענען און תּפּילות אַפּצורײכטען?

אַבער עס האָט נישט לאַנג גענומען און די שאַטענס האָבען זיך אָנגעהויבען באַווייזען פון די לעכער. אײנגעדאַרטע און אויסגעמאַגערטע זײנען זײ טאַקע געווען פון די אַלע מלחמה-איבערלעבענישען, פון דעם נישט דערעסען צו דער זאַט, אַבער דער ברען פון די אויגען איז בײ זײ נישט געווען אויסגעלאָשען, און עס איז גענוג געווען דער קלאַנג, וואָס האָט זיך שנעל פאַרשפּרײט צווישען די חורבות, אַז אַ וועלט-חזון איז אַראָפּגעקומען צו זײ פון אויסלאַנד, אַז די „פאַרטריקענטע בײנער“ זאָלען ווידער לעבעדיג ווערען.

אַבער וואו גײט מען דאָ זײנען אין אַזאַ חרוב'ער שטאָט, אַז קײן אײן גאַנץ הויז איז נישטאַ? ענדליך האָט מען אונז צוגעפּירט צו אַן אײנגעפאַלען הויז, פון וועלכען קױם צוויי אונטערשטע צײמערען זײנען געבליבען גאַנץ. די דאָזיגע צוויי צײמערען זײנען געווען דער יחוס פון דער שטאָט. דאָ האָט זיך קהל פאַרזאַמעלט. דאָ האָט מען געדאַווענט מיט אַ מנין אום שבתים און ימײם-טובים, און דאָ האָב איך דאָס געדאַרפּט מוכה זײן די שטאַטישע אידען מיט מײן נגינה. איך האָב מיך אָפּגערופּען צו ליאָוו': „עס טוט מיר שוין באַנג די גאַנצע מעשה מיט'ן קומען אַהער. עס איז דאָך אַ ביטערער רחמנות אויף די אונטערנעמער, וועלכע האָבען אַרײנגעלייגט אַזױ פּיל געלט אונז אַראָפּצוברענגען, און אײצט דראָט זײ, חלילה, צו ברעכען דעם קאַפּ. ווײל ווי איז דאָס מעגליך, אַז די דאָזיגע צוויי שטיבלעך, אַפּילו ווען זײ זאָלען זײן אײבערפּולט, זאָלען דעקען די הוצאות און נאָך אַפּילו געבען אַ שטיקעל ריוח אויף צו באַפּרידיגען די שטאַטישע הצטרכות'ן?“

אַרויסגעוויזען האָט זיך גאַר אַנדערש. ווען מיר זײנען צוגעקומען צו

דעם אַמאָליגען „קופעטשעסקי קלוב“, פון וועלכען עס זיינען לעבען געבליבען די צוויי צימערען, איז דער געדראַנג פון מענשען געווען אַזוי שטאַרק, אַז מיר האָבען געמוזט אַנווענדען איבערמענשליכע כחות זיך אַדורכצושלאָגען. וואָס עס האָט זיך אָפגעטאָן אין די צוויי צימערען, איז גאָר שווער צו שילדערען. מען איז געשטאַנען אויף די קעפּ, און אַ חוץ דעם האָט מען געעפענט די פענסטער און טויזענטער אידען זיינען געווען אויסגעשטעלט אויף די בערגלעך מיט ציגעל אַרום אונזער „קאַנצערט־הויז“.

וואו האָבען זיך גענומען אַזוי פיל אידען, אַן עין הרע, האָב איך געטראַכט. בעת מיר זיינען אָנגעקומען אַהער, זיינען מיר געווען זיכער, אַז דאָס איז אַ שטאַט אַ חורבה און קיין לעבעדיגען מענשען וועלען מיר דאָ נישט געפינען. און דאָ מיטאַמאָל — אַלע קעלערס און אַלע רואינעס האָבען זיך אויפגעעפענט און עס האָבען גענומען שטראַמען טייערע, האַרציגע ליטווישע אידען אין די טויזענטער, וואָס האָבען געטראָגען זייערע גראַשענס פאַר אַ שטיקעלע נגינה, פאַר הערען אַן אַלטע אידישע תפילה, וואָס דערקוויקט דאָס האַרץ און גיט כח אויסצוהאַלטען די ביטערע צייט.

טרערען האָבען מיך געשטיקט אין האַלו, ווען איך בין געשטאַנען אויף די עטליכע ברעטער, וואָס האָבען געדאַרפט דינען אַלס „סצענע“. אָבער ווען איך האָב געעפענט דאָס מויל און די ערשטע קלאַנגען האָבען זיך אַ טראַג געטאָן איבער די ענגע שטיבלעך און ווייט אַרויס דורך די אָפּענע פענסטער צו די חורבות צו, וואָס זיינען געווען באַהאַנגען מיט מענשען — דעמאָלט האָב איך געקענט באַמערקען ווי די מענשען זיינען בפירוש אַריבערגעטראָגען געוואָרען אין אַנדערע, העכערע וועלטען. וואָס פאַר אַ ווערט האָט דאָן געהאַט פאַר זיי דאָס ביטערע לעבען אונטער דער דייטשער אַקופאַציע, דאָס טאַג־טעגליכע פלאַגען זיך פאַר אַ שטיקעל ליימיג ברויט מיט אַביסעל מאַרמאַלאַד אַדער מאַרגאַרין, אַז דאָ איז מען מיטאַמאָל אַוועקגעפלויען אין אַזעלכע הויכע־נישען, וואו דער קאַפּ האָט פאַרשווינדעלט און מען האָט לחלוטין פאַרגעסען אין דער גרויער ווירקליכקייט.

ביז שפּעט אין דער נאַכט בין איך אַזוי געשטאַנען און געזונגען פאַר זיי און איך בין גרייט געווען אַזוי צו זינגען ביז אינדערפרי, אויסצוזינגען דאָס גאַנצע האַרץ מיינס, ווייל די מענשען האָבען מיך געפאַנגען ביז מיינע טיפּסטע טיפּענישען, איך האָב נישט געוואוסט מיט וואָס זיי אָפּצוצאָלען פאַר זייער ליבשאַפט צו שיינע קלאַנגען, פאַר זייער שטרעבען צו גייסטיגקייט, בעת דאָס רעאַלע לעבען אַרום איז אַזוי שפּלידיג, פאַר דער פּעהיגקייט זיך אַריבער־צוטראָגען אין אַנדערע, העכערע וועלטען, בעת אין שטוב וואַרטען הונגער, קעלט און נויט, און נישט איין קליין קינד דאַרף זיך לייגען שלאָפען, נישט האָבענדיג דאָס ביסעלע מילך אויף צו שטילען דעם הונגער.

נאָך דעם קאַנצערט האָבען נאָך די שאַוולער אידען געהאַט אין זיינען נישט אָפּצולאָזען די הויכע געסט, וואָס האָבען צו זיי פאַרבלאַנדזשעט, עפּעס

סתם אזוי, נאָר טאַקע מיט אַ פּיינעם באַנקעט, אזוי ווי זיי האָבען דאָס פאַר־דינט. אמת, מען קאָן בשום אופן נישט פאַרגלייכען יענעם באַנקעט אין שאַוולע אין מלחמה־צייט מיט די באַנקעטען וואָס ווערען היינט געפראַוועט אין אַמעריקע. אַ פאַרדאַרטער הערינג האָט געוואַנדערט איבער'ן טיש, אַ פלעשעל בראַנפּען האָבען אידען פון ערגעץ געקראָגען, אָבער דערפאַר רעדעס האָט מען געהאַלטען די פּיערדיגסטע; קיין שום ווערטער זיינען נישט געווען אומשטאַנד אויסצודריקען וואָס די אידען האָבען געפילט, ווי דאָנקבאַר זיי זיינען געווען, ווען מ'איז געקומען צו זיי און מ'האַט זיי פאַרשאַפט אזוי פיל גייסטיגען נחת רוח.

מיין טאַכטער און איך האָבען זיי נישט געקאָרגט קיין געזאַנג אויך ביי דעם אַרימען מאָלצייט, וואָס איז געווען דורכגעדרונגען מיט אזוי פיל האַרציגקייט, וועלכע איך האָב אפשר שפּעטער אין מיין גאַנץ לעבען מער נישט געטראָפּען עפעס ענליכעס. מיר האָבען געטאַנצט, געשפּילט און געזונגען ביז אין גרויען טאָג אַריין, און מיט די גליקליכסטע געפילען האָבען מיר פאַרלאָזען שאַוולע, וועלכע איז געווען פאַר מיר די פאַרקערפּערונג פון דעם גאַנצען וואונדערליכען ליטווישען אידענטום, וועמען עס איז צוגעפאַלען דער טרויעריגער גורל אזוי אומ־ברחמנות־דיג פאַרשניטען צו ווערען אין פאַרלויף פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

ווען איך בין צוריק אַהיימגעקומען אויף פּסח קיין בודאַפּעסט פון דער רייזע איבער דער אַלטער היים, האָב איך געהאַט דאָס זיכערע געפיל, אַז דאָס אידישע לעבען איז טאַקע דאָרט צעשטערט געוואָרען צוליב די געשעענישען פון דער מלחמה, אָבער דער אידישער גייסט איז נישט געבראַכען געוואָרען, און ווי נאָר דער שטורעם וועט אַריבער, וועלען אים ירצה השם אידען צוריק אויפבויען זייער לעבען. ווי אַנדערש האָט עס אָבער אויסגעזען נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, אין וועלכער דער זעלבער דייטש, וועלכער האָט נאָך אין דער ער־שטער וועלט־מלחמה געזאָרגט וועגען גייסטיגער אונטערהאַלטונג פאַר די אידען, האָט זיך דאָס מאל פאַרלייגט אויף אונזער פאַלק עס צו פאַרניכטען און אינגאַנצען אַפּצומעקען פון דער וועלט.

אין בודאַפּעסט אין 1917 האָט מען שוין געקאַנט באַמערקען, אַז דער דייטש מיט זיין אומגליקליכען שותף, דעם עסטרייכער, גייען צו אַן אומפאַר־מיידליכער מפּלה. די טראַנספּאַרטען מיט די פאַרוואַנדעטע סאַלדאַטען, וועלכע מיר האָבען געזען פירען אין די טויזענטער איבער די בודאַפּעסטער גאַסען אין די שפיטאַלען אַריין, האָבען עדות געזאָגט, אַז זיי לעקען דאָרט נישט קיין האַניג אויף די פראַנטען, און אַז עס דערנענטערט זיך דער סוף. דאָס אַריינקומען פון אַמעריקע אין קריג אַריין אויף דער זייט פון ענגלאַנד און פראַנקרייך האָט אַריינגעגאַסען אַ שטראַם פון גלויבען, אַז די אַלע אומגליקען וועלען זיך אינגיכען ענדיגען און דייטשלאַנד וועט איינמאַל פאַר אַלעמאַל אַנגעלערענט ווערען, אַז זי זאָל נישט זוכען אונטערצוצינדען די וועלט.

דער מאַראַלישער חורבן נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה

ענדליך האָבען מיר דערלעבט דעם טאָג, ווען די ערשטע וועלט-מלחמה האָט זיך פאַרענדיגט מיט דער מפלה פון דייטשלאַנד און אירע פאַרבינדעטע. די לעבעדיג-געבליבענע סאָלאַטען האָבען אָנגעהויבען אַהיימצוקומען און דאָ האָט זיך ערשט אַרויסגעוויזען דער גאַנצער מאַראַלישער חורבן, וואָס די פיר יאָר קריג האָבען געמאַכט אין די מענשליכע מוחות און הערצער. עס זיינען נישט געווען מער די זעלבע מענשען; ווילדע, צעיושעטע חיות זיינען אַראָפּגע-קומען, וואָס האָבען נישט געוואוסט אויף וועמען פריער דעם כעס אויסצולאָזען פאַר זייער צעבראַכען לעבען, פאַר דער צעשטערטער יוגענט, פאַר די צערווענע חלומות, פאַר די חרוב געמאַכטע קאַריערעס, וועלכע זיי זיינען מער נישט אומ-שטאַנד געווען צו פאַרריכטען.

אַ סך איז מיר אויסגעקומען צו ליידען צוליב מיין צווייטער טאָכטער, קלאַראַ, וועלכע איז אויך אַריינגעטראָטען אין אַ וואַנדערענדער אונגאַרישער אָפּערע און איז סוף כל סוף געבליבען אָפּגעשניטען אין יענעם טייל פון אונגאַרן, וואָס איז פאַרנומען געוואָרען פון די רומענער. אַ לאַנגע צייט האָט איך נישט גע-וואוסט וואו זי איז אַהינגעקומען. יעדע פאַרבינדונג מיט איר איז געווען איבערגעריסען און מיין פאַרצווייפלונג איז געווען אין לשער. וואָס פאַר אַ פּראָטעקציע איך האָב נישט אָנגעווענדעט, האָב איך קיין זאָך נישט געקענט אויפּטאָן. עס האָט גענומען לאַנגע חדשים, ביז איך בין געוואויר געוואָרען, אַז מיין טאָכטער איז ענדליך פריי פון דער רומענישער געפאַנגענשאַפט. זי האָט די גאַנצע צייט געליטען פון עלענדקייט און פון נויט, ווייל די רומענער האָבען די אונגאַרישע אָפּערע צעטריבען און זי האָט נישט געקאָנט פאַרדינען אויף איר אויסהאַלטונג. אָבער איך בין געווען גליקליך, וואָס זי לעבט און האָב געהאַפּט, אַז אינגליכען וועט זי ווידער זיין פאַראייניגט מיט מיר.

אונגאַרן האָט דערווייל געברויזט ווי אַ קאָכעדיגער קעסעל. עפעס האָט מען געפילט, אַז די לופט איז אָנגעלאָדען מיט שטורעם, מען האָט נאָר נישט געוואוסט, ווען דער שטורעם וועט אויסברעכען און וואָס פאַר אַ פאַרמען ער וועט אָננעמען. דער חורבן, וועלכען די רומענער האָבען אָנגעמאַכט אין יענע טיילען פון לאַנד, וועלכע זיי האָבען פאַרנומען, איז געווען אויסערגעוויינליך. די פאַבריקען זיינען געווען צעשטערט און די מאַשינען אַרויסגעפירט. די תּבואות פון די פעלדער זיינען צוגערויבט געוואָרען, די געשעפטען זיינען אויס-

געליידיגט געווארען. דאס האט אנגעפילט די הערצער פון די צוריקקערענדע סאלדאטען מיט א געוואלדיקער ביטערקייט, וועלכע האט געמוזט געפינען אן אויסלאָדונג.

די באַפעלקערונג האט אנגעהויבען שימפען קעגען די מיליטער־לייט, קעגען דער רעגירונג, קעגען די שפעקולאנטען, וואָס האָבען אַנגערויבט פאַרמעגענס בעת'ן קריג. די אַרבייטסלאָזיגקייט איז געוואָקסען, און אַנשטאָט צו אַרבייטען, איז מען געגאַנגען אויף מיטינגען, וואו עס האָט זיך וואָס אַמאל העכער געהערט דער רוף אַראָפּצוואַרפען די אַלטע, פאַרפוילטע אַרדענונג, וואָס פירט צו מלחמות. עס איז אַלץ אָפטער געקומען צו צוזאַמענשטויסען צווישען די מאַסען הונגריגע מיט דער פּאָליציי. דאָס לעבען איז געוואָרען אומזיכער און עס איז טאַקע נישט געווען וואָס צו עסען אויך, אַ זאַך וואָס מען האָט אין אונגאַרן פריער נישט געפילט.

אַט דאָס איז געווען דער באַדען, אויף וועלכען עס האָט געדאַרפט צושטאַנד־קומען די קאָמוניסטישע איבערקערעניש אין אונגאַרן. אין אַ שיינעם טאַג פון חודש אַפריל פון יאָר 1919 איז דאָס פאַרגעקומען. עס איז אויפגעשטאַנען אַן אונגאַרישער טראַצקי, מיט'ן נאָמען בעלאַ קוהן, אויך פון אחינו בני ישראל, וואָס האָט אַראָפּגעוואָרפען די אַלטע אַרדענונג און האָט צוגעזאַגט די מענשען אַ גן עדן אויף דער ערד. קודם כל האָט מען צוגענומען די הייזער, מיט די פאַבריקען, מיט די געשעפטען, און עס איז געוואָרען הפקר אַ וועלט.

אַזוי ווי איך האָב אויך געהאַט דאָס אומגליק צו זיין אַ הויז־באַזיצער, האָט מען מיך אין איין שיינעם טאַג געמאַכט פאַר אויס קאַפעלוש־מאַכער, און עס איז מיר געבליבען בלויז צו מאַכען אַ שווייג. דער גאַנצער נס איז געווען, וואָס בעלאַ קוהן האָט געקעניגט אין אונגאַרן אַ גאַנץ קורצע צייט, האָט ער געהאַט ווייניג געלעגענהייט צו מאַכען, אַז דער חורבן זאל זיין אַ פולשטענדיגער. דאָך די צרות, וואָס די מענשען זיינען זיך אויסגעשטאַנען, דער הונגער און די נויט און דער אומזיכערער מאַרגען האָבען פאַר'סמ'ט דאָס לעבען.

נאָך אַ קורצען קעניגען פון דריי חדשים צייט האָט בעלאַ קוהן געמוזט עוקן זיין פון לאַנד און זיין אַרט האָט פאַרנומען די פינסטערע רעאַקציע, וועלכע איז געווען פאַרקערפערט אין דעם אונגאַרישען אַדמיראַל האַרטי. מען האָט אנגעהויבען דורכפירען אַרעסטען אויף רעכטס און לינקס, און דעם גאַנצען כעס האָט מען, ווי עס פירט זיך, אויסגעלאָזט צו דעם ביסעל אידען. זיי האָבען געמוזט באַצאָלען דעם בלוטיגען חשבון, וועלכען עס האָט אויסגעשטעלט בעלאַ קוהן. אַ כוואַליע פון פאַרגאַמען האָט זיך צעפלאַקערט איבער גאַנץ אונגאַרן. קיין שום איד איז נישט געווען זיכער מיט זיין לעבען. אַלע האָבען געמוזט זיין פאַראַנטוואָרטליך פאַר די פאַר אידען, וואָס זיינען געזעסען אין בעלאַ קוהניס קאַבלינעט.

איין „אַנטיילנעמער“ אין דער קאָמוניסטישער איבערקערעניש, וואָס האָט באַלאַנגט צו מיין משפּחה, מוז איך דאָ באַשרייבען. דאָס איז געווען מינע

א ווייטע קרובה, וועלכע דער טאטע פון כאנאראד האט מיר נאך מיט יארען צוריק אריבערגעשיקט, אז זי זאל ארויסהעלפען מיין פארשטארבענער פרוי אין דער ווירטשאפט. זי איז געווען כמעט נאך א קינד, ווען איך בין געגאנגען צו דער באן זי באגעגענען. אן אפגעריסענע און אפגעשליסענע, האב איך זי אריינגענומען צו אונז אין הויז אריין, וואו מיט'ן גאנג פון די יארען איז זי געווארען א גאנצער מענש, האט אפגעשפארט א פאר גראשען אין באגק און האט זיך שוין אפילו באקענט מיט אונגארישע בחורים, מיט וועלכע זי פלעגט פון צייט צו צייט ארויסגיין.

ווען נאכ'ן דורכפאל פון דער מלחמה האט זיך די לופט אנגעפילט מיט פולווער און אלע אנגעשטעלטע און דינסטען האבען אויפגעהויבען די קעפ, גרייטענדיג זיך איבערצונעמען די הייזער און געשעפטען פון זייערע געוועזענע בעלי-בתים, האט זיך אויך מיין קרובה אנגעשטעקט מיט דער זעלבער קרענק און אונטער'ן איינפלוס פון אירע באקאנטע יונגעלייט האט זי גענומען טענה'ן צו מיר, ווי צו אן עקספלואטאטאר, אן אויסנצער, מיט וועמען מען דארף "קעמפען". פארגעסענדיג אינגאנצען, אז דאס האט זי מיר צו פארדאנקען, וואס איך האב זי ארויסגענומען פון דעם וויסטען עק כאנאראד און געבראכט זי אין דער גרויסער וועלט אריין.

דער סוף איז געווען, אז זי איז צוגעשטאנען צו דער "באוועגונג". פאר-לאזענדיג מיין הויז, א לאנגע צייט האב איך נישט געוואוסט וואו זי איז אהינגע-קומען. ווען בעלא קוהן איז אראפגעווארפען געווארען און עס זיינען געקומען די יארען פון רעאקציע, האט זי זיך א לאנגע צייט אויסבאהאלטען, ענדליך האט זי זיך דערמאנט אין מיר, דער ווייטער משפחה, וועמען זי האט מיט חרפות און בזיונות פארלאזען אין א קריטישען מאמענט, און זי האט אנגעקלאפט און מיין טיר. זי האט צוזאמען מיט איר "חתן", אן אקטיווען קאמוניסטישען טוער, געזוכט שוין אין מיין הויז.

איך האב דאס פארעל ביי זיך אויסבאהאלטען א לאנגע צייט, און ווען דאס געיעג נאך געוועזענע קאמוניסטען האט זיך אביסעל איינגעשטילט, האב איך זיי טאקע ביי מיר אין הויז חתונה געמאכט. שפעטער מיט יארען האט זיי מיין עלטערע טאכטער אריבערגענומען קיין אמעריקע, וואו זיי לעבען אין נחת און אין פרייד, און האבען שוין אפילו צוויי זין אין דער ארמיי.

ביטערע צייטען זיינען דאס געווען אין אונגארן נאך דער מלחמה, סיי ווען דער קאמוניסטישער טעראר האט געבושעוועט, און סיי שפעטער, ווען דער ווייס-טעראר האט נקמה גענומען פאר דעם רוטען טעראר. שוין נישט רעדענדיג וועגען דער מאטעריעלער פארארעמונג, ווען איך האב געהאט פאר-לירען דאס גאנצע פארמעגען, וואס כ'האב געהאט אנגעקליבען פאר די פולע גוטע יארען, נאר די גייסטיגע אטמאספערע איז געווען אזא, אז דאס לעבען איז נמאס געווארען. אויך מיין געמיינדע פון דעם אמאל רייכסטען טאבאק-טעמפעל איז געווען שטארק פארארעמט און איז געווען אן אמת'ער יורד. די

ווירטשאפטליכע רואינע פון די טעמפעל-מיטגלידער האָט זיך אָפגעשפיגעלט אויף דעם טעמפעל אַליין.

עס איז געווען דער פאַרצווייפעלטסטער פּעריאָד פון מ"ן לעבען און איך האָב נישט געוואוסט פון וואָנען די ישועה וועט קומען. נאָר אַט, אינגאַנצען אומגעריכט, איז זי געקומען אין דער געשטאַלט פון אַ בריוו פון אַמעריקע. דער פאַרקער האָט אָנגעהויבען ווערען צוריק נאַרמאַל צווישען די פאַרשידענע וועלט־טיילען, און צום סוף פון יאָר 1919 האָט זיך אָפגערופען מ"ן אַמעריקאַ־נער קוזין, אַברהם קוואַרטין. ער האָט מיר דערמאַנט אונזער אַלטען אָפּמאַך פון פאַר דער מלחמה וועגען אַ טורנע פון דרייסיג קאַנצערטען און שבתים אין די פאַראייניגטע שטאַטען פון אַמעריקע פאַר אַ פּרייז פון דרייסיג טויזענט דאָלער, וואָס איז נישט צושטאַנדגעקומען בלויז דערפאַר, ווייל די מלחמה איז אויסגעבראַכען.

כמעט אין דער זעלבער צייט האָב איך דערהאַלטען נאָך אַ בריוו פון הער טאַוב, וועלכער איז געווען צווייטער קאַנטאָר ביי יאַסעלע ראָזענבלאַט. ער האָט מיך אויך געוואָלט האָבען אויף אַ טורנע פון פּופּצען ביז צוואַנציג קאַנצערטען, און ער האָט מיך אָנגעפּרעגט וואָס עס וועלען זיין מיינע באַדינגונגען. אַט די צוויי בריוו זיינען געווען פאַר מיר ווי אַ ליכטיגער שטראַל אין אַ געדיכ־טער פּינסטערניש. הייסט עס, אַז די וועלט איז ווידער וועלט און אַז מענשען געדענקען מיר נאָך און מען דאַרף נישט אַראָפּפאַלען ביי זיך.

די ערשטע פאַרפליכטונגען האָב איך געהאַט לגבי מ"ן קוזין, וועלכער האָט נאָך פאַר דער מלחמה געמאַכט הוצאות אין צוזאַמענהאַנג מיט מ"ן קומען. איך האָב גלייך אָנגעהויבען מאַכען באַמאָונגען ביי מ"ן געמיינדע צו באַנייען דעם אורלוּיב אויף דריי חדשים, וואָס זיי האָבען מיר געהאַט געגעבען פאַר דער מלחמה און וועלכען איך האָב נישט געהאַט קיין מעגליכקייט אויסצונוצען. זיי האָבען מיר קיין שום שוועריגקייטען נישט געמאַכט און האָבען באַוויליגט מ"ן רייזע.

מ"ן קוזין האָט מיר איבערגעוויזען טעלעגראַפיש טויזענט דאָלער און אויך געשיקט צוויי שיפּסקאַרטען ערשטע קלאַס אויף דער באַרימטער שיף „איל דע פּראַנס“, וועלכע האָט געדאַרפט אָפּגיין פון שערבורגער האַפען. איך דאַרף דאָ נישט דערציילען וואָס פאַר אַ טיפע איבערלעבעניש דאָס איז געווען פאַר מיר אַט די ערשטע רייזע מיינע קיין אַמעריקע. נאָך דעם חורבן פון רוסישען אידענטום, וואָס איז אַרויסגערופען געוואָרען דורך דער באַלשעוויסטי־שער רעוואָלוציע, האָב איך געפילט, אַז דער צענטער פון אידען אין דער וועלט געפינט זיך איצט אין אַמעריקע. און מיט אַלע מיינע חושים האָט עס מיך געצויגען צו אַט דעם צענטער, וואו עס זיינען מיר פאַרגעשטאַנען אַזוי פיל גייסטיגע דערהויבונגען און אויך נישט ווייניג אַנטווישונגען און דורכפאַלען. נאָר ווי עס געשעט געוויינליך אין אַזעלכע פאַלען, בין איך פאַר גרויס אויפּרעגונג, וואָס איך שטיי פאַר דער פאַרווירקליכונג פון מ"ן אינטימסטען

טרוים, שווער קראנק געוואָרען פונקט צו דער צייט, ווען כ'האב שוין גע-
 דאַרפט נעמען די פעקלעך און זיך ריכטען אין וועג אַרײַן. איך בין אָפּגעלעגען
 צוויי וואַכען אין אידישען שפיטאַל פון בודאַפּעסט, און ווען איך בין שוין
 ענדליך געזונט געוואָרען, האָט מיר דאָס געוויסען אָנגעהויבען צו פּלאַנען:
 ווי פאַרט מען דאָס אַוועק פון דעם לאַנד און נישט אָנקוקען פּריער מיין טאַכטער
 קלאַראַ, וועלכע איז טאַקע שוין געווען פּריי פון דער געפּאַנגענשאַפט ביי די
 רומענער, אָבער כ'האָב נאָך אַלץ נישט געהאַט קיין געלעגענהייט צו זען זי
 נאָך די אַלע שוידערליכע איבערלעבונגען, וועלכע זי האָט דורכגעמאַכט?

איך האָב, וואָס אַן אמת, אָפּגענומען גרוסען פון מענשען, וואָס האָבען
 זי געזען און וועלכע האָבען מיר איבערגעגעבען, אַז זי געפינט זיך אין אַ פּיין
 אידיש היין. אָבער איך האָב דאָך שטאַרק געוואַלט זי זען איידער איך לאָז מיך
 אַוועק אין אַזאַ ווייטען וועג אַרײַן. אין מיטען פון חודש מערץ פון יאָר 1920, בין
 איך, צוזאַמען מיט מיין עלטערער טאַכטער, אָפּגעפאַרען קיין פאַריז און אויפ'ן
 וועג האָבען מיר זיך אָפּגעשטעלט אין ווין.

דאָ האָב איך זיך געזעגענט מיט מיין זון, דאָ האָב איך זיך אויך געזעגענט
 מיט מיין ברודער און זיין פּאַמיליע און אַלע איבעריגע קרובים, און איך בין
 ווייטער געפאַרען קיין פאַריז, וואו איך האָב אין דעם קאַנטאַר פון דער
 שיפס-געזעלשאַפט געדאַרפט אָפּנעמען מיינע שיפס-קאַרטען, און דאָן ווייטער
 פאַרען קיין שערבורג, וואו איך האָב געדאַרפט באַטרעטען די שיף.

אָבער שווער איז מיר צוגעגאַנגען מיין ערשטע נסיעה קיין אַמעריקע, וואו איך
 האָב געשטעלט אַ טריט, האָב איך מיך אָנגעשטויסען אויף שטרויכלונגען,
 וואָס האָבען מיר געגעבען דעם פאַרגעפּיל, אַז עפעס איז עס נישט גלאַטיג מיט
 מיין דאָזיגער רייזע. איך בין אַרויסגעפאַרען פון ווין גאַנץ באַצייטענס, אַז איך
 זאַל אָנקומען קיין פאַריז אין צייט, באַווייזען אַלץ צו דערליידיגען און אָנקומען
 צום אָפּגאַנג פון דער שיף. אָבער צו מיין שלימ'מזל האָט זיך דער צוג פאַרשפּעטיגט
 אויף צען שעה, און אויך אין פאַריז, וואו איך בין געווען דאָס ערשטע מאָל,
 האָב איך פאַרלוירען איבעריגע צייט, ביז איך האָב אויסגעפונען די ביוראָ פון
 דער שיפס-געזעלשאַפט. די אונטערשטע שורה איז געווען, אַז ווען איך בין
 אָנגעקומען קיין שערבורג, איז שוין די שיף „איל דע פּראַנס" געהאַט אָפּגע-
 גאַנגען און איך בין געבליבען שטיין ווי אַ נאַר אין פאַרט.

איך האָב געוואוסט, אַז אין ניו-יאָרק זיינען שוין דורך מיינע מענעדזשערס
 געמאַכט געוואָרען אַלע צוגרייטונגען צו מיין קומען, און דאָ האָב איך געמוזט
 אַדער וואַרטען אויף אַ צווייטער שיף פון דער זעלבער קאַמפּאַניע, וואָס האָט גע-
 האָט אַן ערשטע קלאַס און האָט געדאַרפט אָפּגיין אין צען טעג אַרום, אַדער
 אָפּפאַרען מיט דער צווייטראַנגיגער שיף „אַדריאַטיק" אויף וועלכער מען האָט
 נאָך געקאַנט קריגען אַ פּלאַץ אין דריטען קלאַס און האָט זיך געדאַרפט שלעפען
 קיין ניו-יאָרק גאַנצע עלף טעג.

נישט האָבענדיג קיין ברייה, האָב איך מיך אַנטשלאָסען אויף דעם לעצטען און האָב טעלעגראַפירט מיין קוזין, אַז איך קום מיט דער „אַדריאַטיק“. אָבער דער שלימ'מזל, וואָס האָט מיך פאַרפּאַלגט, האָט מיך באַזונדערס געפּאַקט אויף אַט דער שיף, און האָט מיר שווער געמאַכט דאָס האַרץ ערב מיין אַרייַן-קומען אין דער נייער וועלט. ווען איך האָב אַנגעקוקט די קאַבינע, וואו איך האָב געדאַרפט פאַרברענגען גאַנצע עלף טעג פון דער רייזע, איז מיר נישט גוט געוואָרען. זי איז געלעגען אַנגעשפּאַרט אין דעם קוימען פון דער שיף און דאַרט איז געווען אַזא היץ, אַז אין גהינום איז זיכער געווען מעגליכער אויסצוהאַלטען.

דערצו בין איך גלייך אויפ'ן צווייטען טאַג פון דער רייזע קראַנק געוואָרען מיט דער ים-קראַנקהייט אין אַזאַ שווערער פאַרם, אַז בלויז אופ'ן צענטען טאַג, שוין פאַר די סאַמע ברעגען פון אַמעריקע, בין איך קוים געקומען צו זיך. אַ מידער און פולשטענדיג ערשעפטער, האָב איך ענדליך דערזען די פרייהייט-סטאַטוע, אַט דעם ליכטיגען צייכען פון דער פרייער וועלט, וואָס איז געווען ווי אַ מאַמע פאַר הונדערטער טויזענטער וואַנדערער, וועלכע האָבען געמוזט פאַרלאָזען זייערע היימען פון נויט און פאַרפּאַלגונג און זיינען געקומען אַהער בויען אַ ניי לעבען.

איך קום אן קיין אמעריקע

אט אזוי בין איך דאס ערשטע מאל אָנגעקומען קיין אמעריקע אַלס פּאַסאַזשיר פון דריטען קלאַס, וואָס האָט זיך אָפּגעוואָלגערט אין שמוץ און אין אַן אומבאַשרייבליכער היץ אין פּאַרלויף פון עלף טעג. איך האָב מיך קוים געהאַלטען אויף די פּיס פון דער דורכגעמאַכטער ים־קראַנקהייט און פון די אַלע ערגערנישען, וועלכע מיר איז אויסגעקומען דורכצוגיין. אזוי ווי איך האָב מיין קוויזן אַברהם קוואַרטין טעלעגראַפירט, אַז איך קום מיט דער „אַדריאַטיק“, איז אים אַנדערש נישט איינגעפאַלען, אַז איך קום מיט דעם ערשטען קלאַס. האָט ער דאָך מיר אַרויסגעשיקט בילעטען פון ערשטען קלאַס.

פּרייטאָג, דעם 11טען אַפּריל פון יאָר 1920, זיינען מיר ענדליך אָנגעקומען אין ניו־יאָרקער האַפּען. ווי עס פירט זיך געוויינליך, האָט מען די ערשטע אַראַפּגעלאָזט די פּאַסאַזשירען פון ערשטען קלאַס, און צום סאַמע סוף ערשט אונז, די דריטע קלאַסניקעס. מיין קוויזן האָט אָנגעשטעלט זיינע אויגען און געזוכט מיך צווישען די ערשטע. עס איז אים אַפילו אין קאַפּ נישט געקומען, אַז איך קאָן מיך געפינען צווישען די דריטע קלאַס פּאַסאַזשירען. ער איז געווען אין דער גרעסטער פּאַרצווייפלונג, זעענדיג, אַז איך בין נישט געקומען, און אַפּשטייענדיג אזוי עטליכע שעה צייט. איז ער אַוועק פון פיר.

און געקומען מיך באַגעגענען איז ער נישט אַליין, נאָר, ווי עס פירט זיך אין אמעריקע, מיט אַ גאַנצען קאַראַהאַד פון דעלעגאַציעס, צווישען וועלכע עס האָבען זיך געפונען: רבנים, אַרטיסטען, חזנים, שוהל־פּרעזידענטען, סאַסייעטיס און אַן אַ שיעור אַנדערע. ער האָט דאָס אַלץ געדאַרפט האָבען צוליב דער גרויסער רעקלאַמע, וואָס ער האָט געמאַכט אַרום מיין קומען און וועלכע ער האָט געדאַרפט נויטיג, ווי דאָס לעבען, כדי מיינע קאַנצערטען זאָלען זיין אַ דערפאַלג.

ענדליך, אַרום פיר פּאַרנאַכט האָט מען אָנגעהויבען אַרונטערלאָזען די פּאַסאַזשירען פון דריטען קלאַס. יעדען איינעם האָט אָפּגעוואַרט אַ קרוב אַדער אַ גואל. מען האָט זיך געהאַלזט און געקושט, און איך מיט מיין טאַכטער זיינען מיר געשטאַנען אין דעם פּאַרט פון דער גרעסטער שטאַט אין דער וועלט און האָבען זיך די אויגען אויסגעקוקט, אַז עמיצער זאָל אונז אָפּגעבען אַ שלום־עליכם. איך האָב גענומען אויסרופען: „קוואַרטין“, אַברהם, אַברהם!

און האָב אויך אויסגערופען מיין פעטער חיימ'ס נאָמען, אָבער ליידער האָט זיך קיינער נישט אָנפּגערופען.

ווען איך האָב געזען, אַז די לעצטע פּאַסאַזשירען פּאַרלאָזען שוין דעם פּיר, האָב איך זיי געבעטען, אַז זיי זאָלען ביים אַרויסגאַנג אויסרופען דעם נאָמען „קוואַרטין“, אפּשר וואָרט דאָרט עמיצער אויף מיר. און אזוי איז טאַקע געווען. מיין קוזין מיט זיין שותף און די אַלע איבעריגע, וואָס האָבען מיך אָפּגעוואָרט, זיינען געשטאַנען פּאַרצווייפעלטע, אָבער אַוועקגעגאַנגען זיינען זיי דאָך נישט. ענדליך האָב איך געהערט ווי מען רופט אויס מיין נאָמען, און גלייך האָב איך דערקענט מיין קוזין מיט דעם לאָמען פּוס, וועלכען איך האָב שוין נישט געהאַט געזען אַ קימא לן פון פּיר און צוואַנציג יאָר.

פיל פון די אַפּוואָרטענדע זיינען זיך שוין געהאַט צעגאַנגען, אָבער דאָך זיינען נאָך עטליכע הונדערט מענשען געשטאַנען ביים באַריער און זיי האָבען מיך באַגריסט מיט אַ האַרציגען „ברוך הבא!“ באַזונדערס אָנגענעם איז מיר געווען צו באַגריסען דעם באַרימטען מטיף מאַסליאַנסקי, דעם גרויסען אידישען קינסטלער יעקב אַדלער, און ואחרון אחרון חביב, דעם חזן יאַסעלע ראָזענבלאַט, וועלכער איז געקומען אויסשטרעקען די האַנט צו אַ קאַלעגע, וועלכען ער האָט געהאַט באַזוכט מיט יאָרען צוריק אין ווין און וועמען ער האָט דאָן געבעטען אויסצוהערען זיין שטימע און זאָגען מבינות, צי ער וואַקסט אַ חזן בישראל...

מען האָט אויפגעלאָדען מיינע זאַכען אויף אַן אויטאָמאָביל, וואָס איז געפירט געוואָרען פון אַ רוסישען שאַפּער, עפעס אַ גרויסען יחסן פון דער אַמאָליגער רוסישער אַריסטאָקראַטיע פון פּאַר דער רעוואָלוציע, און אזוי האָט מען מיך אַוועקגעפירט צום האַטעל ניקעבאַקער, וואו עס זיינען געווען באַשטעלט דריי צימערען פאַר מיר מיט מיין טאַכטער. איך געדענק ווי היינט די דאָזיגע נסיעה דורך די ניו־יאָרקער גאַסען, דורך דעם סאַמע צענטער פון די פּעריציגער גאַסען פאַרנאַכט־צו, ווען עס איז די שטאַרקסטע באַוועגונג, איך בין צעטור־מעלט געוואָרען פון דעם גערויש פון די הונדערטער אויטאָמאָבילען, פון דער געדיכטער מענשען־מאַסע, פון דער געקלאַפּעריי און פייפּעריי פון אַלע זייטען.

דאָס איז נאָך געווען אַ צוגאַב צו מיין מידיקייט און אָנגעשטרענגטע גער־ווען פון דער שלימ'מולדיגער רייזע. איך האָב גע'חלש'ט זיך אַריינצוואוואַרפען אין בעט אַריין און אויסרוען זיך אַביסעל, אָבער וואו — די סעריע מאַטער־נישען האָט זיך ערשט אָנגעהויבען. ווי נאָר איך האָב געשטעלט מיין ערשטען טריט אויפ'ן אַמעריקאַנער באַדען, האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז איך בין נישט מער דער בעל הבית איבער זיך אַליין, מיינע צוויי מענעדזשערס, מיין קוזין מיט זיין שותף פון געשעפט, האָבען געהאַט איבער זיך אַן אויבער מענעדזשער, וואָס האָט געהייסען רעלקין. ער איז דאָס געווען דער פּאַכמאַן אין דער פּראַגע פון דינגען טעאַטערס און האַלס און צו באַזאָרגען די גאַנצע רייזע רעקלאַמע. מיט וועלכער מיין קאַנצערט־טורנע האָט געדאַרפט באַגלייט ווערען.

איז ווי נאָר איך האָב אַריבערגעטראַטען די שוועל פון האַטעל־צימער און

האָב זיך דערפרייט, וואָס איך וועל האָבען אַ פרייע מינוט מיט זיך אליין און וועל קאָנען קומען צו די כחות, האָט מיך אַרומגערינגעלט אַ גרופע צייטונגס-לייט, פון דער ענגלישער און פון דער אידישער פרעסע. אַזוי ווי איך קום פון אונגאַרן און דאָרט איז דאָך עפעס פאָרגעקומען אַ קאָמוניסטישע רעוואָלוציע און דערנאָך האָט מען די קאָמוניסטען אַראָפּגעוואָרפען — נו, האָט מען מיך אָנגעהויבען שטעלען פּראָגעס, וואָס איך ווייס וועגען די אַלע געשעענישען.

נאָר דאָ האָב איך זיך דערמאַנט, אַז איך האָב נאָך געלאָזען צוויי קינדעך אין אונגאַרן און אַז איך פּלאַן זיך נאָך אומצוקערען צו מיין בודאַפעסטער טעמפעל און דעריבער מוז איך זיין פּאַרזיכטיג מיט מיין באַלייכטען די פּאַלי-טישע לאַגע אונטער האָרטיץ. אָבער די זשורנאַליסטען האָבען מיך צורו נישט געלאָזט, און ווען זיי זיינען ענדליך אַוועקגעאַנגען, האָב איך געמיינט, אַז איך פּאַל פון די כחות. נאָר מיט דעם האָט זיך נאָך דער טאָג אַרבייט פאַר מיר נישט געענדיגט.

עס איז געקומען די צייט פון עסען אַווענטברויט און מיינע מענעדזשערס האָבען מיך אַריינגעפירט אין דעם רעסטאָראַן וואָס ביים האַטעל. פון דער שפייז-קאַרטע, וואָס מען האָט דערלאָנגט, האָב איך נישט פאַרשטאַנען קיין וואָרט, ווייל איך בין נאָך דעמאָלט געווען גאַנץ שטומפּיג אויף דער ענגלישער עברי. מען האָט דערלאָנגט צו האַלבע גרייפּפּרוכטס — אַ מאַכל וואָס מיר האָבען קיינ-מאַל אין אייראָפּע פאַר די אויגען נישט אָנגעזען. האָב איך דאָס גענומען עסען מיט ברויט.. ערשט מיין קוזין האָט מיר איינגערוימט אין אויער, אַז דאָס איז אַזאַ מין פאַרשפייז אויף צו קריגען אַפּעטיט און אַז דאָס עסט מען נישט מיט ברויט. אָבער זויער און ביטער איז דאָס געווען, האָב איך מיר געטראַכט: נישט שוין-זשע האָט אַמעריקע אַזאַ ביטערען און זויערען טעם?

נאָך דער וועטשערע האָב איך געגלויבט, אַז ענדליך וועט מען מיך לאָזען זיך אַביסעל אויסרוען פון דער שווערער רייזע. אָבער עס הויבט זיך נישט אָן. אין אַמעריקע, האָט מען מיר געזאָגט, איז ביזנעס פאַר פּלעזשור, און צו רעדען ביזנעס האָבען מיר נאָך געהאַט גאָר אַ סך. זיינען מיר אַרויפגעקומען אין די צימערען, וואו עס האָט שוין געוואָרט דער הער רעלקין און עס האָט זיך אָנגע-הויבען אַ געשפּרעך, וואָס האָט זיך פאַרצויגען ביז שפעט אין דער נאַכט אַריין. איך האָב אַ פרעג געטאָן מיין קוזין, אין וועלכער שוהל איך וועל דאוונען דעם ערשטען שבת, ווייל אַזוי האָב איך אים געשריבען אין אַלע מיינע בריוו, אַז מיין ערשטער אויפטריט אין אַמעריקע וויל איך זאָל זיין אַ שבת-דיגער דאוונען אין אַ שוהל, מיט דעם ריכטיגען כּאָר, ווייל אין אַ שוהל פיל איך, אַז עס איז מיין ריכטיגער פּלאַץ, מיט דער פּאַסיגער אַטמאָספּערע, וואו איך בין זיכער, אַז איך בין ביי זיך אין דער היים און האָב נישט מורא, אַז איך וועל נישט האָבען קיין דערפּאַלג.

מיין קוזין אָבער האָט מיר מיט אַן אויסערגעוויינליכען שטאַלץ געענטפּערט, אַז פאַר מיין ערשטען קאַנצערט האָבען זיי נישט גענומען קיין שוהל, נאָר

דוקא דעם גרעסטען האָל, וואָס געפינט זיך נאָר אין ניו־יאָרק, דאָס איז: די מעטראָפאָליטען אָפּערע הויז, דאָרט וואו דער גרעסטער זינגער פון דער וועלט קאָרוואָ טרעט אויף.

ווען איך האָב דאָס דערהערט, האָב איך געפילט ווי מען וואָלט מיר געגען־ בען מיט אַ האַמער איבער'ן קאָפּ. עפעס איז מיר געוואָרען קלאָר, אַז נישט קיין גוטע זאָך האָבען דאָ מיינע מענעדזשערס אָפּגעטאָן אויף מיין חשבון. וואָס גייט מיך אָן קאָרוואָ, אַז מיין פּלאַץ איז ביים עמוד. דאָ ווייס איך פאַר וועמען איך שטיי (לפני מי אתה עומד) און וואָס עס פּאָדערט זיך פון מיר; דאָ קען איך די אַלע פאַר'כישופ'טע סטרונעס, אויף וועלכע איך דאָרף שפּילען. דאָ בין איך מיט'ן עולם אויף „דו", און עס איז אוממעגליך, אַז דער עולם זאָל מיך נישט פאַרשטיין גלייך פון דעם ערשטען קלאַנג. איך האָב זיך געשראַקען פאַר דער אָפּערע־הויז, און וואָס גרעסער זי איז געווען, אַלץ גרעסער איז געווען מיין שרעק.

איך האָב גענומען איינ'טענה'ן מיט מיינע בעלי בתים: ס'טייטש, ווי האָט איר דאָס אָפּגעטאָן אַזאַ זאָך, בעת איך האָב אייך דאָך בפּירוש געבעטען, אַז איך וויל האָבען מיין ערשטען אויפּטריט אין אַמעריקע דוקא אין אַ שוהל, און דאָס וואָלט געווען פאַר מיר דער בעסטער אָנהויב אין אַט דעם שיינעם לאַנד. אָבער גיי שריי הי וקים, אַז עס איז שוין געווען אַן אָפּגעטאָנע זאָך. אַלע איינטריט־ס־קאַרטען אין דער אָפּערע זיינען שוין געווען אויספאַרקויפּט. דאָס זעלבע זיינען שוין כמעט געווען אויספאַרקויפּט אַלע בילעטען אויף מיינע ווייטערדיגע קאָנצערטען אין היפּאָדראָם, אין קאָרנעגיי האָל, אין שיקאַגאָ, באָסטאָן, פּילאָדעלפיע, קליוואַלנד און אין פּיל אַנדערע שטעט. צוריקקאַפען האָט מען שוין נישט געקאָנט.

פון די אַלע גוטע נייעס בין איך געווען זעהר נידערגעשלאָגען. דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל אין מיין חזנישער קאַריערע, ווען איך האָב זיך דער־שראַקען פאַר מיינע אייגענע דערפאַלגען. איך האָב געפילט מיט אַלע מיינע חושים, אַז דאָס מאָל וועט עס זיין אַנדערש, ווייל פון סאַמע אָנהויב אָן איז דאָס געווען אַ שלימ'מזל'דיגע רייזע; פון סאַמע אָנהויב אָן איז עס נישט געגאַנגען אַזוי ווי איך האָב געוואָלט.

נאָכדעם האָבען זיך אָנגעהויבען געשפרעכען וועגען פּראָגראַם, וועגען כאָר און וועגען צענדליגער אַנדערע זאַכען, און ווען איך בין אַרום צוויי אַזייגער ביינאַכט ענדליך געבליבען איינער אַליין מיט זיך אין צימער, האָב איך ערשט דערשפּירט וואָס פאַר אַ מין שברי כלי איך בין; ווי אַלע מיינע נערווען זיינען צעשרויפּט און אַז איך האָלט מיך קוים אויף די פּיס. אָבער שלאָפען די ערשטע נאַכט אין ניו־יאָרק האָב איך סיי ווי נישט געקאָנט. ערשט פאַרטאָג בין איך אַוועקגעפאַלען און זיך אויפגעכאַפּט ערשט אַרום צוויי נאָך האַלבען טאָג.

דאָס איז געווען מיין ערשטער שבת אין דער נייער אידישער וועלט.

איך בין אוועק איבער די גאסען, איך האב געוואלט זיין צווישען אידען, איך האב מיך געוואלט אנווארעמען ביי זיי, דערשפירען דעם אטעם פון דער אלטער היים, וועלכען איך האב שוין אין די לעצטע יארען אין ווין און אין בודאפעסט ווייניג וואס געקראגען צו פילען. איך בין געווארען אביסעל אויפגערוימטער און האב געהאפט: אפשר וועט געשען א נס און אלץ וועט אדורך בשלום. אבער ליידער איז דער דאזיגער נס נישט געשען.

מיינ נישט געלונגענער קאנצערט אין דער מעטראפאליטען אפערע הויז

מיט עטליכע חדשים פאר מיין קומען קיין אמעריקע איז דא געווען צוגאסט דער בארימטער חזן הערשמאן, וועלכער האט מיטגעבראכט מיט זיך דעם דיריגענט לעא ליאוו, מיט וועלכען איך האב געהאט דעם פארגעניגען אויפצוטרעטען איבער פיל שטעט אין דער ליטע אין מלחמה-צייט. איך האב זעהר געבעטען מיינע מענעדזשערס, אז זיי זאלען זיך באמיען אים צו געווינען פאר מיר פאר דער צייט פון מיינע אויפטריטען אין אמעריקע.

אבער ליידער איז דאס געווען אן אוממעגליכע זאך, ווייל ליאוו איז שוין געווען פארבונדען מיט א קאנטראקט מיט טאמאשעווסקיין, וועלכער איז דעמאלט געווען דער מענעדזשער פון חזן הערשמאן. עס איז דעריבער באשלאסען געווארען צו נעמען דעם דיריגענט הערמאן וואל. עס איז אויך אנגאזשירט געווארען דער ארקעסטער פון דער מעטראפאליטען אפערע מיט'ן דיריגענט באדאנסקי, וועלכער האט געדארפט באגלייטען מיין טאכטער אנא אין איר אויספירונג פון עטליכע אפערע-אריעס און לידער.

דעם צווייטען אווענט איז צו מיר געקומען דער דיריגענט וואל און מיר האבען צוזאמענגעשטעלט דאס פראגראם פאר'ן ערשטען קאנצערט, וואס איז באשטאנען פון די פאלגענדע קאמפאזיציעס: „ושמרו“ פון גוראוויוש, „קדושה“ פון וואל, „מה גדלו“ פון לעוואנדאווסקי, „בראש השנה“ פון זולצער און דעם גרויסען „אדון עולם“ פון זולצער. אין צווישען האב איך געדארפט זינגען עטליכע פון מיינע אייגענע אימפראוויזאציעס.

נאכן צוזאמענשטעלען דאס פראגראם און נאכ'ן דורכפירען עטליכע פראגראם בעס, האב איך געגלויבט, אז איצט וועל איך מיר נעמען צייט זיך גוט אויס-צורוען צום קאנצערט. אבער אזוי ווי די צייטונגען זיינען פול געווען מיט אומאויפהערליכער רעקלאמע וועגען מיין קאנצערט און די רעקלאמע איז באגלייט געווארען מיט מיינע בילדער, האבען זיך גענומען יאווען צו מיר אן א שיעור מומעס און פעטערס, קוזינען און קוזינעס און סתם פריינט און חברים, וואס האבען מיך געדענקט פון מיינע קינדער-יארען, און אלע האבען גענומען זיך אויספרעגען און אויס'טענה'ן זיך. איך האב אפילו אנגעזאגט, אז מען זאל מיך לאזען אליין, אבער דאס האט ווייניג וואס געהאלפען, זיי האבען זיך

חזן קווארטין אין דער ניו יארקער מעטראפאליטען אפּערא הויז, 1920.

אריינגעריסען צו מיר אין צימער מיט פארשידענע קונצען, און וועגען א מינוט רו האט ווידער קיין רייד נישט געקאנט זיין.

פארשידענע נודניקעס האבען מיך געפלאגט און געמוטשעט פון אינדערפרי ביז שפעט אין דער נאכט, און אזוי ווי איך בין דאך פארט געווען א ווינער מיט דער געהעריגער העפליכקייט, האב איך נישט געקאנט טרייבען קיין מענשען פון מיין שטוב. אבער איך האב געפילט, אז זיי שיטען זאלן אויף מיינע וואונדען, אז קיין גוטס וועט דערפון נישט ארויסקומען.

אין איינעם א טאג, בעת דער פראבע מיט וואל'ס כאר, האב איך זיך שטארק אויפגערעגט וועגען עטליכע זאכען, און ווען איך בין צוריקגעקומען צו זיך אין האטעל, האב איך זיך דערפילט שלעכט און האב צוזאמענגעבראכען, דער דאקטאר האט געזאגט, אז דאס איז א נערווען-שאק, פארשידענע ערגערנישען האבען זיך צוזאמענגעקליבען און האבען אונטערגעגראבען מיין געזונט. עס פאדערט זיך א לאנגע רו.

דאס איז געווען זעקס טעג פאר מיין ערשטען קאנצערט אין דעם מעטרא-פאליטען אפערע הויז. מילא, איך בין געווען שווער קראנק און האב מיר אפגעגעבען א שוואכען חשבון פון דעם, וואס מיין קראנקהייט באדייט. אבער דערפאר מיינע מענעדזשערס און אויך מיין טאכטער זיינען געווען אויסער זיך פאר הארץ-קלעמעניש. די מענעדזשערס האבען שוין געמאכט דעם חשבון וויפיל זיי וועלען דארפען פארלירען, אויב איך זאל חלילה נישט געזונט ווערען צו דער צייט און מען וועט דארפען דעם ערשטען קאנצערט אפרופען.

ווען איך בין אביסעל געקומען צו זיך, האב איך געבעטען די מענעדזשערס, אז מען זאל אפלייגען דעם קאנצערט אויף א שפעטערדיגען דאטום. איך האב זיי אפען געזאגט, אז ארויסצוטרעטען פאר מיר אין אט דעם צושטאנד מיינט א זיכערער דורכפאל. אבער זיי זיינען באשטאנען דורכאויס, אז אפלייגען איז אן אוממעגליכע זאך. ערשטענס, האבען זיי גע'טענה'ט, זיינען שוין פארקויפט געווארען אלע בילעטען. נאך מער: די פראפעסיאנעלע איבערקויפערס האבען אפגעקויפט א דריטעל פון אלע קארטען און זיי ווידערפארקויפט פאר א דא-פעלטען און דרייפאכען פרייז. אז מען זאל איצט גיין צוריקצאלען פאר די בילעטען, וועלען מענשען פאדערען א סך מער ווי עס איז דער נאמינאלער פרייז, ווייל זיי האבען געצאלט מער, און דאס וועט ברענגען צו א גרויסער רואינע.

צווייטענס, וועט דאס אפרופען דער ערשטען פייערליכען קאנצערט אין ניו-יארק באדייטען א טויט-קלאפ פאר אלע ווייטערדיגע קאנצערטען. דריטענס, זיינען שוין געמאכט געווארען א סך טויזענטער דאלארען הוצאות. און דאס לעצטע ווארט פון די אונטערנעמערס איז געווען: אויב איך בין גרייט צו דעקען דעם היזק, וואס דארף באטרעפען א ניין טויזענט דאלאר, זיינען זיי גרייט דעם קאנצערט אפצורופען.

עס איז מיר געווען פינסטער און ביטער פון ביידע זייטען. נישט איך האב

מיך געפילט גענוג קרעפטיג צו מאַכען מיין ערשטען אַרויסטריט אין אַמעריקע ביי אַזאַ שוואַכען געזונט-צושטאַנד, און נישט איך בין געווען אומשטאַנד צו נעמען אויף זיך אַזאַ גרויסען היזוק און ריזיקירען מיט אַלע מיינע ווייטערע אַרויסטרעטונגען. איך האָב מיך אויפגעגעסען פאַר קלעמעניש. סוף כל סוף האָב איך באַשלאָסען איבערצוענטפערען מיין גורל אין די הענט פון רבונג של עולם, אַז ער וועט מיר אַרויסהעלפען אין מיין גרויסער נויט.

איך בין אָפגעלעגען אין בעט ביז צום סאַמע אַווענט פון מיין קאַנצערט. דעם זעלבען טאָג האָט מיר מיין קוזין געבראַכט אין האַטעל אַריין אַ פאַר נייע לאַקירטע שיד, אַ פראַק-העמד מיט אַ ווייס שלייעפל פון דער סאַמע לעצטער מאַדע און האָט מיר געהייסען אויפשטיין פון בעט. ווען איך האָב מיך ראַזירט, געדענק איך דאָס ווי היינט, אַז איך האָב מיך קוים געהאַלטען אויף די פיס. איך האָב אַלץ געטאָן מעכאַניש, ווי אַ היפּנאָטיזירטער. איך האָב אויסגעטרונקען אַ גלאַז טיי מיט ציטרין און האָב געוואַלט אויספרובירען מיין שטימע, אָבער איך האָב זיך עפעס געשראַקען דאָס מויל אויפצומאַכען. איך האָב פאַרגעפילט עפעס נישט גוטעס.

צוואַנציג מינוט פאַר'ן אָנהויב פון קאַנצערט בין איך געקומען אין דער אָפערע. דער דיריגענט וואָל מיט'ן כאַר זיינען שוין געווען הינטער די קוליסען. ער איז געווען אומרויאַג, ווייל ער האָט געהאַלטען, אַז איך האָב געהאַט צו ווייניג פראַכעס מיט'ן כאַר צוליב מיין קראַנקהייט. איך האָב אים באַרואיגט: „לאַמיר נאָר זיין ביי דער שטימע, וועט שוין אַלץ זיין רעכט“.

דער פאַרהאַנג האָט זיך אויפגעהויבען. דער כאַר איז געשטאַנען יעדערער אויף זיין פּלאַץ, ווען איך בין אַרויף אויף דער עסטראַדע, האָט מיר אַ שווינדעל געטאָן פאַר די אויגען פון דעם ים מיט מענשען, וואָס איך האָב פאַר זיך דערזען. די אַפלאַדיסמענטען האָבען אָנגעהאַלטען גאַנץ לאַנג. אָבער איך האָב געפילט, אַז הענט און פיס ציטערען מיר פאַר שוואַכקייט און נערוועזיטעט. די אַפלאַדיסמענטען האָבען זיך גענומען איינשטילען און איך האָב געהערט דאָס קלאַפּען פון מיין אייגען האַרץ.

דער כאַר האָט אָנגעהויבען דעם „ושמרו“ און איך האָב געזונגען מיין סאַלאַ אין באַגלייטונג פון כאַר. מאַמענטאַל האָב איך דערפילט, אַז דאָס מאַל בין איך נישט קוואַרטין, איך האָב אינגאַנצען נישט באַהערשט מיין שטימע. דער אַפלאַז נאָך „ושמרו“ איז געווען זעהר אַ שוואַכער. דאָס האָט מיך אַריינגעפירט אין נאָך אַ גרעסערער נערוועזיטעט און צערודערטקייט. ווען איך האָב דאָן געזונגען מיין „אהבת עולם“, האָב איך שוין קלאַר געפילט, אַז מיין שטימע איז עפעס פאַרשלייערט, קלאַנגלאַז און נישט טראַגבאַר. דער אַפלאַז נאָך דעם נומער איז געווען נאָך שוואַכער. איך בין אָנגעפילט געוואָרען מיט אַן אומבאַשרייבליכער שרעק.

דער דריטער נומער איז געווען וואָל'ס „קדושה“, אַ וואַנדער-שיינע קאַמפּאָזיציע מיט סאַלאַס פאַר אַ קאַנטאָר. דאָ איז שוין דער אַפלאַז געווען

אביסעל א שטארקערער. איך האב אבער געהאלטען, אז דער אפלאזן געהערט גיכער דעם פארפאסער פון דער קאמפאזיציע, הער וואל, איידער מיר. דעם פערטען נומער, דעם לעצטען פון דער ערשטער אפטיילונג, האב איך געזונגען „אדם יסודו מעפר“. עס איז אלץ געווען נישט דאס, וואס דער עולם האט דער-ווארט פון דעם אזוי שטארק רעקלאמירטען אויבער-קאנטאר זאוועל קווארטין, וועלכען זיי האבען אזוי גוט געקענט און ליב געהאט פון די גראמאפאן-פלאטען. נאך דעם ערשטען טייל בין איך ארונטערגעקומען הינטער די קוליסען א צעבראכענער מענטש. דער דורכפאל איז געווען א פולשטענדיגער, און ווי מען זאגט עס — מיט א קנאק, די פראגע איז געשטאנען: וואס טוט מען מיט די ווייטערדיגע טיילען פון קאנצערט? איך האב באשלאסען צו פארלאנגען פון מייע מענעדזשערס, אז איידער איך וועל ווידער ארויפגיין אויף דער בינע, זאל עמיצער פון זיי מעלדען דעם פובליקום, אז איך בין קראנק, אז קעגען מיין ווילען האט מען מיך גלייך פון קראנקען בעט געבראכט אויף דער עסטראדע. און טאקע אויך דערציילען דעם גאנצען אמת, אז מען האט מיר נישט געגעבען קיין געלעגענהייט, זיך אויסצורוען פון דער זעהר שווערער ריזע, און אז איך בעט אנטשולדיגונג ביים פובליקום.

ווען מייע מענעדזשערס האבען דערהערט מיין פאדערונג, זיינען זיי שיעור פון זינען נישט אראפ. ס'טייטש, ווי קאן איך פארלאנגען אזא זאך, וואס מיינט ארויסרופען אין זאל אן אמת'ע איבערקערעניש. ווי נאר מען וועט ארויסלאזען א ווארט, אז איך בין קראנק, וועלען דאך מענשען נעמען שרייען, אז דאס איז אן אפערע, מען האט זיי אפגענארט, און זיי וועלען פאדערען צוריק דאס געלט, און אויך זיי, די מענעדזשערס אליין, וועלען נישט זיכער זיין מיט'ן לעבען. און א חוץ דעם, ווער וועט שוין דאן קומען צו די נאענטסטע צוויי קאנצערטען, וואס זיינען שוין אנאנסירט — אין היפאדראם און אין קארנעגי האל? אויך דער דיריגענט, הער וואל, האט מיך גענומען בארואיגען, אז עס טרעפען אזעלכע זאכען מיט די גרעסטע קינסטלער, און אז איך זאל זיך נישט עסען דאס הארץ. דער צווייטער און דריטער טייל פון קאנצערט וועלען זיכער גיין בעסער, דארף מען דעריבער נישט ארויסרופען קיין אומזיסטע סומאטאכע און לאזען אלץ גיין מיט'ן נארמאלען גאנג.

אין דער צווייטער אפטיילונג האט דער עיקר געזונגען מיין טאכטער אין באגלייטונג פון ארקעסטער. איך האב בלויז פארגעטראגען איינע פון מייע אימפראוויזאציעס. עס איז א פאקט, אז איר דערפאלג אין דעם אַווענט איז געווען א סך גרעסער ווי מיינער. דאס הארץ פון א טאטען האט אנגעקוואלען, וואס ער זעט אזא נחת ביי זיינס א קינד.

בעת'ן אנטראקט האט מען זיך שוין אין די ריזיגע פאיעס פון מעטראפאליטען און אויף דער גאלעריע געשושקעט, אז עפעס איז דא נישט אין ארדענונג מיט דעם קאנצערט, עס מוז אודאי זיין א שווינדעל. מען האט אראפגעבראכט נישט דעם אמת'ן קווארטין'ען, נאר א פארשטעלטען, כדי אויסצונארען די

פאַר דאָלער ביי די מענשען. די ערשטע צו פאַרשפּרייטען דעם דאָזיגען קלאַנג זיינען געווען מיינע חשוב'ע קאלעגען, די חזנים. ווי מען האָט מיר שפּעטער דערציילט און ווי עס האָט אַליין באַשטעטיגט דער פאַרשטאַרבּענער גרויסער חזן ביי אידען, יאָסעלע ראָזענבלאַט, האָבען אים אין פּאָיע אַרומגערינגעלט אַ גרופּע חזנים, וועלכע האָבען מיט גאַל און שפּאַט געטייטעלט אויף אים מיט די פינגער: „האַ, וואָס זאָגט איר עפּעס צו דעם שווינדעל?“ דערויף האָט זיי יאָסעלע ע"ה געענטפּערט: „שוויגט, עזות פּנימ'ער, איר רעדט רכילות אויף דעם גאון פון דער אידישער תּפילה!“ דאָס האָט מיר מיט אַ צייט שפּעטער איבערגעגעבען יאָסעלע ראָזענבלאַט אַליין מיט זיינע ווערטער.

די דריטע און לעצטע אַפּטיילונג פון דעם דאָזיגען טרויעריגסטען קאַנג-צערט אין מיין לעבען איז געווען עטוואָס דערפּרייענדיגער פאַר מיר, אָבער זי האָט שוין בשום אופן נישט געקאַנט ראַטעווען מיין רעפּוטאַציע, וואָס איז צעשעדיגט געוואָרען מיט מיינע ערשטע דורכגעפאַלענע נומערען. עס איז קיין שפור נישט געווען פון דעם, וואָס האָט געדאַרפט און געקאַנט זיין, און וואָס דאָס פּובליקום האָט דערוואָרט פון דעם נאַמען זאָועל קוואַרטין. מען האָט מיך אַפּלאַדירט און ביים אַרויסגיין פון דער אַפּערע אַפילו באַגריסט, אָבער איך האָב געהערט אין די אַפּלאַדיסמענטען מער אַן אויסדרוק פון מיטגעפּיל און רחמנות, ווי אַנערקענונג. איך האָב מיר אַפּגעגעבען אַ קלאָרען חשבון, אַן מיין ערשטער אַרויסטריט אין דער וועלט-שטאַט ניו-יאָרק איז געווען אַ פּול-שטענדיגער דורכפאַל.

מײן צווייטער קאָנצערט אין ניו-יאָרק וואָשט אָפּ פֿון מיר דעם פֿלעק צוליב מײן ערשטען דורכפֿאַל

קוים אַ לעבעדיגער פֿון דער גרעסטער טראַגעדיע, וואָס האָט מיך געטראַפֿען אין מײן גאַנצער לאַנגער קאַריערע אַלס חזן, האָב איך זיך דערשלעפֿט צו מײן האַטעל-צימער. מײנע נאַענטסטע, דאָס הייסט, מײן טאַכטער און הער שולמאַן, וועלכער איז שפּעטער געוואָרען מײן איידעם, האָבען טאַקע נישט אַראַפּגעלאָזט פֿון מיר קײן אויג און האָבען געהיט מײן יעדע באַוועגונג. זײ האָבען מסתּמא געלייענט מײנע געדאַנקען, ווי נאַענט איך בין דעמאָלט געווען פֿון דעם פֿאַרצווייפעלטען געדאַנק פֿון וועלען אַנטאָן זיך אַ מעשה פֿאַר טיפּער פֿאַרלויר־רענקייט און צעבראַכענקייט.

ווען איך בין געבליבען אַליין מיט זיך און האָב געקענט רוהיג נאַכטראַכ־טען, וואָס אַזוינס עס איז זיך פֿאַרלאַפֿען מיט מיר, — האָבען גענומען דורכגיין פֿאַר מיר מײנע לעצטע זעכצען יאָר פֿון עפענטליכען דינסט אין אידישען לעבען. יאָראַסלאָו און ווין, פעטערבורג און בודאַפעסט, אַ לאַנגע קײט פֿון כּסדר־דיגע ערפֿאַלגען, אַן אומאויפהערליכער מאַרש באַרג־אַרויף, למעלה ולמעלה, פֿון טאַג צו טאַג און פֿון יאָר צו יאָר איז מײן אַנזען געוואַקסען. אידען האָבען מיך ליב געקראָגען, געשעצט און געאַכטעט און אַפּטמאַל אַפּילו פֿאַרגעטערט, ווי דעם טיפּסטען אויסדריקער פֿון אַלע זייערע בענקשאַפטען און חלומות. אַ ליכטיגע און שטראַלענדיגע זון האָט נישט אויפּגעהערט צו לייכטען אויף מײן הימעל און האָט באַגלייט מײן יעדען טראַט.

און דאָ מיטאַמאַל — אַזא פּאַל, אַזא זינק אַראַפּ! פֿון אַזוי הויך אַזוי נידעריג זיך אַראַפּקײקלען אַזש ביז צו דער שאול תּחתיא! אַזא מאַראַלישער קלאַפּ, אַז עס טרייבט מיך אַרויסצובליקען צו דעם באַלקאַן פֿון מײן האַטעל-צימער אויפֿן צוועלפטען שטאַק און טראַכטען: אַט, נאָר איין שפרונג פֿון דעם פענסטער און איך וועל אויסגעלייזט ווערען פֿון אַלע פּײנען, וואָס האָבען אַזוי טיף גענאַגט מײן נשמה! — דאָס האַרץ האָט אַזוי וויי געטאַן, אַז איך האָב קוים געגלויבט, אַז איך וועל נאָך ווען עס איז קומען צו זיך פֿון דעם דאָזיגער צעשמעטערענ־דיגען קלאַפּ, וועלכען איך האָב געקראָגען פֿון גורל.

מײן טאַכטער האָט מיך געטרייסט מיט די האַרציגסטע ווערטער. זי האָט געפרוּאווט אַוועקציען מײנע געדאַנקען אין אַן אַנדער ריכטונג, זי האָט באַשמעלט עפעס צו עסען פֿון האַטעל, זי האָט מיר געגעבען צו פֿאַרשטיין, אַז די

וועלט ענדיגט זיך נאך נישט, מאַלע וואָס עס טרעפט אַמאָל מיט אַ מענשען, עס וועט נאָך אַלץ ווידער זיין גוט. אָבער פאַר מיר איז דאָס געווען אַ טיילוואַנישע נאַכט מיט אומאויפהערליכע געדאַנקען וועגען מאַכען אַ סוף צו זיך. ווען איך האָב מיך אַרום פיר פאַרטאָג ענדליך אַריינגעוואָרפען אין בעט אַריין — האָט קיין שום רייד נישט געקענט זיין, אַז איך זאָל אַנטשלאָפען ווערען. די טראַגישע פאַסירונג האָט געוואַכט איבער מיר!

אַרום זיבען אינדערפרי האָב איך זיך אָנגעטאָן און בין אַראָפּגעגאַנגען אין דעם קליינעם גערטענדעל, וואָס געפינט זיך ביי דער עפענטליכער ביבליאָ-טעק. דער קילער פרימאַרגען האָט מיך געקרעפטטיגט, די נערווען האָבען זיך אַביסעל איינגעשטילט, די געדאַנקען זיינען געוואָרען קלאַרער און איך האָב אָנגעהויבען צוריק געווינען דעם גלויבען אין זיך, אַז די וועלט בלייבט וועלט און מען וועט נאָך זען, צי זאָוועל קוואַרטין איז שוין טאַקע אַזאַ קאַליקע, ווי עס האָט זיך נעכטען געקענט אַרויסווייזען.

אַרום ניין אינדערפרי, ווען איך האָב געגעסען פרישטיק מיט מיין טאַכטער, זיינען געקומען צו גיין דער הער שולמאַן און אויך מיין קוזין, דער אונטערנעמער פון דער גאַנצער אימפּרעזע. זיי האָבען געבראַכט מיט זיך די אידישע און ענגלישע צייטונגען, וועלכע האָבען שוין באַוויזען צו ברענגען באַריכטען פון דעם נעכטיגען אומגעלומפּערטען קאַנצערט. מען האָט געריסען פון מיר דאָרט לעבעדיגע שטיקער. די ערגסטע קריטיקען זיינען געווען אין „פאַרווערטס“ און אין „טאָג“. אין „פאַרווערטס“ האָט אַב קאַהאַן אַליין געשריבען און ער האָט קיין גאַנצען פּאָדים אויף מיר נישט געלאָזען. דאָגעגען זיינען די אַפּרופּען וועגען מיין טאַכטער'ס אויפּטריט געווען זעהר גינסטיגע. דאָס איז גענוג געווען, אַז איך זאָל ווידער אַריינפאַלען אין אַ מעלאַנכאָלישער שטימונג. אָבער מיין קוזין, אברהם'על, האָט זיך געריבען די הענט פאַר פרייד: ער האָט דערציילט וועגען דעם גרויסען מאַטעריעלען דערפאַלג, וואָס דער נעכטיגער קאַנצערט האָט געהאַט.

די דרייסקייט פון מיין קוזין איז געווען אַזוי גרויס, אַז אויף מייע פרישע וואונדען האָט ער גלייך אָנגעהויבען ריידען וועגען דעם נאַענטסטען קאַנצערט, וואָס האָט געדאַרפט פאַרקומען אין פיר טעג אַרום אין קאַרנעגי האָל. איך האָב אים קלאַר געמאַכט, אַז איך וועל נישט קענען אָנגיין מיט מייע ווייטערדיגע קאַנצערטען, אויב מען וועט נישט אָננעמען מייע פּאַלגענדע באַדינגונגען; קודם כל מוז דער קאַנצערט אין קארנעגי האָל גלייך אָפּגערופען ווערען; צווייטענס, מוז מען מיך וואָס שנעלער אַרויסנעמען פון דעם האַטעל און אַריבערפירען אין אַ פּריוואַטער בעל הבית'ישער היים, וואו איך זאָל קענען זיין אויף היימישע קעסט און נישט קאַרמען זיך אין דעם רעסטאָראַן, וואו די גאַל איז מיר קאַפּויער געגאַנגען פון די אַלע פרעמדע מאַכלים, צו וועלכע איך בין נישט געווען געוואוינט.

ווען מיין קוזין האָט דערהערט, אַז מען דאַרף אַפּרופּען דעם קאַנצערט

אין קארנעגי האָל, האָט ער גענומען מאַכען קולות, אַז דאָס מיינט אַ גרויסער מאַטעריעלער פאַרלוסט. איך האָב גענומען אויף זיך אַ טייל פון דעם שאַדען און סוף כל סוף איז דער קאָנצערט אָפּגערופען געוואָרען. וואָס ס'איז שייך דעם צווייטען פונקט, וועגען פאַרלאָזען דעם האַטעל — האָט מען לייכטער געקענט אַדורכקומען. מיין קוזין האָט גראַד מיט אַ צייט צוריק געהאַט געקויפט אַ הויז אין ברוקלין מיט אַכט צימערען, האָבען מיר זיך נאָך דעם זעלבען טאָג אַהין אַריבערגעקליבען.

אין אַווענט, ווען מיין קווינס פרוי האָט אָפּגעקאַכט דעם ערשטען מאָלצייט פאַר אונז אויפ'ן היימישען אופן, אַזוי ווי מיר זיינען דאָס געווען געוואוינט אין אַמאָליגען רוסלאַנד — האָב איך זיך גלייך דערפילט אַן אַנדערער מענש. איר זאָלט נישט לאַכען פון דעם מאַגען, נישט איינמאַל איז ער די סיבה פון אייערע צעשרויפטע נערווען, פון אַ געפאַלענעם געמיט-צושטאַנד. עפעס בין איז געוואָרען אויפגעהייטערטער און אויפגערוימטער, די וועלט האָט געקראָגען אַן אַנדער אויסזען אין מיינע אויגען.

איך האָב אָנגעזאָגט שמור והזהר נישט צוצולאָזען צו מיר קיין פרעמדע מענשען, האָב געזאָסען פון פולער רח, און וואָס אַ טאָג האָט מיך גענומען ווייניגער אַרען מיין דורכפאַל אין דער מעטראָפאָליטען. איך האָב גענומען גלויבען, אַז איך וועל אָפּצאָלען מיט פראַצענט, און אַז זאוועל קוואַרטין וועט נאָך אויך דאָ אין אַמעריקע זיין דער זעלבער, וואָס ער איז אין פאַרלויה פון לאַנגע יאָרען געווען פאַר די אידען אויף יענער זייט ים.

מיט'ן פאַרבעסערען זיך פון מיין שטימונג און פון מיין אויסערליכען אויסזען, האָט גענומען זיך אויסקלערען מיין שטימע, זי איז געוואָרען ליכטיגער און טראַגבאַרער, איך האָב זיך שוין מער נישט געשראַקען צו עפענען דאָס מויל ביי זיך אין צימער. איך האָב פולשטענדיג צוריקגעוואונען מיין אינערליכע גלייכגעוויכט און האָב זיך גענומען פילען זיכערער פון טאָג צו טאָג.

ווען עס האָט זיך דערנענטערט דער טערמין פון דעם קאָנצערט אין היפּאָדראַם, וואָס האָט, לויט'ן פראַגראַם, געדאַרפט זיין דער דריטער און איז פאַקטיש געווען דער צווייטער, ווייל דער מיטעלסטער קאָנצערט, אין קאַרנעגי האָל, איז דערווייל אַרויסגעפאַלען, האָב איך געזאָגט צו מיינע מענעדזשערס: קינדערלעך, מען קען פאַרען! דער וואָגען איז גוט געשמירט, און איך פאַרהאַף, אַז מער קיין שטרויכלונגען וועלען נישט זיין.

און דאָס מזל איז מיר דאָס מאָל ווירקליך בייגעשטאַנען. מיט זיכערע טריט האָב איך אַרויפגעשפּרייזט אויף דער ריזיגער עסטראַדע. איך בין נישט געגאַנגען, נאָר איך בין געפליגען. עס האָט מיך געטראָגען אַ מעכטיגער אינערליכער כח פון גלויבען און זיכערקייט. דער כּאָר האָט אָנגעשלאָגען די ערשטע אַקאָרדען און איך האָב מיך אַ ריס געטאָן מיט מיין שטימע, ווי איך וואָלט געוואָלט צומאַכען די מיילער פון די אַלע בייזע און נישט פאַרגינענדע מענשען, וואָס האָבען שוין באַצייטענס געריבען די הענט פאַר נחת, וואָס איך

האָב מיך איין מאָל אויסגעגליטשט און האָבען מיך שוין לעבעדיגער הייט באַ-
גראַבען. זיי האָבען נישט געוואָלט פאַרשטיין, אַז מען איז נישט מער ווי אַ מענש,
אַן איידעלער געוועב פון אומזעבאַרע מאַטעריעס, וואָס נישט שטענדיג ווירקען
זיי אין האַרמאָניע, ווי מיר וואָלטען דאָס וועלען און באַגערען.

וואָס עס האָט זיך אָפגעטאָן אין דעם היפּאָדראַם, וואָס איז נישט געקוקט
אויף מיין ערשטען דורכפאַל אין דער אָפערע, דאָך געווען איבערפולט מיט
אידען — איז מיר שווער צו שילדערען. דער ענטזויאַזם פון דעם עולם איז
געווען אַזוי גרויס, אַז מען האָט מיך ממש אויף די הענט אַראָפּגעטראָגען פון
דער עסטראַדע אין אויטאָמאָביל אַריין. די גאַס איז געווען שוואַרץ, איך בין
געווען באַטויבט פון די פריידיגע אויסרופען. איך האָב גוט באַמערקט די צאָל-
רייכע אונגאַרישע אידען מיט זייער הייסען טעמפּעראַמענט, וואָס זיינען געקור-
מען באַגריסען דעם בודאַפּעסטער חזן, וואָס האָט פאַרשאַפט נישט ווייניג
כבוד זייער געמיינדע.

ווי מיט אַ צויבער-שטעקעלע איז אַראָפּגענומען געוואָרען פון מיר די חרפה
פון דעם ערשטען דורכפאַל אין דער מעטראָפאָליטען אָפערע. אויך די אידישע
צייטונגען האָבען זיך דאָס מאָל צעזונגען מיט אַן אַ שיעור שבחים איבער
קוואַרטינען, אַז דאָס מאָל איז דאָס שוין דער ריכטיגער קוואַרטין, נישט קיין
געפעלשטער, אַזוי ווי טויענטער אידען האָבען אים געקענט פון זיינע תפילות
אין די גראַמאַפאָן פלאַטען, וועלכע זיינען נישט אַרויסגעגאַנגען פון קיין שום
אידישער שטוב.

די בעסטע אַפרופען אין די צייטונגען און אויך דער רוב, וואָס האָט זיך
גלייך צעשפרייט איבער מיין אויסערגעוויינליכען ערפאַלג אין היפּאָדראַם,
האָבען גלייך געבראַכט אַ שפע פון מענעדזשערס און גבאים פון שוהלען, וואָס
זיינען אַראָפּגעקומען „דינגען“ קוואַרטינען אויף אַ שבת אַדער אויף אַ קאַנצערט.
און געיאָוועט האָבען זיי זיך פון אַלע עקען אַמעריקע. די ערשטע פינף שבתים
האָט אָפגעקויפט דער דיריגענט ראובן קאַזימירסקי צום פרייז פון זיבעצען
הונדערט דאָלער אַ שבת. די ערשטע טעג פסח האָט „אויסגעכאַפט“ אַ סאָסייעטי
און האָט באַצאָלט צוויי טויענט מיט פינף הונדערט דאָלער. און אַזוי האָט
עס זיך געשאַטען ווי פון אַ לעכערדיגען זאַק.

נאָך ניו-יאָרק איז געקומען די ריי אויף די גרויסע שטעט: פּילאָדעלפיע,
פיטסבורג, קליוואַנד, שיקאַגאָ, מאַנטרעאַל, טאַראַנטאָ און וויניפּעג. דאָ האָבען
שוין די אַרטיגע מענעדזשערס איינגעהאַנדעלט „האַלסעיל“, צו דריי און פיר
קאַנצערטען פאַר די קלענערע שטעט. מען האָט געצאָלט פאַנטאַסטישע פרייזען,
דעם רעקאָרד האָט געשלאָגען מיין שבועות-דיגער דאָוונען אין שיקאַגאָ. די
קאַנגרעגיישאַן „אַנשי שלום“, וואָס האָט זיך דעמאָלט געפונען אויף עשלאַנד
בולוואַרד, מיט ראַבאי שאול סילווער אין דער שפיץ, האָט מיר באַצאָלט פאַר
די צוויי טעג שבועות פיר טויענט מיט פינף הונדערט דאָלאַר, און דערביי
האָבען זיי געדאַרפט צושטעלען און באַצאָלען דעם כאָר.

אויב עס וועט אמאל געשריבען ווערען די געשיכטע פון חזנות ביי אידען — וועט דער געשיכטע־שרייבער נישט קענען אויסלאזען, אז יענע טריאומף־רייזע מיינע איבער אמעריקע, נאכדעם ווי איך האב געליטען אזא בראך גלייך ביי מיין אנהויב אין ניו־יאָרק, איז געווען עפעס אזעלכעס, וואָס מען האָט עס פריער בשום אופן נישט געקענט געפינען ביי קיין שום אידישען חזן אין דער וועלט. אין שיקאגא האָבען אידען געריסען די בילעטען און געצאלט ביז פופצען דאלאר פאַר דער מעגליכקייט צו הערען מיך דאוונען שחרית און מוסף. דאָס איז געווען אַ סומע מיט געלט צו יענער צייט.

איך מיינ נישט חלילה דערמיט צו זאָגען, אז איך דאַרף פאַרשריבען ווערען אַלס דער בעסטער חזן, וועלכען אידען האָבען ווען עס איז געהאַט. איך ווייס גאַנץ גוט און גיב מיר אַפּ אַ חשבון, אז עס זיינען געווען גרעסערע און בעסערע חזנים פאַר מיר. אָבער איך מוז מיר אַליין געבען קרעדיט, אז איך האָב געוויסענהאַפּט, ערליך און אויפ'ן געטרייסטען אופן שטענדיג ערפילט מיינע פליכטען. מיין טיפער פאַרגעפיל בנוגע מיין דורכפאַל אין דער ניו־יאָרקער מעטראָפאָליטען אָפּערע הויז און מיין אומוילען דעמאָלט ארויס־צוטראַטען, וואָס מען האָט ממש ארויפגעצוואונגען אויף מיר, איז דער בעסטער באַווייז, אז איך בין נישט שטענדיג געגאַנגען אויף אַ זיכערער בריק, אז איך האָט געהאַט דעם טיפסטען דרך־אָרץ פאַר מיינע צוהערער און האָב געוואָלט ערשיינען פאַר זיי נאָר דעמאָלט, ווען איך בין געווען אויף אַלע הונדערט פראָ־צענט זיכער, אז איך וועל זיין אומשטאַנד זיי צו געבען דאָס, וואָס זיי ערוואַרטען פון מיר. ליידער האָט מען דאָס נישט געקאַנט זאָגען וועגען אַ סך אַנדערע קינסטלער צו יענער צייט, וועלכע האָבען גענומען דעם עולם אויפ'ן זיכער און זיינען געווען פאַרגלויבט אין זיך מער ווי זיי זיינען געווען דערצו באַרעכטיגט.

אמעריקע ווערט מיין נייע היים

מיין מערקווירדיגער ערשטער באזוך אין אמעריקע, וואו מען האט מיך אין אנהויב שיעור נישט באגראבען ניין איילען אין דער ערד, און דערנאך האט מען מיך פלוצלונג גענומען הויבען אין די הימלען אריין, — די דאזיגע געוואלדיגע איבערלעבונג האט מיר געגעבען די געלעגענהייט א סך נאכצוטראכטען איבער דעם פענאמען, וואס הייסט: ערפאלג אין לעבען. איך בין קיינמאל נישט געווען בלינדערהייט פארגלויבט אין זיך, דערפאר האב איך מיט דער גרעסטער פינקטליכקייט געהיט, אז די עבודת-הקודש, וואס איך טו, זאל אויסגעפירט ווערען ריין און ציכטיג, מיט דער גאנצער קדושה, וואס עס פאדערט זיך פון אן עכטען שליח ציבור.

איך בין קיינמאל נישט צוגעגאנגען צום עמוד, נישט אדורכגייענדיג פריער פאר זיך אליין מיינע אייגענע אימפראוויזאציעס, אדער מיט'ן כאר די קאמפאזיציעס, וועלכע איך האב געדארפט זינגען. אין מיין פופציג יעריגער חזנישער קאריערער האב איך אויף קיין זעכציג סעקונדען קיינמאל נישט פארשפעטיגט צו קומען אין צייט צו מיינע פונקציעס און גאטעס-דינסטען. איך האב מיר שטענדיג געגעבען די גרעסטע מי צו פארשטיין דעם כאראקטער און די פסיכיק פון מיינע צוהערער און האב זיך לויט מיינע בעסטע כחות באמיט צו באפרידיגען זייערע באדערפענישען.

איך האב קיינמאל נישט געזוכט קיין חסרונות אויף מיין געמיינדע אדער פרעזידענט, איך האב נישט געזוכט זיי וויי צו טאן, האב איך עפעס אמאל פארלאנגט פון זיי — האב איך געזוכט דאס צו דערגרייכען מיט טאקט און ווירדע, און נישט מיט חוצפה. און עס איז א פאקט, אז אויף דעם וועג האב איך שטענדיג דערגרייכט אלץ, וואס איך האב פארלאנגט. און גאנץ אפט האב איך פארלאנגט גאר נישט קיין לייכטע זאכען, וואס עס איז גאנץ שווער געווען פאר זיי נאכצוגעבען.

איך האב געשעצט און געאכטעט מיין געמיינדע, און האב שטענדיג גענאסען פון דער זעלבער אכטונג אויך פון זייער זייט, ווען איך בין געשטאנען פאר'ן עמוד — האב איך פארגעסען אין די אלע קליינליכע, ערדישע זארגען און פארלאנגען צו דערגרייכען וואס מער, צו פארזיכערען זיך די צוקונפט אויף א וואס בעסערען אופן, ווי עס איז דער שטייגער מיט מענשען, איך האב מיך איבערגעגעבען אויף אלע הונדערט פראצענט צו דעם „לפני מי אתה עומד“

און האָב געזוכט צו געבען פון זיך דאָס שטאַרקסטע און דאָס פּולסטע, וואָס איך בין געווען אומשטאַנד.

די ניו־יאָרקער לעקציע איז געווען פאַר מיר אַן איבעריגער באַווייז, אַז מען זאָל קיינמאָל נישט גיין איבער די אייגענע כחות, אַז אַ קינסטלער איידער ער טרעט אויף עפענטליך דאַרף זיך גוט איינהערען צו דער שטים פון זיין אייגענעם האַרצען און נישט צו די באַרימערענע פון די מענעדזשערס, אַז די קאַסע איז אָנגעשטאַפט מיט געלט און אַז די צייטונגען פּויקען מיט דעם קינסטלער'ס נאָמען. אויב די איבערליכע שטים פּונם האַרצען זאָגט אונטער: נישט אויפטרעטען — דאַרף מען די דאָזיגע שטים פּאַלגען. און ווען איך האָב איין מאָל נישט געפּאַלגט, האָב איך זיך שווער אויסגעגליטשט און האָב טייער דערפאַר באַצאַלט.

מיין דריי חדשימ'דיגער אורלויב אין אַמעריקע, וועלכען איך האָב געקראָגען צוגעטיילט פון מיין בודאַפעסטער געמיינדע, האָט זיך גענומען דערנענטערען צום סוף. איינעם פון די לעצטע שבתים האָב איך באַשלאָסען צו ווידמען מייע אונגאַרישע לאַנדסלייט אין זייער שוהל, וואו יאָסעלע ראָזענבלאַט ע"ה איז געשטאַנען אַלס קאַנטאָר. איך האָב געקראָגען די ערלויבעניש פון דעם גרויסען חזן צו פאַרנעמען זיין פּלאַץ איין שבת, און די גאַנצע הכנסה פון דעם דאָוונען, ביי צוועלף הונדערט דאַלער, האָב איך באַשטימט פאַר די באַזאַמטע פון מיין בודאַפעסטער געמיינדע. איך האָב געוואוסט, אַז די דאָזיגע געמיינדע איז שטאַרק פאַראַרעמט געוואָרען נאָך דעם ערשטען וועלט־קריג און אַז די באַזאַמטע האָבען געליטען נויט. דער בעסטער באַווייז איז געווען דער האַרציגער דאַנק־בריוו, וועלכען איך האָב פון זיי באַקומען, פאַר דער צוגעשיקטער הילף. שפעטער בין איך געוואויר געוואָרען, ווי הויך מיין דאָזיגער באַשיידענער זשעסט איז אָפּגעשאַצט געוואָרען אין בודאַפעסט דורך דעם פּרעזידענט און אַלע פאַרשטייער פון דער געמיינדע. עס איז געווען אַ זשעסט פון אַ מזרח־אייראָפּעאישען אידען, וואָס איז גאַר געווען אומבאַגרייפליך פאַר די „יעקעס" און „מאדיאַרען" פון מיין טעמפעל. איך בין געווען צופרידען, וואָס אפשר האָט איך מיט דעם מיטגעוויירקט צו ענדערען זייער מיינונג וועגען די רוסישע אידען, וואָס איז ביי זיי קיינמאָל נישט געווען צו הויך.

ווען איך בין געשטאַנען דריי וואַכען פאַר'ן אָפּלויפּען פון מיין דריי חדשימ'דיגען אורלויב, האָב איך לויט'ן קאַנטראַקט געדאַרפט האָבען נאָך צען קאַנצערטען. איך האָב געצווייפעלט צי איך וועל קענען זיין אין צייט צוריק ביי מיין געמיינדע, און דאָס געוויסען האָט מיך גענומען פּלאַגען, וואָס איך וועל דאַרפען בלייבען נישט קיין וואַרטסמאַן לגבי זיי. און ווי אויף צו להכעיס האָבען זיך אַ שאַט געטאָן פון אַלע זייטען קאַנגרעגיישאַנס און טעמפלען, וועלכע האָבען מיך געוואָלט האָבען אויף ימים נוראים און אויף יערליכע שטעלעס. די סומען געלט, וואָס מען האָט אָנגעבאַטען פון אַלע זייטען, זיינען געווען ריזיגע.

מיינע מענעדזשערס און אויך מיינע קרובים האבען גענומען איינטענה'ן מיט מיר, אָ עס וואָלט געווען די גרעסטע נאַרישקייט פון מיר איצט אַוועקצו־פאַרען פאַר די ימים נוראים, ווען דאָ שיטען זיך אַוועלכע טייערע אַנבאַטען. איך האָב דאָן אַוועקגעשריבען צו מיין געמיינדע אין בודאַפעסט, אַז זיי זאָלען מיר באַוויליגען אַ ווייטערדיגען אורלויב פון דריי חדשים, ווייל מען לאָזט מיך פונדאַנעט נישט אַוועק, און איך וויל טאַקע אויסנוצען מיין זיין אין אַמעריקע אויף אַרומצופאַרען איבער'ן לאַנד און זיך בעסער באַקענען מיט דעם היגען אידישען לעבען. ביי זיך האָב איך פעסט געהאַט באַשלאָסען, אַז טאַמער וועט מיר מיין געמיינדע דעם ווייטערדיגען אורלויב נישט געבען — וועל איך טאַקע נישט מאַכען קיין שהיות, פאַקען די זאַכען און אַהיימפאַרען.

האַט גאַט געהאַלפען און די געמיינדע אין בודאַפעסט האָט מיר דערלויבט צו בלייבען מחוץ דער היים אויף ווייטערדיגע דריי חדשים. זיי האָבען אין יענעם מאַמענט נישט געוואוסט, אַז מיט דעם דאָזיגען איידעלען באַשלוס פון זייער זייט, האָבען זיי זיך אַליין געטאַן אַ רעה, ווייל — זיי האָבען מיך פאַרלוירען אַלס אויבער־קאַנטאַר שוין אויף שטענדיג. די פאַסירונגען זיינען אַזוי אַוועק, אַז מיינע וועגען האָבען מער נישט געפירט קיין בודאַפעסט.

קודם־כֹּל האָב איך דערהאַלטען אַ בריוו פון בודאַפעסט, פון מיין זון שלמה, אַז די באַדינגונגען אין אונגאַרן, נאָך מיין אַוועקפאַרען, האָבען זיך שטאַרק פאַרערגערט. דער טעראַר פון דעם האַרטי־רעזשים בושעוועט איבער דעם גאַנצען לאַנד און ווענדט זיך אין דער ערשטער רייע קעגען אידען. אידישע מלוכה־אַנגעשטעלטע, ווי: ריכטער, פּראָפּעסאָרען, לערער, ווערען באַזייטיגט. אויף די אוניווערסיטעטען איז איינגעפירט געוואָרען אַ פּראָצענט־נאָרמע פאַר אידען, ווי אין די ערגסטע צאַרישע צייטען אין רוסלאַנד. אַ חוץ דעם הערשט אַ פולשטענדיגער עקאָנאָמישער קריזיס. דאָס לאַנד איז רואינירט און פאַר־אַרעמט צוליב די מלחמה־ און רעוואָלוציע־געשעענישען. ספּעציעל זיינען געטראָפען געוואָרען די אידישע סוחרים און בכלל דער אידישער מיטעל־קלאַס. דאָס האָט זיך שטאַרק אָפּגערופען אויף דעם טאַבאַק־טעמפעל און אויף אַלע זיינע אַנגעשטעלטע. די הכנסה האָט זיך פאַרקלענערט און די אַנגעשטעלטע ליידען נויט.

מיין פאַרשטאַרבענער עלטערער זון, וועלכער האָט געלעבט אין ווין, האָט מיר געשילדערט אַן ענליך בילד פון דעם לעבען אין דער עסטרייכישער הויפט־שטאָט. און ביידע האָבען זיי געהאַלטען אין איין איינטענה'ן מיט מיר, אַז איך זאָל נישט דערוועגען צו טראַכטען גאָר וועגען אומקערען זיך אין דער חרוב־ער אייראָפע דאָן, ווען איך געפין זיך שוין אין אַמעריקע און — ווי זיי הערען — האָב איך דאָ גרויס דערפאַלג. און זיי האָבען טאַקע נישט פאַרגעסען צוצוגעבן, אַז איך זאָל גאַרנישט באַלאַמוטשען און זען, אַז אויך זיי זאָלען קאָנען אַריבער־קומען אַהער, ווייל זיי זעען נישט פאַר זיך קיין שום צוקונפט אין אייראָפע. אויך מיין פאַרשוואַנדענע טאַכטער, קלאַראַ, וועלכע איז געווען אין

געפאנגענשאפט ביי די רומענער אין דער צייט פון מלחמה, איז צוריקגעקומען קיין ווין און, געוואויר ווערענדיג, אז איך בין אין אמעריקע צוזאמען מיט איר עלטערער שוועסטער, — האט זי מיך גענומען באמבארדירען מיט בריוו, אז למען השם, איך זאל נישט דערוועגען צוריקצוקומען קיין אייראפע, נאר איך זאל בעסער זען זי אויך אריבערצונעמען אהער, אין דער נייער וועלט.

טאמער איז דאס נאך אלץ געווען ווייניג — איז נאך צוגעקומען איין זעהר וויכטיגער פאקטאר, וואס האט שוין אינגאנצען איבערגעקערט די וואגן שאל אויף דער זייט פון אמעריקע קעגען אייראפע. מיין עלטסטע טאכטער, אנה, וועלכע איז מיטגעקומען מיט מיר קיין אמעריקע אויף מיין טרונע פון קאנא צערטען און שבתים, האט דא געפונען איר באשערטען.

ווען מיין אמעריקאנער קוויין, אייבי קווארטין, האט מיר געמאכט דעם ערשטען אנהאט צו קומען קיין אמעריקע און ער האט מיר געשילדערט זיין פאבריקאציע פון פאפירענע שאכטלעך, ווי ער האט פארלייגט אן אייגענע פאבריק, האט ער דעמאלט צוגעגעבען, אז ער איז געווען געצוואונגען צוצונעמען א שותף, א יונגען אדוואקאט, וואס קען זיך אין די קליינע פיינטעלעך מער, ווי ער, אברהמ'על פון כאנאראד. ער האט מיר געשילדערט דעמאלט, אז דאס איז א פיינער יונגערמאן, וועלכער זארגט פאר די אלע אויסערליכע פארבינדונגען, וואס א פעקטארי אין אמעריקע דארף האבען, בעת ער, אברהמ'על, פארנעמט זיך מיט דער שווארצער ארבייט, און ביידע צוזאמען מאכען זיי גארנישט שלעכט.

אברהמ'על האט מיר אויך געשריבען, אז דער זעלבער שותף זיינער פון געשעפט האט אויסגעדריקט זיין גרייטקייט צו ווערען א שותף אויך צו דער גרויסער אונטערנעמונג פון אריבערברענגען מיך קיין אמעריקע. ער לייגט אריין געלט און העלפט אויסארבייטען די אלע נויטיגע פאפירען און טוט וואס ער קאן, אז מיין קומען זאל זיין א דערפאלג. ווען מיר זיינען מידע און צעבראכענע ענדליך אָנגעקומען אין ניו־יאָרקער פּאָרט אויף דער שיף „אד-ריאָטיק“ און האָבען זיך קוים דערוואָרט צו זען אונזער קוויין, האָט ער אונז פאַרגעשטעלט זיין שותף, וועלכער האָט אָנגערופען זיין נאָמען: מיסטער שולמאַן.

אַט דער מיסטער שולמאַן איז שפּעטער געוואָרען מיין איידעם.

דער דאָזיגער שריט האָט מיך שוין ענדגילטיג פאַרקנופט און פאַר-בונדען מיט אמעריקע. כ'האָב געפילט וואָס אַמאַל מער, אַז מיין צוקונפט איז פאַרבונדען מיט דעם דאָזיגען לאַנד און כ'האָב אָנגעהויבען מאַכען צוגרייטונגען אַריבערצוברענגען מייענע איבעריגע קינדער, וועלכע האָבען זיך נאָך געוואָל-גערט אין דער חרובֿ'ער אייראָפּע, נישט קאָנענדיג אַנקומען אין אַ הויכשול צוליב באַגרעניצונגען פאַר אידען.

אַ דריטער מאָמענט, וואָס האָט גערעדט פאַר מיין פאַרבינדען דעם וויי-טערדיגען גורל מיט אַט דעם מערקווירדיגען לאַנד וואָס הייסט אמעריקע, איז

געווען — דאָס געוואָלדיגע געפיל פון פרייהייט, וואָס כ׳האַב דערשפּירט ווי נאָר כ׳האַב באַטראַטען דעם היגען באַדען. איך בין אַרומגעפאַרען חדשים-לאַנג איבער׳ן לאַנד און עמיצער זאָל דאָס מיך פּרעגען וועגען אַ פּאַספּאַרט, ווער איך בין, פּונדאָנען איך קום. דאָס לאַנד איז מיר אויך געפּעלען, ווייל יעדער, וואָס פּוילט זיך נישט צו אַרבעטען, געפּינט דאָ אַ געלעגענהייט אַרויסצוהייבען זיך, צו אַנטוויקלען אַלע זיינע פּעהיגקייטען.

אַבער ווען עס האָט זיך גענומען דערנענטערען דער טערמין פון די צווייטע דריי חדשים אורלויב, וואָס איך האָב באַקומען פון מיין געמיינדע אין בודאַפּעסט, האָב איך געשפּירט ווי עס נעמט בורטשען אין מיר אינעווייניג; עפּעס האָב איך געהאַט אַן אומריין געוויסען צוליב דער עוולה, וואָס איך קלייב מיך צו באַגיין לגבי מינע טייערע בודאַפּעסטער אידען. זיי האָבען לגבי מיר געהאַנדעלט אַזוי פיין, וואָס פּיינער קאָן שוין גאַרנישט זיין. זיי האָבען אויסגעצאָלט צו מינע קינדער דעם פּולען געהאַלט מיינעם אין דער צייט, וואָס איך בין געווען אין אַמעריקע, וויסענדיג גאַנץ גוט, אַז אין דער זעלבער צייט האָב איך דאָ געמאַכט שטיקער מיט געלט. און געטאָן האָבען זיי דאָס אין דער צייט, ווען פאַר מיין אַוועקפאַרען האָב איך זיי בפּירוש געזאָגט, אַז איך באַפּריי זיי פון די שכירות פאַר מיין אורלויב.

איך מוז דאָ דערקלערען בפּני כל עם ועדה, אַז די בודאַפּעסטער קולטוס-געמיינדע איז געווען איינע פון די שענסטע אידישע געמיינדעס אין דער וועלט. נישט געקוקט אויף די האַלב-רעפּאַרמירטע ראַבינערס, וואָס האָבען זיך באַמיט צו ענדערען איר אמת-אידיש פנים, איז זי דאָך פאַרבליבען אַ אידישע קהילה מיט די שענסטע אידישע טראַדיציעס, מיט שטאַרקע עטישע פּרינציפען, מיט אַ סיסטעם פון „צדקה בסתר“, וואָס וואַלט געווען אַ כבוד אַפּילו פאַר אַזאַ קהילה ווי ניו-יאָרק. הונדערטער געפּאַלענע פּאַמיליעס, וואָס זיינען אַמאָל געווען רייך, זיינען אַרויסגעהאַלפּען געוואָרען דורך אַט דער קהילה אויף אַ שטילען און איידעלען אופן, אַז קיינער האָט זיך גאַרנישט אַנגעשטויסען, פּונדאָנען אַט די פּאַמיליעס לעבען. איך האָב באַהאַלטען אין מיין האַרצען די שענסטע געפּילען פאַר זיי און זייער אַרבייט.

עס זיינען געווען דאָרט אידען, וואָס האָבען זייער אונגאַרישען פּאַטריאַ-טיום געשטעלט העכער פאַר זייער אידישקייט, וואָס האָבען טיילמאָל זיך אַפּילו געשעמט מיט זייער אידישער אַפּשטאַמונג און האָבען אונזערען אַ אידען, פון רוסלאַנד, פּוילען אָדער ליטע, געהאַסט מיט אַ טיפּער שנאה. אַבער איך מוז דאָך זאָגען, אַז זיי זיינען בטל בששים געוואָרען אין דעם ים פון טייערע, האַרציגע און ווירדיגע אידען, וואָס האָבען הויך געטראַגאַנען די פּאַן פון אידישע טראַדיציעס און האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט די איידעלסטע אידישע מידות.

דאָס געוויסען האָט מיך געמאַטערט, וואָס איך דאַרף זיי איצט אַזוי אַפּאַלען פאַר זייער נאָבעלער האַנדלונג לגבי מיר, וואָס איך וועל אַפּילו נישט קומען צו זיי אויף די ימים נוראים. מיין אַלטער פּריינט, בעהם, האָט מיר געשריבען

פון בודאפעסט, אז די לאַגע פון דער געמיינדע איז זעהר אַ שווערע און אַז זיין עצה איז, איך זאל זיך פארהאַלטען אין אַמעריקע אַזוי לאַנג ווי איך קאָן. אַבער דוקא דערפאַר, וואָס איך האָב געהערט, אַז זייער לאַגע איז אַ שווערע, האָט זיך מיר געוואָלט זיין מיט זיי, און אפשר וואָלט מיין אַנוועזענהייט ביי זיי אויף די ימים נוראים מיט עפעס וואָס פאַרבעסערט זייער לאַגע.

אַבער דאָס לעבען איז געווען שטאַרקער ווי אַלע מיינע פאַרבאַרגענע וואונשען. זעענדיג, אַז איך וועל שוין נישט קאָנען באַווייזען צו קומען אַהיים צו מיין געמיינדע אויף די ימים טובים, האָב איך זיי אַנגעשריבען און דער-קלערט דעם גאַנצען אמת, אַז מען לאַזט מיך פונדאָנעט בשום אופן נישט אַוועקפאַרען פאַר די ימים נוראים און אַז איך האָף מיט דער צייט זיי צו פאַרגיטיגען פאַר די אומאַנגענעמליכקייטען, וואָס איך פאַרשאַף זיי מיט מיין נישט קומען צו דער צייט.

זייער ענטפער איז געווען, אַז מיט טיפען באַדויערען נעמען זיי אויף די ידיעה, אַז איך וועל נישט זיין מיט זיי די ימים טובים, נאָר אַזוי ווי איך שטעל זיי פאַר אַ געשעענעם פאַקט, וועלכען זיי זיינען נישט אומשטאַנד צו ענדערען, ווינטשען זיי מיר אַ סך גליק און זיי האַפען, אַז גלייך נאָך די ימים טובים וועל איך זיך געוויס צו זיי אומקערען. אויך אין דעם ענטפער איז געווען פיינקייט און איידעלקייט אַן אַ שיעור, וועלכע איך האָב געמוזט אַפשאַצען. ליידער בין איך געווען הילפלאַז זיי פראַקטיש צו העלפען. אַלע געשעענישען זיינען געווען קעגען דעם, אַז איך זאל זיך נאָך ווען עס איז אומקערען צו די דאָזיגע איידעלע מענשען און פיינע אידען.

מיינע מענעדזשערס האָבן דערווייל נישט גערוט. זיי האָבען געזען, אַז עס איז מיר אַנגעקומען גאַנץ שווער זיך צו אַנטשליסען נישט צוריקצופאַרען קיין אייראָפּע, האָבען זיי מיך געוואָלט איבערראַשען מיט די גרויסע סומעס געלט, וואָס עס שטייט מיר פאַר צו פאַרדינען מיט מיין דאָוונען די ימים נוראים אין אַמעריקע. זיי האָבען דערקלערט, אַז זיי פלאַנען צו נעמען דעם ריזיגען מאַסאַניק־טעמפעל אין ברוקלין פאַר דעם דאָזיגען צוועק, איך האָב זיך ביז צו דער לעצטער רגע געשלאָגען מיט דער דעה, ווייל איך האָב ביי זיך אין האַרצען באַטראַכט מיין האַנדלונג לגבי דער בודאפעסטער געמיינדע ווי אַ בפירושן פאַרראַט.

עס האָט זיך נישט געהאַנדעלט וועגען די בלוזע ימים נוראים. איך האָב בפירוש געפילט, אַז דאָ שטייט אין קאָן מיין גאַנצע צוקונפט: בלייב איך שוין אין אַמעריקע, אַדער איך קער זיך אום קיין אייראָפּע. די קינדער האָבען גע-האַלטען אין איין באַמבאַרדירען, אַז איך זאל זיי וואָס שנעלער אַריבערנעמען, און אויך די מאַטעריעלע לאַגע מיינע אין אַמעריקע האָט צוגעזאָגט צו זיין אַ סך זיכערער ווי אין דער אַלטער היים. איז געבליבען בלוזי דער סענטימענט מיינער פאַר דעם בודאפעסטער טעמפעל, פאַר זייער פיינער און נאָבעלער באַנעמונג לגבי מיר. דאָס לעבען האָט באַוויזען, אַז דער דאָזיגער בלוזער

סענטימענט איז נישט געווען גענוג צו ענדערען דעם ווייטערדיגען וועג פון מײן לעבען.

איך האב אָפּגעדאווענט די ימים־נוראים אין דעם דערמאָנטען מאַסאַניק־טעמפעל און כ׳האָב, ווייזט אויס, געמוזט גאָר שטאַרק אויסנעמען ביי די ברוקלין־נער אידען, ווייל גלייך צווישען ראש השנה און יום־כיפור האָט זיך צו מיר געמאַלדען אַ קאָמיטע פון דעם טעמפעל עמנואל אין באַראַ־פאַרק, מיט זייער פרעזידענט פראַנק בראש, און האָט מיר אָנגעבאָטען איבערצונעמען ביי זיי די יערליכע שטעלע אַלס אויבער־קאָנטאַר. אויף מײן פראַגע; ווער עס איז ביי זיי איצט קאָנטאַר, האָבען זיי געענטפערט: יאָ, זיי האָבען געהאַט אַ חזן אין פאַרלויף פון דרייצען יאָר, נאָר איצט האָבען זיי באַשלאָסען אים אָפּצוזאָגען. איך בין געוואָרען אַזוי אין כעס פון דעם ענטפער, אַז איך האָב זיי גלייך אויפ׳ן אָרט דערקלערט, אַז אַ קאָנגרעגיישאַן, וואָס קאָן אָפּזאָגען איר חזן נאָך דרייצען יאָר, קאָן מיט מיר נישט פאַרהאַנדלען וועגען אָננעמען ביי זיי אַ פּאַסטען. זיי זיינען אַוועק פון מיר ווי אָפּגעשמיסענע. אין דער זעלבער צייט האָט זיך געמאַלדען אַ מענעדזשער, וואָס האָט מיך ווידער געוואָלט „אַפּקויפּען“ אויף צוואַנציג ביז פינף און צוואַנציג קאָנצערטען, אָבער איך האָב דאָס אַלץ אָפּגע־לייגט ביז נאָך די ימים טובים, ווען איך וועל ענדגילטיג באַשליסען, צי איך בלייב אַ היגער אָדער אַ „דאָרטיגער“.

מײן קוויין, אברהם קווארטין, איז אויך נישט געשלאָפען. אין איין שיינעם טאָג האָט ער מיר געמאַלדען, אַז ער פירט פאַרהאַנדלונגען מיט דער בראַנזוויק גראַמפּאָן קאָמפּאַני וועגען אַריינזינגען אין רעקאָרד׳ס, און אַז ער האַפט די זאָך דורכצופירען מיט דערפאַלג, און אַז דאָ האַנדעלט זיך נישט וועגען קיין קלייניגקייט; ס׳גייט אין אַ סומע פון צענדליגער טויזענטער דאָלאַרען. מיט איין וואָרט: אַמעריקע האָט געשמייכעלט צו מיר מיט אַלע אירע טויזענטער פאַרבען, זי האָט געלאָקט און גע׳כישופ׳ט מיט איר גרעסטען צויבער; וואוילשטאַנד און דערפאַלג אין לעבען.

נאָך דעם אויסערגעוויינליכען דערפאַלג, וואָס עס האָט געהאַט מײן ימים־נוראים־דיגער דאוונען אין מאַסאַניק־טעמפעל, איז שוין נישט געווען מער קיין שום צווייפעל, אַז איך בלייב אַ היגער. ס׳איז מיר געבליבען נאָר פאַרמעל צו מעלדען מײן געמיינדע אין בודאַפעסט, אַז צוליב מײנע קינדער, פון וועלכע איינע האָט אינגליכען חתונה אין אַמעריקע און די איבעריגע רייסען זיך אָהער, ווייל זיי קאָנען נישט פאַרזעצען זייער בילדונג אין אייראָפּע, — צוליב דעם אַלעם בין איך מיט אַ שווער האַרץ געצוואונגען זיך אָפּצוזאָגען אויף שטענדיג פון מײן פּאַסטען אַלס אויבער־קאָנטאַר פון טאַבאַק־טעמפעל.

עס איז נישט אַריבער קיין עטליכע וואָכען, ווי אַ קאָמיטע פון דעם טעמ־פעל עמנואל אין באַראַ־פאַרק, דאָס מאָל מיט זייער נייעם פרעזידענט, הער היפּ, איז ווידער געקומען צו מיר, אַז איך זאָל איבערנעמען ביי זיי די שטעלע פון אויבער־קאָנטאַר. זיי האָבען זיך געמאַכט נישט וויסענדיג, וואָס כ׳האָב שוין

זיי איינמאל אוועקגעשיקט, וויל זיי האָבען געהאַט די חוצפה אָפּצוזאָגען אַ פּרייִ-
ערדיגען חזן, וואָס איז ביי זיי געשטאַנען גאַנצע דרייצען יאָר. נאָר אַזוי ווי
עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען „ביזנעס“, — האָבען זיי גערעכענט, אַז
סוף כל סוף וועל איך מער נישט באַרירען אַט די „נאַרישקייט“.

דאָס איז געווען אַ טעמפּעל פון רייכע אידען, אָבער ער האָט געקאָנט
אַרייננעמען בלויו אַכט הונדערט מענשען. האָבען זיי באַשלאָסען דעם טעמפּעל
צו פאַרגרעסערען ביז זעכצען הונדערט זיך־פלעצער, וואָס עס האָט זיי אַריינגע-
טריבען אין אַ גרויסער הוצאה פון הונדערט און צוואַנציג טויזענט דאָלאַר.
נו, האָבען זיי דאָס איצט געזוכט אַ „קראַפט“, וואָס זאָל זיי העלפען צוריק
אַריינצוקריגען דאָס געלט, וואָס זיי האָבען גע'פּטר'ט אויפ'ן בנין, און אַרויס-
צוקריכען פון די חובות.

אַזוי ווי דער הער היפּ איז געווען אַ גוטער ביזנעסמאַן, איז ער גלייך
צוגעטרעטען צו ריידען תּכלית. מה יקר? — האָט ער מיך געפרעגט. — וויפּיל
שכירות פאַרלאָנגט איר פון אונז אַ יאָר? מיין ענטפּער איז געווען אַ קלאַרער:
כל זמן זיי וועלען מיר נישט גאַראַנטירען, אַז דער חזן, וואָס איז געווען ביי זיי
אין פאַרלויף פון דרייצען יאָר, וועט ביי זיי ווייטער פאַרבלייבען צווייטער
קאַנטאַר און וועט זיין באַזאָרגט מיט פּרנסה — וויל איך מיט זיי גאַרנישט
ריידען און זיי וועלען מיינע באַדינגונגען קיינמאל נישט הערען. דער אמת
איז געווען, אַז איך האָב דעם דאָזיגען קאַנטאַר קיינמאל פאַר די אויגען נישט
געזען. עס איז מיר געגאַנגען אין פּרינציפּ קיינעם נישט משיג גבול צו זיין,
אַזוי ווי מיר זיינען דאָס געוואוינט געווען אין אונזער אַלטער אייראָפּע.

מיינע גבאים האָבען אָנגעשטעלט אויף מיר אַ פאַר אויגען: זיי זיינען נישט
געוואוינט געווען צו אַזעלכע דיבורים, און זיי האָבען שיעור מיך נישט גע-
פרעגט: „וואָס איז דאָס אייערע ביזנעס?“, אָבער איך האָב פעסט באַשלאָסען
פון מיינס נישט אָפּצוטרעטען.

מיין חזנות-שמעלע אין ברוקלין

איך האָב אויפגעקלערט מייענע קומענדיגע בעלי-בתים פון טעמפעל עמנואל, אַז אין אַלע אידישע קהילות אין אייראָפּע איז געווען אָנגענומען ווי אַ מנהג, אַז וויבאַלד אַ קאַנטאָר ווערט אויפגענומען אויף אַ יאָר צייט און מען איז מיט אים צופרידען דאָס ערשטע יאָר — בלייבט ער שוין אויף דער שטעלע ס'אָנאָצע לעבען. איך קאָן מיר דעריבער נישט דערלויבען אַוועקצונעמען ביי זייער חזן די שטעלע און ער זאָל בלייבען אָן פרנסה.

איך האָב זיי דאָן געפרעגט וויפיל עס באַקומט ביי זיי דער ביז איצטיגער קאַנטאָר, — האָבען זיי געענטפערט, אַז פּופּצען הונדערט דאָלאַר אַ יאָר. אויף מיין צווייטער פּראָגע, אויף ווי לאַנג זיי ווילען מיך אָנגאַזשירען, איז געווען דער ענטפער, אַז אויף פינף יאָר. האָב איך זיי דאָן געזאָגט: מיין ערשטער באַדינג איז, אַז זיי זאָלען דעם פּריערדיגען קאַנטאָר צאָלען נישט פּופּצען הונדערט, נאָר אַכצען הונדערט דאָלאַר אַ יאָר, און אים אויך געבען אַ קאַנטראַקט אויף פינף יאָר, און ער וועט בלייבען אין טעמפעל אַלס צווייטער קאַנטאָר, און מעגליך קריגען נאָך אַן אַנדער באַשעפּטיגונג, וואָס זיי וועלען געפינען פאַר נויטיג אים צו געבען. אויב זיי נעמען אַן דעם דאָזיגען באַדינג, וועט מען ערשט דעמאָלט קאַנען צוטערעטען צו באַטראַכטען מייענע ווייטערדיגע פּאָדע-רונגען.

די אידען האָבען זיך איבערגעקוקט איינער מיט דעם אַנדערען און האָבען זיך געטראַכט: וואָס פאַר אַ מין „טשודאַק“ איז דאָס דער קוואַרטין, וואָס איז אַראָפּגעקומען פון אייראָפּע לערנען אַמעריקאַנער גבירים ווי אַזוי צו באַגיין זיך מיט זייערע קהלישע אָנגעשטעלטע? וואָס הייסט עס עפּעס, אַז אַן אַמעריקאַ-נער פּרעזידענט מיט זיינע „טראַסטיס“ און מיט אַלע זיינע „מעמבערס“ זאָלען נישט קאַנען אַרויסוואַרפען אַן איינפאַכען חזן, ווען זיי וועלען דאָס געפינען פאַר נויטיג?

איך האָב זיי געגעבען אַ משל, ווי איינער וואָלט גענומען אַ יונג שייין ווייבעל, אויסגענוצט איר שיינקייט און יוגענט, און דערנאָך, זעענדיג אַ פּריש ווייבעל, וואָס לאַקט מיט איר יוגענטליכקייט, וואָלט ער באַשלאָסען די ערשטע אַוועקצואוואַרפען און חתונה האָבען מיט דער צווייטער. ווי וואָלט די געזעל-שאַפט געקוקט אויף אַזאַ פאַרשוין? וואָלט זי אים נישט פאַרדאַמט מיט די שאַרפּסטע ווערטער? — איז אויב אַ יחיד איז דאָס פאַרבאַטען צו טאָן דורך

אומגעשריבענע מאַראַלישע געזעצען, פאַרוואַס זאַל אַזוי מעגען האַנדלען אַ אַידישע קהילה, וואָס דאַרף דאָך זיין אַ מוסטער פאַר דעם יחיד?

די אידען זיינען געזעסען, עפעס האָט אין זיי געבורטשעט אויסצוהערען פון מיר אַזעלכע מוסר-רייד, אָבער זיי האָבען נישט געהאַט וואָס מיר צו ענטפערען. סוף כל סוף זיינען זיי אַריין אין אַ באַזונדערען צימער און האָבען זיך דאָרט עטליכע מינוט באַראַטען. אַרויסקומענדיג, האָבען זיי פאַרשעמטערהייט געמאַלדען, אַז זיי נעמען אַן מיין ערשטען באַדינג, אָבער זיי חלשין שוין צו הערען וואָס עס זיינען מיינע אייגענטליכע באַדינגונגען, דאָס מיינט: מה יקר? איך האָב זיי דערקלערט, איז איך פאַרלאַנג פּופצען טויזענט דאָלאַר אַ יאָר שכירות פאַר דאָוונען דריי מאָל אין חודש; זיי דאַרפען צושטעלען אַן ערשט-קלאַסיגען כאָר און דאַרפען מיר אויך געבען אורלויב (אויף דעם היגען לשון: וואַקעישאַן), וואָס זאַל זיך אָנהויבען באַלד נאָך שבועות ביז די ערשטע סליחות. זעט אויס, אַז דאָס זיינען נישט געווען אַזעלכע שווערע באַדינגונגען פאַר זיי, ווייל גלייך אויף דער שטעל האָבען זיי מיר אָנגעבאַטען צוועלף טויזענט דאָלאַר אַ יאָר. מיר זיינען זיך צעגאַנגען דערמיט, אַז זיי וועלען רופען אַ פאַר-זאַמלונג פון די מתפללים און זען, וואָס זיי קאַנען טאָן אויף נאָכצוגעבען מיינע פּאָדערונגען. מיר אין דער משפּחה האָבען דערווייל באַשלאָסען, אַז עס וועט זיין אַ סך געזונטער פאַר מיר איבערצונעמען אַ שטענדיגע שטעלע, איידער כסדר אַרומצופאַרען, און אַז עס איז שוין צייט צו פאַרפירען אַ שטוב און אַראַפצוברענגען די קינדער און ווידער זיין אַלע צוזאַמען.

אין אַ וואַך אַרום איז דער הער היפּ מיט זיינע טראַסטיס ווידער געקומען, און זיי האָבען מיר געמאַלדען, אַז דער גרונט-לויב מיינער קאַן נישט זיין העכער ווי צוועלף טויזענט דאָלאַר אַ יאָר, נאָר זיי נעמען זיך אונטער איינצואַרדענען מיר יעדעס יאָר אַ חנוכה-קאַנצערט און פאַרפליכטען זיך צו פאַרקויפען אַלע קאַרטען. איך האָב די באַדינגונגען אָנגענומען. איין זאַך האָב איך נאָך געפּאָדערט: אַריינצושרייבען אין קאַנטראַקט, אַז נעילה זאַל דאָוונען דער צווייטער קאַנטאַר, כדי נישט צו פאַרלעצען זיינע געפילען און צו געבען אים אַ מאַראַלישע באַ-פרידיגונג. אויך דעם באַדינג האָבען זיי אָנגענומען.

בין איך, הייסט עס, שוין געווען אַ ברוקלינער חזן מיט אַ פעסטען לויב, אָבער דאָס האָט מיר נישט געשטערט אַפצושליסען אַ קאַנטראַקט מיט אַ מע-נעדזשער פון סענט לואיס וועגען אַ סעריע פון צוואַנציג קאַנצערטען צו זעקס הונדערט מיט פּופציג דאָלער פאַר אַ קאַנצערט, און די גאַנצע סעריע האָב איך געדאַרפט אַפּפּטרין אין פאַרלויף פון איין חודש צייט. בריה"שע יאַרען זיינען דאָס געווען, און נישט מיט קיין קליין געפיל פון קנאה קוק איך היינט אַריבער צו זיי.

דעם ערשטען יאַנאַר פון יאָר 1921 האָב איך אָנגעהויבען דאָוונען אין טעמפלע עמנואל, אין באַראַ-פאַרק, איך האָב געהאַט צו הילף אַ וואונדערבאַרען כאָר אונטער דער לייטונג פון באַרימטען דיריגענט, זאַוול זילבערט, וועלכער

האָט באַוויזען איינצושטעלען צווישען אונז אַ גלענצענדע האַרמאָניע. דער דערפאַלג איז געווען אַן אויסערגעוויינליכער, און מיר דאַכט, אַז די ברוקלינער אַידען האָבען געהאַט יעדען גרונט צו זיין צופרידען פון דעם „שידוך“ וואָס זײ האָבען מיט מיר געשלאָסען.

ערוואַרטענדיג מײנע קינדער פון אייראָפּע, האָב איך צוגעגרייט אַ גרויסע וואוינונג פון זיבען צימערען אין ברוקלין. און אין דער זעלבער וואוינונג איז מיר אינגיכען אויסגעקומען צו פירען צו דער חופּה מיין ערשט קינד, אַנאַ. גלייך נאָך דער חתונה האָב איך אונטערגענומען מיין קאַנצערט-טורנע, וואָס איך האָב געהאַט אָפּגעשלאָסען מיט'ן סעינט לואיס'ער מענעדזשער. אָבער איך מוז זיך מודה זיין, אַז מיט דעם דאָזיגען טורנע האָב איך אָפּגעטאָן אַן אומבאַרעכענטע זאָך, וואָס איך האָב שפּעטער שטאַרק באַדויערט. אין פאַר-לויף פון אַ קאַרגען חודש אויפצוטערעטען און צו זינגען זעקס און צוואַנציג מאָל — דאָס איז שוין געווען איבער די כחות אָפּילו פון אַזאַ קרעפּטיגען און זיך גוט פּילענדען מענשען ווי איך בין דעמאָלט געווען. ווי אַ ביישפּיל דערמאָן איך דאָ, אַז איך האָב געדאַרפט זינגען: פרייטאָג צונאַכטס צו קבלת שַׁבַּת, אינדערפרי שחרית און מוסף, שבת ביינאַכט — אַ קאַנצערט, און זונטאָג — צוויי קאַנצערטען אין צוויי באַזונדערע שטעט. נאָר דאָנקען גאָט, אַז מען איז געווען געזונט און מען האָט דאָס געקענט באַווייזען. איך בין צוריקגעקומען פון דעם טורנע אַ צעבראַכענער מענש, און האָב מיר געגעבען דאָס וואָרט, אַז איך וועל שוין פאַרזאָגען אַ צענטען...

מײנע זין זײנען דערווייל געקומען פון אייראָפּע, און האָבען זיך גענומען לערנען ענגליש, כדי צו קענען אַנקומען אין די אַמעריקאַנער אוניווערסי-טעטען. דאָגעגען מיין אינגערע טאָכטער, קלאַראַ, איז געבליבען אין ווין, וואו זי איז אויפגענומען געוואָרען אין דער דאָרטיגער פּאָלקס-אַפּערע. איך האָב זיך מיט לייב און לעבען איבערגעגעבען מיין טעמפּעל-דינסט. איך האָב געדאָווענט דעם ערשטען פּסח צו דער גרויסער הנאה פון די טויענטער מתפללים. אַ גרויסער טייל פון דעם געוואָלדיגען דערפאַלג איז געקומען דעם דיריגענט זילבערט מיט זיין פרעכטיג איינשטודירטען כאַר. עס איז געווען אַ נחת און אַ פאַרגעניגען צו זינגען אונטער דעם כאַר מיט זיין דיריגענט, אָבער ליידער האָט דאָס פאַרגעניגען לאַנג נישט אָנגעהאַלטען. וואָס פאַר אַ גוטער דיריגענט און מוזיקער זילבערט איז געווען, איז ער צו דער זעלבער צײט געווען אַ נערוועזער, אומגעדולדיגער און אייפּערזיכטיגער מענש.

ער האָט אין טעמפּעל עמנואל פאַרנומען דעם שענסטען פּאַסטען, וואָס אַ אידישער דיריגענט האָט צו יענער צײט פאַרנומען אין אַמעריקע. זײן געהאַלט איז געווען דריי טויענט דאָלער אַ יאָר אַ חוץ גרויסע זײטיגע הכנסות. ער האָט געהאַט אין זײן רשות אַ כאַר מיט די בעסטע שטימען, אָבער ער איז שטענדיג אַרומגעגאַנגען אַן אומרואיגער און האָט כסדר געהאַט טענות צו די גבאים פון טעמפּעל, הלמאי קוואַרטין נעמט מער פאַר אים. דאָס האָט

אים אויפגעגעסען. ער האָט אויך געהאַט טענות צו מיר, פאַרוואָס איך שטעל זיך נישט אין פאַר אים ביי די גבאים, ביים פרעזידענט און די טראַקסיס, אָו מען זאָל אים געבען כאַטש פינף טויזענט דאָלער אַ יאָר. איך האָב אים מיט דער גאַנצער אויפריכטיגקייט פאַרויכערט, אַז איך וואָלט גאַרנישט געהאַט געגען דעם, אָו מען זאָל אים צאָלען די זעלבע סומע וואָס מיר. איך האָב גערעדט פאַר אים אַ סך מאָל, אָבער איך האָב גאַרנישט געקענט אויספירען.

דער סוף איז געווען, אַז זילבערט האָט געשטעלט אַן אולטימאַטום צום טעמפעל, און ווען מען האָט זיינע פאַדערונגען נישט נאַכגעגעבען, איז ער אויפגעשטאַנען און אַוועקגעגאַנגען. פאַר מיר איז דאָס געווען אַ גרויסער פאַר-לוסט און עס האָט מיר זייער לייד געטאַן. אויף זיין אָרט איז אַנגאַזשירט געוואָרען אַלס דיריגענט דער פראַפּעסאָר בראַסלאַווסקי, אַן ערשטקלאַסיגער מוזיקער און גוטער דיריגענט און מיט דער צייט האָבען מיר זיך צוזאַמענגע-געלעבט און געאַרבעט אין פולער האַרמאָניע.

נאָר ווייזט אויס, אַז אַזוי איז שוין די מענשליכע טבע; מקנא צו זיין דעם, וואָס דערגרייכט אַ בעסערע פאַזיציע אין לעבען. און גאַנץ אַפט איז דאָס דאָזיגע קנאה-געפיל גאַרנישט קיין פרידליך געפיל; עס באַגנוגענט זיך נישט מיט פעסטשטעלען, אַז דעם און דעם גייט עס בעסער אויף דער וועלט צוליב באַשטימטע סיבות, וועלכע זיינען געשאַפען געוואָרען דורכ'ן גורל. אַ, ניין, דאָס געפיל פון קנאה נעמט גאַנץ אַפט אַן שאַרפע פאַרמען פון נישט פאַרגינען, פון פיינט קריגען דעם, וואָס האָט דערגרייכט אַ העכערען שטאַפּעל אויף דעם סאָציאַלען לייטער פון לעבען, און פון דאַנעט איז שוין אַ קורצער שפּאַן צו נעמען זיך גראַבען אונטער דעם, וועמען מען פאַרגינט נישט, צו זוכען אים צו שעדיגען און אויב מעגליך — אים אינגאַנצען צו פאַרניכטען און אַזוי אַרום פטור צו ווערען פון דעם געשפענסט, וואָס שטייט כסדר פאַר די אויגען און לאַזט נישט באַקומען דאָס אייגענע לעבען.

אין מיין לאַנגער קהלי'שער און געזעלשאַפּטליכער קאַריערע האָב איך זיך צענדליגער מאָל אַנגעטראַפּען אויף דער דאָזיגער קראַנקהאַפטער דער-שיינונג. וואָס האָב איך געזאָלט טאַן, אַז דער גורל האָט געשמייכלט צו מיר און האָט מיך שטענדיג אַרויסגעהויבען איבער די דורכשניטליכקייטען, וואָס האָבען מיך אַרומגערינגעלט. דאָס איז דאָך געווען די מתנה פון גאָט, וואָס האָט געשיינט ווי אַ בריליאַנט, האָט גע'כישופ'ט אייגענע און פרעמדע, האָט מיך געמאַכט פאַר דעם הערשער דאַרטען, וואו אַנדערע זיינען אַרומגעגאַנגען אונ-טערטעניג, מיט שטילע טריט, און האָבען אַפטמאָל מורא געהאַט דאָס מויל אויפצומאַכען.

אַט אַזאַ פיינליכען פּאַל פון אייפּערזוכט און טיפּער קנאה איז מיר טאַקע אויסגעקומען דורכצומאַכען אין יענער צייט, ווען איך בין געשטאַנען אַלס אויבער-קאַנטאָר אין טעמפעל עמנואל אין באַראָ-פאַרק. דאַכט זיך, אַז צווישען אידישע כלי קודש וואָלטען נישט-פאַרגינעריי און אייפּערזוכט נישט געדאַרפט

האַבען קיין אַרט, האָט זיך אָבער דער דאָזיגער יצר הרע דוקא פעסט באַקרעפֿ־
טיגט אין די דאָזיגע קרייזען, און דאָס האָט נישט ווייניג שאַדען געבראַכט
דעם אידישען קהל'שען לעבען.

דאָס מאָל איז עס שוין נישט געווען קיין צווייטער חזן אָדער דיריגענט,
וואָס האָט שווער איבערגעלעבט דעם פּאַקט, וואָס מיין לוינ איז גרעסער פּאַר
זיינעם. ניין, עס איז געווען אַ ראַבאָי, דער אָפּיציעלער רב פון טעמפעל, וואָס
האָט אייגענטליך געדאַרפט זיך דער גייסטיגער מנהיג פון זיין קהלה, אָבער
פּאַקטיש איז ער אין זיין קנאה־שנאה דערגאַנגען ביז... אַרויסוואַרפען אַלטע
תּפּילות פון מחזור, כדי איך זאָל זיי נישט זינגען. אַזוי פּאַרבלענדט איז ער
געווען געגען מיר.

א ראבא, וואס וויל מל זיין דעם אלטען אידישען סידור און מחזור

דעם ראבאי וועל איך נישט אנרופען ביים נאמען, ווייל טאמער לעבט ער און איז טעטיג ערגעץ וואו אין אמעריקע, זאל ער זיך נישט דארפען שעמען, ווען אים וועט אויסקומען צו לייענען די דאזיגע שורות. מען קען זאגען, אז פון דער ערשטער מינוט אָן, וואָס איך האָב איבערגעטראָטען די שוועל פון טעמפעל עמנואל, האָט ער זיך פאַרלייגט אויף מיר און האָט מיר נישט פאַר-גונען די מאַראַלישע און מאַטעריעלע פּאָזיציע, וואָס איך האָב אין אַט דעם טעמפעל פאַרנומען.

עס איז געווען איינגעשטעלט ווי אַ פּרינציפּ אין אמעריקע, אַז דער ראַבאָי שטייט העכער פאַר דעם קאַנטאַר. צי דאָס איז געווען דערפאַר, ווייל דער קאַנטאַר איז נישט געווען קיין אויסגעשפּראַכענע פּערווענליכקייט, וואָס האָט געצוואונגען אים צו שענקען די גרעסטע אויפּמערקזאַמקייט. צי ווייל דער ראַבאָי איז באַמט געווען דער ריכטיגער גייסטיגער מנהיג פון זיין געמיינדע און דערמיט האָט ער זיך אַרויסגעשטעלט אויפ'ן ערשטען פּלאַץ, — אַ פּאַקט איז, אַז אַזוי האָט זיך לאַנגע יאָרען געפירט אין אמעריקע. ווען איך בין געקור-מען אין טעמפעל אַריין, וואו מ'האָט מיר נאָכגעגעבען אַלע מיינע פּאַדערונגען און איך האָב גלייך פאַרנומען אַ פּירענדע שטעלונג, מ'האָט זיך צוגעהערט צו מיין יעדען וואָרט און וואונק, איז דאָס אַט דעם ראַבאָי נישט געפעלען געוואָרען און ער האָט זיך אַנגעהויבען צו ווערען קעגען דעם.

ער האָט אַנגעהויבען צו פירען אינטריגעס געגען מיר און זעענדיג, אַז ער קען גאַרנישט אויספירען, האָט ער די גבאים פון טעמפעל געשטעלט אַן אולטימאַטום: אָדער ער, אָדער איך. האָט די קאַנגרעגיישאַן נישט געמאַכט קיין לאַנגע שהיות און האָט געענטפערט: איך... דאָס הייסט, אַז אויב דעם ראַבאָי געפעלט נישט, ווי אַזוי די קאַנגרעגיישאַן באַצייט זיך צו מיר — קען ער גיין. און ער איז טאַקע אַוועקגעגאַנגען.

האַבען זיך אַנגעהויבען מעלדען פּרישע ראַבאָים: מיט בערד און אַן בערד, מיט אַ דאָקטאָר-טיטול און אַן אַ דאָקטאָר-טיטול, למדנים און עם-הארצים, אַנשטענדיגע און אויך גאַר פיינע בלאַפּערס, איידעלע און באַשיידענע און אויך גאַר גרויסע חוצפּה'ניקעס. ביז עס איז געקומען אַ יונגערמאַנטשיק פון אַ יאָר עטליכע און דרייסיג, וועלכער האָט געהאַט איינגעשטודירט אַ האַלב

טויך „ספיטשעס“, מיט וועלכע צו נעמען דעם פראַסטען עולם. קיין גרויסער למדן איז ער, חלילה, נישט געווען, נאָר די רעדע, וואָס ער האָט געהאַלטען, איז געווען גוט „אויסגעפיקסט“ און מיט איר איז ער געגאַנגען אויף אַ זיכערער בריק. האָט ער טאַקע אַ פרייטאַג-צונאַכטס גערעדט אין מיין טעמפעל און האָט מיט איין שאַס גענומען די שוהל אידען. מען האָט אים באַגריסט פון אַלע זייטען און ער איז גלייך אָנגעשטעלט געוואָרען אַלס ראַבאָי פון טעמפעל.

איך מוז זיך מודה זיין, אַז איך אַליין בין אויך אַרונטערגעפאַלען אונטערן איינדרוק פון זיין פלאַמיגער רעדע אין שוהל און הגם קיין סך ענגליש האָב איך נאָך צו יענער צייט נישט פאַרשטאַנען. בין איך דורכגענומען געוואָרען מיט דער אַלגעמיינער באַגייסטערונג און ווען ער איז ענדליך אָנגעשטעלט געוואָרען אַלס ראַבאָי פון טעמפעל, האָב איך אים האַרציג באַגריסט צו זיין באַשטימונג.

יעדען שבת האָט דער נייער ראַבינער גערעדט אין שוהל און אַלץ מער איז געוואָקסען זיין פאַפּולאַריטעט, ווייל ער האָט אויך נישט געזשאַלעוועט אַריינצושטעלען אין דער רעדע אַ וויץ, אַדער אַ „דושאַוק“, ווי עס הייסט דאָ, און דער פראַסטערער עולם האָט זיך מיט אַזאַ וויץ מער באַלעקט ווי מיט דער תורה. פון וועלכער ער האָט קנאַפּ פאַרשטאַנען.

מיר זיינען געוואָרען זעהר באַפריינדעט און ער האָט מיר נישט געקאַרגט קיין קאַמפּלימענטען, אַז עס איז פאַר אים אַ גרויסער כבוד צו געפינען זיך אין איין טעמפעל מיט'ן באַרימטען און אַזוי ווייטער קאַנטאַר קוואַרטין, און וואָס מער קאַמפּלימענטען ער האָט מיר געמאַכט, אַלץ אַן ערגערער ריח האָט זיך גענומען טראַגען פון אַט די זיסע רייד. איך האָב אים איינמאַל געזאַגט, אַז אַנשטאַט קאַמפּלימענטען מאַכען זאַל ער מיר ליבערשט אויפּמערקזאַם מאַכען אויף די פעלערען, וואָס איך מאַך, כדי איך זאַל עפעס קענען לערנען פון אים, ווייל מיט קאַמפּלימענטען בין איך אַן עין הרע זאַט איבער די אויערען.

ער האָט זיך גאָר גיך איבערצייגט, אַז מיט קאַמפּלימענטען קען מען מיך נישט קויפען, אַז איך בין נישט דער ריכטיגער פאַרשוין פאַר אַזעלכע גענוג. האָט ער זיך אָפּגעקערט פון מיר און האָט באַשלאָסען צו פּרואווען אויס-בויען זיין צוקונפטיגע קאַריערע אויף מיין חשבון. ער האָט גענומען גיין פון הויז צו הויז, פון בעל הבית צו בעל הבית, אומעטום גע'חנפ'עט זיך, כדי אַזוי אַרום צו מאַכען זיך פריינט. ער האָט אויסגערעכענט, אַז דאָס וועט אים אין דער צוקונפט צונוץ קומען. ווען ער פלעגט אַריינקומען אין אַ הויז האָט ער גענומען דערציילען וויצען דער בעל הבית'טע, געגלעט די קינדער איבער די קעפלעך; די יונגע בחורים און מיידלעך האָט ער איינגערעדט, אַז זיינס אַ ברכה איז ממש ווי מן השמים, און אַזוי אַרום האָט ער געוואונען נאַאיווע מענשען.

נאָך עטליכע חדשים, ווען אים האָט זיך געדאַכט, אַז ער זיצט שוין פעסט אין זאַטעל, האָט ער זיך געטראַכט, אַז עס איז שוין געקומען די ריכטיגע צייט אַנצוהויבען עפעס צו טאָן, כדי אונטערצוגראַבען די פּאָזיציע, וואָס איך

האָב פאַרנומען אין דער קאָנגרעגיישאָן. צוערשט האָט ער אָנגעהויבען אַ באַוועגונג צווישען די טראַסטיס און בכלל צווישען די מתפללים, אַז מען מוז אַביסעל רעפּאָרמירען די גאַטעס־דינסט, און אַז מאַנכע תפילות, אָנשטאַט צו זינגען זיי אויף העברעאיש, איז בעסער צו „זאָגען“ זיי אויף ענגליש.

ביי איינער פון די זיצונגען פון די טראַסטיס פון טעמפעל האָט ער געזאָגט, אַז ביי אַן אינטעליגענטער קאָנגרעגיישאָן, ווי עס איז דער טעמפעל עמנואל, פאַסט נישט, אַז ביים אַרויסנעמען די תורה פון אַרון קודש, זאָל דער חזן גיין פאַראויס און דער ראַבאָי הינטער אים; עס דאַרף זיין פאַרקערט: פאַראויס דער ראַבאָי און נאָך אים זאָל זיך נאָכשלעפען דער חזן, וועלכער טראַגט אויפ'ן האַנט די ספר תורה. און נאָך אַ סך אַזעלכע „רעפּאָרמען“ האָט דער דאָזיגער ראַבאָי צוגעטראַכט.

דאָס רוב פון די „מעמבערס“, פראַסטע אידען, וואָס האָבען זיך גאַנץ שוואַך פאַנאָדערגעקליבען אין די קליינע פינטעלעך, האָבען צוגעשאַקעלט מיט'ן קאַפּ אויף אַלץ, וואָס דער ראַבאָי מיט'ן געשליפענעם צינגעל האָט פאַרגעשלאָגען. עס האָבען זיך אָבער אויך געפונען אידען פון דעם אַלטען שניט, צוגעבונדען צו דער טראַדיציע פון דער אַלטער היים, וועלכע האָבען שאַרף אויפגעהויבען זייער קול געגען וועלכע עס איז רעפּאָרמען.

ווען עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען ענדערונגען, וואָס האָבען מיך נישט באַרירט, האָב איך זיך נישט געמאַכט וויסענדיג און האָב מיר געטראַכט: זאָל אים וואויל באַקומען זיין רעפּאָרמאַטאַרישקייט און זיין וועלען אָנגיין אַלס אַ גרויסער למדן. אָבער ווען ער האָט זיך גענומען פאַרמעסטען אויף מיר און אויף מיין נוסח התפילה, דאָ האָב איך שוין נישט געקענט שווייגען. איך האָב מיר קיינמאַל נישט דערלויבט צו לאָזען שפּייען אין דער קאַשע מצד פאַרשידענע ראַבינערס און אַנדערע קאַלעפעל, און בין אויך דאָס מאָל שאַרף אַרויסגעטרעטען אין דער פאַרטיידיגונג פון יענע טראַדיציעס, וואָס זיינען מיר געווען הייליג און טייער.

דער דאָזיגער ראַבאָי האָט זיך פאַרמאַסטען נישט מער און נישט ווייניגער, נאָר אַוועקצונעמען פון מיר אַזעלכע תפילות, ווי: „השכיבנו“, „אהבת עולם“ און נאָך אַנדערע און אָנשטאַט איך זאָל זיי זינגען אין אַריגינאַל, ווי עס פירט זיך ביי אידען פון דורות אָן, האָט ער זיי געוואַלט פראַסט אַפּמורמלען אויף ענגליש. איך האָב אויך נישט געקענט באַשטיין אויף אַזאַ אומ'כבוד פאַר אונזער אַלטער הייליגער תורה, אַז זי זאָל זיך נאָכשלעפען פון הינטען הינטער דעם ראַבאָי, וועלכער האָט דוקא געוואַלט פאַראַדירען דער ערשטער צווישען די מתפללים פון טעמפעל.

אינמאַל אין אַ וואַכענטאָג, ווען איך האָב געהאַט יאַרצייט און בין געקומען אין טעמפעל אַריין צו מנחה, בעט מיך דער ראַבאָי, אַז איך זאָל אַריינקומען צו אים אין אַפּיס ביים טעמפעל, ער דאַרף זיך מיט מיר וועגען עפעס אַדורכ־ריידען. אַריינקומענדיג האָט ער מיר גענומען געבען צו פאַרשטיין, ווי גויטיג

עס איז צו דעמאָקראַטיזירען די קאָנגרעגיישאָן און צו רעפּאָרמירען די גאַטעס-דינסט. איך האָב אים גאַנץ שאַרף געענטפערט, אַז וואָס עס איז שייך מיך און מיין גאַטעס-דינסט, זאָל ער דאָס בעסער לאָזען צורו, ער זאָל נישט זוכען קיין רעפּאָרמען און זאָל בעסער זען אויסצובויען די קאָנגרעגיישאָן אַזוי ווי זי איז, אין דעם אַלטען אידיש-טראַדיציאָנעלען גייסט. דער ראַבאָי האָט גאַרנישט געענטפערט, אָבער איך האָב געקענט באַמערקען, אַז ער גיט נישט אויף זיינע בייער כוונות און אַז ער האָט באַשלאָסען ווייטער צו גראַבען הינטער מיר.

נאָך שבועות, ווען איך בין לויט'ן אָפּמאָך אַוועקגעפאַרען אויפ'ן גאַנצען זומער אויף אַפּרו, האָט מיך פּאַרטראַטען דער צווייטער חזן, הער נתן קאַנטאָר. דער דאָזיגער חזן האָט קיינמאָל נישט פאַרגעסען, וואָס איך האָב פאַר אים געטאָן, אַז איך האָב אַפילו נישט געוואָלט הערען וועגען אָננעמען די שטעלע, ביז זיין צוקונפט וועט נישט זיין באַוואַרענט מיט אַ קאַנטראַקט אויף פינף יאָר און מיט אַ העכערונג פון זיין לוי. ער האָט אָפּגעשאַצט מיין מענשליכע האַנדלונג לגבי אים און איז מיר געווען איבערגעגעבען מיט לייב און נשמה, ער איז מיר געווען געטריי ווי אַ ברודער און האָט אויף מיר קיין שלעכט וואַרט נישט געלאָזט פאַלען. ער האָט מיך גערופען „פּאָטער קוואַרטין“, כאַטש ער איז געווען אַ סך עלטער פון מיר.

איך, פון מיין זייט, האָב אַלץ געטאָן, אַז די לאַגע פון דעם צווייטען חזן זאָל זיך נאָך מער פאַרבעסערען. איך האָב אים איבערגעגעבען די אַלע הכנסות פון חתונות און בר-מצוה'ס, נאָך וועלכע איך בין נישט געווען להוט, ווייל וואָלט איך נאָר אַזוי פיל צייט און געזונט געהאַט, וויפיל מעגליכקייטען איך האָב געהאַט צו פאַרדינען ביי זייטיגע קאַנצערטען און אַרויסטרעטונגען. אים זיינען אויך צוגעפאַלען אַלע שפּענדונגען ביים אויפרופען צו דער תורה, ער האָט אָנגעקליבען אַ פאַר דאָלער, וואָס איך האָב אים פאַרגונט מיט'ן גאַנצען האַרצען.

זיצענדיג אַזוי אין מיין קאַטעדוז אין לעיק-שעלדריעק זומער-צייט, וואו איך האָב זיך פאַרגעברייט פאַר מיינע ערשטע ימים נוראים אין טעמפעל, און וואו איך האָב אויך אָנגעהויבען שרייבען מיין ערשט ליטורגיש ווערק „זמירות זבולון“ און איך האָב געוואָלט ברענגען אין אַרדענונג מיינע אייגענע אימפּראָווי-זאַציעס — דערהאַלט איך איינמאָל אַ בריוו פון דעם צווייטען חזן, אַז עס וואָלט געווען פאַר מיר ראַטזאָם אַריינצוקומען אויף אַ טאָג קיין ברוקלין, ווייל דער ראַבאָי אַרבייט מעשים, ער לייגט איין וועלטען דורכצוועצען זיינע רעפּאָר-מען. דערביי האָט דער צווייטער חזן געשריבען אין שפּאַס, אַז דער ראַבאָי איז אויך געוואָרען אַ „מוהל“... ער וויל דוקא מל זיין נישט נאָר מיך און אים, נאָר ער פאַרמעסט זיך אויך מל זיין דעם אַלטען אידישען סידור און מחזור.

דער דערמאָנטער ראַבאָי האָט אויסגענוצט מיין אַפּוועזענהייט אויף דורכ-צופירען מיט געוואָלד זיינע בייער פלענער געגען מיר פּערזענליך, און זיינע פּרעך-פאַרמאָסטענע רעפּאָרס-געדאַנקען געגען די אוראַלטע תפילות, וועלכע

ער האָט געוואָלט דוקא „אויסשניידען“ פון סידור און מחזור און אַריבער-
פעקלען זיי אויף ענגליש. צו דעם צוועק האָט ער צונויפגערופען אַ מיטינג
פון דער ריטואַל-קאָמיטע ביים טעמפעל, וואו ער האָט לאַנג איינגע'טענה'ט
מיט די דאָרט אַנוועזענדע איינפאַכע אידען, אַז מען מוז אומבאַדינגט „ראַטעווען“
די יוגענט פון טעמפעל, און דער וועג צו דער רעטונג איז: געבען וואָס ווייניגער
תפילות אויף לשון קודש און וואָס מער אויף ענגליש. פאַר דער יוגענט, האָט
ער געוואָלט איבערצייגען די „מעמבערס“, וועט דאָס זיין ממש אַ רעטונג. זיי
וועלען גלייך ווערען טייערע און פרומע אידען און וועלן אויף אייביג זיין
צוגעבונדען צום אידישען פּאַלק.

ווען איך בין אַביסעל לענגער געווען אין אַמעריקע, האָב איך שפעטער
געזען, ווי לייכט עס איז אַנגעקומען אונזערע אומגליקליכע „רעפּאַרמערס“ צו
פאַרוואַנדלען די פאַרגרעכטע אידען פון זייערע געמיינדעס אין מישטיינס געזאַגט
„רעפּאַרמירטע“ אידען. עס איז גענוג געווען, ווען אַזאַ פּלאַך געבילדעטער
ראַבאַיטשיקעל האָט געגלעט איבער'ן גוידער זיין סטאַדע און ער האָט זיי
דערציילט, אַז זיי זיינען דאָס אויבערשטע פון שטויסעל, אַז זיי זיינען דער
פונדאַמענט נישט בלויז פון דער קאַנגרעגיישאַן, נאָר פון גאַנצען אידענטום
— און ער האָט זיי לייכט אַריבערגעוואויגען אויף זיין זייט מיט די דאָזיגע
חניפה'דיגע, לאַקריי'זיסע רייד. ער האָט זיי פאַרבלאַפט מיט דעם פאַלשען
גלאַנץ פון אַ פרעמדער, קריסטליכער וועלט, וועלענדיג זיי איינריידען, אַז
וואָס מער זיי וועלען נאַכמאַכען די גוים אַלץ מער רעספעקט וועט מען פאַר
זיי האַבען. אין דער אמת'ן איז דאָס געווען דער וועג צו דער פאַרלייקענונג
פון אידישען שטאַם, צו דער פאַרפרעמדונג פון אונזערע קינדער, אַנשטאַט
זיי נעענטער צו ברענגען צום אַלטען אידישען קוואַל.

דער ראבאי וואס וויל מאכען „רעפארמעס“ אין מיין טעמפעל, קריגט א פארדינטע שטראף

ווען איך האָב דערהאַלטען דעם בריוו פון צווייטען חזן, אַז איך מוז דרינגענד קומען אין שטאָט אַריין, ווייל דער ראַבאי רוט נישט און פירט אינטריגעס קעגען מיר — האָב איך מיין קאַלעגע באַרואַיגט. דער אַלטער סידור — האָב איך אים געשריבען — וועט זיין שטעטעל באַשטיין אַנטקעגען די נייע רע-פאָרמער, וואָס גייען אויף זיין לעבען, און אַז כל זמן איך וועל שטיין אין דעם טעמפעל, האָף איך, אַז איך וועל האָבען גענוג קראַפט צו באַשיצען דעם כבוד פון אונזערע אַלטע מנהגים, טראַדיציעס און הייליגקייטען.

אַבער מיט עטליכע וואַכען שפעטער באַקום איך ווידער אַ בריוו פון צווייטען חזן מיט אַן אַלאַרם, אַז דעם ראַבאי פון אונזער טעמפעל איז געלונגען דורכצוזעצען זיין פאַרלאַנג ביי דער ריטואַל-קאָמיטע. זיי האָבען אַנגענומען זיין נייעס, גע'מל'עטען סידור און די „רעפארמירטע“ מחזורים, און ער האָט זיך גענומען די חוצפה אַנצואווייזען מיר און דעם צווייטען חזן, וועלכע תפילות מיר מעגען זינגען, און וועלכע מיר טאַרען נישט, און אַז די שענסטע תפילות האָט ער אויסגעשניטען, כדי ער זאל זיי אַפּרעפּלען אויף ענגליש. אַפילו די תפילות צו בעילה, וועלכע איך האָב אין קאַנטראַקט מיט מיר בפירוש באַטאַנט, אַז זיי דאַרף זינגען דער צווייטער חזן, האָט ער אויסגעשניטען, ווייל אַזוי איז אים געפעלען.

דער צווייטער חזן האָט מיך ווייטער געוואַרענט, אַז עס האָלט שוין גאָר נאָענט מען זאל די נייע סידורים און מחזורים מיט די „גע'מל'עטע“ שטעלען אוועקגעבען צום דרוק, אַנשטאָט די תפילות אויף לשון קודש וועט אַריינקומען אַן ענגלישער טעקסט. ער בעט מיך דעריבער איך זאל נישט פאַרזאַמען אַרייבן צוקומען אין שטאָט אַריין און זען, וואָס איך האָב צו טאָן.

מיט צוויי טעג שפעטער האָב איך דערהאַלטען אַ בריוו פון דעם ראַבאי, אַז ער וואַלט מיך געוואַלט זען, ווייל ער האָט מיט מיר אַרומצוריידען מאַנכע וויכטיגע זאַכען, און ער בעט מיך, אַז ווען איך וועל אַריינקומען אין שטאָט אַריין זאל איך אים באַזוכען. איך בין אין קורצען געקומען קיין ברוקלין און האָב אַפּגערופען דעם ראַבאי, זאָגענדיג אים, אַז אויב ער האָט עפעס צו ריידען מיט מיר, זאל ער אַזוי גוט זיין און צו מיר אַריבערקומען. ער האָט זיך אַפילו געקווענקעלט, צי עס שטייט אָן פאַר זיין ראַבאי'שען כבוד צו גיין באַזוכען

א קאנטאר, אבער נישט האבענדיג קיין אנדער ברירה איז ער דאך אריבער-געקומען.

ער איז געקומען אנגעלאדען מיט א פולען פאק פאפירען אונטער'ן ארעם און ארויסלייגענדיג זיי אויפ'ן טיש, האט ער מיר גענומען אנווייזען פארשידענע שטעלען פון ימים נוראימ'דיגען דאוונען, וועלכע זיינען געווען אונטערגע-שטראכען מיט א רויטען בלייפעדער. דאס האט געמיינט, אז די אונטערגעציי-כענטע שטעלען זיינען דורך אונזער רעפארמער גע'פסל'ט געווארען און איך וועל זיי מוזען אויסשטרייכען פון מיין זינג-רעפערטואר. ער האט אזוי איבערגע-מישט פאר מיר דעם גאנצען מחזור און איך האב זיך אזוי צוגעקוקט און געשוויגען.

ווען ער איז געקומען צום יום כיפור'דיגען מחזור, האט איך געזען, אז ער האט א דריטעל פון די תפילות, מיינע שענסטע קאמפאזיציעס, ארויסגעשניטען און גענומען דאס פאר זיך צום „זאגען" אויף ענגליש. אויך פון די איבעריגע צוויי דריטעל האט ער די הויפט-תפילות באזייטיגט, לאזענדיג מיר עפעס אזוינס, וואס נישט איך און נישט דער עולם וואלטען דערפון געהאט א וועלכע עס איז הנאה. דערביי האט ער מיר דערקלערט, אז דאס אלץ איז שוין בא-שטעטיגט דורך דער ריטואל-קאמיטע און אז ער מעלדעט מיר וועגען דעם בלויז פארמעל, כדי צו קריגען מיין הסכמה אויף דעם דאזיגען אמת'ן פאגראם איבער די אור-אלטע אידישע געבעט-ביכער.

איך האב אלץ געשוויגען, נאר איך האב ארויסגענומען דעם בלייפעדער פון זיין האנט און האב מיט דער בלויער זייט איבערגעשטראכען אלץ, וואס ער האט אונטערגעצייכענט אויף רויט. ווען ער האט אן איבערראשטער מיך געוואלט פרעגען, וואס איך טו — האב איך א מאך געטאן מיט די ליפען: ש-ש-ש! ווי איינער זאגט, עס וועט בעסער זיין, אז דו, רבי'לע, וועסט האלטען דאס מויל.

ווען איך האב פארענדיגט די ארבייט מיט'ן בלייפעדער, האב איך אים געזאגט: „הער זיך איין, מיין פריינט, איך בין נאך אן אנהענגער פון דעם אלטען אידישען גאט, איך בין נאך א גרויסער פארערער און אנהענגער פון א ל ע זיינע תפילות, אזוי ווי זיי זיינען געקומען צו אונז דורך דער בריק פון דורות אידען, וואס האבען געלעבט פאר אונז, איך וועל קיינעם נישט ערלויבען די דאזיגע פארהייליגטע תפילות אנצורירען און ביי מיר זיי אוועקצונעמען. עס איז אן עבירה אייער מי, הער ראבאי, אלץ וועט בלייבען ביים אלטען, אזוי לאנג ווי איך שטיי ביים עמוד אין דעם דאזיגען טעמפלעל. אויב איר ווילט לעבען מיט מיר אין פרידען — אזוי איז מיין ראט צו איך, אז איר זאלט אפלאזען דאס געפערליכע שפיל, וואס איר האט אנגעהויבען, און איר זאלט בעסער היטען אייער כבוד און אייער פרנסה. און אויב איר וועט ווייטער גראבען הינטער מיר, קען איך איך פארזיכערען, אז איר וועט גראבען בלויז קעגען זיך אליין“.

איך האָב אים נאָך געזאָגט אין שפּאַס: „הער ראַבאָי, ווערט נישט קיין „מוהל“, ווייל מיט דעם נעמט איר צו די פרנסה ביי אונזער צווייטען חזן, וועלכער איז אַ בעסערער פּאַכמאַן פאַר אייך, און דערביי מאַכט ער אַ ברכה „על המילה“. אָבער ווען איר וועט פּראַווען מל זיין די מחזורים, וועט דאָס זיין אַ ברכה לבטלה און קיין גוטס וועט אייך דערפון נישט אַרויסקומען“. און כ׳האָב פאַרלאַנגט פון אים, אַז ער זאָל מיר געבען זיין וואָרט, אַז ער וועט דאָס געמיינע שפּיל אַוועקוואַרפען און ער וועט זאָרגען דערפאַר, אַז עס זאָל הערשען פּרידען צווישען די דינער פון טעמפעל.

ער האָט זיך אָביסעל פאַרשעמט פון מיינע האַרבע ווערטער און ער האָט אָפּילו נישט געמאַכט מער קיין באַמיאַונגען מיך צו איבערצייגען, אַז ער איז גערעכט. עס האָט אויסגעזען, ווי איך וואָלט אים איבערצייגט, ווייל ער האָט אויסגעצויגען די האַנט אין צייכען פון שלום און פּריינטשאַפּט, און אַזוי זיינען מיר זיך צעגאַנגען. איך בין נאָך דעם זעלבען טאַג צוריק אַוועקגעפאַרען אין מיינ זומער־היים און האָב אין דער גאַנצער מעשה פאַרגעסען.

עטליכע טעג פאַר די ערשטע סליחות האָב איך דערהאַלטען אַ בריוו פון מיינ פּרעזידענט, הער היפּ, וועלכער האָט מיך געבעטען, אַז איך זאָל אַריינקומען אין שטאָט אַריין אָביסעל פּריער, ווייל ער האָט מיט מיר אַרומ־צוריידען זעהר אַ וויכטיגע זאַך. ער איז געקומען צו מיר גלייך, ווען איך בין צוריק געווען אין מיינ וואוינונג, און דאָ האָט ער מיר דערציילט, אַז דער ראַבאָי האָט דורכגעפירט ביי דער ריטואַל־קאַמיטע אַליך וואָס ער האָט געוואָלט, און אַז ער איז קעגען דעם, נאָר ער קען גאַרנישט מאַכען קעגען דעם באַשלוס פון דער קאַמיטע. איצט, גלויבט ער, אַז איך בין דער איינציגער מענש, וואָס קען צעשטערען דעם ראַבאָי'ס ביזע פּלענער. אַזוי ווי אין די נאָענטסטע טעג וועט פאַרקומען אַ זיצונג פון אַלע טראַסטיס וועגען פעסטשטעלען די אַרדענונג פון דער גאַטעס־דינסט פאַר די ימים־נוראים און מען וועט דאָרט געוויס באַהאַנדלען דעם טריפה'נעם פּלאַן פון דעם ראַבאָי, אַזוי בעט ער מיך, אַז איך זאָל קומען צו דער זיצונג און אים העלפען באַגראַבען דעם פּלאַן.

איך האָב דערציילט דעם פּרעזידענט וועגען מיינ לעצטען געשפרעך מיט דעם ראַבאָי, און אַז איך האָב געהאַט דעם איינדרוק, אַז איך האָב גע־וירקט אויף אים אַוועקצואוואַרפען די נאַרישע געדאַנקען וועגען רעפּאַרמירען דעם רבונן של עולם, און דעריבער פאַרשטיי איך נישט, וואָס דאָ איז אינמיטען געשען. נישט שוין זשע זאָל מיך דער ראַבאָי האַבען אָפּגענאָרט?

איך בין געקומען צום מיטינג פון די טראַסטיס, ביי וועלכען עס איז אויך געווען פאַרטראַטען די ריטואַל־קאַמיטע, וואָס האָט דורכגעפירט דעם טרויעריגען באַשלוס. איך האָב אָבער באַמערקט ווי דער ראַבאָי שפּרינגט אַרום אַ נערוועזער, ווי ער וואָלט עפעס געהאַט אַ טריפה'נע זאַך אויפ'ן געוויסען. באַלד איז אויפ־געשטאַנען דער טשערמאַן פון דער ריטואַל־קאַמיטע און האָט רעפּערירט, אַז אויפ'ן פאַרשלאַג פון דעם ראַבאָי האָט די קאַמיטע באַשלאָסען צו באַזייטיגען

געוויסע תפילות פון דעם ראש השנה'דיגען און יום כיפור'דיגען מחזור, און אז די דאזיגע תפילות וועט דער ראבאי זאגען אויף ענגליש, און גלייכצייטיג ווייט ער מיר אן וועלכע תפילות דער ראבאי האט פאר מיר באשטימט. ער האט אויך באשטעטיגט, אז דער ראבאי האט צוגענומען פאר זיך די נעילה-תפילה, וועלכע איז באשטימט געווארען פאר דעם צווייטען קאנטאר.

אין מיר האט גענומען ברויזען, ווי אין א קעסעל. איך האב זיך אנגערופען צום ראבאי: איך בעט אייך, קוקט מיר גלייך אין די אויגען אריין! צי געדענקט איר שוין גארנישט, וואס מיר האבען אפגערעדט ביי מיר אין הויז מיט עטליכע וואכען צוריק? ווי איר האט מיר אייער האנט געגעבען, אז איר וועט צורו לאזען דעם רבונג של עולם מיט זיינע תפילות און וועט זיך בעסער נעמען צו מער פראדוקטיווע זאכען?

ער האט זיך גענומען פארענטפערען מיט דריידלעך, אז דאס איז דאך א באשלוס פון א קאמיטע, אבער א בלינדער האט דאך אויך געקאנט זען, אז דאס האט ער אנגעדרייט די גאנצע זאך, פארטומלענדיג די מוחות פון די פראסטע אידען, וואס זיצען אין דער קאמיטע און וועלענדיג זיי איינריידען, אז מיט'ן ארומשיידען דעם מחזור וועט ער זיי מאכען פאר מאדערנע און אויסגעמענשעלטע אידען.

איך האב אויסגעזידעלט די אידען פון דער ריטואל-קאמיטע מיט די שארפטע ווערטער, פארוואס זיי האבען מיך נישט גערופען גלייך, ווי דער ראבאי האט זיי פארגעבראכט דעם דאזיגען טריפה'נעם פראיעקט. צום סוף האב איך זיי געזאגט, אז אויב זיי גלויבען, אז דעם ראבאי'ס פראגראם פון א גאטעס-דינסט איז פאר זיי מער צוגעפאסט ווי מיינער, דאן זאלען זיי אזוי גוט זיין און אוועקשטעלען דעם ראבאי דאוונען ראש השנה און יום כיפור, און מיך זאלען זיי לאזען צורו.

עס איז געווארען א געוואלדיגער טומעל. דער ערשטער איז אויפגעשפרונגען דער פרעזידענט, הער היף, וועלכער האט געווארענט דעם ראבאי, אז אזעלכע אינטריגעס קעגען דעם אויבער-קאנטאר, וועלכער האט אזוי שטארק געהאלט-פען הויבען דעם פרעסטיזש פון דער קאנגרעגיישאן, קענען בלויז אונטערגראבען די עקזיסטענץ פון טעמפעל, און אין דער צוקונפט, אויב ער וויל מאכען פלענער אדער איינפירען ענדערונגען אין דעם גאנג פון גאטעס-דינסט, מוז ער פריער קומען צו א פארשטענדיגונג מיט'ן אויבער-קאנטאר קווארטין, און ער האט געפאדערט צו ענדערען דעם באשלוס פון דער ריטואל-קאמיטע און אז אלץ זאל בלייבען ביים אלטען, ווייל דאס אלטע איז גארנישט שלעכט געווען, אויך די נעילה-תפילה איז געבליבען ביים צווייטען חזן, אזוי ווי איך האב דאס אויסגע'פועלט פאר אים אין אנהויב.

דאס איז געווען מיין ערשטער צוזאמענשטויס אין אמעריקע מיט די "רע-פארמערס", מישטיינס געזאגט, וואס האבען פון אונזערע היימישע אידען דווקא געוואלט מאכען אומגעלומפערטע קאליקעס, נישט צו גאט און נישט צו לייט.

איך האָב מיט דער פרישער ענערגיע, וואָס איך האָב מיטגעבראַכט פון אייראָפּע, דעם דערמאָנטען ראַבאָאיִטישקעל געוואַלט אַנלערנען, אַז ער זאָל צורו לאַזען אונזערע הייליגקייטען, ער זאָל נישט זוכען זיי אויסצובעסערען און זאָל נישט פאַרדרייען דעם קאַפּ די אידען, וואָס שטאַמען דאָך סוף כל סוף פון די זעלבע שטעטלעך, פּונדאָנעט מיר זיינען געקומען, און האָבען איינגעזאַפּט אין זיך די זעלבע טראַדיציעס און די זעלבע צוגעבונדענקייט צו אונזער איינגעפונ־דעוועטען לעבענס־שטייגער.

עס איז געקומען דער ימים נוראים, מיין ערשטער ימים נוראים אין אַמעריקע. איך בין געווען ביי דער פּולער קראַפּט פון מיין שטימע און די עדה אידען, וואָס האָט מיך געהערט, האָט געוואוסט ווי דאָס אַפּצושאַצען. הונדער־טער מענשען זיינען צוריקגעגאַנגען, ווייל עס זיינען נישט געווען מער קיין בילעטען זיי צו פאַרקויפּען. אויף דער שפּראַך פון ציפּערען האָט מיין דאָוונען אַריינגעבראַכט דער קאַנגרעגיישאַן פאַר די ימים טובים אַ סומע פון פינף און דרייסיג טויזענט דאָלער. מען דאַרף זיך דערמאַנען, אַז דאָס איז געווען מיט קאַרגע דרייסיג יאָר צוריק, כדי אַפּצושאַצען, וואָס פאַר אַ באַדייטענדע סומע געלט דאָס איז געווען.

איך בין נאָך מער אויסגעוואַקסען אין די אויגען פון דעם פּרעזידענט, די אַלע טראַסטיס און די אַלע אַנדערע קאַכלעפעל. זיי האָבען זיך איבערצייגט, אַז זיי האָבען מיט מיר קיין שלעכט געשעפט נישט געמאַכט. איך האָב זיי פאַרגונען דאָס גליק פון גאַנצען האַרצען, און איך אַליין בין געווען צופּרידען, וואָס אין דער לעצטער שורה האָט זיך אַמעריקע נישט אַנטוישט אין מיר, הגם מיין ערשטער אַרויספאַר אין דעם דאָזיגען לאַנד איז נישט געווען אַזוי פּויגעלדיג.

ווען איך רעד וועגען דער צייט, ווען איך בין געשטאַנען אַלס חזן אין טעמפעל עמנואל אין ברוקלין, מוז איך באַזונדערס דערמאַנען דעם דיריגענט און מיין ליבען פּריינט, הערמאַן זאָליס. אונז איז אויסגעקומען צו אַרבייטען צוזאַמען דריי יאָר צייט, אָבער די פּריינטשאַפּט, וואָס האָט זיך פאַרבונדען צווישען אונז אין יענער צייט, האָלט אָן ביז די היינטיגע טעג.

הערמאַן זאָליס, וועלכער איז שוין באַלד דרייסיג יאָר דיריגענט אין דעם זעלבען טעמפעל עמנואל, איז אַ מענש מיט אַן איינגעבויענער אינטעליגענץ, אַן אויסגעצייכענטער מוזיקער און אַ מייסטער אין באַהערשען און אַנפירען מיט'ן כאַר. צו דער זעלבער צייט איז ער אַ בנעימות־דיגער, באַשיידענער און ליבער מענש.

מיר פּערזענליך האָט דיריגענט הערמאַן זאָליס פיל אַרויסגעהאַלפּען מסדר צו זיין מיינע דריי מוזיקאַלישע ווערק, די זמירות און תּפילות זבולון, און מאַכען זיי גרייט צום דרוק. ער איז אויך געווען מיין באַגלייטער ביים אַריינזינגען אין די רעקאָרדס און אויף צאָלרייכע קאַנצערטען.

איך פאָר צוריק קיין אייראָפּע

אַט אַזוי האָב איך זיך אַרומגעדרייט איינער אַליין איבער מיינע זיבען צימערען אין ברוקלין. מיין עלטערע טאָכטער, אַנאַ, האָט שוין געהאַט חתונה געהאַט און זי האָט זיך געפונען אויף איר האַכצייט־רייזע אין איטאַליע. מיין אינגערע טאָכטער איז געווען אַנגאַזשירט אַלס זינגערין אין דער ווינער פּאָלקס־אָפּערע. מיינע צוויי זין האָבען גאַנצע טעג שטודירט און איך האָב זיי ווייניג געזען. איז ווי געוויינליך אין אַזעלכע פּאַלעז האָבען זיך געפונען גוטע פּריינט, וואָס האָבען גענומען געבען עצות, אָז עס איז נישט גוט פּאַר אַ אידען צו זיצען אַליין, און אָז עס וואָלט גלייך געווען צוריק אויפצובויען אַ הויז מיט אַ פּאַמיליע. ווען מיינע זין האָבען איין מאָל אויפגעכאַפּט, וואָס די פּאַרשידענע פּריינט רעדען אַריין אין מיר, זיינען זיי געווען די ערשטע מיך צוצוריידען, אַז איך זאָל אַ צווייטען מאָל חתונה האָבען. זיי האָבען גענומען איינ'טענה'ן מיט מיר, אַז איך נויטיג זיך אין אַ פּריינט, וואָס זאָל אַכטונג געבען אויף מיר און מיך אָפהיטען, אַז איך האָב אין מיין לעבען פיל און שווער געאַרבייט און אַרבייט נאָך איצט גאַנץ שווער, און איך דאַרף נויטיג, אַז עמיצער זאָל מיר קומען צוהילף אין הויז. זיי האָבען אויך גע'טענה'ט, אַז זיי אַליין פילען די נויטיגקייט פון אַ מוטער, הגם זיי זיינען שוין דערוואַקסענע. עס וועט זיין היימליכער און פּרייליכער אין שטוב, ווען אַ פרוי וועט מיט איר אויג און גוט האַרץ אויף אַלץ אַכטונג געבען און לאָזען פּאַלען אַ גוט וואָרט.

איבעריגענס, האָבען זיי גע'טענה'ט, פּלאַנען זיי אינגיכען צוריק אָפּצו־פּאַרען קיין אייראָפּע, כדי דאָרט פּאַרצוועצען זייערע שטודיען, ווייל זיי זיינען עפעס נישט געווען גאָר צופרידען פון זייער לערנען אין אַמעריקע. טאָ וואָס פּאַר אַ זין האָט דאָס אינגאַנצען צו בלייבען איינער אַליין? אויך די איבעריגע משפּחה מיינע אין אַמעריקע האָט מיך לעבען נישט געלאָזט, אַריינריידענדיג אין מיר אַן אויפהער, אַז אַ פּאַרדינער בין איך, אַן עין הרע, גאָר נישט קיין שלעכטער, איך וואָלט געקענט פון מיינע פּאַרדינסטען מפרנס זיין נישט איינע; נאָר גאַנצע דריי משפּחות, טאָ פּאַרוואָס זיצען און כסדר אַנקוקען די פּוסטע ווענט?

עס האָבען זיך גענומען מעלדען צו מיר שדכנים, וועלכע זיינען זיכער אונטערגעשיקט געוואָרען דורך דער דערמאָנטער משפּחה, אָבער איך האָב קיין באַזונדערע אויפּמערקזאַמקייט נישט געשאַנקען צו זייערע רייד. מיין

געמיט איז געווען אזוי פארביטערט צוליב דער לאנגער און שווערער קראנק-
הייט פון מיין פארשטארבענער פרוי, אז דער געדאנק וועגן חתונה האבען
א צווייטען מאל איז געווען גאנץ ווייט פון מיר.

אין מיטען האב איך באשלאסען צו מאכען א רייזע קיין אייראפע. מיין
טאכטער, קלארא, איז נישט געווען צופרידען מיט אירע אויפטריטען אין דער
ווינער אפערע און זי האט געוואלט אוועקפארען קיין איטאליע, כדי זיך מער
צו פארפולקאמען אין דער געזאנג-קונסט. און מיין אינגערער זון ווידער האט
פעסט באשלאסען צוריקצופארען קיין ווין שטודירען, ווייל ער האט געהאלטען,
אז ער איז מינדעסטענס מיט דריי אדער פיר סעמעסטערס פאראויס, ווי עס
ווערט געלערענט אין די אמעריקאנער אוניווערסיטעטען. בין איך אוועקגע-
פארען קיין אייראפע צו „סעטלען“ די אלע פראגען.

ביי מיין טעמפעל אין בארא-פארק האב איך באקומען אן אורלויב אויף
זעקס וואכען און איך בין אפגעפארען צוזאמען מיט מיין זון שלמה. איך האב
מיך אפגעשטעלט אויף עטליכע טעג אין בערלין, וואו איך האב באזוכט
א פראפעסאר. זינט עטליכע יאר האב איך געליטען פון אן אפענער וואונד
אויפ'ן האלז, וואס איז מיר געבליבען נאך אן אפעראציע, און וויפיל דאקטוירים
איך האב נישט באזוכט אין אמעריקע, האט מיר קיינער פון זיי נישט געקענט
העלפען, הגם געלטער האבען זיי זיך געהייסען באצאלען אין א גאנץ בכבודיגער
הויך. צו מיין גרויסער פרייד האט מיר דער פראפעסאר אויסגעהיילט די
וואונד מיט אולטרא-וויאלעט שטראלען אין פארלויף פון איינע פיר טעג, און
כ'האב מיר געטראכט: שוין צוליב דעם אליין איז כדאי געווען מיין רייזע
קיין אייראפע.

ווען איך בין אָנגעקומען קיין ווין, בין איך דאס ערשטע, ווי א טאטע,
געגאנגען הערען מיין טאכטער אין דער פאלקס-אפערע. זי האט געהאט א גאנץ
קליינע ראָלע אין דער אפערע „קארמען“, אבער דאס וואָס זי האט געזונגען
איז געווען ריין, שיין און פיין און איך האב געקענט באַמערקען, אז זי מאַכט
א גוטען איינדרוק אויף דעם פובליקום.

ווי עס פירט זיך הינטער די קוליסען פון אלע טעאטערען און אפערעס
— אינטריגעוועט מען דאָרט איינער קעגען אנדערען. מיין טאכטער האט שוין
געהאט א שיינעם רעפערטואַר פון עטליכע אפערעס, אבער די גרעסערע און
שטארקערע פון איר האָבען זי בשום אופן נישט צוגעלאָזט צו גרעסערע
ראָלען, און דאָס האט איר פארשאַפט א סך ערגערניש. איך האב באשלאסען
אויסצונוצען מיין זיין אין ווין און האָבען א שמועס מיט'ן אפערע-דירעקטאר.
ער האט מיר ערקלערט ווי די זאך איז: עס זיינען פאראן עלטערע און מער
ערפארענע זינגערניס ווי מיין טאכטער, און ער וואלט באגאנגען אן אומרעכט
קעגען זיי, ווען ער זאל ביי זיי אוועקנעמען די ראָלען און זיי געבען צו מיין
טאכטער, וועלכע איז ערשט בלוין א קורצע צייט אין דער אפערע.
זיין דערקלערונג איז געווען גאנץ לאַגיש, אבער דעם פאראינטערעסירטען,

וואס איז אומגעדולדיג און וויל כסדר וואקסען, קען דאס נישט באפרידיגען. זעענדיג, אז קיין גרויסע צוקונפט קאן דא מיין טאכטער נישט דערלעבען, האבען מיר באשלאסען צו בעטען די דירעקציע צו באפרייען מיין טאכטער פון קאנטראקט פאר דער צייט. עס איז נישט לייכט אָנגעקומען דאס צו פועל'ן.

קומענדיג קיין ווין האָט זיך איבערגע'חזר'ט די ניו־יאָרקער געשיכטע: טאָטע, האָב חתונה! דאָ איז אויך צום כאָר פון פריינט און באַקאַנטע צוגעשטאַנען מיין טאָכטער, קלאַראַ. זיי האָבען גע'טענה'ט, אַז אַזוי ווי אין עטליכע וואָכען אַרום דאַרף איך צוריקפאַרען קיין אַמעריקע, און איך וועל דאַרטען זיין איינער אַליין, אַלע קינדער וועלען זיין אין אייראָפּע, האָט עס קיין צוועק נישט זיך אַרומצודרייען איבער די ליידיגע צימערען, נישט האָבענדיג פאַר וועמען אַ וואָרט אויסצוריידען.

אין ווין בין איך געווען אַ היימישער זינט אַ סך יאָרען, האָבען זיך דאַרט געפינען אַ סך פריינט, וואָס האָבען געהאַלטען פאַר זייער פליכט מיר צו שדכנ'ען דעם "פיינסטען" און "לייטישסטען" שידוך, וואָס איז נאָר דאָ אין דער וועלט. מען האָט מיך אָנגעהויבען באַקענען מיט יונגע וויבלעך, אלמנות אַדער גרושות, און אויך מיט עלטערע מיידלעך, וואָס זיינען אַביסעל פאַרזעסען געוואָרען צוליב די יאָרען פון קריג און אַלגעמיינע אומגליקען.

אַבער איך האָב געפילט אַ מאַדנע שרעק פאַר דער צווייטער פרוי, איך האָב נישט געגלויבט, אַז זי קען מיר ברענגען גליק, איבערהויפט האָב איך מורא געהאַט, צי זי וועט קענען זיין אַ מוטער פאַר מינע עלטערע קינדער, וועלכע האָבען זיך גענויטיגט אין דער וואַרעמקייט, וואָס אַ מאַמע ברענגט אין הויז אַריין, אַבער צי קען אַ שטיפּמוטער ברענגען אַזאַ וואַרעמקייט?

איין מאָל איז געקומען צו מיר מיין געוועזענער צווייטער קאַנטאַר, יוסף גראַב, אַן איבערגעגעבענער פריינט מיינער און פאַרגעטערער פון מיין נגינה, און זאָגט צו מיר, אַז ער האָט אַ באַקאַנטע, זעהר פיינע פאַמיליע פון גאַליציע, אַ פרוי מיט אַן עלטער מיידעל. דער פאַטער, וועלכער לעבט שוין נישט, איז געווען איינער פון די שענסטע אידען אין גאַליציע, און בעת'ן קריג האָבען זיי אויסגעוואַנדערט קיין ווין. ער וויל מיך באַקענען מיט דער דאָזיגער פאַמיליע, באַזונדערס מיט דעם מיידעל, וועלכע איז אויסערגעוויינליך אינטעליגענט און איידעל, און אים דאַכט זיך, אַז זי וועט זיין דער ריכטיגער זיווג פאַר מיר.

ווען איך בין אין אַ וואָך אַרום געקומען צום חזן גראַב אין שטוב און ער האָט פאַרגעשטעלט פאַר מיר דאָס מיידעל מיט די טיפע בלויע אויגען — האָב איך עפעס אינגאַנצען אַ ציטער געטאַן. דאָס לשון איז ביי מיר אָפּגענוֹר מען געוואָרען און כ'האַב מיך געפילט, ווי אַ נאַרישער יונגער בחור, וואָס קען דאָס מויל נישט אויפמאַכען. איך האָב באַמערקט, אַז זי איז שלאַנק, מיט אַן איידעל געזיכט, זי דאַרף זיין אינטעליגענט און פאַרשטענדליך און פון אַ גוטען כאַראַקטער.

באלד האָב איך באַמערקט ווי אַלע זיינען אַרויסגעגאַנגען פון צימער און מיר זיינען געבליבען אַליין. פון דעם געשפרעך האָב איך זיך נאָך מער איבערצייגט, אַז איך האָב פאַר מיר זעהר אַ באַלעזענע און אינטעליגענטע פּערזאָן. מיר האָבען זיך דעם צווייטען טאָג געטראָפּען אין אַ קאַפּע, וואו עס איז אויך געווען מיין טאַכטער, און מערקווירדיג, אַז זי האָט אויך אויף מיין טאַכטער געמאַכט דעם בעסטען איינדרוק. דאָס מיידעל האָט וואָס אַמאָל מער גענומען געווינען מיין האַרץ. איך האָב אַנגעהויבען וואַרטען מיט אומגעדולד אויף דעם נאַענטסטען טאָג זי ווידער צו זען.

מיר זיינען אָפּט געגאַנגען אין טעאַטער און מיין נייע באַקאַנטע האָט אַרויסגעוויזען אַ גרויסע פאַרשטענדעניש פאַר דעם שוישפּיל, אירע אַרויסגע-זאָגטע מיינונגען זיינען געווען טרעפּליך און מיט אַ הויכען גראַד אינטעליגענץ. מיט איר ערלויבעניש האָב איך זי איין טאָג פאַרמיטאָג באַזוכט אין איר מוטער'ס וואוינונג. דאָס איז געווען אַן אַלט הויז אין דער שיפּס-גאַסע, די וואוינונג איז געווען אַרעמליך, און איך האָב געזען, אַז דאָס דריקט שטאַרק אויף דעם געמיט פון מיין פּריינדין.

זי האָט מיר דערציילט, אַז ווען זיי זיינען צוליב די קריגס-געשעענישען אַנטלאָפּען פון גאַליציע קיין ווין, איז דער פּאָטער אין אַ יאָר אַרום געשטאַרבען און זיי זיינען געבליבען אין דער פרעמדער שטאָט, ווי אויפ'ן וואַסער. אין פאַרלויף פון אַ קורצער צייט האָט זי זיך אויסגעלערענט די מלאכה פון קאַרטעטען-מאַכעריי, און דערפון איז זי מפרנס די משפּחה, וואָס באַשטייט נאָך פון אַ צוועלף יעריג מיידעלע. די ציכטיגע אַרימקייט, וועלכע איך האָב דערזען, האָט מיך פאַרקלעמט ביים האַרצען.

מיר האָבען זיך ווידער געטראָפּען און איך האָב געשטעלט מיין נייער באַקאַנטער צוויי פּראָגען: צי זי וואָלט געוואָלט וואוינען אין אַמעריקע, און צי זי פּילט, אַז זי וואָלט געקענט זיין אַ מוטער און אַ פּריינדין צו עלטערע קינדער. אויף דער ערשטער פּראָגע האָט זי גלייך געענטפּערט: יאָ. ווען עס איז געקומען צו דער צווייטער פּראָגע האָט זי געזאָגט, אַז אין דעם איצטיגען מאָמענט קען זי מיר דאָס נישט גאַראַנטירען. איך בין געבליבען אַ צעטומעלטער. איך האָב גלייך אַ טראַכט געטאָן, אַז טאַמער זאָל חלילה מיין צווייטע הייראַט דאַרפּען ברענגען צו אַ ריס צווישען מיר מיט מייער טייערע קינדער — וואָלט איך פאַר קיין שום פּרייז נישט געוואָלט אַזאַ גליק.

הגם דאָס מיידעל איז מיר שטאַרק געפּעלען און כּי-האָב געקענט באַמערקען, ווי עס נעמען זיך אויסוועבען אין מיר איידעלע געפילען לגבי איר, האָט מיר איר ענטפּער אַזוי צוריקגעזעצט, אַז איך האָב זיך אינגאַנצען פאַרלוירען. איך האָב געפּילט, אַז איך וועל לאַנג די דאָזיגע באַקאַנטשאַפּט נישט קענען איינהאַלטען. מיר האָבען אָפּגערעדט מאַרגען ווידער זיך צו טרעפּען, אָבער נאָך אַ שלאַפּלאַזער נאַכט האָב איך באַשלאָסען איר אַנצושרייבען, אַז צוליב געוויסע סיבות קען איך זי מער נישט זען און איך ווינש איר פּיל גליק.

איך מוז דאס מודה זיין, איז איך בין געבליבען מיט א וואונד אין הארצען, איך האב מיר פשוט קיין ארט נישט געקענט געפינען נאכדעם ווי איך האב מיט מיינע אייגענע הענט געפרואווט צו דערשטיקען אין מיר די געפילען צו דעם דאזיגען מיידעל, וועלכע איך האב געהאט געזען בלויז עטליכע מאל. אבער איך האב געפילט וואס אמאל שטארקער, אז איך מוז שטעלען דעם שכל העכער פאר אלצדינג, אז זי וועט נישט זיין די ריכטיגע מוטער פאר מיינע קינדער, און דאס מוז זיין אנטשיידענדיג איבער אלע אנדערע זאכען.

אט אזוי האט ווין צעבראכען מיין הארץ, ווען איך בין ווידער אהערגעקומען נאך אזוי פיל יארען פון אפוועזענקייט. אבער אינגליכען האב איך געדארפט טרעפען מיין ריכטיגע באשערטע, טאקע דעם ריכטיגען פריינט און די צארטע מוטער פאר מיינע קינדער און אלע פריערדיגע איבערלעבונגען זיינען פאר- בלייבט און פארגעסען געווארען, אזוי ווי עס טרעפט געוויינליך אין לעבען.

איך געפין מיין ריכטיגען זיווג אין ווין און מיין חתונה אין קייזערין עליוזאבעט טעמפעל

איך האב געטראָפּען אין ווין מיינעם אַ שול־קאלעגע מיט'ן נאָמען שאַפּיראַ, וועלכער איז אויך געווען מיינער אַ שטיקעל מחותן, ווייל ער איז געווען דער שוואַגער פון מיין ברודער. אויסער דעם איז ער טאַקע געווען אַן איבערגעגעב־בענער ידיד מיינער בלב ונפש, און איך האָב נישט געהאַט פאַר אים קיין סודות. האָב איך געעפּענט פאַר אים מיין האַרץ און אים אויסדערציילט אַלץ, וואָס איך האָב איבערגעלעבט צוליב דער באַגעגעניש מיט אַ פּיינער מיידעל פון גאַליציע, וועלכע האָט מיר צעבראַכען דאָס האַרץ, ווייל געגען מיין ווילען האָב איך זיך געמוזט מיט איר שיידען.

אַט דער חבר מיינער האָט מיך ביטער אויסגעלאַכט, וואָס אַ מענש קען זיך אַלץ נעמען צום האַרצען. „זיי נישט קיין יאַלד, האָט ער צו מיר גע'טענה'ט, אַזאַ יונגער מענש ווי דו, טאַלענטירט, מיט אַ גאַלדענער שטעלע אין אַמעריקע, אַ פאַרדינער איינער אין דער וועלט — דו זאַלסט דיר נעמען צום האַרצען אַ באַגעגעניש דאַרט מיט אַ מיידעל פון גאַליציע? — איך וועל דיר פאַרשאַפּען אַ צענדליג אַנדערע באַגעגענישען, וואָס וועלען מער זיין פאַסיג פאַר דיר און דו וועסט ענדליך געפינען דיין באַשערטע“.

און אַזוי ריידענדיג דערציילט ער מיר, אַז ער קען אַ יונגע פרוי, אַן אלמנה, פון אַ העכסט פּיינער פאַמיליע, ער דאַרף בלויז אויסגעפינען, וואו זי וואוינט, און צי זי האָט נישט אַמאָל חתונה געהאַט פאַר דער צייט, וואָס ער האָט זי נישט געזען... אָבער ער האָט זיך גלייך באַוואַרענט, אַז די פרוי האָט אַ קליין מיידעלע פון ערשטען מאָן און צי איך וועל זיך אַנטשליסען חתונה צו האָבען פאַר אַ פרוי מיט אַ קינד.

דעם אמת געזאַגט בין איך שוין געווען מיד פון די אַלע „זעענישען“ און „באַגעגענישען“, וועלכע גוטע פריינט האָבען פאַר מיר איינגעאַרדענט. איך האָב שוין געטראַכט וואָס גיכער אַפּצופאַרען צוריק אַהיים קיין ניו־יאָרק, ווייל מיין אורלויב פון טעמפעל האָט זיך גענומען דערנענטערען צום סוף. אָבער מסתמא איז דאָס געווען באַשערט פון גורל, אַז איך זאַל נאָך אַט די באַקאַנטשאַפט שליסען, אַ באַקאַנטשאַפט, וואָס האָט באַדייט אַ נייעם קאַפיטעל אין מיין לעבען, אַ באַקאַנטשאַפט, וואָס האָט מיר געגעבען די ווירקליכע געטרייע לעבענס־באַגלייטערין, אַ פריינט און אַ מוטער פאַר מיינע קינדער.

ממש מיט געוואלד האָט מיין חבר שאַפיראַ אַרויפגעצוואונגען אויף מיר די דאָזיגע באַגעגעניש, וועלכע האָט שפּעטער אַזוי פּיל באַדייט אין מיין לעבען. דאָס איז געווען אין אַ קאַפּע-הויז אויפ'ן ווינער "רינג". איך בין געקומען מיט מיין טאַכטער, קלאַראַ, און מיט מיין פּריינט שאַפיראַ. די יונגע אלמנה איז געקומען אין באַגלייטונג פון אירער אַ באַקאַנטער פּרוי. איך האָב דערזען פאַר זיך אַ געזונטע, קרעפטיגע יונגע פּרוי, מיט נאַטירליכע פאַרבען אין געזיכט, וואָס האָט אויסגעזען ווי די טאַכטער פון אַ גוט-באַזיצער. אַ געזונטע נאַטירליכקייט האָט געשלאָגען פון איר גאַנץ וועזען.

דער ערשטער איינדרוק איז געווען אַ געמישטער און אומבאַשטימטער. זי האָט אָנגערופּען איר נאָמען, אָבער איך האָב אים נישט באַהאַלטען אין זכרון. מיר זיינען אינגליכען געבליבען אַליין, און דער געשפּרעך האָט אָנגענומען גאַר אַן אַנדער ווענדונג. ווען מיר האָבען גענומען ריידען וועגען אונזערע אייגענע לעבענס, וועגען אונזערע קינדער — האָבען זיך געזונטע פאַרבען צע-שפּילט אויף איר געזיכט, איך האָב דערשפּירט, אַז איך האָב פאַר זיך אַן אינטעליגענטע ערליכער מוטער, און דאָס האָט גערעדט צו מיר אין יענעם מאָמענט שטאַרקער, ווי אַלע אַנדערע אַרגומענטען.

עס האָט קיין סך נישט גענומען און מיר זיינען געוואָרען אויפגעטראַגענער, האַרציגער, מיר האָבען זיך אויסדערציילט אונזערע לעבענס און מיר האָבען אָנגעהויבען פּילען, ווי עס נעמט זיך וועבען אַ בריק צו אַ געמיינזאַמער צו-קונפט. זי האָט מיר אויפריכטיג געזאָגט, אַז אַ סך יונגע און אַפילו רייכע מענשען באַמיען זיך וועגען איר האַנט, נאָר צוליב איר קינד איז זי פאַרויכטיג אין אויסקלייב, ווייל זי וויל געפּינען אויך אַ פּאַטער פאַר איר פּאַר'יתומ'ט קינד, און נישט יעדער מאַן קען זיין אַ פּאַטער נישט צו זיין אייגען קינד.

מיר זיינען געגאַנגען אין דער פּאַלקס-אַפּערע, וואו מיין טאַכטער איז ווידער אויפגעטראַטען אַלס מיקאַלע אין "קאַרמען". זי האָט דעם אַווענט באַזונדערס שייך געזונגען. מיין פּריינדין איז געווען באַגייסטערט פון איר, און ווען זי איז נאָך דער פאַרשטעלונג אַרויסגעקומען צו אונז, האָט זי אונזער נייע באַקאַנטע האַרציג אַרומגענומען און צערטליך געקושט. איך בין געווען גערירט פון דער דאָזיגער סצענע און האָב אינסטינקטיוו דערפּילט, אַז — דאָס וועט זיין אַ צווייטע מוטער פאַר מייע פאַר'יתומ'טע קינדער.

די נאַענטסטע באַגעגעניש אונזערע איז געווען אין הויז פון אירען אַ קוויזן, וואוהין זי איז געקומען מיט איר שייך, זיס מיידעלע פון אַ יאָר פיר. איך האָב דאָס קינד גענומען אויפ'ן שויס און מאַדנע האָט עס זיך גלייך צוגעקלעפּט צו מיר, ווי איך וואָלט געווען איר'ס אַ היימישער פון יאָרען לאַנג. אירע גרויסע, בלויע אויגעלעך האָבען אויפגעלויכטען פון פּרייד, און ווי לאַנג איך האָב נישט פאַרבראַכט אין דעם הויז איז דאָס קינד פון מיר נישט אָפּגעטראַטען. איך האָב געפּילט אַן אומבאַשרייבליכען פאַרגעניגען פון דעם צוטרוי און צוגעבונדענקייט, וואָס דאָס קינד האָט צו מיר אַרויסגעוויזען.

מיין באקאנטע האָט מיך דאָן אַרײַנגערופען אין אַ באַזונדער צימער, וואו זי האָט מיר פאַרויכערט, אַז דאָס איז עפעס אַ באַזונדערס גוטער צייכען פאַר איר, וואָס דאָס קינד האָט מיך גלייך ליב געקראָגען, ווייל געוויינליך ווערט זי נישט גלייך אויפגעטראָגען מיט אַ פרעמדען מענשען און אז זי איז פול מיט פרייד, וואָס עס איז אַזוי געשען.

אונזער נאַענטסטע באַגעגעניש איז שוין געווען די אַנטיידענדע: איך האָב זי געפרעגט, צי זי איז וויליג צו ווערען מיין פרוי. איר ענטפער איז געווען, אַז די סצענע ווי אַזוי איר קינד האָט זיך צו מיר באַצויגען, האָט אַנטשיידעט איר שיקזאַל צו ווערען מיין פרוי. מיר האָבען די דאָזיגע געשעעניש געפייִערט באַשיידען אין אַ אידישען רעסטאָראַן, וואו מיר האָבען גענומען אַ לחיים פאַר אונזער צוקונפט און פאַר דער צוקונפט פון אונזערע קינדער. איך האָב גלייך מיטגעטיילט וועגען דעם מיינע קינדער אין ווין און אויך צו מיין טאָכטער און איידעם אין איטאַליע, און זיי האָבען פון דער ווייטענס אַנטייל־גענומען אין אונזער גליק.

אין פאַרלוף פון דריי טעג האָב איך אין אַמעריקאַנער קאַנסולאַט אויפֿן גרונט פון מיינע ערשטע פאַפירען און פון דעם קאַנטראַקט פון מיין טעמפעל אַרויסבאַקומען אַ צוזאַג, אַז איך וועל באַקומען די וויזע פאַר מיין צוקונפטיִגער פרוי און איר טאָכטער, ווי נאָר איך וועל צושטעלען דעם חתונה־שיין און אַלע איבעריגע נויטיגע פאַפירען.

צוליב דער קורצער צייט, וואָס איז פאַרבליבען ביז מיין צוריקפאַרען, האָבען מיר באַשלאָסען צו פּראַווען אונזער חתונה אין אַ וואָך אַרום. אַלס דעם פּלאַץ פון אונזער חתונה האָבען מיר אויסגעקליבען דעם „קייזערין עליזאַבעט טעמפעל“, וואו איך האָב געשטעלט מיינע ערשטע טריט אַלס אויבער־קאַנטאָר און וואו איך האָב דורכגעלעבט אַזעלכע פרעכטיגע יאָרען פון גלאַריע און אויפשטייג. מיינע קאַלעגען קאַנטאַרען האָבען נישט געקאָרגט זייער טאַלאַנט צו מאַכען די צערעמאָניע וואָס פּייערליכער און איינדרוקספולער.

באַוואַפענט מיט אַ חתונה־שיין, מיט אַ כתובה און מיט אַ צענדליג אַנדערע פאַפירען זיינען מיר אַוועק צום קאַנסול נעמען די וויזע. אָבער ווי גרויס איז געווען אונזער איבערראַשונג, ווען דער קאַנסול האָט פּלוצלונג דערקלערט, אַז עס איז אַנגעקומען פאַר דער וואָך אַ פּרישע פאַראַרדענונג פון וואַשינגטאָן אַפּצושטעלען דאָס אַרויסגעבען וויזעס. איך האָב מיינע אויערען נישט געוואָלט גלויבען און צו מיין פאַרצווייפלונג איז גאָר קיין גרעניץ נישט געווען. איך האָב געהאַט אין מיין רשות געציילטע טעג און האָב געמוזט זיין צום טערמיין צוריק אויף מיין פּאַסטען, און אין מיטען דערינען אַזעלכע אומדערוואַרטעטע שוועריגקייטען.

איך האָב אַרויסגערופען טעלעגראַפיש פון איטאַליע מיין איידעם, וועלכער איז געווען אַן אַמעריקאַנער לאַיער, און איך האָב גערעכענט, אַז אפשר וועט ער עפעס קענען אויפּטאָן. ער האָט אַנגעבאַטען אַלע מעגליכע גאַראַנטיעס

אין דער וועלט, אבער עס איז געווען, ווי מען וואלט גערעדט צו דער וואנט. מיין פארביטערטקייט האט קיין גרעניצען נישט געהאט. צוריקפארען האב איך געמוזט, און פארען אליין האב איך זיך געשראקען, אז מען זאל עס אמאל נישט אויסטייטשען, ווי די באקאנטע „טיפען“, וואס האבען זיך געיאועט פון אמעריקע, געטאן אַ שידוך און דערנאך פארשוואונדען געווארען, און מ'האט זיי געדארפט אריינשטעלען אין דער „גאלעריע פון פארשוואונדענע מענער“...

אבער איך האב נישט געהאט קיין ברירה און מיין קלוגע פרוי האט עס פארשטאנען. מיט אַ שווער הארץ האב איך איבערגעלאזט מיין יונגע פרוי מיט איר טייער קינד און בין צום טערמין אנגעקומען אויף מיין פאסטען. איך האב פון ערשטען טאג אָן נישט גערוט אום אַרויסצובאקומען פאַר זיי די איינרייזע-וויזע און לייכט איז עס מיר נישט אנגעקומען. איך האב געהאט די ברייטסטע אונטערשיצונג פון דעם ווייס-פרעזידענט פון מיין טעמפעל, דעם לאַיער מאַרקס, וועלכער האט מיך צונויפגעפירט מיט פאַרשידענע קאַנגרעס-לייט, אַבער עס האט ווייניג וואָס געהאַלפּען, ענדליך איז ער צוזאַמען מיט נאָך דריי טראַסטיס פון מיין טעמפעל אַוועקגעפאַרען קיין וואַשינגטאָן, וואו דער סענאַט טאָר קאַפּלאַנד האט זיך ערענסט גענומען צו דער זאַך. נאָך דריי חדשים פון אַנגעשטרענגטער מי, איז מיר ענדליך געלונגען אַראַפּצוברענגען מיין פרוי מיט איר קינד.

איך האב דערפילט, אז איך האב צוגעקראַגען אַ טייערען פריינט, אַן איידעלע פרוי און אַ גוטע מוטער צו מיינע קינדער. מיין הויז האט אויפגעלעבט, עס איז וואַרעם און ליכטיג געוואָרען אין די אַלע צימערען, וועלכע איך האב בין איצט באַטראַטען אַן איינזאַמער און פאַר'דאגה'טער.

פאַר דער צייט פון מיין אַפּוועזענקייט האט דער ראַבאָי געהאַט אַ גוטע געלעגענהייט ווייטער צו רודערען און צו פּראווען „מאַדערניזירען“ זיין עדה אידען. דאָס מאָל האט ער נישט געהאַט ווער עס זאל אים אַננעמען ביי דער האַנט און אַפּשטעלען. ער האט זיך באַנוצט מיט אַלע מעגליכע מיטלען צו פאַרקלענערען מיין אויטאָריטעט צווישען די מתפללים, וואָס איז אים געווען ווי אַ דאָרן אין אויג.

אַט איז אַ קליינער כאַראַקטעריסטישער עפיזאָד, וואָס ווייזט מיט וואָס עס האט געלעבט און געאַטעמט אַט. דער גייסטיגער פירער, וועגען וואָס פאַר אַ קליינליכע זאַכען ער האט געטראַכט, אַנשטאַט צו ווידמען זיך דער גייסטיגער דערהויבונג פון זיין געמיינדע. אין טעמפעל איז געווען אַנגענומען, אַ ווען איך האב געענדיגט דאָוונען איז דער פרעזידענט מיט אַלע איבעריגע גבאים אַרויפגעקומען אויף דער בימה און האַבען געביטען „גוט שבת“ און געזאָגט אַ יישר כח דעם חזן. גלייכצייטיג האַבען זיי געזאָגט „גוט שבת“ דעם ראַבאָי. אַבער אַזוי איז שוין געווען, אַז מיט מיר האַבען זיי זיך אַפּגעשטעלט לענגער

און דער דאָנק איז געווען אַ האַרציגער. האָב איך זײ דאָך ווירקליך פאַרשאַפט
הנאה מיט מײן דאָוונען.

אַט דאָס ראַבאָיטשיקעל האָט נישט געקענט איבערטראַגען, וואָס די
אַנפירער פון טעמפעל ווייזען מיר אַרויס מער אויפּמערקזאַמקײט ווי אים.
האַט ער צוגעטראַכט אַזאַ געשיכטע: ווי נאָר איך האָב געענדיגט דאָוונען, איז
ער אויפגעשטאַנען פון זײן פּלאַץ און איז דער ערשטער אַראַפּגעגאַנגען צום
פרעזידענט און די גבאים און זײ אַנטקעגען געטראַגען דעם „גוט שבת“, און
אַזוי אַרום זײ פאַרהאַלטען, אַז זײ זאָלען נישט אַרויפקומען צו מיר. עס איז
געווען אין דעם אַ בפירוש'ע דערנידערונג פאַר דעם שטאַנד פון אַ גײסטליכען,
אַבער ער איז געווען אַזוי פאַרבלענדט אין זײן קנאה צו מיר, אַז אים איז
רעכט געווען צו באַגראַבען זײן אייגענעם אַנזען אַבי נישט צו דערלאָזען, אַז
דער עולם זאָל מיר אַרויסווייזען זײן פאַרערונג. אַבער גאָר אינגליכען איז
געקומען זײן סוף, ער האָט עס אַליין געבראַכט דערצו, אַז מען זאָל אים מיט
בושה פאַרטריבען פון טעמפעל.

מיינע זיבען גליקליכע יארען אין אמעריקע

אָט איז די געשיכטע, ווי אַזוי מען האָט דעם פאַרנאַרישטען ראַבאַי ענדליך משלח געווען פון מיין טעמפעל: איינמאַל אַ פרייטאָג צונאַכטס, ווען עס איז גראַד געווען אַ יומא דפגרא און מען האָט געדאַרפט זינגען אַ גרעסערע צאַל תפילות, זאָגט צו מיר דער ראַבאַי פאַר'ן דאַוונען מיט כמעט אַ באַפעלערישען טאָן: היינט, הער אויבער-קאַנטאַר, זאָלט איר די גאַטעס-דינסט מאַכען זעהר קורץ, ווייל איך האָב צו מאַכען אַ גרויסען „ספיטש“ און מען קען דעם עולם נישט האַלטען צו לאַנג.

עס האָט מיך פאַרדראַסען דער טאָן פון זיין ריידען, אָבער איך האָב גאָר-נישט געענטפערט און איך האָב מיר געטראַכט: וואַרט, וואַרט, וועסט זיך שוין היינט ביי מיר אויסריכטען. די שוהל איז געווען געפאַקט און עס זיינען געווען אַבוועזענד אַ סך פרעמדע, איינגעלאָדענע געסט. אויף דער בקשה פון פרעזידענט האָב איך גראַד אויף דעם פרייטאָג צונאַכטס אויסגעקליבען די שענסטע פון מיינע קאַמפּאָזיציעס, און אויך די שענסטע געזאַנג-נומערען פאַר דעם כאָר. איך האָב זיך געשטעלט דאַוונען אַ פערטעל נאָך אַכט און האָב געוויינליך געדאַרפט ענדיגען האַלב נאָך ניין, אָבער צוליב דער גרויסער צאַל תפילות האָט זיך די גאַטעס-דינסט פאַרזויגען ביז אַ פערטעל נאָך צען. איך האָב געגעבען פון זיך טאַקע דאָס שענסטע און האַרציגסטע, וואָס איך בין נאָר געווען אומשטאַנד, און דער עולם איז געזעסען, ווי אַ פאַר'כישופ'טער, אָן באַוועגונג.

די באַגייסטערונג אין טעמפעל איז געווען אויסערגעוויינליך, אָבער איך האָב געקענט באַמערקען, ווי דער ראַבאַי קריצט מיט די ציין, ער פלאַצט שיעור נישט פאַר אומגעדולד, אַז איך זאָל שוין ענדליך פאַרענדיגען און אים צולאָזען צום פסוק, ווען איך בין פאַרטיג געוואָרען און ביז צום קידוש-מאַכען האָט געדאַרפט נעמען דאָס וואַרט דער ראַבאַי, האָט זיך אָנגעהויבען אַ באַוועגונג אין טעמפעל: דער עולם האָט זיך גענומען אַרויסשאַרען. לאַנג האָט אַזוי אָנגעהאַלטען די באַוועגונג און אין טעמפעל זיינען פאַרבליבען אַ הונדערט מענשען בראש מיט'ן פרעזידענט, אַלע טראַסטיס און אַלע אַנדערע אַפיציאַלען. דער ראַבאַי איז אַרויף אויף דער טריבונע און האָט אינגאַנצען געברענט פון צאָרן. ער האָט זיך אַרומגעקוקט איבער'ן שיטערען טעמפעל און האָט אַרויסגעבורטשעט אויף ענגליש, אַז „עס איז נידעריגער פון זיין כבוד צו

ריידען פֿאַר אַזאַ קליינעם עולם". נו, נו, פרעגט שוין נישט, וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן. עס איז געווען אַ פּאַטש אין פנים דעם פרעזידענט מיט אַלע גבאים, וואָס זיינען נישט געקוקט אויף דער שפעטער שעה דאָך געבליבען אין שוהל. דער סוף איז געווען, אַז אויף מאָרגען, שבת, האָט מען שוין דעם ראַבאָי נישט געלאָזט קומען צום וואָרט. און זונטאָג האָט מען גערופען אַ ספעציעלע זיצונג פון דער אָנפירונג פון דער קאָנגרעגיישאָן; דער ראַבאָי איז אויך געווען און מען האָט אים דאָרט איינשטימיג דערקלערט, אַז איין וועג איז געבליבען פֿאַר אים: גלייך צו דערלאַנגען זיין רעזיגנאַציע פון אַמט.

עס האָט אים נישט געהאַלפען קיין אַנטשולדיגען זיך, קיין ריידען און בעטען, ער האָט באַקומען אויסגעצאָלט זיין אַנטשעדיגונג און איז אַוועק. און אַזוי בין איך פֿטור געוואָרען פון אַ שלאַק, אַ ראַבאָי, וואָס אַזאַ באַשעפעניש איז גאָר אַ חרפה, אַז ער זאל זיך רופען דער „גייסטיגער פירער" פון אַמעריקאָנער אידען. בלויז די פֿאַרווירונג און צעטומלונג פון די ערשטע אידישע עמיגראַנטען אין דעם דאָזיגען גרויסען און מעכטיגען לאַנד האָט מעגליך געמאַכט, אַז אַזעלכע באַשעפענישען זאָגען זיך בכלל קענען באַווייזען און פֿאַרנעמען אַן אָרט אין אידישען לעבען.

נאָך אים האָט שוין מײן טעמפעל אינגאַנצען נישט געוואָלט אָנשטעלען קיין ראַבאָי אין פֿאַרלויה פון אַ לאַנגער צייט. דאָגעגען זיינען איינגעלאָדען געוואָרען אַלס גאַסט־רעדנער אַזעלכע באַמת גרויסע און פֿאַרדינסטפולע איד־שע פירער, ווי: ראַבאָי סטיפען ווייז, ראַבאָי זילבערמאַן פון טעמפעל עמנואל אין ניו־יאָרק און אַנדערע. זייערע רעדעס האָבען ווירקליך אויפגעמונטערט די אידען, פֿאַרבונדען זיי מיט דער גרויסער פֿאַרגאַנגענהייט פון אונזער פֿאַלק און מיט זיינע האַפענונגען אויף דער צוקונפט.

**

מײן הויז אונטער דער פירערשאַפט פון מײן פרוי האָט ממש אויפגעלעבט. איך האָב דערפילט עפעס אַזעלכעס, וואָס כ'האָב אין מײן גאַנצען פֿריערדיגען לעבען, ליידער, נישט באַקומען צו פילען. דאָס איז געווען די וואַרעמקייט פון אַ פריינט און פון אַ קלוגען, אויפגעקלערטען מענשען, וועלכער פֿאַר־שטייט דעם גייסט פון דער צייט און ווי אַזוי זיך צו אים צוצופאַסען. עס איז געווען ליכטיג אין אַלע ווינקעלעך; מענשען, וואָס האָבען אָנגעפילט מײן הויז, האָבען זיך ממש געשפּיגעלט אין דער זויבערקייט און האַרציגקייט, וואָס האָט ביי אונז געהערשט.

גאָר אינגיכען האָט מיך דערוואָרט אַ גרויס און פריידיג געשעעניש אין מײן לעבען, וואָס יעדער זיידע ווייס דעם זיסען טעם דערפון: מײן עלטערע טאָכטער, אַנאַ, איז געלעגען געוואָרען מיט דעם ערשטען קינד, אַ אינגעלע, און איך בין געוואָרען אַ זיידע. עס איז געווען זומער, און מיר האָבען אַלע געוואוינט

אין די בערג. מיין פרוי איז געווען ווי אַ געטרייע מאַמע צו מיין טאָכטער און צו איר ניי געבוירען קינד, זי איז אַווי געווען פאַרליבט אין דעם אייניקעל, אַז זי האָט אָפּטמאַל פאַרנאַכלעסיגט איר אייגען קינד און מיך אַליין. דאָס האָט מיך אָנגעפילט מיט אָן אַ שיעור פרייד, וואָס מיין אינטואַיציע האָט מיך נישט גע- נאַרט און איך האָב געפונען דעם ריכטיגען פריינט אין לעבען, אַ זאך, וואָס טרעפט, ליידער, אַווי זעלטען.

מיט אַ רוהיגען געוויסען קען איך זאָגען, אַז די יאַרען אין ניו-יאָרק, פון 1922, דעם יאָר פון מיין צווייטער חתונה, ביז דעם יאָר 1928, ווען איך האָב געלעבט אין ארץ-ישראל, זיינען געווען די גליקליכסטע יאַרען אין מיין לעבען. מיין אַנזען איז געוואָקסען פון יאָר צו יאָר. מיין טאַלאַנט האָט זיך דאַן אַנט- וויקעלט צו זיין פולסטער קראַפט און שיינקייט. מענשען האָבען מיך ליב געהאַט, אויף די הענט געטראָגען, פאַרגעטערט. מיין פערזענליכע בענקשאַפט נאָך גליק איז באַפרידיגט געוואָרען מיט'ן אַריינקומען פון מיין פרוי אין הויז אַריין. איך האָב מיר נישט פאַרגעשטעלט, אַז עס קען זיין אַ מער גליקלי- כער מענש אויף דער וועלט, ווי איך בין דעמאַלט געווען.

אין יענע יאַרען האָב איך געהאַלפּען מיין ברודער גדליה אַנצונעמען די שטעלע פון אַ חזן אין פּילאַדעלפיע און שפעטער אין דענווער, קאַלאָראַדאָ. מיט אַ קורצער צייט שפעטער איז מיין דריטער ברודער, בערנאַרד, אַראַפּגע- קומען פון ריגע און האָט פאַרנומען אַ גאָר אָנגעזעענע שטעלע אין ווינפילד, פּילא. מיין צווייטע טאָכטער, קלאַראַ, האָט נאָכ'ן פאַרענדיגען אירע געזאַנג- שטודיען אין איטאַליען, באַקומען אַ קאָנטראַקט פון דער דייטשער אַפּערע אין פּראָג. מיין עלטערער זון, וועלכער איז צו מיין גרויסען אומגליק שפעטער געשטאָרבען, האָט פאַרענדיגט אַלס דאָקטאָר-מעדיצין מיט אויסצייכענונגען. ער האָט זיך ספעציאַליזירט אַלס פּאַטאָלאָג און אין שפעטער אָנגאַזשירט געוואָ- רען אַלס אַסיסטענט-פּראָפּעסאָר אין פּאַסט גרעדזשועיט האַספּיטאַל אין ניו-יאָרק. איז יענער צייט האָב איך אָפּגעשלאָסען אַ קאָנטראַקט מיט דער בראַנזוויק גראַמאַפּאָן קאָמפּאַניע אויף דריי יאָר צייט אַריינצווינגען אין די רעקאָרדס, וואָס עס האָט מיר אַריינגעטראָגען איבער דרייסיק טויזענט דאָלער ריוח. איך האָב מיך אַלזאָ נישט געהאַט וואָס צו באַקלאַגען.

נאָך אַביסעל פּאַטערליכען נחת איז מיר געווען באַשערט. מיין טאָכטער, קלאַראַ, וועלכע האָט שוין דעמאַלט געזונגען אין דער בערלינער אַפּערע, איז קומענדיג צו מיר צוגאַסט געוואָרען אַ כלה פאַר דר. פרידמאַן, אַ זון פון אַ פיינער און אינטעליגענטער משפּחה, און גאָר אינגליכען האָבען מיר געפּראָוועט איר חתונה.

און דאָ קום איך צו דערצייילען וועגען אַ באַדייטענדער פּאַסירונג אין מיין לעבען, וואָס איז זיך פאַרלאָפּען אין יענעם אומפאַרגעסליכען יאָר פון 1926. איך מיין דאָ — מיין ערשטע און אויסגעבענקטע רייזע קיין ארץ ישראל. דאָ זיינען פאַר-

ווירקליכט געוואָרען מיינע אינטימסטע שטרעבונגען, וואָס האָבען נאָך גע-
נעסטעט אין מיר פון מײן פריעסטער קינדהייט. אָט דער דאָזיגער באַזוך מײנער
אין דעם לאַנד פון אונזערע אַבות און פון אונזערע קינפטיגע דורות איז
געווען די קרוין פון אַלע מײנע דערגרייכונגען ביז צו יענעם מאַמענט. דער-
פאַר האָב איך געזאָגט, אַז די דאָזיגע יאַרען זײנען געווען די גליקליכסטע
פון מײן לעבען. אַן דעם באַזוך אין ארץ ישראל וואָלט איך באמת נישט
געוואוסט, וואָס דאָס איז אַזוינס גליק אויף דער וועלט. איך האָב מיך אָנגע-
טרונקען מיט וואַרעמקייט, וואָס האָט מיר געקלעקט אויף די ווייטערדיגע
יאָרען און געגעבען קראַפט צו לעבען, צו שאַפֿען, צו טראַגען דאָס אייביגע
אידישע געזאַנג צווישען די ברייטסטע מאַסען פון אונזער פֿאַלק.

אן ערפינדונג פון א אידישען יונגערמאן, וואָס ברענגט אַרײַן מיליאָנען

איך מוז זיך אומקערען אויף אַ וויילע צו דער צייט האַרט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה אין בודאַפעסט. דאָס איז געווען ענדע יולי פון דעם יאָר 1914, ווען איין מאָל איז צו מיר געקומען צוגיין אַ יונגערמאַן מיט'ן נאָמען יוזעפּאָוויטש, וועלכער איז געווען דער פּלימעניק פון מיינעם אָן אינטימען פּריינט, ווישניאַק. ביידע האָבען זיי געשטאַמט פון רוסלאַנד. אין דער לופט האָט זיך שוין געשפּירט, אַז אַ ליאַדע טאַג וועט אויסברעכען דער קריג צווישען רוסלאַנד און עסטרייך־אונגאַרן, און אַלס רוסישער בירגער האָט ער זיך געשראַקען, אַז ער וועט אינטערנירט ווערען און ער האָט געוואָלט באַצייטענס זיך אַרויסקריגען פון לאַנד, אויפ'ן וועג אַהיים.

דער דאָזיגער יונגערמאַן האָט מיר אָנפאַרטרויט אַ סוד, אַז ער אַרבייט שוין אַ לענגערע צייט איבער אַ געוויסער ערפינדונג, וואָס וועט מאַכען אַן איבערקערעניש אויפ'ן געביט פון פּאַטאַגראַפיע. דאָס איז אַזאַ מין פּאַטאַגראַפישע קאַמערע, אין וועלכער מען וועט אַריינארפּען אַ מטבע און אין געציילטע מינוטען אַרום וועלען פון דעם אַפּאַראַט אַרויסשפּרינגען צען פּאַרטיגע פּאַטאַגראַפישע בילדער.

אַזוי ווי ער איז אַ רוסישער בירגער און די לופט שמעקט מיט מלחמה און ער האָט מורא, אַז אַלס פּיינטליכען בירגער זאָל מען אים נישט אינ־טערנירען אין אַ לאַגער, האָט ער דעריבער באַשלאָסען באַצייטענס אַוועקצורפּאַרען. ער האָט אָבער נישט קיין געלט אויף הוצאות, ער האָט אויך נישט קיין שום אייגענע, וואָס זאָלען אים אַרויסהעלפּען, איז ער דעריבער געקומען צו מיר, ווי צו אַ נאָענטען פּריינט פון זיין פּעטער, אַז איך זאָל אים געבען מיין הילף. ער בעט מיך, אַז איך זאָל איבערנעמען זיין ערפינדונג און זי לאָזען פּאַטענטירען אין פיר מלוכות: דייטשלאַנד, עסטרייך, איטאַליע און אונגאַרן, און ער איז גרייט מיר צו געבען אַ געוויסען פּראָצענט פון זיין ערפינדונג ווען ער וועט זי פּולשטענדיג אַנטוויקלען נאָך דער מלחמה. און אַז די מלחמה וועט זיין אַ קורצע און וועט אָנהאַלטען קוים עטליכע חדשים — אין דעם האָט דעמאָלט קיינער נישט געצווייפּעלט.

איך האָב אויסגעהערט די געשיכטע און האָב ערקלערט דעם יונגערמאַן, אַז אַליין פּאַרשטיי איך זיך גאַר קנאַפּ אויף די זאַכען, נאָר איך האָב אַ פּריינט.

אן אינזשינער און גלייכצייטיג איז ער א לאַיער און קען זיך אויס אויף פאַטענטען פון נייע ערפינדונגען, וועל איך מאַרגען צוגיין צו אים טאַקע מיט דעם יונגענ-מאַן און מיר וועלען הערען, וואָס ער וועט זאָגען וועגען דער גאַנצער זאַך. אויב זיין מיינונג וועט זיין אַ גינסטיגע, וועל איך דעם יונגענמאַן זיכער אַרויסהעלפען מיט וואָס נאָר איך וועל קענען, און וואָס ס'איז שייך מיין אַנטייל אין די פאַרדינסטען, וועט מען שוין ריידען שפעטער, לאַמיר אַקאַרשט פריער זיך איבערצייגען, צי דאָ זעט זיך בכלל עפעס אַ שכל און אַן אויפטו.

אויף צומאַרגענס זיינען מיר צוגעגאַנגען צו מיין פריינט, אינזשינער נויפעלד; ער האָט גענומען באַטראַכטען די אַלע צייכענונגען און פלענער, וואָס דער יונגערמאַן האָט פאַר אים פאַנאָדערגעלייגט. זיין מיינונג איז געווען, אַז די אידייע גופא איז אַ גאַנץ גוטע, נאָר אַזוי ווי די צייכענונגען זיינען איצט, וועט זיי קיין שום פאַטענט-אַמט פון אַ וועלכער עס איז רעגירונג נישט אויפנעמען צו פאַטענטירען. זיי מוזען פריער פאַכמעניש באַאַרבעט ווערען דורך אַ געהעריגען אינזשינער, געבראַכט ווערען אין אַרדענונג, און דאָן וועט מען ערשט קענען גיין ריידען וועגען פאַטענטירען זיי.

דערביי האָט זיך דער אינזשינער נויפעלד אַליין אונטערגענומען די דאָזיגע אַרבייט צו מאַכען און מיר זיינען דורכגעקומען, אַז ער וועט נעמען דערפאַר 500 קראָנען. אַ חוץ דעם האָט מען געדאַרפט באַצאלען די פאַטענט-אַמטען פאַר דער רעגיסטרירונג פון דער ערפינדונג. קיין געלט האָט דער יונגערמאַן, ווי געזאָגט, נישט געהאַט, איז אויסגעקומען, אַז איך האָב דאָס געדאַרפט אויסלייגען. צוזאַמען האָבען מיינע הוצאות געדאַרפט באַטרעפען אַ סומע פון צוויי טויזענט קראָנען. דער יונגער יוזעפּאָוויטש האָט מיר אַפילו צוגעזאָגט, אַז ער פאַרזיכערט מיר צען פראָצענט פון דער סומע, וואָס ער וועט אַרויס-באַקומען פון דער ערפינדונג דערפאַר, וואָס איך לייג אויס דאָס געלט און וועל זיך דאַרפען פאַרען ביי די פאַרשידענע רעגירונגען מיט'ן אַרויסבאַקומען די רעגיסטרירונגס-שיינען. אָבער איך האָב דעמאָלט וועגען דעם נישט געטראַכט. איך האָב געוואוסט, אַז דאָס איז דער פלימעניק פון מיינעם אַ פריינט, אַז ער איז אין אַ נויט און מען דאַרף אים העלפען.

אין עטליכע טעג אַרום איז דער יונגערמאַן געקומען צוליפּען צו מיר אַ פאַרסאָפּעטער; הער קוואַרטין, איך מוז פאַרלאָזען בודאַפעסט, און עס איז אַ פראַגע נישט פון טעג, נאָר פון געציילטע שעה'ן, אַז נישט בין איך פאַר-לירען. אַזוי ווי דער איינציגער וועג קיין רוסלאַנד איז דורך רומעניע, ווייל זי געפינט זיך נאָך נישט אין קריג, בעט איך אייך צו פאַרשאַפען מיר דורך דער קולטוס-געמיינדע אַ וויזע קיין רומעניע, און פון דאָרט וועל איך זיך שוין דערשלאָגען אַהיים.

איך בין מיט אים גלייך אַוועק אין דער געמיינדע און אין פאַרלויף פון עטליכע מינוט האָט ער אַרויסבאַקומען דעם נויטיגען עמפעלונגס-בריוו צום רומענישען קאָנסול. ער האָט גלייך באַקומען די וויזע און איז אַוועקגעפאַרען.

אין עטליכע וואכען ארום האָט מיר דער אינזשינער נויפעלד מיטגעטיילט. אַז יוזעפֿאָוויטשעס ערפינדונג איז אָנגענומען געוואָרען צו רעגיסטרירונג אין אַלע פיר מלוכות, און אַז די הוצאות באַטרעפען 200 קראַנען, און אַז ביי אַלע רעגירונגען איז אָנגעגעבען געוואָרען מיין אַדרעס אַלס פון דעם, צו וועמען מען דאַרף זיך ווענדען אין אַלע אָנגעלעגנהייטן פון דער ערפינדונג.

איך האָב באַצאָלט די דערמאָנטע סומע, האָב באַקומען צוגעשיקט קאַפּיעס פון די פּאַטענטען און אַזוי ווי די מלחמה איז זיך דערווייל אַוועק מיט איר גרויזאָמען גאַנג — האָב איך גאָר אינגליכען פאַרגעסען אין דער גאַנצער געשיכטע. בלויז איינמאַל אין יאָר האָבען מיר די פּאַטענט־אַמטען פון יעדער פון די פיר רעגירונגען באַזונדער דערמאָנט מיט אַ בריוו, אַז איך דאַרף צושיקען דעם געהעריגען יערליכען שטייער פאַר דעם פּאַטענט. אַלע פיר שטייערען צוואַמען האָבען אויסגעמאַכט אַרום ניינציג קראַנען, האָב איך באַ־צאָלט און האָב ווידער פאַרגעסען אין דער גאַנצער מעשה.

די אַלע יאָרען פון דער מלחמה האָב איך נישט געהערט נישט פון דעם יונגענמאַן און אויך נישט פון זיין פעטער, ווישניאַק, איך האָב מיר געטראַכט; ווער ווייס וואָס מיט זיי איז דאָרט געשען אין דער גרויסער זאַווערוכע, וואָס איז אַריבער איבער רוסלאַנד. דריי יאָר נאַכאַנאַנד האָב איך רעגולער גע־צאָלט די שטייערען פאַר דעם יונגענמאַן'ס ערפינדונג. אַבער ווען כ'האַב געזען, אַז די מלחמה ענדיגט זיך שוין באַלד און פון אים הערט מען גאַרנישט, האָט מיר די זאָך דערעסען און איך האָב אויפגעהערט צו צאָלען דעם שטייער.

ווען איך בין אין יאָר 1920 געקומען קיין אַמעריקע אויף מיין קאַנצערט־טורנע, האָבען מיינע מענעדזשערס געמאַכט די געהעריגע רעקלאַמע, און נאַטיצען וועגען מיר ווי אויך מיין בילד און אַפילו מיין אַדרעס, וואו איך האָלט מיך אויף, זיינען דערשינען אין דער „ניו יאָרק טיימז“, די דאָזיגע צייטונג, ווי באַקאַנט, צעגייט זיך איבער דער גאַנצער וועלט און זי האָט אויך פאַרבלאַנדזשעט קיין שאַנכאַי, אין כינע.

אין איין שיינעם טאַג, דאָס איז געווען אין יאָר 1921, באַקום איך אַ דיקען רעגיסטרירטען בריוו אפשר פון צוואַנציג זייטען, געשריבען אויף רוסיש מיט אַ געדיכטען כתב, אַז איך האָב קוים געקענט אַדורכקריכען איבער דער דאָזיגער מגילה. לייצענדיג האָב איך זיך אַלץ נישט געכאַפט, וועגען וואָס דעם שרייבער גייט, ביז איך בין ענדליך געקומען צו דער אונטערשריפט: יוזעפֿאָוויטש. האָ, דאָס איז דאָך מיין אַלטער באַקאַנטער ערפינדער פון אַ יאָר זיבען צוריק אין בודאַפעסט. איך האָב מיך שטאַרק דערפרייט פון אים צו הערען און האָב שוין גענומען לייצענען דעם בריוו מער אויפמערקזאַם.

דאָס איז געווען אַ שאַנענדע געשיכטע, וואָס דער יונגענמאַן איז אַלץ דורכגעגאַנגען זינט ער האָט פאַרלאָזען אונגאַרן אויפֿן וועג קיין רומעניע און רוסלאַנד. ווי אַזוי ער האָט זיך פון רומעניע דערשלאָגען קיין אַדעס און דערנאָך האָט ער געוואַנדערט איבער גאַנץ רוסלאַנד, ביז ער איז אָנגעקומען

קיין טשיטאָ, אין סיביר, וואו עס האָט זיך דעמאָלט געפונען זיין פעטער, ווישניאַק. דאָרט האָט אים פאַניע דוקא געוואָלט מאַכען פאַר אַ סאָלדאַט, אָבער קיין איבעריגע פאַטריאַטישע געפילען צו רוסלאַנד האָט ער נישט געפילט, האָט ער זיך אויסבאַהאַלטען. האָט זיך דערשלאָגען צו דער גרענעץ מיט כינע, און איז ענדליך אַנגעקומען אין דער כינעזישער האַפען־שטאַט, שאַנכאַי.

אויך דאָרט האָט ער קיין האַניג נישט געלעקט, ביז ער האָט ענדליך אַנגעהויבען צו אַרבייטען אין אַ פאַטאַגראַפישען געשעפט און מיט דער צייט האָט ער זיך דערשלאָגען צו אַ קליינער אייגענער סטודיאָ, וואו מען האָט אויף שנעל געמאַכט פאַטאַגראַפישע אויפנאַמען. גלייכצייטיג האָט ער טאַג און נאַכט געאַרבייט אויף צו פאַרפּולקאַמען און אויסצופאַרטיגען די מאַשינעריע פאַר זיין ערפינדונג.

ער שרייבט מיר דעריבער, אז אין שאַנכאַי קען ער נישט קריגען די נויטיגע מאַטעריאַלען און ווערקצייג אויף אַנצוגיין מיט זיין אַרבייט. אַ טייל מאַשינען האָט ער אָנשטאַט פון שטאַל געמוזט מאַכען פון האַלץ. ווען ער וואָלט זיך געקענט איינשאַפען דעם ריכטיגען וואַרשטאַט מיט די נויטיגע מאַשינען און מאַטעריאַלען, איז ער זיכער, אַז אין פאַרלויף פון אַ האַלב יאָר וואָלט ער פאַרטיג געוואָרען מיט זיין ערפינדונג, איבער וועלכער ער אַרבייט שוין אַ קיימאָ לן פון צען יאָר.

די אונטערשטע שורה פון זיין לאַנגען שרייבען איז געווען, אַז עס האָט נישט קיין צוועק פאַר אים צו זיצען אין דעם פאַרוואַרפענעם שאַנכאַי און מאַטעצען זיך פאַר יעדער קלייניגקייט, וואָס ער האָט נויטיג צו דער אַרבייט. ווען ער קען קומען קיין אַמעריקע, וואָלט ער ממש אויפגעלעבט און ער וואָלט אַ סך שנעלער אויסגעפערטיגט זיינע אַפאַראַטען און זיי פאַטענטירט און צוגעטראַטען זיי צו עקספּלואַטירען און — געוואָרען אַ גביר. ער באַטאַנט אויך, אַז צו פאַרענדיגען זיין ערפינדונג וועט נאָך נויטיג זיין עטליכע טויזענט דאָלער און ער פרעגט מיך אָן, צי איך וועל וויליג זיין אים צו פינאַנסירען ביז'ן סוף. וועגען זיין פעטער ווישניאַק באַטאַנט ער, אַז ער לעבט און געפינט זיך אין טשיטאַ, סיביר. נאָר אויב אים, יוזעפּאוויטש'ען, וועט געלונגען צו קומען קיין אַמעריקע, וועט דער פעטער זיך אויך אַרויסשמוגלען פון רוסלאַנד קיין כינע און וועט אינאיינעם מיט אים קומען קיין אַמעריקע.

איך האָב זיך געפרייט צו הערען, אַז מיין פריינט ווישניאַק לעבט און האָב גלייך געענטפערט, אַז איך בין גרייט אים צו געבען די עטליכע טויזענט דאָלער, וואָס ער האָט נויטיג און איך וועל טאַן אַלץ, וואָס איז געווענדעט אין מיר, אַז זיי זאָלען אַלע קענען קומען קיין אַמעריקע. קיין לופט־פּאַסט איז נאָך דעמאָלט נישט געווען. האָט עס גענומען אַ האַלב יאָר, ביז איך האָב באַקומען אַן ענטפער אויף מיין בריוו. דאָס מאַל האָט שוין ווישניאַק אויך געשריבען, אַז זיי קלייבען זיך אַלע אין וועג אַריין, און ווירקליך, אין עטליכע חדשים

ארום איז דער ערשטער געקומען יוזעפאוויטש און באַלד דערנאָך אויך זיין פעטער.

מיר האָבען זיך אָפגעפרייט מיטאַנאַנדער און באַלד דערנאָך האָבען מיר גע-
שלאָסען צווישען זיך דעם פּאַלגענדען קאַנטראַקט: יוזעפאוויטש פאַרפליכטעט זיך
אין פאַרלויף פון זעקס חדשים צייט פאַרטיג צו מאַכען זיין אַפאַראַט און אים
צו פאַטענטירען. און איך פון מיין זייט פאַרפליכטעט מיך אין פאַרלויף פון די
זעקס חדשים אויסצוצאָלען אים יעדען חודש טויזענט דאָלאַר. צוזאַמען האָב
איך געדאַרפט אַריינלייגען אין געשעפט זעקס טויזענט דאָלאַר, אַ חוץ די אַלע
קראַנען, וואָס איך האָב בשעתו אַריינגעלייגט אין דעם געשעפט נאָך זייענדיג
אין בודאַפעסט. פאַר מיין דאָזיגען אינוועסטמענט באַקום איך צען פּראָצענט
פון דעם גאַנצען פאַרדינסט. וואָס דער אַפאַראַט וועט אַריינברענגען.

אַזוי ווי דעם קאַנטראַקט האָט אויסגעאַרבעט מיין איידעם, דער לאַיער
שולמאַן, און ער האָט געדאַרפט אַכטונג געבען אויף דער גאַנצער זאַך, האָב
איך געהייסען אַריינשרייבען אין קאַנטראַקט, אַז ער איז אַ פולער שותף צום
געשעפט און צו די פאַרדינסטען, וואָס ער וועט ברענגען. ווער זאָל זיך דאָס
דעמאָלט ריכטען, אַז דאָס איז נישט געווען קיין קאַטאַוועס, נאָר גאָר אַ גרויס
געשעפט מיט מיליאָנען דאָלאַרען איינקונפט.

אן אונטערנעמונג, וואָס באַשיט מיט גאַלד די אונטערנעמער

אַמעריקע איז טאַקע דאָס געבענטשטע לאַנד אויף דער וועלט. די געשיכטע מיט דער ערפינדונג פון דעם אידישען יונגענמאַן יוזעפּאָוויטש האָט מיך אַן איבעריגען מאָל איבערצייגט אין דעם. אין קיין שום לאַנד אין דער וועלט וואָלט ער נישט געקענט דערגרייכען דאָס, וואָס ער האָט דערגרייכט אין דעם דאָזיגען לאַנד פון אומבאַגרעניצטע מעגליכקייטען. דאָ האָט מען ליב, ווען עמיצער טוט עפעס אויף מיט'ן אייגענעם מח און מיט די אייגענע הענט און פאַרלאָזט זיך נישט בלויז אויף דעם, וואָס אַנדערע האָבען שוין אויפגע- טאָן פאַר אים. דאָ שאַצט מען אָפּ די דרייטע און מוטיגע, וואָס האָבען דעם נויטיגען געדולד און אויסדויער צו דערפירען זייער זאַך ביז'ן סוף.

יוזעפּאָוויטש איז טאַקע רייך באַלוינט געוואָרען פאַר זיין מי און מאַטערניש, ביז ער האָט דערלעבט דעם טאַג, ווען זיין ערפינדונג איז אָנגענומען און ווי געהעריג אָפּגעשאַצט געוואָרען. נאָר לאַמיר דאָ שילדערען כסדר, ווי אַזוי דאָס איז צוגעגאַנגען. נאָכדעם ווי מיר האָבען אָפּגעשלאָסען דעם קאַנטראַקט צווישען זיך און ער האָט שוין געהאַט פאַרזיכערטע טויזענט דאָלאַר אַ חודש אויף צו דעקען אַלע הוצאות, וואָס זיינען פאַרבונדען מיט דער ווייטערדיגער אַנטוויקלונג פון זיין ערפינדונג — איז ער גלייך צוגעטראַטען צו אַן אינטענ- סיווער אַרבייט.

ער האָט זיך איינגעריכטעט אין ניו-יאָרק אַ גרויסען וואַרשטאַט, מיט אַן אַ שיעור אָפּאַראַטען און מאַשינען. עס איז אַוועק איין חודש נאָכ'ן אַנדערען, איך האָב אים געצאָלט די טויזענטערס, אָבער קיין קאַנקרעטע רעזולטאַטען האָט מען נאָך אַלץ נישט געזען. דער אמת איז געווען, אַז דער ערפינדער יוזעפּאָוויטש האָט טאַקע געוואוסט, וואָס ער וויל דערגרייכען, נאָר אַזוי ווי קיין אינושינער איז ער אַליין קיינמאַל נישט געווען, איז אים אָנגעקומען גאַנץ שווער אַרויסצוברענגען מכה אל הפועל זיינע פאַרטראַכטע פּלענער. האָט ער זיך אַרומגעטראַגען מיט זיינע אָן אַ שיעור פאַפּירלעך, סקעטשעס און צייכע- נונגען, און האָט זיך געמאַטערט, ווי אַזוי מען ברענגט דאָס צום לעבען.

אַנטרויען ווידער זיינע פּלענער צו אַן ערפאַרענעם אינושינער און טעכ- ניקער האָט ער מורא געהאַט, אַז יענער זאָל ביי אים נישט אויסנאַרען די בכורה און ער זאָל בלייבען ווי אַ נאַר. אָבער די געוואַלדיגע עקשנות פון

דעם יונגענמאן האָט אים געראַטעוועט. ער האָט זיך געמוטשעט טעג און נעכט. אָבער ער האָט קיינעם קיין שום זאָך נישט אָנגעטרויט. ער האָט געאַרבייט צוואַנציג שעה אין מעת-לעת. האָט נישט געגעסען און נישט געטרונקען. האָט די ליכטיקע שיין נישט אָנגעקוקט. אָבער ער האָט די האַפּענונג, אַז ער וועט זיך צו זיינס דערשלאַגען, נישט אויפגעגעבען.

די חדשים זיינען דערווייל געגאַנגען. איך האָב געצאָלט די טויזענטער, און קיין ערפינדונג האָט מען אַלץ פאַר די אויגען נישט געזען. יוזעפּאָוויטש האָט נאָך אַלץ געהאַלטען ביים אָנהויב. דער פעטער זיינער, ווישניאַק, האָט זיך זייער געערגערט, עס איז אים נישט געווען אָנגענעם צוליב מיר, ווייל ער האָט דאָך אויף זיך גענומען די פאַראַנטוואָרטליכקייט פאַר דעם געלט, וואָס איך האָב אינוועסטירט. בפרט, אַז יוזעפּאָוויטש האָט פאַרשפּראַכען, אַז ער וועט די אַרבייט פאַרטיג מאַכען אַ סך פּריער פאַר'ן אָפּלויף פּון די זעקס חדשים. אויך דער יונגענמאן אַליין איז געווען שוואַרץ ווי די ערד פאַר פאַרדרוס און ערגערניש.

איך האָב מיך שוין אָנגעהויבען מיאש צו זיין אויף מיינע פאַר גראַשען. איך האָב מיר געזאָגט: „ד' נתן ויוועפּאָוויטש לקח...“ זאָל איך מיט דעם האָבען אויסגעקויפט אַלע מיינע זינד. איך האָב שוין שיעור נישט געהאַט אויפגעגעבען די האַפּענונג, אַז איך וועל נאָך ווען עס איז אַנזען צוריק מיין געלט. אָבער יוזעפּאָוויטש אַליין האָט אויף קיין איין מינוט נישט אויפֿגעגעבען דעם מינדעסטען טייל פּון זיינע האַפּענונגען. און ער איז געווען גערעכט.

דאָס איז געווען אויפֿן אַכטען חודש, נאָכדעם ווי מיר האָבען געהאַט אַפּגעשלאָסען אונזער קאַנטראַקט. דאָס גאַנצע אַפּגערעדטע געלט האָב איך אים שוין געהאַט אויסגעצאָלט. אין אַ נאָכמיטאָג רופּט ער מיך אַפּ דורכֿן טעלעפּאָן, אַז איך זאָל גלייך אַריבערקומען צו אים אין וואַרשטאַט. צוזאַמען מיט מיינ איידעם, דעם שותף, זיינען מיר גלייך אַהין אַוועקגעגאַנגען. ווי נאָר מיר זיינען אַריבערגעטראָטען די שוועל, איז מיר דער יונגענמאן אַרויפּגעפּאַלען אויפֿן האַלז און גענומען קושען און האַלזען. מיט טרערען אין די אויגען האָט ער אויסגערופּען: „נו, הער קוואַרטי, דאָס וואַונדער איז דאָ! מיר האָבען דאָס דערלעבט!“

ער האָט מיך צוגעפירט צו אַן אַפּאַראַט, געהייסען זיך אַוועקזעצן אויף, אַ בענקעל, וואָס איז פאַר אים געשטאַנען, ווייטער האָט ער מיר געהייסען אַריינזאָרפּען אַ קוואַדער אין דעם שפּאַלט, וואָס איז געווען אין דעם אַפּאַראַט, אַריינקוקען אין דעם שפּיגעל וואָס אַנטקעגען מיר, און מאַכען פאַרשידענע גרימאַסען מיט'ן פנים. איך האָב אים אַלץ געפּאַלגט, ווי ער האָט מיר געהייסען, און ווי ערשטוינט בין איך געוואָרען, ווען אין עטליכע מינוט אַרום איז פּון אַ זייט פּון אַפּאַראַט אַרויסגעשפּרונגען פּון אַ קעסטעל מיט וואַסער אַ לענטע.

מיט אַכט בילדער, די זעלבע גרימאַסען, וואָס איך האָב נאָר וואָס געמאַכט פאַר'ן שפּיגעל.

איך אליין האָב מיך קנאַפּ וואָס פאַרשטאַנען אויף דער געוואַלדיגער אַנט-דעקונג, וואָס איז דאָ געמאַכט געוואָרען. אָבער איך האָב געזען, אַז מײן יונגערמאַן שטראַלט ממש פון פּרייד, עס איז נישטאָ נאָך אַזאָ גליקליכער, וואָס זאָל זיך קענען צו אים גלייכען. דאָס לעבען האָט באַוווּזען, אַז ער איז געווען גערעכט. זײן גרויסע פּרייד האָט זיך אַלעמען איינגעטיילט און מיר האָבען זיך אַלע געגענויטיג גראַטולירט. איצט איז געשטאַנען די פּראַגע, וואָס מיר האָבען ווייטער צו טאָן.

פאַרשטייט זיך, אַז דאָס ערשטע דאָרף מען די ערפינדונג אוועקשיקען קײן וואַשינגטאָן צום פּאַטענטירען, אַז קײן אַנדערער זאָל עס נישט אַמאָל אויס-כאַפען, און אַן דעם קען מען בכלל נישט אַנגײן ווייטער מיט דער אַרבייט. און מען דאָרף עס אויך לאָזען פּאַטענטירען אין אַלע איבעריגע לענדער. דאָן האָבען מיר אָפּגעהאַלטען אַ זיצונג פון אַלע ביז איצטיגע „אַקציאָנערען“ און מיר זײנען געקומען צום באַשלוס, אַז אום צו קענען פּראָדוצירען די דאָזיגע פּאַטאַמאַטאָן-מאַשין, ווי דער ערפינדער האָט זי אַנגערופּען, דאָרף מען אויס-בויען זאָל זײן כאַטש אַ קליינע פּאַבריק, אַנשטעלען מינדעסטענס צוויי טיכטיגע אינזשינערען און געניטע אַרבייטער און צוטרעטען צו דער מלאכה.

אָבער מיר האָבען אויסגערעכענט, אַז אום דאָס צו פאַרוורקליכען, דאָרף מען אין דעם געשעפט אַריינלייגען מינדעסטענס אַ סומע פון פיר הונדערט טויזענט דאָלער. ערשט מיט אַזאָ סומע וועט מען קענען אויסבויען דאָס פּאַב-ריקעל און פּראָדוצירען כאַטש אַ צוויי טויז מאַשינען, וואָס זאָלען קאָנען געוויזען ווערען, ווי מוסטערען פון דער נייער ערפינדונג, און ווען זיי וועלען אַנגענומען ווערען אויפ'ן מאַרק — וועט מען ערשט דעמאָלט קענען ריידען וועגען אַ גרעסערער פּראָדוקציע.

נח, אַזעלכע גרויסע גבירים איז קײנער פון אונז נישט געווען. און די „אַקציאָנערען“ האָבען איינשטימיג באַשלאָסען, אַז אום דאָס געשעפט צו אַנטוויקלען און קומען צו אַ טאָלק מוז מען צוציען טאַקע אמת'ע קאַפיטאַליסטען, מיט גרויסע געלטער. צו יוזעפּאוויטש'ען האָבען זיך דערווייל געמאַלדען זײנע צוויי קווינס, ביי וועמען ער האָט אויך גענומען געלט אויף דער ערפינדונג און וועמען ער האָט אויך צוגעזאָגט אַ געוויסען פּראַצענט פון ריוח. די „אַקציע-געזעלשאַפט“ האָט זיך אַזוי אַרום פאַרגרעסערט, אָבער קײן אייגען געלט האָבען מיר אַלץ נישט געהאַט, און יעדער איינער האָט זיך אַרויסגעלאָזט אין גאָס זוכען די אמת'ע קאַפיטאַליסטען.

עס האָט גענומען נישט ווייניג צײט און אַנשטרענגונג ביז מיר האָבען געקענט פאַראינטערעסירען מענשען מיט געלט אין אַן אונטערנעמונג, וואָס איז נאָך דערווייל „נישט געשטויגען און נישט געפּלויגען“, אַ קו אויפ'ן דאָך. אָבער, ווי מיר האָבען אויבען געזאָגט, אַמעריקע איז אַ גאַלדען לאַנד מיט

א סך ריזיקאנטען. האבען זיך טאקע אפגעזוכט צוויי מענשען, וואס זיינען געווען גרייט אריינצובראקען אין דעם געשעפט די סומע פון צוויי הונדערט און פופציג טויזענט דאלער, און טאקע אין בארעס געלט.

עס איז געגרינדעט געווארען די גרויסע אקציען-געזעלשאפט מיט אקציעס אויף א סומע פון צוויי מיליאן מיט פיר הונדערט טויזענט דאלער, יעדע אקציע האט געקאסט איין דאלער. מען איז גלייך צוגעטראטען צו דער ארבייט אויף א גרויסען פארנעם. מען האט אויסגעבויט א ווארשטאט — שיעור נישט א פאבריק, מען האט אנגאזשירט די פאסיגע מענשען און מען איז צוגעטראטען צו דער אויסארבייטונג פון די ערשטע מאשינען, וואס האבען נאך אלץ געדארפט זיין מוסטערען אויף צו פאראינטערעסירען די גרויסע אמעריקע אין דער נייער ערפינדונג.

אבער מיר האבען זיך גענומען די אויגען אויסקוקען, ביז מיר האבען דערלעבט צו זען די ערשטע „פראדוקציע“ פון אונזער פאבריק, די נייע אוי-טאמאטען, וועלכע מיר האבען געדארפט פראדוצירען, זיינען געווען פון א גענוג קאמפליצירטען כאראקטער. נישט איינמאל האט מען זיי פארטיגעהייט געמוזט ווידער צענעמען און אנהויבען ווידער אלץ פון דאס ניי אגשטאט דריי-פיר חדשים, ווי עס איז געווען געפלאנט, האט עס גענומען אנדערטהאלבען יאר, ביז מען האט דערלעבט אנטזוקוקען א שטיקעל מאשין.

א סך פון די באזיצער פון די אקציעס פון דער נייער אונטערנעמונג האבען פארלוירען דאס געדולד און דעם גלויבען, אז פון דעם וועט נאך אמאל עפעס ארויסקומען. זיי האבען געזוכט פטור צו ווערען פון די איינגעהאנדעלטע אקציעס. אגשטאט דעם דאלער, וואס זיי האבען באצאלט פאר א שער, זיינען זיי איצט גרייט געווען עס צו פארקויפען באדאי פאר צוואנציג סענט. אבער אויך פאר אט דעם ביליגען פרייז האבען זיך די קונים נישט געקוואפעט צו כאפען די מציאה.

אויך איך אליין בין געווען איינער פון די אנטוישטע. איך האב זיך גראד גענויטיגט אין מזומן געלט, האב איד דעריבער באשלאסען צו פארקויפען א העלפט פון מיינע אקציעס. אבער עס זיינען נישט געווען קיין בעלנים, כאטש נעם און גיב זיי אוועק בחינם. די אנדערטהאלבען יאר פון מאטערניש און פלאגעניש האבען דערווייל אויפגעגעסען דעם גאנצען קאפיטאל פון 250,000 דאלער, וואס זיינען אריינגעלייגט געווארען אין געשעפט.

די פארצווייפונג איז געווען גרויס. נישט קיין געלט און נישט קיין סחורה. ביזנעסלייט וועלען פארשטיין, וואס מיר האבען דעמאלט איבערגעלעבט. אבער גאר אינגלייט איז געווארען ליכטיג אין אונזער אונטערנעמונג. ענדליך, נאך לאנגע מאטערנישען איז אגשטאט די געפלאנטע צוויי טויז אפאראטען געלונגען צו פראדוצירען קוים פינף שטיק. זאל זיין פינף, אבי מיר זאלען האבען מיט וואס צו קומען אין מארק אריין. איינמאל פאר אלעמאל דארף מען דאך זיך איבערצייגען מיט וואס מיר האנדלען. צי איז דאס טאקע אן אר-

טיקעל, אָדער דאָס איז סתם ווינט, און עס איז אַ שאַד אונזער געלט און אונזערע בערווען.

אַז די מאַשינען זיינען שוין ענדליך פאַרטיג געוואָרען, האָט מען זיי דאָך געדאַרפט ערגיין באַווייזען. האָט מען געדונגען אַ סטאַר אין סאַמע געדיכט־סטען און רוישיגסטען טייל פון בראַדוויי און מען האָט דאַרט אַריינגעשטעלט דריי פון די אויטאָמאַטען. איין מאַשין האָט מען אַוועקגעשטעלט אין קאַני איילענד און די פינפטע מאַשין איז געגאַנגען קיין שיקאַגאָ, וואו מען האָט זי אַוועקגעשטעלט אין אַ פונקט אין סאַמע צענטער פון שטאָט.

די אַמעריקאַנער זיינען דאָך באַקאַנט, אַז זיי האָבען ליב אַלעמאַל עפעס נייעס. נו, נו, איז פרעגט שוין גאַרנישט, וואָס עס האָט זיך אָפגעטאַן אויף בראַדוויי און אין קאַני איילענד גלייך דעם ערשטען טאַג, ווען מען האָט די מאַשינען אַוועקגעשטעלט. עס איז געוואָרען אַ ווילדע בהלה און אַ געדראַנג צו דער סטאַר, מענשען זיינען געשטאַנען אין לאַנגע רייען מיט די קוואַדערס אין די הענט, אַז זיי זאָלען זיך ענדליך קענען פאַטאַגראַפירען אין דעם „קאַסטען“ אַן שום הילף פון מענטשלעכע הענט. די גרעסטע אַטראַקציע, פאַרשטייט זיך, איז דאָס געווען פאַר דער יוגענט, וואָס איז שעה'ן לאַנג אָפגעשטאַנען אין דער לאַנגער רייע, ביז זיי האָבען זיך ענדליך דערשלאָגען צום אַפאַראַט.

אין די ערשטע עטליכע טעג, וואָס מען האָט אַוועקגעשטעלט די אַפאַראַטען אויף בראַדוויי, האָט יעדע מאַשין באַזונדער אַריינגעבראַכט פון ניין ביז עלף הונדערט דאָלער אַ טאַג. זיי האָבען געאַרבייט פון אַכט אַזיגער אינדערפרי ביז דריי אַזיגער פאַרטאַג. אַ בלינדער האָט געקענט זען, אַז דאָס איז אַן אמת'ער שמאַלץ־גרוב, סיי פאַר דעם ערפינדער און סיי פאַר די „קאַפּי־טאַליסטען“.

הענרי מאַרגענטוי שטעהט צו צו דער אונטערנעמונג

עס איז אונז געוואָרען ליכטיג אין די אויגען ענדליך צו דערלעבען אַ שטיקעל נחת פֿאַר די אַלע לאַנגע יאָרען פֿון פֿאַרצווייפֿלונג און אַנטווישונג. די זעלבע רעזולטאַטען, וואָס אויף בראָדוויי, האָט מען אויך געמאַלדען פֿון קאַני איילענד און אויך פֿון שיקאַגאָ. עס האָבען זיך גענומען מעלדען בעלנים אויף די אַפֿאַרטען פֿון אַלע זייטען. פֿון די ווייטסטע געגענטען פֿון אַמעריקע זיינען געקומען מענשען, וואָס זיינען געוואויר געוואָרען וועגען דער נייער ערפינדונג פֿון די צייטונגען, און האָבען געשטופֿט טויזענטער דאָלאַרען אין האַנט אַרײַן, אַבי גיב זיי די נייע „כישוף-קעסטלעך“, פֿון וועלכע מען קען גיך רייך ווערען.

אַנדערע האָבען געוואָלט דינגען די מאַשינען, אַנדערע, ווידער, האָבען געוואָלט אַפֿקויפֿען די קאַנצעסיע, כדי צו האָבען דעם מאַנאַפֿאַל אויף זייער עקספּלאַטירונג אין באַשטימטע סטעיִטס. אַבער גיי פֿאַרקויף, אַז מיר האָבען נישט וואָס צו פֿאַרקויפֿען. די מאַשינען האָט מען דאָך ערשט געדאַרפט נעמען פֿראַדוצירען אויף אַ ברייטען פֿאַרנעם, און דאָ איז אונזער אַקציען-געזעלשאַפֿט געווען אַן אַ פֿרוטה געלט, פֿונקט אַזוי ווי פֿריער. די אַקציעס פֿון דער געזעלשאַפֿט האָט מען נאָך אַלץ נישט געקענט פֿאַרקויפֿען אויפֿ'ן מאַרק, אַפֿילו בחצי חינם, ווייל זיי האָבען נאָך אויף דער בערזע נישט געהאַט קיין שום פֿרייז.

זעענדיג, אַז מיר זיינען ווידער פֿאַרקראַכען אין אַ טעמפען ווינקעל, האָט אונזער אַקציען-געזעלשאַפֿט, וואָס האָט זיך שוין פֿאַר דער צייט פֿאַרוואַנדעלט אין אַ קאַרפּאָריישאַן מיט אַ באַאַרד אָו דירעקטאָרס און מיט דעם גלאַונעם דערפינדער, יוזעפֿאוויטש, אַלס פֿרעזידענט, אַפֿגעהאַלטען אַ דרינגענדען מיטינג, צו וועלכען מיר האָבען אויך צוגעצויגען פֿאַכמענער-אינושינערען. נאָך אַ לאַנגער באַראַטונג זיינען מיר געקומען צום באַשלוס, אַז אום צו קענען פֿראַדוצירען טויזענט אַפֿאַרטען, וואָס זיינען נויטיג בלויז פֿאַר דעם אַמערי-קאַנער מאַרק אַליין, דאַרף מען האָבען אַ קאַפיטאַל פֿון פינף ביז זעקס מיליאָן דאָלער. מען מוז אויפֿבויען גאַר אַ גרויסע פֿאַבריק מיט די אַלע נייעסטע איינריכטונגען, אויפֿ'ן אַמעריקאַנער שטייגער.

וואו נעמט מען אַזעלכע געלטער? און וואו נעמט מען דעם בעלן, וואָס אַפֿילו ווען ער פֿאַרמאַגט שוין אַזעלכע סומען, זאָל ער זיין וויליג צו וועלען אינוועסטירען זיינע מיליאָנען אין אונזערע קעסטלעך? מיר זיינען געקומען

צום באשלוס, אז אליין קענען מיר בשום אופן ווייטער נישט אָנגיין מיט דער אַרבייט, און אז מיר מוזען זוכען אַ קאַפיטאַליסט, וואָס זאָל אַפקויפּען דאָס גאַנצע געשעפט מיט די פּאַטענטען, סיי פאַר אַמעריקע און סיי פאַר די איבעריגע לענדער, וואו מען קען אַזאַ דערפּינדונג פאַר די מאַסען עקספּלאַטירען.

און יעדער פון אונז האָט זיך ווידעראַמאַל אַרויסגעלאָזט איבער דער מדינה זוכען דעם ריכטיגען פינאַנסיסט. איז שטעלט זיך פאַר, אז נאָך לאַנגע באַמיאַונגען איז געלונגען צו פאַראינטערעסירען מיט דער גאַנצער זאָך נישט קיין קלענערען, ווי הענרי מאַרגענטוי סיניאָר, דעם געוועזענעם אַמבאַסאַדאָר פון אַמעריקע אין טערקיי און דעם פּאַטער פון אונזער היינטיגען פּרעזידענט פון „יוניטעד דזשואיש אפיל“.

הענרי מאַרגענטוי איז געווען אַ גרויסער ביזנעסמאַן, ספעציעל אין ריעל-עסטייט, אָבער ער האָט אויך נישט אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט אַנדערע גע-שעפטען, וואָס האָבען זיך אים אונטערגערוקט. ווען מען האָט אים פאַרגעשלאָגען דאָס געשעפט מיט די פּאַטאַ-אויטאָמאַטען, האָט ער געזאָגט, אז ער וועט געבען אַן ענטפּער אין אַ וואָך אַרום. אין פאַרלויף פון דער וואָך האָט ער אַליין, בלאַ יודעים, אַז קיינער זאָל אים נישט דערקענען, באַזוכט די סטאָר אויף בראַדוויי, וואו די אַפּאַראַטען האָבען געהאַט וואָס אַמאַל אַ גרעסערען דערפּאַלג. ער האָט געזען די לאַנגע רייען מיט הונדערטער מענשען, וואָס וואַרטען מיט די קוואַדערס אין די הענט אויף זייער „נעקסט“.

מיט זיין געניט אויג פון אַ גרויסען ביזנעסמאַן פון ברייטען פאַרנעם האָט ער גלייך אויפגעכאַפט, וואָס פאַר אַ געוואָלדיג געשעפט דאָס איז. ער האָט נאָך אַ וואָך געלאָזט רופען צו זיך דעם פּרעזידענט יוזעפּאָוויטש, צוזאַמען מיט נאָך צוויי דירעקטאָרען, צווישען זיי אויך מיין איידעם, שולמאַן, און מען האָט גענומען ריידען ביזנעס. פאַרשטייט זיך, אַז מאַרגענטוי איז געווען גאַנץ פאַרזיכטיג אין זיינע רייד נישט אויסצוגעבען, אַז ער האָט געכאַפט דעם פאַרנעם פון דער דערפּינדונג, כדי מען זאָל נישט פאַרלאַנגען פון אים מי יודע וויפיל.

נאָך פאַרצויגענע אונטערהאַנדלונגען האָט מען זיך געאייניגט אויף דעם, אַז מאַרגענטוי קויפט אַפּ דעם פּאַטענט פון דער דערפּינדונג פאַר אַמעריקע און אויך פאַר אַלע איבעריגע לענדער פון דער וועלט. גלייכצייטיג קויפט ער אויך אַפּ דעם גאַנצען אינווענטאַר, דאָס מיינט, די פאַבריק, וואָס איז געהאַט אויסגעבויט געוואָרען אויף צו פּראָדוצירען די מוסטער-אַפּאַראַטען. פאַר דעם אַלעם צאָלט ער איין די סומע פון אַנדערהאַלבען מיליאָן דאָלער. ער האָט זיך אָבער אויסגערעדט איין באַדינג, אַז דער דערפּינדער, יוזעפּאָוויטש, זאָל אים צוערשט געבען אַן אַפּציע אויף דריי חדשים צייט.

פאַקטיש האָט דאָס געמיינט, אַז מאַרגענטוי וויל פאַר זיך נאָך דריי חדשים צייט, ביז ער וועט ענדגילטיג אַפּשליסען דאָס געשעפט. אָבער די אַקציאָנערען האָבען באַשלאָסען אויף דעם איינצוגיין, און יוזעפּאָוויטש האָט פאַרלאַנגט

פאר דער אפציע די סומע פון זעכציג טויזענט דאלער. מאָרגענטוי האָט זיך דערקלערט גרייט די זעכציג טויזענט דאלער גלייך איינצוצאלען, ער האָט אָבער פאַרלאַנגט פון יוזעפּאָויטש'ן, אַז אין פאַרלויף פון די דריי חדשים, ביז דאָס געשעפט וועט ענדגילטיג אָפּגעשלאָסען ווערען, זאָל זיך יוזעפּאָויטש פאַר-פליכטען אָפּצוקויפּען פאַר מאָרגענטוי'ען פון די פאַרשידענע באַזיצער פון די אַקציעס מינדעסטענס אַ האַלבען מיליאָן אַקציעס.

איצט קענט איר זען, ווי אַזוי מען קומט צו געלט אין אַמעריקע. מאָר-גענטוי האָט דאָ אָפּגעטאַן אַ כּיטרע שטיקעל אַרבייט. ער האָט געוואוסט, אַז קוים וועט ער האָבען דאָס געשעפט ענדגילטיג געשלאָסען, וועט ער שוין די אַקציעס אַזוי ביליג נישט אַריינבאַקומען אין זיינע הענט. אָבער ווען דער אַרעמער און דערשלאָגענער יוזעפּאָויטש וועט זיך אַרויסלאָזען אין גאַס אַריין איינקויפּען די אַקציעס, וועט ער זיי טאַקע קריגען בחצי חינם. און אַזוי איז טאַקע געווען.

אַזוי ווי יוזעפּאָויטש איז דאָך סוף כל סוף געווען אַ דערפינדער, און נישט קיין ביזנעסמאַן, און אויך די איבעריגע אַקציאָנערען, וואָס האָבען געהאַט אַריינגעבראַקט זייער ביסעל געלט, האָבען וואָס גיכער געוואָלט אַנזען צוריק אַ גראַשען, זיינען זיי איינגעגאַנגען אויף מאָרגענטוי'ס באַדינגונגען.

אין איין שיינעם טאַג קומט צו מיר צוגיין יוזעפּאָויטש און זאָגט מיר מיט אַ פּריינטליכער מינע: אַזוי ווי, הער קוואַרטין, מיט אַ צייט צוריק האָט איר געוואָלט פאַרקויפּען צען טויזענט פון אייערע אַקציעס צו צוואַנציג סענט אַ שטיק, ווייל איר האָט זיך גענויטיגט אין געלט, האָב איך איצט אַ גוטען קונה פאַר איך, וואָס וויל אָפּקויפּען פינף און צוואַנציג טויזענט אַקציעס און ער וועט אייך באַצאלען צו פּערציג סענט אַ שטיק.

עס איז טאַקע געווען אמת, אַז איך בין געווען געענגט אין געלט, אָבער דאָך איז מיר דער אַנבאַט פון יוזעפּאָויטש'ען עפעס נישט געפעלען געוואָרען. עפעס האָב איך געזען אין דעם נישט קיין גלאַטען עסק און איך האָב נישט געהאַט קיין שום חשק צו פאַרקויפּען. אָבער מיין פאַמיליע האָט זיך דאָ אַריינגעמישט. זיי האָבען מיר גענומען מאַכען דעם שניידערשען חשבון, אַז קודם כל קריך איך אַרויס מיט מיינע אייגענע אַריינגעבראַקטע זעקס טויזענט דאלאַר, אַ חוץ דעם בלייבט מיר נאָך אַ ריינער ריוח פון פיר טויזענט דאלאַר, שוין נישט רעכענענדיג דעם פאַרטפעל מיט אַקציעס, וואָס בלייבט אין מיין באַזיץ אויף יעדען פאַל אין דער צוקונפט. הייסט דאָך עס אַ ברויט מיט אַ מעסער און עס וואָלט געווען די גרעסטע עבירה, אַז איך זאָל דאָס דורכלאָזען.

אַזוי האָט איינגע'טענה'ט מיט מיר סיי מיין פּרוי און סיי מיין איידעם, און מיט דעם גרעסטען אומווילען האָב איך איינגעשטימט צו פאַרקויפּען די 25 טויזענט אַקציעס. איך האָב געפילט, אַז איך וואַרף אַרויס געלט אין גאַס אַריין, און אין גיכען האָט זיך דאָס טאַקע באַשטעטיגט.

ס'האַט גענומען אַ פאַר טעג, ווי אין „ניו-יאָרק טיימז" האָט זיך באַוווּזען

אויף אַ גאַנצער זייט אַ בילד, וואו הענרי מאָרגענטוי סיניאָר איז געשטאַנען אין דער מיט און פון זיינע ביידע זייטען זיינען געשטאַנען דער דעמאָלטיגער ניו־יאָרקער מעיאָר, דזשימי וואַקער, און דער גאַווערנאָר פון ניו־יאָרק סטייט, אַלפרעד סמיט, און אַלע דריי זיינען זיי געווען פּאַטאַגראַפֿירט אויפֿן פּאַן פון דעם ניי־ערפונדענעם פּאַטאַ־אַפּאַראַט.

מען האָט געדאַרפט זיין אַ בלינדער נישט צו פּאַרשטיין, וואָס אָט דאָס בילד אין דער איינפלוסרייכסטער צייטונג אין אַמעריקע האָט באַדייט. עס איז געווען די גרעסטע רעקלאַמע פּאַר דער נייער ערפינדונג, וואָס איז נאָר מעגליך געווען, עס איז געווען אַ גאַראַנטיע פּאַר אַלע קאַפיטאַליסטען, אַז זיי מעגען מיט אַ רואַיגען געוויסען אינוועסטירען זייערע קאַפיטאַלען אין דער דאָזיגער אונטערנעמונג, וואָס האָט די ברכה פון מעיאָר און פון גאַווערנאָר און פון אַזאַ געניטען געשעפטס־מאַן, ווי הענרי מאָרגענטוי.

ווען איך האָב דערווען דאָס בילד אין דער צייטונג, האָב איך מיך דאָס ערשטע געכאַפט, וואָס פּאַר אַ בטלן איך בין געווען, וואָס איך האָב גענומען און פּאַרקויפט 25 טויזענט אַקציעס פּאַר אַ טאָפּ לינווען. ערשט איצט, נאָך דער רעקלאַמע אין דער „טיימז“, וועלען די אַקציעס נעמען ריכטיג שטייגען אין פריי, אָבער מען האָט שוין נישט געקענט צוריקכאַפען.

דערפאַר אָבער, ווען אויף צומאַרגענס האָט זיך ווידער באַוויזען ביי מיר יוזעפּאַוויטש און מיט אַן אומשולדיגער מינע האָט ער מיר גענומען דער־צוילען, וואָס פּאַר אַן איינדרוק עס האָט געמאַכט אין שטאַט די נעכטיגע רעקלאַמע אין דער „טיימז“ און אַז ער האָט שוין נאָך אַ קונה אויף אַקציעס, וואָס וויל שוין באַצאלען צו דאָלאַר אַ שטיק, — דאָס מאָל האָב איך שוין מער נישט געוואָלט זיין קיין יאָלד. איך האָב אים דערקלערט, אַז איך פּאַרקויף דערווייל מער נישט קיין אַקציעס, מען דאַרף אַפּוואַרטען און זען, ווי די זאַך וועט זיך ווייטער אַנטוויקלען.

און מען האָט גאַרנישט געדאַרפט וואַרטען לאַנג, כדי צו זען די רעזולטאַטען. נאָך דער רעקלאַמע מיט'ן בילד אין דער „טיימז“ און נאָך דער באַשרייבונג, וואָס פּאַר אַ וואונדערליכע דערפינדונג עס איז דער נייער אַפּאַראַט, האָבען זיך אַ שאַט געטאָן בעלבים פון גאַנץ אַמעריקע, וועלכע האָבען געזוכט צו קויפען די אַקציעס פון דער נייער אונטערנעמונג. מען האָט אויך מיר קיין רו נישט געגעבען, נאָר איך זאָל פּאַרקויפען די אַקציעס. זיי האָבען אַנגעהויבען צו שטייגען אין פריי פון שעה צו שעה.

מען האָט שוין אַנגעבאַטען צו צוויי און צו דריי און צו פיר דאָלער אַן אַקציע. דער יצר הרע איז געווען גרויס. אָבער אפשר וועלען זיי נאָך מער שטייגען? און אפשר גאָר וועלען זיי קריגען אַ זעץ איבער'ן קאַפּ, און מען וועט דאַרפען באַדויערען, וואָס מען האָט זיי פריער נישט פּאַרקויפט — עס איז געווען שווער זיך צו אַנטשיידען. אָבער אַזוי ווי קיין בירושע־שפּילער

בין איך נישט געווען, איז ווען מען האט אנגעבאטען צו פיר דאלער מיט 12 סענט אן אקציע, האב איך באשלאסען דעם גאנצען פאק מיט אקציעס צו פארקויפען. דאס געשעפט האט מיר אריינגעטראגען א באדייטענדע סומע. אין משך פון עטליכע וואָכען זיינען די אקציעס געשטיגען ביז אַכט דאלער אַ שטיק, אַזוי אַז איך האָב ווידער אַרויסגעוואָרפען געלט. אַבער עס איז געווען אַן אומזין ווייטער צו ריזיקירען. אַמעריקע האָט אַ טבע, אַז זי צינדט זיך לייכט אַן פאַר אַ געוויסער זאַך, אַבער זי קען זיך אויך גאַר גיך אויסלעשען. דעריבער איז עס געווען שכל'דיג צו באַפרידיגען זיך מיט דעם, וואָס מיר האָבען דערגרייכט.

דאָס איז געווען אַ באַלוינונג פאַר גלויבען אין מענשליכער פעהיגקייט, פאַר אונטערשטיצען און אויפמונטערען אַ יונגען אידישען טאלאַנט אין די שווערסטע שעה'ן פון זיין לעבען, ווען פון ערגיץ האָט ער נישט געקענט דערוואָרטען קיין שום הילף און אַפילו נישט די מינדעסטע אויפמערקזאַמקייט. שפעטער האָט מען איבערגעגעבען, אַז מאַרגענטוי האָט ווייטער פאַרקויפט דעם פאַטענט פון דער ערפינדונג צו אַ גרויסער ענגלישער קאַרפּאָראַישאַן פאַר דעם פרייז פון פיר מיליאָן דאלער. אויסער דעם האָט ער אויך געמאַכט אַ גרויס פאַרמעגען פון די אַקציעס, וואָס יוזעפּאוויטש האָט פאַר אים איינגע-קויפט בחצי חינם. אַט האָט איר פאַר זיך אַ בילד, ווי אַזוי מען קומט צו געלט אין אַמעריקע !

מיון ערשטע נסיעה קיין ארץ-ישראל

די גרעסטע געשעעניש פון יענער עפאכע אין מיון לעבען איז אבער זיכער געווען, וואס איך האב ענדליך זוכה געווען צו פארווירקליכען דעם טרוים פון אלע מיינע יארען, אנהויבענדיג פון דער פריעסטער יוגענט, און צו פארען אַנקוקען מיט די אייגענע אויגען דאס הייליגע לאַנד ארץ-ישראל.

איך דערמאָן מיר, אַז ווען איך בין נאָך געווען אַ קליינער אינגעל, צווישען עלף און צוועלף יאָר, דאָס הייסט אַ קיימא לן פון עטליכע זעכציג יאָר צוריק, איז שוין דאָס וואָרט „ציוניזם“ נישט געווען פרעמד אין מיון היים-שטעטעל, כאַנאַראָד. צו יענער צייט זיינען פון מיון היים-שטאָט אָפּגעפּאַרען קיין ארץ-ישראל צוויי יונגעלייט אין עלטער פון זיבעצען יאָר אַלס חלוצים קיין ארץ-ישראל. איינער האָט געהייסען לייבעלע חיים פּיגעס, און ער איז געווען פון פּאָך אַ סטאַליער, דער צווייטער האָט געהייסען נחום דער „אַדעסקעס“, דאָס מיינט, אַז זיין מאַמע האָט געשטאַמט פון אַדעס. ער האָט נישט געהאַט קיין פּאָך אין האַנט, נאָר אים האָט מיטגעריסען די אידייע, וואָס האָט זיך דעמאָלט גענומען פאַרשפּרייטען איבער די רוסישע שטעטלעך.

איך דערמאָן זיך וואָס עס האָט זיך דעמאָלט ביי אונז אָפּגעטאָן צוליב'ן אַוועקפּאַרען פון אַט די צוויי יונגעלייט. דאָס גאַנצע שטעטעל האָט זיי אַרויס-באַגלייט מיט טרערען אין די אויגען, ווי מען באַגלייט אַרויס אייגענע קינדער אין אַ ווייטען, אומבאַקאַנטען וועג אַרײַן. פון איין זייט האָט מען אויף זיי רחמנות געהאַט, וואָס זיי פּאַרען אין דעם לאַנד פון די „רויטע אידעלעך“, און איין גאַט ווייסט, וואָס עס וועט זיי אויסקומען דורכצומאַכען אין דעם לאַנגען וועג. און פון דער אַנדערער זייט האָט יעדעס אינגעל זיי באַגלייט מיט אַ געפּיל פון קנאה, וואָס זיי פּאַרען אין דעם לאַנד אַרײַן, וועגען וועלכען מען לערענט אין חומש.

לאַנג נאָך זייער אַוועקפּאַרען האַבען נאָך אידען געהאַלטען אין איין ריידען וועגען דער געשעעניש, צי זיי זיינען שוין אַנגעקומען אין דעם צוגעזאַגטען לאַנד, צי האַבען זיי שוין טאַקע געהאַט אַ געלעגענהייט צו זיין ביי דער כּותל מערבי און ביי דער מאַמע רחל'ס קבר און אין די אלע אַנדערע טייערע ערטער, וועגען וועלכע דער רבי האָט אונז אַזוי פּיל אַנדערציילט אין חדר. באַזונדערס האָט געפּלאַקערט די פּאַנטאַזיע ביי אונז קינדער און יעדער פון אונז האָט זיך אַ נדר געגעבען, אַז ווי נאָר ער וועט גרויס ווערען, וועט ער זיכער גיין אין די וועגען פון יענע צוויי אידעאָליסטישע יונגעלייט.

די יארען זיינען געגאנגען און האָבען געטאָן זייערס: האָבען אַריינגעשלעפט דעם מענשען אין וואָס אַמאָל אַנדערע דאגות. גרויס איז דעריבער געווען מיין פרייד, ווען ענדליך איז מיר געגעבען געוואָרען אַ געלעגענהייט צו פאַרוויר-קליכען דעם נדר פון מיינע קינדער-יאָרען. דאָס יאָר 1926, ווען איך האָב אונטערגענומען מיין ערשטע נסיעה קיין ארץ-ישראל, האָט זיך באַדייטענד אונטערגעשיידעט פון דעם יאָר 1886, ווען די יונגעלייט פון מיין שטעטעל זיינען אַוועק אַהינצו. פאַר די פּערציג יאָר איז אויסגעוואָקסען אַ מאַדערנער ישוב, ענגלאַנד האָט שוין געהאַלטען דעם מאַנדאַט איבער'ן לאַנד, וועלכען זי האָט צוגעזאָגט צו פאַרוואַנדלען אין דער אידישער נאַציאָנאַלער היים, און וועלכען צוואַג זי האָט נישט געהאַלטען.

עס איז אויסגעוואָקסען די ערשטע אידישע שטאָט תל-אָביב, וועגען וועל-כער מען האָט זיך אַנדערציילט וואונדער, אַז דאָס איז אַ קליינע פּאַריז. עס איז שוין געווען אָפּען דער ערשטער העברייאישער אוניווערסיטעט אין ירושלים, אַ זאָך וועגען וועלכער מען האָט אָפילו נישט געקענט חלומ'ען אין די צייטען פון מיין קינדהייט.

איך מוז דאָס זאָגען, אַז אין די אַלע יאָרען, וואָס איך האָב געוואַנדערט איבער פאַרשידענע הויפּט-שטעט פון אייראָפּע, ווען איך בין אויסגעוואָקסען און האָב דערגרייכט כבוד און רום — קיינמאָל האָב איך נישט אַרויסגעלאָזט פון אויג אונזער אוראַלטע היימלאַנד, פאַר וועלכער איך האָב אויסגעזונגען די שענסטע תפילות, פאַר וועלכער איך האָב געוועקט בענקשאַפט און ליבשאַפט ביי די טויזענטער און טויזענטער אידען, וואָס זיינען געקומען אין שוהל אַרײַן, אָדער אין טעמפּעל אַרײַן מיך הערען. דער „ותחזינה עינינו“ איז שטענדיג געווען אַ שטיק פון מיין לעבען. איך האָב אים שטענדיג אויסגעזונגען מיט דעם בליק פון מיין האַרצען געווענדעט צו יענע חורבות, וואָס וועלען זיך נאָך פאַר מיין לעבען באַדעקען מיט יוגענטליכען אויפבלי.

באַזונדערס האָבען אידען גענומען צאַפּלען מיט בענקשאַפט נאָך ארץ-ישראל אין די יאָרען גלייך נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה. איך בין דעמאָלט, ווי באַקאַנט, געשטאַנען אַלס אויבער-קאַנטאַר אין בודאַפּעסט, אָבער עס זיינען דערגאַנגען אַהין די ידיעות וועגען די שרעקליכע פאַגראַמען אויף אידען אין אוקראַינע און וועגען דעם חורבן פון דעם אַמאָל אַזוי פּרעכטיג פאַנאַנדערגעבליטען רוסישען אידענטום נאָך דער מלחמה און רעוואָלוציע, טאַמער איז דאָס געווען ווייניג, איז אונז אינגליכען אליין אויסגעקומען איבער-צולעבען דעם גאַנצען גרויל פון אַזאַ רעוואָלוציע ביי אונז אין לאַנד. נאָך דעם דורכפאַל פון בעלאַ קוהנ'ס רעוואָלוציע האָט מען אין אונגאַרן גענומען פאַ-גראַמירען אידען נישט ערגער ווי אין רוסלאַנד. אידען זיינען וואָס אַמאָל מער געקומען צום באַשלוס, אַז עס וואַלט שוין גענוג געווען זיך נאָכצושלעפען נאָך די רעוואָלוציעס פון די פאַרשידענע פעלקער און אומעטום צו פאַרגיסען

דאס אייגענע בלוט, און אָו עס איז שוין די העכסטע צייט צו טראַכטען וועגען אַן אייגענעם ווינקעל אונטער דער זון.

אַבער ליידער איז אין אונגאַרן צו יענער צייט דער ציוניזם געווען גאַנץ שוואַך אַנטוויקעלט, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס די אידען האָבען שטאַרק געליטען. דערפאַר איז געווען גרויס מיין איבערראַשונג, ווען איין מאָל אַ פרייטאַג צונאַכטס, נאָכדעם ווי איך האָב אָפּגעדאווענט אין טעמפעל, קומט צו מיר צו אַ איד און גיט מיר אַ וואַרעמען ישר כח פאַר'ן שיינעם דאווען.

עפעס האָט מיר דער איד אויסגעזען נישט קיין אַרטיגער און גלייך האָט ער זיך פאַרגעשטעלט: אַמדורסקי, אַ איד טאַקע פון ארץ-ישראל, און פון סאַמע ירושלים, וואו ער איז דער אייגענטימער פון אַ האָטעל. ער דערציילט מיר, אַז אויך קיין ארץ-ישראל זיינען דערגאַנגען די רעקאָרדס פון מיניע תפילות, און אַז דאָרטיגע אידען ווייסען פון מיר און אַז עס איז פאַר אים אַ גרויסער פאַרגעניגען מיך צו באַקענען פּערזענליך. ער קען זיך גאַרנישט אַפּלויבען פון דעם נחת, וואָס ער האָט געקליבען פון מיין מקבל שבת זיין.

דערהערט, אַז איך האָב פאַר מיר אַ אידען פון ארץ-ישראל, איז מיר אַליין אויך עפעס וואַרעמער געוואָרען, ווי איך וואָלט באַגעגענט עפעס אַ נאָ-ענטען קרוב פון דער אַלטער היים. איך האָב אים פאַרבעטען צו מיר אין מיין דינסט-צימער ביים טעמפעל און מיר האָבען לאַנג פאַרבראַכט. איך האָב ממש געשלונגען זיינע שילדערונגען פון לאַנד, וואָס האָבען אויפגעפרישט אין מיר די איינגעדרימעלטע בענקשאַפטען אַנצוקוקען דאָס אַלץ אַמאָל מיט די אייגענע אויגען.

די געלעגענהייט דערצו איז געקומען ערשט, ווען איך בין עטליכע יאָר אָפּגעווען אין אַמעריקע. ווען די קאָנגרעגיישאַן פון טעמפעל עמנואל אין באַראַ-פאַרק האָט מיר סוף 1925 פאַרגעלייגט צו באַנייען מיט זיי דעם קאַנ-טראַקט אויף ווייטערדיגע פינף יאָר, האָב איך אין פרינציפ גאַרנישט געהאַט אויסצוזעצן קעגען דעם. איך האָב מיך איינגעלעבט מיט די מענשען און האָב אַפילו מאַנכע פון זיי ליב באַקומען. אַבער איך האָב זיי געשטעלט אַ באַדינג, אַז איך וועל בלייבען ביי זיי לענגער אויב זיי וועלען מיר געבען אַ וואַקיישאַן פון דריי חדשים, כדי איך זאל קענען מאַכען אַ באַזוך אין ארץ-ישראל.

נישט געקוקט וואָס דער פּרעזידענט אַליין און אויך אַלע טראַסטיס זיינען געווען וויליג נאָכצוגעבען מיין פאַרלאַנג, האָט זיך אַבער אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון די טעמפעל-מיטגלידער אַרויסגעוויזען אַ ווידערשטאַנד קעגען מיין פאַדערונג, הויפטזעכליך קעגען דער צייט, ווען איך וויל בעמען מיין וואַקיישאַן. זיי האָבען גע'טענה'ט, אַז זיי קענען מיך אַפּלאַזען פאַר דער צייט פון נאָך שבועות ביז די ימים טובים, אַבער בשום אופן נישט אין די ווינטער-חדשים.

פאַר מיר איז אַבער געווען מער אינטערעסאַנט צו באַזוכען ארץ-ישראל

דוקא אין די ווינטער־חדשים, ווען דער קלימאט איז דאָרט מילד און ווען אידען פון דער גאַנצער וועלט פאַרען זיך דאָרט צוזאַמען, און נישט אין דעם הייסען זומער, ווען עס איז דאָרט שווער איבערצוהאַלטען. אזוי אַרום האָבען מיר נישט געקענט קומען צו קיין אויסגלייך און איך האָב רעזיגנירט פון מיין שטעלע אין טעמפעל עמנואל.

קיין גרויסען פאַרלוסט האָב איך נישט געליטען, ווייל מיט עטליכע טעג שפעטער זיינען געקומען צו מיר עטליכע אידען און האָבען אָפגעשלאָסען מיט מיר אַ קאַנטראַקט בלויז אויף די ימים נוראים פאַר דער סומע פון צוועלף טויזענט דאָלאַר. מיט אַ גאָר גוט געמיט האָב איך מיך דעריבער געקענט נעמען גרייטען צו דעם גרויסען געשעעניש אין מיין לעבען — צו מיין ערשטער רייזע קיין ארץ־ישראל.

אַלס דער בעסטער צייכען אין וואָס פאַר אַ פריינטליכע באַציאונגען איך בין זיך צעגאַנגען מיט מיין טעמפעל קען דינען דער פאַקט, וואָס אַ טאָג פאַר מיין אָפפאַרען האָבען דער פרעזידענט פון טעמפעל, אַלע טראַסטיס און אַ סך פריינט מיינע איינגעאַרדענט פאַר מיר און פאַר מיין פרוי אַ „צאתך לשלום־באַנקעט“, וואו עס האָט געהערשט אַ האַרציגע שטימונג פון אמת'ער פריינט־שאַפט. דער אומפאַרגעסליכער יוסף באַראַנדעס איז געווען טאַסטמייסטער און הרב צבי־הירש מאַסליאַנסקי, דער מטיף לאומי, איז געווען טשערמאַן פון דעם דאָזיגען אומפאַרגעסליכען צוזאַמענקונפט.

אויפ'ן וועג קיין ארץ־ישראל האָבען מיר זיך אָפגעשטעלט אויף צוועלף טעג אין פאַרזי צו באַזוכען די שטאָט און אירע מערקווירדיגקייטען. אָבער פאַריזער אידען האָבען גלייך אויסגעפונען, אַז איך בין אין שטאָט און עס האָט זיך באַוויזען ביי מיר אין האַטעל דער פרעזידענט פון דער שוהל אויף רי דע פּאָווע און איז צוגעשטאַנען צו מיר, אַז איך זאָל נישט פאַרשעמען פאַריזער אידען און דאָוונען ביי זיי אַ שבת.

פאַרזי האָט דעמאָלט געהאַט אַ גרויסע אידישע באַפעלקערונג פון אונזערע היימישע מזרח־אידישע מקומות: פוילישע, ליטווישע, רוסישע און רומענישע אידען. זיי האָבען מיך אַלע גוט געקענט פון די גראַמאַפאָן־פּלאַטען, און די שול אין דער סאַמע געדיכטעניש פון אידישען קוואַרטאַל אין דער געגענט פון רי דע ראָזיע איז געווען איבערגעפאַקט. איך האָב מיך אויך דאָ געפילט, ווי אין דער היים: די באַגייסטערונג פון די אידען האָט מיך אַליין צעוואַרעמט און איך האָב זיי נישט פאַרשעמט.

אזוי גיך האָט מען מיך אָבער פון פאַרזי נישט אַרויסגעלאָזט. וועגען דעם גרויסען ערפאָלג פון מיין דאָוונען אין שוהל איז געוואויר געוואָרען די געזעלשאַפט „אַרט“, וועלכע האָט אָנגעפירט אַ גרויסע אַרבעט אין פאַרזי און אויך אין אַנדערע ערטער פון מזרח־אייראָפּע און האָט זיך גענוטיגט אין מיטלען. זיי האָבען פאַרטראַכט צו שלאָגען פון מיר גאָר אַ גרויסען קאַפיטאַל

און האָבען אָפּגעדונגען פֿאַר מײן קאַנצערט דעם רײזיגען זאַל „טרַאַקאַדעראַ“, וואָס נעמט אַרײַן טױזענטער מענשען.

איך האָב זײ פֿאַרגעלייגט אַראָפּצוברענגען צו דעם קאַנצערט מײן יונגערע טאַכטער, וועלכע איז דעמאָלט געווען פֿאַרבונדען מיט דער פֿראַגער אָפּערע, און צוזאַמען וועלען מיר אויספירען דעם פֿראַגראַם פֿאַר דעם אַווענט. זײ האָבען מײן פֿאַרשלאָג גערן אָנגענומען און די געזעלשאַפט האָט זיך טיכטיג גענומען צו דער אַרבעט פֿון פֿאַרקויפֿען די בילעטען. אין פֿינף טעג האָבען זײ באַווײזען צו פֿאַרקויפֿען בײַ פֿיר טױזענט פֿינף הונדערט בילעטען. עס איז געווען זעהר אַ געלונגענער קאַנצערט און אויך די הכנסה פֿאַר דער געזעלשאַפט, וועלכע האָט געטאָן אַזאַ נוצליכע אַרבייט, איז געווען גאַר נישט קײן קלײנע.

עס האָבען זיך גענומען מעלדען אויך אַנדערע געזעלשאַפטען, וואָס האָבן זיך מתקנא געווען אין דעם גרויסען ערפֿאלג פֿון „אַרט“-קאַנצערט. אַבער איך האָב, לײדער, געמוזט זײ אַלעמען אָפּזאַגען, ווייל אויפֿן וועג צו אונזער ציל, האָבען מיר געדאַרפט באַזוכען נאָך אײן לאַנד — דאָס איז מײן אַלטע ווײַן, וואו עס האָט געלעבט מײן זון, שלמה, און אויך די עלטערען פֿון מײן פֿרוי. מיר האָבען נישט באַווײזען אַריבערצוטערעטען די שוועל פֿון אונזערע אײגענע, ווי גלײַך האָט זיך געמאַלדען צו מיר אַ דעלעגאַציע פֿון דער בודאַפעסטער געמײנדע. איך האָב זיך שטאַרק געוואונדערט, ווי שנעל זײ זײנען געוואויר געוואָרען פֿון מײן קומען.

זײ זײנען צוגעשטאַנען צו מיר, אַז אַזױ ווי איך געפֿין זיך גאַר נאָענט פֿון בודאַפעסט, זאַל איך אַריבערקומען אין דער שטאָט, וואו איך האָב אָפּגעלעבט אַזױ פֿיל שײנע יאָרען און זאַל זײ מהנה זײן מיט אַ שבת־דיגען דאַוונען. איך בין געווען טיף גערירט פֿון דער דאָזיגער אײנלאַדונג, אַבער איך האָב דאָס געמוזט אָפֿלייגען אויף צוריקוועגס, און ענדליך זײנען מיר אַרויף אויף דער שיף, וואָס האָט אונז פֿון טרײַעסט געדאַרפט אָפּפירען איבער אַלעקסאַנדריע קײן ארץ־ישׂראל.

א מנתהדראווענען אין צוג קיין ארץ-ישראל

ווייזט אויס, אַז כדי מיין הנאה פון באַזוכען ארץ-ישראל זאל זיין גרעסער, האָט דער וועג געדאַרפט זיין אַ לענגערער. שוין שיינע עטליכע וואַכען בין איך געווען אונטערוועגס און ווען מיר זיינען אָנגעקומען קיין עגיפטען און געקלערט גלייך ווייטער צו פאַרען, איז אונז גאָר אויסגעקומען זיך אָפצושטעלען אַ וויילע אין דעם דאָזיגען לאַנד, וואו אונזערע אבות אבותינו האָבען אַמאל געהאַרעוועט שווער און ביטער ביז משה האָט זיי פון דאָנעט אַרויסגעפירט אין דעם „צוגעזאַגטען לאַנד“.

עס איז גראָד געווען די צייט נישט לאַנג נאָכדעם, ווי עס איז אַנטדעקט געוואָרען דער קבר פון דעם אור-אַלטען פרעה טוטאַנקאַמען, אָדער רעמסס דעם דריטען. פון דער גאַנצער וועלט זיינען געפאַרען קיין עגיפטען טויזענטער טוריסטען אַנצוקוקען דאָס וואונדער ווי אַזוי נאָך טויזענטער יאָרען האָט מען אויסגעגראָבען פון דער ערד אַ פאַרצייטיגען מלך, אָנגעטאָן אין זיין גאַנצער גילדענער פראַכט. מיר האָבען נישט געקענט ביישטיין דעם נסיון און זיינען אויך אַוועקגעפאַרען קיין קאַיראָ אַנצוקוקען דאָס בייזע וואונדער.

עס איז באמת געווען אַ זעלטען בילד דאָס, וואָס אונז איז אויסגעקומען צו זען אין דעם מוזעאום פון קאַיראָ. אונטער אַ גלאַז אין אַ גאַלדענעם קאַסטען איז געלעגען — נישט קיין מת, נאָר איך וואָלט געזאָגט אַ מענש, וואָס רוט זיך אָפּ נאָך אַ שווערער אַרבייט, אַזוי פריש איז געווען דאָס געזיכט פון אַט דעם אַמאָליגען סאַטראַפּ און באַצווינגער פון די שכנות'דיגע פעלקער. ער האָט געהאַט אַלע האָר אויפ'ן קאָפּ, באַרד און וואַנסעס, אַלע שטריכען פון פנים זיינען געווען נאַרמאַל און כמעט זיך נישט אויסגעטיילט פון אַ נאַרמאַלען מענשען.

מיר האָבען געשטוינט איבער דער געוואַלדיגער קונסט פון באַלזאַמירונג, וואָס איז שוין געווען באַוואוסט די עגיפטער מיט דריי טויזענט יאָר צוריק און וועלכע די היינטיגע וויסענשאַפט קען בשום אופן נישט דערפירען צו אַזאַ פערפעקציע, ווי זיי האָבען דאָס באַוויזען אין יענע אור-אַלטע צייטען. אַ באַווייז: די באַלזאַמירונג פון לענינ'ס קערפער אין מאַסקווע, וועלכע איז דורכגעפירט געוואָרען בלויז מיט עטליכע יאָרען צוריק און וועלכע האָט נישט באַוויזען איינצוהיטען דעם קערפער פון פאַרענדערונגען.

דער גאַלדענער קאַסטען מיט'ן פאַרצייטיגען מלך איז געווען אַ מייסטער-

שטיק פון קינסטלערישער מאָזאָאיק. לויט די מנהגים פון טויענטער יארען צוריק אין דעם דאָזיגען לאַנד פון די מצרים האָט מען אַ געשטאַרבענעם מיטגליד פון אַ קעניגליכער פּאַמיליע מיטגעגעבען אין קבר אַרײַן, וואָס איז דאָס רוב באַשטאַנען פון עטליכע חדרים, אַ פולע אויסשטאַטונג פון זײַן קעניג־ליכען פּאַלאַץ. אויפ'ן ערשטען אָרט האָט מען אים מיטגעגעבען זײַן קעניג־ליכען טראָן, אַ שטול פון העלפּאַנד־בײַן באַפּוצט מיט גאַלד. דאָן האָט מען אים מיטגעגעבען זײַנע אַלע מכשירים, מיט וועלכע ער האָט זיך באַנוצט אין זײַן טעגליכען לעבען, ווי: טעלער, לעפעל־גאַפּעל און גלעזער, אַלץ פון זהב טהור, רײַנעם גינגאַלד.

מען האָט אַפילו מורא געהאַט, אַז דער מלך זאָל, חלילה, נישט פאַרהונגערען אין דעם פּינסטערען גרוב, האָט מען אים מיטגעגעבען עסענוואַרג אין אַ געני־גענדער מאָס, ווי: פלייש, פיש, הינער און ברויט. און דאָס וואונדער איז געווען, וואָס די אַלע עסענוואַרג האָט נאָך אַזוי פיל טויענטער יארען אויס־געזען פריש, ווי נאָר וואָס פון אויווען אַרויס.

טויענטער מענשען פון אַלע עקען וועלט האָבען געבלאַנדזשעט איבער דעם מוזעאום, וואו די אַלע וואונדער זײַנען געווען אויסגעשטעלט, און האָבען זיך געריבען די אויגען, נישט וויסענדיג גענוי אויף וועלכער וועלט זיי זײַנען. די אידישע באַזוכער האָבען זיך נישט געקענט באַפרייען פון דעם געדאַנק, אַז דאָ ליגט אַ פרעה, וואָס האָט אין זײַן צײַט געטריבען די פאַרשקלאַפטע ישראלים צו שווערע אַרבייטען.

מיר האָבען אויך באַזוכט די פּיראַמידען, אָדער ווי מאַנכע געלערענטע ווילען האָבען, אַז דאָס זאָלען דאָס זײַן די פתום ורעמסס, וועלכע די פאַר־שקלאַפטע אידען האָבען געבויט, און דאָן די מעכטיגע ספינקס־פיגורען, וואָס עס איז זיך גאָר שווער פאַרצושטעלען, אַז זיי זײַנען געבויט געוואָרען מיט מענשליכע הענט. יעדער שטיין פון די פּיראַמידען איז אַזוי גרויס, ווי אַ האַלב הויז און וועגט אין די טויענטער טאַנען. און אַרום און אַרום איז דער מדבר, האָט מען דאָך די שווערע שטיינער געדאַרפט ברענגען צו שלעפען פון ערגיץ. און דאָס האָבען געמוזט טאָן די הונדערטער טויענטער קנעכט, וועלכע האָבען מיט זייערע אייגענע ביינער אויסגעזײט די מדבר, ביז די רעשטלעך פון זיי האָבען עס אַהער געבראַכט און מען האָט אויפגעבויט די דאָזיגע מאָנסטרעאַלע מאָנומענטען, וואָס זײַנען אַ זכר פון מענשליכער פאַר־שקלאַפונג און נישט מער.

מיר זײַנען אויך געווען טיף אין דער מדבר, וואו עס געפינען זיך די קברים פון די אפּיס, אָדער פון די פאַרצײטיגע אַקסען־געטער, צו וועלכע די פעלקער האָבען דעמאָלט געדינט. זיי האָבען באַגראַבען די אַקסען מיט נישט קיין קלענערען כבוד און פּראַכט, ווי זייערע מלכים, און באַלואַמירטע, האָבען מיר זיי געקענט אַנקוקען. אָבער איך מוז זאָגען, אַז דאָס איז געווען אַ קנאַפּער

פאַרגעניגען. מיר האָבען געהאַט גענוג דעם עיפּוש פון יאָר-טויזענטער און זיינען וואָס גיכער צוריקגעקומען קיין קאַיראָ.

דאָ האָט מיך דערוואַרט אַ גרויסער כבוד. איך האָב באַקומען אַן איינלאָדונג פון דעם רב הכולל פון עגיפּטען, ר' נחום פּאַשאַ, אַז איך זאָל אים באַזוכען אין זיין הויז. עס איז גיכער געווען אַ פּאַלאַץ, ווי אַ הויז. דער חכם האָט מיך האַרציג אויפגענומען, האָט זיך אויסגעפרעגט, ווי עס לעבען אידען אין אַמעריקע און אין די אייראָפּעאישע לענדער. ער האָט געהערט, אַז איך בין אַ שליח ציבור ביי אידען. אָפילו אין די אידישע הייזער פון עגיפּטען האָט מען געקענט הערען מיינע תפילות דורכ'ן גראַמאַפּאָן. ביי דער אויפנאַמע איז אויך אָנג'וועזענע געווען דער גובערנאַטאָר פון קאַיראָ. האָב איך שוין געהאַט די געלע-גענהייט צו באַקענען זיך מיט אַ הויכען באַאַמטען פון דער דאָזיגער מדינה.

ענדליך זיינען מיר אָפּגעפּאַרען מיט דער באַן פון קאַיראָ. איבער קאַנטאַרא, קיין ארץ-ישראל. דער צוג איז געווען געפּאַקט מיט טוריסטען, פון וועלכע ביינציג פּראָצענט זיינען געווען אחינו בני ישראל. אידען פון אַלע לענדער אין דער וועלט. מען האָט גלייך גענומען גיין איבער די וואַגאַנעס זוכען היימישע פּנימ'ער. אָבער אַלע זיינען גאָר גיך געוואָרען היימיש צווישען זיך, אָפילו אויב מען האָט זיך קיינמאַל נישט געקענט. דאָס לאַנד, וואוהין מיר אַלע זיינען געפּאַרען, האָט אַלעמען פּאַראייניגט.

עס איז נישט קיין וואונדער, אַז צווישען אַזוי פיל אידען זיינען געווען גאָר אַ סך, וואָס האָבען הערענדיג מיין נאָמען זיך שטאַרק דערפרייט, וואָס זיי באַגעגענען אַן אַלטען באַקאַנטען, הגם זיי האָבען מיך קיינמאַל פאַר די אויגען נישט געזען. מען האָט אָנגעהויבען קומען פון די איבעריגע וואַגאַנעס און ווען עס איז געקומען מנחה-צייט האָבען זיך שוין געפונען בעלנים מיך מכבד צו זיין מיט דער מצווה. דער וואַגאַן איז געווען געפּראָפט מיט אידען, ווען איך האָב זיך אויסגעדרייט מיט'ן פנים צו ירושלים, און ביים אימפּראַווי-זירטען עמוד האָב איך זיך געשטעלט דאווענען בציבור.

איינמאַל אין לעבען געדענק איך אַזאַ מנחה-דאווען. דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען איך האָב געדאַרפט גיין דינען פּאַניען און דער טאַטע האָט מיך מיטגענומען צום רבי'ן, אַז ער זאָל אָפּשרייען די גיורה. דעמאָלט, אין דעם קליינשטעטעלדיגען בית המדרש האָב איך אויך געדאווענט מיט אַזאַ צעבראַכען האַרץ, ווי איצט, אויפ'ן וועג צו אונזער אויסגעבענקט לאַנד.

איך האָב געזאָגט די הויכע שמונה עשרה און ווען עס איז געקומען צו „ראה נא בעינינו“ — האָב איך אויסגעגאַסען דאָס גאַנצע האַרץ מיינס אויף דעם פיין און לייד פון אונזער פאַלק אומעטום, וואו עס איז צעוואָרפען. דערפאַר דער „ולירושלים עירך ברחמים תשוב“ האָט אָפּגעהילכט גאָר האַפּערדיג איבער דער מדבר סיני, איבער וועלכער אונזער צוג איז דעמאָלט גראָד געלאָפען. אידען האָבען אויסגעווישט אַ טרער פון די אויגען, אָבער דאָס איז גיכער געווען אַ טרער פון אויפריכטיגער פרייד, מען האָט פּאַרגעסען די צרות

פון דער היים און אלע האָבען זיך פאַראייניגט אין דעם גלויבען, אַז אַ ניי לעבען וועט אויפגיין דאָרט אין יענעם לאַנד, וואוהין מיר אלע פאַרען.

דער עולם אין צוג איז באַשטאַנען פון די פאַרשידענסטע קלאַסען מענשען. געווען אויך אַ סך פרומע אידען פון פוילען, וואו עס האָט דעמאָלט שטאַרק אויפגעוואַכט דער דראַנג צו פאַרען זיך באַזעצען אין ארץ ישראל, און עס זיינען אויך געפאַרען אַ סך חלוצים, וועלכע האָבען פאַרהילכט דעם צוג מיט זייערע מונטערע און גלויביגע לידער. נאָכ'ן נעמען אַ לחיים איז די שטימונג נאָך מער צעוואַרעמט געוואָרען און דער עולם האָט זיך אָפילו אַוועקגעלאָזט אין אַ ריקוד'ל, אויף וויפיל דאָס האָט זיך געלאָזט דורכפירען אין די ענגע ווענט פון וואַגאַן. די נישט גרויסע צאָל קריסטען, וואָס איז געפאַרען מיט אונז, האָט זיך פאַראייניגט אין אונזער שמחה, און האָבען אונז אָנגעוואונשען, אַז מיר זאָלען דערלעבען צו דער אויפריכטונג פון ציון.

אַזוי האָבען מיר גאַרנישט באַמערקט, ווי די נאָכט איז פאַרביי, און באַגינען האָט אונז דער קאָנדוקטאָר אָנגעזאָגט, אַז מיר דערנענטערען זיך צו לוד, וואו די ענגלענדער וועלען רעווידירען אונזערע פּאַספּאָרטען. אַ ציטער איז דורכגעגאַנגען יעדען פון אונז אויפ'ן געדאַנק, אַז אַט נאָך אַ וויילע און מיר וועלען באַטרעטען דעם באַדען, וואָס איז פאַרהייליגט צו אידען פאַר די אלע יאַרטיזענטער, וואָס זיי זיינען פונדאַנעט פאַרטריבען געוואָרען.

ביים אויסשטייגען פון צוג אין לוד האָבען אַ סך פון די פרומע אידען געמאַכט „שהחינו“, אָבער אויך די, וואָס האָבען די ברכה נישט געמאַכט, האָבען אינגאַנצען געציטערט פון אַן אינערליכער פרייד, וועלכע זיי זיינען גאַרנישט אומשטאַנד געווען אויסצודריקען מיט ווערטער. אין דער צייט פון דער ריזע האָבען זיך די פּאַסאַזשירען צונויפגעגאַסען אינאיינעם ממש, ווי איין גרויסע משפחה. מען האָט זיך דעריבער גאַר האַרציג געזעגענט מיטאַנאַנדער און יעדער האָט זיך געלאָזט אין זיין וועג אַריין.

איך האָב גאַרנישט געטראַכט און באַשלאָסען, אַז דאָס ערשטע, וואָס איך טו, איז אַריינפאַרען קיין ירושלים. וויפיל מאָל האָב איך אין מיין חזנישער קאַריערע אויסגעזונגען דעם „ולירושלים עירך“, האָב איך דאָס ערשטע געוואַלט טאַקע מיט זיך אַליין פאַרווירקליכען אַט די רירענדע תפילה. איך האָב זיך שוין נישט געקענט דערוואַרטען אויף דעם מאַמענט, אַז איך זאָל טאַקע מיט די אייגענע טריט באַטרעטען די הייליגע ערד פון אונזער אַמאָליגער גרויסקייט.

צו מיין גרויסער איבערראַשונג איז מיר אין ירושלים ארויסגעקומען באַגעגענען מיין אַלטער פריינט שלום אַמדרוסקי, וועלכען איך האָב באַקענט מיט יאַרען צוריק אין בודאַפעסט און וועלכער האָט פּאַקטיש אָנגעצונדען אין מיר די בענקשאַפט צו קומען און מיט די אייגענע אויגען באַוואונדערען ווי ציון בויט זיך ווידער אויף. ער האָט מיר גלייך ביים שלום-עליכם דערציילט, אַז מען ווייסט שוין אין ארץ-ישראל זינט עטליכע חדשים, אַז איך דאַרף

קומען, און נישט איין חברה קוקט מיך אויס, ווי מיט ליכט, אז איך זאל שוין וואס שנעלער אראפקומען און ראטעווען איר בודושעט...

מיר זיינען, פארשטייט זיך, פארפארען צו אמדורסקי'ן אין האטעל אריין און ווי נאך מיר האבען איבערגעטרעטען די שוועל פון רעסטאראן, כדי אויס-צוטרינקען א גלעזעל טיי, האבען מיך גלייך גענומען ארומרינגלען פארשידענע קאמיטעס פון ישיבות, מושב זקנימ'ס און בית יתומימ'ס און אלע האבען זיי געוואלט זיין די ערשטע אפצומאכען מיט מיר אן ארויסטרעטונג פאר זיי אויף קאנצערטען, אדער צו דאוונען א שבת.

גאר אנגענעם איז מיר געווען, ווען די צוויי אנגעזעענע חזנים פון ירושלים, זלמן ריבלין און ישראל בארדאקי, זיינען געקומען מיך באגריסען ווי א קאלעגע. זיי האבען מיר געשילדערט א בילד פון חזנות אין ארץ ישראל צו יענער צייט און איך בין געווען גערירט פון זייער אויפמערקזאמקייט. אזוי האט זיך אנגעהויבען מיין באזוך אין ארץ-ישראל, וועלכער איז געווען גענוג שטורמיש.

מען גיט מיר איבער א מיסיע, וואס איז איבער מיינע כוחות

וואוהין גייט א איד, ווען ער קומט אן דאס ערשטע מאל אין זיין לעבען אין ירושלים, אויב נישט צו דער כותל מערבלי, צו דער איינציגער איבערבליי- בעניש פון אונזער אמאליגער גרויסקייט? זיינען מיר טאקע דעם ערשטען פרימארגען, צוזאמען מיט אמדורסקין, אוועק אהינצו. מיר האבען זיך קוים דורכגעשטופט דורך די ענגע אראבישע געסלעך, וואו די געווירצטע ריחות פון די קיכען אויפ'ן מיטען גאס און פון דעם אפפאל פון די אייזעלעך, אויף וועלכע די אראבער רייטען אייך אריין גלייך אין פנים אריין — וואו דאס אלץ איז אן אומהיימליכער פארשפיל צו דער טיפער איבערלעבונג, וואס דערווארט אייך.

מיר זיינען צוגעקומען צו דער „וואנט“, אין וועלכער צענדליגער אידישע מענער און פרויען זיינען געווען אנגעשפארט מיט די קעפ און ביטער אריינגעוויינט אין די שטיינער. מאַנכע זיינען געזעסען אויף דער ערד און זיך געשאַקעלט איבער די תהילימ'לעך און סידורים. און גלייך דערלעבען פאלט דיין בליק אויף דעם שטאלצען און גאלדיגען קופאל פון אמאָרמעטשעט, וואָס שפאַרט זיך אָן אויף איינער פון די ווענט פון אונזער אמאָליגען גרעסטען הייליגטום, און דאָ דערפילסטו די גאַנצע טראַגישקייט פון אַ פאַלק, וואָס איז געשלאָגען געוואָרען.

קיינמאל פריער האָב איך אַזוי נישט פאַרשטאַנען די באַדייטונג פון די ווערטער: „חרבה עירנו, ושם בית מקדשנו וגלה יקרינו ונטל כבוד מבית חיינו“, וועלכע עס איז מיר אַזוי פיל מאל אין מיין לעבען אויסגעקומען אויס- צואוויינען פאַר'ן עמוד אין אונזערע אור-אַלטע תפילות. עס איז אַ טיף- דערשיטערענד בילד פאַר דעם, וואָס זעט דאָס צום ערשטען מאל. איך האָב קוים געקענט באַהערשען מיינע געפילען, האָב איך אויך גענומען אַ סידור'ל אין האַנט און האָב אינאיינעם מיט אַלע אָנגעלענט מיין קאַפּ אין די אור- אַלטע שטיינער, וואָס וואַלטען געקענט דערציילען, ווי אַנדערש דאָ האָט אַמאָל אויסגעזען, אין די יאָרען פון אונזער גלאַריע.

אונזער נאַענטסטער וויזיט איז געווען ביי הרב קוק ז"ל, וועלכער האָט מיר געשאַגען אַזוי פיל אויפּמערקזאַמקייט, נישט געקוקט וואָס ער האָט גראַד געהאַט אַ קאַנפערענץ מיט אַ צאָל רבנים. ער האָט מיך אַריינגעפירט אין זיין ישיבה, וואו ער האָט מיך פאַרגעשטעלט פאַר די מלמדים און תלמידים. איך

האָב בייגעוואוינט אַ שיעור און בין געווען איבערראַשט, מיט וואָס פאַר אַ התלהבות די יונגעלייט זיינען געזעסען און געלערענט. איין תלמיד איז מיר באַזונדערס געפאַלען אין אויג אַריין, דאָס איז געווען אַ מאַן שוין פון אַ יאָר עטליכע און דרייסיג, מיט אַ בלאַנדען קאַפּ לאַנגע האָר, וועלכע זיינען אים אַראָפּגעפאַלען אַזש ביז די אַקסלען. ער האָט געהאַט אַ באַזונדערס איידעלען אויסזען און מען האָט געקענט זען, אַז ער איז עפעס אינגאַנצען אויסגעטאַן פון דער וועלט.

שפעטער האָט מיר הרב קוק ערקלערט, אַז דער דאָזיגער יונגערמאַן האָט שוין ביז איצט געענדיגט נישט מער ווי דריי פאַקולטעטען, אַז ער איז אַ גרויסער מיסטיקער און בעל מקובל, לעבט אַ לעבען פון אַ נזיר, און נאָך די אַלע אוניווערסיטעטען איז ער געקומען אין דער ישיבה פון הרב קוק, כדי דאָ צו ווידמען זיך דער תורה, וואָס האָט גאָר קיין גרעניצען נישט, ווייל זי איז „הפוך בה והפוך בה דכולה בה“ — מען קען זי לערנען אַ גאַנץ לעבען און נאָך אַלץ נישט האַבען געענדיגט.

אויפ'ן וועג קיין ארץ ישראל, שוין אין קאַיראָ, האָב איך זיך געטראָפּען מיט זעהר אַן אַנגעזעענעם אידען פון בודאַפעסט, אַ געוויסען פאַן־פריידיגער, וועלכער האָט נישט געקוקט אויף דעם הויף־טיטול „פאַן“, פאַרנומען גאָר אַן אַנגעזעענע שטעלונג צווישען פרומען אידענטום פון אונגאַרן. ער איז געווען דער פרעזידענט פון דער אַרטאָדאָקסישער קהילה אין בודאַפעסט און אויך דער פירער פון דער אגודת ישראל. ער איז געווען אין קאַיראָ שוין אויף דער צוריקרייזע פון ארץ־ישראל און ער האָט זיך פאַר מיר, ווי פאַר זיינעם אַן אַלטען פריינט, געקלאַגט אויף די רייסערייען, וואָס זיינען צו יענער צייט פאַרגעקומען אין ארץ־ישראל צווישען די צוויי געגענגעזעצטע לאַגערען: דעם לאַגער פון הרב קוק און דעם לאַגער פון דעם אַלטען אונגאַרישען רב, רבי זאַנענפעלד.

ווי אַ פרומער איד און ווי אַ פאַטריאַט פון הרב זאַנענפעלד איז ער, פאַרשטייט זיך, געשטאַנען אויף זיין זייט. דאָך האָט ער מיך געבעטען, אַז ווען איך וועל זיין אין ירושלים און וועל באַזוכען הרב קוק, זאָל איך פּרוּאווען זען אפשר איז מעגליך אויסצומיידען דעם חילול השם פון רייסערייען און די צוויי גרעסטע רבנישע אויטאָריטעטען אין דעם אויפגעלעבטען ארץ־ישראל זאַלען זיך קענען צוזאַמענריידען און אויסאַרבייטען אַ געמיינזאַמען פּראָגראַם פון טעטיגקייט לטובת דעם ישוב.

איך האָב דערפילט דעם וואונש פון מיין בודאַפעסטער פריינט און אין געשפּרעך מיט הרב קוק האָב איך באַרירט די פּראָגע פון דעם שאַרפען סכסוך מיט הרב זאַנענפעלד, און וואָס פרומע אידען אין אויסלאַנד טראַכטען וועגען דעם. ער האָט מיר ערקלערט, אַז ער איז תמיד גרייט פאַר אַ שלום, און איז אַפילו גרייט צו גיין אויף געוויסע הנחות, נאָר דער צד פון הרב זאַנענפעלד וויל אַפילו נישט ריידען וועגען שלום, און נישט אַזוי ווייט דער רב אַליין, ווי

זיינע יועצים, וועלכע באשטייען אויף זייערס, ווי אויף א חק ולא יעבור, און דערפאר איז אוממעגליך זיך צוזאמענצוריידען.

דעם זעלבען טאג נאך האב איך באזוכט הרב זאנענפעלד. נישט געקוקט אויף זיין טיפער עלטער, קרוב צו אכציג יאר, איז ער באמת געווען גאר יונג און פריש אין זיינע געדאנקען. ער האט ארויסגעוויזען א ברייטע באהאווענטקייט אין וועלט־זאכען און עס איז ממש געווען א פארגעניגען מיט אים צו פאר־ברענגען. לאמיר נאך צוגעבען, אז ער האט גערעדט מיט א שיינעם דייטש און איז געווען זעהר לעבעדיג אין געשפרעך, זיך אויספֿרעגנדיג ביי מיר גענוי וועגען דעם לעבען פון אידען אין אונגארן, פונוואנעט ער האט געשטאמט. ענדליך זיינען מיר ארויפגעקומען אויף דער אָנגעווייטאָגטער פראַגע, וואָס צווישען די רעליגיעזע אידען אין ישוב איז נישטאָ קיין אחדות. איך האָב אים איבערגעגעבען די ביטע פון זיין גרויסען חסיד און פאָרערער, פאָן פריי־דיגער, און אויך וואָס הרב קוק האָט מיר היינט וועגען דעם ענין געזאָגט. און אָט וואָס הרב זאָנענפעלד ז"ל האָט מיר געענטפֿערט: ער האָט גארנישט פֿערזענליך קעגען הרב קוק. פאָרקערט, ער שאַצט אים זעהר הויך צוליב זיין גרויסער געלערענטקייט און צוליב זיין הויכער און ריינער עטישער פֿערזענליכקייט.

נאָר דאָ שטייט די פראַגע — האָט הרב זאָנענפעלד ווייטער ערקלערט — פון דער ערציאונג פון דעם יונגען אידישען דור אין ארץ־ישראל. ער קען נישט מסכים זיין צו דעם אופן ווי אַזוי די אידישע יוגענט ווערט דערצויגען. אויך די דערציאונג, וואָס עס גיט דער לאַגער פון הרב קוק (דאָס האָט ער געמיינט דעם "מזרח"), באַפֿרידיגט אים נישט. אַ חוץ דעם געפעלט אים נישט, ווי עס פֿירט זיך לגבי אידישקייט דער אידישער אַרבעטער־לאַגער אין ארץ־ישראל, מיט וועלכען דער לאַגער פון הרב קוק גייט אין אַ סך פראַגען האַנט אין האַנט. מען פֿארשוועכט דעם הייליגען שבת און מען היט נישט אָפּ נאָך אַ סך אַנדערע מצוות, וואָס ערשט אין דעם אידישען לאַנד דאַרף מען זיי אָדאי ערפֿילען. בכלל — האָט ער פֿאַרענדיגט — איז הרב קוק אַ מקיל (דאָס מיינט ער מאַכט לייכט) אין אַ סך פראַגען, ער איז אַוועק אויף אַ צו מאַדערנעם וועג, בעת אמת'ע אידישקייט מיינט, אַז מען דאַרף וואָס מער מחמיר זיין. אָבער דאָך האָב איך אַרויסגעפֿילט פון זיינע רייד, אַז דער רב אַליין וואָלט זיך געלאָזט בייגען צוליב שלום בית. אָבער גלייך האָט זיך באַוויזען אין צימער דער איידעם פון הרב זאָנענפעלד, הרב בלוי, וועלכער איז געווען דער ראש ישיבה און מען קאָן זאָגען דער "אויסערן־מיניסטער" פון דער פּאָליטיק, וואָס עס האָט געפֿירט דער לאַגער פון הרב זאָנענפעלד.

דאָ האָט מען שוין דערהערט גאָר אַנדערע ווערטער: מיט פייער און פלאַם האָט ער געדונערט קעגען הרב קוק. "מיט פושעים און אַפֿיקורסים וועלען מיר זיך קיינמאָל נישט פֿאַראייניגען" — אָט דאָס זיינען געווען זיינע רייד. איצט האָב איך פֿאַרשטאַנען וועמען הרב קוק האָט געמיינט מיט די יועצים, וואָס

דערלאָזען נישט, אַז דאָס רעליגיעזע אידענטום אין אונזער אַלט־ניי לאַנד זאָל זיין פאַראייניגט און דינען ווי אַ מוסטער פאַר די אידען אין אַנדערע לענדער. אַנדערטהאַלבען שעה צייט האָב איך פאַרבראַכט אין הויז פון דעם אַלטען ערווירדיגען רב, אָבער צום סוף האָב איך געזען, אַז אַלע מיינע רייד זיינען אַרויסגעוואָרפען און איך האָב זיך אָפגעזעגענט. הרב זאָנענפעלד האָט מיך אַרויסבאַגלייט ביז איבער דעם טויער, וואָס איך האָב באַטראַכט פאַר אַ גרויסען כבוד פאַר מיר.

צוריקקומענדיג אין האַטעל האָט מען מיר איבערגעגעבען, אַז עס האָט מיך אָפגערופען דורכ'ן טעלעפאָן מנחם מענדעל אוסישקין, אַן אַלטער פריינט מיינער נאָך פון מיינע יוגענטליכע יאָרען אין יעקאַטערינאַפּאָלי, ווען איך בין געווען אי סוחר און אי חזן אין דער סאָלאַטסקער שוהל. און ער האָט דאָן גענומען שטעלען זיינע ערשטע טריט אויפ'ן אידיש־נאַציאָנאַלען געביט. איך האָב אים צוריקגערופען און ער האָט זיך אַנטשולדיגט פאַר מיר, וואָס ער קען איצט נישט אַריבערקומען צו מיר, אָבער ער וועט זיך זעהר פרייען, ווען איך וועל אים אָפּשטאַטען אַ באַזוך אין דער געביידע פון קרן קימת.

מיר האָבען זיך האַרציג געפרייט מיטאַנאַנדער און דערמאָנט זיך יענע אַלטע צייטען, ווען מיר האָבען ביידע נישט גע'חלומ'ט אפילו זיך אַמאָל צו טרעפען אין ירושלים. באַלד האָבען אָנגעהויבען גיין צו מיר אין האַטעל אַריין קאַמיטעס פון צענדליגער ירושלימ'ער אינסטיטוציעס, און אַלע האָבען זיי גע'טענה'ט איין זאָך: העלף אונז! אַ קאַנצערט, אַ שבת־דיגען דאָוונען — און מיר וועלען אַרויסקריכען פון די חובות, אין וועלכע מיר באַדען זיך איבער'ן קאַפ! עס איז גאַרנישט געווען אַזוי פיל טעג אין וואָך, וויפיל קאַנצערטען איך וואָלט געדאַרפט געבען, ווען איך זאָל וועלען באַפרידיגען די ביטעס פון די אַלע געזעלשאַפטען.

איין טאָג איז מיר אויסגעקומען איבערצולעבען אַ טיפע אומאַנגענעמ־ליכקייט, וועלכע איז אַרויסגערופען געוואָרען צוליב דער איבערגעטריבענער זאָרג וועגען מיר מצד דעם האַטעל־אייגענטימער. אַרום זיבען אינדערפרי איז געקומען צו מיר אין האַטעל אַריין, כדי אָפצוגעבען מיר אַ קעגען־וויזט, דער ערווירדיגער הרב זאָנענפעלד, און די מענשען אין האַטעל האָבען ערקלערט דעם אַלטען און חשוב'ען רב, אַז פאַר צען אַזיגער קען מען מיך נישט זען. ווען איך בין פון דעם געוואויר געוואָרען, האָב איך מיך שיעור נישט אויפ־געגעסען פאַר פאַרדרוס. איך האָב גלייך אָפגערופען הרב זאָנענפעלד און זיך טיף אַנטשולדיגט פאַר אים, פאַר דער גראַבקייט, וואָס די האַטעל־באָדינער זיינען לגבי אים באַגאַנגען. אויך אַדמורסקי אַליין האָט אויפגעקלערט דעם רבי'ן, אַז עס איז באַגאַנגען געוואָרען אַ פאַרזען, וועלכע ער באַדויערט פון גאַנצען האַרצען.

אין מיינע ערשטע טעג אין ירושלים איז געקומען צו מיר אין האַטעל אַריין דער געוועזענער אויבער־קאַנטאָר פון מאַסקווע, גוזמאַן, וועלכען איך האָב

שוין מיט אַ צײט פריער קענען געלערענט אין ניו־יאָרק, דאָס איז געווען אַן איידעלער, אינטעליגענטער און אויך העכסט־מוזיקאַלישער מענש, הגם אַביסעל עקסצענטריש. דערביי איז ער געווען זייער פרום און גאָטספּאַרכטיג, נאָר ליידער האָט ער געליטען פון אַ געוויסער גרויסקײט־מאַניע, וואָס האָט אים געשטערט איינצלעבען זיך מיט מענשען.

ער האָט אויסגעזען זעהר שלעכט און ער האָט מיר גאַרנישט דערציילט, ווי ביטער עס איז אים אין ארץ־ישׂראל. ערשט נאָך זײן אַוועקגיין האָט מיר אַמדורסקי איבערגעגעבען, אַז גוזמאַן ליידט פשוט הונגער מיט זײן פרוי און קראַנקען זון. איך האָב מיר גענומען אין זײנע אַרײן צו טאָן, וואָס איך וועל נאָר קענען, כדי צו פאַרגרינגערען זײן לאַגע. דערווײל האָב איך גוזמאַנ'ען איינגעלאָדען, אַז ער זאָל אויף צומאַרגענס מיטפאַרען מיט אונז באַזוכען דער מאַמע רחל'ס קבר אויפ'ן וועג קײן בית לחם.

ווען מיר זײנען אַרײנגעקומען אין דעם אוהל איבער דעם קבר און מיר האָבען אָנגעהויבען זאָגען באַשטימטע תפילות — איז דאָס האַרץ בײ יעדען פון אונז פול געוואָרען מיט אַן אומבאַשרײבליכען טרויער און טרערען האָבען פון זיך אַליין גענומען פליסען פון די אויגען, אָבער דאָס, וואָס איז געשען מיט גוזמאַנ'ען — קען איך מיר בײז'ן היינטיגען טאָג נישט דערקלערען. ער האָט זיך איבערנאַטירליך פאַנאַנדערגעוויינט, האָט גענומען מאַכען אַזעלכע קולות, געקלאַפט מיט די הענט און מיט'ן קאַפּ אין די ווענטלעך פון קבר, אַז מיר האָבען געמײנט, אָט אָט, און ער וועט אינגאַנצען צוזאַמענברעכען. קוים מיט צרות איז אונז געלונגען אים אַרויסצוברענגען פון אוהל.

אָט די סצענע מיט דעם עלטערען און אַזוי הילפלאָזען קאַלעגע, האָט מיך שטאַרק צעבראַכען. עס איז געווען אַ פרייטאַג, און איך האָב מיך גענומען גרייטען צו קבלת שבת אין דער חורבה שוהל פון ר' יהודה החסיד.

מיין ערשטען שבת אין ירושלים וועל איך, דאַכט זיך, נישט פאַרגעסען ביז די לעצטע טעג פון מיין לעבען. ווייל דאָס, וואָס מען פילט אין ירושלים שבת — פילט מען נישט און מען קען עס זיך גאַרנישט פאַרשטעלען אין ערגעץ אין דער וועלט. פרייטאַג צונאַכטס בין איך מיט אַמדורסקי'ן אַוועק דורך די ענגע געסלעך פון דער אַלט־שטאָט צו דער חורבה פון ר' יהודה החסיד. אויפ'ן וועג האָבען מיר געטראָפּען אידען גיין צו דער כותל מערבי מקבל שבת זײן. אידען אין טכוירענע שטריימלעך און אין קאַלירטע קאַפּאַטעס, די פּיאַות אויסגעצוואַגען און פאַרדרייט אין גרייצערלעך. אידען מיט לייכטענדע פנימ'ער, וואָס זײ האָבען דערלעבט דאָס גליק צו קענען מקבל פנים זײן דעם הייליגען שבת בײ די רעשטלעך פון דער וואַנט, וואָס איז אונז געבליבען פון דעם בית המקדש.

זײ האָבען גאַרנישט געזען דעם מיאוס'ן אַרום, דעם עיפוש'דיגען געמוי־זעכץ, וואָס די אַראַבער האָבען דאָ פאַנאַנדערגעלייגט אַרום אינוער גרעסטער הייליגקײט. זײ האָבען זיך אַפילו נישט געמאַכט זעענדיג, ווי די אַראַבער

האָבען זיך אויסגעשטעלט אויף די דעכער פון זייערע היילעך, וואָס קומען צו גאַנץ האָרט צום כותל, און האָבען אָפּגעלאַכט פון די אידען, וואָס האָבען דאָס גאַנצע האָרץ זייערס אַרײַנגעלייגט אין די תפילות לכבוד דעם אַנקומענ־דיגען שבת.

אין דער חורבה האָט יענעם פרייטאָג צונאַכטס מקבל שבת געווען דער חזן ישראל באַרדאָקי. צווישען די מתפללים האָט מען געקענט זען די חשוב־סטע אידען פון ירושלים, בראש מיט'ן הרב קוק ז"ל. איך בין געווען צופרידען, וואָס כאַטש איין מאָל בין איך אַ געוויינליכער מתפלל, אַ צוקוקער, וואָס קען באַטראַכטען מיינע שכנים אין שוהל, זיך צוהערען צו דעם פיינעם חזן און איינאַטעמען אין זיך די לופט פון אייביגען אידישען לעבען, וואָס איז קלאַר געקומען צום אויסדרוק אין אַט דער אור־אַלטער שוהל.

צוריקקומענדיג פון שוהל אין האָטעל אַרײַן בין איך געווען איבערראַשט פון דעם שיינעם פאַטריאַרכאַלישען אידישען טיש, וועלכער איז געווען געגרייט אין אַמדורסקי'ס הויז. אַמדורסקי האָט געמאַכט קידוש און איך האָב געקוואַלען פון זיין שיינער טעגאַר־שטימע. די זמירות האָבען אַלע קינדער מיטגעזונגען און אויסגעצייכענט זיך צווישען זיי האָט זיך די מוזיקע, נחמה'לע, אַ קינד פון ניין אָדער צען יאָר, וועלכע האָט מיט אַ באַזונדערען חן געזונגען אַ סאָלאָ־נומער. עס איז געווען אַ פאַרגעניגען זיך צוצוהערען, און איך האָב זיך נישט ווילענדיג דערמאַנט אין מיינע קינדער־יאָרען, אין די פרייטאָג צונאַכטען ביים טאַטענ'ס טיש, ווען אין דעם זמירות־געזאַנג איז אַנגעצייכענט געוואָרען מיין שפּעטערדיגע באַשטימונג אַלס חזן ביי אידען.

ביים דאַוונען שבת אינדערפרי האָט מען מיך מכבד געווען מיט מפטיר. דאָס האָרץ איז מיר געווען פאַרטרויערט פון מיינע באַזוכען ביי די דענקמעלער פון אונזער אַמאָליגער גרויסקייט און פון דעם צווען, ווי די שכנים אונזערע באַציען זיך מיט האָס צו דעם אידען און זוכען אים צו דערנידעריגען — האָב איך נישט ווילענדיג אויסגעגאַסען אַלע מיינע געפילען אין די ברכות צו דער הפטורה. ווען איך האָב אַנגעהויבען זאַגען „רחם על ציון“ — האָט קעגען מיין ווילען אַ שטראָם געטאַן אַ געבעט, וואָס מען האָט געקענט הערען אין אים דאָס געבעט פון מיליאָנען אידען אין דער וועלט, אַז עס זאָל אַראָפּגענומען ווערען די שאַנד פון אונז און עס זאָל צוריקגעגעבען ווערען גרויסקייט צו ציון און ישראל.

עס איז אַפילו איינגאַנצען נישט געווען מיין כוונה צו ברענגען אום שבת די אידען אין דער חורבה־שוהל צו געוויין, אָבער עס וואָלט שווער געווען צו געפינען אין דער שוהל אַ אידען מיט טרוקענע אויגען נאָך מיין מפטיר. מען האָט מיך אַרומגערינגעלט פון אַלע זייטען, באַגריסט מיט אַ האַרציגען „ברוך הבא“ און אַזוי אין געדיכטע קרייזלעך האָבען מיר פאַרלאָזען די אַלט־שטאָט.

שבת צונאַכטס האָבען מיך באַזוכט די גבאים פון דער חורבה־שוהל. זיי

האָבען מיר געבראַכט אַ האַרציגע באַגריסונג פון אַלע מתפללים און פאַר איין וועגס האָבען זיי מיר שוין דערציילט, אָו דער דאָך איבער דער חורבה איז צעבראַכען, עס רעגענט אַרײַן און זיי האָבען נישט די נויטיגע מיטלען אים צו פאַרריכטען, אויב עס איז מיר נישט שווער — וואַלטען זיי מיך געבעטען צו דאָוונען אַ שבת לטובת דער שוהל און אַזוי אַרום געבען איר אַ דאָך איבער'ן קאַפּ.

איך האָב מיך קיין איין מינוט נישט געוואַקעלט און האָב זיי דאָס גלייך צוגעזאָגט, אָבער איך האָב געבעטען אַ כאָר ביי מיין זייט, כדי מיין ערשטער אויפטריט אין ירושלים זאל טאַקע זיין וואָס פייערליכער. מען האָט פאַרבעטען דעם חזן און מנגן רב זלמן ריבלין, אָו ער זאל דיריגירען מיט זיין כאָר צו מיין שבת'דיגען דאָוונען. אַ וואוילער איד, האָט ער זיך אויך קיין מינוט נישט געוואַקעלט און די גבאים האָבען גענומען מאַכען די הכנות צום שבת, אָו ער זאל אַרײַנברענגען די געהעריגע הכנסה לטובת דער שוהל.

איך דערמאָן זיך דעם שבת אין דער חורבה, ווי אידען זיינען געהאַנגען אויף די פענסטער און אויף די אַרומיגע דעכער, ווי די ענגשאַפט אין שוהל גופא איז געווען אַזוי גרויס, אָו איך האָב קוים געקענט דעם אַטעם אַפּכאַפען. איך בין געווען אין דער בעסטער שטימונג און די ירושלימ'ער אַטמאָספּער האָט מיך באַזונדערס צעוואַרעמט. האָב איך צעווייגט די אידען און מיין וואַרעמ' קייט איז גיך אַריבער צו זיי. עס האָט געהערשט אַ דעהויבענדיקייט אין שוהל, ווען איך האָב פאַרענדיגט דאָס דאָוונען. איך האָב געהאַט אַ גליקליך געפיל, וואָס מיין ערשטער אַרויסטריט אין דעם הייליגען לאַנד איז געווען פאַר אַ דבר קדושה, שלאַ על מנת לקבל פרס. פון דער הכנסה האָט מען געקענט בויען אַ גאַנץ סאָלידען דאָך איבער דער שוהל.

די וואַרעמסטע קריטיק איבער מיין שבת'דיגען דאָוונען אין דער חורבה האָט געשריבען טאַקע רב זלמן ריבלין אַליין, וועלכער האָט דיריגירט מיט'ן כאָר. ער האָט אַרויסגעוויזען אין דער אָפּהאַנדלונג אַ סך פאַכמענישען וויסען און זיין רעצענזיע אַליין איז געווען אַ פּערעל פון דער ליטורגישער ליטעראַטור. דער קלאַנג וועגען דעם דאָזיגען אויסערגעוויינליכען שבת'דיגען דאָוונען אין דער „חורבה“ איז זיך שנעל צעגאַנגען איבער גאַנץ אַרץ־ישׂראל.

עס האָבען זיך גענומען מעלדען מענעדזשערס פון קאַנצערטען און שבתים אָן אַ שיעור און אָן אַן עק. מיט איינעם פון זיי, אַ געוויסען יאָסקעל, האָב איך געשלאָסען אַן אַפּמאַך אויף צוויי שבתים, דריי קאַנצערטען און אויף די ערשטע טעג פּסח. דער ערשטער קאַנצערט האָט געדאַרפט פאַרקומען אין תל־אָביב, אין דער אַלטער אויסשטעלונג־געביידע (תּערוכה), דאָרט געפינט זיך ביז דריי טויזענט זיץ־פּלעצער. מיין מענעדזשער האָט געהאַט גרויס הנאה פון דעם ערשטען קאַנצערט אין תל־אָביב, אַ סימן האָב איך געהאַט — ער איז גלייך געקומען און האָט מיך געוואַלט פאַרפּליכטען, אָו איך זאל פאַר קיינעם, אַ חוץ פאַר אים, נישט אויפּטרעטען.

איך האָב זיין אָנבאָט גלייך אָפגעוואָרפען, ווייל ערשטענס האָב איך צוגע-
זאָגט אויסשקיניג'ען אַ קאַנצערט לטובת דעם קרן קימת, ווייטער האָב איך
שוין געהאַט צוגעזאָגט אַ שבת'דיגען דאוונען לטובת דער תל-אָביב'ער שוהל,
פון וועלכער עס זיינען בלויז געשטאַנען די פיר ווענט, אָן אַ צייכען פון אַ דאָך.
דעם שבת, וואָס איך האָב דאַרטען געדאַרפט דאוונען, האָט מען איבער דער
שוהל אַרויפגעצויגען אַ ברעזענטענעם לייווענט, וואָס האָט געדינט כמו ווי
אַ דאָך...

מיין צווייטער קאַנצערט לויט'ן אָפמאַך מיט מיין מענעדזשער איז געווען
אין ירושלים אין גרויסען זאָל פון אַ קינאָ, וואו עס זיינען געקומען גאר
געהויבענע געסט: דער הויך-קאָמיסאַר און דער ענגלישער גובערנאַטאר פון
ירושלים. אויך דאָ איז געשטאַנען לעבען מיר חזן ריבלין מיט'ן כאָר און
פאַר די וועלטליכע נומערען איז געווען איינגעלאָדען אַלס באַגלייטער דער באַ-
וואוסטער פּיאַניסט און קאָמפּאָזיטאָר, פּראָפּ. וויינבערג. נאָכ'ן קאַנצערט האָט
מיך דער גובערנאַטאר, סטאַרס, באַערט מיט אַ ווייט הינטער דער סצענע
און האָט מיר געבראַכט די באַגריסונג פון הויך-קאָמיסאַר, וועמען דער
קאַנצערט איז זעהר געפּלען געוואָרען.

אָזוי ווי צו פסח האָבען מיר נאָך געהאַט צוויי וואַכען צייט, האָב איך מיט
מיין פּרוי באַשלאָסען אויסצונוצען די צייט און אַ פאַר טאָן אַביסעל איבער
דעם לאַנד. מיר האָבען באַזוכט שכם, די פעסטונג פון די ארץ-ישראל אַראַבער,
די נעסט פון דער גרעסטער שנאה קעגען אונז, פון די באַהאַלטענע און אָפּענע
מערדער און רויבער. אָבער ווען מיר זיינען צוגעקומען צום עמק יזרעאל,
איז אונז אַ ליכט אויפגעגאַנגען אין די אויגען. מיר האָבען דערזען פאַר זיך
ערליכע אידישע פּראָצע אויף אַ באַדען, וואָס איז נאָך דאָ נישט לאַנג צוריק
געווען באַדעקט מיט פאַרשאַלטענע זומפען, פון וועלכע מענשען האָבען גע-
ווייכט, ווייל זיי האָבען געטראָגען אַ פעסט אין זיך.

היינט בליען דאָ מאַנדעל-ביימער, און דער פּאַסטוך, וואָס פּאַשעט די שאַף,
האַלט אַ ספר אין האַנט: לערענט ער נישט אַמאָל אַ קאַפיטל ישעיה? די הייזער
זיינען ציכטיג און באַשיינען די גאַנצע געגענט. מיר זיינען אָפּגעטראָטען אין
עטליכע קאָלאַניעס, זיינען אַריין אין דעם בית-אוכל (עס-צימער). דער מאַלצייט,
וועלכען מען האָט דעמאָלט סערווירט פאַר די קיבוצ'ניקעס, איז געווען גאַנץ
קאַרג. אָבער דאָס האָט אין דער מינדעסטער מאָס נישט באַווירקט דעם הויכען
אידעאָליזם פון די בויער, וועלכע האָבען דאָך אַלע געשטאַמט פון די קליינע
אידישע שטעטלעך אין רוסלאַנד, פוילען און ליטע, און וועלכע האָבען גע-
דאַרפט איבערברעכען זיך אַליין, כדי זיך צוצופאַסען צו דעם נייעם שווערען
לעבען.

אין טבריה האָבען מיר אויפ'ן קבר פון רבי מאיר בעל הנס געטראָפּען
פיל אַריענטאַלישע אידען, וואָס זיינען עולה רגל צום קבר מיט אַ סך וואַכען
פריער, איידער עס פאַלט אויס דער יאַרצייט פון דעם גרויסען אידישען צדיק.

מיר זיינען אריינגעגאנגען אין דער ישיבה אויפ'ן נאָמען פון רבי מאיר און האָבען געזען ווי בלייכע אידישע יונגעלייט פון די עלטסטע איינוואוינער פון לאַנד האָבען געלערענט אַ בלאַט גמרא מיט'ן אַלטען היימישען ניגון, אַזוי ווי איך געדענק דאָס פון מיינע חדר-יאָרען, און זיי האָבען דאָס געלערענט פאַרטייטשט טאַקע אויף מאַמע-לשון, אויף פראַסט אידיש, און דער קלאַנג פון זייער לערנען האָט וואַרעם אָפגעקלונגען אין מיין האַרצען: עס איז איין אידישע וועלט מיט די זעלבע בענקשאַפטען און טרוימען נאָך דערלייזונג און אויפלעבונג.

מיר האָבען זיך געקליבען ווייטער צו פאַרען איבער מגדל ביז צפת און דער לעצטער קאַלאָניע אויף דער גרענעץ מיט סיריע: מטולה. אָבער גראַד זיינען דעמאָלט אויסגעבראַכען אומרוען צווישען די דרווען און אַראַבער און מענשען האָבען אונז אָפגערעדט, אַז מיר זאָלען איצט די ריזיע נישט מאַכען. האָבען מיר זיך נאָך אָפגעשטעלט ביים ים כנרת, געשפיגעלט זיך אין זיינע בלויע וואַסערען, וואָס פאַר'כישופ'ן ממש, און אין זייער שטילקייט האָבען מיר פאַרגעסען אין דעם גאַנצען גרויס-שטאַטישען גערויש, וואָס מיר האָבען מיט זיך געבראַכט.

מיר האָבען זיך געלאָזט אויפ'ן וועג צוריק קיין ירושלים איבער חיפה, נאָך תל-אָביב איז אַ באַזוך אין חיפה די שטאַרקסטע איבערלעבונג. עפעס פילט איר, אַז דאָ איז דער הויפט-נערוו פון לאַנד. אַהער קומען די שיפען מיט די עולים, פונדאָנעט גייען אַרויס די ארץ-ישראל'דיגע פראַדוקטען איבער די לענדער פון דער וועלט. חיפה וועט נאָך אַמאָל ווייט און ברייט פאַרשפרייטען דעם נאָמען פון ארץ-ישראל.

און ווען מיר זיינען אַרויפגעפאַרען אויפ'ן הרה-הכרמל, כדי זיך אויסצורוען אַביסעל פון וועג אין איינעם פון די דאַרטיגע פרעכטיגע פאַנסיאָנען — האָט זיך גאָר די אייגענע אויגען נישט געגלויבט, אַז אַזאַ שיינקייט איז גאָר מעגליך אין ארץ-ישראל. דער אויסבליק צום ים און די פיינע וועלדלעך אַרום באַרואיגען אייך און פילען אייך אַן מיט ברכה פאַר דעם לאַנד. איך האָב מיר דעמאָלט גענומען אין זינען אריין, אַז ווען דער אויבערשטער וועט מיר העלפען און איך וועל דורכפירען מיין פאַרלאַנג צו באַזעצען זיך אין דעם לאַנד — איז דאָס ערשטע, וואָס איך וועל טאָן, איז בויען זיך אַ היים אויף אַט דעם באַרג.

ערשט מיט ניין יאָר שפעטער, בעת מיינעם אַ ווייטערדיגען באַזוך אין ארץ-ישראל, איז מיר באַשערט געווען דעם דאָזיגען וואונש צו פאַרווירקליכען. ענדליך זיינען מיר געווען צוריק אין ירושלים און מען האָט זיך געדאַרפט נעמען גרייטען צום פסח. צוזאַמען מיט'ן חזן און דיריגענט ריבלין האָבען מיר צוזאַמענגעשטעלט דאָס פראַגראַם פאַר'ן יום-טוב'דיגען דאָוונען. איך האָב געהאַט בלויז צוויי רעפעטיציעס מיט'ן כאָר און אַלץ איז געווען אין בעסטען אָרדענונג. די חורבה-שוהל איז געווען באַלאַגערט אום יום-טוב, אַזוי ווי זי

איז דאָס געווען בעת מיין ערשטען דאוונען. ווידער זיינען מענשען געהאָנגען אויף די פענסטער און אויף די אַרומיגע דעכער. מיין מענעדזשער האָט געהאַט יעדען גרונט צו זיין צופרידען.

איך מוז נאָך דערמאָנען דעם „געראַנגעל“, וואָס איז אָנגעגאַנגען איבער דעם ביי וועמען איך זאָל פראַווען דעם סדר. גלייך ווי איך בין אָנגעקומען קיין ירושלים האָט ביי מיר אַמדורסקי גענומען דאָס וואָרט, אַז איך וועל זיין זיין גאַסט צום ערשטען סדר (פאַקטיש צום איינציגען סדר, ווייל דער צווייטער סדר ווערט אין ארץ-ישראל נישט אָפּגעריכט). שפעטער אָבער איז אוסישקין געקומען צו מיר מיט אַ קעגען-ווייזט און איז צוגעשטאַנען, אַז איך זאָל זיין ביי אים צוגאַסט צום סדר, ביי וועלכען עס וועלען אָנוועזענד זיין די אָנגעזענסטע אידען פון אַלע וועלט-טיילען, וואָס זיינען זיך יענעם יאָר געהאַט צונויפגעקומען קיין ארץ-ישראל.

עס האָט מיר באמת לייד געטאָן, אָבער איך האָב מיין צוואַג צו אַמדורסקין נישט געוואָלט ברעכען. דערפאַר האָב איך צוגעזאָגט אוסישקינ'ען, אַז ווען ער וועט איינריכטען אַ צווייטען סדר, אַזוי ווי עס פירט זיך אין גלות, לכבוד די צאָלרייכע אויסלענדישע געסט, וועל איך דאָן קומען און אָפּריכטען דעם סדר. ער האָט מיך געפאַלגט און האָט איינגעאַרדענט אַ צווייטען סדר אין גרויסען אוידיטאָריום-זאַל פון קרן-קימת, ביי וועלכען עס זיינען אָנוועזענד געווען ביי פינף הונדערט מענשען. עס האָט געהערשט ביי דעם סדר אַז אוי-סערגעוויינליכע דערהויבענקייט. עס איז געווען אַן אמתער קיבוץ גלויות אין מיניאַטור, וואָס נאָר אין ארץ-ישראל איז דאָס מעגליך.

נאָך דעם ערשטען טאָג יום-טוב אין דער חורבה-שוהל, וואו איך בין געווען גלענצענד ביי דער שטימע און מיין זאָגען דעם „ומפני חטאנו“ ביים מוסף האָט טיף גערירט אַלע אָנוועזענדע, האָב איך אחרון של פסח געדאווענט אין דעם ריזיגען זאַל פון דער אויסשטעלונג אין תל-אָביב. טויענטער אידען זיינען געווען אינעווייניג, און נאָך אַמאַל אַזוי פיל האָבען אַרומגערינגעלט די געביידע און זיך צוגעהערט צום דאוונען דורך די אָפענע פענסטער. נאָך די יאַרען מיינע אין ווין און בודאַפעסט און שפעטער אַפילו אין אַמעריקע, האָב איך אין ערגעץ נישט געטראַפען אַזאַ וואַרעמקייט און אַזאַ טיפע גרייטקייט אויפצונעמען דעם אַלטען אידישען נוסח התפילה, ווי דאָ, אין ירושלים און אין תל-אָביב.

אויב אין אַמעריקע זיינען די אידען שוין געווען אַביסעל אָפּגעפרעמדט, דערצו נאָך האָבען די פאַרשידענע עם-הארצי'ישע „ראַבאָי'ס“ צוגעלייגט אַ האַנט אויסצומענשלען כלומר'שט און אינגאַנצען אָפּצוטעמפען זייערע אידן-שע געפילען — האָט דאָ אַלץ געשלאָגען ווי פון אַ פרישען קוואַל. זיינען דאָך דאָס געווען אונזערע ברידער נישט לאַנג צוריק אַריבערגעקומענע פון די אַלטע היימען: רוסלאַנד און פוילען, פּונוואַנעט זיי האָבען מיטגעבראַכט די צוגעבוידענקייט צו אַלע אידישע טראַדיציעס. און דאָ האָט זיך קיינער נישט

געשעמט דערמיט, ווי אין אמעריקע, קיינער האָט דאָ נישט געשטרעבט זיך „אויסצומענשלען“. פֿאַרקערט, וואָס מער איד, אַלץ מער מענטש. דערפֿאַר איז מיין רייזע איבער די שטעט פֿון ארץ־ישׂראל געווען אַן אמת'ע טריאומף־רייזע. אידען האָבען מיר אַנטקעגענגעטראַגען זייערע הערצער, און איך האָב אויסגעזונגען זייערע פֿאַרבאַרגענסטע בענקשאַפטען. די תּפֿילות וועגען שיבת ציון און וועגען דער צוריק־אויפֿבויאונג פֿון דער אידישער פֿראַכט האָבען אין ערגעץ נישט געקענט האָבען אַזאַ טיפען אַפֿקלאַנג, ווי אין ארץ־ישׂראל, וואו אויף טריט און שריט האָט מען נאָך דעמאָלט געקאַנט זען, וואָס עס פעלט אינו נאָך צו זיין אומאַפֿהענגיק און צו זיין די בעלי בתים איבער אונזער אייגענעם גורל.

אויף דעם ערשטען שבת נאָך פסח בין איך אַרויסגעפֿאַרען קיין פתח־תּקוה, די מאַמע פֿון די אידישע קאַלאָניעס אין ארץ־ישׂראל. די שוהל האָט געקענט אַרייננעמען אַ פֿיר הונדערט מענשען, אָבער בעלנים מיך צו הערען זיינען געווען אַרום אַכט הונדערט. זיינען טאַקע אויסגעבראַכען גרויסע קריגע־רייען ביים אַריינגאַנג און עס האָט זיך אַפֿילו געפינען אין איד אַ תקיף, וואָס האָט צוזאַמען מיט אַ גרופּע באַגלייטער אום שבת אויפֿגעריסען די טירען, וואָס זיינען שוין געווען אָפּגעשלאָסען צוליב דעם געוואָלדיגען געדראַנג פֿון דעם עולם. עס האָט גענומען גאַנץ לאַנג ביז דער טומעל האָט זיך איינגעשטילט און איך האָב זיך געקענט שטעלען דאַוונען.

שפעטער האָט מען מיר איבערגעגעבען, אַז דער דערמאָנטער איד, דער תקיף, איז גלייך אויף צומאַרגענס, זונטאַג, געשטעלט געוואָרען פֿאַר'ן „משפט שלום“ (פֿרידענס־געריכט) פֿאַר שטערען די רו פֿון די מתפללים אום שבת און ער איז פֿאַר'משפט געוואָרען צו באַצאַלען אַכציג פּונט שטראַף און אויף זיין חשבון צו לאָזען פֿאַריכטען די טירען פֿון דער שוהל. הייסט עס, עס איז נישט הפּקר פעטרישקע אין ארץ־ישׂראל.

נאָך דעם שבת אין פתח תקוה איז מיר געבליבען אַ גאַנצע וואָך צייט ביז מיין ווייטערדיגען עפענטליכען אויפטריט. האָב איך באַשלאָסען אויסצונוצען די וואָך, כדי אַ קוק צו טאָן וואָס אַזוינס האָב איך איינגעהאַנדעלט אין ארץ־ישׂראל נאָך אין דער צייט, ווען איך בין געווען אין אמעריקע. די געשיכטע פֿון מיין באַדען־קניה אין ארץ־ישׂראל איז די פֿאַלגענדע: נאָך אין יאָר 1924 איז צו מיר איין מאָל געקומען אין ניו־יאָרק אַ איד מיט'ן נאָמען שוויף און האָט מיר אָנגעבאַטען צו קויפען באַדען אין ארץ־ישׂראל.

צו יענער צייט איז עס געווען זעהר אַ פֿאַפּולערע זאַך, אַז די אידען אין אויסלאַנד, וואָס האָבען געהאַט די מיטלען דערצו און זיינען אַליין נאָך נישט געווען גרייט צו באַזעצען זיך אין ארץ־ישׂראל, האָבען דערווייל ביז וואָס ווען זיך צוגעגרייט דאָרט באַדען אויף צו בויען זיך אַ היים, ווען די צייט וועט קומען. דער דערמאָנטער הער שוויף האָט מיר געזאָגט, אַז דער באַדען געפינט

זיך אין דער קאלאניע מגדל און דער אייגענטימער פון דעם באַדען הייסט גליקין, וועלכער וויל פאַרקויפֿען אַ טייל פון זיין אייגענעם באַדען. איך האָב דעמאָלט איינגעהאַנדעלט דורך דעם הער שוויף דריי און צוואַנציג דונאַם באַדען, וועלכען איך האָב, פאַרשטייט זיך, מיט די אייגענע אויגען פריער נישט אָנגעקוקט. נאָר איך האָב געגלויבט אויפֿן וואָרט, אַז מסתמא וועט מען מיך נישט אָפּנאַרען. וואָס הייסט עפעס אידען אין ארץ־ישׂראל זאלען חלילה וחס נעמען אַ אידען פון גלות און אים סתם אַריינאַרען אין זאָק אַרײן? אַזאָ זאָך האָט מיר גאָר נישט געקאָנט קומען אויפֿן שכל. איצט האָב איך זיך געפרייט, וואָס ענדליך וועל איך האָבען אַ מעגליכקייט צו וואַרפען אַ בליק אויף מיין נחלה און אַ קוק טאָן, וואָס פאַר אַ היים קען מען דאָרט אויפשטעלען. איך האָב טעלעגראַפֿירט צו דעם הער גליקין און האָב אים געבעטען, אַז ער זאָל זיין אַזוי פריינטליך און אַרויסקומען קיין טבריה מיך באַגעגענען און צוזאַמען וועלען מיר אַרויספאַרען צו דעם אָרט, וואו דער באַדען געפינט זיך.

ווי נאָר איך בין אָנגעקומען קיין טבריה און בין דאָרט אָפּגעווען אַ האַלבע שעה צײַט — זײנען אידען ווי פון אונטער דער ערד גלייך געוואויר געוואָרען, אַז איך בין געקומען און עס האָבען אָנגעהויבען גיין דעלעגאַציעס צו מיר אין דער קליינער אַכסניה, וואו איך האָב זיך אָפּגעשטעלט. דער ערשטער איז געקומען דער ראש הקהל מיט נאָך צוויי מיטגלידער פון דער געמײנדע און האָבען מיך געבעטען, אַז איך זאָל נישט פאַרשעמען זײער שטאָט און דאַווען בײַ זײ אַ שבת. און באַלד דערנאָך איז געקומען אַ דעלעגאַציע פון מכבי־קלוב, וועלכע האָט מיר אויפגעקלערט, אַז זײ שטרעבען צו אַנטוויקלען אַ געזונטען אידישען דור, און געבעטען איך זאָל זײ העלפען פאַרשאַפֿען מיטלען מיט מײנער אָן אַרויסטרעטונג. די פײנע יונגעלייט האָבען געמאַכט אויף מיר דעם בעסטען איינדרוק און הגם דאָס איז כלל נישט אַריינגעגאַנגען אין מײנע פלענער, האָב איך נישט געפונען אין זיך קיין כח זײ אָפּצוזאָגען און איך האָב דעם שבת געדאַווענט אין טבריה, טײלענדיג די הכנסה צווישען דער געמײנדע און דעם מכבי־קלוב.

איך קען נישט פאַרבייגיין און נישט דערמאָנען, ווי אַזוי אָט די יונגע מכביער האָבען מיך אויפגענומען, מיט וואָס פאַר אַ פאַראַד זײ האָבען מיך געפירט פון האַטעל אין שוהל אַרײן און צוריק, אַרויסגייענדיג פון האַטעל האָבען זײ מיך אַרומגערינגעלט צו צוועלף יונגע העלדישע בחורים פון ביידע זײטען, אָנגעטאָן אין וײסען מיט בלויע לענטעס אַריבערגעוואָרפען איבער דער ברוסט. פאַראַויס האָט מאַרשירט זײערער אָן עלטסטער און דאָס זעלבע האָט אָן עלטסטער געשלאַסען דעם פאַראַד פון אונטען. מיך האָט מען אַריינגעשטעלט אין מיטען פון דעם „קאַסטען“ און מיט'ן געזאַנג פון „שישו ושמחו גבורי החילה!“ האָט מען מיך אַזוי געפירט איבער די גאַסען פון טבריה ביז דער שוהל. פאַרשטייט זיך, אַז די גאַס איז געווען שוואַרץ פון אידען, וואָס האָבען

זיך צוגעקוקט צו דעם פרייליכען ספעקטאקעל און האָבען אונז נאָכבאָגלייט ביז דער שוהל. איך בין געווען טיף גערירט, וואָס איך האָב דערלעבט אַזאַ כבוד אין אונזער לאַנד, אַ כבוד, וועלכען איך האָב אין קיין שום אַנדער אָרט, וואו אידען געפינען זיך אין גרעסערע מאַסען, קיינמאָל נישט געקענט איבער-לעבען. איך האָב דעם דאָזיגען שבת'דיגען דאָוונען געגעבען פון די זאָפטען פון מיין האַרצען און אין די ווייטע בערג אַרום טבריה האָט זיכער אָפגעקלונגען מיין געבעט פון „ולירושלים עירך ברחמים תשוב!“

ווען איך בין אויף צומאָרגענס זונטאָג אַרויסגעפאַרען צוזאַמען מיט מיין פרוי קיין מגדל, האָט מיך דאָרט דערוואַרט אַן אַנגענעמע איבערראַשונג: דעם זעלבען טאָג איז אַהין אַנגעקומען דער דעמאָלטיגער פרעזידענט פון דער ציר-ניסטישער וועלט-אַרגאַניזאַציע און איצטיגער נשיא פון ישראל, פּראָפּעסאָר חיים ווייצמאַן מיט זיין פרוי. צוזאַמען מיט זיי זיינען געקומען נאָך אַנדערע געהיבענע געסט, ווי דער באַנקיר וואַרבורג פון בערלין, און אַ גרויסע גרופּע פון אַגראַנאַמען, וועלכע האָבען געדאַרפט באַטראַכטען פאַרשידענע באַדען-פּראָגען. און אין צענטער פון די אַלע טראַנזאַקציעס איז געשטאַנען טאַקע דער זעלבער גליקין, וואָס האָט מיר פאַרקויפט די נחלה.

מיר האָבען אַלע געהאַט מיטאַג ביי גליקינ'ען אין הויז און דערנאָך באַזוכט די שיינע פרדסים, וואָס האָבען געהערט צו סער אַלפרעד מאַנד (שפּע-טערדיגער לאַרד מעלטשעט) און צו ניידיטש'ען. איך האָב זיך גאַרנישט געקענט אַנקוקען צו דער זאַט אויף דער שיינער פּאַנאָראַמע, וואָס האָט אַרומגערינגעלט מגדל. און עס איז געווען פאַר מיר אַ טאָג פון גרויס פאַרגעניגען. אויף צומאָרגענס איז מיין פרוי מיטגעפאַרען מיט דער ווייצמאַן-פאַמיליע און מיט הער וואַרבורג קיין נחלה, וואו עס איז פאַרגעקומען די פייערליכע דערעפענונג פון דער דאָרטיגער לאַנדווירטשאַפטליכער שולע פאַר מיידלעך, און איך בין געבליבען מיט גליקינ'ען אין מגדל, כדי ענדליך צו קענען אַנקוקען מיט די אייגענע אויגען די נחלה, וואָס איך האָב איינגעהאַנדעלט.

ער האָט מיך געפירט און איך בין אים נאָכגעגאַנגען, ביז מיר זיינען אַזוי אַרויפגעקומען אויפ'ן סאַמע העכסטען שפיץ פון באַרג, וואָס רינגעלט אַרום מגדל. דאָן האָט ער מיר אַנגעוויזען אויף אַ הויכען הויפען מיט שטיינער אויפ'ן באַרג און געזאָגט: „אַט דאָס איז עס“... איך האָב מיר גענומען רייבען די אויגען: אַט דאָס איז דאָס דער שיינער שטיק באַדען, וואָס איך האָב איינגע-האַנדעלט דורך הער שוויף? איך האָב מיר גענומען דערמאַנען, ווי אַזוי דער זעלבער שוויף האָט פּאַנאָדערגעלייגט פאַר מיר אַ מאַפע פון מגדל, אויף וועלכער עס זיינען אַזוי פאַרביג געווען אויסגעמאַלען די שיינע אַליען, וואָס וועלען דורכשניידען מגדל אַרויף ביז די בערג, און אויף די אַליען וועלען זיין אויסגעבויט פרעכטיגע האַטעלען, שולען, אַ ביבליאָטעק, און, פאַרשטייט זיך, איך אַ שוהל צום דאָוונען, און אַ שיינער טעאַטער אַפילו איז שוין געווען אַנגעצייכענט אויף דער קאַרטע.

מיין פלאץ אויפ'ן שפיץ באַרג, האָט מיר דעמאָלט דער הער שוויף איינגערעדט, וועט זיין דער שענסטער אין גאַנץ מגדל, פון אים וועט זיך אַנטפלעקען אַ פּרעכטיגע אויסזיכט אויפ'ן ים כּנרת און אויף דעם גאַנצען בליענדיגען ישוב, וואָס וועט זיך שפּרייטען צו מיינע פּיס. איך וועל זיצען דאָרט אויבען ווי אַ קייסער און וועל גאַרנישט טאָן, נאָר זינגען שירים ושבחים צום בורא עולם פאַר דעם חסד, וואָס ער האָט מיט מיר געטאָן און מיך געבראַכט קיין מגדל, און אַראַפקוקען אונטען אויפ'ן טאַל, וואָס וועט זיין איינגעטונקען אין בלומען און אין קאָכעדיגען לעבען. דאָס בילד איז געווען אַזוי פאַרכאַפּענדיג, און די שפּראַך מיט וועלכער ער האָט גערעדט, איז געווען אַזוי פּערעלדיג, אַז מען האָט געדאַרפּט זיין אַ איד אָן אכזר נישט אַנטציקט צו ווערען און נישט צו כאַפּען און אַפּשליסען דאָס געשעפּט.

האָב איך טאַקע דעמאָלט גלייך איינגעצאָלט פּינף הונדערט דאָלער און די איבעריגע פּופּצען הונדערט האָב איך צוגעצאָלט, גלייך ווי איך האָב דער-האַלטען דעם „קושאַן“ אויפ'ן באַדען פון הער גליקין. איצט בין איך געשטאַנען און אַנגעקוקט דעם באַרג שטיינער, וואָס איז געווען מיין אייגענטום אַנשטאַט דעם פאַר'כישופ'טען פּאַלאַץ, וועלכער דער פּיפיגער הער שוויף האָט מיר געהאַט אויסגעמאַלען מיט צוויי יאָר צוריק אין ניו-יאָרק.

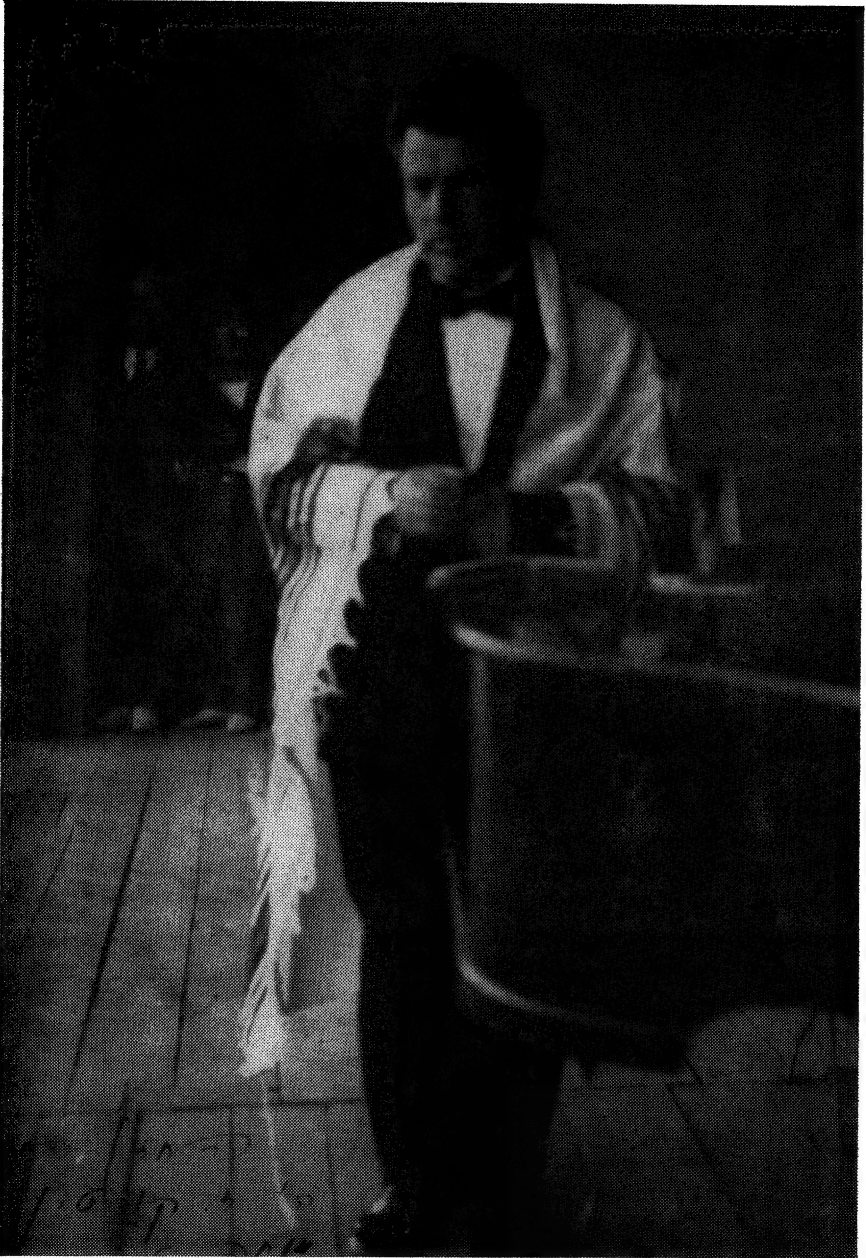
תל אביב'ער אידען שטורמען דעם בית העם

קוקענדיג אזוי אויף דעם באַרג מיט שטיינער, וואו עס האָט געדאַרפט שטיין מיין אויסגע'חלומ'טער פּאַלאַץ — איז מיר געוואָרען גאַנץ קאַלאַמוטנע אויפ'ן האַרצען. גליקין, אליין אַ ראַפּינירטער און דורכגעטריבענער סוחר, האָט גלייך באַמערקט, וואָס עס טוט זיך מיט מיר, און ער האָט גאַרנישט געוואַרט, אָן איך זאָל נעמען עפעס ריידען. ער איז מיר פאַרלאַפען דעם וועג און רופט זיך אָפּ צו מיר: „ווי איך פאַרשטיי, הער קוואַרטין, זענט איר נישט שטאַרק צופרידען מיט דער קנייה, וואָס איר האָט געמאַכט. מוז איך אייך זאָגען, אָן איך אליין בין אייך נישט צופרידען און איך וועל זיך באַמיען אויסצוטיישען פאַר אייך דעם דאָזיגען באַדען אויף אַן אַנדערען, וואָס ליגט נעענטער צום שאַסיי, ביים הויפט-וועג. אַבער — איר וועט מוזען צוצאָלען עטליכע הונדערט דאָלער.“

אַט אזוי האָט מען אַרויסגעקראָגען פון מיר איבעריגע עטליכע הונדערט דאָלער און איך האָב געמאַכט דעם טויש. ווייל די שטיינער דאַרט אויפ'ן באַרג ליגען נאָך אזוי ביזן היינטיגען טאָג און קיין שום פּאַלאַץ איז נאָך דערווייל דאַרט נישט אויסגעבויט געוואָרען. האָב איך שוין געהאַט אַ לייטישען באַדען, אָן שטיינער, און אויף אַ גוטען פּלאַץ. וואָס טוט מען איצט?

יענעם יאָר האָט די ציטרוס-אינדוסטריע אין ארץ-ישראל זיך אויסגע- צייכענט מיט אַ גרויס גערעטעניש און דער שניט איז גוט פאַרקויפט געוואָרען אין אויסלאַנד, און די פרדסנים האָבען גוט פאַרדינט. האָבען מיך גוטע פריינט גענומען צוריידען, אָן איך זאָל אויף דעם באַדען אין מגדל פאַרפלאַנצען אַ פרדס. וואָס בין איך פאַר אַ פּלאַנצער און וואָס ווייס איך אין אַזעלכע זאַכען? דאַרף מען דאָך האָבען דעם ריכטיגען מענשען, וואָס זאָל זיך קענען אויף די זאַכען, און זאָל זיך וועלען מיט דעם פאַרנעמען.

איז ווידער אַרויסגעשוואַמען — גליקין. קיין אַנדער מענש האָט גאַרנישט געקענט קומען אין באַטראַכט. גליקין איז דעמאָלט געווען דער קייסער פון מגדל. ער איז געווען אַ שותף צו דעם גאַנצען באַדען פון מגדל און דער אומ- געגענט, און איז אויך געווען דער פאַרוואַלטער פון מגדל, און צו דעם אַלעם איז ער טאַקע געווען דער גרויסער פאַכמאַן אין אַגריקולטורעלע פּראַגען און איז געווען דער איינציגער, צו וועמען איך האָב זיך געקענט ווענדען וועגען אויסנוצן מיין באַדען, אָן ער זאָל נישט שטיין ליידיג און מ'זאָל עפעס מיט אים פּראַווען אויפטאָן.

חזן קווארטין דאווענט א מנחה אין תל אביב'ער „בית עם“, 1926.

[The text in this section is extremely faint and largely illegible, appearing to consist of several paragraphs of a letter or document.]

[This vertical strip contains faint text, likely a page number or a reference code, which is difficult to decipher.]

גליקין האָט איבערגענומען דאָס פאַרפלאַנצען דעם פּרדס און האָט מקיים געווען אויף די גאַנצע הונדערט פּראָצענט דעם נדר, וואָס אַרץ-ישראל אידען האָבען זיך דעמאָלט געהאַט געגעבען, אָו מען זאָל דעם אַמעריקאַנער „יאָלד“, וואָס פּאַלט אַרײַן צו זײ אין האָנט אַרײַן, באַאַרבייטן אויף וויפּיל עס לאָזט זיך נאָר און אויפ'ן גרינטליכסטען אופן...

דערפאַר ווען איך בין געקומען צום צווייטען מאָל קיין חיפה און האָב זיך אַזוי אַנטציקט מיט דער לאַנדשאַפט פון הדר הכרמל, אָו איך האָב באַשלאָסען צו קויפּען דאָרט אַ שטיק באַדען — דאָס מאָל האָב איך שוין געקוקט מיט ביידע אויגען אויף דעם וואָס מען פאַרקויפט מיר, איך האָב מיך שוין נישט באַפּרידיגט מער מיט די קאָלירטע אויפגעמאַלטע קאַרטעס, וואָס מען האָט מיר געוויזען, און אויף די נישט-געשטויגענע מעשיות, וואָס מען האָט מיר דערציילט, איך האָב מיטגענומען מיט מיר אַן אַגראַנאָם און ער האָט טאַקע אַפּגעקליבען דעם שענסטען פּלאַץ אויף דעם בעסטען באַדען, און — וואָס זאָל איך לייקענען, איך האָב טאַקע מצליח געווען מיט דעם קויף אויפ'ן שיינעם כרמל-באַרג.

מיין מענעדזשער, הער יאסקיעל, האָט מיר דערווייל געמאַלדען, אָו איך דאַרף זיך גרייטען צו אַ גרויסען קאַנצערט אין תּל-אַביב, וואָס וועט דאָס מאָל פאַרקומען אין בית העם, אָבער אויף אַן אַפענעם פּלאַץ אונטער'ן פּרייען הימעל. דער דאָזיגער קאַנצערט האָט געדאַרפט זײַן אַ פּאַפּולערער, כדי דער פּשוט'ער אַרבייטער און פּאַלקס-מענש זאָל אויך קענען פון אים הנאה האָבען. עס זײנען צוגעגרייט געוואָרען פיר טויזענט איינטריט-קאַרטען צו צוטריטליכע פּרייען. ווען איך בין אַנגעקומען קיין תּל-אַביב, האָט מיר הער יאסקיעל גע-מאַלדען, אָו אַלע בילעטען זײנען שוין אויספאַרקויפט און אָו ער האָט באַקומען אַן ערלויבעניש פון דער פּאַליצײ צו פאַרקויפּען איבעריגע פינף הונדערט בילעטען פאַר מענשען, וועלכע ווילען שטיין.

אָבער דאָ איז געקומען דאָס אומגליק, מיין מענעדזשער האָט, ווי עס איז דער שטייגער מיט אַלע מענעדזשערס אין דער וועלט, געוואָלט רייך ווערען מיט איינמאַל, האָט ער אַנשטאָט די ערלויבטע פינף הונדערט בילעטען צוגעדרוקט גאַנצע צוויי טויזענט בילעטען, און ער האָט זײ אַלע גלייך אויספאַרקויפט און האָט מיר אַפּילו גאַרנישט דערציילט וועגען דעם.

עס איז געווען אַ דינסטאָג נאַכמיטאָג, ווען אַרום האַלב נאָך דריי האָט זיך דער קאַנצערט געדאַרפט אָנהויבען. איך בין צוגעפאַרען מיט מיין פּרוי און מיט מיין באַגלייטער, פּראָפעסאָר וויינבערג. אָבער ווען מיר זײנען געקומען אַ דרייפיר בלאַקען פאַר דעם פּאַלקס-הויז, האָבען מיר זיך אַנגעשטויסען אויף אַזאַ געדיכטער מאַסע מענשען, אָו מיר האָבען בשום אופן נישט געקענט ווייטער פאַרען, און האָבען זיך גענומען דורכשטויסען צופּוס. אַפּגעגאַסען מיט שווייס האָבען מיר זיך קוים דורכגעשלאָגען אַ וועג. דאָ האָבען מיר דער-הערט מורא'דיגע געוואָלדען פון מענשען, וועלכע האָבען אויסגעקויפט בילע-

טען, און דאָ האָט זיי די פּאַליציי נישט דורכגעלאָזט, ווייל עס איז מער נישט געווען קיין פּלאַץ אָפּילו אַ שפּילקע־קעפעל דורכצושטופּען.

דער עולם האָט מיך שוין דערקענט און פון אַלע זייטען האָט מען זיך גענומען ווענדען צו מיר מיט טענות אויף דער עוולה, וואָס איז זיי געשען. די אויפגערעגטע מענשען אין דרויסען האָבען געדראָט, אַז זיי וועלען נישט דערלאָזען, אַז דער קאַנצערט זאָל אינגאַנצען פּאַרקומען, אויב מען וועט זיי נישט אַריינלאָזען. מיין פּרוי איז געוואָרען שטאַרק נערוועז און האָט פּאַרלאַנגט פון מיר, אַז מיר זאָלען צוריקפּאַרען אין האָטעל אַריין, ווייל זי האָט זיך געשראַקען, אַז עס זאָל, חלילה, נישט קומען צו אַן אומגליק.

אַבער אויך גיין אויף צוריק איז געווען אַן אוממעגליכע זאַך, אַזוי שטאַרק האָט געדערענגט די מענשען־מאַסע. ענדליך האָבען מיר זיך דורכגעשטופּט און זיינען דורך אַ הינטער־טיר אַריין אין דער געביידע פון בית העם. איך האָב דערזען אַן אומגעהייערע מאַסע מענשען, צונויפגעדרענגט ווי הערינג אין אַ פּאַס. אַדער ווי אין ניו־יאָרקער סאַבוויי אין די טומעלדיגע פּאַרנאַכט־שעה'ן נאָך דער אַרבייט. אָנהויבען דעם קאַנצערט איז אַבער געווען אוממעגליך צוליב די געשרייען און געוואָלדען פון די מענשען אין דרויסען, וואָס האָבען כּסדר געשטורעמט דעם אַריינגאַנג. זיי האָבען פשוט פּאַרהילכט די לופּט. און זיי זיינען געווען גערעכט אויך. פּופּצען הונדערט מענשען האָבען אויסגעקויפט קאַרטען, און איצט האָט זיי די פּאַליציי נישט צוגעלאָזט.

איך בין געשטאַנען אויף דער בינע מיט פּראָפעסאָר וויינבערג און מיר האָבען נישט געוואוסט וואָס הויבט מען אָן צו טאָן. עס איז שוין געוואָרען פינף און האַלב נאָך פינף און מען האָט זיך אַלץ קיין עצה נישט געקענט געבען. אויך די פּאַליציי אין דרויסען איז געוואָרען מאַכטלאָז און עס האָבען זיך אָנגעהויבען שלעגערדיגען. אינעווייניג איז די היץ געווען געוואָלדיג גרויס און מאַנכע עלטערע מענשען האָבען גענומען חלש'ען פון לאַנג שטיין אויף די פּיס.

דעם מענעדזשער האָב איך שוין אינגאַנצען נישט געזען פאַר די אויגען און דער פּאַרוואַלטער פון בית העם איז געשטאַנען און געציטערט, ער זאָל נישט אַריינבאַפען קיין פעטש. ענדליך האָב איך מיר געהייסען דערלאַנגען אַ גרויסע רער, ווי מען פּלעגט דאָס געברויכען ביי די אַלטע גראַמאַפּאָנען, און איך האָב דורך דער דאָזיגער רער געמאַלדען פון דער עסטראַדע, אַז פאַר די אַלע, וועלכע האָבען אויסגעקויפט בילעטען און האָבען זיך נישט געקענט אַריינבאַקומען אויפ'ן קאַנצערט, וועל איך מאַרגען געבען אַ ספּעציעלען קאַנצערט. דער אויפגערעגטער עולם אין דרויסען האָט דאָס דערהערט און האָט זיך אַביסעל באַרוואַיגט.

איין אַלטער איד, וועלכער איז געשטאַנען גאַנץ נאָענט פון דער עסטראַדע און וועלכער האָט שוין געהאַט גע'חלש'ט פון דער גרויסער היץ און מ'האַט אים קוים אָפּגעמונטערט, האָט דערהערענדיג מייע ווערטער זיך איבערגע-

בויגען צו מיר און האָט מיט אַ ציטערדיגער שטים מיר אַריינגעשעפטשעט אין אויער אַרײן: „לאַנג לעבען זאָלט איר, חוּן, איך וועל איה״ש מאַרגען אויך קומען צום קאַנצערט״ אין זײנע ווערטער האָב איך דערהערט, וואָס דאָס האָט געמײנט אַ חוּן פאַר דעם אידען פון דעם אַלטען שטייגער. עס איז געווען אַ טײל פון זײן לעבען, פאַר וועלכען ער איז אַפילו גרייט געווען צו ברענגען קרבנות.

ערשט זעקס אַזײגער אין אַווענט בין איך געווען אומשטאַנד אַנצוהויבען דעם קאַנצערט. די געוואָלדען האָבען זיך אײנגעשטילט און די לופט איז געווען רײן און קלאַר, ווי עס טרעפט אָפּט אין ארץ־ישׂראל פאַרנאַכט־צײט נאָך אַ הײסען טאָג. אויך מײן שטימע איז געווען רײן און קלאַר, און איך האָב אויפגעעפענט פאַר אַט די טײערע אידען, וואָס זײנען אַזוי פיל אויסגעשטאַנען, כדי צו קומען מיך הערען, דאָס גאַנצע האַרץ מײנס, און זײ האָבען מיר גע־ענטפערט מיט אַזעלכע אַפלאַוזען, אויף וועלכע זײ זײנען נאָר געווען אומשטאַנד. זײנט תל־אָבײב עקזיסטירט איז נאָך דאָרט אַזאַ באַגײסטערונג בײ אַן עפענטליכער אונטערנעמונג נישט געווען צו באַמערקען. און איך מוז מודה זײן, אַז פאַר מײן גאַנצער חזוֹנ־ישׂער קאַריערע, אַפילו אין די גרעסטע שטעט פון אַמעריקע, האָב איך עטוואָס ענליכעס נישט געזען. דאָס באַווײזט, אַז אין ארץ־ישׂראל, ווי קלײן דאָס לאַנד זאָל נישט זײן און ווי וײניג אידען דאָרטען זאָלען זיך נישט געפײנען, זאַמעלט זיך צונויף דער עקסטראַקט פון אונזער פּאָלקס־לעבען, דאָרט לעבט און וועט אײביג לעבען די אמת־ע באַגײסטערונג פאַר אַלץ, וואָס אונזער פּאָלק האָט געשאַפּען אין משך פון די דורות פון זײן וואַנדערען צווישען די פעלקער.

מײן אויפּרעגונג צוליב אַט דעם גרעסטען קאַנצערט מײנעם אין ארץ־ישׂראל איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז די גאַנצע נאַכט נאָכדעם בין איך געלעגען אַן ערשעפטער און אויסגעמאַטערטער און האָב קײן אויג נישט געקאָנט צו־טאָן, און באַלד אינדערפרי האָט זיך ערשט אַנגעהויבען די רעכטע געדיכטע, אַרום עלף אַזײגער איז געקומען צו מיר אין האַטעל אַרײן אַ פּאָליציסט און ברענגט מיר אַ בריוו פון דעם פּאָליצײ־שעף פון יפו־ער דיסטריקט, אַז איך זאָל נישט דערוועגען אויפצוטערעטען נאַכאַמאָל אויף אַ קאַנצערט פאַר די, וואָס האָבען נישט געקענט אַרײן אין זאָל, ווי איך האָב געכטען עפענטליך צוגעזאָגט, ווייל איך האָב געהאַנדעלט קעגען געזעץ.

מײן פאַרברעכען קעגען געזעץ איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס איך האָב נישט באַקומען קײן שריפטליכע דערלויבעניש פון דער פּאָליצײ־אויף דעם קאַנצערט, און אַנגעבען אויף אַזאַ דערלויבעניש מוז מען מינדעס־טענס אַ וואָך פריער, אײדער דער קאַנצערט דאָרף פאַרקומען. און ווידער איז בעת־זײן געכטיגען קאַנצערט געקומען צו סקאַנדאַלען און געשלעגען, בעת וועלכע אויך עטליכע פּאָליצײ־לײט זײנען פאַרוואַנדעט געוואָרען. און דאָס

סאַמע וויכטיגסטע — מײן מענדעזשער האָט עובר געווען אויפֿן געזעץ מיט דעם, וואָס ער האָט פאַרקויפט מיט פּופּצען הונדערט בילעטען מער, ווי עס איז געווען דערלויבט. דערפאַר ווערט ער צוגעצויגען צום געריכט, אָבער דערווייל, ביז וואָס ווען, קען דער היינטיגער קאַנצערט נישט פאַרקומען.

איך בין געווען שטאַרק פאַרצווייפעלט, ווייל איך האָב געגעבען מײן וואָרט דעם קאַנצערט אָפּצוהאַלטען, און דער עולם וועט זיך נישט פּאַנאָדערקלייבען און וועט אויסטייטשען, אַז איך האָב זיי נעכטען אָפּגענאַרט. איך האָב אָפּגערוּפּען דעם פּאַליציי־שעף דורכ׳ן טעלעפּאָן און האָב אים געבעטען, אַז ער זאָל מיך נישט שטעלען אין קיין שווערער לאַגע און זאָל דערלויבען דעם היינטיגען קאַנצערט אָפּצוהאַלטען. זיין ענטפּער איז געווען אַ קאַטעגאָרישער ניין. איך בין דאָן אַוועק צום בירגערמייסטער פּון תּל־אָביב, דעם פאַרשטאַרבענעם מאיר דיוזענאַף, און האָב אים געבעטען, אַז ער זאָל זיך איינשטעלען ביים פּאַליציי־שעף נישט אַזוי ווייט פאַר מיר, ווי פאַר עטליכע טויזענט תּל־אָביב־ער אידען, וואָס האָבען באַצאָלט זייער געלט און האָבען דערפאַר גאַרנישט געקענט געניסען.

ער האָט מיר אויפּגעקלערט, אַז די תּל־אָביב־ער שטאַט־פאַרוואַלטונג האָלט נישט פאַר נויטיג זיך צו מישען אין די קאַמפּעטענצען פּון דעם ענגלישען פּאַליציי־שעף. דאָך האָט ער איינגעשטימט אָפּצורופּען דעם פּאַליציי־שעף אויפֿן טעלעפּאָן. איך האָב זיך צוגעהערט צו זייער געשפּרעך און דער רעזולטאַט איז געווען דער זעלבער — קאַטעגאָריש: ניין און ניין. איך האָב נישט געוואוסט, ווי אַזוי האַנדעלט מען דאָ, אַז איך זאָל פאַרט בלייבען אַ וואָרטס־מאַן לגבי די תּל־אָביב־ער אידען. אַלענפּאַלס האָב איך פעסט באַשלאָסען, אַז איך אַליין וועל אומבאַדינגט צום קאַנצערט קומען, און דאָרט וועט מען זען, וואָס מען קען טאָן. טאַמער געלינגט מיר טאַקע נישט אַרויסצוטראַעטען — זאָלען זיי לכל הפּחות זען, אַז די מניעה איז נישט געווען פּון מײן זייט.

א קאנפליקט מיט'ן ענגלישען פאליצי-שעה אין תל-אביב און ווי ער בעט זיך מיט מיר איבער

צוויי אזויגער נאכמיטאג, דאָס הייסט אַ שעה פריער איידער דער קאַנפליקט צערט אין תל-אביב'ער בית העם פאַר די נעכטיגע „געליטענע“ האָט זיך געדאַרפט אָנהויבען, בין איך שוין צוזאַמען מיט'ן פראַפּעסאָר וויינבערג געווען אויפ'ן פּלאַץ. אַלע צוגאַנגען צום פּאַלקס-הויז זיינען ווידער געווען געפּאַקט מיט מענשען. איך בין אַרויף אויף דער בינע און האָב דערקלערט דעם עולם, ווי די זאַך שטייט. איך האָב פאַרגעלייענט פאַר זיי דעם בריוו פון פּאָליצי-שעה, האָב זיי דערציילט וועגען מיין באַזוך ביים בירגערמייסטער דיזענגאָף, און אַז אַלע זיינע באַמייאונגען דעם קאַנצערט צו דערלויבען זיינען ביז איצט געווען אַן דערפּאָלג.

די פאַרזאַמעלטע האָבען באַשלאָסען צו דעלעגירען פון צווישען זיך אַ דעלעגאַציע פון דריי מענשען צום פּאָליצי-שעה און אים נאַכאַמאָל בעטען אין נאַמען פון די דריי טויזענט פאַרזאַמעלטע אידען, אַז ער זאָל דאָך דערלויבען דעם קאַנצערט אָפּצוהאַלטען. אין אַ קנאַפּער שעה אַרום זיינען זיי געווען צוריק מיט דעם זעלבען ענטפּער: ניין און ניין. דער גוי האָט זיך פאַרעקשנט און טו אים עפּעס. עס האָט אַזוי געדויערט קנאַפּע צוויי שעה, איך בין געווען פונקט אַזוי אויפגערעגט ווי דער ריזיגער פאַרזאַמעלטער עולם. איך האָב אַלץ נישט געוואוסט, צי וועל איך היינט יאָ זינגען, אָדער איך וועל מוזען פאַרשעמען די גרויסע עדה אידען, אָן עין הרע, און גיין אַהיים.

מיטאַמאָל איז מיר איינגעפּאַלען אַ געדאַנק: קאַנצערטעווען טאָר איר טאַקע נישט, אָבער דאַוונען מנחה — ווער קען דאָס פאַרבאַטען אידען אָפּצוהאַלטען אַ רעליגיעזע גאַטעס-דינסט אין זייער אור-אַלטען לאַנד? עס איז נאָך נישט געבוירען געוואָרען דער ענגלענדער, וואָס זאָל וואַגען צו טאָן אַזאַ זאַך. און גלייך האָב איך אָן שום הקדמות געמאַלדען דעם עולם, אַז ווער עס האָט אַ הויט מיט זיך אָדער אַ יאַרמולקע, זאָל עס אַנטאָן אויפ'ן קאַפּ און ווער נישט — זאָל צודעקען דעם קאַפּ מיט עפּעס וואָס, ווייל איך וועל אינאיינעם מיט דעם עולם דאַוונען מנחה.

איך האָב אַוועקגעשיקט צו מיר אין האַטעל אַריין נאַכ'ן טלית, מען האָט אימפּראַוויזירט אויף דער בינע אַ מין שטענדער, דער עולם האָט גענומען

צודעקען די קעפ און האָט אָנגעהויבען הייס צו אַפּלאַדירען, אַ סימן, אַז דער געדאַנק איז זיי געפעלען געוואָרען. איך האָב אָנגעהויבען מיט „אַשרי“, און ביים „צדיק ד' בכל דרכיו“, בין איך שוין געווען אַ צעוואָרעמטער. דער בית העם איז גלייך פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַן אמת'ער אידישער שוהל, אידען האָבען זיך אַוועקגעשטעלט צו דער שטילער שמונה עשרה, מען האָט זיך געשאַקעלט אין אַלע זייטען, אַזוי ווי אין די אַלטע בתי מדרשים אין רוס-לאַנד און אין פּוילען.

איך האָב שוין לאַנג נישט געהאַט קיין געלעגענהייט בייצוואוינען אַזאַ סצענע. נישט אין ווין, נישט אין בודאַפעסט און אַפילו נישט די לעצטע יאָרען אין אַמעריקע האָבען אידען גענומען אַזוי ערענסט זייער קומען אין אַ מקום קדוש. אַלץ איז סטאַנדאַרדיזירט און פאַרטריקענט געוואָרען. און דאָ פּונקט ווי אַמאָל אין אונזערע אַלטע היימען, האָט אַ שלאַג געטאָן אַ קוואַל פון אַלטע טראַדיציעס. מעג עס אַפילו זיין אַ פּאַלקס-הויז, נאָר מנחה — איז מנחה, און אַלע אָנוועזענדע האָבען עס גענומען מיט דער גאַנצער ערענסטיקייט, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס צווישען די אָנוועזענדע זיינען זיכער געווען נישט ווייניג אידען, וואָס האָבען נישט געהאַלטען פון פרומקייט.

איך האָב דערפילט עפעס גאָר אַן אַנדערען עולם פאַר זיך: אידען, וואָס פאַרשטייען טאַקע דעם פירוש המילות, וואָס באַגרייפען יעדעס וואָרט, מיט וועלכען זיי זיינען מתפלל, און ווען איך וועל זאָגען די הויכע שמונה-עשרה, וועלען זיי טאַקע נאָכפּאַלגען פּסוק נאָך פּסוק און פאַרשטיין וואָס יעדע תּפילה באַדייט. וואו, אין וועלכען לאַנד — אַפילו מיט מיליאָנען אידען — קאָנט איר דאָס דערגרייכען?

אַט די אַלע געדאַנקען בעת דער שטילער שמונה-עשרה האָבען מיך געבראַכט גאָר אין אַ געהויבענער שטימונג, און קיינמאָל האָב איך נאָך נישט געזאָגט אַזאַ הויכע שמונה-עשרה ווי יענעם פאַרנאָכט אונטער די בלויע הימלען פון תּל-אַביב... איד האָב זיך אָפּגעשטעלט מיט אַ ספּעציעלער אינ-טאַנאַציע כמעט ביי יעדען פּסוק און קאַפיטעל. איבערהויפּט, ווען ס'איז געקו-מען צו „ראה נאָ בענינו“, „רפּאינו“, „תּקע בשופּר“ און „ולירוּשלים עירך“ — דאָ האָב איך אימפּראָוויזירט און אַריינגעלייגט ס'גאַנצע האַרץ מיינס. איך האָב מיך געפילט אַ טייל פון דער גרויסער מאַסע, וואָס געפינט זיך שוין טאַקע אין דעם אייגענעם לאַנד, אָבער וועלכער עס פעלט נאָך גאָר אַ סך צו פולער אויסלייונג, צו דער גאולה שלימה. און איך האָב אין זייער אַלעמענס נאָמען געבעטען, אַז עס זאָל אַן עק נעמען צו אידישע ליידען, און די פיינטלעכע גוים זאָלען מער נישט האָבען צו זאָגען איבער אונז.

ביי דריי טויזענט אידען זיינען געשטאַנען ווי פאַר'כישופּט. זיי האָבען געשלונגען יעדען טאָן. עס האָט געהערשט אַזאַ הייליגע שטילקייט, אַז מען האָט געקאָנט הערען ווי אַ פּליג פליט פאַרביי. דער בלויער הימעל איבער אונזערע קעפּ איז געווען קלאָר און לויטער, די לופּט איז געווען וואָרעם און

מחיה'דיג — עס האָט ממש געלאָשטשעט די נשמה און עס האָט זיך געזונגען און געבעטען פון זיך אַליין. איך האָב זיך געפילט געוואָלדיג דערהויבען און איך האָב געדאַנקט גאָט, וואָס אָט אין דעם מאַמענט האָט ער מיך נישט פאַר-לאָזען, און איך האָב מיך געקאַנט אָפגעבען די פאַרזאַמעלטע אידען טאַקע אינגאַנצען — „כל עצמותי תאמרנה“.

ווען איך האָב פאַרענדיגט מיט „המברך את עמו בשלום“ — האָב איך דערהערט אַרום זיך אַ דונער פון פרייד־אויסרופען. אַ ריווע מענגע מענשען האָט זיך געשטרעקט צו מיר, כדי מיר אויסצודריקען זייער דאַנקבאַרקייט. דער גרעסטער קוריאָז איז געווען, וואָס באַלד האָב איך דערזען לעבען זיך אויף דער בינע דעם ענגלישען פּאָליציי־שעף, וועלכער שטרעקט צו מיר אויס די האַנט מיט אַ וואַרימען „טהענק יו!“ ער דערציילט מיר, אַז מען האָט אים געמאַלדען אין זיין אָפיס, אַז איך האַלט אָפּ דעם קאַנצערט קעגען זיין פאַרבאַט. איז ער אַרויס מיט רוגז פון זיין אָפיס, כדי צו גיין מיך אַנלערנען מער נישט צו וואַגען ברעכען דאָס געזעץ.

אַבער צוקומענדיג נעענטער צום פּלאַץ פון פּאַלקס־הויז און דערהערענדיג די רעליגיעזע תפילות, וועלכע איך ריכט אָפּ און צוקוקענדיג זיך, ווי דער עולם איז ממש פאַר'כישופ'ט — איז ער אַליין אַזוי פאַרבליפט געוואָרען, אַז ער האָט אינגאַנצען פאַרגעסען צוליב וואָס ער איז געקומען, און האָט זיך אַליין גענומען צוהערען מיט דעם טיפסטען אינטערעס. ער האָט מיר פאַרזיכערט, אַז ער וואַלט קיינמאַל אין לעבען נישט געוואָגט איבערצורייסען אַזאַ גאַטעס־דינסט, און אַז ער באַדויערט דעם אינצידענט, וואָס איז געווען צווישען אונז, און איצט מעג איך פאַרזעצען צו זינגען, וואָס איך וויל. איך האָב טאַקע געזונגען און „געזאַגט“ עטליכע פון די ימים־נוראים תפילות אונטער דער באַגלייטונג פון פּראָפּעסאָר ווינבערג.

ווידער איז געווען אַ ווילדע באַגייסטערונג און דער סוף איז געווען, אַז אַ פאַר געזונטע חברה־לייט האָבען מיך געכאַפט אויף די הענט און אַזוי אַראָפּ־געטראָגען פון דער בינע אויף דער גאַס אַרויס. איך בין געווען אינגאַנצען פאַר'שיכור'ט פון דער דאָזיגער מעכטיגער איבערלעבונג און ווען איך בין ענדליך געווען צוריק ביי זיך אין האַטעל אַ טויט־מידער און אויסגעשעפטער, האָב איך מיר אָפגעגעבען אַ חשבון, אַז דאָס איז געווען איינער פון די שענסטע טעג פון מיין לעבען, וואָס עס איז מיר געלונגען נישט אָפצונאַרען דעם גלויבען פון טויענטער אידען, וועלכע איך האָב נעכטען געגעבען אַ צוזאַג צו זינגען פאַר זיי, און טאַקע וואָס איך בין געווען אַזוי פול און שטאַרק אין דער פאַרם, אַז איך האָב נישט אַנטוישט זייערע דערוואַרטונגען.

אויף צומאַרגענס האָב איך געהאַט אַ טעלעפאָן פון אויסקינ'ען פון ירושלים, וועלכער האָט מיר געמאַלדען, אַז דאָרט געפינען זיך איצט צאָלרייכע און אינפלוסרייכע אידישע טוריסטען פון דער גאַנצער וועלט, ער וויל אויס־

נוצען די דאזיגע געלעגנהייט און ער בעט מיך צו געבען א קאנצערט פאר'ן קרן קימת, וועגען וועלכען ער האט שוין פריער געהאט גערעדט מיט מיר. נישט געקוקט אויף מיין אויסערגעוויינליכער מידיקייט און אָנגעשטרענגטקייט האָב איך קיין וואָרט נישט גערעדט קעגען און האָב צוגעזאָגט אַפצוהאַלטען דעם דאָזיגען קאָנצערט דעם קומענדיגען דינסטאָג אין ירושלים.

דער קאנצערט איז פאָרגעקומען אין דעם גרעסטען קינאָ-זאַל פון ירושלים מיט דער אָנוועזנהייט פון הויכע רעגירונגס-באַאָמטע און פון טויזענטער אידען. דער קרן קימת האָט אַרויסבאַקומען אַ באַדייטענדען איינקונפט, און מיר איז צוגעטיילט געוואָרען דער גרויסער כבוד, וואָס אוסישקין אַליין האָט זיך מטריח געווען צו מיר אין האָטעל אַריין און האָט מיר געברענגט דעם סערטיפיקאַט פון „גאָלדענעם בוך“ פון קרן קימת, וואו מיין נאָמען איז אַריינגעשריבען געוואָרען.

דעם זעלבען אָרענט נאָכ'ן קאָנצערט פאר'ן קרן קימת איז מיר צוגעפאַלען נאָך אַ גרויסער כבוד: צו מיר איז געקומען, כדי מיר אַפצושטאַטען אַ קעגען-באַזוך, דער ווירדיגער הרב קוק ז"ל. ער האָט זיך פאַרענטפערט פאַר מיר, וואָס ער צאָלט מיר אַפּ דעם חוב פון אַ באַזוך מיט אַ געוויסער פאַרשפּעטיגונג. איך האָב אים מיט באַשיידענע ווערטער געשילדערט, ווי טייער איך שעץ דעם כבוד, וואָס ער האָט מיר אָנגעטאָן. פון ווייטערדיגען געשפרעך איז אַרויס-געקומען, אַז די ישיבה, וואָס געפינט זיך אונטער זיין אָנפירערשאַפט, לייזט פון אַ מאַנגעל פון מיטלען. ער האָט מיך געפרעגט צי עס וואָלט נישט מעגליך געווען, אַז איך זאָל מיט מיינעם אַ מנחה-מעריב דאָווען צוטראַגען עפעס צו דער פאַרשטאַרקונג פון דער ישיבה. איך האָב אים גלייך דאָס צוגעזאָגט.

גלייך אויף צומאַרגענס האָבען זיך באַוויזען אויף די גאַסען פון ירושלים פּלוג-בלעטלעך, אַז איך וועל דאָווען מנחה-מעריב אין דער חורבה פון ר' יהודה החסיד לטובת דער ישיבה פון הרב קוק ז"ל. די תלמידים פון דער ישיבה האָבען זיך אַליין אַרויסגעלאָזט איבער די פאַרשידענע האָטעלען, וואו עס זיינען איינגעשטאַנען די אויסלענדישע טוריסטען, כדי זיי צו פאַרקויפּען די בילעטען צו דעם מנחה-מעריב.

ירושלים האָט שוין געהאַט געהערט וואָס עס האָט זיך געטאָן אין תל-אַביב בעת מיין מנחה אין בית העם, איז טאַקע די חורבה געווען איבערגע-פאַקט מיט אידען פון דער גאַנצער וועלט. ווידער איז מען געהאַנגען אויף די אַרומיגע דעכער און דער געדראַנג איז געווען אַזוי גרויס, אַז איך האָב זיך געשראַקען, עס זאָל חלילה נישט קומען צו קיין אומגליק.

אַבער אַלץ איז אַריבער בשלום. די ישיבה האָט געהאַט אַ באַדייטענדע איינקונפט, וואָס עס האָט מיר פאַרשאַפט גרויס פרייד.

מיט דעם דאָזיגען מנחה-מעריב איז פאַרענדיגט געוואָרען מיין חזנישע טעטיגקייט אין דעם הייליגען לאַנד. דעלעגאַציעס פון צענדליגער אינסטיטוט-

ציעס סיי אין ירושלים און סיי אין אנדערע שטעט האבען מיד נאך באלאגערט און געבעטען אויפצוטערטען פאר זיי, אבער די צייט פון מין אפפארען האט זיך דערנענטערט און איך האב אלעמען ליידער געמוזט אפזאגען. א חוץ דעם בין איך נאך קיינמאל נישט געווען אזוי מיד און אנגעשטרענגט, ווי נאך מיינע אויפטריטען אין ארץ-ישראל. דאס איז דערפאר, ווייל אין ערגעץ האב איך נישט געגעבען אזוי פיל הארץ און נשמה, ווי אין מיינע קאנצערטען און תפילות אין ארץ-ישראל. קיין שום לאנד האט נישט אזוי אויפגעברויזט ביז די טיפסטע טיפענישען מין גאנץ וועזען, ווי ארץ-ישראל. איך האב געפילט, ווי איך צאל אפ אן אלטען חוב צו מין היימאט, א חוב פון דור-דורות, ווען מיר זיינען געווען פארוואגעלט און האבען געקענט זען די אלע הייליגע ערטער בלויז אין דער מחשבה, בעת מיר האבען ארויסגעברענגט די אור-אלטע תפילות פאר'ן עמוד.

איך האב זיך געמוזט איילען אוועקצופארען צוליב נאך א סיבה: עס האט גע-ווארט אויף מיר א קאנצערט אין אלעקסאנדריע אויפ'ן וועג צוריק קיין אמעריקע. איין מאל דערהאלט איך א בריוו פון הער גרין, סעקרעטאר פון דער ציוניס-טישער ארגאניזאציע אין אלעקסאנדריע, וועלכער איז געווען דער איידעם פון באראן מנשה, א באוואוסטע פערזענליכקייט און פארזיצער פון דער ציוניס-טישער ארגאניזאציע אין עגיפטען, אז איך זאל זיי נישט אפזאגען און אויפ'ן וועג צוריק געבען ביי זיי א קאנצערט, וואס די גאנצע הכנסה זאל גיין לטובת דעם קרן היסוד. מין מענעדזשער איז גלייך אהין אוועקגעפארען, כדי צו מאכען אלע צוגרייטונגען.

איך האב זיך גענומען גרייטען אין וועג אריין, אבער אין ירושלים האב איך נישט געקאנט לענגער פארבלייבען. די פארשידענע פארשטייער פון ארגאניזאציעס האבען מיר נישט צורו געלאזט מיט זייערע אנבאטען. האב איך באשלאסען ארויסצופארען אויף עטליכע טעג קיין רחובות, אז קיינער זאל נישט וויסען, און דארט אויסרוען זיך עטליכע טעג פאר מין אפפארען קיין אלעקסאנדריע.

איך פארלאזן דאס הייליגע לאַנד

מיר זיינען אָנגעקומען קיין רחובות און פּאַרפּאַרען אין אַ פּריוואַטען הויז, וואָס מיין פּריינט אַמדורסקי פון ירושלים האָט מיר אָנגעוויזען. איך האָב אַפילו מיין ריכטיגען נאָמען נישט אָנגערופען און בין געווען זיכער, אַז דאָ וועל איך געניסען עטליכע טעג רו. ווי נאָר מיר זיינען אַרויס אין גאַס און אַרײַנגעגאַנגען אין אַן אכסניה עפעס איבערבייסען און מיר האָבען אַפילו נישט באַוויזען דעם ערשטען ביסען אַראַפּצושלינגען — איז באַלד געשטאַנען אַרום אונז אַ קרייזעל אידען, וואָס האָבען מיך דערקענט. נאָך איידער מיר האָבען געענדיגט עסען, איז שוין האַלב רחובות געווען פּאַרזאַמעלט אַרום דעם הויז.

גלייך איז טאַקע געקומען דער גבאי פון שוהל מיט נאָך צוויי בעלי־בתים און האָבען פון מיר פּאַרלאַנגט, אַז אַזוי ווי היינט איז פּרייטאַג און מאַרגען איז אַ שבת מברכים, איז נישט מער ווי רעכט, אַז איך זאָל ביי זיי דאַוונען דעם שבת און זיי וועלען מיר באַצאָלען לויט די מעגליכקייטען. איך האָב זיי דערקלערט דעם גאַנצען אמת, אַז דאָס בין איך אַנטלאָפען קיין רחובות, כדי זיך פשוט אויסצובאַהאַלטען פון די אַלע אַנבאַטען צו דאַוונען, אַז איך בין טויט־מיד און איך בין פשוט נישט אומשטאַנד צו ערפילען זייער ביטע.

אפּשר וואָלט איך מיך אַביסעל אַנדערש באַצויגען צו זייער ביטע, נאָר איך האָב מיך דערמאַנט, אַז צווישען די צענדליגער קאָלאָניעס, וועלכע האָבען זיך געווענדעט צו מיר, אַז איך זאָל זיי מהנה זיין מיט אַ קאַנצערט אָדער אַ שבת־דיגען דאַוונען, האָט זיך רחובות נישט געפונען. און גראַד איז זי דעמאָלט געווען איינע פון די רייכסטע קאָלאָניעס אין ישוב. מען האָט אַפילו געמורמעלט אויף די רחובות־ער איינוואוינער, אַז זיי באַשעפטיגען מיינסטענס אַראַבישע אַרבייטער, און די געצײלטע אידישע אַרבייטער, וואָס באַקומען יאָ באַשעפֿטיגונג אין זייערע וויינ־גערטנער און פּרדסים, ווערען אַביסעל צו שטאַרק עקספּלאַטירט.

דאָס אַלץ צוזאַמען האָט מיך געמאַכט אומווייליג נאָכצוקומען זייער פּאַר־לאַנג. אָבער זיי האָבען נישט אָפּגעלאָזען און גע'טענה'ט, אַז עס איז אַ גרויסע באַליידיגונג פּאַר זייער קאָלאָניע, וואָס איז איינע פון די עלטסטע אין לאַנד, און וואָס וועלען מענשען זאָגען ווען זיי וועלען הערען, אַז דער וועלט־באַרימ־טער חזן אַזש פון אַמעריקע איז געווען ביי זיי און איז אַפילו נישט צוגעגאַנגען צום עמוד. אָבער איך האָב מיך פעסט געהאַלטען ביי מיינס, אַז איך בין דאָס

מאָל נישט אומשטאַנד צו דאווענען. האָבען זיי מיך געבעטען, אַז איך זאָל כאַטש קומען מאַרגען אין שוהל אַריין און זיין זייער גאַסט. דערביי האָבען זיי זיך זיכער געטראַכט: לאַמיר נאָר זיין אין שוהל, וועלען זיי שוין דעמאָלט צושטיין צו מיר אויפ'ן ריכטיגען אופן און איך וועל מוזען דאווענען פאַר'ן עמוד.

איך האָב פאַרשטאַנען זייערע כוונות, אָבער דאָך האָב איך די אַינלאַדונג צו קומען מאַרגען, שבת, אין שוהל אַריין אָנגענומען. מען האָט מיך מכבד געווען מיט מפטיר און די אידען האָבען גענומען צושטיין צו מיר, אַז איך זאָל כאַטשבי דאווענען מוסף. מיר איז אַפילו דער מפטיר שווער אָנגעקומען און איך בין, ליידער, געצוואונגען געווען זייער ביטע אָפצוזאָגען. דאָס איז געווען דער איינ-ציגער פאַל אין ארץ-ישראל, ווען איך האָב פאַרשאַפט אַן אומאָנגעמליכקייט די דאָרט'גע אידען. איך וויל גלויבען, אַז זיי האָבען מיר מוחל געווען.

אין רחובות האָט דעמאָלט געוואוינט דער באַוואוסטער פראַפעסאָר פון זאָלאָגאָיע, אַהרוני. איך האָב אים נישט געקענט, אָבער ער האָט, ווייזט אויס, געהאַט געהערט פון מיר, און דעם זעלבען פרייטאָג, ווען איך בין געקומען קיין רחובות, האָט ער אונז באַזוכט צוזאַמען מיט זיין פרוי און פאַרבעטען, אַז איך זאָל קומען באַזוכען זיינע לאַבאָראַטאָריעס. מיט פאַרגעניגען האָבען מיר אָנגענומען די אַינלאַדונג און מיר האָבען דאָס נישט באַדויערט.

פראַפעסאָר אַהרוני האָט אין אונזער אַנוועזענהייט דורכגעפירט עטליכע עקספערעמענטען איבער לעבעדיגע אינזעקטען, פיטשעמאַנטיגע באַשעפענישען, וואָס מען קען זיי נאָר זען דורך אַ פאַרגרעסער-גלאַז. עס איז געווען אין דער גרעסטער מאָס באַלערענד און מיר האָבען דאָרט פאַרבאָכט לאַנגע שעה'ן. דאָס מערקווירדיגסטע איז, וואָס אויך פרוי אַהרוני איז אַ געלערענטע אויף דעם זעלבען געביט. ביידע ליבע און זעהר באַשיידענע מענשען, און גלייכצייטיג פון זעהר אַ הויכען גראַד קולטור. ביידע אַרבייטען פלייסג און ליבען די וויסענשאַפט, וועלכע זיי ווידמען זייער לעבען.

ווען מיר זיינען געבליבען ביי זיי צום נאַכטמאַל איז דער טיש געווען פון ווייסען מאַרמאַר-שטיין. נישט געדעקט מיט קיין שום טישטוך. די מאכלים — וועגעטאַרישע, אַלץ אַזוי איינפאַך און ציכטיג. נאָכ'ן עסען האָט פראַפעסאָר אַהרוני פאַרגעזונגען עטליכע אַריעס און אויך עטליכע רעשטיטאַטיווען פון חזן ראַזאווסקי'ס ווערק. אַ געבוירענער אין ריגע, האָט ער זיך אין זיין יוגענט אָנגעהערט ראַזאווסקי'ן און האָט באַהאַלטען אַ באַגייטערונג פאַר דעם דאָזיגען גרויסען אידישען מנגן.

פראַפעסאָר אַהרוני האָט געהאַט אַן אומגעהויערע העלדען-באַריטאַן-שטימע, אָבער גאָר ווילד. ער האָט זיך שטאַרק גע'יחוס'ט מיט זיין קוויך, יאָדלאָוקער: איינער פון די גרעסטע זינגער אין דער בערלינער קאַמער-אַפערע. אומדרייסט האָט מיך דערנאָך פראַפעסאָר אַהרוני געפרעגט, צי עס האָט אַ צוועק, אַז ער זאָל אויסבילדען זיין שטימע. איך האָב מיך גאַרנישט געשמט און

געזאגט, אז ער זאל שוין גלייכער פארבלייבען ביי זיין שיינער, אידעאלער און נוצליכער ארבייט, און לאזען צורו די געזאנג-קונסט. ער האט זיך צע-לאכט און מיר צוגעזאגט צו פאלגען מיין ראט.

עס איז געווען אַ ביז גאר אַנגענעמער פינאַל פון מיין פאַרברענגען אין ארץ-ישראל אַט די עטליכע טעג אין רחובות אין דער געזעלשאַפט פון אַ חשוב'ען אידישען געלערענטען. דאָס איז געווען אַ נייער טיפּ איד, וועלכען מיר האָבען אין די גלות-לענדער אינגאַנצען נישט געקענט טרעפען. דאָרט זיינען טאַקע אויך געווען נישט ווייניג גרויסע אידישע געלערענטע, אַפטמאַל אַפילו מיט אַ וועלט-נאַמען, אָבער זיי האָבען קיינמאַל נישט געפירט קיין פולען אידישען לעבען, זיי האָבען נישט געפילט דעם שטאַלץ פון זיין אַ איד און ברענגען נוצען דער אייגענער געזעלשאַפט.

און אַזוי איז געקומען דער טאַג פון פאַרלאָזען דאָס לאַנד, וואָס האָט מיך אַנגעטרונקען מיט זונגע זאַפטען. איך האָב געפילט מיט אַלע מיינע חושים, אַז איך פאַר נישט אַוועק אויף אייביק, אַז עס וועט נעמען גאַרנישט לאַנג און איך וועל אַהער צוריקקערען, מעגליך צו באַזעצען זיך אויף שטענדיג.

ווידער בין איך אין געפיטען און זייענדיג אין קאַיראָ, זיינען מיר פאַרבעטען געוואָרען אין אַ הויז פון אַן אַלטער פאַטריאַרכאַליש-ספרדישער פאַמיליע, מיט וועלכער מיר האָבען זיך באַקענט נאָך אין ארץ-ישראל, און זיינען געוואָרען זעהר באַפריינדעט. דער נאַמען פון דער פאַמיליע איז געווען בטאַש, זעהר אַנגעזען אין געפיטען צוליב זייער עשירות, גרויסער צדקה און פאַרקאַכטער ליבשאַפט צו ארץ-ישראל. דער אַלטער בטאַש האָט געהאַט אין ענגלאַנד גרויסע מאַנופאַקטור-פאַבריקען און יעדעס יאָר פלעגט ער פון לאַנדאָן פאַרען קיין ארץ-ישראל אויף פּסח. אויפ'ן וועג פלעגט ער זיך אַפּשטעלען אין קאַיראָ און מיטנעמען מיט זיך אַלע זיינע זין, טעכטער, שנירען, איידעם און אייניקלעך און אינאיינעם מיט זיי אַפריכטען אַ טראַדיציאָנעלען, פאַטריאַרכאַלישען סדר אין דער אייביגער שטאַט — ירושלים.

דער אינגערער בטאַש, אינגאַנצען עטליכע און דרייסיג יאָר אַלט, האָט אַליין אויסגעבויט און אויסגעהאַלטען מיט אייגענע מיטלען אַ העברעאישע שולע אין אַלעקסאַנדריע, וואָס האָט געהאַט דעם סימבאָלישען נאַמען „טוב תורה אם דרך ארץ“. אין דער שולע האָט מען אַ חוץ אַלע מאָדערנע לימודים, העברעאישע און אידישע געשיכטע, אויך געלערענט די תלמידים פאַרשידענע מלאכות, ווי: שניידעריי, שוסטעריי, שלאַסעריי און סטאַלעריי, אַזוי אַז די שילער נאָכ'ן ענדיגען די שולע זאָלען גלייך האָבען אַ פאַך אין האַנט און קענען פירען אַ זעלבשטענדיגען לעבען. פאַר יעדען פאַך זיינען געווען ספעציעלע לערער מיט אייגענאַרדענטע וואַרשטאַטען.

איך האָב געהאַט אַ גרויסע הנאה פון מיין באַזוך אין דער דאָזיגער שולע, וואָס האָט פאַרבונדען תורה מיט מלאכה. איך האָב געזען, אַז אַפילו צווישען

אזעלכע ווייטע אידישע ישובים זיינען דא איינצעלנע גוטע אידען, וואָס טראַכטען וועגען אַ נוצליכען תכלית פאַר דער אויפֿוואַקסענדער יוגענט פון זייער פּאַלק. עס איז געקומען דער טאָג פון מיין קאַנצערט אין אַלעקסאַנדריע, וואָס איז איינע פון די שענסטע ערינערונגען אין מיין לעבען. איך וויל דאָ נישט ריידען וועגען דעם כבוד, וואָס די עגיפטישע אידען האָבען מיר צוגעטיילט, ווי זיי האָבען מיך געפירט אין אַן אויטאָ אויסגעפּוצט מיט בלומען איבער די גאַסען, ווי זיי האָבען מיך אויפגענומען אין זייערע פּריוואַטע הייזער — אמת'ע פּאַלאַצען, מיט בלומען-גערטנער און מיט צענדליגער שוואַרצע דינער, וואָס האָבען נאָר געוואַרט אויף אונזערס אַ וואונק צוצוטראַגען אויף זילבערנע טאַצען פון דעם שענסטען און בעסטען, וואָס אַ מענש קען נאָר פאַרלאַנגען. די סאַלאַנען פון די דאָזיגע אידען האָבען פשוט פאַרבלענדעט דאָס אויג מיט דעם גאַלד, זילבער און קרישטאַל, וואָס האָבען געפינקעלט פון אַלע ווינקלען.

אַבער עס וואַלט געווען פאַלש צו זאָגען, אַז די דאָזיגע רייכע אידען האָבען בלויז געטראַכט וועגען לעבען אין וואוילטאָג. איך מוז דאָ דערמאָנען די ברידער נאָדלער, וועמענס הויז עס איז געווען אַ מוסטער פון אידישער שיינקייט און אַריסטאָקראַטישקייט. און צו דער גלייכער צייט האָבען זיי געטאָן צדקה בסתר, שוין נישט ריידענדיג וועגען זייערע ברייטע ביישטייערונגען פאַר אַלע אידישע נאַציאָנאַלע צוועקען. ווי נאָר זיי האָבען געהערט, אַז ערגעץ וואו איז פאַראַן אידישע גוים — זיינען זיי געווען די ערשטע צו העלפען מיט אַ ברייטער האַנט.

מיין קאַנצערט אין אַלעקסאַנדריע איז פאַרגעקומען אין דעם גרויסען אַפערע-הויז, וואָס איז געווען איבערגעפולט מיט דער שענסטער אידישער אינטעליגענץ אין שטאָט. ווען איך האָב געוואַרפען אַ בליק אויפ'ן זאַל, האָט זיך מיר אויסגעוויזען, ווי איך וואַלט געווען אויף אַ פּרעמיערע אין דער ניו-יאַרקער מעטראָפּאָליטען, אזוי האָט עס געבלישטשעט מיט בריליאַנטען פון אַלע זייטען. איך בין טאַקע געווען אין אַ גוטער שטימונג און האָב נישט גע-קאַרגט מיינע כחות אויף צו באַפרידיגען די בעקשאַפטען פון די דאָזיגע פאַרוואַרפענע אידען נאָך אַ שטיקעלע האַרציגער אידישער נגינה. זייער באַ-גייסטערונג איז געווען פאַר מיר אַן איבעריגער באַווייז, אַז אידען זיינען אומעטום די זעלבע. מען דאַרף נאָר קענען אויפֿוועקען אין זיי זייער אור-אַלטע און אייביגע צוגעבונדענקייט צום אידישען כלל, און זיי וועלען אייך טראַגען אַנטקעגען אַ האַרציגען דאַנק.

און אזוי האָבען מיר פאַרלאָזען עגיפטען אויפ'ן וועג צוריק קיין אייראָפּע און אַמעריקע. פון איטאַליע, וואו אונזער שיף האָט זיך אָפּגעשטעלט, זיינען מיר געפאַרען קיין מאַנטרע, אין דער שווייץ, וואו מיר האָבען געוואַלט באַזוכען אונזער טאַכטער, שולמית, וועלכע האָט זיך אויפֿגעהאַלטען אין אַ דאָרטגיגען

פענסיאן. דאָס איז געווען אַ שטרענג אַרטאָדאָקסישער אַנשטאַלט. אַנגעפירט פון פרייליך מאַרקוס, און וואו אידישע טעכטער פון אַלע עקען וועלט האָבען באַקומען אַן עכט פּרומע, אידישע ערציאונג, און גלייכצייטיג אַן אַלגעמיינע בילדונג אויפ'ן בעסטען אייראָפּעאישען שטייגער.

אויף צומאַרגענס בין איך געוואויר געוואָרען, אַז אין דער דאָזיגער שטאַט אין די אַלפען געפינט זיך אויך אַ ישיבה. און איידער איך האָב מיך אומגעקוקט איז געקומען צו מיר מיט אַ באַזוך דער הער באַטשאָ, וועלכער האָט אַנגעפירט מיט דער ישיבה. ער האָט מיך געבעטען, אַז איך זאָל באַזוכען דעם לערען-אַנשטאַלט, און איך האָב מיט פאַרגעניגען די איינלאָדונג אַנגענומען. עס איז מיר געווען אינטערעסאַנט אַנצוקוקען אַ ישיבה אין דעם דאָזיגען פאַר-וואַרפענעם ווינקעל אין די בערג.

צוויי ישיבה-בַּחורים זיינען געקומען נאָך מיר און איך בין געווען ער-שטוינט אַנצוקוקען די פּרעכטיגע ווילע, אַן אמת'ער פּאַלאַץ, אין וועלכען די ישיבה האָט זיך געפונען. אַזעלכע ישיבות, אין אַזאַ פּרעכטיגער אומגעבונג, מיט אַזעלכע בלומען-גערטנער אַרומגערינגעלט, האָבען מיר אין אונזער אַלטער היים נישט געקענט געפינען. איך בין געאַנגען איבער די קלאַסען, געפירט פון דעם דערמאַנטען הער באַטשאָ, וועלכער האָט אַלע זיינע כחות אַוועקגע-געבען, אַז דער דאָזיגער מקום תורה זאָל שטיין אויף דער העכסטער הויך פון טראַדיציאָנעלער אידישקייט, און איך האָב ממש געשטוינט. דער קול תורה האָט דאָ אין בערג נאָך העכער אַפּגעהילכט און האָט אַנגעפילט דאָס האַרץ מיט פרייד.

איך בין געווען אַזוי טיף גערירט פון דעם בילד, אַז איך האָב מיך אַליין אַנגעבאַטען צו זיי צו דאָוונען אַ מנחה-מעריב פאַר די מלמדים און ישיבה-בַּחורים, און ביים דאָוונען האָב איך מיך אַזוי צעוואָרעמט, אַז איך האָב מיך שיעור אַליין נישט דערפילט, ווי אַ ישיבה-בַּחור...

נאך איין בליק אויף בודאפעסט

נאך עטליכע אָנגענעמע טעג, וואָס איך האָב גאַנץ אומגעריכט פאַרבראַכט אין דעם שטעטלעך אין די בערג, האָב איך נאָך באַזוכט עטליכע אייראָפּעאישע שטעט פאַר מיין אָפּפאַרען קיין אַמעריקע.

אַנקומענדיג קיין ווין, וואו עס האָבען דאָן געלעבט די עלטערן פון מיין פרוי, האָב איך זיך דערמאַנט, אַז איך בין שולדיג אַ חוב מיין אַלטער, טייערער שטאָט בודאפעסט, וועלכער איך האָב צוגעזאַגט אויפ'ן וועג צוריק פון ארץ-ישראל אָפּצושטאַטען אַ באַזוך און אפשר אויך מהנה זיין מינע דאַרטיגע צאָלרייכע פריינט מיט אַ דאָוונען. איך האָב גלייך אָנגעשריבען צו מיין פריינט פון די אַלטע יאַרען, בעהם, און אויך צו דער געמיינדע, אַז אין צוויי טעג אַרום וועל איך ביי זיי צוגאַסט.

עס האָבען מיך אָפּגעוואַרט מיין פריינט בעהם, און דער געמיינדע-סעקרע-טאַר הער בערגער. אָבער ווי נאָר איך בין פאַרפאַרען צום האַטעל „מעטראָפּאָל“, האָבען מיך אידען אין דער גאַס דערקענט און די גאַס איז גלייך שוואַרץ געוואָרען מיט מענשען.

באַלד זיינען געקומען צו מיר אין האַטעל דער פרעזידענט פון דער גע-מיינדע, הער לעדערער, בראש פון אַ גאַנצער דעלעגאַציע. דער עיקר פון די לאַנגע רייד איז געווען, צי עס איז נישט פאַראַן קיין מעגליכקייט, אַז אַלס קאַנטאַר, וואָס איז געשטאַנען אין דער דאָזיגער שטאָט צען יאָר, זאָל איך זיי פאַרשאַפּען דאָס פאַרגעניגען און דערמאַנען אין די אַלטע גוטע צייטען פון פאַר'ן קריג און דאָוונען אַ שבת אין טאַבאַק-טעמפעל. איך האָב זיי דערציילט דעם גאַנצען אמת, אַז איך בין נאָך אַ טור איבער ארץ-ישראל, וואו איך בין אויפגעטראָטען אַכצען מאָל שבת און אויף קאַנצערטען, אַז איך בין מיד און דערשעפט און אייל זיך אַהיים. אָבער דאָס מיינט נישט חלילה קיין אָפּזאָג, ווייל די זעלבע סענטי-מענטען, וואָס זיי פילען צו מיר, פיל איך פון מיין זייט צו דער דאָזיגער שטאָט, וואו איך בין גרויס און באַרימט געוואָרען. ווי נאָר די כחות וועלען מיר דאָס ערלויבען, וועל איך ביי זיי דאָוונען אַ שבת.

אויף צומאַרגענס איז אין אַלע בודאפעסטער צייטונגען געווען געמאַלדען, אַז דער ליבלינג פון היגען אידענטום, קאַנטאַר קוואַרטין, וועט אפ שר דאָוונען דעם נאַענטסטען שבת אין טאַבאַק-טעמפעל. און אויף דעם דאָזיגען אפ שר זיינען פרייטאָג צונאַכטס געקומען אין טעמפעל אַריין ביי זעקס טויזענט

אידען. דער גרויסער הויף ארום, שוין נישט ריידענדיג וועגען אלע זייטיגע איינגאנגען און קארידארען, איז געווען פול געפראפט.

צוויי פארשטייער פון דעם פארשטאנד האבען מיך פייערליך אריינגעפירט אין טעמפעל אריין, ווען איך האב אזוי גייענדיג געזונגען „מה טובו“. דער טעמפעל איז געווען פייערליך אילומינירט, א זאך, וואס איך געדענק בלויז איין מאל פאר דער לאנגער צייט, וואס איך האב דארט געדאווענט. דאס איז געווען אין דער צייט פון ערשטען וועלט-קריג, ווען אין טעמפעל אריין איז געקומען צו א ספעציעלען גאטעס-דינסט פאר דער עסטרייכיש-אונגארישער ארמיי די שוועסטער פון קייזער פראנץ יאזעף מיט איר גאנצער סוויטע פון גענעראלען און הויף-שמשים.

די טירען און פענסטער פון טעמפעל זיינען געווען ברייט צעעפענט, כדי צו געבען א מעגליכקייט מיך צו הערען די אלע טויזענטער, וואס האבען נישט געקענט אריין אינעווייניג. איך בין געווען טיף גערירט פון דעם קבלת-פנים, וואס מיינע אלטע לאנדסלייט האבען מיר געגעבען, און איך האב מקבל שבת געווען אויפ'ן אלטען שטייגער, מיט פייער און ברען, פילענדיג, אז מייך יעדער טאג דרינגט אריין טיף אין די הערצער פון מיינע צוהערער, וועלכע זיינען היימיש מיט מיר, הגם זיי האבען מיך נישט געהערט א קימא לן פון זעקס יאר צייט.

שבת אינדערפרי האט זיך די סצענע איבערגע'חזור'ט. הגם די געשעפטען פון אלע אידען זיינען געווען אפען, איז אבער דאך דער טעמפעל געווען פול. שבת צונאכטס האב קהל איינגעארדענט א פייערליכען באנקעט לכבוד מייך פרוי און מיר. און אזוי זיצענדיג אויבענאן, צווישען פרעזידענט לעדערער פון איין זייט און דעם וויצע-פרעזידענט, הער ערליך, פון דער אנדערער זייט, האבען אט די צוויי אידען גענומען אריינריידען צו מיר און צו מייך פרוי, אז איך זאל צוריק איבערנעמען די שטעלע פון אויבער-קאנטאר אין בודאפעסט. די אידען האבען מיר צוגעזאגט דאס טעלערעל פון הימעל, אז מען וועט מיר אפילו אריינרעכענען די זעקס יאר, וואס איך בין געווען אין אמעריקע, אויסער די צען יאר אין בודאפעסט, אין דעם חשבון פון דער עמעריטור, נאך וועלכע איך וועל שוין נישט דארפען זיך טעטיג און זיך פארזיכערט מיט א לעבענסלענגליכען לויז פון דער קהילה. וואס דאס הארץ האט נאך געגלוסט האב איך זיך דעמאלט געקענט אויסבעטען ביי אט די פשוט'ע אידען, וועלכע האבען מיך ליב געהאט און געוואלט האבען צווישען זיך אויף לאנג. אויף שטענדיג.

זיי האבען איינגע'טענה'ט מיט אונז, אז מיר וועלען לעבען שענער און לייכטער ביי זיי, אין בודאפעסט, איידער אין ניו-יארק, הגם די באנקאטען, וואס מיר וועלען באקומען באצאלט, וועלען נישט זיך קיין דאלארען, נאך אונגארישע פענגעס. זיי האבען מיר געגעבען אלע מעגליכע פרווילעגיעס אין דער וועלט צו פארדינען מן הצד, דורך ארויספארען אין אנדערע לענדער,

דורך קאָנצערטען און אלע אַנדערע וועגען, וועלכע איך וועל נאָר אַליין צוטראַכטען.

דער אמת איז געווען, אַז איך האָב זיך געפילט שטאַרק געשמייכלעט פון דעם אַנבאַט, איך האָב געפילט אַ גרויסען רעספעקט פאַר דער בודאַפעסטער אידישער געמיינדע, מען האָט געהאַט צו טאָן מיט אַדעללייט, וואָס זייערס אַ וואָרט איז געווען אַ וואָרט, וואָס האָבען געוואוסט ווי צו שעצען אַ טאַל-לענטירטען מענשען.

אַבער צענדליגער סיבות זיינען געווען, וואָס האָבען מיר נישט ערלויבט אַנטקעגענצוקומען זייער פאַרלאַנג. איינע איז געווען, וואָס איך האָב שוין געהאַט אונטערגעשריבען אַ קאָנטראַקט אין ניו-יאָרק פאַר די קומענדיגע ימים נוראים. האָבען זיי אויף דעם געענטפערט, אַז זיי וועלען מיך אויפנעמען אויך נאָך די ימים נוראים, אַבי לאַמיך נאָר קומען...

פאַר'ן אַפּפּאַרען פון אונגאַרן האָבען די געמיינדע-פאַרשטייער נאָך אונז אַנגעבאַטען אַרומצופירען אונז איבער'ן שטאָט און ווייזען די אידישע אינסטי-טוציעס, וואָס זיי האָבען פאַנגענדערגעבויט פאַר דער צייט, וואָס אונגאַרן איז געוואָרען אַ זעלבשטענדיגע מלוכה. עס איז ווירקליך געווען וואָס אַנצור-קוען. דער אידישער געמיינדע-שפיטאַל, דאָס ערהאַלונגס-הויז פאַר שוואַכע מענשען, דער בילדען-אינסטיטוט, דער מושב זקנים, די אידישע גימנאַזיע — יעדע אינסטיטוציע פאַר זיך איז געווען אַ מוסטער פון פיינער אידישער אַרגאַ-ניזאַציע און אַ שטאַלץ פאַר די דאָרטיגע אידען.

צום סאַמע לעצט האָבען די בודאַפעסטער אידען געפינען פאַר נויטיג אונז אויסצודריקען זייער אַנערקענונג דורך פּרעזענטירען מיר און מיין פרוי צוויי ערען-סערטיפיקאַטען, וואָס האָבען פאַראייביגט אונזערע נעמען אין די געביידעס פון אידישען שפיטאַל און פון דער אידישער גימנאַזיע. וואָס האָבען זיי מער געקענט טאָן אויף צו געווינען אונזערע הערצער, אַז מיר זאָלען דאָך איינוויליגען צוריק-צוקערען אַהער און לעבען צווישען זיי?

אַזוי האָבען מיר זיך אַפּגעזעגענט מיט בודאַפעסט, דאָס וויגעלע פון מיין באַרימט ווערען צווישען אידען אויף דער גאַנצער וועלט. צוריקקומענדיג קיין ווין האָב איך ערשט דערשפירט ווי שטאַרק דער אינטענסיווער טור איבער ארץ ישראל האָט מיך אויסגעשעפט, און איך האָב באַשלאָסען פאַר'ן צוריק-פאַרען קיין אַמעריקע אויסצורוען אַביסעל מיינע נערווען אין איינעם פון די צאָלרייכע קורערטער אין עסטרייך. איך בין אַריינגעפאַרען אין באַד גאַסטעין, וואָס פאַרמאַגט אויסגעצייכענטע מינעראַל-בעדער און איז אַרומגערינגעלט מיט אַ הערליכער נאַטור.

מיין פרוי מיט איר משפחה האָבען זיך געפונען אין אַ שכנות-דיגען פלאַץ, מיט'ן נאָמען באַד אויסזען. ווען איך בין צוריקגעקומען צו זיי, דערציילט מיר מיין פרוי, אַז אין דער זעלבער ווילע אויפ'ן ערשטען שטאַק וואוינט דער וועלט-באַרימטער סאַדיגורער רבי, און אַז ער האָט שוין עטליכע מאָל געשיקט

זיין גבאי אויסצוגעפינען ווען איך קום צוריק, ווייל ער וויל זיך באקענען מיט מיר.

נישט געקוקט, וואָס פאַר די אַלע יאַרען האָב איך מיך שוין געהאַט אינ-גאַנצען דערווייטערט פון דער רבי'שער וועלט. דאָך האָב איך געהאַלטען, אַז עס איז מיין פליכט טאַקע דער ערשטער אַרײַנצוגיין צום רבי'ן און אים אָפּגעבען אַ שלום-עליכם.

ווען איך בין אַרײַנגעקומען אין דער וואוינונג פון מיין שכן, דעם סאַדי-גורער רבי'ן, האָט אים דער גבאי גלייך געמאַלדען דעם נאָמען פון גאַסט און אין אַ מינוט אַרום איז דער רבי אַרויסגעקומען. איך האָב דערזען פאַר זיך אַ יונגענמאַן מיט אַ וואונדערליכען הדרת פנים, אויסגעאיידעלט און פאַרגייס-טיגט. אין געשפרעך האָט דער רבי אַרויסגעוויזען אַ סך וועלטליכע קענטשאַפטען און אַפילו דער געביט פון מוזיק איז אים נישט געווען פרעמד.

איך האָב פאַרבראַכט ביי אים איבער צוויי שעה צייט און בין געווען איבערראַשט צו באַגעגענען אַזאַ אויפגעקלערטען און העכסט-געבילדעטען מענשען פון דער רבי'שער וועלט. פון יענעם טאַג אָן האָבען מיר זיך אָפט געטראָפען און האָבען צוזאַמען געמאַכט די לאַנגע שפאַצירען צו די וואַסער-קוואַלען, וואו די חולאים טרינקען די הייל-וואַסער. פון זיינע איידעלע אַנדיי-טונגען האָב איך אַרויסגעפילט, ווי ער וואַלט זאָגען: איך וואַלט אייך זייער גערן, חזן קוואַרטין, געוואַלט הערען זינגען אַ שטיקעל אידישע נגינה, נאָר איך ווייס נישט ווי אַזוי מען מאַכט דאָס.

אינמאַל האָט זיך דער רבי אָנגענומען מיט מוט און געזאָגט צו מיר: „איר ווייסט, חזן קוואַרטין, אַ חסיד'ישער רבי מוז זיך אָפּזאָגען פון אַ סך עולם הזה'ס, מעגען זיי זיין אַפילו גייסטיגע עולם הזה'ס. איך האָב פון אייך זעהר פיל געהערט, אָבער איך האָב, ליידער, קיינמאַל נישט געהאַט קיין געלעגענהייט אייך צו הערען.“ איך האָב זיך אָנגעשטויסען, וואָס ער מיינט דערמיט צו זאָגען, און איך האָב אים פאַרשפּראַכען צו געבען אַ געלעגענהייט מיר צו הערען, און אַז ער דאַרף נאָר אַליין באַשטימען די צייט און דאָס אַרט, וועל איך דאָס גערן טאָן.

צו דער זעלבער צייט האָט זיך אויך דער הוסיאַטינער רבי מיט זיין גאַנצער אַרײַיכער משפּחה פון זיין, איידעם און שנירען געפונען אין דעם זעלבען קור-אַרט, ער איז געווען אַ פעטער פון דעם סאַדיגורער. אינמאַל אין אַ זונטאַג נאָכמיטאַג בעת'ן געוויינליכען שפאַציר מיט'ן רבי'ן רופט ער זיך אָפּ צו מיר, אַז אויף פאַרנאַכט האָט ער איינגעלאָדען צו זיך אין הויז דעם פעטער, דעם הוסיאַטינער רבי'ן מיט דער גאַנצער משפּחה, און ער בעט מיך, אַז איך זאָל אויך קומען. אַחוץ דעם האָט די סאַדיגורער רבי'צין איינגעלאָדען מיין פרוי אַרײַנצוקומען צו זיי אין דער זעלבער צייט.

דאָ ערשט האָב איך מיך אויף דער אמת'ען דערפילט אין אַ רבי'שען הויז-געזינד. נישט געקוקט, וואָס די מאַנסלייט זיינען געזעסען באַזונדער און

די יונגע רבי'צינס האָבען בלויז אַריינגעקוקט פון אַ זייטיגען צימער, האָט מען געקענט אַרויסזען זייער וואונדערליכע שיינקייט און איידעלע מידות, אָבער גלייכצייטיג אַ גרויסען אינטערעס אין דעם וועלטליכען גאַסט, וואָס געפינט זיך אין הויז, און זיכער אויך אין דער געזאַנג-קונסט, וועלכע ער פאַרקערפערט. מיר האָבען פאַרבראַכט אַ וויילע אין אַ לויזען געשפרעך, דאָן האָב איך דערזען אַ פּיאַנאָ, האָב איך מיך אַוועקגעזעצט און אַליין באַגלייטענדיג מיך האָב איך גענומען זינגען עטליכע פון מיינע אימפּראַוויזאַציעס אין דעם עכטען טראַדיציאָנעל-אידישען גייסט. ביידע רביים האָבען מיר געגעבען אַ האַרציגען יישר'כת, דערביי האָט דער סאַדיגורער מיך געבעטען, אַז איך זאָל אַזוי גוט זיין און פאַרזינגען עפעס אַ מאַדערנע זאַך, וואָס איך זינג געוויינליך ביים דאַוונען. איך האָב געזונגען „מֵרֵן ד' בִּשְׂמִיאַ" פון סליחות אין אַ העכסט מאַ-דערנעם קלאַסישען רעטשיטאַטיוו.

דער סאַדיגורער איז אויפגעשפרונגען פון שטול און האָט מיר געדריקט די האַנט. דערביי האָט ער געזאָגט, אַז די צוויי טראַדיציאָנעלע אימפּראַ-וויזאַציעס מיינע האָבען אים טאַקע אַנטציקט, אָבער דאָס שטיקעלע סליחות האָט אים ממש באַגייסטערט. ווען די געסט זיינען זיך צעגאַנגען און איך בין געבליבען אַליין מיט דעם סאַדיגורער, האָט ער מיך איבערגעבעטען אַ וויילע, איז אַריין אין צווייטען צימער, באַלד איז ער אַרויסגעקומען און מיר גענומען רוקען אין האַנט אַריין צוויי גאַלדענע מטבעות.

איך האָב זיך שטאַרק צעלאַכט און האָב געזאָגט דעם רבי'ן, אַז דער סדר העולם איז פאַרקערט: אַז דער חסיד רוקט דעם רבי'ן אַ פּדיון אין האַנט אַריין, און דאָ איז גאָר פונקט דער היפּוך: דער רבי גיט מיר גאָר אַ פּדיון... ער האָט מיר אויף דעם געענטפערט, אַז איך האָב אים פאַרשאַפט גרויס פאַר-געניגען און דערפאַר פאַרדין איך, אַז דאָס מאָל זאָל זיין פאַרקערט. ער בעט מיך דאָס אַנצונעמען לזכרון פון זיין פּריינטשאַפט און אַנערקענונג. וואָס האָב איך געקענט טאָן אום דעם רבי'ן נישט צו באַליידיגען? — האָב איך באַהאַלטען די גאַלדענע מטבעות ווי אַן אַנדענק פון דער אַנערקענונג פון אַ צדיק, מיט עטליכע יאָר שפעטער האָב איך זיך מיט'ן סאַדיגורער נאַכאַמאָל באַגעגענט אין ארץ ישראל. מיט פאַרגעניגען האָבען מיר אויף אַ קורצער צייט אויפגע-פּרישט אונזער אַלטע פּריינטשאַפט.

א קאנצערט אין דער בערלינער פילהארמאניע

עס האבען זיך גענומען דערנענטערען די ימים נוראים און עס איז געווען צייט פאר מיר צו זיין צוריק אין ניו-יאָרק. דער באַזוך אין ארץ-ישראל און אין אייראָפּע האָט מיך שטאַרק אויפגעפרישט און אויפגעמונטערט און ווי אַ ניי־געבוירענער בין איך געקומען אין דער נייער וועלט. די ימים נוראים האָב איך געדאַווענט אין די בראַנקס, פאַר דעם מושב זקנים אין האַרלעם.

די דערמאָנטע געזעלשאַפט האָט אָפּגעדונגען האַנטס פּאַינט פּאַלאַס, וואָס נעמט אַריין איבער דריי טויזענט מענשען. די ברוטאָ אייננאַמע פון דער געזעל־שאַפט איז געווען 29 טויזענט דאָלער, און נאָכ'ן אַראַפּרעכענען אַלע הוצאות איז זיי געבליבען ריינע קאַרגע צען טויזענט דאָלער. וואָס דאָרט האָט זיך אָפּגעטאָן צו כל נדרי בין איך נישט אומשטאַנד צו שילדערען. עס איז שוין נישט געווען קיין פּלעצער צום פּאַרקויפּען, האָבען זיך די גבאים נישט געשעמט און גענומען צען דאָלער פאַר אַ פּלאַץ צו שטיין אין די אַרומיגע קאַרידאָרען.

די גבאים האָבען געפילט צו מיר אַ גרויסע דאַנקבאַרקייט און נאָך די ימים־טובים האָט מיר אַ קאָמיטעט מיט'ן גבאי זעלדאָו בראש אונטערגעטראָגען אַ זילבערנע וואָזע אַלס צייכען פון אָנערקענונג און אַ ספּעציעלען דאַנק־בריוו, אונטערגעשריבען פון די אַלטע לייט אין דעם אַנשטאַלט, וואָס האָבען אַ דאַנק דער אייננאַמע געהאַט פּאַרזיכערט אַ רואיגען ווינטער מיט אַלעם גוטען.

דאָס יאָר 1927 איז געווען באַזונדערס גליקליך צו מיר. אין דעם יאָר האָט מיר מיין פּרוי געבוירען דעם בן זקונים מיינעם, שלום, וועמען איך האָב אַ נאָמען געגעבען נאָכ'ן טאַטען. הרב מאַסליאַנסקי, וועלכער איז געווען דער סנדיק, האָט בעת'ן ברית געזאָגט אַ וויץ, אַז ער איז זיכער, אַז דער בחור וועט אויסוואַקסען אַ חזן ביי אידען, ווייל אַזוי ווי דער טאַטע וויל נישט אויפ־מאַכען דאָס מויל ביז מען וועט אים נישט באַצאָלען, אַזוי וויל דער קליינער נישט שרייען אומזיסט, הגם ער האָט נישט געצווייפּעלט, אַז די צערעמאָניע האָט אים געוויס וועה געטאָן.

אין יענעם יאָר איז מיר אויך געלונגען צו פּאַרווירקליכען דעם טרוים פון לאַנגע יאָרען און מאַכען אַרדענונג אין מיינע מוזיקאַלישע שאַפונגען. עס האָט מיר גענומען אַ יאָר צייט צוצוגרייטען צום דרוק מיין ערשט חזוּ'יש ווערק "זמירות זבולון", וואָס אַנטהאַלט צוויי און פּופּציג פון מיינע אימפּראָ-

וויאציעס. אזוי ווי דאזיגע אימפראוויזאציעס זיינען דער עיקר געהערט גע-
ווארען אויף די גראמאפאן-רעקארדס און אויף מיינע קאנצערטען און שבת-
דיגען דאוונען — האט דאס דאזיגע ווערק געהאט א גוטען אפקלאנג אין דער
גאנצער אידישער וועלט. נישט געקוקט, וואס דער פרייז פון אזא ספר איז
געווען א גענוג הויכער, אכט דאלער אן עקזעמפלאר, זיינען דאך דאס ערשטע
יאָר פארקויפט געוואָרען קנאָפּע זיבען הונדערט ביכער, וועלכע זיינען זיך
צעגאנגען אַזש ביז דרום אַפריקע און אויסטראַליע.

דאָס האָט מיר צוגעגעבען מוט און איך האָב גענומען קלייבען מאַטעריאַל
פאַר דעם צווייטען טייל פון „זמירות זבולון“.

די דירעקציע פון דער דייטשער גראמאפאן-געזעלשאַפט האָט מיך דער-
ווייל אַנגאַזשירט אויף אַ קאָנצערט-טורנע פון 15 קאָנצערטען איבער די
גרעסטע שטעט פון דייטשלאַנד, פּוילען, אונגאַרן, טשעכיען, א. אַנד. לענדער.

אין דייטשלאַנד האָב איך געדאַרפט אויפטרעטען אין בערלין, לייפציג און
דרעזדען, און דערנאָך זיינען געקומען אַזעלכע אַלטע באַקאַנטע שטעט, ווי:
וויילע, קאַוונע, גראַדנע, ביאַליסטאָק, וואַרשע, לאַדזש, ריגע, פּראַג און בודאַ-
פעסט. אַנהויבען האָב איך געדאַרפט מיט בערלין, וואָס איז צו יענער צייט
געווען דער גרעסטער מוזיקאַלישער צענטער אין איראָפּע, מיט דער קריטיק
פון די דאַרטיגע קריטיקער האָט מען זיך אומעטום גערעכענט. און איך מוז זיך
מודה זיין, אַז שוין לאַנג האָב איך נישט געהאַט אַזאַ אימתא דצבורא פאַר
מיינעם אַן אויפטייט, ווי יענעם יאָר אין בערלין. דער „מה יאמרו הגויים“
איז מיר טיף אַייזן אין די ביינער און כּהאַב שוין גע'חלש'ט צו ליענען,
וואָס עס וועט שרייבען וועגען מיר אַזאַ וועלט-באַרימטע צייטונג, ווי „בערלינער
טאַגעבלאַט“ אָדער די „פּאַסישע צייטונג“.

מיין קאָנצערט אין בערלין איז געווען באַשטימט אין דעם גרויסען פּיל-
האַרמאָניע-זאַל און די מענעדזשערס האָבען זיך נישט געשעמט אַוועקצושטעלען
פּרייזען, וואָס האָבען נישט אַפּגעטראַטען די אויפּטריטען פון קאַרוזאַ. צו דעם
קאָנצערט איז אויך צוגעצויגען געוואָרען מיין אינגערע טאַכטער, קלאַראַ,
וועלכע איז דעמאָלט אויפּגעטראַטען אין דער בערלינער אַפּערע. נישט געקוקט
אויף די אויסערגעוויינליך טייערע פּרייזען האָט מען שוין צוויי וואַכען פאַר'ן
קאָנצערט נישט געקאַנט קריגען קיין בילעטען.

עס האָט מיר גוט געדאַרט דער קאַפּ וואו צו נעמען אַ באַגלייטער פאַר מיינע
חזנישע אימפּראַוויזאַציעס. מילאַ, די קלאַסישע זאַכען, וואו די באַגלייטונג
איז צוגעשריבען, קען מען נעמען אַפּילו אַ גוי, וואָס קען זיך אין די זאַכען,
אַבער צו די אימפּראַוויזירטע אידישע תּפּילות — וואָס וועל איך קענען אויפּטאַן
אַפּילו מיט דעם מוזיקאַלישסטען דייטשן זיי זיינען געוואוינט צו וואַנגערישע
געוואַלדען פון פּויקען און טאַצען און טראַמפּייטען, טאָ ווי וועלען זיי קענען
אויפּנעמען אַ אידישע מינאַרנע תּפּילה, וואָס איז פול מיט תּחנונים צום
רבּונו של עולם?

אָבער אַ צופאַל האָט געראַטעוועט די לאַגע. איין מאָל דערציילט מיר מיין טאָכטער, אַז צווישען די בערלינער אידען טומעלט זיך מיט אַ תּימנ'ער טענצערין, וועלכע איז אַראָפּגעקומען פון אַרץ־ישׂראל צוזאַמען מיט איר מאָן, נחום נאָרדי. די טענצערין האָט געהייסען ברכה צפּירה, און איר מאָן איז אליין אַ קאַמפּאָזיטאָר און אַ העכסט געבילדעטער מוזיקאַלישער מענש, וואָס באַגלייט טאַקע זיין פּרוי אויף דער פּיאָנאָ. זייערע קאַנצערטען פון אַריענטאַלישער מוזיק און טענץ האָבען געהאַט אַ געוואַלדיגען ערפּאָלג אין די איראָפּעאישע שטעט.

ווען איך האָב געהערט, אַז נחום נאָרדי געפינט זיך אין בערלין, איז מיר ליכטיג געוואָרען אין די אויגען. איך האָב דעם מענשען גוט געקענט נאָך פון מיין זיין אין אַרץ־ישׂראל און איך האָב געוואוסט, אַז ער איז אַן אויסגע־צייכענטער באַגלייטער, ספּעציעל פון געהער, און אַז ער כאַפט אויף די מינ־דעסטע ניוואַסען פון דעם זינגער און מען דאַרף אים נישט לייגען דעם פינגער אין מויל אַרײַן. מיט אַזאַ באַגלייטער פילט זיך דער זינגער, ווי ער וואַלט געגאַנגען אויף אַן אייזערנער בריק.

מיר האָבען נישט פאַרלוירען קיין צייט און איינגעלאָדען נאָרדי'ן מיט זיין פּרוי צו מיין טאָכטער אין הויז און מיר זיינען געקומען צו אַ פאַרשטענדיגונג, אַז ער וועט מיך באַגלייטען אויף מיין גאַנצען טור איבער די פאַרשידענע לענדער. עס איז מיר אַראָפּ אַן עול פון קאַפּ און איך האָב שוין אַפילו מער נישט געטראַכט, וואָס עס וועלען שרייבען וועגען מיר די גרויסע מוזיק־קענער פון די בערלינער צייטונגען. מיט אַזאַ באַגלייטער בין איך געווען גאַנץ רואיג, אַז קיין שום ביין קען מיר נישט געשען.

צוויי טויזענט בערלינער אידען האָבען אָנגעפילט דעם פּילהאַרמאַניע־זאַל צו מיין קאַנצערט. בערלין איז דעמאָלט געווען דער גרעסטער צענטער פון דער רוסישער עמיגראַציע, און צווישען די אַנוועזענדע האָט מען געקענט זען די חשוב'סטע און ווירדיגסטע פאַרשטייער פון דעם אַמאָל אַזוי באַרימטען רוסישען אידענטום. איך האָב אָנגעהויבען מיט „מה גדלו“ פון לעוואַנדאָוו־סקין, און דאַן בין איך אַריבער צו מינע פּאַפּולערע אימפּראָוויזאַציעס, וואָס האָבען שוין געהאַט עראַבערט די אידישע וועלט. אַזעלכע נומערען, ווי: „אהבת עולם“, „השכיבנו“, „צור ישׂראל“ — האָבען געווירקט ווי אַ צויבער אויף דעם דאָזיגען עולם, וואָס איז געווען אויסגעבענקט נאָך האַרציגער אידישער נגינה פון דעם ריינסטען טראַדיציאָנעלען קוואַל.

מיין טאָכטער האָט געזונגען עטליכע לידער און אַפּערע־אַריעס. אין דער צייט, וואָס זי האָט געזונגען, איז צו מיר אין גאַרדעראַב אַריינגעקומען דער מענדזשער פון דער גראַמאַפּאָן־קאַמפּאַניע, איז מיר אַרויפגעפּאַלען אויפ'ן האַלז און גענומען קושען. דאָס האָט ער זיך אַזוי געפּרייט מיט דעם ערפּאָלג פון מיין ערשטען אַרויסטריט און ער איז געווען זיכער, אַז דער גאַנצער קאַנצערט־טורנע וועט זיין אַ קייט פון אומאויפהערליכע ערפּאָלגען און וועט זיין די

בעסטע רעקלאַמע פאַר דער געזעלשאַפט, וואָס פּראָדוצירט מייע גראַמאַפּאָן-רעקאָרדס.

אין צווייטען טייל האָב איך געזונגען אַן אייראָפּעאישען רעפּערטואַר: צוויי לידער פון שובערט, „אורא“ פון רובינשטיין אויף העברעאיש, און פאַרענדיגט מיט אַן עלעגישען נומער „אַדס יסודו מעפר“, דערביי האָב איך דעם פּאַסאַזש „וכחלום יעוף“ געהאַלטען אין אַ לאַנגען טאָן אבשוועלענד און מיט אַן אומ-אויפהערליכען טרילער אַזוי, אַז דעם עולם אין זאַל איז שיעור נישט דער אַטעם פאַרגאַנגען. אַ ווילדער אַפּלאַוז איז אויסגעבראַכען אין ענטפּער אויף אַט דעם טיף מענשליכען מאַטיוו, וואָס דערציילט וועגען דער זינלאַזיגקייט פון אונזער אַלטעגליכען הויז-האַ און וועגען דעם, ווי אַלץ שוועבט פאַרביי, ווי אַ זיסער חלום.

בעת דער צווייטער פּויע איז צו מיר אַרונטערגעקומען דער פּרעזידענט פון דער בערלינער געמיינדע, צוזאַמען מיט נאָך צוויי פאַרשטייער פון פאַר-שטאַנד. זיי האָבען מיר געדאַנקט אין נאָמען פון דער געמיינדע פאַר דעם גייסטיגען פאַרגעניגען, וואָס איך האָב זיי פאַרשאַפט, און ביי דער געלעגענהייט האָבען זיי מיך איינגעלאָדען צו אַ קאַנצערט אין אַראָנענבורגער טעמפּעל מיט צוויי טעג שפּעטער, וואו עס האָט געדאַרפט אַרויסטרעטען דער באַרימטער אַפּערע-זינגער יאַדלאָווקער, און דער גרויסער אידישער געלערענ-טער פּראָפּעסאָר אַלבערט איינשטיין האָט געדאַרפט שפּילען סאַלאַ אויף דער פּידעל. מיט אַ טיפּען פאַרגעניגען האָב איך די איינלאָדונג אַנגענומען.

אין דער דריטער און לעצטער אַפּטיילונג האָט ווידער געזונגען מיין טאַכ-טער, דאָן האָבען מיר ביידע געזונגען אין אַ דויעט און איך האָב פאַרענדיגט מיט „אַבינו מלכנו“, וואָס האָט ווידער צערודערט די אַנוועזענדע מיט דעם טיפּען רעליגיעזען אַקאָרד, וועלכער איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר דער דאָזיגער שאַפונג. דער זאַל האָט געברויזט און געשטורעמט און איך האָב אומציייליגע מאָל געמוזט זינגען אויף „ביס“. אַ טויט-מידער בין איך אַראָפּ פון דער עסטראַדע, אָבער איך האָב געהאַט אַ גליקליך געפּיל, וואָס איך האָב געקענט באַגייסטערען אַזאָ עדה אידען אַן עין הרע פון דער פּיינסטער און שענסטער אינטעליגענץ, וואָס איז נאָר פאַראַן ביי אונזער פּאַלק.

אויף צומאַרגענס האָב איך געהאַט די לאַנג-ערוואַרטעטע געלעגענהייט צו לעזען, וואָס די באַרימטעסטע מוזיק-קריטיקער פון יענער צייט אין אייראָפּע האָבען געהאַט צו זאָגען וועגען מיין געזאַנג-קונסט. זיי האָבען געלויבט מיט די העכסטע ווערטער מיין אייגענאַרטיגען פאַרטראַג און די קראַפט פון מיין שטימע צו דערוועקען ביי דעם צוהערער די טיפּסטע און שטאַרקסטע עמאַציעס. מייע מענעדזשערס האָבען זיך געריבען די הענט פאַר נחת. אַט די לויב-ווערטער האָבען זיי אין דער ערשטער רייע אויסגענוצט פאַר דער ווייטערדיגער טורנע איבער אייראָפּע. און טאַמער איז דאָס געווען ווייניג — האָבען זיי גלייך

אויפ'ן פלאץ מיט מיר אָפגעמאַכט אויף נאָך אַזאָ טורנע אין דעם קומענדען יאָר, 1929.

פון בערלין האָבען מיר זיך אַרויסגעלאָזט איבער די שטעט פון פוילען. ליטע און לעטלאַנד און דאָן צוריק קיין פראַג, בודאַפּעסט א. א. אומעטום האָבען אידען מיך שוין געקענט פון פריערדיגע אַרויסטרעטונגען און זיי האָבען אַנטקעגנגעטראָגען נישט בלויז זייער געלט, נאָר אויך זייער האַרץ פאַר דעם פאַרגעניגען און גייסטיגער דערהויבונג, וואָס מיינער אַ שבת דאָוונען אָדער אַ קאַנצערט האָט אַריינגעבראַכט אין יעדער שטאַט.

דער יאָר 1928 איז געווען דער לעצטער יאָר אין אַמעריקע פון גרויסער פראַספּעריטי ערב דעם געוואָלדיגען ווירטשאַפּטליכען קראַך, וואָס האָט גע- טראָפען דאָס לאַנד מיט אַ יאָר שפּעטער. יענעם יאָר זיינען נאָך ניו-יאָרקער אידען געווען אומשטאַנד צו באַצאלען פאַר מיין ימים נוראימ'דיגען דאָוונען די סומע פון עלף טויזענט מיט פינף הונדערט דאָלער, אַ זאָך, וואָס האָט זיך אין די שפּעטערדיגע קריזיס-יאָרען שוין נישט איבערגע'חזור'ט.

איך בין געווען אַנגאַזשירט אין דער פּילאָדעלפיער אַקאַדעמי אָו מיוזיק. דער אונטערנעמער, אַ געוויסער הער שייפּער, האָט אויף זיין חשבון געמוזט צושטעלען דעם כאָר. נישט געקוקט אויף דעם האָט ער נאָך אַלץ געהאַט אַ גרונט מיך צו דערמאַנען צום גוטען...

א נישט געלונגענער קאנצערט מיינער אין דער ווארשעווער פילהארמאניע

אין זעלבען יאר, 1928, האב איך אויך אפגעשלאסען א קאנטראקט מיט דער וויקטאר רעקארד קאמפאניע וועגען אריינזינגען זעכצען נומערען פאר דעם פרייז פון אכט טויזענט דאלער. דאס זיינען געווען אזעלכע פאפולערע תפילות, ווי: "ועל ידי עבדך", "תקע בשופר", "ליל שמורים", "רבנו של עולם", "לדוד מזמור", "אמר רבי ישמעאל", "מרן דבשמיא", "יהי רצון" פון נעילה, "ברח דודי", "הנשמה לך" א. א. זיי זיינען זיך צעגאנגען איבער דער גאנצער אידישער וועלט, וואו נאר עס האט געלעבט דער מינדעסטער אידישער ישוב, און זיינען אויפגענומען געווארען דורך אידען פון אלע קלאסען מיט דער גרעסטער באגייסטערונג. אויף דעם האבען עדות געזאגט די צענדליגער דאנק-בריוו, וואס איך האב באקומען, צווישען זיי זיינען אויך געווען צוויי בריוו פון קריסטען, וואס האבען מיר ספעציעל געדאנקט פאר דעם קלאסישען רעקארד "מרן דבשמיא".

נאך דעם גליקליכען יאר 1928 איז געקומען דער שווערער ווירט-שאפטליכער קריזיס, וואס האט רואנירט צענדליגער טויזענטער אידישע פאמיליעס. דער בעסטער סימן פון דער שווערער צייט איז געווען, וואס פאר מיין ימים נוראים דיגען דאווען אין יאר 1929 האב איך שוין באקומען בלויז זעקס טויזענט דאלער, דאס מיינט א העלפט ווי מיט א יאר פריער. נאך די ימים טובים בין איך ארויסגעפארען אויף מיין צווייטען קאנצערט-טורנע איבער אייראפעאישע שטעט, וואס איך האב נאך מיט א יאר פריער געהאט אפגעשלאסען מיט דער דייטשער גראמאפאן-געזעלשאפט.

דער ערשטער קאנצערט איז ווידער פארגעקומען אין בערלין און אין דעם זעלבען, רייזגען פילהארמאניע-זאל. איך בין שוין געווען אין די מיטעלע פופציגער, אבער דער אפרוץ אויף מיין געזאנג איז געווען, ווי איך וואלט געווען א פריש אויפגייענדער שטערען. די בארימטעסטע מוזיק-קריטיקער פון די בערלינער צייטונגען האבען געשריבען, אז מיין שטים איז יונג און פריש, אויסגעגליכען אין דעם רעגיסטער פון די טיפסטע ביז די העכסטע טענער, א טענאר-שטימע פון זעלטענער שיינקייט מיט א זעלטען טיפן, כמעט בארי-טאנאלען טעמבער, זעהר עלאסטיש מיט א געוואלדיגען אויסדויער, מיט אן אויסערגעוויינליכער קאלאראטור און זעלטענער אטעם-טעכניק.

נאכ'ן איבערלייענען אזוי פיל מעלות וועגען זיך אליין — האָט זיך איינעם געקענט פאַרדרייען דער קאַפּ. אָבער איך האָב מיר געטראַכט: זאָל מיר נאָר קיין עין הרע נישט געשען, און די ווייטערדיגע פּאַסירונגען האָבען באַוווּזען, אז איך בין געווען גערעכט.

עפּעס צו גוט איז געווען דער אָנהויב פון דעם טורנע אין בערלין, אַז אַלץ זאָל אויף דעם ווייטערדיגען וועג אַראַפּגיין גלאַטיג. אין פיר טעג אַרום האָט געדאַרפט זיין מיין אויפטריט אין דער גרויסער וואַרשעווער פּילהאַרמאַניע. אויפ'ן וועג פון בערלין קיין וואַרשע האָב איך מיך אין שלאָף-וואַגאַן שטאַרק צוגעקילט. אַנקומענדיג אין וואַרשעווער האַטעל, האָב איך דערפּילט, אַז עס ברענט מיר אין האַלז ווי אַ פּייער. איך האָב קיינמאַל אין מיין גאַנצער חזנ'ישער קאַריערע נישט געוואוסט וואָס דאָס זיינען האַלדז-ווייטאַגען. האָב איך דערבער קיינמאַל נישט געהאַט צו טאָן מיט האַלדז-דאַקטוירים און ספּעציאַליסטען.

איך האָב מיר געהאַט מיינע באַבסקע מיטלען: ביקאַרבאַניום אויף סאָדע און האָב גענומען גאַרגלען דעם האַלז. איך האָב אויך באַנוצט קאַמילען-טיי. אָבער דאָס מאַל האָבען די אַלע היימישע מיטלען נישט געהאַלפּען. מיין מענעדזשער האָט זיך דערשראַקען און געגען מיין ווילען איז ער אַוועק און געבראַכט צו מיר אין האַטעל אַריין אַ גרויסען האַלדז-ספּעציאַליסט, וועלכער האָט באַטראַכט דעם האַלז און געזאָגט, אַז איך האָב אַן אַנטצינדונג און עס מוז נעמען עטליכע טעג, ביז עס וועט פאַרביי. ער האָט פאַרגעלייגט צו פינזלען דעם האַלז מיט פאַרשידענע רפואות, אָבער אזוי ווי איך האָב מיין האַלז קיינמאַל נישט געדאַקטערט, האָב איך זיך אָפּגעזאָגט, אַז ער זאָל מיר פינזלען דעם האַלז.

די גאַנצע געשיכטע האָט מיך געוואַלדיג אויפּגערעגט און געמאַכט נערוועז און איך האָב געבעטען דעם מענעדזשער, אַז מען זאָל אַפּלייגען דעם קאַנצערט. אָבער מענעדזשערס האָבען אַ טבע, אַז זיי רעכענען זיך מער מיט דער קאַסע, ווי מיט דעם צושטאַנד פון דעם קינסטלער. איבערהויפּט, ווען זיי זעען, אַז עס איז אַן אויסכאַפּעניש אויף בילעטען — דעמאָלט העלפט שוין גאַרנישט קיין ריידען און איינ'טענה'ן מיט זיי. עס איז מיר נאָך געבליבען צוויי טעג צום קאַנצערט, האָב איך גענומען לייגען קאַלטע קאַמפּרעסען, געגאַרגעלט און געשוויצט. עס איז מיר געוואָרען אַביסעל לייכטער, אָבער עס איז געווען ווייט פון גוט.

מיט אַ געפּיל פון ערגערניש און טיפּען פאַרדרוס האָב איך מיך געלאָזט גיין צו דער געביידע פון דער פּילהאַרמאַניע. איך האָב געהאַט אַן אינערליכע זיכערקייט, אַז עס דערוואַרט מיך אַ דורכפאַל, אָבער די ברירה איז נישט געלעגען ביי מיר אין האַנט. ווען איך בין אַרויסגעקומען אויף דער עסטראַדע האָב איך נישט אָנפּרעגענדיג ביי מיין מענעדזשער געמעלדעט דעם ריזיגען עולם, אַז איך בין נישט ביים בעסטען געזונט און אַז עס וואַלט געווען בעסער מען זאָל מיך פון דעם היינטיגען קאַנצערט באַפּרייען און איך האָב געראַטען

די פארזאמעלטע, אז זיי זאלען בעטען אין קאסע צוריק דאס געלט פאר זייערע בילעטען.

א סברא, אז דער עולם האט דאס אויפגענומען ווי א שפאס פון מיין זייט, ווייל זיי האבען געענטפערט מיט א שטורעם פון אפלאדיסמענטען און עס האבען זיך געהערט שטימען, אז איך זאל דורכאויס זינגען. איך האב מיר נישט געקענט העלפען און מיט דער גרעסטער אנשטרענונג האב איך אנגעהויבען דעם קאנצערט. מען האט אפילו אפלאדירט נאך דעם ערשטען נומער, אבער עס האט זיך געפילט, אז דאס זיינען גיכער אפלאדיסמענטען פון דרך ארץ וועגען. איידער פון ווירקליכער אנערקענונג.

נאכ'ן צווייטען נומער איז געווען נאך ערגער, דער עולם האט נאך שוואכער זיך אפגערופען. די ערשטע אפטיילונג פון קאנצערט איז אזוי ארום געווען פאר מיר א פולשטענדיגע קאטאסטראפע. די ווארשעווער חזנים, כאטש זיי זיינען געקומען צו מיר אין צימער אריין הינטער דער סצענע און געטרייסט מיך מיט די פיינסטע ווערטער, אז אזוינס קען טרעפען מיט יעדען איינעם, האב איך דאך ארויסגעפילט ווי זיי גלעטען זיך די בייכלעך מיט מיין דורכפאל. אזוי איז שוין די טבע פון דעם מענשען צו זיין א נישט פארגינער און צו האבען הנאה זעענדיג, ווי יענער גליטשט זיך אויס.

אבער גאט האט געוואלט, אז דווקא נאך דעם ערשטען טייל פון קאנצערט זאל מיר ווערען אביסעל לייכטער. פון דער אויפרענונג האב איך מיך אביסעל דערשוויצט און דער האלו איז מיר אפגערייניגט געווארען. איך האב געפרוואווט מיין "כלי" און געזען, אז עס גייט מיר בעסער. אויך מיין שטימונג האט זיך אויסגעלייטערט און אין א בעסערען מוט בין איך ארויף אויף דער עסטראדע. איך בין נאך אלץ נישט געווען דער קווארטין, וועלכען די ווארשעווער אידען האבען ערווארט צו הערען, אבער עס איז שוין נישט געווען מער אזוי קאטאסטראפאל, ווי אין ערשטען טייל. איך האב באקומען א גרויסען אפלאזן און האב געדאנקט גאר, וואס עס האט זיך אזוי געענדיגט.

די קריטיק פון די ווארשעווער אידישע צייטונגען איז אבער געווען אומ- גערעכט צו מיר. באזונדערס מוז דאס געזאגט ווערען וועגען דעם באקאנטען ווארשעווער מוזיק-רעצענזענט און פאלקס-זינגער, מנחם קיפניס, וועלכער האט אין ווארשעווער "היינט" פארעפענטליכט זעהר אן אומפריינטליכען און אומגערעכטען אפרוה וועגען מיין קאנצערט. ער האט אינגאנצען נישט גענומען אין אכט די באדינגונגען, אין וועלכע מיר איז אויסגעקומען אויפצוטערעטען. קיפניס איז שוין היינט א שוכן עפר, ער איז טראגיש אומגעבראכט געווארען דורך די דייטשען אין ווארשעווער געטא. אבער למען האמת דארף איך זאגען, אז ער האט געשריבען וועגען מיר אין א ביזען טאן און לאנגע יארען האב איך געטראגען אויף אים א כעס דערפאר.

נאך א קורצען אויסרוען זיך אין ווארשע נאך דעם אין אלגעמיין נישט- געלונגענעם קאנצערט מיינעם האב איך מיך ווידער דערפילט גלענצענד ביי

דער שטימע און איך האב געקענט אונטערנעמען די ווייטערדיג ריזע. דער נאָענטסטער פונקט איז געווען לאַדזש, וואו אַריינקומענדיג אין „גראַנד האַטעל“, וואָס איז געווען דער צענטער פון אַלע אויסלענדער און פון דעם קולטורעלען לעבען אין שטאָט. האַבען מיר צו אונזער גרויסער איבערראַשונג דערוען דיזיגע פּלאַקאָטען, אַז אויף צומאַרגענס, נאָך מיין קאַנצערט, דאַרף דאָ אויפֿ-טרעטען דער באַרימטער זינגער באַטיסטיני.

מיין מענעדזשער האָט זיך אַביסעל דערשראַקען און האָט גלייך אָנגעפרעגט אין דער קאַסע, וואו מיין קאַנצערט האָט געדאַרפט פאַרקומען, וואָס עס הערט זיך? דער ענטפער איז געווען: נישטאָ מער קיין בילעט אויף אַ רפואה. דעמאָלט האָט ער זיך ערשט באַרוהיגט. איך בין געווען ביי דער פּולער קראַפט פון מיין שטימע און מיט באַדויערען האָב איך דערמאַנט די וואַרשעווער אידען, וואָס האַבען געדאַרפט איבערלעבען אַן אַנטוישונג, נישט באַקומענדיג צו הערען דעם ריכטיגען קוואַרטין.

בעת דער ערשטער פּויע איז צו מיר אַריינגעקומען באַטיסטיני און האָט מיך וואַרעם באַגריסט. דערביי האָט ער באַרירט די אַלטע פּראַגע: פאַרוואָס איך בין ליבערשט נישט געגאַנגען צו דער אָפּערע. איך האָב אים געענטפערט, אַז איך האָב צו מיין חזנישער קאַריערע גאַרנישט צוגעלייגט.

אויף צומאַרגענס האָב איך בייגעוואוינט באַטיסטיני'ס קאַנצערט. דאָס איז ווירקליך געווען אַ פון גאָט באַגאַבטער קינסטלער און דעם איינדרוק פון זיין זינגען וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסען. עס האָט מיך פאַרדראָסען, וואָס דער זאָל בעת זיין קאַנצערט איז נישט געווען אינגאַנצען פּול. אַפּנים, אַז די לאַדזשער אידען, וואָס זיינען געווען די הויפּט-באַזוכער פון קאַנצערטען אין דער שטאָט, האַבען מער געהאַלטען פון אַ חזן, ווי פון דעם גרעסטען וועלט-זינגער פון יענער צייט.

נאָך לאַדזש איז געקומען ווילנע, די האַרציגע אידישע ווילנע, וואָס איז אַזוי מחיה'דיג מיט איר אַרעמקייט און מיט איר פאַרגעטערונג פאַר יעדען אויסדרוק פון גייסטיגען אידישען לעבען. אין ווילנע האָט מען זיך טובל געווען אין אידישקייט און אַוועקפאַרענדיג פון דאַרטען האָט מען מיטגענומען מיט זיך דעם גלויבען, אַז נישט געקוקט אויף די שווערע עקאָנאָמישע באַדינגונגען, אין וועלכע די דאַרטיגע אידען האַבען געלעבט אונטער דעם פּוילישען רעזשים, וועלען זיי אויסהאַלטען אַ דאַנק זייער גייסטיגער קראַפט און זייער באַזונדערער איינגעוואַרצעלטקייט אין דורות'דיגער אידישקייט. צו אונזער גרויסען אומגליק איז געקומען אַ וויסער שטורעם, וואָס האָט אַפּגעווישט פון דער ערד דאָס דאַרטיגע אידישע לעבען.

דאָן זיינען געקומען אַזעלכע שטעט, ווי: קאַוונע, גראַדנע, ריגע, דווינסק און ליבאַווע. די אַלע אידישע קהילות האַבען פאַרגעטערט אַ אידישען חזן, וועלכען זיי האַבען באַטראַכט פאַר דעם פירשפּרעכער און אויסזינגער פון אַלע זייערע בענקשאַפטען און חלומות. יעדער ריזע מיינע איבער די אידישע

שטעט האָט מיך אָנגעפילט מיט גליק און דערהויבענקייט און איך בין געווען שטאַליק, וואָס איך קען אַריינטראַגען אַ טראַפען טרייסט און האַפענונג אין דעם גענוג פאַראומערטען אידישען לעבען.

נאָכ'ן פאַרענדיגען דעם ערפאַלגרייכען (אויסער וואַרשע) טורנע, בין איך אָפּגעפאַרען צוליב פאַמיליען-אַנגעלעגענהייטען קיין ווין, וואו עס האָבען גע- לעבט די עלטערען פון מיין פרוי, און איך האָב מיך גענומען גרייטען צו מיין צווייטער רייזע קיין ארץ-ישראל. די דאָזיגע רייזע מיינע האָט געדאַרפט ענדגילטיג אַנטשיידען וועגען מיין ווייטערדיגען גורל. איך האָב געהאַט ערענסטע כוונות צו מאַכען מיין שטענדיגע היים אין ארץ ישראל. האָב איך מיך געוואָלט גרינטליך אַרומקוקען, וואו איך זאָל בויען די היים און ווי האָלט עס מיט דער אַנטוויקלונג פון אונזער היימלאַנד און וואָס קען איך טאָן נישט בלויז פאַר מיין אייגענער צוקונפט, נאָר אויך צוצוהעלפען צו דער אַנטוויקלונג פון דעם לאַנד, וואָס איז די האַפענונג פון אַזוי פיל טויזענטער אידען אין די לענדער פון זייער פאַרפאַלגונג.

מײן צווייטע רייזע קיין ארץ ישראל

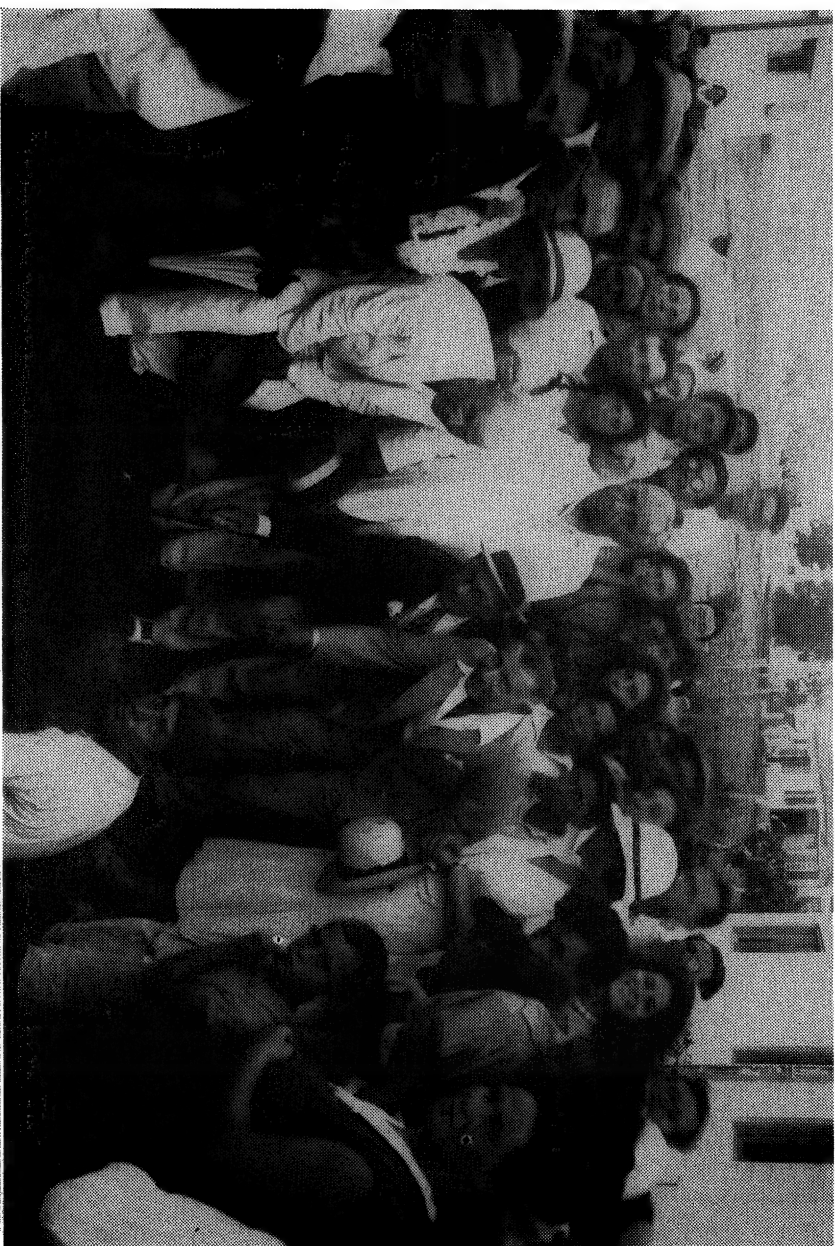
אויף מײן צווייטער רייזע קיין ארץ ישראל האָב איך מיך ווידער אָפּגע-
שטעלט אין עגיפטען. איך בין געווען איינגעלאָדען צו דאווענען אַ שבת אין
דער קאַנסערוואַטיוואַרטאָדאָקסישער שוהל פון די אייראָפּעאישע אידען. עס
איז געווען אַ גרויסע פרייד פאַר מיר ווידער צו באַגעגענען דעם ערווירדיגען
הויפט־ראַבינער פון עגיפטען, נחום פאַשא, וועלכען איך האָב שוין געקענט
פון מײן ערשטען באַזוך אין דעם דאָזיגען לאַנד. ער האָט מיר אַרויסגעוויזען
אַ גרויסע ערע, וואָס ער איז געגאַנגען אום שבת איבער אַ שעה צייט צופּוס,
כדי נישט צו פאַרפעלען מײן דאווענען.

פאַר שבת צונאַכטס בין איך געווען איינגעלאָדען צו אים אין הויז, וואו
מען האָט געקענט טרעפּען די חשוב־סטע אידען פון דער ספרדישער און
אייראָפּעאישער געמיינדע. דער חכם האָט מיך מכבד געווען מיט מאַכען הבדלה
און עס איז מיר געווען העכסט אַנגענעם צו פאַרברענגען דעם אַווענט אין אַזאַ
אידיש־גייסטיגער אַטמאָספּערע.

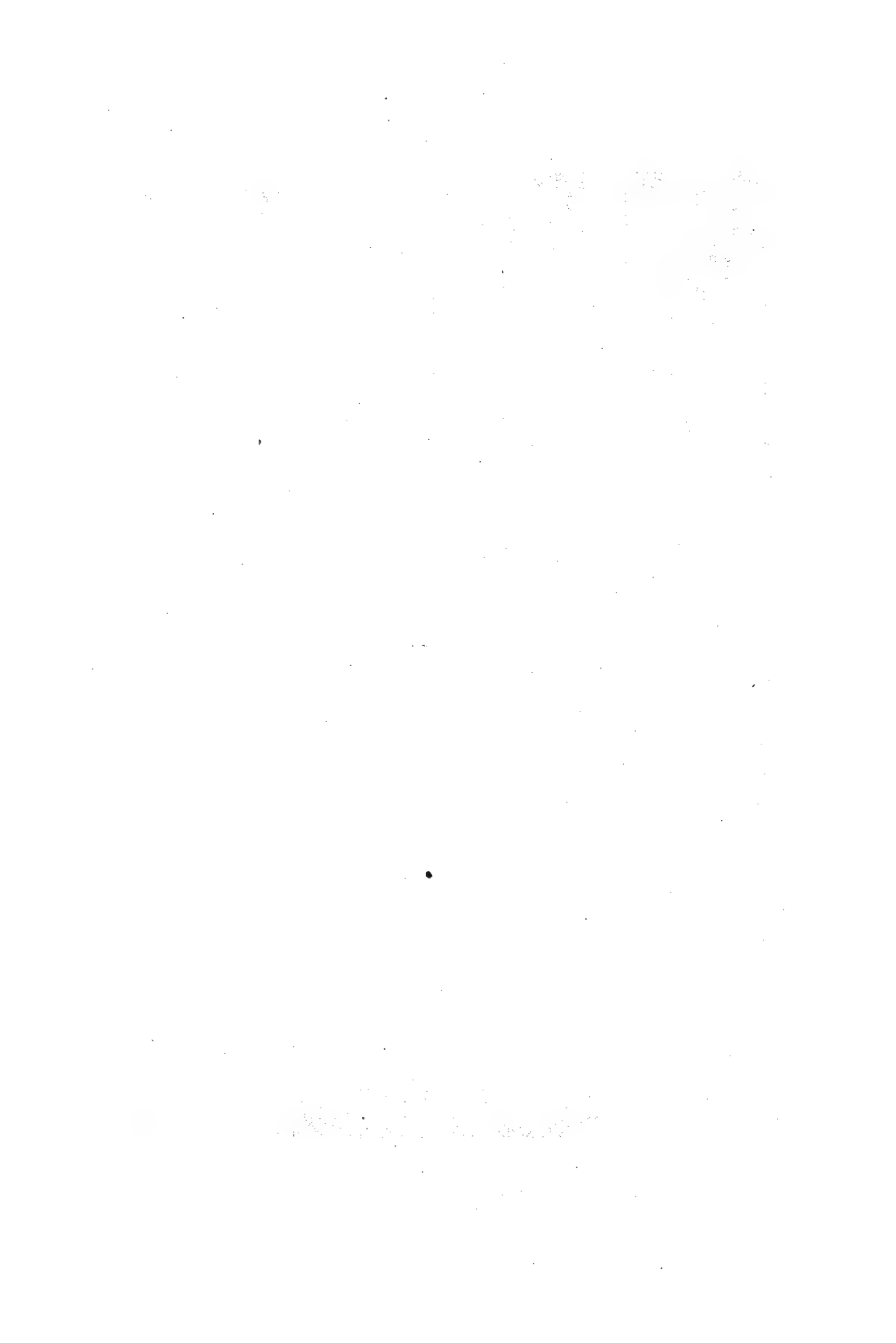
וואו גייט מען אין ארץ ישראל, אויב מען וויל אַנטאַפען דעם דופק פון
לאַנד און וויסען ווי עס האַלט מיט דער אידישער בויאונג? — פאַרשטייט זיך,
אַז צו אוסישקײַנען. ער איז געווען איינער פון מיינע בעסטע פריינט, דערצו
קלוג און פאַרלעסליך. איז אַנקומענדיג קיין ירושלים מײן ערשטער וועג געווען
צו אים, כדי צו הערען זײַן עצה וועגען מײן באַזעצען זיך דאָ אויף שטענדיג.
איך האָב אים דערציילט וועגען די באַוואַרענישען, וואָס עס האָט מײן פרוי
צוליב דעם קלימאַט, אַז ער וועט נישט זײַן גינסטיג פאַר אונזער קליין קינד.

אוישקײַן האָט מיר געראַטען, אַז איך זאָל איצט קיין פעסטען באַשלוס
נישט אַננעמען און אַז די בעסטע זאַך וועט זײַן, ווען מײן פרוי מיט'ן קינד
ועלען אָהער אַריבערקומען אויף אַ צייט פון דריי חדשים און דאַן וועט זי
זליין זען, צי זי קען זיך איינלעבען אין די נייע באַדינגונגען און ווי אַזוי די
נייע אַטמאָספּערע און דער הייסער קלימאַט וועלען ווירקען אויף דעם קינד.
זיך האָב באַשלאָסען צו פאַלגען די עצה פון אוסישקײַנען.

גלייך דעם ערשטען אַווענט אין ירושלים, ווען איך האָב נאָך נישט געהאַט
זיסגערוט די פיס פון וועג, האָבען שוין גענומען גיין צו מיר פאַרשידענע
עלעגאַציעס פון ישיבות, מושב זקנימ'ס און בית יתומימ'ס, אַז איך זאָל געבען
אַר זיי אַ דאווענען און פאַרשטאַרקען זייערע וואַקלענדיגע בודושעטען. אָבער

ראם ליינען דעם גרונט־שיטין פאר דער היינע־קאָלאָניע „שבונת אהוד“ אין תל אביב, 1931.
אין צענטער זעהט מען חזן קווארטין (לעכטס) און בירגער־מייסטער דייזענפאך (לינקס).

דעם ערשטען קאנצערט האָב איך שוין געהאַט צוגעזאָגט דעם קרן היסוד און דאָן האָב איך געדאווענט אַ שבת לטובת דער ישיבה „עץ החיים“. אין קיין ווייטערדיגע פאַרפליכטונגען האָב איך נישט געוואָלט אַרײַנגיין, ווייל איך האָב געוואָלט צופאַרען קיין מגדל אַ קוק טאָן, ווי האַלט עס דאָרטען מיט מיין שטיקעל נחלה.

ווי איך האָב שוין דערמאָנט אין מיינע פריערדיגע קאָפיטלען האָב איך בעת מיין ערשטען זיין אין ארץ-ישראל געלאָזט פלאַנצען אַ פּרדס אויף מיין באַדען, וואָס איך האָב געהאַט נאָך פון פריער אַרום מגדל. נאָר ווי זאָגט דאָס ווערטעל: „מיט פרעמדע הענט איז גוט פייער צו שאַרען“. די ארץ ישראל'דיגע אידען האָבען נאָך אַלץ באַטראַכט דעם אַמעריקאַנער אידען פאַר אַ גוטע מעלקענדע קו, וועלכע עס איז אַ מצוה אויסצונוצען וואָס שטאַרקער און וואָס גרינטליכער. די דאָרטיגע פאַרוואַלטער, אַדער מנהל'ס, האָבען אינגאַנצען נישט געהאַלטען פאַר נויטיג זיך צו רעכענען מיט די אינטערעסען פון דעם אייגענ-טימער, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס דער בעל הבית, האָט ער אַפילו געמעגט זיין פון דער ווייטענס, האָט זיך באַצויגען אין דער העכסטער מאָס פריינטליך צו די פאַדערונגען פון די אַרבייטער און פון דעם פאַרוואַלטער.

דאָס איז געווען דער פּאַל נישט בלויז מיט מיר אַליין. פאַר אַ ביישפּיל וועל איך דאָ דערציילען די פּאַלגענדע געשיכטע. צוועלף אידען פון ניו-דזשורזי, אין די פאַראייניגטע שטאַטען, האָבען זיך צו יענער צייט דורכגע-נומען מיט דעם אידעאַל פון אויפבויען ארץ ישראל און האָבען באַשלאָסען אַהין אַוועקצופאַרען און אויסבויען זיך אַ שטיקעל נחלה, כדי צו לעבען אין דעם אייגענעם לאַנד. צווישען זיי זיינען געווען מיטעליעריגע און אויך עלטערע מענשען, אידעאָליסטען, גוטע און ערליכע ציוניסטען, וועלכע האָבען באַשלאָסען צו ווידמען זייער אַרבייט און זייער געלט דעם אידישען לאַנד.

די דאָיגע אידען האָבען אין פאַרלויף פון לאַנגע יאָרען שווער געהאַ-רעוועט אין אַמעריקע, געקליבען אַ סענט צו אַ סענט און אַ דאָלער צו אַ דאָלער מיט דעם געדאַנק, אַז עס וועט קומען אַ צייט ווען זיי וועלען זיך קענען דער-שלאָגען צו אַן אייגענער נחלה אין ארץ-ישראל, אויף וועלכער זיי וועלען זיך אויפבויען אַ הייזעל, פאַרפלאַנצען אַ פּרדס און אַווי אַרום אויסאַרבייטען די פּרנסה אויף די עלטערע יאָרען.

דער איניציאַטאָר פון דעם פּראַיעקט אויסצובויען צוועלף הייזלעך פאַר די צוועלף ניו דזשורזער אידען איז געווען טאַקע דער הער גליקין, וועגען וועלכען איך האָב שוין דערציילט אין מיינע פריערדיגע קאָפיטלעך. ער איז אין דער זעלבער צייט געווען סיי דער אייגענטימער, אַדער דער מיטאייגענ-טימער פון דעם באַדען, סיי דער דירעקטאָר און סיי דער פאַרוואַלטער. מען קען זאָגען, אַז ער איז געווען דער גאַנצער בעל הבית פון דעם באַדען אין מגדל. צו אים האָבען זיך דאָס די אידען פון ניו דזשורזי געווענדעט מיט דעם גאַנצען פאַרטרויען, אַז ער זאָל פאַר זיי אויסבויען די צוועלף הייזלעך.

גליקין האָט זיך דאָס אונטערגענומען און גלייכצייטיג האָט ער צו יעדען פון זיי פאַרקויפט אַ טייל פון זיין אייגענעם באַדען אויף צו פאַרפלאַנצן דאָרט פרדסים. די ניו דזשורנער אידען זיינען נאָך געזעסען אין אַמעריקע, האָבען געקליבען אַ סענט צו אַ סענט און געוואָלט ברענגען מיט זיך וואָס אַ גרעסערען קאָפיטאַל קיין ארץ־ישׂראל. עס זיינען געווען מאַנכע צווישען זיי, וואָס האָבען שפּעטער מיטגעבראַכט מיט זיך צוואַנציג, און אַפילו דרייסיג טויזענט דאָלער. אַפילו די אַרעמסטע האָבען געהאַט צווישען זעקס און אַכט טויזענט דאָלער.

אַנקומענדיג אין לאַנד אַריין האָבען זיך די ניו־דזשורנער אידען גענומען מיט אַ ברען צו דער אַרבייט, ווי אמת'ע אידעאָליסטען. זיי האָבען גענומען באַאַרבייטען די פרדסים, וואָס גליקין האָט פאַר זיי פאַרפלאַנצט. די רייכערע האָבען זיך איינגעקויפט אייזלען צו דער אַרבייט, די אַרעמערע האָבען געדונגען אַרבייטער צוזאַמען מיט די אייזלען. ביזן אַנקומען פון די ניו דזשורנער אידען זיינען אין מגדל געווען געציילטע אידישע אַרבייטער, וואָס האָבען געהאַט באַשעפטיגונג בלויז דריי טעג אין וואָך, אָבער ווען עס זיינען אָנגעקומען די אידען פון אַמעריקע האָבען זיך גענומען באַווייזען מער אידישע אַרבייטער פון דער אומגעגענט.

אין אָנהויב איז אַלץ געגאַנגען כשורה, עס האָט געהערשט דער בעסטער פרידען צווישען די בעלי בתים און די אַרבייטער. מען האָט געפלאַנצט און געבויט און אינאיינעם געאַרבייט.

אָבער אינגיכען האָבען זיך אָנגעהויבען רייסערייען. דער פראַלעטאַריאַט האָט זיך גענומען בונטעווען געגען די בעלי בתים, די „אויסנוצער“ און „עקס־פלאַטאַטאַרען“, יעדען טאָג האָבען די אַרבייטער אַרויסגעשטעלט נייע באַדינ־גונגען, דראַענדיג מיט סטרייקען. עס איז געוויילט געוואָרען אַ געמיינזאַמער ועד אָדער פאַרוואַלטונג, וואָס איז באַשטאַנען פון די אונטערנעמער און די אַרבייטער. אָבער זיינע באַשלוסען האָבען די אַרבייטער נישט אויסגעפאַלגט, ווייל די אייגענטימער האָבען אין דעם ועד געהאַט אַ מערהייט.

מיט דער צייט האָט זיך די צאָל אַרבייטער נאָך מער פאַרגרעסערט און דעמאָלט האָבען שוין די אַרבייטער באַקומען אַ מערהייט אין ועד און האָבען פשוט דיקטירט זייערע באַדינגונגען. ווען מען האָט זייערע פאַדערונגען נישט נאַכגעגעבען, איז גלייך אויסגעבראַכען אַ סטרייק, די אַרבייט אין די פרדסים איז אָפגעשטעלט געוואָרען, און די אייגענטימער האָבען געליטען גרויסע פאַרלוסטען. אזוי ווי אַ פרדס קען נישט שטיין זומער־צייט אָן וואָסער און אָן באַאַרבייטונג, איז פאַרלוירען געגאַנגען די גאַנצע אַרבייט, וואָס מען האָט געהאַט פריער אַריינגעלייגט אין די פרדסים.

טאַמער איז דאָס נאָך געווען ווייניג, האָבען גאַר אינגיכען גענומען איינ־פאַלען די הייזלעך, פאַר וועלכע גליקין האָט גענומען גוטע אַמעריקאַנער דאָלאַרען. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז זיי זיינען געבויט געוואָרען אויף

א שוואכען פונדאמענט פון ליים און וואסער, און די ווענטלעך זיינען געווען פאפירענע. אז מען האט זיי געקענט אוועקבלאזען.

די ניו דזשורנער אידען, וועלכע זיינען געקומען אין לאנד אריין מיט די בעסטע כוונות כדי צו בויען דאס לאנד מיט זייערע אפגעשפארטע גראשענס און אויך מיט זייער אייגענעם שווייס, האבען זיך גאר אינגליכען ארומגעקוקט, אז זיי שטייען פאר א געפאר צו פארלירען אלץ, וואס זיי האבען מיט זיך געבראכט. כדי צו ראטעווען די פרדסים האבען זיי געמוזט נאכגעבען אלע פאדערונגען פון די ארבייטער, אבער די פארלוסטען זיינען געווען אזעלכע גרויסע, אז זיי זיינען אין א קורצער צייט געווארען בפירושע ארעמעלייט, און מאנכע פון זיי האבען אפילו נישט געהאט וואס צו עסען און האבען גענומען טראכטען וועגען צוריקפארען צו זייערע געוועלבלעך אין ניו דזשורני.

פארשטייט זיך, אז אזא פאל, ווי מיט די ניו דזשורנער אידען, איז שנעל באקאנט געווארען אין אמעריקע, און ער האט אנגעטאן גרויס שאדען דער אידייע פון שיבת ציון. א סך אנדערע, וועלכע האבען אויך געפלאנט צו גיין אין זייער וועג, האבען שוין רעזיגנירט פון דעם פלאן פון באזעצען זיך אין ארץ ישראל.

נאכדעם, ווי איך בין פארטיג געווארען מיט מיינע צאלרייכע קאנצערטען לטובת פארשידענע וואוילטעטיגע אינסטיטוציעס, האב איך באשלאסען אוועקצופארען קיין מגדל א קוק טאן, ווי עס האלט דארט מיט מיין נחלה און טאקע זיך אויסרוען אביסעל אין דער וואונדערליכער אומגעבונג פון מגדל. און גלייך ווי איך בין אהין געקומען איז מיר געווארען אזוי וואויל און אנגענעם אויפן הארצען, אז איך האב אפילו נישט געוואלט טראכטען וועגען דעם, וואס יעדער שריט דא פון אן אמעריקאנער אידען ווערט אזוי אומגערעכטיג אויסגענוצט. די בליענדיגע פאנאראמע ארום האט געקענט פאר'כישופען דעם הארטסטען מענשען.

די אראנזשען און גרעיפ־פרוכט־ביימער, וועלכע זיינען שוין אלט געווען דריי יאר, זיינען וואונדערליך געוואקסען. עס איז גראד געווען די צייט, ווען די ערשטע בלומען־קנאספען האבען אנגעהויבען פון זיי ארויסשפראצען. די זיסע, שמעקעדיגע בליטען פון די בליענדע פרדסים האבען אנגעטרונקען די גאנצע געגענט מיט אן אויסערגעוויינליך שטארקען און געשמאקען דופט. איר זענט ארומגעגאנגען ווי א פאר'שיכור'טער, און איר האט פארגעסען אין דער גאנצער וועלט מיט אירע זארגען און אפילו מיט אירע אומערליכע מענשען, וואס זוכען אויסצונוצען די שוואכקייט און די ליבשאפט פון אידען צו ארץ ישראל פאר זייערע קעשענעס.

די ליכטיגע לבנה־נעכט מיט'ן אויסגעשטערענטען הימעל האבען אייך גאר אריבערגעטראגען אין א פארצויבערטער וועלט. דאס גאנצע גשמיות איז פון אייך אפגעטאן געווארען, און איר האט זיך דערפילט, ווי א טייל פון דער דאזיגער רואיגער, באצויבערנדער לאנדשאפט. א גאנצע וואך צייט האב איך

דעמאלט פארבראכט אין דער דאזיגער דערהויבענער אַטמאָספּערע, און דעמאלט איז דאָס אונטערבאוואוסטזיניג געבוירען געוואָרען אין מיר דער באַשלוס, אַז איך בלייב אַ היגער, ארץ ישראל וועט ווערען מיין שטענדיגע היים. פון מגדל בין איך אַוועקגעפאַרען קיין חיפה, אויפ'ן הר הכרמל, וואו איך האָב מיך געדאַרפט אַרומקוקען וועגען אַ גרעסערען שטח באַדען לויט אַן אויפטראַג, וואָס איך האָב געהאַט געקראָגען פון אַ גרופע אַמעריקאַנער אידען. ביי אַ זעכציג־זיבעציג אַמעריקאַנער באַלעבאַטיש־אידישע פאַמיליעס האָבען באַשלאָסען אויפצושטעלען אַ וואוינונגס־קוואַרטאַל אויפ'ן הר הכרמל, און זייערע פאַרשטייער האָבען מיך בעת מיין צווייטען אַפפאַרען קיין ארץ ישראל געבעטען, אַז איך זאָל זיי בייהילפיג זיין ביים אויסגעפינען דעם אַנטשפרעכענ־דיגען באַדען.

איך האָב מיך אַפגעשטעלט אין האַטעל „טעלטש“ אויפ'ן פאַנאַראַמע־וועג, נישט ווייט פון דעם פּלאַץ, וואו עס האָבען זיך געפונען מיינע עטליכע דונאַם באַדען, וועלכע איך האָב איינגעהאַנדעלט בעת מיין ערשטען באַזוך אין לאַנד. באַלד איז מען אין חיפה געוואויר געוואָרען, אַז חזן קוואַרטין זוכט אַ גרעסערען באַדען צו קויפען, און עס האָבען גענומען גיין צו מיר מעקלערס פון אַלע סאַרטען. איך בין שוין געוואָרען אויס חזן, נאָר אַ גרויסער אונטערנעמער, וועמען מען קומט אַנבאַטען די פאַרשידענסטע בוי־פּראָיעקטען. ביי מיר אין האַטעל האָט געשוויבעלט און געגריבעלט מיט סוחרים און מעקלער, עלעהיי אויף ניו־יאָרקער וואָל סטריט...

דאס יאר 1929 — א יאר פון אומגליקען אין אמעריקע און אין ארץ-ישראל

נאך לאנגע באטראכטונגען און אונטערהאנדלונגען האבען מיר זיך אפֿ-געשטעלט אויף אַ שטיק באַדען פון 200 דונאַם, וואָס האָט אייגענטליך געהערט צו אַן אַראַבער. נאָר אַ איד האָט געהאַט אויף אים אַ מאַרגעדוש פון אַכט טויזענט פונט. מיר זיינען מושווה געוואָרען פאַר דעם באַדען צו 120 פונט אַ דונאַם, נאָר איך האָב פאַרלאַנגט אַן אַפּשאַן אויף אַ צייט פון פיר חדשים, כדי איך זאָל קאָנען באַווייזען די פּלענער פון דעם באַדען צו זיינע בעלי בתים אין אמעריקע, ווען איך וועל צוריקקומען.

איך האָב אַפילו אַריינגעשריבען אין דעם אַפּמאַך וועגען „אַפּשאַן“ אַ פונקט, אַז טאַמער וועט דער איד אַדער דער אַראַבישער בעל הבית פון דעם באַדען חרטה האָבען, וועלען זיי דאַרפען באַצאָלען טויזנט דאָלער שטראַף. אַלץ איז געשריבען און גע'חתמעט געוואָרען ביי אַן אַדוואָקאַט כּדת וכּדין.

ווי שיינ מגדל איז געווען, איז דער הר הכרמל געווען נאָך שענער. איך האָב זיך גאַרנישט געקענט אַנזעטיגען מיט דעם אויסבליק צו דעם מיטעללענדישען ים און צו די אַרומיגע וועלדלעך, וואָס האָבען באַדעקט די נאָך נישט פאַרבייטע בערג-שיפועים. אַבער די פליכטען האָבען מיך גערופען קיין תּל-אַביב, וואו איך האָב געדאַרפט דאווען אַ שבת אין אוהל שם. די מיטגלידער פון דער חברה „חובבי החזנים“ האָבען מיך נאָך דעם דאָזיגען דאווען ממש געטראָגען אויף די הענט מיט די גאַר נישט באַשיידענע אויסרופען: „יחי מלך החזנים!“ א. ד. גל.

דעם ערשטען טאָג פסח האָב איך געדאווענט אין דער גרויסער שטאַטישער שוהל אין תּל-אַביב, וואָס האָט שוין דאָס מאָל געהאַט אַ דאָך איבער'ן קאַפּ און איז שוין געווען גאַר אַ לייטישע שוהל, און דעם לעצטען טאָג פסח — ווידער אין אוהל שם. דעם חול המועד אין צווישען צייט בין איך אויך נישט געזעסען מיט פאַרלייגטע הענט, אוסישקין האָט מיך פאַרבעטען, אַז איך זאָל אַנטיילנעמען אין דער פייערליכער גרונטלייגונג פון דעם ווינקעלשטיין פאַר דער געביידע פון קרן קימת אין ירושלים. דאָס איז געווען זעהר אַן אימפּאָזאַנטע פייערונג מיט'ן אַנטייל פון אידישע פאַרשטייער פון דער גאַנצער וועלט. איך האָב נאָך געדאווענט אַ שבת לטובת אַ ישיבה אין קוואַרטאַל מאה שערים, און מיט דעם

האָב איך פאַרענדיגט מײן חזנישע טעטיגקייט. די לעצטע צוויי וואָכען פון מײן פאַרברענגען אין לאַנד האָב איך געוואָלט זײן אַ פרייער מענש אין מײן אייגענעם רשות.

איך האָב שוין געהאַט געפאַסט אַ פעסטען באַשלוס, אַז דער אויבערשטער זאָל מיר נאָר געבען כּח און געזונט, וועל איך זיך באַזעצען אין דעם דאָזיגען לאַנד. האָב איך געוואָלט גענויער אַנקוקען דאָס לאַנד, זיך באַקענען מיט אַלע זײנע נויטען און באַדערפענישען און זען, וואָס איך קען טאָן אין אַמעריקע צווישען מײנע צאָלרייכע פריינט און אָנהענגער צו באַוועגען זײ, אַז זײ זאָלען צולייגען אַ האַנט צו דעם אויפבויע פון אונזער צוקונפטיגער אידישער מלוכה.

איך בין געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז די בעסטע זאָך, וואָס אַן אַמעריקאַנער איד מיט ליבשאַפט צו ארץ ישראל קען טאָן, איז קויפֿען אַ שטח באַדען און אויסבויען אויף אים קליינע הייזלעך מיט גערטענדלעך פאַר גרינס אַרום זײ, כּדי צו באַזעצען אין די דאָזיגע הייזלעך אַרבייטער־פאַמיליעס, אַדער אַנגעשטעלטע, וואָס דאָס באַאַרבייטען דעם אייגענעם גרינס־גאַרטען זאָל זײן אַ צוגאַב־פרנסה צו זײער אַרבייט אין שטאָט.

איבערפּולט פון גליק, וואָס אונזער לאַנד בויט זיך און אַנטוויקעלט זיך אויף דעם בעסטען אופן, האָב איך אין מאַי חודש פון יאָר 1929 פאַרלאָזט דאָס לאַנד צײטווייליג אויפֿן וועג קיין אַמעריקע, כּדי צו מאַכען די נויטיגע פאַרבאַרייטונגען אויף אַריבערצופאַרען אַהער אויף שטענדיג. אויפֿן שיף האָט מען געקענט טרעפען נאָר אַנגעזעענע פּערזענלעכקייטען פון דער אידישער וועלט, ווי: פעליקס וואַרבורג פון דער פּאַבליק באַנק, געלבער און פּירס פון קאַנאַדע, און נאָך אַנדערע גאַנץ רייכע און אַנגעזעענע פּערזענלעכקייטען, וועלכע האָבען אַלע אינוועסטירט גרויסע געלטער אין ארץ ישראל.

דער וועטער איז געווען שײן און אויפֿן דעק האָט מען געקענט הערען די הייסעסטע דעבאַטען וועגען דער לאַגע אין ארץ ישראל. אָבער אַלע זײנען געווען איינשטימיג, אַז נישט געקוקט אויף די פּאַליטישע שוועריגקייטען, וועלכע די מאַנדאַטען־מאַכט שטעלט אין וועג, און אויך נישט געקוקט אויף די אַנגע־שטרענגטע באַציאונגען מיט די אַראַבישע שכנים, גייט דאָך דאָס לאַנד צו אַ גלענצענדער צוקונפט. זאָלען נאָר די אידען אין אויסלאַנד נישט מיד ווערען און ווידמען אַ טייל פון זײער פאַרמעגען פאַר דעם דאָזיגען צוועק — וועלען מיר מיט גאָט'ס הילף נאָך דערלעבען צו זען מיט די אייגענע אויגען דעם „בשׁוּבך לציון ברהמים“.

איך האָב זיך נאָך פאַרהאַלטען אַ שטיקעל צײט אין ווין און אין פאַריז און בין דאָן אין דער בעסטער שטימונג צוריקגעקומען קיין אַמעריקע. שטענדיג, ווען איך האָב ווידער באַטראַטען דעם אַמעריקאַנער באַדען, האָב איך געהאַט דאָס זעלבע געפיל פון דאַנקבאַרקייט צו דעם דאָזיגען לאַנד, וואָס איז געווען גוט צו מיר פון דעם ערשטען מאַמענט אָן, ווען איך האָב דאָ געשטעלט מײן

ערשטען טראַט. דאָ בין איך געקומען צו אַזאַ אָנזען, וועגען וועלכען איך האָב גאַרנישט געקענט חלומ'ען אָפֿילו אין דעם בעסטען לאַנד פֿון אייראָפּע.

מיין איבערליך גליק־געפֿיל איז אין אַמעריקע דערגאַנצען צו דער העכסטער מדרגה, וועלכע אַ מענש קען זיך נאָר ווינשען. איך האָב געהאַט גרויס נחת פֿון מייע קינדער. מיין עלטערער זון איז געוואָרען אַן ערפֿאָלגרייכער דאָקטאָר־מעדיצין אין ניו־יאָרק, מיין צווייטער זון איז געווען אַ דאָקטאָר פֿילאָזאָפֿיע, מיין עלטערע טאָכטער איז געווען גליקליך פֿאַרהייראַט און אויך די צווייטע טאָכטער, וועלכע איז געווען אַנגאַזשירט אין דער בערלינער אָפּערע, האָט אויך אין גיכען גליקליך חתונה געהאַט פֿאַר דאָקטאָר פֿרידמאַן.

מיין גרעסטע פֿרייד האָט מיר פֿאַרשאַפֿט דער בן־זקונימ'על, שלום, וועלכען מיין צווייטע פֿרוי האָט מיר געבוירען. אַ שיין און געראַטען קינד, וואָס האָט מיר פֿאַרויסט דאָס לעבען. איך האָב געהאַט פֿאַרוואָס דאַנקבאַר צו זיין אַמעריקע. מיין רום, מיין ערפֿאָלג און מיין פֿאַרמעגען זיינען דאָ געשטיגען פֿון מדרגה צו מדרגה, אַלץ העכער און העכער, ביז צו יענעם געדענקבאַרען יאָר פֿון 1929, וואָס איז געווען אַ ווענד־פֿונקט נישט נאָר אין מיין אייגענעם לעבען, נאָר אויך אין לעבען פֿון טויזענטער און טויזענטער אַמעריקאַנער, און אויך אין לעבען פֿון אונזער פֿאַלק.

גלייך אויפֿן שיף פֿון שערבורג קיין ניו־יאָרק, ווען מיר האָבען גענומען לייענען די ערשטע בולעטינס וועגען דער בהלה, וואָס איז אויסגעבראָכען אויף דער ניו־יאָרקער בערזע, איז אונז געוואָרען קאַלאָמוטע אויפֿן האַרצען. וואָס נעענטער מיר זיינען געקומען צו די ברעגעס פֿון אַמעריקע, אַלץ מער האָט עס גענומען ברויזען אויף דער שיף מיט דער נייעס, אַז עס איז געשען אַ קראַך אויף דעם סטאַק־מאַרקעט. דער פֿאַרנעם פֿון דער קאַטאַסטראָפּע פֿאַר צענדליגער טויזענטער מענשען, וואָס האָבען געהאַלטען אַלע זייערע אָפּשאַפֿונגען אין די בענק — איז גרעסער געוואָרען פֿון שעה צו שעה.

און ווער האָט עס צו יענער צייט נישט געהאַלטען זיין גאַנץ פֿאַרמעגען אין די סטאַקס, שערס און באַנדס אונטער פֿאַרשידענע נעמען? פֿון דעם גרויסען אונטערנעמער אָדער סוחר ביז דעם אַרעמסטען דינסטמיידעל, אַלע האָבען געקויפט פֿאַפֿירען אויף דער בערזע, אַלע האָבען געוואַלט רייך ווערען אויף די שערס אין אַ שנעלען טעמפּאָ. און דאָס אומגליק האָט טאַקע געטראָפּען די ברייטסטע פֿאַלקס־שיכטען.

אַראָפּגייענדיג פֿון דער שיף אין ניו־יאָרקער האַפּען האָט מען ממש אין דער לופֿט געקאַנט דערשפֿירען, אַז אַ שווערע קאַטאַסטראָפּע איז דאָ געשען. מען האָט עס געקענט אַראָפּלייענען פֿון פֿנים פֿון יעדען מענשען, וואָס מיר האָבען באַגעגענט. זעלבסטפֿאַרשטענדליך, אַז איך בין געווען איינער פֿון די צענדליגער טויזענטער געליטענע. ווען איך האָב געמאַכט אַ חשבון האָב איך געזען, אַז מיט פּופּציג טויזענט דאָלער בין איך דאָן אַריינגעפֿאַלען.

אַבער איך האָב מיר די גאַנצע זאַך נישט גענומען שטאַרק צום האַרצען.

איך האב מיר דערמאנט די צייט מיט עטליכע און דרייסיג יאָר צוריק, ווען איך האב פאַרלאָזט מיין געבורט־שטעטלע, כאַנאַראָד, און בין געפאַרען חתונה האַבען, באַקומענדיג עלף הונדערט רובעל נדן, און איך האב געזאָגט צו זיך אַליין: מיין נדן איז נאָך גאַנץ, האָסט זיך נישט וואָס צו ערגערען...

אַבער די שטימונג אַרום איז געווען אַ דערדריקענדע. וואו מען איז גע־גאַנגען און וואו מען איז געשטאַנען, האָט מען זיך אָנגעטראָפּען אויף טראַגעדיעס פון מענשען, וואָס האַבען פאַרלוירען דעם לעצטען גראַשען, וואָס זיי האַבען אָפּגעשפּאַרט אויף דער עלטער, אַדער אויפֿן פּאַל פון אַ קראַנקהייט.

עס איז געווען אַן אוממעגליכע זאַך צו אָנהויבען ריידען מיט וועמען עס איז וועגען געשעפט, וועגען אינוועסטירן געלט און קויפּען באַדען אין אַרץ־ישראל. און דאָס האָט מיך אין יענעם מאַמענט אַמשטאַרקסטען געערגערט. איך האָב זיך גאַרנישט געטרויט צו רופּען אַ מיטינג פון די אידען, וואָס האַבען מיר ביים אַוועקפאַרען קיין אַרץ ישראל איבערגעגעבען די מיסיע צו קויפּען פאַר זיי באַדען אויפֿן הר הכרמל, און אָפּצוגעבען זיי אַ באַריכט פון דעם, וואָס איך האָב דערגרייכט אויף דעם געביט.

אַבער נישט געקוקט אויף דער בהלה־שטימונג, וואָס האָט געהערשט אין שטאָט, האָב איך דאָך באַשלאָסען די אידען צוזאַמענצורופּען. פון איין און צוואַנציג געלאַדענע זיינען געקומען בלויז ניין, און דוקא נישט די גרויסע גבירים, נאָר די מיטלע מענשען, וואָס האַבען געהאַט מער פאַרלוירען אין דעם קראַך. איך האָב באַריכטעט וועגען דער קניה על תנאי, וואָס איך האָב געמאַכט אין זייער נאָמען. אַבער זייער ענטפּער איז געווען, אַז אין דעם איצטיגען טראַגישען מאַמענט, ווען יעדער איינער מאַכט אַ חשבון פון דעם בראַך, וואָס האָט אים געטראָפּען, איז גאַר אוממעגליך צו טראַכטען וועגען אינוועסטירונגען אין אַרץ ישראל, און דער גאַנצער פּלאַן איז דערווייל אַוועקגעפּאַלען.

כדי אַביסעל צו פאַרגעסען אין דעם אַלגעמיינעם אומגליק בין איך מיט דער פּאַמיליע אַוועקגעפאַרען אין די בערג, אין אונזער זומער־היים. מיין אָפרו האָט אַבער לאַנג נישט אָנגעהאַלטען. אין איין שיינעם פּרי־מאַרגען, ווען איך האָב אַרויסגענומען די פּאַסט פון קעסטעל און געעפּענט אַ צייטונג פון ניו־יאָרק — איז מיר פינסטער געוואָרען אין די אויגען, ווען איך האָב איבערגעלייענט די שרעקלעכע נייעס, וואָס איז אָנגעקומען פון אַרץ ישראל. די שחיטה אויף די ישיבה־בחורים אין חברון האָט געמאַכט פאַר־גליווערען דאָס בלוט אין מיינע אַדערען, און איך האָב שוין ווייטער נישט געקענט לייענען, אַוועקפּאַלענדיג אַ באַוואוסטלאַזער.

שפעטער האָב איך ווייטער געלייענט וועגען די אונטערגעצונדענע אידישע קאַלאָניעס, וועגען דעם חרוב געמאַכטען אידישען האָב און גוטס, וועגען די הונדערטער יונגע אידישע לעבענס, וואָס זיינען אומגעבראַכט געוואָרען דורך די רוצחים. אַט קום איך דאָך נאָר וואָס פון דאָרטען, אַט האָב איך מיט מיינע

אייגענע אויגען געזען, וואָס די אידישע חלוצים האָבען אויפגעטאָן אין דעם דאָזיגען פּאַרלאָזטען לאַנד. זומפען און אַ פעלויגען באַדען האָבען זיי פּאַר-וואַנדעלט אין בליענדע גערטנער. נאָך גאָר נישט לאַנג צוריק זיינען דאָ די אַראַבער אַרומגעלאַפען נאַקעט און באַרוועס, זיי זיינען געווען פּאַרשקלאַפּט צו די פּריצישע עפענדיס, האָבען געהאַרעוועט פון באַגינען ביז שפעט אין דער נאַכט און פּאַר דעם לוינ זיך נישט געקענט דערנערען.

זיינען אַראַפּגעקומען די אידען, האָבען מיט זייער שווייס אויפגעלעבט דעם באַדען און געשאַפען אויך בעסערע אַרבייטס-מעגליכקייטען פּאַר דעם אַראַבישען שכן. די אידען האָבען געהיילט די אַראַבישע קראַנקע. וויפּיל צענדליגער טויזענטער פון זיי זיינען אומזיסט געהיילט געוואָרען פון דער שרעקליכער אויגען-קראַנקהייט, טראַכאַמאַ, אין די הדסה-שפיטעלער? טויזענטער אידעא-ליסטישע אידישע יונגעלייט האָבען בפּועל ממש זייער לעבען אַוועקגעגעבען ביים אויסטריקענען די זומפען פון לאַנד. אומדירעקט איז דאָך דאָס אויך געווען אַ טובה פּאַר די אַראַבישע איינוואוינער פון לאַנד. איצט האָבען זיי פּאַר דעם אַלעם באַצאָלט מיט דער גרויזאַמער שחיטה אין חברון און מיט די אַלע אַנדערע אומגליקען. איך בין געווען צעשמעטערט פון דעם, וואָס איז געשען, און איך האָב מיר קיין אַרט נישט געקענט געפינען.

דער טראגישער טויט פון מיין זון, דעם יונגען געלערענטען

אזוי איז דער יאר 1929 געווען א יאר פון דאפעלטע אומגליקען פאר כלל ישראל. דא אין אמעריקע איז געווען „אין בית אשר אין שם מת.“ עס איז דערגאנגען אזוי ווייט, אז א איד, וואס האט אפילו נישט געהאט פארלוירען קיין געלט אין דעם מורא'דיגען קראך, האט זיך געשעמט מודה צו זיין, אז ער האט נישט פארלוירען. עס איז שוין געווען אריין אין דער מאדע זיך צו בארימען מיט דעם סכום פון די אייגענע פארלוסטען.

דער אמת איז אבער געווען, אז דער קריזיס פון דערמאנטען יאר האט באדייטענד אונטערגעשניטען דעם וואילשטאנד פון א גרויסען טייל פון דער אידישער באפעלקערונג ביי אונז אין לאנד. אפילו אויפ'ן געביט פון חזנות האט זיך עס גלייך געלאזט פילען. איך האב שוין דערמאנט, אז יענעם יאר האב איך פאר'ן ימים נוראימ'דיגען דאוונען געקענט באקומען בלויז א העלפט פון דעם, וואס איך האב באקומען מיט א יאר פריער. גלייך נאך די ימים נוראים האט זיך דער קריזיס אין דעם חזנים-פאך נאך מער פארשטארקט.

די גרויסע קאנגרעגיישאנס האבען גענומען מאכען עקאנאמיע אין זייערע שוהלען, און דאס ערשטע כפרה-הינדעל איז געווען דער חזן. מען האט גלייך רעדוצירט זיין לוינ מיט דרייסיג און אפילו פערציג פראצענט, דעם כאר האט מען פארקלענערט אויף א העלפט, אדער אינגאנצען אפגעזאגט. אביסעל שפעטער האט מען די חזנים געזאגט, אז איצט קען מען זיי איבערהויפט נישט צאלען קיין געהאלט, ווייל קודם כל מוז מען צאלען די מארגעדזשעס אויף די שוהלען, כדי די בענק זאלען זיי נישט אוועקנעמען. א סך שוהלען האבען טאקע נישט געקענט באצאלען די לויפענדע ראטעס פון די מארגעדזשעס און זיי האבען זיך געמוזט פארמאכען.

מען האט פראסט און פשוט ערקלערט די חזנים, אז אויב זיי ווילען בלייבען ביי דער שוהל און ערפילען אלע זייערע פונקציעס — איז ביטע זעהר, די שוהל שטייט פאר זיי אפען, און וועגען באצאלען דארף מען ווארטען ביז דער אויב-בערשטער וועט העלפען, די צייטען וועלען זיך פארבעסערען, אבער זיכער נישט פריער, ווי איבעראיאר ימים נוראים צייט. זיי האבען אויך געהאט די ברירה צו פארלאזען דעם פאסטען. עס איז געווען אן אמתע לילה אין דער חזנים-וועלט. וועגען געבען קאנצערטען אדער דאוונען שבתים איז גאר קיין רייד נישט געווען. דער אלגעמיינער עולם איז געווען שטארק פארארעמט, און

אזעלכע זאכען זיינען אים גארנישט געקראכען אין קאפ אריין. זיינען טאקע געווען נישט ווייניג פאלען, ווען חזנים, וואס האבען נישט געהאט אפגעשפארט אויף א "רעגענדיגען טאג", ווי דער אמעריקאנער זאגט, האבען פשוט געלייטען טען נויט.

ווען איך האב געמאכט מיין ענדגילטיגען חשבון, האב איך מיך ארומגעזען, אז פאר דער צייט פון יוני 1929 ביז אקטאבער 1930 האב איך פארלוירען צוליב דעם קריזיס אין לאנד א סומע פון קאראגע צוויי הונדערט טויזענט דאלער. מען קען נישט זאגען, אז אזא פארלוסט האט נישט וועה געטאן, אבער דאך האט עס מיך נישט צעבראכען. איך האב נאך אלץ, דאנקען גאט, צו קיינעם נישט געדארפט אַנקומען.

צו יענער צייט איז געשען א גרויס אומגליק אין מיין משפחה. מיין עלטערער זון, וועלכער איז געווען דאקטאר מעדיצין, האט זיך בעת'ן פאלמעסען א טויט קינד פארגיפטעט די לינקע האנט. דאס איז געווען פון יענעם סארט פארגיפטונגען, פון וועלכע עס איז א גרויסע זעלטענקייט, אז מען זאל ארויס פון זיי א לעבעדיגער. דריי חדשים צייט האט ער זיך נישט אויפגעהערט צו ראנגלען מיט'ן טויט, ביי א כסדר'דיגען הויכען פיבער. ער איז אליין געווען א גרויסער דיאגנאסטיקער און האט גוט געוואוסט מיט וואס זיין קראַנקהייט שמעקט.

נישט געקוקט אויף זיין שווערען צושטאנד, האט ער אליין כסדר אנגעוויזען די דאקטורים און פראפעסארען ווי אזוי מען זאל אים היילען. מען האט זיין האנט געקאכט אין זודיגען וואסער, מען האט אריינגעשטופט אונטער זיינע אַדערען גלעזערנע רערלעך, וועלכע האבען געדארפט אפצאפען דעם גיפט. דרייצען מאל האט מען זיין האנט אפערירט אויף פארשידענע ערטער און נאך דריי חדשים פון שווערער מי פון די גרעסטע פראפעסארען אין ניו-יאָרק איז ענדליך געלונגען צו ראטעווען זיין לעבען און אויך די האנט, הגם אביסעל אין א פאָרקריפעלטען צושטאנד.

אַט דער אומגליק מיט מיין זון האט אזוי פאָרכאָפט מיין גאַנצען וועזען, אז איך האב אינגאנצען פאָרגעסען וועגען די שווערע מאַטעריעלע פאָרלוסטען, וואָס איך האב נאָר וואָס געליטען. איך האב נאָר געטראַכט וועגען איין זאָך: וואָס קען איך טאָן, אַז מיין געראַטענער זון זאָל בלייבען לעבען. און ווען איך האָב אים ענדליך ווידער דערוען אויף זיינע פיס, הגם מיט א פאָרבאַנדאָזשירטער האַנט, איז צו מיין פרייד קיין גרעניצען נישט געווען.

די לאַגע פון די חזנים איז נאָך צום סוף פון יאָר 1930 אלץ געווען אַ שלעכטע. דאָס האָט געהאַט אַ באַזונדערע ווירקונג, אַז איך זאָל נעמען צואַיילען די פאָרווירקליכונג פון מיין אַלטען באַשלוס וועגען פאָרען באַזעצען זיך אויף שטענדיג אין ארץ ישראל. איך האָב לאַנגזאַם גענומען ליקוידירען אַלע מיינע פאָרבליבענע געשעפטען, כדי גלייך נאָך די ימים נוראים פון יאָר 1930 צו קלייבען זיך אין וועג אַריין שוין להשתקע.

מיינע אלע פלענער זיינען שוין געווען פארטיג פאר דער רייזע קיין ארץ ישראל, אבער עס איז מיר, ווייט אויס, נישט באשערט געווען מיט א לייכטען געמיט מײן פלאן צו פארווירקליכען. פון הימעל האָט מען נאָך געהאַט מיט מיר אַ רעכענונג, איידער איך האָב געקענט אַוועקפאַרען אין דעם הייליגען לאַנד. אַ קרבן האָט זיך געפאַדערט פון מיר, אַ קרבן פון מײן בלוט, וואָס איז געווען שווערער פאַר מיר איבערצוטראַגען, ווי ווען איך וואָלט געדאַרפֿט אויפגעבען מײן אייגענעם לעבען.

עס איז געווען אַ שבת, אין מיטען דעצעמבער, פון יאָר 1930, ווען איך האָב געדאַווענט אין דער מאַנטעפיאַרע־שוהל אין די בראַנקס. איך בין געווען שטאַרק צערודערט און מיט אויפגעברויזטע געפילען, ווען איך האָב מיך געשטעלט צום עמוד. ווען איך בין געקומען צו ״אַב הרחמים״ בין איך גאָר געוואָרען סענטימענטאַל און האָב מיט אַ באַזונדערער התעוררות געזאָגט די תפילה. ביי די ווערטער ״הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו״ — האָט מיר עפעס אַ שטאַך געטאַן אין האַרצען און עס האָט מיך גענומען שטיקען אַ כוואַליע פון געפילען, אַז איך האָב מיך קוים איינגעהאַלטען איך זאָל נישט אויסברעכען אין אַ געוויין.

איך האָב מיר נישט אָפגעגעבען קיין חשבון, וואָס עס קומט מיט מיר פאַר, נאָר איך האָב געפילט אַ שרעק פאַר עפעס, נישט וויסענדיג פאַרוואָס. ווען איך האָב געענדיגט דאַוונען האָבען מיך די אידען האַרציג גראַטולירט, איבערהויפֿט האָבען זיי געלויבט דעם ״הנאהבים והנעימים״ פון ״אַב הרחמים״, אַז ער האָט געקענט הערצער צעברעכען. איך בין אַריינגעגאַנגען אויף דער דירה, וואו איך בין איינגעשטאַנען. דאָס איז געווען אַן אויסערגעוויינליך פרומע פאַמיליע, וואו אום שבת איז מען נישט צוגעגאַנגען צום טעלעפאָן, און איך האָב געפילט מיט אלע חושים, אַז איך דאַרף מיך פאַרבינדען וואָס שנעלער מיט דער היים.

איך האָב קוים דערלעבט עס זאָל ווערען שבת צונאַכטס און איך בין אַריין אין סאַבוועי כדי אַהיימצופאַרען. די שעה־דיגע רייזע האָט זיך פאַר מיר געצויגען, ווי אַ יאָר. ווען איך בין אַריין אין שטוב, האָט מיך מײן פרוי, ווי שטענדיג, באַגעגענט מיט אַ ליבליכען שמייכעל. אַבער איך האָב אויף איר פנים דערקענט, אַז עס איז נישט אַלץ אין אַרדענונג. פרעג איך איר, צי זי פילט זיך עפעס נישט גוט, ענטפערט זי מיר, אַז זי פילט זיך גאַנץ נאַרמאַל, נאָר אַ קליינער אינצידענט האָט פאַסירט מיט מײן עלטערען זון, באַריס, דעם דאָקטאָר, בעת ער האָט געאַרבייט אין זײן לאַבאָראַטאָריע אין שפּיטאַל, אַבער זי באַרואיגט מיך, אַז עס איז נישט פון גרויסער באַדייטונג.

עס איז מיר אַבער שווער געווען זיך צו באַרהיגען. איך האָב אָפּגערופען מײן איידעם, דעם דאָקטאָר, און ער האָט מיר ערקלערט, אַז בעת מײן זון האָט געמאַכט געוויסע עקספּערימענטען אין זײן לאַבאָראַטאָריע, האָט עפעס עקספּלאָדירט און ער האָט באַקומען אייניגע בראַנד־וואונדען. ער האָט נאָר

וואָס גערעדט מיטן שפיטאַל, וואו מיין זון געפינט זיך, און מען האָט אים באַרוהיגט, אַז אַלץ איז אין אַרדענונג. איך האָב גלייך געוואָלט לויפֿען אין שפיטאַל אַריין, אָבער מיין איידעם האָט מיר איינגערעדט, אַז דאָס איז צוועקלאָז, דאָגעגען וועט ער קומען נאָך מיר גלייך אינדערפרי און מיר וועלען צוזאַמען פֿאַרען אים באַזוכען.

עס איז געווען אַ שווערע נאַכט פֿאַר מיר און איך האָב קוים דערלעבט, אַז עס זאָל ווערען טאָג. אַרום זיבען אינדערפרי זיינען מיר שוין געווען אין שפיטאַל. דער הויפּט־דאָקטאָר האָט עפעס אַ זאָג געטאָן מיין איידעם אויפֿן אויער און איך האָב באַמערקט, ווי זיין געזיכט האָט זיך געענדערט. מען האָט מיך אַריינגעפירט אין דעם צימער, וואו מיין זון איז געלעגען, און איך האָב געזען, אַז ווי גרויס ער איז, איז ער פֿאַרוויקעלט אין לייווענטען, מען זעט קוים אַרויס דאָס מויל און די אויגען.

פֿון דעם בילד ווי מיין זון האָט אויסגעזען, איז מיר פינסטער געוואָרען אין די אויגען און איך ווייס נישט, וואָס מיט מיר איז שפּעטער געשען. ווען איך בין געקומען צו זיך, האָב איך תּיכּף פֿאַרלאַנגט מען זאָל מיך אַריינפירען צו מיין זון אין צימער, ער האָט גראָד אויפגעמאַכט די אויגען און דערזעענדיג מיך, איז ער נאָך געווען אַזויפיל ביים באַוואוסטזיין, אַז ער האָט אַרויסגעזאָגט די ווערטער: „פּאַפּאַ, אויב איך האָב געגען דיר געזינדיגט, דאָן בעט איך דיך — זיי מיר מוחל!“ און מיט די דאָזיגע ווערטער האָט ער אויסגעהויכט זיין נשמה.

וועלכע ווערטער זיינען אומשטאַנד איבערצוגעבען, וואָס אַ טאַטע פּילט, זעענדיג, ווי זיין קינד פֿאַרגייט אין שווערע יסורים פֿון דער וועלט. עס איז געוואָרען פינסטער אַרום מיר און ערשט שפּעטער, ווען איך בין אָביסעל געקומען צו זיך, האָב איך מיר ערשט אָנגעהויבען אָפּצוגעבען אַ חשבון, וואָס אַזוינס איך האָב פֿאַרלוירען, ער איז געווען נישט בלויז אַ כּבוד פֿאַר זיין פּאַמיליע, נאָר ממש אַן אוצר פֿאַר דער מעדיצינישער וויסענשאַפּט. ער איז אַלט געווען בלויז ניין און צוואַנציג יאָר, אָבער ער איז שוין געווען אַ באַרימטער פּאַטאָלאָג, מיט וועלכען גרויסע געלערענטע אויף דעם געביט האָבען זיך גערעכענט.

נאָך בעת ער האָט שטודירט אין ווין און אין בערלין האָבען זיינע פּראָפּעסאָרען גע'טענה'ט צו אים, אַז ער האָט נישט ביי זיי וואָס צו לערנען, ווייל ער ווייס פונקט אַזוי פיל וויפיל זיי ווייסען. ער איז געווען אַן אויסערגעוויינליכער אידעאָליסט מיט אַן אָפען האַרץ פֿאַר די נויטען פֿון זיינע אַרומיגע. ווען איך פלעג אים אין דער צייט פֿון זיינע שטודיען אין ווין שיקען אויף אויסהאַלטונג הונדערט דאָלער אַ חודש, האָט ער פֿאַר זיך גענוצט בלויז די העלפט, די צווייטע העלפט האָט ער פֿאַרטיילט צווישען זיינע חברים, נויטבאַדערפּטיגע סטודענטען. ער האָט אויך צעטיילט אַלץ, וואָס ער האָט אויף זיך געהאַט, און ווען ער איז געקומען קיין אַמעריקע פֿון אַיראָפּע איז ער ממש געווען

אָפּגעריסען און אָפּגעשליסען, ווייל ער האָט אַלע זיינע מלבושים געהאַט צעטיילט צווישען באַדערפטיגע.

אַנקומענדיג קיין אַמעריקע האָט מען אים גלייך אָנגעבאַטען פאַרשידענע שטעלעס אין שפיטעלער אַלס פאַטאַלאַג-ספּעציאַליסט. ער האָט אויסגעקליבען דעם „בית משה האַספיטאַל“, הגם דער לויזן איז געווען בלויז 5.000 דאָלאַר אַ יאָר, בעת אין אַנדערע פּלעצער האָט מען אים אָנגעבאַטען אַ סך מער, בלויז דערפאַר, ווייל אין דעם האַספיטאַל האָט מען אים צוגעזאָגט איינצורייכטען ספּעציעל פאַר אים אַ לאַבאָראַטאָריע. אין דער דאָזיגער לאַבאָראַטאָריע האָט ער טעגליך געאַרבעט שעה'ן לאַנג איבער זיינע פאַרשידענע וויסענשאַפּטליכע עקספּערימענטען. ער איז געווען באַרימט אַלס דיאַגנאָסטיקער און די גרעסטע פּראַפּעסאָרען האַבען זיך גערעכענט מיט זיין דיאַגנאָז פון אַ קראַנקהייט.

ער איז געווען דער אמת'ער וויסענשאַפּטליכער מתמיד, וואָס איז געזעסען יומם ולילה איבער זיינע וויסענשאַפּטליכע עקספּערימענטען, כדי צו לינדערען מענשליכע ליידען און צו פאַרלענגערען דאָס מענשליכע לעבען. וואָס פאַר אַ געוואַלדיגער מתמיד ער איז געווען און ווי שטאַרק ער האָט געשטרעבט צו ווידמען אַלע זיינע כחות פאַר דער ליידענדער מענשהייט, באַווייזט דער פּאָלגענדער עפיזאָד:

מיט עטליכע חדשים פאַר זיין טויט איז ער געקומען צו מיר פון האַספיטאַל, איז מיר אַרויפגעפאַלען אויפ'ן האַלז און מיט פרייד געזאָגט צו מיר: „פאַפּאַ, דו ביסט טאַקע אַ גרויסער קינסטלער און דער שטאַלץ פון דער גאַנצער משפּחה, אָבער איך האָף, אַז גאַר אינגליכען וועסטו אויך קענען שטאַלצירען מיט מיר און מיט דעם נוצען, וואָס איך וועל ברענגען דער מענטשהייט“.

און ער האָט מיר גענומען דערציילען וועגען זיין אַרבייט איבער אַ גרויסער מעדיצינישער ערפינדונג, פאַר וועלכער עס איז אויסגעשטעלט אַ מיליאָן דאָלערדיגער פרייז פון דעם ראַקפּעלער מעדיצינישען אינסטיטוט. ער האָט גענומען פאַנאָדערוויקלען פאַר מיר פאַרשידענע מעדיצינישע פּראַיעקטען און פּלענער, אין וועלכע איך האָב מיך גאַנץ קנאַפּ פאַנאָדערגעקליבען. אָבער ער האָט אינגאַנצען געפלאַמט בעת זיינע שילדערונגען. ער האָט נאָר צוגעגעבען, אַז ווען ער וועט געוויינען דעם פרייז, וועט ער אַליין עפּענען אַ פאַרשונגס-צענטער, וואו טויזענטער סטודענטען פון דער גאַנצער וועלט וועלען קענען שטודירען אינגאַנצען פריי לטובת דער מענטשהייט און געגען די געפאַרען, וואָס דראָען איר.

אַזוי האָט ער געטרוימט און אַזוי איז ער געשטאַרבען אויף זיין פאַסטען ווי אַ געטרייער זעלנער פון דער ליידענדער מענטשהייט. מיין צעבראַכענקייט און פאַרלוירענקייט נאָך דעם אומגליק לאָזט זיך גאַרנישט שילדערען.

מיין דריטע ריזע קיין ארץ-ישראל

וואָכען זיינען פאַרביי נאָך דעם טראַגישען טויט פון מיין זון און איך האָב אַלץ נישט געקענט קומען צו זיך. איך האָב מענשען נישט-געקענט קוקען גלייך אין פנים אַריין, איך האָב גענומען האַסען ניו יאָרק, די גאַסען, איבער וועלכע איך בין געגאַנגען. דאָס געשטאַלט פון מיין אומגעקומענעם זון איז מיר נאָכגעגאַנגען אויף טריט און שריט. איך האָב געוואָלט וואָס שנעלער פאַרלאָזען אָט די שטאָט, וואו דאָס אומגליק איז געשען. איך האָב באַשלאָסען וואָס שנעלער אָפּצופאַרען קיין ארץ ישראל, וואו איך האָב געגלויבט, אַז דער מונטערער גייסט פון דער זיך בויענדער אידישער נאַציאָנאַלער היים וועט מיר אומקערען מיינע כחות און מיין אינערליכע גלייכגעוויכט און איך וועל זיין אומשטאַנד זיך ווידער צו פאַרנעמען מיט מיין אייגענעם לעבען.

אַ טרייסט און אַ דערקוויקונג אין מיין גרויסען אומגליק איז געווען מיין קליין אינגעלע, שלומ'על, וועלכען איך פלעג צודריקען צו מיין ברוסט און באַגיסען זיין פנימ'על מיט הייסע טרערען. איך האָב געדאַנקט דעם אויבערשטען פאַר דעם בן-זקונימ'על, וואָס איז געקומען אויף דער וועלט, כדי מעגליך צו מאַכען, אַז איך זאָל אינגאַנצען נישט צוזאַמענברעכען אין מיינע מיטעלע יאָרען.

איך האָב דערפילט, אַז איך האָב פליכטען צו מיין יונג קינד און דאָס האָט מיך אַביסעל דערמונטערט ווייטער צו גיין אין שפּאַן פון לעבען. איך האָב ליקוידירט מיין האָב און גוטס אין ניו-יאָרק און ברוקלין און אין חודש יאַנואַר פון יאָר 1931 זיינען מיר אָפּגעפאַרען מיט מיין פרוי און צוויי קינדער, שולמית און שלומ'על, קיין ארץ-ישראל. די לופט איז געווען לויטער און מחיה'דיג אין תל-אָביב, און אין דעם האַטעל סאַן רעמאָ, ביים ברעג פון ים, האָבען מיר געפונען אַ שיינע און באַקוועמע היים.

מיינע נערווען האָבען זיך גענומען באַרואַגען, און איך האָב באַשלאָסען צו נעמען מיר אַ צוויי-דריי חדשים פריי און נישט אַנגאַזשירען זיך אין קיין שום אַרויסטרעטונגען, כדי צו קומען צו זיך נאָך דעם שרעקליכען קלאָפּ, וואָס איך האָב באַקומען פון דעם גורל. ווען איך האָב אַזוי גערוט ביים ברעג ים האָבען גענומען גיין צו מיר פאַרשידענע אידען מיט די משונה'דיגסטע פּראָ-יעקטען צו מאַכען געשעפטען אין ארץ ישראל. איינער פון די דאָזיגע פּראָיעקטען איז געווען צו באַרגען געלט אויף דער ערשטער היפּאָטעק. אין

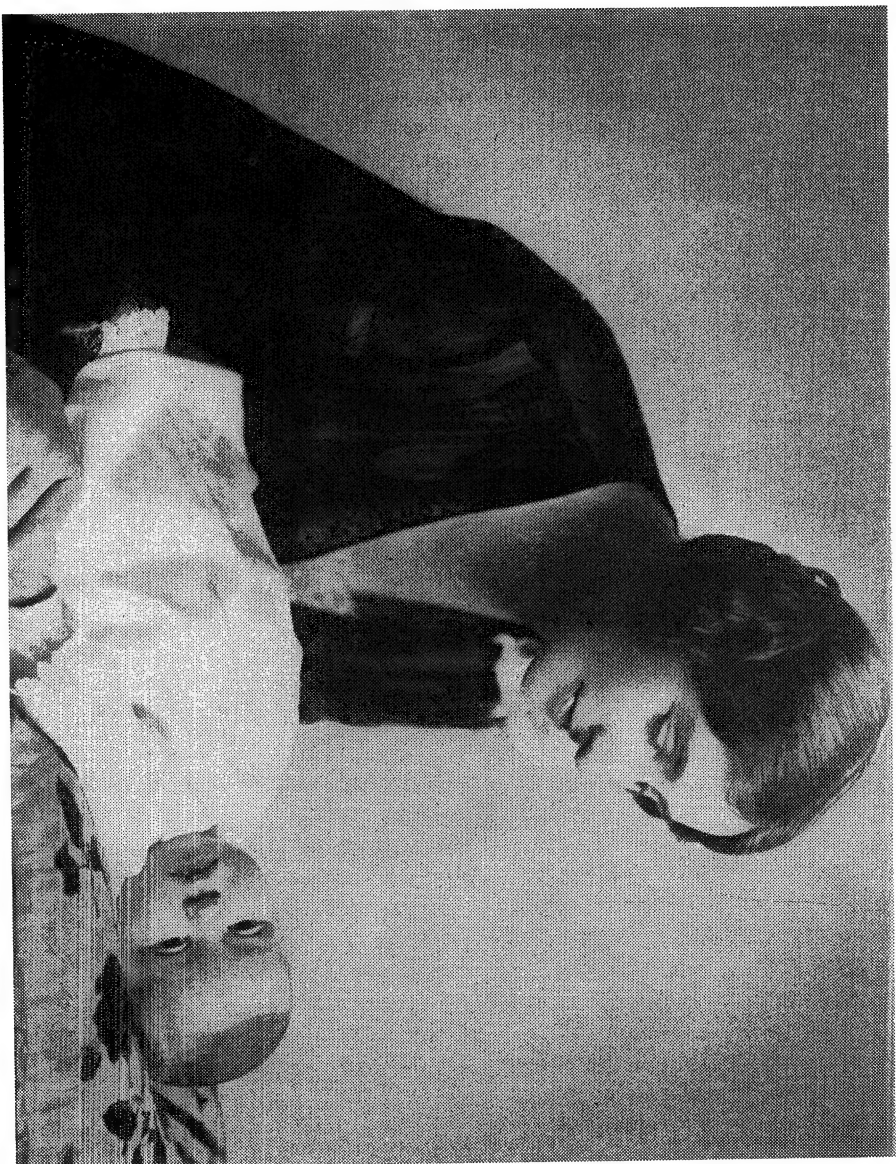
לאַנד איז דעמאָלט אָפֿיציעל געווען ערלויבט צו נעמען ניין פּראָצענט יערליך, כּמעט דריי מאָל אַזוי פּיל ווי אין אַמעריקע. אָבער צו ווערען אַ פּראָצענטניק אויף די עלטערע יאָרען, און נאָך דערצו אין ארץ ישראל — האָב איך עפּעס קיין גרויס חשק נישט געהאַט.

איך בין אַרומגעפּאַרען איבער'ן לאַנד, האָב מיך גוט צוגעקוקט צו די קבוצות, צו זייער שטייגער לעבען, און איך מוז מודה זיין, אַז הגם דאָס זיינען געווען אידעאָליסטישע יונגעלייט און יונגע מיידלעך מיט שטאַרקער ליבשאַפט צו ארץ ישראל און גרייט אויף די גרעסטע קרבנות פאַר דעם נייעם לעבען, וואָס זיי בויען, בין איך דאָך נישט געווען צו באַגייסטערט פאַר דעם דאָזיגען עקספּערִמענט. עפּעס האָט עס צו שטאַרק געשמעקט מיט רוסלאַנד. איך האָב אויך נישט געגלויבט, אַז אויף דעם וועג קען געבויט ווערען דאָס לאַנד. דער אינסטיטוט ביי דעם מענשען צו אַן אייגען שטיקעל פעלד, מעג עס זיין ווי קליין, איז צו שטאַרק, אַז ער זאָל זיך באַפּרידיגען מיט דעם קאַמונאַלען קבוצה־לעבען און אַז ער זאָל זיך אין אַזאַ געמיינשאַפט קענען אויסלעבען מיט אַלע זיינע נייגונגען און שטרעבונגען.

איך בין געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז עס קען נישט זיין קיין בעסערע לעזונג פון דער סאָציאַלער פּראָגע אין אונזער צוקונפטיגען היימלאַנד, ווי באַזאַרגען יעדען אַרבייטער מיט אַן אייגענער, זאָל זיין קליינער, נחלה, מיט אַן אייגענער הייזקע און אַ גערטעל אַרום, וועלכעס ער מיט זיין פאַמיליע זאָלען אַליין באַאַרבייטען און שעפּען דערפון דעם גאַנצען נחת, וואָס עס גיט צו זען מיט די אייגענע אויגען די פּרוכט פון דער אייגענער אַרבייט. איך האָב גע־גלויבט מיט אַלע חושים, אַז דאָס איז אַ בעסערער וועג צוצובינדען צו דער ערד די אַלע שטאַטישע יונגעלייט, וואָס האָבען זיך אַ גאַנץ לעבען צוגעקוקט צו די פאַרשידענע לופט־געשעפטען פון זייערע טאַטעס.

די טרייב־קראַפט פון לעבען איז דאָך צו שטרעבען אַלץ העכער און העכער, צו זוכען גרעסערע דערגרייכונגען פון דער אייגענער פּראָצע. און דאָס קען דער אַרבייטער דערגרייכען נאָר אויף זיין אייגענעם שטיקעל פעלד, וועלכעס ער בעסערט כּסדר אויס און פּרייט זיך מיט אַלע נייע דעראַבערונגען. איז דען פאַראַן אַ גרעסערע פּרייד, ווי זען דעם וואוקס פון דער אייגענער בעל הבת־שיקייט, ווי דאָס פאַרמעגען, דער רעזולטאַט פון דער אייגענער האַרעוואַניע, האַלט זיך אין איין פאַרגרעסערען?

אויך אין די שטעט האָב איך געזען אַן אַ שיעור קליינע, פעהיגע באַאַמטע, וואָס מוזען לעבען פאַר אַ פאַרדינסט פון זעקס אָדער אַכט פונט אַ חודש. ווען מען גיט די דאָזיגע מענשען אַ מעגליכקייט צו באַזייען אַ קליין הייזעל מיט אַ קליינעם גרינס־גאַרטען אַרום, וועלכען זיי וואַלטען געקענט באַאַרבייטען אין דער פּרייער צייט, און דאָס וואַלט פאַרגרעסערט זייער איינקונפט און וואַלט אויך פאַרזיסט זייער לעבען, — דאָן וואַלט נישט געווען קיין אַרט

מרים. נישעל רחל קווארטין מיט'ן מווייניקעל שלום, 1929.

פאר דער פארביטערטקייט, וואס איך האב באמערקט, און פאר די אלע אידייען, וואס זיינען אימפארטירט געווארען פון רוסלאנד.

איך האב גענומען ארומריידען דעם פראיעקט פון בויען אזעלכע הייזלעך מיט גערטענדלעך מיט פארשידענע מיינע פריינט, און אלע האבען זיי אנערקענט, אז דאס איז א געזונטע אידיע, נאר מען דארף האבען די נויטיגע מיטלען אום זי צו פארווירקליכען. אין דעם זעלבען האטעל, וואו איך האב געוואוינט, איז אויך געשטאנען א ברוקלינער איד מיט'ן נאמען קאס, וועלכער איז געווען א גרויסער פארערער מיינער און האט נישט דורכגעלאזט די מינדעסטע געלעגענהייט מיך צו הערען דאווענען, אדער אויף א קאנצערט.

איך האב אים דערציילט וועגען מיינ פלאן, אז דאס איז אפילו פון געשעפט-ליכען שטאנדפונקט א גוטער געדאנק און מען קען אפילו דערביי פארדינען, אויסער וואס מען וועט טאן א גוטע זאך, העלפענדיג בויען דאס לאנד און שטעלען אויף די פיס צענדליגער קליינע פאמיליעס, וואס קענען זיך איצט צו קיין זאך נישט דערשלאגען. איך ווייס נישט, צי דער געדאנק איז אים געפעלען מחמת זיין פראקטישקייט, אדער דאס איז געווען דערפאר, וואס ער האט געהאט צו מיר צוטרוי, און אויב איך באט דאס אן — מוז דאס זיין גוט. מיט איין ווארט, ער האט גלייך צוגעשטימט צו אינוועסטירען דעם נויטיגען קאפיטאל, אבער מיט דעם באדינג, אז איך זאל זיין א שותף.

ער האט מיר דערציילט, אז אין ברוקלין איז ער געווען אן אונטערנעמער פון הייזער-בויאונג אזוי, אז ער פארשטייט גוט דאס פאך, א חוץ דעם וועט דאס זיין פאר אים א גרויסער כבוד אריינצוגיין מיט מיר אין א שותפות. און אזוי האבען מיר אפגעשלאסען דאס שותפות-געשעפט. עס איז געווען א נייער געדאנק אין ארץ ישראל צו יענער צייט צו בויען אזא מין קאאפעראטיווע אונטערנעמונג, וואס זאל נישט זיין אויסגערעכענט אויף רווחים.

גלייך אין דער ערשטער וואך, הגם מיר האבען נאך וועגען דעם עפענט-ליך נישט געהאט געמאלדען, האבען אנגעהויבען גיין צו אונז ארבייטער, אנגעשטעלטע און קליינע געשעפטס-לייט, און יעדער האט פארלאנגט, אז מיר זאלען בויען פאר אים א הייזען מיט א גערטענדעל. פארשטייט זיך, אז דאס וואלט געווען א ווילדע זאך אריינצולאזען זיך מיט איינצעלנע מענשען אין בוי-טראנזאקציעס. האבען מיר דעריבער פארגעלייגט די אלע געקומענע, אז זיי זאלען זיך ארגאניזירען אין א מין קאאפעראטיוו פון פופצען אדער צוואנציג משפחות, און דאן וועט זיין לייכטער אויסצוארבייטען פלענער פאר דער בוי-ארבייט. עס וועט קאסטען פיל ביליגער און עס וועט טראגען א מער געזעלשאפטליכען כאראקטער.

עס האט נישט גענומען קיין דריי טעג, ווי עס האט זיך ארגאניזירט א גרופע פון פופצען מענשען, וואס גראד האט יעדער פון זיי געהאט א שטיקעל פלאץ פון עטליכע דונאם באדען אויף רחוב הכרמל אין תל אביב. אבער זיערע פלעצער האבען גיכער געהערט צו דער באנק, ווי צו זיי. זיי האבען געהאט

אייגעצאלט אויף אַזאַ מגרש אַ סומע פון פופציג, אַדער פינף און זיבעציג פונט, און די איבעריגע סומע איז געווען פאַר'משכונ'ט אין באַנק. זיי האָבען פאַרלאַנגט, אַז מיר, די צוויי נייע בוי־אונטערנעמער, זאָלען אויסבויען אויף זייערע פלעצער הייזלעך, וואָס זאָלען אַנטהאַלטען דריי צימערען מיט אַ קיך, און פאַר די מאַטעריעל שוואַכערע — בלויז צוויי צימערען מיט אַ קיך.

נאָך לאַנגע אויסרעכענונגען און פאַרהאַנדלונגען זיינען מיר אייניג געוואָרען, אַז אַ הייזעל פון דריי צימערען מיט אַ קיך וועט דאַרפען קאָסטען 450 פונט, און אַ הייזעל פון צוויי צימערען מיט אַ קיך — 350 פונט. מיר האָבען אָבער נאַרלאַנגט, אַז די פלעצער זאָלען זיין ריין פון שולדען. צו דעם האָט מען גע־דאַרפט פירען לאַנגע פאַרהאַנדלונגען מיט דער באַנק, וועלכע האָט ענדליך איינגעשטימט אַרויפצוגיין אויף די אויסגעבויטע הייזלעך אויף דער צווייטער היפּאָטעק. מיר האָבען אָפּגעשלאָסען די געהעריגע אָפּמאַכען מיט דער אַשרא־י־באַנק און אויך מיט די אייגענטימער פון די פלעצער זיינען מיר דורכגעקומען, אַז פאַר אַ גרעסערער הייזעל וועלען זיי דאַרפען צאָלען פיר מיט אַ האַלבען פונט אַ חודש, און פאַר אַ קלענערס — דריי מיט אַ האַלבען פונט. דאָס געלט גייט אויף אָפּצוצאָלען די חובות פון דער בויאונג, אַזוי אַז נאָכ'ן אָפּצאָלען ווערט דאָס הייזעל דאָס אייגענטום פון דעם באַוואוינער.

די גאַנצע אונטערנעמונג איז געווען אויסגערעכענט אויף צען־צוועלף יאָר, דער יערליכער צינז איז אויסגערעכענט געוואָרען אויף זעקס פּראָצענט, און אין דער אונטערשטער שורה האָט לויט די פלענער געדאַרפט בלייבען פאַר אונז, די אונטערנעמער, אַפילו אַ ריוח פון 25 ביז 35 פונט פון אַ הייזעל. אָבער דאָס איז אַלץ געווען אין דער טעאָריע, פאַקטיש האָבען מיר נאָך געמוזט צוטראַגען פון דער אייגענער קעשענע אַ שפּאַרע מטבע...

עס האָבען זיך אָנגעהויבען די פאַרהאַנדלונגען מיט די אַרכיטעקטען און פּאַדריאַטיקעס. איך בין באַשטאַנען דורכאויס אויף דעם, אַז די פונדאַמענטען פון די הייזלעך זאָלען זיין זעהר סאָליד געבויט אַזוי, אַז דער אייגענטימער זאָל מיט דער צייט, ווען ער וועט האָבען די מעגליכקייטען, קענען נאָך אַרויפ־בויען אַ שטאַק אַדער צוויי. דאָס איז געווען פאַרבונדען מיט אַ גרעסערער הוצאה, עס האָט זיך געפּאָדערט מער צעמענט און אַנדערע בוי־אַרטיקלען, אָבער מיר האָבען דאָס דורכגעפירט און אין אַ מזל־דיגער שעה איז מען צוגעטראַטען צו לייגען דעם ווינקעלשטיין פאַר דעם נייעם קוואַרטאַל.

אונזערע פרויען, דאָס הייסט פרוי קאַס און פרוי קוואַרטין, האָבען צו־געגרייט אַ פיינע סעודה אויף דעם פרייען פּלאַץ, וואו די צערעמאָניע פון לייגען דעם ווינקעלשטיין האָט געדאַרפט פאַרקומען. עס איז אַראָפּגעקומען צו באַשיינען אונזער שמחה דער ערשטער בירגערמייסטער פון דער אידישער שטאָט, מאיר דיוענגאָף. עס זיינען אויך געקומען ביידע רב הכולל'ס פון תל אָביב, הרב אַראַנסאָן און הרב עזיאל פון דער ספרדישער קהילה. עס איז אויך גע־קומען דער גרויסער נאַציאָנאַלער דיכטער חיים נחמן ביאַליק, וועלכער האָט

אָפּגעשאַצט דעם אויפטו פון צוויי פּריוואַטע אידען פאַר דער פּאַנאַנדערבויאונג פון תל אביב, און נאָך אַנדערע פּערזענליכקייטען פון שטאָט.

עס איז ווירקליך געווען אַ שיינע שמחה, ווייל דאָס איז געווען אַ באַווייז, אַז אויך מיט פּריוואַטער איניציאַטיוו קען מען נאָך פיל אויפטאָן אין דעם איד־שען היימלאַנד. דאָס איז טאַקע אַרויסגעבראַכט געוואָרען אין די צאָלרייכע רעדעס, וואָס זיינען ביי דער געלעגענהייט געהאַלטען געוואָרען. איך האָב געזונגען „מזמור שיר הנוכת הבית“ און נאָך אַנדערע תּפילות און איך בין געווען גליקליך, וואָס איך קען צולייגען אַ האַנט צום בנין האַרץ.

די נייע זידלונג איז באַשלאָסען געוואָרען אַנצורופּען „שכונת אחוה“, און נישט ווייניג צרות זיינען מיר זיך אויסגעשטאַנען ביז מיר האָבען ענדליך דערלעבט צו זען די דעכער איבער די הייזלעך. עס האָט זיך, ווי דער שטייגער איז דעמאָלט געווען אין ארץ ישראל, אַנגעהויבען אַ סדרה סטרייקען אויף צו העכערען דעם לויז פון די אַרבייטער. דער פּאַדריאַטשיק איז געווען אַ איד אַ קבצן, האָט ער נישט געהאַט פּונוואַנען צו דערלייגען, איז עס אויסגעגאַנגען צו אונזערע קעשענעס.

אין דער אונטערשטער שורה, ווען די הייזלעך זיינען ענדליך געווען פּאַרטיג און די מענשען האָבען זיך געקענט אין זיי אַריינציען, האָבען מיר געזען, אַז איך און קאַס האָבען צוגעלייגט צו דעם עסק צו טויזענט דאָלאַר יעדער. אָבער — זאָל זיי וואויל באַקומען! האָט יעדער פון אונז געזאָגט און מיר האָבען זיך געטראַכט: הלואי וואָלטען זיך געפּינען אַ סך אַזעלכע אידען, וואָס זאָלען פאַר אַזאַ קליינעם פּאַרלוסט געניסען אַזוי פיל פּרייז און זען די גליקליכע פּנימ'ער פון די אַלע, וואָס זיינען אַ דאַנק אונז געוואָרען אַנצו „בעלי בתים“ מיט אַן אויסזיכט צו וואַקסען און זיך נאָך מער אויסצוברייטערען אין דער צוקונפּט.

א פרוואו צו גרינדען א חונים סעמינאר אין ארץ-ישראל

איך מוו זיך מודה זיין, אז איך האב געהאט גרויס נחת פון מיין ערשטען „אויפטו“ אין ארץ ישראל. גאנץ אפט פלעג איך ארומשפאצירען איבער „שכונת אחוה“ און דאס הארץ איז מיר אנגעקוואלען, ווען איך האב געזען די יונגע באלעבאסטעס באארבייטען די קליינע גערטענדלעך. די מענשען האבען זיך ווירקליך געפילט גליקליך אין זייערע נייע באקוועמע הימען. א סך פון זיי האבען אפילו געמאכט אביסעל געלט א דאנק דער נייער וואוינונג. דאס זיינען געווען די, וואס האבען געהאט קליינע פאמיליעס און האבען געקענט פארדינגען א צימער אדער צוויי. די דאזיגע האבען גארנישט געוואלט ווארטען די גאנצע צען יאר, ביז זיי וועלען אויסצאלען זייער חוב פאר דעם הייזעל, נאר זיי האבען געוואלט באצאלען גלייך זייער מארגעדזש.

אנדערע ווידער האבען גלייך גענומען ארויפבויען נאך א שטאק, און מאנכע אפילו צוויי שטאק, און זיינען געווארען גאנצע „לענדלאַרדס“. ביים היינטיגען טאג זיינען זייערע הייזלעך ווערט צען מאל אזויפיל, וויפיל זיי האבען באצאלט, און זיי דערמאנען זיכער צום גוטען די נעמען פון די צוויי אמעריקאנער אידען, קאס און קווארטין, וואס האבען זיי מעגליך געמאכט צו קומען „למנוחה ונחלה“.

ווען אידען האבען דערהערט, אז חזן קווארטין איז געווארען א „בוי-אונטערנעמער“ אין ארץ ישראל, האט מען מיר ממש אפגעשלאגן די טירען און לעבען נישט געלאזט, אז איך זאל ווייטער אנגיין מיט דער ארבייט פון בויען הייזלעך מיט גערטענדלעך. איין מאל איז צו מיר אריינגעקומען א אידענע מיט צוויי קינדער. זי איז געקומען אזש פון רחובות און האט מיר גענומען דערציילען א געשיכטע, אז איר מאן איז א שניידער און גייט יעדען טאג צו דער ארבייט קיין תל אביב, זי פינסטערט אפ איר לעבען אליין מיט די קינדער. ווען איך וואלט געוואלט איר אויסבויען א הויז אין תל אביב און דער מאן וואלט געארבעט אין דער היים — וואלט זי ערשט געוואוסט פון א לעבען.

צענדליגער אנדערע אזעלכע געשעפטען האבן מיר אידען פון פארשידענע קלאסען אנגעבאטען, און די טיר פון מיין האטעל-צימער האט פשוט נישט גערוט. איך האב שוין באלד גענומען פארגעסען, אז איך בין א חזן ביי אידען, אבער באלד האט זיך געמאכט א מעשה, וואס האט מיר דערמאנט אין מיין לעבענס-בארוף.

א קורצע צייט פאר מיין קומען קיין ארץ ישראל צום דריטען מאל אויף צו באזעצען זיך, האָט זיך אין לאַנד געגרינדעט אַ חברה אונטער'ן נאָמען „חובבי החזנות והשירה העברית“, וואָס האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע צו אַנטוויקלען דאָס חזנות-פאַך און ווי ווייט מעגליך דערציען יונגע טאַלאַנטען פאַר דער געזאַנג-קונסט. ווען איך בין געווען אין לאַנד בלויז עטליכע טעג, איז געקומען צו מיר אַ דעלעגאַציע פון דער דאָזיגער געזעלשאַפט און מיך געבעטען, אַז איך זאָל מיך שטעלען בראש פון דער געזעלשאַפט אַלס איר פּרעזידענט.

איך האָב שטענדיג אויסגעמיטען עפענטליכע כבודים און איך האָב דעריי-בער ערקלערט דער דעלעגאַציע, אַז די געזעלשאַפט אַליין איז מיר זעהר סימפּאַטיש און איך וועל גערן זיין אירער אַ מיטגליד, נאָר פאַר אַ פּרעזידענט מוזען זיי שוין אויסקלייבען אַן אַנדערען. איך וועל זיי מיטהעלפען אין דער פאַרווירקליכונג פון זייערע אויפגאַבען מיט וואָס איך וועל נאָר קענען. דערביי האָב איך זיי געזאָגט, אַז לויט מיין מיינונג וואָלט אַ חזנים-סעמינאַר, וועלכער זאָל דערציען און אויסבילדען יונגע חזנים, געווען אַ פיינע און פּאַסיגע אויפ-גאַבע פאַר אַט דער געזעלשאַפט, און אַז איך וואָלט גרייט געווען די גרעסטע אַנשטרענגונגען צו מאַכען אַט דעם פּלאַן צו פאַרווירקליכען.

אַבער, ליידער, רעדט זיך לייכטער ווי עס טוט זיך. מיר האָבען אָנגע-טראַפען אויף געוואָלדיגע שוועריגקייטען אין דער פאַרווירקליכונג פון דעם דערמאָנטען פּלאַן. ביי מיינע באַגעגענישען מיט די קאַלעגען חזנים אין ארץ ישראל האָב איך זיי געגעבען די פּאַלגענדע אידייע: בעת איך בין דאָס לעצטע מאל אָפּגעפאַרען פון ניו יאָרק קיין ארץ ישראל מיט דער כוונה צו באַזעצען זיך דאָרט אויף שטענדיג, האָב איך זיך געטראַפען מיט מיין אַלטען פּריינט, דעם באַוואוסטען דיריגענט, לעאַ ליאָו, און געהאַט מיט אים אַ האַרציגען געשפּרעך.

ליאָו האָט זיך דעמאָלט פאַרטרויט פאַר מיר, אַז זיין אינטימסטער וואונש וואָלט געווען צו באַזעצען זיך אין ארץ ישראל און צו ווידמען זיין אַרבייט פאַר דעם אידישען פּאַלק אין זיין אַלטער היימלאַנד. ווען ער וואָלט געקענט פאַרדינען אַ העלפט דערפון, וואָס ער דאַרף האָבען אויף צו לעבען, וואָלט ער געמאַכט דעם שריט, ווייל מיט דער צווייטער העלפט וואָלט ער זיך שוין ווי עס איז אַן עצה געגעבען.

ווען מיין שיף האָט געדאַרפט אָפּפאַרען, איז ליאָו געקומען זיך מיט מיר געזעגענען און מיר האָבען נאָכאַמאל גערעדט וועגען זיין פּלאַן צו באַזעצען זיך אין ארץ ישראל. איך האָב אים צוגעזאָגט זיך צו פאַראינטערעסירען מיט זיינע פּלענער, ווען איך וועל זיין אויפ'ן אַרט, און אים וועגען דעם מיטטיילען. איצט, אין תל אַביב, ווען איך האָב אָפּגעהאַלטען אַ זיצונג מיט דער פאַרוואָל-טונג פון „חובבי החזנות“, איז מיר געקומען אין זינען אַריין מיין אַלטער

פריינט און די ביטע זיינע און איך האָב געטראַכט, אַז דאָ וואָלט געקענט זיין אַ פּאַסיגער שידוך.

איך האָב דערציילט וועגען דעם מיינע תל אַביב'ער קאַלעגען און האָב זיי געזאָגט, אַז דער איינציגער וועג צו ברענגען זייער געזעלשאַפט אויף אַ העכערען ניוואַ און פּאַרוואַנדלען זי אין אַן ערפּאָלג וואָלט געווען צו גרינדען אַ גוטען כּאָר אונטער דער לייטונג פון אַן ערשטקלאַסיגען דיריגענט. אין כּאָר וואָלטען זיך געקענט אַנטוויקלען יונגע טאַלאַנטען און צוקונפּטיגע חזנים און בכלל וואָלט ער אויפּגעהויבען די מוזיקאַלישע קולטור אין לאַנד. דער איינציגער פּאַסיגער מענש פאַר דעם דיריגענטען־אַמט איז, לויט מיין מיינונג, לעאַ ליאַוו, וועלכער האָט אויך אַ חוץ זיינע גרויסע קענטענישען, אַ וואַרימע ליבשאַפט פאַר'ן לאַנד, וואָס דאָס איז זעהר אַ וויכטיגער מאַמענט.

דערצו איז נאָך געווען וויכטיג, וואָס ליאַוו איז שוין איינמאַל געווען אין ארץ ישראל, וואו ער האָט געהאַט אַ גרויסען ערפּאָלג מיט זיינע כּאָר־קאַנצערטען און זיין נאָמען איז געווען ברייט באַקאַנט אין אלע קרייזען פון ארץ ישראל. מיין אידייע איז זעהר געפעלען געוואָרען אלע אַנוועזענדע, אָבער גלייך האָט זיך געשטעלט די פּראָגע: וואו וועלען זיי נעמען צו צאלען ליאַוו'ן מינדעסטענס צוואַנציג פונט אַ חודש. דער פאַראיין איז געווען אַ גאַנץ אַרימליי־כער און האָט נישט געהאַט קיין שום אייגענע פּאַנדען.

דער פּרעזידענט פון דער געזעלשאַפט איז דאָן געווען אַ געוויסער לעווין, פון דער קאַלאָניע הרצליה, אַ שטאַרקער ליבהאַבער פון חזנות און מוזיק. ער האָט זיך אונטערגענומען צו שאַפען די נויטיגע מיטלען, אַז עס זאָל זיין גענוג אויף אַראַפּצוברענגען ליאַוו'ען און צו פּאַרזיכערען אים זיינע שכירות אויף אַ געוויסער צייט. ער האָט אָבער געשטעלט אַ באַדינג, אַז מען זאָל מיך אַנגאַזשירען אויף די קומענדיגע ימים נוראים צוזאַמען מיט אַ כּאָר טאַקע אונטער ליאַוו'ס אַנפירונג. ער איז זיכער, אַז דאָס וועט זיין דער גרעסטער ערפּאָלג און וועט אַריינברענגען גענוג מיטלען פאַר דער שפּעטערדיגער אויסהאַלטונג פון דעם כּאָר און בכלל פאַר דער ווייטערדיגער טעטיגקייט פון דער געזעלשאַפט.

איך האָב ווירקליך געוואָלט, אַז די געזעלשאַפט זאָל אָנהויבען אַנט־וויקלען אַ ברייטערע טעטיגקייט, האָב איך איינגעשטימט אויף דעם פּאַרשאַלג. דערווייל האָב איך באַקומען אַ בריוו פון אַ באַקאַנטען אידישען דיריגענט פון ווין, וועלכער איז שוין איין מאַל געווען אין ארץ ישראל און האָט צוליב פּאַר־שידענע סיבות געמוזט אַוועקפאַרען פון לאַנד. ער האָט זיך ערקלערט גרייט צו קומען און אַרגאַניזירען אַ כּאָר בלויז פאַר דעם לויז פון צען פונט אַ חודש. די מיטגלידער פון ״חובבי החזנות״ האָבען זיך אין דעם אַנגעכאַפט, ווייל צען פונט איז דאָך נישט צוואַנציג, און דער עול אויף זייערע פלייצעס וואָלט געווען אַ קלענערער. אָבער ליידער איז נישט מעגליך געווען צו באַקומען אַן

אינרליזע-וויזע פאר דעם דערמאנטען דיריגענט און מען האט זיך אומגעקערט צו דער אידייע פון אראפברענגען ליאוו'ען.

איצט איז געשטאנען די פראגע: ווער זאל אראפברענגען ליאוו'ען? ווער זאל נעמען די פאראנטווארטליכקייט לגבי אים? ער האט קיינעם נישט געקענט פון די אלע אידען, וואס האבען זיך געפארעט ארום דער געזעלשאפט, זיינען זיי צוגעשטאנען צו מיר, אז איך זאל געבען די טעלעגראמע. מען האט געמאכט דעם געהעריגען פראטאקאל, אז איך טו דאס אין זייער נאמען און אויף זייער פאראנטווארטליכקייט און אין עטליכע טעג ארום איז שוין געווען אן ענטפער פון ליאוו'ען, אז ער פארט ארויס.

אויף דעם גרונט האט מען געדונגען דעם „אוהל שם" פאר די קומענדיגע ימים נוראים. ווען ליאוו איז געקומען האט מען אנגעהויבען צוזאמענשטעלען א כאר פון קינדער און דערוואקסענע מענער. אבער לייכט איז דאס נישט אנגעקומען. איבערהויפט זיינען געווען שוועריגקייטען מיט'ן ווערברען די קינדער מיט פאסיגע שטימעלעך. ליאוו האט ערקלערט, אז עס וועט זיין זעהר שווער איינצושטודירען מיט די קינדער דעם גאנצן שווערען ימים נוראים'דיגען רעפערטואר, און אז ער וועט דעריבער דערווייל צוזאמענשטעלען א כאר פון בלויז דערוואקסענע.

מען איז טאקע געבליבען בלויז מיט א מענער-כאר פון צוויי און צוואנציג פערזאן. ליאוו, דער גרויסער מייסטער, האט גלייך געוויזען, וואס ער קען. שוין אין משך פון דער ערשטער וואך צייט האבען זיי די ערשטע עטליכע קאמפאזיציעס געוונגען וואונדער שייך. אבער דא איז געשען אן אומדערווארטעטע זאך: פיר וואכען פאר ימים נוראים האט מיין פריינט ליאוו דערקלערט, אז ער קען מיט צוואנציג פונט א חודש נישט אויסקומען און אז אויב מען וועט אים נישט געבען א קאנטראקט אויף דריי יאר צייט מיט א לוינ פון דרייסיג פונט א חודש, וועט ער זיין געצוואונגען צוריקצופארען קיין אמעריקע.

איך האב דעמאלט געוואוינט אויפ'ן הר הכרמל אין חיפה, און אין א שיינעם פרימארגען באקום איך א בריוו פון פרעזידענט לעווין, וואו ער טיילט מיר מיט וועגען ליאוו'ס אולטימאטום און בעט מיך גלייך צו קומען קיין תל אביב. מעגליך, אז ליאוו איז פון זיין מאטעריעלען שטאנדפונקט געווען גערעכט אויף אלע הונדערט פראצענט, אבער קענענדיג די פינאנציעלע לאגע פון אט דער יונגער פאראייניגונג פון מוזיק-ליבהאבער און דילעטאנטען, האב איך געזען, אז זי קען, ליידער, נישט נאכקומען ליאוו'ס פארלאנג. מיין עצה איז געווען, אז מען זאל איבערווארטען ביז איבער די ימים נוראים און מען וועט זען, ווי עס וועלען אויסזען אונזערע פינאנציעלע פארהעלטענישען. אויב עס וועט נאר זיין די מינדעסטע מעגליכקייט, וועל איך מיט'ן גאנצען הארצען אונטערשטיצען ליאוו'ס פארלאנג.

אין עטליכע טעג ארום בין איך געווען אין תל אביב און האב זיך גע-טראפען מיט'ן פארזיצער לעווין אינאיינעם מיט ליאוו'ען און מיר האבען

נאכאמאל אַרומגערעדט די גאַנצע זאך, קלאַר מאַכענדיג, אַז ליידער קען דער-
ווייל די געזעלשאַפט נישט נעמען אויף זיך אַזאַ פאַראַנטוואַרטליכקייט. איך
בין נאָך דעם זעלבען טאָג צוריקגעפאַרען קיין חיפה, אַבער שפּעטער בין איך
געוואויר געוואָרען, אַז דער פּרעזידענט און די איבעריגע מיטגלידער פון
דער פאַרוואַלטונג האָבען נאָכגעגעבען ליאַו'ס פאַרלאַנג, אַליין נישט וויסענ-
דיג, וואו זיי וועלען נעמען די מיטלען די פאַרפליכטונג צו דעקען.
צו דעם אַלעמען איז נאָך ליאַו געווען געוואוינט פון אַמעריקע, אַז ער
זאָל האָבען אַלע נויטיגע און גאַנץ פיינע זאַכען פאַר זיין כאַר, בעת ארץ ישראל
איז דעמאָלט געווען אַ קבצניש לאַנד און האָט זיך נישט געקענט אַוועקשטעלען
אַזוי ברייט, ווי די רייכע ניו יאָרקער קאַנגרעגיישאַנס. די רעזולטאַטען דערפון
האַבען לאַנג נישט געלאָזט אויף זיך וואַרטען. עס איז געווען אַ קאַצען-יאַמער
פון אַלע זייטען.

„שכונת קווארטין“ – א באַרױנונג פאַר מיין בױטעטיקייט

מען האָט אָפּגעדאַווענט דעם ימים נוראים אין „אוהל שם“, וואָס איז סיי פון קינסטלערישען און סיי פון מאַטעריעלען שטאַנדפּונקט געווען אַן אוי־סערגעוויינליכער ערפּאָלג. דער כאַר אונטער ליאָוין האָט טאַקע פּרעכטיג געזונגען, אָבער ווען עס איז געקומען צו מאַכען די אונטערשטע שורה, האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז די חלה האָט נישט געסטייעט אויף דער המוציא... מען האָט טאַקע געהאַט פאַרקויפט אַלע בילעטען צו גאַנץ גוטע פּרייזען, אָבער די הוצאות, וועלכע דער כאַר האָט געמאַכט, זיינען געווען באַדייטענד גרויסע און עס האָט קיים געקלעקט אויסצוצאָלען דעם כאַר, דעם דיריגענט און די אַלע אַנדערע.

וועגען דעם, אַז דער ימים נוראים־דיגער דאַוונען זאָל אַריינברענגען מיטלען אויף אויסצוהאַלטען דעם כאַר אויך אויף ווייטער, האָט קיין רייד נישט געקענט זיין. ליאָו האָט דערווייל אַראָפּגעבראַכט זיין פּרוי און האָט זיך איינגעאַרדענט אין אַ פּיינער וואוינונג, אַליץ אויפֿן גרונט פון דעם קאַנטראַקט, וואָס ער האָט געהאַט מיט דער געזעלשאַפּט, אָבער די געזעלשאַפּט האָט גלייך דעם ערשטען חודש נאָך די ימים נוראים געדאַרפט זיך ברעכען דעם קאַפּ וואו צו נעמען מיטלען אויף צו דעקען איר בודזשעט. עס איז געווען אַ ווייטאַג צו טראַכטען, אַז אַזאָ שיינער כאַר מיט ליאָו׳ען אין דער שפיץ, וועלכער איז געווען אַן אמת׳ער כבוד פאַר ארץ ישראל און וואָס עס איז געווען אַן אמת׳ער פאַרגעניגען אים צו הערען, זאָל מוזען אויפּגעגעבען ווערען.

מיר האָבן צונויפּגערופען אַן עקסטרע זיצונג מיט׳ן אַנטייל פון עטליכע רייכערע בעלי בתים און די אַנוועזענדע האָבען טאַקע גלייך אויפֿן אָרט בייגעשטייערט לטובת דער געזעלשאַפּט וויפּיל איינער האָט געקענט און געהאַלטען פאַר נויטיג, כדי דעם כאַר צו דערהאַלטען. אָבער קיין ראַדיקאַלע רפואה האָט דאָס נישט געקענט זיין און, לידער, האָט מען די גאַנצע זאַך געמוזט אויפּגעבען. ארץ ישראל האָט געמוזט וואַרטען אַ געוויסע צייט, ביז דאָס מוזיקאַלישע לעבען זאָל דאָרט אַרגאַניזירט ווערען צו דער הויכער מדרגה, אויף וועלכער עס געפינט זיך היינט.

אָבער דעמאָלט איז דער וואונדערבאַרער כאַר אויפּגעלייזט געוואָרען און אַ לאַנגע צייט האָט דאָרט קיין כאַר נישט עקזיסטירט. דאָך האָב איך לאַנגע יאָרען געדענקט יענעם ימים נוראים צוזאַמען מיט ליאָו׳ען, וואָס איז געווען

אן אמת'ער גענוס, נישט בלויז פאר אונז, וואָס האָבען זיך אין אים באַטייליגט, נאָר אויך פאַר די טויזענטער אידען פון תל אַביב, וואָס האָבען אָנגעפילט דעם ריזיגען זאַל פון „אוהל שם“.

אַ קורצע צייט נאָכדעם ווי מיר האָבען פאַרענדיגט אויפבויען דעם קוואַרטאַל „שכונת אחוה“ בין איך פאַרבייגעגאַנגען עק רחוב באַלפור און רחוב יהודה הלוי און האָב דאָרט באַמערקט אַ וואונדערשיינעם פרדס, אַרומגערינגעלט מיט פראַכטפולע פאַלמען. איך האָב זיך פאַראינטערעסירט צו וועמען עס געהערט אַזאַ שיינער באַזיץ אין סאַמע צענטער פון שטאָט און האָב גאָר אינגליכען אויסגעפונען, אַז דער פרדס, וואָס פאַרנעמט אַ שטח פון 45 דונאַם, געהערט דעם דייטש גינטער פון דער באַרימטער דייטשער קאַלאָניע שרונה, לעבען תל אַביב.

די דאָזיגע שרונה איז היינט דער זיץ־אַרט פון דער צייטווייליגער ישראל־רעגירונג און טראַגט דעם נאָמען הקריה — די הויפּט־שטאָט. אָבער צו יענער צייט איז דאָס געווען אַ נעסט פון בלוטיגע אידען־פיינט און צוקונפטיגע היטלעריסטען. און עס האָט מיר פאַרקלעמט ביים האַרצען, וואָס אַזאַ פראַכט־פולער אַראָנזשען־גאַרטען געהערט צו אַ דייטש. נאָך בעת מיין ערשטען זיין אין ארץ ישראל האָט מען אומעטום גערעדט וועגען שרונה, וואָס איז געווען ווי אַ בייזער פיינטליכער דאָרען אין סאַמע האַרצען פון אידישען ישוב. מען האָט געהערט טענות, הלמאי מען האָט נישט גלייך נאָכ'ן ערשטען וועלט־קריג, ווען די דייטשען זיינען געווען די פאַרשפילטע, אָפגעקויפט בחצי חיים די פרדסים און הייזער ביי די דייטשען, וועלכע זיינען דעמאָלט געווען די געשלאָגענע און וואַלטען זיי גערן פאַרקויפט.

מען האָט מיר איבערגעגעבען, אַז צו יענער צייט וואַלט מען דאָס געקאַנט אָפקויפען אַזוי ביליג, ווי צו דרייסיג, פינף און דרייסיג פונט אַ דונאַם. אָבער אוסישקין, אַלס אַנפירער פון קרן קימת, זאַל האָבען ערקלערט אויף די דאָזיגע טענות: צו וואָס זאַל מען צאָלען געלט די דייטשען, אַז מיר וועלען זייער אייגענטום קענען איבערנעמען אינגאַנצען אומזיסט. עס איז געווען אַ נביא־ישער זאָג, אָבער צו יענער צייט האָבען די ווערטער געקלונגען לעגענדאַריש און דערווייל זיינען נאָך די דייטשען אין ארץ ישראל געזעסען פעסט אין זאַטעל.

אָפילו אין יאָר 1923 האָט מען ביים דייטש גינטער געקענט אָפקויפען זיין פרדס אין תל אַביב צו פופציג פונט אַ דונאַם, אָבער ווען איך האָב אין יאָר 1931 גענומען נאָכפרעגען וויפיל ער פאַרלאַנגט פאַר דעם פרדס, האָט ער זיך נישט געשעמט צו בעטען 900 פונט אַ דונאַם. דערביי האָט ער באַוויזען שוואַרץ אויף ווייס, אַז ער האָט אַנבאַטען צו 800 פונט, אָבער ער וויל דווקא 900, און דעם קלענסטען שטח, וועלכען ער וויל פאַרקויפען, איז צען דונאַם, בעת די אַנבאַטען זיינען בלויז אויף דריי דונאַם.

נאָך לאַנגע פאַרהאַנדלונגען האָב איך ביי דעם דאָזיגען דייטש אָפגעקויפט צען דונאַם פרדס־באָדען און אים באַצאַלט אַכט טויזענט פונט, דאָס מיינט

צו אַכט הונדערט פונט אַ דונאַם. דעמאָלט האָבען די תל אַביב'ער מעקלערס פון באַדען אויפגעהויבען אַ ויצעקו, הלמאי איך האָב געצאָלט אַזאַ טייערען פרייז. זיי האָבען מיך שיעור פאַרשריגען פאַר אַ ספעקולאַנט. אין דער אמת'ן האָב איך מיר אָבער געטראַכט: הלוואי וואָלט איך געהאַט גענוג געלט אַפצו־קויפֿען ביי אים אַלע 45 דונאַם.

איך האָב געוואוסט מיט דער גאַנצער זיכערקייט, אַז קוים וועלען מיר איצט נישט אַרויסרייסען פון דעם דייטש'ס הענט דעם פרדס, וועט מען מיט אַ צייט שפעטער מוזען צאָלען אים אַ דריי־פאַכיגען פרייז, און בלויז מיט איין יאָר שפעטער האָט זיך דאָס טאַקע באַשטעטיגט און די פריערדיגע שרייערס האָבען שוין גאָר אַנדערש גע'טענה'ט. זיי האָבען געזאָגט: הלוואי וואָלט מען דעמאָלט געפאַלגט קוואַרטני'ען און אים נישט געשטערט. דער טומעל, וועלכער איז אויפגעהויבען געוואָרען בעת איך האָב געשלאָסען די קנייה, האָט געבראַכט דערצו, אַז איך האָב געמוזט אויפגעבען אַן אַפשאַן אויף ווייטערדיגע צען דונאַם, וועלכע איך האָב געהאַט מיט דעם דייטש. איך האָב מיר דאָס שפעטער נישט געקענט מוחל זיין.

מיט אַ יאָר שפעטער איז דער צופלוס פון פאַרמעגליכע אידען קיין ארץ ישראל געווען זעהר אַ גרויסער און אין גאַנץ ארץ ישראל, ספעציעל אין תל אַביב, איז געוואָרען אַ גרויסער „בוים“ אויף באַדען. די זעלבע מעקלערס, וועלכע האָבען מיך פאַרשריגען פאַר אַ ספעקולאַנט, זיינען איצט געלאָפֿען צום דייטש גינטנער און אים אָנגעבאַטען דאָפעלט, וויפיל איך האָב באַצאָלט. אָבער דער דייטש האָט זיך געהאַלטען אין גרויסען און דער סוף איז געווען, אַז אַנשטאַט 800 פונט פאַר אַ דונאַם, בעת איך האָב געקויפט, האָט ער איצט באַקומען 2,500 און אַפילו 3,000 פונט פאַר אַ דונאַם. אַזוי האָבען נאָך אַ סך אַנדערע דייטשען פון שרונה פאַרקויפט זייער באַדען צו די העכסטע ספעקולאַ־טיווע פרייזען, בעת נאָך גאָר נישט לאַנג, ווען מען איז נאָר אַביסעל ווייטזעווען־דיגער, וואָלט מען עס געקענט האָבען פאַר אַ דריטל.

שרונה איז נישט בלויז געווען די נעסט פון היטלעריסטען און שונאי ישראל, נאָר דאָרט האָבען אויך געפונען אַ באַהעלטעניש די אַראַבישע פאַגראַמטשטיקעס. ווען אין יאָר 1936 זיינען אויסגעבראַכען די אומרוען אין לאַנד און אין איין טאָג האָט מען געבראַכט קיין תל אַביב איין און צוואַנציג דער'הרג'עטע אידען פון יפו — דעמאָלט האָבען זיך די אַראַבישע מערדער גענומען אַריינקלייבען צו זייערע טרייע פאַרבנדעטע, די דייטשען פון שרונה, דאָס איז געווען אַן איבעריגער באַווייז, ווי וויכטיג עס איז געווען פטור צו ווערען פון די דייטשען און אַרויסצורייסען דעם באַדען־באַזיץ פון זייערע הענט. נישט געקוקט וואָס ביי שכונת אחוה האָב איך און הער קאָס נישט געמאַכט קיין צו גוטען געשעפט, האָט עס אונז דאָך נישט אָפּגעהאַלטען אונטערצונעמען אַ ווייטערדיגע אַרבייט, וואָס זאָל זיין צום גונסטען די ברייטסטע שיכטען אין לאַנד און גלייכצייטיג זאָלען מיר דערביי זיין באַשעפֿ־

טיגט. איך האָב באַשלאָסען זיך מער נישט צוצוהערען צו די אַלערליי מעקלערס און סתם ליידיגייער, מיט וועלכע די תל אַביב'ער קאָפּען זיינען דעמאָלט פול געווען און וועלכע האָבען בלויז געדרייט אַ קאָפּ, האָבנדיג דערביי אין זינען זייערע אייגענע אינטערעסען.

דאָס מאָל האָט אונזער אונטערנעמונג געדאַרפט זיין — בשותפות'דיגע הייזער, שוין אָן גערטענדלעך, ווייל דער באַדען איז דאָס מאָל געווען צו טייער פאַר אַזאַ לוקסוסדיגער אונטערנעמונג. אַזאַ הויז האָט אַנטהאַלטען אַכצען וואוי- נונגען און מיר האָבען זיך געווידמעט דער אַרבייט טאַקע ווי מען זאָגט: מיט לייב און לעבען, שטרעבענדיג פון גאַנצען האַרצען, אַז די מענשען, וואָס וועלען דאָרט וואוינען, ווידערמאַל קליינע בעלי מלאכות, אַרבייטער און אַנגע- שטעלטע, זאָלען אַמאָל דערמאָנען אונזערע נעמען צום גוטען.

דער קלאַנג פון אונזער אַרבייט איז דערגאַנגען צום בירגערמייסטער פון תל אַביב, מאיר דיזענגאַף, וועלכער האָט באַשלאָסען מיט עפעס וואָס מיר אַפצודאַנקען פאַר מיין באַשיידענעם צושטייער צו דער פאַנאָדערבויאונג פון תל אַביב. אין עטליכע חדשים אַרום, נאָכדעם ווי די בשותפות'דיגע הייזער זיינען פאַרטיג געוואָרען, האָט דער שטאַט-ראַט פון תל אַביב, אויפ'ן פאַרשלאָג פון בירגערמייסטער, אַ נאָמען געגעבען די געגענט, וועלכע מיר האָבען פאַר- בויט — שכונת קוואַרטין. דאָס איז ביים עק רחוב באַלפור און רחוב יהודה הלוי. עס איז ווירקליך געווען אַ גרויסער כבוד פאַר מיר צו דערלעבען אַזאַ נחת. אַז אַ ווינקעל אין דער ערשטער אידישער שטאַט זאָל אַנגערופען ווערען אויף מיין נאָמען.

מיין נאָמען האָט גענומען באַקאַנט ווערען אין לאַנד נישט בלויז אַלס חזן און שליח צבור נאָר אויך אַלס אונטערנעמער צו העלפען אין אויפבוי פון ישראל. נאָך דער פאַרענדיגונג פון די "שותפות'דיגע הייזער" אין שכונת קוואַרטין, האָבען זיך געווענדעט צו מיר עטליכע אידען, וואָס האָבען געהאַט פלעצער אויפ'ן הר הכרמל, אַז איך זאָל זיי העלפען אויפבויען אייגענע הייזלעך אויף די דאָזיגע פלעצער. מיר האָבען געשלאָסען אַן אַפמאַך, אַז די הייזלעך דאַרפען אויסגעצאָלט ווערען אין פינף יאָר צייט. אָבער צו מיין גרויסער איבעראַשונג און פרייד זיינען זיי אַלע אַומשטאַנד געווען צו באַצאָלען די בוי-קאָסטען אין פאַרלויף פון צוויי יאָר. דאָס זיינען שוין געווען גרעסערע הייזלעך צו פינף צימערען, און די איינקונפט פון די פאַרדונגענע צימערען האָט די אייגענטימער געגעבען די מעגליכקייט צו ווערען פריער פולשטענדיגע בעלי בתים איבער זייער אייגענטום.

צו יענער צייט האָט זיך פאַרשטאַרקט די טענדענץ ביים גאַנצען ישוב אין ארץ ישראל אַרויסצורייסען וואָס מער באַדען פון אַראַבישע הענט. עס האָט זיך געפילט אַ נויטיגקייט צו פאַרגרעסערען דעם אידישען לאַנדווירט- שאַפטליכען באַזיך, וואָס איז געווען נאָך גענוג שוואַך אין פאַרגלייך צו דעם אומפאַרגלייכליכען וואוקס פון די שטעט. אויך איך בין אַנגעשטעקט געוואָרען

פון דעם דאזיגען דראנג און אין יאר 1932 איז מיר געלונגען אפצוקויפען ביי אן אראבער 200 דונאם באדען נישט ווייט פון דער קאלאניע גדרה, וואס איז געווען פאסיג פאר אראנזשען-פלאנצונגען.

איך האב טאקע באשלאסען, אז איך וועל אליין פלאנצען דעם ערשטען פרדס אויף דעם דאזיגען באדען. נאר דא איז אויפגעקומען די פראגע פון וואסער, ווייל, ווי באקאנט, קען קיין פרדס נישט בליען אן א גענוגענדיגען רייכען וואסער-צופלוס. מען האט זיך משער געווען, אז אזוי ווי אן ערך א האלבען קילאמעטער פון מיין פרדס האט זיך געפונען א גרויסער פרדס מיט א ברונעם, וואס האט געליפערט גענוג וואסער, וועט מסתמא אויך אין מיין פלאץ זיין דאס זעלבע. די ערפארונג האט אבער באוויזען, אז אויף השערות טאר מען זיך אין ארץ ישראל נישט פארלאזען.

די אינזשינערען-געאלאגען, וועלכע איך האב אנגעשטעלט, האבען פאר-זיכערט, אז צווישען צוואנציג און פינף און צוואנציג פוס טיף דארף זיך על פי שכל באווייזען גענוג וואסער. אבער דער שכל האט דאס מאל פארפירט. מען האט אנגעהויבען גראבען און נאך די ערשטע צוועלף פוס האט מען אנגעטראפען אויף א פעלזיגען באדען. דאס זיינען אפילו נישט געווען קיין פעלזען, נאר אמת-ער-שטאל, אזוי אז נישט איין גראב-מאשין האט זיך צעבראכען, פראווענדיג אדורכלעכערען אט די שטאלענע וואנט. אפטמאל האט מען געבויערט און געבויערט א גאנצען טאג און מען האט קוים געקאנט גרייכען טיפער אויף איין אינטש.

מיר האבען אנגעהויבען ווערען פארצווייפעלט, ווייל עס איז געווען א געפאר, אז טאמער באווייזט זיך נישט קיין וואסער אויף דעם ארט — איז דער גאנצער באדען ווערטלאז. אבער מען האט נישט געטארט אויפגעבען די ווייטערדיגע באמיהונגען, מען איז שוין געווען צו ווייט אנגאזשירט אין דער ארבייט און אין די הוצאות. ענדליך, נאך דריי חדשים פון אנגעשטרענגטער ארבייט, נאכ'ן גראבען פיר און ניינציג מעטער טיף, האט א שטראם געטאן די געבענטשטע פליסיגקייט, וואס רופט זיך וואסער. אנשטאט אכט הונדערט פונט, וואס איז געווען לכתחילה אסיגנירט אויף צו גראבען א ברונעם, האט דאס אפגעקאסט 2,600 פונט. עס איז געווען פאר מיר א שלעכטער סימן, אז פון דער דאזיגער נחלה וועל איך קיין גרויס נחת נישט האבען.

אלס אן אנהויב האב איך באשלאסען צו פארפלאנצען א פרדס אויף הונדערט דונאם פון מיין באדען. אלס פארוואלטער האב איך אנגעשטעלט איינעם פון די בעסטע פרדסים, וואס איז געווען אן אינטערעסאנטער טיפ מענש. ער איז געווען א יונגעראן, א תלמיד חכם, אבער צו דער זעלבער צייט א שטארק איינגעשפארטער און פארגלויבטער אין זיך. ער האט זיך געפלאנצט לויט זיין אייגענער שיטה און האט זיך אינגאנצען נישט געוואלט רעכענען מיט די מיינונגען פון אנדערע, גרעסערע אגראנאמען. זיין שיטה איז געווען שטרענג לויט דער גמרא זרעים, און אים האט נישט געארט, וואס

פון דער תלמוד-צייט זיינען שוין פארביי אזוי פיל הונדערטער יארען און פאר דער צייט האָט די מאָדערנע וויסענשאַפֿט געמאַכט געוויסע פאַרשריטען אויפֿן געביט פון פלאַנצען אַראָנזשען-גערטנער.

פאַר אַט דער צייט האָט זיך אַפילו דער קלימאַט פון ארץ ישראל געענ-דערט, דער באַדען איז דורכגעגאַנגען אזוי פיל געאַלאָגישע ענדערונגען און די מעטאָדען פון באַאַרבייטען אים מוזען דעריבער זיין אַנדערע, ווי מיט טויזענטער יארען צוריק. אָבער צו מיין פאַרוואַלטער האָבען די אַלע אַרגו-מענטען נישט גערעדט און ער האָט זיך שטרענג געהאַלטען ביי דער גמרא זרעים. מען קען זיך דעריבער פאַרשטעלען, אַז קיין גוטס פאַר מיין פרדס איז דערפון נישט אַרויסגעקומען.

שוין גלייך אויפֿן צווייטען יאַר האָט מען געקענט זען, אַז די זריעה איז שלעכט פאַרלייגט געוואָרען און מען האָט געמוזט איבערפלאַנצען דעם פרדס פון דאָס ניין. זעענדיג, אַז עס גייט מיר אַביסעלע שלימ'מזל'דיג מיט אַט דעם באַדען, האָב איך דעריבער גערן אָנגענומען דעם פאַרשלאַג פון מיינעם אַ פריינט פון ווין, אַז איך זאָל אים פאַרקויפען די צווייטע הונדערט דונאַם. דער פריינט האָט אָבער פאַרלאַנגט, אַז איך, אַלס אַ שטיקעל ארץ ישראל'דיגער תושב, זאָל זיך פאַרנעמען מיט פלאַנצען אַ פרדס אויך אויף זיין באַדען.

דאָס מאָל האָב איך זיך שוין נישט געוואַלט פאַרלאָזען בלויז אויף מיין פאַרוואַלטער מיט דער גמרא זרעים, נאָר מען האָט טאַקע איינגעלאָדען גרויסע עקספערטען און די אַרבייט איז אַוועק אַ סך בעסער. אַ סך האָב איך געהאַט צו פאַרדאַנקען דעם ״קיבוץ מיוחד״, וואָס האָט אַלס אַ גאַנצע קבוצה געאַרבייט ביים פרדס. זיי האָבען דערפילט זייערע פליכטען מיט דער גרעסטער פינקט-ליכטייט און עס האָבען געהערשט צווישען אונז די בעסטע באַציהונגען.

דאָך האָט מיר מיין פרדס קיין גליק נישט געבראַכט און איך בין זיך אויסגעשטאַנען פון אים געברענטע צרות. אויך די שכנות'דיגע אַראַבער האָבען צוגעהאַלפען צו פאַרביטערען מיר דאָס לעבען און איך האָב כסדר געמוזט געבען ״באקשיש״ די מוכטאַרען, אַז זיי זאָלען נישט דערלאָזען צו פאַרניכטען די איידעלע פלאַנצונגען, וואָס מוזען זיך אויסשטיין גאַנצע זיבען יאַר, ביז מען דערלעבט פון זיי אַ שטיקעל נחת.

אין אָנהויב פון יאַר 1934 זיינען צו מיר געקומען עטליכע אידען פון צפת, וואָס האָבען גענומען פאַנאָדערוויקלען פאַר מיר גאָר פאַנטאַסטישע פלענער. אין צפת האָט זיך דעמאָלט געהאַט געגרינדעט אַ געזעלשאַפֿט אונטער'ן נאָמען ״חברת אגודת הדתים״, וואָס האָט אָפגעקויפט פון דער פיק״א (די קאָלאָניאַציע געזעלשאַפֿט פון באַראָן ראַטשילד) צוויי טויזענט דונאַם באַדען אויפֿן הר כנען. די דאָזיגע געזעלשאַפֿט האָט געפלאַנט פאַנאָדערצובויען די באַרגיגע געגענט און פאַרוואַנדלען זי אין איינעם פון די שענסטע קור-אַרטען אויף דער וועלט. דערצו האָבען זיי געדאַרפט מענשען מיט פאַפולערע נעמען, וואָס זאָלען

זושטיין צו זייער געזעלשאפט, און פאר דעם ערשטען קרבן האָבען זיי אויס-
געקליבען מ'ך.

זיי האָבען פאַרגעלייגט, אַז איך זאָל קויפּען ביי זיי עטליכע הונדערט
דונאַם באַדען אויפ'ן הר כנען און בכלל זושטיין צו דער געזעלשאַפט און
העלפּען אַנטוויקלען איר טעטיגקייט. נאָך מיר, האָבען זיי געהאַפּט, וועלען
זושטיין נאָך אַנדערע אָנגעזעענע מענשען, און פאַר דער מצוה, וואָס איך
וועל זיין דער ערשטער, האָבען זיי מיר אָנגעבאַטען דעם באַדען בהצ'י חנם.
דערביי האָבען זיי מיר אָנגעגעבען אין נדן אַריין אַ געוויסע פּרוי לעווי אַזש
פון סינגאַפור, וואָס האָט זיך שוין פאַראַינטערעסירט מיט דעם פּראַיעקט און
פירט אונטערהאַנדלונגען וועגען קויפּען צוויי הונדערט דונאַם פון דעם דאָזיגען
באַדען, כדי אויפצובויען דאָרט אַ פּראַכטפולען האָטעל.

דערביי האָבען זיי מיר אָנגעגעבען דעם אַדרעס פון דער דאָזיגער פּרוי,
אַז איך זאָל מ'ך אַליין איבערצייגען ביי איר, ווי ווייט זי איז פאַראַינטערעסירט
אין דעם דאָזיגען גיגאַנטישען בוי-פּראַיעקט. מיין טבע איז געווען אַלעמען אויס-
צוהערען און דערנאָך מיט די אייגענע אויגען זיך איבערצייגען, וואָס פאַר
אַ פּראַקטישען ווערט עס האָבען די אַלע שיינע רייד. מיט אַ וואָך שפּעטער
בין איך טאַקע געקומען קיין צפת און בין אַרויף אויפ'ן הר כנען. דער אייני-
דרוק, וואָס מען באַקומט, ווען מען שפּרייזט אַרויף אויף דעם דאָזיגען באַרג
איז ווירקליך אַן אַנטזיקענדער. און איך האָב מיר געטראַכט, אַז עס וואָלט
באמת געווען גאָר נישט קיין שלעכטער געדאַנק צו פאַרוואַנדלען אַט די באַר-
גיגע געגענט אין אַ קוואַרטאַל פון שיינע ווילעס מיט אַלע אַנדערע גוטע זאַכען,
וואו מענשען זאָלען געפינען אַפּרו אין אַן אויסגעצייכענטען קלימאַט, אַרומגע-
רינגעלט פון אַ וואַנדערשיינער נאַטור.

אַבער גאָר אַן אַנדער איינדרוק האָבען אויף מיר געמאַכט די אידען פון
דער דערמאַנטער „חברת אגודת הדתים“, מיט וועלכע איך האָב זיך שפּעטער
באַקענט. זיי זיינען מ'ך באַפאַלען ממש ווי די היישעריקען און יעדער פון זיי
האַט מיר אָנגעבאַטען, אַז איך זאָל אַפּקויפּען אַ חלק באַדען פון זיין חלק אין
דער געזעלשאַפט. מיר האָט זיך דעריבער אויסגעוויזען, אַז די גוטע אידייע
פון פּאַנאָדערבויען אַ וואַנדערבאַרע געגענט שטייט איין אין נישט ריכטיגע
הענט, וואָס זוכען גיכער אַן אייגענעם נוצען ווי די טובת הכלל.

צוריקקומענדיג קיין תּל-אַביב האָב איך באַזוכט די פּרוי לעווי פון סינגאַ-
פור. זי האָט שוין אַפילו געהאַט אַן אייגענעם סעקרעטאַר, אַ געוויסען הער ברזל,
אַן אינטערעסאַנטער און קלוגער מענש פון אַן איינגעזעסענער ארץ ישראל
פּאַמיליע. מיר האָבען זיך פּאַנאָדערערעדט און איך האָב אויסגעפונען, אַז זי
איז ווירקליך שטאַרק פאַראַינטערעסירט אין דער געגענט פון הר כנען, אַז
זי איז אַ רייכע פּרוי, און אַז איר פאַרשטאַרבענער מאַן, וועלכער איז געבראַכט
געוואָרען צו קבורה אין ארץ ישראל, איז געווען אַ הייסער ציוניסט און אין
זיין אַנדענקען וויל זי פאַרווענדען איר פאַרמעגען אין ארץ ישראל, כדי צו

בויען א דויערהאפטע זאך, וואס זאל זיין נוצליך פאר דעם לאַנד און זאל גלייכצייטיג פאַרזאָרגען איר אויף דעם רעשט פון איר לעבען.

זי האָט מיר געזאָגט, אַז זי וויל טאַקע קויפֿען עטליכע הונדערט דונאַם באַדען אויפֿ'ן הר כנען, אָבער דירעקט פון דער פּיק־אַ-געזעלשאַפֿט, און נישט פון דער צפֿת'ער חברה. אַזוי ווי די געגענט איז נאָך ווילד און נישט באַ-וואוינט און איז נאָך דערצו אַרומגערינגעלט פון בלוין אַראַבער, וואָלט זי געוואָלט, אַז עס זאל זיך צוזאַמענעמען אַ גרעסערע גרופּע מענשען, וואָס זאָלען זיין גרייט גלייך אָנצוהויבען פאַרבויען דעם באַרג און זיך טאַקע אַליין באַזעצען דאָרט, כדי עס זאל זיך אָנהויבען שאַפען דאָרטען אַ מענטשליכער ישוב. דערווייל אָבער זעט זי נישט, אַז ווער עס איז זאל אַרויסווייזען אַן אינטערעס אין דער זאך.

פון דעם געשפרעך מיט פרוי לעווי האָב איך געדונגען, אַז זי איז אַ פּראַק-טישע פרוי מיט אַ געזונטען חוש פאַר דער ווירקליכקייט. און אַזוי ריידענדיג מיט איר איז מיר איינגעפאַלען, אַז עס וואָלט געווען נישט קיין קרומער געדאַנק אויסצובויען אויף דעם באַרג הייזלעך פאַר קינסטלער, וואָס וואָלטען זיך אַנטציקט מיט דער שיינקייט פון דער אַרומיקער נאַטור און געהאַט גלענצענדע מעגליכקייטען פאַר זייער שאַפונג. מיט דער צייט וואָלט די געגענט געקענט פאַרוואַנדעלט ווערען אין אַ קינסטלער־קאַלאָניע מיט ספעציעלע קינסטלערישע פאַראַנשטאַלטונגען, אַזוי ווי מיר האָבען דאָס געזען אין פאַרשידענע ערטער אין אייראַפּע, ווי אַ שטייגער: די מוזיק־פעסטיוואַלען אין זאַלצבורג אָדער אין ביירוט, און עס וואָלט געווען אַ גרויסער כבוד פאַר'ן לאַנד און וואָלט אויך אַריינגעבראַכט אַ געוויסע הכנסה פון טוריסטען פון דער גאַנצער וועלט.

די קינסטלערישע פאַנטאַזיע האָט זיך ביי מיר אַליין אַביסעל צעשפּילט און איך האָב גענומען אויסמאַלען פאַר פרוי לעווי, וואָס פאַר אַ געוואַלדיגער אויפטו דאָס וואָלט געווען, ווען מיר קענען פאַרווירקליכען דעם פּלאַן. דערביי האָב איך שיעור אַליין נישט פאַרגעסען, וואָס פאַר אַן עלעמענט מענשען עס זיינען די קינסטלער, אַז די מערהייט פון זיי זיינען שטאַרק איינגערעדט און פאַרגלויבט אין זיך; זיי זיינען גערוועזן און צערייצט און מען דאַרף זיך אויס-שטיין כל'ערליי צרות ביז מען קען מיט זיי אויסקומען.

אָבער נישט געקוקט אויף דעם האָבען מיר זיך אין אונזער געשפרעך אָפּגעשטעלט אויף דעם פּראַיעקט אַלס דעם פּאַסיגסטען, וואָס זאל העלפען פּאַנאַנדערבויען די וואונדערליכע געגענט פון הר כנען. עס איז באַשאַסען געוואָרען, אַז איך, וואָס שטיי אַמנאַענטסטען צו דער קינסטלערישער וועלט, זאל נעמען אויף זיך צוזאַמענצושטעלען אַ גרופּע קינסטלער: מאַלער, מוזיקער און שריפטשטעלער, וואָס וועלען האָבען אַן אינטערעס אין דער זאך. דערווייל האָבען מיר צווישען זיך אָפּגעמאַכט, אַז נישט פרוי לעווי און נישט איך זאָלען אונטערנעמען עפעס וואָס מיט דער צפֿת'ער געזעלשאַפֿט, ביז מיר וועלען נישט אויפקלערען, צי דער פּראַיעקט פון אַ קינסטלער־קאַלאָניע האָט עפעס אַ ממשות.

דער ערשטער, וועלכען איך האָב פאַרשטענדיגט וועגען דעם פלאַן, איז געווען אַ פריינט מיינער פון ווין, אַן אַנגעזעענער דיריגענט, וועלכער האָט זינט עטליכע יאָר געוואוינט אין תל אָביב. ער איז געווען אַן אידעאָליסט און אַן ענטוויאָסטישער מענש פון דער נאַטור, האָט ער זיך גלייך אַנגעצונדען פאַר דעם פראַיעקט און האָט גענומען אויסמאַלען אין די העלסטע פאַרבען, וואָס מען קען אַלץ אויפטאָן אויף אַט דעם פאַר'כישופ'טען באַרג. ער איז געווען שטאַרק באַגייסטערט און האָט גענומען אויף זיך צוזאַמענצושטעלען אַ רשימה פון אַנגעזעענע קינסטלער אין תל אָביב, אַזעלכע, וואָס לעבען אין שווערע באַדינגונגען אין שטאָט און וואַלטען זיך גערן באַזעצט אויף דער שויס פון דער נאַטור.

אין עטליכע טעג אַרום האָבען מיר אָפּגעהאַלטען אַ באַראַטונג מיט די קינסטלער, לויט דעם צעטעל, וואָס מיין פריינט האָט צוזאַמענגעשטעלט. אָבער דאָ איז אויפגעשוואומען גאַר אַ וויכטיגע פראַגע, וואָס מיר, די גרויסע פאַנטאַזיאַרען און פלענער-מאַכער, האָבען זי אינגאַנצען אַרויסגעלאָזט פון געדאַנק: פון וואָס וועלען אַט די קינסטלער לעבען אויף דעם באַרג? אמת טאַקע, הייזלעך וועלען מיר פאַר זיי אויסבויען, אָבער אין שטוב אַריין דאַרף מען דאָך האָבען נאָך עפעס; איז ווער וועט זיי באַזאָרגען מיט דעם נאָך עפעס?

עס איז טאַקע נישט געווען מער ווי אַ פראַיעקט, אָבער אַזאָ וויכטיגע פראַגע האָט מען אין דעם פראַיעקט נישט געטאַרט אַרויסלאָזען. עס איז געבליבען, אַז צו דער צווייטער זיצונג זאל מען קומען מיט גענויער אויסגעאַרבייטע פלענער, ווי אַזוי צו באַזאָרגען, אַז די איינוואוינער פון דער קינסטלער-קאַלאָניע אויפ'ן הר כנען זאָלען האָבען אַ באַזע פונדאָנען צו ציען חיובת. און ווירקליך, די פרוי לעווי האָט געגעבען אַ פלאַן, אַז מען זאל אין דער נייער קאַלאָניע אויסבויען אַ קונסט-געווערב שולע, וואו עס זאָלען זיך לערנען קינדער מיט קינסטלערישע פעהיגקייטען. די אויסאַרבייטונגען פון די שילער זאָלען פאַר-קויפט ווערען, און דאָס וועט אַריינברענגען אַ באַשיידענע הכנסה פאַר דער ערשטער צייט.

אָבער עס איז געווען קלאָר, אַז אַן אַ באַדייטענדען פאַנד אויף אויסצו-האַלטען און אונטערשטיצען די קאַלאָניע-אינוואוינער אין דער ערשטער צייט וועט דער פראַיעקט נישט קענען פאַרווירקליכט ווערען. פרוי לעווי האָט אונז דערווייל מיטגעטיילט, אַז זי האָט געקויפט דירעקט פון דער פיק"א-געזעלשאַפט 200 דונאַם באַדען אויפ'ן הר כנען, און אַז זי האָט זיך פאַרפליכטעט אין משך פון אַ באַשטימטער צייט דאַרט אויפצובויען אַ גרויסען האַטעל. די דאָזיגע נייעס איז געווען זעהר נישט קיין גינסטיגע פאַר דעם פראַיעקט פון דער קינסטלער-קאַלאָניע, ווייל מיר האָבען געפלאַנט אַרויסצובאַקומען געוויסע קאַנצעסיעס פון די צפּת'ער אידען לטובת דעם דאָזיגען פראַיעקט. מיר האָבען געוואַלט פון זיי באַקומען אַ טייל באַדען אומזיסט. אָבער איצט, ווען זיי האָבען

געזען, אז די פרוי לעווי וועט אין גיכען דאָרט אָנהויבען בויען — וועט זיין שווערער פון זיי די קאַנצעסיעס אַרויסצובאַקומען.

פרוי לעווי האָט דאָס פאַרשטאַנען און זי האָט צוגעשטימט צו אונזערע אַרגומענטען, אַז עס איז גלייכער זיך דערווייל אָפצוהאַלטען פון קאַנקרעטע שריט אויפ'ן הר כנען, ביז די פאַרהאַנדלונגען מיט די צפּת'ער אידען וועלען נישט זיין פאַרענדיגט.

מיר האָבען פאַרלאַנגט ביי דער „חברה הדתית“ אומזיסט 200 דונאַם באַדען, כדי אויף זיי אויסצובויען די געפלאַנטע קינסטלער-קאַלאַניע. מיר האָבען דאָס מאַטיווירט דערמיט, וואָס דאָס וועט געוואַלדיג פאַפולער מאַכען די אידייע פון פאַנאַדערבויען דעם הר כנען, און פאַר דעם איבעריגען באַדען וועלען זיי אַרייננעמען אַ סך מער וויפיל זיי וועלען פאַרלירען דורך די 200 דונאַם באַדען, וואָס זיי וועלען מאַכען אַ געשאַנק צו די קינסטלער. דערביי האָבען מיר זיי אַריינגעגעבען אין נדן אריין, אַז אויב זיי וועלען דערפילען אונזער וואונש, וועט דאָן פרוי לעווי דאָרט אָנהויבען בויען אַ גרויסע האַטעל און אויך עטליכע קלענערע היילעך, וואו די קינסטלער זאָלען וואוינען, און איך וועל קויפען אַ גרעסערע צאָל דונאַם אויפ'ן באַרג.

נאָך לאַנגע וואַכען פון פאַרהאַנדלונגען און דינגען זיך, נאָכדעם ווי זיי האָבען געזען, אַז מיר, דאָס הייסט, פרוי לעווי און איך, די הויפט מחותנים צו דער אידייע פון פאַנאַדערבויען דעם הר כנען, רירען זיך נישט פון אַרט און זיינען פאַר'עקשנ'ט אין אונזער פאַדערונג פון אַן אומזיסטען שטח באַדען פאַר די קינסטלער, האָבען די אידען פון דער צפּת'ער געזעלשאַפט נאָכגעגעבען, אָבער נישט אומזיסט, נאָר זיי האָבען אָפגעגעבען 120 דונאַם באַדען פאַר'ן אַלגעמיינעם פרייז פון 120 פונט, דאָס מיינט צו איין פונט אַ דונאַם, אַ שטיקעל נצחון איז עס דאָך געווען, און מיר זיינען געווען צופרידען. די צפּת'ער אידען האָבען אָבער געשטעלט אַ באַדינג, אַז אויף דעם באַדען דאָרף מען אין אַ באַ- שטימטער צייט אָנהויבען בויען די קונסט-געווערב שולע.

פרוי לעווי האָט צוגעזאָגט צוצוגעבען צו די 120 דונאַם נאָך 30 דונאַם פון איר באַדען אינגאַנצען אומזיסט, און אויך איך האָב צוגעזאָגט צו געבען מיין חלק, נאָכדעם ווי איך וועל האָבען דורכגעפירט מיין קנייה. און נאָכ'ן אָפּשליסען די אַלע אָפּמאַכען נאַטאַריעל, ווי עס געהער צו זיין, האָבען מיר באַשלאָסען, אַז איצט איז געקומען די צייט צו גרינדען דעם קינסטלער-פאַראַיין, וועלכען מען האָט אַ נאָמען געגעבען „הבירה“.

דער פאַראַיין האָט זיך געשטעלט אַלס זיין ערשטע אויפגאַבע: (1) שאַפען אַ פאַנד אויף די ערשטע הוצאות, און קודם כל אויסצוצאָלען די צפּת'ער אידען די 120 פונט פאַר'ן באַדען; (2) מאַכען די געהעריגע צוגרייטונגען אויף אויס- צובויען אויפ'ן הר כנען די געפלאַנטע קונסט-געווערב שולע; (3) פאַפולאַריזירען די אידייע פון דער קינסטלער-קאַלאַניע צווישען די ארץ ישראל-אידען, כדי צו פאַרזיכערען איר עקזיסטענץ. מען האָט אָנגעהויבען ווערבריען מיטגלידער,

נישט דוקא קינסטלער, נאר אויך אזעלכע, וואָס סימפּאָטיזירען מיט דער אידייע, און עס איז געשאַפֿען געוואָרען אַזאַ מין מיטגלידערשאַפֿט־קופּאַן, וואָס האָט געקאָסט 25 פּיאָסטער (צו יענער צייט אַ דאָלער מיט 25 סענט), וואָס האָט געדאַרפֿט געבען די ערשטע נויטיגע מיטלען.

מיר האָבען געמאָלדען וועגען אונזערע פּלענער אין אַלע אַרץ ישראל-צייטונגען און יעדער אַקטיווער קינסטלער האָט זיך ענערגיש גענומען ווערן-בירען פּאַסיווע מיטגלידער, און דער עיקר — פּאַרקויפֿען די קופּאַנעס. אָבער דאָ איז אונטערגעקומען אַ געשעעניש, וואָס האָט פּאַראַליזירט אונזער טעטיגקייט. צו יענער צייט, אין יאָר 1934-1935, האָט זיך אין תּל־אָביב געעפֿענט די גרויסע אויסשטעלונג (תּערוכה). די קינסטלער האָבען מיט רעכט געהאַלטען, אַז זיי מוזען האָבען אַן אייגענעם קינסטלער־פּאַויליאָן אויף דער אויסשטעלונג, וואו זיי זאָלען אויסשטעלען זייערע ווערק, וואָס עס איז געווען פּאַר זיי אַ לעבענס־פּראָגע.

אָבער די אויסשטעלונג האָט אַוועקגע׳הרג׳עט דעם קינסטלער־פּאַראַיין מיט זיינע פּלענער זיך פּאַנאָדערצובויען אויפֿן הר כּנען. אַלע געלטער, וואָס מיר האָבען מיט גרויס מי צוזאַמענגעקליבען דורך די קופּאַנעס, כדי צו באַצאָלען פּאַר דעם באַדען די צפּת־ע׳ר אידען, האָט איינגעשלונגען די אויסשטעלונג מיט איר קינסטלער־פּאַויליאָן. אַ צווייטע שוועריגקייט איז געווען, וואָס די צפּת־ע׳ר געזעלשאַפֿט האָט געהאַט בלויז אַ פּאַרמעלען קאָנטראַקט אויפֿן באַדען פּון דער ראַטשילד־געזעלשאַפֿט, זי האָט אָבער נאָך נישט געהאַט דעם ״קושאַן״ און האָט דעריבער נאָך נישט געקענט צוטּרעטען צו פּאַרצעלירען דעם באַדען אופֿן הר כּנען. בלויז די פּרוי לעווי האָט אויף איר באַדען באַקומען אַ קושאַן פּון דער ראַטשילד־געזעלשאַפֿט, און זי איז טאַקע צוגעטרעטען צו בויען דעם האַטעל און אויך עטליכע הייזלעך פּאַר די קינסטלער צו וואוינען, אַזוי ווי זי האָט געהאַט צוגעזאָגט.

און ווי נאָר זי האָט גענומען בויען, האָבען זיך אָנגעהויבען צרות פּון די שכנות׳דיגע אַראַבער. זיי האָבען אַרויסגעשלעפֿט אַלטע פּאַפּירען פּון מתּולח׳ס צייטען, וועלכע האָבען געדאַרפֿט באַווייזען, אַז דעם דאָזיגען באַדען האָט נאָך די טערקישע רעגירונג מיט הונדערטער יאָרען צוריק אַוועקגעשאַנקען דעם הייליגען מוסולמענישען ראַט, און אַז דער גאַנצער באַדען פּון הר כּנען איז דעריבער ״הקדש״ און אידען טאַרען זיך צו אים נישט צורירען. זיי האָבען פּאַרקלאַגט אין געריכט און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ לאַדעניש אויף חדשים לאַנג.

דער אידישער צד, דאָס מיינט, די צפּת־ע׳ר געזעלשאַפֿט, און אויך די ״פּיקאַ״, זיינען נישט געזעסען מיט פּאַרלייגטע הענט. מען האָט איינגעלאַדען די צוויי גרעסטע אַדוואָקאַטען אין לאַנד, וואָס האָבען בלויז האַנאַראַר גענומען צוויי טויזענט פּונט, און זיי האָבען טאַקע דעם פּראָצעס געוואונען. ענדליך האָט מען געקענט צוטּרעטען צו פּאַרצעלירען דעם באַדן. מען האָט אים פּאַרטיילט

אין דריי קאטעגאריעס, לויט דער קוואליטעט, און יעדער האט געקראגען זיין חלק לויט א גורל. די אראבער פלעגען זיך אבער אריינגנבענען אין די נעכט און צעשטערען די צייכענס, וואס מיר האבען אויפגעשטעלט ביים פאנאנדערטיילען דעם באדען.

א חוץ דעם האבען זיי פארקלאגט דעם אורטייל פון דער ערשטער געריכט-אינסטאנץ, און עס האט ווידער גענומען לאנגע חדשים, ביז עס איז געקומען צום צווייטען פראצעס. אויך צום צווייטען מאל האבען די אראבער פארשפילט, און מען האט געהאט יעדען גרונט צו האפען, אז איצט וועט שוין די מאנדאטען-רעגירונג באשיצען די נייע אייגענטימער, וועט זיי ארויסגעבען קושאנס און זיי וועלען ענדליך קענען צוטראגען צו דער בוי-ארבייט. אבער דעמאלט זיינען אויסגעבראכען די בלוטיגע אומרוען פון יאר 1936, וואס האבען געווירקט שווער אויפ'ן ישוב און האבען פאקטיש פאראליזירט יעדע ווייטערדיגע אויפבוי-טעטיגקייט. דער גאנצער פראיעקט פון דער קינסטלער-קאלאניע אויפ'ן הר כנען איז געבליבען הענגען אין דער לופטען. בלויז די פרוי לעווי איז ווייטער אנגעגאנגען מיט איר ארבייט פון אויסבויען דעם האטעל. זי האט געטאן די ארבייט אונטער דער שוך פון דער פאליציי, וועלכע האט איר די דאזיגע שוך געגעבען, ווייל זי איז געווען אן ענגלישע בירגערין.

אין אפריל, 1935, האב איך באשלאסען צו בויען פאר זיך אליין א הויז אויפ'ן הר הכרמל, אויף דעם פלאץ, וואס איך האב דארט געהאט געקויפט אויף דעם פאנאראמע-וועג נאך בעת מיין ערשטען באזוך אין ארץ ישראל. שכנים ארום האב איך געהאט גאנץ בכבוד'יגע; דארט האבען געוואוינט די רומענבערגס, קאלאנעל קיש, וועלכער איז שפעטער אלס בריגאדיר-גענעראל געפאלען אין די שלאכטען אין ליביע; ווייטער האבען דארט געהאט פיינע ווילעס דער גובערנאטאר קעיטריטש, א שוועסטער פון גענעראל אלענבי, און אנדערע מיוחסים פון דער דעמאלטיגער ענגלישער אריסטאקראטיע אין ארץ ישראל.

דאס איז ווירקליך געווען אן אויסגעטרומטער פלאץ פאר אפרו און פאר אנוועטיגען דאס אויג מיט די שענסטע לאנדשאפטען, וואס די מענשליכע פאנטאזיע קען זיך נאר אויסמאלען. איך האב נישט באוויזען זיך אריינצוקלייבען אין דעם פיינעם הויז, ווי דאס לאנד האט זיך באדעקט מיט פינסטערע וואלקענס פון די אראבישע שחיתות, וואס האבען זיך אנגעהויבען. שוין פריער האט מען געקענט שפירען אין דער לופט, אז עפעס גרייט זיך. די אידען-פריינטליכע אראבער (הגם זיי זיינען געווען גאנץ קליין אין צאל) האבען געווארענט, אז עס ווערען געפלאנט אנט-אידישע ארויסטרעטונגען אין גרויסען מאסטאב. די אידען האבען פיבערהאפט גענומען זאמלען געלט אויף אַנצוגרייטען געווער. און דעמאלט איז אנטשטאנען די אונטערערדישע און העלדישע „הגנה“, וואס האט באשיצט דעם אידישען כבוד און דעם אזוי שווער דעראבערטען אידישען באווייז. די גרעסטע געפאר האט געדראגט תל אביב פון איר שכניטע

יפו, דעמאלט אַ הונדערט פראצענטגע אַראַבישע שטאָט, בלוטיג-פיינטליך צו אידען. די יפו'ער אַראַבער האָבען שוין געגרייט זעק, אין וועלכע אַוועק-צוטראַגען דעם אידישען רויב פון „רייכען“ תל אַביב.

עס איז נישט געווען קיין פראַגע, צי אימיצער קאָן אָדער וויל געבען פאַר דער „הגנה“, — יעדערער האָט געמוזט געבען, און טאַקע מער וויפיל ער איז געווען אומשטאַנד. אין איין טאַג זיינען געקומען צו מיר עטליכע מיטגלידער פון דער רעוויזיאַנטישער פאַרטיי, אַז איך זאָל אַרויסגיין זאַמלען געלט פאַר זייער פאַרטיידיגונגס-פאַנד. איך האָב קיינמאַל צו זייער פאַרטיי, ווי בכלל צו קיין שום פאַרטיי, נישט געהערט. אָבער די שטימונג אין לאַנד איז דעמאַלט געווען אַזאַ, אַז איך האָב גענומען די פאַטשיילע און זיך געלאָזט איבער די הייזער — זאַמלען געלט פאַר פאַרטיידיגען אידיש לעבען און אידיש פאַר-מעגען. איך געדענק, אַז דעם ערשטען טאַג האָב איך צונויפגענומען 200 פונט, וואָס האָט געדאַרפט באַטראַכט ווערען פאַר אַ סך, נעמענדיג אין אַכט, אַז די געבערס זיינען געווען קליינע מענשען, וואָס האָבען זיך אַליין קוים אויס-געשלאָגען די פרנסה.

דעם 19טען אַפּריל, 1936, זיינען די בלוטיגע אומרוען אויסגעבראַכען. דער אַנהויב איז טאַקע געקומען פון יפו, וואו די מערדערס זיינען באַפאַלען די אידען, וואָס האָבען געוואוינט אויף דער גרענעץ צווישען יפו און תל אַביב, און האָבען גלייך דעם ערשטען פרימאַרגען אומגעבראַכט איין און צוואַנציג אידען. דעמאַלט איז אַנטשטאַנען די גרויסע מחלוקה: צי זאָל מען גיין אין די אַראַבישע היימען און צוריקצאָלען זיי מיט מאַרד פאַר מאַרד. אָדער מען זאָל אָננעמען אַ פאַליטיק פון געדולדיגען פאַרטראַגען די אַלע מערדערייען און אַפּעלירען צום יושר פון די אַראַבישע מערדערס אָדער פון דער גלייכגילטיגער מאַנדאַטען-מאַכט, אָדער גאַר זיך אויספיינען פאַר דער וועלט, אַז מיר זיינען אַזעלכע צדיקים, אַז ווען מען מאַרדעט אונזערע פרויען און קינדער, ענטפערען מיר מיט — „הבלגה“, וואָס דאָס מיינט צוריקגעהאַלטענעקייט.

די דאָזיגע מחלוקה איז געווען אַ ביטערע און אַ פיינליכע, ווייל זי האָט אַנגערירט דעם סאַמע יסוד פון אידישען לעבען און אידישער עטיק, וואָס האָט זיך אויסגעבילדעט ביי אונז דורך דעם טויענען יעריגען גלות-לעבען. עס איז געווען שווער אַפּצוטערעטען פון דער דאָזיגער עטיק — און ווערען אַליין אַ מערדער פון אומשולדיגע מענשען. אָבער סוף כל סוף — אין זעלבסט-פאַרטיידיגונג — האָט מען דאָס געמוזט טאָן, ווייל די אַראַבער אַלס אַן אַזיאַטיש פאַלק, ווייסען נאָר זיך צו רעכענען מיט איין פאַקטאָר: מאַכט! דער אַראַבער וועט אויף אייך אַנפאַלען בלוזי ווען ער ווייסט, אַז איר זענט שוואַך, אָבער קיינמאַל נישט, ווען ער ווייסט, אַז איר וועט אים צוריקצאָלען מיט דער זעלבער מטבע און אפשר נאָך מיט אַ גרעסערען קלאַפּ...

איך געדענק יענעם טאַג, ווען תל אַביב האָט געפירט צו קבורה די 21 אידען, וועלכע זיינען געפאַלען די ערשטע קרבנות פון די אַראַבישע שחיטות

אין יפו אויפ'ן וועג קיין תל אביב. א גרויסע קלאג האט ארומגענומען די ערשטע אידישע שטאט, וועלכע האט געדארפט הילפלאז צווען די שאנד ווי אידען ווערען אומגעבראכט אין זייער אייגען לאנד. איך געדענק אפילו דעם עפיזאד, וואס איז געשען בעת דער לוויה. ווען מ'איז אזוי נאכגעגאנגען נאך די אַרונים, אין טיפען טרויער, האט זיך מיטאמאל אן אַרונ געגעבען א ריס און פון אים איז אַרויסגעשפרונגען — א געזונטער, שיינער יונג, וועלכער האט זיך אַוועקגעשטעלט געזונט און פריש אויף זיינע אייגענע פיס...

אין אנהויב האט מען זיך דערשראקען פאַר דעם לעבעדיגען מת, אַבער באַלד איז דאָס מיספאַרשטענדעניש אויפגעקלערט געוואָרען: ער האָט זיך געפונען אינמיטען פון די אַראַבישע אַנפאַלען אויף די אידען, און זיין לעבען איז געווען אין געפאַר; ער האָט נישט געזען פאַר זיך קיין שום מעגליכקייט צו ראַטעווען זיך פון דעם אַראַבישען צעווילדעוועטען המון, האָט ער זיך דעמאָלט אַריינגעוואָרפען אין וואָגען פון די מתים — און אזוי האָט מען אים אונטער אַ שוואַרצער דעקע געבראַכט קיין תל אביב. גראַד איז דער „מת“ געווען אַ זון פון מיין פריינט דוד טרייוויס, אַן אַמעריקאַנער איד פון טולסאַ, אַקלאַ- האַמאַ. דאָס איז געווען אַ זעלטענער טיפ פון אַן אַמעריקאַנער איד-אידעאָליסט, וועלכער האָט צו יענער צייט צוזאַמענגענומען זיין גאַנץ פאַרמעגען, וואָס איז גאַר נישט געווען קליין, האָט גענומען ווייב און קינדער, מיט די איידעמס, שנורען און אייניקלעך, און איז געפאַרען קיין ארץ ישראל — נישט טוריסטעווען, נאָר טאַקע באַזעצען זיך דאָרט אויף שטענדיג.

אין אַמעריקע איז דוד טרייוויס געווען אַ באַזיצער פון אייגענע אויל- גרובענס און ער האָט געפלאַנט צו עפענען אין ארץ ישראל אַ פאַבריק פון מאַשינען צו בויערען די ערד אויף צו געפינען וואַסער, וואָס דאָס איז ממש געווען אַ לעבענס-נויטווענדיגקייט פאַר'ן לאַנד. שפעטער האָט ער אויך אונ- טערגענומען אַנדערע גרויסע פראַיעקטען.

די אראבער פארניכטען מיין פרדס

א טאג נאך דעם אויסברוך פון די אומרוען צווישען יפו און תל אביב האָבען זיך די געשעענישען גענומען אויסשפרייטען איבער'ן גאַנצען לאַנד, איבער אַלע קאָלאָניעס און קבוצות, איבער אַלע באַנען און וועגען. מען האָט אָנגעהויבען סיסטעמאַטיש פאַרניכטען אידישע פרדסים און בכלל אידיש האָב און גוטס. די קאָלאָניעס האָבען זיך העלדיש פאַרטיידיגט און עס זיינען געפאלען טייערע אידישע קרבנות.

עטליכע וואַכען נאָכדעם ווי די בלוטיגע געשעענישען האָבען זיך אָנגע-הויבען, איז געקומען צו מיר דער שומר פון מיין פרדס אין גדרה, אַן אַראַבער, און האָט מיר מיטגעטיילט, אַז די אַראַבישע באַנדעס אין יענער געגענט האָבען אים געוואַרענט, אַז אויב ער וועט ווייטער היטען אַ אידישען פרדס, וועלען זיי אים דערשיסען ווי אַ הונט. ער איז דעריבער געקומען מיר זאָגען, אַז איך זאָל אויפנעמען אַן אַנדער וועכטער, ער קען נישט ווייטער פאַרבלייבען אויף דעם פאַסטען.

אויך מיין פאַרוואַלטער, קאַסאַווסקי, איז צו מיר געקומען מיט דער נישט פרייליכער מיטטיילונג, אַז די לאַגע איז אַ קריטישע, די געפאַר פון אַן אַראַבישען אַנפאַל אויפ'ן פרדס איז זעהר גרויס, דאָך האָט ער באַשלאָסען אויף צומאַרגענס אַרויסצוגיין צו דער אַרבייט מיט צוואַנציג אַרבייטער, ווייל דער פרדס איז שוין אַ לאַנגע צייט נישט באַוואַסערט געוואָרען און עס דראָט אַ געפאַר, אַז דער גאַנצער פרדס וועט גיין צו גרונט, אויב מען וועט גלייך נישט אַנטרינקען דעם באַדען.

איך האָב זיך קאַטעגאָריש קעגענגעשטעלט, אַז ער אליין אַדער ווער עס איז פון די אַרבייטער זאָל זיך וואַגען אין אזא קריטישער צייט אַרויסצוגיין צו דער אַרבייט אין פרדס. איך האָב אים בפירוש געזאָגט, אַז ווען אַפילו דער גאַנצער פרדס פון צוויי הונדערט דונאַם זאָל פאַרלירען גיין, וועט עס אַלץ זיין פאַר מיר אַ קלענערער פאַרלוסט, ווי חלילה איין אַרבייטער זאָל דורך מיר פאַרוואַונדעט ווערען, און אזוי איז געבליבען ווי איך האָב פאַרלאַנגט. דער גאַנצער פרדס איז געבליבען אויף הפקר אַן באַאַרבייטונג און אַן שוין.

איך האָב זיך געווענדעט נאָך שוין פאַר מיין פאַרמעגען צו דער לאַקאַלער פאַליציי און צו די דיסטריקט באַאַמטע, אַבער עס איז געווען ווי איך וואַלט גערעדט צו אַ טויבער וואַנט. מיט זיבען טעג שפעטער איז געקומען קאַסאַווסקי

א בלאַסער און איבערגעשראַקענער און דערציילט, אַז ביינאַכט זײַנען אַראַבישע באַנדיטען באַפאַלען און פאַרניכטעט דעם פּרדס. די מײסטע בײמעלעך האָבען זײ אויסגעריסען מיט די וואַרצלען, די איבעריגע האָבען זײ צעהאַקט און צעקריפעלט. אַ סך פון די בײמער זײנען שוין געווען רײף און האָבען שוין געדאַרפט נעמען געבען זײער פּרוכט: אַראַנזשען און גרעײפֿ־פּרוכט.

עס האָט מיר אַ רײס געטאַן בײם האַרצען, ווײל מען האָט געדאַרפט וויסען וויפיל מי און פײן עס האָט גענומען ביז מען האָט אויסגעהאַדעוועט אַ פּרדס, ווי מען האָט געדאַרפט אַרום אים אומגיין, ווי אַרום אַ קליין קינד, און מען איז פון אים אויסגעשטאַנען די אַלע צרות, וואָס אַ טאַטע שטייט אויס פון זײן קינד. און איצט, ווען עס איז געקומען די צײט צוזאַמענצוקלייבען די פּרוכט פון לאַנגע יאָרען האַרעוואַניע, ווערסטו געוואויר, אַז ווילדע וואַנדאַלען האָבען מיט אײן פאַרמעסט פון זײערע בלוטיגע הענט פאַרניכטעט אַזוי פיל מענשליכע פּראַצע און אַזוי פיל מענשליכע האַפענונגען.

מיר זײנען געשטאַנען פאַרצווייפעלט און נישט געוואוסט, וואָס מען הויבט אַן צו טאָן. ענדליך האָט מײן פאַרוואַלטער דער ערשטער איבערגעריסען די שטילקײט און האָט זיך אַנגעבאַטען, אַז ער וועט מאַרגען באַגינען אַרויספאַרען קיין גדרה, נעמען דאָרט עטליכע פון מײנע אַרבייטער, און אפשר וועט ער אויך באַקומען אַ פּאַליציאַנט, און אַלע צוזאַמען וועלען זײ גיין אַ קוק טאָן, וואָס עס איז געשען מיט'ן פּרדס. איך האָב ווידער מיט דער גאַנצער קאַטע־גאַרשיקײט דערקלערט, אַז איך וועל דאָס בשום אופן נישט דערלויבען. איך וויל נישט טראַגען די אחריות פאַר די לעבענס פון די מענשען.

עס איז געבליבען צווישען אונז, אַז מיר זאָלען נאָך צוואוואַרטען עטליכע טעג, אפשר וועט זיך די לאַגע אַביסעל אײנשטילען און מען וועט דאָן קענען רײזיקירען און אַרויספאַרען צום פּרדס. אויך מײן יונגער זון האָט זיך געבונדן טעוועט און האָט דווקא געוואַלט צוזאַמען מיט'ן פאַרוואַלטער אַרויספאַרען צום פּרדס. איך האָב זײ קוים געקענט אײנהאַלטען נאָך פיר טעג, און אויפ'ן פּינפטען טאָג איז דער פאַרוואַלטער פּינף פאַרטאָג געקומען מיט זײן אויטאָ־מאַביל צו מײן הויז. ער האָט מיר געגעבען זײן וואָרט, אַז ער וועט צופאַרען בלוין ביז גדרה, און דאָרט וועלען זײ זען צי עס איז מעגליך צוצוקומען צום פּרדס, וואָס געפּינט זיך צוויי קילאָמעטער פון שטעטעל. און ווען ער האָט מיר פאַרזיכערט, אַז נישט שפעטער ווי פּינף אַזײגער פאַרנאַכט וועלען זײ זײן צוריק, האָב איך דאָן דערלויבט, אַז מײן זון זאָל מיטפאַרען.

מיט אַ שווער האַרץ האָב איך געגעבען די דערלויבעניש און גלייך ווי זײ זײנען אַוועקגעפאַרען, האָב איך שוין חרטה געהאַט אויף דעם, וואָס כ'האַב דאָס דערלויבט. עס האָט זיך אַנגעהויבען פאַר מיר אַ טאָג פון פּינליכען וואַרטען און אויסקוקען, אַז מײן זון מיט'ן פאַרוואַלטער זאָלען שוין ענדליך זײן צוריק. ענדליך איז געוואָרען פּינף פאַרנאַכט, איך בין אַרויסגעלאָפּען צום וועג, אָבער איך האָב קײנעם נישט געזען אַנקומען. איך בין געלאָפּען איבער

די גאסען, האָב נאָכגעפרעגט ביי מענשען און בין פון מינוט צו מינוט געוואָרען אַלץ מער אומרוהיג, וואָס מען זעט זיי נישט צוריק.

דער זייגער איז געוואָרען זעקס און זיבען אין אַווענט. איך האָב געפילט ווי דאָס האָרץ שפּרינגט מיר אַרויס און האָב מיר קיין אַרט נישט געקענט געפינען פאַר אומרו און שרעק. איך האָב זיך פאַרבונדען טעלעפּאָניש מיט דער פּרוי פון מיין פאַרוואַלטער קאַסאַווסקי אין פּתח תקוה, אָבער אויך זי האָט נישט געהאַט קיין שום ידיעה פון איר מאַן און איז געווען זעהר פאַר-צווייפעלט.

די שעה'ן זיינען געגאַנגען און איך האָב נישט געוואוסט וואָס איבערצו-קלערען. איך האָב זיך בפּירוש אויסגערעדט מיט מיין פאַרוואַלטער, אַז טאַמער וועט ער זען, אַז זיי קענען נישט צוריקקומען צו דער צייט, זאָל ער מיר ווייניגסטענס טעלעפּאָנירען וואו זיי געפינען זיך. עס איז געוואָרען צען ביינאַכט און מען האָט אַלץ נישט געזען מיין זון מיט'ן פאַרוואַלטער. מיינע נערווען זיינען געוואָרען געשפּאַנט ביז משוגעת, אויך מיין פּרוי, וועלכע האָט מיך ביז איצט באַרהיגט, האָט שוין נישט געהאַט מער קיין ווערטער מיך איינצושטיילען. איך האָב נישט אויפגעהערט צו רופען דורכ'ן טעלעפּאָן אַלע מיינע פּריינט, אַז זיי זאָלען מיר העלפען אויסגעפינען, וואָס עס איז געשען מיט מיין זון און מיט'ן פאַרוואַלטער.

אויך די פּאָליציי האָט נישט געגעבען קיין שום ידיעות, וואָס עס האָט פּאַסירט מיט דעם אויטאָמאָביל אויפ'ן וועג קיין גדרה. שפּעט אין דער נאַכט בין איך צוזאַמען מיט מיין פּריינט, אינזשינער פּרידמאַן, אַוועק צום הויפּט-קאַמענדאַנט פון דער פּאָליציי, ער איז געווען איבערראַשט צו זען מיך צוועלף אַזויגער ביינאַכט. ער האָט מיר צוגעזאָגט צו טאָן אַלץ, וואָס איז אין זיינע מעגליכקייטען צו דערגיין וואָס עס איז מיט זיי געשען. ער האָט אָפּגערופען אַלע פּאָליציי-פּאַסטענס און אַלע האָבען געענטפערט, אַז זיי האָבען אַזאַ אויטאָ-מאָביל מיט צוויי פּאַסאַזשירען נישט געזען אין פאַרלויף פון דעם גאַנצען טאַג.

בלויז דער פּאָליציי-פּאַסטען אין גדרה אַליין האָט באַריכטעט, אַז מען האָט זיי דאָרט געזען אַרום דריי נאַכמיטאַג, ווען זיי זיינען פון דאָרט אַוועקגע-פאַרען, נישט זאָגענדיג וואוהיין. עס איז געווען איינס אַזויגער ביינאַכט, ווען איך בין אַ צעבראַכענער צוריק אַהיימגעקומען. איך האָב געציטערט מיט'ן גאַנצען קערפּער און נישט געוואַלט דערלאָזען דעם געדאַנק, אַז דאָס שרעקליכסטע האָט געקענט פּאַסירען מיט מיין קינד. אַזוי זיינען מיר געלעגען אין געהאַקטע וואונדען און געוואָרט אויף אַ וועלכער עס איז ידיעה פון דער פּאָליציי.

ערשט אַרום פיר פאַרטאַג האָט מיך אָפּגערופען דער דערמאַנטער איינ-זשינער פּרידמאַן מיט דער גליקליכער ידיעה, אַז ענדליך האָט מען אויס-געפונען, אַז די פאַרשוואונדענע געפינען זיך אין קבוצת ברענער, פינף מייל פון מיין פּרדס. וואָס איך מיט מיין פּרוי האָבען איבערגעלעבט אין דער

דאזיגער גרוילפולער נאכט — איז גאָר נישט מעגליך צו שילדערען. אָבער אומענדליך איז געווען אונזער פרייד צו הערען, אַז זיי לעבען און זיינען גאַנץ. ערשט אויף צומאַרגענס אַרום צען פרי האַבען זיך די פאַרשוואונדענע באַווזען און האַבען איבערגעגעבען, אַז די אַראַבער האַבען געהאַט איבערגע- שניטען אַלע טעלעפאָן-פאַרבנדונגען און דערפאַר האַבען זיי נישט געקענט האַלטען דעם צוזאַג פון פאַרבנדען זיך מיט אונז. וואָס עס איז שייך דעם פּרדס — האַבען זיי באַשטעטיגט דעם חורבן פון וועלכען איך האָב שוין פּריער געוואוסט.

צו יענער צייט איז אָנגעקומען קיין ארץ ישראל אַ קאַמיסיע פון דריי אַמעריקאַנער סענאַטאָרען, וועלכע האַבען געדאַרפט אויספאַרשען די סיבות פון די אַראַבישע אַרויסטרעטונגען קעגען אידען און אויך באַריכטען וועגען דעם פאַרנעם פון די חורבנות און שחיתות, וואָס די אַראַבער האַבען פאַר- אורזאָכט. די קאַמיסיע איז באַשטאַנען פון די פּאָלגענדיגע דריי סענאַטאָרען: וואָרען אָסטען, איצטיגער פאַרשטייער פון אַמעריקע אין די פאַראייניגטע פעל- קער, ראַיאַל קאַפּלאַנד, סענאַטאָר פון ניו יאָרק, וועלכער האָט מיר מיט יאָרען צוריק געהאַלפּען אין וואַשינגטאָן, אַז איך זאָל קענען ברענגען מיין פּרוי קיין אַמעריקע, און דאַניעל האַרטינגער.

די דאָזיגע סענאַטאָרען-קאַמיסיע איז אַרומגעפאַרען דאָס גאַנצע לאַנד, האָט געזען דעם שרעקליכען חורבן, וואָס די אַראַבער האַבען פאַראורזאַכט אין אידישען באַזייץ, און צווישען אַנדערעס האַבען זיי אויך באַזוכט מיין פּרדס, און וואָס זיי האַבען דאָרט געזען האַבען זיי גענוי באַשריבען אין דעם רעפּאָרט צו דער אַמעריקאַנער רעגירונג. אַן ערך פיר טויזענט פּרוכט-ביימער זיינען דאָרט אויסגעריסען געוואָרען מיט די וואַרצלען. שווערע פּראַצע און האַרעוואַניע אין משך פון פיר יאָר צייט איז פאַרלוירען געגאַנגען.

אַ דעלעגאַציע פון אַמעריקאַנער בירגער, וועמענס אייגענטום עס איז פאַר- ניכטעט געוואָרען דורך די אַראַבער, איז אויפגענומען געוואָרען דורך די סענאַטאָרען אין „מלך דוד האַטעל“ אין ירושלים. אין דער דעלעגאַציע זיינען אויך מיטגעווען דריי רבנים. די סענאַטאָרען האַבען פאַרלאָנגט, אַז איך, דער אַממיינסטען געליטענער אַמעריקאַנער בירגער, זאָל צושטעלען אַ שריפטליכען מעמאָראַנדום דער קאַמיסיע. איך האָב אויפ'ן צווייטען טאַג צוגעשטעלט דעם מעמאָראַנדום און ער איז אַריינגענומען געוואָרען אַזוי ווי ער שטייט און גייט אין דעם רעפּאָרט פון דער סענאַטאָרישער קאַמיסיע, וואָס איז שפּעטער פאַרעפענטליכט געוואָרען אין וואַשינגטאָן.

איך האָב נאָך געהאַט אַ געלעגענהייט זיך צו באַגעגענען מיט די סענאַטאָרען אויף אַן אויפנאַמע, וואָס איז לכּבוד זיי געגעבען געוואָרען אין תּל אַביב. איך האָב אויף דער אויפנאַמע פאַרגעטראַגען עטליכע פון מיינע קאַמפּאָזיציעס און שפּעטער, אין אַ פּריינטליכען געשפּרעך, געקאַנט געווער אַרומריידען דאָס אומגליק, וואָס איז געקומען אויפ'ן לאַנד דורך די אַראַבישע אַרויסטרעטונגען.

און די גלייכגילטיגקייט, וואָס עס ווייזט אַרויס צו דעם דאָזיגען אומגליק די ענגלישע מאַנדאַטען-מאַכט.

אַבער סענאַטאַרען אַהין און קאָמיסיעס אַהער — ס'האַט גאַרנישט געקאַנט אַראָפּנעמען און פאַרמינערען פון דער קאַטאַסטראָפּע, וואָס האָט געטראָפּען דעם ישוב. איך פּערזענליך האָב שווער איבערגעלעבט נישט אַזוי ווייט דעם פאַרלוסט פון צוואַנציג טויזענט דאָלאַר, וואָס דער פּרדס האָט געקאַסט, ווי די האָפּענונגען און די אַרבייט און די פלייס, וואָס זיינען אין דעם פּרדס אין משך פון פיר יאָר אַריינגעלייגט געוואָרען. עס איז איבערגעריסען געוואָרען דער אימפעט פון מיין בוי־טעטיגקייט אין ארץ ישראל, וועלכע איך האָב אונטערגענומען נישט אויף רייך צו ווערען, נאָר ווייל עס האָט מיך אָנגעפילט מיט פרייד יעדער מינדעסטער אויפטו, יעדעס ניי צוגעקומען הייזעל, און יעדער ניי דעראַבערטער דונאַם לאַנד.

די אומרוען אין לאַנד האָבען נישט אויפגעהערט, פאַרשלינגענדיג אַלץ מער קרבנות און פאַראורזאַכענדיג אַלץ אַ גרעסערען חורבן אין אידישען באַזין. די אידען האָבען נישט לאַנג אויסגעהאַלטען אין דער „הבלגה“־פּאָליטיק און האָבען גענומען צוריקצואַלען די אַראַבער מיט אַפּטמאַל גאַנץ בלוטיגע אַנפאַלען אויף אַזעלכע פּלעצער, וואו עס האָבען זיך קאַנצענטרירט געדיכטע מאַסען אַראַבער. אויך ביי זיי זיינען געפאַלען קרבנות, און אַפּטמאַל גאַנץ אומשולדיגע פּרויען און קינדער. אַבער אַזוי איז שוין דער וועג פון מלחמה; די קויל איז בלינד און נישט שטענדיג טרעפט זי דעם שולדיגען.

צו יענער צייט האָבען מיר באַקומען אַ ידיעה פון אייראָפּע, אַז די מוטער פון מיין פּרוי איז שווער קראַנק געוואָרען, און אַז איר איינציגער וואונש איז אונז צו זען, איך האָב געמאַכט אַן אַפּליקאַציע ביים אַמעריקאַנער קאַנסול אין ירושלים וועגען אַ פּאַספּאָרט. האָט מען מיר געענטפּערט, אַז אַזוי ווי איך בין שוין מער ווי פינף יאָר פון אַמעריקע, קאָן איך נישט אַלס אַמעריקאַנער בירגער באַקומען אַ פּאַס צו פאַרען אין אַ וועלכען עס איז לאַנד, אַבער מיט דעם אַלטען פּאַספּאָרט קאָן איך צוריקפאַרען קיין אַמעריקע, דאָרט אַפּוואוינען אַ יאָר און דאָן אַרויסבאַקומען אַ נייעם דאָקומענט און פאַרען וואוהין איך וויל. אַזוי ווי צו די אומרוען האָט זיך נישט געזען קיין סוף, האָבען מיר דעריבער באַשלאָסען — צוזאַמען מיט מיין פּרוי און דעם מוזיניקל צוריקצופאַרען קיין אַמעריקע און דאָרט איבערוואַרטען עד שיעבר זעם. אין יולי, 1937, האָבען מיר פאַרלאָזט דאָס לאַנד, וואָס מיר האָבען שוין געהאַט אַפּגעקליבען אַלס אונזער שטענדיגע היים. די צוריק־רייזע איז אונז אויסגעקומען דורכצומאַכען אויף אַ לאַסט־שיף, וואָס איז געווען אין וועג גאַנצע 24 טעג, אַפּשטעלענדיג זיך אין צענדליגער פאַרטען.

דאָס איז געווען מיין לעצטער בליק אויף אייראָפּע, איידער היטלער האָט זי אָנגעצונדען מיט אַ בראַנד־פּייער — אַ פייער, אין וועלכען עס איז אומגע־קומען אונזער פּאַלק אין אייראָפּע. עס איז נאָך טאַקע געווען צוויי יאָר פאַרן

אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, אבער אין איטאליע, וואו מיר האבען זיך אָפגעשטעלט אויף עטליכע טעג, האָט מען שוין געקאָנט הערען ווי דאָס פּאָלק וועקט זיך אויף אין זיין צאָרן קעגען דיקטאַטאָר מוסאָליני, וואָס האָט פאַרשלעפט זיין לאַנד אין אַ בלוטיגער אַוואַנטורע אין עטיאָפּיע.

דער שאַפּער פון אויטאָמאָביל מיט וועלכען מיר זיינען אַרומגעפאַרען אין דער איטאַליענישער ריווערע, האָט גאַרנישט קיין מורא געהאַט אויסצוגיסען פאַר מיר זיין גאַנץ ביטער האַרץ אויף דעם פאַשיסטישען רעזשים, וואָס האָט געבראַכט די גרעסטע אומגליקען אויפ'ן לאַנד. אַ געוויסען מאַמענט האָב איך מורא געקראָגען, צי ער וויל נישט אַמאָל מיך פּראָוואַצירען, אַז אויך איך, דער אויסלענדער, זאָל מיט אים מסכים זיין, און דאָן וועט ער מיך פאַקען, אַז איך האָב גערעדט שלעכטס אויפ'ן דוטשע, וואָס זיין אַנזען און מאַכט זיינען געווען גרעסער ווי די מאַכט פון קעניג.

ווען מיר זיינען מיט עטליכע טעג שפּעטער אַרונטערגעגאַנגען פון דער שיף אין פּראַנצויזישען פּאַרט מאַרסעי, איז געווען, ווי מיר וואָלטען פון דער פינסטערניש מיטאַמאָל אַרויס אויף דער ליכטיגער שיף. פּראַנקרייך האָט געלעבט דאָס זעלבע זאָרגלאָזע און לוסטיגע לעבען, וואָס שטענדיג, עס האָט נישט אויסגעזען, אַז דאָס פּאָלק גיט זיך אָפּ אַ חשבון פון דער טויט-געפאַר, וואָס קלאַפט אין איר טיר. דער שכן, דער דייטש, האָט שוין געשלייפּט די שווערד אויף פּראַנקרייך, ווי אויף גאַנץ אייראָפּע; אַבער פּראַנקרייך איז געווען לוסטיג און האָט זיך געגרייט אין מינכען אונטערצוקויפּען דעם מערדער מיט אַ שטיק טשעכאַסלאָוואַקיע, גלויבענדיג, אַז מיט דעם וועט זי פּאַרטרייבען דאָס ביזע היטלערישע געשפּענסט.

איך בין געווען גליקליך צו זיין שוין אויף דער שיף אויפ'ן וועג קיין אַמעריקע, וואָס האָט ווידעראַמאָל אויסגעזען אין מיינע אויגען צו זיין די פעסטונג פון פּרייהייט אויף דער וועלט און די איינציגע האַפּענונג פאַר אַלע פעלקער, וועמען עס האָט געדראָט די געפאַר פאַרניכטעט צו ווערען פון דער ברוינער היטלעריסטישער בעסטיע. און ווען מיין פּוס האָט נאָך אַן איבעררייס פון זעקס יאָר ווידער באַטראַטען דעם פּרייען אַמעריקאַנער באַדען, האָב איך אַפּגעעטעמט פון דער פולער ברוסט. אַמעריקע האָט דעמאָלט אויסגעזען צו זיין דער גן-עדן פון דער וועלט, אין פאַרגלייך מיט דעם כאָאָס, וועלכען מען האָט געקאָנט מערקען אין אַלע אַנדערע וועלט-טיילען.

איך האָב זיך געפּרייט צו זיין צוריק אין אַמעריקע, אַבער ווייזט אויס, אַז אַ סך מענשען, איבערהויפּט פון מיין חז'ישער פּראָפּעסיע, האָט מיין צוריק קומען נישט פאַרשאַפּט קיין גרויס נחת... און דאָ מוז איך זיך אַביסעל אַפּשטעלען אויף די באַציהונגען צווישען מיר מיט די איבעריגע חזנים אין אַמעריקע.

עס איז אַ פּאַקט, וואָס קיינער וועט נישט קענען אַפּליקענען, אַז שוין מיט מיין קומען קיין אַמעריקע אין 1920 האָב איך, חלילה, נישט פאַרשאַפּט קיין אומ'כבוד דער חזנים-משפּחה, ווען איך האָב אַנגענומען מיין ערשטע קאַנ-

טאָר־שטעלע אין ברוקלינער טעמפעל עמנואל מיט דעם גרעסטען געהאַלט, וואָס אַ חזן האָט ווען עס איז באַקומען ביי אידען, האָט זיך פאַקטיש אָנגעהויבען די גאַלדענע עפּאַכע פון חזנות אין אַמעריקע. עס איז געשטיגען דער פּרעס־טיזש פון דעם חזן אין אַלגעמיין, און אויך זיין אַלגעמיינע לאַגע האָט זיך גענומען באַדייטענד פאַרבעסערען.

חזנים זיינען געוואָרען מער תקיף ביי זיך און זיי האָבען אָנגעהויבען צו באַקומען פאַר זייער דאָוונען צוויי און דריי מאָל אַזוי פיל, וויפיל זיי האָבען באַקומען פריער. אויך דער רעספּעקט פאַר'ן חזן איז געוואָקסען. און איך וועל גאַרנישט זיין באַשיידען ווען איך וועל אָנווייזען, אַז אין אַ גרויסער מאָס האָבען זיי דאָס געהאַט מיר צו פאַרדאַנקען. זיי האָבען געוואוסט, אַז איך רעד מיט אַ שטאַלצער שפּראַך צו די אַלע גבאים און פּרעזידענטען פון די קאָנגרעגיישאַנס, אַז איך בויג מיך נישט, אַז איך בעט נישט, נאָר איך פּאָדער. זיי האָבען אויך געוואוסט, אַז פונקט אַזוי שטרענג ווי איך בין צו די בעלי־בתיים, פונקט אַזעלכע שטרענגע פּאָדערונגען שטעל איך צו זיך אַליין.

איך האָב געהאַלטען, אַז דער חזן דאַרף זיך אינגאַנצען ווידמען זיין הייליגער עבודה, נישט גיין אויף קיין פּשרות, דינען פון גאַנצען האַרצען נישט קיין איינצעלנע באַלעבאַטיים, נאָר דער עדה אַלס גאַנצער, און דאָן וועט מען אים שעצען און אַכטען און זיין שטעלונג וועט זיין הויך, ווי עס פאַרדינט צו זיין די שטעלונג פון אַ שליח צבור ביי אידען. עס איז נישט געווען בלויז מיין מיינונג, נאָר אויך די מיינונג פון אַלע ערליכע און אָנגעזעענסטע צווישען די חזנים, און פיל פון זיי האָבען מיר דאָס אָפען מודה געווען, אַז מיט מיין קומען קיין אַמעריקע האָט זיך אָנגעהויבען אַ נייע גאַלדענע עפּאַכע פאַר חזנות ביי אידען.

אַבער צו מיין גרויסען באַדויערען מוז איך פּעסטשטעלען, אַז לאַנג האָט די דאָזיגע אידיליע אין דער חזנישער וועלט נישט אָנגעהאַלטען. מען האָט זיך כלומרשט געפּרייט מיט קוואַרטינען און מיט זיין דערפּאַלג, אַבער דאָס איז נישט געווען קיין אויפּריכטיגע פּרייד, עס איז גיכער געווען אַ פּרייד, וואָס האָט געשטאַכען און וויי געטאַן. די אַלע קלענערע און גרעסערע חזנים האָבען דערפּילט, אַז חזנות גייט לעילה און לעילה, האָבען זיי פאַרגעסען זייער שפּל'דיגען נעכטען און זיך גענומען צו פיל איבערנעמען מיט דעם פּעטען "היינט".

די חזנים האָבען גענומען אונטערזינדיגען, יעדער חזן באַזונדער האָט גענומען גלויבען, אַז ער איז דער גרעסטער "סטאַר", איבערהויפּט איז דאָס געזאַגט וועגען די חזנים, וואָס זיינען אָנגעקומען קיין אַמעריקע שפּעטער פון מיר. פאַר זיי איז שוין דער נאָמען קוואַרטין געווען אַ פּוסטער קלאַנג. זיי האָבען זיך ניט אָפּגעגעבען קיין חשבון וועגען דער טיפּער ענדערונג, וואָס מיין קומען קיין אַמעריקע האָט אַריינגעבראַכט אין דעם חזנים־שטאַנד. עס האָט זיך אָנגעפּאַנגען אַ נישט פאַרגינעריי און באַרעדעריי, וואָס איז

נישט געווען אין כבוד פון חזנות, ווי מיר האָבען דאָס געקענט פון דער אַלטער היים. איך האָב פאַרלוירען דעם חן ביי מיינע קאַלעגען חזנים, און בין אַפילו געוואָרען ביי מאַנכע פון זיי ווי אַ דאַרן אין אויג. איך בין זיי געשטאַנען אין וועג מיט מײן הויכער שטעלע, מיט מיינע גרויסע פאַרדינסטען, מיט מײן אַנזען צווישען אַמעריקאַנער אידען.

אַבער ענדליך האָבען די דאָזיגע נישט פאַרגינער דערלעבט אַ טאַג פון גרויסער פרייד. דאָס איז געווען דעמאָלט, ווען זיי זיינען געוואויר געוואָרען, אַז איך האָב באַשלאָסען צו פאַרלאָזען אַמעריקע און צו פאַרען באַזעצען זיך אויף שטענדיג אין ארץ ישראל. מען האָט זיך פשוט געריבען די הענט פאַר שמחה: ענדליך ווערט מען פטור פון אַזאַ שטאַרקען קאַנקורענט.

דער שכל הישר האָט דיקטירט, ווען קוואַרטין איז שוין נישטאַ מער אין אַמעריקע און פאַר יעדען „סטאַר“ שטייט אָפען די וועלט צו פאַרנעמען זיין פּלאַץ, אַז איצט על כל פנים וועט מען זיך פאַרגינען צו זאָגען וועגען מיר אַ גוט וואָרט. הויבט זיך נישט אָן. ערשט איצט האָט מען פריי געלאָזט די צונגען און מען האָט גענומען אַראַפּרעדען פון האַרצען אַלץ, וואָס האָט זיך דאַרטען אַנגעזאַמעלט אין די אַלע דערפאַלגריכע יאַרען מיינע אין ניו יאָרק. מען האָט זיך אַפילו דערלויבט צו זאָגען, אַז קוואַרטין האָט געמוזט „עוקר זיין“ פון אַמעריקע דערפאַר, ווייל ער האָט נישט געקענט ביישטיין די קאַנקורענץ פון די אַלע אַנדערע גרויסע חזנים, וועלכע זיינען אין דער צווישען־צייט אויפגעקומען.

און ווען איך בין שוין געווען אין ארץ ישראל און האָב, נישט צו פאַרויב־דיגען, מצליח געווען סיי אין מײן חזנישער טעטיגקייט און סיי אין מײן אַרבעט ביים העלפען פאַנאַנדערבויען דאָס לאַנד, אַפילו דעמאָלט האָט מען מיך אויך נישט צורו געלאָזט. פון אַמעריקע זיינען דערגאַנגען צו מיר קיין ארץ ישראל די אַלע בייזוויליגע קלאַנגען, וואָס מיינע טייערע קאַלעגען האָבען וועגען מיר פאַרשפרייט.

און צו דער גלייכער צייט האָבען זיך אַ לאַז געטאָן קיין ארץ ישראל חזנים פון אַלע עקען וועלט, וועלכע האָבען זיך מתקנא געווען אין דעם גרויסען דערפאַלג, וואָס איך האָב דאַרט געהאַט. מען איז געקומען פון וואַרשע און פון מאַסקווע, פון טשעכאָסלאַוואַקיע און ענגלאַנד, און ועל כולם — פון ניו יאָרק. איך פערזענליך האָב בלויז געקענט פרייען זיך פון גאַנצען האַרצען, וואָס דאָס קליינע ארץ ישראל איז אין יענע יאַרען געוואָרען אַ צענטער פון חזנות ביי אידען. אַדרבא, איך האָב געהאַלטען פון „קנאת חזנים“, אַז דאָס קען נאָר העלפען אויסלייטערען און אַפרייניגען דאָס פעלד פון חזנות, אַז די ווערטפולע און שעפּערישע זאָלען בלייבען, און דער פסולת זאָל אוועקפאַלען.

אַבער יענע צווישען די חזנים, וועלכע האָבען דעם עקזאַמען פאַר דעם ארץ ישראל־דיגען אידענטום נישט אויסגעהאַלטען, זיינען אוועקגעפאַרען פון דאַרטען מיט אַ האַרץ נאָך מער פאַרביטערט אויף מיר, ווי איך וואָלט געווען דער

איינציגער שולדיגער אין זייער אומדערפאלג. און אהיימקומענדיג קיין אמעריקע האבען זיי זיך גענומען נוקם זיין אין מיר, פארשפרייטענדיג וועגען מיר די אומזיניגסטע קלאנגען, ווי א שטייגער, און איך האב פארלוירען די שטימע, און איך בין קרום און לאם געווארען, און איך זע נישט אויף די אויגען און נאך אנדערע אזעלכע באבע-מעשיות.

דער צוועק פון די אלע בייזוויליגע פארלאנגען פארצושטעלען מיך פאר די אמעריקאנער אידען ווי א נוטה למות איז געווען צו מאכען אוממעגליך פאר מיר אויפצונעמען מיין חזנישע טעטיגקייט, ווען איך וועל צוריקקומען פון ישראל. די אלע „גוטע פריינט“ מיינע האבען שוין געהערט, און צוליב מיינע פאפירען בין איך געצוואונגען צוריקצוקומען אויף א שטיקעל צייט — האבען זיי דאס געגרייט פאר מיר און טייערען קבלת-פנים. ווי ווייט איז געווען אט די קנאה-שנאה פון יענער סאלידאריטעט און חבר'שאפט, וואס האט אמאל געהערשט צווישען חזנים! וואס איז געווארען פון די אמאליגע שליחי צבור, וועלכע האבען זיך געדארפט איינשטעלען פאר זייער עדה?

עטלעכע באמערקונגען וועגען דער צוקונפט פון חזנות ביי אידען

די ביזוויליגע קלאנגען, וואס מיינע קאלעגען חזנים אין ניו יארק האבען וועגען מיר פארשפרייט, זיינען דערגאנגען אזוי ווייט, אז איין מאָל באַקום איך אין ארץ ישראל אַ טעלעגראַמע פון מיינע קינדער אין ניו יארק, און איך זאָל גלייך מיטטיילען דעם אמת וועגען מיין געזונט-צושטאַנד. איך האָב מיר געריבען די אויגען און געפרעגט: וואָס פאַר אַן אמת פאַרלאַנגען זיי, און וועגען וועמענס געזונט-צושטאַנד ריידען זיי? איך האָב מיך נאָך קיינמאָל נישט געפילט אזוי פולשטענדיג געזונט אויף אַלע מיינע אברים, ווי אין יענע יאַרען אין ארץ ישראל.

מיט עטליכע טעג שפעטער איז געווען אַ בריוו, וואָס האָט אויפגעקלערט די גאַנצע מיסטעריעזע געשיכטע. די קינדער האָבען מיר געשריבען, אַז צו זיי איז געקומען אַ באַקאַנטער מענעדזשער, וועלכער האָט שוין נישט איין מאָל מיך געהאַט אַנגאַזשירט אויף פאַרשידענע אַרויסטרעטונגען און קאַנצערטען, און האָט צו זיי געזאָגט, אַז ער וואָלט זעהר געוואָלט מיך אַנגאַזשירען אויף די קומענדיגע ימים-נוראים, נאָר אזוי ווי ער האָט געהערט אין חזנים-פאַרבאַנד פון צוויי חזנים, וועלכע זיינען נאָר וואָס צוריקגעקומען פון ארץ ישראל, אַז חזן קוואַרטין איז אַ חולה מסוכן, איז ער דעריבער, ווי מיינער אַן אַלטער פריינט, געקומען צו די קינדער געוואויר ווערען צי דאָס איז טאַקע אמת.

ווען איך האָב איבערגעלייענט דעם בריוו, איז מיר שוין געווען אין גאַנצען קלאַר, וואָס פאַר אַן אמת די קינדער האָבען פון מיר פאַרלאַנגט. און איך האָב שוין גאַנץ גוט געוואוסט, ווער עס גראַבט דאָרט אין ניו יארק אונטער זיין אייגענעם חבר. איך האָב, פאַרשטייט זיך, גלייך אָפגעלייקענט די אַלע ביזוויליגע קלאַנגען. אויף דעם איז ווידער געווען אַ בריוו, דאָס מאָל פון דעם מענעדזשער אַליין. און לאַמיר אים טאַקע אַנרופען ביים נאָמען, דאָס איז געווען מיין אַלטער פריינט זעלדאָוו.

ער האָט שוין געשריבען קאַנקרעט, אַז ער אַנגאַזשירט מיך אויף די ימים נוראים פאַר אַזא און אַזא סומע, נאָר פונדעסטוועגען בעט ער מיך פערזענליך, אַז איך זאָל אים אַליין אַנשרייבען ווי עס האַלט מיט מיין געזונט, אַז מיין וואָרט וועט פאַר אים זיין גענוגענד אים צו באַרואיגען, אַז ער וועט, חלילה, נישט ליידען קיין דורכפאַל מיט מיר. אַט אזוי האָט די רכילות-מאַשין געאַר-בייט קעגען מיר און געזוכט אוממעגליך צו מאַכען פאַר מיר צו באַנייען מיין חזנישע טעטיגקייט אין אַמעריקע.

ווען איך בין אַנגעקומען מיט דער שיף פון ארץ ישראל קיין אַמעריקע, האָבען מיך אָפגעוואָרט טאַקע דער אויבען דערמאָנטער מענעדזשער, זעלדאָוו,

און דער באַקאַנטער דיריגענט, מאַכטענבערג, מיט וועלכען איך האָב געהאַט דאָס פאַרגעניגען פיל מאָל אויפצוטערעטען צוזאַמען. זיי זיינען ביידע דער־שטוינט געוואָרען, ווען זיי האָבען מיך דערזען. „איר זייט דאָך מיט צוואַנציג יאָר יונגער געוואָרען!“ — האָבען זיי אויסגערופען. און דאָ האָבען שוין מאַנכע „גוטע פריינט“ מיינע געזאַגט רבנן קדיש נאָך מיר.

איך מוז זאָגען דעם אמת, אַז מיך האָט אַביסעל פאַרדראַסען און וויי געטאַן, וואָס עס האָט זיך נישט געפונען קיין איין חזן פון דעם גאַנצען חזנים־פאַרבאַנד אין אַמעריקע, וואָס זאָל קומען צו דער שיף און אויסשטרעקען די האַנט צו געבען אַ שלום עליכם אַ קאַלעגע, וועלכער האָט געהאַט זיינע פאַרדינסטען פאַר דער אַנטוויקלונג און פאַרשענערונג פון דער חזנים־פּראָפעסיע אין דעם לאַנד, און וועלכער האָט זיך איצט אומגעקערט נאָך אַן אַפּוועזענע קייט פון זעקס יאָר. איך וויל מען זאָל מיך ריכטיג פאַרשטיין. איך האָב נישט באַגערט קיין כבוד און קיין אויפנאַמע אַדער כיבודים. איך האָב מיך גענוג אָנגעגעסען דער־מיט אין פאַרלויה פון מיין לעבען. דאָס איינציגע, וואָס איך האָב יאָ באַגערט און געהאַט אַ רעכט צו דערוואַרטען, איז געווען — חבר־שאַפט, קאַלעגיאַלע באַציהונג, וואַרימקייט פון מענשען פון דעם זעלבען באַרוף, וועלכע האָבען זיכער געקענט און געוואוסט דעם באַשיידענעם פּלאַץ, וועלכען איך פאַרנעם אין דעם דאָזיגען באַרוף.

נאַכדעם ווי איך האָב אַפּגעדאווענט די ימים נוראים מיט גרויס דערפאַלג אין דער סלאַנימער שוהל, האָב איך באַקומען אַן איינלאָדונג פון דעם חזנים־פאַרבאַנד אין ניו יאָרק, אַז איך זאָל קומען צו זייערס אַן אַלגעמיינער פאַר־זאַמלונג. איך האָב געפילט אַ פאַרביטערונג אין האַרצען קעגען די קאַלעגען מיינע און איך בין נישט געווען אומשאַנד די דאָזיגע איינלאָדונג אָנצונעמען. אַביסעל שפעטער האָט זיך צו מיר געווענדעט דער ניי־דערוויילטער פרעזידענט פון חזנים־פאַרבאַנד, חזן קאַפּאָוו־קאַגאַן, וועלכען איך האָב נאָך נישט געהאַט געקענט. ער האָט מיך פּערזענליך געבעטען, אַז איך זאָל קומען צו דער פאַר־זאַמלונג, וועלכע איז ספּעציעל גערופען געוואָרען, כדי צו פייערען זיין אינסטאַלעיעשאַן אַלס פרעזידענט.

זיין פּערזענליכע איינלאָדונג האָב איך אָנגענומען, בפרט, ווען ער האָט מיר פאַרזיכערט, אַז עס וועט זיין פאַר אים אַ גרויסער כבוד, ווען איך וועל זיך באַטייליגען אין זיין שמחה. ווען איך בין אַריינגעקומען אין זאָל צום מיטינג, האָבען זיך אַלע חזנים אויפגעשטעלט און זייערע הענט האָבען גענומען קלאַפּען און זיי האָבען אויסגערופען „ברוך הבא!“

ווען עס איז שטיל געוואָרען האָב איך זיי געזאָגט אַלץ, וואָס האָט זיך געהאַט אָנגעקליבען ביי מיר אויפ'ן האַרצען, אַז מיט די הענט קלאַפּען זיי טאַקע גאָר שטאַרק, אַבער אין האַרצען טראַכט זיך די מערהייט פון זיי, אַז ליבערשט וואָלט חזן קוואַרטין געווען פאַרבליבען אין ארץ ישראל, איידער צוריקצוקומען קיין אַמעריקע. איך האָב זיי אויך געזאָגט, אַז איך וואָלט נישט געקומען צום מיטינג, ווען נישט די פּערזענליכע איינלאָדונג פון חזן

קאפאוו־קאגאן. און געקומען בין איך, כדי צו זאגען דעם נייעם פרעזידענט, אז איך באדויער אים זעהר שטארק, וואָס ער האָט אָנגענומען דעם פרעזידענטען־אַמט און איך ווינש אים פון גאַנצען האַרצען, אז ער זאָל אַרויס פון אייך מיט גאַנצע ביינער...”

איך האָב באַזונדערס באַגריסט דעם חזן קאפאוו־קאגאן און געוואונשען אים גרויס דערפאַלג אין אַמעריקע, אָבער אַלס חזן, און נישט אַלס פרעזידענט פון חזנים־פאַרבאַנד, און דאָס זאָגענדיג, האָב איך מיך אויפגעהויבען און פאַר־לאַזט די פאַרזאַמלונג. אין אַ יאָר אַרום, אָדער עטוואָס שפעטער, האָב איך זיך געטראַפען מיט חזן קאפאוו־קאגאן, וועלכער האָט מיר דערמאָנט די ווערטער אויף דער דערמאָנטער פאַרזאַמלונג און אז ער איז ווירקליך צופרידען, וואָס ער איז אַוועק אין צייט מיט גאַנצע ביינער...

אַנקומענדיג קיין אַמעריקע האָב איך נישט פאַרלוירען קיין צייט און גלייך אָנגעגעבען צו דער רעגירונג קיין וואַשינגטאָן וועגען מיין פאַספאַרט. געוויינליך דאַרף מען טאַקע אויסזיצען אַ יאָר אין לאַנד, ביז מען באַקומט די דערלויבעניש ווידער אַרויסצופאַרען. איך האָב דאָס אָבער באַקומען אַ סך שנעלער, און איך האָב זיך ווירקליך געפרייט, ווייל מיין כּוונה איז געווען גלייך ווי איך וועל דאָס האָבען דערליידיגט צוריקצופאַרען קיין ארץ ישראל, וועלכע איך האָב שוין באַטראַכט ווי מיין שטענדיגע היים.

אָבער ליידער האָבען זיך די געשעענישען אַנטוויקעלט אין אַן אַנדער ריכטונג און מייענע פלענער האָב איך מער נישט געקענט פאַרווירקליכען. מייענע אייגענע אין ארץ ישראל האָבען מיר באַריכטעט, אז די כּוואַליע פון בלוטיגע אומרוען האָט זיך נישט נאָר נישט אָפּגעשטעלט, נאָר מיט'ן פאַר־שטאַרקען זיך פון די אידישע נקמה־אַקטען, האָט זיך די אַטמאָספּער אין לאַנד נאָך מער פאַרשאַרפט, עס הערשט אַ פּולשטענדיגער ווירטשאַפּטליכער כאַאָס, און זייער עצה איז געווען, אז איך זאָל נאָך אָפּוואַרטען און דערווייל נישט קומען.

אַט אַזוי האָב איך געהאַלטען אין איין אָפּלייגען מיין נסיעה ביז — מען האָט שוין מער נישט געקענט פאַרען. עס איז אויסגעבראַכען די צווייטע וועלט־מלחמה מיט אַלע אירע גרוילען און אומגליקען אויף אונזער פּאָלק, די גערווען האָבען געדאַרפט זיין פון שטאַל, אז מען זאָל קענען רואיג אויפנעמען די איוב־בשורות, וואָס האָבען זיך געטראַגען פון יענער זייט ים, וועגען דעם גרויזאַמען אומברענגען פון מיליאָנען פון אונזערע שוועסטער און ברידער, וועגען דער פאַרניכטונג פון הונדערטער אידישע קהילות, וועגען דער אויסטראַטונג פון אַ גרויסען טייל פון אונזער פּאָלק.

אַ טרייסט און אַ דערלייונג האָב איך געפונען, ווען איך האָב זיך אין דער פרייער צייט פאַרטיפּט אין די אַלטע אידישע תּפּילות. און אַזוי בין איך געקומען צום פאַרטיג מאַכען דעם דריטען באַנד פון מיין חזנים־ווערק „תּפּילות זבולון“, וואָס באַשטייט פון דער גאַנצער וואַכעדיגער מנחה־מעריב, פון קבלת שבת און פון דעם שבת־דיגען שחרית און מוסף. שרייבענדיג אַט דאָס

ווערק האָב איך דער עיקר אין זינען געהאַט דעם יונגען דור חזנים, און אפילו אָנפאַנגער חזנים, וואָס נעמען שטעלען זייערע ערשטע טריט אויף דעם דאָזיגען פעלד, און איך האָב עס געשריבען לייכט און פאַרשטענדליך, כדי צו געבען יעדען איינעם די מעגליכקייט זיך צו באַקענען מיט דעם אַלטען, עכטען, טראַ-דיציאָנעלען נוסח התפילה.

איך באַטראַכט מיינע מוזיקאַלישע ווערק ווי אַ באַשיידענעם צושטייער צו דעם אַלטען אוצר פון אידישער נגינה און תפילה. אויף וויפיל עס איז מיר געלונגען עפעס וואָס מחדש צו זיין, אָדער צו באַרייכערען דעם דערמאָנטען אוצר — וועגען דעם וועלען משפט'ן די דורות נאָך מיר, זיי וועלען, ווי איך גלויב דאָס פון גאַנצען האַרצען, ווייטער בויען און שאַפען אַט דעם בנין עדי עד, וואָס האָט אויפגעהאַלטען אידיש לעבען אין משך פון לאַנגע דורות און האָט דערקוויקט דאָס דאָזיגע לעבען מיט דער זאַפטיגקייט פון דעם אידישען קרעכץ און פון דער אידישער בענקשאַפט נאָך פולער אויסלייזונג.

און ווען איך האַלט שוין אין ריידען וועגען חזנים און חזנות, וויל איך דאָ פראווען, נאָך אַ חזנישער קאַריערע פון איבער פופציג יאָר, מאַכען עטליכע באַמערקונגען, וואָס אפשר וועלען זיי זיין בכוח צו באַווירקען און באַאיינפלוסען דעם ווייטערדיגען גאַנג פון דער דאָזיגער אייגענאַרטיגער און אַזוי וויכטיגער קונסט ביי אידען.

די חזנישע פאַרגאַנגענהייט איז אויסגעשפרייט פאַר מיר קלאָר און ליכטיג, די חזנישע געגענוואַרט זע איך איצט פאַר מיינע אויגען, און וואָס די צוקונפט טראַגט מיט זיך — דאָס איז קיינער נישט אומשטאַנד צו טרעפען. אָבער דאָך איז עס אונזער פליכט אויפ'ן גרונט פון דער ליכטיגער פאַרגאַנגענהייט און דער נישט אַזוי פויגעלדיגער געגענוואַרט צו פראווען שטעלען אַ וועלכען עס איז דיאָגנאָז פאַר דער צוקונפט.

איך האָב שוין דערמאָנט אין די ערשטע קאַפיטלען פון דער דאָזיגער לעבענס-געשיכטע, אַז גלייך אין מיין קינדערשען עלטער פון זיבען-אַכט יאָר איז מיין איינציגער טרוים געווען, אַז גאָט זאָל מיר העלפען און איך זאָל אַמאָל האָבען דאָס גליק צו הערען אַן אמת'ן חזן מיט משוררים. און ווען איך האָב שוין דערהערט דעם ערשטען חזן, געצעל באלטער, האָט זיך מיר אויסגעוויזען, אַז דאָס העכסטע גליק, וואָס קען מיר אַמאָל באַשערט זיין אין לעבען, איז צו ווערען אַ משורר.

מיט אַ יאָר שפעטער האָב איך שוין געהאַט אַ געלעגענהייט צו הערען דעם טאַלנער חזן אברהם שוחט מיט אַ כאָר פון פופציג אינגלעך. אַט די צוויי ערשטע כאָרען, וועלכע מיר איז אויסגעקומען צו הערען אין מיין פריער יוגענט, האָבען זיך טיף איינגעבאַקען אין מיין האַרצען. איבערהויפט די סאָליסטען, די אַלטען און די סאָפראָנען האָבען געפאַנגען מיין קינדערשע נשמה און זיי האָבען דאָס באַשטימט מיין גורל צו ווערען אַ חזן.

דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס זיי האָבען גערעדט צום אידישען האַרצען און אַרויסגעבראַכט דעם טויערענע יעריגען אידישען ווייטאַג. פאַרשטייט זיך,

אז דעמאלט, אלס קינד, האָב איך נישט געקענט וויסען, וואָס עס האָט מיך אזוי געפאַנגען. ערשט מיט דעם גאַנג פון די יאָרען איז דאָס מיר קלאָר גע-
וואָרען. אין די סאָלאַס פון יענע קינדער איז געלעגען די נאַאיווע ערליכקייט
פון דעם נעבעכדיגען אידישען לעבען, וואָס זיין איינציגע נחמה איז געווען
— האָפען און גלויבען, אַז ווען עס איז וועט קומען די גאולה און אידען
וועלען אויסגעלייזט ווערען פון אַלע זייערע ליידען.

די סאָלאַס פון יענע קינדערשע כאַרען האָבען זיך אַזוי טיף איינגעקריצט
אין מיין קינדערשען מוח, אַז איך האָב זיי כמעט אַלע געקענט נאַכוינגען.
דער חזן מיט די משוררים איז שוין לאַנג געווען אַוועק פון שטעטעל, אָבער
איך בין נאָך אַלץ אַרומגעגאַנגען, ווי אין אַן עולם התהוה, נאַכזינגענדיג און
נאַכברומענדיג אַלע זייערע מעלאָדיעס. און איך האָב זיי אַזוי געטראָגען אין
משך פון מיין גאַנצען לעבען, ווי דעם ליכטיגען אַנהויב פון אַ זינגענדיגער
וועלט, וואָס איז אין מיר אויפגעגאַנגען.

אָפטמאַל האָב איך מיר געשטעלט די פראַגע: וואו ליגט דער שורש פון
חזנות? וואו איז דער סוד פון דער דאָזיגער קונסט, וואָס האָט אַזוי טיף באַווירקט
דאָס אידישע לעבען? מען קען נישט זאָגען, אַז חזנות גייט איבער בירושה.
אַט איז מיין פאַטער קיינמאַל נישט געווען קיין חזן, און אויך מיינע ביידע
זיידעס זיינען נישט געווען קיין חזנים. און אויך מיינע קינדער, כאַטש מען
דאַרף מודה זיין, אַז איך בין אַ ניש'קשה'דיגער חזן, האָבען פון מיר קיין זכר
פון חזנות נישט איבערגענומען.

דאָס זעלבע קען מען אויך זאָגען וועגען אַנדערע קינסטלערישע טאַלאַנטען:
ווירטואַזען, אַדער מאַלער, אַדער באַרימטע שוישפּילער. די קונסט פון די עלטערן
גייט נישט איבער צו די קינדער. דאַרף מען דערפון דרינגען, אַז ווען אַ קינסטלער
איז באַשערט צו באַווירקען מיט זיין קונסט דעם דור, אין וועלכען ער
לעבט, און אויך די שפּעטערדיגע דורות, אַז אַזאָ קינסטלער מוז איינער אַליין
פון זיין פריעסטער קינדהייט איינזאַפען אין זיך פון דער אַרומיגער סביבה
די אַלע זאַפטען, וואָס וועלען שפּעטער דאַרפען דערנערען זיין שפּערישקייט.

פאַרשטייט זיך, אַז פון דער ווייטערדיגער אויסבילדונג און פאַרפּולקאַ-
מונג פון דעם איינגעבוירענעם טאַלאַנט איז אָפהענגיג זיין אויסשפּרייטונג און
די קראַפט פון זיין באַווירקונג. צו זיין אַ חזן ביי אידען, דאַרף מען געבוירען
ווערען מיט דער געבענשטער אייגענשאַפט פון חזנות. שפּעטער דאַרף מען אַט
די איינגעבוירענע אייגענשאַפט אַנטוויקלען, אויסבילדען און איינפאַסען אין
באַשטימטע רעגלען. אָבער אַ חוץ דעם פאַדערט זיך פון אַ חזן עפעס אַזעלכעס,
וואָס אַנדערע קינסטלערישע טאַלאַנטען האָבען עס נישט נויטיג.

דאָס איז די באַזונדערע אַטמאָספּערע פון דער דערציהונג, וועלכע דער
צוקונפטיגער אידישער שליח צבור באַקומט אין זיין יוגענט. דאָס איז די
שטוב פון די עלטערען, וואָס לייגט אַ טיפען חותם אויף דעם קומענדיגן חזן.
איז דאָס אַ שטוב פון ערליכע, פרומע און גאַטספאַרכטיגע לייט, אַזוי באַקומט
שוין דאָס קינד פון זיינע סאַמע ערשטע טריט די מעגליכקייט איינצוזאַפען

אין זיך די גוטע אידישע מידות, און זיי באווירקען זיין גאנצע שפעטערדיגע קאריערע פון א פירשפרעכער פון דער אידישער מאסע.

איך דערמאן זיך, אז שוין אין פינף יעריגען עלטער האט דער רבי באוויזען איינצופלאנצען אין מיר דעם געפיל פון אלמעכטיגען גאט, וואס זעט אלץ וואס קומט פאר אויף דער וועלט, אבער וועלכען קיינער פון אויב איז נישט אומשטאנד צו זען מיט דעם אויג, דערפאר פילט ער אים אין הארצען, און דער דאזיגער גאט האט דורכאויס פארלאנגט, אז מיר קינדער זאלען זיין גוט און פרום, ערליך און אפגעהיטען, און פאלגען טאטע-מאמע און וואס דער רבי זאגט.

אט אזוי האט זיך גענומען אנטוויקלען אין די פארצייטיגע אידישע קינדער א באדערפעניש אין יראת שמים, א רעספעקט פאר עפעס העכערס, וואס האט געטראגען דעם נאמען גאט, דרך ארץ פאר פאטער און מוטער, און בכלל פאר עלטערע מענשען. מען איז אזוי ארום געווארען צוגעבונדען צו דער גאנצער עדה אידען — צום אידישען כלל. דער גורל פון א וועלכען עס איז איד אין דער וועלט איז געווארען דער אייגענער גורל. און ווען מיר האבען שפעטער געהערט, און אויך אליין גענומען איבערלעבען פאגראמען אויף אידען, פארפאלגונגען פון אונזערע ברידער און שוועסטער דערפאר, ווייל זיי זיינען אידען — האבען אונזערע יונגע קינדערשע הערצלעך מיטגעווייטאגט און מיטגעבלירט יגט אויף די אידישע צרות.

אט דער שווערער אידישער גורל, וועלכען מיר האבען איינגעזאפט פון קינדווייז אן, איז טיף אריינגעדונגען אין אונזער גאנצען וועזען. איך דערמאן זיך, אז ווען איך פלעג דאוונען יעדען טאג און קומען צו די שטעלען פון „ראה נא בענינו“, „הבט משמים“, „צור ישראל“ און ענליכע, האט עפעס אינעווייניג אין מיר גענומען ציטערען, און איך פלעג מיט מיין יונגען וועזען בעטען גאט פון גאנצען הארצען, אז אידען זאלען שוין מער נישט ליידען און זאלען זיך נישט האבען אויף וואס צו קלאגען.

אט דאס איז געווען דער אנהויב, ווען עס האבען גענומען אין מיר אויפ-טויכען די ערשטע תפילות מיט א ניגון — מיינע ערשטע אימפראוויזאציעס. יעדע תפילה, וועלכע איך האב אויסגעוויינט ביים דאוונען, האט זיך אריינגע-פאסט אין א באזונדערען נוסח, אין א באזונדערער מעלאדיע. עס איז אזוי פון זיך אליין געפלאסען דאס הארציגע קינדערשע געבעט, וואס האט געלייגט דעם פונדאמענט פאר יענער הויכער חזנישער פונקציע.

דערפון דארף מען דרינגען, אז א חזן, וועלכער האט אין זיין קינדהייט נישט איינגעזאפט אין זיך אלע גוטע מידות פון פרומקייט און חסידות, וועלכער האט זיך נישט צוגעקוקט און זיך נישט איינגעהערט ווי דער קליינשטעטעלדיגער פרומער בעל תפילה גיסט אויס אום ימים נוראים פאר'ן עמוד זיין ביטער הארץ אין א ים פון טרערען און טיפען השתכחות הנפש — אזא חזן קלן באמת נישט דערפילען זיין הויכע באשטימונג, ער ווייסט ווירקליך נישט „לפני מי הוא עומד“.

ליידער, ליידער. האָט זיך שטאַרק פאַרמערט ביי אונז די צאָל פון חזנים, וואָס באַגרייפֿען נישט די הייליגקייט פון זייער פּראָפּעסיע, וואָס קוקען אויף חזנות בלויז ווי אויף אַ מיטעל צו פאַרדינען אויפ'ן לעבען.

איך וויל שוין נישט ריידען וועגען דעם פאַרצייטיגען חזן, דעם באמת פרומען אידען, אין וועלכען אַלע אברים האָבען געציטערט שוין אַ שטיק צייט פאַר די ימים נוראים, טאַמער איז ער נישט ראוי צו זיין דער פירשפרעכער פון זיין עדה אידען. פלעגט ער לויפֿען פאַר יעדען דאָוונען זיך טובל זיין אין דער מקוה, זיך רייניגען פיזיש, און זיך צוגרייטען גייסטיג פאַר דער עבודת הקודש. ער האָט געפילט אויף זיך אַ געוואָלדיגע פאַראַנטוואָרטליכקייט. הענט און פיס האָבען אים געציטערט, ווען ער האָט זיך געשטעלט זאָגען די תפילה „הנני העני ממעש“.

אזאָ חזן איז טאַקע געשטאַנען פאַר'ן עמוד אַ נרעש ונפחד, וויל ער האָט געפילט, אַז נעמען און זיך אויס'טענה'ן מיט'ן רבונז של עולם אין נאַמען פון קהל — איז גאַרנישט קיין קלייניגקייט. ווען ער האָט גענומען זאָגען די תפילה: „היה נא מצליח דרכי אשר אני הולך ועומד לבקש רחמים עלי ועל שולחתי“ — זיינען נישט קיין טרערען, נאָר בלוט איז גערונען פון זיינע אויגען!

מיר זיינען אַלע ווייט אַוועק פון יענע צייטען. אָבער דאָך דאַרף דאָס געזאָגט ווערען, אַז מיט אַ גוטער שטימע אַליין קען מען נאָך נישט זיין קיין גוטער חזן ביי אידען. אַוודאי מוז מען האָבען אַ שטימע, און טאַקע אַ פּיין קולטיווירטע שטימע, און דער חזן דאַרף זיין מוזיקאַליש געבילדעט, דאָס אַליין אָבער איז נישט גענוג. אָן אַ טיף-אידישען הינטערגרונט, פעלט דער שורש פון וואָנעט חזנות שטאַמט.

אייגענטליך איז דאָך דער היינט-צייטיגער חזן אַ דירעקטער יורש פון די פאַרצייטיגע לויים, וואָס האָבען געטאָן די עבודת הקודש אין בית המקדש. און קיינער פון אונז איז נישט ראוי צו גיין אין זייערע וועגען. אָבער אַפילו ווען מיר זאָלען נישט קוקען אַזוי ווייט, און זיך באַגנוגענען בלויז מיט דער עפאַכע פון אַ דריי-פיר דורות צוריק — ווערט שטאַרק אומעטיג אויפ'ן האַרצען, ווען מיר זעען וואָס פון אונזער הויכען באַרוף איז געוואָרען.

דערמאָנט זיך נאָר דעם דור גרויסע אידען, אונזערע וואונדערליכע פאַרגענגער, ווי: בצלאל, ירוחם הקטן, ניסי בעלזער, ניסי בלומענטאַל, וויינ-טרויב, זלמן אומאַנער, ברוך שאַר, ברוך קינסטלער, וועלוועלע שעסטאַפּאַלער, און אַביסעל שפעטער די חזנים און שליחי צבור: גורעוויטש, בירענבאָום, באַכמאַן, פיניע מינקאָוסקי, ראָזמני א. א. דאָס זיינען אַלץ געווען חזנים-אַריגינאַלען, וויל זיי האָבען געוואַרצעלט אין אידישקייט, אין גוטע אידישע מידות, וואָס האָט זיי געגעבען קראַפט און התלהבות אויסצוווינען און פאַרצור ברענגען פאַר'ן אַלמעכטיגען דעם גאַנצען אידישען פּיין און די פאַרבאַרגענע אי-דישע האַפּענונגען אויף אויסלייונג פון דער גאַנצער וועלט און פון אידישען פּאַלק, אזאָ חזן האָט נישט אַזוי פיל געטראַכט וועגען זיין פרנסה, וועלכע איז געווען גאַנץ קאַרג, ווי דער עיקר וועגען איבערליכער שלימות און פּולקאַ-

מענקייט; ער האָט געקוקט אויף זיין פונקציע, ווי אויף אַ הייליגער דינסט פאַר דעם כלל און ער האָט כסדר געזוכט צו באַרייכערען זיין אידישען וויסען. יומם ויליה איז ער געזעסען און זיך געגריבעלט אין אַלטע ספרים, האָט אימפּראָוויזירט און געזוכט צו דערפינדען עטוואָס נייעס. ער האָט נישט גע- שפּאַרט קיין אַנשטרענגונגען אויף צו פאַרשענערען די תּפּילות, כדי מער אויס- צונעמען ביים רבונן של עולם און אויך ביי זיינע מתפּללים.

אויך אין די לעצטע צוויי דורות, און להבדיל בין חיים למות, אויך צווישען מאַנכע פון די לעבעדיגע און ווירקענדע חזנים געפינען מיר געטרייע נאַכפּאָלגער פון יענער גרויסער חזנישער טראַדיציע. איך וועל בלויז אַנרופּען עטליכע נעמען: קאַרניאַל, שטיינבערג, רוטמאַן, יאַסעלע ראָזענבלאַט, רויטמאַן א.א. זיי זיינען אַלע דערצויגען געוואָרען על ברכי היהדות און איר האָט דאָס געקענט דערקענען אין דעם אינערליכען ברען פון זייער דאַוונען פאַר'ן עמוד.

אַבער מיט ווייטאַג אין האַרצען מוזען מיר זאָגען „חבל על דאבדין“. אין די מערסטע פּאַלען זיינען מיר עדות ווי דאָס ליכט פון חזנות, וואָס האָט באַשיינט דאָס אידישע לעבען אין משך פון דורות-לאַנג, גייט אונטער פאַר אונזערע אויגען. נישטאַ מער יענע עניוּות און יענע געפּילען פון גרויסער פאַראַנטוואָרטליכקייט פאַר'ן כלל, וואָס האָבען כאַראַקטעריזירט די אויבען דערמאַנטע דורות חזנים ביי אידען.

דערפאַר איז ביי אונז אויפגעקומען אַ מין בורלעסק-חזנות, אַ חזנות אין פּליטערלעך, וואָס וויל מיט אויסערליכע עפעקטען פאַרשטעלען די אינערליכע פּוסטקייט און אַפּגעריסענקייט פון אַ וועלכען עס איז אַריגינעלען אידישען קוואַל. עס גייען פאַרלוירען די טייערע, טראַדיציאָנעלע תּפּילות, די וואונדער- באַרע נוסחאות, וועלכע דאָס פּאַלק אַליין האָט געשאַפען און האָט עס פון דור צו דור איבערגעענטפּערט זיין פירשפרעכער, זיין שליה צבור אויף צו טראַגען ווייטער אין דער אייביגקייט אַריין.

איך וואָלט געזאָגט נאָך מער: דער היינטיגער חזן האָט דערלויבט אַז מען זאָל ביי אים אַוועק'גנב'ענען די גאַנצע דערהויבענקייט און ווירדיגקייט פון דער חזנישער פּראָפּעסיע, אַזוי ווי זי האָט זיך אַנטפּלעקט צו אונז אין משך פון די פאַרגאַנגענע דורות. ער איז געוואָרען נידעריג ביי זיך, און האָט זיך אינגאַנצען געמאַכט אַפּהענגיק פון דער קאַנגרעגיישאַן. אין פאַרלויה פון הונדערטער יאָרען איז אין שוהל דער חזן געווען דער טאַן-געבער. היינט זיינען דאָס די גבאים, וואָס צאָלען „ווידזשעס“, אַדער דער ראַבאַי, וואָס פּרע- דיגט אויף ענגליש.

און אַז מען הויבט שוין אָן צו פּאַלען — ווייסט מען שוין נישט ווען זיך אַפּצושטעלען. אַז מען איז שוין איין מאָל אַוועק פון דעם טראַדיציאָנעלען וועג — זינקט מען שוין ווייטער און מען טראַגט פאַר פאַר'ן עולם די ביליגסטע לידלעך, די געשמאַקלאָסטע קופּלעטען, צו דער שאַנד פון דעם מקום קדוש, וואָס געדענקט אַזעלכע הערליכע צייטען און אַזעלכע וואונדערליכע פונקציעס פון אַ חזן ביי אידען.

איך האָב דערלעבט דעם אויפקום פון מדינת ישראל

איידער איך וועל שליסען די געשיכטע פון מיין לעבען צו מיין אַלט ווערען פינף און זיבעציג יאָר, וועל איך נאָך דערמאָנען דאָס גרויסע גליק, וואָס מיר איז באַשערט געווען צו דערלעבען דעם אויפקום פון מדינת ישראל. פון דעם יאָר 1926, ווען איך בין דאָס ערשטע מאָל געקומען אין לאַנד אַרײַן, איז מיין האַרץ געפאַנגען געוואָרען פון אַט דעם ווינקעל אין דער וועלט, וואָס האָט געזען אונזער אַמאָליגע גרויסקייט, אונזער פאַלען אַזוי נידעריג און די העלדישע אַנשטרענגונגען פון אונזער דור צוריקצוקערען די קרוין אויף איר פלאַץ, צוריק אויפצולעבען אונזער פאַלק אין זײַן אַמאָליגער היימאַט.

איך האָב געהאַט גרויסע מאַראַלישע דערפאַלגען אין ארץ ישראל, איך האָב אויך געליטען אין דעם לאַנד מאַטעריעלע פאַרלוסטען, אָבער דאָס האָט גאַרנישט געהאַט צו טאָן מיט דעם אינערליכען בונד, וואָס האָט זיך פאַרקניפט צווישען מיר און דעם וואונדערליכען לאַנד פון דעם ערשטען אויגענבליק.

נאָך פאַר מיין פאַרלאָזען דאָס לאַנד אין יאָר 1937 איז מיר באַשערט געווען איבערצולעבען דאָרט אַ גרויסע פּערזענליכע שמחה: איך האָב חתונה געמאַכט אין תל אָביב מיין יונגסטע טאָכטער, שולמית, פאַר דעם אינושינער רודאָלף אַשנער, אַ זון פון געוועזענעם פּרעזידענט פון באַרימטען פּאַזאַנען טעמפעל אין בערלין. איך האָב מיך באַזונדערס געפרייט מיט אַט דער געשעעניש, ווייל זי איז געווען פאַר מיר סימבאָליש: זאָל כאַטש איין קינד מיינס זיך באַזעצען אין דעם לאַנד פון אונזער צוקונפט און צולייגען אַ האַנט צו זײַן פּאַנאַדער-בויאונג און אויפבלי.

דאָס איז געווען אַ שײַנע אידישע שמחה, געפייערט אין דעם העכסטען טראַדיציאָנעלען אידישען גײסט. גאַנצע דריי מסדר קידושינ'ס האָבען זיך באַטייליגט, און אַלע פון די אַנגעזעענסטע און ווירדיגסטע פאַרשטייער פון דעם ישוב: דער ספרדישער רב, עזריאל; הרב גאָלד, איינער פון די חשוב'סטע פירער פון „מזרחי“, און הרב דר. ליבערמאַן, פון בערלין, וועלכער האָט פאַרנומען אַ פּראָפּעסאָרען-שטעלע אין ירושלים. די דאָזיגע שמחה איז מיר באַזונדער געבליבען אין זכרון, ווייל גלייך נאָך דער חופּה האָב איך געמוזט לאָזען שטיין אַלע מײַנע חשוב'ע געסט און אַוועקפאַרען קיין ירושלים, וואו איך האָב דעם זעלבען אַווענט געדאַרפט געבען אַ קאַנצערט לטובת דער ישיבה פון הרב קוק ז"ל. ווען איך בין צוריקגעקומען פון ירושלים שפעט אין דער נאַכט, האָב איך נאָך געטראָפען אַלע געסט און מיר האָבען אַלע פאַרבראַכט ביז אַ שטיק אויף טאַג. דאָס איז ווירקליך געווען איינער פון די גליקליכסטע טעג מײַנע אין ארץ ישראל.

איך וויל אויך ווידמען עטליכע ווערטער א קאלעגע, א בארימטען און באליבטען חזן, וואס איז אוועק פון דער וועלט אין די בליענדסטע יארען פון זיין לעבען. איך מיין יאסעלע ראָזענבלאַט, וועלכער איז אין איין צייט מיט מיר געווען אין ארץ ישראל. דריי טעג פאַר זיין טראַגישען טויט זיינען מיר נאָך ביידע אויפגעטראָטען צוזאַמען אויף אַ קאַנצערט לכבוד דעם יוביליי פון ירושלימ'ער חזן, ריבלין. איך האָב באַמערקט, אַז יאָסעלע ז"ל, שטרענגט זיך שטאַרק אַן בעת'ן זינגען, ער סאָפעט און אַטעמט שווער.

דאָס איז געווען דאָנערשטאָג, און מיט צוויי טעג שפעטער, שבת, האָט ער געדאַרפט געבען זיין געזעגענונגס-דאָוונען אין דער חורבה פון ר' יהודה החסיד. האָב איך זיך געבעטען ביי אים, אַז ער זאָל קאַרגען זיין שטים, ער זאָל זיך שאַנעווען און נישט זינגען אַזוי פיל אויף בים, ווייל ער דאַרף דאָך די כחות צום שבת'דיגען דאָוונען. אָבער ווי ביי אַן אמת'ן קינסטלער, איז עס נישט געווען זיין טבע צו טראַכטען, וואָס עס וועט זיין שפעטער. האָט ער געזונגען נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל, און אַראַפקומענדיג פון דער עסטראַדע איז ער געווען אינגאַנצען אָפּגעגאַסען מיט שווייס.

דאָס האָט אים ווירקליך נישט געשטערט צו זיין שבת'דיגען דאָוונען אין חורבה, וואָס איז געווען איינער פון זיינע שטורמישסטע דערפאַלגען. די שוהל האָט אים ממש געטראַגען אויף די הענט, ווי די אידען וואָלטען געהאַט דעם שלעכטען פאַרגעפיל, אַז דאָס איז נישט בלויז יאָסעלעס לעצטער אויפטריט אין ארץ ישראל, נאָר בכלל אויף אַט דער זינדיגער ערד.

אויף צומאַרגענס, זונטאָג, איז יאָסעלע אַוועקגעפאַרען מיט אַ גאַנצער קאַמפאַניע צום ים המלח מאַכען פילם-אויפנאַמען. דער טאַג איז געווען אַ הייסער און די שטיקענדע לופט אין דעם פלאַכלאַנד איז געווען נישט צום אויס-האַלטען. צוליב די פילם-אויפנאַמען האָט ער זיך געדאַרפט באַדען אין די וואַסערען פון ים המלח. דאָס האָט נאָך מער געווירקט אויף זיין שוואַך האַרץ און ביינאַכט, אַהיימקומענדיג קיין ירושלים, האָט ער באַקומען אַן אַטאַקע און איז געשטאַרבן.

אין מיטען דער נאַכט האָט מיר אַ ספעציעלער שליח פון ירושלים, וועלכער איז אַרויסגעשיקט געוואָרען דורך מיין פריינט אַמדורסקי, אַנגעזאַגט די טרויער-ריגע בשורה. איך האָב באַוויינט אַ הויך-טאַלאַנטירטען קאלעגע, אַ איד אַ למדן און אַ ירא שמים, וועלכער איז ווירקליך געווען אַ ווירדיגער יורש פון יענע דורות טראַדיציאָנעלע אידישע חזנים, וועגען וועלכע איך האָב גערעדט אין אַ פריערדיגען קאַפיטעל.

ווען די מלחמה האָט זיך געענדיגט, איז מיר באַשערט געווען צו באַזוכען דעם אידישען ישוב אין מעקסיקע. איך זאָג באַשערט געווען, ווייל דער דאָזיגער באַזוך, אָדער ריכטיגער דריי-מאָליגער באַזוך אין פאַרלויף פון פּופּצען חדשים, האָט מיר פאַרשאַפט אַן אַ שיעור פרייד און גליק, אויפ'ן פיר און זיבע-

צײגסטען יאָר פון מײן לעבען האָב איך געקענט זען, ווי מײנע תפילות און מײן ״זאָגען״ באַגײסטערען נאָך אַזוי פיל אידען, אָן עין הרע.

בכלל איז דער יונגער אידישער ישוב אין מעקסיקע געווען פאַר מיר אַ געוואָלדיגע איבערראַשונג. קליין אין צאָל, בלויז עטליכע און צוואַנציג טויזענט אידען, אָבער וואָס פאַר אַ יוגענטליכקייט און פרישקייט, וואָס פאַר אַ צוגעבונדענקייט צו דעם שענסטען און בעסטען, וואָס דאָס אידישע לעבען האָט פאַרמאַגט אין אונזערע אַלטע היימען. סײ די פרומע און סײ די פרייע, סײ אַרטאָדאָקסען און סײ ציוניסטען, אַפילו בונדיסטען — אַלע זײנען דורכ־געדרונגען מיט אַ פאַרלאַנג פאַרטצוזעצען אונזערע טראַדיציעס פון אַן אייגענ־אַרטיגען אידיש־קולטורעלען לעבען.

איך רײד שוין נישט וועגען דער ברייטהאַרציגקייט פון די דאָרטיגע אידען ווען עס האַנדעלט זיך וועגען צדקה, וועגען געבען אויף די פאַרשידענ־אַרטיגסטע אידישע צוועקען אין דער וועלט, און דער עיקר פאַר מדינת ישראל. מיט פרייד דערמאָן איך אין מײנע מעמואַרען די מעקסיקאַנער אידען און די צאָרליכע פריינט, וואָס איך האָב מיר דאָרט דערוואַרבען אין דער צײט פון מײן קורצען פאַרברענגען צווישען זײ.

ווי גרויס איז מײן גליק און מײן פרייד, וואָס איך האָב דערלעבט דעם היסטאָרישען מאַמענט, ווען די פעלקער פון דער וועלט האָבען אָנגענומען דעם עפאָכע־מאַכענדען באַשלוס, צוריק אויפצושטעלען מלכות ישראל אויף אַ טייל פון אונזער היסטאָרישען לאַנד. איך האָב געזען ארץ ישראל אין איר ראַנגלעניש מיט דער פרעמדער מאַכט, וואָס האָט נישט אַרויסגעוויזען קיין גרויסע באַ־גײסטערונג פאַר דער אויפגאַבע, וואָס איז איר געהאַט אָנגעטרויט געוואָרען. איך האָב געזען די סקאַנדאַליעזע באַנעמונג פון ענגלאַנד צום ישוב אין ארץ ישראל, ווען די אַראַבער האָבען זיך צעבונטעוועט און געוואַלט דערטרינקען אין אַ ים פון בלוט די העלדישע אויפטוען און דערגרייכונגען פון ישוב.

האָב איך דעריבער געברענט מיט אַן אינערליכער גלוסטעניש אַנצוקוקען דאָס לאַנד און די דאָרטיגע מענשען איצט, נאָכדעם ווי די קײטען פון פרעמדער הערשאַפט זײנען אַראַפגעוואַרפען געוואָרען, און נאָכדעם ווי די העראַאישע יוגענט אונזערע אין לאַנד האָט מיט שווערע קרבנות פאַרטריבען דעם צאָל־רײכען פיינט און האָט גענומען פאַרפעסטיגען די מלוכה־שע זעלבשטענדיגקייט פון ישראל.

פסח־צײט פון יאָר 1949, צום ערשטען יאָרטאָג נאָך דער פראַקלאַמירונג פון אידישער מלוכה־שער זעלבשטענדיגקייט, איז מיר געלונגען דעם דאָזיגען וואונש צו פאַרוורקליכען און נאָך אַן איבעררייס פון צוועלף יאָר ווידער צו באַטרעטען דעם הייליגען באַדען פון אונזער היימלאַנד.

איך בין געגאַנגען איבער די מיט זון פאַרגאַסענע, מיר אַזוי גוט באַקאַנטע גאַסען און פלעצער, און דאָך איז דאָס נישט געווען מער דאָס לאַנד, וואָס איך האָב פאַרלאָזען אין צײטען פון אינערליכער פאַרווירונג. איך האָב נישט דערקענט

מער די מענשען: עפעס אן אנדער גייסט, א גייסט פון פרייהייט און דערהויבענדיג קייט האָט גערוט אויף זיי. שטאַלצע אידען האָב איך דאָרט באַגעגענט, וואָס האָבען זיך אָפגעגעבען אַ פולען חשבון פון דער געוואלדיגער פאַראנטוואָרטליכ-קייט, וואָס די השגחה האָט אויף זיי אַרויפגעלייגט צו פאַרווירקליכען דעם טויזענט יעריגען טרוים פון אַן אור־אַלט פּאָלק צו לעבען אויף דער אייגענער ערד מיט פעלקער צוגלייך.

איך האָב נישט געקראָגען קיין צימער אין די תל אַביב'ער האָטעלען צוליב דעם געוואלדיגען צופלוס פון טוריסטען אויף פּסח, בין איך איינגע-שטאַנען ביי מיינעם אַ שוואַגער אין בני ברק, זיינען געקומען צו מיר עטליכע דאָרטגע בעלי בתים, וועלכע האָבען מיר דערמאָנט, אַז אין יאָר 1926, גלייך נאָך מיין קומען צום ערשטען מאָל אין לאַנד, האָבען זיי געבויט די ישיבה אין בני ברק און האָבען נישט געהאַט קיין מיטלען צו פאַרענדיגען די געביידע, האָבען זיי מיך דאָן געבעטען, איך זאָל זיי געבען אַ דאָוונען, כדי צו פאַרשאַפּען די נויטיגע מיטלען.

איצט בין איך געגאַנגען אַנקוקען די ישיבה, וואָס איך האָב צוגעלייגט אַ האָנט צו איר אויפבויע, און האָב געקליבען נחת, וואָס דער קול תורה הילכט אַפּ אַזוי ברייט אין אונזער אייביג לאַנד. אַוודאי האָב איך געזען די שווערע פּראַבלעמען פון הונדערטער טויזענטער פון אונזערע ברידער, די רעשטלעך פון אַ פּאָלק, וואָס האָבען זיך דורשטיג געריסען צו דעם איינציגען ברעג פּאָן זיכערקייט, צום לאַנד ישראל.

צוגלייך מיט אַלע איינוואוינער פון ישראל האָב איך געפילט, אַז די דאָזיגע געוואלדיגע אויפגאַבע פון קיבוץ גלויות שטייגט ווייט אַריבער די באַשיידענע מעגליכקייטען פון דעם ישוב, און אַז דאָ מוז קומען צוהילף דאָס גאַנצע פּאָלק, וואָס לעבט אין צעשפּרייטקייט, אָבער וואָס דער ריטם פון זיין האַרץ קלאַפט אין טאַקט מיט די גרויסע משיח'ישע געשעענישען אין ישראל. איך האָב ווייטער געפילט, אַז עס איז נישט גענוג זיך צו פרייען און צו זיין שטאַלק, וואָס אויף אונזער דור איז צוגעפּאַלען צו זיין עדות פון דער געוואל-דיגער געשעעניש, נאָר אַז מיר מוזען טאַג־איינ און טאַג־אויס געדענקען וועגען די לאַסטען און פאַראַנטוואָרטליכקייטען, וואָס זיינען געפּאַלען אויף דעם קאַרגען מיליאָן אידען אין ישראל, און בייטראַגען אונזער חלק די דאָזיגע לאַסטען גרינגער צו מאַכען.

אַ פאַרשיכור'טער פון זיסע געפילען בין איך אַרומגעגאַנגען דאָס מאָל איבער די גאַסען און פּלעצער פון ישראל. איך האָב געדאַנקט דעם בורא, וואָס איך האָב דערלעבט די דאָזיגע גרויסע טעג אין אונזער געשיכטע, איך האָב קיין איין רגע נישט געצוויפּעלט, אַז דאָס פּאָלק, וואו עס זאָל נישט זיין, וועט אויפבויען ציון וישׂראל, און אַז דער נאַמען פון ישׂראל וועט נאָך ווידער אויפליכטען אין דער וועלט, ווי אַ סימבאָל פון פרידען און פון גרויסהאַלטען דעם באַגריף מענש, ווי מיר האָבען דאָס איבערגענומען פון אונזערע נביאים.

[The text in this block is extremely faint and illegible. It appears to be a multi-paragraph document with several lines of text per paragraph. The content is not discernible.]